

Jacobskorna

36/37/11

מדרש תנחומא

על

חמשה חומשי תורה

КНИГА

„МИДРАШЪ ТАНХУМА"

т. е.

ГОМИЛЕТИЧЕСКОЕ ТОЛКОВАНІЕ

НА

ПЕНТАТЕВХЪ.

Изданное первый разъ по рукописямъ изъ библіотекъ Оксфорда, Рима, Пармы и Мюнхена.

Критически обработано и комментировано съ обстоятельнымъ къ нему введеніемъ

СОЛОМОНОМЪ БУБЕРОМЪ

въ Лембергѣ.

Часть 2-я.

ВИЛЬНА.

Тип Вдовы и Братьевъ Роммъ. Жмудскій переулокъ домъ № 325/2631.

1885.

לזכרון נשמת דודי ז"ל

Дозволено цензурою. — 5 Іюня 1884 г. С. Петербургъ.

מדרש תנחומא

על

המשה חומשי תורה

MIDRASCH TANCHUMA

EIN AGADISCHER COMMENTAR

ZUM

PENTATEUCH

von

RABBI TANCHUMA BEN RABBI ABBA

Zum ersten male nach Handschriften aus den Bibliotheken zu Oxford, Rom, Parma und München herausgegeben.

Kritisch bearbeitet, commentirt und mit einer ausführlichen Einleitung versehen

von

SALOMON BUBER

in Lemberg.

WILNA.

Druck und Verlag v. Wittwe & Gebrüder Romm.

1885.

מדרש תנחומא

סדר שמות

[א] ואלה

שמות בני ישראל (שמות א א). (א) זש"ה כשמך אלהים כן תהלתך על קצוי ארץ וגו' (תהלים מח יא). מלך בשר ודם נכנס למדינה והן מקלסין אותו שהוא גבור, ואינו אלא חלש, מקלסין אותו שהוא רחמן, ואינו אלא אכזרי, (ב) מקלסין אותו שהוא נאה, ואינו אלא כעור, מקלסין אותו הרבה דברים כן, אבל הקב"ה אינו כן אלא כל מי שהוא מקלסו (ג) הוא יותר מקילוסו, כיצד מקלסין אותו שהוא גבור והוא גבור [שנאמר] האל הגדול הגבור והנורא (דברים י יז), מקלסין אותו שהוא נאה והוא נאה, שנאמר דודי צח ואדום (שה"ש ה י), מקלסין אותו שהוא רחום והוא רחום, שנאמר כי אל רחום ה' אלהיך וגו' (דברים ד לא), הוי כשמך אלהים כן תהלתך על קצוי ארץ, (ד) אמר ר' יהודה הלוי בר' שלום ראה מה כתיב נורא תהלות עושה פלא (שמות טו יא), הונא הכהן בר אבין אמר מהו נורא תהלות, נורא אלהים על כל תהלותיך, הוי נורא תהלות, אמר ר' סימון ראה מה אמר דוד לך ה' הגדולה והגבורה וגו' (דה"א כט יא), שמך מתנשא לכל לראש הגדולה שנקלסך: (ה) אמר ר' אבין הלוי ראה היאך אנשי כנסת הגדולה מקלסין להקב"ה, [ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה (נחמיה ט ה)], כל מה שנקלסך שמך מרומם על כל ברכה ותהלה, הוי כשמך אלהים: (ו) אמר ר' יוסי בר' חנינא יש בני אדם (ז) [ששמותיהם נאין ומעשיהן כעורין], ששמותיהם כעורים ומעשיהם נאין, יש ששמותן נאים ומעשיהן נאים, יש ששמותן כעורין ומעשיהן כעורין. יש ששמותן נאין ומעשיהן כעורין, (ח) זה אבשלום, שנאמר ויבא אבשלום אל פילגשי אביו (ש"ב טז כב), שמותן כעורין ומעשיהם נאין, (ט) אלו עולי גולה (י) שנא' בני (ברקום) [ברקוס] בני סיסרא בני (תמה)

הערות ותקונים

(א) **זש"ה** כשמך, מובא בילקוט ריש שמות רמז קס"ב בשם התנחומא ובילקוט תהלים רמז תשנ"ה מובא התחלת המאמר בשם מדרש, ובמדרש שו"ט ליתא, לכן נ"ל גם שם תנחומא, ובתנחומא הנדפס אות א' מובא מאמר גדול ואח"כ באות ב' מתחיל ד"א ואלה שמות זש"ה כשמך אלהים, והובא המאמר שלפנינו בכ"י עם איזה שינויים גם קצר באיזה מאמרים, והילקוט בשמות שם החל כמו בתנחומא כ"י גם הביא כל הלשון כמו שהוא בכ"י: (ב) מקלסין אותו שהוא נאה, וכ"ה בילקוט, וזה יש להגיה לפני מקלסין אותו שהוא רחמן כמו שהוא הנמשל, ובנדפס הוא לנכון: (ג) הוא יותר מקילוסו, וכ"ה בילקוט בשם התנחומא, אבל בנדפס נתקצר הלשון ונלקה בחסר: (ד) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום, בילקוט שם השמיט שם האומר ובנדפס חסר כל זה: (ה) א"ר אבין הלוי ראה איך אנשי כנה"ג מקלסין להקב"ה, הוספתי לשון הכתוב בנחמיה שם. ובילקוט ויחי גורס ראה אנשי כנסת הגדולה מקלסין לו שמך מרומם על כל ברכה וגדולה, ובנדפס גורס באו אנשי כנסת הגדולה ואמרו ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה: (ו) אמר ר' יוסי בר חנינא, בילקוט שם הלשון קטוע, ומובא בפ' ויחי רמז קנ"ו בשם ב"ר. ובנדפס אמר ר' יוסי בר חנניה. ובב"ר פע"א אות ג' הוא כמו לפנינו בתנחומא כ"י ובמדרש במ"ר פט"ז אות י' נשמט שם האומר וכן בתנחומא שלח אות ו', : (ז) ששמותיהם נאים ומעשיהן כעורין, הוספתי כי השמיט המעתיק ונמצא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ומובא בערוך ערך שם ב' בשם הילמדנו וכבר העירותי כי תנחומא הנדפס על ספר שמות הוא הילמדנו מס' שמות, ונראה כי גם לפני הערוך היו חסרים המלות שהוספתי בילמדנו שהיה לפניו: (ח) זה אבשלום, בנדפס אבשלום אב לשלום ובא אל פלגשי אביו נ"ל ויבא אבשלום אל פלגשי אביו, גם נוסף שם עשו עושה רצון שמו ומעשיו רעים, וזה הוסיף המסדר מן מדרש ב"ר שם ובמדרש במדבר רבה ותנחומא שלח עשו שמו עשה ואינו עושה, ישמעאל שמו שומע ואינו שומע: (ט) אלו עולי גולה, בנדפס בטעות אלו אנשי כנסת הגדולה ובב"ר שם ובמ"ר שם אלו בני הגולה: (י) שנאמר בני ברקוס בני סיסרא בני תמח, וכ"ה בבמ"ר שם, רק בטעות בני ברק במקום בני ברקוס, ונמצא

 לנכון

[תמח] (עזרא ב נג), שמותן כעורין ומעשיהן כעורין, (יא) אלו המרגלים, מה כתיב, למטה אשר סתור בן מיכאל (במדבר יג יג), שמותן נאין ומעשיהם נאים, (יב) אלו השבטים, שנאמר ואלה שמות בני ישראל וגו' ראובן שמעון לוי ויהודה:

[ב] ד"א ואלה שמות בני ישראל. זש"ה הרופא לשבורי לב וגו' מונה מספר לכוכבים לכולם שמות יקרא (תהלים קמז ג ד), כיון שמת יעקב מה כתיב, ויראו אחי יוסף כי מת אביהם (בראשית נ טו), (יג) מה ראו, ראו כל ימים שהיה יעקב קיים היה יוסף סועד עמהם, והיו אוכלין על שלחנו, וכיון שמת יעקב לא אכלו על שלחנו, שנאמר ויראו אחי יוסף כי מת אביהם, אמרו יש רעה טמונה בלבו של יוסף, והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו (שם), ויצוו אל יוסף לאמר (שם שם טז), (יד) למי צוו לבלהה ו שנאמר כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וגו' (שם שם יז), אמר ר' אבין אמר הקב"ה אתם אמרתם בלשון הזה אנא, עתיד כהן גדול ליכנס לבית קדש הקדשים ומלמד סניגוריא על בניכם בלשון הזה אנא השם. ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך (שם), לפשע עבדיך. אין כתיב כאן, אלא לפשע עבדי אלהי אביך, אע"פ שמת אביך הוי יודע שאלהיו קיים, ויבך יוסף בדברם אליו (שם), אמר יוסף כך חשדו אותי אחי, וינחם אותם וידבר על לבם (שם שם כא), (טו) דברים שהן סמוכין על הלב, (טז) אמר להם, עד שלא ירדתם למצרים, היו חלוקים הבריות עלי לומר עבד הוא, והורדתם והודעתם שאני בן חורין, ואני הורג אתכם, יאמרו יש אדם שהורג את אחיו הוי וינחם אותם: (יז) ד"א אמר להם אתם עשרה ולא יכולתם לי, ואני אחד ואוכל לעשרה, לפיכך וינחם אותם: ד"א אמר דוד הרופא לשבורי לב (תהלים קמז ג) אלו השבטים, שהיה שבור לבם לומר שמא יהרגם יוסף, (יח) מונה מספר לכוכבים (שם שם ד), אלו השבטים, מה הכוכבים הללו אינן יוצאין אלא בשמות, שנאמר לכולם שמות יקרא (שם), וכן בבגיכתן נכנסין במנין, שנא'

הערות ותקונים

ונכון בתנחומא שלא אות ו' ובב"ר מובא בני בקבוק בני חקופא בני חרחור (עזרא ב נא), ובב"ר שם סיים וזכו ועלו ובנו בית המקדש, וכן בנדפס נוסף והם בנו בהמ"ק וכן בתנחומא שלא אולם במ"ר חסר ג"כ: (יא) אלו המרגלים מה כתיב למטה אשר סתור בן מיכאל, בב"ר שם גי' אחרת ועיין סוטה ל"ד ע"ב, ובתנחומא הנדפס מובא הכתוב שלאחריו נחבי בן ופסי, ובמדרש במ"ר הגי' מה כתיב בהן סתור שסתרו מן העולם, ובתנחומא שלא סתור שסתרו מן העולם, נחבי שהחביא את דבריו הביא ב' הכתובים יחד: (יב) אלו השבטים, זה נשמט במדרש במ"ר שם, ונמצא ונכון בתנחומא שלא שם: (יג) מה ראו ראו כל ימים כו', מובא בילקוט סוף ויחי רמז קנ"ב וחסר הציון תנחומא והציון ב"ר פ"ק הוא בטעות, ובב"ר פ"ק אות ח' נמצא רק וישב יוסף מצרימה וגו', ר' לוי אמר שלא זימנן לסעודה, וכן רש"י עה"ת הביא וז"ל ויראו אחי יוסף מהו ויראו הכירו במיתתו אצל יוסף שהיו רגילים לסעוד על שלחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו ומשמת לא קרבן עכ"ל, ודבריו נובעין מן התנחומא, וכן תרגם בתרגום יב"ע ואתם חשבתון עלי מחשבין בישין דמה דלא הוינא מסתחר עמכון למיכל, וכן מובא בלקח טוב (בראשית נ טו), ד"א מה ראו לפי שכל חיי אביהם היו אוכלים על שלחנו, משמת לא אכלו על שלחנו, ונובע ג"כ מתנחומא כ"י: (יד) למי צוו לבלהה, וכ"ה בילקוט שם, וכן בלקח טוב שם, אמרו צוו לבלהה לאמר לו ליוסף, ובהערה שם העירותי, וכ"ה בילקוט ויחי רמז קנ"ב בשם ב"ר וזה חסר לפנינו בב"ר, אולם מאשר תראה לעיל בהערה י"ג הציון ב"ר הוא בטעות וצ"ל תנחומא והוא המאמר שלפנינו, וכן בת"י על התורה איתא ופקידו שבטיא ית בלהה אמתא דרחל למימר אבוך פקיד כו', ורש"י עה"ת הביא ואת מי צוו, את בני בלהה שהיו רגילין אצלו שנאמר והוא נער את בני בלהה: (טו) דברים שהן סמוכין על הלב, בכ"י רומי וכ"י רח"ס וינחם אותם וידבר על לבם לא חסר המקרא כלום מהו על לבם דברים שהן סמוכין ללב: (טז) אמר להם עד שלא ירדתם למצרים, בב"ר פ"ק אות ס' ולא עוד אלא עד שלא ירדתם לכאן היו קוראים אותי עבד, ומאחר שירדתם לכאן הודעתי [צ"ל הודעתם] אוגוסים שלי, א"כ אני הורג אתכם אתמהה, וכן בלקח טוב (בראשית נ כ"א), אמר להם קודם שבאתם היו חושבין אותי עבד, משבאתם הודעתם שאני בן חורין, ולזה המאמר כיון רש"י בפירושו על התורה, ובפסיקתא פסקא נחמו (דף קכ"ז ע"א) ומובא בילקוט סוף ויחי וחסר הציון פסיקתא על המאמר ד"א וידבר על לבם א"ר שמלאי כו', הודעתם גינוסיא שלי. פי' יחוס שלי, וע"ש בהערה ע': (יז) ד"א אמר להם אתם עשרה, עיין מגילה ט"ז ע"ב ומובא בילקוט סוף ויחי ובמדרש לקח טוב שם: (יח) מונה מספר לכוכבים אלו השבטים, בילקוט ריש שמות הביא מאמר גדול בשם התנחומא והשמיט באמצע ואח"כ הביא גם המאמר הזה בשם התנחומא, ועיין לקח טוב ריש שמות ובהערה ו' והעירותי שבילקוט ריש שמות הביא המאמר הזה ונרשם בצדו תנחומא, ולפנינו בתנחומא ליתא, אולם עתה נתבאר כי כוון לתנחומא כ"י שלפנינו, ועיין רש"י שמות א א', ודבריו נובעים מהתנחומא, ועיין שמות רבה פ"א אות ג' שקולים הן ישראל

מונה מספר לכוכבים, כך השבטים כשנכנסו למצרים כתיב בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דברים י כב), וכשיצאו כשש מאות אלף רגלי (שמות יב לז), והשבטים על שלא ירדו למצרים נתפרשו שמותם, ומשנכנסו נתפרשו שמותם, שנא' ואלה שמות בני ישראל:

[ג] [ואלה שמות]. (יט) אמר ר' אבהו בשם ר' יוסי בן זמרא כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים, (כ) וכל מקום שנאמר ואלה, מוסיף על הראשונים:

[ד] הבאים מצרימה (שמות א א). (כא) כבר היה להם ימים הרבה שם, ולמה הוא אומר הבאים, אלא כל ימים שהיה יוסף קיים לא היה עליהם משאוי של מצרים, וכיון שמת יוסף ניתן משואן של מצרים עליהם, לפיכך הבאים, כאילו אותו היום נכנסין כל הבאים מצרימה: את יעקב. מהיכן הם הבאים, (כב) מכוחו של יעקב: (כג) איש וביתו באו. אמר ר' הונא מלמד שלא ירד יעקב למצרים עד שמנה לפרץ ולחצרון, זה בן שנה, וזה בן שתי שנים, וזיווג להם נשים:

[ה] ראובן שמעון לוי ויהודה (שם שם ב), (כד) כל השבטים לשם גאולתן נקראו, ראובן ויאמר ה' ראה ראיתי וגו' (שם ג ז), שמעון וישמע אלהים את נאקתם (שם ב כד), לוי ונלוו גוים רבים אל ה' (זכריה ב טו), יהודה ואמרת ביום ההוא אודך ה' (ישעיה יב א), יששכר כי יש שכר לפעולתך (ירמיה לא טו), זבולון שמו של בית המקדש, בנה בניתי בית זבול לך (מ"א ח יג), דן וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי (בראשית טו יד), נפתלי נופת תטופנה שפתותיך כלה (שה"ש ד יא), גד לשם המן, והמן כזרע גד הוא (במדבר יא ז), אשר לשם הגאולה, ואשרו אתכם כל הגוים (מלאכי ג יב), יוסף והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו (ישעיה יא יא), בנימן נשבע ה' בימינו (שם סב ח), הוי כל שמות השבטים על שם הגאולה נקראו: (כה) א"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי (כו) שמותן של שבטים שוין בכ"מ, אלא זה מקדים לזה וזה מקדים לזה, ולמה כך. שלא יהו בני הגבירות כתובים תחלה, ובני שפחות אחריהן, ולמה מקדים לזה, ומאחר לזה, ללמדך שלא היו אלו גדולים מאלו, (כז) ולמה מקדים אלו לאלו, לפי שהן תקרתן של עולם, (כח) ומי שהוא מקרה כראוי נותן ראשה של תקרה זו בצד ראשה של אחרת, לפיכך הוא מקדים אלו לאלו, ומנין שהן תקרתו של עולם, שנאמר שמע אלי יעקב וישראל מקוראי (ישעיה מח יב):

הערות ותקונים

ישראל כנגד השמים כו': (יט) א"ר אבהו בשם ר' יוסי בן זמרא, בתנחומא הנדפס אות ג' אחר שהביא התחלת המאמר, והשמיט מאמר שלם (כל אות ג' שלפנינו בכ"י) סיים בזה המאמר א"ר אבהו והשמיט „בשם ריב"ז" ונשנה בב"ר פי"ב ופ"ע שמ"ר פ"א ופ"ל במ"ר פ"ג ותנחומא משפטים אות ג', (ושם הביא בשם ריב"ז), וכן מובא בלקח טוב ריש בראשית וילקוט שמות שם: (כ) וכל מקום שנאמר ואלה מוסיף על הראשונים, בנדפס סיים וכל מקום שנאמר ואלה מוסיף שבח על הראשונים, אלה תולדות השמים והארץ פסל את הראשונים בתהו ובהו, ובענין זה אתה פותר את כולם (ר"ל בכל מקום אשר כתוב אלה תפתור כן) ואף כאן ואלה שמות הוסיף שבח על הראשונים, ובשמ"ר פ"א סיים רק ואלה שמות הוסיף שבח על שבעים נפש שנאמרו למעלה שכולם היו צדיקים: (כא) כבר היה להם ימים הרבה שם, מובא בנדפס אות ג' ובשמ"ר פ"א ובילקוט שם בשם התנחומא: (כב) מכחו של יעקב, בשמ"ר סיים שסגל מצות ומעשים טובים וזכה להעמיד י"ב שבטים: (כג) איש וביתו באו א"ר הונא דרשת ר' הונא נשמט בשמ"ר שם, ויש להשלים ע"פ התנחומא: (כד) כל השבטים לשם גאולתן, תנחומא הנדפס אות ג' ולקח טוב, ובשמ"ר פ"א אות ה' הלשון בהרחבת דברים כדרך המדרשים המאוחרים, גם סיים שם „וכל הענין" כוונתו וכל הענין הוא בתנחומא שמות, ובילקוט ריש שמות מובא בשם התנחומא כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (כה) א"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי, מובא בנדפס שם ובלקח טוב, ובשמ"ר בטעות הדא הוא שאמר ר' יהושע דסכנין, וצ"ל א"ר יהושע דסכנין כמו שהוא בתנחומא שלפנינו ובנדפס ובילקוט: (כו) שמותן של שבטים שוים בכל מקום, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אבל בנדפס ובשמ"ר הגי' אין שמותן של שבטים שוים בכל מקום, ובערוך ערך קר ד' בשם הילמדנו למה אין שוין שמותיהן כו': (כז) ולמה מקדים אלו לאלו, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אבל בנדפס ובילקוט ובשמ"ר ובלקח טוב הגי' ד"א למה מקדים, ויש לתקן כן גם לפנינו, והמאמר הובא בערוך ערך קר ד' בשם הילמדנו, והוא בנדפס אות ג' כי הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו: (כח) ומי שהוא מקרה כראוי נותן ראשו של תקרה זה בצד ראשה של אחרת, בנדפס ובשמ"ר פ"א נותן עביה של תקרה זו בצד ראשה של אחרת שאינה שוה, ובערוך ערך קר ד' נותן עוביה של תקרה זו בצד ראשה של זו, ובלקח טוב סיים כדי לחזק את התקרה, ועיין ירושלמי סוטה פ"ז ה"ד (דף כ"א ע"ד) מה התקרה הזו עובייה דהן גבי קוסנה דהכן ועוביא דהן גבי קוסנה דהכן, פי' אצל צד הקצר של זה ולצד הקצר של זה בצד עביה של

זה

[ו] וימת יוסף וכל אחיו (שמות א ו) . (כט) אע"פ שמתו , ובני ישראל פרו וישרצו (שם שם ז) , (ל) אמר ר' יוחנן , כל אחת מישראל היתה יולדת ששים , שנאמר ותמלא הארץ אתם (שם), (לא) אמר ר' יוחנן מילאו את מצרים : (לב) ד"א ותמלא הארץ אותם . שנתמלאו (לג) בתי טרטיאות ובתי קרקסיאות מהם , מיד גזרו עליהם לפרוש מן המטה , שנאמר ותמלא הארץ אותם [וגו'] :

[ז] ויקם מלך חדש על מצרים (שם שם ח) , (לד) אמר ר' אבא בר כהנא וכי מלך חדש היה , אלא שחידש עליהן גזירות של פורעניות : (לה) ד"א ויקם מלך חדש על מצרים . הוא היה פרעה הראשון , אלא שאמרו לו בא ונזדווג לאומה זו , אמר להן עד עכשיו היינו משלהן , ואנו מזדווגין להן , אילולי יוסף לא היו לאותן האנשים ידים , ואתם מזדווגין להן , לא שמע להם , מיד הורידוהו מכסאו שלשה חדשים , כיון שראה שהורידוהו אמר להם כל מה שאתם אומרים אני שומע לכם , לפיכך ויקם מלך חדש : (לו) אמר הנביא בה' בגדו כי בנים זרים ילדו (הושע ה ז) . (לז) שהיו מולידים ולא מלים , עתה יאכלם חודש (שם) , (לח) חדש כתיב , הוי ויקם מלך חדש אשר לא ידע את יוסף , ולא היה מכיר את יוסף , שאמר אשר לא ידע את יוסף , (לט) אמר ר' אבין הלוי ב"ר

הערות ותקונים

זה , והביא זה ג"כ על וישראל מקראי ודורש מלשון קורה : (כט) אע"פ שמתו , מובא בתנחומא הנדפס אות ה' ובשמ"ר פ"א אות ח' , ובשמ"ר הגי' אע"פ שמת יוסף ואחיו אלהיהם לא מת אלא ובני ישראל פרו וישרצו , וכן מובא בילקוט רמז קס"ב בשם התנחומא וגורס אע"פ שמתו, אלהיהם לא מת הה"ד ובני ישראל פרו וישרצו , וכל אות ד' מתנחומא הנדפס ליתא בכ"י : (ל) א"ר יוחנן כל אחת מישראל היתה יולדת ששים, בכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' ר' חייא אמר כל אחת ואחת מבנות ישראל היתה יולדת ששה , וכן יש לתקן לפנינו , וכן מובא בילקוט שם בשם התנחומא וברש"י על התורה , וכן הביא הלקח טוב וסיים עוד כנגד ששה מדות הללו פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד . ובנדפס גורס ר' ינאי אומר כל אחת ואחת יולדת ששה בכרס אחד , יש לתקן שצ"ל ר' חייא אומר , וכן במכילתא בא סוף פי"ב הביא שהיתה יולדת ששה , ובפסיקתא פסקא ויהי בשלח (דף פ"ה ע"ב) ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד . תרין אמוראין חד אמר אם לגדול שבשרצים את מדמה אותן , הא עכברא ילדה שיתא , ואם לקטן שבשרצים מדמה אותם, הא עקרבא ילדה שיתין ע"כ . ובשמ"ר פ"א אות ה' חסר שם האומר ד"א כל אחת ואחת ילדה ששה בכרס אחד , ונמצא שם וגם בתנחומא בנדפס הוספה ויש אומרים שנים עשר ע"ש , ובשמ"ר שם יש אומרים ששה בכרס אחד , נ"ל יש אומרים ששים , ומה שסיים ואל תתמה שהרי עקרב שהיא מן השרצים יולדת שבעים , נ"ל ששים , וטון לדברי הפסיקתא , וגם בב"ר פמ"ד ובוי"ר פי"ג הגי' ששים : (לא) א"ר יוחנן מילאו את מצרים , כ"ה בילקוט בשם התנחומא , ובכ"י רומי וכ"י רחס אמר ר' יונתן , ובנדפס ור' יונתן , ובשמ"ר רבי נתן אומר , וחסר הסיום „כחוטים של קנים„ וזה נוסף בנדפס ובשמ"ר , רק בנדפס הגירסא „כחרשים" ובלקח טוב הגי' ג"כ כחוטים של קנים , וכתבתי שם בהערה כגי' רבינו הוא מלשון חז"ל ב"ב קמ"ג ע"ב ובני דן חושים שהיו מרובין כחוטים של קנה , וע"ש ברשב"ם : (לב) ד"א שנתמלאו כו', מובא בילקוט שם בשם התנחומא , אולם בנדפס ובש"ר ליתא : (לג) בתי טרטיאות ובתי קרקסיאות , המלה הזאת היא תמיד משובשת וצ"ל בתי טאטריאות , והיא המלה היונית τεατρον (טהעאטער) , וגם קרקס היא המלה סאקוא (צירקוס) , עיין ערוך ערך תאטר : (לד) א"ר אבא בר כהנא מובא כן בילקוט בשם התנחומא , ובנדפס וגם בש"ר השמיט שם האומר , ובש"ר הוסיף המסדר רב ושמואל חד אמר חדש ממש וחד אמר שנתחדשו גזירותיו כו' מגמרא סוטה י"א ע"א : (לה) ד"א ויקם מלך חדש הוא היה פרעה הראשון מובא בילקוט שם בשם התנחומא , וכן מובא בנדפס בקצת שינויים , ד"א ויקם מלך חדש והלא הוא פרעה , אלא שאמרו לו המצרים בא ונזדווג לאומה זו , אמר להן שוטים עד עכשיו אנו חיים משלהם והיאך נזדווג להן עכשיו אלולי יוסף לא היה לנו חיים , וכן העתיק כן מן התנחומא הנדפס בעל שמ"ר ומתחיל רבנין אמרו וצ"ל ד"א , והיה כתב בר"ת והמעתיק חשב על אות ד שהיא ר ועשה מן ד"א רבנין אמרי , ובנדפס הוא לנכון „ד"א" או כוון במ"ש ורבנין אמרי אל התנחומא , גם תראה כי לפני בעל מסדר התנחומא הנדפס היתה הגי' בתנחומא כ"י עד עכשיו היינו משלהן , וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט והוא גרס חיינו משלהן , לכן הביא עד עכשיו אנו חיים משלהם , ובשמ"ר אנו אוכלים משלהם , וגם היה גורס במקום אילולי יוסף לא היו לאותן האנשים ידים , אלולי יוסף לא היה לנו חיים , ובשמ"ר לא היינו חיים , ובעל שמ"ר העתיק דבריו תמיד מן התנחומא הנדפס : (לו) אמר הנביא , וכ"ה בנדפס ובילקוט , אולם בשמ"ר הוסיף המסדר הזה „רבנין פתחין פתחא להאי קרא בה' בגדו" , וכוונתו בזה לדברי התנחומא , ויכנה לדבריו בשם „רבנן" והם היו פותחים הפתיחה לפסוק זה : (לז) שהיו מולידים ולא מלים , בתנחומא הנדפס ובשמ"ר שם ננמדך כשמת יוסף הפרו ברית מילה : (לח) חֲדָ֗שׁ כתיב , ז"ל בעל מנחת שי בהושע שם המדרש שדרשו כאילו כתוב חדש הוא על דרך אל תיקרי כמנהג המדרשים במקומות הרבה , והביא שם את דברי התנחומא ויכנהו בשם ילמדנו : (לט) א"ר אבין הלוי ב"ר , מלת ב"ר הכוונה „ברבי" ר"ל אדם גדול וחשוב , ובכ"י רומי וכ"י

למה הדבר דומה (מ) לאחד שרגם איקונין של מלך, אורכסיניא (פירוש דמותו), אמר המלך טלו אותו ותתכו את ראשו, עכשיו עשה לזה כך, למחר עושה לי, כך פרעה עכשיו אמר אשר לא ידע את יוסף, למחר אמר לא ידעתי את ה׳ (שמות ה ב):

[ח] **ויאמר** אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו (שם א ט). (מא) אמר ר״מ מהיכן הם פרים ורבים ממקור שנאמר ה׳ ממקור ישראל (תהלים סח כז): הבה נתחכמה לו (שם שם י). (מב) חירף כלפי למעלה: פן ירבה (שם), אמר הקב״ה אתם אמרתם פן, ואני אומר כן ירבה וכן יפרץ (שם שם יב): והיה כי תקראנה מלחמה (שם שם י), (מג) הם מיתוספים על שונאינו ועולים להם מן הארץ, אמר דוד כי שחה לעפר נפשנו (תהלים מד כו), באותה שעה קומה עזרתה לנו ופדנו למען חסדך (שם שם כז):

[ט] **ומשה** היה רעה (שמות ג א). (מד) זש״ה יודיע דרכיו למשה וגו׳ (תהלים קג ז), למה יודיע דרכיו למשה, שכל דרכיו של הקב״ה ידע משה, ואדם אחר לא ידע, כתיב ועתה [וגו׳] הודעני נא את דרכיך (שמות לג יג), אמר לו הקב״ה על דרכיו אתה מבקש לעמוד, חייך שאני מודיעך, יודיע דרכיו למשה: ד״א יודיע דרכיו למשה, שהקב״ה בלבד היה יודע את הקץ של גלות מצרים שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים (שם ב כה), ולמי הודיע למשה, שנאמר ומשה היה רועה וגו׳:

[י] [**ומשה** היה רעה]. זש״ה ה׳ בהיכל קדשו וגו׳ (תהלים יא ד), (מה) אמר ר׳ שמואל בר נחמן עד שלא חרב בית המקדש היתה השכינה נתונה בהיכל, שנאמר ה׳ בהיכל קדשו, ומשחרב בית המקדש ה׳ בשמים כסאו (שם), סילק שכינתו לשמים, (מו) אמר ר׳ אלעזר בן פדת בין חרב ובין לא חרב אין השכינה זזה ממקומה, שנאמר ה׳ בהיכל קדשו, (מז) ומניין שנאמר והיה עיני ולבי שם כל הימים (מ״א ט ג), וכן הוא אומר קולי אל ה׳ אקרא ויענני מהר קדשו סלה (תהלים ג ה), (מח) שאפילו הר הרי הוא בקדושתו. (מט) אמר ר׳ אלעזר בן פדת (נ) ראה מה כתיב ויבן את בית ה׳ אלהי ישראל הוא

הערות ותקונים

בכ״י רח״ס חסרה המלה ב״ר, ובש״ר מובא רק א״ר אבין גם בלי מלת הלוי: (מ) לאחד שרגם איקונין של מלך אורכסיניא פי׳ דמותו, המלות „פי׳ דמותו״ נוסף מן המעתיק בכ״י אקספארד, וליתא בכ״י רומי, ושם איתא אורכיסיניא, ובילקוט שמות בשם התנחומא שרגם איקונין של דוכוס, וכן הוא בתנחומא הנדפס, ואין ספק שתקנו כן בילקוט ע״פ התנחומא הנדפס, וראיתי בערוך ערך דטס שהביא בשם הילמדנו משל לאחד שרגם איקונין של דוכוס, וכתב פי׳ שר Dux, והוא כמו שלפנינו בנדפס שהוא הילמדנו, ובשמ״ר שרגם אוהבו של מלך, צ״ל לאחד שרגם אנדריאנטוס של מלך, פי׳ צלם וצורת אדם, ומלת איקונין היא נוסחא אחרת, ובכ״י רח״ס לאחד שרגם איקונין של אורכיסא: (מא) א״ר מאיר מהיכן הם פרים, מובא בילקוט רמז קס״ב בשם התנחומא, והשמיט שם האומר, ובנדפס ובשמ״ר חסר כל המאמר של ר׳ מאיר: (מב) חירף כלפי מעלה, מובא בנדפס אות י׳: (מג) הם מיתוספים על שונאינו ועולים להם מן הארץ, בנדפס ובשמ״ר נוסף כל זמן שישראל בירידה התחתונה הן עולין, ראה מה כתיב, ונלחם בנו ועלה מן הארץ, וכן בילקוט נוסף כל זמן שישראל בירידה התחתונה הן עולים, ובכ״י רומי נוסף באמצע מאת המעתיק כל ימים שישראל בירידה התחתונה סופם לעלות שנאמר ועלה מן הארץ, וזה ליתא בכ״י רח״ס, ואולי היה כן לפני הילקוט בתנחומא כ״י שלפנינו: (מד) זש״ה יודיע דרכיו למשה, מובא בילקוט תהלים רמז תתנ״ט בשם התנחומא, ובנדפס אין זכר מזה, וכן נשנה במדרש שו״ט מזמור ק״ג ובילקוט שם מן לבני ישראל עלילותיו הוא מן מדרש שו״ט שם וחסר הציון, עיין בשמ״ר ריש פ״ב: (מה) ארשב״נ עד שלא חרב בית המקדש, מובא בילקוט מלכים ריש רמז קנ״ה בשם התנחומא, והציון שם „ובירושלמי דברכות פ״ד״ מוסב על המאמר שלפניו כתוב אחד אומר אלכה ואשובה, שזה איננו בספרי רק בירושלמי ברכות פ״ד ה״ה דף ח׳ ע״ג, ועיין מדרש שו״ט מזמור י״א ובשמ״ר פ״ב אות ב׳: (מו) א״ר אלעזר בן פדת, בשו״ט ובשמ״ר שם השמיט המלות בן פדת: (מז) ומניין שנאמר והיו עיני ולבי, בשו״ט גורס אע״פ שבשמים כסאו שכינתו בבית המקדש, שנאמר והיו עיני ולבי שם וגו׳: (מח) שאפילו הר הרי הוא בקדושה, וכן בשו״ט אפילו שהוא הר הרי בקדושתו הוא עומד, ובכ״י רומי שאפילו חרב הרי הוא בקדושה, וכן הוא בשמ״ר שם והיא גירסא נכונה: (מט) א״ר אלעזר בן פדת ראה מה כתיב, גם בכאן במדרש שו״ט א״ר אלעזר וחסרים המלות בן פדת: (נ) ראה מה כתיב ויבן את מזבח, וכ״ה בכ״י רומי וכ״י רח״ס, ובמקום אינו זז משם הגי׳ בכ״י רומי אינה זזה ממקומה, ובכ״י רח״ס אינו זז ממקומו, אולם בשו״ט שם מובא בשמו א״ר אלעזר ראה מה כתיב כי עתה תלאי מקריה ושכנת בשדה (מיכה ד י), ושכנתי כתיב שאע״פ שחרב שכינתו עומדת שם, ובשמ״ר שם בא וראה מה כורש אומר (אל) האלהים אשר בירושלים אמר להן אע״פ שהוא חרב האלהים אינו זז משם:

א״ר

האלהים אשר בירושלם (עזרא א ג), אינו זז משם. (נא) אמר ר' אחא, לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי של בית המקדש, שנאמר הנה זה עומד אחר כתלנו (שה"ש ב ט), הוי ה' בהיכל קדשו. (נב) אמר ר' ינאי אע"פ שאמרת ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו, עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם (תהלים יא ד). למה הדבר דומה, למלך שהיה לו פרדס, והכניס את הפועלים לתוכו, והיה על פתח הפרדס אוצר אחד מלא כל טוב, אמר המלך כל מי שיעשה מלאכתו בכל נפשו יטול שכרו מכאן, וכל מי שאינו עושה מלאכתו בכל נפשו, אשב בתוך פלטין שלי ואדון אותו, מי הוא זה המלך, זה מלך מלכי המלכים הקב"ה, ומי הוא זה הפרדס, זה העולם הזה, נתן הקב"ה את בני האדם לתוכו, שיהו משמרין את התורה, והתנה עמהם ואמר להם כל מי שהוא משמר את התורה באמת הרי גן עדן לפניו, וכל מי שאינו משמר את התורה באמת הרי גיהנם לפניו, אמר הקב"ה אע"פ שנראיתי מסלק שכינתי מבית המקדש, אלא עיני יחזו למי הוא בוחן ה', צדיק יבחן, ולמה אינו בוחן את הרשעים, (נג) אמר ר' ינאי הפשתני הזה כשהוא כותש ורואה את הפשתן שהוא יפה הוא כותש עליו הרבה, אבל כשהוא רואה שאינו יפה, אינו כותש עליה (נד) שלא תקרים, לפיכך עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם, [ולמי בוחן, לצדיק, שנאמר] ה' צדיק יבחן (שם שם ה): (נה) ד"א ה' צדיק יבחן, אמר ר' יצחק במה הוא בוחן הצדיקים במרעה, דוד נבחן במרעה, שנאמר מאחר עלות הביאו לרעות וגו' (תהלים עח עא), עמוס נבחן במרעה, ויקחני ה' מאחרי הצאן (עמוס ז טו), אף משה נבחן במרעה, שנאמר ומשה היה רועה וגו':

[יא] מה כתיב למעלה מן הענין ולכהן מדין שבע בנות (שמות ב טז), מה כתיב שם, ויבואו הרועים ויגרשום (שם שם יז), (נו) מה עשו להם, נטלום להשליכם למים, ויקם משה ויושיען (שם), ואין הלשון הזה אלא הצלת מים, שנאמר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש (תהלים סט ב), (נז) וישק את צאנם, (שמות ב יז), ותבאנה אל רעואל אביהם (שם שם יח), (נח) שבעה שמות נקראו לו, יתר יתרו, רעואל, חובב, [חבר], קיני, פוטיאל: ויאמר מדוע מהרתן בא היום, ותאמרנה איש מצרי הצילנו מיד הרועים (שם שם יח יט), מכאן שהשליכום למים, שנאמר וגם דלה דלה לנו (שם שם יט): ויאמר אל בנותיו ואיו (שם שם כ), (נט) מיד (יצאתה) [רצתה] צפורה כצפור והביאתהו. ד"א למה נקראת

הערות ותקונים

(נא) א"ר אחא לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי, מובא בשו"ט שם ובשמ"ר שם, ועיין במדרש חזית פ"ב פ' דומה דודי לצבי אות ד' הנה זה עומד אחר כתלנו אחר כותל מערבי של בית המקדש למה שנשבע לו הקב"ה שאינו חרב לעולם: (נב) א"ר ינאי, וכ"ה בשמ"ר שם, וע"ש קצת שינויים בלשון המשל שהביא, אבל בשו"ט מובא בשמו בסגנון אחר ע"ש, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תרנ"ג משמו כמו שהוא בשו"ט: (נג) א"ר ינאי הפשתני הזה, בשו"ט א"ר יוסי בר חנינא פשתני הזה, ושם הוא בסגנון אחר, וכן בב"ר פ' ל"ב אות ג' מובא בשם ר' יוסי בר חנינא ובקצת שינויים מן מדרש שו"ט: (נד) שלא תקרים, עיין ערוך ערך קרם ג' לשון נקרסין, ובכ"י רח"ס בטעות שלא תקדי: (נה) ד"א ה' צדיק יבחן א"ר יצחק במה הוא בוחן, מובא בילקוט שמות רמז קס"ט בשם התנחומא: (נו) מה עשו להם נטלום להשליכם למים כו', בשמ"ר פ"א אות ל"ב ורבנין אמרי מלמד שהשליכו אותן למים והוציאן משה, ואין ויושיען אלא לשון הצלת מים שנאמר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש לקוח מן התנחומא שלפנינו, וכוון במ"ש "ורבנין אמרי„ לדברי התנחומא, וכן מובא בילקוט רמז קס"ט בשם התנחומא, ובנדפס ליתא: (נז) וישק את צאנם, חסר הדרשה, וכן חסר בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובשמ"ר שם איתא וישק את צאנם מלמד שדלה משה להם והשקה את צאנם כשם שעשה יעקב לרחל, וכתב שם הרד"ל כדכתיב להלן והדיא גם דלה דלה: (נח) שבעה שמות נקראו לו, וכ"ה בכ"י רומי ונשמט מלת „חבר" והוספתי בפנים, וכן במכילתא יתרו פרשה א' שבע שמות נקרא לו כו', וכן ברש"י עה"ת פרשה יתרו, ובעל הילקוט שמות ריש רמז קס"ט בראותו בתנחומא בפרטן רק ששה וחסר מלת „חבר" הביא שם בשם התנחומא וז"ל ששה שמות נקראו לו יתר יתרו רעואל חובב קיני פוטיאל, אית דאמרי שבעה שמות נקראו לו כו', ובאמת גם בתנחומא הביא שבעה שמות, רק נשמט מלת „חבר" ואשר הביא „אית דאמרי" כוונתו אל המכילתא ריש פ' יתרו, וראיתי גם בכ"י רח"ס שני' ו' שמות וחסר מלת „חבר": (נט) מיד יצתה צפורה כצפור והביאתו, ד"א שטיהרה כל בית אביה כדם הצפור, מובא בילקוט שם בשם התנחומא במאמר המתחיל ותאמרנה, ובטעות נרשם בצדו על ד"א שטיהרה כל בית אביה כדם הצפור „מדרש אבכיר" רק הציון הזה מוסב על המאמר ר' יוסי בר חנינא אמר בקשו לענותן, וכן תרגם בלקח טוב צפורה שרצתה כצפור לקרוא את משה, ובהערה ק' כתבתי שם ילקוט רמז קס"ט הביא זה בשם התנחומא, ולפנינו ליתא בתנחומא, ובודאי הוא מתנחומא הנאבד הנקרא

צפורה שטיהרה כל בית אביה (ס) כדם הצפור: ויואל משה לשבת את האיש (שמות ב כא), (סא) ר' יהודה אומר מהו ויואל, שנשבע לו, שנאמר ויואל שאול את העם (ש"א יד כד), קיבל עליו לדור עמו, ואין ויואל אלא לשון דירה, שנא' ועתה הואל נא ולין (שופטים יט ו), ויתן את צפורה בתו למשה (שמות שם שם), (סב) כיון שנטל בתו קבע עליו לרעות צאנו, שנאמר ומשה היה רועה (שם ג א), מהו היה רועה, (סג) אמר ר' יוחנן, כל מי שנאמר בו היה, הוא היה בתחילתו, והוא היה בסופו, הוא היה בתחלתו כשר, ובסופו כשר, רבנין אמרין כי מי שנאמר בו היה, זן ופרנס, אמרו לו והרי והנחש היה ערום (בראשית ג א), אמר להן הוא היה מתוקן לפורענות, אמרו לו והכתיב וקין היה עובד אדמה (שם ד ב), אמר להם אף הוא מתוקן לגלות, אמרו לו והכתיב והיה (כי) [כאשר] נלכדה ירושלם (ירמיה לח כח), אמר להן (סד) סימן יפה היה לה, שאילולי שנלכדה ירושלים נתאכלו שונאיהן של ישראל. ר' לוי אמר כל מי שנאמר בו היה ראה עולם חדש, לפיכך ומשה היה רועה:

[יב] וינהג את הצאן אחר המדבר (שמות ג א). למה היה רודף אחר המדבר, (סה) להרחיק עצמו מן הגזל· (סו) ד"א היה רודף למדבר, שראה שהוא נוטל גדולה מן המדבר. תורה מן המדבר, מצות מן המדבר, משכן מן המדבר, שכינה מן המדבר, מלכיות וכהונה מן המדבר, הבאר מן המדבר, המן מן המדבר, ענני כבוד מן המדבר, לפיכך היה רודף אחר המדבר: ויבא אל הר האלהים חורבה (שם). (סז) אמר ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא הלכה צאנו של משה ארבעים יום בלא אכילה ולא טעמה כלום, כשם שעשה אליהו זכור לטוב, (סח) [שנאמר ויקם ויאכל וישתה וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה עד הר האלהים חורב (מ"א יט ח)]: ד"א וינהג [את] הצאן אחר המדבר, (סט) אמר ר' יהושע בן קרחה, בישרו שצאנו כלה במדבר והוא נאסף עמה. וינהג את הצאן, רמז לו שינהג את ישראל ארבעים שנה, ואח"כ הוא נאסף, ואף משה כשתבע צרכן של ישראל כשאמר לו הקדוש ברוך הוא לך בשליחותי,

הערות ותקונים

גם ילמדנו, ומובא גם בשמ"ר, ומה שמובא עוד בשמ"ר ולמה נקרא שמה צפורה שטיהרתה הבית כצפור לקוח ממדרש אבכיר מובא בילקוט שם, ושם הגי' יותר נכונה שטיהרתה כל בית אביה כדם הצפור, וכן יש להגיה במדרש שמ"ר שם שצ"ל ד"א למה נקרא שמה צפורה ע"כ. ואחר שערתי כן הוא, כי הוא בתנחומא כ"י שלפנינו, ומה שחשבתי שלקוח מאלה השנית מן מדרש אבכיר, אולם מאשר תראה הוא ג"כ לקוח מן התנחומא שלנו בכ"י, רק בילקוט נשמט הציון „מדרש אבכיר" ממקומו, ומוסב לשורה שלאחריה: (ס) כדם הצפור, כדם הצפור המטהר את המצורע: (סא) ר' יהודה אומר מהו ויואל שנשבע לו, מכילתא ריש יתרו עה"כ ואת שני בניה, ומובא בילקוט בשם המכילתא ברמז קס"ט, נדרים ס"ה ע"ב, תנחומא הנדפס ולקח טוב (שמות ב כא), ובשמ"ר פ"א אות ל"ג מובא זה בשם ר' יהודה כמו שהוא לפנינו בכ"י רק בהרחבת לשון, גם ואין ויואל אלא לשון לינה מובא שם בשם ר' נחמיה, והמאמר ואין ויואל אלא לשון דירה מובא בילקוט שמות רמז קס"ט בשם התנחומא: (סב) כיון שנטל בתו קבע עליו לרעות צאנו, בשמ"ר פ"א אות ל"ג ורבותינו ז"ל אמרו קיבל עליו לרעות את צאנו, כוונתו למדרש תנחומא שלפנינו, גם הוסיף שם בשמ"ר ואין ויואל אלא לשון התחלה כיון שנשא בתו התחיל וקיבל עליו לרעות את צאנו, וזה הוסיף המסדר האחרון הזה מן ספרי דברים פסוק הואיל משה, אין הואיל אלא התחלה, ועיין מדרש שמואל פט"ז: (סג) א"ר יוחנן כל מי שנאמר בו היה, עיין ב"ר פ"ל אס"ר פ"ו ילקוט נח רמז מ"ח אסתר רמז אלף נ"ג ועיין תנחומא הנדפס שמות אות י"ג בשינויים, ועיין שמ"ר פ"ב אות ד': (סד) סימן יפה היה לה כו', בנדפס נוסף ולא עוד אלא שנטלו אפופסים תם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך (איכה ד כב), ומובא בערוך ערך אפופסין בשם הילמדנו והוא המאמר שלפנינו בנדפס כמו שהעירותי כי הנדפס מס' שמות הוא כולו הילמדנו מס' שמות ומה שמובא לפנינו בשם ר' לוי בתנחומא הנדפס שם הלשון ואמרו רז"ל: (סה) להרחיק עצמו מן הגזל, מובא בילקוט שמות רמז קס"ט, והציון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ועיין שמ"ר פ"ב אות ג' הרחבת דברים: (סו) ד"א שראה שהוא נוטל גדולה מן המדבר, ילקוט שם, וחסר בילקוט תורה, מצות, משכן, שכינה מן המדבר, וכן נשנה המאמר בנדפס אות י"ד, ושם הגי' א"ר יוחנן למה היה רודף אחר המדבר, לפי שראה שישראל נתעלו מן המדבר, שנאמר מי זאת עולה מן המדבר, וכן הוא בשמ"ר, רק שם הגי' במקום א"ר יוחנן. „א"ר יהושע": (סז) א"ר שמעון בן יוסי בן לקוניא, בנדפס שם א"ר שמעון בן יוסי וחסר „בן לקוניא" ובכ"י רח"ס א"ר שמעון בן לקוניא: (סח) שנאמר ויקם, הוספתי כמו שהוא נכון בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, וכן הוא בילקוט ובנדפס: (סט) אמר ר' יהושע בן קרחה בישרו שצאנו כלה, מובא בנדפס והשמיט שם האומר, גם הגי' רמזו שצאנו כלה, ובשמ"ר פ"ב אות ד' הגי'

(ע) א"ל משה הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה וגו' (שה"ש א ז), כמה חיות יש בהן, כמה מעוברות יש בהן, כמה ריקוחין התקנתה למעוברות שבהן, הגידה לי שאהבה נפשי, השיבו הקב"ה ואמר לו, אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן וגו' (שם שם ח), לפיכך וינהג [את] הצאן אחר המדבר. כיון שהגיע לחורב מיד מה כתיב וירא מלאך ה' אליו בלבת אש (שמות ג ב), (עא) למה בלבת אש, כדי ללבבו, כשיבא לסיני ויראה אותה האש ויתיירא, לפיכך בלבת אש, (עב) ד"א למה בלבת אש, שלהב נתון משני חלקים, (עג) למה מתוך הסנה ולא מתוך אילן אחר, אמר הקב"ה עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), והם נתונים בשעבוד, ואני נגלה מתוך אילן אחר, לפיכך מתוך הסנה שכולו מהקוצים:

[יג] **ויאמר** משה אסורה נא ואראה (שמות ג ג). (עד) ר' יוחנן אמר שלש פסיעות פסע משה, (עה) ר"ל אמר לא פסע אלא צוארו עקם, א"ל הקב"ה נצטערתה לראות, חייך שאגלה עליך, מיד ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה ויאמר הנני (שם שם ד), אמר לו הקב"ה אתה אמרת הנני, חייך שתבא שעה ותאמר תפלה על ישראל ואנכי אענה אותך מיד, שנאמר אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני (ישעיה נח ט):

[יד] **וילך** משה וישב אל יתר חותנו (שמות ד יח). (עו) זש"ה והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש (איוב כג יג), דרש ר' פפיים לפי שהוא יחידי בעולמו ואין מי שימחה בידו כל מה שמבקש לעשות עושה, שנאמר ונפשו אותה ויעש, אמר לו ר' עקיבא דייך פפיים אין דורשין כך, ומהו והוא באחד ומי ישיבנו, כשם שהשואל למטן כך שואל למעלן, מנין שנאמר בגזירת עירין (פתגמין) [פתגמא] (ובמאמר) [ומאמר] קדישין שאילתא וגו' (דניאל ד יד), כשם שנושאין ונותנין בהלכה למטן כך למעלן, והכל במשפט, שנאמר אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת (שם י כא), והקב"ה נושא ונותן במשפט, ואומר היאך יצא דינו של פלוני זה, והם אומרים כך יצא, והקב"ה מסכים עמהם, ממי אתה למד ממיכה, ראה מה כתיב, (עז) ויאמר (מיכיהו) לכן (שמעו) [שמע] דבר ה' ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים (עומדים) [עומד] עליו

הערות ותקונים

כמו לפנינו והשמיט ג"כ שם האומר: (ע) א"ל משה הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה כמה חיות יש בהן, תנחומא הנדפס אות י"ד ומובא בשמ"ר פ"ב אות ד' בשיבוש והוא לנכון בשמ"ר פ"ג אות ד', וכ"ה בחזית פ"א פ' הגידה לי שאהבה נפשי, והלשון נשתנה שם ובמקום כמה ריקוחין התקנת למעוברת, כמו שהוא גם בנדפס, הגי' שם גם בשמ"ר כמה מיני רכוכין התקנת למעוברות גם לדעתי בשמ"ר שם נוסף והיכן פירושו של דבר זה בשיר השירים שנאמר הגידה לי שאהבה נפשי צ"ל בפסוק הגידה לי שאהבה נפשי, ומלת שנאמר הוא בטעות, וזה הוסיף המסדר, כי הדבר נתפרש במדרש שיר השירים בפ' הגידה לי שאהבה נפשי, וכן בעבור זה הוסיף אחד המעתיקים במדרש שה"ש שם, "איכן פירושו של דבר זה כאן הגידה לי שאהבה נפשי„, ושעד תראה כי בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ב הביא המאמר ממדרש שה"ש והמלות „איכן פירושו של דבר כאן „ליתא שם, אין זה רק הוספה מהמעתיק, וכן בתנחומא הנדפס אות י"ד אשר דברי השמ"ר לקוחים משם ליתא המלות והיכן פירושו של דבר, גם ליתא בתנחומא כ"י שלפנינו רק הוא דברי המסדר בשמ"ר. גם יש עוד להעיר במקום אשר בשה"ש שם הביא כמה מיני אנוגס התקנת להם, הגי' בשמ"ר כמה מיני מזונות התקנת להם, כי הוראת אנוגס פרנסה ומזונות, ובכ"י רח"ס הגי' כמה מחוזין התקנת למעוברות: (עא) למה בלבת אש כדי ללבבו, זה מובא בערוך ערך לב ב' בשם הילמדנו והוא המאמר בנדפס אות ח' שהוא הילמדנו מספר שמות: (עב) ד"א למה בלבת אש, שלהב נתון משני חלקים, בנדפס וכן בשמ"ר פ"ב אות ה' ד"א ולמה בלבת אש משני חלקיו של סנה ולמעלה שהלב נתון משני חלקיו של אדם ולמעלה, ובילקוט רמז קס"ט מובא בשם התנחומא כמו שהוא לפנינו בכ"י: (עג) למה מתוך הסנה ולא מתוך אילן אחר, כן הוא בילקוט שם בשם התנחומא, ובנדפס גורס ולמה מתוך הסנה ולא מתוך אילן גדול ולא מתוך תמרה, ועיין שמ"ר פ"ב אות ה' הרחבת דברים: (עד) ר' יוחנן אמר שלש פסיעות, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רחס ובילקוט וכ"ה בנדפס אות ט"ו, אולם בשמ"ר פ"ב אות ו' בטעות ר' יוחנן אמר ה' פסיעות וצ"ל ג' פסיעות, ועיין ביפ"ת ובתנחומא הנדפס ובשמ"ר פ"ב אות ה' לפני זה נמצא שם מכאן אמרו האש של מעלה מעלה לולבים ושורפת ואינה אוכלת ושחורה לקוח מגמרא יומא כ"א ע"ב: (עה) ריש לקיש אמר לא פסע אלא צוארו עקם, וכ"ה בכ"י רחס בילקוט ובנדפס, ובכ"י רומי לא פסע אלא ראשו עקם, ובשמ"ר רשב"ל אמר הפך פניו והביט: (עו) זש"ה והוא באחד כו' דרש ר' פפיים, מובא בנדפס אות י"ח וכן הוא בשה"ש רבה פ"א פסוק לסוסתי ברכבי פרעה ובמכילתא בשלח פ"ו בפסוק ובני ישראל הלכו ביבשה ובמדרש שמ"ר פ"ד אות ב' מובא רק התחלת המאמר, ובמקום ר' פפיים הגיה המסדר או המדפיס ר' פנחס וקצר שמה כל הענין וסיים „כמו שכתוב במדרש שה"ש" ועיין ב"ר פכ"א אות ה': (עז) ויאמר מיכיהו לכן שמעו וכ"ה בכ"י

מימינו ומשמאלו (מ"א כב יט), וכי יש שמאל למעלה שהוא אומר מימינו ומשמאלו, אלא אלו מיימינים מטים לכף זכות, (עח) ואלו משמאילים מטים לכף חובה, הוי הכל במשפט, ומהו והוא באחד ומי ישיבנו, על שהוא יחידי בעולמו הוא יודע דעת של בריותיו: ד"א והוא באחד ומי ישיבנו, על שהוא יחיד בעולמו אין משיב על דבריו, (עט) ראה עד כמה נתקשה יונה מלילך בשליחותו. שנאמר ויקם יונה וילך אל נינוה כדבר ה' וגו' (יונה ג ג), ירמיה אמר לפני הקב"ה נער אנכי (ירמיה א ו), א"ל הקב"ה אל תאמר נער אנכי כי על כל אשר אשלחך תלך וגו' (שם שם ז), לא זז עד שהלך בשליחותו של הקב"ה, הוי ונפשו אותה ויעש, אף משה כשאמר לו הקב"ה (לך) [לכה] ואשלחך אל פרעה (שמות ג י), אמר משה שלח נא ביד תשלח (שם ד יג), אמר לו הקב"ה אני אומר לך לכה ואשלחך, ואתה אומר שלח נא ביד תשלח, נראה של מי עומדת, לא זז עד שהלך, שנאמר וילך משה וישב אל יתר חותנו (שם ד יח):

[טו] (פ) **מה** כתיב למעלה מן הענין וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה (שם ג ד), (פא) ר' אבא בר כהנא אמר כל מי שנכפל שמו יש לו חלק בשני עולמות, נח נח, אברהם אברהם, יעקב יעקב, משה משה, שמואל שמואל, והכתיב תרח תרח, אמר להם אף תרח יש לו חלק בשני עולמות, ולא מת אברהם אבינו עד שנתבשר ממעשה תרח אביו שעשה תשובה, שנאמר ואתה תבא אל אבותיך בשלום (בראשית טו טו), א"ל כל מה שסיגלתו מעשים טובים אני הולך אצל אבותי, באותה שעה בישרו הקב"ה ואמר לו חייך שעשה אביך תשובה לפיכך נכפל שמו תרח תרח:

[טז] **ויאמר** הנני (שמות ג ד), (פב) א"ר יהושע בן קרחה מהו הנני הנני, הנני לכהונה הנני למלכות, א"ל הקב"ה (שעמד) [במקום] עמודו של עולם אתה עומד, אברהם אמר הנני, ואתה אמרת הנני: ויאמר (פג) אל תקרב הלום, של נעליך מעל רגליך וגו' (שם שם ה), (פד) ביהושע כתיב של נעלך (יהושע ה טו), ובמשה כתיב של נעליך: (פה) ויאמר אנכי אלהי אביך (שמות ג ו), נגלה עליו בקולו של עמרם אביו, כדי שלא יתיירא, באותה שעה שמח משה ואמר עמרם אבי [חי], א"ל הקב"ה אתה אמרת שאני אביך, ואיני

הערות ותקונים

בכ"י רומי ובכ"י רח"ס גם בנדפס, ובקרא ליתא מלת מיכיהו, גם כתוב שמע במקום שמעו: (עח) ואלו משמאילים מטים לכף חובה, המאמר הזה מובא בערוך ערך שמאל בשם הילמדנו, והוא המאמר הנמצא גם בנדפס אות י"ח שהוא הילמדנו מס' שמות, ועוד סיים בנדפס ויאמר ה' מי יפתה את אחאב ויעל ויפול ברמות גלעד ויאמר זה בכה וזה בכה (שם שם כ), ללמדך שהכל במשפט שנושאין ונותנין בדין והקב"ה נושא ונותן עמהם, ומה הוא והוא באחד ומי ישיבנו שמשנגמר הדין הקב"ה נכנס למקום שאין להם רשות ליכנס וחותם את הדין שנא' והוא בא' ומי ישיבנו והוא יודע דעת כל בריותיו ואין מי שישיב על דבריו ע"כ, זה הוסיף המסדר מהילמדנו כי הנדפס לס' שמות הוא הילמדנו ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס הגי' כמו לפנינו בכ"י אקספארד: (עט) ראה עד כמה נתקשה יונה מלילך בשליחתו שנא' ויקם יונה וגו', בכ"י רומי וכ"י רח"ס נוסף לא זז משם עד שהלך שנא' ויקם יונה, וכן תראה בנדפס, כמה נתקשה יונה שלא לילך בשליחתו, שנאמר ויקם יונה לברוח תרשישה (יונה א ג), א"ל הקב"ה נראה של מי עומד, לא זז משם עד שהלך שנאמר ויקם יונה לילך אל נינוה כדבר ה': (פ) מה כתיב למעלה מן הענין מובא ג"כ בנדפס שם אות י"ח: (פא) ר' אבא בר כהנא אמר, תנחומא הנדפס שם ושמ"ר סוף פ"ב ב"ר פ"ל אות ד' ופל"ח אות י"ב ילקוט ריש נח, ובטעות הפרידו שם הרמז והליגו רמז מ"ח באמצע המאמר, וכ"ה בד"ה סוף רמז אלף ע"ב: (פב) א"ר יהושע בן קרחה, מובא בנדפס אות י"ט ושמ"ר פ"ב זבחים ק"ב ע"א ב"ר פנ"ה דב"ר פ"ב ילקוט וירא רמז נ"ו: (פג) אל תקרב הלום כ"ה גם בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי נוסף אין הלום אלא מלכות שנאמר כי הבאתני עד הלום וכ"ה בנדפס ובשמ"ר: (פד) ביהושע כתיב של נעלך ובמשה כתיב של נעליך, וחסר הדרשה על זה, וכן ליתא בנדפס, אולם במדרש לקח טוב שמות ג' ה' תמצא הדרשה ע"ש: (פה) ויאמר אנכי אלהי אביך נגלה עליו בקולו של עמרם אביו, מובא בילקוט שמות רמז קע"א בשם התנחומא כמו שהוא לפנינו בכ"י, ומזה בלקח טוב (שמות ג ו) לפי שנראה לו המלאך בתחלה בדמות אביו, זה לקח מן התנחומא כ"י שלפנינו, ואיתא בנדפס ויאמר אנכי אלהי אביך וגו' אלהי יצחק וגו' [נגלה עליו בקולו של עמרם אביו כדי שלא יתיירא, באותה שעה שמח משה ואמר עוד עמרם אבי חי, א"ל הקב"ה אנכי אלהי אביך אלהי אברהם וגו'], בפתוי באתי אליך שלא תתיירא, מיד ויסתר משה פניו, המלות שהסגרתי הוסיף המדפיס דפוס מנטובה, ובעל שמ"ר ריש פ"ג הליג הדרשה בהרחבת דברים קצת והביא מה עשה נגלה עליו בקולו של אביו, שאב מן התנחומא כו', ואח"כ הביא בפתוי באתי אליך כו', הוא כמו בתנחומא הנדפס,

גם.

אלא אלהי אביך, באותה שעה ויסתר משה פניו וגו' (שמות ג ו), א"ל הקב"ה חייך חלקת לי כבוד, אני חולק לך כבוד, שנאמר וראו בני ישראל את פני משה וגו' (שמות לד לה), אתה יראת, כי ירא מהביט (שמות ג ו), חייך אני עושה כמו שאמר וייראו מגשת אליו (שם לד ל), (פו) בזכות מהביט, ותמונת ה' יביט (במדבר יב ח):

[יז] **ועתה** הנה צעקת בני ישראל באה אלי וגם ראיתי את הלחץ וגו' (שמות ג ט) (פז) מלמד שהיה הקב"ה מביט במצרים היאך היו משעבדין בישראל, שנאמר הנה צעקת בני ישראל באה אלי וגם ראיתי את הלחץ וגו', כביכול אני עמהם, אשר מצרים לוחצים אותם, וארד להצילו (שם שם ח): ועתה (לך) [לכה] ואשלחך אל פרעה (שם שם י), (פח) ר' אלעזר אומר ועתה לך, לך היו ישראל מצפים, לך היו ישראל מקוים, ועתה לך גדולה יש לך בדבר הזה, ר' יוחנן אמר [א"ל הקב"ה] לך מסור הדבר הזה:

[יח] (פט) **ויאמר** משה אל ה' בי אדני (שם ד י), בייה את מעביר עלי, אהרן אחי גדול ממני ואתה משלחני, בי אדני, לא איש דברים אנכי (שם), א"ל הקב"ה מי שם פה לאדם וגו' (שם שם יא): ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך וגו' (שם שם יב), (צ) ר' יהודה בר' סימון אמר [אמר] הקב"ה למשה אני עושה אותך בריה חדשה כאשה זו שהיא הרה ויולדת, (צא) שנאמר והוריתיך אשר תדבר (שם): ד"א אמר לו הקב"ה למשה אני יורה דברי לתוך פיך כחץ, ואין הורתיך אלא לשון ירה יירה (שמות יט יג), כיון שבישרו הקב"ה שהוא עמו, מיד קיבל עליו לילך, שנאמר וילך משה וישב וגו' (שם ד יח), (צב) ולא היה צריך לומר אלא וישב אל מצרים, אלא למה שב אל יתרו להתיר נדרו, שאמר להקב"ה נשבעתי ליתרו, הלך אצל יתרו, מה עשה הקב"ה קשר ענן שם כביכול התיר נדרו של משה: ד"א וילך משה וישב שהלך ליטול רשות ממנו: ויאמר לו אלכה נא ואשובה אל אחי וגו' [לך לשלום] (שם), (צג) כל מי שכתוב בו לשלום הולך וחוזר, וכל מי שכתיב בו לך בשלום, הולך ואינו חוזר, באבנר כתיב וישלח דוד את אבנר וילך בשלום (ש"ב ג כא), הלך ולא חזר, אבל יתרו אמר למשה לך לשלום, הלך וחזר, שנאמר ויאמר יתרו למשה לך לשלום:

הערות ותקונים

גם הרחיב לשון התנחומא הנדפס כדרך מסדר אחרון: (פו) בזכות מהביט, עיין פסיקתא פסקא אחרי מות (דף קע"ג ע"א), וע"ש בהערה קי"ג, וכן מובא בשמ"ר ריש פ"ג ווי"ר פ"כ ושם הגי' בשכר מהבים: (פז) מלמד שהיה הקב"ה מביט במצרים היאך היו משעבדין בישראל, מובא בילקוט רמז קע"א ד"ה ועתה בשם התנחומא והוא כמו שלפנינו, אולם בנדפס סוף אות י"ט הביא הנה צעקת בני ישראל מלמד שהקב"ה היה רואה בשעבודן ובלחיצתם, וכל המאמר שלאחריו השמיט המסדר הזה והוסיף מאמר גדול (אות כ) ויאמר ה' ראה ראיתי זש"ה כי הוא ידע מתי שוא ובסוף האות כתב המאמר אמר לפניו רבון העולמים שבועה נשבעתי ליתרו שאיני הולך אלא ברשותו לקח מן תנחומא כ"י שלפנינו: (פח) ר' אלעזר אומר ועתה לך, מובא בילקוט שמות רמז קע"א ד"ה ועתה לך ואשלחך בשם התנחומא: (פט) ויאמר משה אל ה' בי אדני בייה אתה מעביר עלי, מובא בילקוט שם ג"כ בשם התנחומא, ועיין מה שכתבתי בפ' ויגש הערה י"ב, ועיין בלקח טוב (שמות ד יג), בי אדני ביאה אתה עושה עמי, וע"ש בהערה י"ג והבאתי ג"כ בשמ"ר פ"ג, בי אדני אמר משה להקב"ה אתה אדון העולם בי אתה רוצה שאהיה שליח הרי לא איש דברים אנכי, המ"כ כתב וכי אתה רוצה גרסינן ואין ספק אצלי שהיתה הנוסחא אמר משה להקב"ה אדון העולם בייה אתה מעביר עלינו אתה רוצה שאהיה שליח כו' כמו שהוא בב"ר על בי אדני, ודרש בי לשון בייה שהוא ענין זעקה ותרעומות על דבר עוות הדין, וכן עוד שם א"ר חייא הגדול אמר לפניו רבש"ע בי אתה רוצה לגאול בניו של אברהם, נ"ל אמר לפניו בייה אתה מעביר עלינו אתה רוצה לגאול בניו של אברהם ע"כ, ומדברי התנחומא שלפנינו תראה סעד לדברי: (צ) ר' יהודה בר סימון, הילקוט שם השמיט שם האומר כדרכו תמיד: (צא) שנאמר והוריתיך אשר תדבר, דרש והוריתיך מלשון הרה: (צב) לא היה צריך לומר אלא וישב אל מצרים כו', אלא למה שב אל יתרו להתיר נדרו שאמר להקב"ה נשבעתי ליתרו, מובא בילקוט סוף רמז קע"ג בשם התנחומא, ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו עה"ת ליטול רשות שהרי נשבע לו, ומובא גם בנדפס סוף אות כ' בשינויים, ועיין בלקח טוב (שמות ד יח), ד"א שב אל יתר חותנו להתיר לו השבועה שעשה מיד קשר הקב"ה ענן במדין והתיר לו נדרו, ועיין בהערה כ"א שהבאתי דברי הילקוט שהביא בשם התנחומא, ומדברי התנחומא שלפנינו בכ"י תראה כי הילקוט לקח דבריו מתנחומא כ"י, וכן דברי בעל לקח טוב נובעים מתנחומא כ"י, ועיין נדרים ס"ה ע"א, ועיין שמ"ר פ"ד אות ד', לא היה צריך לומר אלא וישב משה, אלא אמרו רבותינו בתחלה הלך אל פרעה כו', הביא דברי התנחומא בהרחבת דברים כדרכו: (צג) כל מי שכתוב בו לשלום, מובא בילקוט שם רמז קע"ג בשם התנחומא, וכן מובא בתנחומא הנדפס אות כ"א ובשמ"ר

[יט] **ויקח** משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמר (שמות ד כ), (צד) זה אחד מן הדברים ששינו רבותינו לתלמי המלך כשכתבו לו את התורה יוונית, (צה) אלו הן, אלהים ברא בראשית (בראשית א א), (צו) זכר ונקבה בראם (שם שם כז), ויכל ביום הששי וישבות ביום השביעי (שם ב ב), ויברא אלהים את האדם בצלם ובדמות (שם א כז), הבה ארדה ואבלה (שם יא ד), כי באפם הרגו שור וברצונם עקרו אבוס (שם מט ו), ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על נושא בני אדם (שמות ד כ), ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות (שם יב מ), אשר חלק ה' אותם להאיר (דברים ד יט), אשר לא

הערות ותקונים

ובשמ"ר פ"ה אות ג', וחסר שם הסיום מנין וישלח דוד את אבנר וילך בשלום (שם ג), הלך ולא חזר, ועיין ברכות ס"ד ע"א ומו"ק כ"ט, ועיין ביפ"ת שכתב הטעם בזה, ועיין גם בנתיבות עולם דף מ"ב הבאתי דבריו בלקח טוב שמות ד' הערה כ"ו: (צד) זה אחד מן הדברים ששינו רבותינו לתלמי המלך כשכתבו לו את התורה יונית כו', בכ"י רומי הגירסא זה אחד מי' דברים, וכן בכ"י רח"ם זה אחד מעשרה דברים, אולם בפרטם תמצא שסופר ומונה י"א שינויים, ובתנחומא הנדפס דפוס קאנסטנטינא ודפוס וויניציאה הגי' זה אחד משמונה דברים, וזה בוודאי משגגת המעתיק כי היה כתוב לפניו זה אחד מן הדברים וקרא המלה כאילו כתוב זה אחד מן ח' דברים, והמדפיס דפוס מנטובה ראה בתנחומא כ"י הגי' מי' דברים השמיט מלת שמונה והל"ג זה אחד מעשרה דברים ולא שם עינו על פרטם, והמאמר הזה תמצא בירושלמי מגילה פ"א ה"ט, (ובדפוס קראטשין היא הי"א דף ע"א ע"ד), ושם כתוב בפירוש י"ג דברים, ושם נמצא עוד ב' שינויים אשר נשמטו בתנחומא כ"י שלפנינו ע"י שגגת המעתיק, ואלה הם, ותצחק שרה בקרוביה לאמר (בראשית יח יג), לא חמד אחד נשאתי (במדבר טז טו), וכאשר תוסיף זה אל התנחומא שלפנינו יעלו ג"כ י"ג כמו בירושלמי, וכן במכילתא בא פרשה י"ד תמצא ג"כ שהביא י"ג שינויים, ובגמרא בבלי מגילה ט' ע"א תמצא בפרטן ט"ו שינויים, כי חשבו עוד וישלח את זאטוטי בני ישראל (שמות כד ה), ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו (שם שם יא), ואם ב' פסוקים הללו נחשבו לאחד הם במספרם י"ד, ורק השינוי הלזו מן זאטוטי נוסף בבבלי וליתא בירושלמי ומכילתא ותנחומא, ובלעדה תמצא ג"כ המספר י"ג, ובמס' סופרים פ"א ה"ט הוסיף אחד על דבריהם הוספה מן הבבלי, כי הלא וי"ג דבר שינו בה כמו בירושלמי ותנחומא אולם בפרטן תמצא י"ד, כי נוסף ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו, כמו שהוא בבבלי, וחשב ב' הפסוקים האלה לאחד, ובתנחומא הנדפס הביא כמו בבבלי רק נשמט בטעות לא חמד אחד נשאתי, וכאשר תוסיף זה יעלה מספרם ט"ו כמו בבבלי, גם הוסיף שם המסדר מהגדפס הסיום כמו שהוא בבבלי, ולא כתבו לו את הארנבת, לפי שאשתו של תלמי המלך ארנבת שמה, שלא יאמר שחקו בי היהודים וכתבו לי שם אשתי בתורתם, (ובירושלמי שם מסיים דאמו של תלמי המלך ארנבתה שמה, גם בוי"ר סוף שמיני הגי' אמו, ועיין במאור עינים אמרי בינה פ"ז ובהערת הרב החכם הגדול הר"ד קאססעל), ובמדרש שמ"ר פ"ה אות ה' הביא זה אחד מי"ח דברים וקצר בלשונו ולא חשבם בפרטן, וברור אצלי כי היה כתוב ב' נוסחאות יחד היינו כמו שראה בתנחומא (אשר בעת לפנינו בדפוס) שמונה דברים, ובתנחומא כ"י י' דברים, והל"ג ב' נוסחאות „י'" „ח'", דברים, ואח"כ נעשית י"ח דברים, ואין צורך לדברי הרב בעל יפ"ת אשר דחק עצמו לבאר הטעם במספר הזה, וכאשר העיר ג"כ על דברי היפ"ת אשר דחוקים מאד ידידי הרב הגדול החכם הכולל מוהרא"ה וויים במכילתא י"ס הערה ו', וע"ש כי גם הוא רצה ליתן טעם איך נצמח הטעות במדרש שמ"ר, אולם לדעתי יותר נכון כאשר כתבתי, והרב החכם הזה העיר עוד שם שאין הענין מדבר מתרגום יוני, אלא שכתבו התורה ככתבה ובלשונה לתלמי המלך, כאשר הראה כבר הרס"ג מהרז"ף ז"ל בספרו מקורות תרגום השבעים ע"ש. אך מדברי התנחומא שלפנינו תראה שכתוב מפורש שכתבו לו את התורה יונית. ובמאור עינים אמרי בינה פ"ח הביא כי בהעתקה המיוחסת לשבעים הזקנים נמצא ארבע השתניות ע"ש. ויפה העיר שם ג"כ הרב החכם וויס שמן המתרגמים היה נמצא הרבה שינויים, ומן השינויים האלה היו ג"כ וישלח את זאטוטי בני ישראל, ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו, ולפי זה נבין סוד הדבר למה בב' שינויים אלה הביאו השינויים בלשון יוני, כי מלת זאטוטי היא מלה יונית, יען שהשינויים אלה עשו המתרגמים לא הכותבים, ולדעתו הרכיב הבבלי שני המעשים ר"ל הכתיבה וגם התרגום שנעשה באיזה זמן מן הזמנים ע"כ ניתוסף על המנין, אולם אני אומר שבמספר שוה הבבלי והתנחומא והירושלמי והמכילתא ומס' סופרים שעולים י"ג, רק בבבלי נוסף אח"כ השינוי בענין זאטוטי. (ואח"כ הובא בתנחומא הנדפס ובמס' סופרים), וההוספה היא ע"פ הירושלמי תענית פ"ד ה"ב (דף ס"ח ע"א) אבדר"נ פל"ד ומס' סופרים פ"ו ה"ד שלשה ספרים מצאו בעזרה באחד מצאו כתוב וישלח את זאטוטי בני ישראל, ובשנים מצאו כתוב וישלח את נערי בני ישראל ע"כ, ובעבור זה הוסיפו בבבלי שגם זה שינו הזקנים בעבור שהיה נמצא כתוב כן בספר הנמצא בעזרה: (צה) אלו הן ט', אודות השינויים וטעמם עיין רש"י בגמרא שם ובתוס' ובמהרש"א ח"א ובמפרשי המכילתא: (צו) זכר ונקבה בראם, בכ"י רומי הגי' זכר ונקביו בראם, ובירושלמי הגי' ונקיביו בראם, ובמכילתא שם ובב"ר פ"ח ונקוביו בראם, אולם בבבלי מגילה שם זכר ונקבה בראו, ע"ש בפירש"י, ועיין במכילתא בפי' מאיר עיין שהאריך בזה:

וכתבו

צויתי לעובדם (דברים יז ג), (צז) וכתבו את צעירת רגלים (ויקרא יא ו), (צח) ולא כתבו את הארנבת, (צט) הוי ויקח משה את אשתו ואת בניו וגו':

[כ] (ק) ויקח משה את מטה האלהים בידו (שמות ד כ), א"ל הקב"ה טול המטה הזה בידך: (קא) וכל הנסים שאתה מבקש לעשות בו עשה בו: ויאמר ה' אל משה בלכתך לשוב מצרימה (שם שם כא). הראה לו הקב"ה נסים שהוא עתיד לעשות לו, (קב) ואמר לו לך ואספת את זקני ישראל וגו' (שם ג טז), ואח"כ אתם הולכים אצל פרעה, אמר משה אם יאמרו לי מה שמו מה אומר אליהם (שם שם יג), אמר לו אמור להם אהיה אשר אהיה (שם שם יד): (קג) (ד"א, והיה אם לא יאמינו לך וגו') [והן לא יאמינו לי וגו'] (שמות ד א): (קד) אמר לו הקב"ה מה זה בידך וגו' (שם שם ב), ויאמר השליכהו ארצה וגו' (שם שם ג): (קה) א"ל אתה אומר לשון הרע על בני, מה הנחש שאמר לשון הרע, והלקיתי אותו בצרעת, אף אתה הבא נא ידך (אל חיקך) [בחיקך] ויבא ידו בחיקו ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג (שם ד ו), א"ל הקב"ה אתה אומר על בני שאינן מאמינים, והם מאמינים בני מאמינים, והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה (שם שם ט), רמז לו הקב"ה רמז, א"ל מהיכן את נוטל שלך מן המים, שנאמר ולקחת ממימי היאור (שם): (קו) אמר ר' שמואל בר נחמיה רמז לך שאת נוטל את שלך מן המים, שנאמר המן הסלע הזה נוציא לכם מים (במדבר כ י):

הערות ותקונים

(צז) וכתבו את צעירת רגלים, לפי תרגום השבעים ראוי שעירת הרגלים לא צעירת: (צח) ולא כתבו לו את הארנבת, בגמרא מגילה מבואר הטעם, ובירושל' איתא שאמו של תלמי נקראת כן, ועיין במאור עינים אמרי בינה פ"ז, ובהערת הרב החכם מהר"ד קאססעל, שהנה ידוע שאביו של תלמי הראשון (אבי פילאדלאלפוס) היה שמו לאגוס, ר"ל ארנבת: (צט) הוי ויקח משה את אשתו ואת בניו וגו', בנדפס דפוס קאנסטנטינא ודפוס וויניציא היה ג"כ הוי ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור, והוסיף כאדם שאומר יצאו הבהמין, ואח"כ מתחיל מאמר חדש ויקח את מטה האלהים, אולם בדפוס מאנטובה השמיט מלת „הוי", ואח"כ בדפוסים אחרונים הניגו זה בהתחלת המאמר ומתחיל אות כ"ג, ובאמת מתחיל אות כ"ג מן ויקח משה את מטה האלהים, והמלות „כאדם שאומר יצאו הבהמין" הם קצי הבנה: (ק) ויקח משה את מטה האלהים, מובא בנדפס אות כ"ג: (קא) וכל הנסים שאתה מבקש לעשות בו עשה בו, בכ"י רומי הגי' שאתה רוצה לעשות, ובנדפס וכל נסים שאתה מבקש אתה עושה בו, הכה בו את היאור שנאמר ומטך אשר הכית בו את היאור פעמים שהוא קורא אותו מטה האלהים ופעמים שהוא קורא אותו ומטך: (קב) ואמר לו לך ואספת. הוא מוקדם בקרא, גם במאמר שלאחריו, ד"א והיה אם לא יאמינו לך, הוא משובש, ונראה כי המאמר נלקה בחסר, ובתנחומא הנדפס אחר שסיים שם הראה לו הקב"ה את כל הנסים ואת האותות ומופתים השמיט המלות ואמר לו לך ואספת עד אהיה אשר אהיה, והביא המאמר בהרחבת דברים אשר הוסיף מן פדר"א פ"מ וז"ל: א"ל מזה בידך א"ל מטה א"ל השליכהו ארצה ויהי לנחש, למה נחש ולא דבר אחר, אלא א"ל כשם שהנחש נושך וממית, כך מצרים נושכין וממיתין את ישראל, ואח"כ נעשה כעץ, כך יהיו המצרים לעץ יבש, א"ל הבא נא ידך בחיקך והנה ידו מצורעת, מה הצרעת דבר טמא כך המצרים מטמאין ומטמאין את ישראל, וישם ידו אל חיקו והנה שבה כבשרו, כך אני מטהר את ישראל מטומאת מצרים, ולקחת ממימי היאור והיו לדם, כך אני מכה את מצרים במכת דם, ואח"כ החל ד"א אמר משה לפני הקב"ה הן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי, א"ל מזה בידך כו' כמו שהוא לפנינו. ובמדרש שמ"ר פ"ג אות י"ב נמצא ג"כ המאמר מהתנחומא הנדפס בהרחבת דברים כדרך של המסדר הזה, גם תראה שהביא שם וז"ל: והרי אמרנו למה היה הנחש כנגד משה אלא מה אות היה לישראל בכך א"ר אליעזר לכך נהפך המטה לנחש, וכוונת בעל המסדר הזה בהמלות א"ר אליעזר לפדר"א שרשמתי פ"מ, וכוונתו „א"ר אליעזר" בפרקי דר' אליעזר. גם מה שסיים שם באות י"ג כך הקב"ה עתיד לטהר לישראל „כמו שכתוב" חסר וצ"ל כמו שכתוב בפדר"א, וכוונתו כי בפדר"א מפורש זה: (קג) ד"א והיה אם לא יאמינו לך, וכ"ה בכ"י רומי, ותקנתי שצ"ל והן לא יאמינו לי וגו', ועיין בהערה שלפניה: (קד) אמר לו הקב"ה מה זה בידך, כן הוא לפי הקרי, והכתיב מזה מלה אחת, ובנדפס הוסיף א"ל מזה בידך, מזה כתיב, מזה שבידך אתה צריך ללקות, שאתה מוציא לשון הרע על בני, והכוונה אל תקרי מַזֶה אלא מִיֶה שבידך, וכן הביא בעל לקח טוב (שמות ד ב), כתיב מזה כלומר מזה אתה ראוי ללקות במקל שבידך, וכן הביא רש"י בפירושו עה"ת, וכן הוא בשמ"ר פ"ג אות י"ב ונובע מהתנחומא: (קה) א"ל אתה אומר לשון הרע על בני, מובא בילקוט שמות רמז קע"ב בשם התנחומא, והוא כמו לפנינו בכ"י, ובתנחומא הנדפס נוסף ונעתק מן הנדפס אל המדרש שמ"ר פ"ג אות י"ב שאתה מוצא לשון הרע על בני כשם שהנחש הוציא לשון הרע ואמר כי יודע אלהים וגו' (בראשית ג ה), (ובני מיד מאמינים) שהם מאמינים בני מאמינים, מאמינים דכתיב ויאמן העם, בני מאמינים דכתיב והאמין בה' (בראשית טו ו), וכן מובא בלקח טוב (שמות ד ו), ובשמ"ר שם הוא בקצת שינויים בלשון: (קו) א"ר שמואל ב"ר נחמיה, בנדפס

הכ"י

[כא] **וילך** משה ואהרן ויאספו וגו' (שמות ד כט). אמר להם כך אמר הקב"ה פקוד פקדתי אתכם, (קז) סימן היה לישראל (קח) כל גואל שיבא בסימן הזה פקוד פקדתי, הם יודעים שהוא גואל של אמת, שכן אמר להם יוסף, ואלהים פקוד יפקוד אתכם (בראשית נ כד), כיון שהזכיר להם פקוד יפקוד מיד ויאמן העם (שמות ד לא), אמרו להם משה ואהרן באו עמנו אצל פרעה, מיד קבלו עליהם זקני ישראל והלכו עמהם: (קט) עד שהיו הולכין היו מגנבים עצמם אחד אחד ושנים שנים, כיון שהגיעו לפלטין של פרעה, לא נמצא עמהן אפילו אחד מהן, שנאמר ואחר באו משה ואהרן (שמות ה א), והיכן הם הזקנים, אלא שהלכו להם, אמר להם הקב"ה מה אתם סבורים שאיני פורע לכם, חייכם כשיעלו משה ואהרן לקבל את התורה אתם עולים עמהם, ואני מחזיר אתכם, שנאמר ואל הזקנים אמר שבו לכם בזה וגו' (שם כד יד), אמר להם הקב"ה בעולם הזה לא ראיתם בכבודה של תורה, אבל לעולם הבא אתם מתכבדים בשל תורה, שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד (ישעיה כד כג):

[כב] **ויאמר** ה' אל אהרן לך לקראת משה המדברה וגו' (שמות ד כז): (קי) זש"ה ירעם אל בקולו נפלאות וגו', (איוב לז ה), מהו ירעם אלא בשעה שנתן הקב"ה את התורה בסיני הראה הקב"ה בקולו לישראל פלאי פלאים, כיצד היה הקב"ה מדבר והיה הקול יוצא ומחזיר בכל העולם, וישראל שומעין את הקול, בא להן מן הדרום, והיו רצין (מן הדרום) [לדרום] לקבל את הקול משם, (קיא) וכן לארבע רוחות, ואחר כך נהפך להם מן השמים, והיו תולין עיניהם לשמים, והיה הקול נהפך להם מן הארץ, מנין שנאמר מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה (דברים ד לו): (קיב) והיו ישראל אומרים זה לזה, והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה (איוב כח כ): וכל העם רואים את הקולות (שמות כ יח), (קיג) מהו את הקולות, אלא שהיה הקול נהפך לשבעה קולות, ומשבעה לשבעים לשון, ולמה לשבעים לשון, כדי שישמעו כל האומות, וכיון שהיה

הערות ותקונים

השמים שם האומר, ובילקוט שמות רמז קע"ב ד"ה ויאמרו במאמר א"ל לשון הרע כו' השמים המאמר של רשב"ג: (קז) סימן היה לישראל, מובא בילקוט רמז קע"ד, והלשון תנחומא שלפנינו מוסב גם על זה, ומובא גם בנדפס אות כ"ד ובשמ"ר פ"ג אות ח' ופ"ה אות י"ג ופט"ו, ועיין פדר"א פמ"ח, וסוטה י"ג ע"ב, ולקח טוב שמות ד' ל"א, גם בלקח טוב בראשית נ' כ"ד, וע"ש בהערה ל"ג שהעירותי שמזה בתרגום יב"ע על הכתוב פקד יפקוד אלהים אתכם, הא אתון משתעבדין במצרים ולא תזידון למיסוק ממצרים עד זמן דמיתון תרין פרוקין וימרון לכון מדכיר דכיר יתכון, שצ"ל עד זמן דייתון ויימרון לכון תרין פקודין מדכיר דכיר ה' יתכון: (קח) כל גואל שיבוא, בנדפס סימן זה מסור בידם מימות אברהם ויצחק ויעקב מסר ליוסף, ועיין בשמ"ר שם ושמ"ר פ"ה אות י"ג: (קט) עד שהיו הולכין היו מגנבין עצמם אחד אחד, וכ"ה בילקוט בשם התנחומא, ובנדפס ושמטין אחד אחד, ועיין לקח טוב (שמות ה א), ובשמ"ר פ"ה אות י"ד אמרו רבותינו הלכו עמהן הזקנים והיו מגנבין את עצמן ושמטין אחד אחד, ובמה שכתוב „אמרו רבותינו" כוון לדברי התנחומא: (קי) זש"ה ירעם. אל בקולו, סוף המאמר ד"א ירעם אל בקולו מובא בילקוט שמות רמז קע"ד בשם התנחומא, וכל המאמר שלפנינו מובא בילקוט איוב רמז תתקכ"א, ובטעות נרשם שם שמ"ר, וצ"ל תנחומא, כי כל הלשון שם מתאמת עם התנחומא שלפנינו בכ"י כמו שתראה בהערות, וכן מובא בנדפס אות כ"ה, ומן התנחומא הנדפס העתיק בעל שמ"ר פ"ה אות ט': (קיא) וכן לארבע רוחות, וכן הוא בילקוט איוב, אולם בנדפס וכן בשמ"ר הנובע מן התנחומא הנדפס כתוב מפורש ומדרום נהפך להם לצפון (ובתנחומא בטעות מן הצפון) והיו רצין לצפון, ומצפון נהפך להם למזרח והיו רצין למזרח לקבל את הקול, וממזרח נהפך להם למערב והיו רצין למערב, מן המערב נהפך להם מן השמים: (קיב) והיו ישראל אומרים זה לזה והחכמה מאין תמצא, בנדפס סיים עוד תהום אמר לא בי הוא וים אמר אין עמדי (איוב כח יד), ונעלמה מעיני כל חי (שם שם כא), אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה (שם שם כב), גם נוסף שם והיו ישראל אומרים מהיכן הקב"ה בא מן המזרח או מן המערב או מן הצפון או מן הדרום שנאמר ויאמר ה' מסיני בא (דברים לג ב), ואומר אלוה מתימן יבא (חבקוק ג), וכן בשמ"ר שם הביא זה והיו ישראל אומרים מהיכן הקב"ה בא רק שם חסר וכצ"ל מן המזרח [או מן המערב או מן הצפון] או מן הדרום: (קיג) מהו את הקולות אלא שהיה הקול נהפך לשבעה קולות, וכן מובא בילקוט איוב שם, אבל בנדפס ובשמ"ר גורס רואים את הקול אינו אומר אלא את הקולות, אמר רבי יוחנן היה הקול יוצא ונחלק לשבעה קולות ומשבע קולות לשבעים לשון, ועיין בבלי שבת פ"ח ע"ב, ובשמ"ר בטעות ונחלק לע' קולות לע' לשון, צ"ל לשבעה קולות ומשבעה קולות לשבעים לשון כמו שהוא לנכון בשמ"ר סוף פכ"ח, ועיין

הקול יוצא, (קיד) היתה כל אומה ואומה שומעת קולו של הקב"ה ונפשו יוצאה, אבל ישראל לא היו נזוקין, (קטו) כיצד [היה הקול יוצא, א"ר תנחומא] היה הקול יוצא והורג לאומות (כדי שיקבלו) [שלא קבלו] את התורה, ונותן חיים לישראל (שיקבלו) [שקבלו] את התורה, והוא שמשה אמר להם בסוף ארבעים שנה כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי (דברים ה כו), ואומר השמע עם קול אלהים וגו' (שם ד לג), אתה היית שומע וחיה, אבל האומות היו שומעים ומתין, (קטז) בא וראה האיך היה הקול יוצא לישראל, כל אחד ואחד היה שומע לפי כוחו, הזקנים לפי כוחן, והבחורים לפי כוחן, והנערים הקטנים והיונקים (קיז) והעוללים לפי כוחן, ואף משה לפי כוחו, שנאמר משה ידבר והאלהים יעננו בקול, (שמות יט יט), מהו בקול, אלא בקול שהיה יכול משה לסבול, (קיח) וכן הוא אומר קול ה' בכח (תהלים כט ד), בכחו של כל אחד ואחד, המעוברות לפי כוחן, והכל לפי כוחן. אמר ר' יוסי בר' חנינא אם תמיה את עליו, למד מן המן: (קיט) שלא היה יורד לכל אחד ואחד, אלא לפי הצריך לו, הבחורים היו אוכלין אותו כלחם, שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), הזקנים היו אוכלים אותו כדבש, שנאמר וטעמו כצפיחת בדבש (שם שם לא): (קכ) הקטנים כחלב משדה אמן, שנאמר והיה טעמו כטעם לשד השמן (במדבר יא ח), והחולה היה טועמו כטעם סולת המעורב בשמן ובדבש, (קכא) כטיסני הזה שעושין לחולה, (בל"ע פַּנְכּוֹכָא) שנאמר ובשלו בפרור (שם), ואומר ולחמי אשר נתתי לך סולת [ושמן] ודבש האכלתיך (יחזקאל טז יט). אמר ר' יוסי בר' חנינא מה אם המן שהיה מין אחד מתהפך לכמה גוונין ולמינין הרבה, בשביל צרכן של ישראל, (קכב) הקול שהיה בו כח, על אחת כמה וכמה, הוי ירעם אל בקולו נפלאות וגו':

[כג] (קכג) ד"א ירעם אל בקולו נפלאות וגו'. אימתי עשה הקב"ה בקולו נפלאות, בשעה שביקש הקב"ה לשלח משה בשליחותו לגאול את ישראל, והיה במדין מתיירא שברח מפני פרעה שמא יהרגנו, שנאמר ויברח משה מפני פרעה וגו' (שמות ב טו), כיון שנגלה עליו הדיבר במדין ואמר לו שיחזור למצרים, שנאמר ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרימה (שם ד יט), נחלק הדיבור לשני קולות, ונעשה, (קכד) דיו פרצופין, ושמע משה במדין לך שוב מצרים, ואהרן שמע במצרים לך לקראת משה המדברה, ומה שבאמצע לא היו שומעין כלום, הוי ירעם אל בקולו נפלאות:

[כד] ד"א לך לקראת משה המדברה. (קכה) זש"ה מי יתנך כאח לי (שה"ש ח א), ישראל אומרים להקב"ה מי יתנך כאח לי, כאיזה אח, את מוצא מתחילת ברייתו

הערות ותקונים

ועיין שו"ט מזמור כ"ט: (קיד) היתה כל אומה ואומה שומעת קולו של הקב"ה, בנדפס וגם בשמ"ר גורס וכל אומה ואומה שומעת קולו „בלשון האומה" ונפשותיהם יוצאות: (קטו) וכיצד היה הקול יוצא, הוספתי הנ"ל וכיצד [היה הקול יוצא, אמר רבי תנחומא] היה הקול יוצא וכו', וכ"ה לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס, וכן הוא בנדפס ובשמ"ר, רק שם נוסף א"ר תנחומא „דו פרצופין היה": (קטז) בא וראה היאך היה הקול יוצא לישראל, שנה בפסיקתא פסקא בחדש השלישי (דף ק"י ע"א) וע"ש בהערה קפ"ז: (קיז) והעוללים לפי כוחן, בנדפס ובשמ"ר נוסף והנשים לפי כוחן: (קיח) וכן הוא אומר קול ה' בכח, בנדפס ובשמ"ר נוסף בכחו לא נאמר אלא בכח [בכח] של כל אחד ואחד מהן יכול לסבול, וכ"ה בפסיקתא שם: (קיט) שלא היה יורד לכל אחד ואחד, בנדפס ובשמ"ר פ"ה, ועיין שמ"ר פכ"ה: (קכ) הקטנים כחלב משדי אמן שנאמר לשד השמן, עיין רש"י (במדבר י"א ח), ועיין בספרי שם: (קכא) כטיסני הזה שעושין לחולה, וכן הוא בפ' בשלח אות כ"ב, וכן נמצא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, אולם ליתא בנדפס, גם ליתא בשמ"ר פ"ה, והמלות בל"ע „פַּנְכּוֹכָא" הן הוספת המעתיק, וליתא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס. כן המלה מנוקדת מאת הסופר ובוודאי כוון להמלה פפאנען קוכען: (קכב) הקול שהיה בו כח עאכ"ו, בנדפס ובשמ"ר נוסף שהיה משתנה לכל אחד ואחד לפי כחו כדי שלא יזוקו, ומנין שהקול נחלק לקולות הרבה שנאמר וכל העם רואים את הקולות הקול אין כתיב כאן אלא הקולות: (קכג) ד"א ירעם, מובא בילקוט שמות רמז קע"ד בשם התנחומא, ובילקוט איוב רמז תתקכ"א, ובטעות רשם אחד שמ"ר, וצ"ל תנחומא כמו שהעירותי לעיל, ומובא גם בנדפס אות ל"ז, וכן בשמ"ר פ"ה סוף אות ט', וגורס א"ר ראובן בשעה שאמר לו הקב"ה, ועיין אגדת שמואל ריש פ"ט ר' פנחס בשם ר' ראובן כו': (קכד) דיו פרצופין, המלה יונית, ופי' שני פנים, או שני אופנים, עיין ערוך דיו פרצוף: (קכה) שה"ש מי יתנך כאח לי, מובא בילקוט שה"ש רמז תתקצ"ג בפסוק הזה בשם התנחומא, וכן שנה בנדפס

של עולם ועד עכשיו האחין שונאין זה לזה, קין שנא להבל והרגו, שנאמר ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו (בראשית ד ח), ישמעאל שנא ליצחק, שנאמר ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק (שם כא ט), ואין מצחק אלא שביקש להרגו, שנאמר יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (ש"ב ב יד), ועשו שנא ליעקב, שנאמר ויאמר עשו בלבו וגו' (בראשית כז מא), והשבטים שנאו ליוסף, שנאמר וישנאו אותו (שם לז ד), (קכו) וכאיזה אח, אמרו ישראל כמשה ואהרן, שנאמר הנה מה טוב ומה נעים וגו' (תהלים קלג א), שהיו אוהבים זה לזה, ומחבבים זה לזה, שבשעה שנטל משה את המלכות, ואהרן כהונה גדולה, לא קנאו זה לזה, אלא היו שמחין, זה בגדולת זה, וזה בגדולת זה, תדע לך שכן אתה מוצא בשעה שאמר לו הקב"ה למשה ועתה (לך) [לכה] ואשלחך אל פרעה וגו' (שמות ג י), א"ל משה שלח נא ביד תשלח (שם ד יג), (קכז) את סבור שמא עיכב משה שלא לילך, לא עשה אלא כמכבד לאהרן, אמר משה עד שלא עמדתי היה אהרן מתנבא להם שמונים שנה, הוא שנאמר ואודע להם בארץ מצרים (יחזקאל כ ה), ומנין שאהרן היה מתנבא להם, שנאמר ויבא איש אלהים אל עלי, ויאמר אליו כה אמר ה' הנגלה נגליתי (קכח) (לבית) [אל בית] אביך בהיותם במצרים לבית פרעה ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן (ש"א ב כז כח), אמר לו כל השנים הללו היה אהרן מתנבא להם, ועכשיו אני בא להם בתחום אחי שיהא מיצר, לכך לא ביקש משה לילך, א"ל הקב"ה אהרן אחיך (קכט) אינו מיצר בדבר הזה, אלא ישמח (קל) תדע לך שהוא יוצא לאנפטי שלך, שנאמר הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו (שמות ד יד), (קלא) לא בפיו בלבד אלא בלבו, לבו יותר מפיו, וראך ושמח בלבו, אמר ר' שמעון בן יוחי הלב ששמח בגדולת אחיו ילבש אורים ותומים, שנאמר ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים והיו על לב אהרן (שמות כח ל), הוי וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו, כיון שאמר לו כך קיבל עליו לילך, מיד נגלה הקב"ה על אהרן, א"ל צא לקראת משה אחיך, כדי שידע שאתה שמח בדבר, לכך נאמר לך לקראת משה המדברה, הוי מי יתנך כאח לי כמשה ואהרן, שהיו אוהבין זה לזה, אמצאך בחוץ אשקך (שה"ש ח א), וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו (שמות ד כז):

[כה] ד"א לך לקראת משה המדברה. (קלב) זש"ה חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו (תהלים פה יא), (קלג) צדק זה משה, נאמר צדקת ה' עשה (דברים לג כא), שלום זה אהרן, שנאמר בשלום ובמישור הלך אתי (מלאכי ב ו), הסד זה אהרן, שנאמר וללוי

הערות ותקונים

בנדפס אות כ"ז, ובשמ"ר ריש פ"ה, והתחלת המאמר מובא בפסיקתא פיסקא נחמו (דף קכ"ו ע"א) ובפסיקתא רבתי פסקא נחמו, ובמדרש חזית פסוק זה, ובקצרה בילקוט שמות רמז קע"ד בשם התנחומא. ויש להעיר בנדפס שם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא איתא כך זש"ה מי יתנך כאח לי, ישראל אומרין לפני הקב"ה מי יתנך כאח לי את מוצא שכל האחין שונאים זה לזה כולה כתיבה בנחמות כאי זה אח כמשה לאהרן, שנאמר הנה מה טוב ומה נעים וגו'. אולם בדפוס מאנטובה (דף כ"ו ע"ג) השמיט המלות „כולה כתיבה בנחמות" והוסיף המאמר קין שונא להבל עד השבטים שונאים ליוסף שנאמר וישנאו אותו, ואח"כ הביא כמו בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא וכאיזה אח אמר ישראל להקב"ה כמשה ואהרן, הוסיף זה מן התנחומא כ"י שלפנינו, וכוונת המלות „כולה כתיבה בנחמות" ר"ל שכל המאמר כתוב בפסיקתא פסקא נחמו כמו שרשמתי לעיל: (קכו) וכאיזה אח אמרו ישראל כמשה ואהרן, וכ"ה בנדפס, אולם בב"ר נוסף מאת סופר מאוחר „אלא כיוסף לבנימין יונק שדי אמו" וזה יש למחוק מן הספר, עיין בחדושי הרד"ל: (קכז) את סבור שמא עיכב משה, מובא בילקוט שמות רמז קע"ב בשם התנחומא, ומובא בלקח טוב (שמות ד כז): (קכח) לבית אביך, וכ"ה בכ"י רומי וכן מובא בלקח טוב, ובקרא כתוב אל בית אביך, כמו שהבאתי שם בהערה מ"ח, ובכ"י רח"ס מובא נכון אל בית אביך: (קכט) אינו מיצר בדבר הזה, בנדפס לא אכפת לאהרן בדבר הזה: (קל) תדע לך שהוא יוצא לאנפטי שלך שנאמר הנה הוא יוצא לקראתך, וכן הוא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, אולם בנדפס השמיט זה והביא רק תדע לך שאמר ליה וגם הנה הוא יוצא לקראתך, וכן בילקוט שמות שם רמז קע"ב הביא בשם התנחומא כמו לפנינו בכ"י, תדע לך שהוא יוצא לאנפטי שלך, רק יש לתקן צ"ל לאפנטי, עיין פ' ויגש הערה ג' שפירושו ביוני לקראת: (קלא) לא בפיו בלבד אלא בלבו, וכ"ה בילקוט שם בשם התנחומא, ובנדפס אינו אומר ושמח בפיו או ושמח בלבד, אלא ושמח בלבו: (קלב) זש"ה חסד ואמת נפגשו, מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ד וכן מובא בנדפס אות כ"ח ובשמ"ר פ"ה אות י': (קלג) צדק זה משה, וכ"ה בכ"י ובכ"י רח"ס, ויש להביא לפני זה הדרשה

אמר תמיך ואוריך לאיש חסידך (דברים לג ח), ואמת זה משה, שנאמר בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז), לכך חסד ואמת נפגשו, וילך ויפגשהו וגו', צדק ושלום נשקו, וישק לו: (קלד) ד"א וישק לו, כל הנשיקות של תיפלות, חוץ משלש, ואלו הן, נשיקת פרישה, ונשיקת גדולה, (קלה) ונשיקת פרקים, נשיקת פרישה, שנאמר ותשק ערפה להמותה (רות א יד), נשיקת גדולה, שנאמר ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו וגו' (ש"א י א), נשיקת פרקים, שנאמר וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו:

[כו] (קלו) **ויגד** משה לאהרן את כל דברי ה' אשר שלחו (שמות ד כח), התחיל משה אומר לו כל מה שאמר לו הקב"ה היאך ילך, והיאך יעשה את כל האותות, כיון שהלכו הישוו אצל הזקנים שנאמר וילך משה ואהרן ויאספו וגו' (שם שם כט). (קלז) לעולם הזקנים מעמידין את ישראל, וכה"א וכל ישראל וזקניו: (קלח) (ושוטריו) [ושטרים] ושפטיו עומדים מזה ומזה לארון (יהושע ח לג), אימתי ישראל עומדים, כשיש להם זקנים, למה כשהיה בית המקדש קיים היו נשאלים בזקנים, שנאמר שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך (דברים לב ז), (קלט) שכל מי שנוטל עצה מן הזקנים הרי זה משובח, (קמ) תדע לך כששלח בן הדד אצל מלך ישראל ואמר לו כה אמר בן הדד כספך וזהבך לי הוא (מ"א כ ג), שלח לו מלך ישראל כדברך אדוני המלך לך אני וכל אשר לי (שם שם ד), שלח לו פעם שניה, כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך וחפשו וגו' והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו (שם שם ו), [וכי] (קמא) מכל מה שתבע בראשונה אינו חמדה, בקש כסף וזהב והם חמדה, (קמב) שנאמר ובאו חמדת כל הגוים וגו' לי הכסף ולי הזהב (חגי ב ז ח), ביקש נשים והן חמדה, שנאמר בן אדם: (קמג) הנני לוקח [ממך] את מחמד עיניך במגפה (יחזקאל כד טז), [ביקש] בנים והם חמדה, שנאמר והמתי מחמדי בטנם (הושע ט טז), הוי כל מה שתבע בראשונה חמדה הן, ומהו כל מחמד עיניך, דבר שהוא חמד מן החמדה, זו התורה, שנאמר הנחמדים מזהב ומפז רב (תהלים יט יא), כיון ששמע מלך ישראל אמר אין שלי זה הדבר של זקנים הוא, מיד ויקרא מלך ישראל (קמד) (אל כל) [לכל] זקני הארץ (קמה) ויאמר (להם) דעו נא וראו כי רעה זה מבקש וגו', (קמו) ויאמרו אליו [כל] הזקנים וכל העם: (קמז) (לא) [אל] תשמע ולא תאבה (מ"א כ ז ח), כיון ששמע לעצת הזקנים עמד ויצא מלך ישראל ויך את הסוס וגו' (שם שם כא),

---

הערות ותקונים

הדרשה חסד זה אהרן, וכן הוא לנכון בילקוט שם בשם התנחומא גם בנדפס ובשמ"ר. וכן מובא בלקח טוב (שמות ד כז), וז"ל ר' תנחומא דרש בספרו חסד ואמת נפגשו חסד זה אהרן כו': (קלד) ד"א וישק לו כל הנשיקות של תפלות, מובא בנדפס שם, והביא המסדר הזה „שנו רבותינו" וצ"ל „אמרו רבותינו" כמו שהובא בשמ"ר ריש מ"ה, ובפעם שנית בשמ"ר פ"ה אות י' קצר המסדר בלשונו והחל אמרו רבותינו כל הנשיקות של תפלות הן חוץ מג', וסיים „כדכתיב לעיל", וכן מובא בלקח טוב (ויצא כט יא, ושמות ד כז), וכן נשנה בב"ר פ"ע אות י"ב וקה"ר פסוק כי לא לקלים ורות רבה פ"ב, אגדת שמואל פי"ד וילקוט ויצא רמז קכ"ד ושמואל רמז ק"ח בשם ב"ר: (קלה) ונשיקת פרקים כו', במדרש שמ"ר שם ריש פ"ה נוסף וי"א אף נשיקה של קריבות אין בה גנאי, שנאמר וישק יעקב לרחל שהיתה קרובתו, זה הוסיף המסדר הזה מן ב"ר פ"ע ושם הוא בשם ר' תנחומא, „והמלות אין בה גנאי" הן הוספה: (קלו) ויגד משה לאהרן, מובא בנדפס אות כ"ט: (קלז) לעולם הזקנים מעמידים את ישראל בנדפס שם וכן בשמ"ר פ"ג אות ח': (קלח) ושוטריו, תקנתי שצ"ל ושטרים כמו שהוא בקרא, וגם בשמ"ר הביא ושוטריו, ובנדפס בדפוס מאנטובה כתוב ג"כ ושופטיו ושוטריו, אולם בדפוסים אחרונים נשמט מלת ושוטריו, ובכ"י רומי מובא ושופטים ושוטריו, וצ"ל ושוטרים ושופטיו, ובכ"י רח"ס מובא ושופטיו ושוטריו: (קלט) שכל מי שנוטל עצה מן הזקנים הרי זה משובח, בנדפס ובשמ"ר שכל מי שהוא נוטל עצה מן הזקנים אינו נכשל: (קמ) תדע לך, מובא בילקוט מלכים רמז ר"ט ד"ה כה אמר בן הדד בשם התנחומא: (קמא) כל מה שתבע בראשונה אינו חמדה, כל המאמר מובא בערוך ערך חמד בשם הילמדנו. והוא מה שלפנינו בתנחומא הנדפס אות כ"ט כי הנדפס מספר שמות הוא הילמדנו משמות: (קמב) שנאמר ובאו חמדת כל הגוים, הוספתי קרא שלאחריו, ובילקוט מלכים שם וכה"א יבוזו חמדת כל הגוים צ"ל ובאו חמדת כל הגוים, גם הביא עוד שם וכה"א לא תחמוד כסף וזהב: (קמג) הנני לוקח ממך, מלת ממך הוספתי, וכן חסר בילקוט שם, אולם מובא לנכון בכ"י רומי ובכ"י רח"ס: (קמד) אל כל זקני הארץ, תקנתי שצ"ל לכל, כמו שהוא בקרא, ומובא לנכון בכ"י רומי ובכ"י רח"ס: (קמה) ויאמר להם, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס מלת להם ליתא בקרא: (קמו) ויאמרו אליו הזקנים, הוספתי מלת „כל" וכן חסר בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס ויאמרו הזקנים והסר גם מלת אליו: (קמז) לא תשמע, תקנתי אל תשמע, ומובא לנכון בכ"י רומי ובכ"י רח"ס

(קמח) הוי לעולם נמלכים בזקנים. (קמט) וכן משה ויקרא לזקני העם(שמות יט ז),ואח"כ לראשים ולשופטים, אימתי יש להם לישראל ראשים, כשיש להם זקנים, ואף כאן וילכו משה ואהרן ויאספו את כל זקני בני ישראל, מהו ויאספו, שמינו אותם זקנים, שכך אמר לו הקב"ה לך ואספת את זקני ישראל (שם ג טז). אמר הקב"ה בעולם הזה חילקתי כבוד לזקנים, ואף לעתיד לבא אני חולק להם כבוד, שנאמר ונגד זקניו כבוד (ישעיה כד כג):

חסלת פרשת שמות

פרשת וארא

[א] **וידבר** אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה', וארא אל אברהם וגו' (שמות ו ב ג).
(א) זש"ה שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך וגו' (תהלים נ ז): (ב) אמר ר' יוסי ב"ר סימון עד שלא עמדתם על הר סיני וקיבלתם את תורתי, ישראל הייתם נקראים, כשם שאומות העולם נקראים (ג) סבתכא ורעמה, אבל כשעמדתם על הר סיני, וקבלתם את תורתי נקראתם עמי, שנאמר שמעה עמי ואדברה: ד"א שמעה עמי ואדברה: (ד) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא שמעה עמי שיהא לי פתחון פה להשיב לאומות העולם, ישראל ואעידה בך, (ה) ר' יוסי אומר אלהים אני, דיין אני, פטרונך אני, (ו) (ר' אלעזר אומר אלהים אני), (ז) ר' יהודה הלוי בר' שלום אומר בשפטים הוא מדבר, אמר להם, בשביל שקראתי אתכם אלהים, שנאמר אלהים לא תקלל (שמות כב כז), אלא היו יודעים שאני על גביכם אלהים אלהיך אנכי (תהלים שם). (ח) א"ר פנחס הכהן בר חמא אמר הקב"ה למשה בשביל שקראתי אותך אלהים, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א), אלהים אלהיך אנכי, ולכך נאמר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה':
[ב] (ט) [**ד"א** וידבר אלהים אל משה]. זה שאמר הכתוב כי העושק יהולל חכם וגו',

---

הערות ותקונים

רה"ס: (קמח) הוי לעולם נמלכים בזקנים, וכ"ה בכ"י רה"ס ובנדפס ובשמ"ר שם הוי ישראל נמלכים בזקנים, אולם בכ"י רומי לעולם ישראל עומדים בזכות הזקנים: (קמט) וכן משה ויקרא לזקני העם ואח"כ לראשים ולשופטים, בנדפס סיים וכן כתיב קרא משה לאהרן ולזקני ישראל (ויקרא ט א), ומכאן עד סוף הפרשה השמיט בעל מסדר התנחומא הנדפס והוסיף בסוף מאמר אחד א"ר עקיבה למה נמשלו ישראל לעוף כו', תני רשב"י בכמה מקומות שנינו כו', ר' אבין אמר עד סוף הפרשה, ולקח זה מן מדרש וי"ר פי"א אות ח', וגם בעל מדרש שמ"ר העתיק זה בפ"ה אות י"ב כמו שהוא בתנחומא:
(א) זש"ה שמעה עמי, מובא בילקוט תהלים רמז תש"ס במאמר המתחיל ד"א שמעה עמי א"ר יוסי בר סימון, וחסר הליון „תנחומא", ובהתחלת המאמר על הכתוב שמעה עמי ואדברה מליין „מכילתא" ועד ד"א שמעה הוא מן מכילתא משפטים פ"כ פסוק שלש פעמים בשנה. אבל מן ד"א שמעה עמי הוא מן התנחומא כ"י שלפנינו, ובכ"י מינכען קובץ 24 (ונדפס בבית המדרש ח"ו לד 100) העתיק פרשת וארא כמו שהיא בכ"י ורשם „תנחומא": (ב) א"ר יוסי בר סימון, וכ"ה בילקוט שם ובכ"י רומי ובכ"י רה"ס ובכ"י מינכען, והמאמר נשנה בפסיקתא פסקא בחדש השלישי (דף ק"ח ע"ב), ושם הגי' א"ר יהודה בר סימון בשם ר' יהושע בן לוי, והעירותי שם בהערה קס"ח בילקוט יתרו רמז רפ"ו וחסר שם הליון פסיקתא מובא המאמר הזה בלי שם האומר כדרכו להשמיט בעל המאמר, ובילקוט תהלים רמז תש"ם הגי' א"ר יוסי בר סימון ומליין שם מכילתא ע"כ. אולם כאשר בארתי הליון מכילתא מוסב רק על התחלת המאמר, ראה בהערה שלפניה: (ג) סבתכא ורעמה, בעל הילקוט בתהלים השמיט זה, ובפסיקתא שם גורס סבא וחוילה וסבתא ורעמה וסבתכא: (ד) א"ר פנחס הכהן שמעה עמי שלא יהא פתחון פה כו', זה ליתא בפסיקתא, ולהלן מובא בשמו באופן אחר, ובכ"י מינכען (ביהמ"ד לד 100) חסרים המלות „ד"א שמעה עמי ואדברה": (ה) ר' יוסי אומר אלהים אני, בפסיקתא הוא מאמר ר' יוחנן: (ו) ר' אלעזר אומר אלהים אני, וכ"ה בכ"י רה"ס ובכ"י מינכען (ביהמ"ד לד 100) וחסר הדרשה, ובכ"י רומי ליתא זה: (ז) ר' יהודה הלוי בר שלום בשפטים הוא מדבר, וכן מובא בילקוט תהלים שם, ובכ"י מינכען חסרה מלת הלוי „אולם בפסיקתא הוא בשם רבותינו, ובשם ר' יהודה הלוי ב"ר שלום מובא שם בישראל הכתוב מדבר, לא בשביל שקראתי אתכם אלהים, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פב ו), אלא אלהים אלהיך אנכי, וע"ש בהערה קע"ב. ובכ"י מינכען (ביהמ"ד שם) בסיום דבריו הוו יודעים על גביכם, צ"ל הוו יודעים שאני על גביכם: (ח) א"ר פנחס הכהן בר חמא אמר הקב"ה, מובא בילקוט רים וארא בשם התנחומא, וכן מובא בפסיקתא שם בשמו, ועיין בפסיקתא שם הערה קע"א שהעירותי בילקוט יתרו חסר מכאן עד אמר ר' יהודה הלוי כי דלג המעתיק מן מלת אני בסיום מאמר ר"ל אל מלת אנכי בסיום דברי ר' פנחס: (ט) ד"א זש"ה כי

(קהלת ז ז) , (י) כשהחכם מתעסק בעיסוקין הרבה הן מערבבין אותו מן החכמה , ויאבד את לב מתנה (שם) , (יא) מה שנקראת מתנה הוא מאבד מלבו , שנאמר וממתנה נחליאל (במדבר כא יט) . ד"א כי העושק יהולל חכם , עיסוק שהחכם מתעסק בצרכי צבור , הן משכחין אותו מן החכמה . (יב) אמר ר' יהושע בן לוי ששים הלכות למדתי (יג) מיהודה בן פדייה בחרישת הקבר , ובשביל שהייתי עוסק בצרכי צבור , שכחתי את כולן , הוי כי העושק יהולל וגו' : ד"א כי העושק יהולל וגו'. עסקים שעסק שלמה בדברים שלא היה צורך בהן , הטעו אותו , שנאמר ויהי לעת זקנת שלמה [נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים] (מ"א יא ד) , (יד) אמר ר' חייא בר אבא נוח לו אילו היה גורף ביבין ולא נכתב עליו הפסוק הזה , (טו) ומה הן הדברים , דברי אגור בן יקה המשא [נאם הגבר לאיתיאל, לאיתיאל ואוכל] (משלי ל א) , (טו*) למה נקרא שמו אגור, שאגר את התורה , (טז) בין שהבינה , יקא שהקיאה , מהו לאיתיאל , שכתב הקב"ה בתורתו לא ירבה לו נשים (דברים יז יז) , בשביל שלא יסור (את) לבבו , (יז) אמר שלמה אני ארבה ואיני מתיירא שלבו סר . (יח) אמר ר' יהושע בן לוי עלה יו"ד ונשתטחה לפני הקב"ה , אמרה לפניו רבונו של עולם הכתבתה בתורתך אות אחת לבטלה , תני ר' שמעון בן יוחי עלה ספר משנה תורה לפני הקב"ה אמר לפניו רבונו של עולם הרי שלמה ביקש לעקור יו"ד ממני שכתבת בי (יט) (לא ירבה לו נשים) , לא ירבה לו סוסים , [לא ירבה לו נשים] , וכסף וזהב לא ירבה לו מאד (שם שם יז יז) , ריבה סוסים מנין , שנאמר ויהי לשלמה ארבעים אלף אורוות סוסים (מ"א ה ו) , ריבה לו נשים מניין , שנאמר ויהי לו נשים שרות שבע מאות וגו' (שם יא ג) , ריבה לו כסף וזהב , שנאמר ויתן המלך את הכסף וגו' (שם י כז) , א"ל הקב"ה חייך שלמה בטל ומאה כיוצא בו , ואות אחת אינו בטל , ומי גרם לשלמה לבא לידי

הערות ותקונים

העושק , מובא בילקוט קהלת רמז אלף ע"ג בשם התנחומא , וכן מובא בנדפס וארא אות ה' ובשמ"ר פ"ו אות ב' , והילקוט קהלת שם הביא כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו : (י) כשהחכם מתעסק בעיסוקין הרבה כו' , כן מובא בילקוט שם , ובכ"י רה"ס כשחכם מתעסק בעיסקי צבור , ובנדפס ובשמ"ר הגי' כשהחכם מתעסק בדברים הרבה , ובקה"ר פ"ז פסוק כי העושק יהולל חכם איתא כך עסק שתלמידי חכמים עסוקין בו זה עם זה יהולל חכם מערבבין חכמתו , והגי' שלפנינו בתנחומא נכונה וישרה , ע"ש בפי' מהרז"ו: (יא) מה שנקראת מתנה, ר"ל תורה שנקראת מתנה וממתנה נחליאל , ובילקוט קהלת ויאבד לב מתנה זה תורה שנאמר וממתנה נחליאל , ובנדפס ובשמ"ר ויאבד לב מתנה, מן התורה שנתנה מתנה בלבו של אדם , ובכ"י מינכען (ביהמ"ד לד 100) ויאבד לה מתנה [צ"ל ויאבד את לב מתנה] בשעת שנקראת מתנה היא ומאבד מלבו , צ"ל כמו לפנינו בכ"י מה שנקראת מתנה הוא מאבד מלבו : (יב) אריב"ל ששים הלכות , וכ"ה בילקוט קהלת ובנדפס ובשמ"ר ובכ"י רה"ס ובכ"י מינכען , אבל בקהלת רבה בטעות פ' הלכות וצ"ל ס' הלכות , ובכ"י רומי איתא ספר הלכות , וזה ע"י שגגת המעתיק כי היה כתוב ס' הלכות וחשב על אותו ס' שהכוונה ספר : (יג) מיהודה בן פדייה , וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רה"ס ובכ"י מינכען , וגם בילקוט ובקה"ר , אבל בנדפס ובשמ"ר הגי' ר' יהודה בן פדייה : (יד) א"ר חייא בר אבא , וכ"ה בנדפס , ובכ"י רה"ס א"ר חייא הגדול בר' , ובטעות בשמ"ר ריש פ"ו ארשב"י , ופי' גורף ביבין פי' צינורות המקלחין (קאנאל) עיין ערוך השלם ערך ביב : (טו) ומה הן הדברים, עיין בשמ"ר שם , ומובא בילקוט משלי רמז תתקס"ב בשם התנחומא , וכן מובא בערוך ערך אגר ב' בשם הילמדנו: (טו*) למה נקרא שמו אגור עיין בנדפס . ומובא בערוך ערך אגר בשם הילמדנו והובא כמו בנדפס כי כבר העירותי שתנחומא הנדפס מס' שמות הוא כולו לקוח מהילמדנו מס' שמות וכל המאמרים שהביא הערוך מילמדנו שמות נמצאים בנדפס : (טז) בין שהבינה, מלת „שהבינה" נשמטה בנדפס וכן בכ"י רה"ס ליתא, ולכן החבירו מלת בן למטה . ובערוך ערך אגר ב' נשמט גם מלת „בן" : (יז) אמר שלמה אני ארבה ואינו מתיירא שלבי סר , אולי צ"ל שלבי לא סר ועיין גירסת תנחומא הנדפס ושמ"ר שם , ומובא בערוך ערך אגר ב' : (יח) אמר ר' יהושע בן לוי עלה יו"ד ונשתטחה לפני הקב"ה , בנדפס השמיט מאמר מריב"ל והחל תני ר' שמעון בן יוחי עלה ספר משנה תורה , אולם בשמ"ר ריש וארא הביא אמרו רבותינו באותה שעה עלתה יו"ד שבירבה (ר"ל שבמלת ירבה) . ונשתטחה לפני הקב"ה , והרחיב הדברים כדרך מסדר מאוחר . ובמלות „אמרו רבותינו" כוון להתנחומא שלפנינו , ובמקום הכתבתה בתורתך אות אחת לבטלה הליץ המסדר הזה „לא כך אמרת אין אות בטלה מן התורה לעולם" . ועיין בירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ו (דף כ ע"ג) ומי קטרגו אמר ריב"ל יו"ד שבירבה קטרגו , תני רשב"י עלה ספר משנה תורה ונשתטח לפני הקב"ה אמר לפניו רבון העולם כתבת בתורתך כל דייתיקי שבטלה מקצת בטלה כולה הרי שלמה מבקש לעקור יו"ד ממני , א"ל הקב"ה שלמה ואלף כיוצא בו בטלין ודבר ממך אינו בטל , וכן מובא בחזית פ"ה פסוק ראשו כתם פז , וי"ר פי"ט : (יט) לא ירבה לו נשים לא ירבה לו סוסים , הקפתי בסדורן בקרא,

עם

כך, עיסוק שעסק בדברים שאין בהן צורך, הוי כי העושק יהולל חכם. (כ) ולא תאמר שלמה בלבד אלא אפילו משה בשעה שהלך אצל פרעה, מה כתיב ואחר באו משה ואהרן וגו׳ (שמות ה א). (כא) אמר ר׳ חייא בר׳ אבא יום (כב) פרוסביסרא של פרעה היה, והיו כל המלכים באין ומעטרין אותו, שהיה (כג) קוזמוקטור של עולם (פי׳ חוזק), והיו משה ואהרן עומדין על פתח פלטון, נכנסו אצל פרעה, אמרו לו שני זקנים עומדים על פתח פלטין שלך, אמר להם ויש בידם עטרות, אמרו לו לאו, אמר להם באחרונה יסעו, נכנסו אצל פרעה, אמר להם מה אתם מבקשים, אמרו לו ה׳ אלהי העברים שלחנו אליך, ואמר לנו שנאמר לך, (כד) שלח (עמי ויחוגו לי) [את עמי ויעבדוני] במדבר (שמות ז טז), אמר להם מי ה׳ אשר אשמע בקולו (שם ה ב), ולא היה יודע לשלוח לי עטרה משלו, אלא בדברים בא אלי, ומי ה׳ אשר אשמע בקולו: (כה) אמר ר׳ יהושע בן לוי באותה שעה הוציא (כו) דיפתרא של אלוהו, וקרא אלוה אדום ומואב וצידון, אמר להם הרי קראתי ואינו מוצא מה שאתם אומרים כאן, (כז) אמר ר׳ לוי למה הדבר דומה לכהן שהיה לו עבד, יצא הכהן מן המדינה, הלך עבדו לבקשו בין הקברות, התחיל צווח אדוני אדוני, אמרו לו מי הוא אדוניך, אמר להם פלוני כהן, אמרו לו שוטה שבעולם כהן אתה מבקש בבית הקברות, כך אמר פרעה למשה מי ה׳, הוציא דיפתרא של אלהות וביקשו בתוכו, א״ל שוטה שבעולם אלהות שבידך מתים הם, אבל אלהינו חי וקיים הוא, שנאמר וה׳ אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם (ירמיה י י):

[ג] **ד״א** מי ה׳ (שמות ה ב): (כח) אמר לו הקב״ה אתה אמרת מי, חייך במי אתה לוקה, מי ים למפרע, בים אתה יודע מי אני, שאמרת לא ידעתי את ה׳ (שם), חייך

הערות ותקונים

וגם בנדפס הביא כמו שלפנינו בתנחומא בתחלה נשים ואח״כ סוסים: (כ) ולא תאמר כו׳ אלא אפילו משה בשעה שהלך אצל פרעה, וכ״ה בכ״י רומי ובכ״י רח״ס, ובנדפס ואל תאמר שלמה בלבד אלא אף משה רבינו עסק שנתעסק אותו אימתי כשהלך אצל פרעה מה כתיב שם ואחר באו משה ואהרן: (כא) א״ר חייא בר אבא, מובא בילקוט שמות רמז קע״ה, וחסר שם הליון תנחומא, והליג המאמר בפ׳ שמות כי שם מקומו, וכן מובא בנדפס וארא שם אות ה׳, ובעל שמ״ר הליג המאמר ג״כ בפ׳ שמות אות י״ד על הפסוק ואחר (כך) באו משה ואהרן: (כב) פרוסביסרא, וכ״ה בכ״י רח״ס, ובכ״י רומי פרוס ביסרא ב׳ מלות, אולם יש לתקן שצ״ל פרוזבטיא או פרוסבטיא, ומובא לנכון בכ״י מינכען (ביהמ״ד לד ו׳) פרוסבטיא, ובנדפס ובשמ״ר פרוזבטיא, וכן הביא הערוך בערך פרזבט בשם הילמדנו ריש וארא יום פרוזבטיא של פרעה היה, והוא המאמר שלפנינו בנדפס, וכתב שם המוספי פי׳ πρεσβύτερα, שלוחים ומלאכי השרים ומלכים, ופי׳ פרזבטיא שליחות, כלומר שהיו המלכים שולחים לבקש בשלומו, וראיתי בילקוט שמות שם השמיט המלה, והליג „יום גינוסיא היה״, וזה שלא כמשפט, ובלקח טוב (שמות ה א), יום פרוס של פרעה הייתה, צ״ל פרוסבוטי, וע״ש בהערה ג׳: (כג) קוזמוקטור של עולם, „פי׳ חוזק״ הפי׳ נוסף בכ״י אקספארד, ובכ״י רומי שהיה קוזמוקיטור, ובכ״י רח״ב קוזמיקיטור ומלת „של עולם״ ליתא, ובכ״י אקספארד קובץ ה׳ בטעות קומזקדטור וגם בילקוט שמות שם קוזמקסור, אולם המלה משובשת, וצ״ל קוזמוקרטור, ובכ״י רומי ובכ״י רח״ב נעשית מן אות ר׳ אות י׳, ומובא לנכון בנדפס ובשמ״ר וכן בכ״י מינכען, ופירושו בלשון יוני κοσμοκρατωρ מושל בגבורתו עולם (וועלטבעהעררשער), ועיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא שקלים הערה ע״ט: (כד) שלח עמי ויחוגו לי במדבר, וכן מובא בכ״י רומי ובכ״י רח״ס ובכ״י מינכען ובילקוט שמות והוא בטעות, וצ״ל שלח את עמי ויעבדוני במדבר, והוא סיפא דקרא ה׳ אלהי העברים שלחני אליך (שמות ז טז), והכתוב שלח [את] עמי ויחוגו לי במדבר הוא קרא אחר בשמות ה׳ א׳: (כה) א״ר יהושע בן לוי, בכ״י רח״ס וכ״י מינכן ובילקוט וכן בנדפס א״ר לוי, וכן יש לתקן לפנינו, ובשמ״ר השמיט שם האומר: (כו) דפתרא, וכן הוא בנדפס, אבל בשמ״ר השמיט זה והביא „בספר שלי״. וכן הביא הערוך בערך דפתר בשם ילמדנו ריש וארא הוציא דפתרא של אלהות, והוא המאמר שלפנינו בנדפס. וכתב שם המוספי פי׳ בל״י διφτερα עור מתוקן לכתוב עליו וגם אחר הכתיבה נקרא כן ע״כ. וראיתי באלפא ביתא דרבי עקיבא אות ק׳ (בית המדרש ח״ג לד ה׳) המתינו לי עד שאביא דלוסקא של כתבים, צ״ל דלוסקמא של כתבים, ועיין בערוך השלם ערך גלסקם: (כז) א״ר לוי למה״ד, מובא בילקוט שם גם בנדפס ושמ״ר, ובנדפס ובשמ״ר במקום רבו צ״ל אדום, ואחר הסיום בנדפס שם אבל ה׳ אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם, הוסיף מאמר גדול, אמר להם פרעה בחור הוא זקן הוא כו׳, ולקח המסדר הזה מן אותיות דר״ע אות ק׳ (ביהמ״ד ח״ג לד ט״ו), ובסוף האות במצרים מה הוא אומר לקח מן מכילתא בשלח פ״ו, ועיין בלקח טוב שמות ה׳ ב׳ ובהערה ד׳: (כח) אמר לו הקב״ה, מובא בילקוט שמות סוף רמז קע״ה בשם התנחומא, וכן מובא בנדפס סוף אות ה׳ אחר שהוסיף מאמר גדול מן אותיות דר״ע ומן המכילתא:

לכך

למהר אתה אומר ה׳ הצדיק ואני ועמי הרשעים (שם ט כז), אתה אמרת וגם את ישראל לא אשלח (שם ה ב), חייך למחר אתה אוחז ביד כל אחד ואחד לשלחו, (כט) לכך נאמר [ויהי בשלח פרעה את העם] (שם יג יז): אלהי העברים. (שם ה ג), אמרו משה ואהרן (ל) בשביל ששנינו את הלשון הקשה עלינו, חזרו ואמרו אלהי העברים. (לא) ר״ש בן יוחי אומר התחיל לחרך בשינוי כנגדם ואמר נרפים אתם נרפים וגו׳ (שם שם יז):

[ד] (לב) אמר ר׳ יהודה הלוי שבטו של לוי היה פנוי (לג) למרגיה במצרים, אמר להם פרעה בשביל שאתם פנויים אתם באים ותאמרו נלכה וגו׳ ונזבחה (שמות ה ג), אמר להם למה משה ואהרן תפרעו (שם שם ד), (לד) מהו למה, אמר להם אתם למה, ודבריכם למה, לכו לסבלותיכם (שם): תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר (שם שם ט). (לה) שהיה להם מגילות שהיו משתעשעים בהם משבת לשבת לומר שהקב״ה גואלינו, אמר להם פרעה אל ישעו בדברי שקר, (לו) אל יהו נשענים, (לז) ואל יהו משתעשעים, (לח) ואל יהו נפושים, שנאמר ויצו פרעה ביום ההוא את הנגשים בעם ואת שטריו לאמר (שמות ה ו), אמר להם לא תאסיפון לתת תבן לעם וגו׳ (שם שם ז), (לט) אמר הקב״ה למחר אני מביא עליהם מכות, והן אומרים פרעה חוטא ואנחנו משלמים, כיון שישראל יוצאין להביא קש לעשותו תבן, היה המצרי מכה אותו בזמן שרואה אותו בתוך שדהו, לפיכך ויפץ העם בכל ארץ מצרים וגו׳ (שם שם יב). ויבאו שוטרי בני ישראל (ויאמרו) [ויצעקו] אל פרעה וגו׳ (שם שם טו), מה השיבם נרפים אתם נרפים (שם שם יז): ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים לקראתם (שם שם כ). (מ) אלו דתן

הערות ותקונים

(כט) לכך נאמר ויהי בשלח פרעה את העם כן תקנתי וכ״ה לנכון בכ״י רומי, וגם בנדפס. ומן אלהי העברים מתחיל מאמר אחר, אולם בכ״י מינכען הוא כמו לפנינו בכ״י, גם בכ״י רה״ש בטעות במקום לכך נאמר הגי׳ שם שנאמר ה׳ אלהי העברים: (ל) בשביל ששנינו את הלשון הקשה עלינו, וכ״ה בכ״י רה״ש ובכ״י מינכען, ובכ״י רומי בשביל ששינינו את הלשון ואמרנו לו כה אמר ה׳ אלהי ישראל הקשה כנגדינו חזרו ואמרו אלהי העברים, וכן בנדפס אות ו׳ ויאמרו אלהי העברים נקרה עלינו, אמר משה ואהרן שמא תאמר שינו את הלשון שאמרנו לו כה אמר ה׳ אלהי ישראל ובשביל כך הקשה כנגדו, חזרו ואמרו ליה אלהי העברים נקרה עלינו, וכן הביא בעל שמ״ר פ״ה אות ט״ו כמו שהוא בנדפס: (לא) רשב״י אמר התחיל מחרק בשינוי כנגדם ואמר נרפים אתם נרפים, בכ״י מינכען (ביהמ״ד לד 101) התחיל מחרק בשינוי כנגדם ואמר שפשים אתם וגו׳ צ״ל נרפים אתם וגו׳, ואחר זה השמיט המעתיק שם מאמר שלם עד ויפגעו את משה ואהרן ורשם „כדאיתא בתנחומא״. ובנדפס וגם בשמ״ר פ״ה אות י״ח הוסיף״ לשון טינוף יתחקו עצמותיו כו׳, עיין בפי׳ המפרש״ש לשמ״ר: (לב) א״ר יהודה הלוי, וכן מובא בילקוט שמות רמז קע״ו בשם התנחומא, וגם לפניו היתה הגירסא א״ר יהודה הלוי, ובכ״י רומי א״ר יהודה הלוי בר שלום, ובכ״י רה״ש כמו לפנינו, ובנדפס שם אריב״ל צ״ל א״ר יהודה הלוי, וכן בשמ״ר פ״ה אות ט״ז א״ר יהושע בן לוי: (לג) למרגיה, וכ״ה בכ״י רה״ש וגם בילקוט שם בשם התנחומא, ונרשם בצדו מלאכה בלשון יוני, ובכ״י רומי למורגיה נפרדה אות ט ונעשית נו, ובנדפס ובשמ״ר השמיטו המלה הזרה והגיהו שבטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך, ובלקח טוב (שמות ה ד), לפי ששבטו של לוי לא היו משועבדים במצרים אלא פנוי היה, ועיין רש״י בפי׳ עה״ת לכו לסבלותיכם לכו למלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם, אבל מלאכת שעבוד מצרים לא היתה על שבטו של לוי, תדע לך שהרי משה ואהרן יוצאים ובאים: (לד) מהו למה אמר להם אתם למה ודבריכם למה, וכן מובא בערוך ערך למה בשם הילמדנו, והוא המאמר שלפנינו בנדפס ותרגום וילכו אחר ההבל ויהבלו (מ״ב יז טו ירמיה ב ה) והוו למה: (לה) שהיה להם מגילות, ילקוט שם, ובנדפס ושמ״ר פ״ה אות י״ח ושו״ט מזמור קי״ט בפסוק לולי תורתך שעשועי: (לו) אל יהו נשענים, מלשון ולא תשעינה עיני הרואים (ישעיה לב ג), ענינו טיח וסתימה, וטח הבית תרגום ושע ביתא: (לז) ואל יהו משתעשעין, שעשוע שענינו תענוג: (לח) ואל יהו נפושים, וכן הוא בילקוט שם, ובשמ״ר שיש ביום השבת, ובנדפס הביא ח״ל: אל יהו משתעשעין כלומר ואל יהו נפושין, א״כ מוסב זה על אל יהו משתעשעין, כלומר אל יהיו נוחים בשבת שע״י זה אל יהיו משתעשעין: (לט) אמר הקב״ה למחר אני מביא, בנדפס ויפץ העם וגו׳ מפני שהוא כתמרין, אמר הקב״ה מחר אני מביא כו׳, המלות מפני שהוא כתמרין אין להם שחר, בעל עץ יוסף דחק לפרשן וכתב כתמרין ר״ל קושיא היא למה ויפץ העם בכל ארץ מצרים, וכי מפני שהתבן היה ביוקר כתמרין, בתמיה? ומה רב הדוחק בזה, אולם לדעתי ברור שכן צ״ל מפני שהיה במדין, ור״ל מפני שהיה משה במדין לכך נתפזרו בכל ארץ מצרים לבקש את משה ולחפש אחריו, ובמדרש שמ״ר פ״ה אות י״ט אחר המאמר נוסף מהתנחומא כתוב מפורש ויפץ העם בכל ארץ מצרים מפני שהיה משה במדין, וע״ש בפי׳ מהרז״ו: (מ) אלו דתן ואבירם, מובא בילקוט שמות רמז קע״ו בשם התנחומא, וכ״ה בנדפס, ובשמ״ר פ״ה אות כ׳

אמרו

ואבירם שכתוב בהם יצאו נצבים (במדבר טז כז), ויאמרו אליהם ירא ה' עליכם וישפט (שמות ה כא), (מא) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום אמרו לו ישראל למה אנו דומין, **לשה אחת** שבא הזאב ונטלה מן העדר, ובא הרועה אחריו, (מב) מה עשה הזאב ביקש לבקע את השה מבין הרועה, הגיע השה בסכנה, כך אמר משה לפני הקב"ה, לבין פרעה ובינך אנו מתים, שנאמר אשר הבאשתם את ריחנו וגו' (שם): (מג) וישב משה אל ה' ויאמר אדני למה הרעותה לעם הזה וגו' ומאז באתי אל פרעה וגו' (שם שם כב כג), ויאמר ה' אל משה עתה תראה וגו' (שם ו א), מה אני עושה לפרעה ולמצרים, אבל מה שאני עושה לשלשים ואחד מלכים אין אתה רואה, באותה שעה ביקש הקב"ה לישב עליו בדין, מנין (מד) שנאמר וידבר אלהים אל משה (שם שם ב), (מה) ואין אלהים אלא דיין שנאמר אלהים לא תקלל (שמות כב כז), (מו) נכנסה סניגוריא ולימדה עליו זכות, שנאמר ויאמר אליו אני ה' (שמות ו ב), ואין ה' אלא רחמים שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון וגו' (שם לד ו):

[ה] **ד"א** וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם (שם ו ג), לא פירסמתי להם אם מפורש הוא, ולך גליתי אותו, שאתה הולך לגאול את ישראל כדי שתצליח, אמר הקב"ה בעולם הזה ליחידים גליתי שמי, אבל לעולם הבא לכל ישראל אני מודיע שמי, שנאמר לכן ידע עמי שמי וגו' (ישעיה נב ו):

[ו] (מז) **ויאמר** ה' אל משה ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א). (מח) כתיב שאו שערים ראשיכם וגו' (תהלים כד ז), מי אמר הפסוק הזה שלמה אמרו, (מט) בשעה שעשה את הארון עשה ארון אחד של עשר אמות, ונשא אותו להכניסו לבית קדשי הקדשים, כיון שהגיע לבית המקדש היה הפתח של עשר אמות, והארון של

הערות ותקונים

„אמרו רבותינו" וכוון לתנחומא: (מא) א"ר יהודה הלוי ב"ר שלום, מובא בילקוט שם ובנדפס ושמ"ר אות כ"א: (מב) מה עשה הזאב ביקש לבקע את השה מבין הרועה הגיע השה בסכנה, וכן הוא בכ"י רח"ס, אולם בכ"י רומי נוסף מבין הרועה ובין הזאב, ובכ"י מינכען (ביהמ"ד צד 101) בטעות מבין העדר וצ"ל מבין הרועה, וכן שם הגיע השה בסכנה צ"ל בסכנה, גם עוד שם כך אמר משה לפני הקב"ה, פרעה אנו מתים, והניח שם (בביהמ"ד צד 101) מקום פנוי, וצ"ל בינך ובין פרעה אנו מתים. ובנדפס ובשמ"ר בין הרועה ובין הזאב נבקעת השה: (מג) וישב משה אל ה', כל המאמר עד ד"ה וארא אל אברהם ליתא בנדפס, ושם איתא כך, וא"ת מה אכפת לך, א"כ למה זה שלחתני ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, שמך חיים ורפואה לכל באי עולם, ובשמך הרע לעם הזה, מה יעשו אותן הנתונים בתוך הדימוס א"ל עתה תראה כו' „כדכתיבה בריש פרשתא" כן הוא בדפוס קונסטאנטינא ודפוס ווינציא ומאנטובה, אולם בדפוסים אחרונים „וכו' כדכתבתי בריש הפרשה ס' א'" ועיין שמ"ר סוף פ"ה אות כ"ב, אלא מה אכפת לך באותן הנתונים תחת הבנין, במקום הנתונים בתוך הדימוס הביא תחת הבנין, גם מה שקצר המסדר וכתב כדכתיבה בריש פרשתא מפורש בשמ"ר שם סוף פ"ה ויאמר ה' אל משה עתה תראה כו': (מד) שנאמר וידבר אלהים אל משה, עיין מכות י"א ע"א וספרי בהעלתך פל"ט ולקח טוב ריש וארא שאין דיבור אלא לשון קשה, שנאמר דבר האיש אדני הארץ אתנו קשות (בראשית מב ל): (מה) ואין אלהים אלא דיין, אלהים זו מדת הדין, ה' זו מדת הרחמים, ספרי ואתחנן ס' כ"ז שמ"ר פ"ג בפסוק ויאמר משה אל האלהים, לקח טוב ריש וארא, ומובא בילקוט ריש וארא בשם התנחומא: (מו) נכנסה סניגוריא ולימדה עליו זכות, היא מלה יונית, עיין ערוך ערך סניגור: (מז) ויאמר ה' אל משה, מובא בילקוט תהלים רמז תרצ"ט בשם התנחומא, וכן מובא בנדפס אות ז' ובשמ"ר וארא ריש פ"ה: (מח) כתיב שאו שערים, כ"ה גם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובנדפס מתחיל זש"ה שאו שערים, ובשמ"ר הה"ד שאו שערים, וכתב בעל יפ"ת משום דבעי לפרש ראה נתתיך אלהים לפרעה, שקרא הקב"ה את משה בשמו, מייתי סמך לזה מה דכתיב מי זה מלך הכבוד שנקרא כן על שחולק כבוד ליראיו וקורא אותם בשמו, ואגב זה דרש כל הפסוק: (מט) בשעה שעשה את הארון עשה ארון אחד של עשר אמות, בכ"י רח"ס בשעה שעשה את הארון עשה ארון אחר של עשר אמות, ובכ"י רומי הגי' בשעה שעשה את ארון אחד של עשר אמות, ובילקוט תהלים בשם התנחומא כשעשה את הארון עשאו של עשרה אמות, אולם בנדפס אות ז' בשעה שהכניס את הארון לבית קדשי הקדשים עשה ארון של עשר אמות והכניס את הארון הראשון לתוכו, כן היא הנוסחא בדפוס קונסטאנטינא ודפוס ווינציא ודפוס מאנטובה, אולם בדפוסים אחרים נשמט מלת „הראשון", והכוונה שהכניס ארון של משה לארון שעשה, ובשמ"ר שם ריש פ"ח הביא רק בשעה שהכניס הארון לבית קדשי הקדשים עשה ארון של י' אמות, והמלות „והכניס את הארון הראשון לתוכו ונשא אותו" לא הביא כלל, וראיתי בברייתא דמלאכת המשכן פ"ז (בית המדרש ח"ג צד 149) אע"פ שעשה שלמה תבנית כל הכלים תבנית הארון לא עשה שנאמר ויבאו כל זקני ישראל וישאו הכהנים את הארון (מ"א ח ג), וכן הביא בעל ספר והזהיר (דף נ"א ע"א), וכן הביא בעל לקח טוב (ויקהל לז א), ושלמה

המלך

עשר אמות, ואין עשר אמות יכולות לכנוס בתוך עשר, (נ) ועוד שהיו טוענין בו, כיון שראה שלא היה יכול להכניסו היה מתבייש, ולא היה יודע מה לעשות, התחיל להתפלל לפני הקב"ה, מה עשה שלמה הלך והביא (נא) ארונו של דוד אביו, (נב) והיה מתפלל ואמר ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך (דה"ב ו מב), כיון שהזכיר זכותו של דוד אביו מיד נענה, (נג) מה כתיב אחריו, וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה [מהשמים וגו' וכבוד ה'] מלא את הבית] (שם ז א), ורוח הקדש צווח ושבח אני את המתים (קהלת ד ב), התחיל שלמה אמר שאו שערים ראשיכם, (נד) ביקשו השערים באותה שעה לרוץ את גלגלתו, שהיו סבורין שמא על עצמו הוא אומר ויבא מלך הכבוד (תהלים כד ז), אמרו לו מי הוא זה מלך הכבוד (שם שם י), אמר להם ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה (שם) כיון שאמר להם כך הניחו אותו:

[ז] (נה) ד"א מי הוא זה מלך הכבוד. מי הוא זה המלך שחילק כבוד ליראיו, ה' צבאות וגו', כיצד (נו) מלך בשר ודם אין יושבין על כסאו, והקב"ה הושיב שלמה על כסאו, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' (דה"א כט כג), (נז) מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו, והקב"ה הרכיב לאליהו על סוסו, ומהו סוסו של הקב"ה סופה וסערה, (נח) שנא' ה' בסופה ובשערה דרכו וגו' (נחום א ג), מלך בשר ודם אין משתמשין בשרביטו, ומשה נשתמש בשרביטו של הקב"ה, שנאמר ויקח משה את מטה האלהים בידו (שמות ד כ), מלך בשר ודם אין לובשין עטרה שלו, (נט) והקב"ה נתן עטרות למלך המשיח, שנאמר תשית לראשו עטרת פז (תהלים כא ד). מלך בשר ודם אין לובשין לבושו, וישראל לבשו לבושו של הקב"ה עוז, (ס) שנאמר עורי עורי לבשי עז זרוע ה' (ישעיה נא ט), ונתנו לישראל שנאמר ה' עוז לעמו יתן (תהלים כט יא), מלך בשר ודם, (סא) אין קוראין בשמו כמו קיסר אגוסתוס, בסילואוס, ואם קרא אדם אחד באחד מהם אין לו חיים,

---

הערות ותקונים

המלך עשה כתבנית כל הכלים, אבל הארון לא שינה אלא הוא הארון שעשה משה היה לישראל כל הימים, ועיין במדרש שו"ט מזמור כ"ד ומובא ביפ"ת ובפי' מהרז"ו, וע"ש בי"מ ועיין במ"ר פט"ו אות י"ג ועיין בענפי יהודה לידידי הרה"ג מוהר"ר ישראל פרייאמאן בס' והזהיר שם, ועיין ב"ב דף נ"ט ע"א ומגילה י ע"ב: (נ) ועוד שהיו טוענין בו, שהיו הטוענים אותו בגלל הארון וצריכים ריוח יותר, ועיין בחדושי הרש"ש שכתב ואף דמוכח במנחות נ"ח ע"ב דהטוענים היו לפנים מן הבדים בין בד לבד, מ"מ זה אי אפשר שהיה הבד מונח בקצה הכתף ממש שלא ישמט, וע"כ היה בולט קצת הכתף מעבר השני לבד חוצה לו, וגם עובי הבדים עצמן ע"כ הכילו מקום מה: (נא) ארונו של דוד אביו, שהיה מונח בו לאחר מותו, עיין שבת דף ל' מ"ק דף ט' סנהדרין ק"ז וקה"ר פ"ד פסוק ב': (נב) והיה מתפלל ואמר ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך, הוא כתוב אחד בדה"ב ו' מ"ב, ובתנחומא הנדפס, וכן במדרש שמ"ר שם נוסף הוספה באמצע הפסוק ואמר ה' אלהים אל תשב פני משיחך נמצא הוספה זו: „א"ר ברכיה בשם ר' חלבו באותה שעה היה דוד והכל ממך לדרוש שכן דוד אומר ה' העלית מן שאול נפשי חייתני מירדי בור, והיה שלמה אמר רבון העולמים עשה בזכותו של זה, שנאמר זכרה לחסדי דוד עבדך, מיד נענה" ע"כ. וזה הוסיף מן מדרש קה"ר פ"ד פסוק וטוב משניהם. ר' יודה בר' לעיי אמר היה דוד באותה שעה, ורבנן אמרין ארונו הביא, ולא פליגין, מ"ד היה דוד באותה שעה הוא שדוד אומר ה' העלית וגו'. כו': (נג) מה כתיב אחריו וככלות וגו' הוספתי סיפא דקרא וכבוד ה' מלא את הבית, ועיין בחדושי הרש"ש שכתב דדרים כבוד ה' על הארון, ע"ש: (נד) בקשו השערים באותה שעה לרוץ את גלגלתו, עיין ביפ"ת: (נה) ד"א מי הוא זה מלך הכבוד, מובא בילקוט וארא רמז ק"פ בשם התנחומא, וילקוט תהלים רמז ת"ש, ובטעות נרשם שם „מדרש", ומובא גם בנדפס אות ח' ושמ"ר ריש פ"ח, וכן בשו"ט מזמור כ"ה מובא זה בסגנון אחר ובשינויים: (נו) מלך ב"ו אין יושבין על כסאו, סנהדרין דף כ"ב במשנה: (נז) מלך ב"ו אין רוכבין על סוסו, בשמ"ר הלשון משובש, וכך צ"ל, מלך ב"ו אין יושבין על כסאו כו', מלך ב"ו אין רוכבין על סוסו והרכיב לאליהו על סוסו: (נח) שנאמר ה' בסופה ובסערה דרכו, בנדפס ובשמ"ר נוסף וכתיב באליהו ויעל אליהו בסערה השמימה (מ"ב ב יא): (נט) והקב"ה נתן עטרות למלך המשיח שנאמר תשית לראשו כו', וכ"ה בילקוט ובמדרש שו"ט, ובנדפס ובשמ"ר הגירסא והקב"ה עתיד להלביש עטרה שלו למלך המשיח ומהו עטרה של הקב"ה כתם פז, שנאמר ראשו כתם פז (שיר ה י"א) וכתיב בו תשית לראשו עטרת פז (תהלים כא ד): (ס) שנאמר עורי עורי לבשי עז זרוע ה', בנדפס ובשמ"ר ומהו לבושו עוז, שנאמר לבש ה' עוז התאזר (תהלים צג א), ובמדרש שו"ט שם ג' אחרת, וישראל לובשין לבושו של הקב"ה שנאמר בו עוז התאזר (תהלים צג א), ונתנו לישראל, שנאמר עורי עורי לבשי עוזך (ישעיה נב א), ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו בכ"י, ומובא לנכון בילקוט תהלים שם: (סא) אין קוראין בשמו כמו קיסר אגוסטוס בסילואוס, בכ"י

(סב) תדע לך שאדם קורא לחבירו אגוסטה פלוני, אבל הקב"ה אמר למשה הרי עשיתי אותך כמותי לפרעה, אני נקרא אלהים, ובו בשם בראתי את העולם, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א א), והרי עשיתי אותך כמותי לפרעה אלהים, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א), הוי מי הוא זה מלך הכבוד, שחלק מכבודו ליראיו:

[ח] (סג) **ד"א** ראה נתתיך אלהים לפרעה, אמר הקב"ה לפי שעשה את עצמו אלוה (סד) הודיעו שאינו כלום בעולם, הריני עשה אותך עליו אלהים. ומנין שעשה פרעה עצמו אלוה, (סה) שנאמר (יען) [אשר] אמר (יאור לי) [לי יאורי] ואני עשיתיני (יחזקאל כט ג), אני הוא שבראתי את עצמי. (סו) וזה אחד מארבעה בני אדם שעשו את עצמן אלהות, (סו*) ונבעלו כנשים, שלשה מאומות העולם ואחד מישראל, אלו הן, חירם ונבוכדנצר ופרעה ויואש, חירם מנין, שנאמר אמור לנגיד צור כה אמר ה' אלהים יען גבה לבך ותאמר אל אני (שם כח ב), ולפי שעשה את עצמו אלוה נבעל כנשים שנאמר שיחת חכמתך על יפעתך וגו' לראוה בך (שם שם יז), (סז) מהו לראוה בך, יעבדון ריעותיהן בך. נבוכדנצר מנין, שנאמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה יד יד), א"ל הקב"ה חייך אך אל שאול תורד אל ירכתי בור (שם שם טו), מה עשה הקב"ה, (סח) הגלה אותו עד שהוא במלכותו, והאכילו עשב כבהמה שנאמר ועשבא כתורין לך יטעמון וגו' (דניאל ד כב), והיו הבהמה והחיה רואין אותו בדמות בהמה ובועלין אותו, שנאמר ושוד בהמות יחיתן (חבקוק ב יז), (סט) מהו יחיתן, כענין שנאמר לא תתחתן בם (דברים ז ג), שנעשה חתן לכל בהמה וחיה. יואש מנין, שנאמר ואחרי מות יהוידע באו שרי יהודה וישתחוו למלך (דה"ב כד יז), מהו וישתחוו למלך, (ע) שעשו אותו אלוהא וקיבל עליו,

---

הערות ותקונים

בכ"י רומי בטעות כיסוליאס, וצ"ל ביסוליאס, ובכ"י רה"ס בסילאות צ"ל בסיליאוס, ומובא לנכון בילקוט תהלים שם קיסר אגוסטוס בסילאוס, ובילקוט וארא קיסר אגוסטוס בסיליאוס, צ"ל בסיליאוס: ובנדפס בכל הדפוסים ואח"כ בשמ"ר שם אין נקראין בשמו קיסר אגוסטא, והמלה בסיליאוס השמיט. וכן הביא הערוך ערך אגוסטא ובערוך קסר בשם ילמדנו פ' וארא כמו שהוא בנדפס, כי הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו ובמדרש שו"ט שם מזמור כ"ה השמיט כולם, וכתב מלך בשר ודם אין קוראין לסגן שלו בשמו, וכן מובא בשלשה שמות בירושלמי ברכות פ"ט (דף י"ב סע"ד) אל אלהים ה' (יהושע כב כב), שלשתן שם אחד הן כדאמרי אינשי בסיליוס קיסר אגוסתוס ובב"ר פ"ח בסילגוס קיסר אגוסטוס קיסר, קיסר האחרון יש למחוק מן הספר כי מיותר הוא, והם שלשה תוארים קיסר ידוע Caesar (קייזער) ועיין תוס' ע"ז י' ע"ב ד"ה כל. אגוסטוס Augustus αὔγουστος ובסיליאוס היא המלה היונית βασιλεύς עיין מה שהעיר ידידי הרב הגאון הגדול מוהר"ר ה"י קאהוט בערוך השלם ערך אגוסטא ובהערה שם: (סב) תדע לך שאדם קורא לחבירו אגוסטה פלוני, בכ"י רומי תדע לך כשאדם קורא לחבירו הוא קורא אגוסטה פלוני, ובכ"י רה"ס שאדם קורא לחבירו הוא קורא אגוסטוס פלן, ר"ל בתמיה. ובנדפס ובשמ"ר השמיטו זה, וכן ליתא בילקוט וארא ובילקוט תהלים שם: (סג) ד"א ראה נתתיך, בנדפס חסר בהתחלת אות ט' המלות „ד"א" וגם בשמ"ר חסרים המלות „ד"א ראה נתתיך" עיין שם פ"ח בסוף אות א': (סד) הודיעו שאינו כלום בעולם הריני עושה אותם עליו אלוה, זה נשמט בשמ"ר, והסיום בנדפס ובשמ"ר לפיכך יראה אותך ויאמר שזה אלוה הוא מיותר, והרד"ל העיר וכתב וז"ל: לפיכך יראה אותך כו' לשון התנחומא הודיעו שאינו כלום הריני עושה אותך אלוה עליו וכו': (סה) שנאמר יען אמר יאור לי ואני עשיתני, וכן מובא בכ"י רומי, (ובכ"י רה"ס שנאמר לי יאורי), ותקנתי שצ"ל אשר אמר לי יאורי, וגם הילקוט וארא שם הביא יען אמר: (סו) זה אחד מארבעה, מובא בשמ"ר פ"ח ובילקוט וארא רמז קפ"ב בשם התנחומא גם בילקוט ירמיה רמז ש"ל: (סו*) בשמ"ר שם ובילקוט וארא הגירסא והרעו לנפשם: (סז) מהו לראוה בך, יעבדון ריעותיהן בך, בנדפס נוסף לראוה בך לרעוה בך, וזה גם הסיום יעבדון ריעותיהון בך חסר בשמ"ר, וע"ש במ"כ ובחדושי הרד"ל והרש"ש: (סח) הגלה אותו, בנדפס ובשמ"ר הגלהו למדבר: (סט) מהו יחיתן, בנדפס נשמט מלת „מהו" ויש לתקן שם, וכן חסר שם „שנעשה חתן לכל בהמה וחיה" ובנדפס ובשמ"ר נוסף „ועל כל זאת ולבב אנוש יהיב ליה [דניאל ז ד] שהיה יודע שהוא מלך על כל העולם והיום נבעל לחיות ולבהמות וכתיב ולקצת יומיא (אנה) [אנא] נבוכדנצר עיני לשמיא נטלית ומנדעי עלי יתוב ולעליא ברכת ולחי עלמא שבחת והדרת די שלטניה שלטן עלם ומלכותיה עם דר ודר (דניאל ד לא)": (ע) שעשו אותו אלוה, אחר זה נמצא בילקוט ירמיה שם בשם התנחומא, אמרו לו ליואש אלוה אתה שאילולי כן לא היית עושה שש שנים בבית קדש הקדשים, כהן גדול לא היה נכנס אלא פעם אחת בשנה והכלל מתפללים עליו שיצא בשלום, ואתה עשית שש שנים. ובילקוט וארא שם בשם התנחומא ליתא זה, ובנדפס וגם בשמ"ר נוסף „רק אמרו לו אלולי שאתה אלוה לא יצאת לאחר שבע שנים מבית קדשי הקדשים

שנאמר אז שמע (עא) (אליהם המלך) [המלך אליהם] (שם), ונבעל כנשים, שנאמר (עב) ואת יואש עשו שפטים (שם שם כד), (עג) כד"א ואיש אשר ישכב את זכר משכבי אשה תועבה עשו שניהם (ויקרא כ יג), (עד) ופרעה עשה עצמו אלוהא ונבעל כנשים, (עה) שנאמר הנני נותן את פרעה הפרע מלך מצרים (ירמיה מד ל), מהו הפרע, שפרעו לאחריו, הוא פרעה שהיה זכר ונעשה נקבה. (עו) ד"א הפרע, כענין שנאמר ופרע את ראש האשה (במדבר ה יח), ואיזהו בית אב שלו, (עז) ביום ההוא יהיה (אדמת מצרים לחגא וגו') [מצרים כנשים] (ישעיה יט טז), ומי גרם לו שעשה את עצמו אלוהא, (עח) שנא' (יען) [אשר] אמר (יאור לי) [לי יאורי] ואני עשיתיני (יחזקאל כט ג), לפיכך אמר הקב"ה למשה לפי שעשה עצמו אלוה, לך והעשה עליו אלוהא, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א), למה כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם (קהלת ה ז), הוי אתה אלוהא עליו, ועשה אותו שחץ בעולם שנעשה עצמו גבוה, והיינו דכתיב את כל גבוה יראה (והוא)[הוא] מלך על כל בני שחץ (איוב מא כו), (עח*) וכי השפלים אין הקב"ה רואה, והכתיב (עט) עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד י), ומהו את כל גבוה יראה, אמר ר' ברכיה אילו הן הגוותנין, (פ) שרוחן גסה עליהן, ומגביהין את עצמן, ועושין עצמן אלוהות, מה הקב"ה עושה להם, (פא) מראה אותם לבריות, ועושה אותן שחץ בעולם, שנאמר הוא מלך על כל בני שחץ, כגון נבוכדנצר שעשה אותו שחץ, (פב) שנאמר ומן בני (אינשא) [אנשא] טריד וגו' (דניאל ה כא), וכן סנחריב נעשה שחץ, שנאמר ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו' (מ"ב יט לה), שהקב"ה מראה שחץ גיוותנין לכל בריה, אמ הקב"ה אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה'

הערות ותקונים

הקדשים אמר להם כך הוא". וקבל על עצמו לעשות אלוה, ואין ספק שכך היה הגי' לפני המסדר מתנחומא הנדפס בתנחומא שלנו, כמו שהביא הילקוט, רק ברור שהיה כתוב ו' שנים ואח"כ חשב המעתיק על אות ו' שהוא אות ז' והגיה שבע שנים, וכן הוא גם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא שבע שנים, ועיין במ"כ בשמ"ר שם שכתב לאחר שבע שנים מימי תולדתו, אבל לא היה נחבא שם רק ו' שנים כי כן כתיב בדה"ב כ"ד עכ"ל: (עא) אליהם המלך, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ותקנתי שצ"ל המלך אליהם: (עב) ואת יואש עשו שפטים, בנדפס שיים אל תהא קורא שפטים אלא שפוטים, וזה הוסיף המסדר מן מכילתא בשלח מסכתא דעמלק פ"א ואת יואש עשו שפטים אל תקרי שפטים אלא שפוטים, ועיין במעריך ערך שפט שהביא בשמ"ר פ"ח ובילמדנו פרשה וארא (כוונתו להתנחומא אשר יכנהו ילמדנו) אל תקרי שפטים אלא שפוטים פי' בעילות בלשון לעז, ופי' ואת יואש עשו שפטים, כלומר עשו תאותם בו עכ"ל. וזה יש לפרש הפסוק ושפוטים עשו בה (יחזקאל כג י): (עג) כד"א ואיש אשר ישכב, הסיום הזה חסר בכ"י רומי ובכ"י רח"ס וכן ליתא בנדפס ובשמ"ר: (עד) ופרעה עשה עצמו אלוה, מפורש בהתחלת המאמר, ומנין שעשה פרעה עצמו אלוה כו', ועיין ביפה תואר שכתב הך קרא לי יאורי כתיב בפרעה שהיה בימי יחזקאל וכן פרעה הפרע היה בימי ירמיה, ומה זה ענין לפרעה שהיה בימי משה?: (עה) שנאמר הנני נותן את פרעה הפרע, מהו הפרע שפרעו לאחוריו, נראה כי לפני בעל התנחומא היה כתוב הפרע בה"א ולפנינו הוא בחי"ת הפרע, והערוך ערך הפרע הביא בשם הילמדנו וארא מהו הפרע שהיה זכר ופרע עצמו כנקיבה, וכן הנביא מקנטרו ביום ההוא יהיו מצרים כנשים (ישעיה יט טז), ומדברי הערוך נראה שלפניו כבר היתה הגי' בקרא חפרע, גם כאשר הביא מן הילמדנו כן הוא גם בנדפס ובשמ"ר שם: (עו) ד"א הפרע כענין שנאמר ופרע את ראש האשה, בנדפס ובשמ"ר חסרים המלות „ד"א": (עז) ביום ההוא יהיה מצרים כנשים, כן תקנתי וכ"ה לנכון בכ"י רומי ובכ"י רח"ס גם בנדפס, ובנדפס ליתא המלות „ואיזה בית אב שלו" רק שם הביא „וכן הנביא אומר" ובשמ"ר הביא „וכתיב ביום ההוא יהיו מצרים כנשים": (עח) שנאמר יען אמר, וכן הביא בהתחלת אות ח' ותקנתי שצ"ל אשר אמר לי יאורי, וכן בכ"י רומי ובכ"י רח"ס בטעות כמו שלפנינו: (עח*) וכי השפלים אין הקב"ה רואה, מובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ח בשם התנחומא: (עט) עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ, בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובנדפס ובילקוט וארא בשם התנחומא ובילקוט איוב שם, מובא עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ: (פ) שרוחן גסן עליהן ומגביהין את עצמן, וכן מובא בילקוט וארא שם וילקוט איוב שם, וזה השמיט בעל מסדר התנחומא הנדפס, וכן ליתא בשמ"ר הנובע מן התנחומא: (פא) מראה אותם לבריות, וכן מובא בילקוט שם, וגם זה השמיט בעל מסדר התנחומא בנדפס: (פב) שנאמר ומן בני אנשא טריד, בנדפס נשמט מלת „בני" והביא שם כל לשון הכתוב מדניאל ה' כ"א. ובעל עץ יוסף בנדפס שם כתב על דברי התנחומא שהביא הכתוב מדניאל אינו לשון הכתוב אלא לשון המדרש, ונעלם ממנו כי אין זה מהכתוב דניאל ד' ל', רק מן דניאל ה' כ"א. ויש לתקן בתנחומא שם ועם ערדים צ"ל ועם ערדיא, וכן ועשבה צ"ל עישבא, וכן עילאה צ"ל אלהא, וכן במקום יתנונה צ"ל יהקים עליה. וראיתי בדפוס קאנשטאנטינא

(ירמיה כג כד). אמר ר' בנימין בר לוי (פג) אם ילך אדם ויגע בתורה וישב לו אני מראה מעשיו בעולם, וכך אם יטמין אדם עצמו לעשות עבירה, אני מראה מעשיו לעולם, שנאמר ואני לא אראנו נאם ה' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה' (שם), ומהו אני מלא, אמר ר' חמא בר' חנינא אמר הקב"ה אני ממלא ממנו את העליונים ואת התחתונים, (פד) ומראהו שחץ לבריות, למה שהן מתגאין ועושין עצמן אלוהות, ואת כל גבוה יראה (והוא) [הוא] מלך על כל בני שחץ, שהוא מולך על כל אותן שמתגאין ועושה אותן שחץ, לפיכך אמר הקב"ה למשה ראה נתתיך אלהים לפרעה, לך ופרע ממנו, לך והבא עליו עשר מכות, א"ל היאך אביא עליו את המכות, (פה) א"ל הקב"ה ואת המטה הזה תקח בידך וגו' (שמות ד יז). (פו) אמר ר' יהודה בר אמי המטה משקל ארבעים סאה היה בו, (פז) ושל סנפירינון היה, (פח) ועשר מכות חקוקות עליו בנוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב. א"ל הקב"ה (פט) המטה הזה יביא עליו את המכות, ראה נתתיך אלהים לפרעה:

[ט] (צ) **ד"א** ראה נתתיך אלהים לפרעה. מהו לפרעה, לא בשביל שקראתי אותך אלוה תהא רוחך גסה עליך, אין אתה אלוה אלא על פרעה, וכן הוא אומר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' (שמות ו ב), מהו אני ה', אלא אמר לו אע"פ שעשיתי אותך אלוה אני ה', אין אתה אלוה אלא על פרעה, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה: כיוצא בדבר אתה אומר שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך אלהים אלהיך אנכי (תהלים נ ז), כשעמדו ישראל על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז), (צא) אמר ר' יוחנן ירדו ששים רבוא מלאכים ונתנו עטרות בראשיהן, ר' סימאי אמר פורפירן הלבישן, רב הונא מצפורין אמר זוניאות חגרן, ר' שמע' אמר כלי זיין נתנו להם, השם הגדול היה חקוק בהן, וכל זמן שהיה בידן לא היה מלאך המות יכול לשלוט בהן, שנא' חרות על הלוחות (שם לב טז), (צב) מהו חרות, ר' יהודה אומר חירות מן המלכיות, ר' נחמיה אומר חירות ממלאך המות, אמר ר' פנחס הכהן בר חמא בשם

הערות ותקונים

קאנסטאנטינא מובא ג"כ ושם עדריא במקום בקרא ערדיא, ומובא לנכון שם ומן בני אנשא טריד: (פג) אם ילך אדם ויגע בתורה, וכן מובא בילקוט והרא"ש רמז ק"פ וילקוט איוב רמז תתקכ"ח בשם התנחומא, ובנדפס הגי' אמר הקב"ה ישב אדם בזוית ביתו ויעסוק בתורה אני מראהו לבריות, ביותר אם יטמון אדם עצמו לעבוד ע"ז או לעבירה שאני מראהו לבריות, אולם בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא הנוסחא אמר ר' בנימין בר לוי אמר [נ"ל אם] ישב אדם, והמלות „לעבוד ע"ז" ליתא שם, ונוסף בדפוס מאנטובה וכן נמצא בשמ"ר פ"ח, והמדפיסים האחרונים עשו מזה „אמר הקב"ה" ונמצא לנכון בשמ"ר פ"ה אם ישב אדם: (פד) ומראהו שחץ לבריות, וכ"ה בילקוט שם ונרשם בצדו שנ"ל שחצן, ויש לתקן שנ"ל בצדו „נ"ל שחצן" וכ"ה לנכון בדפוס קונסטאנטינא, אולם בדפוס מאנטובה ואח"כ בכל הדפוסים בטעות ומראה שבחן לבריות, נ"ל שחצן, ובמדרש שמ"ר פ"ח ומראה מהלו לבריות נ"ל שחצן. (פה) א"ל הקב"ה ואת המטה הזה תקח בידך, אשר הביא המקרא הזה כאן עיין מה שהעיר הרד"ל בשמ"ר סוף פ"ח באות י"א והרז"ו בפירושו שם: (פו) א"ר יהודה בר אמי, בנדפס ובשמ"ר השמיט המסדר המלות „בר אמי": (פז) ושל סנפירינון היה, בכ"י מינכען (בית המדרש ח"ג צד 02.) ושל סנפיר היה נ"ל ושל סנפירינון היה, עיין ערוך סנפירינון, ועיי' בהערה כ"ג לפיסקא עניה סוערה: (פח) ועשר מכות חקוקות עליו כו', וכן הביא בעל לקח טוב (שמות ז יז) ועיין שם בהערה כ', והבאתי ג"כ שם האבודרהם סדר הגדה הביא וז"ל ובירושלמי אומר שכך היו כתובים במטה ואמרינן בתנחומא שהמטה של סנפרינון היה וכתוב בו דצ"ך עד"ש באח"ב עכ"ל, מה שהביא בשם הירושלמי שעשר מכות היו כתובים במטה לא מצאתי בירושלמי ואולי נ"ל בתרגום ירושלמי, וכוון לתרגום המכונה יב"ע על התורה (שמות יד כא) וביה חקוק וכו' ועישרתי אתוותא די מחא ית מצראי, ומה שהביא בשם התנחומא כוון למאמר שלפנינו, ומה שהביא בתנחומא חקוקות עליו נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב, מכאן הביא הגר"א ז"ל ראיה הא דתניא ר"י היה נותן בו סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב, על המטה קאמר שסובר שבנוטריקון היה רשום עליו, ועיין פסקי תוס' מנחות סי' רל"ד שכתבו שר"י היה רגיל ליתן סימנים שלא יטעה, כמו זד"ך יה"ו (שם נ"ו ע"א): (פט) המטה הזה יביא עליו את המכות, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י מינכען, ובנדפס בטעות הזה הביא עליו את המכות, ובשמ"ר סוף פ"ח במכסים הזה, והכל אחד ופירושו כסדר: (צ) ד"א ראה נתתיך, כל אות ט' ליתא בתנחומא הנדפס והחל באות י' שלפנינו: (צא) א"ר יוחנן, עיין פסיקתא רבתי פכ"א פסקא עשר דברים, אמר ר' יוחנן יום שעלה הקב"ה על הר סיני ליתן תורה לישראל ירדו עמו ששים ריבוא של מלאכים וביד כל אחד ואחד עטרה לעטר בה כל אחד ואחד מישראל: (צב) מהו חרות חירות מן המלכיות, בפרקי דר"א פמ"ו אל תקרי חרות אלא חירות.

ר' יוחנן בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי [הגלילי], (צג) אם יבא מלאך המות ויאמר לי למה נבראתי, אני אומר לו אם בראתיך, על אומות העולם בראתיך, ולא על בני, למה שעשיתי אותם אלהים, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם (תהלים פב ו), לפיכך כשבא ליתן להם את הדברות אמר להם שמעו מה שאני אומר לכם, לכך נאמר שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך אלהים אלהיך אנכי, ראה כאן אמר הקב"ה למשה אע"פ שעשיתי אותך אלהים, אני הוא אלהיך, ואין אתה אלהים אלא לפרעה, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה:

[י] (צד) **ד"א** כשם שהדורש יבא ודורש (צה) והאמורא אומר לפניו, (צו) כך אתה תדבר (אל) [את] כל אשר אצוך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה (שמות ז ב), (צז) הם המדברים אל פרעה וגו' (שם ו כז), אמר הקב"ה בעולם הזה פרעתי ממצרים בעשר מכות, ולעולם הבא כך אני פורע מגוג, שנאמר ונשפטתי (אותו) [אתו] בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש אש וגפרית וגו' (יחזקאל לח כב):

[יא] **וידבר** ה' אל משה ואל אהרן לאמר כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת וגו' (שמות ז ח ט), (צח) זש"ה מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה (ישעיה מו י), מהו מגיד מראשית אחרית, (צט) הקב"ה מגיד מתחילה מה עתיד להיות בסוף, מנין שכך אמר למשה, הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה וגו' (דברים לא טז), (ק) א"ל מה שעתידין ישראל לעשות אחר מיתתו של יהושע אחר כמה שנים, וזנה אחרי אלהי נכר הארץ (שם), וכך עשו, ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים וגו' (שופטים ב יא). ועזבני והפר את בריתי (דברים שם), ויעזבו את ה' (ולא עבדוהו) (שופטים שם יב), הוי מגיד מראשית אחרית. אמר ר' פנחס הכהן בר חמא (קא) מי שהוא שומע את הפסוק סבור (קב) שמא (פקלוניא) [פלונקיא] יש למעלן, (קג) אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה (ישעיה מו י), למה כן, שאין הקב"ה

הערות ותקונים

(צג) אם יבא מלאך המות, בכ"י רומי נוסף „אמר הקב"ה" אם יבא מלאך המות: (צד) ד"א כשם שהדורש יבא ודורש, מובא בנדפס אות י' ובשמ"ר סוף פ"ח. (צה) והאמורא פי' מתורגמן, וכן בנדפס ובשמ"ר הגי' כשם שהדורש יושב ודורש והמתורגמן משמיע לפניו: (צו) כך אתה תדבר, עיין בנדפס הרחבת דברים: (צז) הם המדברים, וכ"ה בכ"י רה"ס, ופה חסר, ונמצא נכון בכ"י רומי, וכצ"ל ע"י שניהם נעשה כל מה שנעשה, שנאמר הוא אהרן ומשה וגו' הם המדברים אל פרעה, ועיין בנדפס. (צח) זש"ה מגיד מראשית, מודא בנדפס אות י"א וכן בשמ"ר ריש פ"ט, ובשמ"ר נוסף „רבי פנחס הכהן בר חמא פתח" וזה הוספה מאת המסדר משמ"ר, כי באמצע המאמר מובא א"ר פנחס הכהן בר חמא כל הקורא פסוק זה כו', לכן הניג בראש כי הוא פתח מגיד מראשית, אולם בתנחומא הנדפס אשר משם נובע המאמר אל שמ"ר ליתא זה, רק מהחיל „זש"ה מגיד מראשית וגו'" כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו: (צט) הקב"ה מגיד מתחלה מה עתיד להיות בסוף, בנדפס ובשמ"ר הקב"ה מגיד מראשית מה יהא בסוף: (ק) א"ל מה שעתידין ישראל לעשות אחרי מיתתו של יהושע אחר כמה שנים כו', בנדפס ובשמ"ר שם השמיט המסדר או המעתיק הראשון שורה שלימה וכצ"ל [א"ל] מה שעתידין ישראל לעשות אחר מיתתו של יהושע [אחר כמה שנים וזנה אחרי אלהי נכר הארץ (דברים לא טז), וכך עשו ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים וגו' (שופטים ב יא), ועזבני והפר את בריתי (שנאמר) ויעזבו את ה' (ולא עבדוהו) (שופטים י ו) [צ"ל שופטים ב יב]. וכן בעל מסדר מן שמות רבה העתיק כן מן התנחומא שלפנינו בדפוס, בראשון מה שחסר בנדפס חסר גם שם, גם הביא ולא עבדוהו, והוא פסוק בשופטים י' ו', והוא בטעות, כי הדורש כוון לפסוק בשופטים ב' י"ב, ושם ליתא ולא עבדוהו, גם הוא אחר הקרא שהביא לפניו ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה' וגו', והוא בשופטים ב י"א, וכן לפנינו בכ"י הביא ולא עבדוהו, וגם בכ"י רומי ולא עבדו[הו], וגם בכ"י רה"ס מובא כן, גם מלת „שנאמר" שהסגרתי במאמר התנחומא הנדפס ליתא בדפוס קונסטאנטינא ודפוס וויניציא רק זה הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה, ואח"כ נדפס בכל הדפוסים, ועיין גם בפי' מהרז"ו בשמ"ר ברים פ"ט. (קא) מי שהוא שומע את הפסוק, וכ"ה בכ"י רומי, ובנדפס ובשמ"ר כל הקורא פסוק זה, ובכ"י רה"ס מי שקורא הפסוק הזה. (קב) שמא פקלוניא, בכ"י רומי סלקוניא, ואח"כ תיקן המעתיק בעדו והניג כ' על אות ס' כאילו כתוב כלקוניא, ובכ"י רה"ס המלה מטושטשת והמעתיק למעני הניח מקום פנוי, אולם ברור שהיה כתוב שם פלקוניא באות פ ברים, אבל כולם בטעות, וצ"ל פלונקיא כמו שהוא לנכון בנדפס פלוגיקיא [וצ"ל פילונקיא], ובשמ"ר ריש פ"ט שמא פלינקרא צ"ל פילנקיא, ומובא לנכון בערוך ערך פלנק בשם ילמדנו וארא והוא תנחומא הנדפס מס' שמות. וכתב בלשון יוני φιλονεικια פי' מחלוקת, וגם בדפוס מאנטובה הוסיף המדפיס באמצע התנחומא „פי' בל"י מחלוקת. (קג) אומר עצתי תקום

חפץ לחייב כל בריה, שנאמר כי לא אל חפץ רשע אתה וגו' (תהלים ה ה), (קד) וכן הוא אומר (לא) [אם] אחפץ במות הרשע וגו' (יחזקאל לג יא). הוי אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה, (קה) שהקב"ה חפץ לצדק כל בריותיו, שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מב כא), הוי וכל חפצי אעשה: (קו) ד"א מגיד מראשית אחרית. הגיד הקב"ה למשה עד שהוא בסנה מה שפרעה עתיד לעשות, אמר לו משה מה זה בידך ויאמר מטה, ויאמר השליכהו וישליכהו ארצה ויהי לנחש וגו' (שמות ד ב ג), ויאמר ה' אל משה שלח ידך ואחוז בזנבו וגו' (שם שם ד), וחזר ונעשה מטה, א"ל הקב"ה משה כשם שהנחש מתעקם, כך פרעה עתיד להתעקם עליכם, הוי מגיד מראשית אחרית, אלא כשיבא ויאמר תנו לכם מופת, כשם שעשיתי כך עשו לפניו:

[יב] ד"א כי ידבר אליכם פרעה וגו', (קז) זש"ה כל רוחו יוציא כסיל וחכם באחור ישבחנה (משלי כט יא), (קח) מי שהוא אויל או כסיל בא להריב את חבירו ומוציא דברים שיש לו, וכיון שהוא חכם באחרונה הוא מסלקו. (קט) ד"א כל רוחו יוציא כסיל, מי זה, זה פרעה, כיון שהלכו משה ואהרן אצלו, אמר להם הקב"ה עד שלא תלכו אצלו אני אומר לכם מה שהוא עתיד לעשות ושואל לכם, כי ידבר אליכם פרעה, אלא הוו זהירין, ואמרת אל אהרן קח את מטך וגו' (שמות ז ט), כיון שהלכו אצל פרעה, אמר תנו לכם מופת, מיד וישלך אהרן את מטהו (שם שם י), (קי) באותה שעה שחק פרעה עליהם, אמר להם משה ואהרן מה אתם סבורים שבאתם לשחק עלי, אלא איני מתיירא מן הדברים האלו, כל מצרים מלאה כשפים, (קיא) יש מוליכין תבן לעפרים, כתם לרקם: ויקרא פרעה אין כתיב כאן, אלא ויקרא גם פרעה (שם שם יא), אמר ר' לוי שקרא לאשתו

הערות ותקונים

תקום, בנדפס ובמ"ר שהוא אומר עצתי תקום הוסיף המעתיק מלת „שהוא" ובאמת מלת אומר הוא לשון הכתוב שם, וכ"ה בטעות גם בדפוס ראשון דפוס קאשטאנטינא, והמאמר מובא בילקוט ישעיה רמז שכ"ו בשם התנחומא, ושם מתחיל לנכון אומר עצתי תקום. (קד) וכן הוא אומר לא אחפץ במות הרשע, וכ"ה בכ"י רומי ותקנתי שצ"ל אם אחפץ, ובנדפס כי לא אחפץ במות רשע, ומצוין שם יחזקאל י"ט, צ"ל יחזקאל י"ח ל"ב, ובקרא שם כתוב כי לא אחפץ במות המת. (קה) שהקב"ה חפץ לצדיק בריותיו, בנדפס נוסף „ומהו וכל חפצי אעשה שהוא חפץ לצדיק בריותיו, ובמ"ר רים פ"ט יש לתקן וכצ"ל אומר עצתי תקום [וכל חפצי אעשה] מהו וכל חפצי אעשה שהוא חפץ לצדיק בריותיו. (קו) ד"א מגיד מראשית, זה ליתא בנדפס סוף אות י"א, ונמצא בנדפס וארא באות ד' בהרחבת דברים ע"ש. (קז) ד"א זש"ה כל רוחו, מובא בילקוט וארא רמז קפ"א וחסר ציון תנחומא, והציון ברמז שלפנינו מוסב גם על זה, וכן מובא בקצרה בילקוט משלי רמז תתקסב בשם התנחומא, ומובא בנדפס אות י"ב ובמ"ר פ"ט, והמאמר הזה נעתק מכ"י מינכען (ביהמ"ד צד 103), ויש להעיר שהמעתיק הזה בכ"י מינכען החל להעתיק שלא כסדר, ואחר שסיים (ביהמ"ד צד 102) גמול האלהים הוא יבא ויושיעכם שהוא מן התנחומא כ"י אות ט"ו החל להעתיק מה שהוא לפנינו בסוף אות י"א באמצע המאמר מן ויאמר ה' אל משה שלח ידך ואחוז בזנבו. (קח) מי שהוא אויל או כסיל בא להריב את חבירו ומוציא דברים שיש לו כו', כן הוא בכ"י רומי גם בילקוט משלי שם, ויש לתקן שם במקום להרים את חבירו צ"ל להריב, ובילקוט וארא שם החל מן ד"א זה פרעה. וגם בכ"י מינכען (ביהמ"ד צד 103) השמיט המעתיק מכאן עד ד"א כל רוחו יוציא כסיל מי זה זה פרעה, או פסח מן כל רוחו יוציא כסיל הראשון עד כל רוחו יוציא כסיל השני. ובנדפס הביא כך הכסיל מוציא את כל דבריו בפעם אחד כשבא לריב עם חבירו, וחכם באחרונה הוא מסלקו, ועיין בפירש"י משלי שם באחור ישבחנה כשיוציא הכסיל כל רוחו בא החכם וישפילנו במענה לשונו ודומה לו משביח שאון ימים (תהלים סה ח) בשוא גליו אתה תשבחם (שם פט י) עכ"ל. והכוונה באחור ישבחנה החכם בא באחרונה וישקיט כעסו ומסלקו בדברים. (קט) ד"א כל רוחו יוציא כסיל מי זה זה פרעה, בנדפס השמיט המעתיק המלות „ד"א" גם חסר שם מאמר שלם שנשמט או ע"י המסדר בעצמו או ע"י שגגת המעתיק והחל כל רוחו יוציא כסיל זה פרעה הרשע, וכל המאמר שלאחריו השמיט וסיים מה שכתוב בסוף אות י"ב וחכם באחור ישבחנה זה משה ואהרן שכתוב בהם ויבלע מטה אהרן את מטותם, והשמיט מן התחלת המאמר כל רוחו יוציא כסיל זה פרעה עד סוף המאמר כל רוחו יוציא כסיל זה פרעה, וכל מה שבינתיים השמיט. (קי) באותה שעה שחק פרעה עליהם, בהערה שלפניה העירותי כי בנדפס חסר כל זה, אולם במ"ר פ"ט אות ו' באותה שעה התחיל פרעה משחק כו' הוא בשינוי לשון מאשר הוא לפנינו בכ"י, ונראה כי היה לפני בעל מסדר שמ"ר בתנחומא שהוא לפנינו בדפוס כל המאמר הנחסר. (קיא) יש מוליכין תבן לעפרים כתם לרקם, וכן מובא בילקוט וארא שם רמז קמ"א, ולמעלה העירותי שחסר הציון „תנחומא". ובנדפס חסר כל זה. ובמ"ר פ"ט אות

ואמר לה ראי היאך באו היהודים לשחק בי, מנין שנאמר ותתן גם לאישה (בראשית ג ו), אף כאן ויקרא גם פרעה: ויעשו גם הם חרטומי מצרים וגו׳ (שמות ז יא), באו חרטומי מצרים וישליכו איש מטהו (שם שם יב) כמה שעשה אהרן, ויהיו לתנינים (שם), מה כתיב, ויבלע מטה אהרן את מטותם (שם), הוי כל רוחו יוציא כסיל, זה פרעה, וחכם באחור ישבחנה, זה משה ואהרן שכתוב בהם ויבלע מטה אהרן את מטותם:

[יג] (קיב) **ד״א** כי ידבר אליכם פרעה וגו׳. אמר הקב״ה למחר אני מוציא בני ממצרים ונותן להם התורה, וכתיב בה כי יקום בקרבך נביא וגו׳ (דברים יג ב), בדין הוא שיהא תובע אתכם ואומר לכם תנו לכם מופת וגו׳, בתחלה הוא מדבר עליכם בקושי, ואין לשון ידבר אלא לשון קושי, כד״א דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות (בראשית מב ל), א״ל אהרן יהא עושה את הדברים האלה, ואתה עומד (קיג) כנשיא גוזר על הזקנים, והן עושין, ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה וגו׳ (שמות ז ט): ויבא משה ואהרן וגו׳ (שם שם י). אהרן היה ראוי ליכנס תחילה (קיד) שהיה גדול ממנו שלש שנים, אלא משה היה גדול יותר מאהרן בעיני מצרים, שנאמר (וגם) [גם] האיש משה גדול מאד בארץ מצרים וגו׳ (שם יא ג): ויבא משה ואהרן אל פרעה ויעשו כן כאשר צוה ה׳ וישלך אהרן את מטהו (שם ז י), (קטו) תחילה ואחר כך המכה הזו הביאו, ואח״כ מכה שניה, עשו כל המעשים לפניו, אעפ״כ לא השגיח:

הערות ותקונים

ו׳ איתא בנוהג שבעולם בני אדם מוליכין פרגמטיא למקום שצריכין להם, כשהם מביאים מוריים לאספמיא דגים לעכו אין אתם יודעים שכל הכשפים ברשותו הן, ועיין ערך מלים ערך אספמיא שכתב וקולים האספנין ר״ל מין דג מאספמיא שמולחין שם דג הנקרא טונינא (טהון פיש), וכבר בימים קדמונים בימי מלכות צור היה מסחר גדול לפהעניציער בדג הנמצא אצל עיר מאלאגא שבאספמיא, הנקראת כן על שמם היו מולחין הדגים ומוכרין אותם לארצות אחרות, יעויין העערן על מסחר עמים קדמונים אצל פהעניציער. ומעתה נבין את דברי המדרש הנ״ל, כלום מביאים מוריים לאספמיא ודגים לעכו. ויותר נכון שצ״ל אפמיא שהיא עיר בסוריא ונקראת Apamea וכן יש לתקן כן בספרי עקב סי׳ ל״ט, מגיד שלא שוו טעם דג העולה מעכו לטעם דג העולה מצור ולא העולה מצור להעולה מאספמיא, ובב״ר פ״ה אינו דומה טעם דג העולה מעכו לעולה מצידון ולעולה מאספמיא, צ״ל מאפמיא. ועיין מה שהעיר על זה ידידי הרב הגדול הבלשן הנפלא מוהר״ר ח״י קאהוט בערוך השלם ערך אספמיא וערך אספנין וערך אפמיא. ובתנחומא שלפנינו יש מוליכין תבן לעפרים כתם לרקם, הכוונה יש מי שמוליך תבן למקום עפרים שהוא מקום הרבה תבואה כמו שתראה בגמרא מנחות פ״ה ריש ע״א אמר לי יוחני וממרא למשה תבן אתה מכניס לעפרים, ופירש״י עפרים הוא מקום הרבה תבואה, אתה מביא לשם תבואה למכור, בתמיה, כך ארץ מצרים שהיא מלאה כשפים אתה בא לשם לעסוק בכשפים. ובלקח טוב (שמות י כג) תבן אתה מכניס לעפרים, כלומר עפרים מקום כלו תבן ומשם מוציאים תבן לשאר עיירות, כך למה את בא לעשות כשפים למצרים, ומצרים היא מלאה כשפים כו׳. ובמדרש שמ״ר פ״ט אות ו׳ הביא המאמר שהבאתי כלום מביאין מוריים לאספמיא, ואח״כ באות ז׳ נוסף המאמר מגמרא בבלי מנחות שם, אמרי יוחני וממרא למשה תבן אתה מכניס לעפרים, א״ל למתא ירקא ירקא שקול, ופי׳ למתא ירקא שקול פירש״י שם לעיר שגדל שם ירק הרבה הביא ירק שלך למכור לפי שמתקבצין שם הכל לקנותן, ועיין בלקח טוב שם (שמות י כג), וכן תמצא בב״ר פ״ו אות ה׳ תבן לעפרים אתה מכניס, קדרים בכפר חנינא, גזזין בדמשק, חרשין במצרים. והערוך בערך קרז הביא קרוזין בכפר חנניה בטעות, והגירסא שלפנינו נכונה, ור״ל אתה מכניס עפר קדר בכפר חנניה כמו שמפרש בבבלי ב״מ ע״ד ע״א אבל בעפר שחור כגון כפר חנניה או אתה מכניס קדרים, ובשלו בפרור תרגומו בקדירה (טאפף), והכוונה קדרים אתה מכניס לחנניה ושם נמצא עפר שחור לעשות קדרים. ומה שהביא בתנחומא כתם לרקם הכוונה כמו שמובא בילקוט וארא שם פי׳ עיר שהנשים מביאין לפני הב״ד הרבה כתמים כמו שאמרו ב״ק ל״ח ע״ב כל הכתמים הבאים מרקם טהורים: (קיב) ד״א כי ידבר אמר הקב״ה, מובא בילקוט שם רמז קפ״א, ובנדפס חסר עד אהרן יהא עושה הדברים. (קיג) כנשיא גוזר על הזקנים והן עושין, בנדפס סיים „וכך א״ל הקב״ה למשה בסנה הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים״: (קיד) שהיה גדול ממנו שלש שנים, וכ״ה בילקוט בשם התנחומא, ובנדפס שהוא גדול בשנים: (קטו) תחלה ואח״כ המכה הזו הביאו, בכ״י רומי ובכ״י שני של אקספארד הגי׳ כך ויעשו כן כאשר צוה ה׳ תחלה ואחרונה המכה הזו הביאו (בכ״י שני של אקספארד ליתא שם מלת „הזו״) ואח״כ מכה שניה, עשו כל המעשים לפניו, ואעפ״כ (בכ״י אקספארד שם ליתא ואעפ״כ) לא השגיח, ובכ״י רה״ס חסר מאמר שלם וסיים מה שפרעה עתיד לעשות (קרוב לסוף מאות י״א) ומתחיל מן ויאמר ה׳ (התחלת אות י״ד), ובנדפס אות י״ב ויבא משה ואהרן אל פרעה וישלך אהרן את מטהו וגו׳ תחלה ואחרונה המכה הזו הביאו ואח״כ אמר לפרעה וישלך מכה שניה ועשו כל המעשים לפניו ולא השגיח.

הלשון

[יד] (קטז) **ויאמר** ה' אל משה כבד לב פרעה (שמות ז יד), אמר הקב"ה חייך בו בלשון שהכבדת את לבך אני מתכבד, שנאמר בהכבדי בפרעה (שם יד יח):

(קיז) מאן לשלח, (שם ז יד) אמר הקב"ה ממאן אתה לשולחן, חייך שאתה תאחז ביד כל אחד ואחד ואתה משלחן, אמר הקב"ה למשה לך והבא עליו מכת דם ואמרת אליו בזאת תדע כי אני ה' וגו' (שם שם יז), (קיח) למה הביא עליהן מכת דם תחלה, שהיו פרעה והמצרים עובדים ליאור, אמר הקב"ה למשה, (קיט) לך והכה את אלהיהן לפניהן, משל הדיוט אומר (קכ) מחי אלהא ומבהתין כומריא, (פי' הכה לטעות ויבושו הכמרים), לפיכך הנה אנכי מכה וגו' (שם). ראה מה כתיב, על נהרותם (שם שם יט), מהו על נהרותם, בכל מקום שהיו המים נעשין דם, מהו על כל מקוה מימיהם (שם), אפילו מה שהיה בקיתון נעשה דם, ואפילו מה שהיה המצרי רוקק מתוך פיו נעשה דם, שנאמר והיה דם בכל ארץ מצרים (שם). (קכא) אמר ר' אבין הלוי (קכב) ממכת הדם העשירו ישראל, כיצד היו המצרי וישראל נתונים בבית אחד, והיתה הגיגית מלאה מים, והיה המצרי הולך למלאות הקיתון מתוכה ונעשית דם, וישראל הולך ושותה מים מתוכה, (קכג) והיה המצרי אומר תן לי בידך מעט מים והיה נותן לו, נמצאו ביד מצרי דם, והיה אומר לו בוא אני ואתה ונשתה מן הקערה, והיה ישראל שותה מים והמצרי דם, וכשהיה מצרי לוקח מים מישראל במקח שותה מים, לפיכך ממכת הדם העשירו ישראל, (קכד) וכמה היתה המכה עושה בהן, ר' יהודה ור' נחמיה, חד אמר כ"ד ימים היה מתרה בהם, וז' ימים היתה המכה משמשת בהן, וחד אמר שבעת ימים היה מתרה בהן, וכ"ד ימים היתה משמשת בהן:

הערות ותקונים

הלשון מוקשה ואין לו שחר, וגם בעל עץ יוסף כתב זה אין לו שום פירוש, ואפשר שחסר כמה תיבות, אולם כאשר הוא בכ"י שלפניו גם בכ"י רומי וכ"י שני של אקספארד קשה הבנה הוא, ובכ"י מינכען לא העתיק זה וסיים (ביהמ"ד צד 103) ואתה עומד כנסיא גוזר על הזקנים והן עושין (הוא במאמר שלפניו באות י"ג), והשמיט מאמר גדול מן ואמרת אל אהרן קח את מטך (התחלת אות י"ג) עד נרפים אתם נרפים, שהוא לפנינו באות י"ח: (קטז) ויאמר ה' אל משה כבד לב פרעה. הוא בנדפס בסוף אות י"ג. (קיז) מאן לשלח, זה חסר בנדפס והחל (אות י"ג) למה לקו המים תחלה בדם: (קיח) למה הביא עליהן מכת דם תחלה, מובא בילקוט וארא רמז קפ"ב במאמר המתחיל למה הביא עליהם מכת דם, וחסר הציון תנחומא, כי הציון במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ובתנחומא מוקדם המאמר הזה למה הביא עליהם מכת דם למאמר שהביא הילקוט בתחלה בטכסים ב"ו הביא הקב"ה עליהם המכות. (קיט) לך והכה את אלהיהן לפניהן, בנדפס הכה אלוהו תחלה לפניו ואחר כך עלמו: (קכ) מחי אלהא ומבהתין כומריא, בכ"י רומי ממחי אלהא נוכראה ומבהתין כומריא, ובנדפס מחו אלהיא ויבהתון כומריא, והמלות „הכה לטעות ויבושו הכמרים" הוא הוספה ונמצאת גם בכ"י רומי, והיא מן ודי הוה צבא הוה מחא (דניאל ה יט), ובילקוט שם חסר המשל, ובכ"י רח"ס נשמט מלת מחי ובטעות כי מריא וצ"ל כומריא. (קכא) א"ר אבין הלוי, בנדפס ובשמ"ר פ"ט אות י' א"ר אבין הלוי ברבי, ובמדרש שו"ט מזמור ע"ח בפסוק ויהפוך לדם יאוריהם הביא אמר ר' אבין, והמלות „הלוי ברבי" השמיט, ובילקוט וארא שם א"ר לוי בטעות, וצ"ל אמר ר' אבין הלוי. (קכב) ממכת הדם העשירו ישראל, מובא בנדפס ובשמ"ר ובשו"ט שם, ומובא בילקוט תהלים רמז תת"כ בשם מדרש, וכוונתו למדרש שו"ט שם. ועיין דב"ר פ"ג אות י"ח: (קכג) והיה המצרי אומר תן לי בידך מעט מים, בנדפס הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה המלות: „ומצרי דם מתוך הגיגית, והמצרי אומר לו תן לי בידך מעט מים ונותן לו ונעשה דם, א"ל נשתה בתוך הקערה אני ואתה ביחד, ישראל שותה מים והמצרי שותה דם" וזה הוסיף מן שמ"ר פ"ט אות י' ונובע מן התנחומא שלפנינו. ובעל הערוך ערך גגית א' הביא המאמר הזה בשם הילמדנו, והוא כמו שלפנינו בנדפס, כי הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו ויש לתקן בערוך והגיגית מלאה מים [והמצרי] ממלא הקיתון, והוראת מלת גגית ידועה שפירושה כד, והמלה שמרונית, עיין ערוך השלם. (קכד) וכמה היתה המכה עושה בהם, מובא בילקוט וארא שם ובנדפס שם ושמ"ר פ"ט אות י"ב. (קכה) חד אמר כ"ד ימים היה מתרה בהם, כ"ה בכ"י רח"ס ובנדפס, וכ"ה בשמ"ר פ"ט אות י"ב, אולם בכ"י רומי הגי' חד אמר כ"ג ימים היה מתרה בהם וז' ימים וכו' וחד אמר ז' ימים כו' וכ"ג ימים היתה משמשת בהן, ובמקום לפנינו כ"ד הגי' שם כ"ג, וכן בילקוט וארא שם רמז קפ"ב הביא ג"כ דברי התנחומא חד אמר כ"ד ימים, ונרשם בצדו „נוסחא אחרת כ"ג" וכן תראה בשו"ט מזמור ע"ח שגורס כ"ג ימים, ושם איתא ר' יהושע בן קרחה בשם רשב"י ורבנן תנו שבעת ימים היה מתרה בהם ועשרים ושלשה ימים המכה היתה עושה בהן ושבעת ימים בין מכה למכה, שנאמר וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' (שמות ז כה), וכל משכיל יראה כי הלשון שם נשתבש, וחסר המאמר מן ר' יהושע בן קרחה בשם רשב"י, ובמקום ורבנן תנו צ"ל

ר'

[טו] (קכו) ר' אלעזר בן פדת אומר כשם שהביא הקב"ה על המצרים עתיד להביא על אומה זו, שנאמר כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צר (ישעיה כג ה), (קכז) אמר ר' אלעזר כל צר האמור במקרא (מלא) [חסר], על אומה הרשעה הזו מדבר, מה מצרים לקו בדם, אף אומה הרשעה הזו. (קכח) ונהפכו נחליה לזפת וגו' (שם לד ט), אמר ר' תנחומא (קכט) זו תברוש ותוצינוש, (קל) שהן נתונין על שפת רומי, וכתיב ולילה ויומם לא תכבה (שם שם י), ולמה שבטלו ישראל מן התורה (קלא) שהיו יגיעין בה יומם ולילה, האש שאני מביא עליהן אינה כבה לעולם, אלא לעולם יעלה עשנה (שם), לפי ששרפו את ביתי (קלב) והיה העשן עולה ממנו, (קלג) והם אומרים קול

הערות ותקונים

ר' יהודה ור' נחמיה [ר' יהודה אומר עשרים ושלשה ימים היה מתרה בהן ושבעה ימים המכה היתה עושה בהן] (ורבנן תנו) [ורבי נחמיה אומר] שבעת ימים היה מתרה בהן ועשרים ושלשה ימים המכה היתה עושה בהן. ובמדרש דברים רבה פ"ז אות ט' לשלשים יום היתה באה המכה והיתה עושה ז' ימים והלכה לה, והיו נרווחין עשרים ושלשה ימים בין מכה למכה. ועיין ביפה תואר בשמ"ר שם שמבאר בטוב טעם ודעת שורש דבריהם של ר' יהודה ור' נחמיה. ובמדרש שמ"ר שם סיים בסוף דבריהם של ר' יהודה ור' נחמיה על דעתיה דהאיך דאמר כ"ד ימים היה מתרה בהם וימלא שבעת ימים (שמות שם) להכאה, ועל דעתיה דמ"ד ז' ימים היה מתרה בהם וימלא שבעת ימים שהיה מתרה בהם על מכה אחרת, וע"ש בחדושי הרש"ש: (קכו) ר' אלעזר בן פדת אומר, מובא בנדפס שם וכן להלן פרשה בא אות ו' ובנדפס בא אות ד' ובשמ"ר פ"ט אות י"ג ובילקוט שם רמז קפ"ב והשמיט שם האומר, ומובא בילקוט ישעיה רמז רנ"א בשם התנחומא, והוא מתנחומא פ' בא אות ו', ושם הביא בשם ר' אלעזר בן פדת: (קכז) אמר ר' אלעזר כל צור, וכ"ה בכ"י רה"ס ומובא בנדפס שם ובשמ"ר ובמדרש ב"ר סוף פס"א, ולפנינו יש לתקן כל צור האמור במקרא חסר, ובכ"י רומי כל צר שכתוב בתורה בלא וי"ו, על אומה הרשעה הזו מדבר, ויותר נכון כי נשמט בכ"י שורה, וכצ"ל כל צור האמור במקרא מלא [על צור המדינה הכתוב מדבר, וכל צר חסר] על אומה הרשעה הזו מדבר, וכן נמצא המאמר הזה בתנחומא כ"י בפרשת בא אות ו', ושם הגירסא נכונה, כל מקום שכתוב צור מלא בצור המדינה הכתוב מדבר, וכל מקום שכתיב בו צר חסר ו' במלכות הרשעה הזו הכתוב מדבר שהיא מצירה לישראל. ובב"ר שם וכן בפסיקתא רבתי פסקא י"ז ויהי בחצי הלילה, כל צור שכתוב במקרא מלא בצור מדינה הכתוב מדבר, חסר ברומי הכתוב מדבר, וכן בילקוט ישעיה בשם התנחומא (והוא מתנחומא בא אות ו') כל צר שבמקרא חסר על אומה זאת הוא מדבר, וכל צור שבמקרא מלא על צור המדינה הוא מדבר, ובנדפס וארא אות י"ג א"ר אלעזר כל צר חסר שבמקרא במלכות אדום הכתוב מדבר שהיא מצירה לישראל, וכל צור מלא בקפוטקייא הכתוב מדבר, וזה הוא אשר תיקן המדפיס דפוס מאנטובה, אולם בדפוס קונסטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' א"ר אלעזר כל צר חסר במקרא במלכות הרשעה הכתוב מדבר, וכל צור מלא ברומי הכתוב מדבר, וגם זה הוא בטעות, וצ"ל כל צר חסר ברומי הרשעה הכתוב מדבר וכל צור מלא בצור המדינה הכתוב מדבר, ומובא לנכון בשמ"ר שם כל צר שבמקרא חסר במלכות הרשעה הכתוב מדבר וכל צור מלא בצור המדינה הכתוב מדבר, וכן תראה בערוך ערך צר ז' בילמדנו ויהי חצי הלילה (צ"ל נך אל פרעה בבוקר) א"ר אלעזר צור במקרא שלם בצור המדינה הכתוב מדבר, חסר ברומי הכתוב מדבר, וכוון בזה אל התנחומא שלפנינו בדפוס. ובכ"י מינכען (בית המדרש ח"ג צד 102) כל צור שכתוב במקרא משון על אומה הרשעה הוא מדבר צ"ל שכתוב במקרא חסר. והמאמר הזה נשמט מן הפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה, וע"ש בהערה צ"ו, וע"ש מה שהערותי בזה, ואין להכפיל הדברים, ידרשם הקורא משם: (קכח) ונהפכו נחליה לזפת א"ר תנחומא כו', מובא בילקוט ישעיה סוף רמז ש"ד בשם התנחומא, ובנדפס השמיט המסדר כל זה והביא רק ונהפכו נחליה לזפת וגו' לפי שבטלו ישראל מן התורה שכתוב בה והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח): (קכט) זו תברוש ותוצינוש, וכ"ה בכ"י רומי, ובכ"י רה"ס זו טיברוש ותוצינוש, ובילקוט ישעיה שם תיברוש ותוצינוש יש לתקן שצ"ל תיברוש ותוצינוש, ובילקוט גרסא בגלוי „שם שני נחלים" והם ב' נהרים הנקראים טיבר וטיסינו [Tibrus Ticinns] ובכ"י מינכען (ביהמ"ד צד 102) זו איברוסותו ליטש נעתק בטעות מן המעתיק ונתחברו המלות ויש להפרידם (מן אות ת' נעשה ס' ומן אות צ' נעשה ל במלת תיברוש, גם מן אותיות נ"ו במלת תוצינוש נעשית ט) וצ"ל תיברוש ותוצינוש, כמו שתיקן לנכון ידידי הרב הגדול החכם הכולל מוהר"א יעללינעק נ"י והעיר ג"כ על הגהות הנ"ל, ועי' בספר על הדרשות להרב החוקר הגדול מהרי"ל צונץ צד 237: (קל) שהן נתונים על שפת רומי, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י מינכען, ובילקוט שהם נתונים על שפת העיר חסר מלת „רומי" או השמיט בכוונה. (קלא) שהיו יגיעין בה יומם ולילה, וכ"ה בילקוט ובכ"י רומי ובכ"י מינכען, ובכ"י רה"ס שהיו יגעים בה ביום ובלילה, ובנדפס גורס שכתוב בה והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח): (קלב) והיה העשן עולה ממנו, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י מינכען ובילקוט, ובנדפס נוסף דכתיב והבית ימלא עשן (ישעיה ו ד): (קלג) והם אומרים קול שאון מעיר, וכ"ה בילקוט ובכ"י רומי ובכ"י רה"ס, ובכ"י מינכען וכן אומר קול שאון מעיר, ובנדפס וכן הוא אומר קול שאון מעיר

שאון מעיר (ישעיה סו ו), אמר להם הקב"ה אלא קול מהיכל (שם), (קלד) ואומר (זכור) [זכרו] מה עשיתם בהיכל, קול ה' משלם גמול לאויביו (שם), (קלה) לעולם הבא שהוא פודה את ישראל, שנאמר גמול ה' אלהים הוא יבא ויושיעכם (שם לה ד):

[מז] (קלו) **ויאמר** ה' אל משה השכם בבקר והתיצב לפני פרעה וגו' (שמות ט יג) כי בפעם הזאת וגו' (שם שם יד) זש"ה שיתה ה' מורה להם (תהלים ט כא), האדים פניהם, (קלז) מהו מורה, הכניס בהם רוח של שטות. (קלח) ד"א שיתה ה' מורה להם, לפי שהן עושין עצמן מריות, הודע להם שאתה אדון על כולם, שיתה ה' מורה להם, ידעו גוים שהן אנוש, והן עושין עצמן אלוהות. חירם מלך צור עשה עצמו אלוה, שנאמר יען גבה לבך ותאמר אל אני (יחזקאל כח ב), הודיעו הקב"ה שהוא אנוש, שנאמר אל ארץ השלכתיך, לפני מלכים נתתיך, לראוה בך (שם שם יז), הודיעו הקב"ה שהוא בשר ודם, הוי ידעו גוים אנוש המה סלה: נבוכדנצר עשה עצמו אלוה, שנאמר אעלה על במתי עב וגו' (ישעיה יד יד), הודיעו הקב"ה שהוא בשר ודם, (קלט) שנאמר ומן אנשא לך טרדין (דניאל ד כט): ויואש עשה עצמו אלוה, שנאמר (קמ) (אחרי) [ואחרי] מות יהוידע (הכהן) (דה"ב כד יז), (קמא) אמרו לו אלוה אתה, אילולי שאתה אלוה לא היתה עושה שש שנים בבית קודש הקדשים, כהן גדול לא היה נכנס אלא פעם אחת, והיו הכל מתפללים עליו שיכנס בשלום, ואתה עשית שם שש שנים, אילולי שאתה אלוה לא היתה חי, באותה שעה קיבל מהם, שנאמר אז שמע המלך אליהם (שם), מיד הודיעו הקב"ה שהוא בשר ודם, מה כתיב, ואת יואש עשו שפטים, (שם שם כד), הוי ידעו גוים אנוש המה סלה: פרעה עשה את עצמו אלוה, שנאמר יען אמר (יאור לי) [לי יאורי] (קמב) ואני (עשיתיני) [עשיתי] (יחזקאל כט ט), אמר אני הוא שבראתי את עצמי, מיד הודיעו שהוא בשר ודם, אמר הקב"ה בשביל שעשה את עצמו אלוה, הודיעו שהוא בשר ודם, (קמג) הרי הוא יוצא לדרכו ולצורכו בבוקר, אחוז בו והודיעו שהוא בשר ודם, מה עשה משה מיד כשא"ל הקב"ה השכם אל פרעה, אחז בו משה, אמר הנח לי שאעשה צרכי ואחר כך אני מדבר עמך, אמר משה יש אלוה שהוא עושה צרכיו, לפיכך אמר לו הקב"ה השכם בבוקר והודיעו כי הוא בשר ודם:

הערות ותקונים

מעיר: (קלד) ואומר זכור מה עשיתם בהיכל, וכ"ה בכ"י רומי, ותקנתי צ"ל זכרו, וכ"ה לנכון בילקוט. ובכ"י רח"ס ובנדפס אין אתם זכורים מה עשיתם בהיכל, וכן מובא בכ"י מינכען: (קלה) לעולם הבא, בנדפס לעתיד לבא, ובילקוט שם חסר הסיום: (קלו) ויאמר ה' השכם בבוקר, כל זה ליתא בנדפס, ובכ"י שני של אקספארד הוסיף זה ונרשם בצדו על הגליון עד ובתחנתם השך היום אינו בדפוס, ושם בכ"י מתחיל ויאמר ה' אל משה השכם בבוקר והתייצב לפני פרעה הנה יוצא המימה והוא בשמות ח' טז: (קלז) מהו מורה הכניס בהן רוח שטות, דרש מורה שהוראתה שוטה וכש"ל, שכן ביונית קורין לשטיא מורוס μωρὸς עיין פסיקתא שמעו ובהערה מ"ה. ובכ"י שני של אקספארד כתוב בפירוש אמר דוד האדים פניהם שכן בלשון יוני קורין לתותין [צ"ל לשוטה] מורא. וכן תראה במדרש שו"ט מזמור ט' בפסוק שיתה ה' מורה להם שיתה יראתך עליהם, הכנס בהן את השטות שכן בלשון יוני לשטיא קוראין מורא. (קלח) ד"א שיתה ה' מורה להם לפי שהן עושין עצמן מריות, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס בטעות מראות, ומובא בילקוט תהלים רמז תרמ"ו, ובטעות נרשם שם בצדו „מדרש" וזה ליתא בשו"ט, רק בתנחומא שלפנינו, ופי' שהן עושין עצמן מריות מלשון מר שפירושו אדון, ובכ"י שני של אקספארד הביא המאמר בטעות, ד"א הכניס בהם רוח שטות שנאמר ותהייה מורת רוח שהן עושין עצמן מריות, והמלות הכניס בהם רוח שטות הוא המאמר הראשון, והמלות „שנא' ותהיינה מורת רוח" הן מאמר מיותר, וצ"ל ד"א לפי שהן עושין עצמן מריות: (קלט) שנאמר ומן אנשא לך טרדין, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, וכן מובא בילקוט שם, אולם בכ"י שני של אקספארד הביא הודיעו שהוא אנוש שנאמר ושוד בהמות יחיתן (חבקוק ב יז) שנעשה חתן לכל בהמה וחיה, וזה לקח מן התנחומא שלפנינו להלן באות י"ח, והמאמר מיואש חסר שם כולו. (קמ) אחר מות יהוידע הכהן, תקנתי צ"ל ואחרי, ומלת הכהן הסגרתי כי ליתא בקרא, וכן מובא כן בכ"י רומי, ונמצא לנכון בכ"י רח"ס. (קמא) אמרו לו אלוה אתה עד מיד הודיעו שהוא בשר ודם השמיט בעל הילקוט: (קמב) ואני עשיתיני, וכן מובא בילקוט ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובכ"י שני של אקספארד, ובקרא ואני עשיתי, וביחזקאל כ"ט ג' כתיב אשר אמר לי יאורי ואני עשיתני: (קמג) הרי הוא יוצא לדרכו ולצרכו בבוקר, עיין בנדפס ריש אות י"ד ובמדרש לקח טוב (שמות ח טז) הנה יוצא המימה דרשו רבותינו בספר השכם כי יוצא המימה לנקביו כו'. לפי שעשה פרעה עצמו אלוה, וכתבתי שם

בהערה

[יז] ד"א השכם בבקר. (קמד) זש"ה חזית איש מהיר במלאכתו וגו' (משלי כב כט), (קמה) רבי יהודה ורבי נחמיה, ר' יהודה אומר מדבר ביוסף בשעה שנמכר למצרים, מהיר במלאכתו ויבא הביתה לעשות מלאכתו (בראשית לט יא), לפני מלכים יתיצב, (משלי שם) זה יוסף, מה כתיב בו, ויוסף בן שלשים שנה [בעמדו לפני פרעה מלך מצרים (בראשית מא מו)], בל יתיצב לפני חשוכים (משלי שם), (קמו) זה אשתו של פוטיפר: ד"א חזית איש מהיר במלאכתו, (קמז) מדבר במשה, מה כתיב, ויהי בימים (הרבים) ההם ויגדל משה וגו' (שמות ב יא), (קמח) ר' יהודה אומר כל בנים אינן גדילין שהוא אומר ויגדל, אלא שהיה בן ה' שנים ונמצא כבן י"א, (קמט) מה כתיב [ויגדל הילד (שם שם י)] ויגדל משה (שם שם יא) שני פעמים, (קנ) למעלה בקומה למטה בגדולה, (קנא) מה היתה גדולה שיצא אל אחיו: ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים (שם שם יג), (קנב) אמר ר' אבהו שהיו עקב עקבותיהן מוציאין ניצוצין, ויאמר לרשע למה תכה רעך (שם), (קנג) אמר ר' יצחק מיכאן אתה למד שכל השולח יד בחבירו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע, אמר לו מי שמך (שם שם יד), אמר ר' יהודה הלוי בר' שלום היה

הערות ותקונים

בהערה ע"ז המדרש הזה נקרא מדרש השכם בבוקר, ונאבד מאתנו, ודברתי אודותיו במבוא שם, והמאמר שהביא רבינו בשמו נמצא גם בתנחומא הנדפס וארא על הכתוב השכם בבוקר, ובשמ"ר פ"ט על הכתוב לך אל פרעה בבוקר הנה יוצא המימה, וכן מובא ברש"י עה"ת וארא ז' ט"ו: (קמד) ד"א זש"ה חזית איש מהיר, מובא בילקוט משלי רמז תתק"ס בשם התנחומא, ובנדפס ליתא, ובכ"י שני של אקספארד הוסיף גם זה, עיין לעיל הערה קל"ו, וכן תמצא שבעל מסדר מן הפסיקתא רבתי פ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה הביא דברי התנחומא בהוספת דברים והחל „כך פתח רבי תנחומא בי רבי" זה הוא שאמרה רוח הקודש על ידי שלמה חזית איש מהיר במלאכתו וגו' זה יוסף, ד"א חזית איש מהיר במלאכתו זה משה כו', ולדעתי מה שהחל וכתב „כך פתח רבי תנחומא ברבי" כוון בזה אל התנחומא שלפנינו, ובעל מדרש שמות רבה ריש פ"א ויאמר ה' אל משה השכם בבוקר, הה"ד חזית איש מהיר במלאכתו וגו' „כדכתיב בפ' ותשלם כל המלאכה" קצר המסדר בלשונו וכוונתו לפסיקתא פסקא ותשלם כל המלאכה וכן נשנה המאמר בריש מדרש חזית ע"ש. (קמה) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר מדבר ביוסף, וכן הוא בכ"י שני של אקספארד פתח ר' יהודה ור' נחמיה, והביא דברי ר' יהודה לבד, ואולי מאמר מר' נחמיה הוא, בסוף א"ר נחמיה הרי עשיתי הקודש חולין ויותר נכון שהמלות „ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר" הן הוספה מאוחרת, וגם שהוסיף אחד בצדו על מהיר במלאכתו ויבא הביתה לעשות מלאכתו, ועל זה רשם „ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר" וכוונתו כמו שנמצא בפסיקתא רבתי שם וריש מדרש חזית ובב"ר פפ"ז ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר יום ניבול היה כו' ר' נחמיה אמר יום טיאטרון כו', וסעד לדברי תראה כי בכ"י רומי ליתא זה ומתחיל חזית וגו' מדבר ביוסף: (קמו) זה אשתו של פוטיפרע, וכ"ה בכ"י שני של אקספארד וכן בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובילקוט משלי רמז תתק"ס בשם התנחומא הביא סתם זה פוטיפר, ובפסיקתא רבתי שם בל יתיצב לפני חשוכים לפני פרעה החשוך, וכן בשמ"ר שם בל יתיצב לפני חשוכים זה פרעה שהחשיך הקב"ה לו ולארצו שנאמר ויהי חשך אפלה, ובמדרש ריש שיר השירים בל יתיצב לפני חשוכים זה פוטיפר שהחשיך הקב"ה את עיניו וסירסו, ובב"ר פפ"ו אות ג' סרים פרעה שנסתרס בגופו מלמד שלא לקחו אלא לתשמיש וסירסו הקב"ה בגופו, והכוונה שהחשיך עינו כי הסרים נחשכו עיניו, עיין בכורות מ"ד ע"א במשנה ר' חנינא בן אנטיגנוס אומר כל שמראיו חשוכין. (קמז) מדבר במשה, מובא בילקוט שם, ועיין בפסיקתא רבתי, ובמדרש שמ"ר שם תמצא זה בסגנון אחר: (קמח) ר' יהודה אומר בנים אינן גדילין, בכ"י שני של אקספארד איתא כך אמר ר' [יהודה] וכי בני חמורים אינן גדילים. (קמט) מה כתיב ויגדל משה שני פעמים, וכ"ה בכ"י שני של אקספארד, והסירותי מלת „משה" וצ"ל מה כתיב ויגדל שני פעמים, ויגדל הילד (שמות ב' י') ויגדל משה (שם שם י"א), ובכ"י רומי וכ"י רח"ס וכן בילקוט שם מהו ויגדל ב' פעמים. (קנ) למעלה בקומה למטה בגדולה, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובילקוט משלי רמז תתק"ס, אולם בכ"י שני של אקספארד למטה בקומה למעלה בגדולה. (קנא) מה היתה גדולה שיצא אל אחיו, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובילקוט משלי שם השמיט כל זה וסיים לפני מלכים יתיצב זה פרעה שהוא לפנינו להלן, ובכ"י שני של אקספארד אחר שסיים למטה בקומה למעלה בגדולה הביא וז"ל אמר לו פרעה רוצה ולא רוצה בן בתי את (לא) כל פרקופי שלת מבקש אמור ואני נותן לך, אמר לו משה מבקש אני ממך להעשות על ארגון שלך, ומשה נתכוון לראות בשעבודן של ישראל, לפיכך ויגדל משה, והמלות להעשות על ארגון שלך אין להם מובן כלל. (קנב) א"ר אבהו שהיו עקב עקבותיהן מוציאין ניצוצין, מובא בילקוט שמות רמז קס"ז בשם התנחומא, והוא המאמר שלפנינו, ודרש נצים מלשון ניצוץ. (קנג) א"ר יצחק מכאן אתה למד שכל השולח יד בחבירו נקרא רשע, בגמרא סנהדרין נ"ח ע"ב א"ר שמעון בן לקיש כל המגביה ידו על חבירו אע"פ שלא

משה אומר לפני הקב"ה רבונו של עולם מפני מה זאת האומה משתעבדת, שבעים אומות יש בעולם ואינן משועבדות אלא האומה הזאת בלבד, אכן נודע החטא הזאת, כדכתיב אכן נודע הדבר (שמות ב יד), שלא על חנם אתם משתעבדים, מה עשה משה, ויברח משה מפני פרעה והלך לו למדין אצל יתרו. איש מהיר במלאכתו, זה משה, לפני מלכים יתיצב, זה פרעה, בל יתיצב לפני חשוכים זה יתרו, שאמר לו הקב"ה לך שוב מצרים, ואמר לו השכם בבוקר, אמר ר' נחמיה הרי עשית הקודש חול, והחול קודש, לפני מלכים יתיצב לפני הקב"ה, בל יתיצב לפני חשוכים זה פרעה, שנאמר ובתחפנחס חשך היום (יחזקאל ל יח):

[יח] **ד"א** לפני מלכים יתיצב זה הקב"ה שכתוב בו ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה כח), בל יתיצב לפני חשוכים זה פרעה [דכתיב] השכם בבקר, כל הרשעים מתקלקלין בחייהן, את מוצא בצדקיהו מלך יהודה, והיו כל המלכים משתעבדין לנבוכדנצר, מה כתיב בו (קנד) (כל) [וגם את] חית השדה נתתי לו לעבדו (ירמיה כז ו), עלה צדקיהו להעלות דורון, אמר נבוכדנצר סעוד עמי בצהריים, ועשה סעודה, ואין סעודת בבל כסעודת ארץ ישראל, הכניס לפניו בשר שהיבהב, ראה לנבוכדנצר אוכל ורירו יורד על זקנו, והיה צדקיהו מביט בו ותמיה, ואמר לזה כל העולם משתעבדין, סעד עמו, מה עשה משסעד, נטלו לצדקיה והשביעו, אמר לו שלא תלך לארצך ותניח אותי, נפטר ובא לו לארץ ישראל, התחיל מבזה אותו, וכפר באותה שבועה, ויחזקאל קרא עליו (קנה) אשר בזה (אלה) [את אלתו] (יחזקאל יז טז), שמעו המלכים שהיו מסובין אצלו, שלחו ואמרו לו צדקיהו יושב ומשחק בך, ומנין ששלחו לו ואמרו לו, ר' שמואל אמר כתיב שלחו כר מושל ארץ (ישעיה טז א), מהו כר, כאדם האומר לחבירו הכר למי מושל ארץ, ומנין שנשבע לו, שנאמר וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים (דה"ב לו יג), מה עשה, מיד שלח והביאו והיה מאכיל אותו שעורים, ומעמיד אותו ומבזה אותו בקלון, אמר הקב"ה כך אתה מבזה אותו, חייך אין אתה יוצא מן העולם עד שיהו כל הבריות שוחקין עליך, שנאמר (קנו) ומן אנשא לך טרדין (דניאל ד כט), ולא עוד אלא כשם שביזית אותו כך אתה מתבזה בפני כל הבריות, מה כתיב, ושוד בהמות יחיתן וגו' (חבקוק ב יז), אמר ר' אבא בר כהנא שנעשה חתן לכל בהמה וחיה, ומי גרם לו הבזיון הזה, אלא על ידי שביזה את צדקיהו, (קנז) ואף פרעה היה מחרק בשיניו כנגד משה ואמר להם נרפים אתם נרפים (שמות ה יז). אמר ר' יהודה ב"ר סימון מהו נרפים, אמר להם קדושים אתם, על כן אתם אומרים נלכה נזבחה לה' (שם שם יז), (קנח) אמר הקב"ה השכם בבקר והודע לפרעה שאינו כלום, (הנה הוא יוצא המימה). כה אמר ה' [אלהי העברים] שלח [את] עמי ויעבדני, כי בפעם הזאת וגו' (שמות ט יג יד), אמר לו שלח עמי ויעבדני, כך יפה לך, ואם לאו כי בפעם הזאת וגו', כתיב מי כמוהו מורה (איוב לו כב), שמורה רשעים שיעשו תשובה, אמר לפרעה ועתה שלח העז את מקנך וגו' (שמות ט יט), ומה כתיב הנני ממטיר כעת מחר וגו' (שם שם יח), ולאחריו אני מביא את הארבה, שנאמר הנני מביא מחר ארבה בגבולך וכסה את עין הארץ (שם י ד ה),

הערות ותקונים

שלא הכהו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע למה תכה לא נאמר אלא למה תכה, ומובא ברש"י עה"ת ובלקח טוב (שמות ב יג), ובכ"י שני של אקספארד הסמיך זה עד היה משה אומר לפני הקב"ה במאמר של ר' יהודה הלוי. והסיום של ההוספה היא ובתחפנחס חשך היום (סוף אות י"ז): (קנד) כל חית השדה, וכן מובא בכ"י רומי, ובקרא כתיב וגם את חית השדה: (קנה) אשר בזה אלה, תקנתי אשר בזה את אלתו, והוא לשון הכתוב (ביחזקאל יז טז), וגם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס כתוב אשר בזה אלה: (קנו) ומן אנשא לך טרדין, בכ"י רומי ובכ"י רח"ס בטעות ומן בני אינשא לך טרדין, וצ"ל ומן אנשא לך טרדין, ונמצא בקרא ומן בני אנשא טריד (דניאל ה כא): (קנז) ואף פרעה כו' ואמר להם נרפים אתם נרפים, בכ"י מינכען (ביהמ"ד ח"ג לד 03.) החל להעתיק מזה ופתח כי נרפים אתם אמר ר' יהודה בר סימון החל באמצע המאמר ומלת כי יש למחוק מן הספר: (קנח) אמר הקב"ה השכם בבוקר והודע לפרעה שאינו כלום הנה יוצא המימה כה אמר ה' שלח עמי ויעבדוני כי בפעם הזה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"ה בכ"י מינכען, פה ערב המעתיק הפסוקים מן השכם בבוקר (שמות ח טז)' עם הפסוקים מן השכם בבוקר (שמות ט יג יד) ותיקנתי בפנים, והמלות הנה יוצא המימה הסגרתי ותקנתי שצ"ל כה אמר ה' [אלהי העברים] שלח [את] עמי ויעבדוני, וכך הוא לנכון, וכוונתו להמקרא בשמות ט' י"ג י"ד.

(קנט) אמרו רבותינו כשם שיש לאשה ראש, כך יש לארץ ראש שנא׳ וראש עפרות תבל (משלי ח כו), וכשם שיש לאשה אזנים, כך יש לארץ אזנים, שנאמר והאזיני ארץ (ישעיה א ב), וכשם שיש עינים לאשה, כך יש עינים לארץ, שנאמר וכסה את עין הארץ (שמות י ה), וכשם שיש פה לאשה, כך יש פה לארץ, שנאמר ותפתח הארץ את פיה (במדבר טז לב), וכשם שיש ידים לאשה, כך יש ידים לארץ, שנאמר והארץ הנה רחבת ידים (בראשית לד כא), וכשם שיש טבור לאשה, כך יש טבור לארץ, שנאמר יושבי על טבור הארץ (יחזקאל לח יב), וכשם שהאשה עוברת ויולדת, כך הארץ, שנאמר היוחל ארץ ביום אחד אם יולד גוי פעם אחת, (ישעיה סו ח), אלו ישראל שהקב״ה מביאם ומכנים אותם פעם אחת בירושלים וירושלים תמיה, שנאמר ואמרת בלבבך מי יולד לי (כל) [את] אלה (שם מט כא), א״ל הקב״ה חייך לשעה קלה אני מקבץ את גלותך, שכך אמר ישעיה, שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך (שם שם יח):

[יט] **ויאמר** ה׳ אל משה נטה [את] ידך על השמים וגו׳ (שמות ט כב). (קס) זש״ה כל אשר חפץ (ה׳) עשה וגו׳ (תהלים קטו ג), אמר הקב״ה השמים שמים לה׳ וגו׳ (שם שם טז), (קסא) למה הדבר דומה, למלך שאמר וגזר על בני רומי שלא ירדו לסוריא, ובני סוריא לא יעלו לרומי, כך הקב״ה (קסב) בשעה שברא [העליונים אמר] השמים שמים לה׳ [והארץ נתן לבני אדם] (שם), וכשביקש הקב״ה ליתן תורה לישראל, ביטל את הגזירה הראשונה, ואמר התחתונים יעלו לעליונים, והעליונים ירדו לתחתונים, ואני הוא המתחיל, שנאמר וירד ה׳ על הר סיני (שמות יט כ), וכתיב ואל משה אמר עלה אל ה׳ וגו׳ (שם כד א), הוי כל אשר חפץ ה׳ עשה [בשמים ובארץ], כשביקש אמר יקוו המים (בראשית א ט), וכשביקש אמר ועשה את הים יבשה שנאמר ובני ישראל הלכו [ביבשה] בתוך הים וגו׳ (שמות יד כט): (קסג) ד״א כל אשר חפץ ה׳ עשה. שאין הקב״ה חפץ לחייב כל בריה, שנאמר כי לא אל חפץ רשע אתה (תהלים ה ה): נטה את ידך וגו׳ [ויהי ברד בכל ארץ מצרים] (שמות ט כב). למה הכה אותן בברד, שחשבו המצרים שיהיו ישראל כורמיהם, אמר דוד יהרג בברד גפנם ושקמותם בחנמל (תהלים עח מז), (קסד) וכיצד היה יורד, ר׳ פנחס ור׳ יהודה הלוי בר׳ שלום, אחד מהם אמר (קסה) כחלזון הזה היה יורד ומקצץ את

הערות ותקונים

(קנט) אמרו רבותינו, מובא בילקוט ריש בא רמז קפ״ו וגורס אמר ריש לקיש כל מה שברא הקב״ה באדם ברא בארץ, ובכל המקומות גורס הוא „לאדם" תמורת לפנינו „לאשה". גם נמצא בילקוט עוד הוספות ע״ש, ואולי נמצא המאמר הזה במקום אחר בתנחומא, ושם הוא כמו שהביא הילקוט, וגם בכ״י רומי הוא כמו לפנינו בכ״י, והמאמר הזה מובא לדרוש על וכסה את עין הארץ כי יש עינים לארץ וכו׳: (קס) זש״ה כל אשר חפץ ה׳ עשה, וכ״ה בכ״י רומי ובכ״י רח״ס. ומובא בנדפס אות ס״ו ובשמ״ר פי״ב אות ג׳, וצ״ל כל אשר חפץ עשה, והלשון כל אשר חפץ ה׳ עשה הוא בתהלים קל״ה ו׳, ופה הביא הכתוב מן תהלים קט״ו ג׳, ממה שהביא אח״כ אמר הקב״ה השמים שמים לה׳ הוא שם שם פ״ז. ומפרשי המדרש לא תקנו, ויש לתקן כן בנדפס ובשמ״ר, וראיתי בספר והזהיר הביא ג״כ כמו שמובא בתנחומא הנדפס, ויש לתקן גם שם והרב בעל ענפי יהודה במקום השמים שמים לה׳ הגיה בין שני חצאי עגולה בשמים ובארץ כלשון הכתוב תהלים קל״ה ו׳ וטעה: (קסא) למה הדבר דומה, מובא בילקוט תהלים רמז תתע״ג ד״ה השמים שמים לה׳ בשם התנחומא, ומובא בנדפס ובשמ״ר שם: (קסב) בשעה שברא העליונים אמר, תקנתי כמו שהוא בכ״י רומי, ובנדפס ובשמ״ר כשברא הקב״ה את העולם: (קסג) ד״א כל אשר חפץ עשה, זה השמיט בעל מסדר מתנחומא הנדפס, גם המאמר על נטה את ידך, וכן ליתא בשמ״ר וליתא גם׳ והזהיר: (קסד) כיצד היה יורד, מובא בילקוט וארא רמז קפ״ה בשם התנחומא: (קסה) כחלזון הזה היה יורד ומקצץ את האילנות, וכן מובא בילקוט שם, ועיין ערוך חלזון ג׳ שהביא מאמרם ז״ל מסנהדרין צ״א ע״א עלה להר וראה שהיום אין שם חלזון אפילו אחד ולמחר יורדין גשמים ומתמלא כל ההר כולו חלזונות, וע״ע בערוך ערך חלזון א׳, וע״ש מ״ש בשם הרב הגאון מוהר״ר שמואל סג״ל לנדא ז״ל, ובמדרש שו״ט מזמור ע״ח בפילקין היה יורד הברד וקוטע כל האילנות, ובילקוט תהלים רמז תת״כ בשם המדרש בפיקלין היה הברד יורד צ״ל בפילקין, ובנדפס אות י״ד יהרג בברד גפנם ושקמותם בחנמל, ר׳ יהודה בר שלום אומר מהו ושקמותם בחנמל בא נח מל, ורבי פנחס אומר יורד בפלכין וקוצץ את האילנות, והנה מאמר המאמר שלאחריו כל אות ס״ז הביא בעל התנחומא הנדפס מן תנחומא שלפנינו אות י״ט והמאמר על יהרג בברד גפנם לקח ג״כ מן התנחומא שלפנינו, רק הגיהו במאמר שלפניו באות י״ד, וגם שמות האומרים ר׳ יהודה בר שלום ור׳ פנחס הביא כמו שהוא לפנינו בכ״י, לכן אין ספק אצלי שצ״ל בנדפס ורבי פנחס אמר יורד **בחלזון** ואח״כ

האילנות, יהרג בברד גפנם וגו' (קסו) וחד אמר כחנמל הזה יורד ושקמתם בחנמל. כתיב החטה והכסמת לא נכו (שמות ט לב), אלא שהיה יורד על כל דבר ודבר לפי כחו, על הבהמה לפי כוחה, ועל העשב לפי כחו, (קסז) ועל האדם לפי כחו, מה כתיב למעלה מן הענין, ואולם בעבור זאת העמדתיך וגו' (שם שם טז), לספר פלאי העמדתיך, שלא המיתיך במכות הראשונים, בעבור הראותך את כחי ולמען ספר שמי בכל הארץ (שם):

[כ] **הנני** ממטיר כעת מחר (שמות ט יח). (קסח) זבדי בן לוי אמר (קסט) סרט לו סריטה אחת על הכותל, א"ל למחר כשתגיע השמש לכאן, אני מוריד ברד עליך, אשר לא היה כמוהו (שם), (קע) כמוהו לא היה, אלא עתיד להיות לאומים הוא מתוקן לסנחריב דברי ר' סימון, ר' חנינא אמר למכת גוג ומגוג היה מתוקן, (קעא) שנאמר וגשם שוטף ואבני אלגביש (יחזקאל לח כב): הנני ממטיר כעת מחר וגו', אלא ועתה שלח העז את מקנך וגו' (שמות שם יט). אמרו רבותינו בכל המכות לא אמר פרעה ה' הצדיק אלא במכת ברד בלבד, למה אדם שהוא מבקש להלחם עם חבירו ולנצח אותו, פתאום הוא בא עליו, והורגו ונטל כל מה שיש לו, אבל הקב"ה אמר לפרעה, ועתה שלח העז את מקנך וגו' באותה שעה אמר ה' הצדיק (שם שם כז): (קעב) הירא את דבר ה' (שם שם כ), מכאן היה ר' שמעון בן יוחי אומר הטוב שבנחשים רצוץ את מוחו, (קעג) והכשר שבמצרים הרוג, כתיב ויקח שש מאות רכב בחור (שם יד ז), (קעד) מהיכן היו, והכתיב וימת כל מקנה מצרים וגו' (שם ט ו), אלא הירא [את] דבר ה' [מעבדי פרעה] הניס את עבדיו

הערות ותקונים

ואח"כ נעשית בפלקין, והעתיק כן עם הטעות בעל שמ"ר פי"ב אות ד', ובמקום התנחומא הנדפס הגי' בפלכין הביא הוא כפילקין כמו שהוא במדרש תהלים, וגם רשם אחד המעתיקים כי במדרש שמ"ר שם „במדרש תהלים" והוא בטעות כי במדרש תהלים שם הוא בסגנון אחר ואינו מובא שם בשם ר' יהודה בר שלום ולא בשם ר' פנחס רק בעל שמ"ר הביא כמו שהוא בנדפס, וגם לפני בעל הערוך היה כן הנוסחא בתנחומא הנדפס כי הביא בערוך ערך פלכין בילמדנו ויהי ברד יורד בפלכין וקוצץ האילנות, פי' בלשון יוני πελεκος גרזן (ב"יל) ותנחומא הנדפס מספר שמות הוא הילמדנו הנדפס, והמוספי הוסיף ערך פלק והביא שם דברי השמ"ר, ועיקר הגי' כמו לפנינו בתנחומא כ"י כחלזון היה יורד. וראיתי גם בס' והזהיר בא דף ב' ע"א הביא כמו בנדפס יורד בפלכין: (קסו) וחד אמר כחנמל הזה יורד ושקמתם בחנמל, בנדפס ובשמ"ר ר' יהודה בר שלום אומר מהו ושקמתם בחנמל בא נח מל, והובא בערוך ערך בחנמל בשם הילמדנו כמו שהוא בנדפס: (קסז) ועל האדם, בכ"י רומי ועל האדמה: (קסח) זבדי בן לוי אמר, מובא בילקוט וארא רמז קפ"ה בשם התנחומא והשמיט שם האומר, וכן מובא בתנחומא הנדפס אות ט"ז ושמ"ר פי"ב אות ב' ובס' והזהיר דף ג' ע"א: (קסט) סרט לו סריטה, עיין ביפ"ת ודרש מדכתיב כעת מחר, והוא מלשון מקרא לא ישרטו שרטת: (קע) כמוהו לא היה אלא עתיד להיות לאומים הוא מתוקן לסנחריב דברי ר' סימון כו', בנדפס השמיט כל זה והחל אשר לא היה כמוהו אבל עתיד להיות אימתי בימי גוג ומגוג, וכן הוא בשמ"ר פי"ב אות ב' כמו בנדפס, ושם נוסף אשר לא היה כמוהו „כלומר לשעבר לא היה" גם נוסף בשמ"ר לפני זה „לומר לך שלא היה כמוהו בעולם ולא במצרים, אינו אומר ולא יהיה כמו שאמר במכת בכורות וכמוהו לא תוסיף" כל זה הוסיף המסדר הזה או המעתיק ומיותר הוא, ועיין ברמב"ן עה"ת שגי' אחרת היה לפניו וכתב שם ע"ז ולא הבינותי, ועיין בחדושי הרש"ש במדרש שם ועיין שם ביד"מ: (קעא) שנאמר וגשם שוטף ואבני אלגביש, בנדפס נוסף שנאמר אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה (איוב לח כג) וכן הוא אומר ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש: (קעב) הירא את דבר ה', וכן הוא במכילתא בשלח פ"א בפ' ויקח שש מאות רכב, ומובא בילקוט וארא רמז קפ"ו, והציון תנחומא במאמר שלפנינו מוסב גם על זה: (קעג) והכשר כו', כן הוא במכילתא שם ובס' והזהיר דף ג' ע"א, וזה נשמט בילקוט שם, ויש גורסים טוב שבמצרים הרוג, וכוונת המדרש נגד העמים אשר היו בימים ההם, ואין לזה התייחסות אל גויי הארץ אשר ביניהם אנו חיים ומחוייבים אנחנו לאהוב אותם כמונו, וכבר האריכו בזה כמה גדולי ישראל, ומובא הרבה מהם בספר בן יוחאי במודעה אשר כתב בראש ספרו, ע"ש כי דבריו נאמרו בטוב טעם ודעת: (קעד) מהיכן היו והכתיב וימת כל מקנה מצרים, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובילקוט שם וארא רמז קפ"ז נוסף „ואם תאמר משל פרעה היו והלא כבר נאמר הנה יד ה' הויה במקנך, ואם תאמר משל ישראל היו והלא כבר נאמר וגם מקנינו ילך עמנו, משל מי היו מהירא את דבר ה', נמצינו למדין שמהן היו תחלה לישראל" כל זה הוסיף בעל הילקוט מן המכילתא בשלח פ"א על הכתוב ויקח שש מאות רכב בחור, רק בהסיום נמצינו למדין שמהן היו תחלה לישראל הגי' במכילתא נמצינו למדין המקנה שהניח הירא את דבר ה' הם היו תקלה לישראל, גם יש להעיר על התחלת המאמר מהיכן היו והכתיב וימת כל מקנה מצרים, וכ"ה גם במכילתא, יש לתקן שצ"ל וירד עליהם הברד ומתו (שמות ט יט) כי הכתוב וימת כל

מקנה

ואת מקנהו אל הבתים (שמות שם כ), ואשר לא שם לבו (שם שם כא) (קעה) אמר הקב"ה נטה ידך על השמים וגו':

[כא] **וה'** נתן קולות וברד וגו' (שמות ט כג), (קעו) ולמה (ברד) בזכות התורה שניתנה בקולות, שנאמר וכל העם רואים את הקולות (שם כ יח): וה'. (קעז) וכל סנקליטין שלא גזרו שירד הברד על מצרים: וה' נתן קולות וברד וגו', וימטר ה' ברד על ארץ מצרים. (שם שם כג) אמר ר' חנניה וימטר ה' ברד, בתחילה מטר הוריד הקב"ה עליהם כשירד נעשה ברד, שנאמר וימטר ה' ברד, למה שאין הרעה דרה עם הקב"ה, המטר היה יורד ונעשה ברד, שהיתה הרוח נכנסת בו ועושה אותו ברד, שנאמר ורוח סערה עשה דברו (תהלים קמח ח), הוי וימטר ה' ברד:

[כב] **ויהי** ברד ואש מתלקחת (שמות ט כד), (קעח) ר' יוסי בר' חנינא אמר צלוחית מליאה אש ומאחריה ברד, (קעט) ורבותינו אמרו מטר היה יורד ונעשה ברד, והיתה האש יורדת עמו: (קפ) כתיב והחטה והכסמת לא נכו כי אפילות הנה (שם שם לב), (קפא) ר' פנחס הכהן בר חמא ור' יהודה בר שלום, ר' פנחס אומר מהו כי אפילות הנה, פלאים עשה בהם הקב"ה, ר' יהודה אומר לקישות היו, אמר לו ר' פנחס והרי כתיב ואת כל עשב השדה הכה הברד (שם שם כה), ואת אומר בשביל שהיו קטנות לא נוכו, אלא פלאים עשה הקב"ה בהם, באותה שעה כיון שראה פרעה כך, (קפב) אמר למשה התפלל עלי, א"ל (התפאר עלי ואני משלח אותם), במכה הראשונה אמרת לי התפלל עלי, ואני משלח אותם, והתפללתי, ולא שלחת אותם, (למתי אעתיר לך וגו') (שם),

הערות ותקונים

מקנה מצרים (שמות ט ו) במכת דבר, והכתוב הירא את דבר ה' כתיב במכת ברד: (קעה) ואמר הקב"ה נטה ידך על השמים, בכ"י רומי אמר הקב"ה הם עזבו את דברי נטה ידך על השמים: (קעו) ולמה ברד, וכ"ה בכ"י רח"ס, והסגרתי מלת ברד כי מיותרת היא וליתא בכ"י רומי וכן בילקוט וארא רמז קפ"ו וה' נתן קולות בזכות התורה שנתנה בקולות: (קעז) וכל סנקליטין שלו, וכן מובא בילקוט בשם התנחומא, ובנדפס אחר שהשמים מאמר שלם (עיין הערה ק"ע) החל במאמר כזה בהוספת דברים ויט משה את מטהו על השמים [וה' נתן קולות וברד] כל מקום שנאמר וה' הוא ובי"ד של מעלה, וה' פקד את שרה (בראשית כא א) הוא וסנקליטון שלו, וה' המטיר על סדום (שם יט כד) הוא וסנקליטון שלו, וה' נתן קולות הוא וסנקליטון שלו, וכן העתיק בעל שמ"ר פי"ב אות ד' כמו שהוא בנדפס, ואין ספק אצלי שהיה כתוב בתחלה בתנחומא שהוא לפנינו בדפוס בכל מקום שהוא אומר וה' הוא וסנקלימון שלו, ואחד רשם בגלו „ובי"ד של מעלה" לפרש מלת סנקליטון, ומובא פנימה, והמלה סנקליטון הוציאו חוץ, אבל בסיום המאמר וה' פקד הוא וסנקליטון שלו נשארה המלה על מכונה, ובב"ר פנ"א אות ב' וי"ר פכ"ד אות ב' ירושלמי ברכות פ"ט ה"ז (דף י"ד ע"ב) וסנהדרין פ"א ה"א (דף י"ח ע"א) וחזית פ"א פ' נשוקתי נמצא זה בשם ר' אלעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, בלי מלת סנקליטון, והמלה הזאת יונית σύγκλητος פי' ב"ד עיין בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות הערה פ"ב ובערוך בערכו: (קעח) ר' יוסי בר חנינא אמר, כ"ה גם בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי הגי' ר' יהודה בר חנינא אמר, והיא גי' נכונה, וכן תראה בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה (דף ג ע"ב) מובא בשמו ר' יהודה אומר צלוחית של ברד מלאה אש, אבל בעל הילקוט וארא רמז קפ"ו ד"ה ויהי ברד ואש הביא דברי הפסיקתא וחסר הגליון „פסיקתא" וגורס ר' יוסי בר חנינא אומר צלוחית של ברד מלאה אש הביא כמו שמצא בתנחומא (אשר העתיק דבריה במאמר שלפניו), אולם הגי' ר' יהודה היא אמתית וכנ"ל ותראה סעד להגי' הזו שהביא אח"כ לדברי ר' נחמיה, וידוע כי מורגל במדרשים שמובא מאמרים בשם שניהם ר' יהודה ור' נחמיה, וכן תראה עוד ראיה כי הגי' הנכונה היא ר' יהודה כי גם התנחומא הנדפס באות י"ד ונעתק בשמ"ר פי"ב אות ד' הביא ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר כו' ודבריו שם נובעים מן הפסיקתא פסקא דויהי ביום כלות משה ע"ש: (קעט) ורבותינו אמרו מטר היה יורד ונעשה ברד, בפסיקתא שם שמובא בשם ר' נחמיה אש וברד פתוכין זה בזה פי' מעורב: (קפ) כתיב והחטה והכוסמת, מובא בילקוט וארא רמז קפ"ו בשם התנחומא, והשמיט שמות האומרים והביא סתמי מהו כי אפילות הנה, ולזה כוון רש"י בפירושו על התורה (וארא ט לב) ובמדרש רבי תנחומא יש מרבותינו שנחלקו על זאת ודרשו כי אפילות פלאי פלאות נעשה להם שלא לקו, וכן מובא בלקח טוב שם, וכן מובא המאמר הזה בנדפס אות ט"ז, והמלות „שנאמר" והחטה והכוסמת יש למחוק מן הספר, רק מן והחטה והכוסמת מתחיל המאמר, והוא ענין בפני עצמו, ומובא לנכון בשמ"ר פי"ב אות ו', ודורש אפילות כמו פלאות כמו כשב כבש, ועיין בחדושי הרד"ל שם: (קפא) ר' פנחס הכהן בר חמא, בנדפס ואחריו בשמ"ר שם מובא ר' פנחס לבד, והמלות „הכהן בר חמא" השמיט: (קפב) א"ל התפלל עלי, כוונתו לנשון הכתוב העתירו אל ה' וגו' ואשלחה אתכם (שמות ט כח), וכן המלות למתי אעתיר לך מיותרות, כי זה כתוב

במכת

(קפג) א"ל פרעה חטאתי [הפעם] (לה' אלהיכם ולכם) (שמות ט כז), עכשיו אשלחם, כיון ששמע משה כך מה כתיב ויצא משה מעם פרעה את העיר ויפרוש כפיו אל ה' וגו' (שם ט לג), (קפד) ראה מה חביבים צדיקים לפני הקב"ה, שכל מה שהן עושים וגוזרין הקב"ה עושה. (קפה) אמרו רבותינו מעשה בחוני המעגל שהיה מתפלל שירדו גשמים, עג עוגה ועמד בתוכה, אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שהרי אני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך, מיד ירדו גשמים, ומה אם חוני המעגל שהיה מבני בניו של משה כך, משה בעצמו על אחת כמה וכמה, לפיכך ויחדלו הקולות והברד [ומטר לא נתך ארצה] (שם). (קפו) ואיכן הוא שרוי, (קפז) אמרו רבותינו נתלה באויר (קפח) עד שיבא גוג ומגוג, שנאמר וגשם שוטף ואבני אלגביש וגו' (יחזקאל לח כב), מיד וירא פרעה כי חדל המטר והברד ויוסף לחטוא (שמות שם לד), (קפט) כך הרשעים כשרואין כשהצרה באה עליהם הם מכניעים עצמן, וכיון שהצרה עוברת ורואה את הרווחה (קצ) חוזרין למעשיהם הרעים. נבוכדנצר כשראה הצרה באה עליו התחיל מקלס להקב"ה כען אנא נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא וגו' (דניאל ד לד). (קצא) אמר ר' ברכיה הכהן בשם ר' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן, אילולי שהקב"ה דן לבבות ומחשבות קילס נבוכדנצר בפסוק אחד (קצב) כשם שקילס דוד בכל ספרו, כיון שראה נבוכדנצר עצמו בגדולה התחיל מתגאה, (אנא) [אנה] נבוכדנצר (שם שם א), הלא דא היא בבל רבתא וגו' (שם שם כז), אמר לו הקב"ה, רשע מה אתה מתגאה, עוד מלתא בפום מלכא וגו' (שם שם כח). כל זמן שהרשעים רואים את הצרה באה עליהם הם מכניעין, כשרואין שהולכת חוזרין לרשעותן, שנאמר וירא פרעה כי חדל וגו' (שמות ט לד). אומות העולם מוסיפין וחוטאין, אבל ישראל תם עונך בת ציון (איכה ד כב), אימתי כשיפקוד עוונה של בית אדום, שנאמר פקד עונך בת אדום (שם), מכאן ואילך אין ישראל גולים אלא הקב"ה מכנסן לירושלים, שנאמר יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר, ומארצות קבצם ממזרח וממערב מצפון ומים (תהלים קז ב ג):

חסלת פרשת וארא

פרשת בא

[א] **ויאמר ה' אל משה נטה ידך על השמים וגו'** (שמות י כא) (א) **זש"ה שלח חשך ויחשיך**

הערות ותיקונים

במכת לפרדעים, וכן תקנתי של"ל א"ל פרעה חטאתי הפעם וכן בנדפס הלשון משובש שהעתיק מן התנחומא כ"י שלפנינו עם הטעות, ויש לתקן שם כמו שתקנתי כאן וגם בכ"י רומי בטעות: (קפג) א"ל פרעה חטאתי לה' אלהיכם ולכם כן אמר פרעה במכת הארבה: (קפד) ראה מה חביבים, זה נשמט בנדפס, גם מעשה בחוני המעגל: (קפה) אמרו רבותינו מעשה בחוני המעגל, משנה תענית י"ט ע"א, וע"ש דף כ"ג ע"א וכל המאמר שם הוא במגלת תענית פי"ב אדר בעשרין ביה צמו עמא למטרא ונחת להון מפני שהיה רעבון ובצורת בארץ ישראל שלש שנים זו אחר זו, והתפללו ולא ירדו גשמים הלכו להם אצל חוני המעגל כו' ועיין ביוחסין השלם צד 15 וצד 63: (קפו) ואיכן הוא שרוי, מובא בילקוט סוף וארא רמז קפ"ו בשם התנחומא: (קפז) אמרו רבותינו נתלה באויר, לזה המאמר מהתנחומא כוון רש"י ברכות נ"ד ע"ב ומטר לא נתך ארצה, לא הגיע לארץ אלא עמדו באויר, וכן רש"י עה"ת הביא לא נתך לא הגיע, ואף אותן שהיו באויר לא הגיעו לארץ, ובנדפס אות ס"ז תלאן ברפיון, ואימתי ירד בימי יהושע על האמוריים שנאמר וה' השליך אבנים גדולות וגו' (יהושע י יא) ועיין בגמרא בבלי ברכות שם, והמאמר הזה מתנחומא הנדפס מובא בערוך ערך רפיון בשם הילמדנו והוא המאמר מהתנחומא הנדפס, ופי' רפיון באויר (לופט): (קפח) עד שיבא גוג ומגוג, ועיין בלקח טוב (וארא ט לג) ובהערה נ"ב שם: (קפט) כך הרשעים, מובא בנדפס אות י"ז: (קצ) חוזרין למעשיהם הרעים, בנדפס חוזרין לקלקולם: (קצא) אמר ר' ברכיה הכהן, בנדפס חסרה מלת „הכהן" ועיין במדרש שוחר טוב מזמור ה' בפסוק שנאתי כל פועלי און ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל אמר, נ"ל בשם ר' חלבו כמו שהוא לפנינו גם בנדפס: (קצב) כשם שקילס דוד בכל ספרו, בנדפס כשם שקלס דוד בספר תהלים, נבוכדנצר אמר משבח, דוד אמר שבחי ירושלים את ה', נבוכדנצר אמר מרומם, דוד אמר ארוממך ה' כי דליתני, נבוכדנצר אמר מהדר, דוד אמר הוד והדר לבשת, ובמדרש שו"ט את מולא בדוד שבחי ירושלים את ה' והוא אמר [משבח ומרומם ומהדר] למלך שמיא, כצ"ל כמו שתקנתי:

(א) **זש"ה** שלח חשך ויחשיך, מובא בילקוט בא רמז קפ"ו ד"ה ויאמר ה' אל משה זש"ה שלח חשך,

וכטעות

[ולא מרו את דברו] (תהלים קה כח), חשך ששלח הקב"ה על המצרים היה קשה הרבה, (ב) ר' אחא אמר שלא קיבלו (מידותיו) [מרותו] של הקב"ה עליהם, (ג) רבותינו אמרו, מהו לא מרו את דברו, על שהמירו את דברו של הקב"ה, אמר הקב"ה למלאכי השרת, ראויין היו המצרים ללקות בחשך, מיד הסכימו ואמרו הן לא המיר אחד מהן אחר הקב"ה לא מרו את דברו, שלח חשך ויחשיך, למה הדבר דומה, למלך שסרחו עבדו עליו ואמר לאחד (ד) לך והכה אותו חמשים, הלך והכה אותו מאה, והוסיף לו, כך שלח הקב"ה חשך על מצרים, וניתוסף החושך, שלח חשך ויחשיך:

[ב] ד"א נטה ידך על השמים. (ה) מהיכן היה החשך, (ו) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר מחושך של מעלה, שנאמר ישת חשך סתרו (תהלים יח יב), ר' נחמיה אומר מחושך של גיהנם, שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל (איוב י כב). (ז) אמר ר' יהושע בן לוי בשלשה מקומות שמענו שאדם משמיע תלמודו סמוך למיתתו, שנאמר להודיעך קושט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשולחך (משלי כב כא), וכן שלמה אמר סוף דבר הכל נשמע וגו' (קהלת יב ג), (ח) מהו צלמות ולא סדרים (איוב י כב), כיון שאדם בצילה של מיתה, הוא סודר תלמודו. ר' תנחומא בר אבא [אמר] כיון שהוא בא להסתלק, מלאכי השרת אומרים לו (ט) תנו עז לאלהים וגו' (תהלים סח לה), וכן הוא אומר כה אמר ה' [אלהים] ביום רדתו שאולה וגו' (יחזקאל לא טו), הוי ארץ עיפתה כמו אופל וגו'. (י) ר' יהודה אומר במה הרשעים מתכסין כשיורדין לשאול, בחושך, (יא) חזקיה אמר גיגית זו במה מכסין אותה

הערות ותקונים

ובטעות רשם אחד בצדו „ב"ר פי"ד" ורצה לרשום „שמ"ר פי"ד" אבל בעל הילקוט כוון להתנחומא, והלשון שהביא הוא מלה במלה כלשון התנחומא שלפנינו בכ"י, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג ורשם שם „תנחומא" וכן מובא בנדפס בא אות א' ושמ"ר פי"ד אות א': (ב) ר' אחא אמר, כן מובא לנכון בילקוט בא, אולם בילקוט תהלים נשמט דברי ר' אחא, ובנדפס השמיט המעתיק שורה שלימה וכצ"ל [ר' אחא אמר] למה שלא קבלו מרות [של הקב"ה עליהם, רבותינו אמרו מהו לא מרו את דברו על שהמירו] דברו של הקב"ה, וגם בשמ"ר פי"ד אות א' העתיק דברי התנחומא שלפנינו בדפוס כמו שהוא לפנינו אשר נלקה בחסר: (ג) רבותינו אמרו מהו לא מרו את דברו, בילקוט ואדרא בטעות ר' אחא אמר וצ"ל רבותינו אמרו, ובילקוט תהלים מובא סתמי בלי שם האומר, ובנדפס חסרים המלות „ורבותינו אמרו" ור' אחא דורש ולא מרו מלשון מר ואדון, ותקנתי בפנים שצ"ל מרותו במקום מדותיו כמו שמובא בילקוט ובטעות גם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס. ורבנן דרשו מרו משורש מיר מלשון ההימיר גוי אלהים: (ד) לך והכה אותו חמשים, וכ"ה בכ"י רומי ובילקוט בא ובילקוט תהלים שם, אולם בנדפס ושמ"ר פי"ד בריש הפרק ובס' והזהיר ג' ע"א לך והכהו חמשים מגלבין, וכן מובא בערוך ערך מגלב בשם הילמדנו, והוא המאמר שלפנינו בנדפס, וכתב שם ומתג לחמור תרגם ומגלבא לחמרא: (ה) ד"א מהיכן היה החושך, כ"ה גם בנדפס ובשמ"ר ובס' והזהיר דף ג' ע"א, וחסר מלות „ד"א" וכן מובא בילקוט ואדרא ובילקוט תהלים שם: (ו) ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר מחושך של מעלה ר' נחמיה אומר מחושך של גיהנם, בילקוט ואדרא נשתבש הלשון וכצ"ל ר' יהודה ור' נחמיה [ר' יהודה אומר מחושך של מעלה ור' נחמיה] אומר מחושך של גיהנם, והשמיט המעתיק מן ר' נחמיה עד ר' נחמיה, ומובא לנכון בילקוט תהלים שם. וראיתי שגם בס' והזהיר (דף ג' ע"א) המאמר נלקה בחסר וכך איתא שם ומהיכן היה החושך מגיהנם שנאמר ארץ עיפה הוא המאמר מר' נחמיה וחסר המאמר מר' יהודה, ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו גם בנדפס, גם השמיט עוד שם מאמר גדול והחל משל לגיגית שמכסין אותה בכסות של חרס, וזה טעות כי בתנחומא שלפנינו ובנדפס לא מובא זה בלשון משל רק הוא דברי ר' חזקיה הגיגית הא במה מכסין אותה גם בטעות הביא בכסות של חרס וצ"ל בכלי של חרס, והרב בעל ענפי יהודה לא העיר מאומה והערוך ערך גגית הביא בשם הילמדנו וכוון למאמר שלפנינו בנדפס: (ז) א"ר יהושע בן לוי, זה לא הביא הילקוט בפ' בא ובתהלים שם, רק מובא בילקוט איוב רמז תתק"ו ד"ה ארץ עיפתה בשם התנחומא, וכן מובא בנדפס אות ב': (ח) מהו צלמות ולא סדרים, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וצ"ל וכאן כתוב צלמות ולא סדרים והוא חד מהשלשה, או צ"ל וכאן כתוב צלמות ולא סדרים, מהו צלמות ולא סדרים כו': (ט) תנו עז לאלהים, בנדפס ובמדרש שמ"ר פי"ד אות ב' הגי' תנו עז לאלהים הוי ארץ עיפתה כמו אופל ווי לו לבית שחלונו פתוחה לתוך חושך ותופע כמו אופל, אור שלה (בשמ"ר בטעות שלח) מתוך חשך, ואח"כ הביא שם וכה"א כה אמר ה' אלהים ביום רדתו שאולה האבלתי כסיתי עליו את תהום, ולפי זה מתאים מאד דברי ר' יהודה במה הרשעים מתכסין מוסב על כסיתי עליו את תהום: (י) ר' יהודה אומר במה הרשעים מתכסין, מובא בילקוט בא שם רמז קפ"ו ותהלים רמז תתמ"ג, ועיין בפסיקתא פסקא שור או כשב (דף ע"ג ע"א) וב"ר פל"ג וי"ר פכ"ז ותנחומא אמור אות ה', ומה שהוא לפנינו בשם חזקיה הוא שם בשם ר' יהודה, ואולי חסר שם מאמר מר' יהודה, ובנדפס ר' יהודה בר ר', ובשמ"ר ר' יהודה ב"ר צ"ל ברבי: (יא) חזקיה אמר, בנדפס בטעות חזקיה „בן ר"י" וכן ליתא בשמ"ר הנעתק

בבלי חרש מינה וביה, כשם שהיא של חרש, כך אין מכסין אותה אלא בחרש, כך הרשעים מה כתיב בהם והיה במחשך מעשיהם וגו' (ישעיה כט טו), ולפיכך הקב"ה מורידן לשאול שהיא חשיכה, ומכסה עליהם את התהום שהוא חושך, שנאמר וחושך על פני תהום (בראשית א ב), הוי אותו החושך שהוא בא על המצרים, מתוך גיהנם בא. וכמה היה אותו החושך, רבותינו אמרו (יב) כדינר עבה גורדיצן (פי' שם מקום) (יג) וימש חושך:

[ג] ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים (שמות י כב). (יד) ז' ימים של חושך היה על המצרים, ג' ימים הראשונים מי שהיה יושב ומבקש לעמוד עומד, ומי שהיה עומד ומבקש לישב היה יושב, ועוד ג' ימים אחרים מי שהיה יושב לא היה יכול לעמוד, ומי שהיה (יושב) [עומד] לא היה יכול לישב, הרי ו' (טו) ואיזהו יום שביעי, שנאמר ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה (שם יד כ), היה הענן במצרים ומאיר לישראל ומחשך למצרים, שנאמר ולכל בני ישראל היה אור במושבותם (שם י כג), (טז) והיו ישראל נכנסין לבתיהם של מצרים, וכל מה שהיה למצרים היו ישראל מחפשין ורואים, ובשעה שאמר הקב"ה לישראל ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה וגו' (שם ג כב), היו ישראל נכנסין אצל מצרים ואומר כל אחד ואחד לחבירו לשכינו השאילני אותו הכלי שיש לך, והוא אומר אין לי, והוא אומר אני יודע שיש לך, והרי היא בתוך התיבה שלך, הרי הוא במקום פלוני, אני ראיתי אותו בידך, והיה משאילו אותו הכלי, ומהיכן היו ישראל יודעין, אלא באותן ימי החשך היו נכנסין לתוך בתיהן ורואין כספם וזהבם

הערות ותקונים

מן תנחומא הנדפס: (יב) כדינר עבה גורדינן „פי' שם מקום", המלות פי' שם מקום נוספו מאת המעתיק, וליתא בכ"י רומי ובכ"י רח"ש, וגם שם בשניהם המלה משובשת, בכ"י רומי כדינר עבה מרדינינן, ובכ"י רח"ש כדינר עבה גירדילרען, וצ"ל כעובי דינר גרדינן או גרדינון והיא מטבע עם שם קיסר Gordianus וכן בוי"ר פ"ז כעובי דינר גרדיון, ובירושלמי חגיגה פ"ב (דף ע"ט ע"ד) כעובי דינר גורדייטון, ועיין ערוך השלם ערך גרדיון. ובתנחומא הנדפס אות ב' עבה כדינר חסרה מלת „גרדיון" וכן חסר בשמ"ר פי"ד אות א'. ועיין בחדושי הרד"ל וחדושי הרש"ש: ובילקוט בא רמז קפ"ו כדינר עבה קורדינא, הביא כלשון חז"ל חולין נ"ד ע"ב שיעוריה בדינר קורדינאה כו', אולם בילקוט תהלים הביא בשם התנחומא כדינר עבה גרדיון. וכן היה כבר חסר לפני הרב בעל הערוך ולא הביאה בערך גרדיון בשם הילמדנו, אולם בס' והזהיר (דף ג' ע"ב) וימש חושך שהיה משתמש והיה עוביו כדינר זהב עובי דינר גורדיאני, יש לתקן שצ"ל שהיה ממשש או ממשמש כתרגום ירושלמי, ועיין בהערה שלאחריה. והמחבר הזה הוסיף „והיה עוביו כדינר זהב" ע"פ מאמרם חולין נ"ד ע"ב וכן בהרבה מקומות בדברי רז"ל מובא השיעור הזה כדינר זהב. וידידי הרה"ג מוהר"ר ישראל מאיר פריידמאן נ"י בעל ענפי יהודה כתב שם וז"ל: מה שכתב בעל ס' והזהיר עובי דינר גורדיאני ליתא בתנחומא ושמ"ר וכנראה שהוא חסר, עכ"ל. אולם עובי דינר גורדינאי הוא דברי התנחומא כ"י שלפנינו וכמו שמובא בילקוט בשם התנחומא: ובעל ס' והזהיר הוסיף רק המלות „עוביו כדינר זהב" ואולי היתה זאת הגהה מבחוץ והובא פנימה: (יג) וימש חשך. בנדפס סיים שנאמר וימש חשך, וכן בשמ"ר פי"ד סוף אות א' סיים שנאמר וימש חשך שהיה בו ממש, ועיין במדרש לקח טוב (שמות י כא). וימש חשך וימששו מצרים ולא אור, ואע"פ שהוא בשי"ן אחד הרי כתוב אולי ימושני אבי (בראשית כז יב) בש' אחד והוא לשון מישוש, וע"ש בהערה כ"ג שכתבתי כוונתו כי היא מפעלי הכפל, והביא לשון הכתוב ימששו חושך ולא אור (איוב יב כה) ועיין בראב"ע אחרי שהביא דברי יפ"ת כי וימש כמו וימיש הביא דעתו כי וימש מגזרת ימשש, ואין טענה בעבור שהוא מפעלי הכפל כי כמוהו בזה הענין ידישם ולא ימישון כו', והנה הטעם שימששו בידם החשך שכל כך יהיה עב, וגם רש"י עה"ת הביא וז"ל, ומדרש אגדה פותרו לשון ממשש בצהרים שהיה כפול ומכופל ועב עד שהיה בו ממש עכ"ל, ועיין ברמב"ן שכתב כי לא היה החשך הזה אפיסת אור השמש, שבא שמשה והיה כמו לילה, אבל היה אד עב שירד מן השמים מורגש שהיה בו ממש, כאשר הוא לפעמים בים אוקיאנוס: (יד) ז' ימים של חשך היה על המצרים, מובא בילקוט רמז קפ"ו בשם התנחומא, ומובא בנדפס אות ג', וכן בשמ"ר פי"ד אות ג', ובנדפס „ארז"ל" ובשמ"ר „רבותינו אמרו" וכוונו בזה אל התנחומא כ"י שלפנינו, וכן מובא בס' והזהיר דף ג' ע"ב אמרו כו', והלשון משובש שם ויש לתקן ע"פ התנחומא: (טו) ואיזה יום שביעי שנאמר ויהי הענן והחשך כו', וכ"ה בילקוט שם, ובנדפס אחר שסיים והעומד אינו יכול לישב, נוסף ומי שהוא רבוץ לא היה יכול לזקוף מנין שכן כתיב [שלשת ימים] לא ראו איש את אחיו, הרי שלשה, ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים, הרי ששה, ואיזה הוא יום השביעי ויהי הענן והחשך (וגו') ויאר [את הלילה] זה יום של ים, ודורש שלשת ימים בפסוק שלפניו דבק עם לא ראו איש את אחיו, ועיין ביפה תואר, וכן הוא במדרש שמ"ר רק שם הלשון מתוקן יותר, ובספר והזהיר הלשון משובש: (טז) והיו ישראל נכנסין, מובא בילקוט בא רמז קפ"ו בשם התנחומא.

וכליהם שהיו להם, אמר ר' אבין הלוי אף מכת הדם כשבאת על המצרים נהפך היאור לדם, שנאמר ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות וגו' (שם ז כד), מה היו עושין, היו רואין לישראל ממלא את חביתו מן היאור, והיו הולכין אחריו ומבקשין ממנו לשתות מים, והיו נעשין לתוך פיהם דם, אמר ר' אבין מה שהיו לוקחין מישראל במקח היו שותין מים, שאי אפשר לאדם להיות בלא מים, והיו לוקחין מישראל מים, ומשם העשירו ישראל, (יז) [ואף כאן כשבאת מכת חשך עליהן הכירו בתיהן של מצרים ומשם העשירו ישראל]:

[ד] נטה (את) ידך על השמים (שמות י כא). (יח) בטכסים [מלך] בשר ודם הביא הקדוש ב"ה עליהם את המכות, מלך בשר ודם כיון שהמדינה מורדת עליו, מה עושה משלח (יט) לגיונות, והן מקיפין עליה, (כ) בתחילה הוא (שובר) [סוכר] אמת המים שלהם, אם חוזרין מוטב, ואם לאו הוא מביא עליהם (כא) קלנים, (כב) [אם חוזרין מוטב, ואם לאו יורה בהן חצים, אם חוזרין מוטב, ואם לאו מביא עליהם, (כג) לגיונות, אם חוזרין מוטב, ואם לאו מביא עליהם

הערות ותקונים

התנחומא והוא כמו לפנינו בכ"י, אולם בנדפס וגם בשמ"ר פי"ד אות ג' הוא בשינוי לשון וגם ליתא שם המאמר מר' אבין הלוי, ועיין לעיל פ' וארא אות י"ד מובא המאמר מר' אבין הלוי שממכת הדם העשירו ישראל, ועיין גם בנדפס וארא אות י"ג כי נמצא גם שם המאמר מר' אבין הלוי: (יז) ואף כאן, הוספתי בפנים ע"פ כ"י רומי, והשמיט המעתיק מן העשירו ישראל עד העשירו ישראל, וחסר גם בכ"י רח"ס: (יח) בטכסים בשר ודם הביא הקב"ה עליהם את המכות מובא בילקוט בא רמז קפ"ב בשם התנחומא, וכן מובא בתנחומא הנדפס אות ד', ושם מתחיל אמרו רבותינו ז"ל וכוונת בעל מסדר מהנדפס למאמר התנחומא שלפנינו בכ"י, וכן מובא במנורת המאור סי' ק"מ, ובשמ"ר לא הביא כל זה, רק בפט"ו אות כ"ז י' מכות הביא עליהם בנימוס המלכות, ולדברי התנחומא שלפנינו כוון רש"י בפירושו על התורה (וארא ח יז) ויש טעם בדבר באגדה בכל מכה ומכה למה זו ולמה זו בטכסיסי מלחמות מלכים בא עליהם כסדר מלכות כשצרה על עיר בתחלה מקלקל מעיינותיה, ואח"כ תוקעין עליהם ומריעין בשופרות ליראם ולבהלם, וכן הצפרדעים מקרקרים והומים כו' כדאיתא במדרש רבי תנחומא עכ"ל. ומובא בסגנון אחר בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (דף סו ע"ב) וכן בפסיקתא רבתי פי"ז פסקא ויהי בחצי הלילה. וכאשר העירותי בהערות שלי לפסיקתא הערה ב', כי הפסקא הזאת הובאה בטעם תומה אל תוך הפסיקתא רבתי באשר כי היה חסר ברבתי איזה פסקות והשלימה המעתיק מן הפסיקתא הישנה. ובעל השאילתות סוף פרשה נו סימן פ' הביא כל המאמר הזה, והגאון הרי"ב ליין שם מעין זה תמצא בילקוט וארא רמז קפ"ב בשם התנחומא עכ"ל, אולם כל מעין יחזה כי בתנחומא כ"י שלפנינו אשר העתיק בעל הילקוט שם, וכן בנדפס פ' בא אות ד' כל המאמר הזה באופן אחר ממה שהובא בשאילתות, רק מתאים מלה במלה אל הפסיקתא, לכן מן הפסיקתא שאב בעל השאילתות את דבריו. ופי' בטכסים בלשון יוני τάξις פי' סדר. ובפסיקתא הביא בטכסיסי של מלכים בא עליהם הקב"ה, ור"ל לפי סדר המלכים כן הביא עליהם המכות, ובנדפס כטקסין של מלכים, ותקנתי גם לפנינו בטכסים [מלך] בשר ודם: (יט) לגיונות, פי' בל"י λεγεων וכן ברומי legion לבא של רומיים במספר אנשי מלחמה ידוע אלפים כמו שהביא המוספי בערך לגיון, ועיין בפסיקתא שם הערה פ"ט: (כ) בתחלה הוא שובר אמת המים, וכ"ה בכ"י רומי, אולם בילקוט שם בתחלה סוכר אמת המים, וכן תקנתי בפנים, וכן בכ"י רח"ס בתחלה הוא סוכר עליהם אמת המים, ובפסיקתא בתחלה סגר אמת המים, וברבתי סכר אמת המים, ובנדפס דפוס קונסטאנטינא גם וויניציא כתוב ג"כ שובר, רק המדפיס דפוס מאנטובה תיקן סוכר אמת המים: (כא) קלנים, פי' משמיע קול, ועיין בפסיקתא שם הערה פ"ז, ומובא בערוך ערך קלן ג' וז"ל בילמדנו בסוף וארא [נ"ל ברים בא] לא חזרו הביא עליהן קלנין אלו הצפרדעים, כבר פירשנו בערך קל ברים זה הפרק עכ"ל והוא המאמר בתנחומא הנדפס. ובערך קל ה' הביא המאמר מפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה והוא המאמר שלפנינו בנמשל: (כב) אם חוזרין מוטב, הוספתי, כי נשמטו שלש מכות, והשמיט המעתיק מן אם חוזרין עד אם חוזרין, ובנמשל נשמטו ב' מכות, וגם בכ"י רומי הלשון משובש, כי נמצא שם במשל אם חוזרין מוטב ואם לאו יורה בהם חצים וחסר ג' שלאחריהן היינו לגיונות, דרמסיות, נפט, ובנמשל חסר רק לגיונות ודורמסיות, וגם בכ"י רח"ס נשתבש הלשון, ובילקוט וארא רמז קפ"ב חסר במשל קלנין וחצים, ונמצא בנמשל, וגם חסר במשל ובנמשל לגיונות ודורמסיות, ובמשל נמצא נפט וחסר בנמשל, אולם בנדפס נמצא לנכון. וראיתי בדפוס ראשון דפוס קונסטאנטינא גם בדפוס וויניציא חסר במשל קלנים וברבריס ונמצא בנמשל. וכן נמצא בסגנון אחר בפסיקתא ובפסיקתא רבתי ובשאילתות: (כג) לגיונות, כ"ה בפסיקתא וברבתי, אולם בנדפס הגי' מביא עליהם ברבריס. בהערה שלפניה העירותי כי חסר בדפוס ראשון דפוס קונסטאנטינא ודפוס וויניציא המשל מן ברבריס רק נמצא בנמשל, ובנמשל שם הגי' לא חזרו הביא עליהם הברבריים זה ערוב, ולדעתי נ"ל חברבר, וידוע כי הוראת חברבר הוא כמו ערוד, יכן

(כד) דורמסיות], אי חוזרין מוטב, ואם לאו זורק בהם (כה) נפט, אם חוזרין מוטב, ואם לאו משליך בהם, (כו) אבני בליסטרא, ואם חוזרין מוטב, ואם לאו (כז) מגרה בהן (לגיונות ו)

הערות ותקונים

וכן תמצא ברש״י (וארא ח יז) את הערוב כל מיני חיות רעות ונחשים ועקרבים בערבוביא והיו משחיתים בהם. והוראת מלת לגיונות ידוע עיין הערה יט: (כד) דורמסיות, וכ״ה בפסיקתא וברבתי ובשאילתות, ומובא בערוך ערך דרלמוס וז״ל בפסיקתא דויהי בחצי הלילה ואחר [כך] נותן להם דורמסיות פי׳ דבר כבד מאד, ובילמדנו ויהי חשך אפלה לא חזרו הביא עליהן דורמוסיות זה הדבר עכ״ל. והוא המאמר מתנחומא הנדפס והעירותי בהערה ל׳ להפסיקתא כי המלה דורמסיות היא כמו אנדרלמוסיות כי היא מלה יונית ἀνδρολοιμός פי׳ מגפת אנשים, וכן אנדרולומוסיא בא לעולם (ירושלמי סוטה פ״א ה״א ב״ר פכ״ו וי״ר פכ״ג במ״ר פ״ט) היא המלה היונית ἀνδρολοιμοσία וכן מלך בשר ודם שמרדה עליו מדינה הוא עושה בה אנדרולומוסיא (במ״ר פ״ה) ובתנחומא פ׳ במדבר בטעות אנדרומוסיא, ובמדרש במ״ר פי״ח משלח שם לגיונותיו ועושה בה אנדרלמוסיא ומקורו בתנחומא פרשת קרח ד״ה ויאמר ה׳ אל משה ובתנחומא בראשית פסוק כי רבה רעת האדם, בעון זמה אנדרלומוסיא באה לעולם. אחרי כתבי זאת העירני ידידי הרב החכם הגדול מוהר״ר יהודה דר׳ פירסט רב דק״ק מאנהיים בהוראת מלת דורמסאות ובביאור ענין מאמר הפסיקתא והתנחומא הנ״ל בדברים נכוחים למבין דוגמת מספרי מלחמות ימי קדם כפי המובא בספרי תולדות הימים וקורות עולם. וכדי שלא למנוע טוב מאת הקוראים אעתיק פה דבריו במכתבו אלי מיום כ״ב למב״י תרמ״ג ככתבו וכלשונו: בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (ס״ז ע״ב) ובמדרש תנחומא פרשה בא דימה ר׳ לוי בשם רבי ברכיה את מכות מצרים לרעות וצרות הבאות על עיר שהיתה במצור מפני מלכי רומי, והמדרש עורך אותן הצרות זו אחר זו. והנה כל אותן הצרות ראינו שבאו על עיר יודפת שבאה במצור מפני אספסיאנוס, כמו שכתב יוסף הכהן בספר ג׳ פרק ז׳ ממלחמת אספסינוס וטיטוס נגד היהודים, כי שם כתב לאמר בתחילה ביקש אספסינוס למנוע אנשי העיר מלהוליך ולשאוב מים מן הבאר (וזהו סכר עליהם אמת המים) ולהמיתם בצמא, ואח״כ מספר שהוא בעצמו (יוסף הכהן שהיה אז שר צבא בעיר יסבת) צוה את אנשי חיל העיר לאטום ולסתום אזניהם שלא יתבהלו מקול קנים ושלא יחרדו מקול תרועת מלחמה ומקול הצווחה מרעש שפעת הקלבסים והגפת תריסין במחנה הרומיים ואח״כ צוה לזרוק על חיל הרומים נפט וסמן חם, והזכיר ג״כ ששלח אספסינוס בעלי חצים ורובי קשתות נגד חיל העיר (עיין ס״ק ו׳ שם). ובס״ק י״ח כתב ששלח אספסינוס ערביים וארמים נגד חיל העיר, והם דוגמת הברבריים. ואעיר בזה שהתנחומא גורס ואח״כ מביא עליהם ברבריים במקום שכתוב בפסיקתא ואח״כ מביא עליהם לגיונות, ודבר ידוע הוא כי צבא הרומיים הנקרא לגיון חלק אחד מהם היו מן אנשי רומי ואיטאליא, וחלק האחר הן הנקראים חברים (sorii) או חיל העוזרים (auxalia) היה מן העמים הנכבשים תחת יד הרומים. ותחלה היו משלחים את חיל הצבא מן העמים הנכבשים תחת ידיהם, ואח״כ אם הם לא הצליחו היו משלחים את תוקף חיל צבא שהם מן הרומים ואנשי איטאליא. וחלק הראשון הנזכר הן הן הברבריים אשר מזכיר מדרש תנחומא, ולפיכך צריך לגרוס ג״כ בפסיקתא במקום הזה „הביא עליהם ברבריים״ (ולא לגיונות) והן הערביים והארמים אשר זכר יוסף הכהן. ואח״כ הביא עליהם דורמיסאות, המלה הזאת שהיא קשה מאד הן מצד הבנתה הן מצד מקורה אי אפשר לפרש כמו אנדרולומוסיא, כי הנה מקרא מלא הוא, הנה יד ה׳ הויה במקנך אשר בשדה בסוסים בחמורים בגמלים דבר כבד מאד (שמות ט ג), וא״כ ענין מגפת אנשים איננו נכון בזה. ונחזור לענינו הראשון נומר מאחר שלא הצליחו חיל הצבא מן העמים הברבריים נגד האויב, אז יחזור הדבר אל תוקף עם המלחמה שהיו נקראים Hastati כי היו בידם רמחים וחניתות, וזהו הלגיונות ששלח אספסינוס עליהם מאנשי רומי ואיטליא שהם דורמיסאות. ונראה בעיני שמלת דורמיסאות היא טעות וצ״ל דורמיכאות שהיא המלה היונית δορυμαχοι עורכי רומח, והיא העתקת המלה הרומית Hastati. ולפי זה היו שני אלה הצרות והרעות אשר מביאים מלכי רומי על העיר באחרונה יותר קשה מהראשונות, אם הברבריים לא הצליחו אזי משלח למולם תוקף הלגיון אנשי רומי ואיטאליא שהם דורמיכאות: (כה) נפט, ידוע שהוא שמן הריח הנוסף מבין סלעים Naphta ועיין בפסיקתא הערה נ״א: (כו) אבני בליסטרא, בפסיקתא בלסתרא, וברבתי ושאילתות הוא כמו לפנינו, ובנדפס בליסטראות, ומובא בערוך ערך בלסטר בשם הפסיקתא גם בשם הילמדנו, וכתב המוספי פי׳ בל״י ורומי βαλλιστρα balista כלי מלחמה אשר בו מורים אבנים וחניתות לרדות החומות ולהרוג האויבים (גראבעס געשיסן), והאיש המורה באותו כלי נקרא בלסטרי, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא הערה נ״ג ועיין גם בערוך החדש: (כז) מגרה בהן לגיונות ואוכלוסין, הסגרתי המלות לגיונות ותקנתי שצ״ל אוכלוסין, וכ״ה לנכון בנדפס, כי כבר אמור למעלה הביא עליהם לגיונות, ובגמשל הוא לנכון כמו שתקנתי, ובילקוט וארא רמז קפ״ו הביא בשם התנחומא עם הטעות, ובפסיקתא ואח״כ העמיד עליהן כובשין כגון הארבה, וכן בפסיקתא רבתי אשר כל הפסקא הלזו היתה חסרה ברבתי והמעתיק השלימה מן הפסיקתא הישנה דרב כהנא, העתיק ואח״כ העמיד עליהם כובשים ארבה, ועיין מה שהעירותי על זה בפסיקתא שם פסקא ויהי בחצי הלילה הערה נ״ד, ראיתי במאיר עין ברבתי פסקא ויהי בחצי הלילה שהעיר על דברי השאילתות שכתב הביא עליהם כבשים

אוכלסין הרבה, אם הוזרין בהם מוטב, ואם לאו (כח) אוסר אותן בבית האסורין, אם חוזרין מוטב, ואם לאו הורג את הגדולים שבהם, כך הקב"ה בא על המצרים בטכסיס של מלכים, בתחילה (שבר) [סכר] אמת המים שלהן, שנאמר ויהפך לדם יאוריהם ונוזליהם בל ישתיון (תהלים עח מד), ולא חזרו הביא עליהם קלנים, (כט) אלו הצפרדעים, שנאמר על דבר הצפרדעים וגו' (שמות ח ח), ולא חזרו (ל) הביא עליהם את החצים, אלו הכנים, שנאמר ותהי הכנם [באדם ובבהמה] (שם שם יג), שהיתה נכנסת בגופו של מצרי כחץ הזה, (לא) [ולא] חזרו (לב) הביא עליהן לגיונות זה ערוב (לג) שנאמר ישלח (בם) [בהם] ערוב ויאכלם (תהלים עח מה), ולא חזרו הביא עליהם דורמסיות, (לד) זה הדבר], ולא חזרו (לה) זרק בהן נפט זה השחין, ולא חזרו השליך בהן אבני בליסטרא, (לו) זה הברד, ולא חזרו ואחר כך, (לז) גירה בהן אוכלוסין הרבה, זה

הערות ותקונים

ארבה ר"ל שבשים ומחזיקים בהם אולי „אלו המלות הם תוספת מגליון" ושכח או לא ראה כי כבר העירותי על זה בפסיקתא בהערה ל"ד. גם מה שכתב שם בהערה ס' שהפסיקתא שלי העתיק כל זה מרבתי טעות הוא בידו, בראשון כי הפסקא הזאת איננה מתחלת ילמדנו רבינו, גם לא סיים ממה שקרינו בענין, ולא ר' תנחומא פתח כיתר הפסקות, גם תראה מן הד' פסקות אשר שלחתי אליו נמצא באמת אחת מהן פסקא ויהי בחצי הלילה אשר נאבד או נשמט מן הרבתי, ומתחלת ילמדנו רבינו ונמצא הסיום מנין ממה שקרינו בענין ור' תנחומא פתח בה, ולמה לנו לעקש עלינו את הפסיקתות: (כח) אוסר אותן בבית האיסורין, וכ"ה בנדפס ובילקוט, אולם בפסיקתא וברבתי ובשאילתות ואח"כ הביאם בפלקיות, ובפסיקתא בהערה נ"ה העירותי בבית האסורים הוא פי' של בפלקיות, ובערוך ערך פלק א' הביא ב' הנוסחאות וז"ל בפסיקתא ויהי בחצי הלילה ובילמדנו ויהי חשך אח"כ חבשן בפלקיות זה החשך, פ"א לא חזרו חבשן בבית האסורין פי' בית הסהר בל"י ἡ φυλακή ובלשון ישמעאל נקרא הסדין שכובשין בו רגלי האדם פלקה עכ"ל, ולדעתי בתחלה הביא ג' הפסיקתא ואח"כ כתב פ"א כוון לגי' הילמדנו כמו שהוא לפנינו ובנדפס. וידוע כי הערכים שהביא הערוך בשם הילמדנו מס' שמות כלם נמצאים בתנחומא הנדפס לס' שמות: (כט) אלו הצפרדעים שנאמר על דבר הצפרדעים, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכן מובא בשאילתות, ובנדפס ליתא בזה הראיה מן הכתוב, ומזה נראה כי היה לפני בעל השאילתות ג"כ בנדפס כמו כן, כי מן הנדפס לקח הראיות מהכתובים, ובעל הילקוט השמיט בכולם הראיות מן הכתובים ודייק מן הכתוב הזה דכתיב ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים ולא כתב זה בתפלת ערוב על דבר הערוב ולא בברד ולא בארבה ע"כ שפירושו על דבר הצפרדעים וצעקתם, וכן תמצא בשמ"ר פי"ו אות ו' על דבר הצפרדעים, רבותינו ז"ל אמרו לא די להם למצרים השחתת הצפרדעים אלא שהיה קולן של צפרדעים קשה להם ממכתן שהיו נכנסות בגופן וצועקין בתוכן שנאמר על דבר הצפרדעים על דבור הצפרדעים ע"כ. ומה שהביא רז"ל אמרו כוון להתנחומא, וכן תראה עוד בשמ"ר פט"ו אות כ"ז ומנין שהיו מדברות שנאמר על דבר הצפרדעים. גם נמצא אחר זה בשאילתות ואמר ר' יוסי בר חנינא קירקורין של צפרדעים היו להן קשה יותר מן הכל, וזה לקח מן התנחומא הנדפס וליתא בכ"י שלפנינו, וז"ל התנחומא הנדפס ר' יוסי בר חנינא אמר קרקורין היה קשה להם מהשחתתם, וכן הביא הערוך בשם הילמדנו בערך קל ה' וגורם היה קשה עליהם יותר מהם וכן הביא בערך קרקר בשם הילמדנו ושם גורם היה קשה להן יותר מהשחתתן כמו שהביא השאילתות, ומה שהביא שם ג"כ בשם הפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה לפנינו נשמט זה בפסיקתא, ופי' קרקורין זעקתם, עיין בהערה פ"ז להפסיקתא: (ל) הביא עליהם את החצים, בנדפס ירה עליהם חצים, וכן בפסיקתא וברבתי ואח"כ ירה בהם חצים, כגון הכנים, וכתבתי שם בהערה פ"ח, בתנחומא סיים שנאמר ותהי הכנם באדם ובבהמה היו נכנסים בגופו של מצרים כחצים, ע"כ, דרש ממה שכתוב באדם ולא על האדם שנכנסו לתוך גופם: (לא) ולא חזרו ט', הוספתי גם במשל ערוב ודבר, וחסר גם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובילקוט וארא רמז קפ"ו בשם התנחומא נשמט משגגת המעתיק במשל ג' מכות ערוב דבר שחין: (לב) הביא עליהם לגיונות, וכ"ה בנדפס רק שם הגי' הביא עליהם ברבריס, ועיין לעיל הערה כ"ג, ובשאילתות הביא ג"כ הביא עליהם לגיונות, נראה כי כן היה לפניו בנדפס: (לג) שנאמר ישלח בהם ערוב ויאכלם, כן מובא בנדפס, ובשאילתות הביא ראיה מן הכתוב ויבא ערוב כבד ביתה פרעה (שמות ח כ) וכאשר הוא בנדפס יותר נכון ודייק מדכתיב ויאכלם: (לד) זה הדבר, בנדפס סיים והרג את מקניהם, ובשאילתות מובא ראיה מהכתוב שנאמר דבר כבד מאד (שמות ט ג): (לה) זרק בהן נפט זה השחין, בנדפס וכן בשאילתות סיים שנאמר ויהי שחין אבעבועות פורח באדם [ובבהמה] (שמות ט י), ור"ל שהיה הריח רע כמו הנפט, או שהיה השחין בוער כמו הנפט: (לו) זה הברד, גם בנדפס ליתא ראיה מהכתוב, אולם בשאילתות מובא שנאמר ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד (שמות ט כד): (לז) גירה בהן אוכלוסין הרבה זה הארבה, וכ"ה בנדפס, אולם בשאילתות הביא עליהם כבשים, ארבה, (ר"ל כובשים ומחזיקים בהם) שנאמר נטה ידך על ארץ מצרים בארבה (שמות י יב), וכן בפסיקתא וברבתי ואח"כ העמיד עליהם כובשין כגון הארבה, ועיין בפסיקתא שם הערה נ"ד:

ואח"כ

הארבה, (לח) ואחר כך נתנם בבית האסורים [זה החשך] (לט) שנאמר וימש חשך וגו' (שמות י כא), (מ) ולא חזרו והרג כל הגדולים שבהן, שנאמר וה' הכה כל בכור (שם יב כט):

[ה] (מא) **כל** מה שחשבו המצרים על ישראל הביא [הקב"ה] עליהם מה שחשבו להם, הם חשבו להם שיהו שואבי מימיהם, מה כתיב ויהפך לדם יאוריהם ונוזליהם בל ישתיון (תהלים עח מד), הם חשבו עליהם (מב) שיהו טעונין (פרגמוטרם) [פרגמוטים], שלח עליהם צפרדעים והיו משרפים אותם, הם חשבו שיהו עושין בארץ, הרחיש הקב"ה את הארץ כנים, הם חשבו שיהו טוענין את בניהם (מג) כפדגוג הזה, (מד) שלח בהם אריות וזאבים ודובים, (מה) היה למצרי י' בנים אמר לישראל שיוליכם לשוק, והיה הארי בא ונוטל אחד, והזאב אחד, והדוב אחד, והנמר אחד, והנחש שרף אחד, והיה נכנס אצל המצרי לבדו, והמצרי אומר איכן הם בני, אומר לו ישראל שב ואני אעשה לך חשבון, נטל האריה אחד (מו) וכך וכך עד שנתן לו חשבון, והם חשבו שיהו רועים את מקניהם, ושילח בהם את הדבר, שנאמר וימת כל מקנה מצרים (שמות ט), (מז) הם חשבו שיהו בלנין (רוחצין אותם), הביא עליהן את השחין, הם חשבו לסקול אותם באבנים, הביא עליהם הקב"ה את הברד שנאמר ויהי ברד וגו' (שם שם כג), הם חשבו שיהו כורמיהם, הביא הקב"ה את הארבה ואכל אילנותיהם, שנאמר (ואכל) [ויאכל] את כל עשב הארץ וגו' (שם י טו), הם חשבו לאסור אותם בבית האסורים, הביא הקב"ה עליהם חושך, שנאמר לא ראו איש את אחיו וגו' (שם שם כג), הם חשבו להרג אותם, הקב"ה הרג בכוריהם, שנאמר וה' הכה כל בכור (שם יב כט), הם חשבו לשקע אותם במים, אף הקב"ה שקען במים, שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף וגו' (תהלים קלו טו):

[ו] (מח) **וכל** מכות שהביא הקב"ה על המצרים, הוא עתיד להביא על אדום,

---

הערות ותקונים

(לח) ואח"כ נתנם בבית האיסורים, בנדפס לא חזרו חשבן בבית האסורים: (לט) שנאמר וימש חשך וגו' והכוונה לסיפא דקרא ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים וגו' ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים: (מ) ולא חזרו והרג כל הגדולים שבהן, שנאמר וה' הכה כל בכור, וכן הוא בנדפס, ובפסיקתא, וברבתי ואח"כ הוציא כל גדול שבהן כגון מכות בכורות, ובשאילתות הביא ואח"כ הוציא הגדול שבהן והרגו זה מכת בכורות, והוסיף להביא ראיה מן הכתוב שנאמר ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם (תהלים עח נא): (מא) כל מה שחשבו המצרים על ישראל, מובא גם בנדפס שם, וכן מובא בילקוט והרא רמז קפ"ו בשם התנחומא, ובעל השאילתות השמיט זה עד ר' לוי חתניה דר' זכריה כי הוא העתיק מן הפסיקתא ולא מן התנחומא: (מב) שיהו טעונין פרגמוטרם, תקנתי שצ"ל פרגמטים, פי' סחורה בל"י, ובכ"י רח"ס פרגמטיא, ובנדפס חשבו שיהו טוענין פרגמטיהן, ובילקוט פרגמוטטן, וגרסם בצדו פי' סחורות, והיא המלה היונית πραγματευτὴς (מג) כפדגוג, פי' בל"י ורומי אומן המגדל את התינוק, ובנדפס שיהו טוענין אותן כבדגג צ"ל כפדגוג: (מד) שלח בהם אריות וזאבים ודובים, וכן מובא בילקוט שם בשם התנחומא, ובנדפס שלח בהן ערוב אריות זאבים נמרים ונשרים: (מה) היה למצרי י' בנים, וכן מובא בכ"י רח"ס ובילקוט שם כמו שהוא לפנינו, ובכ"י הגי' היו לישראל בנים, ובנדפס היה למצרי עשרה בנים (כן הוא גם בדפוס קונסטאנטינא גם בדפוס וויניציא, אולם בדפוס מאנטובה הגיה חמשה בנים) והיו נותנין לישראל להוציאן לשוק בידו בא ארי נוטל אחד זאב נוטל אחד דוב אחד נמר אחד נשר אחד, ובמקום שכתוב בנדפס נשר אחד, נאמר לפנינו בכ"י והנחש שרף אחד, אולם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ליתא זה והביא רק ארי זאב דוב נמר: (מו) וכך וכך, וכ"ה בכ"י רומי גם בילקוט, וזה כי קצר המעתיק לחשבם כולם עוד הפעם, אולם בנדפס חשבם עוד הפעם בפרוטרט, ובכ"י רח"ס חסרים המלות „נטל האריה אחד וכך וכך עד שנתן לו חשבון": (מז) הם חשבו שיהו בלנין רוחצים אותם, המלות „רוחצים אותם" הוסיף המעתיק לפרש מלת בלנין, וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט בשם התנחומא, וגרסם שם בצדו „פי' בעלי מרחץ" ובנדפס הביא חשבו כדי שיהו מחמין להן חמין, השמיט המלה הזרה והגיה „מחמין להן חמין" ומלת בלנין ידוע שפירושו ביוני בעל המרחץ: (מח) וכל מכות שהביא הקב"ה על המצרים, מובא ג"כ בנדפס אות ד', ומובא בילקוט שם רמז קפ"ב בשם התנחומא, וכן בילקוט ישעיה רמז רל"א בשם התנחומא, וכן נשנה התחלת המאמר בתנחומא לעיל בפרשת וארא אות ט"ו, ושם הוא בשם ר' אלעזר בן פדת, וכן מובא כן בשמו בילקוט ישעיה שם, וכן נשנה המאמר בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה, וגם ברבתי ומתחיל ר' לוי חתניה דר' זכריה בשם ר' ברכיה כאשר שמע למצרים כו', ומן הפסיקתא הועתק אל השאילתות שם פ' ט, ודברי השאילתות נובעים מן הפסיקתא ולא מן התנחומא, כאשר יראה כל מעין

שנאמר כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור (ישעיה כג ה), (מט) אמר ר' אלעזר כל מקום שכתיב צור מלא, בצור המדינה הכתוב מדבר, וכל מקום שכתיב בו צר חסר ו', במלכות רומי הרשעה הזו הכתוב מדבר, (נ) שהיא מצירה לישראל. (נא)במצרים הביא עליהם מכת דם, אף באדום כן, שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש וגו' והירח לדם (יואל ג ג), במצרים הביא עליהם צפרדעים, שהיה קולן קשה, אף באדום כן, (נב) שנאמר קול שאון מעיר וגו' (ישעיה סו ו), במצרים הביא עליהם כנים אף באדום [כן, שנאמר] ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית (ישעיה לד ט), (נג) אין עפר אלא כנים, כד"א והך את עפר הארץ והיה כנים וגו' (שמות ח יב), (נד) במצרים הביא עליהם ערוב, אף באדום כן, שנאמר וירשוה קאת וקפוד [וינשוף ועורב ישכנו בה] (ישעיה לד יא), במצרים הביא עליהם דבר, אף באדום כן, שנאמר ונשפטתי אתו בדבר (יחזקאל לח כב), במצרים הביא עליהם שחין, אף באדום כן, (נה) שנאמר וזאת תהיה המגפה [וגו' המק בשרו] (זכריה יד יב), במצרים הביא עליהם ברד, אף באדום כן, שנאמר וגשם שוטף ואבני אלגביש (יחזקאל שם), במצרים הביא עליהם ארבה, אף באדום כן, (נו) שנאמר בן אדם [וגו'] אמור לצפור כל כנף וגו' (שם לט יז), במצרים הביא

הערות ותקונים

גם פתח ג"כ בשם ר' לוי חתניה דר' זכריה כמו בפסיקתא ועיין מה שהעירותי עוד על זה בהערה נ"ו לפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה, ועיין רש"י בישעיה שם על הכתוב כאשר שמע למצרים כי דבריו נובעים מהפסיקתא או מהתנחומא: (מט) א"ר אלעזר כל מקום שכתיב צור מלא, עיין לעיל פ' וארא בהערה קכ"ז, ומובא בערוך ערך צר ז' בשם ילמדנו ויהי חשך אפלה והוא המאמר שלפנינו בנדפס באות ד': (נ) שהיא מצירה לישראל, בנדפס נוסף מי שפרע מן הראשונים יפרע מאדום, ובפסיקתא גם ברבתי ויהי בחצי הלילה ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים, וכן מובא בשאילתות שם, והביא ר' לוי בר חנינה אמר יש לתקן שצ"ל ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר, ומזה תראה כי דבריו נובעים מהפסיקתא, ובפסיקתא הערה נ"ז על המאמר מי שפרע שמובא בשאילתות וברבתי ובתנחומא בא, גם בילקוט וארא רמז קפ"ב בשם התנחומא, אולם הציון מהילקוט יש להגיה על המאמר שלאחריו, מה מצרים בדם, ולא על מי שפרע כי זה לא הביא הילקוט אשר לא נמצא בתנחומא כ"י שלפנינו: (נא) במצרים הביא עליהם מכת דם, ובפסיקתא מה מצרים בדם אף אדום כן, ובשאילתות השמיט המעתיק מן מה מצרים בדם עד מה מצרים צפרדע, שדלג מן מה עד מה ויש לתקן שם כמו שהוא בפסיקתא: (נב) שנאמר קול שאון מעיר, עיין בפסיקתא שם בהערה נ"ט: (נג) אין עפר אלא כנים כד"א והך את עפר, בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה בהערה ק"א העירותי כי המלות „כד"א והך את עפר הארץ" חסרות בפסיקתא רבתי, ובשאילתות ובתנחומא הנדפס הגי' במצרים כנים והך את עפר הארץ, ובאדום ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית, אולם נוסחא משובשת היא כי בכל המכות לא הביא ראיה מן המקרא על מצרים באשר שזה נודע לכל, ואיך א"כ יצא פה מהכלל ויביא ראיה מיותרת, אך הנוסחא הנכונה כמו שהביא הילקוט וארא רמז קפ"ב בשם התנחומא במצרים הביא עליהם כנים (אף לעתיד כן) [אף באדום כן] ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית ואין עפר אלא כנים כד"א והך את עפר הארץ ע"כ, לכן חסרו בפסיקתא המלות „ואין עפר אלא כנים", כן כתבתי שם, וכאשר הוא בילקוט הועתק מהתנחומא שלפנינו בכ"י. והנה בילקוט תחת אשר לפנינו בכל המכות כתוב „אף אדום כן" הגיה הוא „אף לעתיד כן" [וזה טעות הדפוס]. ובשאילתות דפוס וויניציא שנת רנ"ו הניח המדפיס מקום פנוי במקום מלת „אדום" ותיקן הגאון הרי"ב שם בשאילתות הנדפס עם שאילת שלום ע"פ הילקוט והוסיף המלות „לעתיד לבא": (נד) במצרים הביא עליהם ערוב, בתנחומא הנדפס נמצא לפני זה אחר כלות מכת ערוב מאמר אחד וזה תוארו „ר' אבא בר כהנא אמר חשך ואפלה שמשו במצרים אבל תהו ובהו לא שמשו בעולם הזה ולא עתידין לשמש, והיכן עתידין לשמש בכרך גדול שברומי (כ"ה בכ"י ה' מאקספארד ובדפוס קאנסטאנטינא גם וויניציא, אבל המדפיס דפוס מאנטובה השמיט מלת „שברומי" והגיה מלת „שבקפוטקיא") שנאמר ונטה עליה קו תהו ואבני בהו, ורבנן אמרי אומות העולם שלא קבלו את התורה שנתנה מתוך החשך עליהם הוא אומר כי הנה החושך יכסה ארץ וערפל לאומים, אבל ישראל ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה". זה הוסיף אחד המעתיקים מן הפסיקתא סוף פסקא ויהי בחצי הלילה (דף סח ע"ב), ומובא גם בשאילתות וכתב ההוספה בגלו, ונכנסה ההוספה חוץ למקומה בין ערוב לדבר, ושגגת המעתיק היא כמו שהעירותי בפסיקתא שם בהערה ק"ז: (נה) שנאמר וזאת תהיה המגפה, עיין בפסיקתא שם הערה ק"ב מה שהעירותי שם: (נו) שנאמר בן אדם [וגו'] אמור לצפור כל כנף, בפסיקתא הביא ג"כ הכתוב שלאחריו בשר גבורים תאכלו, וסיים וכתיב ואכלתם חלב לשבעה (יחזקאל שם), ובשאילתות שם הביא בטעות שנאמר בן אדם למצרים כל כנף ויעל וצ"ל שנאמר בן אדם אמור לצפור כל כנף וגו', גם מה שסיים וכתוב ואכלתם לחם לשבעה יש לתקן שצ"ל

חשך, אף באדום כן, שנאמר ונטה עליה קו תוהו וגו' (ישעיה לד יא), במצרים נגף בכוריהם, אף באדום כן, (נז) שנאמר שמה נסיכי צפון (יחזקאל לב ל), ר' מאיר אומר (נח) וירדו ראמים עמם וגו' (ישעיה לד ז), (נט) מה במצרים משפרע מאלהיהם, ואחר כך פרע מהם, אף באדום משפרע משר שלהם, אחר כך הוא פורע מהם, שנאמר והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא (מרום) [המרום] במרום, (ס) ועל מלכי האדמה (באדמה) [על האדמה] (שם כד כא):

[ז] (סא) **כך** דרש ר' תנחומא, ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר, החדש הזה לכם ראש חדשים וגו' (שמות יב א ב). (סב) זש"ה ענה דודי ואמר לי קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך כי הנה הסתיו עבר וגו' (שה"ש ב י יא) הנצנים נראו בארץ וגו' (שם שם יב). ענה דודי על ידי משה, ואמר לי על ידי אהרן. (סג) קומי לך רעיתי, בתו של אברהם (סד) שריעה אותי בעולמי. יפתי בתו של יצחק (סה) שייפה אותי בעולמי בשעה שעקדו אביו על גבי המזבח. ולכי לך, בתו של יעקב (סו) ששמע אל אביו ואל אמו [וילך פדנה ארם] (בראשית כח ז). (סז) ר' עקיבא אומר קומי לך [לכי] כתיב, יו"ד עשרה, (סח) [בזכות] יו"ד דברות שאתה עתיד לקבל בסיני. קומי לך רעיתי יפתי וגו', ר' יוחנן אמר רעיתי שכתיב את הכבש האחד תעשה בבקר וגו' (שמות כט לט): ד"א רעיתי, בתו של אברהם שהיה ריעי, שנאמר זרע אברהם אהבי (ישעיה מא ח), יפתי בזכותו של יצחק, שיפה אותי בעולמי כששטח צוארו על גבי המזבח,

---

הערות ותקונים

שצ"ל ואכלתם חלב לשבעה (יחזקאל שם): (נז) שנאמר שמה נסיכי צפון, וכן הוא בתנחומא הנדפס, וכן מובא בילקוט ואוצר רמז קפ"ב וילקוט ישעיה רמז רל"א בשם התנחומא, וביחזקאל שם כתוב בפסוק שלפניו שמה אדום מלכיה וגו'. ובפסוק שלאחריו כתיב אותם יראה פרעה ונחם על כל המונה חללי חרב פרעה וכל חילו וגו', ולזה כוון הדורש, אולם בפסיקתא וברבתי והועתק בשאילתות הגי' אף אדום כן שנאמר וירדו ראמים עמם (ישעיה לד ז) ואמר ר' מאיר וירדו רומים עמם, ומלדברי התנחומא נראה שיש לתקן כן בפסיקתא: (נח) וירדו רומיים עמם, כ"ה גם בפסיקתא, בשאילתות חסרה מלה זאת, ובשאילתות דפוס וויניציא שנת רנ"ו הניח המדפיס ריוח פנוי במקום המלה הזאת, והיתה גם זאת מיראת המדפיסים בימי קדם, ובתנחומא הנדפס בדפוסים הראשונים כתיב ג"כ וירדו רומים עמם, אולם בדפוסים אחרונים הגיהו וירדו ע"ז עמם: (נט) מה המצרים משפרע מאלהיהם (ובנדפס מאליליהם) ואח"כ פרע מהם, כ"ה גם בנדפס והסיום הזה ליתא בפסיקתא וברבתי. ושם נמצא המאמר כי הנה החושך יכסה ארץ ר' אבא בר כהנא אמר חשך ואפלה שמשו במצרים שלשת ימים כו' עד סוף הפסיקתא וכן הועתק בהשאילתות כן מהפסיקתא, ובתנחומא הנדפס נוסף המאמר הזה בין ערוב לדבר. עיין לעיל הערה נ"ד מה שהעירותי על זה: (ס) ועל מלכי האדמה באדמה, וכן מובא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובנדפס, גם בילקוט ואוצר שם, ובקרא כתיב ועל מלכי האדמה על האדמה, אולם בכל המקומות מובא לנכון על צבא המרום: (סא) כך דרש רבי תנחומא, וכן רשום בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובכ"י שני של אקספארד אחר שהביא אות ה' המתחיל „ממכילתא" במקום לפנינו כתוב „ממכילתא דר' ישמעאל" וגם אחר סיום אות ו' המתחיל החודש, ולפני אות ז', נוסף המאמר הזה וכתוב עליו „תנחומא" ונרשם בצדו בכתב מאוחר „מכאן עד ויהי בחצי הלילה אינו בדפוס": (סב) זש"ה ענה דודי, נשנה בפסיקתא החודש (דף מ ע"א), וכן הועתק ברבתי פט"ו פסקא החודש, (כי כל הפסקא ברבתי נעתקה מן הפסיקתא הישנה), ונשנה גם במדרש חזית פ"ב בפסוק הזה, ושם מתחיל ר' עזריה אמר לא היא עניה ולא היא אמירה אלא ענה לי ע"י משה ואמר לי ע"י אהרן: (סג) קומי לך רעייתי, בפסיקתא קומי לך זרזי גרמך, ובמדרש חזית בטעות זרוזי גרמיך, ואח"כ מתחיל רעיתי בתו של אברהם: (סד) שריעה אותי בעולמי, פעל מענין ריעות ואחוה ע"פ מאמרם תנחומא הנדפס ריש פ' לך שאיחה את העולם לפני הקב"ה, ובכ"י שני של אקספארד בטעות שריעה אתי בעולמו, ואחר המלות בחזית שם הגי' קומי לך בתו של אברהם דכתיב ביה לך לך מארצך, ולדעתי יש לתקן שם וכצ"ל קומי לך זרזי גרמך, דכתיב לך לך מארצך, רעיתי בתו של אברהם שריעה אותי בעולמי, והראיה דכתיב לך לך מארצך, הוא על קומי לך, ודריש מלת לך והביא ראיה מן לך לך, ר"ל שתהיה זריז, וכן העירותי בהערה קכ"ז בפסיקתא: (סה) שיפה אותי בעולמי, בפסיקתא שייפה שמי בעולמי, ובמדרש חזית שריעה אותו וייפה אותי על גבי המזבח, הביא ב' נוסחאות יחד „שריעה אותי" „וייפה אותי" גם צ"ל [בשעה שעקדו אביו] על גבי המזבח: (סו) ששמע אל אביו. בפסיקתא ובחזית הגי' ששמע לאביו ולאמו שנאמר וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם (בראשית כח ז): (סז) ר' עקיבא אומר קומי לכי, לכי כתיב, ר"ל הקרי הוא קומי לך והכתיב לכי, והמאמר מר' עקיבא וגם מר' יוחנן ליתא בפסיקתא ובחזית: (סח) בזכות יו"ד דברות, כן תקנתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובכ"י

ולכי לך בזכותו של יעקב, שאמרה לו אמו קום לך פדנה ארם וגו' (בראשית כח ב). **כי הנה** הסתיו עבר [הגשם חלף הלך לו], (סט) מהו הסתיו והגשם, אלא הסתיו ו' חדשים (ע) ואין טרחות בתוכו אלא כשהגשם יורד: ד"א כי הנה הסתיו עבר, (עא) אלו ארבע מאות שנה שנגזרו על אבותינו במצרים, הגשם חלף הלך לו, אלו מאתים ועשר שנים שעשו אבותינו במצרים: ד"א כי הנה הסתיו עבר, אילו רד"ו שנה שהיו אבותינו במצרים, הגשם חלף הלך לו, (עב) אלו שמונים ושש שנים שחזק השיעבוד על ישראל במצרים משנולדה מרים, (עג) לפיכך נקרא שמה מרים על שם המירור: הנצנים נראו בארץ, (עד) אלו הגואלים. ועת הזמיר הגיע, (עה) הגיע זמנה של ערלה להזמר, (עו) הגיע זמן שתעשה לי זמרה שנאמר עזי וזמרת יה (שמות טו ב). הגיע זמנה של תורה להנתן, שכתוב בה זמירות היו לי חקיך (תהלים קיט נד), וקול התור נשמע בארצנו (עז) ר' יוחנן אמר קול התור זה משה, שנאמר ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה וגו' (שמות יא ד). **התאנה חנטה פגיה** (שה"ש שם יג), (עח) אלו רשעי ישראל שמתו בשלשת ימי החשך, והגפנים סמדר נתנו ריח (שם), (עט) אילו הבינוניים שעשו

הערות ותקונים

ובכ"י שני של אקספארד: (סט) מהו הסתיו והגשם, בכ"י רומי מהו הסתיו זה הגשם והוא אומר כי הסתיו עבר אלא הסתיו ו' חדשים כו'. ובכ"י שני של אקספארד כי הנה הסתיו עבר לא הסתיו הוא הגשם, וכן בפסיקתא שם ובמדרש חזית בפסוק כי הנה הסתיו עבר ולא הוא הגשם ולא הוא הסתיו, ובכ"י רח"ס מהו הסתיו אלא הסתיו ד' חדשים צ"ל ו' חדשים: (ע) ואין טרחות בתוכו אלא כשהגשם יורד, בפסיקתא וברבתי ובחזית ולא הוא הגשם ולא הוא הסתיו א"ר תנחומא עיקר טרחותא מטרא, ולדעתי כוונו בזה שהביאו „א"ר תנחומא" אל התנחומא כ"י שלפנינו: (עא) ד"א אלו ארבע מאות שנים, מובא בפסיקתא שם, ובכ"י שני של אקספארד השמיט המעתיק מן ד"א עד ד"א השני: (עב) אלו שמונים ושש שנים, עיין סדר עולם רבא פ"ג נמצא משמת לוי ועד שיצאו ישראל ממצרים קט"ז שנה ואין השעבוד יותר על כן ולא פחות מן פ"ו שנים כשנותיה של מרים, ולמה נקרא שמה מרים על שם מירור: (עג) לפיכך נקרא שמה מרים על שם המירור, בפסיקתא שם ולמה נקרא שמה מרים, אר"י לשון מרור כד"א וימררו את חייהם (שמות א יד), ובמדרש חזית יש פה הוספה בזה הלשון: „פירושה שלכך שמה מרים על שם שנאמר וימררו את חייהם כי מרים לשון מירור הוא" והם דברי איזה מעתיק: (עד) אלו הגואלים, ר"ל משה ואהרן, ובפסיקתא כתוב מפורש הנצנים נראו בארץ זה משה ואהרן, ובחזית הגירסא הנצנים נראו בארץ הנליחות נראו בארץ איזהו זה משה ואהרן שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים, ועיין רש"י שיר השירים ב' י"ב, והוראת הנליחות ר"ל משה ואהרן שבאו בנצחונו של מקום: (עה) הגיע זמנה של ערלה להזמר, דריש זמיר לשון כריתה שמלו בני ישראל לאכול פסחיהם, במדרש חזית נוסף הגיע זמנן של ישראל להגאל, ובחזית שם גם בפסיקתא נוסף הגיע זמן של מצרים שיזמרו הגיע זמן של ע"ז שלהם שתעקר שנאמר ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. הגיע זמן של ים שיבקע שנאמר ויבקעו המים: (עו) הגיע זמן שתעשה לי זמורה שנאמר עזי וזמרת יה, בפסיקתא ובחזית הגירסא הגיע זמנה של שירה שתאמר שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל, הגיע זמנה של תורה שתנתן שנאמר עזי וזמרת יה. ר' ביבי אמר זמירות היו לי חקיך (תהלים קיט כד), א"ר תנחומא הגיע זמן שיעשה ישראל זמירות להקב"ה שנאמר עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה ע"כ. בהערות שלי להפסיקתא הערה קנ"ה העירותי על דברי ר' ביבי שהביא זמירות היו לי חקיך שבא לפרש המאמר שלפניו שדברי תורה נקראו זמירות, עיין סוטה ל"ה ע"א שקרא לדברי תורה זמירות, ומאשר הוא לפנינו בתנחומא כתוב כן מפורש הגיע זמנה של תורה להנתן שכתיב בה זמירות היו לי חקיך, ובמדרש חזית נאמר מאמר מר' ביבי אחר המאמר מר' תנחומא וכן הגי' שם ר' תנחומא אמר הגיע זמן שתעשו זמירות להקב"ה שנאמר עזי וזמרת יה, זמירות יה, אמר ר' ביבי זמירות היו לי חקיך. ומה שכתוב שם בפסיקתא בתחלה הגיע זמן של תורה שתנתן שנאמר עזי וזמרת יה, ולכאורה אין לה הבנה, ונראה שכוון למאמר רז"ל אין עוז אלא תורה, ולכן הביא ראיה מסמיכות מלת זמירות אל מלת עזי. ועתה אעיר עוד כי מה שהביא בעל הפסיקתא „א"ר תנחומא הגיע זמן שיעשה ישראל זמירות להקב"ה שנאמר עזי וזמרת יה" כוון בזה אל מאמר התנחומא שלפנינו: (עז) ר' יוחנן אמר קול התור זה משה, בפסיקתא ובחזית שם הגי' קול התור אמר ר' יוחנן קול תייר טוב נשמע בארצנו זה משה. והעירותי שם בפסיקתא בהערה קנ"ו תייר טוב מובא בערוך ערך תייר בשם הפסיקתא והוא שם מפעל לתור את הארץ, ותרגום עינים הייתי לעור (איוב כט טו) תייר הייתי, ובב"ק קט"ז ע"ב תייר ההולך לפניהם פירש"י תייר מראה להם הדרך: (עח) אלו רשעי ישראל שמתו בשלשת ימי החשך, בפסיקתא אלו ג' ימים של אפלה שכלו בהם פושעי ישראל, ומובא ברש"י שה"ש ב' י"ג וסיים כך נדרש בפסיקתא, גם הפירוש שמפרש שם ענה דודי ע"י משה, לקח מהפסיקתא, וראיתי בכ"י שני של אקספארד השמיט כל זה והביא רק וקול התור נשמע בארצנו כשאמרה כנסת ישראל נעשה ונשמע: (עט) אלו

הבינונים

תשובה ונתקבלו. (פ) אמר להם הקב"ה מה אתם יושבים, קומי לך מתו הרשעים והבינונים עשו תשובה, קומי לך בחודש הזה אתם נגאלים:

[ח] **ד"א** החדש הזה. זש"ה מה כחי כי איחל וגו' אם כח אבנים כחי (ואם) [אם] בשרי נחוש (איוב ו' י"א י"ב), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אם כח אבנים כחינו ואם בשרינו של נחושת הוא, מה כחי כי איחל, אמר להם הקב"ה חייכם (פא) כל מה (שהייתם) [שקויתם בהיותכם] משועבדים יפה (הייתם) [קויתם], ובחדש הזה אתם נגאלים: (פב) מה כתיב למעלה מן הענין ויאמר ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה וגו' (שמות י"א ט), ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר (פג) הפרשה הזו מתחילת המכות היא מדברת, לא ישמע אליכם פרעה, ור' נחמיה אומר במקומה היא אמורה, בים יותר ממצרים. ומשה ואהרן עשו את כל המופתים וגו' (שם שם י), ביקש הקב"ה ליתן את הפרשה הזו למשה לעצמו, (פד) א"ל הקב"ה יפה לימדת, חייכם לשניכם אני נותנה, שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן וגו' (שם י"ב א): (פה) החדש הזה לכם, בארץ מצרים נגלה עליהם הקב"ה, זה אחד מן המקומות שנגלה הטהור (פו) במקום הטומאה, וכל כך למה, בשביל ישראל, (פז) החדש הזה לכם, משעה שבראתי את עולמי לא התחלתי לגאול אומה מתוך אומה אלא לכם אני מחדש הדבר הזה: ד"א החדש הזה, אמר הקב"ה משעה שבראתי את עולמי הייתי נושא משאוי לחשב [חשבונות] של חדשים, מכאן ואילך הוא מסור לכם, (פח) לכם הוא מסור, ואין אתם מסורין בידו: מעשה בר' חייא הגדול שעלה הירח ערב ראש השנה והלכו הבהמין לאורו מהלך ג' מילין, ראה אותו ר' חייא נטל צרורות ועפר והיה זורק בו, אמר למחר אנו מבקשין לחדשך ועלית לך עכשיו, מיד נבלע במקומו, למה שהוא ברשותו:

[ט] **החדש** הזה לכם. (*פח) אתם מונין לחדשים, אבל אומות העולם מונים ליום, (פט) אמר ר' אבין הלוי מנהגו של עולם הוא, שיהא הגדול מונה לגדול, והקטן לקטן, עשו שהוא גדול, שנאמר בנה הגדול (בראשית כ"ז ט"ו), מונה לחמה שהוא גדול שנאמר את המאור הגדול (שם א' ט"ז), יעקב שנקרא קטן, שנאמר בנה הקטן (שם כ"ז ט"ו), מונה לקטן ללבנה, שנאמר ואת המאור הקטן (בראשית א' ט"ז) הוי החדש הזה [לכם]:

הערות ותקונים

הבינונים, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ם ובכ"י שני של אקספארד, ובפסיקתא ובחזית אלו הנשארים, וכן מובא ברש"י שה"ש שם בשם הפסיקתא: (פ) אמר להם הקב"ה, וכ"ה בכ"י רומי, אבל בכ"י שני של אקספארד הגי' אלו בינונים שעשו תשובה קומי לך שתהיו נגאלים בחודש הזה, ובפסיקתא ובחזית איתא אמר להם משה כל הדין ריחא טבא אית גביכון ואתם יתיבין הכא קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך: (פא) כל מה שהייתם, וכ"ה בכ"י רח"ם, ותקנתי כמו שהוא נכון בכ"י רומי, ובכ"י שני של אקספארד אמר להם הקב"ה יפה קויתם יפה צפיתם בחודש הזה אתם נגאלים: (פב) מה כתיב למעלה מן הענין עד החדש הזה חסר בכ"י שני של אקספארד: (פג) הפרשה הזו מתחילת המכות היא מדברת, בכ"י רומי ובכ"י רח"ם מתחלת המכות הכתוב מדבר: (פד) א"ל הקב"ה יפה לימדת, בכ"י רומי נוסף בצדו הוספה [א"ר יצחק נכנסה סניגוריא לפני הקב"ה אמרה לפניו רבש"ע משה ואהרן עשו וגו' (שמות י"א י) ואתה מבקש ליתן את הפרשה הזאת למשה בלבד] א"ל הקב"ה יפה לימדת כו': (פה) החדש הזה לכם, בארץ מצרים, בכ"י רומי וכ"י רח"ם המלות „החדש הזה" ליתא, ומתחיל בארץ מצרים, ובכ"י שני של אקספארד הגירסא החדש הזה לכם החודש הזה לכם בארץ מצרים נגלה עליהם הקב"ה: (פו) במקום הטומאה, בכ"י רומי וכ"י שני של אקספארד נוסף ומהיכן נגלה עליהם מתוך חללו של עולם, ובכ"י רח"ם הוא כמו לפנינו: (פז) החדש הזה לכם משעה שבראתי, בכ"י רומי ובכ"י רח"ם כתוב ד"א החודש וכו', ובכ"י שני של אקספארד לא הביא כלל המלות החודש הזה לכם, רק אמר הקב"ה משעה שבראתי כו'. והמאמר נשנה בפסיקתא החודש (דף נ"ב ע"א) ושם מובא בשם ר' ברכיה בשם ר' יודה בר' סימון, וע"ש בהערה קס"ט שהעירותי המפרש (ובטעות שם המדרש) מפסיקתא רבתי דפוס ברעסלוי והגאון בעל ז"א מחקו המלות „לעתיד לבא", ומדברי התנחומא שלפנינו תראה שחסר ג"כ, ובפסיקתא שם סיים הה"ד או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי וגו' וכן סיים כן בכ"י שני של אקספארד: (פח) לכם הוא מסור כו', מעשה בר' חייא כו', מובא בילקוט בא רמז קנ"א אחר המאמר שהביא מגמרא מגילה דף ה' וחסר הציון „תנחומא": (*פח) אתם מונין לחדשים, נשנה בפסיקתא החודש (דף נ"ד ע"א): (פט) א"ר אבין הלוי, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ם, ובכ"י ב' של אקספארד הביא א"ר אבין וחסר מלת הלוי, גם במקום מנהגו של עולם מובא שם ישובו של עולם, ובפסיקתא שם מובא בשם ר' לוי בשם ר' יוסי דרך ארץ הוא הגדול מונה לגדול כו'

[י] [**החדש** הזה] . (צ) ר' שמואל בר אבא אמר (צא) כל חודש שהוא נולד משש שעות ולמטה, יש כח בעין לראות, משש שעות ולמעלה, אין כח בעין לראותו, ואותו החודש שאמר הקב"ה למשה נולד משש שעות ולמעלה, ולא היה כח בעין לראותו, והראהו לו הקב"ה באצבע, ואמר לו החדש הזה :

[יא] [**החדש** הזה]. (צב) ר' יהודה (בן) [בר] שמעון אומר מה החדש הזה, למה הדבר דומה, למלך שהיה נוטל נשים הרבה, ולא היה כותב להם (צג) (אגמיקסין) [לא גמיסקין] ולא (צד) איפטייה (צה) ולא חדש ולא שבת, ראה אחת בת טובים ובת גינוסים, וכתב לה אגמיקסין ואיפטיה וחדש ושבת ועיבור שנים, (צו) כך אמר הקב"ה, כיון שבראתי את עולמי, היו אומות העולם עומדים, לא נתתי להם לא חדש ולא שבת ולא עיבור שנים, וכיון שעמדו ישראל נתתי להם ראשי חדשים ועיבור שנים, לכך נאמר החדש הזה :

[יב] **ד"א** החדש הזה. (צז) ר' יהושע בן לוי אמר למה הדבר דומה למלך שהיה לו, (צח) (אודלוגין) [אורלוגין] והיה מביט בה, והיה יודע איזו שעה של יום, (צט) לא עשה אלא כוון שעמד בנו על פרקו, אמר לו בני עד עכשיו (אודלוגין) [אורלוגין] זה היה בידי, מעכשיו מסור הוא לך, כך הקב"ה היה מקדש חדשים ומעבר שנים, כיון שעמדו ישראל, אמר להם עד עכשיו השבונן של חדשים ושל שנים בידי, מכאן ואילך הרי הן מסורין לכם, שנאמר החודש הזה לכם :

[יג] (ק) **אמר** ר' הושעיא בשעה שישראל מגיעין לראש השנה, הקב"ה אומר למלאכי השרת, העמידו בימה (קא) (והושיבו) [והוציאו] הספרים, והם אומרים למה והוא אומר שאני מבקש לדון לבני למחר שהוא ראש השנה, מיד מעמידין (מוציאין) בימה [ומוציאין] הספרים, נמלכו בית דין של מטה לעברו, אומרים למחר אנו עושין ראש

הערות ותקונים

כו', והמאמר נשנה גם בב"ר פ"ו, ושם גם ברכתי הגי' בשם ר' יוסי בשם ר' אילעאי: (צ) ר' שמואל בר אבא, נשנה בפסיקתא פסקא החודש (דף כ"ד ע"ב), ושם איתא ר' שמלאי תני בשם שמואל, והעירותי שם בהערה ר"ו בילקוט בא רמז קנ"א הנוסחא ר' שמואל בר אבא ע"כ. וברור שהילקוט העתיק זה מן התנחומא כדרכו לערב המאמרים, וחסר הגיון תנחומא: (צא) כל חודש שהוא נולד משש שעות ולמטה, בפסיקתא שם הוא בסיגנון אחר, והעירותי שם בהערה ר"ח שבילקוט שם הוא בנוסחא אחרת ממה שהיא בפסיקתא, אבל ממה שהעירותי בהערה שלפניה תראה כי הילקוט העתיק כל המאמר כמו שהוא בתנחומא, וגם מה שיסד ר"א הקליר בפיוט אבי כל חוזה זהר לשעות שש כו' הוא ג"כ ע"פ התנחומא שלפנינו: (צב) ר' יהודה בן שמעון, תקנתי שצ"ל ב"ר שמעון, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובכ"י שני של אקספארד, ובפסיקתא פסקא החודש (דף נב ע"ב) מובא זה בשם ר' לוי בשם ר' חייא בר חנינא: (צג) אגמיקסין, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ותקנתי שצ"ל לא גמיסקין, ובכ"י שני של אקספארד לא קמיקסין צ"ל לא גמיסקין, ובפסיקתא שם הגי' לא גמיקן, והיא ג"כ נכונה שפירושה ביוני γαμικὸν שטר נשואין, כתובה, והערוך ערך גמס גורס בפסיקתא גמיסקון וכתב פי' כתובה, ולשון יון הוא, כוונתו להמלה γαμικα ועיין מה שהעירותי בפסיקתא הערה קע"ט והבאתי מזה במדרש שמ"ר פל"ב שאין ביניהם גמיסקין, ובר"פ מ"ז משל למלך שנשא את האשה וכתב לה גמיסקום: (צד) אפטייה, עיין פסיקתא הערה קע"ח: (צה) ולא חדש ולא שבת, זה ליתא בפסקתא, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י שני של אקספארד ולא חודש ולא שנה: (צו) כך אמר הקב"ה, זה נשמט בפסיקתא, ע"ש בהערה ק"פ, ונמצא שם הוספה כך מכל נשים, אשר אין לו ענין כלל שמה: (צז) ריב"ל אמר, נשנה בפסיקתא שם (דף כ"ג ע"א) וכן נשנה בירושלמי ר"ה פ"א סוף ה"ג (דף כ"ז ע"ב) ובירושלמי הגי' אמר ר' לוי צ"ל אריב"ל: (צח) אודלוגין, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י שני של אקספארד, וצ"ל אורלוגין, וכ"ה לנכון בכ"י רח"ס, והיא המלה היונית ὡρολόγιον והרומית horologium ופירושן כלי מורה השעות, ועיין בפסיקתא שם הערך קפ"ז ושם הבאתי ג"כ כי המעתיק למעני את הפסיקתא מאקספארד רשם בצדו הנוסחא בשם תנחומא כ"י הנמצא באוצר הספרים באקספארד ע"ש והיא הנוסחא כמו שהיא בתנחומא בכ"י אשר לפנינו, וגם בעל הילקוט בא רמז קצ"ל הביא את הפסיקתא וחסר הגיון פסיקתא בראש רמז ק"ל או הגיון פסקתא בסוף רמז קפ"ט מוסב גם על זה, ושם ברמז ק"ל הביא המאמר מן הפסיקתא אריב"ל משל למלך שהיו לו אורגולין [צ"ל אורלוגין] והיה מביט בה כו', העתיק כלשון התנחומא ולא כסגנון הפסיקתא, גם סיום המשל כך אמר הקב"ה אשר ליתא בפסיקתא: (צט) לא עשה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובכ"י שני של אקספארד מה עשה: (ק) א"ר הושעיא, בפסיקתא פסקא החודש (דף כ"ג ע"ב) תני ר' אושעיא, ועיין ירושלמי ר"ה פ"א ה"ג (דף כ"ז ע"ב): (קא) והושיבו הספרים, תקנתי שצ"ל והוציאו הספרים, כמו שהוא בכ"י רומי ובכ"י שני של אקספארד, וכן גם לפנינו במאמר שלאחריו, ומוציאין הספרים, ועיין בפסיקתא שם, העמידו בימה וגם העמידו סניגורין ויעבירו סקפטורין, ועיין שם

השנה, אומרים מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבונו של עולם לא אמרת לנו למחר ראש השנה, אמר להם החשבון בידם שנאמר החדש הזה לכם מסור הוא לכם, ואני ואתם נלך אצל בניי שכל מה שהם עשים נלך עמהם. אמר משה (ומי) [כי מי] גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז), ואין לשון קראנו אלא מועדים, שנאמר [אלה מועדי ה' וגו'] מקראי קדש (ויקרא כג ד), לכן כתיב החדש הזה:

[יד] (קב) **אמר** להם הקב"ה לישראל בחדש הזה אתם נגאלים, אמרו לו תאמר שאתם נגאלים, ואנו עתידין להשתעבד פעם אחרת, אמר להם עד עכשיו יש לכם ראש וראשון, הראש זו מלכות בבל, (*קב) שנאמר אנת הוא רישא דדהבא (דניאל ב לח), זה נבוכדנצר, וראשון זה עשו, שנאמר ויצא הראשון אדמוני (בראשית כה כה), אלו הן העתידים להשתעבד בכם:

[טו] (קג) **ד"א** החדש הזה. אם זכיתם אתם מונין (קד) למליאתו, אברהם יצחק ויעקב (קה) [יהודה] פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד ושלמה, וישב שלמה על כסא ה' למלך (דה"א כט כג), ואם לאו אתם מונין לפגמו, (קו) רחבעם (אביה), ומן רחבעם התחילו פוגמין והולכין, שלמה עשה מגיני הזהב, וכיון שעמד רחבעם עשה של נחושת, שנאמר ויעש המלך רחבעם תחתם מגיני נחושת (מ"א יד כז), התחילו לפחות, (רחבעם) אביה אסא יהושפט (קז) (יהודה) [יהורם] אחזיהו יואש אמציהו עוזיהו יותם אחז חזקיהו מנשה אמון יאשיהו צדקיהו, [וכתיב] ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כה ז), הוי החדש בפגמו, בא הירח התחילו מהלכים בחשך, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם עד מתי יהיה החשך עולם עלינו, והאור לאומות העולם, (קח) אמר הקב"ה [חייכם לעולם הבא אני מביא חשכה לאומות העולם] והאורה לכם, אמר ישעיה כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים, ועליהם יזרח ה', וכבודו עליך יראה (ישעיה ס ב):

[טז] **ויהי** בחצי הלילה וה' הכה כל בכור וגו' (שמות יב כט). (קט) זש"ה חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קיט סב), אמר דוד חייב אני לעמוד ולהודות לך, על מה שעשית עם זקני ועם זקנתי בחצות הלילה, אימתי בשעה שחזרה נעמי ורות המואביה כלתה, מה כתיב ותהום כל העיר [עליהן ותאמרנה הזאת נעמי] (רות א יט), זו היא

הערות ותקונים

שם בהערה קנ"ג, אולם בתנחומא נאמר במקומה „והוציאו הספרים": (קב) אמר להם הקב"ה לישראל כו'. בפסיקתא פסקא החודש (דף נ"ה ע"ב) מתחיל ר' ברכיה בשם ר' יצחק אמר החודש הזה לכם חדשו מעשיכם שעדיין ראש וראשון עתידין לבוא, ראש זה נבוכדנצר כו'. והעירותי שם בהערה רנ"ג מובא בילקוט בא רמז קנ"א בשם הפסיקתא וחסר שם האומר, וכך הנוסחא שם, א"ל הקב"ה לישראל בחודש הזה אתם נגאלין, א"ל תאמר שאנו נגאלין, ואנו משתעבדים פעם אחרת, א"ל חדשו מעשיכם כו', ומדברי התנחומא שלפנינו תראה שהילקוט העתיק כלשון התנחומא: (*קב) שנאמר אנת הוא רישא דדהבא, וכן מובא בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י שני של אקספארד, ובפסיקתא ובילקוט ובמקרא כתוב אנתה הוא ראשה די דהבא: (קג) ד"א החודש הזה, אם זכיתם, מובא בפסיקתא החודש (דף נ"ג ע"א) ושם מתחיל אמר ר' ברכיה החודש הזה לכם, סימן הוא לכם, כירח יכון עולם (תהלים פט ל"ח) כהדין סיהרא על עילייא, אם זכיתם הרי אתם מונין למליאתה כו', ועיין במדרש שמ"ר סוף פט"ו, ושם הלשון משונה כמו שהעירותי בפסיקתא שם הערה קפ"ג: (קד) למליאתו כו' לפגמו, בפסיקתא למליאתה לפגמה: (קה) יהודה, הוספתי וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י שני של אקספארד ובפסיקתא שם: (קו) רחבעם אביה, ומן רחבעם התחילו פוגמין, הסגרתי מלת „אביה" והמלות ומן רחבעם התחילו, הוא מאמר מוסגר על רחבעם, וכן הסגרתי אח"כ מלת רחבעם כי מיותר הוא, וכ"ה בטעות בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י שני של אקספארד, ובפסיקתא ובילקוט רמז ק"נ לא נמצא ההוספה, ומן רחבעם התחילו פוגמין: (קז) יהודה, תקנתי יהורם כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י שני של אקספארד ובפסיקתא: (קח) אמר הקב"ה, הוספתי חייכם כו' כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובכ"י שני של אקספארד הגי' אמר להם חייכם לעולם הבא אני מחשיך להם ומאיר לכם, שנאמר כי הנה החשך וגו', ומן הסיום בא הירח התחילו מהלכים בחשך ליתא בפסיקתא: (קט) זש"ה חצות לילה אמר דוד כו', זה לא הועתק בכ"י שני של אקספארד, ומובא בילקוט תהלים רמז תתע"ו בשם התנחומא, ועיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ג ע"א) ד"א על משפטי צדקך על משפטים שהבאת על אומות העולם ועל צדקה שהבאת ועשית עם זקני ועם זקנתי כו', ומובא במדרש רות פ"ו אות א', ד"א על משפטי צדקך, ובדרך אגב אתקן פה בהערה כ"ד

שהיתה מהלכת (קי) (באיסקופיא סתטא) [באיסקופיסטא], נעמי זו היא שהיתה מהלכת ולובשת (קיא) מילתין, האמונים עלי תולע וגו' (איכה ד ה), ישבו שתיהן בתוך בית אחד. ותאמר [לה] נעמי (אל רות כלתה) [חמותה] בתי הלא אבקש [לך] מנוח וגו' (רות ג א), מיכאן אמרו שאין לאשה מנוח בבית אביה כי אם בבית בעלה, ועתה הלא בועז מודעתנו (שם שם ב), מהו מודעתנו מקרובינו הוא, (הלא) [שנאמר] קרוב לנו האיש וגו' (שם ב כא). ונשיא של דור למה היה יוצא וישן לו בגורן, (קיב) אלא שהיה הדור פרוץ הרבה, והיה יוצא וישן בגורן, בשביל לגדור את הפרוצים, אלא ורחצת וסכת (שם ג ג) לא עשתה כן, אלא רות היתה נקיה הרבה, (קיג) אמרה מי שהיתה רואה אותי כך, אומר זונה זו מה עשתה, ותרד הגורן [ותעש ככל אשר צותה חמותה] (שם שם ו), משירדה עשתה כל מה שצותה חמותה: ויאכל בועז וישת וייטב (אל) לבו (שם שם ז), מהו וייטב לבו, (קיד) שאכל מתיקות אחר מזונו, (קטו) לפי שמיני מתיקה מרגילין הלשון לתורה: (קטז) ד"א וייטב לבו. שיגע בתורה שכתוב בה טוב לי תורת פיך (תהלים קיט עב). ויבא לשכב בקצה הערימה [ותבא בלט] (רות שם), (קיז) בלט בנוח: ותגל מרגלותיו ותשכב (שם), ויהי בחצי הלילה וגו' (שם שם ח), (קיח) שעמד לעסוק בתורה, ויחרד האיש וילפת. (שם), (קיט) בא לצעוק מיד אחזה בו, ואין הלשון הזה אלא לשון תפיסה, שנאמר וילפת שמשון (שופטים יז כט), מהו ויחרד, סבר שמא רוח הוא או מזיק, (קכ) נתן ידו על ראשה ומצאה אשה, (קכא) כי השדים אין להם שיער: ויאמר מי את, ותאמר אנכי רות אמתך [וגו'], ויאמר ברוכה את לה' בתי (רות ג ט י), לא דייה שלא קיללה, אלא שבירכה, היטבת חסדך האחרון מן הראשון (שם), כך היה בועז, דורש מה אוהבת אשה בחור עני מזקן עשיר, (קכב) ואני בן שמונים שנה, ובאת אצלי לקדש שם שמים, התחיל לברכה, אמר לה ליני הלילה וגו' [אם יגאלך טוב] (שם שם יג), ואם לא חפץ לגאלך וגו' (שם), אמר ר' יהודה הלוי בר' שלום (קכג) בא לו יצר הרע, אמר לו אתה פנוי והיא פנויה, טול אותה, מיד השביע ליצרו ואמר לו חי ה' (שם), איני נוגע

הערות ותקונים

כ"ד לפסקא שם לפני המלות י"ל שבפתאום, חסרים המלות „כתב המ"כ": (קי) באיסקופיא סתטא, תקנתי שצ"ל באיסקופיסטא, וכ"ה לנכון בכ"י רומי, וכן נשנה במדרש רות פ"ג אות ו' פסוק ותלכנה שתיהן, ומובא בילקוט רות רמז תר"א בשם מדרש רות, זו היא שמעשיה נאים ונעימים, לשעבר היתה מהלכת באיסקפטיאות [נ"ל באיסקפסטאות] שלה, ועכשיו היא מהלכת יחפה כו', ודברי המדרש נובעים מהתנחומא שלפנינו, ובכ"י רח"ס באיסקופיסטין, והוראת המלה ביוני ὑσκαπαστα עגלות נב. עיין בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה הערה קמ"ה ופסקא בחודש השלישי הערה כ"ו: (קיא) מילתין, פי' בגדי מלית, עיין ערוך ערך מל י"ד (מילת), וכן ברות רבה שם לשעבר היתה מכסה בבגדי מילתין, וסיים שם ועכשיו היא מכסה בסמרטוטין, פי' בגדים בלויים וקרועים, ובכ"י רומי בטעות לובשת מילמנין צ"ל מילתין, והוא לנכון גם בכ"י רח"ס: (קיב) אלא שהיה הדור פרוץ הרבה, לזה המאמר כוון רש"י בפירושו לרות: (קיג) אמרה מי שהיתה רואה אותו כך כו', בכ"י רומי וכ"י רח"ס אמרה מי שהוא רואה אותי כאן אומר זונה היא, מה עשתה ותרד הגורן, וכן יש לתקן לפנינו, ולזה המאמר כוון רש"י ז"ל בפירושו לרות, ותרד הגורן היא אמרה לה ורחצת וסכת ושמת שמלותיך עליך ואח"כ וירדת הגורן, והיא לא עשתה כן אלא אמרה אם ארד כשאני מקושטת הפוגע בי והרואה אותי יאמר שאני זונה, לפיכך ירדה בתחלה הגורן ואח"כ קשטה את עצמה: (קיד) שאכל מתיקות אחר מזונו, נשנה ברות רבה פ"ה אות ט"ו: (קטו) לפי שמיני מתיקה מרגילין הלשון לתורה, זה נשמט בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובמדרש רות שם שהיא מרגלת לשון לתורה: (קטז) ד"א וייטב לבו שייגע בתורה, וכן הוא במדרש רות שם, ולזה כוון רש"י בפי' לרות וייטב לבו עסק בתורה: (קיז) מהו בלט בנוח, וכן רש"י כתב בלט בנחת, ובכ"י רומי מהו בלט בשח, נתחברו אותיות נו ונעשית ט: (קיח) שעמד לעסוק בתורה דכתיב חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קי"ט ס"ב) ועיין פסיקתא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ב ע"ב): (קיט) בא לצעוק, לזה המאמר כוון רש"י בפי' רות שם: (קכ) נתן ידו על ראשה ומצאה אשה, כן הביא רש"י ברות שם ונובע מהתנחומא: (קכא) כי השדים אין להם שיער, ברות רבה שם התחיל ממשמש בשערה אמר רוחות אין להם שיער, והמלות כי השדים אין להם שיער ליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס: (קכב) ואני בן שמונים שנה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, וכן ברות רבה פ"ו אות ב', בועז היה בן שמונים שנה ולא נפקד, ולא אדע מנין לו שהיה בן שמונים: (קכג) בא לו יצרו, לזה המאמר כוון רש"י בפי' לרות שם, ויש מרבותינו אמרו ליצרו נשבע, שהיה יצרו מקטרגו, אתה פנוי והיא פנויה בא עליה, ונשבע שלא יבא עליה אלא ע"י נשואין, ובמדרש רות סוף פ"ו מובא זה בשם ר' יהודה סתם, וכן בוי"ר פכ"ג אות י"א מובא זה בשם ר' יודן, ועיין ספרי בהעלתך פסקא פ"ח:

אמר

בה. (קכד) אמר ר' הונא אמרה לו בדברים אתה מוציאני, אמר לה חי ה' איני מוציאך בדברים, אמר דוד חייב אני להודות לך על נסים שעשית עם זקני ועם זקנתי בלילה, לכך חצות לילה אקום להודות לך: ד"א חצות, מדבר בישראל שהיו במצרים רבוצים על מטותיהם, והקב"ה עשה מלחמתן, שנאמר ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור וגו':

[ח] [**ויהי** בחצי הלילה]. וזש"ה מקים דבר עבדו וגו' (ישעיה מד כו). (קכה) ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר (קכו) מהו מקים דבר עבדו, אין אנו יודעין שאומר לירושלים תושב ולערי יהודה תבנינה (שם), אלא מלאך אחד נגלה על יעקב אבינו, א"ל מה שמך, א"ל יעקב, לא יעקב יאמר עוד שמך וגו' (בראשית לב כח). ועצת מלאכיו ישלים (ישעיה שם), נגלה הקב"ה על יעקב לקיים גזירתו של אותו מלאכיו ויאמר לו אלהים שמך יעקב (בראשית לה י), ירושלים שכל הנביאים מתנבאים עליה על אחת כמה וכמה: (קכז) ד"א מקים דבר עבדו, זה משה, שנאמר בו לא כן עבדי משה (במדבר יב ז), ועצת מלאכיו ישלים זה משה, שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (שם כ טז), אמר הקב"ה למשה, לך אמור לישראל ועברתי בארץ מצרים, הלך משה ואמר לישראל כחצות הלילה, אמר הקב"ה והלא כבר הבטחתי את משה ואמרתי לא כן עבדי משה, אני לא אמרתי כן ויהא עבדי משה נראה כמכזב, אלא מה משה אמר כחצות הלילה, אף אני אעשה בחצי הלילה, לקיים גזירתו של משה, הוי מקים דבר עבדו, לפיכך ויהי בחצי הלילה, (קכח) מלמד שנחלק הלילה מאליו, וחלק כחוט השערה: ויהי בחצי הלילה, (*קכח) ר' אלעזר בן פדת אמר כל מקום שנאמר וה' הוא (קכט) וסנקליטין שלו, ישב עליהם הקב"ה בדין ונזרו בית דין של מעלה שינגפו בכורי מצרים, לכך ויהי בחצי הלילה וגו': אמר ריש לקיש מלמד שהיה לפני המכה מכה אחרת, כיצד כל שעה שהיה הקב"ה מבקש להביא מכה על המצרים משלח משה ואומר לו לך אמור להן שאני מביא עליהן מכה פלונית, ובשעה שבאת מכת בכורות, אמר להן משה כחצות הלילה:

[יח] **ומת** כל בכור (שמות יא ה). (קל) נתכנסו כל הבכורות אצל אבותיהן אמרו להם כל מה שאמר משה הביא עלינו, אין אתם מבקשין שנחיה, אלא בואו ונוציא את (העבדים) [העברים] הללו מבינינו, ואם לאו הרי אנו מתים, השיבו אותם ואמרו להם אפילו כל המצרים מתים אינן יוצאין מכאן, מה עשו נתכנסו כל הבכורות והלכו להם אצל פרעה והיו מצווחין אל פרעה ואומרים לו בבקשה ממך הוצא העם הזה שבשבילם הרעה תבא (עליהם ועליו) [עלינו ועליך]. אמר להם לעבדיו צאו וקפחו שוקיהם של אלו, מה עשו הבכורות, מיד יצאו ונטל כל אחד ואחד מהם חרבו והרג אביו, שנאמר למכה מצרים בבכוריהם (תהלים קלו י), למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן' אלא למכה מצרים בבכוריהם, משנהרגו אבותיהם נגלה [עליהן] הקב"ה והרגן, שנאמר

(קכד) אמר רב הונא אמרה לו בדברים כו', לזה המאמר כוון רש"י בפי' רות חי ה' אמרה לה [נ"ל לו] בדברים אתה מוציאני, קפץ ונשבע לה שאינה מוציאה בדברים: (קכה) ר' ברכיה בשם ר' לוי, מובא בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ב ע"ב), וכן מובא בב"ר פע"ח ופפ"ב, ועיין בפסיקתא שם הערה ח': (קכו) מהו מקים, עיין בפסיקתא שם: (קכז) ד"א מקים זה משה, נשנה בפסיקתא שם ומובא בילקוט בא רמז קפ"ז בשם הפסיקתא ומובא בילקוט ישעיה רמז שכ"ג בשם התנחומא, ובהערה י"ג בפסיקתא כתבתי מה שרשם בילקוט ישעיה בגלון תנחומא ט"ס הוא כי איננו בתנחומא, זה כתבתי כבר, אבל כעת כאשר נגלה לפנינו התנחומא כ"י ובכל פעם כשהילקוט מביא בשם התנחומא כוון רק אל התנחומא כ"י, לכן גם המאמר הזה הביא לנכון בשם התנחומא: (קכח) מלמד שנחלק הלילה מאליו, עיין פסיקתא שם (דף ס"ג ע"ב) ר' בנימין בר יפת בשם ר' יוחנן אמרו הלילה נחלק מאליו ועיין שם בהערה ל': (*קכח) ר"א בן פדת, מובא לעיל וארא אות כ': (קכט) וסנקליטון, עיין לעיל וארא הערה קע"ז: (קל) נתכנסו כל הבכורות אצל אבותיהן, נשנה בפסיקתא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ה ע"א) ושם הוא בלשון ארמית, ומובא בילקוט בא רמז קפ"ז בשם הפסיקתא, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ג ד"ה למכה מגריס בשם התנחומא, והוא המאמר שלפנינו, ובפסיקתא שם בהערה כ"ו חשבתי מה שנרשם שם בגלון תנחומא טעות הוא והוא מהפסיקתא, אולם מאשר נגלה לפנינו התנחומא כ"י, ונראה כי הילקוט הביא בתהלים שם כל המאמר מהתנחומא, ושם בהערה כ"ט העתקתי דברי הילקוט, ויש להעיר כי מן המאמר שהיה רבוא הרגו הבכורות וכן המאמר מר' אבין הלוי מהפסיקתא, ובהערה כ"ו העירותי כי המאמר הזה מובא בארחות חיים לרבינו אהרן הכהן מלוניל ס' ליל פסח אות ל"ח, וממנו העתיק הכלבו פנ"א, וכן מובא בסידור נה"ש בהגדה של פסח בשם הפסיקתא, ומובא ג"כ במרן הב"י הל' פסח סימן ת"ל, ועיין בתוס' שבת פ"ז ע"ב ד"ה

וה' הכה כל בכור, אם בכורות המצרים חטאו (קלא) השבויים מה חטאו, אלא שהיו (אומרין ושמחין) [שמחין ואומרין] נהא בשעבודים ואל יצאו ישראל מכאן, לפיכך הרגן עד בכור השבי (שמות יב כט), וכל שכן בכור השפחה שהיו משעבדין בהם. (קלב) ולמה בכור בהמה, שהיו המצרים משתחוים לטלאים, שלא יאמרו קשה יראתינו שלא שלט בה את הפורענות [לכך וכל בכור בהמה]:

[יט] ויקם פרעה לילה (שמות יב ל). מהו לילה, שהיה חשוך (בלילה) [כלילה]: הוא וכל עבדיו (שם). הוא חשוך והן חשוכין: ותהי צעקה גדולה וגו' (שם), כיצד מצרי נושא חמש נשים, והיו לו חמש בכורות מהן וכן אשה שהיתה נשואה לחמש אנשים, והיו לה מהן חמש בכורות (מהן), והיו כולם מתים, לקיים מה שנאמר ומת כל בכור. (קלג) ובית שלא היה בו בכור היתה צווחה גדולה (מן הבית) [כבבית] שהיה בו בכור, שהיה בעל הבית בכור, שנאמר (גם) [אף] אני בכור אתנהו (תהלים פט כח), שנאמר ותהי צעקה גדולה במצרים כי אין בית אשר אין שם מת (שמות שם): ויקרא למשה ולאהרן (שם שם לא). (קלד) היה הולך וקורא בלילה בכל שוק ושוק ואומר היכן הוא משה והיכן הוא דר, והיו בניהם של ישראל משחקין בו, ואומרים לו פרעה להיכן אתה הולך, והוא אומר להם למשה אני מבקש, והם אומרים לו כאן הוא דר ומשחקים בו עד שעמד עליו, [א"ל פרעה] קומו צאו מתוך עמי (שם), אמר לו משה וכי גנבים אנו, הקב"ה אמר לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר (שם שם כב), א"ל פרעה בבקשה ממך קומו צאו, א"ל משה למה אתה מטריח הרבה, א"ל שאני בכור ומתיירא אני שמא אמות, א"ל משה אל תתיירא מן הדבר, לגדולה מזו אתה מתוקן, ולא תאמר שפרעה בלבד היה דוחק אלא כל המצרים היו דוחקין, שנאמר ותחזק מצרים וגו' (שם שם לג), אמר להם

הערות ותקונים

ד"ה ואותו יום (ובפסיקתא בהערה שם בשמות דף פ"ד), ועתה ראיתי כי מובא ג"כ בשם הפסיקתא בשבלי הלקט כתב יד ערוגה השביעית הלכה רי"ח: (קלא) השבויים מה חטאו אלא שהיו אומרין ושמחין, תקנתי שמחין ואומרין כמו שהוא לנכון בכ"י רומי, וכן בכ"י רא"ש שהיו שמחים והיו אומרים, וראיתי ברש"י עה"ת (שמות יא ה) למה לקו השבויים כדי שלא יאמרו יראתם תבעה עלבונם והביאה פורענות על מצרים, וכן כתב (שם יב כט), וכאשר תראה בתנחומא, נדרש זה על ולמה בכור בהמה, ודברי רש"י נובעים מן המכילתא בא פי"ג וז"ל המכילתא עד בכור השבי וכי שבויים מה חטאו אלא שלא יהו השבויין אומרים יראתינו הביאה עליו את הפורענות קשה יראתן שעמדה על עצמה, קשה יראתינו שלא שלטה בנו את הפורענות, ללמדך שכל גזירות שהיה פרעה גוזר על ישראל היו השבויין שמחין בהן כו'. ואחר זה מובא עוד שם במכילתא וכל בכור בהמה וכי בהמה מה חטאת אלא שלא יאמרו המצרים יראתינו הביאה עלינו הפורענות קשה יראתנו שהביא עלינו את הפורענות קשה יראתנו שעמדה לעצמה קשה יראתינו שלא שלטה בה פורענות ע"כ. וכל מעין יראה כי מה שהביא על שבויים הביא אח"כ עוד הפעם על בהמה, לכן אין ספק אצלו שהמאמר שלא יהו השבויין אומרים נשתרבב ממאמר שלאחריו, ואחד תיקן אח"כ שבויין אומרים במקום מצרים אומרים, וכל המאמר מיותר פה רק עיקר מקומו הוא להלן אצל בהמה כמו שמפורש בתנחומא שהיו משתחוים לטלאים, ואצל שבויים היה כתוב לבד ללמדך שכל גזירות שהיה פרעה גוזר על ישראל היו השבויין שמחים בהם, ועיין גם בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ה ע"ב) שם מובא הדרשה רק על וכל בכור בהמה אם אדם חטא בהמה מה חטאת, אלא המצרים היו משתחוים לטלאים, וכדי שלא יאמרו יראתנו הביאה עלינו את הפורענות, קשה יראתנו שעמדה על עצמה, קשה יראתנו שלא שלטה הפורענות בה, לפיכך לקה. ועוד תראה סעד לדברי בתנחומא הנדפס פרשת בא אות ז' אשר העתיק כל זה מהמכילתא, וכן תראה בס' והזהיר בפרשת בא (דף ה' ע"א) ע"ש שדבריו נובעים מן המכילתא, ומובא שם ג"כ ראיה מהכתוב כמו שהוא במכילתא דכתיב שמח לאיד. והמאמר שלא יהא השבויין אומרין ליתא שם, כי מיותר הוא כמו שהעירותי, ולא היה כלל לפני מסדר התנחומא הנדפס ולא לפני בעל ס' והזהיר במכילתא: (קלב) ולמה בכור בהמה שהיו המצרים משתחוים לטלאים, כ"ה גם בכ"י רא"ש, ובכ"י רומי הגירסא למה בכור בהמה [שהיו עובדין להם, ד"א וכל בכור בהמה] שהיו המצרים משתחוים לטלאים, ולפ"ז השמיט המעתיק מן שהיו עד שהיו: (קלג) ובית שלא היה בו בכור, בכ"י רומי הגי' ובית שלא היה בכור בתוכו היה צוחה גדולה מן גדול הבית שהיה בו מת שנאמר ותהי צעקה גדולה, והמלות שנאמר אף אני בכור אתנהו ליתא שם, ובכ"י רא"ש הגי' ובזמן שלא היה בכור בתוכו היה הגדול מן הבית מת שנאמר כי אין בית אשר אין שם מת: (קלד) היה הולך וקורא בלילה, מובא בילקוט בא רמז ר"ח ד"ה ויקרא למשה ולאהרן לילה בשם התנחומא, ועיין בס' והזהיר (ה' ע"א) מגיד שפרעה מחזיר ושואל על משה ואהרן היכן הן, והתינוקות משחקין בהן, וכשמצאן אמר קומו צאו, והעיר ידידי הרה"ג מוהר"ר ישראל פריימאן שם, במכילתא

הקב"ה חייכם אין כולכם מתים כאן אלא בים, למה לא מתו כולם במכת בכורות אלא בים, (קלה) א"ר ר' שמואל בר נחמן בערמה באו מצרים על ישראל, אמרו אם משעבדים אנו אותם באש, יכול אלוהיהן להביא עלינו אש מלמעלה, כשם שהביא על הסדומים, אלא נשבע שאיני מביא עוד מבול לעולם, (הייכם) בואו ונשעבדם במים, אמר להן הקב"ה אני נשבעתי שאיני מביא עוד מבול לעולם, (קלו) חייכם אותן אנשים הלכו למבול, שנאמר יגירהו על ידי חרב (תהלים סג יא), אותן האנשים נגררין והולכין מעצמן לים, מנת שועלים יהיו (שם), אמר שלמה אחזו לנו שועלים וגו' (שה"ש ב טו). (קלז) אמר ר' שמואל (שעל הים הביטו) [שעל ים כתיב]: (קלח) פרע מהם הקב"ה במצרים, ואח"כ פרע מהם על הים, במצרים מה כתיב, ויהי בחצי הלילה, כיון שהכה השר שלהן ואחר כך הכה אותן, וכן הוא אומר ובכל אלהי מצרים וגו' (שמות יב יב), של אבן היה נימוק, של כסף ושל זהב היה ניתוך, כיון שפרע מאלהיהם ואחר כך פרע מהם, סוס ורוכבו רמה בים, זה השר, ואח"כ מרכבות פרעה וחילו, אף במלכות חומי הרשעה הזו משהקב"ה פורע משר שלהם ואחר כך פורע מהם, כשם שעשה למלכות בבל, משפרע משרם ואחר כך פרע מנבוכדנצר, שנאמר ופקדתי על בל בבבל (ירמיה נא מד). ואף כך הוא עושה לאדום, שנאמר מדוע נסחף אביריך (שם מו טו), זה השר שלהם, (קלט) שמלקה אביריך אותו בצרעת, (קמ) ואין נסחף אלא צרעת, שנאמר שאת או ספחת וגו' (ויקרא יג ב), ואחר כך הוא פורע ממנה, שנאמר כי ה' הדפו (ירמיה שם), וכן הוא אומר יפקד ה' על צבא המרום במרום (ישעיה כד כא), ואחר כך ועל מלכי האדמה (באדמה) [על האדמה] (שם), אבל ישראל כשם שאלהיהם חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, כך הם חיים וקימים לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם (ירמיה י י), ובישראל כתיב ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום (דברים ד ד):

חסלת פרשת בא

פרשת בשלח

[א] ויהי בשלח פרעה וגו' (שמות יג יז). (א) זש"ה חכם לבב ואמיץ כח מי הקשה אליו

הערות ותקונים

במכילתא (בא פי"ג) מגיד שהיה פרעה מחזר ושואל בכל ארץ מצרים היכן משה שרוי היכן אהרן שרוי, אבל מה שהביא בעל והזהיר ותינוקות משחקין בהן ליתא שם וכן בתנחומא שלנו אמנם בהילקוט רמז ר"ח מובא בשם התנחומא עכ"ל, יש להעיר כי הילקוט הביא כן בשם התנחומא כ"י שלפנינו. והיו בניהם של ישראל, ובעל ס' והזהיר הגיה והתינוקת: (קלה) אמר ר' שמואל בר נחמן, מובא בילקוט תהלים רמז תשפ"ו בשם התנחומא: (קלו) חייכם אותן אנשים הולכין למבול, כ"ה גם בילקוט בא שם בשם התנחומא, ובכ"י רומי חסר, וכצ"ל חייכם אותן אנשים [הולכין למבול שנאמר יגירוהו על ידי חרב, אותן אנשים] נגררין והולכין מעצמן לים שנא' מנת שועלים יהיו, והשמיט המעתיק מן אנשים עד אנשים, ונאמר לנכון בכ"י רח"ס, ונוסף בכ"י רומי בצדו „מה השועל מביט לאחור כך המצרים הביטו לאחור" אמר שלמה אחזו לנו שועלים: (קלז) אמר ר' שמואל שעל הים הביטו, וכ"ה בכ"י רח"ס והלשון משובש, ונאמר לנכון בכ"י רומי אמר ר' שמואל שעלים כתיב, והמעתיק נקד המלה שֶׁעַל־יָם, וכן בילקוט תהלים רמז תשפ"ו בשם התנחומא אמר ר' שמואל בר נחמני שעלים, ובעל הילקוט הביא אחר זה וכן אמר שלמה בחכמתו אחזו לנו שועלים, והוא מוקדם לפנינו בתנחומא. וכל המאמר נמצא בסגנון אחר ובהרחבת דברים במדרש חזית פ"ב בפסוק אחזו לנו שועלים אמר ר' אלעזר ברבי שמעון ערומין היו המצרים לפיכך הוא מושלן בשועלים, מה שועל זה מביט לאחוריו כך היו המצרים מביטין לאחוריהם כו', חייכם שכל אחד ואחד אני גוררו למבול שנאמר יגירוהו על ידי חרב מנת שועלים יהיו יגירוהו על ידי חרב אילו הרשעים שגררן לחרבו של ים, מנת שועלים יהיו אמר הקב"ה המכה הזאת תהיה מתוקנת לשועלים, אמר ר' ברכיה שועלים קדמאה מלא תנייניא חסר שעלים כתיב אותם הם השועלים שירדו לשעלו של ים, ע"כ. וגם רש"י בפי' שה"ש ולמה קרא אותם שועלים מה השועל הזה מביט לפנות לאחוריו אף מצרים מביטים לאחוריהם שנאמר אנוסה מפני בני ישראל, שעלים קטנים כתיב חסר וי"ו על שם שהיה נפרע מהם במים שנמדדו בשעלו של מקום, והמאמר הזה נמצא בקצת שינויים במדרש שמ"ר פכ"ב אות א' ע"ש: (קלח) פרע מהם הקב"ה במצרים, מובא בילקוט ירמיה רמז של"א בשם התנחומא, ותיקן הלשון קצת: (קלט) שמלקה אביריך אותו בצרעת, בכ"י רומי וכ"י רח"ס, זה השר שלה שמַּלְקֶה אותו בצרעת: (קמ) ואין נסחף אלא צרעת, שנאמר או ספחת, דורש נסחף כמו נספח:

(א) זש"ה חכם לבב, מובא בילקוט ריש בשלח רמז רכ"ה בשם התנחומא, וכן מובא בילקוט איוב רמז

וישלם (איוב ט ד), [חכם לב], זה הקב"ה, (ב) שנאמר עמו חכמה (ותושיה) [וגבורה] וגו' (שם יב יג), מי הקשה אליו וישלם, דור המבול נתקשו כנגדו ושטפן במים, דור הפלגה נתקשו כנגדו, הפיצם בכל העולם, אנשי סדום נתקשו כנגדו, מה היה סופן, וה' המטיר על סדום (בראשית יט כד), פרעה אמר מי ה' (שמות ה ב), והקב"ה אמר לו שלח את עמי (שם שם א), ואף הוא נתקשה, שנאמר ויהי כי הקשה פרעה (לשלחם) [לשלחנו] (שם יג טו), כיון שבאת מכת הבכורות עליו, מיד שלחן, לכך נאמר ויהי בשלח פרעה וגו':

[ב] ד"א [ויהי בשלח פרעה]. (ג) זש"ה אמרו לאלהים מה נורא מעשיך (תהלים סו ג), (ד) ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אמר מהו אמרו לאלהים, אמור לפועלך הטוב [יישר]: ברוב עוזך יכחשו לך (שם), (ה) ר' ברכיה ור' יהודה הלוי בר' שלום, חד אמר יכחשו לך ישברו, כשם שאמר ויכחשו אויביך לך (דברים לג כט), וחד אמר

הערות ותקונים

תתקד התחלת המאמר בשם התנחומא, וכן מובא התחלת המאמר בקצרה בספר והזהיר דף יט ע"א, ובכ"י שני של אקספארד אשר הוא שוה עם הנדפס, הוסיף המעתיק את כל המאמר הזה (לד 55 ע"א) וציין עליו „תנחומא", ונרשם בצדו „מכאן עד ויהי בשלח שילוח לויה איט בדפוס" ובסוף סיים „מכאן ואילך בדפוס". ולא העתיק המעתיק הזה כל הפרשה רק מאות א' עד אמצע אות ט"ו, וסיים ואומר לא ימיש עמוד הענן, עיין הערה פ"ג: (ב) שנאמר עמו חכמה ותושיה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ואין כן לשון הכתוב, רק עמו חכמה וגבורה (איוב יב יג) ומובא לנכון בכ"י שני של אקספארד, וכן בטעות בילקוט איוב שם, ובילקוט בשלח חסרים המלות „מי הקשה אליו וישלם, חכם לב זה הקב"ה שנאמר עמו חכמה ותושיה" והשמיט המעתיק מן מי הקשה עד מי הקשה, ומובא לנכון בילקוט איוב שם: (ג) זש"ה אמרו לאלהים, מובא בפסיקתא פסקא ויהי בשלח (דף פ' ע"ב) ובפסיקתא רבתי פי"ט פסקא ויהי בשלח, רק בסגנון אחר, ומובא בילקוט ריש בא וריש בשלח שם וילקוט תהלים רמז תש"ל בשם התנחומא, ובכ"י שני של אקספארד השמיט המעתיק זה המאמר עד המאמר שלאחריו זש"ה ברצות ה' דרכי איש: (ד) ר' אלעזר בנו של ר"י הגלילי, בפסיקתא כתוב א"ר יוחנן אמרו לפעלא טבא אישר, ובכ"י רח"ס אמרו לפועלא טבא מישר צ"ל אישר, ובכ"י רומי נוסף בצדו „ישר כחך" וכן יש לתקן לפנינו בתנחומא אמור לפועלא טבא ישר. ובפסיקתא רבתי א"ר יוחנן בשם ר' אליעזר בנו של ר"י הגלילי, הרכיב ב' נוסחאות יחד, הנוסחא של הפסיקתא שמובא זה בשם ר' יוחנן וגירסת התנחומא שמובא זה בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, ובילקוט ריש בא מובא כמו שהוא בתנחומא, אף כי רשם בצדו פסיקתא, ובילקוט בשלח השמיט שם האומר, ובשמ"ר פ"כ אות י' הועתק כמו שהוא ברבתי, ובמדרש שו"ט מזמור כ"ב מובא ג"כ בשם ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי, רק שם הוא בסגנון אחר, וחסרים המלות „אמרו לפועלא טבא ישר" ובמדרש אסתר פ"י בפסוק ומרדכי יצא המאמר קטוע והשמיט שם האומר, ובמדרש שמ"ר ואסתר רבה ציין הרב הגדול מו"ה בנימין עוזיאל ראם נ"י בעל מסורת המדרש לעיין בהערות ותקונים להפסיקתא, וכוון בזה אל אשר העירותי בפסקא ויהי בשלח בהערה כ"ו כ"ז, ובכל המקומות אשר הרב הגדול בעל מסורת המדרש ציין עיין בהערות ותקונים כוון אל אשר העירותי בהערות שלי אל הפסיקתא. והנה לפנינו הוספתי מלת יישר, ובפסיקתא נאמר אישר, ובפסיקתא רבתי והועתק בשמ"ר יישר כחך, ועיין בפסיקתא שם הערה כ"ח, גם יש להוסיף לפנינו בתנחומא אשר חסר גם בכ"י רומי „מה נורא מעשיך מה דחילון אינון מנגניא דידך הנהרגים הורגין את הורגיהן והנצלבים צולבין את צולביהן והנשקעים בים שוקעין את שוקעיהן, כמו שמובא בילקוט בא ובשלח וכן בילקוט תהלים רמז תש"ל בשם התנחומא וכמו שהוא בפסיקתא וברבתי: (ה) ר' ברכיה ור' יהודה הלוי בר שלום חד אמר יכחשו ישברו וחד אמר ישקרו, והכוונה במלות יכחשו ישברו ר"ל רזה, וכן בדברי רז"ל בהמה כחושה, והביא ראיה מן ויכחשו אויביך לך, כלומר שיהיו כחושים ורזים ונכנעים לך, וכן מזה ובשרי כחש משמן (תהלים קט כד) פי' רזה וענין שבירה, ובפסיקתא המאמר קטוע וחסר כל זה, ובילקוט ריש בא בשם הפסיקתא וילקוט בשלח בשם התנחומא והפסיקתא, ובילקוט תהלים שם בשם התנחומא השמיט שמות האומרים ונמצא רק מחצי השנית, ברוב עוזך יכחשו לך אויביך ישקרו ויעשו אויבים כחשים, נבוכדנצר אמר כו' כמו שהוא לפנינו בתנחומא, ואשר הבאתי בפסיקתא שם בהערה ל"א ע"ש. אולם בפסיקתא רבתי פסקא ויהי בשלח איתא כך רבותינו אמרו יכחשו לך אויביך יתברון קומך בעלי דבבך כשיראה הרשע בא בתוקפו להתגאות לפניך ברוב עוזו, יהיה נשבר ברוב עוזך, ור' ברכיה אמר יכזבו לך כמו וכחש בעמיתו (ויקרא ה כא) אמר דוד רבש"ע כשיהיו הרשעים באים להתגאות בפניך בפיהם יהיו חוזרים ומשקרים ושוברים דבריהם כדי שיהיו מתביישים ע"כ. ומדברי הרבתי תראה שהעתיק את דברי התנחומא בהוספת דברים, גם מה שהוא לפנינו בשם ר' ברכיה הביא הוא סתמי, יתברון קומך בעלי דבבך, ר"ל ישברו, וכל לשון שבר מתורגם בלישנא תבר, והמאמר שלפנינו בשם ר' יהודה הלוי בר שלום הביא בעל הרבתי בשם ר' ברכיה שאמר יכזבו לך כמו וכחש בעמיתו, וכן בעל שמ"ר שם אשר העתיק זה מן הרבתי קצר בלשונו והעתיק כך מהו ברוב עוזך יכחשו, ישתברו, ר' ברכיה אמר ישנו

יכחשו לך ישקרו ויעשו אויביך כחשים, (ו) נבוכדנצר אמר בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו וגו' (דניאל ג כח), הוי יכחשו לך, (ז) סנחריב אמר מי בכל אלהי הארצות וגו' (מ"ב יח לה), לא זז משם עד שכיחש, (ח) שנאמר וישב בבושת [פנים לארצו], פרעה אמר לא ידעתי את ה' וגו' (שמות ה ב), נעשה כחשן, שאמר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים (שם ט כז), והוא בעצמו שלחן, שנאמר ויהי בשלח פרעה וגו':

[ג] ד"א [ויהי בשלח]. (ט) זש"ה ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז ז), אמר ר' יהושע בן לוי (י) במי הוא מדבר, ביצר הרע, ויש אויבי גדול מזה, בנוהג שבעולם (יא) אדם שהוא דר בכרך עם חבירו שנה אחת, אפילו הוא שונאו נעשה אוהבו, יצר הרע גדל עם האדם מנערותו ועד זקנותו, ובכל יום ויום רוצה להפילו, (יב) ואם אינו יכול להפילו בתוך י' שנים מפילו בתוך כ' שנים, (יג) אמרו עליו על יוחנן כהן גדול ששימש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי: (יד) ר' ברכיה קורא עליו אם רעב שונאך האכילהו לחם וגו' (שם כה כא) זה יצר הרע, האכילהו מלחמתה של תורה, כשם שאומר לכו לחמו בלחמי (שם ט ה), ואם צמא השקהו מים (שם כה כא) ממימיה של תורה, כשם שאומר הוי כל צמא לכו למים (ישעי' נה א), מפני מה כי גחלים אתה חותה על ראשו וגו' (משלי שם כב), הוי ברצות ה' דרכי איש, זה יצר טוב, גם אויביו ישלים אתו זה יצר הרע, אמר דוד כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך מציל עני מחזק ממנו (תהלים לה י) יצר טוב מיצר רע: (טו) ר' שמואל בר נחמני אמר גם אויביו ישלים זה הנחש, שכתיב בו ואיבה אשית וגו' (בראשית ג טו), וכשהקב"ה רוצה בדרכיו של אדם הוא משלים אותו לו. (טז) מעשה בנחש אחד שהיה בא ומרתיע מן השדה,

---

הערות ותקונים

כזבים בדבריהם כענין שנאמר וכחש בעמיתו: (ו) נבוכדנצר אמר בריך אלההון, וכן בילקוט בא ובשלח, וכ"ה בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי טפס בגלו „נבוכדנצר אמר מאן הוא אלהא דשזיב מן ידי [נ"ל ומן הוא אלה די ישיזבנכון מן ידי] (דניאל ג טו) לא זז ממקומו עד שכיחש מה כתיב" בריך אלההון דישרכן [נ"ל די שדרך] וגו', ועיין בפסיקתא רבתי פי"ט, ונראה כי העתיק דבריו מתנחומא וקטע וחסר הסיום מהפסקא ונאבד ואיננה ונשארה רק התחלת הפסקא: (ז) סנחריב אמר, מובא בילקוט בשלח וליתא בפסיקתא רק בתנחומא שלפנינו, ומובא גם בילקוט תהלים רמז תש"ל בשם התנחומא: (ח) שנאמר וישב בבושת פנים לארצו, זכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט בשלח, אולם בילקוט תהלים שם מובא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור [מ"ב יט לה]: (ט) זש"ה ברצות ה' דרכי איש אריב"ל במי הוא מדבר ביצר הרע, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י שני של אקספארד ובכ"י רח"ס, בפסיקתא שם (דף פ' ע"א) מובא המאמר הזה בשם ר' שמואל בר נחמן, ועיין גם במדרש שו"ט ריש מזמור ל"ד בפ' פודה ה' נפש עבדיו, המאמר בסגנון אחר ובשינויים, והביא ג"כ בשם ר' שמואל בר נחמני, וכן נשנה במדרש ב"ר פי"ד ושם מובא כמו שהוא לפנינו בשם ר' יהושע בן לוי, ומובא כן גם בילקוט משלי רמז תתקנ"ד בשם הב"ר, ועיין בפסיקתא שם הערה ס"ו: (י) במי הוא מדבר, כן הוא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובכ"י שני של אקספארד במי הכתוב מדבר: (יא) אדם שהוא דר בכרך עם חבירו שנה אחת, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובכ"י שני של אקספארד בנוהג שבעולם הדר עם חבירו בכרך שנה אחר שנה, ובב"ר אדם גדל עם חבירו שתים ג' שנים בכרך, ובילקוט שם ליתא מלת „בכרך" ועיין בפסיקתא שם בהערה ס"ז: (יב) ואם אינו יכול להפילו בתוך י' שנים מפילו בתוך כ' שנים, בב"ר שם אם מצא בתוך שבעים הוא מפילו, בתוך שמונים הוא מפילו, ובפסיקתא ואם יכול להפילו בתוך כ' שנים מפילו וכן בתוך מ' או בתוך ס' או בתוך פ' עד יום מותו, ועל זה הביא שם אמרו עליו על יוחנן כ"ג כו'. ועיין שם בהערה י"ז שהבאתי שם נוסחת הפסיקתא כ"י אקספארד ובכל יום ויום רוצה להפילו ואם אינו יכול להפילו בתוך י' שנים מפילו בתוך כ' שנה, מצא להפילו בתוך ששים שנה מפילו בתוך שמונים שנה מפילו: (יג) אמרו עליו על יוחנן כהן גדול, מובא בפסיקתא שם וזה ליתא בב"ר, ופי' המיוחס לרש"י בב"ר שם הביא בשם הפסיקתא את המאמר הלזה, ונמצא גם כמו כן בבבלי ברכות כ"ט ע"א: (יד) ר' ברכיה קורא עליו, וכ"ה בפסיקתא שם, ועיין בב"ר שם פי"ד, ושם הוא בסגנון אחר, ועיין בפסיקתא שם בהערה י"ט כ' כ"א כ"ב, ולפנינו בתנחומא חסר הסיום וה' ישלם לך (שם) אל תקרי ישלם אלא ישלימנו כמו שהוא בפסיקתא, ועיין שם בהערה כ"ג: (טו) ר' שמואל בר נחמני אמר זה הנחש, עיין בפסיקתא שם במאמר שלפניו (דף ע"ט ע"ב), ולר' יהושע אמר זה הנחש, והעירותי שם בהערה ח' בירושלמי תרומות פ"ח ה"ג ובכ"י אקספארד מהפסיקתא הגי' ור' יהושע בן לוי, ובמדרש ב"ר ריש פנ"ד ר' שמואל אמר זה הנחש, ובפרש"י בב"ר שם הגי' אמר ר' שמואל בר נחמן, והפי' הזה הביא כמו שהוא בתנחומא, או היה לפניו כן בב"ר: (טז) מעשה בנחש אחד, מסופר המעשה באופן אחר בפסיקתא שם ובירושלמי

תרומות

נכנס לתוך ביתו של אדם ערב שבת עם חשיכה, וראה קערה של שום שחוק נתונה על השולחן, נתן פיה עליה לאכול את השום, וכשאכלו הקיאו לתוכה, וכיסה את הקערה, כשם שהיתה מתחילה, ראה אותו נחש אחר של בית, מה עשה, הלך וגילה את הקערה, ומצאו אותה מגולה ושפכוה, מי גרם לבעל הבית הזה שלא מת, אותו נחש שגילה אותה, הוי ברצות ה' דרכי איש וגו': (יז) ד"א ברצות ה', אלו ישראל שכתוב בהם (וכל) [כל] איש ישראל (דברים כז יד), כשהיו במצרים כיון שבאתה השעה להיגאל, גם אויביו ישלים אתו, זה פרעה, שכתיב בו אמר אויב ארדף אשיג אחלק שלל (שמות טו ט), לכך נאמר ויהי בשלח פרעה:

[ד] ד"א [ויהי בשלח]. (יח) למה הדבר דומה, למלך שנשבה בנו, לבש נקמה באויביו והלך והביאו, נטל את השבאיי ותלאו (יט) בגרדון, התחיל לצער אותו ואמר למה עשית כך לבני, עם שהוא מצערו, התחיל להודות, ואמר המלך ווי שהודה זה, הייתי מבקש לצערו הרבה והודה מיד, נתן לו (כ) אפופסין, כך פרעה שיעבד את ישראל במצרים, התחילו המכות באות עליו, ולא שילח את ישראל אלא אחר שבאו עליו כל המכות התחיל לשלחן, (כא) אמר הקב"ה ווי ששילח אותן ויהי בשלח פרעה:

[ה] ד"א [ויהי בשלח]. מי קרא ווי, פרעה קרא ווי, (כב) אמר ר' יונתן בן אלעזר למה הדבר דומה לאדם שהיה לו (כג) קצצין של ארז, מכרם בדמים מועטים, הלך הלוקח ועשה מהם (כד) תיבות ומגדלים וחפצים הרבה, (כה) יצא אותו האיש שמכרם וראה אותן החפצים התחיל (להתאנח) [להתאנח] ואמר אוי לו לאותו האיש מה מכר. (כו) כך פרעה היו ישראל משועבדים לו בטיט ולבנים, ולא היו נכרים שהן אומה, כיון

הערות ותקונים

תרומות ובב"ר שם, ועיין מה שהעירותי שם בהערה פ', ובפסיקתא שם (דף פ' ע"א) במקום לאספו נ"ל לסופה: (יז) ד"א ברצות ה' אלו ישראל, מכאן עד למה הדבר דומה למלך שנשבה בנו נשמט בכ"י שני של אקספארד, ונמצא לנכון בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ומובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ד בשם התנחומא, וכן נשנה בפסיקתא (דף פ' ע"ב) ושם איתא ורבנן אמרו ואולי היה כתוב ד"א כמו בתנחומא והמעתיק חשב על אות ד' שהיא ר' והגיה רבנין אמרי, ושם בהערה כ"ה העירותי כל הדרשות על המקרא הזה עד כה הוא אך בעבור הדרשה האחרונה הנדרשת על פרעה, שהוא הציר אשר עליו יסוב הדרוש הזה, וגם במדרש ב"ר שם כל הדרשות על הכתוב הזה הן בעבור הסיום ברצות ה' דרכי איש זה אברהם שנקרא איש דכתיב ביה מארץ מרחק איש עצתי (ישעיה מו יד) גם אויביו ישלים אתו זה אבימלך ע"כ, כי הוא מענין הפרשה המדוברת: (יח) למה הדבר דומה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בכ"י שני של אקספארד מתחיל כך: „ויהי בשלח מי קרא ואמר ווי הדיבור למה ששלח פרעה את ישראל" למה הדבר דומה וכו'. והמאמר הזה ליתא בפסיקתא ומובא בילקוט ריש פ' בשלח בשם התנחומא: (יט) בגרדון, נ"ל בגרדום פי' בל' רומי Gradus מעלות, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא שמעו הערה מ"א, ועיין בערוך השלם לידידי הרה"ג הרח"י קאהוט בערך גרדם, ואנכי רציתי להגיה ולעלהו לגרדום במקום ותלאו, אבל אין דעתו מסכמת לזה, ורצה לפרש מלת ותלאו מן לשון רומי Tollo שפי' הגביה והבוחר יבחר: (כ) אפופסין. המלה הזאת היא יונית ἀπόφασις ופירושה משפט וגזר דין (אורטהייל), וכן יש לתקן המלה היונית בהערה ק"כ לפסקא דאחרי מות, ובילקוט ריש בשלח בשם התנחומא נתן לו איפופורין יש לתקן שצ"ל איפופסין: (כא) אמר הקב"ה ווי ששילח אותן, דרש מלת ויהי לשתי תיבות וי הי שבשתיהן ענין צעקת שבר ואנחה, וכן להלן מי קרא וי: (כב) אמר ר' יונתן בן אלעזר, וכ"ה בכ"י רח"ס, אולם בכ"י רומי ובכ"י שני של אקספארד הגי' א"ר יונתן לבד, וכן תראה בפסיקתא ויהי בשלח (דף פ"ד ע"א) הגי' ג"כ אמר ר' יונתן, ובילקוט ריש בשלח בשם התנחומא והשמיט שם האומר, וכן בס' והזהיר (דף י"ט ע"א) חסר שם האומר, ובמדרש חזית פ"ד פסוק גן נעול נתהפכו המאמרים, המאמר מר' יוסי בפסיקתא שם, הוא שם בשם ר' יונתן, והמאמר מר' יונתן בשם ר' יוסי: (כג) קצצין של ארז, בפסיקתא קצצה של ארז, ובחזית קצצה של ארזין, פי' חתיכות עצים של ארזים, מלשון וקצץ פתילים (שמות לט ג) קצץ חזקיהו (מ"ב יח טז): (כד) תיבות מגודלים וחפצים הרבה, בפסיקתא טבליאות בימאות וספסלין, ובס' והזהיר תיבות ומגדלים קערות ושולחנות: (כה) יצא אותו האיש למכרם כו' אוי לאותו האיש מה מכר, כלומר על עצמו אמר כן, וכ"ה בילקוט בשלח בשם התנחומא, וראיתי בענפי יהודה בס' והזהיר (דף יט ע"א) שכתב בהערה ב' לשון הילקוט אין להם שחר כלא הוא בעצמו מכר, ונ"ל כמו שהביא בעל והזהיר ואמר וי מה חסרתי ומה יצא מידי ע"כ, אולם נעלם ממנו כי אמר כן על עצמו, וכ"ה לנכון בתנחומא אשר הועתק להילקוט: (כו) כך פרעה היו ישראל משועבדים כו', זה מובא במדרש לקח טוב ריש בשלח, והעירותי שם בהערה ק"י שבילקוט בשלח נמצא מאמר גדול מהתנחומא, ולפנינו בתנחומא לא נמצא, ואין ספק שהיה לפניו בתנחומא הנאבד, ורבינו טוביה לקח

זה

שיצאו ממצרים ובאו ונעשו דגלים על הים, יצא פרעה וראה אותן שהן עשויין דגלים, באותה שעה התחיל קורא ווי ויהי בשלח פרעה:

[ו] [ד"א ויהי בשלח], מי קרא ווי, (כז) אמר ריש לקיש המצרים קראו ווי, למה הדבר דומה לרופא שהיה במדינה, והיה אדם נפצע והיה מרפא אותו, (כח) [נעשה] חולה מרפא אותו, כיון שיצא הרופא מן המדינה היו בני המדינה קוראין ווי, כך (היו) [כשהיו] ישראל במצרים, כשהיה המכה באת על המצרים היו באים אצל משה ומבקשים ממנו, והוא מתפלל ומרפא את המכה, כשיצאו ישראל ממצרים, באותה שעה אמרו המצרים (כט) ווי ששילח פרעה את העם, ויהי בשלח פרעה:

[ז] ד"א ויהי בשלח פרעה, מי קרא ווי, הכנענים [קראו ווי], למה הדבר דומה, למלך שהיה לו בן קטן, והיה לו (ל) אוסיא, (פי' פרדס), והיה מבקש לצאת למדינת הים, אמר לאריס אחד שיהא משמרה, ושיהא אוכל מפירותיה, עד שיעמוד בנו על פרקו, ואחר כך נותנה לו, כשגדל בנו של מלך בקש האוסיא, מיד התחיל האריס קורא ווי, כך היו ישראל במצרים והכנענים יושבים ומשמרים את ארץ ישראל ואוכלים פירותיה, כיון ששמעו שיצאו ישראל ממצרים התחילו צווחין ווי, ויהי בשלח פרעה:

[ח] ד"א ויהי בשלח פרעה, ולהלן הוא אומר וגם את ישראל לא אשלח (שמות ה ב), וכאן הוא משלחן (לא) למה הדבר דומה, למלך שנתן לעבדו מעות, ואמר לו קח לי דג אחד, והלך ולקח לו דג אחד מבאיש, אמר לו המלך חייך אין אתה יוצא מאחת משלש, או הדג אתה אוכל, או דמיו אתה נותן, או אתה לוקה (לב) מאה מגלבין, אמר לו אני אוכלו, לא הספיק לאכול ממנו קימעא (לג) עד שנקטה נפשו עליו, אמר אני לוקה מאה מגלבין, (לד) לא (הסכין לאכול) [הספיק ללקות] חמשים [מגלבין] עד שהסכין למות, אמר אני נותן את דמיו, נמצא אוכל דג מבאיש, ולוקה, ונותן את דמיו, (לה) כך פרעה שיעבד את ישראל במצרים יותר מדאי, אמר לו הקב"ה שלח עמי, אמר לא ידעתי את ה', הביא עליו עשר מכות ולא שלחן, א"ל הקב"ה חייך יש לך ליתן

הערות ותקונים

זה מהתנחומא, ועתה כאשר נגלה לעינינו התנחומא כ"י תראה כי דבריו נובעים באמת מהתנחומא והביא דבריו בקצרה: (כז) ד"א כו' אמר ריש לקיש, מובא בילקוט בשלח שם בשם התנחומא, וזה ליתא בפסיקתא, בכ"י רומי ובכ"י רח"ס הגי' ר' שמעון בן לקיש, ובכ"י שני של אקספארד הוא כמו בלפנינו: (כח) נעשה חולה מרפא אותו, המלות האלה חסרים בכ"י שני של אקספארד ובילקוט, ונמצא לנכון כמו לפנינו גם בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס הגירסא והיה אדם נפצע והיה מרפא אותו חולה וכו': (כט) ווי ששילה פרעה את העם. בכ"י שני של אקספארד נוסף אחר זה ומנין שהיו מתרפאין שנאמר ונגף ה' את מצרים נגוף ורפוא [ישעיה יט כב], וכן בכ"י רומי נוסף זה בצדו, אבל בכ"י רח"ס הוא כמו שלפנינו: (ל) אוסיא, „פי' פרדס„, המלות האלה נוספו מהמעתיק, ואינם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובכ"י שני של אקספארד, והוראת המלה שדה כמו שכתב הערוך בערך אסיא, ולדעת ידידי הרב הבלשן הגדול מוהרר חנוך יהודה דר' קאהוט כן הוראת המלה בלשון פרסית, כי ביוני οὐσία הוראתה ממון ורכוש (פערמעגען): (לא) למה הדבר דומה למלך שנתן לעבדו מעות, מובא במכילתא בשלח פ"א בפסוק ויהפך לבב פרעה, וכן נשנה בפסיקתא פסקא ויהי בשלח (דף פ"ה ע"ב) ושם מתחיל תני ר' ישמעאל למלך שאמר לעבדו כו', והעירותי שם בהערה ל"ב כי כוונת הפסיקתא אל המכילתא שהיא ברייתא דר' ישמעאל, ומובא בילקוט ריש בשלח בשם התנחומא והפסיקתא, ובכ"י שלישי מאקספארד כתוב משל למלך שאמר לקורזקניה קנה לי דג יפה, והוראת המלה לא נודעת לי: (לב) מאה מגלבין, וכ"ה בכ"י שני של אקספארד, ובכ"י רח"ס גם בס' והזהיר (דף י"ט ע"ב) ובכ"י רומי הגי' מאה גלבין צ"ל מגלבין, ובפסיקתא מאה בורדלין, ובמכילתא השמיטו המלה הזרה והציגו מאה מכות במקומה, ובילקוט בשלח שם בורלודין צ"ל בהיפך האותיות בורדולין. ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה ל"ה, ועיין ערוך השלם ערך ברדל שבלשון רומי אמצעית burdilus והוראתה מכות בשוט וברצועה, ע"ש מה שהעיר ג"כ על המלה היונית, והמלה מגלבין מורגל במדרשים, גם בתנחומא הנדפס ריש בא, ועיין לעיל בהערה ד' לפ' בא, ועיין ערוך ערך מגלב, תרגומו של שוט לסוס ומתג לחמור, שוטה לסוסיא ומגלבא לחמרא: (לג) עד שנקטה נפשו עליו, פי' שנמאס לו חייו מלשון נקטה נפשי בחיי (איוב י א): (לד) לא הסכין, תקנתי שצ"ל לא הספיק ללקות, ובפסיקתא יש לתקן במקום לא הספיק ללקות חמש בורדוליז צ"ל חמשים בורדולין: (לה) כך פרעה, עיין קצת בסגנון אחר

שכרן, שנאמר וה' נתן את חן העם וגו' (שמות יב לו), משנטל המכות ונתן שכרן, אחר כך שילחן, לכך נאמר ויהי בשלח פרעה:

[ט] (לו) [ולא נחם אלהים], לפי שהקב"ה אמר לנביא בן אדם נהה על המון מצרים וגו' (יחזקאל לב יח), התחיל פרעה מתגאה ואמר אני יורד אצלו, אמר לו ממי נעמת וגו' (שם שם יט), ממי את יפה, טוב אתה ממלך אשור, או ממלך צור וצידון, רדה והשכבה את ערלים (שם), (שמה) [שם] אשור וכל קהלה (שם שם כב), שם עילם וכל המונה (שם שם כד), שם משך תובל וכל המונה (שם שם כו), שמה אדום מלכיה וכל נשיאיה (שם שם כט), שמה נסיכי צפון (שם שם ל), באותה שעה היה פרעה רואה אותם ומתנחם, שנאמר [אותם] יראה פרעה ונחם [על כל המונה חללי חרב פרעה וכל חילו] (שם שם לא), (לז) א"ל הקב"ה פרעה אין אתה מתנחם ממה שעשית לבניי, [הוי] ולא נחם אלהים:

[י] (לח) ד"א ולא נחם אלהים, לא נחם כדרך כל הארץ, כיצד דרך ארץ העבד טוען את רבו, שמא אדונו טוענו, הקב"ה לא נהג עמם כך, אלא ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך וגו' (דברים א לא), ואומר ואשא אתכם על כנפי נשרים וגו' (שמות יט ד), דרך ארץ העבד מרחיץ את רבו, אבל כאן הקב"ה היה מרחיץ אותנו, שנאמר וארחצך במים (יחזקאל טז ט). דרך ארץ העבד מלביש את אדונו, אבל כאן הקב"ה מלביש אותם, שנאמר ואלבישך רקמה (שם שם י), דרך ארץ העבד מנעיל את רבו, אבל כאן ואנעלך תחש (שם), דרך ארץ העבד מאיר לרבו, אבל כאן הקב"ה מאיר לישראל, שנאמר וה' הולך לפניהם וגו' (שמות יג כא), הוי ולא נחם אלהים כדרך כל הארץ, (לט) וכל כך למה, כי קרוב הוא, שהם קרובין של הקב"ה שנאמר וירם קרן לעמו [תהלה לכל חסידיו] לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמח יד):

[יא] אז ישיר משה וגו' (שמות טו א), (מ) זש"ה אתי מלבנון כלה [אתי מלבנון תבואי] (שה"ש ד ח). לא היה צריך לומר אלא אתי מלבנון (תבואי) [כלה], מהו אתי מלבנון תבואי, אלא לעולם הבא הקב"ה מביא ומכנס גליותיהן של ישראל, והן הולכין

הערות ותקונים

אחר בפסיקתא שם, וגם הגי' שם עשר קפצה את לוקה, ועיין שם בהערה ל"ז הוראת המלה: (לו) ולא נחם אלהים, הוספתי, וכן חסר בכ"י רומי, ונמצא לנכון בכ"י רח"ס, ובכ"י שני של אקספארד השמיט כל זה עד ד"א ולא נחם אלהים במאמר שלאחריו, ומובא לנכון בילקוט בשלח רמז רכ"ו בשם התנחומא, וכן בילקוט יחזקאל רמז שע"ב ג"כ בשם התנחומא, ומובא ג"כ בס' והזהיר (דף י"ט ע"ב), ודבריו נובעים שם מהתנחומא שלפנינו: (לז) א"ל הקב"ה פרעה אין אתה מתנחם ממה שעשית לבניי, בכ"י רומי נוסף בגלדו המלות אתה מתנחם, וכן הגי' שם א"ל הקב"ה פרעה [אתה מתנחם] אין אתה מתנחם ממה שעשית לבניי, אבל גם לפי זה אין לה מובן וצ"ל כמו שהוא בכ"י רח"ס ומובא בילקוט שם בשם התנחומא, א"ל הקב"ה אתה מתנחם אני איני מתנחם ממה שעשית לבניי, לכן יש לתקן לפנינו אין אני מתנחם במקום אין אתה מתנחם: (לח) ד"א ולא נחם, לא נחם כדרך כל הארץ, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובכ"י רומי הגי' בדרך כל הארץ, ובכ"י שני של אקספארד, ולא נחם אלהים לא נהגם בדרך הארץ, וכן במכילתא ריש בשלח אין נחם זה אלא נהג וכה"א נחית (תהלים עז כא), וכן רש"י על התורה הביא נחם נהגם, וכן במדרש לקח טוב, וכן נשנה המאמר הזה בפסיקתא פסקא דויהי בשלח (דף פ"ד ע"א) ולא נחם מלמד שלא ניהגן בדרך הארץ, ואחר כך מובא שם ר' לוי בשם ר' יחנינא אמר בה תמני אפין ר"ל ר"ל שמונה אופנים מדרך הארץ, ולפנינו בתנחומא נמצא רק חמשה סימן וכמו שהוא בתנחומא הוא גם בס' והזהיר (דף י"ט ע"ב), וכן שם בפסיקתא הם בסדר אחר ממה שהם לפנינו בתנחומא, ומזה תראה שהפסיקתא נסדרת אחר התנחומא ע"ש, גם הגירסא בפסיקתא בכל מאמר ומאמר „דרך הארץ תלמיד כו'", ולפנינו בתנחומא „דרך הארץ העבד כו'" ובעל והזהיר העתיק בלשון התנחומא: (לט) וכל כך למה כי קרוב הוא שהם קרובים של הקב"ה, בעל הילקוט בשלח סוף רמז רכ"ו הביא כל המאמר בשם הפסיקתא וסיים: וכל כך למה כו' שנאמר לבני ישראל עם קרובו, וזה ליתא בפסיקתא רק סיים כמו שהוא בתנחומא לפנינו: (מ) זש"ה אתי מלבנון כו' לא היה צריך לומר כו', בכ"י רומי הוא כמו שתקנתי, ובכ"י רח"ס לא היה צריך לומר אלא אתי מלבנון תבואי, מהו אתי מלבנון כלה. והשאר חסר בכ"י ההוא עד ד"א אתי מלבנון אמר ר' לוי, והמאמר הזה מובא בילקוט שיר השירים רמז תתקפ"ח במאמר המתחיל אתי מלבנון כלה, והשמיט שם המלות לא היה צריך לומר, אלא אתי מלבנון כלה מהו אתי מלבנון תבואי ומתחיל הן לעולם הבא הקב"ה מביא כו', ובכ"י רח"ס חסר מלת מביא, ושם הגי' לעולם הבא הקב"ה מכניס גליות

לירושלים, והשכינה תצא (מא) לאנפטי (פי' לתחום) שלהם, שנאמר אתי מלבנון תבואי: ד"א אתי מלבנון כלה, אמר ר' לוי אמר הקב"ה עמכם הייתי בשעבודה של מצרים. אמר ר' ברכיה הכהן (מב) דרש ר' לוי בר סוסי ויראו את אלהי ישראל (שמות כד י), משנגאלו, ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שם), עד שלא נגאלו, במקום שדרכה של לבינה [להנתן] היתה נתונה. גדול היה שעבודה של בבל מן שעבודה של מצרים, (מג) במצרים כתיב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, ובבבל כתיב כמראה אבן (הספיר) [ספיר] וגו' (יחזקאל א כו), במצרים כתיב וימררו את חייהם בעבודה קשה (שמות א יד), ובבבל כתיב והיה ביום הניח ה' וגו' ומן העבודה הקשה (ישעיה יד ג), אמר להם הקב"ה בבבל הייתי עמכם, ובמצרים הייתי עמכם, הוי אתי מלבנון כלה: [תשורי מראש אמנה.] (שה"ש ד ח) (מד) אמר ר' יוסי בן שונם (מה) הר הוא (מו) ושמו אמנה, וכיון שהגליות מגיעות להר זה אומרות שירה, שנאמר תשורי מראש אמנה, (מז) בזכותו של אברהם. מראש שניר (שם), בזכותו של יצחק. והרמון (שם) בזכותו של יעקב: ד"א [תשורי מראש אמנה] בזכות מה זכו ישראל לומר שירה על הים, בזכות האמנה שהאמינו, מה כתיב למעלה מן הענין, וירא ישראל את היד הגדולה וגו' [ויאמינו בה' ובמשה עבדו] (שמות יד לא). (מח) אמר ר' נחמיה בזכות מה אמרו שירה, בזכות האמנה שהאמינו תחילה, שנאמר ויאמן העם (שם ד לא), תשורי מראש אמנה, בזכות האמנה זכו לומר שירה שנאמר אז ישיר משה וגו':

[יב] ד"א [אז ישיר משה]. (מט) זש"ה קוה קויתי ה' וגו' (תהלים מ ב), אמר ר' פנחס הכהן בר חמא אם קויתה ולא בא חזור וקוה, אמר דוד קוה אל ה' [חזק ויאמץ

הערות ותקונים

גליות ישראל: (מא) לאנפטי פי' לתחום, זה הוסיף המעתיק לפרש מלת לאנפטי, והפי' הזה ליתא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, (ובכ"י שני של אקספארד חסר מאמר שלם כמו שהבאתי בהערה שלפניה), והמלה משובשת, וכן בילקוט בטעות לאנפטי שלהם, וצ"ל לאפנטי, ראה מה שהעירותי פ' וישב הערה ג': (מב) דרש ר' לוי בר סוסי, וכ"ה בכ"י רח"ס, אבל בכ"י רומי ובכ"י שני של אקספארד דרש לוי בר סוסי: (מג) במצרים כתיב תחת רגליו וגו' ובבבל כתיב כמראה אבן ספיר, בכ"י רח"ס השמיט המעתיק מן ובבבל כתיב עד ובבבל כתיב והיה ביום הניח. וקפץ מן ובבבל הראשון עד ובבבל השני: (מד) אמר ר' יוסי בר שונם, וכ"ה בכ"י רח"ס, ובירושלמי שבועות פ"ו ה"א (דף ל"ו ע"ד) אמר ר' יוסטא בר שונם, בילקוט אמר ר' יוסטאי, ובכ"י רומי אמר ר' יוסטי בן שלום, וצ"ל כמו לפנינו, ובכ"י שני של אקספארד אמר ר' יוסי סתמי, ובמדרש חזית פ"ד בפסוק הזה אמר ר' חוניא בשם ר' יוסטי עתידות הגליות מגיעות עד טורוס מונוס ואומרים שירה כו'. ובשמ"ר פכ"ג אות ה' אמר ר' יוסטי: (מה) הר הוא ושמו אמנה, וכ"ה בשמ"ר שם, בירושלמי שם לכשיגיעו הגליות לטורי אמנה, ובמדרש חזית שם עתידות הגליות מגיעות עד טורוס מונוס ואומרים שירה, והוא הר אמנוס Amanus ת"י מהר ההר (במדבר כ כב, דברים לב נ) מטוורוס אומנוס, והר אמנוס חלק מהר טוורוס Taurus מצד לפונית מערבית נמשך עד סוריא, ועיין ערוך השלם ערך אומנוס, ועיין ערוך ערך סמניס שהביא המאמר מגיטין דף ח' ע"א בטעות בערך סמניס כי אות ס' מוסב אל המלה טורי והיה הגי' בגמרא טורים מנים ובטעות העתיק טורי סמניס באות מ"ם בסוף ואות סמ"ך מסך למטה: (מו) ושמו אמנה, בכ"י שני של אקספארד נוסף אחר זה ממה שהוא שופע ולפנים ארץ ישראל, ממה שהוא שופע ולחוץ חוצה לארץ, וכן בכ"י רומי נוסף זה בלדו, אולם בכ"י רח"ס הוא כמו שלפנינו, וכן איתא בשמ"ר שם עד אותו ההר ארץ ישראל ממנו ולהלן חוצה לארץ, וכן בירושלמי שם תני איזו היא הארץ ואיזו היא חוצה לארץ כל שופע מטורי אמנה ולפנים ארץ ישראל מטורי אמנה ולחוץ חוץ לארץ, וכן הוא בגמרא בבלי גיטין דף ח' ע"א ועיין שם ברש"י ובתוס' ד"ה כל: (מז) בזכותו של אברהם, במדרש חזית פ"ד אות ג' תמצא המאמר קצר באריכות דברים איך דורש כן מראש אמנה זה אברהם שכתוב בו והאמין בה', מראש שניר זה יצחק, מה זה השניר שונא את הניר, כך לא נתנסה יצחק אלא פעם אחת בלבד, וחרמון זה יעקב מה חרמון זה כל טובו נתון בזוטו, כך כהונה מיעקב לויה מיעקב מלכות מיעקב, ועיין במ"כ שם שכתב מה זה השניר י"ל שאותו הר שניר אינו מקבל חרישה וזריעה, אבל בילקוט גרס מה ניר זה אינו מקבל זריעה אלא פעם אחת, כך יצחק, ועיין עוד ביפה קול בחזית שם שגורס כך לא נכנס יצחק אלא פעם אחת ע"ש: (מח) אמר ר' נחמיה בזכות מה אמרו שירה בזכות האמנה שהאמינו תחלה, כן הוא גם בכ"י רומי וגם בכ"י רח"ס רק שם גורס ר' מתום במקום ר' נחמיה, אולם בכ"י שני של אקספארד הגי' אמר ר' נחמיה האמנה זו הם רואים הנסים שנעשו להם ומה צריכין להאמין, אלא בזכות שהאמינו תחלה ויאמן העם, תשורי מראש, בזכות שהאמינו מראש זכו לומר שירה שנאמר אז ישיר. (מט) זש"ה קוה קויתי, מובא בילקוט בשלח

רמז

לבך וקוה אל ה'] (תהלים כז יד), אם בא קויך יפה, אם לאו חזור וקוה אל ה', ואמר דוד קוה קויתי אל ה', מתוך הקיווי ויט אלי וישמע שועתי (שם מ ב). וישמע אלהים את נאקתם וגו' (שמות ב כד), ויעלני מבור שאון מטיט היון וגו' (תהלים שם ג), מטיט לבינים, ויקם על על סלע רגלי (שם), שנתן לי בזת מצרים ובזת הים, (נ) (כונן אשורי) (שם), ויתן בפי שיר חדש (שם שם ד), אז ישיר משה וגו'. מהו אז, באז עשה הקב"ה לדורו של אנוש היבשה ים, שנאמר אז הוחל לקרא בשם יי' (בראשית ד כו). ולנו עשה הים יבשה, באז אנו מקלסין אותו: ד"א למה באז, אמר משה באז קראתי תגר לפני הקב"ה, שנאמר ומאז באתי וגו' (שמות ה כג), ובלשון שסרחתי, בו בלשון אני מתקן (נא) ואקלס אותך: (נב) ד"א אז, א' אחד, ז' שבעה הרי שמונה, אמר משה בזכות המילה שניתנה לשמונה נקרע הים, ונקלס באז. אמר ר' לוי לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קלו יג), שכן בלשון ארמי קורין למהולין גזורים, בזכות המילה נקרע הים:

[יג] ד"א [אז ישיר משה]. אז שר לא נאמר אלא אז ישיר, (נג) לעתיד לבא עתידין ישראל לומר שירה לה', (נד) (נאה השירה) [הוא נאה לשירה], והשירה נאה לה': (נה) ויאמרו לאמר (שמות טו א), מהו לאמר, לאמר הנסים לדורות שעשה הקב"ה עם ישראל: (נו) ד"א אז ישיר, בשעה שהיו ישראל חונים על הים באו מלאכי השרת לקלס להקב"ה, ולא הניחן הקב"ה, שנאמר ולא קרב זה אל זה וגו' (שם יד כ), ואומר וקרא זה אל זה (ישעי' ו ג), למי היו דומין, למלך שנשבה בנו, לבש נקמה באויביו והלך להביא אותו. ובאו הבריות (נז) לומר לו אימנון, אמר להן לכשאני פודה את בני אתם מקלסין אותי, כך ישראל היו נתונים בצרה בים, באו מלאכי השרת לקלס להקב"ה נזף בהם, אמר להם הקב"ה בניי נתונים בצרה, ואתם מקלסין לפני, (נח) כיון שעלו מן הים בקשו ישראל ומלאכי השרת לומר שירה, אמר ר' אבין הלוי למה הדבר דומה, למלך שירד למלחמה ונצח, ובאו בנו ועבדו ועטרה בידם ליתן בראשו של מלך, באו למלך ואמרו לו בנך ועבדך עומדים ועטרה בידם, מי יכנס תחילה, אמר להם שוטים שבעולם, עבדי קודם לבני, יכנס בני תחילה, כך כיון שעלו ישראל מן הים, באו ישראל ומלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב"ה למלאכי השרת הניחו לישראל תחילה, אז ישיר משה [ובני ישראל], נמצאו הנשים ומלאכי השרת עומדים, מי יקלס תחילה, (נט) אמר

הערות ותקונים

רמז רמ"א בשם התנחומא: (נ) כונן אשורי, הסגרתי כי מיותר הוא, ולא נמצא דרוש עליו, ואולי צ"ל במאמר שלפניו ויקם על סלע רגלי כונן אשורי, ובילקוט בשלח שם מובא ג"כ כן ושם בטעות ליתן בפי שיר חדש במקום ויתן בפי שיר חדש, ובכ"י רומי הגי' כמו לפנינו, ובכ"י רח"ס הוא ג"כ כמו לפנינו רק נמצא שם ויקם על סלע רגלי „אמר ר' אלעזר בן פדת העמיד על סלע רגלי" שנתן לי בזת הים וכו', וא"כ השמיט המעתיק לפנינו גם בכ"י רומי מן רגלי עד רגלי, ובכ"י שני של אקספארד ויקם על סלע רגלי אמר ר' אלעזר העמיד על סלע רגלי, נתן לי בזת מצרים ובזת הים ויתן בפי שיר חדש שאינני כפוי טובה, שאם עשה לי נסים אמרתי לו שירה אז ישיר משה. (נא) ואקלס אותך, וכן הוא בילקוט, בכ"י רח"ס ואקלס אותו, ובכ"י רומי ולו אקלס אֶתְכֶם: (נב) ד"א אז א' אחד, כ"ה בילקוט ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס, אולם בכ"י שני של אקספארד נמצא לפני זה „אז א' אחד ז' שבעה נקלס ליחידי שהוא למעלה משבעה רקיעים" ואח"כ מובא שם ד"א אז א' אחד כמו לפנינו: (נג) לעתיד לבא, במכילתא בשלח אז ישיר יש אז לשעבר ויש אז לעתיד לבוא כו', ומובא בילקוט בשלח רמז רמ"א, ובטעות נרשם בצדו מדרש אבכיר וצ"ל מכילתא, ומדרש אבכיר מתחיל במאמר אמר ר"ע, וכן מובא בתנחומא הנדפס בשלח אות י' ונובע מהמכילתא: (נד) נאה השירה, וכן הוא בכ"י רח"ס, ותקנתי כמו שהוא בכ"י רומי הוא נאה לשירה, ובכ"י שני של אקספארד הגירסא אמר ישעיה שירו ליי' שיר חדש [תהלתו מקצה הארץ] יורדי הים וגו' (ישעיה מב י) מי שאמר שירה על הים הוא אומר שירה לעתיד, לפיכך אז ישיר משה השירה הנאה להקב"ה והוא נאה לה: (נה) ויאמרו לאמר, מהו לאמר, מובא בילקוט בשלח רמז רמ"א בשם התנחומא: (נו) ד"א אז ישיר, מובא בילקוט שם: (נז) לאמר לו אימנון, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובכ"י שני של אקספארד נשמטה מלת „אימנון" ובילקוט בשלח שם ובאו הבריות לומר לו סימנין, ונרשם בצדו פי' שיר, ובאמת צ"ל אימנון או הימנון, והיא המלה היונית ὕμνος שיר של שבח ונמצא ג"כ הרבה פעמים בה"א הימנון, וברומי Hymnus (הימנוס): (נח) כיון שעלו מן הים, מובא ג"כ בילקוט בשלח שם, וכן גם בילקוט תהלים רמז תשנ"ט ג"כ בשם התנחומא: (נט) אמר ר' חייא בר אבא, וכ"ה בכ"י רח"ס ובכ"י רומי ובילקוט שם בב' המקומות, ובכ"י שני של אקספארד חסרים

סמנות

ר' חייא בר אבא (ס) רב השלום (סא) עשה שלום ביניהם, שנאמר קדמו שרים אחר נוגנים בתוך עלמות תופפות (תהלים סח כו), (סב) קידמו שרים (אחר נוגנים) אלו ישראל, (ואחר כך) [אחר] נוגנים, אלו המלאכים, (ואחר כך) בתוך עלמות תופפות, [אלו הנשים], (סג) אמר ר' לוי (סד) השמים, לא אקבל הדבר הזה, אלא הנשים קילסו תהילה, (סה) אלא שאחר נוגנים אלו ישראל, בתוך עלמות תופפות, אלו הנשים, התחילו מלאכי השרת להתרעם לפני הקב"ה, אמרו לא דיינו שקדמו לנו האנשים, אלא אף הנשים כן, (סו) אמר להן הקב"ה חייכם כן, (סז) אמר ר' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן ראה מה כתיב ותשאני רוח ואשמע אחרי (יחזקאל ג יב), מהו אחרי, אחרי שקילסתי אני וחבירי, אחר כך הלכו מלאכי השרת ואמרו ברוך כבוד ה' ממקומו (שם), (סח) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא מה כתיב בעמדם תרפינה כנפיהן (שם א כד), מהו [בעמדם], מי ששומע בעמדם סבור שמא יש ישיבה למעלה, (סט) [חס ושלום, אין ישיבה למעלה], אלא הכל עומדים שנאמר שרפים עומדים וגו' (ישעי' ו ב), וכן הוא אומר קרבת (אל) [על] חד מן קאמיא (דניאל ז טז), מהו בעמדם, אלא כשישראל עומדים ומקלסין להקב"ה אותה שעה תרפינה כנפיהם:

[יד] **אשירה** לה' כי גאה, (שמות טו א). (ע) אמר ר' אבין הלוי ד' גאים יש בעולם, הגאה שבחיות אריה, וגאה שבבהמות שור, וגאה שבעופות נשר, ואדם גאה על כולן, נטלן הקב"ה וקבען בכסא הכבוד, שמתגאה על גאים, הוי אשירה לה' כי גאה גאה: סוס ורוכבו (שם), (עא) וכי סוס אחד היה שכתיב סוס ורוכבו, אלא כולם לא היו ספורים לפני הקב"ה אלא כאחד: ד"א סוס ורוכבו. (עב) [בר קפרא אמר] קשרם הקב"ה זה בזה, (עג) למה שיהנו ישראל בבזה, למה כיון שיצאו ישראל ממצרים ויצאו המצרים לרדוף אחריהם, אמר להם פרעה יודע אני שנטלו כספיכם וזהביכם, אלא אל תתנו דעתכם בביזה, מה עשה פתח (עד) תסבריות של יוסף, אמר טלו לכם כסף וזהב, ונטלו

הערות ותקונים

המלות „בר אבא": (ס) רב השלום, וכ"ה בכ"י רח"ס ובכ"י רומי ובילקוט בב' המקומות, והמעתיק מכ"י רומ' מחק המלות „רב השלום" והשיג בין שני אלאי מרובע "הקב"ה" ובכ"י שני של אקספארד הגי' בעל השלום עשה שלום ביניהם: (סא) עשה שלום ביניהם וקילסו, בכ"י שני של אקספארד הגי' וקילסו שניהם כאחד, וגם בכ"י רומי נוסף בצדו המלות „וקילסו שניהם כאחת" אבל בכ"י רח"ס ובילקוט בב' המקומות ליתא זה: (סב) קדמו שרים אחר נוגנים, אילו ישראל, בכ"י רומי ובכ"י שני של אקספארד הלשון משובש, ותקנתי כמו שהוא לנכון בילקוט וכן בכ"י רח"ס, ועיין בשמ"ר פכ"ג אות ז' ותראה כי כל הדרשה שם באריכות ובהרחבת לשון הוא מתנחומא שלפנינו: (סג) אמר ר' לוי, בילקוט תהלים נשמט מלת „לוי": (סד) השמים, לשון שבועה הוא: (סה) אלא שאחר נוגנים אלו ישראל, בכ"י שני של אקספארד אמר ר' לוי השמים איני מקבל הדבר הזה אלא הנשים קילסו תהלה ואח"כ מלאכי השרת, שנאמר קדמו שרים אלו ישראל ואחר נוגנים בתוך עלמות תופפות אלו הנשים, ובילקוט בשלח גורס כך אמר ר' לוי השמים לא אקבל את הדבר הזה אלא הנשים קילסו תהלה דכתיב בתוך עלמות תופפות העלמות בתוך, ועיין בשמ"ר שם פכ"ג אות ז' ותראה כי חסר שם מאמר שלם, בתחלה הביא אחר נוגנים אלו המלאכים, וסיים שהן קילסו באמצע כדעת ר' לוי, לכן יש לתקן שם עפ"י התנחומא: (סו) א"ל הקב"ה חייכם כן, וכ"ה בילקוט בשלח, ובכ"י רומי נוסף בצדו חייכם כן לעולם הבא ויאמרו לאמר לעוה"ב, וכן בכ"י שני של אקספארד הייכם לעולם הבא כן, ובכ"י רח"ס אמר להם הקב"ה חייכם כן הוא: (סז) אמר ר' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בכ"י שני של אקספארד נשמטו המלות „בשם רשב"נ". (סח) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י שני של אקספארד, אולם בכ"י רח"ס נוסף „בשם ר' ראובן": (סט) ח"ו אין ישיבה למעלה, הוספתי עפ"י כ"י רומי ובכ"י רח"ס וכ"י שני של אקספארד הוא כמו לפנינו: (ע) אמר ר' אבין הלוי ד' גאים, וכ"ה בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס הגי' אמר ר' אבין אביו של ר' אבין הלוי, ובכ"י שני של אקספארד נמצא לפני זה הוספה כי גאה גאה ר' מאיר אומר גאייה אחת גאה הקב"ה על הים ונבקע, ר' הונא אמר מנו המו חיות [נ"ל מנהמיותיו], שנאמר וינהום ביום ההוא כנהמת ים, ואח"כ מובא ד"א כי גאה גאה ארבעה גאים בעולם כו', והמאמר הזה מובא בילקוט בשלח רמז רמ"ג בשם התנחומא והשמיט שם האומר, ונמצא גם במדרש שמ"ר פכ"ג אות י"ג אמר ר' אבין ד' מיני גאים נבראו בעולם, ודברי השמ"ר נובעים מהתנחומא, ועיין חגיגה דף יג: (עא) וכי סוס אחד, מובא בילקוט שם: (עב) בר קפרא אמר, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם חסר גם בכ"י שני של אקספארד וכן בילקוט: (עג) כדי שיהנו ישראל בבזה, בכ"י שני של אקספארד, כדי שיהו ישראל כהנים בבזה, נ"ל כדי שיהו ישראל נהנים בבזה: (עד) תסבריות,

פי'

ועטרו את סוסיהם, שנאמר כל סוס רכב פרעה (שמות יד ט), לפיכך היו קשורים זה בזה, כדי שיהנו ישראל בבזה, בעולם הזה נהנו ישראל בבזת שונאיהם, אבל לעולם הבא כל מה שהאומות מסגלין, לישראל הוא, (עה) שנאמר והיה סחרה ואתננה קדש לה' (ישעי' כג יח):

[טו] **ויסע** משה את ישראל וגו' (שמות טו כב), (עו) זש"ה ויסע כצאן עמו (תהלים עח נב), למה כצאן, אלא (עז) מה הצאן מתפזרה והרועה מכנסה, כך היו ישראל במדבר (עח) מתלחמין ובוכים ומתרעמים בכל שעה, שנאמר כמה ימרוהו במדבר וגו' (שם שם מ), כביכול לא נסתלק מעליהם הקב"ה אלא ניהגם כצאן, שנאמר ויסע משה: ד"א למה כצאן, אלא מה הצאן הזה (עט) משברת את האילנות, ואע"פ כן אין בעליה מקפיד עליה, לפיכך קורא אותם צאן, וכן הוא אומר ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד לא), אם צאן למה אדם, ואם אדם למה צאן, (פ) אלא אמר ר' יוחנן צאן לעונשים ואדם למתן שכר, (פא) [אם חייבים נוהג בהם כצאן כדי ענשו, ואם עשו מצות נוהג בהם כאדם ליתן להם שכר, הוי צאן לעונשים ואדם למתן שכר]: ד"א ויסע כצאן עמו (פב) אמר ר' ברכיה ראה מה חביבין ישראל לפני הקב"ה שקראן שה, שנאמר שה פזורה ישראל (ירמיה נ יז), ומי שיש לו שה אחד מאכילו ומשקו בעונתו שהוא אחד, אבל מי שיש לו צאן הרבה, אינו יכול להזדקק להם, אלא מתייגע עמהן הרבה, ראה חיבה שחיבב הקב"ה את ישראל, שקראן צאן, ואומר ארבה אותם כצאן (יחזקאל לו לז): ד"א למה כצאן, אלא [כשם] כשהרועה זהיר בצאנו ביום מפני החמה, ובלילה מפני הזאבים, כך היה הקב"ה זהיר בישראל, שנאמר וסוכה תהיה לצל יומם וגו' (ישעיה ד ו), ואומר (פג) לא ימיש עמוד הענן וגו' (שמות יג כב), ואומר נחית כצאן עמך וגו' (תהלים עז כא). (פד) מהו נחית אלא נחית לשון נוטריקון הוא, "נוראות הראית במצרים, "חרונך שפכת עליהם, "ימינך בלעה אותם. "תהום כסית עליהם. (פה) ר' יהושע אומר, "נפלאות עשית לנו, "חירות נתת לנו, "ים בקעת לנו, "תורה נתת לנו. ר' אלעזר המודעי אמר, "נסים עשית לנו, "חיים (עשית) [נתת] לנו, "ידך הראית לנו, "תלוי ראש נתת לנו. וחכמים אומרים "נביאים העמדת ממנו, "חסידים העמדת ממנו, "ישרים "תמימים העמדת ממנו, וכל אילו בזכות משה, לכך נאמר ויסע משה:

הערות ותקונים

פי' אוצרות, וכן בלשון יוני ורומי θησαυρος thesaurus ובילקוט השמיט המלה הזאת והגי' פתח להם אוצרות של יוסף: (עה) שנאמר והיה סחרה ואתננה קדש לה', בכ"י שני של אקספארד נוסף אחר זה ואין קדש אלא ישראל שנאמר קדש ישראל לה', וזה ליתא בכ"י רומי וגם בכ"י רח"ס ובילקוט: (עו) זש"ה ויסע כצאן עמו, מובא בילקוט בשלח סוף רמז רנ"ד בשם התנחומא, וכן בילקוט תהלים רמז תתי"ח ג"כ בשם התנחומא ושם הביא המאמרים מהופך, המאמר הראשון בסוף והמאמר השני בתחלה ע"ש, ומן מה הצאן מתפרדת מובא ג"כ בילקוט יחזקאל סוף רמז שע"ג והתחלת רמז שע"ד: (עז) מה הצאן מתפזרה, בכ"י רח"ס מתפזרת, ובכ"י שני של אקספארד מתפזרות, ובכ"י רומי מתפרדת, ובילקוט בשלח שם מתרדפת, נ"ל מתפרדת, וכ"ה נכון בילקוט תהלים שם ובילקוט יחזקאל: (עח) מתלחמין, בכ"י שני של אקספארד בטעות מהלכין: (עט) משברת את האילנות, בכ"י שני של אקספארד נוסף ומקרסמת אותן, עיין ערוך ערך קרסם וכתב שהוא כמו זימור, אבל זימור לכרם וקירסום בשאר אילנות, והביא כי יאכלנו הארבה [נ"ל יחסלנו הארבה] ת"י ארום יקרסם, והמוספי כתב שהוא כמו יכרסמנה חזיר מיער, ובמדרש שמ"ר פכ"ד אות ג' ד"א מה הצאן אפילו מחבלת את האילנות כו', דברי המדרש שם נובעים מתנחומא. (פ) אלא אמר ר' יוחנן צאן לעונשים, בילקוט בשלח השמיט שם האומר, ומובא ג"כ בילקוט תהלים שם, ובכ"י שני של אקספארד נשמט המלה „לעונשים": (פא) אם חייבים, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובכ"י רח"ס הגי' אם חייבים נוהג עמהם כצאן" כדי שלא יענשו, ובכ"י שני של אקספארד ובילקוט חסר ג"כ כמו לפנינו, אולם נמצא ג"כ בילקוט תהלים שם רמז תתי"ח, ומזה תראה שהיו לפניו כמה קובצים מהתנחומא: (פב) ד"א אמר ר' ברכיה בילקוט שם בבשלח ובתהלים נשמט מן ד"א זה עד ד"א השני: (פג) לא ימיש עמוד הענן, ע"כ העתיק המעתיק בכ"י שני של אקספארד מן התנחומא כ"י שלנו ואח"כ הוא כמו בנדפס: (פד) מהו נחית אלא נחית לשון נוטריקון, מובא בילקוט תהלים שם רמז תתי"ח בשם התנחומא, ובילקוט בשלח שם לא העתיק זה, והחל מן מהו ויסע משה שהסיען בעל כרחן: (פה) ר' יהושע אמר נפלאות כו', בכ"י רח"ס השמיט המעתיק מן אמר בדברי ר' יהושע עד אמר בדברי ר' אלעזר המודעי, ושם איתא ר' יהושע אמר נסים עשית לנו,

והוא

[טז] **ד"א** [ויסע משה]. (פו) מהו ויסע משה, שהסיען בעל כרחן, שלא בטובתן, כיצד אלא בשעה שיצאו ישראל ממצרים, יצא פרעה לרדוף אותם בכל אותם האוכלוסין, שנאמר ויקח שש מאות רכב בחור (שמות יד ז), מה עשה עמד וקישט כל אותן הסוסים באבנים טובות ומרגליות, כשבאו לים וטבען הקב"ה, היו צפין על שפת הים כל אותן האבנים טובות ומרגליות והיו מושלכים, והיו ישראל יורדין בכל יום ונוטלין מהם ולא היו מבקשים לזוז משם, כיון שראה משה כך, אמר להם מה אתם סבורים, שבכל יום הים מעלה לכם אבנים טובות ומרגליות, עמד והסיען בעל כרחן: ד"א ויסע משה (פז) אמר ר' יהושע, איזו היא הנסיעה שנסעו ישראל שלא על פי הגבורה, זו שנאמר ויסע משה (שם טו כב): ר' אלעזר המודעי אומר על פי הגבורה נסעו, שכן מצינו במקום (אחד) [אחר] שנים ושלשה [מקומות] על פי ה' יסעו וגו' (במדבר ט יח) ואף כאן אעפ"י שכתב ויסע [משה] על פי הגבורה נסעו, ומהו ויסע משה, בשעה שאמר להם שיסעו, לא אמרו לו להיכן אנו נוסעין למדבר, שמא אין בו כלום, אלא עמדו ונסעו להם, על פי אמנה, אמר ירמיה הלוך וקראת באזני ירושלים [לאמר כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך וגו' לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה] (ירמיה ב ב):

[יז] **ד"א** ויסע משה את ישראל מים סוף ויצאו אל מדבר שור, (פח) אמרו רבותינו מדבר שור היה שמונה מאות פרסה על שמונה מאות פרסה, והיה מלא נחשים ועקרבים וחיה רעה. (פט) אמר ר' יוסי היה שם נחשים כקורות בית הבד, ועקרבים כמלא הזרת, וכן הוא אומר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וגו' (דברים ח טו). מעשה בשבור מלכא שהיה עובר שם, (צ) ועברה שיירא ראשונה, ובלעה הנחש, עברה שניה ובלעה, שלישית ובלעה, והיה המלך יושב ומיצר, היו עמו שם (צא) איסקולסקיטון, אמרו לו מה אתה עומד, הביא עשרה גבורים, והביא, אמרו לו

הערות ותקונים

והוא המאמר מר' אלעזר המודעי. (פו) מהו ויסע שהסיען בעל כרחן, מובא ג"כ בילקוט בשלח רמז רנ"ד בשם התנחומא, ובמדרש לקח טוב (בשלח טו כב) תראה שהביא בשם אביו ויסע משה את ישראל בעל כרחן לפי שהיו מוצאין בתוך הים אבנים טובות ומרגליות ולא היו רוצים לצאת משם, לכך כתוב ויסע, והעירותי שם בהערה קנ"ו שכן הביא הילקוט רמז רנ"ד בשם התנחומא, ולפנינו (בנדפס) ליתא, ואין ספק שכוון לתנחומא שנקרא ילמדנו, והבאתי שם המאמר מהילקוט, אולם כאשר חנן ה' אותנו בהתנחומא כ"י תראה מה שהביא בשם אביו כ"ה בתנחומא, והילקוט הביא את התנחומא שלפנינו בכ"י, וכן רש"י ז"ל בפי' התורה הביא זה, וכתב שם ידידי הרב הגדול מהר"א בערלינר עיין ילקוט בשם תנחומא וחסר בתנחומא שלפנינו. (פז) אמר ר' יהושע כו' ר' אלעזר המודעי אומר, מכילתא (מס' דויסע משה פ' א') ועיין בלקח טוב (בשלח טו כב) ומה שהעירותי שם: (פח) אמרו רבותינו, הכוונה לדברי המכילתא בשלח מסכתא דויסע משה פרשה א' ויצאו אל מדבר שור היא מדבר כזב, אמרו על מדבר כזב שהיה ט' מאות פרסה על ט' מאות פרסה כלו מלא נחשים ועקרבים, והגי' במכילתא מוטעת, וצ"ל ח' מאות פרסה, וכן מובא בלקח טוב (בשלח טו כב) אמרו רבותינו ז"ל במכילתא מדבר שור הוא מדבר כזב והיה שמונה מאות פרסה על שמונה מאות פרסה, וכן מובא בילקוט בשלח רמז רנ"ה, ובילקוט ירמיה רמז רס"ו בשם המכילתא וכן בתנחומא הנדפס בשלח אות י"ח, ודברי התנחומא הנדפס נובעים מן התנחומא ולא מהמכילתא, וכן בשמ"ר פכ"ד אות ד' הגירסא שמונה מאות פרסה, ובמדרש שמ"ר שם הגי' כוב במקום כזב, ובילקוט בשלח ג"כ כוב, אולם בילקוט ירמיה מובא כזב, וכן בלקח טוב הגי' כזב, וגם בנדפס מובא כן, ובס' והזהיר (דף כא ע"ב) מובא כוב במקום כוזב, ולדעתי נירסת כוב היא העיקרית, ונזכרת עיר כוב ביחזקאל ל' ה' ועיין ארץ קדומים לד כ"ט: (פט) אמר ר' יוסי, זה ליתא במכילתא ולא מובא בלקח טוב, ומובא בילקוט בשלח רמז רנ"ה בשם התנחומא. והגליון תנחומא נשמט ממקומו, והמדפיסים הגיהוהו על מעשה דשבור מלכא ויש להגיהו על אמר ר' יוסי מדבר שור כו', ונמצא ג"כ בנדפס שם והגי' שם א"ר יוסי בר חנינא, וכ"ה בס' והזהיר (דף כא ע"א), ונראה שדבריו לקח בזה מן התנחומא הנדפס: (צ) ועברה שיירה ראשונה, בנדפס והעתיק כן בעל ס' והזהיר מעשה בשבור המלך שהיה עובר שם ועברה קרובים (ובס' והזהיר הגי' קרובנן) שלו ובלעה הנחש, ויש לתקן שצ"ל קרובין שלו פי' Carruca עגלה עיין ערוך ערך קרכין: (צא) איסקולסקיטון, וכן בכ"י רומי איסקולסקיטין, ויש לתקן שצ"ל אסקלסטיקין, והיא המלה היונית σχολαστικὸς וכן ברומית Scholasticus, פי' למדן ושקוד בבית המדרש, עיין ערוך השלם אסקולסטיקה, ומזה ייעול ר' יהושע בן חנניה שהוא אסקולסטיקא דאורייתא (ב"ר פס"ד), וכן עשה לו כקתדרא של אסטליסטקין (שמ"ר פמ"ג) צ"ל אסקליסטקין, ובילקוט בשלח שם בשם התנחומא בטעות היה שם עמו ארבי לסטוסין, וצ"ל אסקליסטיקין, וכן ראיתי שמובא נכון בכ"י

ימלאו (צב) סרודות (פי' שקים) של תבן, והיו ממלאין את הסרודות תבן, ומגלגלין לפניו והוא בולע, (צג) עד שנפתח כריסו, (צד) ולא היה יכול לזוז, ועמדו והרגו אותו, הוי המוליכך וגו': (צה) ואומר אפעה ושרף מעופף (ישעי' ל ו), מהו שרף מעופף, העוף שהיה פורח עליו מיד היה נשרף, (צו) ר' חייא הגדול אמר אדם אחד היה בארץ ישראל מרוטה שמו, למה נקרא שמו מרוטה, אמרו פעם אחת עלה ללקט עצים מן ההר, וראה את הנחש ישן, והנחש לא ראהו, ומפחדו נשרו שערותיו, והיו קוראין אותו מרוטה, ולא צימח בו שיער עד יום מותו, הוי המוליכך וגו': אמר ר' יוסי ב"ר חנינא גדול הוא אלהינו שהצילנו מן המדבר ההוא:

[יח] [**וילכו** שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים] (שמות טו כב). ר' יהושע אומר בשעה שעברו ישראל בים, יצאו להם מים מתוקים, ומהם נטלו בכליהם והיו שותים, וכיון שכלו המים היו מתרעמים, שנאמר וילונו העם על משה וגו' (שם שם כד). ויבואו מרתה (שם שם כג). (צז) היה להם להימלך בגדול שבהן, אלא עמדו ונתרעמו. ר' אלעזר המודעי אומר למודין היו ישראל לומר דברים של תרעומת לפני הקב"ה, מיד ויצעק אל ה' ויורהו ה' עץ (שם שם כה), ויראהו לא נאמר אלא ויורהו, (צח) אמר ר' שמעון

הערות ותקונים

בכ"י רח"ש איסקולסטיקין, ובנדפס השמיט המלה הזרה והג"ה „אמרו לו חכמיו": (צב) סרודות „פי' שקים" המלות „פי' שקים" נוספו מן המעתיק בקובץ הזה וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ש וילקוט בשלח בשם התנחומא ותנחומא הנדפס, ובכ"י רומי הגירסא סירודות, ובילקוט סררות, ובכ"י רח"ש ובש' והזהיר סרידות, ובתנחומא הנדפס סדירות; והמוספי בערוך סרד הביא וז"ל בילמדנו פ' ויהי בשלח פסקא ויסע משה וימלאו סרידות תבן, פי' מלעות מלאות תבן עכ"ל, והביא הגירסא סרידות, וכן הוא בדפוסים הראשונים, אבל פירושו אינו עולה יפה, ומפרש רק לפי הענין, ולדעתי בכל המקומות שרשמתי בזה, המלה משובשת וצ"ל אדורות והיא המלה היונית δορα δερος ופי' עורות (פעללע, הויט) והכוונה שהיו אומרים להביא עורות של בהמות ולמלאות אותן עם תבן, ויחשוב הנחש שהם בהמות ויבלעם וינפח כרסו ויבקע, ומן אדירות נעשית בטעות סרידות סרירות סדירות. וסעד לדברי תראה מהערוך ערך אדר האחרון שהביא מאמרם ז"ל (משבועות כ"ט ע"ב ונדרים כ"ה סע"א) אם לא ראיתי נחש כקורת בית הבד, ולא? והא הווא דהוה בשני דשבור מלכא דאחזיק תליסר אודרייתא תבנא, וכתב פי' אודרייתא עורות, וסיים פי' ויסע משה (הוא המאמר מתנחומא הנדפס שהבאתי) מעשה בשבור מלכא שהיה עובר במדבר בוב [צ"ל כוב] שהיא ת' פרסה על ת' פרסה, [במקום לפנינו שמונה מאות פרסה על שמונה מאות פרסה] ועברו קרוכין שלו ראשון ובלעה, וכן שניה, וכן שלישית, אמרו לו חכמיו הבא עורות של בהמות [פה היה כתוב סרודות והשמיט בעל הערוך והג"ה פי' עורות של בהמות] מלאות תבן ויסבור הנחש שהן בהמות ויבלעם וינפח כרסו ויבקע וכן עשו, הסיום הזה ויסבור הנחש הוא לשון בעל הערוך שהוסיף לברר הכוונה, ולפנינו בגמרא שבועות ונדרים הגירסא אורוותא אין ספק שיש להגיה כמו שהביא הערוך אודרותא, ורש"י שם בגמרא שבועות כתב מלא י"ג ארוות סוסים תבן שהיה בולע בני אדם ועשו חבילות תבן ונתנו בהן בהמות וחיות [לדעתי צ"ל ונתנו בעורות בהמות וחיות] וגחלי אש טמונין בהם ובלעם ובערו בגופו ומת, לישנא אחרינא אהרידתא, אולי צ"ל ברש"י לישנא אחרינא אדירתא כגירסת בעל הערוך, אבל מה שהביא רש"י וגחלי אש טמונין בהן נובע מגמרא ירושלמי שבועות פ"ג ה"א (דף לד ע"ד) ונדרים פ"ג ה"ב (דף לז ע"ד) אם לא ראיתי נחש כקורת בית הבד לא חיויא דשבור מלכא בלע גמלין בלע קרוכין, כד בעון מיקטלוניה אייתין פחלין [צ"ל כמו בירושלמי נדרים פחלץ, עיין ערוך] דגמלין, ומלון יתהון תבן ויהבון בהון גומרין ובלעין ומית, ולפ"ז תראה שצ"ל גם ברש"י כמו שהגהתי ונתנו בעורות בהמות וחיות כמו בירושלמי אייתין פחלץ דגמלין, ומלות יתהון תבן הוא מלשון המשנה פוחלץ של גמלים (כלים פ' כ"ד מ"ה), ורבינו האי גאון ז"ל בפירושו לכלים הביא את הירושלמי משבועות וסיים וכזו ההלכה בנדרים וצ"ל ע"ש נדרים כ"ה, אולם רבינו האי כוון לירושלמי שהבאתי, ובדברי רבינו האי בלע קרובים צ"ל קרוכין כמו שהבאתי למעלה: (צג) עד שנתפח כריסו, וכ"ה בכ"י רח"ש, אבל בכ"י רומי ובילקוט בשלח בטעות עד שנפתח כריסו: (צד) ולא היה יכול לזוז, בילקוט בשלח שם ולא היה יכול להן, במקום „להן" צ"ל „לזוז": (צה) ואומר אפעה ושרף מעופף, עיין במכילתא שם (בשלח מסכת דויסע פרשה א') ובתנחומא הנדפס אות י"ח ובלקח טוב (בשלח ט"ו כ"ב) ועיין שם בהערה ק"ש: (צו) ר' חייא הגדול אמר, במכילתא שם אמר רבי עקיבא דבר השיח לי רבינו הקדוש, ובתנחומא הנדפס וכן בש' והזהיר אמר ר' אחא השיח לי רבינו הגדול, ובשמ"ר ר' אבא השיח לפני רבינו, ובילקוט בשלח רמז רנ"ה בשם המכילתא אמר ר' אבא הדבר הזה השיח לי רבינו הגדול, ועיין מה שהעיר ידידי הרב הגדול מוהרר אייזק הירש ווייס במכילתא שם, ועיין גם בפירוש מהורז"ו בשמ"ר שם, והנכון כמו שהוא לפנינו בכ"י ר' חייא הגדול אמר: (צז) היה להם להימלך בגדול, במכילתא שם הוא בשם ר' יהושע ע"ש: (צח) ארשב"י, מכילתא שם, וכן ויראהו לא נאמר הוא במכילתא

בשמו

בן יוחי [דבר]מן התורה שכתיב בה עץ חיים (משלי ג יח) לימדו הקב"ה,ואמר על המים ונמתקו: ד"א ויורהו יי' עץ, ומה היה, ר' יהושע אומר, (צט) עץ זית היה, ר' נחמיה אומר עץ של ערבה, (ק) ויש אומרים עיקרי תאנה, ויש אומרים עיקרי רימון, שאין מרים כהם, (קא) והכמים אומרים הרדופני עץ הוא, ואין מר כמוהו. (קב) אמר ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה, ראה מה גדולים נסים של הקב"ה, בשר ודם במתוק מרפא את המר, אבל הקב"ה במר מרפא את המר, שנאמר כי [אעלה ארוכה לך] וממכותיך ארפאך נאום ה' (ירמי' ל יז), במה שהוא מכה הוא מרפא, אמר הקב"ה למשה שיתן דבר מר בתוך דבר מר למתוק בו, כיוצא בו כתיב ויצא אל מוצא המים וישלך שם מלח וגו', ויאמר כה אמר ה' רפאתי למים (מ"ב ב כא), כיוצא בו ויאמר ישעיהו ישאו דבלת תאנים וגו' (ישעי' לח כא), והלא בזמן שנותנים שרף של תאנים על הבשר מיד הוא מתאכל, אלא כדי לעשות נס:

[יט] **שם** שם לו חק ומשפט (שמות טו כה). (קג) חק כיבוד אב ואם: ויאמר אם שמוע תשמע (שם שם כו). (קד) רצה אדם לשמוע מצוה אחת, שומע הרבה. (קה) (ר' אלעזר) [ר' שמעון בן אלעזר] אומר כל הרוצה לשמוע משמיעין אותו: (בקול) [לקול] ה' אלהיך (שם). (קו) מיכאן אתה למד, כל השומע (קז) מפי תלמיד חכם, כשומע מפי הגבורה: והישר בעיניו תעשה (שם), (קח) זה משא ומתן בשלום: (קט) והאזנת למצותיו (שם). אלו הלכות: ושמרת כל חוקיו (שם). אלו הגזירות: כי אני ה' רופאך (שם). אמר הקב"ה לישראל תורה שנתתי לכם הם מרפאים אתכם, שנאמר רפאות תהי לשריך וגו' (משלי ג ח):

[כ] **ויאמר** ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד). (קי) זש"ה כי בם ידין עמים [יתן אוכל למכביר] (איוב לו לא), השמים הללו בם הוא דן את

הערות ותקונים

בשמו, ומובא בילקוט רמז רנ"ז בשם המכילתא: (צט) ר' יהושע אומר עץ זית ור' נחמיה אומר עץ של ערבה, במכילתא שם ומובא בילקוט שם ר' יהושע אומר עץ של ערבה, ר' אליעזר המודעי אומר זה עץ של זית, וכן מובא בנדפס אות כ"ד כמו שהוא במכילתא, ובמדרש שמ"ר פ"נ אות ג' השמיט שמות האומרים: (ק) ויש אומרים עיקרו תאינה ויש אומרים עיקרו רימון, וכ"ה במכילתא ומובא גם בנדפס שם אות כ"ד וכן בשמ"ר שם: (קא) והכמים אומרים הרדופני עץ הוא, בכ"י רומי ובכ"י רה"ש הרדופני שם העץ, ובמכילתא שם וכן בלקח טוב מובא זה בשם ר' יהושע בן קרחה זה עץ הרדופני, ובנדפס אות כ"ד ר' נתן אומר הרדופני היה, וכן מובא בערוך בשם הילמדנו וכדבריו הוא בתנחומא הנדפס, ובתנחומא הנדפס בטעות קרדנין וצ"ל קדרנין ומובא לנכון בערוך ערך קדרון, ובמכילתא מובא בשם ר' נתן זה עץ קדרוס, וכן ביב"ע תרגום הרדופני, ופוראת מלת הרדופני עיין בערוך ובמוספי שם: (קב) אמר ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה, לדעתי כוון התנחומא אל המכילתא. ובמכילתא שם הוא בשם ר' שמעון בן גמליאל. וכן מובא ג"כ בשם רשב"ג בנדפס אות כ"ד: (קג) חק כבוד אב ואם, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ש וכ"ה בילקוט רמז רנ"ז בשם המכילתא. אולם לפנינו במכילתא שם חק זה השבת ומשפט זה כיבוד אב ואם, וכן מובא לנכון בלקח טוב, ועיין שם בהערה קע"ה: (קד) רצה אדם לשמוע מצוה אחת שומע הרבה ר' אלעזר אומר כו', במכילתא שם וכן במכילתא יתרו פ"ב על הכתוב ועתה אם שמוע תשמעו, מכאן אמרו שמע אדם מצוה אחת משמיעין לו מצות הרבה שנאמר אם שמוע תשמע, שכח אדם מצוה אחת משכחין לו מצות הרבה שנאמר אם שכח תשכח (דברים ח יט), וכן מובא בלקח טוב (בשלח טו כו) וסייס שם ד"א אם שמוע תשמע אם שמע מעצמו משמיעין לו מן השמים וכן הוא אומר יהיב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה (דניאל ב כא): (קה) ר' אלעזר, בכ"י רומי וכ"י רה"ש ר' שמעון בן אלעזר, וכן תקנתי, ועל פי שנים עדים יקום דבר, וראיתי במכילתא שסיים שם שמעון בן עזאי אומר מכאן אמרו רצה אדם לשמוע משמיעין לו לאחר זמן, והוא המאמר מר' שמעון בן אלעזר לפנינו בתנחומא: (קו) מכאן את למד, במכילתא לקול ה' אלהיך אילו עשרת הדברות שנתנו מפה לפה בעשרה קולות, זו דברי ר' יהושע, ובשם ר' אלעזר המודעי מובא שם לקול ה' אלהיך מלמד שכל מי ששומע מפי גבורה מעלין עליו כאילו עומד ומשמש לפני חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים. ומובא בלקח טוב, וע"ש בהערה קפ"ד: (קז) מפי תלמיד חכם, בכ"י רומי וכ"י רה"ש חסרים המלות האלה, ובכ"י רומי נוסף בצדו "מרבו": (קח) זה משא ומתן, מכילתא שם, ושם נוסף מלמד שכל מי שנושא ונותן באמונה רוח הבריות נוחה הימנו ומעלין עליו כאילו קיים את כל התורה כולה ע"כ, והמלה „בשלום" ליתא שם. (קט) והאזנת למצותיו אילו הלכות ושמרת כל חוקיו אלו הגזירות, ובמכילתא שם ר' יהושע אמר והאזנת למצותיו אלו גזירות, ושמרת כל חקיו אלו הלכות, ור' אלעזר המודעי אומר והאזנת למצותיו אלו הלכות ושמרת כל חקיו אלו עריות, ועיין במדות סופרים להרב הגדול מוהרא"ה וייס נ"י במכילתא שם: (קי) זש"ה כי בם ידין עמים, מובא

בילקוט

אומות העולם, תדע לך כשחטאו דור המבול דנם בהם. שנאמר ימטר על רשעים פחים וגו' (תהלים יא ו), הוי כי בם ידין עמים וגו'. אנשי סדום כשחטאו דנם בשמים, שנאמר ויי' המטיר על סדום וגו' (בראשית יט כד), אף סיסרא כשחטא בשמים דנו, שנאמר (נ. בשמים) [מן שמים] נלחמו וגו' (שופטים ה כ), בשמים הוא דן את העמים. יתן אוכל למכביר, מהן נתן מזון לישראל, למה הדבר דומה לנחתום שהיה עומד על הכבשן, נכנס שונאו וחתה גחלים ונתן על ראשו. נכנס אוהבו (קיא) רדה פת חמה, ונתן לו הגחלים והפת, שניהם יצאו מתוך הכבשן, כך הקב"ה הוריד אש על הסדומים ושרפן, ומן השמים הוריד לישראל מן, שנאמר הנני ממטיר לכם להם וגו': ד"א לא היה צריך לומר מן השמים, אלא מן הארץ, (קיב) שאין דרכו של לחם לעלות אלא מן הארץ, וזש"ה כל אשר חפץ ה' עשה וגו' (תהלים קלה ו), כשביקש קרע הים לפני ישראל ועשאו יבשה, וכשביקש עשאו ים, דרכו של שמים להוריד טל ומטר, והארץ להוציא לחם, שנאמר ארץ ממנה יצא לחם (איוב כח ה). וכשביקש הוריד הלחם מן השמים, שנאמר הנני ממטיר לכם לחם וגו', והטל עולה מן הארץ, שנאמר ותעל שכבת הטל (שמות טז יד). (קיג) זש"ה כי יהיו (לי עבדים) [לו לעבדים] וגו' (דה"ב יב ח), ולא יהיו עבדים לנבוכדנצר, שנאמר ויהיו בהם מבני יהודה דניאל וגו' (דניאל א ו), מה היה עושה להם, וימן להם המלך [דבר יום ביומו] (שם שם ה), במדה, אבל כשהורדת להם מן, היה יורד כשם שהמטר יורד, ואין לו קצבה. כך הייתי ממטיר [לכם לחם מן השמים]:

[כא] (קיד) **זבדי** בן לוי אמר שני אלפים אמה היה יורד המן בכל יום, והיה עומד עד ארבע שעות, כיון שהיה השמש באה עליו היה נימוק ונעשה נחלים נחלים ושטף ויורד, ולמי היה מתוקן עכשיו, לצדיקים לעולם הבא, מי שהוא מאמין זכה ואוכל ממנו, ומי שאינו מאמין אל ירא בפלגות וגו' (איוב כ יז), וכיון שהיה יורד בנחלים היו אומות העולם באין לשתות ממנו, (קטו) והוא נעשה בפיהם גד ולענה, שנאמר והמן כזרע גד הוא וגו' (במדבר יא ז). אבל לישראל נעשה בתוך פיהם דבש, כשם שאומר וטעמו כצפיחית בדבש (שמות טז לא). אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום (קטז) חשבון הוא שהיה המן יורד לישראל [בכל יום] מזון שני אלפים שנה, וגבהו ששים אמה, כתיב במבול ביום הזה נבקעו כל מעינות וגו' (בראשית ז יא), (קיז) וכתיב במן ויצו שחקים ממעל

הערות ותקונים

ילקוט בשלח רמז רנ"ח בשם התנחומא, והתחלת המאמר מובא בילקוט איוב רמז תתקכ"א בשם התנחומא, ובכ"י שני של אקספארד נוסף המאמר הזה מתנחומא כ"י שלפנינו בתוך דברי התנחומא הנדפס אות י"ט ואות כ', ובלדו גרסם בכתב מאוחר „מכאן עד ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים רשב"ג אומר, איט בדפוס": (קיא) רדה פת חמה, ז"ל רש"י (שופטים יד ט) וירדהו אל כפיו לשון הבדלת דיבוק של כל דבר הנדבק, וכן לענין פת הנדבק בתנור נקראת הבדלתו רדייה, הרודה פת מן התנור וכו': (קיב) שאין דרכו של לחם לעלות אלא מן הארץ, זש"ה כל אשר חפץ עשה, בכ"י שני של אקספארד השמיט מן זש"ה כל אשר חפץ עשה, ואחר הסיום לעלות אלא מן הארץ הביא שנאמר ארץ ממנה יצא לחם: (קיג) זש"ה כי יהיו לי עבדים, תקנתי בפנים כי יהיו לו לעבדים, וכוונתו לסיפא דקרא וידעו עבודתי ועבודת ממלכות הארצות, ובילקוט שם השמיט כל זה, ובכ"י רומי כמו לפנינו, ובכ"י רח"ס וכ"י ג' של אקספארד כי יהיו לו עבדים לנבוכדנצר, וזה בלתי מובן, ואולי יש לתקן כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה נה) ועל זה כתב ולא לנבוכדנצר: (קיד) זבדי בן לוי, מובא בילקוט בשלח שם בשם התנחומא: (קטו) והוא נעשה בפיהם גד ולענה, תרגום לענה גידא, ודורש כזרע גד כמו גד שתרגם לענה: (קטז) חשבון הוא שהיה המן יורד לישראל [בכל יום] מזון שני אלפים שנה וגבהו ששים אמה, עיין יומא ע"ו ע"א ובמכילתא בשלח מסכתא דויסע פ"ג ולקח טוב (בשלח טז יד) ששים אמות היה גבהו של מן וכו', כמה ארובות בדלת ארבע בשני דלתות שמונה לשני ארובות חמשה עשר אמות לשמונה ארובות ששים אמה ע"כ. והחשבון שהיה יורד בכל יום שני אלפים שנה לא נזכר בכל המקומות הנ"ל, ודרשת התנחומא נכונה מאוד לפי החשבון, שבאמת מדה טובה מרובה על מדת פורענות חמש מאה פעמים כמה שנאמר פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים, ובמדה טובה נאמר עושה חסד לאלפים, ועיין במהרש"א בחידושי אגדות יומא שם שהקשה שאין החשבון מכוון, ע"ש, אולם לפי התנחומא יבא על נכון וקושיית המהרש"א מיושבת היטב, כי דלתי שמים נפתחו הנאמר במן היינו ח' ארובות, ובמבול היו רק שני ארובות, והיו המים על הארץ שנים עשר חודש, וא"כ במן שהיה מן ח' ארובות היה צריך להיות ארבעה שנים, ומדה טובה מרובה חמש מאות פעמים, עולה שני אלפים, וזהו שאמר שהיה המן יורד לישראל בכל יום מזון שני אלפים שנה: (קיז) וכתיב במן ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח,

מהסיום

ודלתי שמים פתח (תהלים עח כג) , (קיח) הדלת ארבע חלונות , וכתיב נוצר חסד (שמות לד ז) , וכתיב פוקד עון אבות וגו' (שם) , מיכאן שמדה טובה מרובה על מדה פורעניות חמש מאות כפלים (קיט) שתי חלונות שנפתחו במבול ירדו כל אותן הגשמים שנים עשר חדש , וכאן כתיב ודלתי שמים פתח , מיכאן שהיה המן יורד בכל יום מזון שני אלפים שנה :

[כב] **אומות** העולם לא היו יכולין לטעום ממנו , שהיה בפיהם כגידין מרין , (קכ) ומה היו עושים , היו צדין צבי שהיה שותה ממנו , וטועמין ממנו מטעמו של מן , והיו אומרים אשרי (הגוף) [הגוי] שככה לו . (קכא) אמר ר' יוסי בר חנינא לא כשם שהזקן טועם ממנו התינוקות טועמין אותו , כיצד התינוקות היו טועמין אותו טעם חלב , שנאמר והיה טעמו כטעם לשד השמן (במדבר יא ח) , והבחורים היו טועמין בו כדבש , שנאמר וטעמו כצפיחית בדבש (שמות טז לא) , והזקנים טועמין בו כלחם , שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שם שם ד) , והחולה היה טועמו כסולת המעורב בשמן ודבש , (קכב) כטיסני זו שעושין לחולה , שנאמר ובשלו בפרור (במדבר יא ח) , ומנין שהיה בו טעם סולת ודבש , שנאמר ולחמי אשר נתתי לך סולת ושמן ודבש וגו' (יחזקאל טז יט) , כל אחד ואחד היה טועם בו לפי כחו , מי שהיה זריז היה יוצא ומלקט מן השדה , שנאמר ויצאו העם ולקטו (שמות טז ד) , והבינונים היו יוצאין לפתח אהליהם [ומלקטים] , והעצלים היו רובצין להם , ופושטין ידיהם והוא יורד לתוך ידיהם , שנאמר ותעל שכבת הטל וגו' (שם שם יד) : [דק מחספס] (שם). (קכג) בר קפרא אמר מהו מחספס , לחם שהיה נטור ברמ"ח אברים , כמנין אותיות מחספס , מ' ארבעים , ח' שמונה , ס' ששים , פ' שמונים , ס' ששים , הרי רמ"ח , כנגד רמ"ח אברים שבאדם , שנאמר לחם אבירים (תהלים עח כה) , אל תיקרי לחם אבירים , אלא לחם איברים , היו מלאכי השרת טוחנין את המן , והיה יורד לישראל והיו אוכלין אותו , ולא היה אחד מהם צריך לנקביו , לפי שהיה נטור באיברים , הוי לחם אבירים לחם איברים :

[כג] (קכד) **אמר** ר' חמא ב"ר חנינא המן כשנתן לישראל . באלוש ניתן להם , ולמה באלוש , בזכות אמינו שרה , דכתיב לושי ועשי עוגות (בראשית יח ו) , לכך נתן להם באלוש : הנני ממטיר לכם לחם וגו' , אמר להם הקב"ה ראו מה ביני וביניכם , אתם מקריבים לי עומר אחד בכל שנה , שנאמר והבאתם את עומר וגו' (ויקרא כג י) , ואני נתתי לכם לכל אחד ואחד עומר , שנאמר עומר לגלגולת (שמות טז טז) , ולא עוד אלא אתם הייתם מקריבים לי עומר אחד בשנה , ואני נתתי לכם מן בכל יום , שנאמר ויצא העם ולקטו [דבר יום ביומו] :

[כד] **ראו** כי ה' נתן לכם (את) השבת . (שמות טז כט) . מהו ראו , אמר ר' יצחק ראו היאך אתם משיבים לאומות העולם , שאם יאמרו לכם למה אתם משמרים את השבת , מה נסים נעשו לכם , ראו כי יי' נתן לכם (את) השבת , אמרו להם בכל יום היה יורד פרידה אחת , ובערב שבת שתי פרידות , שנאמר והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו והיה משנה וגו' (שם ה) , מהו משנה , אם תאמר שנים , והלא כבר נאמר

הערות ותקונים

מהסיום הזה עד ומה היו עושים היו צדין צבי , נשמט בילקוט שם , ויש להשלימו עפ"י התנחומא : (קיח) הדלת ד' חלונות, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בכ"י שני של אקספארד נוסף אחר זה „וארובה שני חלונות" וזה אך למותר : (קיט) שתי חלונות שנפתחו במבול , אולם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובכ"י שני של אקספארד חלון אחת שנפתחה בדור המבול , וזה שיבוש , וכאשר לפנינו הוא הנכון: (קכ) ומה היו עושים , עד כאן חסר בילקוט , עיין הערה קי"ז , ולזה המאמר כוון רש"י בשלח פ"ז כ"א , הנשאר בשדה נעשה נחלים נחלים ושותין ממנו אילים וצבאים , ואומות העולם צדין מהן וטועמים בהם טעם מן ויודעים מה שבחן של ישראל , וכן מובא בלקח טוב , וכן הוא במכילתא בשלח מסכת דויסע פרשה ד' . והסיום לפנינו אשרי הגוף שככה לו תקנתי אשרי הגוי שככה לו כמו שהוא בכ"י רח"ס , ובכ"י ב' של אקספארד אשרי העם שככה לו : (קכא) אמר ר' יוסי בר חנינא . עיין לעיל פ' שמות אות כב : (קכב) כטיסני זו שעושין לחולה , עיין לעיל פ' שמות הערה קכ"א , ובכ"י שני של אקספארד בטעות כסיסני הזו : (קכג) בר קפרא אמר מהו מחוספס כו' , ברמ"ח איברים , עיין יומא ע"ה ע"ב ובלקח טוב : (קכד) אמר ר' חמא בר חנינא , כ"ה גם בכ"י רומי , אולם בכ"י שני של אקספארד אמר ר' יונה , ובכ"י רח"ס אמר ר' יונה אביו של ר' מני שאמר בשם ר'

שני העומר לאחד (שמות טז כב), ומהו משנה, חזקיה בר חייא אמר (קכה) שהיה משונה בטעמו ובריחו ובתוארו, ולא עוד אלא שבכל יום מי שהיה מותיר ממנו מערב ועד בקר היה מבאיש, ובשבת כתיב לא הבאיש וגו' (שם שם כד). הוי לקטו לחם משנה. (קכו) (ויבואו כל נשיאי העדה ויגידו למשה (שם שם כב)] באותה שעה נזכר ששכח לומר להם פרשת שבת, שאמר לו הקב"ה כיון שבאו ואמרו לו, אמר להם משה, הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קודש לה' מחר וגו' (שם שם כג). (קכז) אמר ירמיה למה (תריבון) [תריבו] אלי וגו' (ירמיה ב כט), אפילו משה שאמרתי לו לומר להם פרשת שבת שכח ולא אמר להם, כולכם פשעתם בי (שם), ר' יהודה אומר כיבד הקב"ה את השבת, שבכל יום היה המן יורד, ובשבת לא היה יורד, שנאמר והיה ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו (שם שם כז), (קכח) אמר להם משה כל מי שהוא נוטל עומר לגלגולת לא יטול יותר ממנו, שנאמר ויאמר משה אליהם איש אל יותר ממנו וגו' (שם שם יט), ולא שמעו אל משה ויותירו אנשים ממנו (שם שם כ), (קכט) ומי היו, אלו דתן ואבירם. (קל) ר' יהושע [דסכנין] בשם ר' לוי אמר כשהניחו מן המן (קלא) היו תולעים יוצאים מתוך אהליהם, ונכנסין בתוך אהליהם של ישראל, ורוח הקדש צווחת ואומרת עליהם, אתם סבורים שאתם עושין בסתר, ואינו גלוי לפני, אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו וגו' (ירמיה כג כד). אמר הקב"ה בעולם הזה אכלתם את המן בזכות אבותיכם, אבל לעולם הבא אני מאכיל אתכם בהמות זיז ולויתן, (קלב) אתם אוכלים בזכות עצמיכם, (קלג) שנאמר יכרו עליו חברים יחצוהו בין כנענים (איוב מ ל):

חסלת פרשת בשלח

הערות ותקונים

ר' חמא בר חנינא: (קכה) שהיה משונה בטעמו כו', לזה כוון רש"י (בשלח טז כב), ומדרש אגדה לחם משנה משונה אותו היום נשתנה לשבת בריחו וטעמו: (קכו) ויבואו כל נשיאי העדה ויגידו למשה, הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רח"ס, וכן בכ"י רומי נוסף בגלו ועל זה הביא באותה שעה נזכר משה, ולזה המאמר כוון גם רש"י ז"ל (בשלח טז כב) ויגידו למשה שאלוהו מה היום מיומים, ומכאן יש ללמד שעדיין לא הגיד להם משה פרשה שבת שנצטווה לומר להם והיה ביום הששי והכינו וגו'. עד ששאלו מה זאת, אמר להם הוא אשר דבר ה' שנצטויתי לומר לכם, ולכך ענשו הכתוב שאמר לו עד אנה מאנתם ולא הוציאו מן הכלל: (קכז) אמר ירמיה, בכ"י רומי בטעות א"ר ירמיה, וגם שם הביא למה תריבון במקום בקרא כתיב תריבו, ומובא לנכון בכ"י שני של אקספארד ובכ"י רח"ס: (קכח) אמר משה מי שנוטל, בכ"י שני של אקספארד נוסף לפני זה [ר'] יצחק אמר בירך הקב"ה שבת במן וקדשו במקומם בשבת יצאו מן העם ללקוט [ולא מצאו] (שמות טז כז), במקומם מחלליה מות יומת (שם לא יד), הוי כי ה' נתן לכם [את] השבת (שם טז כט), ואחר זה מובא אמר משה מי שנוטל עומר לגלגולת אל יותיר משל יום למחר: (קכט) ומי היו אלו דתן ואבירם, ולזה כוון רש"י (בשלח טז כ), וכן בשמ"ר פכ"ה אות י' ויותירו אנשים ממנו אלו מחוסרי אמנה שהיו בהם ומי הם אמר ר"ש בן לקיש אלו דתן ואבירם, נאמר כאן אנשים ונאמר להלן אנשים, סורו נא מעל אהלי האנשים וגו' (במדבר טז כו) מה אנשים שנאמרו להלן דתן ואבירם, אף אנשים שנאמרו כאן דתן ואבירם, וכן בשמ"ר פ"א אות כ"ט שני אנשים אלו דתן ואבירם הם היו שהותירו מן המן, וכן בתנחומא תצוה וכסילים מרים קלון אלו דתן ואבירם למה בשעה שירד להם המן לישראל אמר להם משה איש אל יותיר ממנו עד בוקר, ולא שמעו אל משה ויותירו אנשים ממנו, ומי היו אלו דתן ואבירם, אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי מהו וירם תולעים ויבאש היתה קלאין של תולעים יוצאין מתוך אהליהם של דתן ואבירם ונכנסין לתוך אהליהם של ישראל. (קל) ר' יהושע בשם ר' לוי, בכ"י רומי בטעות ר' יהושע בשם ר' יהושע בן לוי, ובכ"י שני של אקספארד ר' יהושע דסכנין אומר וצ"ל ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אומר כמו שהבאתי מתנחומא תצוה, וכן הוא לנכון גם בכ"י רח"ס וכן תקנתי בפנים: (קלא) היו תולעים, בכ"י שני של אקספארד קלאין של תולעים, וכן הוא בתנחומא תצוה שהבאתי בהערה קכ"ט, וכן הביא הערוך בערך קלן ב' בשם הילמדנו תצוה, והוא המאמר שהבאתי, וכתב שם המוספי פי' המון הבא בבהלה ובחפזון: (קלב) ואתם אוכלים בזכות עצמיכם, בכ"י רומי וכ"י רח"ס והן אוכלים בזכות עצמיכם. ובכ"י שני של אקספארד והאבות יאכלו בזכותם: (קלג) שנאמר יכרו עליו חברים ואין כירה אלא סעודה, עיין בפסקא אחרת דסוכות ובילקוט איוב רמז תתקכ"ז:

[א] **וישמע** יתרו וגו' (שמות יח א). (א) זש"ה ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו (קהלת ח י). וכי יש רשעים קבורים [באים] ומהלכים, ששלמה אמר קבורים ובאו, אלא אמר ר' סימון אלו הרשעים (ב) שהן קבורים ומתים בחייהם, שנאמר כל ימי רשע הוא מתחולל (איוב טו כ), מהו מתחולל, שהוא מת וחלל: ד"א ובכן ראיתי רשעים (ג) מדבר בגרים, שהם באים ועושין תשובה, וממקום קדוש יהלכו (קהלת שם), אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות: ד"א וממקום קדוש יהלכו, ממקום שישראל [מהלכים, ישראל] נקראו קדושים, וישתכחו בעיר (שם), (ד) שהן משכחין מעשיהם הרעים: (ה) ד"א וישתבחו, שמשתבחין במעשיהם הטובים, גם זה הבל (שם), אין זה הבל שאומות העולם רואין אותן היאך הם באין ומתגיירין ונכנסין תחת כנפי שכינה ואינן מתגיירין, גם זה הבל, מי היה זה שבא ונתגייר גר של אמת, זה יתרו, שנאמר וישמע יתרו וגו':

[ב] [**וישמע** יתרו]. (ו) זש"ה לריח שמניך טובים וגו' (שה"ש א ג). אמר ר' ינאי הראשונים נתת להם ריח מצות (ז) לאדם נתת לו ז' מצות, לנח ולבניו נתת ז' מצות, ריח מצות נתת להם, אבל אנו כשבאנו לסיני. כאדם שמערה מפי החבית היית מערה לנו את כל המצוות, שנאמר שמן תורק שמך (שם): ד"א שמן תורק שמך, (ח) אמר ר' ברכיה כשם שהשמן מאיר כך התורה מאירה, על כן עלמות אהבוך (שם), (ט) העולם הזה והעולם הבא: ד"א עלמות אהבוך. (שם) אלו אומות העולם שמתגיירין, מי היה זה יתרו, בשעה ששמע מה נסים נעשו לישראל, בא ונתגייר, שנאמר וישמע יתרו:

[ג] **מה** כתיב למעלה מן הענין מפלתו של עמלק. ואחר כך וישמע יתרו, (י) זש"ה לך

הערות ותקונים

(א) **זש"ה** ובכן ראיתי, מובא בנדפס אות א' ובילקוט קהלת רמז אלף ע"ח בשם התנחומא, ובס' והזהיר יתרו ל"ג ע"א אך שם הלשון בקצרה: (ב) שהן קבורים ומתים בחייהם, בנדפס אלו הרשעים שהן מתים וכקבורים בחייהם, ועיין ב"ר פנ"ט אות ז' הרשעים קרויין מתים בחייהן, ועיין ברכות דף י"ח ותנחומא הנדפס סוף ברכה: (ג) ד"א מדבר בגרים, מובא גם במדרש קה"ר פ"ח בפסוק ובכן ראיתי רשעים: (ד) שהן משכחין מעשיהם הרעים, וכן הוא בקה"ר, ובילקוט וכ"י רומי דרש וישתכחו לשון שכחה. אולם בכ"י רח"ש הגיה וישתבחו בעיר, שהן משבחין במעשיהם הרעים: (ה) ד"א וישתבחו שמשתבחין במעשיהם הרעים, ובכ"י רומי נוסף בצדו אל תקרי וישתכחו אלא וישתבחו וכ"ה בגמרא גיטין נ"ו ע"ב ע"ש. ובנדפס ובס' והזהיר ד"א וישתכחו שהן משתכחין במעשיהם הטובים, ובקה"ר שם וישתכחו מעשיהם הטובים ועיין במ"כ שם שכתב דרים וישתכחו לשון מציאה בלשון התלמוד אשכחן, ובילקוט משמע דגרס וישתבחו במעשיהם: (ו) זש"ה לריח שמניך טובים, מובא בנדפס אות ג' ובילקוט יתרו רמז רס"ח וילקוט שה"ש רמז תתקפ"א בשם התנחומא, והוא כמו שלפנינו בכ"י, ובנדפס נוסף בראש וכן הנוסחא שם אמר ר' ינאי בשם רשב"י, ובדפוס ראשון דפוס קושטאנטינא אמר ר' ינאי בנו של ר' שמעון בר ינאי הראשונים ריח שירה אמרו לפניך אבל אנו כשבאנו ליס לא הנחנו לשון של שבח אלא קלסנו לך לכך נאמר לריח שמניך, ואח"כ הביא שם ד"א הראשונים ריח מצות נתת להם כו', המאמר הראשון נוסף מן מדרש חזית פ"א בפסוק לריח שמניך, ושם הוא בסגנון אחר, ושם כתוב ר' ינאי בריה דר"ש, ועיין בס' והזהיר (דף ל"ג ע"א) שהביא כמו בתנחומא הנדפס רק ערב ב' המאמרים יחד והשמיט באמצע, ועיין בענפי יהודה שם שכתב שנכון לגרוס ר' ינאי בנו של ר' שמעון ברבי, אולם מאשר הבאתי כתוב בדפוס ראשון ר' ינאי בנו של ר' שמעון בר ינאי ואולי צ"ל בנו של ר' שמואל בר ינאי (עיין יוחסין השלם צד 156) וכן עוד שם צד 191 כתב רב שמואל בר ינאי אבוהי דר' ינאי: (ז) לאדם נתת לו ז' מצות, לנח ולבניו נתת ז' מצות, וכ"ה בכ"י רח"ש, אבל בכ"י רומי הגירסא לאדם נתת לו מצוה אחת לנח ולבניו ז' מצות. בילקוט נח אדם נתת לו ז' מצות נח אבר מן החי, ובילקוט שה"ש אדם נתת לו שבע מצות, השמיט לנח ולבניו נתת שבע מצות, או כנוסחת הילקוט בפ' יתרו נח אבר מן החי, ובתנחומא הנדפס לאדם נתת מצוה אחת לנח ולבניו שש מצות וכן הביא בעל והזהיר (דף ל"ג ע"א) כמו שהוא בנדפס, אולם הלשון משובש, וצ"ל לאדם נתת ו' מצות לנח ולבניו ז' מצות ומן אות ו' נעשית ז' ובכ"י רומי יש לתקן ג"כ לאדם נתת לו ו' מצוות או צ"ל לאדם נתת לו ו' מצות ולנח ולבניו נתת מצוה אחת יותר, וכן בתנחומא הנדפס צ"ל לאדם נתת שש מצות לנח ולבניו נתת מצוה אחת יותר, כי אדם הראשון נצטווה על שש מצות ונח נצטווה גם על אבר מן החי, עיין מה שכתבתי בפסיקתא פ"ב פסקא בחודש השלישי ע"ש הערה ג' והערה ו': (ח) אמר ר' ברכיה כשם שהשמן מאיר כך התורה מאירה, וכן הוא בילקוט שם בשם התנחומא, ובנדפס ר' ברכיה אמר שמן מאיר למי שעוסק בשמנה של תורה על כן עלמות אהבוך בעולם הזה ולעולם הבא, ד"א על כן עלמות אהבוך אלו אומות העולם כו', אולם בדפוסים האחרונים השמיטו המדפיסים מן על כן הראשון עד על כן השני. גם לדעתי דרשת ר' ברכיה יותר נכונה כמו שהוא בכ"י, וכן יש לתקן בנדפס, וכמו שמובא ג"כ בילקוט שם בשם התנחומא: (ט) העולם הזה והעולם הבא, דרש עלמות כמו עולמות: (י) זש"ה לך

תכה

תכה ופתי יערים (משלי יט כה), לץ תכה זה עמלק, ופתי יערים זה יתרו, בשעה שבא עמלק להלחם בישראל, מה כתיב ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים (שמות יז ח), מהו ברפידים (יא) על ידי שריפו ידיהם מן המצות, והיאך רפו ידיהם, כתיב ויקרא שם המקום מסה ומריבה (שם שם ז), התחיל צווח להם עד מתי אתם מנסים אותי, עד מתי תריבון עמדי, ואף משה צווח ומה תריבון עמדי ומה תנסון את ה' (שם שם ב), ומה היו מנסים, (יב) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר כך היו מרננין ואומרים אם מספק לנו מזונות (יג) [כמלך שנכנס למדינה והן מקלסין אותו ומכבדין אותו והוא מספק להם מזונות] נעבדנו, ואם לאו לא נעבדנו, ר' נחמיה אומר, כך היו ישראל אומרים אם עשה לנו צרכינו [כמלך שנכנס למדינה ומקלסין אותו ומכבדין אותו והוא עושה להם כל צרכם] נעבדנו, ואם לאו לא נעבדנו, ורבותינו אמרו כך היו מהרהרים, ואומרים הרי אנו מהרהרים בלבנו, אם הוא יודע מה אנו מהרהרים נעבדנו, ואם לאו לא נעבדנו, שנאמר [היש ה' בקרבנו] (שם שם ז). (יד) ר' ברכיה אמר בלבן היו משיחים, והקב"ה נותן להם את שאלתם, (טו) שנאמר וינסו אל בלבבם [לשאל אוכל לנפשם] (תהלים עח יח), מה כתיב ויאכלו וישבעו מאד (שם שם כט), אמר הקב"ה כך הרהרתם בלבבכם, חייכם אני מודיע לכם חנה עמלק לפניכם, שנאמר ויבא עמלק:

[ד] (טז) **למה** היו ישראל דומין, לאחד שהיה רוכב על כתיפיו של אביו, והיה רואה דבר של חפץ, ואמר לאביו ליקח לו, ולקח לו, כן פעם שני, ופעם שלישי, עד שהן מהלכין ראה אדם אחד אמר לו ראית את אבי (יז) [אמר לו אתה רוכב על כתפי וכל מה שאתה מבקש אני עושה לך ואתה אומר לו ראית את אבי] מה עשה השליכו מעל כתיפו, ובא הכלב ונשכו, כך היו ישראל, כשיצאו ישראל ממצרים,

הערות ותקונים

תכה, נשנה גם בפסיקתא ריש פסקא דזכור, ומובא בילקוט בשלח רמז רס"ב בשם הפסיקתא, וכן מובא בתנחומא הנדפס באות ג', ומובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט בשם התנחומא, והתחלת המאמר בילקוט יתרו שם, ועיין בשמ"ר פכ"ו אות ו' בסגנון אחר, וכן מובא במדרש שמואל פי"ב. ובפסיקתא שם הערה ב' העירותי שע"פ הדרוש הזה יסד הפייטן בפ' זכור, ומה שכתבתי שם אין רושם מן הדרוש הזה במכילתא ולא בתנחומא, המלות „ולא בתנחומא" הן מיותרות ויש למחקן מן הספר: (יא) ע"י שריפו ידיהם מן המצות, דורש נוטריקון רפידים רפה ידים, וכן הוא בגמרא בכורות ה' ב' סנהדרין ק"ו ע"א, ר"י אומר שרפו עצמן מדברי תורה, וכן הוא אומר לא הפנו אבות על בנים מרפיון ידים, וכן במכילתא בשלח שנינו ויבא עמלק אחרים אומרים אין רפידים אלא רפיון ידים לפי שרפו ידיהם מדברי תורה כו', וכן בלקח טוב בשלח י"ז א', ועיין שם בהערה א', והעירותי ג"כ שע"פ זה יסד הפייטן ביוצר לפרשת זכור תמימים בעודם בשין רפודים כו' קפאו ידים רפות ברפידים: (יב) ר' יהודה ור' נחמיה, המאמר הזה נשנה גם בפסיקתא זכור (דף כח ע"א) על הכתוב ד"א כל הנחלים אחריך רק בשינוי לשון קצת, וכן בפסיקתא רבתי פסקא מני אפרים מובא כמו בפסיקתא, וכן במכילתא פרשת בשלח סוף פ"ו מובא כלשון הפסיקתא רק ר' יהושע ור' אליעזר הם שמות האומרים, עיין בפסיקתא שם הערה קכ"ח, וכן בשמ"ר סוף פכ"ו מובא כמו שהוא בפסיקתא, ובתנחומא הנדפס יתרו אות ג' איתא כך ר' יהודה בר נחמיה ורבותינו, ר' יהודה אומר כך היו מדיינין והאומרים אם מספיק לנו מזונות כו', הלשון משובש במה שהביא בשם ר' יהודה בר נחמיה מאמר אחד, רק יש לתקן וכצ"ל ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר כך היו מדיינין (לפנינו בתנחומא מרננין ובכ"י רח"ס מרגנין) ואומרים אם [זכור הוא על מעשינו נעבדנו ואם לאו נמרוד בו, ור' נחמיה אמר אם] מספיק לנו מזונות כו', והשמיט המעתיק מן אם עד אם, ונמצא לנכון בתנחומא הנדפס אות י', ובס' והזהיר (דף ל"ג ע"ב) השמיט שם האומרים וחסר מאמר מר' יהודה, ומה שהביא אמרו כך היו אומרים, כוונתו למאמר רבנן, ולפניו כבר היה חסר בתנחומא הנדפס המאמר מר' יהודה כמו שהעירותי, והוא העתיק כאשר מצא עם החסרון: (יג) כמלך שנכנס למדינה, הוספתי ע"פ כתב יד רומי וכ"י רח"ס, ובכ"י רומי שם ור' נחמיה אמר כך היו מהרהרין, השמיט המעתיק מן כך היו במאמר דר' נחמיה עד כך היו במאמר רבנן והשמיט מה שבאמצע: (יד) ר' ברכיה אמר, בפסיקתא שם ר' ברכיה בשם ר' לוי, אבל בכל המקומות הוא כמו לפנינו ר' ברכיה לבד: (טו) שנא' וינסו אל בלבבם, בפסיקתא פ' זכור שם (דף כ"ח ע"א) במקום וינסו את ה' בלבבם צ"ל וינסו אל בלבבם: (טז) למה היו ישראל דומין, בתנחומא הנדפס ר' לוי אמר למה"ד, וכן בס' והזהיר, וכן נמצא בפסיקתא ריש פ' זכור (דף כ"ח ע"ב) אמר ר' לוי למה היו בני ישראל דומין, והמשל הזה מובא גם כן בשמ"ר סוף פכ"ו גם בלי שם האומר, וכן רש"י (בשלח יז ח) הביא כל זה שנובע מהתנחומא שלפנינו, ועיין פדר"א פמ"ד המשל בסגנון אחר: (יז) אמר לו אתה רוכב, הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובפסיקתא שם ובתנחומא

(יח) מיד הקיפו אותם ענני כבוד, (יט) בקשו מן הוריד להן הקב"ה, בקשו שליו הביא להם, (כ) שנאמר ותאותם יביא להם (תהלים עח כט), היה נותן להם כל צרכם, התחילו מהרהרים ואומרים היש ה' בקרבנו אם אין (שמות יז ז), אמר להם הקב"ה חייכם אני מודיע אתכם הרי הכלב בא ונושך אתכם, ומי הוא זה זה עמלק, שנאמר ויבא עמלק: (כא) אמר ר' ברכיה למה נקרא שמו עמלק, עם לק, שבא ללוק דמן של ישראל ככלב: ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וגו' (שם שם ט), (כב) ולמה ליהושע בשביל לזרזו, וצא הלחם בעמלק (שם), (כג) אמר יהושע, כמה גדולים יש כאן, אהרן וחור וע' זקנים לא אמר אלא לי, מה עלי לעשות לקיים גזירתו, מיד ויעש יהושע וגו' (שם שם י): והיה כאשר ירים משה וגו' (שם שם יא), מה היה הסוף, ויחלוש יהושע וגו' (שם שם יג), (כד) ר' ברכיה הכהן אמר הפיל עליהם גורלות, ארבעה שמות נקרא, גורל פור חבל חולש: (כה) את עמלק (שם), (כשמועו) [כמשמעו], ואת (עמלק) אלו אשתו ובניו, עמו, (אלו)אוכלוסין שבאו עמו, לפיכך כששמע יתרו נסים שעשה הקב"ה בעמלק מיד בא ונתגייר, הוי לץ תכה זה עמלק, ופתי יערים זה יתרו:

[ה] **וישמע** יתרו כהן מדין. (כו) כומר לע"ז היה. ויחד יתרו (שם יח ט), (כז) שיחד שמו של הקב"ה. ד"א ויחד יתרו, שנעשה יהודי. ויאמר יתרו ברוך ה' (שם שם י).

הערות ותקונים

ובתנחומא הנדפס ובס' והזהיר, והמעתיק השמיט מן אבי עד אבי: (יח) מיד הקיפו אותם ענני כבוד, בפסיקתא הקיפן הקב"ה בשבעה ענני הכבוד שנאמר יסובבנהו יבוננהו וגו' (דברים לב י): (יט) בקשו מן הוריד להם, בתנחומא הנדפס הביא הכתוב שנאמר וימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למו (תהלים עח כד): (כ) שנאמר ותאותם יביא להם, בנדפס הביא שנאמר שאל ויבא שלו (תהלים קה מ) וכה"א ותאותם יביא להם, וכן בס' והזהיר והוסיף עוד גמאו ויוציא נוזלים מסלע כו': (כא) אמר ר' ברכיה למה נקרא שמו עמלק, זה ליתא בנדפס, ונשנה בפסיקתא שם (דף כ"ז ע"ב), ד"א עמלק עם לק אומה שבא ללוק דמן של ישראל ככלב, וכן מובא בלקח טוב (בשלח י"ז ח'), ובס' והזהיר (דף ל"ד ע"א) הביא אמר ר' ברכיה הכהן ברבי: (כב) ולמה ליהושע בשביל לזרזו, בס' והזהיר (דף ל"ד ע"א) הביא כך, ולמה ליהושע כדי שיבחר אנשים שנולדו באדר שני כמותו, וזה הוסיף המסדר הזה מדעתיה וליתא בתנחומא, ועיין בפסיקתא פסקא זכור (דף כ"ח ע"ב) ולמה אמר ליהושע מפני שבא משבטו של יוסף כו' וע"ש בהערה ח': (כג) אמר יהושע, מובא בפסיקתא שם (דף כ"ב ע"א): (כד) ר' ברכיה הכהן אמר הפיל עליהם גורלות, בפסיקתא שם הגירסא רבותינו אמרו הפיל עליהם גורלות, גם הייה שם בפסיקתא כמד"א וכאשר יפילו חלשים על המנות, והעירותי שם בהערה י"ש שהוא לשון המשנה (שבת קמ"ח ע"ב), ומטילין חלשים על הקדשים בי"ט אבל לא על המנות, ופי' שם בגמרא מאי משמע דהאי חלשים לישנא דפורא הוא דכתיב חולש על גוים ע"כ, ולפי זה יש לתקן בפסיקתא שצ"ל ומטילין חלשים כו' על המנות, ובילקוט בשלח רמז רס"ה הביא ג"כ כמו כן בטעות, וכן יש לתקן שם על המנות במקום על המכות ע"כ, ובעל ס' והזהיר (דף ל"ד ע"א) השמיט זה והג' כמד"א חולש על גוים כאשר מובא בגמרא שם מאי משמע כו'. והרב בעל ענפי יהודה כתב שם בהערה ז' בפסיקתא דר"כ הגירסא רבותינו אמרו הפיל עליהן גורלות כמד"א וכאשר יפילו חלשים על המנות, והעיר על זה שם בהערות ותקונים לתקן המסחא ולא עלתה בידו, ע"ש, ונוסחת בעל ספר והזהיר עכ"ל, וכל מעין יחזה כי עלתה בידי לתקן הגי' בפסיקתא ורק תואנה הוא מבקש, וכי לא ידע כי בעל הספר והזהיר לא היה רק מלקט וקצר והשמיט ושינה הלשון ועשה עם המאמרים כרצונו, ואנכי תקנתי דברי הפסיקתא כאשר הוא לפנינו וכמו שמובא בילקוט ג"כ בשם הפסיקתא: (כה) את עמלק כשמועו ואת אלו אשתו ובניו, דורש לשון הכתוב את עמלק ואת עמו, וכן במכילתא בשלח מסכתא דעמלק סוף פרשה א', ושם יש לתקן ואת אלו אשתו ובניו במקום את אלו אשתו ובניו, כי זה דורש על מלת „ואת", וכן יש לתקן בס' והזהיר (ל"ד ע"א), ובכ"י רומי הלשון משובש את עמלק ובניו עמו אלו פרכו' לאוכ' שבאו עמו, צ"ל את עמלק [כשמועו], ואת אלו אשתו ובניו, עמו אלו אוכלוסין שבאו עמו. וגם בכ"י רח"ס נשתבש הלשון. ואת עמלק ובני עשו אלו עמו פרש לאוכלוסין שבאו עמו, וצ"ל כמו שהוא לפנינו: (כו) כומר לע"ז היה, וכן במכילתא יתרו פ"א ר' יהושע אומר כומר היה כענין שנאמר כהנים לשבט הדני (שופטים יח ל), וכן מובא בלקח טוב (יתרו יח א), ובספר והזהיר (דף ל"ד ע"ב) כהן מדין ר' יהושע בן לוי אמר ראש בלוי וכומר לע"ז היה, הוסיף „בן לוי" ובמכילתא כתוב ר' יהושע, גם הוסיף „ראש בלוי" וצ"ל „ראש פטרבולי" מלשון הירושלמי ריש פחה דמה בן נתינה ראש פטרבולי היה, ומובא בערוך ערך פטר וכתב שם המוספי בל"י πατηρβουλη אבות העצה, ואולי ערב גם דברי ר' אלעזר המודעי אומר שר היה: (כז) שיחד שמו של הקב"ה, בכ"י רומי וישמע יתרו כהן מדין כומר לע"ז היה ונעשה יהודי, שנאמר ויאמר יתרו ברוך ה'. ד"א ויחד יתרו, שייחד שם הקב"ה, ובכ"י רח"ס הגי' ויחד יתרו שייחד שם הקב"ה, ד"א ויחד יתרו שנעשה יהודי. וכן בתנחומא הנדפס יתרו אות ז' ויחד יתרו (אל תקרי ויחד אלא ויהד) שנעשה יהודי

אמר יתרו לא הנחתי אלוה שלא עבדתי אותו, ולא מצאתי אלוה כאלוהו של ישראל, עתה ידעתי כי גדול יי' מכל האלהים (שם שם יא). (כח) ד' בני אדם אמרו ד' דברים (כט) אילו אמרן אדם אחר היו שוחקין עליהן, ומי הן משה ויתרו ושלמה ונבוכדנצר, משה אמר הצור תמים פעלו [כי כל דרכיו משפט] (דברים לב ד), [אילו אמרו אדם אחר היו שוחקין עליו לומר מנין זה יודע דרכיו של הקב"ה, אלא] לפי שכתיב יודיע דרכיו למשה (תהלים קג ז), לכך נאמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט. ושלמה אמר את הכל עשה יפה בעתו (קהלת ג יא), אילו אמרו אדם אחר היו שוחקין עליו לומר מי הודיעו לזה, מה יפה ומה אינו יפה, אלא שלמה שלא חסר כלום משולחנו, הוא היה יודע מה יפה. (ל) אמר ר' יוסי בר חנינא (לא) אפילו מרר בתמוז, (ובילפפונין) [ומלפפונין] (פי' צנון וחזרת) בתשרי, (לב) לא חסר שלחנו של שלמה. נבוכדנצר אמר וכל דיירי ארעא (לג) כלא חשיבין (דניאל ד לב), אילו אמרו אחר היו שוחקין עליו על מה שלט אדם זה, אפילו על יתוש לא שלט, אבל בנבוכדנצר נאה לומר כן, שנאמר בו וכל [די] דיירין (בבני) [בני] אנשא [חיות ברא ועוף שמיא יהב בידך והשלטך בכלהון]. (שם ב לח). יתרו אמר עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים (שמות יח יא) לפי שלא ראה בכל אלהות שלו גדול כה', כי בדבר אשר זדו עליהם (שם), (לד) א"ר אלעזר במה שחשבו מצרים לאבד את ישראל במים, בו הם אבדו ונשתקעו בתוך הים:

הערות ותקונים

יהודי, המלות שהסגרתי בזה הם הוספת המדפיס דפוס מאנטובה וליתא בכ"י שני של אקספארד ולא בדפוס הראשון של התנחומא דפוס קאנסטאנטינא. וכן מובא בילקוט יתרו רמז רס"ח בשם התנחומא ויחד יתרו שייחד שם הקב"ה, ד"א שנעשה יהודי וכן תראה שכן הביא בסגנון הזה גם בעל ס' והזהיר ויחד יתרו שעשה שני יצריו אחד, ויחד שנעשה יהודי ויאמר יתרו ברוך ה': (כח) ד' בני אדם, מובא בילקוט יתרו רמז רס"ט בשם התנחומא, וכן בילקוט קהלת רמז תתקס"ח ג"כ בשם התנחומא, וכן הוא בנדפס יתרו אות ז', ומובא גם בספר והזהיר (דף ל"ד ע"ב) והלשון שם משובש: (כט) אילו אמרו אדם אחר. כן חסר בילקוט קהלת וכן בכ"י רה"ס, אולם בילקוט יתרו שם נמצא כאשר הוספתי, וזה נראה כי היה לפני בעל הילקוט ב' קובצים, וכן נמצא נוסף בצד הכ"י של רומי, וכן בתנחומא הנדפס, אילו אמרו אדם אחר היו אומרים מנין הוא יודע; אלא למשה נאה לומר דבר זה שכתוב בו יודיע דרכיו למשה, ועיין גם במדרש קה"ר פ"ג אות א' בפסוק את הכל עשה יפה בעתו, ושם הוא בהרחבת דברים: (ל) אמר ר' יוסי בר חנינא, כן הוא גם בילקוט יתרו ובכ"י רומי ובכ"י רה"ס וגם בתנחומא הנדפס יתרו אות ז' ובס' והזהיר שם הגי' אמר ר' חמא בר חנינא, ובילקוט קהלת אמר ר' תנחומא נ"ל אמר ר' יוסי בר חנינא כמו שמובא בילקוט יתרו: (לא) אפילו מרר בתמוז ובילפפונין [ומלפפונין] בתשרי, פי' צנון וחזרת. המלות „פי' צנון וחזרת" נוספו בכ"י אקספארד וליתא בכ"י רה"ס ולא בכ"י רומי, והנה גם בכ"י רה"ס ובב' המקומות בילקוט הגי' מרור בתמוז, אולם בכ"י רומי הגי' צנון בתמוז, וכן הביא הערוך בערך מלפפון בשם הילמדנו יתרו אפילו צנון בתמוז, אולם בתנחומא הנדפס בדפוס קונסטאנטינא בטעות אפילו יורה בתמוז ואולי היתה הגי' מרר ונעשית בטעות יורה, אמנם בדפוס מאנטובה הגיה המדפיס ואפילו קרח בתמוז כי חשב שפי' צנון בתמוז מלשון כצנת שלג, גם הוסיף „ס"א ורד בתמוז וצנון בניסן". ותחת מלת ובילפפונין תקנתי ומלפפונין, ונמצא נכון בכ"י רומי ובכ"י רה"ס וכן בילקוט שם. רק במקום לפנינו „בתשרי" הגי' בכ"י רומי וכ"י רה"ס ובילקוט ובתנחומא הנדפס ובערוך בשם הילמדנו „בניסן". והוראת מלת מלפפונין עיין ערוך ערך מלפפון ובמוספי שם. ובנדפס בטעות ומלספנון וצ"ל ומלפכונין, או ומלפפנון, והטעות הזה נמצא גם בדפוס ראשון, ובס' והזהיר הביא ורד בתמוז ומלפוכין בניסן צ"ל ומלפפונין: (לב) לא חסר שלחנו של שלמה, ובנדפס סיים ולמה אמר את הכל עשה יפה בעתו מפני שהטעם נשתנה, וכן מובא בספר והזהיר, וכן נוסף בכ"י רומי בצדו „ולפי שהטעם משתנה אמר כך את הכל עשה יפה בעתו": (לג) כלא חשיבין, במקרא כתוב כלה חשיבין ונרשם במסורה בה"א במקום אל"ף, ובתנחומא מובא נכון: (לד) אמר ר' אלעזר במה שחשבו מצרים כו', בתנחומא הנדפס סיים בסגנון אחר כי בדבר אשר זדו עליהם כאדם שבא להטעין משוי על חמורו ונפרק מעליו המשוי, כך המצרים חשבו לאבד את ישראל במים ונשתקעו במים, לכך כתיב כי בדבר אשר זדו עליהם ע"כ. ולא הובא שם הדבר בשם ר' אלעזר, אבל בעל ספר והזהיר (דף ל"ד ע"ב) הרכיב ב' המאמרים יחד, וז"ל כי בדבר אשר זדו עליהם. ר' אלעזר אומר הזידם הטענה כאדם שבא לטעון על חמורו ונפרק מעליו, כך פרעה בא והכביד עולו על ישראל, ותבן לא ינתן לכם (שמות ה יח) ונתפרקו מעליו, ועוד חשב לאבד את ישראל במים ונשתקע במים, לכך נאמר כי בדבר אשר זדו עליהם ע"כ. ובספר והזהיר סיים עוד אשר זדו עליהם קדירה שבישלו להם לישראל נתבשלו לקח מגמרא סוטה י"א ע"א, עיין בפסיקתא ויהי בשלח ועיין שם בהערה מ"ג:

מי

[ו] **ויבא** יתרו חותן משה וגו' ויאמר אל משה אני חותנך וגו' (שמות יח ה ו), (לה) מי אמר למשה אני חותנך, לא היה יכול לבוא אצל משה, מה עשה כתב איגרת, וקשרה בחץ, וירה ובא החץ אצל משה וקרא אותה משה ויצא אצלו, שנאמר ויצא משה לקראת חתנו (שם שם ז), נכנס עמו למחנה, מה כתיב, ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם (שם שם יב), משאכלו עמו אמר תן לי רשות שאלך לי למקומי, אמר לו משה והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך (במדבר י לב), אמר לו מבקש אני לילך ולומר שבחו של הקב"ה במקומי מיד וישלח משה את חתנו וגו' (שמות יח כז). וכשהקב"ה עשה נסים לישראל הם מקלסים אותו (לו) [ואומות העולם מקלסים אותו], שנאמר (לז) יודוך (עמים אלו) [ה'] כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך (תהלים קלח ד):

[ז] **בחדש** השלישי וגו' (שמות יט א). (לח) זש"ה הלא כתבתי לך שלישים במועצות וגו' (משלי כב כ), אם בקשת ליטול עצה, מן התורה הוי נוטלה, אמר דוד כשהייתי רוצה ליטול עצה הייתי נוטל מן התורה, שנאמר בפקודיך אשיחה וגו' (תהלים קיט טו), בן זומא אומר מה כתיב בחדש השלישי, (לט) ביום ההוא [אין כתיב כאן אלא ביום הזה] כאילו ביום הזה באו מדבר סיני, כל יום שאתה עוסק בתורה, הוי אומר כאילו ביום הזה קיבלתיה מסיני, ואומר היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות וגו' (דברים כו טז):

[ח] **בחדש** השלישי. (מ) התורה משולשת, (מא) ואותיותיה משולשות, (מב) והאבות משולשין, והשבט שניתנה על ידו משולש, ומשה (משולש מביניהם) [שלישי ביניהם], ואותיותיו משולשין, ואחים שלשה, ונצפן לג' ירחים [וביום השלישי, ובחדש השלישי], התורה משולשת תורה נביאים וכתובים, ואותיותיה משולשות אלף בית גימל, האבות משולשין אברהם יצחק ויעקב, ומשה שלישי ביניהם אנכי עומד בין ה' וביניכם (דברים ה ה), ואותיות משולשות משה, ומשבט שלישי ראובן שמעון ולוי, ואחים שלשה משה אהרן ומרים, ונצפן לג' ותצפנהו שלשה ירחים (שמות ב ב), וביום השלישי כי ביום השלישי ירד ה' וגו' (שם יט יא), [ובחדש השלישי שנאמר בחדש השלישי]:

הערות ותקונים

(לה) מי אמר למשה כו' כתב אגרת וקשרה בחץ, מובא בס' והזהיר (דף ל"ה ע"א) והרב בעל ענפי יהודה כתב המקור נעלם ממני, ובאמת שאב מן התנחומא כ"י שלפנינו, ובמקום כתב אגרת הביא הוא כתב פיטקא: (לו) ואומות העולם מקלסים אותו, כן הוא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס: (לז) יודוך עמים אלו, תקנתי יודוך ה' כל מלכי ארץ, ומובא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ואולי רצה המעתיק להביא יודוך עמים כולם (תהלים סז ד), אבל אין זה הכתוב שהביא הדורש: (לח) זש"ה הלא כתבתי, אם בקשת כו', נשנה בפסיקתא פסקא בחדש השלישי (דף ק"ה ע"א), רק שם הוא בהוספת דברים, וזה סעד כי התנחומא נסדר עוד לפני הפסיקתא, ובפסיקתא נוסף אחר שנאמר ובפקודיך אשיחה סיים „ואומר מפקודיך אתבונן בן חנויא אומר [עיין שם בהערה נ"ה שצ"ל בן הניא] אם בקשת לבנות ואין אתה יודע לבנות הבט בתורה ולא למד כו'" במקום לפנינו בן זומא אומר נמצא שם בשם בן עזאי לא כפרוזדוגמא שיש לה שנים או שלשה ימים אלא כבן יומו תדע לך שהוא כן כו'. ובכ"י שני של אקספארד נוסף המאמר הזה אל התנחומא אשר הוא לפנינו בדפוס בין אות ח' ובין אות ט' ושם נוסחא אחרת מאשר הוא לפנינו בכ"י אקספארד ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס, וכך הנוסחא שם: זש"ה הלא כתבתי וגו', אם תצטרך לעצה היה נועץ בתורה, אמר דוד כשהצטרך לעצה בתורה הייתי מביט ונוטל עצה שנאמר בפקודיך אשיחה ואומר בפקודיך אתבונן, אמר דוד חוטא אם בקשת לבנות ואינך יודע להפריח הבט בתורה ולא למד תחתיים שניים ושלישים הוי במועצות חכמה ודעת. ד"א שלישים לא תהא תורתי עליך כפרוס דיכמא [צ"ל כפרוסדיגמא] ישנה אלא כפרוס דיכמא [צ"ל כפרוסדיגמא] חדשה שיש לה שנים ושלשה ימים, בן זומא [אומר] תדע לך שכתוב בחדש השלישי, בחודש של יום שלישי אחריך יהיו לך דברי תורה, וכן הוא אומר היום לעשותם ולא למחר לעשותם: (לט) ביום ההוא אין כתיב כאן, תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובפסיקתא שם ומובא גם בילקוט: (מ) התורה משולשת, מובא בילקוט משלי רמז תתק"ס בשם התנחומא ומובא גם בילקוט יתרו רמז רע"א ג"כ בשם התנחומא, ועיין פסיקתא פסקא בחדש השלישי (דף ק"ה ע"א), ועיין בהוספת דברים בתנחומא הנדפס יתרו אות י', ועיין מדרש משלי פרק כ"ב פסוק הלא כתבתי לך, ומובא בספר המפתח [לרב נסים גאון] שבת פ"ח (דף מ"א ע"ב) ונדפס כעת על הגליון בש"ס המפואר מדפוס רא"ם בשם הילמדנו וכוון בזה אל הנדפס, וכן מובא בספר והזהיר פרשה יתרו (דף ל"ה ע"א) כמו שהוא בנדפס: (מא) ואותיותיה משולשות אב"ג, עיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא בחדש השלישי הערה ק"ג מה שהבאתי בשם האבודרהם: (מב) והאבות משולשין, ע"ש בהערה ק"ד שהבאתי

[ט] **בחדש** השלישי]. (מג) זש"ה דרכיה דרכי נועם וגו' (משלי ג יז). ביקש הקב"ה ליתן תורה לישראל בשעה שיצאו ישראל ממצרים, והיו חולקין זה על זה והיו אומרים בכל שעה נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר יד ד), מה כתיב ויסעו מסכות ויחנו באיתם (שמות יג כ), שהיו נוסעים במריבה וחונים במריבה, כשבאו לרפידים הושוו כולם ונעשו אגודה אחת, ומנין שנעשו כולם אגודה אחת, שנאמר ויחן שם ישראל נגד ההר (שם יט ב) ויחנו אין כתיב כאן, אלא ויחן, אמר הקב"ה התורה כולה שלום, ולמי אתננה לאומה שאוהבת שלום, הוי וכל נתיבותיה שלום (משלי ג יז):

[י] **בחדש** השלישי וגו'. (מד) זש"ה בעצלתים ימך המקרה (קהלת י יח), מי גרם לאשה זו שתהא שופעת דמים, על ידי שהיא מתעצלת לבדוק עצמה אם טמאה היא אם לאו, לפי (מה) ששנו רבותינו כל היד המרבה לבדוק בנשים הרי זה משובחת ובאנשים תיקצץ. (מו) מעשה בשפחה של רבן גמליאל (מז) שהיתה מפנה מבית לבית כל ידות וחביות, (מח) והיתה בודקת עצמה על כל חבית וחבית, באחרונה בדקה עצמה ונמצאת טמאה, (מט) ונתיירא רבן גמליאל, לומר שמא נטמאו הטהרות, אמר לה לא היתה בודקת את עצמך, אמרה לו חייך אדוני שהייתי בודקת את עצמי בין כל חבית וחבית, ובאחרונה בדקתי עצמי ונמצאתי טמאה, אמר רבן גמליאל אילו נתעצלה האשה הזו כבר היו כל הטהרות טמאות. בעצלתים ימך המקרה, הוי (נ) על ידי שהאשה הזו מתעצלת היא שופעת דמים, ואין המקרה אלא דמים שנאמר ואת מקורה הערה (ויקרא כ יח), ובשפלות ידים ידלף (קהלת י יח), ואשה כי יזוב זוב דמה וגו' (ויקרא טו כה):
(נא) ד"א בעצלתים ימך המקרה וגו', מדבר בישראל בשעה שבאו לרפידים, למה נקרא רפידים (נב) ששם רפו ידיהם מן העבירות, (נג) מה כתיב ארץ רעשה גם שמים נטפו וגו' (שופטים ה ד), אימתי היו כל הדברים האלו ביום מתן תורה:

[יא] **בחדש** השלישי. (נד) מה כתיב למעלה מן הענין פרשת יתרו, (נה) משהוא למד למשה ואתה תחזה מכל העם (שמות יח כא) ואחר כך וישלח משה וגו' (שם שם כז), ואחר כך בחדש השלישי. אמר שלמה לב יודע מרת נפשו וגו' (משלי יד י),

---

הערות ותקונים

ע"פ מאמר זה יסד הפייטן הפיוט ליום א' דשבועות: (מג) זש"ה דרכיה דרכי נועם, מובא בילקוט משלי רמז תתקל"ג בשם התנחומא, ומובא בפסיקתא שם (דף ק"ה ע"ב) וע"ש בהערה ק"ז גם בהערות ק"ח ק"ט ק"י ואין להכפיל הדברים: (מד) זש"ה בעצלתים, מובא ג"כ בפסיקתא שם (ק"ה ע"ב) וכן במדרש וי"ר קי"ט אות ד' ר' אבהו פתר קריא באשה, ועיין במדרש קה"ר בפסוק בעצלתים ימך המקרה ר' כהן פתר באשה ומובא בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט בשם מדרש, והמאמר הזה מובא פה בשביל הדרשה השניה על פסוק זה ד"א בעצלתים מדבר בישראל כו': (מה) ששנו רבותינו, נדה פ"ב מ"א דף י"ג ע"א: (מו) ומעשה בשפחתו של רבן גמליאל, כ"ה בפסיקתא שם, ועיין במדרש וי"ר שם טביתא אמתא דר"ג כו'. ועיין בירושלמי נדה שם (פ"ב ה"א דף מ"ט ע"ד) ועיין בבלי נדה דף ו' ע"ב. שוב מעשה בשפחה של ר"ג: (מז) שהיתה מפנה מבית לבית כלידות וחביות, בכ"י רומי בלידות וחביות, ובפסיקתא שם כלי טהרות וחביות, והנוסחא שלפנינו נכונה כלידות ופי' גביעות, תרגום ואת גביעי וית כלידי, ובפסיקתא במקום כלי טהרות צ"ל כלידות: (מח) והיתה בודקת עצמה על כל חביות וחביות, בוי"ר שם טביתא אמתא דר"ג היתה בודקת בחביות, כתב המ"כ לראות היין אם הוא טוב או חומץ, וטעה כי היא היתה בודקת את עצמה אם טמאה אם לאו: (מט) ונתיירא רבן גמליאל, עיין בפסיקתא שם הערה קי"ד הערותי כי ר"ג היה אוכל חולין בטהרה, אבל לפי הירושלמי נדה שם היו יינות לנסכים, ולפי הבבלי היו יינות של תרומה, לכן אין צורך לכל זה: (נ) על ידי שהאשה מתעצלת, כ"ה גם בפסיקתא שם. ועיין במדרש וי"ר שם פי"ט, ובמדרש קה"ר בפסוק בעצלתים בסגנון אחר כמו שהערותי בפסיקתא שם הערה קט"ו ע"ש: (נא) ד"א בעצלתים, מובא ג"כ בפסיקתא שם (דף ק"ו ע"א): (נב) שרפו ידיהם מן העבירות, עיין בפסיקתא שם הערה קט"ז: (נג) מה כתיב, בפסיקתא שם נוסף לפני זה בעצלתים ימך המקרה, וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר, ובשפלות ידים, על ידי ששפלו ידיהם מן העבירות ידלוף הבית, מה כתיב כו', זה חסר לפנינו גם חסר בכ"י רומי ובכ"י רח"ס: (נד) מה כתיב למעלה כו' אמר שלמה, מובא בילקוט יתרו רמז רע"ב בשם התנחומא, וכן בילקוט משלי רמז תתק"ל מובא התחלת המאמר לב יודע מרת נפשו מדבר ביתרו ג"כ בשם התנחומא, וכן נשנה בפסיקתא פסקא בחודש השלישי (דף ק"ו ע"א), ושם בהערה קי"ח כתבתי מובא בילקוט יתרו רמז רע"א וגרסו שם תנחומא צ"ל פסיקתא ע"כ. אבל עתה כאשר נגלה לעינינו התנחומא כ"י תראה כי הילקוט כוון אל התנחומא שלפנינו בכ"י: (נה) משהוא למד, בכ"י רומי ובפסיקתא מה שהוא מלמד את משה, ובכ"י רח"ס וכשהוא למד ממשה, ובכ"י

בנ"י

ולפיכך ובשמחתו לא יתערב זר (משלי יד י), אמר הקב"ה בניי היו משועבדים בטיט ולבנים, ויתרו היה יושב בתוך ביתו בהשקט, ובא לראות בשמחת התורה עם בניי, לכך וישלח משה את חתנו, ואחר כך בחדש השלישי, למה כך, דרש משה קל וחומר, ומה אם מצוה אחת כשבא הקב"ה ליתן מצות פסח אמרה תורה כל בן נכר לא יאכל בו (שמות יב מג), שש מאות ושלש עשרה מצות שרוצה ליתן לישראל, יהא יתרו כאן ויראה אותם, לפיכך וישלח משה ואחר כך בחדש השלישי, למה בחדש השלישי, (נו) ולא בחדש השני, ולא בחדש השביעי, ולא בחדש אחר, (נז) אמרו רבותינו (נח) אמר ר' אושעיא שנה לי ר' חייא הגדול גיורת שבויה ומשוחררת לא ינשאו ולא יארסו עד שלשה חדשים, כך ישראל נקראו גרים, שנאמר כי גרים הייתם בארץ מצרים (ויקרא יט לד), שבוים שנאמר והיו שובים לשוביהם (ישעיה יד ב), משוחררים שנאמר אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים מהיות להם עבדים וגו' (ויקרא כו יג), (נט) אמר הקב"ה אמתין להם שלשה חדשים, ואחר כך אתן להם את התורה:

[יב] (ס) ד"א בחדש, בא חודש. (סא) אמר ר' אבין כשנגלה הקב"ה על משה בסנה, אמר לו בהוציאך את העם (הזה) ממצרים תעבדון וגו' (שמות ג יב), והיה משה מצפה ואומר אימתי הוא בא אותו הקץ, אלא כיון שהגיע [הקץ] אמר הקב"ה בא חודש שהיתה מצפה לו. אינו אומר בירח השלישי, כמו שהוא אומר בירח זיו (מ"א ו לז), בירח בול (שם שם לח), בירח האיתנים (שם ח ב), אלא בחודש [השלישי], (סב) אמר ר' יהודה הלוי בר' שלום אמר להם הקב"ה הידוש דברים אני עושה ומחדש אתכם, למה הדבר דומה, למלך שהיה לו בן, ועמד על פרקו ביקש אביו להשיאו, ולא היה לו, (סג) ארגינטירין (פי' חצר) חדשה, אמר המלך אין זה כבודו של בני להשיאו (בחצר) [צ"ל בארגינטירין] ישנה, אלא אם אמתין עד שאעשה לו חדשה אני מאחר שמחתו של בני, מה עשה המלך הביא נפחין ואומנין והיו מצחצחין בכלי נחושת, הביא

הערות ותקונים

שני של אקספארד אשר גם המאמר הזה נוסף בצדו על הגליון מאת המעתיק הגי' המלמד למשה: (נו) ולמה בחודש השני ולא בחודש השביעי ולא בחודש אחר, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובפסיקתא פסקא בחודש השלישי ולמה לא בחודש השני ולא ברביעי, וכן בילקוט שם בשם התנחומא (במאמר שלאחריו) ולא בחודש הרביעי ולא ברביעי ולא בחודש אחר, וכן בכ"י שני של אקספארד למה בשלישי ולא בשני ולא ברביעי: (נז) אמרו רבותינו, בפסיקתא נשמטו המלות „אמרו רבותינו": (נח) אמר ר' אושעיא שנה לי ר' חייא הגדול גיורת שבויה ומשוחררת, עיין כתובות ל"ז ע"א ויבמות ל"ה ע"א, ועיין ברמב"ם ה' גירושין פי"א הכ"א. ובכ"י שני של אקספארד חסרים המלות „אמרו רבותינו אמר ר' הושעיא". ובכ"י רומי אחר המלות גיורת שבויה ומשוחררת נוסף בצדו „שמיה" [צ"ל שבויה] פי' פדויה מן השבי, זכר לדבר גשם נדבות תניף אלהים נוטריקון גיורת שבויה משוחררת, ומקרא זה נדרש על מתן תורה בפרק ר' עקיבא. ע"כ. הוא בשבת פ"ח ע"ב אריב"ל כל דבור ודבור וכו' הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה אותן שנאמר גשם נדבות וגו': (נט) אמר הקב"ה אמתין להם שלשה חדשים, בפסיקתא שם בהערה קכ"ג ע"פ הפסיקתא (וכעת יוכל לומר ע"פ התנחומא) יסד הפייטן ביוצר לשבת אחר שבועות בפיוט אדיר ונאה פדויה מצען תשה הכנים לתושיה, פנוקים שלשה חדשה [צ"ל חדשים] ונתרפאה שלישיה, פתח וראית גרות שחרור ושביה, ע"כ. פי' כשנפדו בני ישראל ממצרים היו תשים לקבל התורה הנקראת תושיה, לכן נתן להם זמן להתעדן ג' חדשים ונתרפאו ישראל המכונים שלישיה כזמן ג' חדשים שניתן לגיורת ולשבויה ולשפחה משוחררת: (ס) ד"א בחודש בא חודש, נשנה בפסיקתא שם (דף ק"ו ע"ב) ומובא בילקוט יתרו שם בשם התנחומא: (סא) א"ר אבין, וכ"ה בילקוט שם, ובפסיקתא חסרים המלות אמר ר' אבין, והעירותי שם בהערה קכ"ד בפסיקתא כ"י אקספארד אמר ר' אייבו, ובילקוט הגירסא אמר ר' אבין. אולם בכ"י שני של אקספארד אמר ר' אייבו, ובכ"י רומי ובכ"י רה"ס הגי' אמר ר' אבין: (סב) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום, וכ"ה בכ"י רומי, ובכ"י רה"ס נשמט מלת „הלוי" ובכ"י שני של אקספארד גם בילקוט יתרו נשמט שם האומר, ובפסיקתא שם אמר ר' יהודה בר סימא צ"ל א"ר יהודה הלוי בר שלום: (סג) ארגינטירין „פי' חצר" הפירוש נוסף מהמעתיק, וגם בכ"י רומי נמצא ארגינטרין חצר חדשה, וכן בכ"י רה"ס ארגנטרין חצר חדשה, צ"ל ארגנטרין, ובכ"י שני של אקספארד כתוב ארגניטרון חדשה, בלי מלת „חצר" הנוסף באמצע, ובפסיקתא שם אנגיטירין חדשה, והעירותי שם בהערה קכ"ו בפסיקתא כ"י של אקספארד הגי' אנגטרין, ונרשם שם בין שני חצאי עגולה „פי' חצר" מזה תראה כי המעתיק מהפסיקתא העתיק ג"כ הפי' „חצר", ובילקוט יתרו שם ארגיטין נרשם שם בצדו פי' כלי חשוב, ולפנינו בתנחומא אמר המלך אין כבודי של בני להשיאו בחצר ישנה, השמיטו ופה המעתיקים מלת בארגנטירין והניחו מלת „בחצר" ותקנתי בפנים שם בארגנטירין, וכן העתיק בעל הילקוט שם

הרשים והיו מסרגין בכלי עין, (סד) [נמצא המלך משיא את בנו על ארגינטירין ישנה שהיא נראית חדשה], כך כשיצאו ישראל ממצרים היו בהן סומין וחרשים וחיגרים. אמר הקב"ה (סה) [התורה כולה שלימה שנאמר תורת ה' תמימה (תהלים יט ח)], אתן אותה לדור זה, ויש בהן בעלי מומין, אמתין עד שיעמדו בניהם, אני מאחר בשמחתה של תורה, מה עשה הקב"ה ריפא אותן, ונתן להם את התורה, ומנין [שריפא אותם], מי שהיה סומא היה רואה, שנאמר וכל העם רואים וגו' (שמות כ יח), ומי שהיה הרש נעשה שומע, שנאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שם כד ז), ומי שהיה חיגר נעשה שלם, שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר (שם יט יז), הוי חידוש דברים אחדש לכם:

[יג] בחדש השלישי. (סו) למה בחודש תאומים, שלא יהא פתחון פה לאומות העולם, אילו נתן לנו את התורה היינו מקיימין אותה, אמר להם הקב"ה ראו באיזה חודש נתתי את התורה, במזל תאומים, (סז) שאם יבא עשו הרשע להתגייר יבא וילמד תורה, לפיכך נתנה תורה בתאומים: ביום הזה באו מדבר סיני, (סח) כי ביום הזה באו, אלא כשתהא לומד, אל יהו בעיניך ישנים, אלא כאילו היום הזה ניתנה, ביום ההוא אין כתיב כאן, אלא ביום הזה, אמר להם הקב"ה ביום הזה נתתי להם את התורה והיו יגעים בה יחידים, (סט) אבל לעולם הבא אני מלמדה לכל ישראל ואינן שוכחין אותה, שנאמר (זאת התורה) כי זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל, (ע) אחרי הימים (ההמה) [ההם] נאום ה' [נתתי את תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה] (ירמיה לא לב), ולא עוד אלא שאני מרבה את השלום ביניהם, אמר ישעיה וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישעיה נד יג):

[יד] אנכי ה' אלהיך וגו' (שמות כ ב). (עא) זש"ה רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים סח יח), (עב) אמר ר' אבדימי (עג) דמן חיפה שניתי במשנתי שירדו עם הקב"ה לסיני כ"ב אלפים מרכבות של מלאכי השרת. (עד) אמר ר' ברכיה הכהן (במחנה) [כמחנה] לוים, צפה הקב"ה (עה) [שאין עומדין במומיהם אלא שבטו של לוי. לכן ירד בעשרים ושנים אלף כמחנה לויה, ד"א רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, מלמד שירד עם הקב"ה עשרים ושנים אלף מרכבות], וכל מרכבה ומרכבה כמרכבה

הערות ותקונים.

שם עם הטעות, וכן הוא בטעות בכ"י רומי ובכ"י רה"ס, אולם בכ"י שני של אקספארד נמצא נכון אמר המלך אין כבוד להשיא בני בארגנטירין ישנה, ובענין המלה משובשת היא בפסיקתא שם ונכונה היא בתנחומא שלפנינו, והיא המלה הרומית argentum argentaria ופי' כלי כסף לאכול בהם (זילבערגעשירר פיר דיא טאפעל), ועיין מה שכתבתי בהערה קכ"ו לפסיקתא שם. ועיין גם בערוך השלם ערך ארגנטין ובטעות הגיהו פי' „חצר" כי אין זה הוראת המלה כלל: (סד) נמצא המלך, הוספתי כמו שהוא בכ"י שני של אקספארד, וכן נוסף בצד הכ"י של רומי, וכ"ה נכון בפסיקתא, וחסר גם בכ"י רה"ס ובילקוט, וכן מן המאמר כך כשיצאו ישראל ממצרים מובא בילקוט תהלים רמז תרע"ה בשם התנחומא: (סה) התורה כולה שלימה, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רה"ס ובפסיקתא ובילקוט: (סו) למה בחודש תאומים, מובא בילקוט שם בשם התנחומא ונשנה גם בפסיקתא שם (דף ק"ז ע"א): (סז) שאם יבא עשו הרשע להתגייר, הכוונה כי יעקב ועשו תאומים היו: (סח) וכי ביום הזה, מובא בפסיקתא שם, ולזה המאמר כוון רש"י ז"ל בפירושו על התורה (יתרו יט א ודברים כו טז): (סט) אבל לעולם הבא, בפסיקתא לעתיד לבוא: (ע) אחרי הימים ההמה, וכ"ה בכ"י רה"ס, אבל בקרא „ההם" ובכ"י רומי בטעות האלה במקום ההם: (עא) זש"ה רכב אלהים, נשנה בפסיקתא שם (דף ק"ז ע"א) ומובא בילקוט יתרו רמז רפ"ו והציון „פסיקתא" או „תנחומא" חסר שם, גם מובא המאמר הזה בפסיקתא רבתי פכ"א פסקא עשרת הדברות (סי' ז') בשינויים ונוספות, ובילקוט תהלים רמז תשצ"ו ד"ה רבותים נרשם בצדו „פסיקתא רבתי" אולם הציון הזה הוא רק על התחלת המאמר, ומן אמר ר' אבדימי דמן חיפה עד סופו הוא מן הפסיקתא דרב כהנא, גם רמז תשצ"ז הוא מהפסיקתא דילן ובפסיקתא רבתי איננו: (עב) אמר ר' אבדימי, עיין בפסיקתא וברבתי ושמ"ר פכ"ט ובתנחומא פ' לו, ומובא גם בבית המדרש ח"ה צד 73 ממדרש שו"ט, ועיין מה שהעיר הרב מהר"ם איש שלום במאיר עין: (עג) דמן חיפה, בפסיקתא איש חיפה, והוא שם מקום, עיין תבואות הארץ דף ק"ה ע"ב: (עד) אמר ר' ברכיה הכהן, בפסיקתא אמר ר' ברכיה הכהן ברבי, וכן מובא בילקוט שם, ובביהמ"ד אמר ר' ברכיה לבד: (עה) שאין עומדים, הוספתי כמו שהוא בפסיקתא וכן בילקוט יתרו כמחנה לויה שצפה הקב"ה שהן עומדין במומיהן לכך ירד כ"ב אלף כמחנה לויה, ובכ"י אקספארד מהתנחומא הגיה המעתיק „וכו' כדאיתא בפסיקתא" ר"ל כמו שהוא בפסיקתא, ובכ"י רומי ובכ"י רה"ס

שראה יחזקאל. רכב אלהים (עו) אמר ר' אלעזר בן פדת וכולם ירדו (עז) בחרבות שנונים לכלות שונאיהם של ישראל, שאילו לא קבלו את התורה היו מכלין אותם. אמר ר' לוי אלא שראו פני שכינה, ומי שהוא רואה פני שכינה אינו מת, שנאמר באור פני מלך חיים (משלי טז טו): ד"א רכב אלהים רבותים. (עח) אמר ר' אלעזר בן פדת מהו אלפי שנאן, (עט) הנאים והמשובחים שבהן, אעפ"כ ה' מסויים ביניהן, אמרה כנסת ישראל, דודי צח ואדום (שה"ש ה י), מלך בשר ודם יוצא (פ) לקמפון, כמה נאים כיוצא בו, (פא) כמה גבורים כיוצא בו, אבל הקב"ה אינו כן, כשבא לסיני נטל עמו מלאכי השרת הנאים והמשובחים שבהם, אמר ר' יהודה בר' סימון מה כתיב הופיע מהר פארן ואתה מרבבות קודש (דברים לג ב), ואות הוא בתוך רבבות קודש, אין כמותו, ומי דומה לו. אמר ר' אלעזר בן פדת במקום שיש (פב) אוכלוסין הרבה יש דוחק, אבל בסיני כשבא הקב"ה ירדו עמו אלפי אלפים ורבו רבבות אלפי שנאן (פג) אעפ"כ היה להם ריוח. ר' אלעזר בן עזריה ור' אלעזר המודעי אמרו, (פד) חד אמר ומחזיק היה ההר, [אלא] א"ל הקב"ה הרחב הארץ וקבל בני אדונך, (פה) וחד אמר כשישוב הקב"ה לירושלים הוא מחזיר את הגליות לתוכה, שנאמר הנה אלה מרחוק יבואו (לך) וגו' (ישעיה מט יב), ויכולה היא להחזיק, אלא הקב"ה אמר לה הרחיבי מקום אהלך וגו' (שם נד ב), אדני בם (תהלים שם), (פו) אמר ריש לקיש טבלא יש על לבו של כל מלאך ומלאך,

---

הערות ותקונים

רח"ס כתבו ג"כ המעתיקים מלת „וכו'", אבל המלות „כדאיתא בפסיקתא" ליתא שם. ובכ"י שני של אקספארד השמיט שם האומר והביא רק שאמר הקב"ה שהם לבד עומדים באמונתם, וזה רבותים, והנה גם בפסיקתא לפנינו כתוב שאין עומדים באמונתם אלא שבטו של לוי, וכתבתי שם בהערה קמ"ה באמונתם, כ"ה בתנחומא נו שם, אולם בילקוט יתרו שם ובילקוט תהלים שם ובכ"י אקספארד מהפסיקתא הגירסא במומיהן, ופי' בשבועתם, שבועה תרגום מומי (עיין מתורגמן שורש ימה ושרש מום), ומזה תראה בפסיקתא רבתי שם אמר ר' לוי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכל השבטים אינם עומדים בשבועתם בתומיהם ושבטו של לוי עומד בתומיא, לפיכך ירדו עם הקב"ה על הר סיני וביד כל אחד [עטרה לעטר בה] שבטו של לוי, ע"כ, ברור שהיית הגירסא במומיהם, ואחד המעתיקים רשם בגלו הפי' „בשבועתם" ואח"כ הובא פנימה, וכן עומד בתומיא וצ"ל „במומיא" ועתה נראה שגם „אמר ר' לוי" הוא בשיבוש ונשתרבב מן הסיום „שבטו של לוי" וצ"ל אמר ר' ברכיה הכהן ברבי, ועיין עוד בפסיקתא בהערה קמ"ז שהבאתי ע"פ הפסיקתא יסד הפייטן בקרובות ליום ב' דשבועות וכן בפיוט אז בכתב אשורית שיסד ר' אלעזר הקליר, ועתה נוכל לומר שיסד ע"פ התנחומא: (עו) אמר ר' אלעזר בן פדת, לפני זה נמצא בפסיקתא מאמר אחד אשר ליתא בתנחומא „מכת שעלו מבבל אמרו כו'". וזה השמיטו המעתיקים גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בכ"י שני של אקספארד המלות „מכת שעלו מבבל אמרו שירד עם הקב"ה לסיני כעשרים ושנים אלף מרכבות" חסר ג"כ רק המאמר שלאחריו נמצא רק נשתבש מאד, וכך איתא שם, כך שנה אליהו זכור לטוב [רכב אלהים] רבותים [אלפי שנאן] אמר ר' תנחום בן חכילאי [צ"ל חנילאי] עד מקום שהסופיסמוס [צ"ל שהסופיסטוס, עיין בפסיקתא הערה קמ"ט] יכול להשוב כלייה בלי אדון [צ"ל בלייה בליאדון עיין בפסיקתא הערה ק"נ] χιλι χιλιαδῶν (טויזענד מאל טויזענד), מורייה מורי אדון [צ"ל מורייא מוריאדון ע"ש בהערה הנ"ל] μυρια μυριαδῶν (מיריאדען מאל מיריאדען), ויען כי היה המאמר בלתי מובן להמעתיקים לכן השמיטו כולה. וכן מובא בבית המדרש שם מן מדרש שו"ט, ושם הגירסא ארבעים ושנים אלף מרכבות, שנאמר אדני בם סיני בקדש כמנין בם . ולפנינו בפסיקתא הגירסא כעשרים ושנים אלף, ובבית המדרש שם אמר ר' אלעזר בן ערך [צ"ל בן פדת], ונמצא לנכון גם בכ"י רומי: (עז) בחרבות שנונים, בכ"י רומי וכ"י רח"ס ליתא למלת „בחרבות" ובכ"י רח"ס ירדו שנים, וכן בבית המדרש שם, וצ"ל שנונים, ודרש שנאן משורש שנן מלשון חציך שנונים (תהלים מה ו), ובהערה קנ"א להפסיקתא שם הערותי שע"פ הפסיקתא יסד הפייטן ביוצר לשבת אחר שבועות בפיוט קרבו להר סיני, רדו מלאכי צבאות שנונים בחרבם וכו', רבותים אלפי שנאן אדני בם: (עח) אמר ר' אלעזר בן פדת מהו אלפי, כ"ה בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי א"ר אלעזר לבד, ובפסיקתא שם מובא זה בחסרון שם האומר רק בלשון דבר אחר רכב אלהים: (עט) הנאים והמשובחים, דרש שנאן השי"ן לשמות: (פ) קמפון, בכ"י רח"ס קומפין, ובכ"י רומי בטעות לקומפין וצ"ל לקמפון, עיין בפסיקתא הערה קנ"ג: (פא) כמה גבורים כיוצא בו, בפסיקתא נוסף קוליס כיוצא בו, ועיין שם בהערה קנ"ה: (פב) אוכלוסין היא המלה היונית ὄχλος ופתרונה מחנה גדול ועם רב: (פג) אעפ"כ היה להם ריוח, בפסיקתא סיים כמד"א שאנן מואב מנעוריו (ירמיה מח יא): (פד) חד אמר, עיין בפסיקתא רבתי נוסחא אחרת, ר' אלעזר בן עזריה ור' אלעזר המודעי הוי יתבין עסקין בהדין פסוק רכב אלהים רבותים אלפי שנאן כו': (פה) וחד אמר, עיין בפסיקתא רבתי שם ומדרש ב"ר פ"ה וכי מחזקת היא ירושלים כו': (פו) אמר ריש לקיש טבלה יש כו', פי' טבלא לוח **tabula** (טאפעל),

ובכ"י

ושמו של הקב"ה משותף עם שמו של כל מלאך ומלאך, (פז) מיכאל, רפאל, אדני בם: [טו] **אנכי** ה'. (פח) זש"ה שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך (תהלים נ ז), אמר ר' פנחס הכהן בר חמא שמעה עמי ואדברה, שיהא לי פתחון פה לאומות העולם. (פט) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום (צ) לשעבר היו שמותיכם כשמותן של אומות העולם, סבא וחוילה, אבל כשקיבלתם את התורה שמכם ישראל, שנאמר שמעה עמי ואדברה [ישראל ואעידה בך], (צא) אין מדברים אלא למי שהוא שומע. אלהים אלהיך אנכי (תהלים שם), (צב) אלהים אני, דיין אני, (צג) פטרון אני, מתקיים אני עליך. ר' שמעון אומר אלהיך אני, פטרונך אני, (צד) מה הפטרון מועיל אצל הדיין, אלהים אלהיך אנכי, אמר ר' פנחס הכהן בר חמא למי הוא מדבר למשה לא בשביל שקראתי אותך אלהים, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א), אלא אלהיך אנכי, (צה) מהו אנכי, (צו) רבותינו אמרו, לשון נוטריקון, אנא נפשי כתבית

הערות ותקונים

ובכ"י רה"ס ר' שמעון בן לקיש, ובכ"י רומי וכ"י שני של אקספארד כמו לפנינו, ובמדרש שמ"ר ריש פכ"ט ד"א אדני בם רבנן אמרין שמו של אלהים היה מעורב עם כל אחד ואחד מיכאל וגבריאל כו', חסר התחלת המאמר „שבלא יש על לבו של כל מלאך ומלאך" וכן תראה מדברי המ"כ שפי' שבלא דף, כי היה כן לפניו במדרש, ובפסיקתא רבתי פכ"א הנוסחא משונה, ועיין מה שהעירותי בהערות שלי להפסיקתא הערה קס"א, וכן העירותי שם שע"פ הפסיקתא יסד הפייטן ביוצר לשבת אחר שבועות בפיוט אדיר ונאה, רדו מלאכי צבאות שנונים בחרבם, רשם ואות רבם מִסְיָּם בקרבם, רבותים אלפי שנאן אדני בם, וכן בפיוט כבודו אות ברבואות כו' ה' בם ועל לבם שמו חקוק בשבלאות, ובם נאות, בגבא ואות, להקראות במוראות: (פז) מיכאל רפאל, בפסיקתא כתוב גם גבריאל, ובכ"י רומי נוסף בגלו „גבריאל ושמו של הקב"ה חקוק עליה, הוי" ה' בם. ובפסיקתא נוסף אחר זה, ד"א ה' בם, אדני כתיב, אדונתו בהם, ולא תאמר אדונתו בהם לבד, אלא אף בשעה שבא ליתן תורתו בלשון הזה נתנה לישראל ובו בלשון פתח להם, וכן הוא בילקוט יתרו שם, ועיין בפסיקתא שם הערה קס"ב קס"ג: (פח) זש"ה שמעה, מובא בפסיקתא שם (דף ק"ח ע"ב), ובילקוט יתרו רמז רפ"ו, ובמדרש שמ"ר פכ"ט ד"א אנכי ה' אלהיך ר' אחא בר חנינא פתח בו שמעה עמי ואדברה כמו שכתוב **בעשרת הדברות** כוונתו אל הפסיקתא או אל התנחומא שלפנינו, ואמר כי דרוש ר' אחא בר חנינא על המקרא הזה כתוב בפסקא דעשרת הדברות שהיא הפסקא הנקראת בחדש השלישי או כתוב בתנחומא על אנכי ה' אלהיך, ובמקום ר' חמא בפסיקתא הגירסא שם ר' אחא, ובתנחומא ר' פנחס הכהן בר חמא, וכ"ה בכ"י רומי, אבל בכ"י רה"ס נשמט שם האומר, ובכ"י שני של אקספארד אמר ר' פנחס, ונשמט „הכהן בר חמא": (פט) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובכ"י שני של אקספארד השמיט המלות „הלוי בר שלום" ובפסיקתא שם אמר ר' יהודה בר סימון בשם ר' יהושע בן לוי, והעירותי שם בהערה קס"ח בילקוט יתרו שם מובא המאמר הזה בלי שם האומר, ובילקוט תהלים רמז תש"ס הגי' אמר ר' יוסי בר סימון, ומציין שם „מכילתא". ע"כ. ויש להעיר כי הציון מכילתא מוסב רק על התחלת המאמר שהוא מן מכילתא משפטים פ"כ, אבל מן ד"א שמעה הוא מן תנחומא כ"י ריש וארא. וחסר שם הציון תנחומא, וכן יש לתקן גם בפסיקתא אמר ר' יוסי בר סימון, ועיין בתנחומא שלנו ריש וארא אות א': (צ) לשעבר היו שמותיכם כשמותן של אומות העולם, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס, אולם בפסיקתא פסקא בחדש השלישי גי' אחרת, לשעבר ישראל היה שמכם עד שלא קבלתם את התורה כשמותם של אומות העולם, סבא וכו' כן היו שמכם ישראל, משקבלתם את התורה עמי, וכן מובא בילקוט יתרו שם: (צא) אין מדברים אלא למי שהוא שומע, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובפסיקתא שם אין מעידין אלא בשומע שנאמר שמעה עמי, והעירותי שם בהערה קס"ט בכ"י אקספארד מהפסיקתא אין מדברים אלא למי שהוא שומע, ולפי נוסחת הפסיקתא הדרש מוסב על סיפא דקרא ישראל ואעידה בך: (צב) אלהים אני דיין אני, עיין בפסיקתא כי מובא זה בשם ר' יוחנן, והמאמר שלפנינו בשם ר' שמעון חסר שם, ע"ש בהערה ק"ע, ובמקום לפנינו ר' שמעון שהכוונה ר' שמעון בן לקיש נאמר שם ריש לקיש, ובכ"י שני של אקספארד הגי' כמו בפסיקתא ר' יוחנן וריש לקיש, ומובא שם המאמר מריש לקיש החסר בפסיקתא כמו שתקנתי בהערה ק"ע: (צג) פטרון, ידוע patronus, מגין, (שוטצהערר): (צד) מה הפטרון מועיל אצל הדיין, בכ"י רומי נוסף בגלו „אף אני מועיל לכם ומציל אתכם ממדת הדין": (צה) מהו אנכי, עיין בפסיקתא שם (דף ק"ט ע"א) שנמצא לפני זה עוד מאמר אחד, רבותינו אומרים בשופטים הכתוב מדבר כו'. ובכ"י שני של אקספארד נמצא זה גם בתנחומא כמו שמובא בפסיקתא: (צו) רבותינו אמרו, וכ"ה בש"ס שבת ק"ה ע"א בשם ר' יוחנן, וכן איתא במדרש עשרת הדברות (בית המדרש ח"א צד ס"ג) ולמה פתח הקב"ה באנכי בתתו את התורה לישראל, שאנכי הוא נוטריקון אנא נפשי כתבית יהבית, ואנכי למפרע יהיבה כתיבה נעימים אמריה, כן מובא בלקח טוב (יתרו כ ב), ועיין בפסיקתא שם הערה קע"ו, והעירותי ג"כ שם שע"פ הפסיקתא יסד ר"א הקליר בפיוט אז בכתב אשורית ליום ב' דשבועות, רון דת אנכי בכתב נוטריקון נחבאת, אנכי, אנא נפש, כתבית

יהבית, (צז) ר' ברכיה הכהן אמר אנא נהורך (צח) כלילך יאותך, אימתי כשתקבלו עשרת הדברות:

[טז] אנכי ה' אלהיך וגו'. (צט) אמר ר' אחא כ"ו דורות היה (ק) אל"ף קורא תגר לפני הקב"ה לומר שאני ראש לכל האותיות, ולא בראת בי את העולם אלא בב', בראשית ברא אלהים (בראשית א א), אמר הקב"ה חייך שאפרע לך, (קא) התורה שנבראת אלפים שנה עד שלא נברא העולם, וכשאבוא ליתן תורה לישראל (כך) [בך] אני פותח, אנכי ה' אלהיך. (קב) אמר ר' נחמיה מהו אנכי לשון מצרי הוא, למה הדבר דומה, למלך שנשבה בנו, ועשה ימים רבים עם השבאים, למד סיחתן של אותן השבאים, כשעשה נקמה באויביו והביאו ובא להסיח עמו בלשונו, ולא היה יודע, מה עשה, התחיל לספר עמו בלשון השבאים, כך עשה הקב"ה עם ישראל, כל אותן השנים שהיו ישראל במצרים, למדו סיחתן של מצרים, כשגאלן הקב"ה בא ליתן להם את התורה, לא היו יודעים לשמוע, אמר הקב"ה הריני מסיח עמהם בלשון מצרי, אנוך, אדם שהוא מבקש לומר לחבירו במצרים אני, הוא אומר אנוך, כך פתח הקב"ה בלשונם ואמר אנכי: (קג) ד"א לפי שנראה להם הקב"ה בים כגבור עושה מלחמה, ונראה להם בסיני כסופר מלמד תורה, (קד) נראה להם בימי שלמה כבחור, ונראה להם בימי דניאל כזקן, אמר להם הקב"ה לא בשביל שהם רואים אותו דמויות הרבה, אני הוא שבים, אני הוא שבסיני, אנכי ה' אלהיך: אמר ר' חייא בר אבא לפי כל עסק ועסק, וכן כל דבר ודבר, נראה להם בים כגבור עשה מלחמותיהם של ישראל, (קה) בסיני היה מלמד תורה לישראל ועומד כסופר, בימי דניאל כזקן מלמד תורה, שכן נאה להיות תורה יוצאה מפי הזקנים, (קו) נראה להם בימי שלמה כבחור לפי מעשיהם, שנאמר מראהו כלבנון בחור כארזים (שה"ש ה טו):

[יז] ד"א אנכי ה' אלהיך. (קז) אמר ר' חנינא בר פפא נראה להם הקב"ה פנים זעומות, פנים בינוניות, פנים מסבירות, פנים שוחקות. פנים זעומות למקרא, כשאדם מלמד לבנו תורה חייב ללמדו ביראה, פנים בינוניות למשנה, מסבירות לתלמוד, שוחקות לאגדה, אמר להן הקב"ה אע"פ שאתם רואין כל הדמויות הללו, אנכי ה' אלהיך. אמר ר' לוי נראה להם הקב"ה כאיקונין הזו שיש להם פנים מכל מקום, אלף בני אדם מביטין בה, והיא מבטת בכולם, כך הקב"ה כשהיה מדבר, כל אחד ואחד מישראל היה אומר עמי היה הדבור, (קח) אנכי ה' אלהיך כתיב, אמר ר' יוסי בר חנינא לפי כחן של כל אחד ואחד היה הדבור מדבר עמו, ואל תתמה על הדבר הזה, שמצינו במן

הערות ותקונים

כתבית יהבית כו' רשם למפרע אותותי מאמריה, יהיבה כתיבה נעימים אמריה: (צז) ר' ברכיה הכהן, בפסיקתא שם ר' ברכיה לבד, והעירותי שם הערה קע"ז כי בכ"י אקספארד מהפסיקתא כתוב ר' ברכיה הכהן, ועתה תראה כי כן הוא גם בתנחומא: (צח) כלילך יאותך, ע"ש הערה קע"ח: (צט) אמר ר' אחא, מובא בפסיקתא שם, ונשנה במדרש ב"ר פ"א, ושם הגי' אמר ר' אלעזר בר חנינא בשם ר' אחא, וכן נשנה במדרש חזית פסוק ראשו כתם פז, ובילקוט בראשית רמז א' הנוסחא ר"א ב"ד אבינא בשם ר' חמא, ובילקוט יתרו רמז רפ"ו ר' אסה ואומר יש לתקן שצ"ל ר' אחא, ובפסיקתא רבתי פכ"א נאמר ג"כ ר' אלעזר בר אבינא בשם ר' אחא, רק בטעות עשרים ושתים דורות, וצ"ל עשרים וששה דורות. ובאבודרהם בפי' תפלת של שבת כתב כ"ו דורות המה מאדם עד משה רבינו ע"ה, ואלו הם, עשרה מאדם ועד נח, ועשרה מנח עד אברהם, וששה מאברהם עד משה: (ק) אל"ף קורא תגר, עיין א"ב דר"ע (בית המדרש ח"ג נד נה): (קא) התורה שנבראת אלפים שנה, עיין בפסיקתא שם הערה קפ"א, והעירותי ג"כ שם, ועל המאמר הזה כוננו דברי הפייטן ע"ש: (קב) אמר ר' נחמיה מהו אנכי לשון מצרי הוא, עיין בפסיקתא שם בהערה קפ"ב מה שהעירותי שם באריכות, והבאתי שם כי המעתיק אשר העתיק למעני הפסיקתא באקספארד העתיק לי גם מאמר ארוך מהתנחומא יתרו והעתקתי שם את המאמר הנעתק למעני מן התנחומא, ועתה הוא התנחומא לפנינו: (קג) ד"א לפי שנראה להם בים, עיין בפסיקתא שם הערה קפ"ג: (קד) נראה להם בימי שלמה כבחור, זה נשמט בפסיקתא: (קה) בסיני היה מלמד תורה לישראל ועומד כסופר, בפסיקתא בסיני כסופר שהוא מלמד תורה ועומד ביראה: (קו) נראה להם בימי שלמה כבחור, מקומו לפני המאמר שלפניו בימי דניאל, וכ"ה נכון בפסיקתא: (קז) אמר ר' חנינא בר פפא נראה להם הקב"ה פנים זעומות, עיין בפסיקתא ובהערה קפ"ה: (קח) אנכי ה' אלהיך, כתוב בפסיקתא שם, אנכי ה' אלהיכם אין כתיב כאן אלא אנכי ה' אלהיך:

וכל

כשיורד לישראל (קט) וכל אחד מהן היה טועמו לפי כחו, הדיבור על אחת כמה וכמה, אמר דוד קול ה' בכח (תהלים כט ד), בכחו אין כתיב כאן, אלא בכח, (קי) בכחו של כל אחד ואחד, בעולם הזה נגאלו ישראל ממצרים ונשתעבדו בבבל, ומבבל למדי, וממדי ליון, ומיון לאדום, ומאדום הקב"ה יגאל אותם ולא ישתעבדו עוד, שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים [לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד] (ישעיה מה יז):

חסלת פרשת יתרו

פרשת משפטים

[א] **ואלה** המשפטים וגו' (שמות כא א). (א) זש"ה ועוז מלך משפט אהב (תהלים צט ד), כל העוז והגבורה והשבח להקב"ה הן, אמר דוד לך ה' הגדולה והגבורה וגו' (דה"א כט י), עוז של מלך מלכי המלכים הקב"ה, את מוצא (ב) מי שהוא בעל זרוע אינו עושה דבריו במשפט, אבל מעבר על המשפט, אבל הקב"ה הוא בעל זרוע ואוהב משפט, אתה כוננת מישרים (תהלים שם), אמר ר' אלכסנדרי שני חמרים היו מהלכין בדרך, והיו שונאין זה את זה, רבץ לו חמורו של אחד מהם, ראה אותו חבירו, ועבר, משעבר אמר כתיב בתורה כי תראה חמור שונאך [וגו' עזב תעזב עמו] (שמות כג ה), (ג) מיד חזר וטען עמו, התחיל לשיח בלבו אמר כך היה פלוני אוהבו ולא הייתי יודע, נכנסו להם לפונדוק ואכלו ושתו, מי גרם להם שעשו שלום, על ידי שהביט זה בתורה, אתה כוננת מישרים וגו', איזה זה, זה משפט:

[ב] **ואלה** המשפטים. (ד) זש"ה מלך במשפט יעמיד ארץ (משלי כט ד), זה הקב"ה, ואיש תרומות יהרסנה (שם), זה אדם הראשון, שהופרש בתרומה. (ה) אמר ר' יוסי בן קצרתה מנין שהופרש בתרומה, שנאמר ואד יעלה מן הארץ וגו' (בראשית ב ו), ואחר כך וייצר ה' וגו' (שם שם ז), (ו) ככהנת הזו הנותנת מים בתוך עיסתה, ואח"כ נוטלת חלה, הוי אומר ואיש תרומות יהרסנה, שצוהו הקב"ה מזה אכול ומזה לא תאכל, ועבר על הציווי, מה גרם, ארורה האדמה בעבורך (שם ג יז), הוי יהרסנה: ד"א מלך במשפט יעמיד, (ז) זה הקב"ה כשבא ליתן תורה לישראל פתח במשפט, מה כתיב, שם שם לו חוק ומשפט (שמות טו כה), וכאן למד משה את המשפטים שלמד לישראל: (ח) אמר ר' אבהו כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים, וכל מקום

הערות ותקונים

(קט) וכל א' מהן היה טועמו לפי כחו, בכ"י רומי וכ"י רה"ס כתוב „וכו' כבר כתבנו למעלה", והכוונה כי כבר כתוב זה לעיל באות כ"ב. ובפסיקתא שם (דף ק"י ע"א) כתוב זה שם במקומו: (קי) בכחו של כל אחד ואחד, בפסיקתא נוסף „א"ל הקב"ה לא מפני שאתם שומע קולות הרבה, אלא היו יודעים שאני הוא אנכי ה' אלהיך". וע"ש בהערה קפ"ט:

(א) **זש"ה** ועוז מלך משפט אהב, מובא בתנחומא הנדפס אות א' בקצת שינויים, ועיין גם במדרש שמ"ר ריש פ"ל, ומובא בילקוט ריש משפטים רמז ש"ו בשם התנחומא כמו שהוא לפנינו בכ"י: (ב) מי שהוא בעל זרוע אבל מעביר על המשפט, בנדפס נוסף חומס וגוזל ומעביר על דעת קונו ונושא פנים לפני אוהביו וקרוביו ועושה שלא כדין לשונאיו: (ג) מיד חזר וטען עמו כו', כלשון שלפנינו מובא גם בילקוט וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס אולם בנדפס הוא קצת בהרחבת לשון: מה עשה חזר וטען ומלוהו התחיל מסיח עמו עזוב קימעא מכאן העלה מכאן ערוק מכאן [נ"ל פרוק מכאן] עד שטען עמו, נמצא עושין שלום ביניהם, וחבירו אומר לא הייתי סבור שהוא שונאי ראה היאך ריחם עלי כשראה אותי ואת חמורי בדוחק מתוך כך נכנסו לפונדק אכלו ושתו ביחד ונתאהבו זה לזה, הוי אתה כוננת מישרים משפט ולדקה, ע"כ. מזה תראה כי המסדר הזה הוסיף דברים על לשון התנחומא שלנו, ועיין ג"כ בסגנון אחר במדרש שו"ט מזמור צ"ט: (ד) זש"ה מלך במשפט יעמיד ארץ זה הקב"ה, המאמר הזה נמצא בסגנון אחר בב"ר ריש פי"ד, ע"ש. ובתנחומא הנדפס אות ב' נמצא דרשה אחרת על זה הכתוב ע"ש, ועיין בשמ"ר פ"ל אות י"ג ג"כ בסגנון אחר: (ה) אמר ר' יוסי בן קצרתה, עיין בב"ר שם ובירושלמי שבת פ"ב דף ה' ע"ב ולעיל ריש פרשת נח ובתנחומא הנדפס ריש נח: (ו) ככהנת הזו, נ"ל כאשה, ועיין בב"ר שם: (ז) ד"א זה הקב"ה כשבא ליתן תורה, מובא בילקוט ריש משפטים, ועיין גם במדרש שמ"ר פ"ל אות ג' ברחבה וכן מובא בלקח טוב בראשית ב' ד': (ח) אמר ר' אבהו כל מקום, ב"ר פי"ב אות ג' והרבה פעמים במקומות שונות במדרשים, וכן מובא בתוס' שבת י"ג ע"ב ד"ה

שנאמר ואלה מוסיף על הראשונים, כתיב אלה תולדות השמים (בראשית ב ד), מה פסל, פסל תהו ובהו והשך, (ט) וכן ואלה המשפטים, מוסיף על הראשונים, שם שם לו חק ומשפט וגו':

[ג] **ואלה** המשפטים וגו'. (י) זש"ה מגיד דבריו ליעקב וגו' לא עשה כן לכל גוי וגו' (תהלים קמז יט כ), (יא) עקילס בן אחותו של (יב) אנדרינוס היה מבקש להתגייר, והיה ירא מפני אנדרינוס דודו, א"ל מבקש אני לעשות סחורה, א"ל שמא אתה חסר כסף או זהב הרי (יג) התיסברון לפניך, א"ל מבקש אני לעשות סחורה, ולידע דעתן של בריות, ואני מבקש להימלך בך היאך לעשות, (יד) א"ל כל (טו) פרקמטיא שאתה רואה שהיא נתונה בארץ, לך עסוק בה שסופה להתעלות, והוא היה מתכוין להתגייר, בא לו לארץ ישראל ולמד את התורה, כיון שבא אצלו אחר ימים מצאוהו ר' אליעזר ור' יהושע וראו פניו משונות, אמרו זה לזה עקילס למד את התורה, כיון שבאו אצלו התחיל לשאול להם שאילות, והם משיבין אותו, עלה אצל אנדרינוס, א"ל על מה פניך משונות, שמא הפסידה הפרגמטיא שלך, או שמא אדם מיצר לך, א"ל לאו, ולמה פניך משונות, א"ל שלמדתי תורה, ולא עוד אלא שמלתי, א"ל ומי אמר לך, א"ל בך נמלכתי, א"ל אימתי, א"ל בשעה שאמרתי לך מבקש אני לעשות סחורה, ואמרת לי כל פרגמטיא שאתה רואה שנתונה לארץ עסוק בה שסופה להתעלות, וחזרתי על כל אומות ולא מצאתי אומה הנתונה לארץ כישראל, וסופן להתעלות, שכן אמר ישעיה כה אמר ה' גואל ישראל קדושו (לבוזה) [לבזה] נפש למתעב גוי לעבד מושלים וגו' (ישעיה מט ז), אמר לו (טז) סונדוקרום שלו (יז) עתידין אלו ששמדתה שיהו המלכים

הערות ותקונים

ד"ה רש"י גרס, ועיין בלקח טוב שם הערה ו': (ט) וכן ואלה המשפטים מוסיף על הראשונים, שם שם לו חק ומשפט הוא מאמר מר' יהודה במכילתא משפטים הוסיף על הראשונים שבמרה, ומובא בלקח טוב ריש משפטים: (י) זש"ה מגיד דבריו ליעקב עקילס בן אחותו כו', מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ח, והציון תנחומא בראש המאמר מגיד דבריו ליעקב מוסב גם על המאמר מעשה בעקילס, רק מאמר הראשון הוא בתנחומא ריש שופטים, ומן מעשה בעקילס הוא לפנינו, ובתנחומא הנדפס אות ה' נמצא ג"כ המאמר הזה, רק זה הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה מן סוף אות ד', אמר ליה הקב"ה רשע מי גרם וכו', וחצי אות ה' המתחיל זש"ה מגיד דבריו ליעקב עד אמר ר' אלעזר בן פדת מה כתיב בהם, וזה הוסיף כמו שרשם בלדו „עד אמר ר' אלעזר בן פדת", והציג יד פושטת לסימן כי חדש נוסף הוא, וזה לקח מן מה שהביא הרב ר' יעקב בן חביב בעין יעקב ע"ז פ"א סי' קג"ד ושם הביא כל המאמר בשם ילמדנו, והוא קצת בשינויים ממה שהוא לפנינו בכ"י בתנחומא, רק הרב ר' יעקב בן חביב העתיק מן ילמדנו כ"י שהיה לפניו, וכן היה כל המאמר בילמדנו שהביא הערוך בערך אסטרטיגוס ובערך גליור ובערך סנקתדרון: (יא) עקילס, המדפיס דפוס מאנטובה הוסיף אחר מלת עקילס „אונקלוס הגר", אולם בתנחומא לפנינו ובילקוט ובכ"י רומי וכ"י רח"ס נאמר עקילס. ובשמ"ר פ"ל אות י"ב הביא המאמר מן התנחומא שלפנינו בקצרה ובשינוי לשון כדרך מסדר אחרון, ע"ש, ועיין גיטין דף נ"ו סע"ב. ועיין מאור עינים פמ"ה. והביא שם את התנחומא הנדפס שכתב ובדבר עקילס כשהתגייר הנכתב במדרש תנחומא פרשת משפטים יש נוסחאות שונות חד קרי עקילס וחד קרי אונקלוס ולא הדר חד מניהון כו', וכוונתו לדפוס מאנטובה שהציג המדפיס אחר עקילס המלות „אונקלוס הגר": (יב) אנדרינוס, כ"ה גם בכ"י רח"ס ובילקוט תהלים ובעין יעקב שם, אולם בכ"י רומי ובנדפס אדריאנוס, וכצ"ל, והוא הקיסר Hadrian: (יג) תיסברון, פי' אוצרות, והמלה יונית Θησαυρος ובע"י שם בשם הילמדנו, ולפנינו בנדפס כתוב אוצרות: (יד) א"ל כל פרגמטיא שאתה רואה שהיא נתונה בארץ, המדפיס דפוס מאנטובה הוסיף כל פרגמטיא שאתה רואה שפלה ונתונה בארץ לך עסוק בה שסופה להתעלות ואת מתכר, ולקח כן מן דברי ר' יעקב בן חביב שם, רק שם נאמר שאתה רואה „שנפלה" וכן יש לתקן במקום „שפלה", וכן במאמר שלאחריו אומה שפלה הגי' שם אומה שנפלה והיא גי' נכונה: (טו) פרגמטיא, פי' מסחר בל"י, וכן במאמר שלפניו מבקש אני לעשות סחורה היה כתוב פרגמטיא: (טז) סונדוקרום, בילקוט תהלים סונדרוקום, ובכ"י רומי סונקררום, ובכ"י רח"ס סונקדרום, ובדפוס מאנטובה בהוספת המדפיס אל התנחומא הנדפס סקנדרום, ובכולם טעות וצ"ל סונקתדרום והיא המלה היונית συνκαθεδρος וכמו שהוא נכון בעין יעקב ע"ז שם סנקתדרום, וכן מובא נכון בערוך ערך סנקתדרון בשם הילמדנו פרשת משפטים אמר לו סונקתדרון שלו עתידין אלו ששימשת שיהו מלכים עומדים מפניהם, וכתב פי' שרים שיושבין עמו תדיר בקתדריות ומייעצים את המלך, והמוספי כתב פי' בל"י יועץ למלך יושב לשפוט, ע"כ, ומדברי הערוך שהביא זה בשם הילמדנו תראה שהיה כן לפניו בילמדנו. ותנחומא על ספר שמות שוה אל הילמדנו שהיה לפני בעל הערוך, נראה מזה שהשמיטו המעתיקים המאמר הזה בתנחומא הנדפס, ובא בעל המדפיס ממאנטובה והוסיף המאמר אל התנחומא ע"פ כ"י מהתנחומא: (יז) עתידין

עומדין מפניהם, שנא׳ מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו (ישעיה מט ז). הכה אותו אנדרינוס על לחיו, א״ל יש נותן רטיה אלא על המכה, שמא [אדם] נותן על בשר בריא לא על המכה הוא נותן, עכשיו אם רואין (יח) גולייר אחד (יט) אינן עומדין מפניו, מה עשה סונדוקרוס שלו, עלה לגג ונפל ומת, ורוח הקדש צווחת כן יאבדו כל אויביך ה׳ (שופטים ה לא), (כ) א״ל אנדריינוס לעקילס למה עשית כך, א״ל שבקשתי ללמוד תורה, א״ל היה לך ללמוד ולא לימול, (כא) א״ל אם אין אדם מל אינו יכול ללמד, שנאמר מגיד דבריו ליעקב [חוקיו ומשפטיו לישראל (תהלים קמז יט), ליעקב] (כב) למי שהוא מל מיעקב, חוקיו זו תורה, ומשפטיו אלו הדינין, [שנאמר] שם שם לו [חוק ומשפט] (שמות טו כה), אמר הקב״ה למשה נתתי להם את התורה, תן להם את המשפטים, אמר להם הקב״ה, מבקשים אתם לעמוד בעולם שמרו את המשפטים, (כג) שאין (אדם) [עולם] יכול לעמוד בלא משפט, דור המבול לא אבדו מן העולם אלא שעברו על המשפט, אמר ר׳ אלעזר בן פדת (כד) מה כתיב בם, מבקר לערב יוכתו מבלי משים לנצח יאבדו (איוב ד כ), הוי ואלה המשפטים:

[ד] (כה) ר׳ אלעזר אמר אם יש דין למטה אין דין למעלה, אם אין דין למעלה יש דין למטה, כיצד אם יעשו התחתונים דין אין דין למעלה, לכך אמר הקב״ה שמרו את המשפט מלמטה שלא תגרמו לי לעשות משפט מלמעלה, הוי ואלה המשפטים. אמר להם הקב״ה, כל שאני עושה בדין אני עושה, שאם הייתי מבקש לעבור על הדין

הערות ותקונים

אלו שמדתה, בכ״י רומי שאמרת, ובכ״י רח״ס שמרת, ובערוך שימשת, וצ״ל שאמרת כמו בכ״י רומי, וכמו שהוא בעין יעקב ע״ז שם, וכמו שהביא המדפיס דפוס מאנטובה, ובעל הילקוט תהלים שם השמיט המלה: (יח) גולייר אחד, וכן הוא בכ״י רומי, ובכ״י רח״ס גוליאר אחד, ובילקוט תהלים שם נשמט שורה אחת ויש להשלימה ע״פ התנחומא, ובנדפס אשר הוסיף המדפים ממאנטובה בטעות גילורד, וכתב בפנים "אחד ממלאכי חבלה" מפרש לפי הענין, ובדפוסים אחרונים גילורר, וצ״ל גליור, וכן הוא לנכון בעין יעקב ע״ז שם, אשר ההוספה מן המדפים דפוס מאנטובה לקוחה משם, ולעיל בהערה ע״ז העירותי שהמאמר הזה היה לפני הרב בעל הערוך בילמדנו, וכן הביא המלה הזאת בשם ילמדנו משפטים בערך גליור, והוא המאמר בתנחומא שהוסיף המדפיס דפוס מאנטובה, והמלה יונית ורומית ופירושה שומר הכלים או נושא הכלים לאנשי המלחמה, עיין פסיקתא בפסקא החודש הערה ס״ב, ובערוך השלם ערך גליור: (יט) אין שומדים מפניו, בנדפס שהוסיף המדפים ממאנטובה נוסף אחר זה „שהיית אומר שהמלכים רואין אותם ועומדים בפניהם, א״ל סקנדרוס א״כ מה תעשה שמנהו הואיל ונתגייר הרגהו, א״ל עקילס בן אחותי עד שהוא במעי אמו היה ראוי להתגייר". והוא כן גם בעין יעקב שם, רק במקום „א״כ מה תעשה שמנהו הואיל ונתגייר הרגהו" הגי׳ שם „א״כ בא ונתגייר": (כ) א״ל אנדרייאנוס לעקילס למה עשית כך, בנדפס אמר לי אנדרייאנוס הרי מת סקנדרוס אין אתה אומר לי על מה עשית הדבר הזה: (כא) א״ל אם אין אדם מל אינו יכול ללמוד, וכ״ה בכ״י רח״ס ובילקוט, אולם בכ״י רומי נוסף בגלו לפני זה „א״ל עקילס כלום נותנים לאיסטרטיונים אפנם אלא נטל זוניכך אם אין אדם מל אין אינו יכול ללמוד", והמעתיק לא העתיק יפה או שהיה בכ״י אשר העתיק ממנו הלשון משובש, וכצ״ל: כלום נותנים לאיסטרטיוטס (כצ״ל והיא המלה היונית στρατιώτης שר צבא) אונום (כצ״ל ופי׳ ארוחה ומתנה, עיין ערוך השלם ערך אונא וארנון) אלא נטלו זוני, כך (כצ״ל כי המלה נתחברה יחד) אם אין אדם מל אין יכול ללמוד. וכן הוא לנכון בילמדנו הובא בעין יעקב שם והועתק ממנו בתנחומא הנדפס, רק בעין יעקב בטעות לאסטרלוס, והמדפים ממאנטובה העתיק לאסטר פלירוס, וצ״ל לאסטרטליטוס, והיא ג״כ יונית στρατηλάτης ופי׳ שר צבא. והערוך ערך אסטרטיגוס הביא בשם הילמדנו משפטים, אמר לו אונקלוס נתת לאסטרטולוס אנונה אלא א״כ נטל זיינו, והוא המאמר מן בעל עין יעקב בשם הילמדנו. והכוונה וכי כלום נתת לשר צבא מתנה אלא א״כ נטל כלי זיינו עליו, ור״ל אלא א״כ הרג אויביו: (כב) למי שהוא מל מיעקב, בעין יעקב שם בשם הילמדנו ומובא בתנחומא הנדפס, למי שהוא מל כיעקב, לא עשה כן לכל גוי, שכל האומות ערלים, ואחר זה סיים כמו לפנינו, חוקיו זו תורה ומשפטיו אלו הדינין, ובכ״י רומי נרשם בגלו, דבריו זה התורה, חקיו אלו המדרשים, ומשפטיו אלו הדינין: (כג) שאין אדם, תקנתי שאין עולם, כמו שהוא בכ״י רומי וכ״י רח״ס וגם בנדפס שהן מעמידין את העולם: (כד) מה כתיב בם מבקר לערב יוכתו מבלי משים הוי ואלה המשפטים, עיין ב״ר פכ״ו אות ו׳ ושמ״ר פ״ל אות י״ג, ושם איתא ואין משים אלא דינין שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם: (כה) ר׳ אלעזר אומר, מובא בנדפס אות ה׳, ועיין ב״ר פכ״ו אות ו׳ אמר ר׳ אלעזר בכל מקום שאין דין יש דין, ועיין דב״ר פ״ה וסוה״ם

פעם אחת, לא היה העולם יכול לעמוד, (כו) אמר ישעיה חימה אין לי [מי יתנני שמיר ושית במלחמה אפשעה בה אציתנה יחד] (ישעיה כז ד), פסיעה אחת הייתי פוסע ומעביר על הדין, אציתנה יחד מיד היה העולם נשרף, או יחזק במעוזי (שם שם ה), שידי אחוזה בדין, [שנאמר] ותאחז במשפט ידי (דברים לב מא), יעשה שלום לי (ישעיה שם), יעשה שלום ביני ובין המשפט, אם שנותי ברק חרבי (דברים שם), אם משנה אני מדת הדין, ברק אחד יצא ויחריב את העולם, ומה אני עושה ותאחז במשפט ידי, אמר הקב"ה אני נקראתי בעל המשפט, ואני מבקש לפשוט בעשו ידי, ואיני יכול עד שאפרע לו שכר מצוה קלה שעשה לי בעולם הזה. (כז) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא ראה מה כתיב (כח) והיה ביום ההוא (נאום ה') אבקש להשמיד את כל הגוים (זכריה יב ט), אומרים לו ישראל רבונו של עולם ומי ממחה על ידך שאתה אומר אבקש, אלא אמר הקב"ה כשאבקש להם זכות ולא אמצא, באותה שעה אבקש להשמיד את כל הגוים, (כט) אמר ר' לוי ראה מה כתיב חזה הוית עד (דיכורסון) [די כרסון] רמיו (דניאל ז ט), אמר הקב"ה (ל) כשאנקה מאומות העולם מעט מצות קלות שעשו לפני באותה שעה עד די כורסון רמיו, (לא) כסאות של אומות העולם עתיד הקב"ה להפכן, שנאמר והפכתי כסא ממלכות [והשמדתי חוזק ממלכות] הגוים (חגי ב כב), באותה שעה אני גואל אתכם, ואין אתם משתעבדים עוד, שנאמר ועניתך ולא אענך עוד (נחום א יב):

[ה] **אם** כסף תלוה את עמי וגו' (שמות כב כד). (לב) זש"ה נבהל להון איש רע עין (משלי כח כב), כל מי שהוא מבהל לגזול ממון חבירו, ולא ידע כי חסר יבואנו (שם), שחסרון בא עליו, ומי היה זה היה עפרון החתי, כשאמר אברהם תנו לי אחזת קבר וגו', ויענו בני חת וגו', שמענו אדני (בראשית כג ד ה ו), אמר לו עפרון ואיזה מקום אתה מבקש, א"ל במקום שדך אני מבקש, אמר לו ארץ ארבע מאות שקל כסף (שם שם טו) מיד וישמע אברהם אל עפרון, (לג) וישקל אברהם (לעפרון) [לעפרן] (שם שם טז), חסר ו', על ידי שנתאווה לקחת ממונו של אברהם, לא ידע כי חסר יבואנו, הוי נבהל להון וגו': כל מי שמלוה ברבית ומתאווה לממון, ולא ידע כי חסר יבואנו, הקב"ה קוצף עליו ומאבדו מן העולם, מה כתיב למעלה מן הענין, וחרה אפי וגו' (שמות כב כג), אימתי אם כסף תלוה את עמי (שם שם כד), (לד) זש"ה מרבה (את) הונו בנשך (משלי כח ח), כיצד היה ישראל

הערות ותקונים

ושו"ט מזמור ע"ב: (כו) אמר ישעיה, מובא בילקוט ישעיה רמז ש"א בשם התנחומא, וכן מובא בנדפס, ועיין שם בפי' ענף יוסף מה שהביא מס' כלי פז, ובנדפס בטעות או יחזק במעוזי מפני שידי (אחוזה במעוזי ידי) אחוזה בדין, המלות שהסגרתי מיותרות הם: (כז) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בנדפס אמר ר' פנחס הכהן בר חמא בשם ר' חלקיה בשם ר' סימון: (כח) והיה ביום ההוא נאם ה', וכן מובא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובקרא לא כתיב נאום ה': (כט) אמר ר' לוי, אסתר רבה פ"א אות ו', ושם הגירסא בשם ר' שמואל בר נחמן: (ל) כשאנקה מאומות העולם מעט מצות קלות שעשו לפני באותה שעה עד די כורסון רמיו, אחר זה נמצא עוד בנדפס: „עד עכשיו הכרם בוסר משיתבשל ויעשה הכרם יין אני דורכו ואתם מזמרין לי, ביום ההוא כרם חמד ענו לה (ישעיה כז ב)". ואחר זה נוסף עוד אשר נמצא גם באסתר רבה שם פ"א אות ו', ר' יודן בשם ר' איבו (במדרש בשם ר' איבו) כתיב פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי (ישעיה סג ג), וכי לסיוען הקב"ה צריך, אלא כך אמר הקב"ה לכשאבקר פנקסותיהן ולא תמצא להם זכות לפני באותה שעה ואדרכם באפי וארמסם בחמתי וגו': (לא) כסאות של אומות העולם עתיד הקב"ה להפכן שנאמר והפכתי וגו' זה ליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס: (לב) זש"ה נבהל להון, בנדפס אות י"ג נמצא דרשה אחרת על זה הכתוב שנדרש על קין, וכן הוא בשמ"ר פל"א כמו בנדפס, וכל המאמרים מתנחומא משפטים העתיק בעל שמ"ר: (לג) וישקל אברהם לעפרן חסר ו', עיין ב"ר פנ"ח אות ז' נבהל להון איש רע עין זה עפרון שהכניס עין רע בממונו של צדיק ולא ידע כי חסר יבואנו שחסרתו התורה וי"ו, הה"ד וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרן עפרן כתיב חסר וי"ו, וכן מובא זה בפסיקתא פסקא עשר תעשר (דף צ"ה ע"ב) וע"ש בהערה ד', והעירותי שבילקוט משלי רמז תתקס"ב מובא המאמר הזה בשם התנחומא טעות הוא, כי הילקוט הביא זה בשם ב"ר, ובשם תנחומא הביא מאמר אחר, ועיין במכילתא ריש יתרו וישקול אברהם לעפרן עפרן חסר כתיב ועיין בתנחומא הנדפס בהר אמר ר' יהודה הלוי בר' שלום כל עפרון שכתוב כאן עד שלא נטל את הכסף מאברהם מלא וזה חסר וישקול אברהם לעפרן חסר וי"ו כתיב: (לד) זש"ה מרבה הונו בנשך, מובא בנדפס אות י"ד וכן הביא בעל הערוך המאמר הזה בערך חן בשם הילמדנו והוא המאמר

מהנדפס

מבקש ללוות ממנו, [ונכרי מבקש ללוות ממנו], אמר מוטב לי שאני מלוה לנכרי שאטול רבית ממנו, והלוהו לו, עליו שלמה קורא, מרבה הונו [בנשך ובתרבית לחונן דלים יקבצנו]. מי הוא חונן דלים, זה עשו, ועשו חונן דלים הוא, אלא שהמלכות נתגרה בו ונוטלת (ממנו) [ממונו] ועושה בו צרכי רבים (לה) איסטוטין (לו) ודימוסיות, הוי לחונן דלים יקבצנו, לפיכך אמר להם משה הזהרו שלא תלוו ברבית:

[ו] **אם** כסף תלוה וגו'. (לז) פתח בה ר' תנחומא מלוה ה' חונן דל (משלי יט יז), כל מי שהוא מלוה לעני, כביכול כאילו מלוה להקב"ה, מלוה ה' חונן דל [וגמולו ישלם לו] (שם), (לח) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא מהו וגמולו ישלם לו, אמר הקב"ה (לט) נפש של עני היתה מבקשת לצאת והחייתה, חייך שאני מחזיר לך נפש תחת נפש, למחר בנך או בתך (מ) באים לידי חובה או לידי מיתה, (מא) ונזכר להם, ואתן להם נפש תחת נפש, אמר הקב"ה חייך שנקראת מלוה אותו, שנאמר מלוה ה'. את מוצא על כל עבירות שאדם עושה הקב"ה יושב עליו במשפט, לומר היאך יצא משפטו, מי שגונב הקב"ה יושב עליו בדין, ועל מי שנואף, ועל מי שעובר עבירה, וכן אתה מוצא בימי אחאב, מיכה אמר (מב) לכן (שמעו) [שמע] דבר ה' ראיתי את ה' יושב על כסאו (מג) וכל צבא השמים (עומדים) [עומד] עליו מימינו ומשמאלו (מ"א כב יט), (מד) וכי יש שמאל למעלה, והלא כתיב ימינך ה' וגו' (שמות טו ו), ואומר ימין ה' רוממה וגו' (תהלים קיח טז), וכאן הוא אומר משמאלו, מהו מימינו ומשמאלו, [אלו מיימינים ואלו משמאילים], אלו מטים לכף זכות, ואלו מטים לכף חובה, (מה) כך עושה הקב"ה לכל עוברי עבירה, נושא ונותן בדינם, אבל המלוה ברבית אינו נושא ונותן בדינו, אלא בעצמו פוסק את דינו, שכן אמר הקב"ה למלאכי השרת, בנשך נתן (מו) (ובתרבית) [ותרבית] לקח (יחזקאל יח יג), מיד מלאכי השרת עונין לא יחיה את כל התועבות [האלה] עשה מות יומת (שם), לכך אמר משה אם כסף תלוה את עמי:

[ז] **ד"א** אם כסף תלוה. (מז) מה בין מעשה אדם למעשה הקב"ה, (מח) אדם שחייב לחבירו אומר תן לי מה שיש לי בידך, הוא אומר לו אין לי עתה, מיד עושין

הערות ותקונים

מהנדפס: (לה) אוסטוטין, בכ"י רומי וכ"י רה"ס איסטרטיוטין הוא בטעות, וצ"ל איסטרטיון או איסטרטיאות, והיא המלה היונית והרומית, στράτη, strata ופי' דרך המלך. (וועג, שטראססע). ובנדפס אות י"ד ובונה ממנו דמוסיות ומרחצאות ואסטווניות שבמדינה ודרכי העוברים ושבים, הוסיף מלת „ומרחצאות" והגיה „אסטווניות". והמלה הזאת מורגלת במשניות כמו יש ובקעה והאסטווניות והכרמלית, ופי' רש"י בנין כמו אהל מפולש מצדיו בנוי לטייל ולמכסה מזרח, ושוב עיין מוספי ערך אסטווא, ובערוך השלם שם: (לו) ודימוסיות, פי' דברים השייכים לעם ולתועלת הכלל, הן בניינים והן מרחצאות, עיין פסקא פרה הערה י"ד: (לז) פתח בה ר' תנחומא כו', מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט בשם התנחומא, מן המאמר א"ר תנחומא ובמקום לפנינו פתח בה ר' תנחומא הביא הוא אמר ר' תנחומא, וכן מובא בנדפס אות ט"ו וכך שם מתחיל „כך פתח ר' תנחומא" והכוונה לתנחומא כ"י: (לח) ר' פנחס הכהן בר חמא, בנדפס נוסף „א"ר ראובן": (לט) נפש של עני היתה מבקשת לצאת, בנדפס נפשו של עני היתה מפרכסת לצאת מן הרעב ונתת לו פרנסה והחיית אותו: (מ) באים לידי חובה, כן הוא גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס, אולם בנדפס באים לידי חולי: (מא) ונזכר להם, בנדפס הלשון משונה קצת, ואזכור אני להם את המצוה שעשיתי עם העני ומציל אני אותם מן המיתה, הוי וגמולו ישלם לו שאני משלם לך נפש תחת נפש, אמר הקב"ה דייך שנקראת מלוה לי, אמר הקב"ה אם כסף תלוה את עמי אתה עמי תזכה למחיצתי, דרש עַמִּי כמו עִמִּי: (מב) לכן שמעו, וכן מובא בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובקרא כתיב שמע: (מג) וכל צבא השמים שומדים, בקרא עומד ובכ"י רומי ובכ"י רה"ס לא מובא סיום הכתוב, רק אחר ראיתי את ה' הגיה מלת „וגומר" וכן בנדפס מובא עומדין: (מד) וכי יש שמאל למעלה כו', לזה המאמר כוון רש"י בפי' במ"א שם: (מה) כך עושה הקב"ה לכל עוברי עבירה, בנדפס מובא פה ויאמר ה' מי יפתה את אחאב ויעל ויפול ברמת גלעד (מ"א כב כ) ללמדך שהוא נושא ונותן עמהם בדין ויאמר זה בכה וזה אומר בכה ויצא רוח ויעמד לפני ה' (שם שם) ויאמר אני אפתנו (שם), א"ל יודע אתה אחריו עבירה, א"ל הן, התחיל נושא ונותן בדינו, שנאמר ויאמר זה בכה וזה אומר בכה, ואחר זה מובא גם שם כמו לפנינו אבל המלוה ברבית כו': (מו) ובתרבית לקח, וכן מובא בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובקרא כתיב ותרבית לקח, ובנדפס מובא לנכון ותרבית לקח, וגם מלת „האלה" שהוספתי חסר גם בכ"י רומי ורה"ס: (מז) מה בין מעשה בני אדם, מובא ג"כ בנדפס שם אות ט"ו, ושם מתחיל בא וראה מה בין מעשה בני אדם: (מח) אדם שחייב לחבירו, בנדפס אדם שהוא חייב לחבירו מאתים או רבוא או שלש מאות, צ"ל

שהוא

מריבה ומבזין זה לזה, אבל הקב"ה אינו כן, שכן אתה מוצא בקיץ לוה היום מן הלילה, (מט) עד תקופת תמוז, ומתקופת תמוז ועד תקופת טבת הלילה לוה מן היום, מנין אמר דוד יום ליום יביע אומר (תהלים יט ג), זה מלוה לזה, וזה מלוה לזה, ואין אדם שומע מה ביניהם, שנאמר אין אומר ואין דברים וגו' (שם שם ד), ובני אדם מלוין זה לזה ועושין מריבה, אמר הקב"ה למשה, לך אמור להם לישראל, אע"פ שאתם מלוין זה לזה, (נ) לא תהיו נוהגין מנהג בזיון:

[ח] **אם** כסף [תלוה את עמי], (נא) לא תאמרו כסף, אלא אפילו כל דבר שתלוה אותו לא תהיה לו כנושה, ולא תאמר כסף אמרה תורה שלא להלוות ברבית, (נב) אני מלוה אותו בחטים, שנאמר אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, (נג) הוי מביט בעני כאילו הוא עמך, (נד) מכאן אמרו רבותינו (נה) עני שבשוק ועני [בחצר שלך] שבחצר קודם. (נו) עני קרובך ודר בעיר אחרת עני קרובך קודם, (נז) את העני עמך, אותו העני שהוא עמך ומשלך לא תהיה לו כנושה, לא בשביל שאמרתי לך [לנכרי תשיך], תהא מלוה לנכרי ומניח לישראל, לומר שאני משתכר מן הנכרי, (נח) אמר הקב"ה הוי יודע שאני שעשיתי אותו עני ולך עשיר, יכול אני להחזירך לעשות עני אותך. (נט) אמר רב נחמן [ראה] מה כתיב נתן תתן לו [וגו'] (דברים טו י), בי למען אין כתיב כאן, כי (אם) בגלל הדבר הזה (שם), מהו בגלל, הוי יודע גלגל הוא, אני עשיתי אותו עני ואותך עשיר, לא תגרום לי להחזיר את הגלגל, ואעשה אותך עני. אמר ר' שילה ראה מה כתיב לא תאמץ את לבבך [וגו' מאחיך] (שם שם ז), מהו מאחיך, מעני אין כתיב כאן, (ס) אלא מאחיך, ששניכם שוים, לא תגרום לי שאחזיר את הגלגל ואעשה אותך כמותו: מאחיך האביון. (סא) אמרו עליו על ר' תנחום בן חנילאי כשהיה לוקח לביתו בשר או ירק, או כל דבר, היה אומר לבני ביתו הפרישו לעניים חלקם, שלא לקחתי אלא ליטרא אחת של בשר בשבילי, ולעני חצי ליטרא, שהיה מקיים ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה (קהלת ז יד), שתבא על אחרים, למה שאין אתה רחוק מן העניות אצלך הוא, ואת העני עמך:

[ט] **אם** חבול תחבול שלמת וגו', (שמות כב כה), אמר הקב"ה אתה כמה חייב לי אתה

הערות ותקונים

שהוא חייב לחבירו מאה או מאתים או שלש מאות: (מט) עד תקופת תמוז, בנדפס מתקופת טבת ועד תקופת תמוז, ועיין מאמר גדול אשר אחד לוה מהשני בתנחומא שם במאמר שלפניו אות י"ב, וכן בשמ"ר פל"א, וכן בספר והזהיר (דף ע' ע"ב), וע"ש שהוסיף באמצע המאמר בקיץ היום לוה מן הלילה בתקופת תמוז [צ"ל עד תקופת תמוז], ובתקופת [צ"ל ומתקופת] טבת הלילה מן היום, עיין בענפי יהודה שם הערה ד', וכתב דברים אלו אינם שייכים לכאן כו', ובשמ"ר לתנחומא אינם ואפשר שנשמטו שם, אבל באמת בעל ס' והזהיר הוסיף זה ג"כ מן התנחומא, אבל מן אות ט"ו, והוסיף אל המאמר שלפניו שלקח מן תנחומא מן אות י"ד ומקומם על התחלת המאמר היום לוה מן הלילה ולילה לוה מן היום: (נ) לא תהיו נוהגין מנהג בזיון, לזה כוון רש"י משפטים כ"ב: (נא) לא תאמר כסף, זה ליתא בדפוס, ועיין מכילתא משפטים פרשה י"ט, ומובא בלקח טוב (משפטים כב כד): (נב) אני מלוה אותו בחטים שנאמר אם כסף תלוה, בכ"י רומי, אחר אני מלוה אותו אותו בחטים שיש שנאמר כל דבר אשר ישך, ואח"כ מתחיל אם כסף הוי מביט בעני: (נג) הוי מביט בעני, מובא גם בנדפס, ולזה כוון רש"י בפי' על התורה שם: (נד) מכאן אמרו רבותינו, מכילתא משפטים פי"ט, וגם בגמרא ב"מ ע"א, ומובא ברש"י עה"ת ובלקח טוב: (נה) עני בשוק, זה ליתא במכילתא ובגמרא: (נו) עני קרובך, הלשון משובש, וצ"ל עניים קרובך ועניים עירך עניים קרובך קודמין, עניים עירך ועניים עיר אחרת עניי עירך קודמין, כמו שהוא במקומות הנ"ל גם בנדפס: (נז) את העני עמך, מכאן עד אמר רב נחמן נשמט בנדפס: (נח) אמר הקב"ה הוי יודע עד ששניכם שוים, מובא בילקוט משפטים רמז ש"כ בשם התנחומא ואחר זה הביא גם המאמר על אם חבול תחבול אמר הקב"ה והוא ג"כ מתנחומא אות ט': (נט) אמר ר' נחמן, מובא גם בוי"ר פל"ד אות ג' ועיין שבת קנ"א: (ס) אלא מאחיך ששניכם שוים כו', וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בנדפס הגי' לא כתוב מעני אלא מאחיך ששניכם שוים ואל תגרום לעצמך שתעשה כמותו מאחיך לשון יונית הוא לפיכך את העני עמך: (סא) אמרו עליו על ר' תנחום בר חנילאי, כ"ה גם בנדפס ומובא בילקוט קהלת רמז תתקע"ט בשם התנחומא וגורס אמרו עליו על רבי תנחומא. ובפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת (דף קצ"א ע"ב) כך היתה אמו של ר' תנחום בר חייא עושה כו' ע"ש. ועיין במדרש קה"ר בפסוק ביום טובה, ובמדרש וי"ר פל"ד אות ה' איתא ג"כ רבי תנחום ברבי חייא:

זש"ה

חוטא לפני ואני ממתין לך, ונפשך עולה אצלי בכל אמש ואמש, ונותנת דין וחשבון והיא חייבת ואני מחזירה לך שאתה חייב, אף אתה אע"פ שהוא חייב עד בא השמש תשיבנו לו (שמות כב כה). כי הוא כסותה לבדה וגו', והיה כי יצעק אלי וגו' (שם שם כו), למה שהוא קורא תגר לפני ואומר אני אדם והוא אדם, הוא שוכב על מטתו, ואני אין לי במה לשכב, ושמעתי כי חנון אני (שם). אמר הקב"ה בעולם הזה היה יחיד צועק אלי ואני שומע אליו, אבל לעולם הבא אתם צועקים אלי, ומיד אענה לכם, אמר הנביא חנון יחנך לקול זעקך כשמעתו ענך (ישעיה ל יט):

[י] **הנה** אנכי שולח מלאך וגו' (שמות כג כ). (סב) זש"ה (ואני) [ואנכי] אמרתי איך אשיתך בבנים וגו' (ירמיה ג יט). ר' אלעזר בן פדת אומר מה זה אשיתך עלתה על דעתי (סג) שנהא בעולם אני ואתם, היאך עשיתם לי להכניס ביניכם אומות העולם, ואין הלשון הזה אלא לשון הבדלה, וישת לו עדרים וגו' (בראשית ל מ). ר' חמא בר חנינא אמר מהו אשיתך, אהבה גדולה היתה ביני וביניכם, היאך עשיתם שאהא שונא אתכם, איך אשיתך בבנים, אין הלשון הזה אלא לשון שנאה, שנאמר ואיבה אשית (בראשית ג טו). ד"א איך אשיתך בבנים, (סד) ר' יהושע בן לוי אמר אני הייתי מלמד סניגוריא. עשיתם לי שאהא מקטרג אתכם ומחייב אתכם, ואין הלשון הזה אלא לשון חיוב, שנאמר אם כופר יושת עליו (שמות כא ל). ד"א איך אשיתך בבנים, (סה) ר' ברכיה הכהן אמר חביבין הייתם עלי כאדם שיש לו שדה אחת והוא מזבלה ומעדרה ומנכשה, כך הייתם חביבין עלי, עשיתם לי לעשות אתכם הפקר, ואין הלשון הזה אלא לשון הפקר, שנאמר ואשיתהו בתה וגו' (ישעיה ה ו). ואתן לך ארץ חמדה (ירמיה ג יט), (סו) ארץ שחמדו לה גדולי עולם, אברהם אמר לבני חת תנו לי אחזת קבר (בראשית כג ד), אף הקב"ה מחבבה (בבני) [לפני] יצחק, שנאמר גור בארץ הזאת וגו' (שם כו ג), יעקב אמר בקברי אשר כריתי לי (שם נ ה), הוי ארץ חמדה. [נחלת צבי] (ירמיה שם). (סז) מהו נחלת צבי, מה הצבי הזה שוחטין אותו ומפשיטין את עורו, והן מבקשין להחזיר את הבשר לתוך העור ואינו מחזיק, כך ארץ ישראל אינה מחזקת פירותיה, מה כתיב והאלפים והעירים עובדי האדמה בליל חמיץ יאכלו אשר זורה ברחת ובמזרה (ישעיה ל כד), בראשונה היו זורים ברחת, ואחר כך במזרה, למה שהיה הדגן יתר על התבן, ואעפ"כ היה במזר התבן פירות, מנין שנאמר בליל חמיץ יאכלו אשר זורה ברחת ובמזרה, בלילים היו מן הפירות, הוי [ארץ חמדה] נחלת צבי, ארץ שלא היתה מחזקת פירותיה, (סח) ארץ שהיתה טובה וכל מלכי עולם נתאוו לה, (סט) כתיב מלך יריחו אחד מלך (לעי) [העי אשר מצד בית אל] אחד (יהושע יב ט), ואין בין יריחו לעי אלא ג' מילין, והוא אמר מלך

הערות ותקונים

(סב) זש"ה ואני אמרתי, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס. גם בתנחומא הנדפס אות י"ז בדפוסים דפוס קונשטאנטינא ודפוס ויניציא ודפוס מאנטובה מובא לשון הכתוב ואני אמרתי, ובקרא כתיב ואנכי אמרתי, וכן תקנו בנדפס בדפוסים אחרונים, וכן מובא המאמר בשמ"ר פל"ב אות ב', ומובא גם בילקוט ירמיה רמז ר"ע (והביא לנכון ואנכי) ושם נרשם בצדו „מדרש" ועל המאמר שלאחריו ר' יהושע בן לוי אמר נרשם „תנחומא", אולם גם התחלת המאמר אמר ר' אלעזר בן פדת הוא מתנחומא, ומן המאמר ד"א איך אשיתך משל למלך הוא תנחומא כ"י קדושים, וכן מובא המאמר שלפנינו בס' והזהיר משפטים (דף עא ע"א): (סג) שנהא בעולם אני ואתם. בנדפס נוסף וכן מובא בספר והזהיר שם „שאני אב ואתם בנים". ובשמ"ר שם פל"ב אות ב' נשמט כל המאמר מר' אלעזר בן פדת, ומתחיל בדברי ר' חמא בר חנינא, רק השמיט שם בעל המאמר: (סד) ר' יהושע בן לוי, בשמ"ר נשמטו המלות „בן לוי", גם קצר שם המסדר בלשונו, וצ"ל אני הייתי מלמד סניגוריא עשיתם לי שאהא מקטרג אתכם ומחייב אתכם: (סה) ר' ברכיה הכהן, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובנדפס ובשמ"ר נשמט מלת „הכהן", וכן לא העתיק בעל ס' והזהיר שם: (סו) ארץ שחמדו לה גדולי עולם, מובא בילקוט ברמז רע"א ונרשם שם בצדו על הגליון „מדרש" ובאמת נמצא בתנחומא שציין ברמז שלפניו, ובמדרש שמ"ר שם פל"ב מובא זה בשם רבנן, והלשון נשתנה שם, וכן מובא בתנחומא ראה אות ח' בסגנון אחר: (סז) מהו נחלת צבי מה הצבי הזה שוחטין אותו, מובא בנדפס ובשמ"ר ובתנחומא ראה שם, ועיין כתובות קי"ב, וכן מובא בס' והזהיר שם, ועיין ספרי עקב סי' ל"ז: (סח) ארץ שהיתה טובה וכל מלכי ארץ נתאוו לה, בנדפס כתוב לפני זה ד"א נחלת צבי, „ארץ שנתאוו לה מלכי העולם": (סט) כתיב מלך יריחו אחד מלך לעי אחד, כן מובא גם כן בכ"י רומי וכ"י רה"ס ותקנתי בפנים שצ"ל כמו שהוא בכתוב:

כל

יריחו, אלא (ע) כל מי שהוא קונה חוצה לארץ, ולא היה קונה בארץ ישראל, לא היה נקרא מלך, למה שהיו מתאוים לארץ ישראל. (עא) אמר ר' (יצחק) [יוחנן] ראת מה כתיב וארא בשלל אדרת שנער (יהושע ז כא), (עב) פורפירא בבליקון, (עג) שהיה מלך בבל לובש ושולט ביריחו, הוי נחלת צבי צבאות גוים. ואומר אבי תקראו לי (ירמיה ג יט), מה האב הזה זקוק לתפנוקים של בתו, (עד) כך הייתי ממטיר לכם, ותעל שכבת הטל וגו' (שמות טז יד). אכן בגדה אשה מרעה (ירמיה שם כ), (עה) אמר ר' יהודה בר סימון ולואי כאשה בוגדת, האשה הזו שיש לה ריע מאכילה ומשקה, והיא אוהבת אותו, כיון שנתמעטה ידו, היא מנחת אותו והולכת לה, אכן בגדה אשה מרעה, אני לא עשיתי לכם כך, המן היה יורד לכם, והבאר עולה, חיסרתי אתכם דבר שבגדתם בי, הריני נותן לכם מלאך שיהא משמר אתכם, הנה אנכי שולח לכם מלאך, כשזכיתם וקבלתם את התורה, בעצמי הייתי הולך לפניכם, ועכשיו שנתחייבתם הריני שולח לפניכם מלאך. [ד"א] (עו) אמר הקב"ה למשה, לפניך אני משלח ולא לפניהם, אמר (עז) אם לפני אתה משלח, איני מבקש, אבל יהושע ראה את המלאך ונפל על פניו, מה אמר לו, הלנו אתה אם לצרינו (יהושע ה יג), (עח) כיון שאמר לו הלנו, התחיל צועק מתחת צפרני רגליו, ויאמר לא כי [אני] שר צבא ה' עתה באתי (שם שם יד), הרי ב' פעמים באתי להנחיל את ישראל, אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחה אותי, עתה באתי, ויפול יהושע (על) [אל] פניו (שם), ראה אותו ונפל על פניו, אבל משה ראה ודחה אותו, אמר הקב"ה הנה אנכי שולח מלאך לפניך, לך (עט) ולכל מי שמשמר את התורה, [כיוצא בך, אמר ריש לקיש כתיב באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה (תהלים צא ד), כל מי שמשמר את התורה] צנה וסוחרה אמתו (שם), (פ) לפיכך לשמרך בדרך וגו' (שמות כג כ):

[יא] **השמר** מפניו ושמע בקולו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם (שם שם כא), (פא) לא זכיתם לשמוע בקולי, שמעו בקולו של מלאך, הוא אינו יכול לישא

הערות ותקונים

(ע) כל מי שהוא קונה חו"ל ולא היה קונה בארץ ישראל, כן הוא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט ירמיה רמז דע"א, ובנדפס הגי' כל מלך שהיה מולך בחוץ לארץ אם לא היה קונה בארץ ישראל לא היה נקרא מלך, וכן מובא בס' והזהיר (דף ע"א ע"ב) ועיין ספרי שם עקב סי' ל"ז, כל מלך ושלטון שלא קנה בא"י חולאות ש', ועיין להלן בפרשה שלח בהוספה הערה ע"ז: (עא) אמר ר' יצחק, תקנתי שצ"ל ר' יוחנן כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס וכן מובא בס' והזהיר (דף ע"א ע"ב) אמר ר' פרנך בשם ר' יוחנן, וכן מובא כן בתנחומא ראה אות ח', וכן מובא כן בהוספה לפרשת שלח אות ע"ז: (עב) פורפירא בבליקון, וכ"ה בכ"י רומי, אולם בכ"י רח"ס הלשון משובש פרפירא בכילוך [צ"ל פרפירא בבליון], וכן בנדפס פופוריא בבליקון, ובב"ר סוף פפ"ה פופריא בבליא, ובילקוט יהושע רמז י"ח הביא פורפירא בבליקון, ומובא בערוך ערך פפירא בשם הילמדנו משפטים והוא המאמר מתנחומא הנדפס, וכתב שם המוספי פי' בלשון יוני ורומי πορφυρα purur בגד תכלת, ופי' בבליקון מבבל, ואולי צ"ל בבלניקון babylonicum: (עג) שהיה מלך בבל לובש ושולט ביריחו, עיין בב"ר שם סוף פפ"ה ולהלן פרשה שלח בהוספה אות ט"ז: (עד) כך הייתי ממטיר לכם ותעל שכבת הטל, כ"ה בכ"י רומי ורח"ס אולם בנדפס הגי' כך הייתי זקוק לכם שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד) ואומר ותעל שכבת הטל: (עה) אמר ר' יהודה בר סימון, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אכן בנדפס אמר ר' יהודה בי רב שלום, והמאמר מובא בילקוט ירמיה רמז רע"א בשם התנחומא וגם שם מובא נכון כמו לפנינו: (עו) אמר הקב"ה וכו', מכאן מובא בילקוט משפטים רמז שנ"ט בשם התנחומא: (עז) אמר אם לפני אתה משלח איני מבקש, בנדפס אות י"ח נוסף „אלא ועתה ילך נא ה' בקרבנו ראה מה בין ראשונים לאחרונים הקב"ה אמר למשה הנה אנכי שולח מלאך השיבו אינו חפץ אלא לך" וזה נוסף ג"כ בכ"י רומי בגליון שהוסיף המעתיק מן הילמדנו, ובכ"י רח"ס הוא כמו לפנינו בכ"י אקספארד, ובילקוט משפטים שם נרשם בגליון „ראה מה בין ראשונים וכו'" כוון המעתיק את דברי התנחומא הנדפס ויצא במלת „וכו'" ידי חובתו: (עח) כיון שאמר לו הלנו, מובא בילקוט יהושע רמז ט"ו בשם התנחומא, ובנדפס הגי' ואמר ר' יצחק מה עשה לו המלאך כיון ששמע הלנו אתה אם לצרינו כו': (עט) ולכל מי שמשמר את התורה, הוספתי כי חסר שורה שלימה שהשמיט המעתיק מן את התורה עד את התורה, ונמצא נכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכן בנדפס, רק בנדפס במקום ריש לקיש הגי' שם ר' שמעון בן לקיש: (פ) לפיכך לשמרך בדרך, בנדפס גורס כך, לפיכך לשמרך, בדין הוא שישמרך, לשמרם בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינותי, זה אחד מן המקראות המחוורות שבהמ"ק שלמטן מכוון כנגד בהמ"ק שלמעלן: (פא) לא זכיתם כו' כי הוא מן הכת כו', לזה כוון רש"י (משפטים כג כא) אינו מלומד בכך שהוא מן הכת שאין חוטאין ועוד שהוא שליח ואינו

עושה

לפשעכם, כי הוא מן הכת שאינן חוטאין. ד"א כי לא ישא לפשעכם, למה שהוא שלית וכל מה שהשליח מצווה לעשות הוא עושה, אבל אני נושא לכם פנים, שנאמר ישא ה' פניו (במדבר ו כו), אמר לו דוד רבונו של עולם ולמלאך אתה מוסרני, שאינו נושא פנים, מי יוכל לעמוד בו, אם עונות תשמר יה (ה') [אדני] מי יעמוד (תהלים קל ג), אם תאמר שהסליחה אינה עמך, עמך היא, (פב) שנאמר כי עמך הסליחה למען תורא (שם שם ד): [יב] כי שמי בקרבו (שמות כג כא). (פג) שמו של הקב"ה משותף עם כל מלאך ומלאך,

א"ל משה איני מבקש שילך עמנו מלאך, אם אין אתה מהלך עמנו אין אנו זזים ממקומינו, א"ל הקב"ה חייך אפילו מלאך לא אשלח לפניך, אלא הצרעה אשלח לפניך, שנאמר ושלחתי את הצרעה וגו' (שמות כג כח). כיצד האמוריים היו מתים, אמר ר' לוי שתי צרעות היה מזווג לכל אחד ואחד, וכל אחת ואחת (פד) היתה שופכת ארסה בתוך עיניו, ומיד היה מת. (פה) ר' חייא בר אבא אמר כיצד היו מתים, (פו) חולחול היה נכנס בהם, (פז) והיו (מתרוין) [מתריזין] והיו מתים לפני ישראל. (פח) ר' ברכיה אמר הקב"ה היה אוסרן לפני ישראל, והיו באין והורגין אותן, שנאמר ויתן ה' אלהינו בידינו וגו' (דברים ג ג). כאדם שאוסר שונאו של בנו ונותנו לפני בנו, אם תאמר קטנים היו האמוריים, הקב"ה משבחן [ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם] אשר כגובה ארזים גבהו (עמוס ב ט), ומה הייתי עושה להם, ואשמיד פריו ממעל (שם), זה השר שלהן, ושרשיו מתחת (שם), (פט) אילו האמוריים, אמר הקב"ה בעוה"ז שלחתי מלאך לפניהם והיה מכרית אומות העולם, (צ) אבל לעוה"ב אליהו זכור לטוב הוא אני משלח לכם שנא' הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא (מלאכי ג כג):

חסלת פרשת משפטים

פרשת תרומה

[א] וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה וגו' (שמות כה א). (א) זש"ה

הערות ותקונים

עושה אלא שליחותו עכ"ל, והרב בעל זכור לאברהם לא ציין מקורו. ומובא גם בילקוט שם והליון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה. וכן הוא בנדפס אות י"ח: (פב) שנאמר כי עמך הסליחה למען תורא, בנדפס מוסף לא מסרת אותה למלאך שר הפנים שנאמר כי לא ישא לפשעכם למה כי שמי בקרבו, וכתב בעל אות אמת מלת למה הוא מיותר כי מן תיבת כי שמי בקרבו הוא התחלת מאמר אחר ר"ל מוסב למטה, גם לדעתו הסיום שנאמר כי לא ישא לפשעכם מיותר: (פג) שמו של הקב"ה משותף עם כל מלאך, בנדפס מתחיל אמר רשב"ל שמו של הקב"ה משותף: (פ־) היתה שופכת ארסה בתוך עיניו, וכ"ה בכ"י רומי ובילקוט, ובכ"י רח"ס בטעות היתה שופכת אדמה בתוך עיניו, ובנדפס ושופכת ארסה לתוך עינו והעין נתבקע ונופל מלא קומתו ומת, ולזה כוון רש"י (משפטים כג כח) הצרעה מין שרץ העוף והיתה מכה אותם בעיניהם ומטילה בהם ארס והם מתים. וידידי הרב הגדול מהר"א בערלינער בעל זכור לאברהם לא הערה את מקורה: (פה) ר' חייא בר אבא אמר, וכ"ה בילקוט משפטים שם בשם התנחומא, ובכ"י רומי ר' אבא בר אחא אמר, ובכ"י רח"ס ר' אחא בר אבא אמר, ובנדפס ר' אחא בר אמר, אין ספק שהיתה ג"כ הגירסא כמו בכ"י רח"ס ר' אחא בר אבא: (פו) חולחול היה נכנס בהם, בכ"י רומי וכ"י רח"ס חול חול היה נכנס בהן צ"ל חולחול, וגם בנדפס החולחול היה נכנס בהם, וכן בילקוט חילחול היה נכנס בהן, פי' נתחלחל: (פז) והיו מתרוין, תקנתי שצ"ל מתריזין, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס חסרים המלות „והיו מתרוין" רק הסיום שם והיו מתים לפני ישראל, ובנדפס ג"כ בטעות והיו מתרפין לפני ישראל והרגו אותם, רק העיקר כמו שתקנתי, וכ"ה לנכון בילקוט בשלח שם בשם התנחומא, ופי' מתריזין עיין ערוך ערך תרז שפי' נתחלחל ומתמלא בטנו רוח ומשלח זמורה ע"ש, ובתנחומא הנדפס אחר המאמר החולחול הזה נמצא עוד „ואמרו רז"ל היו נעשים פניהם כמו סקות מכבשן האש והיו מתרפין לפני ישראל והורגין אותן" אולי צ"ל ונעשה פניהם אמקסורום פי' בל"י חלין שרוף: (פח) ר' ברכיה אמר וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס וילקוט, אולם בנדפס ר' אבא בר כהנא אמר: (פט) אילו האמוריים, בנדפס נוסף וכן הוא עושה לעתיד נפרע מן השרים של אומות העולם עובדי כוכבים תחלה ואח"כ על מלכי האומות עובדי כוכבים שנאמר והיה ביום ההוא יפקד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעיה כד כא) וזה הוא מן מכילתא פ' בשלח מס' דשירה פ"ב, וכן הוא בתנחומא בשלח אות י"ג ומדרש שמואל פי"ח: (צ) אבל לעולם הבא, בנדפס אבל לעתיד, גם אחר הסיום מפרשה משפטים נמצא בנדפס אות י"ט הנה אנכי שולח מלאך זמ"ה כי מלאכי יעוה לך, עד סוף הפרשה, וליתא בכ"י, והיה גם לפני הרב בעל הערוך בילמדנו, והתנחומא הנדפס מספר שמות הוא הילמדנו, ומה שהביא הערוך בערך פרמא נמצא במאמר הזה:

(א) **זש"ה** כי לקח טוב, מובא בילקוט ריש תרומה רמז שס"ג בשם התנחומא וכן מובא בילקוט משלי רמז תתקל"ה

כי לקח טוב נתתי לכם וגו׳ (משלי ד ב), לקח הוא תורתי (ב) בנוהג שבעולם (ג) שני פרגמטין שהיו במדינה, (ד) זה לוקח מטכסין, וזה לוקח אולוסירקא, עמדו זה עם זה, אמר אחד לחבירו מבקש אתה להחליף, א״ל הן, החליפו זה עם זה, זה נתן מטכסין ולקח לו אולוסירקא, נמצא ביד זה דבר אחד, וביד זה דבר אחד, אבל תורה אינה כן, זה שונה סדר זרעים, וזה שונה סדר נזיקין עמדו שניהם זה עם זה, אמר אחד לחבירו השנה לי סדר זרעים, ואני אשנה לך סדר נזיקים, נמצא ביד זה שנים, וביד זה שנים, יש מקח גדול מזה, הוי כי לקח טוב וגו׳: (ה) ד״א מי שלקח סחורה ויוצא לדרך מתיירא מן הליסטין, אבל התורה אינה כן, שמא יכולים הליסטים ליטול תורתו מתוך לבו, הוי כי לקח טוב: (ו) אמרו רבותינו מעשה בספינה שהיו בה פרגמטוטין, והיה שם חבר אחד, אמרו לו מה פרגמטיא שלך, אמר להם מוצנעת היא, אמרו לו למה לא תראה לנו אותה, אמר להם כשאכנס למדינה אראה אותה לכם, התחילו לחזור על הספינה ולא מצאו, התחילו שוחקין עליו, לא עשו אלא עמדו המוכסין עליהם ונטלו כל מה שהיה בידן, ולא היה להן לא לאכול ולא ללבוש, אותו חבר נכנס לבית הכנסת (ז) התחיל וישב ודורש להן, התחילו לכבד אותו ולפרנס אותו, אותן שהיו עמו בספינה התחילו באין עליו ומבקשין ממנו, אמרו לו בבקשה ממך בשביל שאתה מכיר אותנו למד עלינו זכות, מי גרם לו להנצל התורה שבלבו היתה, הוי כי לקח טוב: (ח) ד״א כי לקח טוב, אדם שהוא לווה מבני אדם, ולוקח סחורה ויוצא לדרך, פעמים שהיא מפסדת, אבל התורה אינה כן, (ט) אלא לומד אדם מכאן פרק אחד, ומכאן פרק אחד, הוא מתפרנס בהן, הוי כי לקח טוב:

[ב] [ויקחו לי תרומה]. (י) אמר להן הקב״ה, היתה התורה שלי ונטלתם אותם קחו אותי עמה. ויקחו לי תרומה. (יא) אמר ריש לקיש כך (יב) שנו רבותינו חמשה לא יתרומו ואם תרמו אין תרומתן תרומה, החרש והשוטה והקטן והתורם את שאינו שלו ונכרי שתרם את של ישראל [אפילו ברשותו] אין תרומתו תרומה. (יג) וכולן מן הפסוק הזה, דבר אל בני ישראל, יצא חרש שאינו שומע, אשר ידבנו לבו, יצא שוטה שאינו מתנדב בלבו, מאת כל איש, יצא קטן שאינו איש, והתורם את שאינו

הערות ותקונים

תתקל״ה במאמר המתחיל ד״א לקח טוב וחסר הניון, וכן נשנה בתנחומא הנדפס אות ב׳ וכן בספר והזהיר דף ע״ו ע״ב: (ב) בנוהג שבעולם, כ״ה גם בכ״י רומי וכ״י רח״ס ובס׳ והזהיר, ובנדפס מתחיל אמר רשב״ל שני פרגמטוטין: (ג) שני פרגמטין, וכ״ה בכ״י רומי ורח״ס, ובנדפס פרגמטוטין פי׳ סוחרים בל״י: (ד) זה לוקח מטכסין וזה לוקח אולוסירקא, וכ״ה בכ״י רומי וכ״י רח״ס ובילקוט תרומה וילקוט משלי שם ורק בילקוט משלי נשמט שורה שלימה מן אולוסירקא א׳ עד אולוסירקא ב׳, אבל בנדפס שני פרגמטוטין עומדין זה עם זה אחד בידו מטכסא ואחד בידו פלפלין, ובספר והזהיר במקום אולוסירקא הגיג סידוקין בטעות, והנוסחא הנכונה אולוסיריקא והיא המלה היונית ὁλοσηρικός והרומית holosericum, פי׳ אלו כולו ופי׳ סריקין משי ור״ל כולו משי (גאנץ זיידע), ופי׳ מטכסא metacsa μεταξα משי, ומה שהובא בנדפס פלפלין ובכ״י שני של אקספארד גם בדפוס קאנסטאנטינא פרפלין והוראתה ג״כ כמו פלפלין היא אין לה שחר ואולי צ״ל פורפירן: (ה) ד״א מי שלקח סחורה, בנדפס נשמט מן הסיום הוי כי לקח טוב במאמר שלפני זה עד הוי כי לקח טוב במאמר הזה, ויש להשלימה ע״פ הכ״י, וכן נמצא בילקוט ובס׳ והזהיר: (ו) אמרו רבותינו מעשה כו׳, ובס׳ והזהיר הביא זה בקצרה, ובנדפס הוא בהרחבת דברים ובסגנון אחר ממה שהוא לפנינו: (ז) התחיל לישב ודורש להן. בכ״י רומי וכ״י רח״ס התחיל יושב ברבים ודורש להן, ועיין בנדפס המאמר בהרחבת לשון: (ח) ד״א כי לקח טוב אדם שהוא לוה מבני אדם, בנדפס נמצא לפני זה (באות ג׳) מאמר אחד המתחיל זש״ה אהבתי אתכם, ואח״כ מתחיל כמו שהוא לפנינו בכ״י בנוהג שבעולם אדם שהוא לוה כו׳: (ט) אלא לומד אדם מכאן פרק אחד, בנדפס נוסף מכאן מסכת אחת ומכאן מסכת אחת, ואחר הסיום הוי כי לקח טוב, נמצא בנדפס „ד״א כי לקח טוב, למי שעושה פרגמטיא והוא משתכר פעמים שעומד בידו פעמים אינו עומד, אבל התורה עומדת לו בעולם הזה ולעולם הבא, הוי כי לקח טוב״, ואפשר כי נשמט זה בכ״י שלפנינו, וכן ליתא בכ״י רומי וכ״י רח״ס ובילקוט תרומה שם: (י) ויקחו לי תרומה, כ״ה בכ״י רח״ס ובכ״י רומי הוי ויקחו לי תרומה, ובילקוט הה״ד ויקחו לי תרומה, ובנדפס שנאמר ויקחו לי תרומה: (יא) אמר ריש לקיש, כ״ה בילקוט, אולם בכ״י רומי וכ״י רח״ס ובנדפס, אמר ר׳ שמעון בן לקיש: (יב) שנו רבותינו, תרומות פ״א מ״א: (יג) וכולן מן הפסוק הזה, וכן נשנה בירושלמי תרומות שם פ״א ה״א, ושם בעל המאמר הוא ר׳ שמואל

שלו, שנאמר מאת כל איש, משלהן, ונכרי שתרם של ישראל אפילו ברשותו, שנאמר דבר אל בני ישראל, יצא נכרי שאינו מישראל:

[ג] **ד"א** דבר אל בני ישראל. ויקחו תרומה אין כתיב כאן, אלא ויקחו לי תרומה, כל דבר שנאמר בו לי, בעוה"ז ובעוה"ב, והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי [הארץ] (ויקרא כה כג), בעוה"ז ובעוה"ב, (יד) [כי לי כל בכור בבני ישראל (במדבר ח יז), בעוה"ז ובעוה"ב, והיו לי הלוים (שם שם יד), בעוה"ז ובעוה"ב], ואף התרומה בעולם הזה ובעוה"ב: ד"א ויקחו לי תרומה. (טו) כל נדבה שנאמר בה לי, יש בה ברכה, התרומה הזו יש בה ברכה, (טז) אמר ר' יוחנן כל מלאכת המשכן הביאו ישראל לשני בקרים, מנין, שנאמר והם הביאו אליו עוד נדבה (יז) בבקר בבקר (שמות לו ג), שניתנה ברכה בתרומת המשכן, ויקחו לי תרומה: (יח) [ד"א ויקחו לי תרומה]. אמר להן הקב"ה איני מטריח על אומה אחרת אלא עליכם, מה כתיב הנה עופלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב ד), (יט) הנה עופלה, זה נבוכדנצר, כיצד המליך הקב"ה אותו על כל העולם, ולא היה שמח בחלקו, לא ישרה נפשו בו, והיה מביט בעצמו ומתבייש, (כ) ואומר אני מלך, ואומר לא ישרה נפשו בו, וצדיק באמונתו יחיה, לעולם הבא הקב"ה דן את בני אדם כל אחד ואחד עם בני אומנותו וצדיק עם אמונים יחיה, אמר להן הקב"ה (כא) כל אחד ואחד (היה) [חיה] מן אומנותו, ואני גאלתי אתכם ממצרים ואין אתם מפרישים לי תרומה ויקחו לי תרומה וגו':

[ד] (כב) **וזאת** התרומה אשר תקחו מאתם וגו', ותכלת וארגמן וגו', ועורות אלים וגו', שמן למאור וגו' (שמות כה ג ד ה ו) אמר ר' יהודה בר' סימון לא תהיו

הערות ותקונים

שמואל בר נחמן, אולי צ"ל ר' שמעון בן לקיש, וכן הערוך בערך חמש הביא המאמר הזה מילמדנו תרומה (והיא המאמר מהנדפס, כי תנחומא הנדפס מס' שמות והוא הילמדנו) וגם מירושלמי וגורס רשב"ל: (יד) כי לי כל בכור, הוספתי ע"פ כ"י רומי וכ"י רה"ש, ובנדפס נוסף עוד „ישראל דכתיב ואתם תהיו לי ממלכת כהנים בעולם הזה ולעולם הבא" ועיין במדרש וי"ר פ"ב במ"ר פט"ו ספרי בהעלתך פ' אספה לי, ועיין והזהיר ע"ז ע"א: (טו) כל נדבה שנאמר בה לי, בנדפס אות ד' כל דבר שנאמר בה לי: (טז) אמר ר' יוחנן כל מלאכת המשכן הביאו ישראל לשני בקרים, עיין שמ"ר פמ"א במ"ר פ"א אות י', מדרש שו"ט מזמור ק"א, תנחומא פקודי סי' י"א, ילקוט תהלים רמז תתנ"ה: (יז) בבקר בבקר, בנדפס מהו בבקר בבקר, לשני בקרים הביאו את כל נדבות המשכן, שנשתלחה ברכה בנדבותיהם: (יח) ד"א ויקחו לי תרומה, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רה"ש, ובכ"י רומי נוסף בצדו: „ויקחו לי ל"י כתיב מ' שהתורם בעין יפה תורם אחד ממ"ש" ובנדפס נמצא הוספה לפני ד"א, „ויקחו לי תרומה אמר הקב"ה לא בשביל שאמרתי לכם קחו לי תרומה תהיו מגלגלין (בדפוס קונשטאנטינא בטעות מגלגלין) בתרומה ותאמרו לא כהן הוא שהוא אוכלה אינו נותן לו אחד ממאה (כ"ה בדפוס קונשטאנטינא, ובדפוסים אחרים בטעות שאם אינו נותן לו אחד ממאה) יהא יודע שאינו גוזל אותו השבט אלא לי, שכן כתיב ויקחו לי תרומה וכתיב תקחו את תרומתי", ואח"כ מתחיל שם ויקחו לי תרומה אמר הקב"ה כו' כמו שהוא לפנינו: (יט) הנה עופלה, זה נבוכדנצר, מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ב בשם התנחומא: (כ) ואומר אני מלך ואומר לא ישרה נפשו בו, בנדפס סיים „למה שהיה קטן כבד לכך נקרא שמו נבוכדנצר". יש לתקן שצ"ל קטן ככד, וזה שסיים לכך נקרא שמו נבוכדנצר דורש נוטריקון נבו כד נצר, ועיין במדרש וי"ר סוף פל"ג. וידוע כי נבוכדנצר ננס היה, כמו שתראה גם בפסיקתא קורא אותו ננסא דבבל, ופי' בל"י ורומי nanus ςουυαν איש קצר קומה, ושם בהערה מ"ב כתבתי ברש"י ב"ר סוף פט"ז (כפי המיוחס לו) כתב וז"ל: ננסא אותו נבוכדנצר מלך בבל ננס היה, קורטה בעי קטן, קטיעא מקוטע, פושכא זרת ארכו וזרת רחבו, ספח סביב מתרגמינן פושכא סחור סחור, ולא ידעתי על מה קאי דברי רש"י אלה, כי במדרש שם אין כל זכר מזה, ואמרתי כי חסרון הניכר יש במדרש שם, כי ז"ל המדרש, רבנן פתרין לה כל ענינא, והכוונה כל הענין תמצא במקום אחר, וא"כ לפני רש"י היה כתוב כל הדרש מרבנן ע"ש, אולם ראיתי כי גם בערוך ערך קרט ג' הביא דברי המדרש וז"ל: בב"ר פט"ז שם האחד פישון על ננסא קרטא קטיע פושכא, והוא המאמר שמפרש רש"י בב"ר ונשמט שם: (כא) כל אחד ואחד היה מן אומנותו ותקנתי חיה מן אומנותו, וכ"ה בכ"י רומי, אבל בכ"י רה"ש בטעות כל אחד ואחד היה בני אמנותו, וגם בנדפס בטעות כל אחד ואחד מהם מן אמונים וצ"ל כל אחד ואחד מהם חי מן אומנתו, ור"ל מן אומנות שלו: (כב) וזאת התרומה, מובא בילקוט רמז שס"ג בשם התנחומא, וכן בילקוט יחזקאל רמז שנ"ה ג"כ בשם התנחומא, וכן מובא ברש"י יחזקאל שם בשם מדרש אגדה, והרד"ק שם הביא כל הלשון מהתנחומא ולא הזכירו בשם, וכן מובא בנדפס אות ה', רק לפני זה נמצא שם הוספה וזאת התרומה אמר להו הקב"ה אין אתם מביאים

סבורים שאתם גומלים עלי י"ג דברים, (כג) כנגד י"ג דברים (כד) שהפרשתי לכם במצרים, ואלו הן, ואלבישך רקמה, ואנעלך תחש ואחבשך בשש ואכסך משי ואעידך עדי ואתנה צמידים על ידיך ורביד על גרונך, ואתן נזם על אפך ועגילים על אזניך, עטרת תפארת בראשך (יחזקאל טז י יא יב), ולחמי אשר נתתי לך סולת ושמן ודבש האכלתיך (שם שם יט), הוי י"ג שהפרשתים לי כנגד י"ג דברים שהפרשתי לכם במצרים, (כה) לעתיד לבא אני גומל לכם כנגד י"ג דברים הללו, מה שנאמר וברא ה' על [כל] מכון הר ציון וגו', (כו) וסוכה תהיה לצל יומם וגו' (ישעיה ד ה ו):

[ה] ד"א וזאת התרומה [וגו' ועורות תחשים]. (כז) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר חיה גדולה היתה במדבר ונטלו אותה ועשו אותה יריעות ממנה, (כח) ור' נחמיה אמר מעשה נסים היה, ובשעה שנבראת בו בשעה נגנזה:

[ו] ד"א וזאת התרומה [וגו' זהב וכסף ונחושת]. (כט) זהב כנגד מלכות בבל, שכתיב בו אנת הוא (ל) (רישא דיהבא) [ראשה די דהבא] (דניאל ב לח), וכסף זו מלכות מדי, שכתיב בו ועשרת אלפים ככר כסף (אסתר ג ט), ונחושת זו מלכות יון, שהיתה פחותה מכולם, עורות אלים מאדמים זו מלכות אדום, שנאמר ויצא הראשון אדמוני (בראשית כה כה), אמר הקב"ה אע"פ שאתם רואים ארבע מלכיות האלו מתגאות עליכם, חייכם שאני מצמיח לכם ישועה מתוך השיעבוד, מה כתיב אחריו שמן למאור (שמות כה ו), מהו מאור, זה מלך המשיח, שנא' שם אצמיח קרן לדוד [ערכתי נר למשיחי] (תהלים קלב יז), ודניאל היה רואה [ארבע] מלכיות אלו ומתיירא, שנאמר אתכרית רוחי אנה דניאל (דניאל ז טו), ומה היה דניאל רואה, אלא כיון שראה נבוכדנצר את החלום, ודניאל בא ופתר לו, (לא) אמר לו אנת הוא (רישא דידהבא) [ראשה די דהבא] (דניאל ב לח), חדוהי ודרעוהי די כסף (שם שם לב), (לב) זו מלכות בבל, (לג) ובתרך תקום מלכו אחרי ארע מינך (שם שם לט), מעוהי (וירכתוהי)[וירכתה]די נחש (שם שם לב), (לד) זו מלכות מדי, ומלכו

הערות ותקונים

מביאים משלכם אלא מביאת היה כו', וכן נשנה המאמר בחזית פ"ד אות ב' בפסוק שלחיך פרדס רמונים רק בסגנון אחר, ולדעתי יש לתקן שם במקום ר' חנינא ור' סימון צ"ל ר' יהודה בר' סימון, והמלות חד אמר מיותרות: (כג) כנגד י"ג דברים, עיין בעץ יוסף בתנחומא שם: (כד) שהפרשתי לכם במצרים, בנדפס שעשיתי לכם במצרים, וכן הגיה מגיה אחד בצד הילקוט, וכן מובא בס' והזהיר דף ע"ז ע"ב: (כה) לעתיד לבא, ובנדפס ולעולם הבא: (כו) וסוכה תהיה לצל יומם וגו', בנדפס סיים: אתם פורעים לי ואני מעלה עליכם כגומלים עלי, וכתיב בתריה אשירה נא לידידי (ישעיה ה א) הוי אשירה לה' כי גמל עלי (תהלים יג ו): (כז) ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר חיה גדולה היתה במדבר, בנדפס במאמר מר' יהודה שאמר חיה טהורה גדולה היתה במדבר, נוסף „וקרן אחת היה לה במצחה ובעורה ששה גוונים". וזו הוספה ע"פ גמרא שבת כ"ח ע"ב וקרן אחת היתה לו במצחו, רק מה שמביא ובעורה ששה גוונים, צ"ל ובעורה יש גוונים הרבה כמו שמובא בגמ' שם כ"ח ע"א. ואולי בא לו זה במה שאמרו שם ששש בגוונין הרבה, ופי' ששמח ביופין בגוונין כמו שפירש"י שם, וחשב שהוראתו ששה גוונים היו לה במספר. והנה מה שמובא פה בתנחומא בשם ר' יהודה נמצא בירושלמי שבת פ"ב (דף ד ע"ד) בשם רבנן, ור' יודה אמר טייונן לשם צבעו נקרא, ור' נחמיה אמר גלקטינון, ומובא גם בקה"ר פ"א פ' מה שהיה, ועיין גם בבבלי שבת כ"ח ע"א, ושם הוא בסגנון אחר, ודברי הירושלמי והבבלי מבוארים בטוב טעם ודעת בערוך השלם לידידי הרב הגדול מוהר"ר ח"י קאהוט נר"ו, ובפסיקתא רבתי פסקא אנכי מובא בשם ר' יהודה טייונן (כמו בירושלמי ובטעות שם מאינון) ובשם ר' נחמיה מובא שם כמו בתנחומא בשם ר' יהודה: (כח) ור' נחמיה אמר מעשה נסים היה ובשעה שנבראת בו בשעה נגנזה, וכן הוא בתוספתא שבת ומובא בילקוט רמז שס"ד, ובירושלמי שם ותייא כיי דמר ר' לעזר בי רבי יוסי ר' אבהו בשם רשב"ל בשם ר' מאיר כמין חיה טהורה ברא הקב"ה למשה במדבר, כיון שעשה בה מלאכת המשכן נגנזה, כו', ועיין בפסיקתא רבתי שם שמובא ג"כ בשם ר' מאיר לפי שעה נבראה ונגנזה: (כט) ד"א וזאת התרומה זהב כנגד מלכות בבל, מובא ג"כ בנדפס אות ז' ובספר והזהיר דף ע"ז ע"ב: (ל) רישא דיהבא, בכ"י רומי רישא דדהבא, ובקרא כתיב ראשה די דהבא, ובס' והזהיר בטעות רישיה די זהב טב, ובכ"י רח"ס השמיט המעתיק מן מלכות בבל עד מלכות מדי, ושם הגי' בטעות זהב כנגד מלכות מדי: (לא) אמר לו אנת הוא רישא דידהבא, וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס, ולדעתי יש לתקן שצ"ל הוא צלמא ראשה די דהב טב, והוא בדניאל ב' ל"ב, ואחר זה הביא סיפא דקרא חדוהי ודרעוהי די כסף, אבל הכתוב אנת הוא ראשה די דהבא הוא בפסוק ל"ח: (לב) זו מלכות בבל, בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובס' והזהיר הגי' זו מלכות מדי: (לג) ובתרך תקום מלכו, זה אמר לו דניאל, ועיין בעץ יוסף. (לד) זו מלכות מדי, בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס זו מלכות יון:

יראה

תליתאי אחרי (דנחשא) [די נחשא] די תשלט בכל ארעא (דניאל ב לט), שקוהי די פרזל (שם שם לג), זו מלכות יון, ומלכו רביעאה (תהוי תקפא) [תהוא תקיפה] כפרזלא, (ורגלוהי) [רגליא] מנהן (די פרזל) [פרזל] ומנהון (די) חסף (שם שם מ מג), זו אדום, למה נמשלה בברזל ובחרס, אמרו רבותינו המלכות הרשעה הזו היא עתידה להשתמש במטבע של חרס: ד"א למה נמשלה בברזל ובחרס, אלא מה הברזל קשה כך המלכות הרשעה הזו קשה, ובחרס למה שעתיד הקב"ה לשברה כחרס, שנאמר ושברה כשבר נבל יוצרים וגו' (ישעיה ל יד), (לה) וראה מלך המשיח, שנאמר חזה הוית עד די התגזרת אבן וגו' (דניאל ב לד), אמר ריש לקיש זו מלך המשיח, ומחת לצלמא על רגלוהי (שם), לכל המלכיות שהן נתונות בצלם, (לו) ובזכות מה נמשל מלך המשיח באבן, בזכות יעקב, שנאמר משם רועה אבן ישראל (בראשית מט כד), די מטורא אתגזרת אבן (דניאל שם מה), שהוא מכלה את העולם כולו, שנאמר והכה ארץ בשבט פיו (ישעיה יא ד), באותה שעה ישראל יושבין בהשקט ובטח, שנאמר וישבו עליה לבטח (יחזקאל כח כו):

[ז] **ועשית** יריעות עזים וגו' (שמות כו ז). (לז) זש"ה אהבתי אתכם אמר ה' (מלאכי א ב), הפסוק הזה מי אמרו, מלאכי [אמרו], אימתי בשעה שהיה מוכיח את ישראל, אמר להן מלאכי, היקבע אדם אלהים (שם ג ח), השיבו אותו במה קבענוך (שם), אמרו רבותינו דורו של מלאכי היה מוכיחן והן משיבין אותו, אמר להן היקבע אדם אלהים, (לח) אמר ר' לוי לשון ערבי הוא, ערבי בא להשיח עם חבירו יאמר לו האת גוזלינו האת קובעינו, היקבע אדם אלהים, ואמר ואמרתם במה קבענוך המעשר והתרומה (שם) שאין מוציאין אותו כראוי, חזר ואמר להן הלא אח עשו ליעקב (שם א ב), ואתם אומרים במה אהבתנו (שם), בנוהג שבעולם מי שיש לו בנים אחד בכור ואחד קטן מי נוטל הרבה הבכור, עשו יצא תחילה, שנאמר ויצא הראשון אדמוני (בראשית כה כה), הוא היה ראוי ליטול שני חלקים, ולא עשיתי כך, אלא יעקב נטל שני חלקים, העולם הזה והעולם הבא, כך עשו אמר ליעקב נסעה ונלכה וגו' (בראשית לג יב), (לט) נהלך שנינו בעולם, אמר לו יעקב טול עולמך ועבור, שנאמר יעבור נא אדוני לפני עבדו וגו' עד אשר אבוא אל אדוני שעירה (שם שם יד). (מ) אמר ר' יעקב חזרתי על כל המקרא אם הלך יעקב שעירה אם לא הלך, ולא מצאתי, (מא) ואימתי הוא הולך לעתיד לבא, שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון וגו' (עובדיה א כא), לפיכך ואוהב את יעקב, יעקב שותף עם עשו בעולם הזה, (מב) (אני) [אבל עשו אינו] שותף עם יעקב לעולם הבא, אמר שלמה יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך (משלי ה יז):

הערות ותקונים

(לה) וראה מלך המשיח, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בנדפס הגי' דבר אחר למה נמשלה בכל כחרס שהיא עתידה להשתמש בכלי חרס, והוא היה רואה את מלך המשיח, שכן דניאל אומר חזה הוית וגו': (לו) ובזכות מה נמשל מלך המשיח באבן בזכות יעקב. בנדפס ובספר והזהיר נוסף בזכות התורה שישראל יגעים בה, שנאמר לוחות אבן כתובים באצבע אלהים, ואחר זה הביא שם דבר אחר בזכות יעקב, וגם בכ"י רומי נוסף בגלו „בזכות התורה דכתיב לוחות אבן: (לז) זש"ה אהבתי אתכם, מובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"ז מן המאמר אמרו רבותינו דורו של מלאכי, וכן מובא בתנחומא הנדפס אות ט', (וכל אות ח' נוסף בתנחומא הנדפס), וכן מובא בס' והזהיר דף ע"ח ע"א: (לח) אמר ר' לוי לשון ערבי הוא כו', ואמר לו האת גוזלינו האת קובעינו, ר"ל כשרצה לומר האת גוזלינו אומר לו האת קובעינו, ובילקוט בטעות אתה גמלנו הרי אתה קובעני, צ"ל גוזלני במקום גומלני, ונראה כי מן אותיות וז נעשית מ'. ומזה בגמרא בבלי ר"ה כ"ו ע"א לוי איקלע לההוא אתרא אתא גברא לקמיה א"ל קבען פלניא לא הוה ידע מה קאמר ליה אתא שאיל בי מדרשא אמרו ליה גזלן אמר לך דכתיב היקבע אדם אלהים ע"כ: (לט) נהלך שנינו בעולם, א"ל יעקב טול עולמך ועבור, עיין ב"ר פע"ח אות י"ד יעבר נא אדוני לפני עבדו, א"ל מבקש את שנהא שותף עמך בעולמך כו', וכן מובא בתדא"ז פי"ט, ובדברים רבה פ"א אות כ': (מ) אמר ר' יעקב, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס אמר ר' יעקב ברבי, ובס' והזהיר אמר ר' יעקב בר אידי, צ"ל ברבי. ובב"ר שם פע"ח הגי' אמר ר' אבהו, וכן מובא בילקוט וישלח רמז קל"ג בשם הב"ר, ובמדרש דב"ר פ"א שם הגי' אמר ר' שמואל בר נחמן, ושם הוא בסגנון אחר, ובירושלמי ע"ז פ"ב ה"א (דף מ' ע"ג) אמר ר' הונא לא מצינו שהלך יעקב אבינו לשעיר, אמר ר' יודן בריה דרבי לעתיד לבוא א"ל ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו: (מא) ואימתי הוא הולך לעתיד לבא, בנדפס ואימתי הוא הולך לעולם הבא: (מב) אני שותף עם יעקב,

תקנתי

[ח] (מג) אהבתי אתכם אמר ה' (מלאכי א ב). ראו מה חיבה אתכם, (מד) מן הארץ ועד הרקיע מהלך ה' מאות שנה, וכן מרקיע ראשון לשני ומשני לשלישי ומשלישי לרביעי ומרביעי לחמישי ומחמישי לששי ומששי לשביעי, (מה) ואין צריך לשער מטלפי החיות, והכסא למעלה מכולם, וראו מה חיבבתי אתכם שהונחתי כולם, ואמרתי לכם עשו לי יריעות עזים ואבוא לשכון אצליכם, (מו) אמר ר' יהושע בן לוי אילו היו אומות העולם יודעים, (מז) מה היה המשכן טוב להם, (מח) היו מקיפין אותו אהליות וקסטריות, למה עד שלא הוקם המשכן היה הדיבור יוצא ונכנס לתוך אהליהם של אומות העולם (מט) והיו נתרזים, שנאמר כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי (דברים ה כג), אתה היית שומע וחי, אבל אומות העולם היו שומעים ונתרזים בתוך אהליהם. ולא תאמר במשכן, אלא אפילו בית המקדש היה יפה להם, מנין הוא ששלמה סידר בתפלתו, וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא וגו' (מ"א ח מא), אתה תשמע השמים וגו' (שם שם מג), (נ) אבל ישראל כשהיה בא להתפלל מה אומר, (נא) ונתת לאיש (כדרכיו) [ככל דרכיו] אשר תדע את לבבו וגו' (שם שם לט), אבל הנכרי בין עושין ובין שאין עושין תן לו כל מה שהוא תובע, למען

הערות ותקונים

תקנתי בפנים כמו שהוא בכ"י רומי ובכ"י רה"ס אבל עשו אינו שותף עם יעקב לעולם הבא, ובנדפס הגירסא אבל לעולם הבא ישאהו על אברתו ה' בדד ינחנו וגו' (דברים לב יב) וכן אמר שלמה יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך (משלי ה יז): (מג) אהבתי אתכם ראו מה חיבה אתכם, מובא בילקוט תרומה רמז שס"ט בשם התנחומא: (מד) מן הארץ ועד הרקיע מהלך ה' מאות שנה, עיין ירושלמי ברכות פ"א (דף ב' ע"ג), כשם שבין הארץ לרקיע מהלך חמש מאות שנה, כך בין רקיע לרקיע מהלך חמש מאות שנה, ועוביו מהלך חמש מאות שנה, ובנדפס הביא וז"ל: מן הארץ עד לרקיע מהלך ת"ק שנה, מן הרקיע הראשון לשני מהלך ת"ק שנה, ועוביו של כל רקיע ורקיע מהלך ת"ק שנה, נמצאו כולם מהלך שבעת אלפים שנה, ועיין חגיגה י"ג ע"א ובתוס' שם ד"ה ורגלי החיות מה שהביאו על זה: (מה) ואין צריך לשער מטלפי החיות, בכ"י רה"ס הגי' מלטפי החיות עד ראשי החיות, ובכ"י רומי ובילקוט הוא כמו לפנינו, ובנדפס וטלפי החיות מהלך ת"ק שנה וט"ו שנה, אין צריך לשער למעלה מטלפי החיות: (מו) אריב"ל, וכן הוא בכ"י רומי ובילקוט תרומה שם ובתנחומא הנדפס ובס' והזהיר, רק בילקוט נמצא רק התחלת המאמר וילא במלת „וכו'" ידי חובתו, ונמצא השלמת המאמר בילקוט ואתחנן רמז תתל"א בשם התנחומא, והשמיט שם האומר, ובכ"י רה"ס בטעות אמר ר' שמעון בן לוי צ"ל ר' יהושע בן לוי, והמאמר הזה נשנה בוי"ר פ"א אות י"א, במ"ר פ"א אות ג', ומדרש חזית פ"ב אות ה' בפסוק כתפוח, וגם שם הוא בשם ריב"ל, וכן בתנחומא במדבר: (מז) מה היה המשכן טוב להם, בכ"י רה"ס ובילקוט מה היה בית המקדש והמשכן, ובכ"י רומי הגי' כמה היה המשכן ובית המקדש יפין להם, וכן הוא בתנחומא הנדפס תרומה ובס' והזהיר, ובוי"ר אוהל מועד יפה להם: (מח) היו מקיפין אותו אהליות וקסטריות, זה נשמט בכ"י רומי ובכ"י רה"ס, ובכ"י רומי נוסף בגלדו, ובכל המקומות שהבאתי הגירסא אהליות וקסטריות, ובמ"ר שם וכן בתנחומא הנדפס במדבר נשמט מלת אהליות, ובס' והזהיר דף ע"ח ע"ב אהליות וקרקסיאות בטעות. ובעל ענפי יהודה שם לא ירד לעומק הוראת המלה כי משובשת היא, ופי' אהלות וקסטריות, אהלות פי' חיילות בלשון ערבי, וקסטרא היא המלה castra κασтρα ופירושם מחנה (קריעגס לאגער), והכוונה אם היו אומות העולם יודעים מעלות המשכן ובית המקדש ואוהל מועד היו מקיפין וסובבין אותו בחיילות ובמחנות. ועיין מה שהעירותי בזה בהפסיקתא פסקא החודש הערה פ"ב, אבל מסכים אני למ"ש ידידי הרב הגדול מוהר"ר ח"י קאהוט נ"י בערוך השלם ערך גסטרא, שהביא ג"כ המאמרים ומבאר כמו שהבאתי, ובערוך ערך קסטר הביא המאמר מילמדנו תרומה, והוא לפנינו בתנחומא הנדפס: (מט) והיו נתרזים, עיין ערוך ערך תרז, ובוי"ר פ"א שם הגירסא והיו נתרזין מתוך פנוקטיהון, ומובא גם בערוך ערך פנקוס, ופי' היכליהם, לך יובילו מלכים שי תרגומו מפניקסיהון לך ייתהון מלכייא קרבנא: (נ) אבל ישראל כשהיה בא להתפלל מה אומר, ונתת לאיש וגו', בנדפס נמצא הוספה וכך איתא שם, אבל ישראל כשהוא מתפלל לפניך בבית הזה, ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו כי אתה ידעת לבדך את לבב כל בני האדם (מ"א ח לט), אם הוא תובע בנים ואתה יודע שיהיו מכעיסין לפניך אל תתן לו, וכן אם תבע נכסים ואתה יודע שעתיד לבעט בהן, אל תתן לו, אבל נכרי ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי למען ידעון וגו' (שם שם מג). אבל ישראל מכירין שמך וכבודך, ואתה צופה מראש מה יהיה בסוף, כי אתה ה' כאשר חפצת עשית, ולא תאמר בית המקדש היה יפה להם, אלא אפילו ישראל, שאלולי הם לא היה מטר יורד לעולם, ולא השמש זורחת, שבזכותן הקב"ה מזריח בעולם הזה ולעולם הבא, ולעתיד לבוא אומות העולם רואים היאך הקב"ה מתדבק עם ישראל, והם באים להדבק בהם, שנאמר נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם (זכריה ח כג), ע"כ, וזה ליתא בספר והזהיר, וזה סעד שהוספה מאוחרת היא: (נא) ונתת לאיש כדרכיו, וכ"ה בכ"י רומי,

ובקרא

[ידעון] כל עמי הארץ וגו' (מ"א ח מג), לפיכך בית המקדש היה יפה לאומות העולם, (נב) [אמר ר' שמואל בר נחמן עד שלא נבנה בית המקדש היה העולם עומד (נג) על תרנוס של שני רגלים, אבל משנבנה בית המקדש נתבסס העולם ועמד בישיבו, (נד) ולא תאמר בית המקדש, אפילו המשכן היה יפה לאומות העולם], לפיכך אמר הקב"ה למשה עשה לי משכן, שאני מתאוה לשכון אצל בני, כיון ששמעו מלאכי השרת כן אמרו לפניו רבונו של עולם למה אתה מניח עליונים ויורד לתחתונים, שבחך הוא שתהא בשמים, אשר תנה הודך על השמים (תהלים ח ב), אמר להם הקב"ה חייכם שאני עושה כשם שאמרתם, (נה) אמר חבקוק הנביא, אלוה מתימן יבא (חבקוק ג ג), ואחר כך ותהלתו מלאה הארץ (שם), אמר להם הקב"ה ומה אתם תמהים על זה, ראו מה אני מחבב את התחתונים ויורד ושוכן תחת יריעות עזים, שנאמר ועשית יריעות עזים:

[ט] (נו) ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר חיה טהורה גדולה היתה במדבר וממנה עשו יריעות, ור' נחמיה אומר מעשה נסים היתה, לשעה היתה נבראת ונגנזה, תדע לך שכתיב ועשית יריעות וגו', אורך היריעה האחת שלשים באמה וגו', מי מביא לך יריעות של שלשים, מכאן אתה למד כדברי ר' נחמיה שהיה מעשה נסים, (נז) [ולא תאמר ביריעה אלא אפילו בקרשים היה מעשה נסים], מהיכן היו הקרשים, (נח) יעקב אבינו נטע אותם בשעה שירד למצרים, אמר לבניו בני עתידים אתם להגאל מכאן, והקב"ה עתיד לומר לכם משאתם נגאלים עשו לי משכן, אלא עמדו ונטעו ארזים, בשעה שיאמר לכם לעשות משכן, והארזים מצויין בידכם, מיד עשו כשאמר להם אביהם, עמדו ונטעו ארזים: אמרו רבותינו הבריח התיכון ירד ביד יעקב למצרים, (נט) שהיה משמש מן הקצה אל הקצה, (ס) לא עשה אלא היו הארזים אמרו שירה, הוא שדוד אומר אז ירננו כל עצי היער וגו' (תהלים צו יב), אין אז אלא שירה שאומר להקב"ה, ואומר אימתי יעשה משכן, וכשאמר הקב"ה [למשה] שיעשה את המשכן, מה אמר לו ועשית את הקרשים למשכן, אותם הקרשים שהתקין,

הערות ותקונים

ובקרא כתיב ככל דרכיו, ומובא לנכון בכ"י רח"ס: (נב) אמר ר' שמואל בר נחמן, הוספתי ע"פ כ"י רח"ס, וגם בכ"י רומי נוסף בגלו והשמיט המעתיק מן לאומות העולם עד לאומות העולם, וכן הוא בנדפס ובספר והזהיר, וגם לפני בעל הילקוט היה חסר בכ"י של התנחומא שהיה לפניו כי בילקוט תרומה רמז שס"ט במאמר שהביא שם בשם התנחומא אחר שסיים למען ידעו [צ"ל ידעון] (ואך למותר לציין דה"ב ו לג) כל עמי הארץ, מתחיל אמר הקב"ה למשה עשה לי משכן, וכל מה שבאמצע חסר: (נג) על תרנוס, בכ"י רח"ס בטעות תרכום, ובכ"י רומי הניח המעתיק מקום פנוי, ובוודאי היתה המלה נמחקת, והיא המלה היונית θρόνος ופי' כסא, ומובא בערוך ערך תרנס בשם הילמדנו תרומה, והוא המאמר מתנחומא הנדפס, ובספר והזהיר נשמט מלת תרנוס: (נד) ולא תאמר בית המקדש אפילו המשכן היה יפה לאומות העולם, כן הוא גם בכ"י רח"ס, וכן נוסף בגלד כ"י רומי, ובילקוט חסר כל זה, עיין לעיל בהערה נ"ב, אולם בנדפס נוסף לפני זה מאמר שלם, אחרי המלות ועמד בישובו נוסף „מנין שכן הקב"ה אומר לגד [צ"ל לנתן] הנביא לך ואמרת אל עבדי אל דוד כה אמר ה' האתה תבנה לי בית לשבתי (ש"ב ז ה), וכתוב אחד אומר לא אתה תבנה לי הבית [לשבת] (דה"א יז ד) כו', והלשון שם משובש ויש לתקן ע"פ פסיקתא רבתי פ"ב פסקא מזמור שיר חנוכת, ועיין שם בעץ יוסף, ועיין בס' והזהיר (דף עח ע"ב), וגם הוא העתיק כלשון התנחומא הנדפס, שכן הקב"ה אמר לגד הנביא במקום לנתן הנביא: (נה) אמר חבקוק הנביא כו', בנדפס בתחלה כסה שמים הודו, ואח"כ ותהלתו מלאה הארץ, ואחר זה נוסף שם, אמר להם דוד שוחק הוא עליכם הודו נותן על הארץ שנאמר (תהלים קמח יג) יהללו את שם ה' כי נשגב שמו לבדו הודו על ארץ, ואח"כ על שמים: (נו) ר' יהודה ור' נחמיה, מובא למעלה אות כ"ז, ופלוגתם היא על עורות תחשים לא על יריעות, ועיין בעץ יוסף: (נז) ולא תאמר ביריעה, הוספתי, וכן הוא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובס' והזהיר ובילקוט תרומה שם, והשמיט המעתיק מן מעשה נסים עד מעשה נסים: (נח) יעקב אבינו נטע אותם, עיין ב"ר פצ"ד אות ד', מדרש חזית פ"א פסוק עד שהמלך במסיבו: (נט) שהיה משמש מן הקצה אל הקצה, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובנדפס הגירסא שהיה קשה שימשמש מן הקצה אל הקצה, ועיין שבת צ"ח ע"ב ובתוס' ד"ה תנא וברש"י עה"ת ובענף יוסף בתנחומא הנדפס ובבאורי תרומה: (ס) לא עשה אלא היו הארזים אומרים שירה, כ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובילקוט, אולם בנדפס הגירסא, ולא עוד אלא שאותן

להם אביהם. (סא) אמר ר' שמואל בר נחמני כ"ד מיני ארזים היו, ומכלם לא נבחר אלא ז', שנאמר אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן אשים בערבה ברוש תדהר ותאשור יחדו (ישעיה מא יט), (סב) ברוש אלטיין, (סג) תדהר (איספרנמין) [איספנדמון], (סד) תאשור (נקשנון) [פקסנון] שהוא מאושר מכל מיני ארזים, ומכולם לא נבחר אלא השיטה בלבד, [שנאמר] עצי שטים, ולמה קרא אותה שטים, אלא כדי לרפאות (סה) מה שעשו ישראל בשטים. ד"א עצי שטים, חטאו בשטים, ולקו בשטים, חטאו בשטים (סו) וישב ישראל בשטים (במדבר כה א), ולקו בשטים ויהיו המתים במגפה (שם שם ט), ולא זזו משם עד שנתרפאו, עמד פנחס והחזיר את החימה מהם, שנאמר פנחס בן אלעזר וגו' (שם שם יא), אמר הקב"ה לעולם הבא אני מרפא את השטים, שנאמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב, (ואפיקי) [וכל אפיקי] יהודה ילכו מים ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים (יואל ד יח): חסלת פרשת תרומה

פרשת תצוה

[א] **ואתה** תצוה את בני ישראל וגו' (שמות כז כ). זש"ה הנך יפה רעיתי וגו' (שה"ש א טו), (א) אמר ר' עקיבא לא כל העולם כולו ומלואו כדאי, כיום שניתן בו תורת שיר השירים לישראל, שכל הכתובים קודש, ושיר השירים קודש קדשים. (ב) אמר ר'אלעזר בן עזריה למה הדבר דומה, למלך שנטל סאה של חטים ונתנה לנחתום, ואמר לו הוצא לי ממנה כך וכך סולת, כך וכך מורסן, (ג) כך וכך סובין, כך כל הכתובין קודש ושיר השירים קודש קדשים. (ד) א"ר ראה מה הקב"ה מקלס כנסת ישראל בתוכו, הנך יפה רעיתי, (ה) הנך יפה במעשים, הנך יפה במעשה אבותיך, הנך יפה בבית, הנך יפה בשדה, בבית על מזוזות ביתך (דברים ו ט), בשדה בתרומות ומעשרות ובלקט שכחה ופאה, הנך יפה בגג ועשית מעקה לגגך (שם כב ח), הנך יפה בעולם הזה, הנך יפה בעולם הבא: הנך יפה רעיתי, (ו) ר' סימון בן פזי אמר היא מקלסת אותו לשון פשוט, והוא מקלס אותה לשון כפול, למה הוא מקלס אותה לשון כפול, שאם אינה עושה רצונו יכול להמירה באחרת, אבל היא מקלסת

הערות ותקונים

שאותן הארזים היו אומרים שירה, ובספר והזהיר והיו הארזים נותנין שירה להקב"ה: (סא) אמר רשב"נ כמה מיני ארזים, מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ד בשם התנחומא ושנה בירושלמי כתובות סוף פ"ז וחסר שם האומר, ובב"ר פט"ו אות א' מובא ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן וכן הוא ג"כ בשמ"ר פל"ה אות א', ומובא גם בתנחומא הנדפס תרומה שם אות ט' ובס' והזהיר דף עט ע"א: (סב) ברוש אלטיין, בכ"י רח"ס בטעות אלתיק, ובכ"י רומי אלטיק, וצ"ל אלטין, כמו שהוא ג"כ בנדפס אלטין, ובס' והזהיר השמיט זה, וכן הביא הערוך ערך אלטין בשם הילמדנו תרומה והוא המאמר שלפנינו בתנחומא, והמלה יונית ἐλάτη מין ארז ועץ שמן (פיכטע, טאננע): (סג) תדהר איספרנמין, ובכ"י רומי אוספרנמין, ובכ"י רח"ס איספינדמין, ובנדפס איספו נרמוז, ויש להחבירה, וצ"ל איספנדמון כמו שהוא בכ"י רח"ס, ובס' והזהיר השמיט זה, ומובא נכון בערוך ערך אספנדמון בשם הילמדנו, והוא המאמר מתנחומא הנדפס, והיא מלה יונית σφενδαμνος ופירושה מין ארז: (סד) תאשור נקשנון, בכ"י רומי נקסטן, ובכ"י רח"ס נקסונין, ובנדפס פקסנין, ובכולם בטעות, וצ"ל פקסנון, ובירושלמי כתובות שם ותאשור פילקסינה, ומובא בערוך ערך פקסן וז"ל בב"ר פט"ו תאשור פקסונין למה נקרא שמו תאשור שהוא מאושר מכל מיני ארזים, וכן ישנו בילמדנו פרשת ויקחו לי תרומה עכ"ל, וכוון למאמר התנחומא הנדפס, וכתב שם המוספי פי' בל"י πυξινος מין עץ ארז אשר עלהו לא יבול: (סה) מה שעשו ישראל בשטים, בנדפס מה שעתידין לעשות בשטים, שנאמר וישב ישראל בשטים (במדבר כה א), ובס' והזהיר ולפה שישראל עתידים להכשל בשטים: (סו) שנאמר וישב ישראל בשטים, אחר זה נוסף בנדפס ולא תאמר בארון שעשה משה, אלא אפילו כל ארון שישראל עושין, צריכין ליתן ארז של שיטה בו. וזה ליתא בס' והזהיר, לכן הוספה מאוחרת היא: (א) אמר ר' עקיבא, ידים פ"ג מ"ה, ומובא גם בנדפס תצוה אות ה': (ב) אמר ר' אלעזר בן עזריה, כן הוא גם בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס ובנדפס אמר ר' אליעזר בן עזריה: (ג) כך וכך סובין, בנדפס נוסף „וסלית לי מתוכה גלוסקא אחת יפה מנופה ומעולה": (ד) א"ר, כן הוא גם בכ"י רומי ורח"ס, ובנדפס נשמטו המלות א"ר ומובא בילקוט רמז שע"ה ריש תצוה ובילקוט שה"ש רמז תתקפ"ד בשם התנחומא וגם הוא השמיטם: (ה) הנך יפה במעשים, עיין בקלת הרחבת לשון במדרש חזית פ"א פסוק הנך יפה רעיתי וריש פ"ד שם פסוק הנך יפה: (ו) ר' סימון בן פזי, כ"ה גם בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס ובנדפס וילקוט

אותו לשון פשוט, שאינה יכולה להמיר אותו באחר, הנך יפה דודי אף נעים, לפיכך הנך יפה רעיתי הנך יפה עיניך יונים, אלו סנהדרין, מה כל הגוף מהלך אחר העינים, כך ישראל היו מהלכין אחר סנהדרין, על מה שאומרין להם טמא טמא טהור טהור, (ז) עיניך יונים, מה היונה הזאת כשהעופות כולן נשחטין הם מתפרכסין, אבל היונה אינה עושה אלא פושטת צוארה, (ח) כך אין נותן נפשו על הקב"ה אלא ישראל, שנאמר כי עליך הורגנו כל היום [נחשבנו כצאן טבחה] (תהלים מד כג), (ט) מבעד לצמתך (שה"ש ד א), האשה הזו כשגודלת שער ראשה. היא נותנת את השער לאחריה, והוא נאה לה, כך ישראל סנהדרין שלהם היתה יושבת בלשכת הגזית ומצומצמת מבעד לצמתך: ד"א עיניך יונים, אמר ר' יצחק אמר להם הקב"ה (י) דוגמא שלך דומה ליונה, מי שמבקש ליקח חטים, אומר לחבירו הראיני דוגמא שלהן, אף את דוגמא שלך דומה ליונה, כיצד כשהיה נח בתבה מה כתיב, וישלח את היונה וגו', ותבא אליו [היונה] לעת ערב (בראשית ח ח ויא), אמר להן הקב"ה מה היונה הביאה אורה לעולם, אף אתם שנמשלתם ליונה הביאו שמן זית והדליקו לפני, שנאמר ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית:

[ב] [**ואתה** תצוה וגו']. (יא) זש"ה ראשך עליך ככרמל (שה"ש ז ו), (יב) הדלים והרשים שבכם הן חביבין לפני כדניאל, [מלך אסור ברהטים] (שם), אמר להן הקב"ה כביכול (יג) אסור אני ביניכם, בזכות מה, (יד) בזכות הריצות שרץ אברהם לפני, שנאמר וימהר אברהם האהלה, ואל הבקר רץ אברהם (בראשית יח ו ז), הוי מלך אסור ברהטים, (טו) ר' לוי אמר בזכות יעקב שכתיב בו ברהטים בשקתות המים (שם ל לח): (טז) ד"א מלך אסור ברהטים, א"ל הקב"ה למשה, משה מלך עשיתיך, מה המלך גוזר והן עושין, אף אתה גוזר עליהן והן עושין, ואתה תצוה וגו':

הערות ותקונים

ובילקוט שה"ש ר' שמעון בן פזי: (ז) עיניך יונים מה היונה הזאת, בנדפס נוסף לפני זה „ד"א [עיניך יונים] מה היונה הזו כל אחת ואחת מכרת חלונה ושובכה, כך ישראל כל אחד ואחד מן התלמידים מכיר את מקומו, ד"א עיניך יונים, מה היונה הזו משהיא מכרת את בן זוגה אינה זזה ממנה, כך ישראל משהכירו להקב"ה שוב אינם זזים ממנו ואין מניחין אותו", ואח"ז הביא ד"א מה יונה זו כל העופות כשהן נשחטים כו' כמו לפנינו: (ח) כך אין נותן נפשו על הקב"ה אלא ישראל, בנדפס „כך אין אומה בעולם נהרגת על קדושת שמו ומוסרת עצמה להריגה אלא ישראל: (ט) מבעד לצמתך עד ד"א עיניך יונים אמר ר' יצחק ליתא בנדפס: (י) דוגמא שלך דומה ליונה, דרש עיניך לשון דוגמא כמו בלשון חכמים: (יא) זש"ה ראשך עליך ככרמל, מובא בילקוט שה"ש רמז תתקצ"ב בשם התנחומא: (יב) הדלים והרשים שבכם, בכ"י רומי הדלים הרשים שבכם, ובכ"י רח"ס ובילקוט שה"ש הדלים שברשים הם חביבים עלי כדניאל. וצ"ל הדלים והרשים כמו לפנינו, ודרש על סיפא דקרא ודלת ראשך כארגמן, ודרש ראשך מלשון רש ועני. ולפנינו חסר הדרשה על רישא דקרא, ונמצא בוי"ר פל"א אות ד', גם בחזית פ"ז פסוק ראשך עליך ככרמל, וכך איתא שם, ראשך עליך ככרמל, אמר הקב"ה לישראל, הרשים שבכם חביבין עלי כאליהו שעלה לכרמל, שנאמר ואליהו עלה אל ראש הכרמל, ודלת ראשך כארגמן, אמר הקב"ה הדלים שבכם חביבין עלי כדוד, (עיין בחדושי הרד"ל ובפי' מהרז"ו שדוד לבוש ארגמן לבוש מלכות), ויש אומרים כדניאל דכתיב ביה והלבישו לדניאל ארגונא, ע"כ, ובמלות „יש אומרים" הכוונה להתנחומא שלפנינו, ובתנחומא הנדפס אות ו' נמצא נכון ראשך עליך ככרמל רש שבישראל שקול כאליהו, שנאמר ואליהו עלה אל ראש הכרמל, ודלת ראשך כארגמן, הדל שבישראל שקול כדניאל דכתיב ביה והלבישו לדניאל ארגונא: (יג) אסור אני ביניכם, בוי"ר ובחזית ובנדפס אסור בשבועה: (יד) בזכות הריצות שרץ אברהם, בנדפס בזכות שתי ריצות שרץ אברהם לפני, שנאמר ואל הבקר רץ אברהם, וירא וירץ לקראתם (בראשית יח ז ב): (טו) ר' לוי אמר בזכות יעקב, כ"ה גם בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס במקום ר' לוי אמר כתוב שם ד"א בזכות יעקב. ובוי"ר שם ובחזית ר' אבא בר כהנא אמר בזכותו של אברהם אבינו דכתיב ואל הבקר רץ אברהם, ר' לוי אמר בזכותו של יעקב דכתיב אשר פצל ברהטים, ובנדפס הגירסא כלדרש ר' אבא בר כהנא מלך אסור ברהטים זה יעקב שכתיב בו ברהטים בשקתות המים, והוא המאמר מר' לוי. ובשם ר' אבא בר כהנא מובא בוי"ר ובחזית בזכותו של אברהם: (טז) ד"א מלך אסור ברהטים, א"ל הקב"ה למשה, וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס, אולם בוי"ר שם ובחזית שם, הנוסחא אמר ר' ברכיה מלך אסור ברהטים זה משה דכתיב ביה (דברים לג ה) ויהי בישרון מלך, אסור ברהטים שגזר הקב"ה עליו שלא יכנס לארץ ישראל בשביל מי בשביל רהטים של מי מריבה, ובחזית שם סיים עוד ר' נחמיה אמר מלך זה

משה

[ג] **ואתה** תצוה וגו' ויקחו אליך [שמן זית זך], (יז) למה לא שמן אגוזים (יח) ולא שמן צנונות, אלא בשמן של זית, לפי (יט) שהשמן זית אורה לעולם:

(כ) שמן זית זך [כתית] למאור, בנוהג שבעולם אדם אם יש לו שמן רע מדליקו בנר, אבל היפה הוא נותנו בתבשיל, אבל בבית המקדש לא היו עושין כך, אלא שמן זית זך היו נותנין למאור, והשני לו היו נותנין למנחות, (כא) אמר דוד כי אתה נרי ה' וגו' (ש"ב כב כט):

[ד] (כב) **ד"א** ואתה תצוה וגו', לא בשביל שאני צריך אורה, אלא בשביל להאיר לך, אמר ר' יוחנן העין הזו לבנה, והשחור באמצע, מהיכן הוא צריך לראות, לא מן הלבנה, ואינו כן, אינו רואה אלא מתוך השחור, ועל אור העינים אין אתה יכול לעמוד, (כג) ואתה מבקש לעמוד על דרכי, שלא יטעה אותך יצרך לומר שמא צריך הוא אורה, (כד) אמר ר' אבין הלוי (את (כה) מבקש מי שהוא רוצה) [את מוצא מי שהוא מבקש] לעשות לו חלונות, (כו) עושה אותם רחבות מבפנים, וצרות מבחוץ, למה שיהיו שואבות אור, אבל של בית המקדש היו רחבות מבחוץ, וצרות מבפנים, למה שיהא האור יוצא מבית המקדש ומאיר לעולם, האור יוצא מתוך ביתי, ואני צריך לאורה, ושמא תאמר למה צריך לנר, בשביל להאיר לנו, ויקחו אליך וגו', להעלות נר תמיד, שיהא אורך לפני תדיר, אמר דוד אור זרוע לצדיק (תהלים צז יא):

הערות ותקונים

משה שנאמר ויהי בישרון מלך, אמר הקב"ה למשה מניתיך מלך על ישראל, ודרכו של מלך להיות גוזר ואחרים מקיימין, כך תהא גוזר על ישראל והן מקיימין, הה"ד לו את בני ישראל, ע"כ, וכן כאן דורש כן על ואתה תצוה, כיון שאתה מלך, מה מלך גוזר ואחרים מקיימין, כך אתה תהא גוזר: (יז) למה לא שמן אגוזים, מובא בילקוט תצוה רמז שע"ח בשם התנחומא: (יח) ולא שמן צנונות, בנדפס אות ו' נוסף ולא שמן דגים או שאר שמנים: (יט) שהשמן זית אורה לעולם, בנדפס לפי שהזית סימן אור לעולם, ובעל זית רענן כתב מפני שאור צלול ולא כן בשאר מיני שמנים או שמן זית מחכים, ובעל עץ יוסף הביא שע"י הזית ידע נח שפסק המבול ויהי אור לעולם: (כ) שמן זית בנוהג שבעולם, לפני זה נמצא בנדפס מאמר גדול, שנו רבותינו שלשה זיתים ונמצא במנחות פ"ו ובת"כ פ' צו בהרבה שינוים, ועיין בענף יוסף בתנחומא שם, ושם' והזהיר פ' תצוה (דף נ"ט ע"א) ליתא ג"כ, והחל אתה נזכר על הדבר, והוא מן תנחומא הנדפס באות ו', ואולי נלקח זה מגוף הילמדנו, והמאמר שנו רבותינו שלשה זיתים השמיט והחל שמן זית זך בנוהג שבעולם כמו שהוא בתנחומא הנדפס, וסיים למה כן שהזית מביא אורה לעולם, והפך הסדר, כי הסיום הזה הוא בתנחומא שם במאמר שלפניו, למה לא שמן אגוזים כו', לפי שהזית סימן אור לעולם, ולפניו היתה הגירסא שהזית מביא אורה לעולם, עיין לעיל הערה י"ט, והרב בעל ענפי יהודה בס' והזהיר אות ב' כתב עיין תנחומא פ' תצוה וליתא הסיום שהזית מביא אורה לעולם, וכן בילקוט ליתא, ונעלם ממנו שנמצא בתנחומא רק במאמר שלפניו וכן איתא בילקוט: (כא) אמר דוד כי אתה נרי ה', וכן הוא בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס ובנדפס ובילקוט ובס' והזהיר מובא הכתוב כי אתה תאיר נרי (תהלים יח כט), ובס' והזהיר הביא הגירסא אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה אור לנו ואתה צריך אורה, כי אתה תאיר נרי: (כב) ד"א ואתה תצוה, לא בשביל שאני צריך אורה אלא בשביל להאיר לך, מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ס ד"ה כי הנה החשך לפי שנאמר ואתה תצוה בשם התנחומא. ומן אמר ר' אבא בר כהנא הוא מן פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה, ושם מובא מאמר אחר אמר ר' ברכיה ברבי תולדות האש מלמעלן אין כח בעין לראותו, שנאמר ונוגה לאש ומן האש יוצא ברק (יחזקאל א יג), וברק אין כח בעין לראותו, והוא צריך לאורה, וכן מובא זה בס' והזהיר, והוא גורס והברקים אין כח בעין לראותן, ואינו צריך לאורה משלך, אלא לזכותך ולהאיר לך: (כג) ואתה מבקש לעמוד על דרכי, בנדפס לעמוד על דרכו של הקב"ה: (כד) אמר ר' אבין הלוי, בנדפס ובס' והזהיר אמר ר' אבין הלוי ברבי, ומובא בילקוט מלכים רמז קפ"ב בשם התנחומא: (כה) את מבקש מי שהוא רוצה, הלשון משובש, ותקנתי את מוצא מי שהוא מבקש, ונמצא נכון בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, וכן בנדפס את מוצא כל מי שמבקש לעשות לו חלונות: (כו) עושה אותם רחבות מבפנים וצרות מבחוץ, וכן נשנה בפסיקתא פסקא קומי אורי (דף קמה ע"א) אמר ר' חנינא חלונות היו בבית המקדש ומהן היתה אורה יוצאה לעולם, ומה טעם ויעש לבית חלוני שקופים אטומים (מ"א ו ד), שקופות היו ואטומות היו, מקטינות מבפנים ומרחיבות מבחוץ, כדי להוציא אורה לעולם. והעירותי שם בהערה נ"ה מקטינות מבפנים ומרחיבות מבחוץ, וכן נשנה בתנחומא ריש בהעלתך [וגם לפנינו בתנחומא פ' תצוה] כשאדם בונה בית עושה לו חלונות צרות מבחוץ וכו', ושלמה בנה בית המקדש ולא עשה כן, אלא עשה חלונות צרות מבפנים ורחבות מבחוץ, כדי שיהא האור יוצא

[ה] **באהל** מועד מחוץ לפרוכת (שמות כז כא), שלא יטעה אותך יצרך לומר צריך הוא אורה, ראה מה כתיב מחוץ לפרוכת וגו', לא היתה המנורה צריכה להנתן אלא לפנים מן הפרוכת, אצל הארון, והיא נתונה מחוץ לפרוכת, להודיעך שאינו צריך אורה, למה אמר לך, בשביל לזכותך למאור. ד"א בנוהג שבעולם מלך בשר ודם עושה לו מטה ושלחן, הוא נותן את המנורה משמאלו, אבל בבית המקדש אינו כן, (כז) אלא המנורה היתה נתונה מימינו של שלחן, להודיעך שאינו צריך אורה משלך, למה אמר לך, להאיר לך לעולם הבא, כשתבא חשיכה על אומות העולם, שנאמר כי הנה החושך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה (ישעיה ס ב):

[ו] **ד"א** שמן זית זך. את מוצא מי שנתון בחשך רואה מה שבאור, ומי שנתון באור אינו רואה מה שבחשך, אבל הקב"ה רואה מה שבחשך ומה שבאור, אמר דניאל הוא גלי עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשוכא ונהורא עמה שרא (דניאל ב כב). (כח) אמר ר' יהודה בר אלעאי (כט) השמש הזה נתון בתוך חיקו, שנאמר לשמש שם אוהל בהם (תהלים יט ה), ובתקופת תמוז הוא יוצא מתוך חיקו לבשל את הפירות, ואין העולם יכול לעמוד בו, למה שהוא קשה באורו, אמר הקב"ה בבריה שלי אין אתה יכול להסתכל, ואני צריך לאורה משלך, אלא למה אמרתי לך לעולם הבא: שמן זית,

---

הערות ותקונים

מבפנים מבית המקדש ומאיר לחוץ, שכן הוא אומר ויעש לבית חלוני שקופים אטומים כו', והעירותי שבגמרא מנחות פ"ו ע"ב הנוסחא מוטעת ע"י שגיאה שנפלה בדברי רש"י שם, כי ז"ל הגמרא, ויעש לבית חלוני שקופים אטומים, תנא שקופין [מבפנים] ואטומים [מבחוץ], ופירש"י שקופים מבפנים, שהמשקוף של חלונות היינו צר שבחלון היה מבפנים והרוחב שבחלון מוחזר כלפי חוץ, להוציא אורה לעולם, עכ"ל. אולם באמת דברי רש"י מסורסים הם, בטעות אחד המעתיקים, וכצ"ל שהמשקוף של חלונות היינו הרוחב שבחלון מוחזר כלפי חוץ, והצר שבחלון היה מבפנים, כמו שהוא לפנינו בפסיקתא, גם בתנחומא בהעלתך שהבאתי, גם לפנינו בפ' תצוה, והטעות הלזו ברש"י הולידה טעות גדולה מזו להמגיה בש"ס שהגיה במסגרת המלות „מבפנים" „ומבחוץ". ובאמת צ"ל להיפך שקופים מבחוץ ואטומים מבפנים ועדים נאמנים לדברי שהיתה כן הגירסא הנכונה לפני רש"י ז"ל הם דבריו בעצמו בפירושו למ"א ו' ד' שכתב שם וז"ל, שקופים אטומים, רבותינו פירשו שקופים לשון ראיה ופתיחה והשקפה, פתוחים מבחוץ ואטומים מבפנים, קצרים [צ"ל צרים] מבפנים שלא כדרך שאר חלונות אחרות העשויות למאור, להראות שאינו צריך לאורה, עכ"ל. גם לפני הרד"ק היתה הגירסא כן, כי כתב בפירושו שם ובדברי חז"ל שקופים מבחוץ ואטומים מבפנים לא לאורה אני צריך, כלומר רחבים היו מבחוץ וצרים מבפנים, [שלא כן] מנהג העולם, עכ"ל. ובתרגום יונתן פתיחן מלגיו וסתימן מלברא, וט"ס הוא, וצ"ל להיפך, פתיחן מלברא וסתימן מלגיו: (כז) אלא המנורה היתה נתונה מימינו של שלחן, בנדפס ובס' והזהיר הביאו שנאמר ושמת את השלחן מחוץ לפרוכת ואת המנורה נכח השלחן (שמות כו לה), ובמדרש חזית פ"ב פסוק שמאלו תחת לראשי איתא כך, אמר ר' יוחנן כתיב ושמת את השלחן מחוץ לפרוכת וגו' ואינו כן, אין אדם מניח את המנורה משמאל כדי שלא תהא מעכבת הימין, וכתב המ"כ ואינו כן בניחותא דרך תימה וכי אינו כן דרך העולם להניח המנורה נגד שמאלו כדי שיהא פנוי נגד ימינו לכל הושטות ידו, וכן היה במשכן, השלחן עם לחם הפנים דרך ביאת הפתח שהיתה במזרח, והמנורה בדרום, וגילוי שכינה באה מצד מערב, ששם הארון והכפורת וכרובים, ואמרו חז"ל שכינה במערב, וכדאיתא בפ' נשא פי"א ובמדרש איכה בסוף פסוק היו צריה, ובתלמוד בהרבה מקומות נמצא שהמנורה היתה בשמאל, השכינה והשלחן בימין, שהוא היה עיקר חיבוק ודבוק השכינה, ובספר אות אמת מצאתי גירסא אחרת משם נוסחא אחרת, אבל הכל עולה בקנה אחד בריאות וטובות, ואף כי אין מאמר זה מסכים עם התנחומא בפ' תצוה, הלא דברי תורה כפטיש וגו': (כח) אמר ר' יהודה בר אלעאי, וכן מובא בילקוט תצוה בשם התנחומא, אולם בנדפס אות ח' אמר ר' יהודה בר' אלעזר, ויש לתקן שם שצ"ל בר' אלעאי. וכן בס' והזהיר (דף ק' ע"א) אשר העתיק דבריו מן התנחומא הנדפס (או מן גוף הילמדנו) הביא אמר ר' יהודה אמר ר' אלעאי צ"ל אמר ר' יהודה ב"ר אלעאי: (כט) השמש הזה נתון בתוך חיקו, וכ"ה בכ"י רומי, אולם נכון כגירסת כ"י רח"ש בתוך תיקו, וכן הוא בילקוט תצוה בשם התנחומא, וכן הוא בנדפס, וכן במדרש שו"ט מזמור י"ט בפסוק לשמש שם אוהל בהם, ר' פנחס בשם ר' אבא אמר השמש נתון בתיק, ולדעתי יותר נכון שצ"ל נשתיקו, או נרתיקו, עיין פסיקתא פסקא אחריתא דסוכות (דף קפו ע"א) ונשתיק יש לו כשם שכתיב לשמש שם אוהל בהם, והוא ניתן בתוך נשתיקו, ועיין

שם

ביצד היו עושין את השמן, (ל) שנו רבותינו הזיתים שהיו עושין פירות יפין היו ניכרין להן, היו נוטלין אותן וכותשין אותן, השמן הראשון שהיה יוצא היו מפרישין אותו למנורה, והשני לו למנחות, לקיים מה שנאמר שמן זית זך כתית למאור, (לא) אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה הייתם זקוקים לאורו של בית המקדש, אבל לעולם הבא בזכותו של אותו הנר, אביא לכם את מלך המשיח שנמשל לנר, (לב) שנאמר שם אצמיח קרן לדוד [ערכתי נר למשיחי] (תהלים קלב יז), ולא עוד אלא שאני עושה לכם אורה, שכך אמר ישעיהו והיה ה' לך לאור עולם ואלהיך לתפארתך וגו' (ישעיה ס יט):

[ז] **וזה** הדבר אשר תעשה להם וגו' (שמות כט א). (לג) זש"ה כבוד חכמים ינחלו (משלי ג לה), אלו ישראל, וכסילים מרים קלון (שם), אלו אומות העולם, ואימתי ינחלו ישראל את הכבוד, כשקיבלו את התורה מסיני, (לד) אמר ר' יוחנן ששים רבוא של מלאכי השרת ירדו עם הקב"ה לסיני, והיו נותנין עטרות בראש כל אחד ואחד מישראל, (לה) אמר ר' אבא בר כהנא כשעמדו ישראל על הר סיני ואמרו נעשה ונשמע, מיד חיבבן הקב"ה, ונתן לכל אחד ואחד מהם שני מלאכים, והיה האחד (לו) חוגר זיינו, והאחד נותן לו עטרה בראשו, אמר ר' סימון (לז) פורפיראות הלבישן, שנאמר ואלבישך רקמה (יחזקאל טז י). ר' שמעון בן יוחי אומר כלי זיין נתן להם ושם המפורש חקוק עליו,

---

הערות ותקונים

שם בהערה י': (ל) שנו רבותינו, תוספתא מנחות פ"ט: (לא) אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה כו', לפני הסיום הזה נמצא בילקוט תצוה רמז שע"ח בשם התנחומא מאמר גדול אשר איננו לפנינו המתחיל ד"א אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה אומר לנו שנאיר לפניך כו', משל למה הדבר דומה לפקח וסומא כו', וזה הוא מן התנחומא פ' בהעלתך, והילקוט ערבם יחד: (לב) שנאמר שם אצמיח קרן לדוד, אחר זה נמצא הוספה בנדפס סוף אות ח' זובח תודה יכבדנני ושם דרך אראנו בישע אלהים (תהלים נ כג), ר' פנחס בר יוסי אומר אלו מדליקים נרות לרבים במבואות האפלין, אמר רשב"ל מפני מה זכה שאול למלכות, מפני שהיה זקנו מדליק נרות לרבים כו', וזה נוסף מן וי"ר פ"ט אות ב', וכן נשנה בירושלמי שבועות סוף פ"ג ה"י (דף לד עד), אבל דברי התנחומא נובעים מן וי"ר, כי גם שם מובא מאמר בשם ר' פנחס ב"ר יוסי, רק בסגנון אחר, ואולי יש לתקן כן בתנחומא כמו שהוא בוי"ר: (לג) זש"ה כבוד חכמים ינחלו, מובא בילקוט משלי רמז תתקל"ה, ועל התחלת המאמר נרשם „מדרש", ומן ד"א כבוד חכמים ינחלו אלו ישראל, הוא מהתנחומא, וכן מובא בנדפס אות י"א, והמאמרים מאות ט' י' נוספו בהתנחומא הנדפס וליתא בכ"י שלפנינו: (לד) אמר ר' יוחנן ששים רבוא של מלאכי השרת, נשנה בפסיקתא דרב כהנא פסקא נחמו (דף קכד ע"ב) ובפסיקתא רבתי פכ"א פסקא י' הדברות, ושם גורס וביד כל אחד ואחד עטרה לעטר בה כל אחד ואחד מישראל, ובנדפס שנאמר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים סח יח), וזה מיותר, וזה בפסיקתא שם בהתחלת הדרשה רכב אלהים אמר ר' אבודימי דמן חיפא שניתי במשנתי עשרים ושנים אלף של מלאכי השרת ירדו עם הקב"ה על הר סיני כו', אבל לא יליף מפסוק זה לששים רבוא, וליתא גם בילקוט משלי שם: (לה) אמר ר' אבא בר כהנא, בפסיקתא רבתי שם ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן אמר מאה ועשרים ריבוא, ובפסיקתא דרב כהנא שם בטעות ר' אחא בשם ר' אחא, וצ"ל ר' אבא בר כהנא, וע"ש בהערה ל': (לו) חוגר זיינו, ובפסיקתא רבתי מוסרו זונא, והוא בטעות, וצ"ל אוסרו זייני, ופי' כלי זיין, ובילקוט משלי שם כתוב חוגרו כלי זיין, ובפסיקתא רבתי שם אחר המאמר מר' אבא בר כהנא נמצא גם מאמר מר' הונא רבה דצפורין שאומר זונס [צ"ל זוני], שנאמר מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם (איוב יב יח), ור"ל כי ר' הונא אמר זוני הלבישם פי' חגורה, כי פירוש מלת זוני ביוני וברומי zona Ζωνη אזור וחגורה, (גירטעל), ומובא בערוך ערך זן א' בשם הילמדנו ואתה תצוה גם פסיקתא נחמו, ומה שהביא בשם הילמדנו הוא המאמר מתנחומא הנדפס כי הנדפס מס' שמות הוא הילמדנו. ובפסיקתא שם הערה ל"ב העירותי כי חסרים פה בערוך איזה מלות, וכצ"ל לאסרו זייני ור' הונא אמר זוני, ושתי המלות „פי' אזור" נשמטו ממקומם וצ"ל אחר סיום המאמר, כי המלות כמה דתימא כו' הם לשון הפסיקתא, ועיין גם ברבתי פל"ג פסקא אנכי אנכי, ומדרש תהלים מזמור ק"ג, ותנחומא כ"י פ' שלח בהוספה אות א', ותנחומא הנדפס שלח אות י"ג, במ"ר פט"ז אות כ"ד, וילקוט תהלים רמז תתנ"ח, ותמצא נוסחאות שונות אחת מרעותה, וראוי להשוותן יחד זו מול זו. לדעת ר' אבא בר כהנא חוגרו זייני, ולדעת ר' הונא חוגרו זוני (פי' חגורה), ולפנינו בתנחומא הנדפס חסר המאמר מר' הונא רבה דציפורין, ונמצא בפסיקתא נחמו שם גם ברבתי. וכן בתנחומא הנדפס אחר המאמר מר' סימון כתוב שם רבי הונא דציפורין אמר זונאית חגר להם שנאמר ואחבשך בשש, הסיום מהכתוב הוא בטעות, וצ"ל שנאמר מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם, ובתנחומא שם פירש המפרש בעל עץ יוסף בטעות זונאיות פי' גזר דין: (לז) פורפיראות הלבישן

הוי כבוד חכמים ינחלו אלו ישראל שקיבלו את התורה, וכסילים מרים קלון, אלו אומות העולם, הקב"ה עושה להם קלון. (לח) (לט) אמר ר' שמואל כבוד חכמים ינחלו, אלו דוד ושלמה שבנו בית המקדש, וכסילים מרים קלון, אלו אומות העולם שהחריבוהו, הקב"ה עושה להם קלון, (מ) אמר ר' נחמן ראה מה כתיב אדני בעיר צלמם תבזה (תהלים עג כ), (מא) למה בעיר, אלא המשל אומר במקום שהלסטים מקפח שם הוא נתלה, לכך כתיב בעיר: (*מא) ד"א כבוד חכמים ינחלו, אלו משה ואהרן, וכסילים מרים קלון, אלו דתן ואבירם, למה בשעה שירד המן לישראל אמר משה איש אל יותר ממנו עד בוקר, ולא שמעו אל משה (מב) [ויותירו אנשים ממנו עד בקר (שמות טז יט כ), ומי היו אלו דתן ואבירם], (מג) אמר ר' לוי (מד) קלאנון (חיל) של תולעים היו יוצאים מתוך אהליהם: ד"א כבוד חכמים ינחלו, (מה) זה אהרן ובניו (מו) שנתבסמה הכהונה בידם על פי הדיבור, וזה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם וגו':

[ח] [וזה הדבר וגו'], זש"ה לעולם ה' דברך נצב בשמים (תהלים קיט פט), (מז) אמר ר' ברכיה הכהן (מח) מעולם היית נוהג עמנו במדת הרחמים, (מט) אימתי בשעה שהושלך אברהם אבינו לכבשן האש, היו המלאכים מריבין זה עם זה, מיכאל

הערות ותקונים

הלבישן, פי' ביוני ἁπορφυρα בגד תכלת (פורפור): (לח) אמר ר' שמואל, כן הוא בכ"י רומי, ובילקוט משלי רמז תתקנ"ה נשמט (מאמר) אמר ר' שמואל, ובכ"י רח"ס אמר ר' שמואל בר נחמן ראה מה כתיב ה' בעיר צלמם תבזה פתח אמר ר' שמואל וחסר כל המאמר שלו עד אמר רב נחמן ראה כתיב, ובכ"י הזה הגיה אמר ר' שמואל בר נחמן, ובאמת דברי ר' שמואל לחוד ומאמר רב נחמן לחוד, וצריך להפריד הדבקים ולהגיה שם מאמר אמר ר' שמואל כמו שהוא בכ"י לפנינו ובכ"י רומי, ובנדפס חסר ג"כ שורה שלימה אחר שסיים מאמר אמר רשב"י, וכצ"ל וכסילים מרים קלון אלו אומות העולם [אמר ר' שמואל כבוד חכמים ינחלו אלו ישראל שקיבלו את התורה וכסילים מרים קלון אלו אומות העולם] שגטלו אפופסין שלהן מסיני, והשמיט מן אומות העולם עד אומות העולם, ובנדפס שם סיים מכין אמר ר' יוחנן שנאמר והגוים חרב יחרבו (ישעיה ס יב), הוי קורא חורב יחרבו מחורב יחרבו, הוי וכסילים מרים קלון, פי' בשביל שלא קיבלו התורה שניתנה בחורב יחרבו. והסיום הזה נמצא גם בתנחומא במדבר, מדרש במ"ר פ"א, ובירושלמי סוטה פ"ז דף כא ע"ד ושם איתא ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן. ופי' אפופסין ביוני ἀπόφασις גזר דין: (לט) אמר ר"ש, מובא בילקוט משלי שם, ד"א כבוד חכמים ינחלו אלו דוד ושלמה, וכן הוא בנדפס, ומובא בערוך ערך צלם בשם הילמדנו, והוא המאמר מתנחומא הנדפס, (כי התנחומא הנדפס על שמות לקוח כולו מן הילמדנו): (מ) אמר ר' נחמן, בנדפס חסרים המלות, וכן היה חסר גם לפני בעל הערוך בערך צלם: (מא) למה בעיר, מובא בילקוט משלי שם, גם בילקוט תהלים רמז תת"ח בשם התנחומא, והמשל מובא גם באסתר רבה סוף פ"ג: (*מא) ד"א, מובא בילקוט משלי שם: (מב) ויותירו וגו', ומי היו אלו דתן ואבירם, הוספתי ע"פ התנחומא הנדפס, וכן בכ"י פ' בשלח אות כ"ד ויותירו אנשים דתן ואבירם, וכן מובא ברש"י (בשלח ט"ז כ'), והוא לקוח מהתנחומא כ"י: (מג) אמר ר' לוי, וכ"ה בכ"י רומי, אבל בכ"י רח"ס ובנדפס אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי: (מד) קלאנון חיל של תולעים היו יוצאים מתוך אהליהם, הסגרתי מלת „חיל" כי היא הוספת המעתיק, וליתא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובכ"י רומי בטעות קלאסן נתחברו אותיות נו ונעשו ט, ובכ"י רח"ס בטעות קאליון של תולעים, צ"ל קלאנון, ובנדפס הגירסא מהו וירם תולעים ויבאש (שם) היתה קלאגין של תולעים יוצאין מתוך אהליהם של דתן ואבירם, ונכנסין לתוך אהליהם של ישראל הוי וכסילים מרים קלון, ע"כ. ודרש קלון כמו קלאגין, ודברי התנחומא הנדפס (שהוא הילמדנו מספר שמות), מובא בערוך ערך קלן ב', וכתב שם המוספי פי' המון הבא בבהלה ובחפזון עכ"ל. ולדעתי הוא כמו קולגין המובא בערוך ערך קל ה' בשם הפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (דף סו ע"ב), ואחר כך הביא עליהן קולגין, ועיין בפסיקתא שם הערה פ"ז: (מה) ד"א זה אהרן ובניו, לפני זה נמצא עוד בתנחומא הנדפס ד"א כבוד חכמים ינחלו זה שבט הלוי, וכסילים מרים קלון זה קרח ועדתו: (מו) שנתבסמה הכהונה בידם, בכ"י רומי בטעות שנתכספה, ובכ"י רח"ס שנכנסה הכהונה, וצ"ל שנתבסמה, כמו שהוא נכון בתנחומא הנדפס אות י"א, גם הגירסא שם שנתבסמה כהונה גדולה על פי הדבור: (מז) אמר ר' ברכיה הכהן, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס אות י"ב הגירסא אמר ר' ברכיה הכהן בר' [צ"ל ברבי]: (מח) מעולם היית נוהג עמנו במדת הרחמים, ובנדפס הגי' לעולם אתה נוהג עמנו במדת רחמים, ויש לתקן כמו שהוא לפנינו, ועיין בפסיקתא רבתי פ"א רבי תנחומא בר אבא אמר מהו לעולם ה', אמר דוד רבון העולמים לעולם אין אתה בא עלינו בדין אלא במדת רחמים, אלולי כך לא היינו יכולין לעמוד אפילו שעה אחת, לעולם אלהים אין כתיב כאן, אלא לעולם ה', כמה את דנו באותה מדה של רחמים כו': (מט) אימתי בשעה שהושלך אברהם אבינו, מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ז בשם התנחומא, ועיין פסחים קי"ח

אומר אני ארד ואציל אותו, וגבריאל אמר אני ארד ואציל אותו, אמר הקב"ה אני ארד בכבודי ואציל אותו, שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים וגו' (בראשית טו ז). אמר להן לבני בניו אתם מצילין, כיון שירדו חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש, (נ) ירד המלאך והצילן, באותה שעה אמרו המלאכים, (נא) לעולם ה' דברך נצב בשמים (תהלים שם), כוננת ארץ ותעמוד (שם שם צ), אתה הוא קיומו של עולם: ד"א ותעמוד, תעמוד בדבריך, באיזה דבר, בדבר אשר דברת לאהרן שתהא הכהונה (נב) מתבסמת בידו:

[ט] וזה הדבר אשר תעשה להם. (נג) להם אתה עושה ולא לאחרים, התחיל ללמדן האיך יהיו מטהרין ואוכלין בקדשים, (נד) היאך יהו טובלין ואוכלין בתרומה, לקדש אותם לכהן לי, (נה) אמר ר' מני בשם ר' אליעזר כל מקום שנאמר לי, (נו) לעולם ולעולמי עולמים, בכורות לעולם, שנאמר כי לי כל בכור (במדבר ג יג), הכסף והזהב לעולם, שנאמר לי הכסף ולי הזהב (חגי ב ח), המלכות לעולם, שנאמר כי ראיתי בבניו לי מלך (ש"א טז א), והארץ לעולם, שנאמר כי לי הארץ (ויקרא כה כג), וישראל לעולם, שנאמר כי לי בני ישראל (שם שם נה), והלוים לעולם, שנאמר והיו לי הלוים (במדבר ג יב), הכהונה לעולם, שנאמר לכהן לי (שמות כט א):

[י] וזה הדבר אשר תעשה להם וגו'. לקח פר אחד בן בקר (שם), (נז) במקח ולא מן הגזל ואילים שנים (שם), (נח) איל מכאן ואיל מכאן והפר באמצע, למה ג' כנגד ג' (נט) הדרי עולם, פר כנגד אברהם, ואל הבקר רץ אברהם (בראשית יח ז), ואילים שנים [תמימים] (שמות שם),

---

הערות ותקונים

קי"ח ע"א, ב"ר פמ"ד, שמ"ר פי"ח, ובחזית פ"א פסוק עד שהמלך, ובשו"ט מזמור קי"ז, ותמצא חלופי נוסחאות: (נ) ירד המלאך והצילן, בנדפס סיים שנאמר ענה נבוכדנצר ואמר בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו די שלח מלאכיה ושזיב לעבדוהי די התרחיצו עלוהי (דניאל ג כח): (נא) לעולם ה' וגו', אתה הוא קיומו של עולם, בנדפס נוסף לעולם ה' דברך נצב בשמים לדור ודור אמונתך, לדורי דורות קיימת אמונתך שאמרת לנו שאתו יורדין ומצילין לבני בניו של אברהם, כוננת ארץ ותעמוד למשפטיך עמדו היום, במשפט בראת את הכל, שנאמר בראשית ברא אלהים, ד"א למשפטיך עמדו היום, אפילו היום במשפט הוא יוצא, שנאמר בבוקר בבוקר משפטו יתן לאור (צפניה ג ה), למשפטיך עמדו היום, המה יאבדו ואתה תעמוד, אתה הוא קיומו של עולם, ד"א ואתה תעמוד, אתה תעמיד אחרים: (נב) מתבסמת בידו, בכ"י רומי מתכסכסת וצ"ל מתבססת, ונמצא נכון בכ"י רח"ס ובנדפס ובס' והזהיר (דף ק ע"א), ועיין לעיל הערה מ"ו: (נג) להם אתה עושה, מובא בנדפס אות י"ג, ובס' והזהיר דף ק ע"א, ושם נוסף "לשבט הזה את עושה ולא לאחר": (נד) היאך יהו טובלין ואוכלין בתרומה, בנדפס ובס' והזהיר נוסף "היאך יהו מתקדשין ואוכלין בטהרות סדר לו קדושת טהרות", ובס' והזהיר נשמט "האיך יהו טובלין ואוכלין בתרומה", גם במקום מלמדין צ"ל מטהרין: (נה) אמר ר' מני בשם ר' אליעזר, בנדפס אות י"ג היה כתוב ג"כ כל המאמר מר' מני כמו לפנינו בכ"י, וכן נמצא באמת בדפוס קאסטאנטינא ודפוס וויניציא, גם בס' והזהיר (דף ק ע"א) אשר העתיק מן התנחומא הנדפס או מהילמדנו, אולם המדפיס דפוס מאנטובה השמיט סיום המאמר, ונשאר רק התחלתו "כל מקום שנאמר לי לעולמי עולמים". ורשם "לעיל דף לט ע"ב" וכוונתו כי נמצא כבר בפ' תרומה דפוס מאנטובה בדף לט ע"ב (הוא באות ג'), ובדפוס ווירונא המאמר הזה מפ' תצוה הוא בדף לז ע"ב, ורשם ג"כ כמו המדפיס דפוס מאנטובה "לעיל דף לט ע"ב" בדף לז רשם "לעיל דף לט" והלך אחר המדפיס דפוס מאנטובה כעור באפילה, ולא ידע כי המדפיס כוון אל דפוס שלו במאנטובה דף לט ע"ב, וגם המדפיס דפוס פראנקפורט רשם בדף לג ע"ג "לעיל דף לט ע"ב" וזה מעוות לא יוכל לתקון, והמדפיסים האחרונים השמיטו "לעיל דף לט ע"ב" רק הסגירו כל המאמר מר' מני כאילו מיותר הוא, ובאמת יש שינויים במאמר, פה נאמר כל מקום שנאמר לי הוא לעולם ולעולמי עולמים, ושם הביא כל מקום שנאמר בו לי בעולם הזה ובעולם הבא, גם יש שינוים הרבה בראיות מהכתובים: (נו) לעולם ולעולמי עולמים, כן הוא גם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס וגם בנדפס, אבל לעיל בפ' תרומה אות ג' וכן בנדפס תרומה אות ג' איתא כל דבר שנאמר בו לי בעולם הזה ובעולם הבא, ובעל ספר והזהיר (דף ק ע"א) הביא גם בשם ר' מני כל מקום שנאמר בו לי בעולם הזה ולעולם הבא, וזה גורם מדפסים כי בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא הביא כל המאמר והראיות מהכתובים אשר השמיט המדפיס דפוס מאנטובה (עיין הערה כ"ה) וכתיב ג"כ כמו לפנינו בכ"י: (נז) במקח ולא בגזל, בנדפס נשמט מלת "במקח" ונשארו רק המלות "ולא מן הגזל, ודרש לקח במקח, וכן ולקחתם לכם דורש בפסיקתא פסקא ולקחתם לכם (דף קפא ע"ב) במקח ולא בגזל: (נח) איל מכאן ואיל מכאן והפר באמצע, בנדפס סיים "העמידם בגבעה" ובדפוס מאנטובה "כגבעה", ובס' והזהיר לא הביא זה: (נט) הדרי עולם, בכ"י רח"ס הברי עולם, אולם בכ"י רומי ובנדפס

[כנגד] יצחק ויעקב, ולחם מצות (שמות כט ב), (ס) בזכותם אברך הלחם. (סא) אמר ר' חייא בר אבא כשהיו הקרבנות קריבין היתה (סב) סאה ארבלית עושה סאה סולת, סאה קמח, סאה קיבר, סאה סובין, סאה מורסן, (סג) סאה גבונים, אבל עכשיו אדם מוליך סאה חטים לטחון, ואינו מביא אלא כשהוא מוליך ויותר מעט, (סד) למה שבטל לחם הפנים, ראה מה היו הקרבנות שהיו קריבין על גבי המזבח (סה) יפין להם, שכל מה שהיה קרב ממינו היה מברך את מינו, אמר ר' חייא בר אבא אפילו עיקרו של מזבח לא נעשה אלא בשביל כפרתן של ישראל, למה נקרא שמו מזבח, מ' שהוא מוחל עונותיהם של ישראל, ז' שהוא זכרון טוב לישראל, ב' שהוא ברכה לישראל, ח' שהוא חיים לישראל, לחם המצות ולחם הפנים היו מברכין את הלחם, וביכורים היו מברכין (סו) את פירות האילן, מעשה בר' יונתן בן אלעזר (סז) שהיה יושב תחת תאנה אחת, והיתה התאנה מלאה תאנים יפות, ירד טל והיו התאנים שואבים דבש, והיה הרוח מגבלן בעפר, באתה עז אחת והיתה מנטפת חלב בדבש, וקרא לתלמידים ואמר להם בואו וראו (סח) דוגמא מעין העולם הבא, וכל כך למה שהיו הקרבנות קריבין, מעשה בסופר אחד שהיה עולה לירושלים בכל שנה ושנה, והכירו אותו בני ירושלים שהיה גדול בתורה, אמרו לו טול לך חמשים זהובים בכל שנה ושנה ושב לך אצלינו, אמר להם יש לי גפן אחת (סט) והיא יפה לי מכולן, והיא עושה לי (ע) שלש דיפריאות בכל שנה, ושש מאות חביות היא עושה בכל שנה, הראשונה היא עושה שלש מאות, ושניה מאתים ושלישית מאה, ואני מוכר אותם בדמים יקרים הרבה, וכל השבח הזה לירושלים, בשביל ניסוך היין שהיו מקריבין, כיון שביטלו נמנעו כל הטובות הללו,

---

הערות ותקונים

ובנדפס לנכון הררי עולם ובס' והזהיר הררי עולם: (ס) בזכותם אברך את הלחם, וכן הוא בכ"י רומי, ובנדפס ובכ"י רח"ם בזכות לחם מצות אברך את הלחם: (סא) אמר ר' חייא בר אבא, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ם, וכן מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ה בשם התנחומא, ובילקוט שם מהפך סדר המאמרים, וכן בירושלמי פאה פ"ז ה"ד (דף כ ע"א) וסוטה פ"א ה"ח (דף יז ע"ב), ופ"ט הי"ד (דף כד ע"ב), אולם בנדפס בטעות אמר ר' הונא בר אבא וצ"ל ר' חייא בר אבא, וכן מובא לנכון בספר והזהיר אשר העתיק הדברים מהתנחומא הנדפס: (סב) סאה ארבלית, וכן הוא בכ"י רומי, ובכ"י רח"ם ארבלות, ובנדפס ארכלית, ובספר והזהיר (דף ק ע"ב) ארבלים, והנוסחא שלפנינו נכונה, ובכ"י רומי נרשם בצדו על סאה ארבלית „כאשר ינוע בכברה ת"י כמה דמחזרין בארבלא כן פי' הערוך" אולם שם מקום הוא, וכן הוא בירושלמי שם שרשמתי בהערה שלפניה, וכן מובא לנכון בשם הילמדנו בערוך ערך גנן, והיא עיר ארבל בגליל, ובכ"י רומי נרשם בצדו על סאה ארבלית „כאשר ינוע בכברה ת"י כמה דמחזרין בארבלא כן פי' הערוך" אולם שם מקום הוא: (סג) סאה גבונים, בכ"י רח"ם בטעות גנוזים, וצ"ל גנונים, ובכ"י רומי גנינין, ובנדפס גנינים, וכן בס' והזהיר גנונים, וכן מובא בערוך ערך גנן ב' בשם הילמדנו, והוא המאמר מתנחומא הנדפס, וכתב פי' מורסן עבה היוצא מן הקמח, וכן בירושלמי פאה שם סאה גניין, אולם בירושלמי סוטה פ"א ה"ח ופ"ט הי"ד חסרים המלות „סאה גניין" גם חסר בסוטה פ"ט „סאה סולת", ובילקוט חבקוק שם היה סאה אחד [עושה] חמש סאין, והשמיט מלת „ארבלית" גם השמיט „סאה גנונים" כי הביא רק חמש והביא כלשון הבבלי כתובות קי"ב ע"א סאה ביהודה היתה עושה חמש סאין, סאה קמח סאה סולת סאה סובין סאה מורסין וסאה קיבוריא וע"ש בפירש"י: (סד) למה שבטל לחם הפנים, בנדפס נוסף „לחם מצות וחלות מצות בזכות שרה לושי ועשי עוגות (בראשית יח ו), ובס' והזהיר סיים עוד ומצות אפה ויאכלו (שם יט ג): (סה) יפין להם, המלות האלה נשמטו בנדפס, ומובא גם בס' והזהיר: (סו) את פירות האילן, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ם ובילקוט, וכן בנדפס דפוס קאנסטאנטינא וויניציא מאנטובה ווירונה, אולם בדפוס פראנקפורט הגיה „את פירות הארץ" וכמו כן הוא בכל הדפוסים האחרונים: (סז) שהיה יושב תחת תאנה, בנדפס נוסף „בימות הקיץ" ובס' והזהיר (ק' ע"ב) „להסתוכך בצלה מן החמה בימות הקיץ": (סח) דוגמא מעין העולם הבא, בס' והזהיר סיים שנאמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב (יואל ד יח) וזה ליתא גם בנדפס: (סט) והוא יפה לי מכולן, בנדפס והיא חביבה עלי מכל מה שאתם נותנים: (ע) שלש דיפריעות, בכ"י רומי ג' דופריות, בכ"י רח"ם ג' רופריאות, ובנדפס שלש רפיאות ובילקוט חבקוק רמז תקס"ה ג' גופריאות, ובס' והזהיר (דף קא ע"א) שלש דפריות, ויש לתקן שצריך לומר דו=ראות ומלת „שלש" הוא מיותר, והמלה מורגלת במשנה. עיין ערוך ערך דיופרא שהביא לשון המשנה כל השיתין פטורין חוץ משל דיופרא, ובגמרא עירובין י"ח ע"א אמרו כל השיתין פטורין חוץ מן הדיופרא, מאי דיופרא, אמר עולא אילן העושה דיו פירות בשנה, פירש"י

טוענין

ואתה מוצא כיון שגלו ישראל לבבל, (עא) היה אומר להן עזרא, עלו לארץ ישראל, ולא היו רוצין, אמר הקב"ה כשהייתם מקריבים לחם הפנים הייתם זורעים מעט ומביאים הרבה, (עב) אבל עכשיו זרעתם הרבה והבא מעט, (עג) אכול ואין לשבעה, (עד) שתו ואין לשכרה (חגי א ו), משבטל ניסוך היין, לבוש ואין לחום לו (שם), (עה) משביטלו בגדי כהונה, (עו) אמר הנביא כי תאנה לא תפרח (חבקוק ג יז), משביטלו את הביכורים, ואין יבול בגפנים (שם), משביטלו הנסכים, כחש מעשה זית (שם), משביטל שמן זית למאור, ושדמות לא עשה אוכל (שם), (עז) מהו ושדמות, ושדי בהמות, משביטלו הבכורות, גזר ממכלה צאן (שם), משביטלו התמידין, (עח) ואין בקר ברפתים (שם), משביטלו הפרים. (עט) אמר ר' שמעון בן גמליאל מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה, (פ) שנאמר ואל זועם בכל יום (תהלים ז יב), אבל לעולם הבא הקב"ה מחזיר את הברכות שהיתה עושה, שנאמר ואתם הרי ישראל ענפיכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא (יחזקאל לו ח): חסלת פרשת תצוה

פרשת כי תשא

[א] כי תשא את ראש בני ישראל וגו' (שמות ל יב), (א) זש"ה שררך אגן הסהר אל

הערות ותקונים

מוענין ב' פעמים בשנה, והמוספי כתב שם פי' בל"י διφορος אינן מוציא שני פעמים, ע"כ, ובעל ענפי יהודה בש' והזהיר בראותו הגי' דפריות הביא כי בתנחומא הגי' רפאיות, ובילקוט טפריאות ודוחק עצמו לבארה, ובאמת בכולם בשבשת, גם בילקוט נשתבש המלה ונ"ל דופריאות, ומלת שלם יש למחוק מן הספר: (עא) היה אומר להן עזרא עלו לארץ ישראל כו', אמר הקב"ה כשהייתם מקריבים כו', אבל עכשיו זרעתם הרבה כו', בנדפס הלשון משובש, ושם איתא אמר להן עזרא זרעתם הרבה, וזה טעות המעתיק כי הכתוב הזה חגי אמר, רק יש לתקן כמו שהוא בכ"י, אמר הקב"ה כו', אבל עכשיו זרעתם הרבה וגו' כמו שהוא לפנינו, וגם בש' והזהיר הלשון משובש, ושם יש לתקן וכצ"ל, וכשגלו ישראל לבבל אמר להם עזרא [עלו לארץ ישראל, ולא היו רוצין, אמר הקב"ה כשהייתם מקריבים לחם הפנים, הייתם זורעים מעט ומביאים הרבה, אבל עכשיו] זרעתם הרבה כו': (עב) אבל עכשיו זרעתם הרבה והבא מעט, בנדפס סיים „משבטל לחם הפנים": (עג) אכול ואין לשבעה, בנדפס סיים, משבטל נסוך המים: (עד) שתו ואין לשכרה משבטל ניסוך היין, וכן הוא בנדפס, ובש' והזהיר נשתבש הלשון, וכצ"ל זרעתם הרבה והבא מעט (משיבטל) [משביטל] לחם הפנים, אכול ואין לשבעה משבטל נסוך המים, (ובטעות תיקן שם הרב בעל ענפי יהודה שצ"ל היין) שתו ואין לשכרה [חסר משבטל ניסוך היין] משבטל בגדי כהונה לבוש ואין לחום לו [צ"ל להיפך לבוש ואין לחום לו משבטל בגדי כהונה], משבטלו התמידין והמשתכר משתכר אל צרור נקוב [גם פה צ"ל להפך והמשתכר משתכר אל צרור נקוב משבטלו התמידין]: (עה) משביטלו בגדי כהונה, בנדפס סיים אחר זה והמשתכר משתכר אל צרור נקוב משבטלו התמידים של צבור: (עו) אמר הנביא כי תאנה לא תפרח, מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ה בשם התנחומא: (עז) מהו ושדמות, ושדי בהמות משבטלו הבכורות, בילקוט חבקוק שם נמצא הוספה „ד"א ושדמות השדות לא עשה אוכל משבטל לחם הפנים": (עח) ואין בקר ברפתים משבטלו הפרים, בנדפס משבטלו הפרים שהיו קריבין, ובילקוט שם הגירסא משבטלו הקרבנות, ובש' והזהיר הביא ג"כ ואין בקר ברפתים משבטלו הפרים, והרב בעל ענפי יהודה כתב שם בהערה ו' „ליתא לא בתנחומא ולא בילקוט" ובאמת נמצא לנכון כמו שהביא: (עט) אמר רבן שמעון בן גמליאל מיום שחרב בית המקדש כו', משנה סוטה פ"ט (דף מח ע"א), ובתנחומא הנדפס אמר רשב"ג משום ר' יהושע וכן הוא במשנה שבירושלמי שם, ובמשנה שבבבלי רשב"ג אומר העיד ר' יהושע: (פ) שנאמר ואל זועם בכל יום, בבבלי ליתא הסיום הזה, רק בגמרא ירושלמי (סוטה פ"ט דף כד ע"ב), ועיין במדרש שוחר טוב מזמור ז' בפסוק אלהים שופט צדק, והנה אחר הסיום מהכתוב שנאמר ואל זועם בכל יום נמצא נוסף בתנחומא הנדפס „אמר ר' זעירא הראשון קיים" וזה נובע מירושלמי סוטה שם, כתיב ואל זועם בכל יום אמר ר' זעירא ראשונה ראשונה מתקיימת, הרב בעל קרבן העדה כתב ראשונה ראשונה צרות וקללות הראשונים עכשיו שאין בית המקדש מתקיימות במקצת, נ"א ראשונה ראשונה מתקיימת בתמיה, וכי אפשר לעמוד בהן, אלא נראה שהראשונות מתבטלות אח"כ, והרב בעל ידי משה כתב ראשונה ראשונה מתקיימת כלומר נוח היה להתקיים ראשונה דכל יום קללתו מרובה משל חבירו, ע"כ, ובתנחומא שם אחר ההוספה שהבאתי נמצא הוספה שניה אמר ר' יהודה בר אלעאי חנופה ארץ ישראל כו', עיין פסיקתא דברי ירמיה (דף קיד ע"א) ובהערה ע"ז והערה פ"א, ובפסיקתא רבתי פ"א אמר ר' יהודה ברבי אלעאי שבע שנים היתה ארץ ישראל בוערת בגפרית:

(א) זש"ה שררך אגן הסהר, מדבר בסנהדרין, מובא בילקוט שה"ש רמז תתקצ"ב, מן המאמר המתחיל ד"א

יחסר המזג (שה"ש ז ג), מדבר בסנהדרין של ישראל שהיתה נתונה (ב) באמצעי של בית המקדש בלשכת הגזית שנמשל בשרר, מה השרר הזה נתון באמצע הגוף, כך היתה סנהדרין של ישראל נתונה באמצע בית המקדש: ד"א שררך, מה השרר הזה כל זמן שהתינוק נתון במעי אמו (ג) השרר שלו ממנו חי הוא, (ד) כך ישראל חיין מסנהדרין, לפיכך נמשלו בסנהדרין בשרר, (ה) מהו אגן הסהר, פתרון של פרגמטיא, (ו) (הסהר כמו הסוחר), (ז) כל מה שצריך הוא יוצא מתוכו, ואין הלשון הזה אלא לשון פתרון, שנאמר ויקח משה חצי הדם וישם באגנות (שמות כד ו). ד"א שררך אגן הסהר, (ח) אבין בר רב חסדא אמר מהו אגן הסהר כחצי הירח, שקורין לירח סיהרא, אגן הסהר, (ט) שנו רבותינו סנהדרין היתה (י) כחצי גורן עגולה, אל יחסר המזג, שאינן חסירין אחת משלשתן, (יא) המזג מי שהוא מוזג כראוי, מוזג שלישו של כוס יין, וב' חלקים מים, כך היתה סנהדרין יושבת מתמיד של שחר, עד תמיד של בין הערבים, שלא היה אחד מהם נפנה לצרכו, ומה היו עושין, כשהיה אחד מהם רוצה לצאת, (יב) היה סופר אם היו כ"ג היה יוצא, ואם לאו לא היה יוצא, שכתיב אל יחסר המזג, ולא היו חסרים אחד משלשתן, לפיכך אל יחסר המזג: [ב] בטנך ערמת חטים (שה"ש ז ג). (יג) אמר ר' יוחנן ערמת חטים זו תורת כהנים,

---

הערות ותקונים

ד"א שררך אגן הסהר בשם התנחומא, ומובא בתנחומא הנדפס אות ב', ושם הגירסא שררך זה סנהדרין, ולמה נקראו שרר, מה השרר הזה נתון באמצעיתו של אדם, כך סנהדרין יושבין בלשכת הגזית שהוא באמצע בית המקדש, ומובא בערוך ערך שרר בשם הילמדנו, והוא המאמר מתנחומא הנדפס, וכן נשנה בפסיקתא רבתי פ"י פיסקא כי תשא, ושם מתחיל „כך פתח רבי תנחומא בי רבי אבא זה הוא שנאמרה ברוח הקודש ע"י שלמה שררך אגן הסהר כו', ושם הוא קצת בסגנון אחר ממה שהוא לפנינו, וגם במדרש שמ"ר ריש פל"ט „כך פתח ר' תנחומא בר אבא שררך אגן הסהר וגו' וכל הפתוחות כולן כענין הכתוב בפרשיות". קצר הסופר כי כבר הוא בפסיקתא רבתי, וכן נמצא בנדפס אות ב', חזית פ"ז פסוק שררך אגן הסהר, תנחומא במדבר ובמ"ר פ"א אות ד' בקצת שינויים: (ב) באמצעי של בית המקדש, עיין בפסיקתא רבתי שהיתה יושבת בירושלים שירושלים היא אמצעיתו של עולם, ועיין יומא נ"ד ע"ב, ועיין במאיר עין הערה ט"ז שהביא נוסחאות שונות במאמר הזה: (ג) השרר שלו ממנו חי הוא, בנדפס „פיו סתום ומן השרר הוא אוכל" וברבתי מה הטיבור הוא חייו של תינוק: (ד) כך ישראל חיין מסנהדרין, בנדפס כך ישראל אין אוכלין אלא מסנהדרין, ר"ל בזכותן, שהן יושבין ועוסקין בתורה, וכן מפורש ברבתי כך כל העם הזה היה [צ"ל חיין] בזכותם של סנהדרין שהיו יושבין ועוסקים בהלכות התורה, ובחזית כך אין ישראל יכולין לעשות דבר חוץ מסנהדרין שלהם: (ה) מהו אגן הסהר פתרון של פרגמטיא, כן מובא ג"כ בילקוט שה"ש שם בשם התנחומא, וליתא בנדפס, ושם הוא בסגנון אחר, אגן מהו אגן עגול אף כך סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה שדומה לסוחר, מה הסוחר כל דבר שאת צריך את מוצא בו, כך סנהדרין מטהרין ומטמאין פוסלין ומכשירין מתירין ואוסרין, אולם בפסיקתא רבתי ג"כ בסגנון אחר ובהרחבת לשון, ועיין במאיר עין הערה י"ח שהביא גירסת הילקוט משה"ש, וכתב ונראה עליו מהתנחומא וחשב שהילקוט כוון לתנחומא הנדפס, ובאמת הילקוט הביא תמיד רק התנחומא כ"י שלפנינו, ומה שהביא שם הוא לשון התנחומא כ"י שלפנינו, והרב הגדול ר' מאיר איש שלום רצה לבאר דברי הילקוט שהביא פתרון של פרגמטיא, ודחק עצמו לבאר שר"ל שלחן של פרגמטיא, ע"ש, אולם המאמר מהילקוט הביא הרב הגדול מהרימ"ז ז"ל בספרו בייטרעגע ח"א צד כ"ו וכתב פתרון או יותר נכון פתרין היא המלה הרומית patera: (ו) הסהר כמו הסוחר, הסגרתי כי היא הוספת המעתיק, וליתא בכ"י רומי וכ"י רה"ס ובילקוט שה"ש בשם התנחומא: (ז) כל מה שצריך, בילקוט בטעות כלומר שצריך הוא יוצא ממנו, צ"ע כל מה שצריך: (ח) אבין בר רב חסדא אמר מהו אגן הסהר כחצי הירח שקורין לירח סיהרא, וכן בפסיקתא רבתי אבין בן חסדא אמר [חסר וכצ"ל מהו אגן הסהר כחצי הירח] קורין לירח סיהרא, ובמדרש חזית שם אגן הסהר אדרא דאזהרא אבון בר חסדי אמר אית אתרין דקריין וצווחין לזהרא סהרה, וכן בת"י תרגם ירח זיהורא: (ט) שנו רבותינו סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, משנה סנהדרין דף לו ע"ב: (י) כחצי גורן עגולה, ברבתי שם שלא היו יושבים בוטרגונין שורה ארוכה אלא אסטרוגילון כחצי גורן עגולה כדי שיהיו רואין זה את זה, המלות „שורה ארוכה" „כחצי גורן עגולה" הם הוספת המעתיק לבאר המלות, ובאמת טריגונין פי' ביוני τρίγωνος בעל שלש זוית (דרייעק), ופי' אסטרוגילון στρογγύλος עגול (רונד): (יא) המזג מי שהוא מוזג כראוי מוזג שלישו של כוס יין כו', עיין תוס' סנהדרין י"ד ע"ב ד"ה אל יחסר המזג ובנדה דף יט ע"א: (יב) היה סופר אם היו כ"ג היה יוצא, בנדפס רואין אם יש שם כ"ג יוצא, ומובא בערוך ערך מזג בשם הילמדנו, והוא המאמר מתנחומא הנדפס, כמו שאין המזיגה פחות משלישי יין, כך סנהדרין הגדולה שהם שבעים ואחד, אם נשאר השלישי שהם כ"ג אסור לצאת: (יג) אמר ר' יוחנן ערימת חטים זו תורת כהנים, מובא בילקוט שה"ש שם

שבולה חטאות ואשמות, חטאת הוא, אשם הוא, (יד) והוא נתון באמצע תורה, וכולו חטאות ואשמות, הוי בטנך ערמת חטים וגו', (טו) אמר ריש לקיש למה נמשלה בחטים, אלא מה החטים הללו כולם עולים במדה, כך היו ישראל כולם עולים במנין, הזקנים והחסידים והחכמים (טז) וכל ישראל עולין במנין: בטנך ערמת חטים, (יז) אמר רב אידי והלא (יח) ערימה של איסטרובילין יפה משל חטים, והוא אומר בטנך ערמת חטים וגו', (יט) אלא אין העולם יכול לעמוד על איסטרובילין, אבל יכול הוא לעמוד על החטים, לכך כתיב בטנך ערמת חטים וגו': (כ) אמר ר' יצחק (כא) אין אדם מונה על בן ביתו לא (כב) משפלות של זבל, ולא של מוץ, ושל קש, ומהו מונה על בן ביתו, משפלות של חטים, לא משפלות של זבל, מהו עושה, ממחה אותו במים, וכן דור המבול מה כתיב בו, ויאמר ה' אמחה (בראשית ו ז). ולא משפלות של מוץ, ומהו עושה, מזרה אותו לרוח, וכן דור הפלגה ויפץ ה' אותם (שם יא ח). וכן חבילות

הערות ותקונים

שם, ודורש כמו ערימה של חטאים, וכן מפורש בפסיקתא רבתי אמר ר' יוחנן ערימת חטאים, וכן בחזית ערימת חטים ערימת של חטאים: (יד) והוא נתון באמצע תורה, ב' ספרים מכאן וב' ספרים מכאן, ובחזית שם נוסף זה תורת כהנים, מה כרס זה הלב מכאן והכרעיים מכאן והלב באמצע, כך תורת כהנים שני ספרים מכאן ושני ספרים מכאן והוא באמצע: (טו) אמר ריש לקיש, וכן הוא בכ"י רומי ובילקוט שה"ש, אולם בכ"י רח"ס ובשו"ט מזמור ב' ובנדפס אמר ר' שמעון בן לקיש ומובא גם בילקוט ריש פ' כי תשא רמז ש"פ, וגם שם הגי' אמר ריש לקיש: (טז) וכל ישראל עולין במנין, בנדפס בטעות הזקנים והתלמידים והחסידים מנין בטנך ערימת חטים, צ"ל עולין במנין, ואח"כ מתחיל שם מאמר חדש בטנך ערימת חטים, ובעל עץ יוסף מפרש בדוחק, ועיין הגי' בחזית שם ובשו"ט מזמור ב' בפסוק נשקו בר: (יז) א"ר אידי, וכן הוא בנדפס, אולם ברבתי ושו"ט מזמור ב' אמר ר' הונא בשם ר' אידי: (יח) ערימה של איסטרובולין, מובא בערוך ערך אסטרובל בשם הילמדנו, והוא מאמר מהתנחומא הנדפס גם לפנינו בכ"י, וכתב שם המוספי פי' בל"י στρόβιλος מין פרי ארז הנאכל ויש בו גרעין הרבה נתונים אחד אחד במדור שלו בתוך קליפה קשה וגדולה מרימון (פיכטענצאפפען, צערבערנוס), ובפסיקתא רבתי פסקא כי תשא והלא ערימת אסטרובלית, המלות „או ערימות פלפלים" הוא הוספה, וליתא בכ"י שלפנינו ולא בנדפס ולא בחזית: (יט) אלא אין העולם יכול לעמוד על אסטרובילין אבל יכול הוא לעמוד על החטים, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וצ"ל להיפך אין העולם יכול לעמוד על החטים אבל יכול הוא לעמוד על אסטרובלין, ובנדפס הגי' אין העולם יכול לעמוד על אסטרובלון בלא חטים ג"כ בטעות, ויש לתקן העולם יכול לעמוד על אסטרובלין [ואי אפשר לעולם לעמוד] בלא חטים, ובחזית הגי' אלא אפשר לעולם להיות בלא אסטרובלין ואי אפשר לעולם להיות בלא חטים, וברבתי שם אלא אפשר לעולם בלא אסטרובלית ובלא פלפלין ואי אפשר לעולם בלא חטים, וסיים עוד שם ואם יחסר העולם אסטרובלית ופלפלין איכפת להם [צ"ל לא איכפת להם או פי' בתמיה] אבל אם חסר הוא חטים אין להם חיים אפילו שעה אחת, ובשו"ט שם אלא יכול אדם לחיות בלא פלפלין ובלא אנטרובלין, ואי אפשר לעולם לחיות בלא חטים: (כ) אמר ר' יצחק, מובא בילקוט ריש כי תשא בשם התנחומא, גם בילקוט שה"ש שם רמז תתקצ"ב, וזה חסר בתנחומא הנדפס, ושם נמצא מאמר גדול אשר לא נמצא בכ"י, סוגה בשושנים וכי יש אדם סג שדהו בשושנים ולקוח מן מדרש חזית פ"ז פסוק שררך אגן הסהר, וכן נשנה בוי"ר פי"ב ופי"ט, ואח"כ נמצא בתנחומא הנדפס עוד מאמר אחד אשר נוסף שם וליתא בכ"י ואין שם מקומו כלל, זה יתנו, בא וראה חיבתן של ישראל שעבירותיהן מביאין לידי מעלות גדולות עד סוף אות ב', ואח"כ כל אות ג' המתחיל כי תשא כך פתח רבי תנחומא בר אבא מתוקה שנת העובד עד סוף אות ג' ליתא בכ"י: (כא) אין אדם מונה על בן ביתו לא משפלות של זבל, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בילקוט כי תשא שם אין אדם מונה על בן ביתו, ובילקוט שה"ש מובא כמו לפנינו אין אדם מונה עם בן ביתו, ובמדרש חזית פ"ז שם הלשון קטועה, ר' חוניא אמר על הדא דר' יצחק כשם שאין בעל הבית משגיח לא על משפלות של זבל ולא על משפלות של תבן ולא על הקש ולא על המוץ למה שאינן נחשבין לכלום, כך אין הקב"ה משגיח על אומות העולם כו', ובפסיקתא רבתי פסקא כי תשא נמצא בהרחבת דברים ד"א בטנך ערימת חטים אמר ר' לוי בעל הבית יש לו בן בית כשבא לחשוב עמו מה הוא מחשב מה הוא אומר לו תן דעתך כמה משפלות של תבן אתה מכניס לאוצר (בתמיה) או כמה משפלות קש או כמה משפלות של קוצים אתה מכניס לאוצר להיכן הוא נותן הקוצים באש ואת הזבל מכניס לאשפה התבן לרוח אבל מה אומר לבן ביתו תן דעתך כמה חטים אתה מכניס לאוצר למה שהם חיותם של עולם, כך הקב"ה כו', ועיין שם בהערת הרב בעל מאיר עין הערה ל', ומה שהעיר שם כי הילקוט הביא בשם התנחומא בסגנון אחר עיין שם, והטעם כי הילקוט הביא כמו שהוא בתנחומא כ"י לפנינו ולא בנדפס: (כב) משפלות, עיין ערוך משפל, ופי' בלשון ערבי קופות שמוציאין בהן זבלין מיסטקארב

של קש, ומהו עושה, נותן אותן (כג) בקמין, וכן עשה למצרים, יאכלמו כקש (שמות טו ז), (כד) [ומה מונה בן ביתו, חבילות של חטים, כך ישראל נמשלין בחטים, לפיכך הוא סופרן, כי תשא]:

[ג] [כי תשא]. (כה) זש"ה רבים אומרים לנפשי וגו' (תהלים ג ג), זה דוד כשהגיע לידו אותו מעשה, אמרו מה אדם ששבה הכבשה והרג את הרועה והפיל את ישראל בחרב יש לו תשועה, אין ישועתה לו באלהים (שם), אמר דוד, ואתה ה' הסכמת עמהם, וכתבת בתורה מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ י), אלא מגן בעדי (שם), שהגנת עלי בזכות אבותי, שהחזרת אותי למלכות, ומרים ראשי (שם), (כו) תחת אשר הייתי חייב לך הרמת ראש, נתת לי תלוי ראש, על ידי נתן הנביא, [שאמר לי] גם ה' העביר חטאתך לא תמות (ש"ב יב יג): (כז) ד"א אמר דוד כנגד מעשה העגל היה העולם אומר אומה זו ששמעה מפי אלהיה לא יהיה לך (שמות כ ג), ולסוף ארבעים יום אמרו לעגל אלה אלהיך ישראל (שם לב ד), יש להם ישועה, אין ישועתה לו באלהים סלה, אין רבים אלא אומות העולם, שנאמר הוי המון עמים רבים (ישעיה יז יב), אמרו ישראל ואתה הסכמתה עמהם ואמרת למשה רבינו הרף ממני ואשמידם (דברים ט יד), אלא מגן בעדי שהגנת עלינו בזכות אבותינו, וזכרת לנו זכותו של אברהם, שאמרת לו אנכי מגן לך (בראשית טו א), עד שלא עשיתי אותו מעשה לא השרית שכינתך בקרבינו, אבל משעשיתי אותו מעשה ואמרת ועשו לי מקדש וגו' (שמות כה ח), ומרים ראשי, תחת אשר היינו חייבין לך הרמת ראשינו ונתת לנו תלוי ראש, על ידי משה רבינו כי תשא את ראש:

[ד] [כי תשא את ראש]. (כח) מה כתיב למעלה מן הענין וכפר אהרן על קרנותיו (שמות ל י), כיון שחטאו ישראל אמר הקב"ה למשה לך כפר להם, אמר לפניו רבונו של עולם לא כך אמרת אחת בשנה, (כט) אמר לו הקב"ה לך זקוף אותו עכשיו,

---

הערות ותקונים

(מיסטקירב): (כג) בקמין, וכן הוא לנכון בילקוט כי תשא ובילקוט שה"ש, אולם בכ"י רומי בטעות ברמון, ובכ"י רח"ס בטעות בחמין, והוראת מלת קמין בלשון יוני ורומי καμινος Caminus ארובת העשן וכבשן (קאמין), עיין ערוך: (כד) ומה מונה בן ביתו, הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי ורח"ס ובילקוט: (כה) זש"ה רבים אומרים לנפשי, פה הלשון קטוע, ומובא בנדפס אות ד' בהרחבת לשון, ונשנה בפסיקתא דרב כהנא פ"ב ריש פסקא כי תשא, ושם מתחיל [זש"ה] רבים אומרים לנפשי וגו' ר' שמואל בר אמי ורבנן, ר' שמואל בר אמי פתר קרא בדואג ואחיתופל שהיו רבים בתורה (עיין פסיקתא הערה ד'), אומרים לנפשי שהיו אומרים לדוד אדם שבא את הכבשה וכו', וכן נשנה במדרש שו"ט מזמור ג' ושם ליתא המלות „בר אמי" ובפסיקתא רבתי פ"י פסקא כי תשא מתחיל כי תשא כך פתח רבי תנחומא בי ר' [ברבי] בשם ר' שמואל, רבים אומרים לנפשי [וגו'] כשנכשל דוד באותה מעשה היו שונאים שמחים עליו ואומרים אין לזה ישועה מעתה הוא אומר על עצמו רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו כו', מזה תראה כי המסדר הזה לקח מאמר התנחומא והוסיף „כך פתח רבי תנחומא ברבי בשם רבי שמואל" ובתנחומא הנדפס מתחיל רק רבי שמואל בר אמי פתר קרא: (כו) תחת אשר הייתי חייב לך הרמת ראש נתת לי תלוי ראש, עיין מה שכתבתי בפסיקתא הערה ט', אבל נכון הוא כמו שהוא לפנינו, כי הרמת ראש הוא לרעה ותלוי ראש הוא הגבהה לטובה: (כז) ד"א אמר דוד, עיין בפסיקתא וברבתי ובשו"ט, ושם הוא בשם רבנן, ורבנן פתרין קרא באומות העולם, עיין שם ועיין בפסיקתא שם הערה י', ומובא בילקוט תרומה רמז שס"ה בשם הפסיקתא: (כח) מה כתיב למעלה מן הענין וכפר אהרן על קרנותיו, מובא בילקוט ריש כי תשא בשם התנחומא, ובפסיקתא (דף יא ע"ב) נמצא לפני זה מאמר גדול ר' יעקב פתח עד דף טו ע"ב ושם מתחיל מה כתיב למעלה מן הענין וכפר אהרן על קרנותיו, ונמצאו כל המאמרים בתנחומא הנדפס סוף אות ד'*) עד סוף אות ז', רק ראה כי בסוף אות ו' במאמר מה כתיב למעלה מן הענין וכפר אהרן על קרנותיו כו' הביא כלשון התנחומא כ"י ולא כלשון הפסיקתא ע"ש: (כט) א"ל הקב"ה לך זקוף אותו עכשיו, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט ריש כי תשא, אולם בנדפס סוף אות ו' הביא וז"ל א"ל הקב"ה לך זקוף ראשן עכשיו, אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם בשעה שיש להם זכות הנח להם, ובשעה שאין להם זכות כביכול תשא להם פעם אחת בשנה כדי שיבא יום הכפורים ויכפר עליהם שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם, ע"כ, ומן המאמר אמר משה עד סופו לקוח מן פסיקתא דרב כהנא (דף טו ע"ב), והתחלת

---

*) בנדפס גם סוף אות ד' ר' יעקב בר יוחאי בשם ר' יונתן פתח וישח אדם המעיין בפסיקתא יראה כי היה כתוב כאן מאמר אחד בשם ר' יעקב הנמצא בפסיקתא שם (דף יא ע"א) רבי יעקב פתח דרך עגל כו' ונשמט ע"י שגגת המעתיק

(ל) ר' אבין הלוי אמר אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם (לא) מכל אומה שיש לך בעולמך אין אתה מצויני אלא על ישראל, (לב) ואל בני ישראל תאמר (ויקרא כ ב), אל בני ישראל תדבר (שמות ל לא), למה הדבר דומה למלך שהיה לו (לג) פורפיראות, והיה לו פורפירון אחת והיה מחבבו יותר מכולן, והיה מצוה לעבדו ואומר לו (לד) נערה (לה) קפלה, ואמר לו תן דעתך עליה, אמר לו אדוני המלך מכל פורפריאות שלך אין אתה מצויני אלא על זו, א"ל לפי שאותה לבשתי (לו) כשמלכתי תחילה, לפיכך אני מחבבו יותר מכל אותן פורפריאות שלי, כך אמר הקב"ה כשאמר לו מפני מה אתה מצויני על ישראל מכל אומות שבעולם, אמר לו מפני מה שהמליכוני תחילה על הים, ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד (שמות טו יח):

[ה] כי תשא. (לז) אמר ר' יהושע הכהן בר נחמני אמר הקב"ה למשה לך מנה את ישראל, (לח) אמר משה לפני הקב"ה כתיב והיה זרעך כעפר הארץ וגו' (בראשית כח יד), וכתיב והיה מספר בני ישראל כחול הים וגו' (הושע ב א), ואתה אומר לך מנה את ישראל, אמר משה לפני הקב"ה איני יכול לעמוד על מנינם, א"ל הקב"ה משה לא כשם שאתה סבור אלא אם בקשתה לעמוד על מנינם של ישראל, טול ראשי אותיות של שבטים, ואתה עומד על מנינם, ר' מראובן, ש' משמעון, ל' מלוי, וכן כל שבט ושבט, למה הדבר דומה לשולחני שהיה לו נער, א"ל ספור לי מעות האלו,

---

הערות ותקונים

המאמר מן מה כתיב למעלה מן הענין, הביא כמו שהוא בתנחומא כ"י, עיין הערה כ"ח, ועיין בהערה נ"ח בפסיקתא שם שהעירותי שבתנחומא הנדפס נוסף שם כיון שחטאו אמר הקב"ה למשה טו', ועתה נתברר כי הוסיף זה מן תנחומא כ"י שלפנינו, ומה שהביא פעם אחת בשנה, עיין סדר עולם רבה פ"ו שירד בי' בתשרי והוא היה יום הכפורים: (ל) ר' אבין הלוי אמר, נשנה בפסיקתא שם (דף טז ע"ב), ושם איתא ר' אבין אמר בלי מלת הלוי, ולפני זה נמצא בפסיקתא שם (דף טו ע"ב) עוד מאמר אחד בשם ר' יודן בשם ר' שמואל בר נחמני למלך שהיו לו אפוקרסין, ומובא בילקוט רמז שע"ו בשם הפסיקתא, ובתנחומא הנדפס אות ח' מתחיל רבי יהודה בשם רבי שמואל בר נחמן אמר משל למלך שהיו לו פורפרין, והעירותי בפסיקתא הערה ק"ג בתנחומא הנדפס כי תשא מתחיל ר' יהודה בשם רשב"נ, וכמעט יצאה מלת נחמן מתחת עטו פסח על כל הדרוש הזה (הנמצא בפסיקתא שם) והכחידו תחת לשונו והתחיל משל למלך שהיו לו פורפרון, והוא דרוש ר' אבין הנאמר אחריו, והטעות הזה יצא משני מלות למלך הדומות אשר בשני הדרושים האלה, ובין מלכא למלכא נאבד מאמר שלם מן הספר, ועתה נגלה לנו כאשר חסר גם בתנחומא כ"י השמיט גם מסדר התנחומא הנדפס, רק צ"ל ר' אבין אמר כמו שהוא לפנינו בכ"י: (לא) מכל אומה שיש לך בעולמך, בפסיקתא שם משבעים אומות אותנטיות שיש לך בעולם, ובתנחומא הנדפס משבעים אומות, והמלה הזאת איננה כי השמיט אותה המסדר, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה קי"א: (לב) אל בני ישראל תאמר, בפסיקתא שם הביא כה תאמר אל בני ישראל (שמות ג טו), ואל בני ישראל תדבר (שם לא ל), אמור אל בני ישראל (שם לג ה), דבר אל בני ישראל (שם לא יג), צו את בני ישראל (ויקרא כד ב), ואתה תצוה את בני ישראל (שמות כז כ), כי תשא את ראש בני ישראל (שם ל יב): (לג) פורפריאות כו' פורפירון, מלה יונית πορφύρα ופתרונו בגד תכלת (פורפור קלייד): (לד) נערה, מלשון המנער טליתו בשבת, מלא כסות מנערה כתב הערוך ערך נער פי' כמו חצני נערתי (נחמיה ה יג): (לה) קפלה, מלשון היוצא בטלית מקופלת, לשון כפילה הוא, עיין ערוך ערך קפל א': (לו) כשמלכתי תחילה, בפסיקתא בשעה שמלכתי תחלה, וכ"ה בילקוט, ובתנחומא הנדפס ביום שנכנסתי במלכות, ובוי"ר פ"ב ביום מלכותו: (לז) אמר ר' יהושע הכהן בר נחמני כו', נשנה בפסיקתא שם (דף יז ע"ב) ומתחיל לפקודיהם (שמות ל יב) אמר ר' יהושע בר נחמיה הכהן, ומובא בילקוט ריש פ' כי תשא בשם התנחומא, ובתנחומא הנדפס אות ט', ושם נשמטו המלות אמר ר' יהושע הכהן בר נחמני ומתחיל אמר הקב"ה והשמיט המעתיק מן אמר עד אמר, ונמצא בס' והזהיר תשא (דף קיד ע"ב), ועיין שם בהערת הרב בעל ענפי יהודה הערה ה', ושם סיים „עיין מה שכתב המפרש לפסיקתא שם" ולא חש להזכיר את שמי בפירוש, ומה שכתב שם כי המשל שהביא בעל ס' והזהיר משל למה הדבר דומה לשולחני שהיה לו נער ליתא בפסיקתא, אולם תראה כי הועתק כמו שנמצא בתנחומא כ"י שלפנינו, ועיין בפסיקתא שם הערה קכ"ב, ומה שהבאתי שם כי בילקוט ריש כי תשא מובא המאמר בשם התנחומא ושם האומר בראשו, אולם אין מזה ראיה על גירסת התנחומא הנדפס כי הילקוט הביא רק התנחומא שלפנינו בכ"י: (לח) אמר משה לפני הקב"ה, עיין בפסיקתא הוספת דברים, ובתנחומא הנדפס הוא כמו לפנינו, רק במקום וכתיב והיה מספר בני ישראל כחול וגו' (הושע ב א), מובא שם הכתוב וכתיב ושמתי את זרעך כחול הים (בראשית לב יג), ועיין בפסיקתא הערה קכ"ג

א"ל היאך אני יכול לספור אותם, א"ל ספור ראש שורות של מעות, ותעמוד על החשבון, כך היה משה מתקשה על חשבונן של ישראל, א"ל הקב"ה טול ראשי אותיותיהם של שבטים ותעמוד על חשבונן, ר' מראובן מאתים אלף, נ' מנפתלי חמשים אלף, ש' משמעון שלש מאות אלף, י' מיהודה, י' מיוסף, י' מישש כר שלשים אלף, ז' של זבולון שבעת אלפים, ד' של דן ארבעת אלפים, ג' של גד שלשת אלפים, ב' של בנימן ב' אלפים, א' של אשר אלף, הרי חמש מאות אלף ותשעים ושבעה אלף, (לט) איכן השלשת אלפים, אלו שנפלו בימי העגל, שנאמר ויעשו בני לוי כדבר משה ויפול מן העם ביום ההוא כשלשת אלפי איש (שמות לב כח), לכך אמר הקב"ה למשה מנה את ישראל לידע כמה חסרו:

[ו] (מ) ד"א כי תשא [וגו'] ולא יהיה בהם נגף. כיון ששמע משה כן נתיירא ואמר עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב ד), (מא) אמר ר' יהודה ב"ר אלעאי אמר משה כבר מצינו שפדיון נפשו של אדם ככר כסף, שנאמר והיה נפשך תחת נפשו או ככר [כסף] תשקול (מ"א כ לט), (מב) ר' יוחנן אמר ממי למד ממוציא שם רע, שנאמר וענשו אותו מאה כסף (דברים כב יט), ואנחנו הוצאנו שם רע על הקב"ה, ואמרנו אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), כל אחד ואחד ממנו צריך ליתן מאה כסף, ריש לקיש אמר מן האונס למד משה, כתיב באונס ונתן האיש השוכב עמה [לאבי הנערה חמשים כסף] (דברים כב כט), ואנחנו אנסנו את הדיבור, שכתיב לא יהיה לך [אלהים אחרים] (שמות כ ג), ועשינו ע"ז, כל אחד ואחד ממנו צריך ליתן חמשים כסף, (מג) ר' יהודה בר סימון אמר משור נגח למד משה, שנאמר אם עבד יגח השור [או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו] (שמות כא לב), ואנחנו המרנו כבודו בשור, שנאמר וימירו את כבודם בתבנית שור (תהלים קו כ), כל אחד ממנו צריך ליתן שלשים שקל, (מד) ידע הקב"ה מה בלבו של משה, א"ל חייך לא ככר כסף, ולא מאה כסף, ולא חמשים שקלים כסף, (מה) ולא שלשים שקלים, אלא זה יתנו:

[ז] (מו) [זה יתנו] (שמות ל יג). אמר ר' מאיר נטל הקב"ה כמין מטבע של אש תחת

הערות ותקונים

קכ"ג: (לט) איכן השלשת אלפים, כי שש מאות אלף היו יוצאי מצרים, בנדפס איתן שלשת אלפים שנשתיירו הן הן שנהרגו על העגל, ובפסיקתא שם הא איגון תלתא אלפין חורנייא מה שנפלו בימי העגל: (מ) ד"א כי תשא כיון ששמע משה כן, המאמר הזה מובא בפסיקתא (דף יח ע"ב), ורשם „זה הוא נעתק מספר הסובא מלומברדיא" ובסוף המאמר „עד כאן לשון הספר הסובא מלומברדיא". ושם בהערה ק"מ העירותי כי כל ההעתקה הלומברדית חסרה בכ"י כרמולי ובכ"י אקספארד וישנה בתנחומא (הנדפס) אך לא כסדר שלפנינו והוא שם באות י"א, ואולי המעתיק שהוסיף ההוספה הזאת אל הפסיקתא בכ"י הרשד"ל לקח מן התנחומא כ"י הסובא מלומברדיא: (מא) אמר ר' יהודה בר אלעאי אמר משה ככר מצינו כו', וכן מובא בילקוט, ובפסיקתא אמר ר' יהודה בר אלעאי עמד משה ואמר בלבו מצינו כו', ובנדפס (אות י"א) אמר ר' יהודה בר אלעאי כששמע משה ירד להורות ואמר בלבו מצאנו כו', ובס' והזהיר (דף קיד ע"ב) בטעות אמר ר' יהודה בר אלעזר וצ"ל אלעאי, וכן ירד משה לדורות צ"ל להורות, והמחבר הזה ערב לשון התנחומא כ"י והתנחומא הנדפס והפסיקתא יחד, ע"ש בענפי יהודה אות ב': (מב) ר' יוחנן אמר, בילקוט ריש פ' כי תשא בטעות ר' יוסי אומר צ"ל ר' יוחנן אומר כמו שהוא לנכון גם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובנדפס אות י"א: (מג) ר' יהודה בר סימון אמר משור נגח למד משה, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובתנחומא הנדפס שם, אולם בפסיקתא (דף יט ע"א) ר' יודה ור' סימון, אמר משה משור נגח אנו למדים, צ"ל ר' יודה בר סימון אמר משור נגח למד משה, ע"ש בהערה קמ"א, ובתנחומא הנדפס יש עוד מאמר אחד בין דרש ר"ל ודרש ר' יודה הלזה, וזה תוארו: „וי"א מן המפתה למד שנאמר (שמות כב טו) כי יפתה איש בתולה כסף ישקל כמוהר הבתולות, אף הוא בחמשים כסף, ואנו ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו (תהלים עח לו לז) לפיכך יתן כל אחד ואחד חמשים כסף": (מד) ידע הקב"ה מה בלבו של משה, בתנחומא הנדפס חסר אריכות הלשון אשר פה כ"א בקיצור, ידע הקב"ה מה בלבו של משה והראהו באצבעו וא"ל משה זה יתנו כזה יתנו, ובהערה קמ"ג בפסיקתא שם העירותי אבל בילקוט ריש כי תשא מובא בשם התנחומא כמו שהוא לפנינו בפסיקתא ע"כ, ונעלם אז ממני כי הילקוט כוון לתנחומא כ"י ולא אל התנחומא שלפנינו בדפוס: (מה) ולא שלשים שקלים, בפסיקתא לא מאה כסף ולא חמשים שקלים ולא עשרה ולא אחד וחסר שם ולא שלשים, ומובא לנכון בס' והזהיר (דף קיד ע"ב): (מו) זה יתנו אמר ר' מאיר, מובא ג"כ בפסיקתא שם (דף יט ע"א) ונשנה בירושלמי שקלים פ"א ה"ו, וכן

בתנחומא

כמא הכבוד, והראהו אל משה, וא"ל למשה זה יתנו, (מז) אמר משה מי יתן, א"ל הקב"ה כל העובר בים: מחצית השקל. (מח) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר לפי שחטאו בחצי היום יתנו מחצית השקל, ור' נחמיה אמר לפי שחטאו בשש שעות ביום יתנו מחצית השקל, (מט) שהוא עושה ששה גרמיסין. (נ) ר' יהודה בר נחמיה אמר בשם ר' יוחנן בן זכאי לפי שעברו ישראל על עשרת הדברות, יתנו (נא) עשרת גרה. (נב) ר' ברכיה בשם ריש לקיש אמר אתם מכרתם בכורה של רחל בעשרים כסף, לפיכך כל בכור שיהא לכם (נג) יהא פדיונו חמשת שקלים כסף, שנאמר ולקחת חמשת המשת (במדבר ג מז):

הערות ותקונים

בתנחומא הנדפס סוף אות ט', ובתנחומא פ' נשא ובמדרש שו"ט מזמור נ"א ובמ"ר פי"ב ובש' והזהיר דף קי"ד ע"ב ובילקוט ר"ש כי תשא בשם התנחומא, ועיין תוס' מנחות דף כט ע"א ד"ה שלשה ובתוס' חולין דף מב ע"א ד"ה זאת, ויש להעיר דרך אגב בפסיקתא שם לפני זה נמצא הסיום על המאמר הנוסף מספר הובא מלומברדיא וזה תוארו: מאי כל העובר על הפקודים בימה של עץ היתה נתונה בעזרה כו', והעירותי בהערה קמ"ג שאינה מגוף הספר כ"א הוספת איזה מעתיק טועה ובא אל הקודש פנימה, והמעתיק הזה טעה במאמר ירושלמי ע"ש וכאשר תראה לפניט בתנחומא כ"י לא נמצאת ההוספה ההוא: (מז) אמר משה מי יתן, א"ל הקב"ה כל העובר בים, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט בשם התנחומא, וגם הסיום א"ל הקב"ה כל העובר בים, מובא כן בילקוט שם ובכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובילקוט שם על אמר לו הקב"ה כל העובר בים תיקן אחד בלדו „צ"ל כל העובר על סכומיא", וזה הוסיף אחד כאשר ראה בתנחומא הנדפס סוף אות ט' כל העובר על הפקודים כל העובר על סכומיא, אולם המתקן הזה בילקוט תלמיד טועה היה ולא ידע כי בתנחומא הנדפס נלקה זה בחסר, והמאמר נמצא בשלימות בירושלמי שקלים פ"א ה"ד, ובפסיקתא (דף י"ט ע"ב) כל העובר, ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יודה אמר כל דעבר בימא יתן, ור' נחמיה אמר כל דעבר על סכומיא, ופי' כל דעבר בימא ר"ל כל שבטי ישראל חייבין ליתן תרומת ה' אין נקי שכולם עברו בים סוף על הפקודים, היינו בין אותן שנמנו לבדן בין אותן שנמנו עם ישראל יתנו תרומת ה', והרגא אמר כל דעבר על סכומיא יתן (ובירושלמי כל דעבר על פקודייא יתן) ר"ל כהנים ולוים לא עברו במנין לפני משה אלא הוא הלך לפתחי אהליהם ומנה אותם, עיין רש"י ותוס' מנחות דף כ"א ע"ב ערכין דף ד' ע"א ובק"ע וביפ"מ שם, והנה בתנחומא כ"י והועתק כן לתוך הילקוט כל העובר בים והוא כדעת ר' יהודה, ובתנחומא הנדפס שם חסר מאמר ר' יודה ומתחיל מיד מאמר ר' נחמיה כל העובר על סכומיא יתן, לכן תראה שלא כדין תיקן בילקוט שצ"ל על סכומיא יתן כי הם ב' דעות שונות: (מח) ר' יהודה ור' נחמיה, נשנה בירושלמי שקלים פ"ב ה"ד ובפסיקתא שם, ועיין שם בהערה ק"נ, ומובא בילקוט שם ר"ש פ' כי תשא בשם הילמדנו, ובתנחומא הנדפס אות י' הלשון משובש וכצ"ל [ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אמר לפי שחטאו בחצי היום לפיכך יתנו מחצית השקל, ור' נחמיה אמר] על שחטאו בשש שעות (בחצי היום) [ביום] יתנו מחצית השקל: (מט) שהוא עושה ששה גרמיסין, בכ"י רח"ס בטעות גראיסין צ"ל גרמיסין, והמלה היא יונית γραμμάς כמ"ש המוספי, ופי' מין משקל שהוא חלק כ"ד באונקיא Unze, א"כ מחצית השקל רביעי אונקיא, וכן בערך אסתרא כתב המוספי משקל בקע לגלגולת שנים דרכמים כמאמר יוסיפון כי באונקיא שמונה דרכמים ובכל דרכמים שלשה גרמסין יונים, וזה תרגם ירושלמי בקע שתא גרמסין, ובעל הערוך הביא המאמר בשם הילמדנו והוא התנחומא הנדפס, כי ספר שמות כולו לקוח מן הילמדנו. ובהערה קנ"א בפסיקתא שם העירותי הערוך הביא בערך גרמס המאמר מהפסיקתא בשם הילמדנו פ' כי תשא, אין ספק כי ציין גם הפסיקתא, אך נשמטה משגגת המעתיק, ועל זה כתב ידידי הרב הגדול הגאון הנפלא מוהר"ר ח"י קאהוט נרו בערוך השלם ערך גרמס כי באיזה כ"י נמצא באמת בערוך הציון של פסיקתא כמו שטערתי: (נ) ר' יהודה בר נחמיה, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט ר"ש כי תשא, אולם בפסיקתא ר' יהושע בר נחמיה וכן בירושלמי שקלים פ"ב ה"ד (דף מ"ו ע"ד) ג"כ הגי' ר' יהושע בי ר' נחמיה, ובהערה קנ"ב בפסיקתא שם אחרי המלות „ובילקוט כי תשא בשם התנחומא" חסרים המלות „ר' יהודה בר נחמיה" והעירותי ג"כ שם בתנחומא הנדפס ר' יוחנן אמר והוא טעות: (נא) עשרת גרה, בתנחומא הנדפס מוסיף שהוא מחצית השקל, ומדרש ר' יהודה בר נחמיה הלזה הוא לתרץ למה זה פירש הכתוב עשרים גרה השקל, לכן הורה לנו שאף על המספר הזה הקפיד הכתוב כאשר מחציתו הוא עשרה וזה לעונש על שעברו על עשרת הדברות: (נב) ר' ברכיה בשם ריש לקיש, וכן הוא בילקוט כי תשא בשם התנחומא, ובירושלמי שקלים שם ובפסיקתא ר' ברכיה ור' לוי בשם ר' שמעון בן לקיש, ובתנחומא הנדפס אות י' רשב"ל אמר נשמטו המלות „ר' ברכיה בשם", ועיין ב"ר פפ"ד אות י"ח מתחיל אמר הקב"ה אתם מכרתם בנה של רחל והחסר שם האומר, ועיין שם בפי' מהרז"ו וביפה תואר ועיין גם מה שהעירותי בפסיקתא כי תשא הערה קנ"ה: (נג) יהא פדיונו חמשת שקלים כסף שנאמר ולקחת חמשת המשת, וכן מובא בילקוט כי תשא בשם התנחומא, ובפסיקתא (דף כ' ע"א) ובירושלמי

[ח] ד"א זה יתנו. כמה שבטים יתנו, ז' שבעה, ה' חמשה, הרי י"ב שבטים: (נד) אתה מוצא עשרה פעמים נמנו ישראל, אחת בירידתן למצרים, (נה) במצרים כתיב בשבעים נפש [ירדו אבותיך מצרימה] (דברים י כב), ואחת בעלייתן, שנאמר ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה [כשש מאות אלף] (שמות יב לז), (נו) ואחת בפרשת כי תשא, (נז) ושנים בספר וידבר, אחת בדגלים, ואחת בחילוק הארץ, ושנים בימי שאול, (נח) שנאמר ויפקדם בטלאים (ש"א טו ד), ויפקדם בבזק (שם יא ח), ואחת בימי דוד, (נט) שנאמר ויתן יואב את מספר מפקד העם (ש"ב כד ט), ואחת בעלייתן מן הגולה, שנאמר כל הקהל כאחד (ארבעת) [ארבע] רבוא [אלפים שלש מאות וששים] (עזרא ב סד), ואחת לעתיד לבא, [שנאמר] עוד תעבורנה הצאן על ידי מונה (ירמיה לג יג), אמר הקב"ה [בעולם הזה] היו בני אדם סופרים אתכם, (ס) אבל לעולם הבא אני אספור אתכם, ואין מי יספור אתכם, שנאמר והיה מספר בני ישראל [כחול הים אשר לא ימד ולא יספר] (הושע ב א):

[ט] ויתן אל משה ככלותו (שמות לא יח). (סא) זה שאמר הכתוב נופת תטופנה

הערות ותקונים

וביורושלמי נמצא אחר המאמר הזה מר' ברכיה עוד מאמר אחד מר' פנחס בשם ר' לוי (ע"ש הערה קנ"ו) לפי שמכרו בכורה של רחל בעשרים כסף ונפל לכל אחד ואחד טבע (פי' בקע עיין שם הערה קנ"ז) לפיכך יהא כל אחד ואחד מהם נותן שקלו טבע. ובתנחומא הנדפס אות יו"ד היה גם המאמר השני רק נשמט אחר כך ע"י המעתיק, ויש לתקן וכצ"ל [ר' ברכיה בשם] ר' שמעון בן לקיש אמר לפי שמכרו בכורה של רחל בעשרים כסף [לפיכך יהא כל אחד ואחד פודה את בנו הבכור בעשרים כסף, ר' פנחס בשם ר' לוי אמר לפי שמכרו בכורה של רחל בעשרים כסף] ונפל כל אחד ואחד מטבע לפיכך יתן כל אחד ואחד מטבע, והשמיט מן בעשרים כסף עד בעשרים כסף. ועיין בפסיקתא שם בהערה קנ"ו, וחשבתי אז כי מה שהביא הילקוט בשם התנחומא הוא התנחומא הנדפס, אולם עתה כאשר נגלה לנו התנחומא כ"י, נודע כי כוון רק לתנחומא כ"י שלפנינו ולא אל הנדפס: (נד) אתה מוצא עשרה פעמים נמנו ישראל, מובא בילקוט שמואל רמז ק"כ בשם התנחומא, והוא גם בנדפס אות ט' ובס' הזהיר (דף קי"ד ע"ב) ונשנה בפסיקתא (דף י"ח ע"א) ובפסיקתא רבתי פ"י סימן י"ד ובמדרש במ"ר פ"ב, ובהערה קכ"ט בפסיקתא שם העירותי עפ"י זה יסד הפייטן במוסף לפ' שקלים פקדם פוקד בחמש ספרים, וגם עוד חמש בכל הספרים: (נה) במצרים כתיב בשבעים נפש, בפסיקתא רבתי מובא מקרא אחר והוא: כל הנפש לבית יעקב הבאים מצרימה שבעים (בראשית מו כז): (נו) ואחת בפרשת כי תשא, וכן הוא בפסיקתא, ובתנחומא הנדפס נלקה המאמר הזה בחסר ויתיר וסירוס, לכן אתקנהו וכצ"ל ואחד [בפ' כי תשא, ושנים] בחומש הפקודים, אחד במרגלים [צ"ל בדגלים] ואחד (בימי יהושע) בחלוק הארץ ע"כ. המלות בימי יהושע זמורות זר הן ממעתיק טועה לכן הסגרתים בחצים למען הוציאם החוצה, גם מה שכתב שם בסוף המאמר „והדין כי תשא ראש" חוץ למקומו הוא ויש למחקו, כי מקומו למעלה כאשר תקנתי, ובילקוט ריש כי תשא בשם התנחומא (כ"י) ג"כ בטעות ואחד במרגלים, ובס' הזהיר הלשון מתוקן כמו בתנחומא כ"י, רק במקום ואחת בדגלים הביא הוא ג"כ ואחת במרגלים, ועיין בענפי יהודה שכתב על דברי אשר העירותי בפסיקתא הערה קל"א „והאמת אתו" ומ"ש שם ומזה נראה מ"ש בתנחומא בחילוק הארץ בימי יהושע, תיבות „בימי יהושע" יש למחוק, שכח שכן העירותי בהערה שם: (נז) ושנים בספר וידבר, בפסיקתא שם ושנים בחומש הפקודים, וכן ברבתי הגי' כמו בתנחומא שלפנינו, ושנים בספר וידבר כוונתו לספר במדבר, ושתי פעמים בס' הזה הם א' בדגלים בראש הספר, ואחד בחלוק הארץ, שנאמר שאו את ראש כל עדת בני ישראל (במדבר כו ב) לאלה תחלק הארץ (שם שם נג): (נח) שנאמר ויפקדם בטלאים, ויפקדם בבזק, אחר זה נמצא בפסיקתא (דף נח ע"א) ובתנחומא הנדפס, כד אינון עתירין באימריא כד אינון מסכינין דבזיקיא, וכן הוא במ"ר פ"ב, ובערוך ערך בזק הביא כן בשם הפסיקתא וילמדנו כי תשא, רק הסדר מהופך כד אינון מסכינין באילין בזקיא כד אינון עתירין באילין אמריא, ומפורש בהגדה מהו בזק אבן נטל מן כל אחד ואחד ומנאן באבנים עכ"ל. וגם במקרא מוקדם ויפקדם בבזק לפני ויפקדם בטלאים, ועיין יומא דף כב ע"א וברש"י שם, ובהערה קל"ד בפסיקתא פסקא דשקלים שם כתבתי ובתנחומא הנדפס כי תשא נוסף ומאי בזק, אבן נטל מן כל אחד ואחד מהם ובאבנים מנאם, הוסיף אחד כאשר מצא מובא בערוך, אולם עתה אני חוזר מזה כי איננה הוספה, רק התנחומא מספר שמות הוא הילמדנו שהיה לפני הרב בעל הערוך, ומסדר התנחומא הנדפס העתיק כל ס' שמות מהילמדנו אל תוך ספרו, לכן הוא הוא המאמר שהביא הערוך, רק הערוך כתב ומפורש בהגדה, כוונתו להילמדנו, כי בפסיקתא איננו: (נט) שנאמר ויתן יואב את מספר מפקד העם, בפסיקתא נוסף עוד ואם מספר למה מפקד, ע"ש בהערה קל"ה: (ס) אבל לעולם הבא, בפסיקתא אבל לעתיד לבא: (סא) זש"ה נופת תצופינה, מובא בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ח בשם התנחומא, ובתנחומא הנדפס אות י"ח

הוא

שפתותיך כלה (שה"ש ד יא), ראה שבח שהקב"ה מקלס כנסת ישראל ר' יהודה בר אבא אמר הוא מקלס אותה ממטה למעלה, והיא מקלסת אותו מלמעלה למטה, למה כן, לפי שהיתה למטה והטלה אותה למעלה, שהיתה משועבדת בלבנים וגאלה, והיא מקלסתו מלמעלה למטה, שהוא נתון למעלה משבעה רקיעים, והורידה אותו אצלה, ראה שבח שהוא מקלסה נופת תטופנה, אמר ר' יוחנן (סב) מהו נופת, קלונינפי לשון יוני הוא, (סג) ר' אלעזר אמר נופת זה הדבש של צופים, יש דבש שהוא נקרא נופת צופים שהוא מעולה מכל דבש שבעולם, כך אתה מעולה מכל אומות שבעולם, (סד) נופת תטופנה [דבש וחלב תחת לשונך], אימתי בשעה שאת עסוקה בתורה: ד"א דבש וחלב תחת לשונך, בשעה שעמדו לפני הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז), באותה שעה אמר להם הקב"ה דבש וחלב תחת לשונך, ד"א נופת, אמר להם הקב"ה כך חבבתם את התורה (סה) חייכם שהיא נתונה לכם במתנה, ויתן אל משה:

[י] [ויתן אל משה]. (סו) זש"ה כי ה' יתן חכמה [מפיו דעת ותבונה (משלי ב ו), גדולה היא החכמה, וגדולה ממנה הדעת והתבונה, כי ה' יתן חכמה], אבל למי שהוא אוהב (יתן) [מפיו] דעת ותבונה. (סז) ר' יצחק אמר למה הדבר דומה למלך שהיה לו בן, והיה בא מבית הספר, מצא תמחוי לפני אביו, נטל אביו חתיכה ונתן לו, מה עשה בנו אמר לו איני מבקש אלא מה שבתוך פיך, מתוך שהיה מחבבו נתן לו מתוך פיו, [הוי] כי ה' יתן חכמה, אבל מי שהוא אוהב מפיו דעת ותבונה. במתנה נתן הקב"ה תורה לישראל, ויתן אל משה:

[יא] [ויתן אל משה ככלותו]. (סח) אמר רב הונא אמר ריש לקיש, (סט) מה הכלה

הערות ותקונים

הוא בסגנון אחר ע"ש: (סב) מהו נופת קלונינפי לשון יוני הוא, וכן הוא בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס מהו נופת קלונימוס לשון יוני הוא, ובכולם בטעות, ונ"ל מהו נופת כלה, נינפי לשון יוני הוא, וכן מובא לנכון בילקוט שה"ש שם בשם התנחומא, רק יש לתקן שם נופי לשון יוני הוא נ"ל נינפי לשון יוני היא, והיא המלה νύμφη שפי' כלה וארוסה. ועיין ערוך ערך נמפי שהביא גם מאמר מר"ה כ"ו ע"א בתחום קן נסריא היה קורין לכלה נינפי והביא ג"כ תרגום על אתי מלבנון כלה, ומזה תראה גם בשמ"ר ריש פנ"ו מהו יפה נוף בלשון יוני קורין לכלה נינפי, וכן בתנחומא הנדפס מהו נופת אמר ר' יוחנן לשון יוני הוא כלה נינפי: (סג) ר' אלעזר אומר נופת זה הדבש, בתנחומא הנדפס אות י"ח נשמט שורה שלימה וכנ"ל [ר' אלעזר אומר נופת זה הדבש של צופים, יש דבש שהוא נקרא נופת צופים] כשם שהדבש מעולה כך את מעולה מכל האומות: (סד) נופת תטופנה, אימתי בשעה שאת עסוקה בתורה, בנדפס הגי' דבש וחלב תחת לשונך כשאתה עוסק בתורה שהיא דבש וחלב ואח"כ חסרים המלות „ד"א" ונ"ל ד"א כשאמרת בסיני נעשה ונשמע, גם הסיום שם הוא בסגנון אחר ממה שהוא לפנינו: (סה) חייכם שהיא נתונה לכם במתנה, ויתן אל משה, דרש ויתן לשון מתנה, ועיין לקח טוב (שמות לא יח) ויתן אל משה במתנה נתנה לו התורה מתנה שנאמר ויתן אל משה, ועיין נדרים דף לח ע"א: (ס') זש"ה כי ה' יתן חכמה, הוספתי הסיום שהסגרתי ונמצא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י שני של אקספארד אשר נמצא שם הוספה המאמר הזה, כי הכ"י הזה המוזכר פה באחרונה שוה עם הנדפס, רק כי הרבה פעמים הוסיף המעתיק מאמרים מתנחומא שלפנינו כמו שתראה במבוא, וכן מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ב במאמר מפיו דעת ותבונה, ונרשם שם „מדרש" ונ"ל „תנחומא", וכן נמצא במדרש שמ"ר פמ"א אות ג': (סז) ר' יצחק אמר למה הדבר דומה, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וילקוט משלי, אולם בכ"י שני של אקספארד הגירסא ר' יצחק ור' לוי חד אמר למה הדבר דומה (כמו שלפנינו), ואח"כ הביא וחד אמר למה הדבר דומה למלך שהיה לו בן בא מבית הספר נטל מנה אחת ונתן לו א"ל בנו איני מבקש אלא מן הפסטלון שבתוך פיך הוי מפיו דעת ותבונה, ע"כ. וזה נשמט בכתב יד שלפנינו וכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט משלי שם, רק ראה זה מצאתי כי במדרש שמ"ר פמ"א אות ג' שם העתיק המאמר כמו שהוא בתוך הכ"י שני של אקספארד, באשר היה לפניו קובץ התנחומא כמו שהיה לפני המעתיק הזה אשר הוסיף אל התנחומא, ושם הגירסא הפילטלין והיא המלה pastellus פי' מן פת קטן או מיני רקיקים נלושים במי ביצה סוקר וקנה בושם, ועיין בערוך השלם ערך אפילטלין: (סח) אמר ר' הונא אמר ריש לקיש, וכ"ה בכ"י רומי, ומובא גם בילקוט כי תשא רמז שנ"א בשם התנחומא, ובכ"י רח"ס בטעות אמר ר' מתנה אמר ריש לקיש, ובמדרש חזית פ"ד פסוק נפת תטופנה ר' הונא ור' חלפתא קיסרייה בשם ר' שמעון בן לקיש אמרו, ובתנחומא הנדפס אות ט"ז וכן נעתק במדרש שמ"ר פמ"א אות ה', אמר ר' לוי אמר רשב"ל, צריך לתקן אמר ר' הונא אמר רשב"ל: (סט) מה הכלה

הזאת מתקשטת (ע) בעשרים וארבעה תכשיטין, (עא) כך תלמיד חכם צריך להיות זריז בכ"ד ספרים, (עב) אמר ר' לוי מהו ככלותו, מה הכלה הזו כל זמן שהיא בבית אביה היא מצנעת עצמה ואין אדם מכירה, באה להכנס לחופה מגלת פניה לאמר כל מי שיודע לי עדות יבא ויעיד לי, כך תלמיד חכם צריך להיות צנוע ככלה הזו, ומפורסם במעשיו הטובים ככלה הזו שהיא מפורסמת, ויתן אל משה ככלותו:

[יב] [ויתן אל משה ככלותו]. (עג) אמר ר' אבהו כל ארבעים יום שעשה משה למעלה, היה לומד תורה ושוכחה, א"ל משה רבונו של עולם הרי יש לי מ' יום ואיני יודע שום דבר, מה עשה הקב"ה כשהשלים מ' יום, (עד) נתן לו את התורה במתנה, ויתן אל משה: שני לוחות העדות, (עה) כנגד שמים וארץ, כנגד חתן וכלה, כנגד שני שושבינין, כנגד העולם הזה והעולם הבא, לפיכך שני לוחות העדות: לוחות אבן. (עו) בזכותו של יעקב, שכתיב בו משם רועה אבן ישראל (בראשית מט כד): והלוחות מעשה אלהים המה (שמות לב טז), (עז) בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב, ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף, [שנאמר] מעשה אלהים, (עח) שהם מלאכתו של הקב"ה: [חרות על הלוחות], מהו חרות, (עט) ר' יהודה ור' נחמיה ורבותינו, ר' יהודה אומר חירות מן המלכיות, ר' נחמיה אומר חירות ממלאך המות, (פ) ורבותינו אמרו חירות מן היסורין:

[יג] וירא העם כי בושש משה (שמות לב א), (פא) מהו בושש, באו שש שעות ולא ירד משה, לפי שהתנה משה עמהם ואמר להם לאחר מ' ימים אביא לכם את

הערות ותקונים

שכלה הזאת מתקשטת, דרש ככלותו לשון כלה ובתנחומא הנדפס הגירסא ככלתו כתיב חסר, ועיין רש"י כי תשא ל"א י"ח: (ע) בעשרים וארבעה תכשיטין הנזכרים בישעיה (ג יח יט כ כא כב כג כד), ומונה גם חגורה ומעשה מקשה ופתיגיל: (עא) כך תלמיד חכם צריך להיות זריז בכ"ד ספרים, במדרש חזית הגי' כך ת"ח צריך שיהא רגיל בכ"ד ספרים, ובנדפס נוסף פקח וזריז, ומובא גם ברש"י כי תשא ל"א י"ח, והוא גורס אף ת"ח צריך להיות בקי בכ"ד ספרים: (עב) אמר ר' לוי, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ש, ובנדפס הגי' ד"א ככלתו מה כלה כו', ובשמ"ר אמר רשב"ל, ובחזית שם ר' חונא בשם רשב"ל בוודאי היתה הגי' ר' הונא בשם רשב"ל כמו במאמר שלפניו ואח"כ נשתבש ונעשית ר' חונא במקום ר' הונא, ויש לתקן בכל המקומות כמו שהוא לפנינו בכ"י: (עג) אמר ר' אבהו מובא בנדפס שם ובמדרש שמ"ר פמ"א אות ו' וכן בס' והזהיר (דף קטו ע"א) ועיין בבלי נדרים דף לח ע"א בשם ר' יוחנן: (עד) נתן לו את התורה במתנה שנאמר ויתן אל משה, בתנחומא הנדפס וכן בשמ"ר שם נוסף אחר זה וכי כל התורה למד משה והלא כתיב ארוכה מארץ מדה (איוב יא ט) אלא כללים כללים למדה הקב"ה למשה שנאמר ככלותו, וכתב שם הרד"ל כללים למדהו כמ"ש בספרי האזינו על פסוק יערוף כמטר לקחי רי"א יעשה אדם התורה כללים כו': (עה) כנגד שמים וארץ, עיין דברים רבה פ"ג סי' ט"ז, ובחדושי הרד"ל, ובתנחומא הנדפס עקב אות י' נוסף עוד כנגד שני סופרים כנגד שתי תורות תורה שבכתב ותורה שבעל פה: (עו) בזכותו של יעקב, בנדפס לוחות אבן למה מן האבן שרובן של עונשין הכתובים בה בסקילה, במדרש שמ"ר פמ"א אות ו' סיים עוד ד"א לוחות אבן בזכות יעקב שנקרא אבן שנאמר משם רועה אבן ישראל, ד"א כל מי שאינו עושה לחייו כאבן הזו אינו זוכה לתורה, ונראה כי נשמט מן התנחומא הנדפס, כי מובא גם בס' והזהיר (דף קטו ע"א), ודבריו נובעים מן התנחומא הנדפס או מן הילמדנו, כי התנחומא מס' שמות הוא כולו נעתק מן הילמדנו שמות, וכן נמצא בתנחומא הנדפס עקב אות י' בהרחבת דברים ע"ש, ומה שהביא כל מי שאינו משים לחייו כתב המ"כ לוחות דרש לשון לחיים, ועיין עירובין דף נד ע"א, וברש"י שם ושם הגירסא כאבן זו שאינה נמחית, וגם בעל ס' והזהיר הביא כמו שהוא בעירובין שם, ובכ"י רומי נוסף בגלדו ד"א לוחות אבן, כל מי שאינו [משים] לחייו כאבן אינו זוכה לדברי תורה: (עז) בכל יום ויום בת קול יוצאת, בנדפס ובשמ"ר ובאבות פ"ו מ"ב ובפתיחה ב' דאיכה מובא זה בשם ר' יהושע בן לוי: (עח) שהם מלאכתו של הקב"ה, בנדפס סיים כאדם שאומר לחבירו מה מלאכתו של זה כסף נבחר כך מלאכתו של מלך מלכי המלכים עוסק בתורה, ובכ"י רומי נוסף בגלדו כאדם שאומר לחבירו מה מלאכתו של פלוני והן אומרים זהבי כספי כך היא מלאכתו של הקב"ה, ובס' והזהיר (דף קטו ע"א) מה מלאכתו של פלוני כסף נגר חצב כך מעשה אלהים: (עט) ר' יהודה ור' נחמיה ורבותינו, מובא בתנחומא הנדפס, ובשמ"ר ובילקוט כי תשא ובוי"ר פי"ח במ"ר פ"י חזית פ"ח פדר"א פמ"ע וכן בתנחומא שלח סי' י"ג, ובס' והזהיר (דף קטו ע"ב) חסר מאמר של רבנן: (פ) ורבנן אמרי חירות מן היסורין, בנדפס ובשמ"ר נוסף אחר זה מאמר בשם ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי ע"ש: (פא) מהו בושש באו שש שעות, נשנה בב"ר סוף פי"ח אות ו' וירא

העם

התורה, כיון שבאו שש שעות ולא ירד, מיד ויקהל העם על אהרן, (פא*) רבותינו אמרו בא שטן ועירבב את העולם,והראה להם כמו משה (פב) תלוי מן הארץ ומטתו באויר, והיו מראין אותו באצבע, ואמרו כי זה משה האיש, באותה שעה אמר להם חור (פב*) קשה עורף (פג) אין אתם נזכרים מה עשה לכם, עמדו והרגוהו, (פד) ונתכנסו על אהרן, שנאמר ויקהל העם על אהרן וגו' (שמות לב א),אמרו לו אם תעשה לנו אלהים מוטב, ואם לאו אנו עושין לך כשם שעשינו לחור. וירא אהרן (שם שם ה), ראה מה שעשו לחור, ויבן מזבח (שם), (פה) הבין מזבוח, בקשו לבנות עמו, אמר להן הניחו לי ואני עושה אותו מעצמי (פו) שאין מי שיבנה אותו עמי, (פז) ואהרן נתכוון לומר עד שאני בונה אותו משה יורד, בנה אותו ולא ירד משה, (פח) מיד וישכימו ממחרת וגו' [וישב העם לאכול] (שם שם ו), (פט) כל מקום שאתה מוצא ישיבה שם תמצא קלקלה, (צ) שנאמר וישבו לאכל לחם(בראשית לז כה), מה (קיקלון) [קלקול] היה שם, שמכרו את יוסף, ובמקום אחר כתיב וישב ישראל בשטים (במדבר כה א), ומה קלקול היה שם, ויחל העם לזנות (שם), ואף כאן וישב העם, ישיבה של ע"ז, אמר הקב"ה למשה הם קמו לצחק בע"ז ואתה יושב, (צא) (קום) לך רד (שמות לב ז), באותה שעה בא משה לירד וראה מלאכי חבלה ונתיירא לירד, שנאמר כי יגורתי מפני האף והחמה (דברים ט יט), מה עשה הלך ואחז את הכסא, שנאמר מאחז פני כסא [פרשז עליו עננו] (איוב כו ט), (צב) והגין עליו הקב"ה ופירשו מזיו שכינתו עליו, בוא וראה כמה גרמו עונות, (צג) אתמול היה משה מנגח בהם, ועכשיו נתיירא מהם, כי יגורתי [מפני האף והחמה].(צד) חמשה מלאכי

הערות ותקונים

העם כי בשש משה כי באו שש שעות ולא בא משה, ומובא כלשון התנחומא כ"י שלפנינו בשמ"ר פמ"א אות ז' ובתנחומא כי תשא אות י"ט הוא בהרחבת דברים ע"ש ועיין שבת דף פט ע"א, וענין טעותם עיין ברש"י על התורה וברש"י שבת שם ותוס' ד"ה לבסוף, ובכ"י שני של אקספארד נוסף המאמר הזה לפני אות י"ט ולקוח מן התנחומא כ"י שלנו: (פא*) רבותינו אמרו בא שטן ועירבב את העולם, כן הוא גם בכ"י רומי ורה"ס ובגמרא שם ועיין ברש"י שם על בא השטן, ובכ"י שני של אקספארד השטן מלא ידו באותה שעה, וכן המלא כן בשמ"ר שם רבנן אמרי השטן מלא את ידיו אותה שעה, פי' מלא מקום להטעותם, וגם מזה תראה כי בעל מסדר משמ"ר היה לפניו הגי' בתנחומא כ"י כמו שהוא בקובץ ב' של אקספארד: (פב) תלוי מן הארץ כו', בשמ"ר שם הגירסא תלוי בין השמים ובין הארץ, (פב*) קשה עורף, כן הוא בכ"י רומי ורה"ס, אולם בכ"י שני של אקספארד הגירסא כרותי צואר, ובכ"י רומי נרשם בגלו אחרי המלות קשה עורף „קדותי צואר" ובשמ"ר שם קליעי צואריא, ופי' המ"כ קטיעי וכרותי צואר שאין אתם זוכרים את הראשונות, ובעל יד"מ קליעי צווארייא פי' לשון קשי עורף, והרז"ו כתב קליעי צוואריא מורדים מחוייבי מיתה ושחיטה לחתוך הצואר, והרד"ל כתב קליעי צווארייא פי' מחוייבי מיתה וכאילו כבר ראשיהם קטועים, וע"ש גם בחדושי הרש"ש: (פג) אין אתם נזכרים מה עשה לכם, בכ"י שני של אקספארד גם בשמ"ר אין אתם נזכרים כמה נסים עשה לכם (ובשמ"ר מה נסים צ"ל כמה נסים): (פד) ונתכנסו על אהרן, עיין סנהדרין דף ז', וי"ר פ"י פדר"א פמ"ה: (פה) הבין מזבוח, בכ"י שני של אקספארד ובשמ"ר מהו מזבח, מן הזבוח לפניו, ועיין בפי' הרז"ו שכתב ויראה מלשון יראה ויבן מלשון בינה, ועיין ב"ר פל"ד סוף אות ה', וא"ת מזבח אלא מה זבוח, עיין וי"ר פ"י ומובא גם ברש"י עה"ת כי תשא ל"ב ה' וכן הביא שם הדרש ויבן מזבח ־וַיִּבֶן מִזְּבוֹחַ־ : (פו) שאין מי שיבנה אותו עמי, בכ"י שני של אקספארד ובשמ"ר שם שאין כבודו של מזבח שיבנה אותו אחר עמי: (פז) ואהרן נתכוון לומר, בכ"י שני של אקספארד ואהרן נתכוון לאחר שמא בין כך משה ירד, ובשמ"ר ואהרן נתכוון כדי לאחר הדברים, אמר עד שאני בונהו לעצמי משה ירד, ועיין בפירש"י עה"ת שם: (פח) מיד וישכימו ממחרת וגו', הוספתי סיפא דקרא וישב העם לאכול, אולם בכ"י שני של אקספארד ובשמ"ר הגי' מיד וישכימו ממחרת והנביא צווח אכן השכימו השחיתו כל עלילותם (צפניה ג ז), וא"כ מהחיל וישב העם לאכול בע"ז כל מקום שאתה מוצא ישיבה כו': (פט) כל מקום שאתה מוצא ישיבה, שמ"ר שם, עיין סנהדרין דף קו ע"א ב"ר פל"ח אות ז' תנחומא הנדפס וישב סי' א' ספרי סוף בלק פדר"א פמ"ז: (צ) שנאמר וישבו לאכל לחם, לפני זה נוסף שם שכן מצינו בדור המגדל, שנאמר וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם (בראשית יא ב), ומה תקלה היתה שם ויאמר הבה נבנה לנו עיר (שם שם ד):(צא) קום לך רד, הסגרתי מלת קום, ובדברים ט' י"ב כתיב קום רד: (צב) והגין עליו הקב"ה ופירשו מזיו שכינתו, דורש פרשז נוטריקון פרש זיו, עיין שמ"ר פמ"ב אות ד' מהו פרשז נוטריקון פרש רחום שדי זיו עננו עליו: (צג) אתמול היה משה מנגח בהם, עיין מ"כ בשמ"ר שם ובפי' מהרז"ו: (צד) חמשה מלאכי חבלה הן, מובא בילקוט כי תשא שם בשם התנחומא, וגם שם הגי' אף וקצף ומשביר ומשחית וחמה, וכן הוא בכ"י רומי ובכ"י רה"ס, אולם בכ"י שני של אקספארד ובתנחומא הנדפס

פי'

חבלה הם, אף וקצף ומשביר ומשחית וחימה, (צה) הזכיר משה ג' אבות, (צו) והלכו ג', ונשתייר אף וחימה, אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם עמוד אתה באחד ואני באחד, שנאמר קומה ה' באפך (תהלים ז ז), א"ל הקב"ה לך רד, ירידה היא לך, א"ל למה, א"ל כי שחת עמך, (צז) א"ל משה עכשיו הן עמי ואינן עמך, שוב מחרון אפך, אמר ר' שמעון בן יוחי (צח) לא זז משה מהתפלל עד שנרצה לו הקב"ה, (צט) אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי שהיה יצר הרע מצוי בכם חטאתם לפני, אבל לעולם הבא אני עוקרו מכם, שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר (יחזקאל לו כו):

[יד] **ויאמר** משה אל ה' ראה אתה וגו' (שמות לג יב). כתיב (ק) חשבתי ימים מקדם (תהלים עז ו), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם יושבת אני ומחשבת (קא) לכמה שנים גאלתני ממצרים, לכמה שנים גאלתני מיון, חלותי היא שנות ימין עליון (שם שם יא), (קב) אמר ריש לקיש אם חולים הם יכולים הם להתרפאות: ד"א חלותי היא. (קג) אמר ר' אלכסנדרי כל הדברים האלה שבאו עלינו על ידי שלא חלינו להקב"ה, ואין הלשון הזה אלא לשון תפלה, שנאמר ועתה חלו נא פני אל (מלאכי א ט), (קד) הלעולמים יזנח אדני ולא יוסיף לרצות עוד (תהלים שם ח), (קה) לשעבר כשהיה

הערות ותקונים

סי' כ' ובשמ"ר שם הגירסא אף וחימה וקצף והשמד והשחת, ועיין בחדושי הרש"ש שכתב ודע דבילקוט כאן הגירסא משבר תחת השמד דכאן, והיא היתה נראית עקרית, אשר בזה מכוונים שמותם כשמות אשר קראה להם בגמרא שבת דף נה ע"א לבד שם מכלה השתי הנוסף שם לשיטתם, אולם גם בקהלת בפסוק וטוב משניהם הגירסא כמו בכאן בשמ"ר, וכן לקמן פמ"ד, ועיין מש"כ שם דיליף להו מקרא לכן נראה יותר להגיה בגמרא וילקוט כמו דאיתא כאן, ובפ' עקב הגירסא במדרש מכלה תחת השמד, וראיתי בפדר"א פמ"ה חושב ה' מלאכים קצף אף חימה משחית חרון, ועיין שם בביאור הרד"ל אות כ"ג: (צה) הזכיר משה ג' אבות, מפורש בתנחומא הנדפס אות כ' כיון שהזכיר זכות אבות ואמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל: (צו) והלכו ג', בנדפס מיד נגרעו ממנו שלשה, ובשמ"ר שם אותה שעה באו שלשה האבות ועמדו בשלשה מהם: (צז) א"ל משה עכשיו הן עמי ואינן עמך, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובכ"י שני של אקספארד ובשמ"ר א"ל משה אתה קורא אותם עמי אינן אלא עמך, וכן בכ"י רומי נוסף בגלו „אינו עמי אלא עמך": (צח) לא זז משה מהתפלל עד שנרצה לו הקב"ה, ובשמ"ר לא זז משה מתפלה עד שקראן הקב"ה עמו שנאמר וינחם על הרעה אשר דבר לעשות לעמו, וכן נוסף בגלו של כ"י רומי: (צט) אמר הקב"ה בעולם הזה כו', כן הוא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובילקוט ובשמ"ר, אבל בכ"י שני של אקספארד הגי' אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי יצר הרע ישראל חוטאין ולעתיד לבוא אני עוקרו מהם ואתן להם לב בשר [צ"ל והסירותי את לב האבן ונתתי להם לב בשר], ועוד אין חוטאין לפני שנאמר ולא ילמדו עוד (איש את אחיו ואיש את רעהו) [איש את רעהו ואיש את אחיו] לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם נאם ה' כי אסלח לעונם ולחטאתם לא אזכר עוד (ירמיה לא לג) ע"כ: (ק) חשבתי ימים מקדם, מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ז בשם התנחומא: (קא) לכמה שנים גאלתני, בילקוט שם השמיט המעתיק מן לכמה שנים הראשון עד לכמה שנים השני, ושם הגי' לכמה שנים גאלתני מבבל ממדי ומיון, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס גם בכ"י שני של אקספארד אשר שם נוסף המאמר הזה באמצע אות כ"ז המתחיל ומשה יקח את האהל הוא כמו לפנינו: (קב) אמר ריש לקיש אם חולים הם יכולים הם להתרפאות, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובילקוט תהלים שם בטעות אמר ר' לוי וצ"ל אמר ריש לקיש, והיה כתוב בר"ת אר"ל והשיג אח"כ המעתיק או המדפיס אמר ר' לוי, ובכ"י שני של אקספארד אמר ריש לקיש אם חולים הם יכולין להתרפאות ואם אינם חולים איני יודע מה לעשות, ואומר חלותי היא, והלשון נשתבש, ובפסיקתא פסקא ותאמר ציון (דף קל ע"ב) מובא גם המאמר הזה בשמו ואומר חלותי היא שנות ימין עליון, אמר ריש לקיש אם חלאים הם אית סברא דמאן דתשם סופיה דמתסיה אם שינוי דימין הוא לית סברא, פי' אם חלאים בעלמא הן יש תקוה שסופו להתרפאות, וע"ש בהערה י"ח: (קג) אמר ר' אלכסנדרי, עיין בפסיקתא שם (דף קל ע"א) ושם מובא מאמר של ר' אלכסנדרי בשם ר' שמואל בר נחמני, ובשם ר' אלכסנדרי מובא שם מאמר אחר, וע"ש בהערה י"ג שהעירותי במדרש איכה בפסוק בכה תבכה נתהפך הסדר, מאמר ר' שמואל בר נחמני הוא בשם ר' אלכסנדרי וכן להפך ע"כ. ומהתנחומא שלפנינו יש גם ראיה שגירסת איכה רבתי היא הנכונה, וכן יש לתקן בפסיקתא שם: (קד) הלעולם יזנח ה', בכ"י שני של אקספארד נוסף לפני זה „השכח חנות אל (תהלים שם י) שכחת אותן הדברים' שאמרת ותנותי את אשר אחון, האפס לנצח חסדו (שם ט) אמר ר' לוי לשון יון הוא כשם שאת אומר אפים" ואח"כ הביא כמו שלפנינו הלעולם יזנח ה', וזו הוספה חיצונית שהוסיף אחד, כי הלעולם יזנח ה' הוא מוקדם בקרא (תהלים שם פסוק ח) גם הכתוב האפס וגו' מוקדם להכתוב השכח חנות אל, ועיין בפסיקתא שם (דף קל ע"א) והערות שלי שם: (קה) לשעבר כשהיה

משה

משה כועס עם ישראל, היה הקב"ה מרצה אותו, (קו) שנאמר ושב אל המחנה וגו' (שמות לג יא): ויאמר משה אל ה'. למה הדבר דומה למערה שהיא נתונה על שפת הים ומילא אותה, מכאן ואילך הים נותנת למערה, והמערה חוזרת לים, ויאמר ה' אל משה, ויאמר ה' אל משה, ויאמר משה אל ה':

[טו] [**ויאמר** משה אל ה']. מה כתיב למעלה מן הענין, ויאמר ה' אל משה אמור אל בני ישראל אתם עם קשה עורף [וגו'] ועתה הורד (נא) עדיך (שמות לג ה), מהו עדיך, (קז) אמר ר' שמעון כלי זיין שנתן להם הקב"ה, ושם המפורש חקוק עליו, מיד ויתנצלו בני ישראל את עדים (שם שם ו), (קח) כשראה משה שאבדו את המתנה טובה, אף הוא כעס עליהם: ומשה יקח את האוהל [וגו' הרחק מן המחנה] (שם שם ז), (קט) כמה היה רחוק מיל, שנאמר אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה (יהושע ג ד), למה כעס עליהם משה, אלא כך אמר משה מנודה לרב מנודה לתלמיד, (קי) ריש לקיש אמר משל למלך שהיה לו (קיא) לגיון אחד, מרדו במלך, מה עשה שר צבא שלהן, נטל (קיב) סיגנון של מלך וברח, כך משה כשעשו ישראל אותו מעשה נטל את המשכן והלך לו: והיה כל מבקש ה' (שמות שם), כל שמבקש משה אין כתיב כאן, אלא כל מבקש ה', מלמד שכל המקבל פני זקן מלא תורה, כאילו מקבל פני שכינה, כי אפילו המלאכים והשרפים והגדודים היו מבקשים אותו ליטול ממנו רשות לצאת, אומרים אלו לאלו הרי הוא במשכנו של משה, חמה ולבנה מבקשים ליטול רשות לצאת לעולם הולכים אל האוהל, והיה כל מבקש ה' [יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה]: והיה כצאת משה (האהלה) [אל האהל] (שם שם ח). היו עומדים על הצדדים ומכבדין אותו ואומרים אשרי יולדתו של משה מה הוא רואה בו, והיה כבוא משה [האוהלה] ירד עמוד הענן (שם שם ט), היו יודעין שהשכינה נגלית על משה, וקם כל העם (שם שם י). א"ל הקב"ה משה שוב אל המחנה, א"ל איני חוזר, א"ל הקב"ה הוי יודע כי יהושע במשכן, למה הדבר דומה, למטרונא שקצפה על המלך, ויצאה לה חוץ מפלטין, והיתה מגדלת יתומה אחת בפלטין, שלח המלך אחר המטרונא ואמר לה שובי אל הפלטין, ולא בקשה לחזור, אמר לה אני אומר לך שתשובי, ואין את רוצה הוי יודעת שהיתומה נתונה בפלטין, כך ודבר ה' אל משה פנים אל פנים (שם שם יא), מה דיבר, שוב אל המחנה, ולא היה מבקש לחזור, א"ל הקב"ה אני אומר לך לחזור, ואין אתה מבקש, חייך יהושע באוהל מועד, א"ל משה רבונו של עולם לא בשבילך כעסתי עליהם, ראה אתה אומר אלי, ראה שאין אתה יכול להניח אותם, א"ל הקב"ה

הערות ותקונים

משה כועס, עיין בפסיקתא שם (דף קכט ע"ב), ובכ"י שני של אקספארד הגירסא לשעבר כשהיה משה כועס על ישראל הקב"ה מרצה אותו שנאמר וידבר ה' אל משה פנים אל פנים ושב אל המחנה אמר לו הקב"ה שני הפנים רותחות, לא כך אמרתי לך כשאהיה בכעס תהיה מרצה אותי ואף אתה כעסת, א"ל משה רבש"ע לא אתה כעסת עליהם תחלה, אמר לו הקב"ה לך התרצה להם שוב אל המחנה, אמר ר' אחא באותה שעה מלא משה ידיו לדבר עם הקב"ה, אמר לו ראה שאין אתה יכול להזיז אהבתך מהם אפילו שעה אחת: (ק) שנאמר ושב אל המחנה, בכ"י רומי נוסף בזלו „עתה כשהקב"ה כועס על ישראל משה מרצה אותו, שנאמר ויאמר ה' אל משה למה הדבר דומה למערה כו', וכאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י רח"ס ומתחיל מן ויאמר משה אל ה' מאמר חדש ור"ל בכל מקום את מוצא וידבר ה' אל משה ויאמר ה' אל משה וכאן כתיב ויאמר משה אל ה' ועל זה הביא המשל, ובתנחומא יש לתקן שצ"ל [כך] וידבר ה' אל משה ויאמר ה' אל משה [וכאן] ויאמר משה אל האלהים: (קז) אמר ר' שמעון, כן הוא בכ"י רומי, אולם בכ"י רח"ס וכ"י שני של אקספארד אמר ר' שמעון בן יוחאי: (קח) כשראה משה, מובא בילקוט כי תשא רמז שנ"ד בשם התנחומא, והגיה בראש ריש לקיש אמר, אולם לפנינו גם בכ"י רומי ורח"ס נמצא כי ריש לקיש אמר רק המשל, והמאמר מנודה לרב מנודה לתלמיד מובא גם ברש"י עה"ת כי תשא ל"ג ז': (קט) כמה היה רחוק מיל, וכן מובא ברש"י על התורה והוא תהום שבת, ועיין רש"י ביהושע ג', ולזה כוון יב"ע שם תרין אלפין אמין: (קי) ריש לקיש אמר, עיין בהערה שלפניה: (קיא) לגיון, מלה יונית ורומית legion λεγεων (רעגיאנענט): (קיב) סיגנון, פי' signum נס ודגל, והערוך ערך סגנס הביא בשם הילמדנו שתי הגורסות והוא בפ' בהעלתך (ולפנינו ליתא) לגיון שמרד במלך מה עשה הסנגוריס נטלו סגניס וברח כך משה ראה שכפרו ישראל ועשו העגל נטל אהלו וברח ומשה יקח את האהל עכ"ל, והוא ממש כהמאמר שלפנינו

כבר אמרתי לך ושלחתי לפניך מלאך, א"ל משה למלאך אתה מוסרני, אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה (שמות לג טו), ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך וגו' (שם שם יג):

[טז] **ויאמר** ה' הנה מקום אתי וגו' (שם שם כא). (קיג) אמר ר' יוסי בר חלפתא הנה אני במקום הזה אין כתיב כאן, אלא הנה מקום אתי, (קיד) מקומי טפל לי, ואני טפל למקומי, ויאמר אני אעביר כל טובי (שם שם יט), (קטו) הטוב כל טובי מדת הפורענות, וחנותי את אשר אחון (שם),(קטז) באותה שעה הראה לו הקב"ה כל האוצרות של מתן שכר שהם מתוקנים לצדיקים, אמר לפניו רבונו של עולם האוצר הזה של מי הוא, א"ל של עושי צדקה, הזה של מי הוא, של מכלכלי יתומים, וכן לכל אוצר ואוצר, עד שראה אוצר אחד גדול, א"ל זה של מי הוא, א"ל מי שיש לו (קיז) אני נותן לו משלו, ומי שאין לו אני עושה עליו חנם, שנאמר וחנותי את אשר אחון (שם), (קיח) אשר (נכון) [נחון] אין כתיב, אלא אשר אחון: ויאמר לא תוכל לראות את פני (שם שם כ), בקש משה לעמוד על מתן שכרן של מצות, ועל שלותן של רשעים, א"ל הקב"ה לא תוכל [לראות את פני], ואין הלשון הזה אלא לשון שלותן של רשעים, שנאמר ומשלם לשנאיו [אל פניו וגו'] (דברים ז י). אמר [לו] הקב"ה והסירותי את כפי (שמות שם כג), בעולם הזה אני מראה לך מתן שכרן של יראים, (קיט) ולעולם הבא אני מראה הטוב שהוא צפון להם, אמר דוד מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ):

[יז] **ויאמר** ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה (שמות לד כז). (קכ) זש"ה אכתוב לו רובי תורתי (הושע ח יב), כשבא הקב"ה ליתן את התורה, אמרה למשה על סדר, המקרא והמשנה והאגדה והתלמוד, שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה (שם כ א), אפילו מה שישאל תלמיד ותיק לרבו, אמר הקב"ה למשה באותה שעה, שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים, משלמדה משה א"ל הקב"ה לך ולמדה את בני, א"ל משה רבונו של עולם כתוב אותה לבניך, א"ל מבקש אני ליתן אותה להם בכתב,

---

הערות ותקונים

שלפנינו: (קיג) אמר ר' יוסי בר חלפתא, מובא בילקוט רמז שנ"ה בשם התנחומא וכן מובא בנדפס אות כ"ז: (קיד) מקומי טפלה לי ואין אני טפל למקומי, ב"ר פס"ח אות ח', שמ"ר פמ"ה אות ו', שו"ט מזמור צ', פסיקתא רבתי פכ"א, ילקוט ויצא רמז קי"ז, ילקוט תהלים רמז תתמ"א, חבקוק רמז תקס"ג, תנחומא הנדפס אות כ"ז, וכן מובא בערוך ערך מקום בשם הילמדנו, והוא המאמר מתנחומא הנדפס, ולזה המאמר כוון רש"י כי תשא ל"ג כ"א, ובמדרש שמ"ר שם יש לתקן במקום אמר ר' יוסי בר חנינא צ"ל ר' יוסי בר חלפתא: (קטו) הטוב כל טובי מדת הפורענות, וכ"ה בכ"י רומי, אולם בכ"י רח"ס ובילקוט בשם התנחומא ובשמ"ר פמ"ה אות ו' כל טובי מדת הטוב ומדת הפורענות, ובתנחומא הנדפס אות כ"ז טובי וכל טובי מדת הטוב ומדת הפורענות, ולדעתי יש לתקן וצ"ל טובי הוא מדת הטוב כל טובי מדת הפורענות: (קטז) באותה שעה הראה לו הקב"ה כל האוצרות, מובא בנדפס אות כ"ז ובשמ"ר פמ"ה אות ו' ובילקוט שם בשם התנחומא: (קיז) אני נותן לו משלו, בכ"י רומי וכ"י רח"ס וילקוט כי תשא ובשמ"ר תנחומא הנדפס אני נותן לו משכרו: (ק ח) אשר נכון אין כתיב כאן, כן הוא גם בכ"י רומי, אולם בכ"י רח"ס ובילקוט בשם התנחומא ובתנחומא הנדפס אשר נחון אין כתיב כאן, וכן תקנתי בפנים, ופי' את אשר נחון משמע שהוא כבר נחון על ידי מעשיו הטובים של עצמו, אבל את אשר אחון פי' את אשר יכמרו רחמי עליו לשעה ואע"פ שאינו כדאי, ולזה כוון רש"י בפירושו על התורה כי תשא ל"ג י"ט וחנותי את אשר אחון אותן שארצה לחון, ובשמ"ר נשמט זה, וצ"ל שם וחנותי את אשר אחון [אשר נחון אין כתיב כאן אלא אשר אחון] למי שאני מבקש לחון: (קיט) ולעולם הבא אני מראה הטוב שהוא צפון להם אמר דוד מה רב טובך, כ"ה בכ"י רומי ובילקוט, ובתנחומא הנדפס הגירסא אבל לעולם הבא [מראה הטוב שהוא צפון להם] ומעולם לא שמעו (ולא) [לא] האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (ישעיה סד ג)" ובכ"י רח"ס מובא זה הכתוב על בעולם הזה אני מראה לך שכרן של יראים, ובשמ"ר נשמט הסיום הזה: (קכ) זש"ה אכתב לו רובי תורותי, מובא בילקוט כי תשא רמז ת"ה בשם התנחומא, וכן העתיק בעל המסדר את השמ"ר בריש פמ"ז כל המאמר כמו שהוא לפנינו בתנחומא כ"י, רק בקצת שינויים, במקום והאגדה והתלמוד בשמ"ר תלמוד ואגדה, במקום מה שישאל תלמיד וותיק לרבו בשמ"ר אפילו מה שהתלמיד שואל לרב, וכן משלמדה משה בשמ"ר מאחר שלמדה מפי הקב"ה, וכמו כן עוד שינויים קטנים אשר המסדר משמ"ר הגיה כרצונו, אבל בתנחומא הנדפס אות ל"ד ובתנחומא הנדפס פ' וירא אות ה' וכן בתנחומא כ"י וירא אות ו', ובפסיקתא רבתי ריש פ"ה פסקא ויהי ביום כלות משה נמצא המאמר בשם ר' יהודה הלוי בר שלום בסגנון אחר, וכך איתא שם אמר ר' יהודה הלוי בר שלום כשאמר הקב"ה למשה כתב לך, בקש

משה

אלא שגלוי הוא לפני שעתידים אומות העולם לשלוט בהם, וליטול אותה מהם, ויהיו בני כאומות העולם, אלא המקרא תן להם בכתב. והמשנה והאגדה והתלמוד על פה. ויאמר ה׳ אל משה כתב לך, זה מקרא, כי על פי (שמות לד כז), המשנה והתלמוד, שהן מבדילין בין ישראל לבין אומות העולם: (קכא) (שנאמר) כתב לך. הלוחות הראשונים אני כתבתי אותם, שנאמר כתובים באצבע אלהים (שמות לא יח), אבל השניים את כתוב לך, למה הדבר דומה למלך שנשא אשה (קכב) וכתב לה גמיטום (פי׳ כתובה) על שלו, לא עשה אלא קלקלה וטירדה, בא שושבינה וריצה אותה למלך, אמר לה המלך הרי נתרציתי, (קכג) אלא לך ועשה גמיטום אחר: כתוב לך. בזכותך אני נותן להם את התורה,(קכד) אמר ר׳ יוסי בן חלפתא הוא שמשה אמר להם (קכה) ואכתוב על הלוחות (דברים י ב): ד״א כתוב לך את הדברים. (קכו) כל מקום שנאמר דבר דברי דברים, תוכחות הן, כתיב דבר ה׳ אשר היה אל הושע (הושע א א), מה כתיב שם, כי אתם לא עמי (שם שם ט), כתיב דברי ירמיהו (ירמיה א א), מה כתיב שם, אשר למות למות (שם טו ב), כתיב שם אלה הדברים (דברים א א), מה כתיב שם, מזי רעב וגו׳ (שם לב כד), [יח] כתב לך את הדברים האלה [כי על פי הדברים האלה וגו׳]. (קכז) ר׳ יוחנן ור׳

הערות ותקונים

משה שתהא המשנה בכתב, ולפי שצפה הקב״ה שאומות העולם עתידין לתרגם את התורה ולהיות קוראין בה יונית והם אומרים אנו ישראל ועד עכשיו המאזנים מעויין, אמר להם הקב״ה לאומות העולם אתם אומרים שאתם בני איני יודע אלא מי שמסטורין שלי אצלו הם בני, ואיזו היא, זו המשנה שנתנה על פה והכל ממך לדרוש אמר ר׳ יהודה בר שלום א״ל הקב״ה למשה מה את מבקש שתהא המשנה בכתב, ומה בין ישראל לאומות העולם, שנאמר אכתוב לו רובי תורתי וא״כ כמו זר נחשבו, אלא תן להם מקרא בכתב ומשנה על פה, כתוב לך את הדברים הרי מקרא, כי על פי הדברים האלה, הרי משנה על פה, ע״כ: (קכא) שנאמר כתב לך, מלת שנאמר הסגרתי כי מיותרת היא, ומן כתב לך מתחיל מאמר חדש, וכן הוא בטעות בכ״י רומי ובכ״י רח״ס, כי המעתיקים חשבו שמוסב למעלה והוסיפו מלת שנאמר, אולם הוא לנכון בילקוט כי השא שם ובשמ״ר בלי מלת „שנאמר", וכן נמצא המאמר הזה נוסף בכ״י שני של אקספארד (בין אות ל״ג ובין אות ל״ד) ובצדו נרשם שם „מכאן עד זס״ה אכתוב לו איתו בדפוס", וגם שם מתחיל לנכון כתב לך הלוחות הראשונים כתובים באצבע אלהים כו׳: (קכב) וכתב לה גמיטום „פי׳ כתובה" המלות האלה הסגרתי כי הם הוספת המעתיק וליתא בכ״י רומי וכ״י רח״ס וכ״י שני של אקספארד, ובכ״י רומי כתוב ג״כ גמיטום, ובכ״י רח״ס גוויטום, נתפרדה אות מ ונעשית וו, ובכ״י שני של אקספארד גמוטות, אולם כל הנוסחאות משובשות הן וצ״ל גמיקון או גמיסקון, ובילקוט פ׳ כי תשא מובא לנכון גמיקום, ובשמ״ר פמ״ז גמיסקום, ועיין בפסיקתא פסקא החודש (דף נג ע״ב) ומה שכתבתי שם בהערה קע״ט כי המלה היא יונית γαμικὸς ופתרונה שטר נשואין, והגירסא גמיסקום נגזר מפעל יוני γαμίσκω עיין בערוך השלם ערך גמס מה שהעיר שם ידידי הרב הגדול מוהר״ר ח״י ד״ר קאהוט: (קכג) אלא לך ועשה גמיטום אחר, גם פה צ״ל גמיקון או גמיסקון, ובשמ״ר סיים אחר המלות אלא עשה לה גמיסקום ולואי אתן בו ידי הה״ד ואכתוב על הלוחות, המ״כ כתב ולואי ומי יתן שאתרצה שאתן בו ידי, וכן בכ״י שני של אקספארד סיים כן והלואי נותן בו ידי ע״כ (תרגם לו תרגם לווי, ולפעמים הלואי), והסיום הה״ד ואכתוב על הלוחות הוא מיותר, ועיין בחדושי הרד״ל במדרש שמ״ר שם, ונשתרבב מן המאמר של ר׳ יוסי בר חלפתא שהיה כתוב על ויכתוב על הלוחות בצדו „ואכתוב על הלוחות" ומובא פנימה שלא במקומו, עיין הערה קכ״ה, ובילקוט כי תשא שם הוא כמו לפנינו בתנחומא כ״י, רק אחר זה הביא כטוב לך בזכותך אני נותן להם את התורה, יש לתקן שצ״ל כתוב לך בזכותך אני נותן להם את התורה: (קכד) אמר ר׳ יוסי בר חלפתא, כ״ה גם בכ״י רומי וכ״י רח״ס, אולם בכ״י שני של אקספארד ובשמ״ר שם הגי׳ ר׳ שמעון בן חלפתא: (קכה) ואכתוב על הלוחות, בכ״י רומי ורח״ס וכ״י שני של אקספארד מובא הכתוב ויכתוב על הלוחות (שמות לד כח) וכן בשמ״ר שם מובא הכתוב ויכתוב על הלוחות, ועיין בהערה קכ״ג, ואחר סיום המאמר הוא שמשה אמר להם, ואכתוב על הלוחות (או ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון ויתנם ה׳ אלי) נמצא בכ״י שני של אקספארד וכן בשמ״ר שם הוספה „לי נתנם ואני נהגתי עמכם עין טובה ונתתי אותה לכם לכך נאמר כתוב לך בזכותך": (קכו) כל מקום שנאמר דבר דברי דברים תוכחות הן, מובא גם בשמ״ר שם, ושם הגירסא כל מקום שכתוב דבר דברים הדברים אלות ותוכחות הן, ונשמטו שם הראיות מהכתובים, ועיין ספרי ריש דברים ודב״ר פ״א: (קכז) ר׳ יוחנן ור׳ יהושע ור׳ שמעון אומרים, כן הוא גם בכ״י רומי, אולם בכ״י דח״ס ר׳ יוחנן ור׳ יהודה ור׳ שמעון, ובכ״י שני של אקספארד ר׳ יוסי ור׳ יהודה חד אמר כו׳, ר׳ יהודה אומר כו׳, ובשמ״ר ג״כ הגי׳ כמו בכ״י שני של אקספארד רק שם ר׳ יוחנן ור׳ יהודה ב״ר שמעון אמר כו׳, וכן יש לתקן לפנינו בתנחומא ר׳ יוחנן ור׳ יהודה ב״ר שמעון, כמו שתראה להלן ראיה גם מן התלמוד:

נתתי

יהושע ור' שמעון אומרים (קכח) (נתתי לך) את הדברים אין כתיב כאן, אלא על פי הדברים, נתתי לך תורה שבכתב ותורה שבעל פה, (קכט) אם עשית שבכתב על פה, ושבעל פה בכתב, והמרתה אותם אין אתה מקבל שכר, למה שנתת לך תורה שבכתב ותורה בעל פה, וכרתי עמך ברית, על מנת שתהא קורא בהם כן, אבל אם המרתה אותו, הוי יודע שתבטל הברית, שנאמר פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך (דברים יד ט) שהן כתובין בכתב, ופן יסורו מלבבך (שם), אלו שבעל פה: אתך ברית [ואת ישראל] (שמות לד כז). בשביל התורה אני אוהב את ישראל, ולא ישראל בלבד, אלא אפילו משה [גדלו] בזכות התורה, כי על פי הדברים האלה כרתי ברית אתך ומה גידל את משה, אמר ר' שמואל בשם ר' ירמיה בר יצחק (קל) כל כבוד שראה בעולם הזה לא נטל מן הקרן כלום, אלא הקרן קיימת לו לעולם הבא:

[יט] ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה [לחם לא אכל ומים לא שתה] (שמות לד כח), (קלא) אפשר לאדם שיהא ארבעים יום בלא אכילה ובלא שתיה, מלאכים ירדו מן השמים אצל אברהם ואכלו, (קלב) משה עלה לעליונים ראה שאין שם

הערות ותקונים

(קכח) נתתי לך את הדברים אין כתיב כאן, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם המלות נתתי לך מיותרות הן לכן הסגרתים, והכוונה כי את הדברים האלה כרתי אתך ברית אין כתיב כאן, אלא על פי הדברים, ודורש על פי תורה שבעל פה, הדברים תורה שבכתב, ובכ"י שני של אקספארד ובמ"ר שם חסר זה, ושם איתא כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה תורה שבכתב ותורה שבעל פה: (קכט) אם עשית שבכתב על פה כו' והמרתה אין אתה מקבל שכר כו' אבל אם המרת אותו הוי יודע שתבטל הברית כו', כן הוא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ומדברי התנחומא נראה שהוא מאמר אחד מר' יוחנן ור' יהושע ור' שמעון, אולם בכ"י שני של אקספארד וכן במ"ר שם פמ"ז אות ג' אשר העתיק כל המאמר ריש פמ"ז ע"פ כ"י הזה, (היינו על פי הכתב יד אשר העתיק גם המעתיק אל הקובץ הזה, כי המעתיק הלזה הוסיף מאמרים רבים מן התנחומא כ"י שלפנינו אל הקובץ שלו, והיה לפניו כ"י בשינויים ממה שהוא לפנינו) והמאמר נחלק ומובא בשם ר' יוחנן מאמר אחד, ובשם ר' יהודה בר' שמעון מאמר אחד, (ושם הגירסא ר' יהודה ב"ר שמעון לא כמו שלפנינו ר' יהודה ור' שמעון עיין הערה קכ"ז) וכך הגירסא שם ר' יוחנן אמר כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה תורה שבכתב ותורה שבעל פה, ואם המרת אותה ועשית אותה מה שבעל פה בכתב ומה שבכתב בעל פה, אינך מקבל שכר, למה שכך נתתיה תורה בכתב ותורה בעל פה, ר' יהודה בר' שמעון אמר כתב לך וגו' כרתי אתך ברית על מנת שתהא קורא בהן כך (ר"ל זה בכתב וזה בעל פה), אבל אם המרת אותם הוי יודע שאתה מבטל הברית לכך נאמר כתב לך את הדברים האלה, וכן משה אומר לישראל רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים [אשר ראו עיניך] אלו דברים שאתה רואה אותם שהם כתובים בכתב, ופן יסורו מלבבך אלו הדברים שנתתי לך בעל פה, לכך נאמר כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה, כי אלולי תורתי שקבלתם לא הייתי מכיר אתכם, (המלות לא הייתי מכיר אתכם ליתא בכ"י) ולא הייתי מביט בכם משאר עובדי כוכבים (בכ"י כבשאר האומות) לפיכך כרתי אתך ברית ע"כ. אולם מצאתי המאמר הזה בירושלמי פיאה פ"ב ה"ו (דף יז ע"א) מגילה פ"ד ה"א (דף עד ע"ד) חגיגה פ"א ה"ח (דף עו ע"ד) בסגנון אחר ממה שהוא בתנחומא, והביא שם ג"כ שמות האומרים כמו בתנחומא, אולם בגירסת כ"י שני של אקספארד ובגירסת המ"ר והוא ר' יוחנן ור' יודן בי רבי שמעון (עיין לעיל הערה קכ"ז), ושם מהפך ג"כ הסדר ממה שהוא לפנינו, והביא בשם ר' יוחנן אם שמרת מה שבפה ושמרת מה שבכתב אני כורת אתך ברית, ואם לאו איני כורת אתך ברית, וחורנא אמר אם שמרת מה שבפה ושמרת (ובירושלמי פיאה הגירסא וקיימת. אולם בב' המקומות הגי' ושמרת) מה שבכתב, אתה מקבל שכר, ואם לאו אין את מקבל שכר, ע"כ, ולדעתי כוונת הירושלמי אם שמרת מה שבפה (ר"ל שלא להמיר אותה ולעשות מה שבעל פה בכתב) ושמרת מה שבכתב (ר"ל שלא להמיר אותה ולעשות מה שבכתב בעל פה), ועיין בפני משה ובק"ע במקומות הנזכרים שפירשו כוונת הירושלמי אם שמרת מה שבכתב ומה שבעל פה היינו על שמירת וקיום המצות שבהם, יעו"ש, אבל במח"כ לא ראו את דברי התנחומא, ועיקר הכוונה כמו שכתבתי, שלא להמיר ולעשות מה שבכתב על פה ומה שבעל פה בכתב: (קל) כל כבוד שראה בעולם הזה לא נטל מן הקרן כלום, במ"ר כל הכבוד שראה בעולם הזה אינו אלא מן הפירות אבל הקרן קיימת לו לעולם הבא. וגם הגי' במ"ר שם א"ר ירמיה בשם ר' שמואל בר רב יצחק: (קלא) אפשר לאדם, מובא בילקוט כי תשא רמז ת"ו, והציון תנחומא מרמז ת"ה מוסב גם על זה, וכן מובא במ"ר פמ"ז אות ה', ולקוח מן התנחומא כ"י שלפנינו: (קלב) משה עלה לעליונים ראה שאין שם לא אכילה ולא שתיה לא אכל ולא שתה, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט שם, אולם בכ"י שני של אקספארד (וגם המאמר הזה נוסף שם) הגי' כך „ואפשר לאדם להיות ארבעים יום בלא אכילה

לא אכילה ולא שתיה, לא אכל ולא שתה: (קלג) (שנאמר) ויהי שם עם ה' וגו' (שמות לד כח). (קלד) מעשה היה בר' יוחנן שהלך מטבריא לצפורי והיה ר' חייא בר אבא תלמידו עמו, והיו שניהן מהלכין בדרך, והיה ר' יוחנן רואה כרם, והיה אומר לר' חייא זו היתה שלי, ומכרתי אותה בכך, וכן שדה זיתים שלי היתה, ומכרתי אותה בכך, א"ל ר' חייא (קלה) ומכל האוסייה (פי' השדות) לא היה לך להניח בזקנותך, א"ל מכרתי דבר ששוה ו' זהובים, וקניתי דבר ששוה מ' זהובים, א"ל ומה לקחת, א"ל מכרתי דבר שדות וכרמים שנבראו לו' ימים, וקניתי תורה שנבראת למ' יום: ויהי שם עם ה' וגו' לחם לא אכל. (קלו) מלחמה של תורה אכל, ומים לא שתה, מימיה של תורה שתה, שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה), ואומר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א): (קלז) (שנאמר) ויהי שם עם ה', היה לומד תורה ביום, ופושט אותה בלילה בינו לבין עצמו, למה אלא ללמד לישראל (קלח) שיהיו יגעים בתורה ביום ובלילה, ומאין היה ניזון אותן מ' ימים, (קלט) מזיו השכינה:

[כ] **ויכתוב** על הלוחות [את דברי הברית עשרת הדברים] (שמות לד כח), (קמ) שהיו שוים הראשונים והשניים, (קמא) וכיצד היו כתובים, י' דברות, ה' על לוח זה וה' על לוח זה, שנאמר עשרת הדברים: ויהי ברדת משה וגו' מן ההר [ומשה לא ידע כי קרן עור פניו] (שם שם כט), מהיכן נטל משה קרני ההוד, רבותינו אומרים (קמב) מן המערה, שנאמר והיה בעבור כבודי [ושמתיך בנקרת הצור] (שם לג כב),

הערות ותקונים

אכילה ובלא שתיה, אמר ר' חייא המשל אומר עיילת לקרתא הלך בנימוסה נכנסת לך בנימוסיה, מלאכי השרת ירדו אצל אברהם ואכלו, ואף משה כשראה שאין שם לא אכילה ולא שתיה לא אכל ולא שתה". בשמ"ר שם נוסף כן ג"כ, רק שם תיקן המסדר ר' תנחומא בשם ר"א בר אבין בשם ר' מאיר ותיקן כן ע"פ ב"ר פמ"ח אות י"ד ושם הגירסא רבי תנחומא משום ר' אלעזר ור' אבין בשם ר' מאיר, וכן הסיום אמר ר' יוחנן נראין כאוכלין ראשון ראשון מסתלק, לקח מב"ר שם, רק שם נשמט שם האומר, ובוי"ר פל"ד אות ח' אמר ר' יודן נראין כאוכלין ושותין וראשון ראשון מסתלק, ובקה"ר בפ"ג פסוק ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא בשם ר' נתן וצ"ל ר' יוחנן: (קלג) שנאמר ויהי שם, וכ"ה בכ"י רומי, אולם הסגרתי מלת שנאמר כי מיותר הוא, ומן ויהי שם נתחיל מאמר חדש, וגם בכ"י רח"ס וכ"י שני של אקספארד ליתא מלת שנאמר, וכן תראה בשמ"ר מתחיל דבר אחר ויהי שם עם ה' מעשה בר' יוחנן כו': (קלד) מעשה היה בר' יוחנן, מובא ג"כ בשמ"ר שם, וכן נשנה בפסיקתא פסקא כ"ח (דף קעח ע"ב) וכן בוי"ר פ"ל ובמדרש חזית בפסוק מים רבים לא יוכלו לכבות, ומובא בילקוט סוף משפטים רמז שס"ג בשם הפסיקתא, ועיין שם בהערות שלי להפסיקתא, ובילקוט כי תשא שם רמז ת"ו השמיט כל זה ורשם „כתוב בסוף ואלה המשפטים" כוונתו כי שם ברמז שס"ג הביא כל המאמר בשם הפסיקתא לכן השמיטו כאן והתחיל מן לחם לא אכל מלחמה של תורה אכל: (קלה) מכל האוסייה „פי' השדות" הפירוש הוסיף המעתיק וליתא בכ"י רומי, רק נקדו על האוסייא (כן הגי' שם באלף בסוף) רשם אחד „השדות" והמעתיק שלי הכניס המלה בפנים בשני חצאי עגולה, ובאמת צ"ל „השדות". ובכ"י רח"ס מכל האונאה שלך (ואולי צ"ל האוניות שלך, פי' שטר המכר), ובכ"י שני של אקספארד מכל האוסיא, ופי' האוסייה בל"י οὐσία ממון ורכוש, וכן פירושה שדה, עיין ערוך השלם ערך אסיא ד': (קלו) מלחמה של תורה אכל, מובא בילקוט כי תשא שם, וכן בשמ"ר שם, ועיין בפסיקתא פסקא כ"ח הערה ב': (קלז) שנאמר ויהי שם, גם פה הסגרתי מלת שנאמר כי מיותר הוא, ומתחיל מן ויהי שם עם ה' מאמר חדש, וכן ליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י שני של אקספארד, וכן בילקוט ליתא, ושם לא הביא כלל פה הכתוב ויהי שם עם ה', וכן ליתא בשמ"ר: (קלח) שיהיו יגעים בתורה ביום ובלילה, כ"ה בכ"י רומי ורח"ס ובילקוט אולם בכ"י שני של אקספארד ואחריו העתיק בעל מסדר משמ"ר נוסף רשב"ל היה אומר לתלמידיו כו': (קלט) מזיו השכינה, בכ"י שני של אקספארד נמצא פה הרחבת דברים, וכן העתיק בעל שמ"ר פמ"ז באות ה': (קמ) שהיו שוים הראשונים והשניים, ר"ל בלוחות הראשונים אינו מפורש עשרת הדברים, רק בלוחות האחרונות מפורש כאן עשרת הדברים, וזה הכוונה שהיו שוים הראשונים והשניים, עיין בפי' מהרז"ו בשמ"ר שם, רק מה שחשב שם עשרת הדברות במדרש שם מוסב למעלה ובאמת מוסב למטה עשרת הדברות כיצד היו עשוין, או צ"ל ויכתוב על הלוחות עשרת הדברים מלמד כו': (קמא) וכיצד היו כתובים, שמ"ר שם אות ו', ועיין ירושלמי שקלים פ"ו ה"א (דף מט ע"ד) ובמדרש חזית פסוק ידיו גלילי זהב, ושם שיש ורבנין אמרין עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה: (קמב) מן המערה, בתנחומא הנדפס אות ל"ז איתא מנין זכה משה לקרני ההוד, אמרו רז"ל מן המערה שנאמר והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור, נתן הקב"ה כף ידו עליו

ומשם

(קמג) ר' ברכיה אומר מן הלוחות, (קמד) א"ר (קמה) ארכן ו' טפחים ורחבן ג' טפחים, והיה משה מחזיק בשני טפחים והקב"ה בשני טפחים וטפחיים ריוח באמצע, משם נטל משה קרני ההוד, (קמו) ר' יהודה בר נחמיה אומר כשמשה כותב את התורה נשתייר בקולמוס קימעא והעבירו על ראשו, ומשם נעשו לו קרני ההוד, ומשה לא ידע כי קרן. כל ההוד שנטל ממתן שכר, אבל הקרן קיימת, שנאמר (וקרנים) [קרנים] מידו לו (חבקוק ג ד), וכשיטלו הצדיקים את שכרן לעולם הבא יטול הוא שכרו, מנין שכן הנביא מפרש ואמר הנה ה' אלהים בחזק יבא וזרועו מושלה לו הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו (ישעיה מ י): חסלת כי תשא

פרשת ויקהל

[א] **ויקהל** משה וגו' (שמות לה א). ויאמר משה אל בני ישראל ראו קרא ה' בשם וגו' (שם שם ל). (א) זש"ה טוב שם משמן טוב (קהלת ז א), שהשמן הטוב כמה ריחו הולך מיל אחד או שני מילין, אבל השם הטוב הולך מסוף העולם ועד סופו, הוי טוב שם משמן טוב: ויום המות מיום הולדו (קהלת שם), יום מיתתו של אדם, מיום שנולד בו, למה ביום שנולד בו אין אדם יודע אם מעשיו יפים אם לאו, אבל כשהוא מת הוא מודיע מעשיו לבריות: ויום המות מיום הולדו. (ב) אמר ר' לוי למה הדבר דומה לשתי ספינות שהיו בים מלאות סחורה, אחת באה ואחת הולכת, אחת שהיתה באה היו מקלסין אותה, עמדו להם תמיהים, אמרו למה אתם מקלסים לזו, ואין אתם מקלסים לזו, אמרו להם לזו שבאתה אנו מקלסין, כי אנו יודעים שהלכה בשלום ובאה בשלום, אבל זו אין אנו יודעים מה היא עתידה לעשות, כך כשאדם נולד, אין בני אדם מכירין מעשיו, כשנפטר מן העולם הן יודעים מה היו מעשיו, הוי ויום המות מיום הולדו: (ג) ד"א טוב שם משמן טוב. שמותן של חנניה מישאל ועזריה, משמן הטוב שנמשחו נדב ואביהוא, למה בני אהרן נכנסו להקריב ונשרפו, חנניה מישאל ועזריה הושלכו לתוך כבשן האש וניצולו, הוי טוב שם: (ד) ד"א טוב שם. (ה) טוב

הערות ותקונים

ומשם זכה לקרני ההוד, וכן הוא אומר קרנים מידו לו ושם חביון עוזו (חבקוק ג ד), ויש אומרים שבשעה שהיה הקב"ה מלמדו תורה מניצוצות שיצאו מפי השכינה נטל קרני ההוד ע"כ, ועיין רש"י עה"ת כי תשא ל"ד כ"ט: (קמג) ר' ברכיה אומר מן הלוחות, כ"ה הגירסא גם בכ"י רומי ובילקוט כי תשא סוף רמז ת"ו, אולם בכ"י רח"ס הגירסא ר' ברכיה אמר בשם ר' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן הלוחות ארכן ו' טפחים, וכן בשמ"ר שם איתא ר' ברכיה הכהן בשם רבי שמואל אמר הלוחות רחבן ו' טפחים, ובתנחומא הנדפס הגירסא ור' שמואל בר נחמן אמר הלוחות ארכן ששה טפחים: (קמד) א"ר, עיין בהערה שלפניה: (קמה) ארכן ו' טפחים ורחבן ג', עיין ירושלמי שקלים פ"א (דף מט ע"ד) ב"ב י"ד מנחות צ"ט במ"ר פ"ד ודב"ר פ"ג: (קמו) יהודה בר נחמיה, בכ"י רומי וכ"י רח"ס יהודה בן נחמן, ובילקוט ר' יהודה בר נחמן ובשמ"ר ר' יהודה בר נחמן בשם רשב"ל, ובתנחומא הנדפס רב שמואל אמר, ועיין דברים רבה פ"ג אות י"ב: (א) זש"ה טוב שם משמן טוב, עיין בסגנון אחר בנדפס ויקהל אות א' באמצע המתחיל זש"ה טוב שם משמן טוב, המאמר שם ברחבה, ועיין גם בשמ"ר פמ"ח ריש ויקהל וקה"ר ריש פ"ז ומדרש שמואל פכ"ג וילקוט קהלת רמז תתקע"ג, והמאמר הזה נעתק בכ"י מינכען ונדפס בבית המדרש ח"ו צד 104: (ב) אמר ר' לוי למה הדבר דומה לשתי ספינות, בשמ"ר שם מובא בשמו קצת באופן אחר, וכך איתא שם אמר ר' לוי משל לשתי ספינות שהיו פורשות לים הגדול, אחת יוצאת מן הלמין, ואחת נכנסת ללמין, זו שיוצאת היו הכל שמחין בה, זו שנכנסת לא היו הכל שמחין בה, פקח אחד היה שם אמר חלופי הדברים אני רואה כאן, זו שהיא יוצאת מן הלמין לא היו הכל צריכין לשמוח בה שאינן יודעין באיזה פרק היא עומדת ומה ימים מזדווגין לה, ומה רוחות מזדווגות לה, וזו שנכנסת ללמין היו הכל צריכין לשמוח לפי שהם יודעים שנכנסת בשלום ויצאה בשלום מן הים כו', ועיין גם בקה"ר שם שהגירסא שם בקצת שינויים: (ג) ד"א טוב שם משמן טוב שמותן של חנניה מישאל ועזריה, מובא ג"כ בשמ"ר שם, ובתנחומא הנדפס ברחבה קצת, אמר ר' יהודה בר סימון מצינו שבעלי שמן טוב נכנסו למקום החיים ויצאו מתים ובעלי שם טוב נכנסו למקום המתים ויצאו חיים, נדב ואביהוא נכנסו להקריב ויצאו שרופים, והם משוחים בשמן המשחה, וכתיב ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם (ויקרא י ב), חנניה מישאל ועזריה עלו לאתון נורא ויצאו חיים שנאמר באדין נפקין שדרך מישך ועבד נגו מגו נורא (דניאל ג כו): (ד) ד"א טוב שם, טוב היה שמו של בצלאל. מובא בילקוט ויקהל רמז תי"א בשם התנחומא, וכן מובא בשמ"ר שם ריש ויקהל, ונובע מן התנחומא כ"י שלפנינו: (ה) טוב היה

היה שמו של בצלאל, משמן הטוב, למה שפרסמו הכתוב, שנאמר ויאמר משה אל בני ישראל ראו קרא ה' בשם בצלאל:

[ב] [ראו קרא ה' בשם בצלאל]. (ו) זש"ה ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש, שאו מרום עיניכם וגו' (ישעיה מ כה כו), אמר הקב"ה ואל מי תדמיוני, בשר ודם אם יהיה מהלך בחשיכה, ואדם בא ומאיר לו, אינו צריך להחזיק לו טובה, ואתם ישנים בלילה, ואני מעלה לכם את האורה, אין אתם צריכין להחזיק לי טובה, שאו מרום עיניכם וגו', (ז) בזכות מה הם עומדים, אלה תולדות השמים והארץ, בזכות ואלה שמות בני ישראל (שמות א א), ואלה בזכות מי, בזכות אלה העדות והחקים והמשפטים (דברים ד מה): מי ברא אלה [המוציא במספר צבאם לכולם בשם יקרא] (ישעיה שם), (ח) כתיב לכולם בשם יקרא, וכתוב אחד אומר שמות [לכולם שמות יקרא (תהלים קמז ד)], אם שמות למה בשם, אם בשם למה שמות, אלא כשהקב"ה מבקש (ט) הוא קורא לכולם כאחת, וכשמבקש קורא לכל אחד ואחד בשמו מיכאל וגבריאל, הוי לכולם בשם יקרא: ד"א לכולם בשם יקרא, הרי למעלה, מנין מלמטה, שנאמר ראו קרא ה' בשם בצלאל וגו':

[ג] (ט*) ואתו אהליאב בן אחיסמך [למטה דן] (שמות לח כג). שבח לו שבח לאביו שבח למשפחתו ושבח לשבטו שכך יצא ממנו, ושם אמו שלומית בת דברי (ויקרא כד יא), גנאי לו גנאי לאביו גנאי לאמו גנאי למשפחתו גנאי לשבטו שכך יצא ממנו, עכן בן כרמי בן זבדי בן זרח למטה יהודה (יהושע ז א), גנאי לו גנאי לאביו גנאי למשפחתו גנאי לשבטו שכך יצא ממנו, ובצלאל בן אורי בן חור [למטה יהודה] (שמות שם כב), שבח לו שבח לאביו שבח למשפחתו שבח לשבטו שכך יצא ממנו:

[ד] ראו קרא ה' בשם [בצלאל בן אורי בן חור]. (י) מה צורך היה לחור להזכר כאן, אלא שנתן נפשו על הקב"ה, כיון שבקשו ישראל לעבוד ע"ז לא הניח להם, (יא) עמדו והרגו אותו, א"ל הקב"ה חייך שאני פורע לך, למה הדבר דומה למלך שמרדו לגיונותיו, עמד שר צבא שלו ונלחם בהם, אמר להם במלך אתם מורדים, עמדו עליו והרגוהו, בא המלך ואמר היכן הוא שר צבא שלי, אמרו לו הרגו אותו

הערות ותקונים

היה שמו של בצלאל משמן הטוב, בתנחומא הנדפס איתא טוב שם משמן טוב שמו של בצלאל מבני אהרן שנמשחו בשמן המשחה, שבצלאל הקב"ה מעיד עליו ראו קרא ה' בשם בצלאל ע"כ, ור"ל אף כי בני אהרן נמשחו בשמן המשחה לא זכו לפרסמן בשם מפי ה' כבצלאל: (ו) זש"ה ואל מי תדמיוני ואשוה, מובא בילקוט ישעיה רמז ש"י בשם התנחומא, וכן מובא בשמ"ר ריש ויקהל, ונובע מתנחומא כ"י שלפנינו, וכן נשנה בנדפס אות ד', וכן נעתק בכ"י מינכען ונדפס בבית המדרש שם התחלת המאמר ולא הדפיס את סופו, ורשם כמו בנדפס עד מבין פתאים, ר"ל עד התחלת אות ו' המתחיל זש"ה פתח דבריך יאיר מבין פתאים: (ז) בזכות מה הם עומדים, כ"ה הגירסא בילקוט ובנדפס, אבל בשמ"ר הגי' בזכות מי נבראו: (ח) כתיב לכולם בשם יקרא וכתוב אחד אומר שמות, וכ"ה הגירסא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, והכוונה אל הכתוב לכולם שמות יקרא, והוספתי כן בפנים, וכן הוא בנדפס ובשמ"ר, והמאמר נשנה גם בב"ר פע"ח במ"ר פי"א ספרי נשא פסקא מ"ב וילקוט ישעיה שם בשם התנחומא: (ט) הוא קורא לכולם כאחת, בנדפס אלא כשהקב"ה רוצה הוא קורא לכולם בשם אחד והם עומדים לפניו כאחד, ועיין בהרד"ל בשמ"ר שם: (ט*) ואתו אהליאב בן אחיסמך, פסוק הוא בפ' פקודי ל"ח כ"ג, וכן מובא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכן בנדפס ובשמ"ר, ולדעתי יש להגיה הכתוב „הוא ואהליאב בן אחיסמך למטה דן" (פ' ויקהל לה לד) או „נתתי אתו את אהליאב בן אחיסמך למטה דן" (שמות לא ו), ובנדפס מתחיל מזכירין ומשבחים מזכ רין ומבחקים, מזכירין ומשבחין ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן, וכן בשמ"ר שם אות ב' מתחיל ד"א ראו קרא בשם מדכרין ומגיחין מדכרין ומשחקין, ונראה שהסר לפנינו בכ"י וכצ"ל ראו קרא בשם מזכירין ומניחין ואתו אהליאב בן אחיסמך למטה דן, וכן הובא כן בילקוט ויקרא רמז תי"א בשם התנחומא, ועיין בוי"ר פל"ב אות ה' ואות ו'. ועיין אגדת שמואל פ"א: (י) מה צורך היה לחור להזכר כאן, וכן הובא בילקוט שם בשם התנחומא וכן בש"ר פמ"ח אות ב' מה ראה להזכר כאן חור, ובנדפס מה צורך לחזור להזכר כאן צ"ל מה צורך לחור להזכר כאן, וגם בדפוס מאנטובה הגירסא כן מה צורך לחזור להזכר כאן, וגרשם שם מאת המדפיס „פי' חור": (יא) עמדו והרגו אותו, עיין בתנחומא תצוה אות י', תדע לך שהרגו לחור, שבשעה שעלה משה להר מה אמר להם הנה אהרן וחור עמכם מי בעל דברים יגש אליהם (שמות כד יד), כשירד הי אתה מוצא שהזכיר לחור לא בחיים ולא במות, ומה אומר ויאמר משה אל אהרן מה עשה לך העם הזה כי הבאת וגו', הוי שהרגו לחור, ועיין

וי״ד

הלגיונות, א"ל המלך חייך אילו ממון נתת עלי הייתי פורע לך, עכשיו נפשך נתת עלי, חייך כל בנים שיש לך אני אגדלן בעולם, ואעשה אותן דוכסין (ואפרכסין) [ואפרכסין], כך חור נתן נפשו על הקב"ה במעשה העגל, א"ל הקב"ה חייך כל בניך אני אגדלן בעולם, ראו קרא ה' בשם וגו', וימלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת (שמות לה לא), ולא תאמר בצלאל עצמו, אלא כל מי שהיה עוסק במלאכת המשכן נתן בהם הקב"ה בינה חכמה ודעת, (יב) שנאמר ויעשו כל חכם לב וגו' (שם לו ח), ומכולם לא נתפרסם אלא בצלאל, שנאמר ראו קרא ה' בשם בצלאל:

[ה] (יג) **וכל** השבח הזה מהיכן בא, משבטו של יהודה, [שנאמר] למטה יהודה, (יד) זש"ה אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה (איוב כח כז כח), ר' אחא ורבותינו, רבותינו אומרים שתי פעמים היה אומר הדיבור בינו לבין עצמו, ואחר כך אומר לישראל, שנאמר אז ראה ויספרה, הרי אחד, הכינה וגם חקרה, הרי שנים, ואחר כך ויאמר לאדם, ור' אחא אמר ד' פעמים, שנאמר ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, הרי ד' פעמים, ממי אתה למד, מיוכבד ומרים, מה כתיב (ויקרא) [ויאמר] מלך מצרים למילדות (שמות א טו), מה אמר להן, וראיתן על האבנים (שם שם טז), למה עשה כן, אלא שהיו (טו) האיסטרולגין אומרים להן ביום הזה גואל של ישראל נולד, ואין אנו יודעים אם מצרי ואם לאו, באותה שעה כינס כל המצרים ואמר להם השאילו לי בניכם יום אחד, שנאמר כל הבן הילוד (שם שם כב), של ישראל אין כתיב כאן, אלא כל הבן, בין ישראל ובין מצרי, ותראינה המילדות, ומה פרע להן הקב"ה, ויעש להן בתים (שם שם כא), בתי כהונה ובתי לויה ומלכות, (טז) יוכבד נטלה כהונה ומלכות שכרה, משה ואהרן, ומה נטלה מרים שכרה, חכמה, שנאמר הן יראת ה' היא חכמה (איוב שם), העמיד ממנה בצלאל שהיה חכם, ואמלא אותו רוח אלהים:

[ו] (יז) **ד"א** ראו קרא ה' [וגו' בחכמה בתבונה ובדעת]. ראו חכמה [ותבונה ודעת] שנתתי בלבו, בשלשה דברים הללו נבראו שמים וארץ, שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, [בדעתו תהומות נבקעו] (משלי ג יט כ), ובג' דברים הללו נעשה המשכן, שנאמר ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת (שמות לא ג). ובג' דברים הללו נעשה בית המקדש, שנאמר בן אשה אלמנה וגו' וימלא את החכמה

הערות ותקונים

ו"ר פ"י אות ג': (יב) שנאמר ויעשו כל חכם לב, יותר נכון להביא הכתוב וכל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה ותבונה (שמות לו א) ובנדפס גם בשמ"ר סיים ולא בבני אדם אלא אפילו בבהמה וחיה, שנאמר חכמה ותבונה בהמה (שם) בהמה כתיב, (ר"ל אל תקרי בְּהֵמָּה אלא בָּהֵמָּה) שנתנה חכמה באדם ובבהמה, וגם בילקוט ויקהל רמז תי"א בשם התנחומא נמצא הוספה „ולא תאמר בבני אדם אלא אפילו בבהמה וחיה": (יג) וכל השבח הזה מהיכן בא משבטו של יהודה, על שהיה משבט יהודה שבט המלוכה, ובנדפס נוסף ומהיכן זכה לכל דעת ובינה הזו, בזכותה של אמו, ובדפוס מאנטובה נוסף באמצע „פי' מרים". ובמדרש שמ"ר פמ"ח אות ד' הגירסא ומהיכן זכה לכל החכמה הזאת בזכות מרים כו', מרים נטלה חכמה שהעמידה בצלאל: (יד) זש"ה אז ראה ויספרה, ר' אחא ורבותינו, כן הוא גם בנדפס, אולם אין שייכות לזה הדרשה כאן, ובעל הילקוט ויקהל רמז תי"ב הביא המאמר הזה בשם התנחומא, כי הציון תנחומא ברמז שלפניו מוסב גם על זה, השמיט כל המאמר הזה וגורס וכל השבח הזה מהיכן בא משבטו של יהודה זש"ה ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וכתיב ותיראן המילדות את האלהים, ומה פרע להן הקב"ה, ויעש להם בתים, בתי כהונה ומלכות כו', ומה נטלה מרים שכרה, חכמה, שנאמר הן יראת ה' היא חכמה, העמיד ממנה בצלאל שהיה חכם שנאמר ואמלא אותו רוח אלהים ע"כ, וגם בעל שמ"ר שם אות ד' השמיט כל הדרשה על אז ראה ויספרה, והביא ג"כ וכל השבח הזה מנין לו משבט יהודה ומהיכן זכה לכל החכמה הזאת בזכות מרים כו': (טו) האיסטרולגין, פי' הוזים בכוכבים Astrolog ובכ"י רומי בטעות האצטרוגולין, וגם בילקוט שמות רמז קכ"ד בטעות איצטרוגולין, ובכ"י רח"ס מובא לנכון האיסטורולוגין: (טז) יוכבד נטלה כהונה ומלכות שכרה משה ואהרן, מובא בילקוט שמות רמז קס"ד בשם התנחומא, ומהפך שם הסדר ע"ש, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט רמז תי"ב, אולם בנדפס ובשמ"ר יוכבד נטלה כהונה ומלכות, אהרן כהן גדול, משה מלך, שנאמר ויהי בישרון מלך, ועיין מה שכתב הרש"ש שם: (יז) ד"א ראו כו', ראו חכמה שנתתי בלבו, כן הוא בכ"י רומי ורח"ס וילקוט רמז תי"ב. (ויש להעיר בילקוט שם רשמו המדפיסים בטעות „שמ"ר פמ"ח" כי הוא דברי התנחומא, והילקוט לא הביא את השמ"ר), ותקנתי שצ"ל ראו חכמה ותבונה

ואת התבונה ואת הדעת (מ"א ז יד), ואף לעוה"ב יבנה בהמ"ק בג' דברים הללו, (יח) [שנאמר בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים (משלי כד ג ד)], הוי ואמלא אותו וגו': ד"א ואמלא אותו. (יט) יהושע שבא משבטו של יוסף אף הוא מלא רוח חכמה, שנאמר בו ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים לד ט), ועתניאל בן קנז שהוא משבטו של יהודה מלא רוח אלהים, שנאמר (כ) ותהי עליו רוח (אלהים) [ה'] (שופטים ג י), וכל זאת בזכות הברכה (כא) שבירך משה את השבט הזה, שנאמר וזאת ליהודה [ויאמר שמע ה' קול יהודה וגו'] (דברים לג ז), (כב) אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה היתה רוחי נותנת בכם חכמה, (כג) אבל לעולם הבא אני מורה אתכם, שנאמר ונתתי רוחי בכם וחייתם (יחזקאל לז יד):

[ז] **ויעש** בצלאל את הארון (שמות לז א). (כד) זש"ה פתח דבריך יאיר מבין פתיים (תהלים קיט קל), (כה) שאל ר' שמעון [בן יהוצדק] את ר' שמואל בר (נחמיה) [נחמן] (כו) אתה בעל הגדה, אמור לי היאך ברא הקב"ה את העולם, א"ל הקב"ה כשבקש לבראות את העולם, (כז) נתעטף באורה וברא את עולמו, שנאמר עוטה אור כשלמה (שם קד ב), אח"כ נוטה שמים כיריעה (שם), לכך פתח דבריך יאיר וגו'. (כח) אמר ר' יהודה למה הדבר דומה, למלך (שהיה) [שביקש לבנות] לו פלטין ואותו מקום היה (של) חשך, מה עשה הדליק את הנרות, ואחר כך בנה פלטין, כך הקב"ה כשבנה העולם היה

הערות ותקונים

ותבונה ודעת, והמאמר נשנה בנדפס אות ה', ושם מתחיל ראו מה עשה בצלאל שנתן הקב"ה חכמה בלבו שנאמר ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת, אולם כמו שתקנתי יותר נכון, ובשמ"ר חסר ההתחלה, ומתחיל בג' דברים הללו נברא העולם, וכן בנדפס הגירסא בשלשה דברים אלו ברא הקב"ה עולמו: (יח) שנאמר בחכמה יבנה וגו', בכ"י רומי חסר ג"כ הראיה מן הכתוב, ונרשם שם בצדו, ונמצא לנכון בכ"י רח"ס ובנדפס ובשמ"ר (ובנדפס ובשמ"ר הגירסא לעתיד לבא במקום לעולם הבא) ולפני הילקוט היה חסר ג"כ והוסיף הוא (או המדפיסים) כתוב אחר שנאמר ונחה עליו [רוח ה'] רוח חכמה ובינה [וגו'] רוח דעת וגו' (ישעיה יא ב), ויש להביא גם בילקוט הכתוב שלפנינו: (יט) יהושע שהוא בא משבטו של יוסף, עיין זבחים כ"ד יהושע דקאתי מאפרים: (כ) ותהי עליו רוח אלהים, וכן מובא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובילקוט, אולם בכתוב כתיב ותהי עליו רוח ה': (כא) שבירך משה את השבט הזה, בשמ"ר בטעות את השבטים: (כב) אמר הקב"ה לישראל, בנדפס נוסף מאמר גדול בדפוס מאנטובה, ונמצא שם גם זה המאמר, והגירסא שם בדפוס מאנטובה, אמר הקב"ה בעולם הזה היתה רוחי נותנת בכם חכמה, ולעתיד אני נותן בכם חכמה ומחיה אתכם, שנאמר ונתתי רוחי בכם וחייתם, אולם בדפוסים אחרים גם בשמ"ר הגירסא בעולם הזה היתה רוחי נותנת בכם חכמה, אבל לעתיד לבא רוחי מחיה אתכם שנאמר ונתתי רוחי בכם וחייתם: (כג) אבל לעולם הבא אני מורה אתכם, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ועיין בהערה שלפניה: (כד) זש"ה פתח דבריך, מובא בילקוט ויקהל רמז תי"ד בשם התנחומא, וחסר שם ההתחלה ומתחיל זש"ה פתח דבריך יאיר כשבקש הקב"ה לבנות את העולם נתעטף באורה, והמאמר נמצא בתנחומא הנדפס אות ו' בהוספת דברים, והוא שהוסיף המדפיס דפוס מאנטובה עד הוי פתח דבריך יאיר מבין פתאים (באמצע אות ו'), וההוספה היא משמ"ר פ"נ, ובעל שמ"ר בוודאי לקח דבריו מהילמדנו הנאבד, כי המאמר הוא בהוספת דברים מאשר הוא לפנינו בכ"י: (כה) שאל ר' שמעון את ר' שמואל בר נחמיה, בכ"י רומי בטעות שאל ר' ישמעאל את ר' שמואל בר נחמן, ובכ"י רח"ס שאל ר' שמעון בן יהוצדק את ר' שמואל בר נחמן, וכן בשמ"ר פ"נ ובהוספה בתנחומא הנדפס (שהוסיף המדפיס ממנטובה) כתוב ג"כ שאל ר' שמעון בן יהוצדק את ר' שמואל בר נחמן, וכן בכ"י מינכען ונדפס בבית המדרש ח"ו צד ק"ד הגי' שאל ר' שמעון בן יהוצדק את ר' שמואל בר נחמן, וכן תקנתי בפנים, וכן נשנה המאמר בב"ר פ"ג אות ד', וי"ר פל"א אות ז', שו"ט מזמור ק"ד, וגם שם הגירסא ר' שמעון בן יהוצדק שאל לרבי שמואל בר נחמן. ולפני המאמר שלפנינו שאל ר' שמעון בן יהוצדק נמצא בשמ"ר ונעתק אחר כך אל תוך תנחומא הנדפס שהוסיף המדפיס דפוס מאנטובה מאמר אחד כשברא הקב"ה עולמו היה כולו מים במים, ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר האור ברא תחלה ואח"כ העולם (בתנחומא שם בטעות החשך בא תחלה וצ"ל האור) משל למלך שביקש לבנות פלטין, והיה המקום אפל, מה עשה, הדליק נרות ופנסין לידע היאך הוא קובע דימוסיוס [צ"ל תמליוסים] כך האור נברא תחלה (המדפיס בתנחומא השמיט המשל), ור' נחמיה אמר העולם נברא תחלה משל למלך כו'. (המשל השמיט המדפיס מהתנחומא), ונשנה גם בב"ר פ"ג ע"ש ועיין תמיד דף לב: (כו) אתה בעל הגדה, בב"ר וי"ר ושו"ט מפני ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה: (כז) נתעטף באורה, עיין ב"ר וי"ר שו"ט שמ"ר שם: (כח) אמר ר' יהודה למה הדבר דומה, עיין בהערה כ"ד מה שהבאתי נוסחת השמ"ר

כולו חשך, מה עשה נתעטף באורה ובראו, הוי פתח דבריך יאיר וגו', מן הקב"ה למדו הצדיקים שיהו מתחילים באורה, כשאמר לו הקב"ה ועשו לי מקדש (שמות כה ח), אמר משה לבצלאל שיעשה משכן, (כט) מה פתח תחילה, מלאכת הארון, ויעש בצלאל את הארון:

[ח] [**ויעש** בצלאל את הארון]. (ל) זש"ה תן לחכם ויחכם עוד [הודע לצדיק ויוסף לקח] (משלי ט ט), מדבר בנח כשעשה את התבה, א"ל הקב"ה מכל הבהמה הטהורה [תקח לך שבעה שבעה וגו'] (בראשית ז ב), כשיצא קירב מן הטהורה, אמר לא ריבה הקב"ה בהמה טהורה, אלא כדי שאקרב ממנה, הוי תן לחכם וגו' זה נח: (לא) ד"א תן לחכם וגו', זה היה משה, כשנתן לו הקב"ה את התורה, היה הולך ומלמדה לישראל, והיה משביח את דבריו: (לב) ד"א תן לחכם וגו', זה בצלאל, בשעה שאמר לו משה לבצלאל עשה משכן, אמר בצלאל למה הוא המשכן, אמר לו להשרות שכינה בתוכו וללמד לישראל תורה, אמר בצלאל והיכן התורה נתונה, אמר לו כשאנו עושים משכן נעשה ארון, והוא התחיל בארון, שנאמר ויעש בצלאל את הארון וגו':

[ט] [**ויעש** בצלאל את הארון עצי שטים]. (לג) אמר (ר') ירמיה כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך וגו' (ירמיה ל יז), מלך בשר ודם מכה (לד) באיזמל ומרפא ברטיה, אבל הקב"ה אינו כן, בדבר שמכה בו מרפא, שנאמר ויבואו מרתה [ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם] (שמות טו כג), אמר ר' לוי למה כי מרים הם, הדור היה מר במעשיו, ויצעק אל ה' [ויורהו ה' עץ] (שם שם כה), (לה) נתן לו הקב"ה עץ מר, ונתן לתוך מר, וימתקו המים (שם), הוי וממכותיך ארפאך, אף ישראל כשחטאו בשטים, אמר להם הקב"ה (לו) חייכם במה שחטאתם בו אתם מתרפאים, ויעש בצלאל את הארון [עצי שטים]:

[י] (**אמרו** רבותינו) מה כתיב למעלה מן הענין, ויעש את הפרוכת וגו' (שמות לו לה), (לז) [אמרו רבותינו] פרוכת עוביה טפח (לח) ועל שבעים ושנים נירים היתה

הערות ותקונים

השמ"ר הנובע מן ב"ר ריש פ"ג: (כט) מה פתח תחלה מלאכת הארון, ויעש בצלאל את הארון, וכן מובא בתנחומא הנדפס באות ו' שהוסיף המדפיס דפוס מאנטובה, אולם בשמ"ר הגירסא פתח בארון שנאמר ועשו ארון עצי שטים (שמות כה י) ועיין מה שכתב בזה הרב מהרז"ו בפירושו למדרש שמ"ר שם סי' א' וסי' ב' ע"ש: (ל) זש"ה מובא בתנחומא אות ו', וזה לא הוסיף המדפיס ממאנטובה, וכן הוא בשמ"ר פ"נ אות ב', ובשמ"ר נוסף וכי יצא מן התיבה מה כתיב ויבן נח מזבח לה', מהו ויבן נתבונן, וזה הוסיף מן ב"ר פל"ד אות ט': (לא) ד"א זה משה, זה ליתא בנדפס, ובשמ"ר פ"נ אות ב' שם מובא גירסא אחרת ד"א תן לחכם ויחכם עוד זה משה, שנאמר עיר גבורים עלה חכם (משלי כא כב) שהיה למד תורה מפי הגבורה ובא ואמר לישראל ומשיבן, והוא מוסיף להם חיים הוי תן לחכם ויחכם עוד: (לב) ד"א זה בצלאל, מובא בילקוט רמז תי"ד בשם התנחומא, וכן הוא בשמ"ר פ"נ אות ב' בקצת שינויים, ובתנחומא הנדפס סוף אות ו' הוסיף המדפיס מדפוס מאנטובה המאמר הזה מתנחומא כ"י שלפניו, ועיין ברכות נ"ה ע"א ובחדושי הרש"ש במדרש שמ"ר שם: (לג) אמר ר' ירמיה, וכן הוא בכ"י רח"ס וב כ"י מינכען (בית המדרש ח"ו צד 104), וצ"ל אמר ירמיה או ירמיה אמר, ובכ"י רומי הגירסא נכונה כתוב בירמיה כי אעלה ארוכה וגו', לכן הסגרתי בפנים מלת „ר'", והמאמר נשנה גם בשמ"ר פ"נ אות ג', ושם הגירסא ד"א ויעש בצלאל הה"ד כי אעלה ארוכה לך, גם מתחיל שם אין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם מדת בשר ודם שהוא מכה באיזמל ומרפא ברטייה, ועיין שמ"ר פכ"ג וי"ר ס"פ י"ח: (לד) איזמל, היא מלה יונית וערבית, ופי' תער וסכין קטן, עיין ערוך השלם ערך אזמיל: (לה) נתן לו הקב"ה עץ מר, בשמ"ר שם נוסף ומה היה יש אומרים זית כו', וכן הוא בשמ"ר פכ"ג ונובע ממכילתא סדר בשלח: (לו) חייכם במה שחטאתם בו אתם מתרפאים, בשמ"ר פ"נ אף כך ישראל חטאו בשטים שנאמר וישב ישראל בשטים (במדבר כה א) ונרפאו בשטים שנאמר ויעש בצלאל את הארון עצי שטים, גם נמצא שם לפני זה הרחבת דברים: (לז) אמרו רבותינו, וכ"ה בכ"י רח"ס ובכ"י רומי, ובאמת נשמטו המלות „אמרו רבותינו" ממכון שבתם, ומקומם לפני המלות פרוכת עוביה טפח כמו שתקנתי ונמצא נכון בשמ"ר פ"נ אות ד' ומתחיל שם מה כתיב למעלה מן הענין ויעש את הפרוכת, ושנו רבותינו פרוכת היה עוביה טפח, והוא במשנה שקלים פ"ח מ"ה ותמיד כ"ט ע"ב חולין דף צ ע"ב, ושם איתא רשב"ג אומר משום ר' שמעון הסגן, ושם מדבר בפרוכת של אולם שהיה ארכו ארבעים ורחבו עשרים, אך פרוכת של היכל היה ארכו כ' אמה ורחבו עשר, ושל משכן היה ארכו עשר ורחבו עשר, והובא כאן בדרך אגב שהזכיר הפרוכת, ללמדינו שגם מעשה פרוכת של משכן היה כמעשה פרוכת של בית המקדש, כן כתב מהרז"ו, ועיין במ"כ: (לח) ועל ע"ב נירים היתה נארגת, וכ"ה בשמ"ר

שם

נארגת, ועל כל נימה ונימה כ"ד חוטין, ארכה מ' אמה, ורחבה כ' אמה, (לט) ולא היה בה קשר, (מ) [ושתים עושין כל שנה ושנה, וש' כהנים מטבילין אותה], (מא) וכיצד היו מטבילין אותה, כל הכהנים היו עולים ומטבילים אותה, ועולים ושוטחים אותה בחיל, ומשעשה משה את הפרוכת שהיתה נתונה בפני הארון, אחר כך אמר לבצלאל שיעשה את הארון: (מב) את מוצא כל מה שהיה במשכן על הסדר היה עשוי, (מג) תחילה עשה את הקרשים וחיברם, ואחר כך עשה יריעות שיהא פורש עליהם, שנאמר ועשית יריעות עזים (שמות כו ז), ואחר כך עשה פרוכת שהיתה נתונה בפני הארון, ואחר כך עשה הארון, ואחר כך עשה כפורת זהב על הארון, (מד) אמר ר' אלעזר בר' יוסי אני ראיתיו ברומי והיו עליה כמה טיפי דמים, שאלתי אותם (מה) מה הדם הזה שעל הכפורת, אמרו (מו) מדם יום הכפורים שהיה כהן גדול נכנס ומזה, למה נקרא שמה כפורת, שהיה מכפר עונותיהם של ישראל, ואחר כך עשה את השלחן שהיה לחם הפנים עליו, (מז) ואחר כך עשה את המנורה שהיה מאירה למעלה מן השלחן, הוי (מח) כטכסים של מלכים עשה אותה, לפיכך ויעש בצלאל:

[יא] [**ויעש** בצלאל], (מט) וכי בצלאל לעצמו עשה, (נ) שכל פעם ופעם הוא אומר ויעש בצלאל, אלא על ידי ששם נפשו הרבה על מלאכת המשכן, לפיכך לא קיפח הקב"ה שכרו, והוא מפרסמו בכל פעם ויעש בצלאל, אף כיוצא בו אך יונתן (נא) בן עשאל ויחזיה בן תקוה עמדו על זאת [ומשלם ושבתי הלוי עזרום] (עזרא י טו), (נב) הכתוב פרסמו ששם יהונתן נפשו, אף כאן ויעש בצלאל: (נג) אמר הקב"ה עשיתם

הערות ותקונים

שם, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ש וכן בחולין ובתמיד הגירסא נירים, ובשקלים הגי' נימין, ולפני בעל הערוך היתה הגי' גם בשקלים נירים: (לט) ולא היה בה קשר, זה אינו בלשון המשנה: (מ) ושתים עושין כל שנה ושנה וש' כהנים מטבילין אותה, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ש ובכ"י מינכען נדפס בבית המדרש שם צד 105 ובשמ"ר שם ובמ"ר פ"ד אות י"ד, וכן הוא במשנה שקלים ובתמיד שם, ובחולין ומספר שלש מאות גוזמא קתני, עיין בחולין שם וברש"י. ובכ"י רח"ש ובכ"י מינכען בטעות ושני כהנים מטבילין אותה, טעה המעתיק כי עשה מן אות ש' מלת „שני". וכן בכ"י רומי היה כתוב ושני כהנים, ואחר כך הגיה המעתיק וג' כהנים, ובשמ"ר הביא כמו שהוא במקומות שרשמתי וש' כהנים, או אולי נכון הגי' שבכ"י רח"ש וכ"י מינכען וכ"י רומי שגורסים ושני כהנים: (מא) וכיצד היו מטבילין אותה כל הכהנים היו עולים כו'. וכ"ה בכ"י רומי ורח"ש ומינכען (בית המדרש שם), ובשמ"ר הביא המאמר כך, והכהנים יורדין ומטבילין אותה בחוץ ועולין ושוטחין אותה על גבי החיל, עיין במ"כ: (מב) את מוצא, מובא בשמ"ר שם, וכן בנדפס אות י', ובנדפס הוא הוספה מן המדפיסים דפוס מאנטובה: (מג) תחלה עשה את הקרשים, עיין בחדושי הרש"ש ובפי' מהרז"ו וביפ"ת ובמ"כ שם: (מד) אמר ר' אלעזר בר' יוסי, יומא נ"ז מעילה י"ז: (מה) מה הדם הזה שעל הכפורת, וכן בנדפס אני ראיתי את הכפורת ברומי כו' מה הדם הזה על הכפורת, אולם בשמ"ר שם הגי' אני ראיתי את הפרוכת ברומי, וכתב היפ"ת בתנחומא הגירסא את הכפורת וטעות הוא, דכפורת וודאי נגנז עם הארון, וגם רש"י ותוס' בפרק קדשי מזבח פירשו בגמרא אני ראיתי על הפרוכת: (מו) מדם יום הכפורים, עיין קה"ר פ"ה פ"ח: (מז) ואח"כ עשה את המנורה, שהיתה מאירה למעלה מן השלחן, בכ"י רומי וכ"י רח"ש ואח"כ עשה את המנורה שתהא מאירה למעלה מן השולחן, ובנדפס שתהא מאירה על השלחן, ובשמ"ר שהיתה למעלה מן השלחן, וכתב הרד"ל אין לפרש שהיתה עומדת על השלחן שהרי ע"כ היתה עומדת לנוכח השלחן, אלא חשובה במעלה יותר מהשלחן קאמר דשלחן רמז לעושר ומנורה רמז לחכמה, והרש"ש כתב המנורה שהיתה למעלה מן השלחן, כי השלחן גבהו אמה וחצי והמנורה גבהה י"ח טפחים כדאיתא במנחות כ"ח ע"ב, אמנם אין זה טעם מספיק על איחור עשייתה מן השולחן, ובתנחומא הגי' שתהא מאירה על השולחן עכ"ל: (מח) כטכסים, מלה יונית, ופירושה כסדר: (מט) וכי בצלאל לעצמו עשה, מובא בשמ"ר ובנדפס אות י' והיא הוספה מן המדפיסים ממנטובה: (נ) שכל פעם ופעם, כן הוא גם בנדפס, ובשמ"ר הגי' שבכל דבר ודבר הוא אומר ויעש בצלאל, והנה לא כתוב אלא פעם אחת אצל הארון, רק כל מקום שכתוב ויעש סתם היינו בצלאל, עיין פי' מהרז"ו שמ"ר פ"נ סוף אות א' ועיין גם בחדושי הרש"ש שם אות ז': (נא) בן עשאל, בקרא בן עשהאל, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ש הגירסא יהונתן בן שאול: (נב) הכתוב פרסמו ששם יהונתן נפשו, בשמ"ר כתוב אלא יונתן נתן נפשו על הדבר הרבה ולפי שבאו וסיעוהו העלה עליהם הקב"ה, כאילו עשו הם המעשה, אבל יונתן על ידי שנתן נפשו בדבר פרסמו הכתוב, ובנדפס הגירסא יונתן נתן נפשו ובאו אליו ועזרו אותו אבל פרסמו הכתוב תחלה על שנתן נפשו הרבה, והמ"כ כתב נראה שגם יחזיהו נתן נפשו כמו יונתן אלא מפני שיונתן כתוב ראשונה נקטיה: (נג) אמר הקב"ה עשיתם לי יריעות עזים, כתב היפ"ת יתכן כדי לסיים בדברי נחמה

הביא

לי יריעות עזים לאוהל על המשכן, כשיצאתם ממצרים הבאתי ענן והיה מגין עליכם, אעפ"י שאתם פורעים לי, אני פורע לכם לעולם הבא, שנאמר וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם (ישעיה ד ה), (נד) עשיתם לפני כפורת, אני מכפר לכם על כל עונותיכם, שנאמר בכפרי לך וגו' (יחזקאל טז סג), (נה) עשיתם לפני ארון, חייכם שאני מאיר לכם, שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה וגו' (ישעיה ל כו), ואומר אור זרוע לצדיק וגו' (תהלים צז יא): חסלת פרשת ויקהל

פרשת פקודי

[א] **אלה** פקודי המשכן וגו' (שמות לח כא). (א) זש"ה איש אמונות (ורוב) [רב] ברכות [ואץ להעשיר לא ינקה] (משלי כח כ), (ב) את מוצא כל מי שהוא נאמן, הקב"ה מביא ברכות על ידיו, ומי שאינו נאמן ואץ להעשיר לא ינקה: ד"א איש אמונות. זה היה משה (ג) על כל הדברים שנעשו נזכר עליהם, והיו מתברכות על ידיו, למה שהוא נאמן. ואץ להעשיר, (ד) זה קרח שהיה לוי וביקש עוד ליטול כהונה גדולה: ד"א איש אמונות רב ברכות, (ה) זה משה שנעשה גזבר לעצמו, ואעפ"י שהיה גזבר לעצמו, היה קורא לאחרים ומחשב על ידיהם, שנאמר אלה פקודי המשכן:

[ב] [**אלה** פקודי המשכן], (ו) זש"ה ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף על ידם לתת לעושי המלאכה כי באמונה הם עושים (מ"ב יב טז), זה דורו של יואש המלך, שהיו עושין באמונה, (ז) שנו רבותינו מי שהיה נכנס לתרום הלשכה,

---

הערות ותקונים

הביא המדרש הדרש הזה בסופו אע"ג שאין זה ענין לדרשות הכתובים וכ"ה דרך המדרש בכמה מקומות ובתנחומא הנדפס בא הדרש הזה באופן אחר ויותר באריכות, ע"ש: (נד) אני מכפר לכם על כל עונותיכם שנאמר בכפרי לך, וכן הוא בנדפס, ובשמ"ר חסר הראיה מן הכתוב: (נה) עשיתם לפני ארון, בנדפס (מכאן הוא גם בדפוס קאָשטאַנטינא ודפוס ווינציא) עשיתם לפני ארון שילא ממנו אור לעולם הזה, חייכם אני מאיר עליכם לעולם הבא שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה וגו', וכן הוא אומר קומי אורי כי בא אורך, אמר הקב"ה על כל הדברים והמצות שעשיתם אני פורע לכם לעולם הבא, ובזכות הארון שעשיתם שהתורה נתונה לתוכו לפיכך אני מאיר לכם ואני מטיב לכם הטובה הצפונה לצדיקים, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם, וכן הוא אומר אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה, ע"כ, ובעל המסדר משמ"ר הביא זה הדרש בסגנון אחר ובהוספת דברים, עשיתם שלחן אני מציל אתכם מן הערוכה ואערוך לפניכם שולחן לעתיד לבא, עשיתם לפני מנורה אני מאיר לכם שבעתים לעולם הבא שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים, עשיתם לפני ארון שהתורה ניתנה בתוכו, אתן לכם שכר טוב שאין בו הפסק, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך:

(א) זש"ה איש אמונות, מובא בילקוט רמז תי"ד ריש פקודי בשם התנחומא, וילקוט משלי רמז תתקס"ב, וכן מובא בשמ"ר ריש פקודי, והמסדר הגיה בראש "כך פתח ר' תנחומא בר אבא" וכוונתו אל התנחומא כ"י שלפנינו, שכן פתח בעל התנחומא, ובתנחומא הנדפס אות ה' נוסף המאמר הזה מאת המדפיס דפוס מאנטובה, ורשם על אות ד', "קנקן חדש מלא ישן": (ב) את מוצא, כן הוא גם בשמ"ר, ובתנחומא הנדפס שם שהוסיף המדפיס דפוס מאנטובה השמיט זה עד ד"א זה היה משה, ובכ"י מינכען נדפס בבית המדרש ח"ו צד 105 נמצא רק ההתחלה והסוף השמיט ורשם "כמו בנדפס" ובאמת בנדפס הוא הוספת המדפיס ממאנטובה, ובכ"י שם הוא כמו לפנינו בכ"י: (ג) על כל הדברים שנעשו נזכר עליהם, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, אולם בשמ"ר הגי' שכל הדברים שהיה גזבר עליהם היו מתברכים, ובנדפס שהוסיף המדפיס ממאנטובה זה משה שנעשה גזבר על המשכן וכל הדברים היו מתברכין על ידו, ובילקוט על כל הדברים שנעשה גזבר עליהם היו מתברכות על ידו, ונראה שצ"ל כאן על כל הדברים שנעשה גזבר עליהם היו כו', ומן מלת גזבר נעשית נזכר: (ד) זה קרח שהיה לוי וביקש עוד ליטול כהונה גדולה, אף שהיה לוי ביקש כהונה ולהקטיר קטורת שמעשרת, עיין יומא כ"ו ע"א: (ה) זה משה שנעשה גזבר לעצמו כו', בשמ"ר נמצא המאמר הלזה בהרחבת דברים, זה משה שנעשה גזבר על מלאכת המשכן, שנו רבותינו אין ממנין שררה על הצבור בממון פחות משנים, והרי את מוצא שהיה משה גזבר לעצמו וכאן אתה אומר אין ממנין פחות משנים, אלא אע"פ שהיה משה גזבר לעצמו הוא קורא לאחרים ומחשב על ידיהם, שנאמר אלה פקודי המשכן, אשר פקד משה אין כתיב כאן אלא אשר פקד על פי משה על ידי משה ביד איתמר, ועיין בתנחומא הנדפס שהמדפיס דפוס מנטובה הביא בקצת שינויים: (ו) זש"ה ולא יחשבו, עיין בשמ"ר במ"פ ובהגהות הרד"ל וחדושי הרש"ש ובפי' מהרז"ו: (ז) שנו רבותינו, שקלים פ"ג מ"ב, יבמות ק"ב ע"ב:

לא היה נכנס לא (ח) בפרגוד חפות, (ט) ולא בפונדיה, שאם יעשיר יאמרו משל לשכה העשיר, שאדם צריך לצאת ידי הבריות, כדרך שהוא יוצא ידי שמים, שנאמר והייתם נקיים מה' ומישראל וגו' (במדבר לב כב), ומשה היה גזבר לעצמו על מלאכת המשכן, בשעה שאמר הקב"ה למשה ועשו לי מקדש, אמר משה לכל בני ישראל זה הדבר אשר צוה ה', קחו מאתכם תרומה וגו' (שמות לה ד ה). אמר ר' יוחנן לשני בקרים הביאו לכל המשכן והותירו, ויצו משה ויעבירו קול במחנה וגו' והמלאכה היתה דים וגו' (שם לו ו ז), אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם עשינו את כל המלאכה של משכן והותרנו, מה נעשה ביותר, (י) אמר לו לך ועשה בהן משכן לדברות, הלך ועשה משכן לדברות, כיון שבא ליתן השבון, אמר להן כך וכך יצא למשכן, וביותר עשיתי משכן העדות, שנאמר אלה פקודי המשכן משכן העדות, מהו משכן משכן שתי פעמים, (יא) אמר ר' (שמעון) [שמואל] (יב) נתמשכן ב' פעמים על ידם, (יג) אמר ר' ישמעאל (יד) זה סימן לכל באי עולם שאין סליחה אלא לישראל בלבד, משכן העדות עדות הוא לכל באי עולם שהקב"ה נתרצה לישראל, משל למה הדבר דומה, למלך שנשא אשה, והיה מחבבה ביותר, כעס עליה והניחה, והיו שכינותיה אומרות לה אינו חוזר עליך, לאחר ימים נתרצה לה המלך, (טו) ונכנס [עמה] לפלטין שלו, ואכל ושתה, ולא היו שכינותיה מאמינות שנתרצה לה, והיה ריח בשמים עליה, מיד ידעו שנתרצה המלך לה, כך

הערות ותקונים

(ח) פרגוד חפות, פירש"י פרגוד חפות חלוק שיש בו אימרא שלא יחשדוהו לומר בתוך האימרא החביא כספים: (ט) ולא בפונדיה, זה ליתא במשנה שקלים, ושם איתא ולא במנעל ולא בסנדל, אולם ביבמות שם הגירסא ולא באנפיליא ואמרו שם ואין צריך במנעל וסנדל, לפי שאין נכנסין במנעל וסנדל לעזרה, ונראה שבתנחומא צ"ל ולא באנפיליא, וגם במדרש שמ"ר הביא ולא באנפליא, ובתנחומא הנדפס במאמר הזה שהוסיף המדפיס דפוס מנטובה הביא ולא פונדי ולא אונפיליא, ברור שכן היה לפניו בילמדנו. (ואף כי העירותי שהתנחומא מספר שמות הוא הילמדנו מספר במות בכל זאת ויקהל פקודי אינם מהילמדנו): (י) א"ל לך ועשה בהן משכן לדברות, וסיים וביותר עשיתי משכן העדות, ובשמ"ר ובנדפס הגי' עשה בהן משכן לעדות, והכל אחד, ועיין בחדושי הרד"ל שבילקוט בהעלתך רמז תש"ז הביא בשם מדרש אספה שהיה אהל הדברות חוץ מהמחנה כמדת המשכן, ועיין בפי' מהרז"ו ובענף יוסף בתנחומא הנדפס: (יא) אמר ר' שמעון, בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובנדפס הגירסא אמר ר' שמואל, ובשמ"ר אמר ר' שמואל בר מרתא, רק בילקוט בשם התנחומא הביא ג"כ אמר ר' שמעון: (יב) נתמשכן ב' פעמים על ידם, בשמ"ר ובנדפס סיים זהו שאנשי כנסת הגדולה אומרים חבול חבלנו לך ולא שמרנו את המצות ואת החוקים ואת המשפטים (נחמיה א ז), מהו חבול חבלנו לך, הוי שנתמשכן ב' פעמים, וזה מובא בערוך ערך חבל בשם הילמדנו פ' פקודי, לכן מזה ראיה כי המדפיס ממנטובה הוסיף המאמרים מהילמדנו הנאבד, ובשמ"ר נוסף עוד ואין חבול אלא משכון שנאמר לא יחבול רחים ורכב (דברים כד ו), לכך כתיב אלה פקודי המשכן משכן העדות ב' פעמים, ובתנחומא הנדפס אות ב' ולמה משכן משכן ב' פעמים אמר ר' שמואל שהקב"ה עתיד להתמשכן ב' פעמים חרבן ראשון וחרבן שני ולפיכך אמר משכן משכן ב' פעמים: (יג) אמר ר' ישמעאל, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וילקוט ריש פקודי, אולם בשמ"ר פנ"א אות ד' הביא אמר ר' שמעון ב"ר ישמעאל, ואין ספק שצ"ל כמו בכל המקומות אמר ר' ישמעאל, ואחד רשם בצדו במאמר שלפניו נוסחא אחרת „ר' שמעון" עיין הערה י"א, והובא אח"כ פנימה במאמר שלאחריו: (יד) זה סימן לכל באי עולם שאין סליחה אלא לישראל בלבד כו'. מובא ברחבה בתנחומא הנדפס ריש פקודי אות ב', ד"א משכן העדות עדות לכל האומות שנתרצה הקב"ה לישראל על מעשה העגל, כיצד כשעשו אותו מעשה עמד משה ולמד עליהם סניגוריא עד שנתרצה להם הקב"ה, אמר משה רבונו של עולם ומי מודיע לאומות שנתרצית, א"ל לך אמור להם ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, לכך כתיב משכן העדות, שהמשכן מעיד שהשכינה בישראל ע"כ. ועיין עוד שם בסוף אות ב', ובמדרש שמ"ר פנ"א אות ד' המאמר בשינוי, וכך איתא שם, מהו העדות, אמר ר' שמעון בר' ישמעאל (צ"ל אמר ר' ישמעאל, עיין הערה י"ג) עדות הוא לכל באי עולם שיש סליחה לישראל, ד"א עדות הוא לכל העולם שנתמנה מפי הקב"ה, עיין במ"כ, ובאמת צ"ל שנתרצה הקב"ה לישראל, ובחדושי הרד"ל באות ו' עדות הוא לכל באי עולם שיש סליחה לישראל הביא גירסת הילקוט עדות לכל באי עולם שנתרצה להם הקב"ה, והילקוט הביא כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו, ובמאמר הראשון הביא הוא ג"כ זה סימן לכל באי עולם שאין סליחה אלא לישראל בלבד, והוא המאמר הראשון מן מדרש שמ"ר, ואח"כ הביא משכן העדות עדות הוא לכל באי עולם שהקב"ה נתרצה לישראל: (טו) ונכנס לפלטין שלו, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, וכן מובא בילקוט, ונרשם בצדו וצ"ל לפלטין שלה, ואני הגהתי שצ"ל ונכנס עמה לפלטין שלו, ובשמ"ר הגי' נשתנית קצת ושם איתא ונכנס אצלה לפלטין, ובנדפס

שהוסיף

הקב"ה חבב את ישראל, והביאם לפני הר סיני, ונתן להם את התורה, (טז) וקרא אותם מלכים, לסוף ארבעים יום עשו את העגל, ואמרו אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), באותה שעה אמרו אומות העולם אין הקב"ה מתרצה להם עוד, כיון שעמד משה ונתפלל עליהם, (יז) א"ל הקב"ה סלחתי כדברך (במדבר יד כ), ולא עוד אלא שאני משרה שכינתי עליהם וביניהם, והכל יודעים שמחלתי להם, (יח) שנאמר ועשו לי מקדש [ושכנתי בתוכם] (שמות כה ח):

[ג] ד"א אלה פקודי המשכן. (יט) בשעה שנכנס (אנדרינוס) [אדריינוס] לבית קדשי הקדשים, והיה מתגאה שם ומחרף לפני הקב"ה, (כ) אמר ר' חייא בר אבא אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם כך תעלה לפניך אם היו יכולין לעשות סולמות ולעלות להם למעלה היו עולים, שנאמר יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות (תהלים עד ה), אלא שאינן יכולין והן מניחין אותך וחוזרין עלינו, (כא) שנאמר אלהים באו גוים בנחלתך וגו' (שם עט א):

הערות ותקונים

שהוסיף המדפים ממנטובה ונכנס עמה בפלטרין ואכל ושתה עמה: (טז) וקרא אותם מלכים, בשמ"ר וקראן ממלכת כהנים, שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים: (יז) א"ל הקב"ה סלחתי כדברך, פסוק זה אצל מרגלים, ועיין בחדושי הרש"ש ובפי' מהרז"ו מה שהעירו בזה, אולם דרך המדרש והש"ס לינקוט לפעמים לישנא דקרא בשגרת לשונו לנחות וליופי המליצה, עיין בס' משען מים סי' ל': (יח) שנאמר ועשו לי מקדש, שבו מקטירים קטורת הסמנים של בשמים וריח, ובנדפס אות ו' שהוסיף המדפים ממנטובה כתוב מפורש אמר משה מי מודיע לאומות א"ל ועשו לי מקדש, כיון שראו אומות העולם הריח של קטורת מתמר ועולה מתוך המשכן ידעו שנתרצה להם הקב"ה: (יט) בשעה שנכנס אנדריינוס לפני קדשי הקדשים, וכ"ה בכ"י רח"ס, ובשמ"ר פנ"א אות ה', ובנדפס במאמר שלפניו אות ד', הגירסא אמר רשב"י כשנכנס אנדריינוס לבית המקדש, והמאמר הזה הוסיף המדפים דפוס מנטובה ורשם עליו „קנקן חדש מלא ישן" והוא לקוח מן ילמדנו הנאבד, וכן מובא בערוך ערך דע בשם הילמדנו, וז"ל: ובילמדנו בריש אלה פקודי כשנכנס אדריינוס למקדש והיה מחרף ומגדף, ועליו אמר דוד רבון כל העולמים העלה עליהן שאינו יכולין לקוץ ארזים לעשות סולמות לעלות לרקיע היו עולין, שנאמר יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות, עכ"ל. ותקנתי בפנים אדריינוס. וכן הוא נכון בכ"י רומי, והוא המלך Hadrianus וראיתי במאור עינים פי"ב (דף קפח בדפוס ווילנא) שכתב וז"ל: גם דבר התנחומא בראש אלה פקודי והביאו בעל הערוך ערך דע וז"ל: אמר רשב"י כשנכנס אדריינוס למקדש והיה מחרף ומגדף כו'. ודברים רבה פרשת עקב אמר ר' תנחומא מאי עת להשליך אבנים, עת הוא שיעלה אדריינוס ויגפן אבני בית המקדש, יעלה על הדעת היותו טעות סופרים שהרי המקדש כבר חרב מימי טיטוס אשר קדם ארבעה קיסרים לאדרייטוס, אפס כי יש ללמוד על כל המאמרים האלה זכות כי תמצא לכל הסופרים בחיי אדריינוס איך בנה מחדש את ירושלים ויקרא אותה על שמו איליא"ה ויגרש את היהודים ממנה בכרוזא קרי בחיל שכל הנכנס מהם בה יומת, ובכן אפשר כי אז נכנס למקדש החרב מקדם בחרופיו הנזכרים וגזר לקחת מגדרי אבניו הנהרסית לעשות באיזו מלאכה אחרת עכ"ל. וראיתי להביא מה שכתב בזה הגאון בעל ערך מלין בערך אדריינוס לד כ"ג ע"ב וז"ל: אחר זה בנה ירושלים מחדש ויושב שם גוים וישנה את שמה, ויקראנה איליי' קאפיטוליגא על שמו הראשון איליוס ועל שם ראש אליליו קאפיטוליגוס, והאבנים לבנין לקח מאבני ההיכל הנשארים עוד מחרבן טיטוס, וזה מסכים לדברי רז"ל במ"ר פ' עקב מהו עת להשליך אבנים עת שיעלה אדריינוס ויגפן אבני בית המקדש, ע"כ, ותדע מזה כי מה שכתב בעל מאור עינים פי"ב על מדרש זה בלשון ובכן אפשר וכו' (הוא המאמר שהבאתי לעיל) תתהפך לודאי שכן הוא באמת, וכן אין צורך לשבש המדרשים כמו שעשה הוא והכי בתנחומא ריש פקודי כשנכנס אדריינוס למקדש והיה מחרף ומגדף וכו' ושם פסוק ראה החילותי אדריינוס כשכבש את ירושלים וכו', כי באמת כבש אדריינוס את ירושלים ג"כ מחדש מיד המורדים, ע"ש. לכן מכל זה תראה שהגי' שלפנינו בכ"י ובנדפס שהוסיף המנטובה מילמדנו ומובא בערוך משמו, גם בשמ"ר אדריינוס היא גי' נכונה, ואין לשבש הספר ולהגיה „טיטוס" במקום אדרייטוס כמו שהגיה הרד"ל ז"ל במדרש שמ"ר שם: (כ) אמר ר' חייא בר אבא, כן מובא גם בשמ"ר אות ה', אבל בנדפס חסר שם האומר, וכן ליתא בערוך ערך דע בשם הילמדנו, וכוונת המאמר יבואר על פי דברי התנחומא הנדפס אות ד', (שהוסיף המדפים דפוס מנטובה מן הילמדנו הנאבד), ע"ש המתחיל ד"ה משכן העדות משל למלך שהיה לו בת: (כא) שנאמר אלהים באו גוים בנחלתך, בנדפס סיים וכל אלו על ידי שנתמשכן על ידינו, וכן סיים בשמ"ר שם, וז"ל הרד"ל שם, ע"י שנתמשכן על ידינו ניתן להם רשות לשלוט במקדש של מטה, אבל יחשב להם כאילו במקדש של מעלה ובשוכן בתוכו כי לזה היה מחשבתם. וזהו לדרוש ב' פעמים המשכן שכתב כאן שנחשב כאילו שלטו בשניהן על ידי עוונותיהן עכ"ל. ובנדפס שהוסיף המדפים ממנטובה וכן בשמ"ר נמצא אחר זה עוד

מאמר

[ד] **אלה** פקודי המשכן. (כב) כל מה שהיה משה עשה היה עשה על ידי אחרים, שנאמר עבודת הלוים ביד איתמר (שמות לח כא), (כג) לא עשה אלא משנגמרה מלאכת המשכן, אמר להם בואו ואעשה לפניכם חשבון, נתכנסו כל ישראל עד שהוא יושב ומחשב שבח אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל, שעשה ווים לעמודים, (כד) אמר להם ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים [עשה ווים לעמודים] (שם שם כח). באותה שעה נתפייסו ישראל על מלאכת המשכן, ומי גרם לו, (כה) על ידי שישב ופייסן, אלה פקודי המשכן, ולמה עשה עמהם חשבון, והקב"ה מאמינו, שנאמר לא כן עבדי משה [בכל ביתי נאמן הוא] (במדבר יב ז), ומשה אמר בואו ועשו עמי חשבון, אלא ששמע משה ישראל מדברים מאחריו, (כו) שנאמר (והיה כבא משה האהלה וגו') (שמות לג ט) [והיה כצאת משה אל האהל וגו' והביטו אחרי משה (שם שם ח)], ומה היו אומרים, (כז) ר' יצחק אומר לשבח היו אומרים, אשרי יולדתו של זה, כל ימיו הקב"ה מדבר עמו, (כח) כל ימיו הוא משולם להקב"ה, (כט) והביטו אחרי משה וגו', (ל) ור' חמא אמר לגנאי, היו אומרים ראה צואר, ראה שוקים, אוכל משל יהודים, ושותה משל יהודים, וכל מה שיש לו מן היהודים, וחבירו משיבו אדם ששלט על מלאכת המשכן אין אתה מבקש שיהא עשיר, כיון ששמע משה כך אמר להן חייכם משהמשכן נגמר אני עושה עמכם חשבון, שנאמר אלה פקודי המשכן וגו':

הערות ותקונים

מאמר אחד אמר ר' חייא למה אומות העולם דומין כו', הלך אצל אדריינטוס שלו ומבקש להפילו כו', אמר מתוך שאני מפיל את הבסים האדריונטוס נופל, ומובא בערוך ערך אדרינטים בשם הילמדנו פ' פקודי, וצ"ל אדריאנסוס, כי המלה יונית, ופירושה צלם וצורת אדם, ומובא לנכון בשמ"ר שם: (כב) כל מה שהיה משה עשה, מובא בילקוט פקודי רמז תט"ו. והציון „תנחומא" בריש פקודי מוסב גם על המאמר הזה, ומובא גם בשמ"ר שם וכן מובא בתנחומא אות ז' במאמרים שהוסיף המדפיס ממנטובה, ושם הוא קצת בסגנון אחר: (כג) לא עשה אלא, הלשון הזה מורגל במדרשים ופירושו לא נעשה ולא נשאר לעולם כן ולא נתעכב זמן רב כך כמו שנאמר בענין זה הקודם לו, ולא עלה סופו כך כמו שדברו או כמו שהושיבו אלא באופן אחר, היינו כמו שנאמר בהענין אחר מלת אלא. כן כתב בעל מעין מים דף מ: (כד) אמר להם ואת האלף וגו', בתנחומא שם התחיל להשב להם בקול רם ואת האלף וגו': (כה) על ידי שישב ופייסן, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רה"ס ובשמ"ר, אולם בתנחומא הנדפס אות ז' הגי' מי גרם לו על ידי שישב ועשה חשבון אלה פקודי המשכן, ובילקוט השמיט המלות ומי גרם לו על ידי שישב ופייסן: (כו) שנאמר כבא משה האהלה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס ובילקוט בשם התנחומא ובשמ"ר, ותקנתי שצ"ל והיה כצאת משה פסוק שלפניו: (כז) ר' יצחק אמר לשבח כו' ור' חמא אמר לגנאי, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רה"ס ובילקוט בשם התנחומא, ובירושלמי בכורים פ"ג ה"ג ושקלים פ"ה ה"ב, בלי שמות האומרים, רק כך איתא שם, והיה כצאת משה, תרין אמוראים חד אמר לשבח וחד אמר לגנאי, ובגמרא בבלי קדושין דף לג ע"ב איתא והביטו אחרי משה ר' אמי ור' יצחק נפחא חד אמר לגנאי וחד אמר לשבח, ובמקום לפנינו ר' חמא נמצא בבבלי ר' אמי, ובמקום לפנינו ר' יצחק סתמי מובא שם ר' יצחק נפחא, גם מהופך שם הסדר כי לפנינו ר' יצחק אמר לשבח ור' חמא לגנאי, או אולי חד אמר לגנאי מוסב על ר' יצחק כי נמצא הרבה פעמים כי פתח במה דסיים. ובתנחומא אות ז' במאמר שהוסיף המדפיס דפוס מאנטובה (מן ילמדנו) נמצא רק התחלת המאמר ר' יצחק היה דורש לשבח „וכו' כדאיתא לעיל סדר כי תשא" והוא בפ' כי תשא, אות כ"ז, ושם הגירסא ר' אמי דרש לשבח ר' יצחק דרש לגנאי, והוא על פי גירסת הבבלי, או תיקן אחד המגיהים כן. ובשמ"ר פמ"ה אות ד' נמצא רק התחלת המאמר, והגי' שם אמר ר' יצחק אשרי ילדתו והוא לשבח, וכן בפ' פקודי בשמ"ר פנ"א אות ו' ר' יוחנן [צ"ל ר' יצחק] אמר אשרי יולדתו של זה כו', ר' חמא אמר לגנאי: (כח) כל ימיו הוא משולם להקב"ה, בכ"י רומי הוא משלם להקב"ה, ובכ"י רה"ס הוא מסולם להקב"ה, ובילקוט ובשמ"ר הוא מושלם להקב"ה: (כט) והביטו אחרי משה וגו', מיותר פה ועיין הערה כ"ו שהצגתי לשון הכתוב הזה בהתחלה: (ל) ור' חמא אמר לגנאי, היו אומרים ראה צואר ראה שוקים וכו'. בירושלמי בכורים פ"ג ה"ג חזיה שקיה חזי כרעין, ובירושלמי שקלים פ"ה ה"ב חמון שקין חמון כרעין חמון קופר, ובשמ"ר פנ"א אות ו' חמי קדל דבריה דעמרם, תרגם עורף קדל, ובגמרא בבלי קדושין דף לג ע"ב איתא והביטו אחרי משה עד בואו האהלה, ר' אמי ור' יצחק נפחא חד אמר לגנאי וחד אמר לשבח, מאן דאמר לגנאי כדאיתא. אין ספק אצלי שהיה כתוב פה מה שהיו אומרים עליו, רק אחר כך המעתיקים השמיטו הדברים שהם לשון גנאי על משה, והציגו „כדאיתא בתנחומא או בירושלמי" ואח"כ נשמטו המלות תנחומא או ירושלמי, ורש"י הרגיש בזה וכתב כדאיתא משום דדבר מגונה הוא לא רצה לפרסמה, והרי הוא מפורש במדרש רבי תנחומא, ראו כמה עבים שוקיו כמה צוארו שמן הכל משלנו, וכוון לתנחומא שלפנינו

[ה] [**אלה** פקודי המשכן משכן העדות]. (לא) מהו העדות, (לב) זו התורה שהיו יגעים בה, אמר להם הקב"ה בזכות התורה ובזכות הקרבנות אני מציל אתכם מגיהנם, (לג) אפילו אברהם אביהם הראה לו הקב"ה התורה והקרבנות וגיהנם ומלכיות, (לד) תורה, ולפיד אש (בראשית טו יז), וקרבנות, ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת (שם שם ט), (לה) גיהנם תנור עשן (שם שם יז), (לו) מלכיות והנה אימה חשכה גדולה (שם שם יב), אמר לו הקב"ה כל זמן שבניך מתעסקין הם בשתים הם ניצולים משתים, כל זמן שמתעסקין בתורה ובקרבנות, ניצולים מגיהנם וממלכיות, (לז) ועתיד בית המקדש ליחרב, והקרבנות בטלין, (לח) אלא מה אתה אומר שישתעבדו בניך בגיהנם או במלכיות, (לט) אברהם בירר את המלכיות, א"ל רבונו של עולם ישתעבדו במלכיות ולא ירד אחד מהם לגיהנם, שנאמר אם לא כי צורם מכרם (דברים לב ל), (מ) ואין צורם אלא אברהם אבינו, שנאמר הביטו אל צור חוצבתם (ישעיה נא א), וה' הסגירם (דברים שם), שהסכים עמו הקב"ה, (מא) אמר ר' חנינא היה עומד אברהם ותמיה ולא היה יודע מה לברור אמר לו הקב"ה חתוך את הדבר, באותה שעה רמז לו הקב"ה לברור את המלכיות, (מב) הוי אלה פקודי משכן העדות, כל ימים שישראל עוסקים בתורה ובקרבנות, אינן יורדין לגיהנם, אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה הייתם משועבדים בידי מלכיות, ולעולם הבא אציל אתכם מגיהנם, בזכות התורה שנקראת אש, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), והאש מכבה את האש, שנאמר כי תעבור במים אתך אני ובנהרות לא ישטפוך כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך (ישעיה מג ב):

[ו] **ויביאו** את המשכן אל משה וגו' (שמות לט לג), (מג) זש"ה תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק (תהלים לא יט), מדבר במשה, בשעה שאמר לו הקב"ה לעשות [משכן], (מד) מיד אמר להם קחו מאתכם תרומה לה' (שמות לה ה), והיה משה עסוק במשכן, (מה) אמר ר' חנינא ששה חדשים היה עסוק במשכן, (מו) ג' חדשים עשו

הערות ותקונים

בכ"י, או מה שהוא יותר מסתבר אלי שהוא לשון רב אחי מסדר הש"ס בעצמו אשר לא רצה להוציא דבר גנאי על משה רבינו עליו השלום והג"נ כדאיתא וכוונתו על התנחומא או הירושלמי שהיה כבר מסודר לפניו: (לא) מהו העדות זו התורה, מובא בילקוט פקודי רמז תט"ו, וכן מובא בשמ"ר פנ"א אות ז', וכן מובא בתנחומא הנדפס אות ח' שהוסיף המדפיס דפוס מנטובה: (לב) זו התורה, כמ"ש אלה העדות והחקים, ועיין בחדושי הרד"ל אות י': (לג) אפילו אברהם אביהם הראה לו הקב"ה התורה כו', שמ"ר שם ותנחומא הנדפס שם, וכן בפסיקתא דרב כהנא פסקא החודש (דף מג ע"ב), ועיין שם בהערה י"ח שהעירותי שהמאמר נשנה בב"ר פמ"ד ובמדרש שו"ט סוף מזמור נ"ב ובילקוט פ' לך רמז ע"ז, ובילקוט תהלים רמז תשנ"ז ובפסיקתא רבתי פט"ו, ועיין עוד מכילתא יתרו ריש פ"ט וי"ר פי"ג: (לד) תורה ולפיד אש, עיין בפסיקתא שם בהערה כ': (לה) גיהנם תנור עשן, ע"ש הערה כ"א: (לו) מלכיות והנה אימה חשיכה, עיין שם הערה כ"ב: (לז) ועתיד בית המקדש ליחרב, עיין שם בהערה כ"ג: (לח) אלא מה אתה אומר, שם הגירסא במה אתה רוצה: (לט) אברהם בירר את המלכיות, שם מובא זה בשם ר' חנינא בר פפא, ועיין שם הערה כ"ד: (מ) ואין צורם אלא אברהם שנאמר הביטו אל צור, ודרש מקרא הנאמר אחריו הביטו אל אברהם אביכם: (מא) אמר ר' חנינא, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובפסיקתא שם ר' ברכיה בשם לוי אמר כל אותו היום היה אברהם אבינו יושב ותמה, ועיין שם בהערה כ"ז שהעירותי כי בב"ר פמ"ד מובא ר' הונא בשם ר' אחא, וכן בשמ"ר שם הגירסא ר' הונא בשם ר' אחא: (מב) הוי אלה פקודי המשכן משכן העדות, כל ימים שישראל עוסקים בתורה כו', בשמ"ר הגירסא הוי ואלה פקודי משכן העדות, מהו העדות, שכל זמן שישראל עוסקין בתורה ובקרבנות תהא עדות להם שאינם יורדים לגיהנם: (מג) זש"ה תאלמנה שפתי שקר מדבר במשה, מובא בילקוט פקודי רמז תי"ז בשם התנחומא, ובתנחומא הנדפס ליתא, וכן מובא בשמ"ר פנ"ב באמצע אות ב' המתחיל ד"א תאלמנה שפתי שקר מדבר במשה: (מד) מיד אמר להם קחו מאתכם תרומה לה', בשמ"ר מובא הכתוב ויקחו לי תרומה: (מה) אמר ר' חנינא, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובילקוט השמיט שם האומר, ובשמ"ר מובא בשם ר' יוחנן: (מו) ג' חדשים עשו אותו, שהרי ביום הכפורים נצטווה משה על מלאכת המשכן כמפורש בתנחומא הנדפס אות י"א, לפי שעלה משה להר ועשה שם מאה ועשרים יום. משהה בסיון שעלה לשם עד יום הכפורים שהוא עשרה בתשרי, ואותו היום נאמר לו ועשו לי מקדש וכו' ע"ש, ולמחרת יום הכפורים אמר משה לישראל שיעשו המשכן והנדבה הביאו בב' ימים נמצא שבי"ג בתשרי התחילה מלאכת המשכן, ובאחד בניסן הוקם המשכן, נמצא שהיה עסוק בו ו' חדשים, ועיין פסיקתא רבתי פ"ו מהו מאד עמקו מחשבותיך, אמר ר'

חנינא

אותו, (מז) וג' חדשים קיפלו אותו, אעפ"י כן היו (מח) מתלוננים עליו ואומרים הרי נעשה המשכן, לא היה אומר שהוא משרה שכינתו אצלינו, (מט) והקב"ה נתכוון שיעמד המשכן בחודש שנתבשר אברהם אבינו ביצחק, לא עשה אלא כיון שהגיע החודש, אמר לו הקב"ה ביום החדש הראשון באחד לחדש [תקים את משכן אהל מועד] (שמות מ ב), באותה שעה אמר הקב"ה תאלמנה שפתי שקר, אותם שהיו מתלוצצים אחר המשכן, התחילו טוענים אותו ובאין כל אחד ואחד במלאכה, שנאמר ויביאו את המשכן אל משה:

[ז] [**ויביאו** את המשכן]. (נ) זש"ה (הוד) [עוז] והדר לבושה ותשחק ליום אחרון (משלי לא כה). (נא) מעשה בר' אבהו כשהיה מסתלק מן העולם, הראה לו הקב"ה מתן שכרו שמתוקן לו לעולם הבא, והעביר לפניו (נב) י"ג נהרים של בלסמון, והיה רואה אותן ותמיה, והיה אומר כל אלה לאבהו, והיה קורא לעצמו הפסוק לתוהו והבל כחי כליתי אכן משפטי את ה' ופעולתי את אלהי (ישעיה מט ד), [הוי ותשחק ליום אחרון]. (נג) זבדי בן לוי, (נד) ולוי בן פייטם, (נה) ור' יהודה בן לוי [קראו] כל אחד ואחד מהם פסוק בשעת סילוקן מן העולם, (נו) אחד קרא על זאת יתפלל כל חסיד וגו' (תהלים לב ו), והאחד קרא מה רב טובך (שם לא כ), והאחד קרא וישמחו כל חוסי בך (שם ה יב), הוי בשעת סילוקן מן העולם הקב"ה מראה להם מתן שכרן, אמר בן עזאי יקר בעיני ה' המותה לחסידיו (שם קטז טו), אימתי הקב"ה מראה לצדיקים היקר שהוא מתוקן להם סמוך למיתתן, הוי ותשחק ליום אחרון וגו': (נז) מעשה בתלמיד אחד של ר' שמעון שיצא לחוצה לארץ ובא עשיר, והיו התלמידים רואין אותו והיו רוצין לצאת לחוצה לארץ,

הערות ותקונים

חנינא בעשרים וחמשה בכסלו נגמרה מלאכת המשכן ועשה מקופל עד אחד בניסן וכו', כמה שכתוב ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד (שמות מ ב), וכל זמן שהיה מקופל היו ישראל מלמלאין (מליזין ומתלוננים) על משה לומר למה לא הוקם מיד, שמא דופי אירע בו, שחשב לערב שמחת המשכן בחודש שנולד בו יצחק, שבניסן נולד יצחק, ומנין? אלא כשהמלאכים באים אצל אברהם מהו אומר לושי ועשי עוגות, שהיה פסח וכו', לא עשה אלא כיון שבא ניסן והוקם המשכן עוד לא נימלם אדם אחד אחר משה, ומעתה הפסיד כסליו שנגמרה מלאכה בו? לאו, מהו ותשלם, אמר הקב"ה עלי לשלם לו, ומה שילם לו הקב"ה, חנוכת בית חשמונאי כו': (מז) ג' חדשים עשו אותו וג' חדשים קיפלו אותו, בילקוט פקודי שם ג' חדשים עשו אותו קיפלו, חסרים המלות „וג' חדשים": (מח) מתלוננים, בילקוט מתלוצצים, ובשמ"ר אעפ"כ היו מליזין אחריו, וכתב המ"כ מליזים מתלוצצים, וה"נ הילקוט. והרש"ש כתב שצ"ל ומפני כן במקום אעפ"כ, ועיין ביפ"ת: (מט) והקב"ה נתכוון שיעמוד המשכן בחודש שנתבשר אברהם אבינו ביצחק. בתנחומא הנדפס שם אות י"א נמצא המאמר הזה באריכות וז"ל, לכמה חדשים נגמרה מלאכת המשכן תשרי מרחשון כסליו, והיה מונח מפורק טבת שבט ואדר, והעמידו באחד בניסן, שנאמר ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד, ר' חנינא אמר באחד באדר היה נגמרה מלאכת המשכן, למד שהמלאכה שנעשית בקיץ ביום אחד נעשית בחורף בשני ימים, וכדברי רשב"ג שאמר שנעשה בג' חדשים למה לא עמד מיד, אלא מפני שחשב הקב"ה לערב שמחת המשכן בשמחת יצחק כו' ע"ש: (נ) זש"ה הוד והדר לבושה, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט רמז תי"ז, ובכולם בטעות, וצ"ל עוז והדר: (נא) מעשה בר' אבהו, מובא בשמ"ר פנ"ב אות ג' וירושלמי ע"ז פ"ג ה"א וב"ר פס"ב אות ב', והילקוט פקודי רמז תי"ז השמיט פה כל זה והחל עוז והדר לבושה זה משה, המאמר שמובא אח"כ, ונמצא המעשיות מתלמיד של ר"ש בילקוט משלי רמז תתקס"ד ונרשם בצדו מדרש וצ"ל תנחומא: (נב) י"ג נהרים של בלסמון, זה חסר בשמ"ר ונמצא בב"ר ובירושלמי שם, ושם הגירסא י"ג נהרי אפרסמון: (נג) זבדי בן לוי, שמ"ר שם וירושלמי שם וב"ר שם ומדרש שוחר טוב מזמור ה: (נד) ולוי בן פייטם, בכ"י ולוי בן פייטם, ובכ"י רח"ס ולוי בן פיינוס, נתפרדה אות ט ונעשית נו וצ"ל פייטם, ויש לתקן שצ"ל ור' יוסי בן פטרוס כמ"ש בשמ"ר שם, וכן הוא בירושלמי שם ור' יוסי בן פיטרוס, ובב"ר ור' יוסי בן פרטא צ"ל בן פטרוס, ובמדרש שו"ט ור' יוסי בר פינחס צ"ל פטרוס: (נה) ור' יהודה בן לוי, וכן הוא בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי ור' יהודה, וחסרים המלות בן לוי; אולם בירושלמי שם ובב"ר ובשו"ט הגי' ור' יהושע בן לוי: (נו) אחד קרא, עיין בב"ר ובשמ"ר ובירושלמי איזה שינויים בכתובים: (נז) מעשה בתלמיד אחד של ר' שמעון, בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובשמ"ר הגירסא מעשה בתלמיד אחד של ר' שמעון בן יוחאי. וכן מובא בילקוט משלי רמז תתקס"ד ונרשם בצדו „מדרש" וצ"ל תנחומא, והמעשה הזו הובא בקילור בירושלמי ברכות פ"ט ה"א ובב"ר רים פל"ה ובפסיקתא פסקא ויהי בשלח (דף פו ע"ב) וז"ל: כך הוה ר' שמעון בן יוחאי

אומר

ידע ר' שמעון והוציאם לבקעה (נח) שעל פני מרון עירו, ונתפלל לפני הקב"ה, ונתמלאת הבקעה דינרי זהב, אמר להם מי שמבקש ליטול יטול, אלא היו יודעים שכל מי שהוא נוטל עכשיו, מתוך חלקו של עולם הבא הוא נוטל, שאין מתן שכרה בעולם הזה, אלא לעולם הבא, הוי ותשחק ליום אחרון: (נט) מעשה בר' שמעון בן חלפתא שבא ערב שבת ולא היה לו מאין לאכול, (ס) ערב שבת עם חשיכה, יצא לו חוץ מן העיר ונתפלל לפני הקב"ה, מיד נתנה לו אבן טובה מן השמים, ונכנס ונתנה לשולחני, ופירנס את השבת, והיה יושב ואוכל בלילי שבת, אמרה לו אשתו מהיכן אלו, אמר לה ממה שפירנס הקב"ה, אמרה לו אם אין אתה אומר לי איני טועמת כלום עד שתאמר לי, אמר לה כך וכך היה מעשה ונתפללתי וניתנה לי אבן טובה מן השמים ואלו ממנה, אמרה לו איני טועמת כלום עד שתאמר לי שאתה מחזירה למוצאי שבת, אמר לה למה, (סא) אמרה לו מחר אתה בא וחביריך עמך והם נוטלים יותר ואתה נוטל פחות מהם, למה שאין מתן שכרה של תורה אלא לעולם הבא, שנאמר ותשחק ליום אחרון, (סב) כיון שהלך השבת עמד והחזירה, מיד ניטלה ממנו: (סג) ד"א עוז והדר לבושה. זה משה, ומשה לא ידע [כי קרן עור פניו] (שמות לד כט), ותשחק, אלו ליצני ישראל שהיו מתלוצצים

הערות ותקונים

אומר בקעה בקעה אימלאי דינרי זהב והיא נתמלית, והעירותי שם בפסיקתא בהערות שלי הערה קנ"ט שהוא על פי הספור במדרש שו"ט מזמור ל"ב אמר ר' חזקיה בשם ר' ירמיה מעשה בתלמיד אחד של ר שמעון בן יוחאי דאזיל לסחורה, ואזיל טעין והעשיר, כי אתא לגבי ר' שמעון בן יוחאי והיו התלמידים רואים את ה־יות היו מצירין על עצמן, מה עשה ר' שמעון בן יוחאי נסב לתלמידיו ונפק עמהון לבקעתה הדא, אמר בקעה בקעה התמלאי דינרי זהב ונתמלאית מיד, אמר לתלמידיו יטול כל אחד ואחד חלקו כל מה שאתם רוצים, אבל תהיו יודעים שכל מי שהוא נוטל ממתן שכרו של עולם הבא הוא נוטל, כיון ששמעו כן משכו ידיהם, התחילו אומרים כי שמחתני ה' בפעלך ע"כ. ובשמות רבה פנ"ב מובא ג"כ הספור הזה מעשה בתלמיד אחד של ר' שמעון בן יוחאי שיצא חוץ לארץ ובא עשיר, והיו התלמידים רואין אותו ומקנאין, והיו מבקשין הן לצאת לחוצה לארץ, וידע ר' שמעון בן יוחאי והוציאן לבקעה אחת של פני מדון, והתפלל ואמר בקעה בקעה מלאי דינרי זהב, התחילה מושכת דינרי זהב לפניהם, אמר להם אם זהב אתם מבקשים הרי זהב שלו זהב, אלא הוו יודעין כל מי שהוא נוטל עכשיו חלק של עולם הבא הוא נוטל, שאין מתן שכר התורה אלא לעולם הבא, הוי ותשחק ליום אחרון, ע"כ. ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. וכן מובא כמו בתנחומא שלפניט גם בלקח טוב סוף פקודי. וע"ש בהערה י"ב. שהעירותי כי נמצא הסיפור גם בס' והזהיר פקודי ק"ל ע"א וחשבתי כי לקחו זאת מילמדנו או מתנחומא וחסר לפנינו ובאמת שאבו מן הכ"י שלנו: (נח) שעל פני מרון עירו. וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, והכוונה בקעה שהיתה על פני עיר מרון, ובעיר ההיא נקבר ר' שמעון בן יוחאי, עיין פסיקתא פסקא ויהי בשלח הערה רמ"ד, ומזה תראה איך נפל טעות סופר במדרש שמ"ר פנ"ב אות ג' והוציאו לבקעה של פני מדון, המ"כ כתב פני מדון שם מקום, וכן הוא בילקוט משלי עכ"ל, והיא שיבוש, כי צ"ל של פני מרון, ובילקוט משלי שם רמז תתקס"ד, הביא והוציאם לבקעה שעל פני העיר, יש לתקן שצ"ל שעל פני העיר מרון: (נט) מעשה בר' שמעון בן חלפתא, מובא בילקוט משלי שם ובשמ"ר שם, ועיין במדרש רות פ"ג אות ד' דלמא ר' חיי רבה ור' שמעון בן חלפתא הוו יתבין לעיין באורייתא כו' נמצא הספור בסגנון אחר: (ס) ערב שבת עם חשיכה, זה חסר בשמ"ר שם: (סא) אמרה לו מחר אתה בא וחביריך עמך והם נוטלים יותר ואתה נוטל פחות מהם, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובילקוט משלי, אולם במדרש שמ"ר הגירסא אמרה לו אתה רוצה שיהא שולחנך חסר ושולחן חבירך מלא, ר"ל מתן שכרו לעולם הבא מאחר שניתן בגם מנכין מזכיות, גם נמצא שם בשמ"ר הוספה והלך ר' שמעון והודיע מעשה לרבי אמר לו לך אמור לה אם שולחנך חסר אני אמלאנו משלי, הלך ואמר לה, אמרה לו לך עמי למי שלמדך תורה, אמרה לו וכי רואה אדם לחבירו לעולם הבא, לא כל צדיק וצדיק הוה לי' עולם בעצמו, שנאמר כי הולך האדם אל בית עולמו וסבבו בשוק הסופדים, עולמים אין כתיב כאן אלא עולמו, כיון ששמע כן הלך והחזיר, וההוספה הזאת נובעת מן מדרש רות שם, גם הסיום במדרש שמ"ר רבותינו אמרו הנס האחרון היה קשה מהראשון, נובע ממדרש רות שם וגם מגמרא תענית, ובמדרש שם כיון שפשט ידו להחזירו, מיד ירד המלאך ונטלה הימנו, במדרש רות שם נוסף בלשון ארמי, מנסיב ליה הות ידא ארעיא (למטה) ומי מושטא ליה הוה ידא עילאה, פי' כשלקח וקיבל המלאך בחזרה היתה יד המלאך למטה, וכשהושיט המלאך לר' שמעון מתחלה היתה יד המלאך למעלה מיד ר' שמעון: (סב) כיון שהלך השבת עמד והחזירה, מיד ניטלה ממנו, בכ"י רומי כיון שהלך השבת עמד והתפלל ומיד ניטלה ממנו, ובכ"י רח"ס חסר הסיום הזה, ובילקוט משלי שם כיון שיצא השבת הלך והחזירה: (סג) ד"א כו' זה משה, מכאן

אחר משה לומר אפשר שהשכינה שורה על מעשה ידיו של משה, לא עשה אלא כיון שאמר לו הקב"ה להקים את המשכן התחיל שוחק עליהם, ותשחק ליום אחרון, אמר להם הביאו שנקים את המשכן, התחיל כל אחד טוענים ובאים אצלו:

[ח] **במה** חכמים היו שם ולא היו יכולים להקים את המשכן, אמר שלמה רבות בנות עשו חיל, למה שעשו את המשכן ולא היו יודעים ליישב אותו, נטלו כל אחד ואחד מלאכתו והלכו להם אצל משה, כל אחד ואחד היה אומר הרי קרסי הרי קרשי הרי בריחי, ושרתה רוח הקודש על משה, והקים את המשכן, ולא תאמר משה, אלא המשכן מעצמו עמד, שנאמר הוקם המשכן, (סד) ולא תאמר המשכן אלא אפילו בית עולמים, אילולי שעזר הקב"ה, לא שלמה, ולא כל ישראל, היו בונין אותו, מנין שכך אמר דוד, אם ה' לא יבנה בית [שוא עמלו בוניו בו] (תהלים קכז א), לפיכך במעשה נסים הוקם המשכן, כיון שהוקם את המשכן התחילו כל ישראל שמחין, (סה) שנאמר צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה (שה"ש ג יא), (סו) במלך שהשלום שלו, זה מלך מלכי המלכים הקב"ה, [בעטרה] שעטרה לו אמו (שם), והוא קורא למשכן עטרה, מה העטרה הזו מצויירת, (סז) כך היה המשכן מצוייר תכלת וארגמן: בעטרה שעטרה לו אמו, (סח) אמר ר' יצחק חזרתי על כל המקרא כולה (סט) ולא מצאתי שעשתה בת שבע עטרה לשלמה בנה, והוא אומר בעטרה שעטרה לו אמו, (ע) ר' שמעון בן יוחי שאל לר' אלעזר בר יוסי א"ל אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו, א"ל כך אמר אבא, משל למלך שהיתה לו בת יחידה, והיה אהבה יותר מדאי, לא זז מחבבה עד שקרא אותה [אחותי, לא זז מחבבה עד שקרא אותה] אמי, כך חיבב הקב"ה את ישראל וקרא אותם בתי, שנאמר שמעי בת וראי (תהלים מה יא), ולא זז עד שקרא אותם אחותי, שנאמר אחותי רעיתי (שה"ש ה ב), לא זז עד שקרא אותם אמי, (עא) שמעו אלי עמי ולאומי וגו' (ישעיה נא ד), (עב) ולאמי כתיב, עמד ר' שמעון בן יוחי ונשקו על ראשו ואמר אילולי לא באתי לעולם אלא לשמוע דבר זה דיי: ביום חתונתו (שה"ש שם), על הים. וביום שמחת לבו (שם), בירושלים: ד"א ביום חתונתו. בסיני, וביום שמחת לבו, בירושלים. אמר דוד יפה נוף משוש כל הארץ וגו' (תהלים מח ג), כתאנה הזו שהיא צרה מלמטה ורחבה מלמעלה, שנאמר ורחבה ונסבה למעלה למעלה וגו' (יחזקאל מא ז): יפה נוף וגו'. ר' לוי אמר נאה היא לעצמה, שהיא מניפה לאומות העולם, שנאמר להנפה גוים בנפת שוא

הערות ותקונים

מכאן מובא בילקוט בשם התנחומא בפ' פקודי שם, ומובא גם במ"ר שם: (סד) ולא תאמר המשכן אלא אפילו בית עולמים, במ"ר פנ"ב סוף אות ד' נמצא המאמר הזה בסגנון אחר, ושם תמה את על זה, (שהמשכן נעשו בו נסים ועמד מעצמו) הרי שלמה כשבנה בית המקדש הוא נבנה מעצמו, אמר רב הונא בשם ר' יוסי הכל מסייעין אותו כשבנה את בית האלהים הבריות והרוחות, מנין שכתוב והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו (מ"א ו ז), מעצמו היה נבנה, לפיכך במעשה נסים נבנה, וכן כשהוקם המשכן במעשה נסים עמד, הוי ויביאו את המשכן ע"כ, ועיין מדרש חזית פ"א, במ"ר פי"ד אות ג', פסיקתא רבתי פ"ו אות ז', כי דברי המ"ר שלפנינו נובע משם, ועיין עוד תנחומא הנדפס אות י"ד, ועיין רש"י פקודי ל"ט ל"ג שהביא מאמר אחד וסיים מדרש רבי תנחומא, וכדברי רש"י נמצא קצת בנדפס, ואולי כוון רש"י לדברי התנחומא שלפנינו בכ"י במה שסיים והוא נזקף וקם מאליו וזהו שנאמר הוקם המשכן הוקם מאליו: (סה) שנאמר צאינה וראינה, כ"ה בכ"י רומי ורה"ס וילקוט, אולם במדרש שמ"ר פנ"ב אות ה' הגירסא ד"א ויביאו את המשכן הה"ד צאינה וראינה וגו' ולפי זה הוא התחלת הדרוש: (סו) במלך שהשלום שלו, לפני זה נמצא בשמ"ר הוספה, אימתי נאמר הפסוק הזה ביום שעמד המשכן שהיתה שמחה גדולה בישראל שהקב"ה שורה אצלם כו': (סז) כך היה המשכן מצוייר תכלת וארגמן, בשמ"ר נוסף שנאמר ורוקם בתכלת ובארגמן בתולעת השני ובשש ואורג עושי כל מלאכה וחושבי מחשבות (שמות לה לה): (סח) אמר ר' יצחק, מובא בשמ"ר שם ובפסיקתא פסקא ויהי ביום כלת משה (דף ד ע"א), ובמדרש חזית פ"ג הנוסחא אמר ר' חנינא בר יצחק: (סט) ולא מצאתי שעשתה בת שבע עטרה לשלמה בנה, בפסיקתא סיים אלא זה אהל מועד שהוא מעוטר בתכלת ובארגמן ותולעת שני: (ע) רשב"י שאל את ר' אלעזר בר יוסי, פסיקתא שם וע"ש בהערה ס"ט ובהערה ע', ואין להכפיל הדברים: (עא) שמעו אלי עמי, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס, וכן מובא בילקוט פקודי בשם התנחומא וכן בפסיקתא שם, אולם בקרא כתוב הקשיבו אלי עמי: (עב) ולאמי כתיב, בפסיקתא שם הערה ע"ב העירותי לפנינו לאומי

ורסן מתעה על לחיי עמים (ישעיה ל כח): (עג) ד"א יפה נוף. בהניפתה, שנאמר והניף אהרן וגו' (במדבר ח יא), והניף את העומר (ויקרא כג יא): משוש כל הארץ (תהלים מח ג). (עד) אמר ר' יונתן בן אלעזר (עה) מעשה היה בפרגמטיוטס (רועה) אחד שהלך לארץ ישראל למכור פלפלין, הלך וישב לו ולא מכר, אמר זו היא שאמרו משוש כל הארץ, לשעה אחת מכר פרקמטיא שלו, אמר ודאי זו היא משוש כל הארץ, הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב, וכל השבח הזה בשל מה, בשביל שהיא קרית מלך רב, כיון שחרבה ירושלים, ערבה כל שמחה, גלה משוש כל הארץ (ישעיה כד יא), מהו ערבה חשכה (עו) קבלה, כמו שאומרים ויהי ערב (בראשית א ה), בעולם הזה שבת משוש כל הארץ, כשישוב הקב"ה ויבנה את ירושלים, הוא מחזיר את השמחה, שנאמר כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה' ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה (ישעיה נא ג):

סליק פרשה פקודי. וסליק ספר שמות.

הערות ותקונים

לאומי מלא וכן הוא במסורה, והרבה פעמים מצינו שהש"ס בבלי וירושלמי ומדרשים חולקין עם המסורה שלפנינו, ועיין עוד מה שהעירותי בזה והבאתי ג"כ דברי הזהר ואתחנן דף רס"ב שהם גורס ולאומי אלי האזינו, אל תקרי ולאומי אלא לאמי דלא זז הקב"ה מחבבה לכנסת ישראל עד דקראה אמי ע"כ: (עג) ד"א יפה נוף, כ"ה בילקוט בשם התנחומא, אבל בכ"י רומי וכ"י רח"ס ר' אומר מה יפה נוף, בהעתקה הראשונה היה כתוב ד"א ומעתיק אחר העתיק ר"א ואח"כ נעשית „ר' אומר", ובפסיקתא רבתי ריש פרשה מ"א נמצא המאמר הזה, ושם הגירסא ר' ברכיה, עיין שם איזה שינויים: (עד) אמר ר' יונתן בן אלעזר, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובילקוט פרשת פקודי רמז תי"ז, אבל במדרש שמות רבה פנ"ב אות ה' בשעות אמר ר' יוחנן בן אלעזר: (עה) מעשה היה בפרגמטיוטס, בכ"י רומי ובכ"י רח"ס מעשה היה ברוכל פרגמטיא אחד, ולפניו בשעות רועה, והסגרתי, ואולי היה כתוב רוכל: (עו) קבלה, תרגומו של חשך קבלה:

לוח התקונים מספר בראשית ושמות

צד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
42	הערה קס	כ מלמטה	א"ל ה"ק	א"ל הקב"ה
כו	הערה רמת	כ מלמטה	(הל"ב הל"ט)	הל"ב הל"ט
כז	בהעו"ת	ב מלמטה	לתקן לקלקלו	לתקן וקלקלו
64	הערה ס	יט	בהתחלת המלה יונית παα	πσα
לג	הערה עב	ד מלמטה	בערוך החדש	בערוך השלם
68	בפנים	יז	לרבנן יוחנן	לרבן יוחנן
מ	הערה ריח	טז	mysteriüm	myster-ium
מג	בהעו"ת	א	שלפניו	שלפנינו
"	שם	ה	שצ"ל	צ"ל
88	בפנים	ו	ואת שניתה	ואם שניתה
"	שם	ז מלמטה	אותו איש	אותו (א"ש)
"	שם	א מלמטה	שנאמר שמעני	שמענו
מט	הערה קכד	יב מלמטה	καλλιμος	καλλιμοσ
130	בפנים	ה	(כאשה עניה)	[כאשה עניה]
136	הערה קג	יב מלמטה	וסטרומפומיטא	אסטרופומיטא
138	בפנים	ג מלמטה	(בשבילנו, זה)	[בשבילנו, זה]
עא	הערה קנב	ה מלמטה	בב"ר פס"	בב"ר פ"ס
עד	הערה כז	יב	נמצא בתנחומא שם שהוא שוה עם הנדפס נוסף כל המאמר	נמצא נוסף בתנחומא שם שהוא שוה עם הנדפס נוסף כל המאמר

ספר שמות

צד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
מה	הערה ד	ח	metacsa	metaxa
90	הערה יח	יא	תהיו מגלגלין	תהי' מלגלגין
110	הערה נח	יב מלמטה	(דף נח ע"א)	(דף יח ע"א)
"	שם	יא	דבזיקיא	בבזיקיא
נו	הערה יח	ג	שם נופי	שם במקומנופי
ס	הערה קלה	טו	אחד „השדות"	אחד „השרות"
סג	הערה א	ד	ובתמיד שם, ובחולין	ובתמיד ובחולין שם

מדרש תנחומא
על
חמשה חומשי תורה

КНИГА
„МИДРАШЪ ТАНХУМА"
т. е.
ГОМИЛЕТИЧЕСКОЕ ТОЛКОВАНІЕ
НА
ПЕНТАТЕВХЪ.

Изданное первый разъ по рукописямъ изъ библіотекъ Оксфорда, Рима, Пармы и Мюнхена.

Критически обработано и комментировано съ обстоятельнымъ къ нему введеніемъ

СОЛОМОНОМЪ БУБЕРОМЪ
въ Лембергѣ.

Часть 3-я.

ВИЛЬНА.
Тип Вдовы и Братьев Роммъ. Жмудскій переулокъ домъ № 325/2631.

1885.

Дозволено цензурою. — 5 Іюня 1884 г. С. Петербургъ.

מדרש תנחומא

על

חמשה חומשי תורה

MIDRASCH TANCHUMA

EIN AGADISCHER COMMENTAR

ZUM

PENTATEUCH

von

RABBI TANCHUMA BEN RABBI ABBA

Zum ersten male nach Handschriften aus den Bibliotheken zu Oxford, Rom, Parma und München herausgegeben.

Kritisch bearbeitet, commentirt und mit einer ausführlichen Einleitung versehen

von

SALOMON BUBER

in Lemberg.

WILNA.

Druck und Verlag v. Wittwe & Gebrüder Romm.

1885.

מדרש תנחומא

הקדום והישן

מיוחס

לרבי תנחומא ברבי אבא

על

חמשה חומשי תורה

אשר היה טמון וספון **בכתב יד** באוצרות הספרים עד כה.

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

על פי **כתב יד ישן נושן**, הנמצא באוצר הספרים באקספארד, אשר היה מקדם בגנזי הרב הגאון ה"ר דוד אפפענהיים ז"ל, ועל ידי השואה עם עוד **שמונה כתבי יד** אחרים: א) כ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן. ב, ג, ד, ה) כ"י גם כן מאוצר הספרים באקספארד, ואחד מהם היה לפנים בבית עקד הספרים של הרב החכם הגדול ה"ר חיים מיכל ז"ל. ו) כ"י מאוצר הספרים במינכען. ז) כ"י ספרדי. ח) כ"י מאוצר הספרים של די ראססי בפארמא.

ערוך ומסודר עם **סימנים** באותיות להפריד בין מאמר ומאמר, **וציונים מתנ"ך** בגוף הספר, וגם **הערות ותקוניט ומראה מקומות**, משני התלמודים, תוספתא ספרא ספרי מכילתא, פסיקתא מדרשים וילקוט, ויתר ספרי הקדמונים, **ובאור** להבנת דבריו, וגם **פירוש המלות הזרות** הבאים בתוכו,

וגם

מבוא גדול

המפיץ אור על מדרש תנחומא בכלל ובפרט.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

ויקרא במדבר דברים

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם

בשנת חמשת אלפים ושש מאות וארבעים וחמש לב"ע

שלא תאמר למדתי הלכות די לי, ת"ל כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת (דברים יא כב), כל המצוה למוד מדרש הלכות ואגדות, וכן הוא אומר למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם (שם ח ג) זה מדרש, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם (שם), אלו הלכות ואגדות (ספרי עקב פיסקא מ"ח).

מדרש תנחומא
סדר ויקרא

[א] ויקרא

אל משה וגו' (ויקרא א א). (א) זש"ה ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו (תהלים קג כ), ברכו ה' מלאכיו, (ב) אלו הנביאים שנקראו מלאכים, שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ טז), וכן הוא אומר ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים וגו' (דה"ב לו טז). (ג) ור' הונא בשם ר' אחא אמר (ד) אילו ישראל, שהוא אומר גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו (תהלים קג כ), שהקדימו עשיה לשמיעה. (ה) ר' יצחק נפחא אמר

הערות ותקונים

(א) זש"ה ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו כו', המדפיס ממאנטובה הוסיף אל התנחומא הנדפס כל פרשת ויקרא מתוך כ"י אחד שהיה לפניו, והוא התנחומא כ"י שלפנינו. וכן הוסיף פרשיות צו ושמיני, וכתב בראש הספר ויקרא, כי השלש פרשיות ויקרא צו ושמיני שנדפסו בראשונים (דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא) אינן תולדות הילמדנו כאשר אמר ג"כ בהקדמתו, בכל זאת הביאם גם הם והדפיסם באותיות רש"י, ולנגדם הציג באותיות מרובעות את אשר הוסיף מן התנחומא כ"י, והמדפיסים האחרונים הדפיסו בתחלה באות א ב ג ד ה ו ז את אשר הוסיף המדפיס ורשמו עליו „ראה כי חדש הוא" ואח"כ באות ח' הדפיסו את אשר נמצא בדפוסים הראשונים, ורשמו „כבר היה לעולמים", ואף כי כבר היו לעולמים באמת חדש הוא, כי היה חסר בתנחומא אשר כעת בדפוס בהתחלתו ג' פרשיות ויקרא צו ושמיני, והוסיף אחד את החסר להשלימו, ונדפסו בדפוסים הראשונים, ובמאמר הזה מפ' ויקרא תמצא סימני ילדות כמו וזה פתרונו „אין הדבר כן", גם הובא בו מאמר אחד מספר משנה תורה להרמב"ם (הלכות תשובה פ"ח ה"א וז' וח'), וז"ל התנחומא שם, והוא החיים שאין עמה מות והטובה שאין עמה רעה, הוא שכתוב בתורה למען ייטב לך לעולם, ומפי השמועה למדנו למען ייטב לעולם שכולו טוב, והארכת ימים לעולם שכולו ארוך, ושכר הצדיקים הוא שיזכו ויחיו לטובה, (אשרי האיש שזכה לטובה ולעונג, המקום יזכני להתענג בה עם הצדיקים, הוספת המעתיק) וכבר הודיעונו חכמים הראשונים שטובות חיי העולם הבא אין כח באדם לדורשה ולאומרה, ואין יודע גודלה ויופיה ועצמה כי אין לה ערך ולא דמיון ודמות, וכן אמר הכתוב עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו, כלומר הטובה שלא ראה אותה עין זולתך אלהים, וזה שקראו אותו חכמים העולם הבא, לא מפני שאינו מצוי עתה, אבל לנו שהיום בעולם הזה יש לבוא, ולפיכך אומר העולם הבא לאחר שיצא אדם מעולם הזה וכו' והוא דברי הרמב"ם. וכן התעורר בזה הרב בעל אות אמת (דף סז ע"ב) וז"ל והוא החיים וכו' כל זה הוא לשון הרמב"ם ז"ל בפ"ח מה' תשובה ובלבלוהו פה, וגם ידידי הרה"ג מהר"י רייפמאן בבית תלמוד שנה שניה צד פ"ח העיר ג"כ על זה, והביא שם את דברי בעל אות אמת, כי בפ' בהעלתך הובא אל תוך התנחומא דברי רש"י, והתימה שלא הזכיר גם את שמו של בעל אות אמת במה שהעיר ג"כ על מה שהובא בו דברי הרמב"ם, ואח"כ בבית תלמוד שנה שלישית צד קפ"ד לא הזכיר ג"כ את בעל אות אמת. גם נמצא במאמר הזה מהתנחומא אשר רשם עליו „כבר היה לעולמים" מאמר אחד מספר האמונות והדעות ומאמר גדול מפדר"א פ"י, ועיין שם השינויים שבינו לבין פדר"א. ובמבוא הבאתי בפרק אשר הערותי על הוספות המדפיס ממאנטובה כל זה באריכות, ידרשם הקורא משם: (ב) אלו הנביאים, וי"ר פ"א אות א' בהוספת דברים, ועיין ב"ר פס"ח ובמ"ר ר"פ ט"ז ותנחומא הנדפס שלח אות א' וסוף מס' ד"א. ובתנחומא הנדפס אות א' שהוסיף המדפיס ממנטובה במקום אלו הנביאים הציג אלו משה ואהרן: (ג) ר' הונא בשם ר' אחא, וי"ר שם, ושם מקדים דברי ר' יצחק לדברי ר' הונא, ובנדפס רב הונא תני בשם ר' אחא אומר מלת „תני" מיותר: (ד) אלו ישראל כו' שהקדימו עשייה לשמיעה, ר"ל ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, וכ"ה בוי"ר: (ה) ר' יצחק נפחא אמר, בוי"ר נאמר

(ו) אילו שומרי שביעית, ולמה נקראו גבורי כח, כיון שרואה שדהו (ז) מובקרת, ואילנותיו מובקרין, והסייגין מופרצין, ורואה פירותיו נאכלין, וכובש יצרו ואינו מדבר, (ח) ושנו רבותינו ואיזהו גבור הכובש את יצרו: (ט) ר' תנחום בן חנילאי אומר גבורי כח, זה משה, שאין גבור כח כמשה, שישראל עמדו לפני הר סיני ולא יכלו לשמוע קול הדבור, שנאמר אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו (דברים ה כב), ומשה לא ניזק, (י) ללמדך שגדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, שמלאכי השרת (יא) אינן יכולין לשמוע קולו, אלא עומדין ומרתחין ונבהלים, והצדיקים יכולין לשמוע קולו, שנאמר וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו (וכי) [כי] עצום (עושי) [עושה] דברו (יואל ב יא), מחנהו אלו המלאכים, שנאמר מחנה אלהים זה (בראשית לב ג), וכן הוא אומר אלף אלפין ישמשוניה (דניאל ז י), ומי קשה מהם הצדיקים, שנאמר כי עצום (עושי) [עושה] דברו (יואל שם), זה צדיק שעשה דברו, ואיזה זה משה, שאמר לו [הקב"ה] עשה משכן, ונזדרז ועשאו, והיה עומד לעצמו מבחוץ, שהיה מתיירא לבא אל אהל מועד, שנאמר ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וגו', כי ענן ה' על המשכן (שמות מ לה לח), אמר הקב"ה אינו דרך משה שנצטער במשכן יהא עומד מבחוץ ואני עומד מבפנים, אלא הריני קורא אותו שיכנס, לכך כתיב ויקרא אל משה, הוי קשה בחן של צדיקים שיכולין לשמוע את קולו, וכן כתיב בשמואל, ויבא ה' ויתיצב ויקרא כפעם בפעם שמואל שמואל [ויאמר דבר כי שומע עבדך] (ש"א ג י), לפיכך אמר דוד גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, ואם תאמר כשהיה מדבר עם משה בקול נמוך היה מדבר, לפיכך היה יכול לשמוע, לא היה מדבר אלא בקול מתן תורה ששמעו את קולו ומתו בדבור ראשון, דכתיב אם יוספים אנחנו וגו' (דברים ה כב), וכן הוא אומר נפשי יצאה בדברו (שה"ש ה ו), ומנין שבקול מתן תורה היה מדבר, שכן הוא אומר קול ה' בכח קול ה' בהדר [קול ה' שובר ארזים] (תהלים כט ד ה). וכן הוא אומר ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו (במדבר ז פט), קול שהיה שומע במתן תורה, (קול ה' שובר ארזים), (יב) וכן היה מדבר על כל דבור ודבור, (יג) ועל כל אמירה ואמירה, (יד) שמא תאמר ישראל היו שומעים את הקול מבחוץ, תלמוד לומר וישמע [את הקול], הוא היה שומע את הקול בלבד, וכי מאחר שבקול גבוה היה מדבר, למה לא היו שומעין, לפי שגזר הקב"ה על הדבור שיצא וילך אצל משה ועשה לו הקב"ה שביל, שבו יצא הדבור עד שיגיע למשה, ולא נשמע לכאן ולכאן, שנאמר לעשות לרוח משקל (איוב כח כה), שכל דבור שיוצא מפי הקב"ה [הכל במשקל], וכן הוא אומר ודרך לחזיז קולות (שם שם כו), שעשה לו הקב"ה דרך לאותו הקול שיוצא אצל משה בלבד, (טו) שנאמר ויקרא אל משה וידבר ה' אליו, אליו היה נשמע ולא לאחר, לכך נאמר גבורי כח עושי דברו:

[ב] ויקרא אל משה. (טז) זש"ה כי טוב אמור לך עלה הנה מהשפילך לפני נדיב

הערות ותקונים

ר' יצחק סתמי: (ו) אלו שומרי שביעית, עיין בסגנון אחר שם בוי"ר, וכן היה שם ובא"ת איתא מדבר בשומרי שביעית, נאמר כאן עושי דברו כו' ע"ש: (ז) מובקרת כמו מופקרת, וכן הביא המדפיס ממנטובה מופקרת, וכן ואילנותיו מופקרים: (ח) ושנו רבותינו, אבות פ"ד מ"א: (ט) ר' תנחום בן חנילאי אומר, בוי"ר שם סוף אות א' מובא הדרשה בשמו בסגנון אחר, גם חסר שם הסיום, גם יש לתקן שם [גבורי כח עושי דברו] לשמוע בקול דברו אמר ר' תנחום בר חנילאי [זה משה] בנוהג שבעולם כו'. (י) ללמדך שגדולים צדיקים, מובא בילקוט יואל רמז תקל"ד בשם התנחומא: (יא) אינן יכולין לשמוע קולו, בנדפס המלות „שנאמר וה' נתן קולו לפני חילו" יש למחוק, ונשתרבבו מטורה שלאחריו, והצדיקים יכולין לשמוע קולו שנאמר וה' נתן קולו: (יב) וכן היה מדבר, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם המדפיס ממנטובה העתיק מכ"י שהיה לפניו ובו היה מדבר: (יג) ועל כל אמירה ואמירה, בנדפס הביא על כל אמירה וצווי: (יד) שמא תאמר, ישראל היו שומעים את הקול מבחוץ, עיין ברים ספרא: (טו) שנאמר ויקרא אל משה וידבר ה' אליו, אליו היה נשמע ולא לאחר, אין מזה ראיה שרק אליו נשמע, ואולי יש להביא הכתוב וישמע את הקול מדבר אליו (במדבר ז פט) ועל זה אמר אליו היה נשמע ולא לאחר: (טז) זש"ה כי טוב, מובא בילקוט משלי רמז תתקס"א בשם התנחומא, וכן נשנה בוי"ר פ"א

אות

אשר ראו עיניך (משלי כה ז). (יז) ר' תנחום אומר רחק ממקומך (יח) שנים שלשה מקומות שיאמרו לך עלה, ואל תעלה שלא יאמרו לך רד. (יט) ר' תנחומא פתח יש זהב ורב פנינים וכלי יקר שפתי דעת (שם כ טו), (כ) מתלא אמר דעה חסרת מה קנית, דעה קנית מה חסרת, אף משה לא עלה עד שקראו הקב"ה ויקרא אל משה:

[ג] [ויקרא אל משה וגו' דבר אל בני ישראל אדם כי יקריב מכם קרבן]. (כא) ילמדנו רבינו העובר לפני התבה וטעה (כב) [ולא אמר ברכת קללת המינין, מהו שמחזירין אותו, (כג) כך שנו רבותינו העובר לפני התבה וטעה] בכל הברכות כולן אין מחזירין אותו, בברכת המינין מחזירין אותו בעל כרחו, חיישינן שמא מין הוא, ולכך מחזירין אותו (כד) שאם יהיה בו צד מינות יהיה מקלל את עצמו והקהל עונין אמן, (כה) וכן מי שלא אמר בונה ירושלים מחזירין אותו, דחיישינן (כו) שמא כותי הוא, (כז) אמר ר' יוסי גר שקיבל עליו דברי תורה חוץ מדבר אחד אין מקבלין אותו, ולא עוד אלא אפילו דקדוק אחד מדקדוקי תורה או מדקדוקי סופרים. (כז*) אמר ר' יהודה בר שלום אתה מוצא ארבעים ושמונה פעמים בתורה הזהיר התורה על הגרים,

---

הערות ותקונים

אות ה', ובעל הילקוט שם החל בדברי התנחומא וסיים בדברי הוי"ר: (יז) ר' תנחום אמר, בוי"ר מובא הדרשה בפרשת דברים בשם רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי, וגם איתא שם ר"ע מתני לה בשם ר' שמעון בן עזאי, וברור אלא שהמלות ר"ע מתני לה בשם ר' שמעון בן עזאי היא הוספה חיצונית, והיו כתוב ר"נ מתני לה, ומן אותיות ר"נ עם קו בראשו נעשית ר"ע ואחד רשם בצדו ור' נתן ר"ל באבות דר' נתן סוף פרק כ"ה נשנה זה בשם בן עזאי והובא פנימה, והנה בעל הילקוט בריש ויקרא הביא כל המאמר מוי"ר, אולם באמצע ערב את המאמר עם דברי התנחומא, והמאמר הזה הביא כמו שהוא בתנחומא, ר' תנחום אמר רחק ממקומך שנים ושלשה מושבות כו', וגם המאמר שלאחריו זש"ה גאות אדם הוא מתנחומא: (יח) שנים שלשה מקומות, בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובנדפס ובוי"ר שנים ושלשה מושבות, ובאבות דר"נ פכ"ה שתים ושלשה מעלות: (יט) רבי תנחומא פתח כו', מתלא אמר כו'. כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס אולם בכ"י אשר היה לפני המדפיס ממנטובה כתוב רבי תנחומא אומר, וזה מוסב למעלה על רחק ממקומך כו', והכוונה במשל שהביא שעיקר היא הדעת ואדם שיש בו דעת אינו חסר כלום, וזה שסיים אף משה לא עלה עד שקראו הקב"ה שהיה בו דעת, אולם בוי"ר שם מתחיל מן ר' תנחומא פתח מאמר חדש בפני עצמו, ואין לו שייכות כלל למעלה, אבל הוא דרוש בפני עצמו, ומסיים א"ל הקב"ה חייך שדבורך חביב עלי יותר מן הכל, שמכולן לא קרא הדבור אלא למשה, מזה נשמע שבעל מסדר מוי"ר ראה את התנחומא והעתיק מאמרים ממנו והוסיף עליהם והרחיבם והכניס בסגנון אחר כמו שתמצא בהערותי במקומות הרבה: (כ) מתלא אמר. קה"ר פ"ז פסוק כל זה נסיתי, נדרים מ"א, תד"א פ"ו: (כא) ילמדנו רבינו העובר לפני התיבה כו'. כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס, הרבה יגעתי לכוון טעם שייכות שאלה זו בהלכה לכאן כי אין ענין כלל עם הכתוב הזה, אולם יגעתי ומצאתי תאמין, כי מצאתי בספרא ריש ויקרא על הכתוב אדם כי יקריב מכם אדם לרבות את הגרים, ואין ספק שגם בתנחומא היה כתוב הדרש הזה, ועל זה הביא השאלה בהלכה זו בעבור הסיום שמדבר בענין גרים: (כב) ולא אמר ברכת קללת, הוספתי, והשמיט המעתיק מן וטעה עד וטעה, וכן חסר בכ"י רומי, ונמצא נכון בכ"י רח"ס ובנדפס: (כג) כך שנו רבותינו, קשה בעיני כי זה לא נמצא במשנה או בברייתא, והוא מימרא דר' יהודה אמר רב (ברכות כט ע"א). ואין ספק שהיו באיזה ברייתא ולא נמצאת לפנינו: (כד) שאם יהיה בו צד מינות יהיה מקלל את עצמו והקהל עונין אמן, הכוונה כי חיישינן שמא הוא מין ואינו רוצה לקלל את עצמו, וכשהקהל יענה אמן על הקללה מפני זה אינו אומרה, ועיין בב"י או"ח סי' קכ"ו מה שהביא בשם רבינו יונה: (כה) וכן מי שלא אמר בונה ירושלים מחזירין אותו, בבבלי שם לא נזכר רק אם טעה בברכת המינין מסלקין אותו, אבל לא נזכר שם אם טעה בבונה ירושלים, רק בירושלמי ספ"ה דברכות נזכר ג"כ אם טעה בבונה ירושלים דמסלקין אותו, ואיתא עוד שם גם אם „טעה" בתחיית המתים שמסלקין אותו, ועיין במרן הב"י שם או"ח סי' קכ"ו שהעיר על דברי הטור שהביא הך דירושלמי שבג' ברכות אלו אם טעה מסלקין אותו והוא נגד הבבלי ע"ש היטב ועיין במעדני יום טוב בהרא"ש שם: (כו) שמא כותי הוא, כי הכותים אינם מתפללים על בנין הבית וירושלים, לפי שבנו מקדש בהר גריזים: (כז) אמר ר' יוסי, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס אמר ר' אסי בטעות, וכן נמצא בתוספתא דמאי פ"ב סימן ו', גר שקיבל עליו כל דברי תורה חוץ מדבר אחד אין מקבלין אותו, ר' יוסי בר יהודה אומר אפילו דבר קטן מדקדוקי סופרים, וכן הוא בבבלי בכורות ל' ע"ב: (כז*) אמר ר' יהודה בר שלום אתה מוצא מ"ח פעמים בתורה, ובגמרא ב"מ נ"ט ע"ב איתא מספר אחר וז"ל: תני רבי אליעזר הגדול אומר מפני מה הזהירה תורה בל"ו מקומות ואמרי לה במ"ו מקומות בגר

מפני

וכנגדן הזהיר על ע"ז, אמר הקב"ה דיו שהוא מניח ע"ז שלו (כח) ובא אצלך, לפיכך אני מזהירך עליו שאני אוהבו, שנאמר ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה (דברים י יח):

[ד] ויקרא אל משה. (כט) וש"ה גאות אדם תשפילנו ושפל רוח יתמך כבוד (משלי כט כג), (ל) כל מי שבורח מן השררה השררה רודפת אחריו, שאול ברח מן השררה בשעה שבא למלוך. שנאמר וישאלו עוד בה' הבא עוד [הלום] איש ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים (ש"א י כב), (לא) מהו כשבאו ואמרו לו דבר המלוכה, אמר להם (לב) אין אני ראוי למלכות, אלא שאלו באורים ותומים, אם ראוי אני, ואם לאו הניחו אותי, מיד וישאלו עוד בה', מיד החביא עצמו עד ששאלו אורים ותומים, ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים, כך שנו רבותינו, הכלים אלו אורים ותומים, (לג) זה ברח מן השררה ורדפה אחריו, שנאמר הראיתם אשר בחר בו ה' כי אין כמוהו בכל העם (שם שם כד), ואבימלך בן ירובעל רדף אחר השררה וברחה ממנו, שנאמר וילך אבימלך בן ירובעל שכמה וגו', דברו נא באזני כל בעלי שכם וגו' (שופטים ט א ב), וישלח (ה') [אלהים] רוח רעה בין אבימלך וגו' (שם שם כג): ומשה ברח מן השררה (לד) בשעה שאמר לו הקב"ה (עלה) [לכה] ואשלחך אל פרעה וגו' (שמות ג י), ויאמר בי אדני שלח נא ביד תשלח (שם ד יג). (לה) אמר ר' לוי שבעת ימים היה הקב"ה מפתה את משה בסנה לשלחו, והוא משיבו שלח נא ביד תשלח. (לו) שנאמר ויאמר משה אל ה' לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך כי כבד פה וכבד לשון אנכי (שם שם י), א"ל הקב"ה למשה חייך סופך לילך, כיון שהלך ואמר (לז) כה אמר ה' אלהי (העברים) [ישראל] וגו' (שם ה א), אמר אותו רשע מי ה' אשר אשמע בקולו (שם שם ב), התחיל משה אומר אני כבר עשיתי שליחותי הלך וישב לו, אמר לו הקב"ה ישבת לך, בא דבר אל פרעה מלך מצרים (שם ו יא), (לח) על כל דבור ודבור לך אל פרעה, השכם בבוקר, ללמדך שהיה בורח מן השררה, לסוף הוציאם וקרע להם את הים, והביאם אל המדבר, והוריד להם את המן, והעלה להם את הבאר, והגיז להם את השליו, ועשה את המשכן, ואמר מכאן ואילך מה יש לי לעשות, עמד וישב לו, אמר לו הקב"ה חייך יש לך מלאכה גדולה מכל מה שעשית

הערות ותקונים

מפני ששורו רע, ובתוס' שם הביאו ואמרי לה מ"ז יש מפרש משום דחשיב כי גריס הייתם וכיוצא בה: (כח) ובא אצלך, בנדפס לבא אצליכם, אולם בכ"י רומי ובכ"י רה"ס ובא אצלי: (כט) וש"ה גאות אדם, מובא בילקוט שמואל רמז קי"א בשם התנחומא: (ל) כל מי שבורח מן השררה, בנדפס נוסף לפני זה כל מי שרודף אחר שררה שררה בורחת ממנו: (לא) מהו כשבאו ואמרו לו, בכ"י רומי מהו הבא בשעה שאמרו לו דבר המלוכה, ובכ"י רה"ס הגירסא ומהו כשבאו ואמרו לו דבר המלוכה, ובנדפס מהו אל הכלים, ובעל הילקוט השמיט מלת „מהו": (לב) אין אני ראוי למלכות אלא שאלו באורים ותומים כו', לזה המאמר כוון רש"י (ש"א י כב), נחבא אל הכלים ומדרש אגדה רבי תנחומא, אל הכלים, באורים ותומים, אמר שמא איני ראוי לגדולה, עד שישאלו באורים ותומים, ושאל ועלה בידו: (לג) זה ברח מן השררה, כן יש לתקן בנדפס: (לד) בשעה שאמר לו הקב"ה לכה (כצ"ל) ואשלחך אל פרעה וגו' ויאמר בי אדני, הכתוב לכה ואשלחך אל פרעה נאמר בהתחלת הפרשה, ופסוק שלח נא ביד תשלח וגו' הוא בפרשה שלאחריה שאמר לו לך ואנכי אהיה עם פיך, ע"ז השיב שלח ביד תשלח: (לה) אמר ר' לוי שבעת ימים היה הקב"ה מפתה את משה בסנה לשלחו, מובא בוי"ר פי"א אות ו', במ"ר פכ"א אות ט"ו, שו"ט מזמור י"ח פסוק עם חסיד, ובמדרש חזית פ"א פסוק הגידה לי איתא בשם רב שמואל בר נחמן, וכן מובא בשמ"ר פ"ג אות י"ד ומתחיל אמרו חכמים ז' ימים קודם היה הקב"ה מפתה למשה שילך בשליחותו ולא היה רוצה לילך עד מעשה הסנה, וע"ש במ"כ שהעיר שבוי"ר איתא שפתוי ז' ימים היה הכל בסנה: (לו) שנאמר ויאמר משה וגו' גם מתמול, בסדר עולם רבה ריש פ"ה כל שבעת הימים היה הקב"ה מדבר עם משה בסנה שנאמר ויאמר משה וגו' שלשם ג' ימים, וג' גם גם ויום שהיה מדבר הרי ז' ימים, ובשמ"ר פ"ג לא איש דברים אנכי [גם] חד, מתמול שנים, גם ג', משלשם ד', גם ה', מאז ו' דברך ז', בחזית גירסא אחרת, ועיין גם בוי"ר ובשו"ט שם: (לז) כה אמר ה' אלהי העברים, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רה"ס, וכן העתיק כן המדפיס ממנטובה בנדפס, ושם סיימו עוד לשון הכתוב שלח את עמי ויעבדוני, והוא לשון הכתוב שמות ט א, וזה טעות המעתיק, כי צ"ל כה אמר ה' אלהי ישראל שלח את עמי ויחוגו לי במדבר (שמות ה א), וכן תקנתי בפנים, ועל זה השיב פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו: (לח) ועל כל דבור ודבור לך אל פרעה השכם בבקר, כן הביא גם המדפיס ממנטובה בתנחומא הנדפס, ובכ"י רומי על כל דבר ודבר א"ל לך אל פרעה השכם

השכם

ללמד לבני טומאה וטהרה ולהזהירן היאך יהו מקריבין קרבן לפני, שנאמר ויקרא אל משה [דבר אל בני ישראל אדם כי יקריב מכם קרבן]. (לט) אבימלך רדף אחר השררה וברחה ממנו, לקיים מה שנאמר גאות אדם תשפילנו (משלי כט כג), ושפל רוח יתמוך כבוד (שם). זה משה, שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו (תהלים ח ו):

[ה] **ויקרא** אל משה. זש"ה אז דברת בחזון לחסידיך ותאמר שויתי עזר על גבור הרימותי בחור מעם (שם פט כ), אעפ"י שדיבר הקב"ה עם אדם הראשון, וצוהו על עץ הדעת, הוא לעצמו היה בעולם, וכן נח אעפ"י שדיבר עמו הוא היה תמים בדורותיו, וכן אברהם וכן יצחק וכן יעקב יחידים היו בעולם, אבל משה כמה צדיקים [היו בעולם], שבעים זקנים, בצלאל ואורי ואהרן ובניו והנשיאים, ולא קרא מכולם אלא משה, הוי אומר הרימותי בחור מעם זה משה, [דכתיב] (לולא) [לולי] משה בחירו (תהלים קו כג):

[ו] **ויקרא** אל משה. מהיכן [קרא לו] מאוהל מועד, יהא שמו מבורך לעולם שהניח את העליונים ובחר בתחתונים לשכן במשכן בשביל אהבתן של ישראל, שלמה אמר כי האמנם ישב אלהים על הארץ [הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי] (מ"א ח כז), יש פחר מתאוה לכלי חרס כביכול כי יוצר הכל הוא (ירמיה י טז), אלא בשביל האהבה נכספה וגם כלתה נפשי וגו' (תהלים פד ג). וכן הוא אומר ויקרא אל משה, גדול היה משה, (מ) ראה מה כתיב ויקרא אלהים לאור יום (בראשית א ה), [זו קריאה וזו קריאה מי גדול השובה או הנשבה הוי אומר השובה, ראה מה כתיב ויקרא אלהים לאור יום], ואין אור אלא תורה, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), משה שבה את התורה, שנאמר עלית למרום שבית שבי וגו' (תהלים סח יט), א"ל הקב"ה בעולם הזה עשיתיך ראש, ולעולם הבא כשיבואו הצדיקים ליטול שכרן, אתה בא בראש כולן, שנאמר ויתא ראשי עם וגו' (דברים לג כא):

[ז] **ונתנו** בני אהרן הכהן אש על המזבח וערכו עצים על האש (ויקרא א ז), (מא) כל העצים כשרין למערכה, חוץ מגפן ומזית, למה מפני שהן עושין פירות משובחין, (מב) הא למדת שבזכות בנים אבות מתכבדין: ואם מנחה על המחבת וגו' (שם ב ה), וכתיב ואם מנחת מרחשת (שם שם ז), מה בין מחבת למרחשת, (מג) מרחשת יש לו כסוי, מחבת אין לו כסוי, (מד) מרחשת עמוקה ומעשיה רוחשין, מחבת צפה ומעשיה קשין, (מה) חביתי כהן גדול (מו) לישתן ועריכתן בפנים, ודוחות את השבת, (מז) טחנן והרקדן אינן דוחות את השבת, (מח) כל המנחות באות מצה, חוץ מחמץ שבתודה ושתי הלחם שהן באות חמץ, (מט) כל המנחות נילשות בפושרין ומשמרן שלא יחמיצו, ואם החמיצו שיריה עובר בלא תעשה, (נ) שנאמר כל המנחה אשר תקריבו לה' לא תיעשה חמץ וגו' (ויקרא ב יא):

[ח] **וידבר** ה' אל משה לאמר, נפש כי תחטא וגו' (ויקרא ד א ב). ילמדנו רבינו מהו שיכנס אדם להר הבית במקלו ובאפונדתו, (נא) כך שנו רבותינו, לא

הערות ותקונים

השכם בבקר: (לט) אבימלך רדף אחר השררה כו', כן יש לתקן בנדפס אות ג': (מ) ראה מה כתיב ויקרא אלהים לאור יום, פה חסר מאמר שלם שהשמיט המעתיק מן לאור יום עד לאור יום, ונמצא נכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס, רק בנדפס יש לתקן הוי אומר הנשבה צ"ל השובה: (מא) כל העצים כשרים למערכה, עיין תמיד כ"ט ע"ב ובספרא ויקרא פ"ו: (מב) הא למדת שבזכות בנים אבות מתכבדין, וכ"ה בכ"י רח"ס ובנדפס בזכות בנים אבותיהם מתכבדין, אולם בכ"י רומי בזכות אבות בנים מתכבדים: (מג) מרחשת יש לה כיסוי מחבת אין לה כיסוי, משנה מנחות סג ע"א, ספרא ויקרא פי"ב, ושם הוא בשם ר' יוסי הגלילי: (מד) מרחשת עמוקה כו', במשנה שם וכן בספרא שם, ומובא שם בשם ר' חנינא בן גמליאל, ובוי"ר פ"ג אות ז' ואמרו חכמים במשנה מרחשת עמוקה כו': (מה) חביתי כהן גדול, משנה מנחות נ"ו ע"א: (מו) לישתן ועריכתן בפנים, במשנה שם לישתן ועריכתן ואפייתן בפנים, וע"ש ברש"י: (מז) טחנן והרקדן, במשנה טחינתן והרקדתן: (מח) כל המנחות באות מצה, משנה מנחות נב ע"ב: (מט) כל המנחות נילשות בפושרין, משנה מנחות נה ע"א: (נ) שנאמר כל המנחה, עיין ברש"י ובהרע"ב שם: (נא) כך שנו רבותינו, תוספתא ברכות פ"ו, ושם הגירסא לא יכנס אדם בהר הבית במעות הצרורות לו בסדינו ובאבק שעל רגליו ובאפונדתו החגורה לו מבחוץ, ובגמרא ברכות סב ע"ב איתא דתניא לא יכנס

אדם

יכנס אדם להר הבית במקלו (נב) ובאפונדתו ובאבק שברגלו, שלא ינהג בו קלות ראש אפילו בחרבנו, אמר הקב"ה את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה' (ויקרא יט ל), ומה ראה להקיש שמירת שבת למקדש, כך שנה ר' חייא הגדול כשם ששמירת שבת לעולם, כך מוראת מקדש לעולם, ושלמה צווח מקום המשפט שמה הרשע (קהלת ג טז), שלמה היה צופה היאך הרשעים מעוותין במקדש, (נג) אמר שלמה מקום שהיו סנהדרין יושבין ודנין דיני נפשות [ודיני ממונות] ודיני מכות ודיני טמאות וטהרות משקצין בו, ראה מה כתיב ויבואו כל שרי מלך בבל וישבו בשער התוך נרגל שראצר שמגר נבו שרסכים רב סרים וגו' (ירמיה לט ג), על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו (איכה ה יח), א"ל הקב"ה אתה קורא הנכנסות, ואין אתה קורא היוצאות, מקום הצדק שמה הרשע, אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא (איכה ב כ), הרי דמו של זכריה מושלך על האבנים, שנאמר כי דמה בתוכה [היה] על צחיח סלע שמתהו (יחזקאל כד ז):

[ט] **ד"א** מקום המשפט שמה הרשע. זה שער האמצעי שסנהדרי גדולה יושבין בו שמה הרשע, טבעו בארץ שעריה (איכה ב ט), אמר הקב"ה מקום הצדק שמה הרשע, מקום אחד היה לצדיקו של עולם בית המקדש המיוחד לשכינה, והרשיע מנשה (נד) והכנים צלם בתוכו: ד"א מקום המשפט. אמר הקב"ה בראתי את הנפש והיא נתונה בידי, [שנאמר] אשר בידו נפש כל חי (איוב יב י), ואף המשפט נתון בידי, שנאמר ותאחז במשפט ידי (דברים לב מא), ולא נתתי את הנפש אצל הדין, אלא שתהא רואה מה מתוקן לה ולא תחטא, והיא חוטאה, שמה הרשע, כי הנפש נתונה בצד הדין:

[י] **נפש** כי תחטא. (נה) זש"ה גם בלא דעת נפש לא טוב [ואץ ברגלים חוטא] (משלי יט ב), מי שחוטא אפילו בשגגה, אינו סימן יפה הוא לו, (נו) כיצד היו לפניו שני חנויות, אחת של עובד כוכבים, ואחת של ישראל, נכנס לאותה של עובד כוכבים, נכנס במזיד נקרא חוטא, שנאמר ואץ ברגלים חוטא: (נז) אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא, היו לפניו שני דרכים, אחת ארוכה, ואחת קצרה, הקצרה מלאה צרורות, והארוכה אין בה צרור, הניח הארוכה והלך בקצרה בשבת, עליו נאמר ואץ ברגלים חוטא. (נח) שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה, לא יצר אדם על עבירה שעשה בשוגג, אלא (נט) שנפתח לו פתח שיחטא אפילו בשוגג אפילו במזיד, ולא ישמח אדם על מצוה שבאה לידו, אלא שמצות הרבות עתידות לבא לו, לפיכך אם חטא בשוגג אין זה סימן טוב, חטא במזיד על אחת כמה וכמה, עליו נאמר ואץ ברגלים חוטא. וכן הוא אומר שש הנה שנא ה' וגו', עינים רמות לשון שקר וגו',

---

הערות ותקונים

אדם להר הבית לא במקלו שבידו ולא במנעלו שברגליו, ולא במעות הצרורות לו בסדינו ובפונדתו מופשלת לאחריו, במקום ובאבק שעל רגליו שבתוספתא ותנחומא איתא בגמרא שם ובמנעלו שברגליו, והמלה „במקלו" חסרה בתוספתא: (נב) ובאפונדתו, כן הוא בתוספתא, ובגמרא הגי' ובפונדתו, והערוך ערך אפנדה הביא גירסת הגמרא ובאפונדתו, ועיין ערוך השלם להרב הגדול הגאון הנפלא מוהר"ר ד"ר קאהוט ערך אפנדה, והמלה יונית ורומי ופי' אבנט: (נג) אמר שלמה מקום שהיו סנהדרין יושבין ודנין, עיין וי"ר ריש פ"ד וקה"ר ג' ט"ו בסגנון אחר: (נד) והכניס צלם בתוכו, בנדפס בטעות ועשה צלם בתוכו: (נה) זש"ה גם בלא דעת, מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט, וגרסה שם בלשון מדרש, וצ"ל „תנחומא". וכן נשנה בוי"ר פ"ד אות ג' רק בסגנון אחר, והילקוט הביא כמו שהוא לפנינו: (נו) כיצד היו לפניו שני חנויות, בוי"ר מובא זה בשם ר' יצחק בר שמואל בר מרתא בשם רב, וכך איתא שם משל לאחד שהיו לפניו שתי חנויות, אחת מוכרת בשר שחוטה ואחת מוכרת בשר נבילה, ושכח ולקח מזו שמוכרת בשר נבילה, בלא ידע בלא טוב אילו ידע ולקח על אחת כמה וכמה, ולא עוד אלא ואץ ברגלים חוטא, ובעל הילקוט הביא כמו שהוא בתנחומא, ונמצא המאמר גם בסוף קה"ר כמו שהוא בוי"ר, רק בלי שם האומר: (נז) אמר ר' יצחק בר שמואל בר מרתא היו לפניו שני דרכים, כן הוא בילקוט שם ובמדרש וי"ר שם ובקה"ר שם הגי' ר' יוחנן פתר קרא לענין שבת, היו לפניו שני שבילין אחד שפוי ואחד מלא קוצין וצרורות ושכח והלך בזה שהיה מלא קוצים וצרורות בלא ידע בלא טוב על אחת כמה וכמה אם ידע ואץ ברגלים חוטא, והעיר שם הרד"ל כי בבבלי עירובין דף ק מסקינן שמותר להלך ע"ג קוצין בשבת, והוי"ר הוא אגדה ירושלמית סובר כדעת הירושלמי שם דאסור עכ"ל: (נח) שנו רבותינו, אבות פ"ד מ"ב קה"ר פ"ד: (נט) אלא שנפתח לו פתח שיחטא אפילו בשוגג אפילו במזיד, וכ"ה בכ"י רח"ס וכן בנדפס, אולם בכ"י רומי המלות אפילו בשוגג ליתא,

וכן

רגלים ממהרות לרוץ לרעה (משלי ו׳ טז יז יח), (ס) זה אחאב בן קוליא וצדקיה בן מעשיה שהיו חוטאים בירושלים, ולא דיים אלא משגלו לבבל היו מוסיפין חטא, ומה היו עושין בירושלים, היו נביאי השקר, ולא הניחו אומנותן בבבל, והיו מסרסרין זה לזה, והיה נכנס אחאב אצל גדולי מלכות, (סא) והיה אומר לו אני פלוני נביא, הקב"ה שלחני לומר דבר לאשתך, והוא אומר לו הרי היא לפניך (סב) תכנס, והיה מתייחד עמה, ואומר לה הקב"ה מבקש להעמיד ממך נביאים, אלא לכי ושמשי עם צדקיה, והולידי ממנו נביאים, והוא בא ומשמש עמה, וכן צדקיה היה מסרסר לאחאב, וזה היה אומנותן כמה שנים, בא וראה כמה היו רשעים, הוציאו להם שם בבבל שהם נביאים גדולים, הייתה אשה אחת מעוברת, ורואה אחד מהם אומרת לו נביא מה בבטני, זכר או נקבה, הוא אומר זכר, והיה הולך לשכינותיה ואומר נקבה תלד פלונית, אם ילדה זכר אומרת פלוני הנביא אמר לי, אם היא נקבה השכינות אומרות כך אמר לנו פלוני הנביא, אלא לא רצה להיצר לך, והיו כך עושים (סג) עד שהגיע לשמירת אשתו של נבוכדנצר, (סד) נכנס צדקיה ואמר לה כה אמר ה׳ השמיעי לו לאחאב וכו׳, מי גרם להם לרשעים אלו להשרף על שרצו ברגליהם אחר העבירות, לכך נאמר ואץ ברגלים חוטא, ואעפ"כ גם בלא דעת נפש לא טוב. לכך אמר הקב"ה למשה אמור לישראל נפש כי תחטא בשגגה:

[יא] **נפש** כי תחטא בשגגה. (סה) הנפש החוטאת, אמר הכתוב מקום המשפט שמה הרשע (קהלת ג טז), מקום הנפש שניתנה מן הצדק ממקום שאין שם לא עון ולא חטא, היא חוטאה הכתוב מתמיה נפש כי תחטא בשגגה. מקום הצדק שמה הרשע, (סו) למה הדבר דומה לשני בני אדם שהטאו על המלך, אחד (סז) קרתני, ואחד בן פלטין, ראה ששניהם חטאו חטא אחד, פונה לקרתני, ונתן לבן פלטין (סח) איפופסין, אמרו לו בני פלטין שלו, שניהם חטאו חטא אחד, לקרתני פנית,

הערות ותקונים

וכן תיקן בעל עץ יוסף בתנחומא הנדפס: (ס) זה אחאב בן קוליא, מובא בילקוט ירמיה רמז ש"ט בשם התנחומא, ועיין סנהדרין צג ע"א, ומובא ג"כ בילקוט שם: (סא) והיה אומר לו, בכ"י רומי וכ"י רח"ס והיה אומר לאחד מן הגדולים, ובילקוט והיה אומר לאחד מהם, ובנדפס אות ו׳ (שהוסיף המדפיס ממגטובה) והיה אומר להם: (סב) תכנס, בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט ובנדפס הכנס: (סג) עד שהגיע לשמירת אשתו של נבוכדנצר, וכן הוא בכ"י רח"ס ובילקוט שם, ובכ"י רומי ליתא מלת לשמירת, והגי׳ שם עד שהגיעו לאשתו של נבוכדנצר, ועיין בסנהדרין צג ע"א שבאו לבתו של נבוכדנצר: (סד) נכנס צדקיה ואמר לה כה אמר ה׳ השמיעי לו לאחאב וכו׳, וכן בגמרא סנהדרין שם אחאב אמר לה כה אמר ה׳ השמיעי אל צדקיהו וצדקיהו אמר כה אמר השמיעי לו לאחאב ופה קצר המעתיק סיום המאמר והציג מלת „וכו׳" וכן בכ"י רומי וכ"י רח"ס כי בעניינים המגונים קצרו ולא רצו להעתיקם, אמנם בכ"י שהיה לפני המדפיס ממנטובה נמצא הענין כתוב מפורש, וכן נמצא מפורש בבבלי סנהדרין צג ע"א רק קצת בסגנון אחר ממה שהביא המדפיס הנ"ל, ואביא פה את אשר נמצא בנדפס שם. נכנס צדקיה אמר לה הקב"ה שלחני אליך לכי ושמשי עם אחאב ותולידי נביאים, אמרה לו איני יכולה לעשות אלא על דעת בעלי אלא יבא ומודיעני שהוא חפץ בדבר הזה, הלכה אצל בעלה ואמרה לו לנבוכדנצר, שלח בשבילם, ובאו שניהם, ואמר להם כך אמרתם לאשתי, אמרו כן שהקב"ה רוצה להעמיד ממנה נביאים, אמר להם והלא שמעתי על אלהיכם שהוא שונא זימה, ועל שפרץ זמרי בזימה עשרים וארבע אלף נפלו בשבילו, ואתם אומרים כך שמא חזר בו, אם אתם נביאי שקר או נביאי אמת איני יודע, אלא כבר בדקתי לחנניה מישאל ועזריה והסקתי להם את הכבשן שבעת ימים ונפלו לתוכו ויצאו חיים ושלמים, ולכם איני מסיקו אלא יום אחד ואשליך אתכם לתוכו, אם תנצלו מן הכבשן אני יודע ודאי שאתם נביאי אמת, ונעשה על פיכם כל מה שתאמרו, אמרו לו חנניה מישאל ועזריה שלשה היו ואנו שנים. והנס נעשה ע"י שלשה, אמר להם יש כאן שלישי כיוצא בכם, אמרו יהושע כהן גדול, והם חשבו בלבם לומר שעל זכותו הם נצולים, הביאו ליהושע הכהן והשליכוהו עמהם לתוך הכבשן, שניהם נשרפו, ויהושע הכהן הגדול נצול, שנאמר הלא זה אוד מוצל מאש (זכריה ג ב), ומן אחאב וצדקיה לוקח מהם קללה לכל גליות יהודה אשר בבבל לאמר ישימך אלהים כצדקיה וכאחאב אשר קלם מלך בבל באש (ירמיה כט כב), ע"כ. ואח"כ איתא גם שם מי גרם להם לרשעים אלו להשרף, כמו לפנינו בהכ"י שלפנינו: (סה) הנפש החוטאת, צ"ל חוטאת בתמיה: (סו) למה הדבר דומה לשני בני אדם, מובא בילקוט ויקרא רמז תס"ד בשם התנחומא: (סז) קרתני, פי׳ בן כפר, (דערפֿלער, לאנדמאן). עיין ערוך ערך קרתן שהביא לשון המשנה קרתני שקבל שדה מירושלים, וכתב פי׳ בלשון ערבי קורין לכפר אלקריא, ובתנחומא הנדפס אות ו׳ (שהוסיף המדפיס ממנטובה) כתב בעל עץ יוסף, קרתני, בן עיר, וטעה: (סח) איפופסין, מלה יונית,

פי׳

לבן פלטין נתת אפופסין, אמר להם לקרתני פניתי שאינו יודע נימוסי מלכות, אבל בן פלטין בכל יום הוא עמי, ויודע נימוסי מלכות מה הן, (סט) והחוטא אצלי [איזה דין] יצא עליו, אף כך הגוף קרתני, וייצר ה' אלהים את האדם [עפר מן האדמה] (בראשית ב ז) והנפש בן פלטין מלמעלה, ויפח באפיו נשמת חיים (שם), ושניהם חוטאים, למה שאי אפשר לגוף להיות בלא נפש, שאם אין נפש אין גוף, ואם אין גוף אין נפש, וחוטאים שניהם, הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל יח כ), לכך הכתוב מתמיה נפש כי תחטא בשגגה, מהו בשגגה מכל מצות ה', ללמדך שכל החוטא בשגגה [כאילו] עובר על מצות ה', וכן הוא אומר וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות האלה וגו' (במדבר טו כב), (ע) [וכן אמר דוד שגיאות מי יבין מנסתרות נקני] גם מזדים חשוך עבדך וגו' ונקיתי מפשע רב (תהלים יט יג יד), מחטא הגדול שעשיתי, ואם תעשה כן יהיו לרצון אמרי פי (שם שם טו), מכאן אתה למד שכל החוטא אפילו בשגגה נקרא חוטא, (עא) שנו רבותינו שגגת תלמוד עולה זדון, לפיכך כתיב נפש כי תחטא, (עב) לפי שהוא מלמעלה, ולא כתיב אדם:

[יב] (עג) **לעתיד** לבא הקב"ה מביא את הנפש ואומר לה למה עברת על המצות, והיא אומרת הגוף עבר על המצות, (עד) מיום שיצאתי ממנו שמא חטאתי, חוזר ואומר לגוף מפני מה עברת על המצות, אומר לו הנפש חטאה, (עה) משיצאה הנפש ממני שמא חטאתי, מה הקב"ה עושה מביא שניהם ודנם כאחד, למה הדבר דומה, למלך שהיה לו פרדס (עו) והיה בתוכו ענבים ותאנים ורמונים בכורות, אמר המלך אם אני מושיב שם רואה ומהלך הוא אוכל לעצמו את הבכורות, הושיב שם שני שומרים, אחד חיגר, ואחד סומא, היו יושבים ומשמרים את הפרדס, הריחו הבכורות, אמר חיגר לסומא בכורות נאות אני רואה בפרדס, בא והרכיבני ונביאם ונאכלם, רכב חיגר על גבי סומא והביאן ואכלום, לימים בא המלך בקש הבכורות ולא מצא, אמר לסומא אתה אכלת אותם, אמר לו כלום יש לי עינים, אמר לחיגר אתה אכלת אותם, אמר כלום יש לי רגלים, הרכיב חיגר על גבי סומא ודן אותם כאחד, אף הקב"ה מביא נשמה וזורקה בגוף, (עז) שנאמר יקרא אל השמים מעל (תהלים נ ד), זו נשמה, ואל הארץ לדין עמו (שם) (עח) זה הגוף, וצפה דוד היאך הקב"ה דן את בריותיו, התחיל לבקש רחמים על נפשו, אמר רבון העולם כשאתה דן את בריותיך אל תדינני כיוצא בהם, (עט) [ואל תבא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי] (שם קמג ב), אלא צדק עשה עמי, שנאמר אני בצדק אחזה פניך (שם יז טו), אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי שיצר הרע שולט בהם הייתם חוטאים, אבל לעולם הבא אני עוקרו מכם, שנאמר והסרותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר וגו' (יחזקאל לו כו):

[יג] **ונפש** כי תחטא ושמעה קול אלה וגו' (ויקרא ה א). (פ) זש"ה אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים (קהלת ה א), אלו בני אדם שמחרפין

הערות ותקונים

ἀπόφασις פי' גזר דין, (אורטהייל): (סט) והחוטא אצלי [איזה דין] יצא עליו, כן תקנתי כמו שהוא בנדפס, ובכ"י רא"ש כתוב כמו בכ"י שלפנינו, וחסרים המלות „איזה דין", ובכ"י רומי וחטא אצלי ויצא עליו קנס, ובילקוט ויקרא שם הגי' ויודע נימוס המלכות וחוטא: (ע) וכן אמר דוד, כן הוא לנכון בכ"י רומי ורא"ש ובנדפס: (עא) שנו רבותינו שגגת תלמוד, אבות פ"ד מי"ג: (עב) לפי שהיא מלמעלה, עיין וי"ר פ"ד אות ד' עשרה דברים משמשים את הנפש, הושט למזון וכו', וסיים והנפש למעלה מכלם, אמר הקב"ה אני עשיתיך למעלה מכולן ואת יוצאת וגוזלת וחומסת וחוטאת: (עג) לעתיד לבא הקב"ה מביא את הנפש, המאמר הזה מובא בגמרא בבבלי סנהדרין צא ע"א, ושם הוא בשם אנטונינוס שאמר לרבי, גם המשל מחיגר וסומא מובא שם. וכן מובא המאמר בוי"ר פ"ד אות ה' ושם איתא תני רבי ישמעאל: (עד) משיצאה ממני ע"ש בוי"ר כמה שנוים: (עה) שמא חטאתי, בגמרא שם שמיום שפרשה ממני הריני מוטל כאבן דומם בקבר: (עו) והיה בתוכו ענבים ותאנים ורמונים בכורות, בגמרא שם והיה בו בכורות, פי' רש"י בכורות תאיני הבכורות: (עז) שנאמר יקרא אל השמים מעל זו נשמה, בגמרא שם כתב רש"י יקרא אל השמים מעל כלומר יקרא הקב"ה לנשמה הבאה לו לתוך גופו של אדם מאל השמים מעל ויקרא אף אל הגוף שבא מן הארץ: (עח) זה הגוף, ע"כ הוא בגמרא שם: (עט) אל תבא במשפט, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורא"ש ובנדפס: (פ) זש"ה אל תבהל,

מובא

שמו של הקב"ה, (פא) בוא וראה משנבראו העליונים והתחתונים בחצי השם נבראו, שנאמר כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כו ד), ולמה לא נבראו בכולו, שאינן כדי להזכיר שמו של הקב"ה שלם, אוי להם לבריות שמחרפין שמו של הקב"ה חנם, (פב) ראה מה כתיב בקרבנות, אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א ב), אינו אומר לה' קרבן, לה' עולה, ובני אדם שמחרפין את שמו חנם, לכך נאמר אל תבהל על פיך וגו' [כי האלהים בשמים ואתה על הארץ], כי מי יאמר שהאלהים אינו בשמים, ואין בני אדם על הארץ, אלא אמר שלמה כל זמן שהחלש שבהלשים מלמעלה, הוא נוצח את הגבור מלמטה, צא ולמד מאבימלך ותשלך אשה אחת פלח רכב [על ראש אבימלך ותרץ את גלגלתו] (שופטים ט נג), (פג) וגבור שבגבורים מלמעלה על אחת כמה וכמה, ראה מה כתיב בו, וכל דיירי ארעא כלא חשיבין [וכמצביה עבדן בחיל שמיא ודיירי ארעא] (דניאל ד לב), וכתיב כי ה' עליון נורא מלך גדול על כל הארץ (תהלים מז ג), ובני אדם למטן, על כן יהיו דבריך מעטים, ומה עליך לעשות, ליתן ידך על פיך ועל אזנך שלא לדבר ושלא לשמוע, לכך נאמר נפש כי תחטא:

[יד] **והוא** עד או ראה או ידע (ויקרא ה ה). זש"ה חולק עם גנב שונא נפשו [אלה ישמע ולא יגיד] (משלי כט כד), מי גרם לאדם שיאמר עליו נפש כי תחטא, אלא מפני שלא בא והגיד לחכם פלוני גידף שמו של הקב"ה, לפיכך חולק עמו עונותיו, שנאמר ואם לא יגיד ונשא עונו (ויקרא ה א), לפיכך אמר שלמה חולק עם גנב שונא נפשו, וכשם שהגנב נתפס ושותפו עמו מתחייב, אף מי ששומע גידופו של הקב"ה ואינו מגיד מתחייב עמו, ואל יאמר אדם מה לשון הרע אני אומר, אמר הקב"ה על כל דבר יש בו לשון הרע, חוץ מקללת השם, למה שכשם שאדם מקלל את חבירו ואחד שומע לא איכפת לו, אבל אם קלל לאביו בפניו, הוא נותן נפשו ואמר לאבי קללת, אמר משה הלא הוא אביך קנך (דברים לב ו):

[טו] **נפש** כי תחטא ושמעה קול אלה [והוא עד או ראה או ידע]. אמר הקב"ה אם בקשת להעד העד, ואם לאו אני מעיד, שנאמר והוא עד, ומנין שנקרא הקב"ה עד, שנאמר ואנכי היודע ועד נאום ה' (ירמיה כט כג). בא וראה כל הפרשיות הכתובות בספר הזה כתוב בהן שגגה, חוץ מן פרשה זו שלא נאמר בה שגגה, עליו אמר שלמה אל תתן את פיך לחטיא את בשרך [ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא] (קהלת ה ה), משל לשנים שרגמו איקונין של מלך, אחד שכור ואחד בדעתו, נתפשו שניהם, ועלו לבימה (פד) ונתן איפופסין לבן הדעת, ופינה לשכור, כך כל מי שהוא חוטא כתוב עליו שגגה, נפש כי תחטא בשגגה וגו', ואם כל עדת ישראל ישגו (ויקרא ד יג), וכולן מפני שהן חוטאין בשגגה, הם מביאים קרבן ונסלח להם, שנאמר ונסלח לכל עדת בני ישראל ולגר הגר בתוכם כי לכל העם בשגגה (במדבר טו כו), אבל המגדף נוטל אפופסין, שנאמר ונוקב שם ה' מות יומת (ויקרא כד טז), [וכתיב] ונשבעת חי ה' באמת במשפט ובצדקה [והתברכו בו גוים ובו יתהללו] (ירמיה ד ב), והכתוב אומר את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד ובו תדבק (דברים י כ), ואחר כך ובשמו תשבע, את ה' אלהיך תירא, שתהיה כאותן שלשה שכתיב בהן ירא אלהים, באברהם כתיב בו כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה וגו' (בראשית כב יב), וביוסף כתיב את האלהים אני ירא וגו' (שם מב יח), ובאיוב כתיב ירא אלהים וסר מרע (איוב א ב). ואותו תעבוד, שתהא עוסק בתורה ובמצות, ובו תדבק, שתכבד תלמידי חכמים, ותהנה אותם מנכסיך,

---

הערות ותקונים

מובא בילקוט ישעיה רמז רל"ו וקהלת רמז תתקע"א בשם התנחומא: (פא) בוא וראה, עיין מנחות כ"ט ירושלמי חגיגה פ"ב, ב"ר פי"ב, שו"ט מזמור כ"ב: (פב) ראה מה כתיב בקרבנות אדם כי יקריב מכם קרבן לה' אינו אומר לה' קרבן, עיין נדרים י' ע"ב, ב"ר פ"א, ספרא ויקרא פ"ב, ספרי האזינו פסוק כי שם ה' אקרא, ילקוט בראשית רמז ג' בשם ב"ר, ולקח טוב בראשית א ע"ב וע"ש בהערה כד: (פג) וגבור שבגבורים מלמעלה על אחת כמה וכמה, כן הוא גם בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי הגירסא כהחלם למטה וגבור שבגבורים מלמעלה על אחת כמה וכמה, ובנדפס (שהוסיף המדפיס ממנטובה) ואם היה גבור בכל הגבורים כמוהו והרגתו אשה מלמעלה, על אחת כמה וכמה הקב"ה: (פד) ונתן איפופסין, עיין הערה סח:

אמר להם משה לישראל לא תהיו סבורין שמא התרתי לכם לישבע בשמי אפילו באמת, אלא אם יש בכם כל המדות האלו אתה רשאי לישבע בשמי, ואם לאו אין אתם רשאין לישבע בשמי אפילו באמת, לא תהיה כאותן שכתיב בהן השבע לשקר וקטר לבעל (ירמיה ז ט), מלא כל המדות הללו ואחר כך אתה שלי, שנאמר אם תשוב ישראל נאום ה' אלי תשוב וגו', ואחר כך ונשבעת חי ה' וגו' (שם שם ד ב):

[טז] **אמרו** רבותינו אפילו על האמת אינו יכול לישבע, למה, (פה) שנו רבותינו לא יהא אדם מישראל פרוץ בנדרים, ולא בשחוק, ולא להטעות את חבירו בשבועה, לומר שאינה שבועה. (פו) מעשה בהר המלך שהיו שם שני אלפים עיירות וכולם נחרבו על שבועת אמת, ומה הנשבע באמת כך, הנשבע בשקר על אחת כמה וכמה, כיצד היו עושין, אדם אומר לחבירו שבועה שאני הולך למקום פלוני ואוכל ואשתה, והולכין ועושין ומקיימין שבועתן, לכך נאמר נפש כי תחטא וגו':

[יז] **וכשיבא** הקב"ה לדין את כל הבריות לעולם הבא, דן אותם עם מכשפים ועם מנאפים, מנין שנאמר וקרבתי עליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר (מלאכי ג ה), ומחייבן ומורידן לגיהנם, אמר הקב"ה במה שנתתי לכם להיות מהללים ומשבחים לשמי, אתם מחרפין ומגדפין ונשבעין בשמי לשקר, כל הבריות לקילוסי נבראו, שנאמר כל פעל ה' למענהו (משלי טז ד), ולא דייכם שאין אתם מקלסין, אלא אתם מחרפין, אמר הכתוב והרשעים כים נגרש וגו' (ישעיה נז כט), מה הים הזה הגלים שבתוכו מתגאין ועולין, כיון שכל אחד ואחד מהם מגיע לחול הוא נשבר וחוזר, וחבירו רואה אותו, אף הוא שנשבר ומתגאה ועולה ואינו חוזר בו, כך הם הרשעים רואים אלו את אלו והם מתגאים, לפיכך נמשלו כים, שנאמר והרשעים כים נגרש וגו'. כל הדורות דורו של אנוש דור המבול ודור הפלגה לא למדו אלו מאלו אלא מתגאין, לפיכך והרשעים כים נגרש, רשעים אין להם נייה בעולם, אבל הצדיקים יש להם השקט, שנאמר ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד (ירמיה ל י):

[יח] **ד"א** והרשעים כים נגרש. מה הים טיטו על פיו, אף הרשעים סריותם על פיהם, שנאמר ויגרשו מימיו רפש וטיט (ישעיה נז כט), ולא מטובתו של אדם שומע חרופין וגדופין, אלא מתוך עונות שיש בידו, שנאמר נפש כי תחטא ושמעה קול אלה וגו'. (פז) אתה מוצא שלשה דברים ברשותו של אדם, ושלשה אינן ברשותו של אדם, אלו הן ברשותו, הפה והידים והרגלים, הפה אם רוצה אדם לעסוק בתורה עוסק, לחרף ולגדף עושה, ששפתותיו ברשותו, הידים אם רוצה ליתן צדקה נותן, לגנוב גונב, למה שהן ברשותו, הרגלים רוצה לילך לבית הכנסת הולך, לגנוב לנאוף לרצוח הולך שרגליו ברשותו. ואלו אינן ברשותו, העינים והאזנים והאף, העינים היה עובר בשוק ראה עשה עבירה בשוק, רואה שלא בטובתו, האזנים שמע קול חרופין וגדופין ולא היה רוצה לשמוע, מה יעשה, שמע שלא בטובתו, האף עבר במקום ע"ז והריח קטורת של ע"ז, ולא הריח ברצונו, מה יעשה, הריח שלא בטובתו, וכשהקב"ה מבקש אף אלו שהן ברשותו אינן ברשותו, הפה, בלעם בא לקלל את ישראל לא הניחו הקב"ה, אלא בירך אותם, שנאמר ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם וגו' (דברים כג ו), והידים, כן אתה מוצא בירבעם, כיון שבא הנביא ויקרא (אל) [על] המזבח (דבר) [כדבר] ה', ויאמר מזבח מזבח [כה אמר ה' הנה בן נולד לבית דוד וגו'] (מ"א יג ב), באותה שעה אמר ירבעם משה כתב בתורה כי יקום בקרבך נביא וגו' ונתן אליך אות או מופת (דברים יג ב), ואתה מה מופת אתה נותן לי, אמר לו מופת אתה מבקש, זה המופת אשר דבר ה' הנה המזבח נקרע (מ"א יג ג), באותה שעה

הערות ותקונים

(פה) שנו רבותינו, לא מצאתי רק במס' ד"א פ"א אל תהי פרוץ בנדרים שלא תמעול בשבועות, ובגמרא נדרים כ' ע"א איתא לעולם אל תהי רגיל בנדרים ועיין בתנחומא הנדפס ויקרא אות ז' וריש פ' מטות ובמ"ר פכ"ב: (פו) מעשה בהר המלך, תנחומא שם ושם ובמ"ר שם ועיין גיטין נ"ז: (פז) אתה מוצא שלשה דברים ברשותו של אדם. המדפיס ממנטובה הביא רק התחלת המאמר, אתה מוצא שלשה דברים ברשותו, וציין „כדלעיל פרשת תולדות", וכן הגיהו כן בכל הדפוסים, ולפנינו בכ"י כתוב פה כל המאמר, ועיין

(פח) (וישא) [וישלח] ירבעם את ידו מעל המזבח לאמר תפשוהו ותיבש ידו (מ"א יג ד), ללמדך שלא היתה ברשותו, ורגלים מנין, מאנשי ארם, בשעה שבאו על אלישע, אמר להם הקב"ה ובזכות עצמיכם באתם אתם, מה עשה להם הטעה אותם, שנאמר ויאמר אליהם אלישע לא זה הדרך ולא זו העיר (מ"ב ו יט), ללמדך שאפילו הרגלים אינן ברשותו של אדם, ולא עוד אלא אפילו לעולם הבא, [שנאמר] משגיא לגוים ויאבדם (איוב יב כג), (פט) משגא כתיב, ויאבדם מורידם לאבדון, והצדיקים רואין אותן, שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה (ישעיה סו כד): חסלת פרשת ויקרא

פרשת צו

[א] **וידבר** ה' וגו'. **צו את אהרן וגו'** (ויקרא ו א ב). **(א) זש"ה כי מי בשחק יערך לה' ידמה לה' בבני אלים** (תהלים פט ז), **אמר הקב"ה אילו הייתי מבקש קרבן,**

הערות ותקונים

עיין בתנחומא תולדות שם אות י"ב מובא זה ברחבה וקצת בסגנון אחר, ועיין ב"ר פס"ז אות ג' אמר ר' לוי ששה דברים משמשין את האדם שלשה ברשותו ושלשה אינן ברשותו כו', ומובא בילקוט תולדות רמז קט"ו בשם ב"ר וכן בילקוט מלכים רמז ר"ב: (פח) וישא ירבעם את ידו, תקנתי של"ל וישלח כמו שהוא בקרא. ובכ"י רומי וכ"י רה"ס הנוסחא ויט ירבעם את ידו: (פט) משגא כתיב, דורש כאילו הוא בשי"ן ימנית, לשון שגגה, וכן במסורת התנ"ך כתוב משגיא, וכ"א משגיא בשי"ן, ועיין במנחת שי באיוב שם, ומה שהעיר בזה:

(א) זש"ה כי מי בשחק, מובא בילקוט ריש צו בשם התנחומא. והנה בריש ויקרא העירותי כי בתנחומא הנדפס הוסיף המדפיס ממנטובה אל התנחומא פ' ויקרא מן כ"י שלי, ורשם עליו „ראה כי חדש הוא" ועל אות ח' שם עד סוף פ' ויקרא רשם עליו „כבר היה לעולמים". והמאמר הזה אשר כבר היה לעולמים ונדפס בדפוס קונשטאנטינא ודפוס וויניציא הוא מן דרשן מאוחר, כמו שתמצא שם בהערה א', וכן בפ' צו הוסיף המדפיס ההוא ממנטובה מן כ"י שלי ורשם עליו „ראה כי חדש" והוא בדפוסים האחרונים מן אות א' עד אות י"ב ועד בכלל, ואח"כ נרשם „כבר היה לעולמים" והוא אות י"ג י"ד, ובדפוס מנטובה הציג את אשר כבר נמצא בדפוס שלפניו באותיות רש"י, ולעומתו אשר הוסיף הציג באותיות מרובעות, והמדפיסים שלאחריו הדפיסו בתחלה אשר הוסיף ואח"כ הדפיסו אשר כבר היה מלפנים, והמדפים דפוס מאנטובה העיר שם שגם פרשת צו אשר נדפס מלפנים אינה תולדות התנחומא רק היא נוספה מאיזה אחרון, והאמת אתו כמו שיראה כל מעין, ונמצא בהמאמרים „אמרו חכמים" וכן ומנין שבדק הסכין שנאמר ויקח את המאכלת, חשוב אותיות ויקח את המאכלת ותמצא י"ב כמנין הבדיקות „שעושין" לסכין, אבשרא ואטופרא ואתלת רוחתא... וזה מן דרשן מאוחר, ועיין במרן ב"י הל' שחיטה סי' י"ח שאין זה מסקנא דגמרא ע"ש, עוד שם „אלא כך פתרונו" הביא בטעות פסוק מישעיה וחשב שהוא ביחזקאל כמו שתראה שהביא שם, וכמו שנאמר בשנת מות המלך עוזיהו וגו', ע"ש. וכן עוד שם ובשתים יעופף וכי בכנפים מעופף, אלא מכאן תקנו זכרונם לברכה לעוף על רגליו בשעה שאומר שליח צבור קדוש קדוש קדוש ה' צבאות, וזה לא נמצא לא בבבלי ולא בירושלמי, והטור או"ח הל' תפלה סי' קכ"ה כתב ונושאין גופן כלפי מעלה, וסמך למנהגם מס' היכלות ע"ש. ומרן ב"י שם הביא בשם שבלי הלקט מה שנוהגים בני העולם לנענע עצמם בקדושה מצאתי הטעם בשם רש"י דכתיב וינועו אמות הספים מקול הקורא כו'. וכן עוד שם ותנחומא אמר כסוי רגלים לפי שהם ככף רגל עגל שלא להזכיר עון העגל את ישראל, כוונתו למדרש תנחומא. והוא לשון רש"י ישעיה ו' ב' ובתנחומא ראיתי כו'. וזה הדרשן הביא ותנחומא אמר, ורש"י כוון לתנחומא אמור אות ח' ע"ש, וכן כל המאמר שלאחריו וקרא זה אל זה נוטלין רשות זה מזה שלא להקדים האחד ויתחיל ויתחייב שריפה, וכל הדברים אחרי כן הוא לשון רש"י בישעיה שם ראה ותמצא, וכן עוד שם וכן אתה מוצא במרים שנאמר לאו שלשתכם כל המאמר שם הוא לשון רש"י (במדבר יב ה) ושם שם א', ובספרי בהעלתך הוא בשינוים קצת רק העתיק לשון רש"י מלה במלה וגם שם כי אשה כושית לקח כושית בגימטריא יפת מראה, הוא לשון רש"י, וכן מה שהביא אחר זה הוא לשון רש"י, וכן אח"ז הביא והאיש משה עניו מאד עניו שפל וסבלן הוא לשון רש"י, וכן עוד שם ויאמר ה' פתאום שנגלה עמהם פתאום והם טמאים בדרך ארץ והיו צועקים מים מים והודיעם שיפה עשה משה שפירש מאשתו אחר שנגלית שכינה עליו ואין עת קבוע לדבור, הוא לשון רש"י, וכן עוד שם פה אל פה אמרתי לו לפרוש מן האשה וכל המאמר שלאחריו הוא לשון רש"י, עוד שם ולפי משמעו נראה לי כן, הוא לשון רש"י, וכן ואחר תאסף **אומר אני** כי כל האסיפות כו' הוא לשון רש"י שם שכתב אומר אני, וכל המאמר שם עד בשביל שעה אחת שנתעכבה למשה כשהושלך ליאור שנאמר ותתצב אחותו

(ב) לא הייתי אומר למיכאל שיקריב לי קרבן, וממי אני מבקש קרבן מישראל, וכן הוא אומר בלחם הפנים ביום השבת ביום השבת [יערכנו לפני ה' תמיד] (ויקרא כד ח), (ג) וכתיב הירצה ה' באלפי אלים ברבבות נחלי שמן (מיכה ו ז), בלעם הרשע היה (ד) סניגרון של אומות העולם, ועל ידו הוא מדבר, הירצה ה' [באלפי אלים ברבבות נחלי שמן], (ה) רוצה הוא מה שאתם מקריבים לו לוג שמן, אנו מקריבין לו רבוא רבבות נחלי שמן, מה הקריב אברהם לפניו לא איל אחד, שנאמר וישא [אברהם את] עיניו וירא (ו) והנה איל אחר וגו' (בראשית כב יג), אם רוצה אנו מקריבין לו אלפי אלים, ומה הקריב לו בנו, אני אקריב לו בני ובתי, שנאמר האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי (מיכה שם), בכורי פשעי זה בני הבכור, פרי בטני חטאת נפשי זה בתי. ראה כמה היה בלעם הרשע ערום, התחיל לומר את שבעת המזבחות ערכתי (במדבר כג ד), (ז) לא אמר מזבחות, אלא המזבחות, אלו הן משנברא אדם הראשון ועד עכשיו שבע מזבחות בנו, ואני מקריב שבע כנגד שבעתן, ומה הם מקריבים שתים עשרה חלות, שנאמר ולקחת סולת ואפית אותה שתים עשרה חלות (ויקרא כד ס), כיון שנגלה עליו הקב"ה א"ל רשע מה אתה עשה, א"ל את שבע המזבחות ערכתי, למה היה הרשע הזה דומה, לטבח שהיה מוכר בשוק, והיתה חנותו מלאה בשר, וראה (ח) הלונגסטוס והיה מסתכל בבשר, ראה אותו טבח שהיה מסתכל בבשר, א"ל מרי כבר שלחתי (ט) אופסנין לביתך, כך בלעם אמר לו הקב"ה רשע מה אתה עושה בכאן, אמר לפניו את שבע המזבחות ערכתי ואעל פר ואיל במזבח (במדבר שם), א"ל הירצה ה' באלפי אלים (מיכה שם), אמר לפניו האתן בכורי פשעי, א"ל הקב"ה רשע אם הייתי מבקש קרבן, הייתי אומר למיכאל ולגבריאל והיו מקריבין לפני, שנאמר כי מי בשחק יערך לה' ידמה לה' בבני אלים (תהלים שם), בבני אברהם יצחק ויעקב שהן אילי עולם, אמר לו הקב"ה מה אתה מבקש להטעות עצמך לפני שאקבל מן האומות קרבנות, אין אתה יכול, א"ל שבועה היא מאת בני ישראל, ברית עולם תנאין הן, שאין אני מקבל קרבנות אלא מישראל, שנאמר צו את אהרן ואת בניו לאמר וגו'. והאומות אומרים מה הוא כך שישראל מקריבין ומקטירין, אמר להם הקב"ה זאת תורת העולה, מי זאת עולה מן המדבר וגו' (שה"ש ג ו), ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג):

[ב] ד"א וידבר ה' וגו', צו את אהרן וגו', זאת תורת העולה. אמר הקב"ה קיימו (י) מה שכתיב למעלה מן הענין, ואחר כך וזאת תורת העולה, למה כי אני ה' אהב משפט שונא גזל בעולה (ישעיה סא ח), אפילו בעולה, מה כתיב למעלה מן הענין, והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזלה אשר גזל (ויקרא ה כג), ואחר כך זאת

הערות ותקונים

אחותו מרחוק הוא לקוח מרש"י, ועל מה שלקח מרש"י בהעלתך התעורר ג"כ בעל אות אמת ע"ש: (ב) לא הייתי אומר למיכאל, בנדפס נוסף שהוא אגלי: (ג) וכתיב הירצה ה' באלפי אלים, מובא בילקוט מיכה רמז תקנ"ה בשם בתנחומא: (ד) סניגרון, וכ"ה בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס ובילקוט סניגורן, ובנדפס סנגורן, המלה יונית ומורגל בדרז"ל סניגור, ופי' מליץ מלמד זכות: (ה) רוצה הוא מה שאתם מקריבים לו לוג שמן, וכ"ה הגי' בכ"י רח"ס ובילקוט, ובכ"י רומי הגירסא רוצה הוא מה שאתם מקריבים לו רבוא רבבות נחלי שמן, ובנדפס רוצה הוא מה שאתם מקריבין לו לא לוג שמן אתם מקריבין לו אנו מקריבים לו רבוא רבבות נחלי שמן, וכ"ה בילקוט לו: (ו) והנה איל אחד, כן הוא גם בילקוט מיכה, ובילקוט לו ובכ"י רומי וכ"י רח"ס מובא רק התחלת הפסוק והנה איל וגו'. ובקרא נאמר והנה איל אחר: (ז) לא אמר מזבחות אלא המזבחות, לזה המאמר כוון רש"י (במדבר כג ד) את שבעת המזבחות שבעה מזבחות ערכתי אין כתיב כאן אלא את שבעת המזבחות, אמר לפניו אבותיכם של אלו בנו לפניך שבעה מזבחות, ואני ערכתי כנגד כולן, והוסיף רש"י אברהם בנה ארבעה ויצחק בנה אחד ויעקב בנה שתים ע"ש שהביא הכתובים: (ח) הלונגסטוס, וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס ובילקוט לו, אולם בילקוט מיכה בטעות הליגמוס, ובנדפס ועבר הליגסטי' ומסתכל בבשר, והמלה יונית λογιστής ופי' ממונה על השוק (מארקטמייסטער): (ט) אופסנין, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס אפסונין, ובילקוט לו בטעות אוכסנין וצ"ל אופסנין, ובילקוט מיכה בטעות אופסיסן, ובהוראת המלה ראיתי כי ידידי הרה"ג החכם הבלשן הנפלא מוהר"ר ח"י ד"ר קאהוט מבארה אבל בדוחק, ולי נראה כי היא המלה פסיון שהביא הערוך בערך פסיון עם א' בראש והוא מן עוף רעבהוהן, עיין בהערת הרמ"ל שם, והכוונה כי כבר שלחתי אליך לביתך עוף יפה למנחה: (י) מה שכתיב

תורת העולה, אם בקשת להקריב קרבן לא תגזול לאדם כלום, למה כי אני ה' אהב משפט שונא גזל בעולה, ואימתי אתה מעלה עולה ואני מקבלה, כשתנקה כפיך מן הגזל. אמר דוד מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו נקי כפים ובר לבב (תהלים כד ג ד), ומתחילת הקרבנות אתה למד, דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אדם כי יקריב מכם קרבן (ויקרא א ב), למה נאמר אדם, אלא אמר הקב"ה כשתהא מקריב לפני תהא כאדם הראשון, שלא היה גוזל מאחרים, שהוא היה יחידי בעולם, כך אתה לא תהא גוזל מן הבריות, למה כי אני ה' אהב משפט שונא גזל בעולה: ד"א זאת תורת העולה, למה נקרא שמה עולה, שהיא עליונה מכל הקרבנות, היא העולה, תדע מי שהוא מביא חטאת הכהן נוטלה, וכך המנחה, וזבח השלמים לבעליהן, ואשם לכהן, אבל העולה אין בריה טועם ממנה, אלא כולה להקב"ה, לכך נקראת עולה, שהיא עולה להקב"ה שהוא עליון:

[ג] ד"א צו את אהרן וגו', מה עסקו של אהרן, כאן ישראל מקריבין (יא) ואהרן עיכב, והכתוב אומר צו את אהרן, והרי כתיב צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי (במדבר כח ב), וכאן הוא אומר צו את אהרן זאת תורת העולה, (יב) אמר הקב"ה (יג) כל מי שהוא מעלה את עצמו סופו לילך באש, [שנאמר] היא העולה על מוקדה וגו' (ויקרא ו ב). דור המבול על מה שאמרו מה שדי כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו (איוב כא טו), (יד) לפיכך נידונו באש, וכן הסדומים, שנאמר וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (בראשית יט כד), פרעה שאמר מי ה' [אשר אשמע בקולו] (שמות ה ב), ועילה את עצמו, ואמר לי יאורי ואני עשיתני (יחזקאל כט ג), לפיכך על מוקדה, שכן הוא אומר (טו) ירעם (מן שמים) [בשמים] ה' ועליון יתן קולו (טז) ברד וגחלי אש (תהלים יח יד), ואף סנחריב שעילה את עצמו, ואמר אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון וגו' (מ"ב יט כג), מה היה לו, ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו' (שם שם לה), הוא חירף על ידי מלאך, לכך ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור, ומה עשה לו, ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש (ישעיה י טז), (יז) מהו תחת

הערות ותקונים

שכתיב למעלה מן הענין, מובא בילקוט צו רמז ת"פ בשם התנחומא: (יא) ואהרן עיכב, בכ"י רומי ואהרן שעבד, בכ"י רח"ס ואהרן ערב, ובנדפס (שהוסיף המדפיס ממנטובה ע"פ כ"י אחד) ואהרן נזכר: (יב) אמר הקב"ה כל מי שהוא מעלה את עצמו סופו לילך באש, מובא בילקוט שמואל רמז קס"א בשם התנחומא, ובוי"ר פ"ז אות ו' אמר ר' לוי נימוס וקילוסים הוא שכל המתגאה אינו נידון אלא באש, שנאמר היא העולה על מוקדה, ועיין שו"ט מזמור י"א בפסוק ימטר על רשעים פחים, וכן במזמור י"ח פסוק ותגעש ותרעש הארץ ושם איתא אמר כל מי שמעלה עצמו סופו לילך באש, נ"ל אמר הקב"ה, ובוי"ר שם שהבאתי נימוס וקלוסים הוא המ"כ כתב נימוס קילוסין פי' נימוס חק שראוי לקלסו, וכן הרז"ו כתב חוק ומנהג מהולל, ובאמת נ"ל וקילוסים, והיא המלה היונית κελευσις פי' ציווי, עיין ערוך ערך קלווס, וכן נימוס הוא יונית νομος פי' חוק ומשפט, ור"ל חוק ומשפט וגם ציווי הוא: (יג) כל מי שהוא מעלה עצמו, דרים העולה לשון גאות שעולה בדעתו להתגאות: (יד) לפיכך נדונו באש, גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס לא נמצא ראיות מהכתובים, רק בנדפס אות ב' הביא שנאמר בעת יזורבו נצמתו בחומו נדעכו ממקומם (איוב ו יז), וכתיב ויתרם אכלה אש (שם כב כ), ובילקוט שמואל שם הביא ג"כ הכתוב אם לא נכחד קימנו ויתרם אכלה אש, ובוי"ר שם ובשו"ט מזמור י"א הביא רק את הכתוב הראשון בעת יזורבו נצמתו, ובשו"ט מזמור י"ח קצר המסדר בלשונו וכן הוא אומר בדור המבול ובדור הפלגה ובאנשי סדום ובגוג ומגוג ובסנחרב ומלך חירם ובנבוכדנצר: (טו) ירעם מן שמים, וכן הוא בכ"י רומי, ותקנתי בשמים, ונמצא נכון בכ"י רח"ס, (ובש"ב כב יד) כתיב ירעם מן שמים ה' ועליון יתן קולו, אבל מן הסיום שסיים לשון הכתוב ברד וגחלי אש כוון הדורש להכתוב בתהלים, כי בש"ב לא נמצא בקרא ברד וגחלי אש, ובנדפס הביא וירעם משמים ה' מנוגה נגדו עביו עברו ברד וגחלי אש, יש לתקן וירעם בשמים ה' ועליון יתן קולו ברד וגחלי אש, והלשון מנוגה נגדו עביו עברו ברד וגחלי אש הוא פסוק שלפניו, ובעל הילקוט בשמואל שם הביא לשון הכתובים מתהלים מנוגה נגדו עביו עברו, כן הוא בתהלים, ובשמואל כתיב מנוגה נגדו בערו גחלי אש, וכן ירעם מן שמים [נ"ל בשמים] ה' ועליון יתן קולו ברד וגחלי אש הוא לשון הכתוב מתהלים, וכן כי אתה תאיר נרי כ"ה בתהלים, ובשמואל כתיב כי אתה נרי ה': (טז) ברד וגחלי אש, אחר זה סיים בנדפס וכה"א ויהי ברד ואש מתלקחת (שמות ט כד) וזה הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה ע"פ וי"ר שם או אולי היה כן בכ"י שהיה לפניו: (יז) מהו תחת כבודו, ששרף אותו מבפנים, והניח בגדיו

מבחוץ

כבודו, ששרף אותו מבפנים, והניח בגדיו מבחוץ, (יח) שכבודו של אדם כסותו, למה הניח הקב"ה בגדיהם, לפי שהיו בניו של שם, (יט) שנאמר בני שם עילם ואשור וגו' (בראשית י כב), אמר הקב"ה חייב אני לשם אביהם, שנטל הכסות וכיסה ערות אביו, שנאמר ויקח שם ויפת את השמלה וגו' (שם ט כג), לכך הניח הקב"ה בגדיהם ושרף גופם, היא העולה על מוקדה וגו'. וכך נבוכדנצר עילה את עצמו, אמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה יד יד), אמר לו הקב"ה רשע לא דייך שאמרת השמים אעלה ממעל לכוכבי אל ארים כסאי (שם שם יג), אלא שאמרת אעלה על במתי עב, מלמעלה, וכן אמר לחנניה וחביריו, (כ) (מאן הוא אלהא די שיזבינכון מידי) [ומן הוא אלה די ישיזבנכון מן ידי] (דניאל ג טו), ביתו שרפתי, ועמו הגליתי, ולא עמד עלי בביתו, ובביתי הוא יכול לי, מה עשה השליכן לכבשן האש, מה עשה הקב"ה, רמז לכבשן (כא) ונעשה פלטיה, (כב) מי שהיה ראוי להשרף [לא נשרף, ומי שלא היה ראוי להשרף] נשרף ויצאה האש ושרפה חצי האומות, שאתה מוצא כשנתכנסו לחנוכת צלמא (כג) בתחילה שמונה אומות [היו שנאמר] באדיין מתכנשין אחשדרפניא סיגניא ופחוותא אדרגזריא גדבריא דתבריא תפתאי וכל שלטוני מדינתא (דניאל ג ג), הרי שמונה אומות, וכשנכנסו לראות לחנניה וחביריו, לא כתוב שם אלא ארבע אומות, (ומתכנסין) [ומתכנשין] אחשדרפניא סיגניא ופחוותא והדברי מלכא (שם שם כז), (הרי) [והיכן] ארבע אומות, אלא קטיל (יתהון) [המון] שביבא די נורא (שם שם כב), ואף נבוכדנצר נשרף באש, (כד) ונעשה אימת שירוף עליו, ולמה לא נשרף כולו, אמר הקב"ה הניחו לרשע זה

הערות ותקונים

מבחוץ, עיין בבלי סנהדרין נב סע"א ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש אמר ר' יוחנן תחת כבודו ולא כבודו ממש, כי הא דר"י קארי ליה למאניה מכבדותיה, ע"ש ברש"י, והכוונה במלת כבודו בגדיו דתחת בגדיהם נשרפו: (יח) שכבודו של אדם כסותו, זה ראיה שפירש כבודו בגדיו, וכן נמצא במס' ד"א פ"י הדר אלהים בני אדם הדר בני אדם כסותם, והרב בעל שבלי הלקט כ"י סימן כ"ח הביא זה בשם התנחומא שאיתא שם בן סירא אמר הדר אלהים בני אדם הדר בני אדם כסותן, וכן מובא בתניא רבתי סימן י', ומצאתי בקונטרס אחרון של בעל הילקוט הנדפס בדפוס שאלוניקא ונדפס גם בבית המדרש ח"ו שהביא שם בסי' מ' המאמר הזה מן הילמדנו בשם הילמדנו: (יט) שנאמר בני שם עילם ואשור, ושנחרב היה מלך אשור: (כ) מאן הוא אלהא וגו', כן מובא גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס, רק בכ"י רומי כתוב מן ידו כמו בקרא, ובכ"י רה"ס מובא ג"כ מידי: (כא) ונעשה פלטיה, וכן הוא בכ"י רומי, ובכ"י רה"ס וילקוט שמואל שם רמז קס"א ונעשה פלטיא, ובנדפס אשר העתיק המדפיס ממנטובה מכ"י אחד מתנחומא שלנו והוסיף אל הנדפס (ראה הערה א') הגירסא פלניה, וראיתי בדפוס אמסטרדאם שרשם אחד בצדו פלניה כ"ל דגרסינן פילונקיא ופי' התנגדות נגד רצונו, כמו שמצא פילונקיא יש למעלה עכ"ל. אולם פילונקיא מלה יונית ופירושה מחלוקת, עיין ערוך ערך פלנק, ועיין מה שכתבתי בפ' וארא הערה ק"ב, ומה הכוונה רמז לכבשן ונעשה מחלוקת, רק לדעתי יש לתקן פלנטיה והיא המלה היונית πλανῆτες שם כללי לכוכבי לכת (Planeten) והכוונה רמז לאור הכבשן ונעשה האור פלנטיה, ומזה תראה במדרש חזית פ"ז פ"ח (על הפסוק זאת קומתך) זאת קומתך דמתה לתמר, מה תמר נגזרה עליה שריפה ולא נשרפה, אף חנניה מישאל ועזריה נגזר עליהם שריפה ולא נשרפו, כילד נעשה להם האור, ר' אלעזר ורשב"נ, ר' אלעזר אמר כמין טלנם, ורשב"נ אמר כמין אוקיי, המ"כ כתב כמין אוקיי בריכה של מים, וטלנם גם הוא כה"ג ובקשתיו ולא מצאתיו, גם הרז"ו כתב לא מצאתי פירושם לא בערוך ולא במוספי, וצ"ע. אולם יש לתקן פלנם או פלנט ונמצא במוספי ערך פלנס וז"ל: מדרש שה"ש כילד נעשה להם האור ר' אלעזר אומר כמין פלנים פי' בל"י πλανῆτες שם כללי לכוכבי לכת, ורש"א כמין אווגי פי' בל"י αὐγή אור זך ובהיר כאור שמש, וזו גירסא נכונה, וכן בילמדנו פ' נו [כוונתו להתנחומא הנדפס שהוסיף המנטובי] וכן לא שרף האור, ור"ש מוסיף טעם לשריפת המפילים אותם לתנור כי חלי שמש למרחוק יבעירו, עכ"ל: (כב) מי שהיה ראוי להשרף, הוספתי בפנים כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י רה"ס ובילקוט שמואל ונדפס, והשמיט המעתיק מן להשרף עד להשרף: (כג) בתחלה שמונה אומות היו שנאמר באדיין וגו' וכשנתכנסו כו' אין כתיב אלא ארבע כו', בגמרא סנהדרין צב ע"ב ונשרפו ארבע מלכיות, אמרו וכלהו גמרא (כלומר קבלה ור"ל דבר מקובל מבני הישיבה), וארבע מלכיות קרא (מקראי נפיק ליה), והביא שם כי בתחלה כתיב שמונה ולבסוף רק ארבע, והך ד' דלא כתיבי נשרפו, ובילקוט דניאל רמז אלף ס' הביא המאמר מסנהדרין, והוסיף אחד באמצע „פי ז' מיני שרים נכתבו בתחלה, ולבסוף לא נכתבו אלא שלשה, מלמד שנשרפו ד'". ובתנחומא חושב שמונה ולא שבע, ועיין במדרש חזית פ"ז בפ' אמרתי אעלה בתמר ובמ"כ שם. ועיין בתנחומא הנדפס פ' נח אות י' שמובא ג"כ המאמר מסנהדרין, ובמקום וכולן גמרא נאמר שם וכולן מן המשנה: (כד) ונעשה אימת

שירוף

חציו שידע על מי גידף, א"ל הקב"ה רשע לא אמרת איני רוצה לילך עם בני אדם, אלא אעלה על במתי עב, [חייך] ולך טרדין מן (אינשא) [אנשא] וגו' (דניאל ד כב), כשם שהביא מכות על פרעה ועל מצרים, כך הביא על נבוכדנצר, שנאמר אתיא ותמהיא די עבד עמי אלהא (דשמיא) [עלאה] שפר קדמי (להחוויא) [להחויה] (שם ג לב), (כה) שנפל אימת שירוף עליו, לכך נאמר היא העולה על מוקדה וגו':

[ד] [היא העולה על מוקדה]. (כו) זו מלכות הרשעה שעילתה עצמה, שנאמר אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך (עובדיה א ד), ונידונו באש, שנאמר (חזא) [חזה] הוית עד (דיקטילת) [די קטילת] חיוותא [והובד גשמה ויהיבת ליקדת אשא] (דניאל ז יא), אמר הקב"ה והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וגו' כי (פי) ה' דבר (עובדיה א יח), ומה דבר על ידי משה, היא העולה על מוקדה, ואחר כך ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה (שם שם כא): וסיסרא שחירף, שכתיב בו, והוא לחץ את בני ישראל (כז) בחזקה (שופטים ד ג), בחירופין ובגידופין, לפיכך נידון באש, שנאמר מן (השמים) [שמים] נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שם ה כ), (כח) ולעולם הבא כשהקב"ה בא ליפרע מעשו, מה עשו עשהו, (כט) מתעטף בטליתו כארי, ובא ויושב לו אצל יעקב, שנאמר ואם בין כוכבים שים קנך (עובדיה א ד), ואין כוכבים אלא ישראל, שנאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים [וגו' כה יהיה זרעך] (בראשית טו ה), ויעקב אומר לו אחי לא תהא אתה כיוצא בי, שנאמר אהי דברך מות אהי קטבך שאול (הושע יג יד), (אחי אחי) [אהי אהי] גזירות שהיית גוזר עלי, היית גוזר עלי שאעבוד ע"ז, אילו הייתי עושה הייתי מתחייב מיתה בידי שמים, ואם לא הייתי עובד הייתה הורג אותי, לפיכך אהי דברך מות אהי קטבך שאול, (ל) לשון אלנסטי, (לא) (כיון שנשתייר יעקב ועשו ירד לשאול) [כיון שעשו יורד לשאול נשתייר יעקב לעצמו], שנאמר והיה בכל הארץ נאום ה' פי שנים בה [יכרתו יגועו והשלישית יותר בה] (זכריה יג ח), ואין שלישית אלא ישראל, שנאמר (והיה) [יהיה] ישראל שלישיה וגו' (ישעיה יט כד), וישראל על (לב) שעשו עצמן נבזים ושפלים מתנחמים באש, שנאמר ואני אהיה לה נאום ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה (זכריה ב ט),

---

הערות ותקונים

שירוף עליו, וכן הוא בילקוט שמואל שם, וכן בכ"י רח"ס ונעשה אימת שירוף, ומלת עליו ליתא, ובכ"י רומי ונעשה אימת שורף עליו, וכן בנדפס אות ב' שהוסיף כל הפרשה המדפיס ממנטובה ע"פ כתב יד אחד ג"כ הגירסא ונעשה אימת שירוף עליו, וכן במדרש חזית פ"ז פסוק אמרתי אעלה בתמר איתא ונעשה נבוכדנצר אימוס שירוף, והגירסא הזו הגיהו במדרש ע"פ המ"כ, ולפניו היה כתוב אימוק סירוס, וע"ש מה שדחק לפרש המאמר, ובגמרא סנהדרין שם והומק סורו, וע"ש ברש"י, ובתנחומא הנדפס נח אות י' שהביא המאמר מסנהדרין וגורס ונמק יסודו, ובילקוט דניאל שם ונומק סידו, ובמדרש שו"ט מזמור כ"ב נעשה אמכירוס, ובכולם בטעות, והגי' שהיה במדרש חזית שהביא המ"כ היא הנכונה אימוק סירוס ונפרדה המלה לשתים, וצ"ל אימוקסירוס והיא המלה היונית ροσηξύλμη פי' חציו שרוף, עיין מה שהעירותי במ"ע ישרון להרב החכם מהר"י קאבאק ח"א נד נ"א, ולפלא כי בכל הכתבי יד נשתבשה המלה באשר נעלם מהמעתיק הראשון הוראתה, ומשבשתא כיון דעל על: (כה) שנפל אימת שירוף עליו, זה מיותר: (כו) זו מלכות הרשעה שעלתה עצמה, היא אחת מן כל מי שהוא מעלה את עצמו סופו לילך באש שחושב למעלה: (כז) בחזקה בחרופין ובגדופין, מובא בילקוט שופטים רמז מ"ס בשם התנחומא ובוי"ר סופ"ז הגי' מהו בחזקה אמר ר' יצחק בחרופין ובגדופין, ובמדרש שו"ט מזמור ב' ג"כ בלי שם האומר, ושם סיים אחר בחרופין ובגדופין כמה דכתיב חזקו עלי דבריכם (מלאכי ג יג), והמאמר מהתנחומא מובא ברש"י בשמו שופטים ד ג, וסיים ג"כ כמו שהוא בשו"ט: (כח) ולעולם הבא כשהקב"ה בא ליפרע מעשו, מובא בילקוט ירמיה רמז של"ג וילקוט עובדיה רמז תקמ"ט בשם התנחומא: (כט) מתעטף בטליתו כארי, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובעל הילקוט השמיט מלת „כארי", ובנדפס הגיה המדפיס ממנטובה מתעטף בטליתו כזקן: (ל) לשון אלנסטי, בעל הילקוט השמיט כל זה, ובכ"י רומי בטעות לשון אלנפטי, ובכ"י רח"ס בטעות לשון אלנטסי, וצ"ל אלנסטי, ובנדפס שהוסיף המדפיס ממנטובה הגי' לשון אלנסטי, קטבך קא סאבא שאול, והסיום הזה ליתא בכ"י, והוראת מלת אלנסטי ביוני ἑλληνιστί שפת ולשון יון (גריכיש, העללעניש), ומזה בירושלמי שמע קלון דהוו קריין שמע אלנסתין, והוראת מלת κατάβα בל"י רד שאול, וכן המוספי בערוך ערך קטבא הביא וז"ל ילמדנו פ' צו (כוונתו להתנחומא הנדפס) אהיה קטבך שאול לשון אלניסטי, קטבך קטבאה שאול פי' בלשון יון שהוא אלניסטי רד למטה: (לא) כיון שנשתייר יעקב, תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס: (לב) שעשו עצמן נבזים ושפלים, בנדפס נוסף שנאמר וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים (מלאכי ב ט) וזה ליתא

(לג) כיון שעשו מסתלק מן העולם, הקב"ה [וישראל משתיירין, שנאמר אחת היא יונתי תמתי (שה"ש ו ט), ואומר] (אומר) ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר (דברים לב יב):

[ה] **וזאת** תורת זבח השלמים (ויקרא ז יא). זש"ה דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג יז), (לד) כל מה שכתוב בתורה, (לשון) [לשום] שלום הוא נכתב, אעפ"י שכתוב בתורה מלחמות, לשם שלום נכתבו, את מוצא שביטל הקב"ה את הגזירה מפני השלום, אימתי כשאמר הקב"ה למשה (לה) כי תצור (על) [אל] עיר ימים רבים וגו' (דברים כ יט), וכל אותו הענין, א"ל הקב"ה שיהא מחרים אותם, שנאמר כי החרם תחרימם (שם שם יז), ומשה לא עשה כן, אלא אמר עכשיו אני הולך ומכה, (לו) איני יודע מי חטא ומי לא חטא, אלא בשלום אבוא עליהם, שנאמר ואשלח מלאכים ממדבר קדמות וגו' [דברי שלום לאמר] (שם ב כו), כיון שראה שלא בא בשלום הכה אותו, שנאמר ויכו אותו ואת בניו ואת כל עמו (במדבר כא לה), אמר לו הקב"ה אני אמרתי כי החרם תחרימם וגו', ואתה באתה עליהם בשלום, חייך כשם שאמרת כך אני אעשה, שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (דברים כ י), לכך נאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי יג יז):

[ו] **ד"א** וזאת תורת זבח השלמים וגו'. (לז) זש"ה אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו (תהלים פה ט). אמרי אומות העולם לבלעם למה אמר הקב"ה לישראל שיביאו לו קרבנות, ולנו לא אמר כלום, אמר להם בלעם הקרבנות אינן אלא שלום, ומי שקיבל את התורה שהן כתובין בה, צריך שיקריב קרבן, אתם מתחילה פסלתם אותה, ועכשיו אתם מבקשים להקריב קרבנות, מי שקיבלה הוא מקריב, שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כט יא), לכך נאמר אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו, מה דיבר, וזאת תורת זבח השלמים וגו', למה נאמר זבח השלמים, שהוא עושה שלום בין המזבח ובין הכהנים ובין ישראל, בא וראה העולה היתה כולה לאישים, והחטאת היתה חלביה ואימוריה למזבה, ועורה ובשרה לכהנים, ולא היה ממנה הנאה לישראל, וכן האשם, אבל התודה היתה דמה ואימוריה למזבח, והחזה והשוק לכהנים, ועורה ובשרה לישראל, נמצאת עושה שלום בין המזבח ובין הכהנים ובין ישראל, לכך נקראת זבח השלמים, שעשה שלום לכל:

[ז] [**וזאת** תורת זבח השלמים]. כשהיו מקריבין זבח השלמים, היה הקב"ה נושא להם פנים, שנאמר ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום (במדבר ו כו), אפשר שהקב"ה נושא להם פנים לבריות, שני פסוקין מכחישין זה את זה, כתוב אחד אומר (לח) (כי לא) [אם] אחפוץ במות הרשע (יחזקאל לג יא), וכתוב אחד אומר כי חפץ ה' להמיתם (ש"א ב כה), היאך לא חפץ במות הרשע, אלא קודם שנתחתם גזר דינם לא חפץ, לאחר שנתחתם גזר דין חפץ ה' להמיתם, וכן דניאל אומר אבל אגיד לך את

הערות ותקונים

ליתא גם בכ"י רומי ורח"ס: (לג) כיון שעשו מסתלק מן העולם, וכ"ה בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי נוסף בגליו „והקב"ה וישראל הם לבדם משתיירין בעולם, שנאמר אחת היא יונתי תמתי ואומר" ה' בדד ינחנו, וכן הוא נכון בנדפס, וכן תקנתי בפנים: (לד) כל מה שכתוב בתורה לשון שלום הוא נכתב, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ותקנתי לשום שלום, ר"ל בשביל שלום, וכ"ה נכון בדפוס אות ג' שהוסיף המדפיס ממנטובה: (לה) כי תצור על עיר, וכן מובא בכ"י רומי ורח"ס, ובקרא כתיב אל עיר, גם לדעתי יש לתקן בשעה שאמר הקב"ה למשה כי תקרב אל עיר להלחם (דברים כ י). ושייך שפיר א"ל הקב"ה שיהא מחרים אותם שנאמר כי החרם תחרימם, והוא שם שם י"ז. ובענין כי תצור לא כתיב כלל מענין חרם, גם תבין עכשיו אני הולך ומכה, כי נאמר והכית את כל זכורה לפי חרב (שם שם יג), גם אחר שהביא הכתוב כי תקרב אל עיר להלחם עליה, סיים התנחומא „וכל אותו הענין" ר"ל וכל מה שכתוב אחריו בכתובים, ובכ"י רומי חסר זה ונוסף מהמעתיק שלי כמו שהוא שם בגליו, ותיקן כן אימתי כשאמר לו הקב"ה [למשה כי תצור על עיר גו' כל אותו הענין א"ל הקב"ה] שיהא מחרים אותם שנאמר כי החרם תחרימם, ובכ"י רח"ס הוא כמו לפנינו, וכן הביא כן המדפיס ממנטובה שהוסיף ע"פ כ"י אחד: (לו) איני יודע, המלות האלה נשמטו בדפוס: (לז) זש"ה אשמע מה ידבר האל, מובא בילקוט לו רמז תצ"ג ובילקוט תהלים רמז תתל"ד בשם התנחומא: (לח) כי לא אחפוץ במות

הרשום בכתב אמת (דניאל י כא), (לט) אמרו רבותינו מעשה היה ברבינו הקדוש שהוא עובר (מ) בסימוניא, (מא) יצאו כל בני העיר לקראתו, בקשו ממנו זקן אחד שילמדם תורה, נתן להם (מב) את ר׳ לוי בר סיסון, אמרו לו רבינו מהו שכתיב בדניאל, אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת, וכי יש דבר שקר בתורה שאומר אמת, לא מצא להן תשובה להשיבן, מיד יצא לו [משם ובא] לפני ר׳, א״ל לא יכולתי לעמוד לפניהם, דבר אחד שאלוני ולא מצאתי מה להשיבן, א״ל מהו הדבר, א״ל אבל אגיד לך הרשום בכתב אמת. וכי יש דבר שקר בתורה, (מג) אמר לו תשובה גדולה היה לך להשיבם, א״ל היה לך לומר להם, האדם חוטא הקב״ה רושם עליו מיתה, עשה תשובה הכתב מתבטל, לא עשה תשובה הרשום בכתב אמת, אף [כאן] כתוב אחד אומר ישא ה׳ פניו וגו׳ (במדבר ו כו), וכתוב אחד אומר אשר לא ישא פנים (דברים י יז), אם ישא למה לא ישא, אלא לאומות העולם אשר לא ישא פנים, אבל לישראל ישא ה׳ פניו אליך, אמר הקב״ה כשם שישראל נושאים לי פנים, כך אשא להם פנים, והיאך נושאים לי פנים, אדם מישראל עני יש לו ד׳ בנים, הוא נוטל ככר אחד, הם יושבים ואוכלים כל אותו ככר, ואינן שבעין ממה שיש בו, ומברכין ואומרין ואכלת ושבעת [וברכת], אף אני אשא להם פנים, ישא ה׳ פניו אליך, לכך נאמר וזאת תורת זבח השלמים:

[ח] **אם** על תודה יקריבנו וגו׳ (ויקרא ז יב), ראה היאך הקב״ה סולח לעונותיהם של ישראל, ומה היו מקריבין להקב״ה, והקריב על זבח התודה, אלא אמר הקב״ה מי שיש לו פר יביא פר, ומי שיש לו איל יביא איל, מי שיש לו שה יביא שה, מי שיש לו יונה יביא יונה, ומי שאין לו אלא אחד מכל אלו יביא סולת, ומי שאין לו סולת ולא כלום יביא דברים, (מד) שנאמר קחו עמכם דברים [ושובו אל ה׳] (הושע יד ג), לכך נאמר אם על תודה וגו׳:

[ט] **וזאת** תורת זבח השלמים וגו׳. (מה) אתה מוצא ויתנו ידם להוציא נשיהם ואשמים איל (הצאן) [צאן] על אשמתם (עזרא י יט), והחטאת היתה [באה] על השגגה, שנאמר וחטאתם (לה׳) [לפני ה׳] על שגגתם (במדבר טו כה), עולה היתה באה על הרהור הלב, שנאמר והשכם בבוקר והעלה עולות מספר כולם, כי אמר איוב אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם (איוב א ה), אבל התודה שהיתה באה על חנם, היתה באה, אמר הקב״ה זו חביבה עלי מכל קרבנות, אמר דוד זובח תודה יכבדנני (תהלים נ כג), יכבדני לא כתיב כאן, (מו) אלא יכבדנני, שתי פעמים העולם הזה והעולם הבא: (מז) אמר ר׳ יהודה בר גדיא כל מי שעונה אמן בעולם הזה, זוכה ועונה אמן לעולם הבא, מנין ברוך ה׳ אלהי ישראל (מן העולם) [מהעולם] ועד העולם אמן ואמן (שם מא יד), מהו אמן ואמן, אמן בעולם הזה, ואמן לעולם הבא, (מח) לכך נאמר זובח תודה יכבדנני:

הערות ותקונים

במות הרשע, ובכתוב אחר נאמר כי לא אחפוץ במות המת (יחזקאל יח לב): (לט) אמרו רבותינו מעשה היה ברבינו הקדוש, עיין ירושלמי יבמות פי״ב ה״ו (דף יג ע״א), ושם הוא בסגנון אחר, וכן נשנה בב״ר פפ״א אות ב׳ ע״ש: (מ) בסימוניא, הוא שם מקום: (מא) יצאו, בכ״י רח״ס נמצא המלה הזאת בסוף הדף ואח״כ חסר דף שלם, ומתחיל בדף שלאחריו במלת שעיתי לידו והוציאה והנה ידו מצורעת כשלג. (הוא להלן באות ט״ו ע״ש בהערה סו): (מב) את ר׳ לוי בר סיסין, וכ״ה בכ״י רומי ר׳ לוי בן סיסין, וצ״ל: „לוי בר סיסי״, וכן בב״ר נאמר ר׳ לוי בר סיסי, ומלת רבי מיותר, וצ״ל בר סיסי ובירושלמי נאמר לנכון לוי בר סיסי, והעירותי על זה כבר בהמגיד בהשגות אשר כתבתי על תולדות ר׳ לוי: (מג) אמר לו תשובה גדולה היה לך להשיבם כו׳, עיין בירושלמי מה הדין דכתיב אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת אם אמת למה רשום ואם רשום למה אמת אמר ליה עד שלא נתחתם גזר דין רשום משנתחתם גזר דין אמת, ועיין בב״ר שם קלת בשינויים וכן עיין בחזית פ״א פס״ו, ובאופן אחר נמצא זה ביבמות בבלי ק״ה ע״א ע״ש: (מד) שנאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳, בנדפס אות ו׳ נמצא הוספה ותאמר שהוא מקובל אמר הקב״ה הן ונשלמה פרים שפתינו, למה שאין תשובה לפני הקב״ה יותר מן הודייה: (מה) אתה מוצא, מובא בילקוט תהלים רמז תשס״ג בשם התנחומא: (מו) אלא יכבדנני, דורש תוספת הנון לרבוי, וכן דרשו סנהדרין מג ע״ב ובוי״ר פ״ט אות ב׳: (מז) אמר ר׳ יהודה בן גדיא, וכן הוא בכ״י רומי, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תשמ״א בשם התנחומא, והמאמר הזה הובא גם בתשב״ץ סימן רמ״ט בשם תנחומא, והוא הביא הגי׳ בר גוריון ויש לתקן בר גדיא, ובנדפס נשמטו המלות „בן גדיא״: (מח) לכך נאמר זבח תודה יכבדנני, בנדפס נוסף אמר ר״ע כל מי שאומר שירה בעולם הזה זוכה

 נומר

[י] (מט) **וזאת** תורת זבח השלמים. [גדולה שלמים] שהן עושין שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, (נ) ר׳ אלעזר הקפר אומר גדול השלום שאפילו ישראל (נא) עובדין ע״ז, ועושין חבורה אחת, אין מדת הדין פוגעת בהם, שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו (הושע ד יז), אמר ר׳ לוי גדול השלום שאין חותם בברכת כהנים אלא שלום, שנאמר וישם לך שלום (במדבר ו כו), (נב) אמר ר׳ שמעון בן גמליאל גדול הוא השלום שכתב הקב״ה דברים בתורה שלא היו, אלא בשביל השלום, אלו הן, שכשמת יעקב ויראו אחי יוסף כי מת אביהם וגו׳ (בראשית נ טו), מה עשו (נג) הלכו אצל בלהה ואמרו לה הכנסי אצל יוסף ואמרי לו, אביך צוה לפני מותו לאמר (שם שם טז), ומעולם לא צוה יעקב מכל הדברים האלו כלום, אלא מעצמן אמרו דבר זה, אמר רבן שמעון בן גמליאל ראה כמה דיו משתפך, וכמה קולמוסין משתברין, (נד) (וכמה ינוקין מתרצעין), וכמה עורות (אבודין) [עבודין], [וכמה ינוקין מתרצעין], ללמד דבר שלא היה בתורה, ראה כמה גדול כח השלום, וכן אתה מוצא בשרה, (נה) כיון שבאו מלאכי השרת לאברהם ואמרו לו למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן (שם יח יד), באותה שעה ותצחק שרה בקרבה לאמר וגו׳ [ואדוני זקן] (שם שם יב), והקב״ה לא אמר לאברהם [אלא] למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי, וכל כך למה בשביל השלום, ולעולם הבא, כשיחזיר הקב״ה את הגליות לירושלים, בשלום הוא מחזירן, שנאמר שאלו שלום ירושלים (תהלים קכב ו), וכן הוא אומר הנני נוטה אליה כנהר שלום (ישעיה סו יב):

[יא] **וידבר** ה׳ וגו׳ קח את אהרן ואת בניו אתו ואת הבגדים (ויקרא ח א ב), (נו) זש״ה אשרי תבחר ותקרב ישכן חצריך (תהלים סה ה), אשרי מי שבחרו הקב״ה, אעפ״י שלא קרבו, ואשרי מי שקרבו אעפ״י שלא בחרו, ואיזה זה שבחרו זה אברהם, (אבל לא קרבו אלא הוא עצמו קרבו), שנאמר אתה הוא ה׳ האלהים אשר בחרת באברם וגו׳ (נחמיה ט ז), [אבל לא קרבו אלא הוא קרב את עצמו]. יעקב בחרו הקב״ה, (נז) שנאמר יעקב אשר בחרתיך (ישעיה מא ח), ואומר כי יעקב בחר לו יה (תהלים קלה ד), ולא קרבו אלא הוא קרב את עצמו, שנאמר ויעקב איש תם יושב אהלים (בראשית כה כז), (נח) משה בחרו אבל לא קרבו, שנאמר (לולא) [לולי] משה בחירו וגו׳ (תהלים קו כג). דוד בחרו אבל לא קרבו, שנאמר ויבחר בדוד עבדו (שם עח ע), והוא קרב את עצמו, שנאמר חבר אני לכל אשר יראוך (שם קיט סג), אשריהם אלו שבחרן הקב״ה, אעפ״י שלא קירבן, בא וראה יתרו קרבו הקב״ה, אבל לא בחרו, רחב הזונה קירבה, אבל לא בחרה, אשרי אהרן בכפלים, שבחרו וקרבו, מנין שבחרו, שנאמר ובחור אותי

הערות ותקונים

לומר שירה לעולם הבא, שנאמר אז ישיר משה, אז שר לא נאמר אלא אז ישיר הוי כל מי שאומר שירה בעולם הזה זוכה לומר שירה לעולם הבא, לכך נאמר זבח תודה יכבדנני: (מט) וזאת תורת זבח השלמים, בנדפס אות ז׳ יש למחוק מן „הוי״ כי וזאת תורת זבח השלמים היא פתיחה להדרוש: (נ) ר׳ אליעזר הקפר, עיין ב״ר פל״ח ספרי נשא פסקא וישם לך שלום, במ״ר פי״א וילקוט נשא רמז תשי״א: (נא) עובדין ע״ז, בנדפס שאפילו ישראל עצמן עושין ע״ז, ויש לתקן כמו לפנינו: (נב) אמר רשב״ג, מובא בירושלמי פאה פ״א ה״א (דף טז ע״א), אמר רשב״ג בא וראה כמה הוא קשה אבק לשון הרע שדברו הכתובים דברי בדאי כדי להטיל שלום בין יוסף לאחיו, הה״ד ויצוו את יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר וגו׳ ולא אשכחן דפקד כלום. ועיין ב״ר פמ״ח אות י״ח וב״ר פ״ק אות ח׳ ובבלי יבמות ס״ה וי״ר פ״ט אות ט׳ דב״ר פ״ה: (נג) הלכו אצל בלהה, וכן לעיל בתנחומא כ״י שמות אות ב׳ למי צוו לבלהה, ורש״י ויחי נ טז ואת מי צוו את בני בלהה: (נד) וכמה ינוקין מתרצעין, פי׳ נלקים ברצועה, וזה צ״ל בסוף כמו שהשגתי בפנים, כי כאשר כתוב בכ״י הוא שלא כסדר, ונמצא לנכון מנדפס, וגם תקנתי „עבודין״ וגם בנדפס בטעות „אבודין״: (נה) כיון שבאו מלאכי השרת לאברהם ואמרו לו למועד אשוב אליך וגו׳, וכ״ה בכ״י רומי ובנדפס, ויש להביא פה הכתוב ויאמר שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך (בראשית יח י), ולפי זה הביא לנכון באותה שעה ותצחק שרה בקרבה (שם שם יב): (נו) זש״ה אשרי תבחר, מובא בילקוט תצוה רמז שע״ט בשם התנחומא, ובילקוט שמואל רמז צ״ג ג״כ בשם התנחומא, ובילקוט תהלים רמז תשפ״א, ובטעות נרשם בילקוט תהלים שם בצדו „מכילתא״ וצ״ל „תנחומא״: (נז) שנאמר יעקב אשר בחרתיך, בילקוט שם הביא שנאמר יעקב בחרתי בו, ובקרא כתיב וישראל בחרתי בו (ישעיה מד א), לכן יש לתקן בילקוט כמו שמובא לפנינו: (נח) משה בחרו,

זה

[מכל שבטי ישראל לי לכהן] (ש"א ב כח), ומנין שקרבו, שנאמר ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך (שמות כח א), לכך דוד משבחו אשרי תבחר ותקרב:

[יב] [קח את אהרן ואת בניו]. (נט) כתיב כבוד חכמים ינחלו [וכסילים מרים קלון] (משלי ג לה), הפסוק הזה משמש בברייתו של עולם, כבוד חכמים ינחלו, זה נח ובניו, וכסילים מרים קלון, זה דור המבול, הוא הדין כבוד חכמים ינחלו, זה שם, שנאמר ברוך ה' אלהי שם (בראשית ט כו), וכסילים מרים קלון, זה חם, שנאמר ויאמר ארור כנען (שם שם כה): ד"א כבוד חכמים ינחלו, זה אברהם, וכסילים מרים קלון, זה המלכים שהכה, כבוד חכמים ינחלו, זה יצחק, וכסילים מרים קלון, אלו אנשי גרר. כבוד חכמים ינחלו, זה יעקב, וכסילים מרים קלון, זה עשו ואלופיו. כבוד חכמים ינחלו, זה יהושע, וכסילים מרים קלון, אלו שלשים ואחד מלכים שהכה. כבוד חכמים ינחלו, זה דוד, וכסילים מרים קלון, זה גלית. כבוד חכמים ינחלו, זה עלי, וכסילים מרים קלון, אלו בניו שנאמר ובני עלי בני בליעל (ש"א ב יב). כבוד חכמים ינחלו, אלו בניו של אהרן, שנאמר קח את אהרן ואת בניו וגו' (ויקרא ח ב), (ס) למה נאמר כאן קח, א"ל הקב"ה למשה חייב אני לקיחה, קום אתה וגדלו בלקיחה, ואימתי לקח אהרן, בשעה שיצא הקצף על שונאיהן של ישראל, א"ל משה קח את המחתה ותן עליה אש (במדבר יז יא), א"ל אהרן מרי משה להרגני אתה מבקש, בני מפני שהקריבו לפני הקב"ה אש הדיוטות נשרפו, [שנאמר ויקריבו לפני ה' אש זרה וגו' ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם] (ויקרא י א ב), ואתה אומר קח את המחתה, בני הכניסו אש זרה ונשרפו, ואני אוציא אש קודש לחוץ ואני מת או נשרף, א"ל משה לך ועשה מהרה, שמתוך שאתה מסיח הם מתים, אלא הולך מהרה אל העדה וכפר עליהם (במדבר יז יא), כיון ששמע אהרן כך אמר (סא) אילו אני מת על ישראל איני כדיי, מיד ויקח אהרן כאשר דבר משה, לכך אמר הקב"ה למשה קח את אהרן, קבלהו בלקיחה, (סב) מה אהרן עתיד להציל בניי בלקיחה, אף אתה גדלהו בלקיחה, לכך נאמר קח את אהרן:

[יג] [קח את אהרן ואת בניו]. זש"ה מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז), זה אהרן ובניו, אם מן הדבר הזה, אף משה היה צדיק ולא היו בניו כמותו, ואף עלי היה צדיק ולא היו בניו כמותו, ושמואל צדיק [היה] ולא היו בניו כמותו, ולא הלכו בניו בדרכיו וגו' (ש"א ח ג). למה אתה אומר מתהלך בתומו צדיק, שראה בניו אחריו בחייו משמשים בכהונה גדולה, לפיכך קח את אהרן ואת בניו אתו:

[יד] (סג) ד"א קח את אהרן. א"ל הקב"ה פתה אותו בדברים, לפי שהוא בורח מן השררה, אין קח אלא לשון פיתוי, שכן נבוכדנצר אמר לנבוזראדן קחנו ועיניך שים עליו (ירמיה לט יב), וכן הוא אומר באמנו שרה, ותוקח האשה בית פרעה (בראשית יב טו), ולא היתה מבקשת לילך, ואף קח את אהרן לשון פיתוי, שהיה בורח מן השררה:

[טו] ואת כל העדה הקהל (ויקרא ח ג). א"ל הקב"ה למשה, חלוק לו כבוד כנגד כל ישראל, כדי שיראו אותו שהוא נכנס לכהונה גדולה ותתרה בהן, שלא יחלוקו על הכהונה כקרח וכעדתו, שאני יודע שעתיד עוזיה לעמוד ולחלוק על הכהונה, שנאמר זכרון לבני ישראל למען אשר לא יקרב איש זר וגו' (במדבר יז ה), (סד) הוא אינו מזרע לוי, כשם שהיה קרח, (סה) א"ל זכרון שאתה עשה לקרח אתה עושה לו, א"ל לא

הערות ותקונים

זה חסר בילקוט, ונשמט מן משה עד דוד: (נט) כתיב כבוד חכמים ינחלו, בנדפס אות ט' מתחיל זש"ה כבוד חכמים ינחלו, והמאמר מובא בילקוט שלח רמז תתקל"ה ונרשם בגלדו „מדרש" וצ"ל „תנחומא". והביא המאמר בסדר אחר, ומן המאמר ד"א כבוד חכמים ינחלו אלו ישראל הוא מתנחומא כ"י פ' תצוה אות ז': (ס) למה נאמר כאן קח א"ל הקב"ה למשה, מובא בילקוט לו רמז תקי"ד בשם התנחומא: (סא) אילו אני מת על ישראל איני כדאי, פי' וכי איני כדאי שאמות על ישראל: (סב) מה אהרן עתיד להציל בניי בלקיחה, בנדפס מה אהרן הציל את בני בלקיחה, והגי' לפנינו יותר ברורה: (סג) ד"א קח את אהרן א"ל הקב"ה פתה אותו בדברים, מובא בילקוט רמז תקי"ד בשם התנחומא, והדרשה על מתהלך בתומו הגיה אחר זה: (סד) הוא אינו מזרע לוי כשם שהיה קרח, בנדפס נוסף „ולא מזרע אהרן הוא": (סה) א"ל זכרון שאתה עשה לקרח אתה עשה לו, וכ"ה בכ"י רומי (ובכ"י רה"ס חסר דף שלם), אבל בנדפס נוסף לפני זה „מיד

יהיה כקרח וכעדתו (במדבר יז ה), א"ל והיאך אתה עושה לו, א"ל כאשר דבר ה' ביד משה לו (שם שם), א"ל (סו) כשם שעשיתי לידך, ויוציאה (מחיקו) והנה ידו מצורעת כשלג (שמות ד ו), כך אני עשה לו, לפיכך ואת כל העדה הקהל:

[מז] **ואת** כל העדה הקהל וגו' (ויקרא ח ג). א"ל להיכן, א"ל אל פתח אהל מועד, א"ל משה רבינו, (סז) רבונו של עולם ששים רבוא אנשים וששים רבוא בחורים היאך אעמידם פתח אהל מועד, ואינו אלא בית סאתים, ואתה אומר ואת כל העדה הקהל, א"ל הקב"ה ועל דבר זה אתה תמיה, השמים האלו לא כדוק של עין הוא, ואני עשיתים (סח) מסוף העולם ועד סופו, [שנאמר] הנוטה כדוק שמים [וימתחם כאהל לשבת] (ישעיה מ כב), ואף לעתיד לבא כך אני עושה לציון, כל [אותן] האוכלוסין (אותן) מאדם הראשון ועד שיחיו המתים היאך הם עומדין, והם עתידין לומר צר לי המקום גשה לי ואשבה (ישעיה מט כ), מה אני אעשה להם, אני מרחיבה, שנאמר הרחיבי מקום אהלך (שם נד ב), מהיכן אתה למד מהר סיני, כיון שנגלה עליו הקב"ה, מה כתיב רכב אלהים רבותים אלפי שנאן וגו' (תהלים סח יח). (סט) אמר ר' אבדימי (ע) דמן חיפה אני שניתי במשנתי כיון שנגלה הקב"ה על הר סיני ליתן את התורה, ירדו עמו (עא) עשרים ושנים אלף מרכבות, (עב) אמר ר' ברכיה [הכהן] שצפה הקב"ה שאין עומדין (עג) במימיהם אלא שבטו של לוי, לפיכך ירד (עד) כנגד מחנה הלוים. (עה) אמר ר' ינאי אם כן מהו רכב אלהים רבותים, אלא כ"ב אלף מרכבות ירדו עם הקב"ה, וכל מרכבה ומרכבה כמרכבה שראה יחזקאל בן בוזי, והיה מחזיק, אלא מעשה נס היה, אמר הקב"ה הרחב הארץ וקבל בני בני אמונות, וכן אתה מוצא לעולם הבא, שהקב"ה מרחיב את ירושלים, שנאמר (וארכה) [ורחבה] ונסבה למעלה וגו' (יחזקאל מא ז), עד שעולה לשמים, ואין מעלה אלא שמים, שנאמר (עו) כי גדול מעל (השמים) [שמים חסדך] (תהלים קח ה), כיון שמגעת עד לשמים אומרת צר לי המקום וגו' (ישעיה מט כ), (עז) אעפ"י כן הקב"ה מעלה מן השמים לרקיע, ומן שני לשלישי, ומן שלישי לרביעי, ומרביעי לחמישי, ומחמישי לששי, ומששי לשביעי. (עח) אמר ר' אלעזר בן יעקב

הערות ותקונים

ויזעף עזיהו בידו [נ"ל ובידו] מקטרת להקטיר ובזעפו עם הכהנים והצרעת זרחה במצחו (דה"ב כו יט) (סו) כשם שעשיתי לידך ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג, לעיל בהערה מ"א הערותי שחסר בכ"י רח"ס דף שלם, והדף הסמוך מתחיל שעשיתי לידך: (סז) רבונו של עולם ששים רבוא אנשים וששים רבוא בחורים היאך אעמידם פתח אהל מועד, עיין ב"ר פ"ה מובא בילקוט בראשית רמז ז', ועיין וי"ר פ"י אות ט', שאמרו זה אחד מהמקומות שהחזיק מועט את המרובה, וע"ש המאמר בשינוים: (סח) מסוף העולם ועד סופו, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס מראש העולם ועד סופו: (סט) אמר ר' אבדימי דמן חיפה, נשנה בפסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השלישי (דף קז ע"ב) ועיין בפסיקתא רבתי פכ"א פסקא עשרת הדברות סי' ז' ועיין בשמ"ר פכ"ט: (ע) דמן חיפה, ובפסיקתא איש חיפה, והוא שם מקום, עיין תבואות הארץ דף קה ע"ב: (עא) עשרים ושנים אלף מרכבות, עיין בפסיקתא שם, ועיין בהערה קמ"ז, והגי' של הפסיקתא יותר נכונה, כתות של מלאכי השרת, כי מרכבות הוא מאמר אחר: (עב) אמר ר' ברכיה, מלת „הכהן" הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, גם בנדפס אות י"ב (שהוסיף המדפיס ממאנטובה) ובפסיקתא אמר ר' ברכיה הכהן ברבי: (עג) במימיהן. וכ"ה בכ"י רח"ס ובכ"י רומי נשמטה המלה הזאת משגגת המעתיק, ובנדפס (שהוסיף המדפיס המנטובי ע"פ כ"י אחד) הגי' באמונתן, וכן בפסיקתא הגי' באמונתם, והערותי שם בהערה קמ"ה כ"ה בתנחומא (הנדפס) ט, אולם בילקוט יתרו רמז רפ"ו ובילקוט תהלים רמז תשנ"ו ובכ"י אקספארד הגי' במומיהן ופי' בשבועתם, שבועה תרגום מומי, ומזה תראה בפסיקתא רבתי פכ"א אמר ר' לוי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכל השבטים אינם עומדים בשבועתם בתומיהם, ושבט של לוי עומד בתומיא כו', ברור שהיתה הגירסא במומיהם, ואחד רשם בגלו הפי' „בשבועתם" ואח"כ הובא פנימה, וכן עומד בתומיא, וצ"ל במומיא: (עד) כנגד מחנה הלוים, כי מספר שבט לוי כ"ב אלף היה: (עה) אמר ר' ינאי אם כן מהו, כן צ"ל גם בנדפס: (עו) כי גדול מעל שמים חסדך, בנדפס בטעות כי גדול עד שמים חסדך, והוא פסוק בתהלים נז יא, והכוונה אל הכתוב שלפנינו כי דורש מלת מעל, וראיתי בדפוס מאנטובה מובא לנכון הכתוב כי גדול מעל שמים חסדך, רק בטעות על שמים במקום מעל: (עז) אעפ"כ הקב"ה מעלה מן השמים לרקיע ומן שני לשלישי כו', וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס שהוסיף המאנטובה אעפ"כ מה הקב"ה עושה מביא עננים ומעלה מן שמים לרקיע השני וכן לכלם: (עח) אמר ר' אלעזר בן יעקב, בכ"י רומי ובכ"י רח"ס אמר ר' אליעזר בן יעקב, ובנדפס אמר ר' אליעזר, והמלות בן יעקב השמיט, ובדפוס מאנטובה הגירסא אמר ר' אלעזר:

וכילד

עד שמגעת לכסא הכבוד, (עט) וכיצד הן עולין, הקב"ה מביא עננים והן מפריחן, שנאמר מי אלה כעב תעופינה (ישעיה ס ח), וכל אחד ואחד מן הצדיקים יש לו חופה בפני עצמו, שנאמר וברא ה' על [כל] מכון הר ציון ועל מקראיה [וגו' כי על כבוד חופה] (שם ד ה), כיון שמגעת לכסא הכבוד, הקב"ה אומר להם אני ואתם נהלך בעולם, שנאמר והתהלכתי בתוככם (ויקרא כו יב), (פ) והקב"ה יושב באמצע והצדיקים מראין אותו באצבע, שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו וגו' (ישעיה כה ט), ואומר כי זה אלהים אלהינו עולם ועד הוא ינהגנו על מות (תהלים מח טו), לפי שהאומות אומרים, ואמר אי אלהימו (דברים לב לז), לפיכך ישראל אומרים כי זה אלהים אלהינו [עולם ועד] הוא ינהגנו על מות: חסלת פרשת צו

פרשה שמיני

[א] ויהי ביום השמיני וגו' (ויקרא ט א). (א) זש"ה שומר מצוה לא ידע דבר רע (קהלת ח ה), מי היה זה אהרן, שנאמר ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים (ויקרא ח לג), ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה שבעת ימים (שם שם לה), אמר להם משה שמרו אבילות ימים שבעה, ושמרתם את משמרת ה' (שם), א"ל משה שמרו את משמרת ה', שכך שימר הקב"ה שבעת ימי אבילות, עד שלא הביא את המבול, ומנין שנתאבל, שנאמר וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ [ויתעצב אל לבו] (בראשית ו ו), אין ויתעצב אלא אבל, שכן בדוד הוא אומר, (ב) (ותהי התשועה לאבל בכל העם כי) [ותהי התשועה ביום ההוא לאבל לכל העם כי שמע העם ביום ההוא לאמר] נעצב המלך על בנו (ש"ב יט ג), (ג) וכן עזרא אמר לישראל בשעה שהיו בוכים איש אל אחיו ואיש אל בנו, לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים וגו' ואל תעצבו כי חדות ה' הוא מעוזכם (נחמיה ח י), לכך נאמר ויתעצב אל לבו, באותה שעה שימר הקב"ה שבעת ימי האבל, עד שלא הביא את המבול, שנאמר ויהי לשבעת הימים [ומי המבול היו על הארץ] (בראשית ז י), וכן משה אומר לאהרן הכהן ולבניו כשם שנתאבל הקב"ה על עולמו עד שלא הביא את המבול, כך שמרו את האבל עד שלא יגע בכם,

הערות ותקונים

(עט) וכיצד הן עולין הקב"ה מביא עננים, כ"ה גם בכ"י רומי ורה"ס ובנדפס וכיצד הן עולין עד שהעליון עולה התחתון אוכל ושותה וישן, ומה שהקב"ה עושה מביא עננים והם מפריחים: (פ) והקב"ה יושב באמצע והצדיקים מראין אותו באצבע, בנדפס בטעות והקב"ה יושב באמצע הצדיקים ומראין אותו באצבע, צ"ל והקב"ה יושב באמצע, והצדיקים מראין אותו באצבע, ועיין בתנחומא במדבר אות י"ז, ולא עוד אלא שמראין אותו באצבע, שנאמר כי זה אלהים אלהינו וגו':

(א) זש"ה שומר מצוה, מובא בילקוט שמיני רמז תק"כ ובילקוט קהלת רמז אלף ע"ח בשם התנחומא.

והמדפיס דפוס מאנטובה הוסיף גם פרשת שמיני מן התנחומא שלנו (מן אות א' עד סוף אות ו'), ובסוף סיים „כאן נשלמו חדושים מפנינים מה שמצאתי נוסף על הראשונים". ובסיום המאמר (סוף אות ו') אחר הוי עמל ויגודל ארץ רצה ויתר גוים כתוב עוד שלשה דברים נתקשה משה והראה לו הקב"ה וכו' וכ"ה בכל הדפוסים והכוונה כי בהכ"י אשר העתיק ממנו נמצא אחר הסיום הנ"ל מאמר שלשה דברים נתקשה משה והראה לו הקב"ה, כמו שתראה לפנינו בהכ"י ריש אות י"א, וכאשר בא המעתיק המאנטובי לזה המאמר קצר בלשונו והציג תיבת „וכו'", לפי שנמצא המאמר הזה בתנחומא הנדפס (אות ח') לכן לא רצה להכפיל הדברים. גם זאת אעיר כי המדפיסים האחרונים הציגו המלות „כבר היו לעולמים" על אות ט' המתחיל ויהי ביום השמיני ר' תנחומא ור"ח רבה ור"ב בשם ר"א אמר וכו', ובאמת גם המאמר בנדפס אות ז' המתחיל ילמדנו רבינו כמה בהמות טהורות יש בעולם, הוא ג"כ ישן, ונדפס בקאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, וגם על זה סובבים המלות „כבר היו לעולמים". ועוד זאת עשו שהקדימו מאמר ילמדנו רבינו לפני המאמר ויהי ביום השמיני (אות ט'), ובדפוס מאנטובה הוא בהיפך אחר הסיום (מסוף אות י"ב) וישאם בכתנותם מתחיל המאמר ילמדנו רבינו. וגם זה אעיר כי בסוף המאמר (מאות ח') המסיים אמר להם הקב"ה כל מי שקיים יבא ויטול שכרה, בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא נמצא כך אמר להם הקב"ה כל מי שלא אכל בשר חזיר ושקצים ורמשים יבא ויטול שכרן, באותה שעה הם נוטלין אפופסין שלהן שנאמר אוכלי בשר החזיר השקץ והעכבר יחדו יסופו וגו': (ב) ותהי התשועה לאבל, תקנתי בפנים כמו שהוא בקרא, וגם בכ"י רה"ס מובא הקרא בשינוי ממה שהוא לפנינו, ותהי התשועה ביום ההוא לאבל על ישראל כי אמר העם כי נעצב המלך על בנו, בכ"י רומי מובא נכון כמו שהוא בקרא, ובילקוט מובא רק סוף הכתוב כי נעצב המלך אל בנו, מלת כי יש למחוק ובמקום אל צ"ל על: (ג) וכן עזרא אמר, פסוק הוא בנחמיה, וספר נחמיה היה נקרא **עזרא**:

השקדם

והיו משמרים ולא היו יודעים על מה משמרים, למה שומר מצוה לא ידע דבר רע ועת ומשפט ידע לב חכם (קהלת ח ה):

[ב] [ושומר מצוה לא ידע דבר רע וגו']. זה משה שכבר א"ל הקב"ה ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי (שמות כט מג), (ד) מתקדש אני שם בכבודי, והיה משה משמש בשבעת ימי המילואים, ומתיירא לומר שמא מדת הדין פוגעת בו, שנאמר ונקדש בכבודי, ולא עשה אלא אמר לאהרן שמרו אבילות שבעת ימים, שכך אמר לי הקב"ה כי כן צויתי, כיון ששמרו שבעת ימי האבל (ה) ובא יום השמיני נכנסו נדב ואביהוא להקריב, פגעה בהם מדת הדין ונשרפו, שנאמר ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם וימותו לפני ה' (ויקרא י ב), בא משה ואמר לאהרן הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש (שם שם ג), (ו) והיכן דיבר במדבר סיני, ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי (שמות כט מג), לכך נאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע וגו':

[ג] ויהי ביום השמיני וגו'. זש"ה אמרתי להוללים אל תהולו וגו' (תהלים עה ה), מהו אמרתי להוללים אל תהולו, (ז) למי שהוא מזמר במחולת מחנים, וכן הוא אומר לחול במחולות (שופטים כא כא): (ח) (שאין השמחה ממתנת לאדם) אמרתי להוללים אל תהולו, למה לא מי ששמח היום שמח למחר, ולא מי שמיצר היום מיצר למחר, שאין שמחה ממתנת לאדם, וכן הוא אומר לשחוק אמרתי מהולל וגו' (קהלת ב ב), רצונך לידע שהרי שמחתו של הקב"ה לא המתינה, אימתי כשברא הקב"ה את עולמו היתה שמחה גדולה לפניו, שנאמר ישמח ה' במעשיו (תהלים קד לא), ואומר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א לא), ללמדך שהיה הקב"ה מתנאה ומשתבח במעשיו, וצוה לאדם הראשון מצוה קלה ולא קיימה, מיד נתן לו (ט) אפופסין, שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם ג יט), וכביכול לא המתין בשמחתו ואמר לא בראתי את הכל אלא בשביל האדם, ועכשיו הוא מת, מה הנאה יש לי, [ומה אם הקב"ה] לא המתין, בני אדם על אחת כמה וכמה, [לכך נאמר אמרתי להוללים אל תהולו]: אברהם כמה שמח, נתברך בעולם, ונתגדל והרג כמה מלכים, והקנה להקב"ה שמים וארץ, ונתן לו הקב"ה בן למאה שנה, ומל אותו, וגידלו, ולסוף נאמר לו קח נא את בנך את יחידך וגו' והעלהו שם לעולה (שם כב ב), ועשה מהלך שלשה ימים, שנאמר ביום השלישי וגו' (שם שם ד), חזר מהר המוריה וקבר את שרה, לא מצא מקום לקוברה עד שקנה בארבע מאות שקל כסף, (י) ואחר כך קפצה עליו זקנה, (יא) ומה אם אברהם הצדיק כך, שאר בני אדם על אחת כמה וכמה: יצחק

הערות ותקונים

(ד) מתקדש אני שם בכבודי, בכ"י רומי מתקדש אני במי שהוא מכבדני, ובנדפס מתקדש אני שם במכבדי: (ה) ובא יום השמיני, בכ"י רומי ובא יום השביעי, ונוסף בצדו „שהוא שמיני למלואים, דיום ראשון של המלואים לא היה בכלל ז' ימי הישיבה, שלא היה לינו עמו, והכתוב אומר ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה שבעת ימים, כן הזהיר משה את אהרן ואלעזר ואיתמר אחר גויעת נדב ואביהוא שלא לצאת מפתח אהל מועד עד הלילה שהוא ליל ט' מתחלת ימי המלואים": (ו) והיכן דבר במדבר סיני, בכ"י רומי והיכן דבר בהר סיני ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי, הוא אשר דבר ה' לאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע ועת משפט ידע לב חכם זהו משה ויהי ביום השמיני קרא משה, וגם בכ"י רח"ס סיים כן, רק שם נאמר לכך שומר מצוה, ובנדפס אות א' שהוסיף המדפיס ממנטובה גירסא אחרת, והיכן דבר במדבר סיני ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי, וכן משה אמר לאהרן העת שאמר לי בקרובי אקדש חשבתי כי בי או בך יפגע, ועכשיו אני יודע כי הם גדולים ממני וממך, וידם אהרן, היה לו הדבר לנחמה, לכך נאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע: (ז) למי שהוא מזמר במחולת מחנים, צ"ל כמחולת מחנים (שה"ש ז ב), ודורש הוללים כמו חוללים שה"א וחי"ת מתחלפים, ועיין בפסיקתא פסקא אחרי מות, וע"ש בהערה כ"ז, גם עוד שם דף קע ע"א ובהערה כ"ג. ובכ"י רח"ס למי שהוא מזמר בקול מחנים, ובנדפס אות ב' שהוסיף המדפים ממנטובה הלשון משובש, מהו אמרתי להוללים למה לפי שהוא מזכיר כמחולת המחנים, צ"ל מהו אמרתי להוללים למי שהוא מזמר כמחולת המחנים, ובכ"י רומי חסר זה ומתחיל אמרתי להוללים אל תהולו למה לא מי ששמח היום כו' והוא המאמר שלאחריו: (ח) שאין השמחה ממתנת לאדם, הסגרתי כי נשתרבב משורה שלאחריה, וכ"ה בטעות בכ"י רח"ס ובנדפס (הוספת המדפים המנטובי): (ט) אפופסין. עיין פ' ויקרא הערה ס"ח: (י) ואח"כ קפצה עליו זקנה, בכ"י רח"ס סיים שנאמר ואברהם זקן, עיין ב"מ פ"ז ע"ב סנהדרין ק"ז ע"ב ובלקח טוב תולדות כז ע"ב: (יא) ומה אם אברהם הצדיק כך. בכ"י רומי ובכ"י רח"ס הגירסא ומה

אם

(לא המתין בשמחתו) (*יא) [אף הוא כמה שמח], מילטו הקב"ה מן החרב ומן (יב) (השרפה) [האש] (ומאנשי גרר) (יג) [והצילו מאנשי גרר], (יד) והודיע להם [מי היה ובאו הן אצלו], שנאמר ואבימלך הלך אליו מגרר [וגו' ויאמרו ראה ראינו כי היה ה' עמך] (בראשית כו כח), ולא המתין בשמחתו, אלא ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות (שם כז א), ומה יצחק עולתו של הקב"ה כך, (טו) והרשעים על אחת כמה וכמה, [לכך נאמר אמרתי להוללים אל תהולו]: יעקב בכורו של הקב"ה, שנאמר בני בכורי ישראל (שמות ד כב), כמה שמח, ראה סולם, ומלאכי אלהים עולים ויורדים, (בראשית כח יב) ומביטים בו, והקב"ה עומד למעלה ממנו, שנאמר והנה ה' נצב עליו וגו' (שם יג). (טז) והלך אצל לבן וברח מפני עשו, ונעשה עבד ללבן עשרים שנה, ולסוף העשיר, והוליד בנים, וחזר בשלום, ופגע בעשו וניצול הימנו, ושילם את נדרו, ובסוף לא המתין בשמחתו, אלא ותצא דינה וגו' (שם לד א), ובאתה לו צרת יוסף, ומה אם יעקב הצדיק, אדם שאמר לו הקב"ה אשר בך אתפאר, שנאמר ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מט ג), לא המתין בשמחתו, הרשעים על אחת כמה וכמה, [לכך נאמר אמרתי להוללים אל תהולו]: יהושע כמה שמח, הרג שלשים ואחד מלכים, והנחיל לישראל את הארץ וחילקה, ונתנו לו כל ישראל כתף, ואמרו כל איש אשר ימרה את פיך וגו' (יהושע א יח), מה שלא זכה משה רבינו, ולא המתין בשמחתו, אלא מת בלא בנים, לכך נאמר אמרתי להוללים אל תהולו: עלי כמה שמחה שמח, שהיה מלך, ואב בית דין, וכהן גדול, שנאמר ועלי [הכהן] יושב על הכסא על מזוזת היכל ה' (ש"א א ט), (יז) [ועלי הכהן שהיה כהן גדול יושב על הכסא שהיה מלך, על מזוזת היכל ה' שהיה אב בית דין], ולא המתין בשמחתו, אלא ויהי (בהזכירו) [כהזכירו] את ארון (ה') [האלהים] ויפל מעל הכסא אחורנית וגו' (שם ד יח), ומתו שני בניו חפני ופנחס, ומה (הצדיקים) [עלי הצדיק] כך, הרשעים על אחת כמה וכמה, לכך נאמר אמרתי להוללים אל תהולו: אין אתה מוצא איש ואשה שראתה שמחות כאלישבע בת עמינדב (יח) [אשתו של אהרן, שנאמר ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב] (שמות ו כג), (יט) ראתה בעלה כהן גדול משמש בכהונה גדולה ונביא, ומשה אחי בעלה מלך ונביא, ובניה סגני כהונה, ואחיה נחשון ראש לכל שבטי ישראל, ולא המתינה בשמחתה, אלא נכנסו שני בניה להקריב קרבן, ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם וימותו לפני ה' (ויקרא י ב), לכך נאמר אמרתי להוללים אל תהולו: וכן שלמה אמר לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב ב), (כ) מעשה באחד (כא) מגדולי בבל, (כב) שהיה משיא את בנו, ועשה סעודה גדולה לחכמים, אמר לבנו עלה והבא לנו חבית יין פלונית מן העלייה, עלה לעלייה הכישו

הערות ותקונים

אם אברהם הצדיק לא המתין בשמחתו הרשעים על אחת כמה וכמה, לכך נאמר אמרתי להוללים אל תהולו: (*יא) אף הוא כמה שמח, תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס: (יב) ומן השרפה, תקנתי ומן האש כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, והמדפיס ממנטובה השמיט המלות ומן השרפה: (יג) והצילו מאנשי גרר, כן הוא בכ"י רומי ורח"ס: (יד) והודיע להם, הוספתי מי היה ובאו הן אצלו כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס: (טו) והרשעים על אחת כמה וכמה, בכ"י רומי ורח"ס סיים, לכך נאמר אמרתי להוללים אל תהולו, וכן אצל יעקב, והוספתי כן בפנים: (טז) והלך אצל לבן כו'. בכ"י רומי ורח"ס הגי' והלך אצל לבן והוליד בנים והעשיר ובא בשלום ושלם את נדרו ולבסוף לא המתין בשמחה: (יז) ועלי הכהן שהיה כהן גדול. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס, וכן הוא באגדת בראשית פמ"ב: (יח) אשתו של אהרן. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס אות ב' שהוסיף המדפיס ממנטובה: (יט) ראתה בעלה כהן גדול, וכן הוא בפסיקתא פסקא אחרי מות (דף קע ע"א) והעירותי שם בהערה מ"ח ארבע שמחות כ"ה בקה"ר ותנחומא אחרי מות וילקוט, אבל בוי"ר אחרי מות ובזבחים קב ע"א ובסדר עולם פ"ד חמש שמחות היתה אלישבע יתרה על בנות ישראל, יבמה מלך, אישה כהן גדול, בנה סגן (פירש"י אלעזר), בן בנה (פנחס) משוח מלחמה, ואחיה (נחשון) נשיא: (כ) מעשה באחד, מובא בפסיקתא אחרי מות (דף קסט ע"ב): (כא) מגדולי בבל, כ"ה בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס מגדולי כבול, ובפסיקתא שם מגדולי הדור שהיו בבבל, והעירותי שם בהערה מ"א בכ"י כרמולי ובוי"ר מגדולי כבול, גם בסיום המאמר הגי' שם ר' זכאי דמן כבול, ובכ"י אקספארד וקה"ר הגי' כמו בפסיקתא, ובתנחומא ריש שמיני (הוא המאמר שלפניו) הגי' מגדולי בבל, אך בהסיום גם שם ר' זכאי דכבול: (כב) שהיה משיא את בנו, כן הוא גם בכ"י רומי ורח"ס, ובנדפס נוסף שהיה משיא את בנו ברביעי שלו, ובפסיקתא שם שהיה משיא את בנו ברביעי בשבת והעירותי שם הערה ע"ב בוי"ר הגי' שהיה משיא את בנו וברביעי שלו זימן אורחים א"כ הכוונה שרביעי לשבעת ימי המשתה עשה סעודה,

נחש בין החביות ומת, המתין אביו עם המסובין ושהה ולא בא, אמר אביו אעלה ואראה מה עשה בני, עלה אביו מצאו מושלך בין החביות מת, מה עשה אותו חסיד, המתין בעצמו עד שאכלו האורחין ושתו כל צרכן, כיון שגמרו אמר לברך ברכת חתנים באתם על בני, ברכו עליו ברכת אבלים, להכניסו לחופה באתם, הכניסוהו לקבורה, (כג) עלה ר' זכאי דכבול, ואמר לשחוק אמרתי מהולל:

[ד] **ויהי** ביום השמיני. (כד) זש"ה צדיק כתמר יפרח וגו' (תהלים צב יג), זה אהרן, שנאמר (ופרח) [והנה פרח] מטה אהרן (במדבר יז כג), כל האילנות נוטעין אותן והן עולין לעצמן, אבל התמרה הזו נוטעין אותה ומעלה שרשין מכל צדדיה, כך היה אהרן נטע ועלו שרשים, אלו בניו של אהרן, אלעזר בנו, פנחס בנו, אבישוע בנו (דה"א ו לה), צדיק כתמר יפרח, היכן נטע, שתולים בבית ה' (תהלים שם יד), (כה) ומפתח אהל מועד לא תצאו (ויקרא ח לג), לכך נאמר ויהי ביום השמיני:

[ה] [**ויהי** ביום השמיני קרא משה וגו']. (כו) אמרו רבותינו כל אותן הימים שהיה משה בסנה, אמר לו הקב"ה לך בשליחותי, והוא אומר שלח נא ביד תשלח (שמות ד יג), כך היום הראשון והשני, אמר לו הקב"ה אני מפתה אותך, ואתה אומר שלח, חייך אני פורעה לך, למחר כשיעשה את המשכן תהא סבור בעצמך שתשמש בכהונה גדולה, ואני אומר לך קרא לאהרן שישמש, לכך נאמר קרא משה לאהרן ולבניו. יש קריאה שהיא לשובע, [ויש קריאה לרעב, מנין לשובע] שנאמר וקראתי אל הדגן והרביתי אותו (יחזקאל לו כט), ולרעב מנין, [שנאמר] קרא ה' לרעב וגו' (מ"ב ח א), יש קריאה לגדולה, שנאמר קרא משה, א"ל משה כך אמר לי הקב"ה למנות אותך כהן גדול, אמר לו אהרן אתה יגעת במשכן, ואני נעשה כהן גדול, א"ל חייך אעפ"י שאתה נעשה כהן גדול כמו שאני נעשה, שכשם ששמחת לי בגדולתי, כך אני שמח לך בגדולתך, ואימתי שמח לו, בשעה שאמר לו הקב"ה, ועתה (לך) [לכה] ואשלחך אל פרעה (שמות ג י), א"ל הקב"ה לך הדבר שמור, א"ל משה בי אדוני (שם ד י), (כז) בייא אתה מעביר עלי, אחי גדול ממני, ואני הולך לפניו, א"ל הקב"ה [חייך] שאמרת כראוי, ואעפ"י כן וראך ושמח בלבו (שם יד). אמר ר' שמעון בן יוחי א"ל הקב"ה אותו הלב ששמח לגדולתו של אחיו, ונתנו אותם אבנים טובים עליו, לפיכך כל אותן שבעת הימים שהיה משה עוסק במשכן, הוא היה זורק את הדם ומקטיר את החלבים, א"ל הקב"ה מה אתה סבור שתהיה כהן גדול, קרא לאחיך שישמש כהן גדול, לכך ויהי ביום השמיני קרא משה [לאהרן ולבניו ולזקני ישראל], ולמה אל זקני ישראל, בשביל לגדלו בפני הזקנים, א"ל הקב"ה קרא לזקנים ומנה אותו בפניהם, שלא יהו ישראל אומרים מעצמו נעשה כהן גדול, לפיכך ולזקני ישראל:

[ו] **ויאמר** אל אהרן קח לך עגל (ויקרא ט ב), למה לא נאמר לו פר אלא עגל, א"ל שעל ידי העגל (כח) נתפקפקה הכהונה בידך, ועל ידי העגל היא מתבוססת בידך, ולא עוד אלא שלא יהו ישראל אומרים יש להם עונות ממעשה העגל, לפיכך אמר הם יקריבו עגל, שנאמר ואל בני ישראל תדבר לאמר קחו שעיר עזים לחטאת ועגל וגו' (שם שם ג), כדי שידעו שנתכפר להם על מעשה העגל, אמר להם הקב"ה בעולם הזה נתכפר להם על ידי קרבנות, ולעולם הבא אני מוחל עונותיהם שלא בקרבן, שנאמר אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך למעני וחטאתיך לא אזכור (ישעיה מג כה):

[ז] **וידבר** ה' אל אהרן [לאמר] יין ושכר אל תשת (ויקרא י ח ט). למה הוא מצווה על היין, שכל השותה יין, חבורות ופצעים ובושה וחרפה באות עליו, (כט) ורוח הקדש

הערות ותקונים

ולפי גי' הפסיקתא נקט לשון זה ע"פ המשנה ריש כתובות בתולה נשאת ליום הרביעי: (כג) עלה ר' זכאי דכבול, בפסיקתא עאל ר' זכאי דכבל [נ"ל דכבול] ואספיד עליו לשחוק אמרתי מהולל, ובוי"ר הספיד עליו ר' זכאי דמן כבול: (כד) זש"ה צדיק כתמר יפרח, מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ה בשם התנחומא: (כה) ומפתח אהל מועד לא תצאו, כן הוא גם בכ"י רח"ס ובנדפס ובילקוט, אבל בכ"י רומי מובא הכתוב ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה וגו' (ויקרא ח לה): (כו) אמרו רבותינו, בכ"י רומי וכ"י רח"ס אמרו רבותינו משום ר' שמואל בר נחמני: (כז) בייא את מעביר עלי, בכ"י רומי הניח המעתיק מקום פנוי, ובנדפס חסרה המלה בייא, ובכ"י רח"ס בייא אתה מעביר והיא המלה βια עול ועוות דין, עיין ערוך השלם ערך ביאה: (כח) נתפקפקה הכהונה, עיין ערוך ערך פקה: (כט) ורוח הקדש לנוחת, בכ"י רומי וכ"י רח"ס

צוותח למי אוי למי אבוי למי מדנים למי שיח למי פצעים חנם למי חכלילות עינים למאחרים על היין, אל תרא יין כי יתאדם, אחריתו כנחש ישך, עיניך יראו זרות, (ל) והיית כשוכב בלב ים, הכוני בל חליתי (משלי כג כט ל לא לב לג לד לה), (לא) למי אוי למי אבוי, (לב) [על מי הם אומרים ווי, למי מדנים] על מי הן אומרין (שהן בעלי) [שהוא בעל] מריבות, [למי שיח] ועל מי הן מסיחין, (למי הן מסיחין) למי פצעים חנם, למי [הם אומרים] שיש בפניו חבורות, [למי חכלילות עינים] ועל מי הן אומרין שעיניו עכורות ואדומות מן היין, על מי הן אומרין כל הרעות הללו, למאחרים על היין. אל תרא יין כי יתאדם, (לג) אחריתו דם, נאה מבחוץ, ורע מבפנים, ולא תאמר שהוא יפה מבפנים כמו שהוא [נראה] מבחוץ, כי יתן בכום עינו (משלי שם לא), (לד) בכים כתיב, השכור נותן עינו בכוס, והחנווני בכים: ד"א כי יתן בכוס עינו, רואה את חבירו שותה ואומר מזוג לי ואני אשתה, ושותה (לה) ומתקלקל בריעי ובמימי רגלים. (לו) יתהלך במישרים, סופו למכור את כל חפצי ביתו, ואת כל כלי תשמישו, (וישתמש) [וישתייר] בלא בגד, ובלא כלי תשמישי הבית, (ובלי כלי) [ובלא כלום] ומן הכל יתהלך במישור: (לז) ד"א יתהלך במישרים, סוף שהוא מתיר את העבירות, (לח) ועושה אותן (מישור כהפקר) [הפקר כמישור] משיח עם האשה בשוק, מנבל את פיו, ואומר דברים רעים בשכרות, ואינו מתבייש, לפי שנטלטלה דעתו, ואינו יודע מהו אומר ומהו עושה. אחריתו כנחש ישך, הנחש הזה נושך לאדם ואינו מרגיש לשעה, ומשהוא הולך לביתו המכה מתחלחלת בו. אחריתו כנחש ישך, ודאי כנחש, מה הנחש קלל האדמה בשבילו, שנאמר ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג יז), (לט) כך היין נתקלל שלישו של עולם בשבילו, שנאמר וייקץ נח מיינו וגו' [ויאמר ארור כנען] (שם ט כד כה), הוי אחריתו כנחש ישך. עיניך יראו זרות (משלי כג לג), ראה מה היין גורם למי ששותה אותו, גרם לו לעבוד ע"ז, ואומר גם אלה ביין שגו ובשכר תעו (ישעיה כח ז), (מ) מה (תעו) [אלה שאמרו] אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), שנאמר וישב העם לאכול ושתו ויקומו (לשחק) [לצחק] (שם שם ו), מתוך היין אמרו אלה אלהיך ישראל. ולבך ידבר תהפוכות (משלי שם לג), (מא) שגורם לארבעה דברים ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע, ראה כמה היין קשה, וכתיב ואף כי היין בוגד וגו' (חבקוק ב ה), וכתיב לץ יהיר זד שמו (משלי כא כד), ואין זד אלא ע"ז, שנאמר גערת

הערות ותקונים

עסף "על ידי שלמה": (ל) והיית כשוכב בלב ים, בנדפס אות ה' הביא אחר הפסוק הזה "וכל אותו ענין" ר"ל וגם הכתוב שלאחריו: (לא) למי אוי למי אבוי, הלשון משובש גם בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס, וכאשר תקנתי בפנים כן הוא לנכון, ונמצא גם מתוקן בילקוט שם: (לב) על מי הם אומרים, מובא בילקוט משלי רמז תתק"ם בשם התנחומא: (לג) אחריתו דם, וכן הוא בכ"י רומי ורח"ס ונדפס, ובילקוט שם בטעות אחרים אומרים דם, וצ"ל אחריתו דם, ודרש יתאדם אחריתו דם: (לד) בכים כתיב כו', עיין וי"ר ריש פי"ב במ"ר פ"י אס"ר פ"ה מדרש משלי פכ"ג, וכן הביא רש"י בפירושו למשלי שם: (לה) ומתקלקל בריעי כן הוא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט. ובנדפס ומתלכלך בריעי: (לו) יתהלך במשרים כו' והבית ריקה מן הכל, דרש מישרים לשון מישור ר"ל מקום פנוי, ובכ"י רומי רשם בצדו יתהלך במישרים "כי הוא משפט [צ"ל משמש] לשון שיורים": (לז) ד"א יתהלך במישרים, סוף שהוא מתיר את העבירות, וכן הוא בנדפס ובכ"י רומי ורח"ס ד"א יתהלך במישרים, מי שהוא שותה יתהלך במישרים שמא יתהלך במישרים? אלא שהוא מתיר את העריות, ובמדרש במ"ר פ"י אות ב' איתא יתהלך במישרים שנוטלים כל מה אסר להם ונשארים בתיהם כמישור, ד"א שעושים בהם כל הישר בעיניו, ד"א שכל גזילות שגוזלין לישראל אין חושבין עלמן עון אלא חושבין מה שעושין להם מן היושר, ועיין עוד שם אות ג' ד"א יתהלך במישרים סוף שהוא מתיר את העבירות כו' ע"ש: (לח) ועושה אותן הפקר כמישור, כן תקנתי, וכן הוא בנדפס ובמדרש במ"ר שם אות ג', ולזה כוון רש"י ז"ל משלי (כג לא) יתהלך במישרים המרבה שכרות כל עבירות דומות לו למישור כל הדרכים ישרים בעיניו: (לט) כך היין נתקלל שלישו של עולם בשבילו שנאמר ויקץ נח וגו', הוספתי פסוק שלאחריו ויאמר ארור כנען, והכוונה אל חם, וכך איתא במדרש במ"ר פ"י אות ג' כך נח ע"י יין נתקלל בנו שלישי של עולם שנאמר ויקץ נח מיינו וגו' ארור כנען זה היה חם שהיה בנו שלישי, והוא נקרא אבי כנען, ועיין מדרש לקח טוב (בראשית ט כה): (מ) מה תעו, תקנתי מה אלה, ר"ל דורש מלת אלה ביין שגו, ועל זה הביא שאמרו אלה אלהיך, וכ"ה בילקוט משלי שם: (מא) שגורם לארבעה דברים, בכ"י רומי את

גורם

זדים ארורים (תהלים קיט כא), ואין זדים אלא גילוי עריות, שנאמר אלהים זדים קמו עלי וגו' (שם פו יד), ואומר גם מזדים חשוך עבדך (שם יט יד). (מב) ושותה ושוגה ורואה את כל העולם כספינה, שנאמר והיית כשוכב בלב ים (משלי כג לד), כשהוא שוכב מכין אותו ואינו הושש, שנאמר הכוני בל חליתי הלמוני בל ידעתי (שם שם לה). והוא אינו יודע ואינו מתבייש ומגלה את עצמו, ואחר כך חוזר ומבקשו, [שנאמר] מתי אקיץ אוסיף אבקשנו עוד (שם): (ישעיה אמר) ראה מה אחרית רעה של שותי יין [ישעיה אמר] הוי משכימי בבוקר שכר ירדופו מאחרי בנשף יין ידליקם (ישעיה ה יא), אמר הקב"ה הואיל וכן היין גורם, בדין הוא שאצוה את הכהנים שלא יהו שותין יין ומשמשין לפני, הוי יין ושכר אל תשת: שלמה אמר אל תהי בסובאי יין (משלי כג כ), (מג) אל תגרום לעצמך לשתות שבעים, ותראה פני שבעים, ותבא לידי מיתה, יו"ד יו"ד עשרים ן' חמשים, הרי שבעים, ותראה פני שבעים סנהדרין, ותגרום מיתה לעצמך, ראה מה כתיב, כי יהיה לאיש בן סורר ומורה וגו' ותפשו בו אביו ואמו וגו' (דברים כא יח יט), והדין נעשה בו ורגמוהו [כל אנשי עירו באבנים ומת], למה שהוא זולל וסובא, ושלמה אמר אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר, (מד) שלא תגרום לך סקילה חמורה שבמיתות: (מה) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום בלשון עברי שמו יין, ובלשון ארמי שמו חמר, חמ"ר בגימטריא רמ"ח, כנגד אברים שבאדם היין נכנס בכל אבר ואבר, והגוף מתרשל והדעת מטולטלת, נכנס היין הדעת יצאה, וכן שנה ר' אלעזר הקפר, (מו) נכנס יין שהוא שבעים, ויצא סוד שהוא שבעים, לכך נצטוה כהן גדול שלא ישתה יין בשעת העבודה שלא תטלטל דעתו שהוא משמר את התורה (ומשמר את העבודה) ואת הדעת, שנאמר תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו (מלאכי ב ו), ואומר כי שפתי כהן ישמרו דעת (שם שם ז), לכך הקב"ה מצוה לאהרן יין ושכר אל תשת וגו', [ולא את עצמך אלא לבניך אתך ולא] תהא סבור שמא לשעבר תחילה צויתי אתכם בזמן שבית המקדש קיים, ואתם משמשין בו, שנאמר בבואכם אל אהל מועד וגו', [אלא] אף לעולם שמרו עצמכם מן היין שנאמר חוקת עולם לדורותיכם, לפיכך שמרו את עצמכם מן היין, שהיין סימן קללה, (מז) נח מה כתיב בו, וישת מן היין וישכר (בראשית ט כג), מה כתיב ויאמר ארור כנען (שם שם כה), לפיכך יין ושכר אל תשת:

[ח] וכן אתה מוצא עשרת השבטים לא גלו אלא מתוך היין, ראה מהו אומר (מח) הוי השאננים בציון (עמוס ו א), שהיו יושבין בהיכלי עונג בשלוה, והבוטחים בהר שומרון (שם), (מט) שהיו יושבין לבטח [בסבסטי], נקובי ראשית הגוים ובאו להם בית

הערות ותקונים

גורם לעצמך לעבור על ד' דברים, ובכ"י רח"ס את גורם לעצמך לבוא לידי ד' דברים: (מב) ושותה ושוגה, בנדפס אות ה' בטעות ושוגה: (מג) שלא תגרום לעצמך, מובא בילקוט משלי רמז תתקס"ט ד"ה ד"א אל תהי בסובאי יין: (מד) שלא תגרום לך סקילה חמורה שבמיתות, בכ"י רומי וכ"י רח"ס שלא תגרום לעצמך מיתה על כן תן לדעתך והשכל: (מה) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום, מובא בילקוט שמיני רמז תקכ"ח בשם התנחומא, ואחר הסיום שמרו עצמיכם מן היין השמיט כל המאמר שלאחריו והליג אמר ישעיה נוהה על היין מאמר מן סוף אות ט': (מו) נכנס יין יצא סוד, סנהדרין דף לח: (מז) נח מה כתיב בו וישת מן היין וישכר מה כתיב ויאמר ארור כנען, בכ"י רומי ורח"ס הגי' נח מה כתיב בו וישת מן היין וישכר ונכנס חם וראה אותו מגולה לפיכך אמר ארור כנען, ובנדפס מה אמר לו קלל את בנו, שנאמר ויאמר ארור כנען: (מח) הוי השאננים בציון שהיו יושבין בהיכלי עונג בשלוה, בוי"ר פ"ה אות ג' ובמ"ר פ"י אות ג' דורש הוי השאננים בציון זה שבט יהודה ובנימין שהיו מסובין בהיכלי עונג, והבוטחים בהר שומרון אלו עשרת השבטים: (מט) שהיו יושבין לבטח בסבסטי, מלת בסבסטי הוספתי, ובכ"י רומי בטעות בסכסטי צ"ל בסבסטי, ובכ"י רח"ס נשמטה ג"כ המלה הזאת כמו בכ"י אקספארד שלפנינו, ונמצא גם בנדפס אות ה' (אשר הוסיף המדפיס ממגטובה ע"פ כ"י אחד), והמלה שם ג"כ בטעות בדפוס מאנטובה שהיו יושבין לבטח בסכסטי (כמו בכ"י רומי), ונוסף שם „ושותין ומשתכרין" והוא מיותר, ולא נמצא לא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י רומי ורח"ס, ונוסף בטעות ממאמר שלאחריו במדרש במ"ר שם, ובדפוסים אחרונים מהתנחומא הגיהו בסבסטי לנכון, וכן תמצא לנכון במדרש במ"ר פ"י אות ג' שיושבין לבטח בסבסטי, ובמדרש וי"ר פ"ה אות ג' שם השמיטו המעתיקים או המדפיסים ולא נמצא ג"כ בילקוט עמוס רמז תקמ"ה בשם וי"ר, ושומרון היתה נקראת סבסטי כמ"ש המוספי בערך פוסטי, הורדוס המלך בנה עיר שומרון החרבה ויקרא לה סבסטי Sebaste לכבוד קיסר אגוסטוס אשר היונים קוראים

ישראל (עמוס ו א), (נ) כיצד אומות העולם יושבין [ומשיחין] ואומרין מי גבור בישראל, והן אומרין שמשון, וחוזרין ואומרין מי גבור בגוים, ואומרין גלית, שכתיב בו גבהו שש אמות וזרת (ש"א יז ד), (נא) (ואלו משכימין) [ואלו לאלו מסכימין] ואומרין שמשון גבור בישראל, הוי נקובי ראשית הגוים. וחוזרין ואומרין מי עשיר באומות העולם, ואומרין (נב) (אנדריינוס) [אדריינוס], (נג) ומי עשיר בישראל ואומרין שלמה, שכתיב בו ויתן המלך את הכסף [בירושלים כאבנים] (מ"א י כז). בא וראה כל שבט ושבט (נד) היה לו מיומם בפני עצמו, כיון שהיה מבקש לילך למיומס שלו, (נה) היה נוטל עדרו עמו, כדי שיהא אוכל מן צאנו פטומין, שנאמר ואוכלים כרים מצאן וגו' [השותים במזרקי יין] (עמוס ו ד ו), מה סופן, לכן עתה יגלו בראש גולים (שם שם ז), למה על ידי שהיו להוטין אחר היין, לפיכך מזהיר לאהרן יין ושכר אל תשת:

[ט] **אשרי** אדם שאינו להוט אחר היין, שכן אתה מוצא בבני יהונדב בן רכב, שצוה להם אביהם ואמר להם שלא לשתות יין, ומה ראה שלא לשתות יין, אלא שמע ירמיה מתנבא שבית המקדש חרב, אמר להם היו מתאבלים מעכשיו, בית לא תבנו [וזרע לא תזרעו] וכרם לא תטעו ולא יהיה לכם, כי באהלים תשבו כל (ימי חייכם) [ימיכם] (ירמיה לה ז), ושמרו מצות אביהם, כיון שהיה ירמיה מתנבא לישראל לומר להם עשו תשובה, ולא היו עושין, אמר הקב"ה לירמיה אתה אומר להם עשו תשובה ואינן עושין, ובניו של יונדב בן רכב מצוה קלה צוה להם אביהם והן משמרין אותה, ואני אומר לישראל עשו תשובה ואינן שומרין, שנאמר הוקם את (דבר) [דברי] (יונדב) [יהונדב] בן רכב אשר צוה את בניו לבלתי שתות יין, ולא שתו עד היום הזה, (נו) כי (שמרו) [שמעו] את מצות אביהם, ואנכי דברתי (לכם) [אליכם] השכם (והערב) [ודבר] ולא שמעתם [אלי] (שם שם יד), מה כתיב שם, אמר הקב"ה לירמיה, אמור להם חייכם הואיל ושמרתם את המצוה הזו, שאין משפחותיכם פוסקת מלפני לעולם, שכן כתיב לכן כה אמר ה' [צבאות אלהי ישראל] לא יכרת איש ליונדב בן רכב (עוד) [עומד] לפני כל הימים (שם שם יט), לכן הוא מזהירן על היין יין ושכר אל תשת. אמר ישעיה צווחה על היין בחוצות ערבה כל שמחה (ישעיה כד יא), מהו ערבה כל שמחה, חשכה כל שמחה, כד"א ויהי ערב (בראשית א ה), (נז) (שבת) [גלה] משוש הארץ (ישעיה שם), ששבתה ציון, שכתב בה יפה נוף משוש כל הארץ (תהלים מח ג), אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה היין סימן קללה, אבל לעולם הבא אני אעשה אותו עסים, שנאמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים וגו' (יואל ד יח):

[י] **וידבר** ה' אל משה ואל אהרן לאמר, דברו אל בני ישראל לאמר, זאת החיה אשר תאכלו וגו' (ויקרא יא ב), (נח) (כתיב) [זש"ה] עמד וימודד ארץ וגו'

הערות ותקונים

קוראים לו סווסטוס σεβαστη וטעם מלה זו איש נכבד ראוי שישתחוו אחרים לו: (נ) כיצד אוה"ע יושבין ואומרין מי גבור כו', עיין בוי"ר פ"ה אות ב' שינוי לשון והרחבת דברים: (נא) ואלו משכימין, תקנתי ואלו לאלו מסכימין כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס, ובמקום ואומרין הגי' שם לומר, ובנדפס נשמט זה: (נב) אנדרייגוס, תקנתי אדריינוס, וכ"ה לנכון בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס, ועיין פקודי הערה י"ט: (נג) ומי עשיר בישראל ואומרין שלמה, בכ"י רומי ובנדפס ומי עשיר בישראל שלמה והן אומרים שלמה ומסכימין אלו לומר שלמה עשיר שכתוב בו ויתן שלמה את הכסף בירושלים כאבנים, אולם בכ"י רח"ס הגי' יותר נכונה מי עשיר בישראל קרח ומסכימין אלו לאלו לומר שלמה עשיר שכתוב בו ויתן שלמה וגו', ועיין בוי"ר פ"ה אות ג' ובמ"ר פ"י אות ג': (נד) היה לו מיומס, וכ"ה בכ"י רח"ס, וצ"ל מיומם וכן הוא לנכון בכ"י רומי גם בנדפס, וגם במדרש במ"ר פ"י אות ג' כל שבט ושבט היה מיומה בפני עצמו, המ"כ בילקוט ובוי"ר לא גרס ליה, גם לא מצאתי ולא שמעתי פירוש ולפי הענין הוא יום טוב כעין זבח משפחה עכ"ל. אולם ראה בערוך ערך מיאומס ובערך ממס ופי' בלשון רומי mimus לץ אשר עושה עצמו כאחר ללעוג עליו, ע"ש בהערת הרמ"ל: (נה) היה נוטל עדרו עמו, וכ"ה בכ"י רומי ובנדפס, ובכ"י רח"ס בטעות היה נוטל עבדו עמו: (נו) כי שמעו את מצות אביהם, וכן בכ"י רומי, וכן הוא בקרא, וכן להלן עוד לפני כל הימים גם בכ"י רומי כן, ובקרא כתיב עומד לפני כל הימים: (נז) שבת משוש הארץ, וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס אשר נוסף גם מלת „כל" שבת משוש כל הארץ, וכן בנדפס הביא שבת משוש הארץ, וכן בילקוט שמיני רמז תקכ"ח הביא המאמר בשם התנחומא וג"כ בלשון שבת משוש הארץ, ובקרא כתיב גלה משוש הארץ, וכן תקנתי: (נח) כתיב עמד וימודד ארץ, תקנתי זש"ה כמו שהוא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס

ובנדפס

וגו' (חבקוק ג ו), מהו עמד וימודד ארץ, אלא בשעה שבקש הקב"ה ליתן את התורה עמד ומדד את הארץ, (נט) ונתן את התורה בפרהסיא במדבר, לכך עמד וימודד ארץ :

(ס) ד"א עמד וימודד ארץ. שבקש להחזיר את העולם למדידות מימיו, כשלא בקשו האומות לקבל את התורה, אילולי ישראל שקבלוה היה העולם חוזר למדידות מימיו, כד"א מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ יב), וכיון שקבלוה ישראל שקטה הארץ, שנאמר ארץ יראה ושקטה (תהלים עו ט) ומשם נטלו הגוים (סא) אפופסין שלהם, ראה ויתר גוים (חבקוק שם), מה היתר, (סב) אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן דמם (של ז' עממין) התיר*), (סג) שנאמר והגוים חרוב יחרבו (ישעיה ס יב), (סד) ר' שמעון בן יוחי אומר (התיר דמם (של ז' עממין) ונכסיהון) [אילולי, כענין שנאמר לתור את הארץ] (במדבר יג טז), ר' אחא אמר הקפיצן לגיהנם, שנאמר לנתר בהם על הארץ (ויקרא יא כא), ר' הונא דציפורי אמר התיר (סה) (זוביאות) [זוניאות] שלהם, כענין שנאמר מוסר מלכים פתח [ויאסור אזור במתניהם] (איוב יב יח), ר' תנחום בן חנילאי אמר התיר להם את האסורים את השקצים ואת הרמשים, למה הדבר דומה לרופא שהלך לבקר שני חולים, ראה אחד מהן שהיה בסכנה, אמר לבני ביתו תנו לו לאכול כל מה שהוא מבקש, ראה את האחד שהיה חוזר לחיים, אמר לבני ביתו כך וכך מאכל יאכל, כך וכך מאכל לא יאכל, אמרו לו לרופא מה ראית בין זה לזה [שלזה שהוא בסכנה אמרת יאכל כל מה שהוא מבקש, וזה שהוא לחיים אמרת לו כך וכך יאכל כך וכך לא יאכל], אמר להם הרופא, לזה שראיתי שהוא למיתה, אמרתי תנו לו שהוא למיתה, [אבל זה שיש בו לחיים ישמור את עצמו], (סו) וכך הקב"ה התיר לגוים עובדי כוכבים שקצים ורמשים ואת כל העבירות לפי שהן לגיהנם, אבל לישראל שהם לחיי גן עדן, אמר להם (והייתם קדושים כי קדוש אני) אל תשקצו את נפשותיכם (ויקרא יא מג), [והייתם קדושים כי קדוש אני] (שם שם מד), את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו, למה שהן חיים, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד ד), הוי עמד וימודד ארץ וגו' :

[יא] [**זאת** החיה אשר תאכלו]. (סז) שלשה דברים נתקשה משה, מעשה המנורה, והירח, והשרצים. מעשה המנורה כיצד, בשעה שעלה משה היה הקב"ה מראה לו בהר היאך יעשה את המשכן, כיון שהראה לו מעשה המנורה נתקשה בו משה, א"ל הקב"ה הרי אני עושה אותה לפניך, מה עשה הקב"ה, הראה לו אש לבנה, [אש אדומה], אש שחורה, אש ירוקה, ועשה מהן את המנורה, גביעיה כפתוריה ופרחיה וששת הקנים, ואומר לו זה מעשה המנורה (במדבר ח ד), שהקב"ה מראה לו

הערות ותקונים

*) כדכתיב בהו לא תחיה כל נשמה.

ובנדפס : (נט) ונתן את התורה בפרהסיא במדבר, עיין מכילתא יתרו מסכתא דבחדש פרשה א' נתנה תורה דימוס פרהסיא במקום הפקר, ועיין ילקוט תהלים רמז תש"י נתנה תורה לישראל בפרהסיא במקום הפקר : (ס) ד"א עמד וימודד ארץ, מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ג בשם התנחומא, ובנדפס אות ו' חסרים המלות „ד"א עמד וימודד ארץ" : (סא) איפופסין, עיין ויקרא הערה ס"ח : (סב) אמר ר' אבא בר כהנא עד ר' תנחום בן חנילאי אמר השמיט המדפיס ממנטובה בהוספתו שהוסיף אל התנחומא ע"פ כ"י אחד שהיה לפניו : (סג) שנאמר והגוים חרב יחרבו, בילקוט ישעיה רמז תק"ג הביא בשם הילמדנו והגוים חרוב יחרבו מחורב יחרבו שנטלו איפופסין שלא קבלו את התורה מהר חורב : (סד) רשב"י אמר התיר דמם ונכסיהן, בכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' ד"א ראה ויתר גוים התיר דמם ונכסיהן, וזה מיותר כי הוא הוא המאמר מר' אבא בר כהנא, ואח"כ נמצא בכ"י רומי ורח"ס רשב"י אומר אילולן כענין שנאמר לתור את הארץ, וכן תקנתי בפנים, ובכ"י שני של אקספארד רשב"י אומר ייללן, ובכ"י רומי שם הגי' אילולי, ונרשם שם בצדו „פי' מרגלים", כן הוא בלשון ארמי, תרגום מרגלים אתם אילולי אתן, ויתורו ויאללו, לתור לאללא : (סה) זוביאות תקנתי זוניאות, ונמצא לנכון בכ"י שני של אקספארד וכ"י רומי ורח"ס, ופי' זוניאות חגורות, והמלה יונית ורומית Zωνη פי' חגורה, עיין ערוך ערך זן א' : (סו) וכך הקב"ה התיר לגוים כו'. בכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' אחרת, וכן איתא שם, אמר הקב"ה התרתי לגוים את האסורים שאין בהן לחיים [שנאמר] והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה לג יב), אבל ישראל שים בהם לחיים [שנאמר] חיים כלכם היום, לכך הזהרתי אותם שלא יאכלו דברים טמאים אלא מה שאני מצוה אתכם זאת החיה אשר תאכלו. ע"כ : (סז) שלשה דברים נתקשה משה, בנדפס אות ו' אחר הסיום הוי עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים, נאמר שלשה דברים נתקשה משה והראה לו הקב"ה וכו'. והעירותי לעיל באות א' כי המדפיס דפוס מאנטובה הוסיף אות א' עד סוף אות ו' מן התנחומא כ"י שלו, ובמאמר הזה פסק את דבריו וסיים במלת „וכו'", כי ראה

כי

באצבע, ואעפ"י כן נתקשה, מה עשה הקב"ה חקקה על ידו, אמר לו רד ועשה כשם שחקקתיה על ידך, שנאמר וראה ועשה (כתבניתם) [בתבניתם] (שמות כה מ), ומנין שחקקה על ידו, שנאמר וישלח תבנית יד (יחזקאל ח ג), ואין תבנית אלא מעשה המנורה שנאמר וראה ועשה (כתבניתם) [בתבניתם] וגו', ואעפ"י כן נתקשה ואמר מקשה [תיעשה המנורה] (שמות כה לא), מה קשה היא לעשותה, א"ל הקב"ה השלך את הזהב לאש והיא תיעשה מאליה, שנאמר מקשה תיעשה המנורה [תֵּיעָשֶׂה כתיב] מעצמה תיעשה: הירח מנין, ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר החודש הזה (שם יב א ב), (סח) כזה ראה וקדש, הראה לו באצבע החודש הזה: בשרצים מנין, שנאמר וזה לכם הטמא [בשרץ השורץ על הארץ] (ויקרא יא כט), (סט) תפש הקב"ה כל מין ומין והראה לו למשה, ואמר לו זה תאכל וזה לא תאכל, [שנאמר] (וזה) [זאת החיה אשר תאכלו [וגו' אך את זה לא תאכלו] (שם שם ב ד), (ע) ואל תתמה על הדבר, שהרי הראה הקב"ה לאדם הראשון כל בריות וקרא שמות, לאחר שקרא לכולן שמות, א"ל הקב"ה ואני מה שמי, א"ל ה' (עא) הוא שהכתוב אומר אני ה' הוא שמי (ישעיה מב ח), [זה שמי שקרא לי אדם הראשון], הוא שמי שהתניתי ביני ובין בריותי, ומה אדם הראשון העביר הקב"ה את הבריות לפניו, משה שהיה הקב"ה מבקש להזהיר את ישראל על הטומאות ועל הטהרות אתה תמה שהראה לו ואמר לו (עב) זאת (תאכלו וזאת לא תאכלו) [החיה אשר תאכלו]: (עג) (שא"ל)

[יב] [**זאת** החיה אשר תאכלו. א"ל] הקב"ה הזהיר ישראל שלא יאכלו דברים רעים, שלא יטעך יצרך לומר (עד) כי דברים טובים אסר הקב"ה לישראל, אמר הקב"ה (עה) כל מה שאסרתי לך התרתי לך כנגדו, אסרתי לך דם נדה, התרתי לך

הערות ותקונים

כי זה כבר נמצא בתנחומא הנדפס אות ח', ועיין פסיקתא דרב כהנא פסקא החודש תני רשב"י בג' דברים נתקשה משה והראה לו הקב"ה באצבע, והעירותי שם בהערה ר"ה כן הוא בפסיקתא רבתי פט"ו ובתנחומא שמיני פ' זאת החיה (אות ח') ובמכילתא פ' בא ריש פ"א, ובש"ס מנחות כ"ט ע"א אף בשם נוסף וי"א אף הלכות שחיטה שנאמר וזה אשר תעשה על המזבח, ועיין ספרי פ' בהעלתך בפסוק וזה מעשה המנורה, ובשמ"ר פט"ו ד"א החודש הזה לכם זה אחד מד' דברים שהראה הקב"ה למשה לפי שהיה משה מתקשה בהן וכו', ותושב שם בראשונה מעשה שמן המשחה אשר איננו במקומות הנ"ל, ובמדרש במ"ר פט"ו ריש פ' בהעלתך מונה ג"כ רק ג' דברים, אך תחת אשר לפנינו שרצים שנאמר וזה לכם הטמא, הגי' שם וכן בפרשות [נ"ל בפרשת] בהמה טמאה וטהורה זאת החיה אשר תאכלו את זה לא תאכלו והראה באצבע, ובתנחומא פרשת שמיני הנוסחא השרצים מנין שנאמר וזה לכם הטמא בשרץ השורץ על הארץ, תפש הקב"ה כל מין ומין והראה לו למשה וא"ל זה אכול ואת זה לא תאכל שנאמר זאת החיה אשר תאכלו וזה אשר לא תאכלו, ולפי זה מיושבת קושיית התוס' מנחות כט ע"א ד"ה שלשה שהוקשו וא"ת וליחשיב נמי ההוא דאלו טריפות (מ"ב ע"א) דאמר וזאת החיה אשר תאכלו, מלמד שתפש הקב"ה כל מין ומין והראה לו למשה ואמר זאת אכול וזאת לא תאכל, וי"ל דלא חשיב אלא הך דכתוב זה, עכ"ל. ואין צורך לתרוצם, כי לפי דברי התנחומא שהבאתי הך דרשה דחולין מקושרת אל השרצים שבמנחות ותוספות באור עליה, והבן: (סח) כזה ראה וקדש, בנדפס נוסף א"ל בחדש ניסן כזה תראה וקדש: (סט) תפש הקב"ה, מובא בילקוט שמיני רמז תקל"ו בשם התנחומא: (ע) ואל תתמה על הדבר שהרי הראה וכו', בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס ואם תתמה את לומר שהעבירן הקב"ה לפני משה כבר העבירן לפני אדם הראשון כל בריות שברא והיה אומר מה שמו של זה והוא אומר שור, ומה שמו של זה והוא אומר גמל וכן כל דבר ודבר ומנין שכן הוא אומר וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, ואחר כך כתוב שם א"ל הקב"ה ומה שמי, ובנדפס הגי' ולאחר שקרא לכולן שמות א"ל הקב"ה ואני מה שמי: (עא) הוא שהכתוב אומר אני ה' הוא שמי, בכ"י רומי ורח"ס הגי' שהכתוב אומר זה שמי לעלם וזה זכרי לדור דור: (עב) ואמר לו זאת החיה, כן תקנתי, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' הוי זאת החיה אשר תאכל, ובנדפס שכתוב וזאת החיה אשר תאכלו וזה אשר לא תאכלו נ"ל אך את זה לא תאכלו: (עג) שא"ל, וכן הוא בנדפס, ובאמת הוא מאמר בפני עצמו, ונ"ל אמר לו הקב"ה, כמו שהוא בכ"י רומי וגם בכ"י רח"ס, וכן בילקוט שמיני רמז תקל"ו בשם התנחומא: (עד) כי דברים טובים אסר הקב"ה לישראל, וכן הוא בנדפס, ובכ"י רומי ורח"ס הנוסחא כל טוב שברא הקב"ה אסר לך: (עה) כל מה שאסרתי לך התרתי לך כנגדו, מובא בילקוט שם בשם התנחומא, ובוי"ר פכ"ב אות י' ומובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ח פסוק ה' מתיר אסורים, ושם דורש ה' מתיר אסורים מה שאסרתי לך התרתי לך, ודורש אסורים מלשון מותר ואסור, ובמדרש דב"ר פ"ד אות ו' נמצא התחלת המאמר מה שאסרתי לך בבהמה התרתי לך בחיה וכו' עד כולם בדגים קצר והניח מלת „וכו'" והכוונה עד כלם בדגים כמו שהוא בוי"ר שם, ועיין עוד במדרש שו"ט מזמור קמ"ו

דם בתולים, (עו) [אסרתי לך את הדם, התרתי לך את הטחול ואת הכבד שכולם דם], אסרתי לך בשר חזיר, (עז) התרתי לך לשון דג ששמו שיבוטא שדומה לחזיר, (עח) אסרתי לך אשת איש, התרתי לך אשת יפת תואר, (עט) [שנאמר וראית בשביה אשת יפת תואר וחשקת בה ולקחת לך לאשה] (דברים כא יא), אסרתי לך אשת אח, התרתי לך לאחר מיתתו, [שנאמר] יבמה יבא עליה [ולקחה לו לאשה] (שם כה ה), אסרתי לך כלאים והתרתי לך סדין בציצית, אסרתי לך חלב בהמה, והתרתי לך חיה, (פ) אמר ר' ביסנא בשם ר' חייא מה שאסר הקב"ה בבהמה התיר בחיה, ומה שאסר בעוף התיר בדג, כיצד אסר חלב בבהמה, התיר בחיה, אסר גיד הנשה בחיה, התיר בעוף, אסר את הדם בעוף, התיר בדג, וכל כך למה ליתן שכר טוב לישראל שמשמרין את המצות: (פא) האל תמים דרכו וגו' (ש"ב כב לא ותהלים יח לא), כי כל דרכיו של הקב"ה תמימות הן, וכי מה איכפת להקב"ה בין שוחט בהמה ואוכל אותה לנוחר בהמה ואוכל אותה, כלום מועילו או מזיקו, או מה איכפת לו בין אוכל טמאות לאוכל טהרות, אלא אם חכמת חכמת לך [ולצת לבדך תשא] (משלי ט יב), (פב) הא לא ניתנו המצות אלא לצרף בהן [את הבריות] שנאמר אמרת ה' צרופה (ש"ב שם), למה שהוא מגן עליך, [שנאמר] מגן הוא לכל החוסים בו (שם), הוי זאת החיה אשר תאכלו:

[יג] **אמר** איוב מי יתן טהור מטמא לא אחד (איוב יד ד), משהתיר הקב"ה את הפרה ואסר את הגמל, מי יוכל לטהר או לטמא, מי עשה כן, לא אחד, לא יחידו של עולם. בא וראה מתחילת ברייתו של עולם היה הכל מותר, (פג) שנאמר כירק עשב נתתי לכם את כל (בראשית ט ג), ומשעמדו ישראל על הר סיני הרבה להם תורה ומצות ליתן להם שכר טוב, ואם כן למה לא צוה לאדם הראשון, אמר הקב"ה מצוה קלה צויתי לו ועבר עליה, כל המצות הללו איך יכול לקיים, בו ביום שנצטוה

הערות ותקונים

קמ"ו ובגמרא חולין קט ע"ב: (עו) אסרתי לך את הדם. הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס וכן בוי"ר שם ובגמרא חולין שם דף קט ע"ב אסר לן דמא שרא לן כבדא ופירש"י הכבד כולו דם קרוש הוא וטעם דם לו והנה בתוס' שם ד"ה נדה הביאו בסילוק של פרשת פרה יסד ר' אליעזר הקליר מן הדם טחול הדם מטומאת נדה אשה טהרת בתולי אשה ומאשת איש יפת תואר לאיש, וכנגד כותית לא פירש, והכל עשה על פי הירושלמי, עכ"ל. ואף כי חכמי התוס' נקטו שעשה על פי פירוש הירושלמי כוונתם למאמר התנחומא, והראשונים קראו לפעמים המדרשים בשם ירושלמי: (עז) התרתי לך לשון דג ששמו שיבוטא שדומה לחזיר, בכ"י רומי ורח"ס התרתי לכם לשון הדג, והמלות ששמו שיבוטא שדומה לחזיר ליתא שם, ובנדפס הגי' התרתי לכם את הדג ששמו שיבוטא שהוא דומה לחזיר, ובגמרא חולין שם הזיר מוחא דשיבוטא פירש"י מוח של דג ששמו שיבוטא וטעמו כטעם חזיר, ושיבוטא הוא דג הנקרא Stöhs, עיין בהרמ"ל בערך שבטא: (עח) אסרתי לך אשת איש התרתי לך אשת יפת תואר, בגמרא שם כותית יפת תואר, ובמדרש וי"ר שם אשת איש התרתי לך את השבויה ופי' מ"כ יפת תואר, ובילקוט שמיני שם רמז תקל"ו הלשון משובש וז"ל אסרתי לך אשת איש התרתי לך לאחר מיתתו ויפת תואר וראית בשביה אסרתי לך אשת אח התרתי לך יבמה יבא עליה, יש לתקן וכצ"ל אסרתי לך אשת איש התרתי לך יפת תואר [שנאמר] וראית בשביה וגו', אסרתי לך אשת אח התרתי לך לאחר מיתתו [שנאמר] יבמה יבא אליה, ואחד רצה להגיה על פי הבבלי ולא ידע כי שינוים ביניהם כמו שהעיר התוס' שם על דברי הקליר, והילקוט הביא כמו שהוא לפנינו בתנחומא: (עט) שנאמר וראית בשביה, הוספתי, וכן הוא בכ"י רומי ורח"ס: (פ) אמר ר' ביסנא בשם ר' חייא, וכ"ה בנדפס ובכ"י רומי ורח"ס הגי' בשם ר' אחא: (פא) האל תמים דרכו, בכ"י רומי וכ"י רח"ס מתחיל אמרו רבותינו כתיב האל תמים דרכו, ובנדפס הגי' לכך נאמר האל תמים דרכו, כאילו המאמר מוסב למעלה, והוא מאמר בפני עצמו, ואולי צ"ל רב אמר במקום אמרו רבותינו, והוא המאמר המובא בב"ר ריש פמ"ד האל תמים דרכו רב אמר לא נתנו המצות אלא לצרף בהן הבריות, וכי מה איכפת ליה להקב"ה למי ששוחט מן הצואר או מי ששוחט מן העורף הוי לא נתנו המצות אלא לצרף בהם את הבריות, והכוונה שאין הקב"ה צריך בענין מעשה המצות לצורך שלימות עצמו כ"א לזכות אותנו לזכך הנפש ולצרפו. וכן בוי"ר פי"ג אות ג' על הכתוב אמרת ה' צרופה מובא בקצרה רב אמר לא נתנו המצות לישראל אלא לצרף בהן את הבריות: (פב) הא לא ניתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות, וכן הוא בילקוט שם גם בנדפס, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' ומפני מה אסר לך אלו מפני לצרפך, שנאמר אמרת ה' צרופה וגו' למה מפני שיהא מגן עליך מגן הוא לכל החוסים בו: (פג) שנאמר כירק עשב וגו', בכ"י רומי ובנדפס סיים ואומר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, דורש המלות את כל, כמו דכתיב כירק עשב נתתי לכם את כל, ובילקוט השמיט הסיום מהכתוב והנה טוב מאד:

בו, בו ביום ביטל ועבר עליהם, ולא היה יכול לעמוד בציווי יום אחד, כיצד אמר ר' יהודה בן פדייה, (פד) י"ב שעות הוי היום (פה) בשעה ראשונה עלה אדם הראשון במחשבתו של הקב"ה להבראות, בשניה נמלך במלאכי השרת, בשלישית כינס עפרו, ברביעית גיבלו, בחמישית ריקמו, בששית (פו) העמידו גולם, בשביעית נפח בו נשמה, שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים (בראשית ב ז), בשמינית הכניסו לגן עדן, בתשיעית צוהו מזה אכול ומזה לא תאכל, בעשירית חטא, באחת עשרה נידון, בשתים עשרה נתגרש, הוי שלא עמד בציווי אפילו שעה אחת. (פז) אמר ר' יהודה בן פדייה מי יגלה עפר מעיניך אדם הראשון שלא יכולת לעמוד בנסיונך אפילו שעה אחת, והרי בניך משמרין כל המצות שניתנו להם ועומדין בהם, אחד מהם עומד ונוטע מעדר ומנכש, (פח) מזמר טורח ומשקה, ורואה פירות נטיעותיו שהן מבכירות וקופץ ידיו ואינו טועם מהם, לקיים מה שנאמר שלש שנים [יהיו לכם] ערלים וגו' (ויקרא יט כג), ואדם הראשון נאמר לו מזה אכול ומזה לא תאכל, [שנאמר מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת וגו'] (בראשית ב טז יז), ולא עמד בציווי שעה אחת, [אלא ותתן גם לאישה עמה ויאכל] (שם ג ו), ובניך נצטוו את זה תאכלו ואת זה לא תאכלו [ועומדים בהם], (פט) וביותר אדם מישראל לוקח בהמה שור או כשב ושוחט ומפשיט רוחץ בודק בריאה ונמצא טרפה מונע ידו ואינו אוכל, הוי אמרת ה' צרופה. (צ) [לפיכך לא נצטוה אדם הראשון שהיה גלוי לפני הקב"ה שלא היה יכול לעמוד בהן, אבל ישראל כמה מצות נתן להם הקב"ה והיו מקבלים ואומרים כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, לכך הזהירן זאת החיה אשר תאכלו וגו', אך את זה לא תאכלו וגו']:

[יד] **את** הגמל ואת השפן ואת הארנבת ואת החזיר (ויקרא יא ד ה ו ז), (צא) את הגמל, זו מלכות בבל, שנאמר בת בבל השדודה [אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו] (תהלים קלז ח), (צב) את הארנבת, זו מלכות מדי, שנאמר ויבקש המן

הערות ותקונים

(פד) י"ב שעות הוי היום. זה מיותר, וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס: (פה) בשעה ראשונה עלה במחשבה, עיין בפסיקתא פסקא בחדש השביעי (דף קנ ע"ב), ובוי"ר פכ"ט אות א', ועיין אבות דר"נ פ"א ופדר"א פי"א ובגמרא סנהדרין דף לח ע"ב, ובמדרש שוח"ט מזמור צ"ב ובפסיקתא רבתי פמ"ב פסקא מנה אחת אפים ותראה שנוים וחלופים רבים ועיין בפסיקתא שם הערה י': (פו) העמידו גולם, בפסיקתא ובוי"ר עשאו גולם, ועיין מה שהעיר הרש"ש שם, ונוסחת התנחומא העמידו גולם יותר מבוררת: (פז) אמר ר' יהודה בן פדייה מי יגלה עפר מעיניך, וכן בב"ר פכ"א אות ז', דרש רבי יהודה בן פדייה מי יגלה עפר מעיניך אדם הראשון וכו', והוא היה בן אחותו של בר קפרא כמו שסיים שם כד שמע בר קפרא כן אמר יפה דרשת בן אחותי, לכן יש לתקן בוי"ר פכ"ה אות ב' דרש רבי יהודה בן פזי מי יגלה עפר מעיניך צ"ל בן פדייה: (פח) מזמר טורח, בנדפס בטעות מזמר שורה צ"ל טורח: (פט) וביותר אדם מישראל לוקח בהמה, זה נשמט בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ונמצא בנדפס אות ח', ושם הגי' כך, וביותר כשיבא אדם מישראל ליקח בהמה שה או עז או כבש שוחט ומפשיט ומכניס ידו ובודק הריאה ונמצא טריפה מניחו ואינו אוכלו, והרמב"ן בספרו מלחמות ה' חולין פ"א הביא כל המאמר הזה וז"ל ובילמדנו בענין אגדה אמרו כן אמר ר' יהודה בן פרי' [צ"ל פדייה] מי יגלה עפר מעיניך כו' וביותר אדם מישראל לוקח בהמה כו', כמו שהוא לפנינו בכ"י, ומובא בשמו ברבינו נסים באלפסי חולין פ"א (דף ג ע"ב), וכן הביא בשמו מרן הב"י בטור יו"ד הל' טריפות בריש סי' נ"ט: (צ) לפיכך לא נצטוה אדם, הוספתי ע"פ כ"י רומי וכ"י רח"ס, ונמצא בנדפס בשינוי קצת: (צא) את הגמל זו מלכות בבל שנאמר בת בבל השדודה, הוספתי סיפא דקרא אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו, ודורש הגמל מלשון גמול, ועיין וי"ר פי"ג אות ה': (צב) את הארנבת זו מלכות מדי, שנאמר ויבקש המן להשמיד, ובכ"י רומי ורח"ס הגי' את הארנבת זו מלכות מדי שעשתה את ישראל פיאה והפקר, שנאמר להשמיד להרוג ולאבד, וכן הוא בנדפס, רק שם נוסף „וכן היתה אשתו של תלמי המלך שמה ארנבת". אולם בכתוב נאמר ואת השפן מוקדם לפני ואת הארנבת, לכן ברור שצ"ל את השפן זו מלכות מדי, וכן תמצא בוי"ר פי"ג אות ה' ומובא בילקוט שמיני רמז תקל"ו בשם וי"ר את השפן זו מדי, וסיים שם מה השפן הזה יש בו סימני טומאה וסימני טהרה כך היתה מלכות מדי מעמדת צדיק ורשע וכו'. ואח"כ צ"ל לפנינו את הארנבת זו יון שהשפילה את התורה מפי הנביאים, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובנדפס סיים אחר המלות שהשפילה את התורה מפי הנביאים, שנאמר הנה ימים באים נאום ה' והבאתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע (את דבר) [דברי] ה' ונעו מים (ועד) [עד] ים (ושוטטו) [ומצפון ועד מזרח ישוטטו] לבקש את דבר ה' ולא ימצאו (עמוס ח יא יב), ובנדפס המלות וכן היתה אשתו של תלמי המלך שמה ארנבת, הוא נוסף על הגי' הארנבת זו יון, ולא על זו מדי, וכן הוא בוי"ר שם ומובא

גם

להשמיד וגו' (אסתר ג ו), את השפן זו יון שהשפילה את התורה מפי הנביאים, ואת החזיר זו מלכות אדום*) הרשעה, שנאמר יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ יד), (צג) למה נמשלה לחזיר שעתיד הקב"ה להחזיר עליה את מדת הדין, (צד) כיצד לעתיד לבא הקב"ה מוציא כרוז כל מי שעסק בתורה יבא ויטול שכרו, ואף הגוים אומרים תן לנו שכרינו שאף אנו עשינו מצוה פלונית, (צה) אמר הקב"ה כל מי שלא אכל שקצים ורמשים יבא ויטול שכרו, באותה שעה הם נוטלין איפופסין שלהן, שנאמר אוכלי בשר החזיר והשקץ והעכבר יחדו יספו נאם ה' (ישעיה סו יז): חסלת פרשת שמיני

פרשת תזריע

[א] **וידבר** ה' אל משה לאמר, דבר אל בני ישראל לאמר, אשה כי תזריע וילדה זכר (ויקרא יב א ב), (א) זש"ה מי יתנני כירחי קדם כימי אלוה ישמרני (איוב כט ב), הפסוק הזה איוב אמרו כשבאו עליו היסורין, אמר מי יתנני [כירחי קדם], ולואי היו לי הימים שהיו לי כשהייתי במעי אמי. כימי אלוה ישמרני, מלמד שהתינוק משתמר כשהוא במעי אמו: (ב) [בהלו נרו עלי ראשי (שם שם ג), מכאן את למד שאורה לתינוק במעי אמו]: כאשר הייתי בימי חרפי [בסוד אלוה עלי אהלי (שם שם ד), מדבר בתינוק] (ג) כשם שהגשם טורחת בקרקע ומלוכלך, כך התינוק מלוכלך במעי אמו, (בסוד אלוה עלי אהלי (שם) מדבר בתינוק), וכשם שהתינוק עומד מלוכלך, [כך אדם מלוכלך] בעונות והצרות באות עליו, אותה שעה אמר מי יתנני כירחי קדם, ולואי היו לי הימים שהייתי במעי אמי, מהו אומר באחרונה, כאשר הייתי בימי חרפי, אמר ר' אבהו התינוק יוצא ממעי אמו מלא ריריו ומלא דם והכל משבחין ומחבבין אותו, וביותר כשהוא זכר, הוי אשה כי תזריע וילדה זכר:

[ב] **ד"א** אשה כי תזריע. זש"ה אחור וקדם צרתני וגו' (תהלים קלט ה), הכתוב מדבר באדם הראשון, (ד) [אמר ר' יוחנן] כתיב בו שתי יצירות, שני יודי"ן, וייצר ה' אלהים את האדם (בראשית ב ז), (ה) יצירה אחת בעולם הזה ואחת לעולם הבא, אבל הבהמה והחיה והעוף כתיב בהן יצירה אחת, ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה (שם שם יט), לכך הוא אומר אחור וקדם צרתני. (ו) ר' שמעון בן לקיש אומר אחור למעשה יום ששי, וקדם למעשה יום הראשון, (ז) מה טעם, (ריש לקיש אמר) [דאמר ר' שמעון בן לקיש] ורוח אלהים מרחפת על פני המים (שם א ב) זו נפשו של אדם הראשון, לפיכך הוא אומר אחור וקדם צרתני, אחור למעשה יום ששי, וקדם למעשה

הערות ותקונים

גם בילקוט שם הארנבת זו יון אמו של תלמי ארנבת שמה, ומה שהוא בנדפס אשתו של תלמי היא כמו שהוא בגמרא בבלי (מגילה ט ע"א), אולם בירושלמי פ"ק דמגילה כתוב אמו של תלמי ארנבתא שמה, ולדעת בעל מאור עינים (אמרי בינה פ"ז) נוסח זה מתיישב יותר כי אשתו נקראת ארסינואה, והחוקר מוהר"ד קאססעל במאור עינים צד ק"ל הערה ג' העיר שאביו של תלמי הראשון (אבי פילאדעלפוס) היה שמו לאגוס ר"ל ארנבת: (צג) למה נמשלה לחזיר, זה חסר בנדפס, ועיין בוי"ר שם למה נמשלה לחזיר, לומר לך מה חזיר בשעה שהוא רובץ מוציא טלפיו כו', ועיין אדר"נ פל"ד: (צד) כיצד לעתיד לבא, מובא בילקוט שמיני רמז תקל"ה בשם התנחומא, ולפני זה השמיט בעל הילקוט שם מאמר גדול: (צה) אמר הקב"ה כל מי שלא אכל שקצים ורמשים עד סוף המאמר, כן הוא בנדפס בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא ובילקוט שמיני, והמדפיסים ממנטובה השמיטו זה והגיהו „אמר להם הקב"ה כל מי שקיים את התורה יבא ויטול שכרו". וכן הוא בכל הדפוסים שלאחריו:

(א) זש"ה מי יתנני, מובא בילקוט תזריע רמז תקנ"ז בשם התנחומא, וכן נמצא כל זה בנדפס אות א': (ב) בהלו נרו, בנדפס וכן בכ"י רומי וכ"י רא"ם הגי' כמו שהוספתי בפנים, והילקוט השמיט כל זה עד כאשר הייתי בימי חרפי אמר ר' אבהו. והלשון נשתבש על פני כולו בכ"י רומי ורא"ם וגם בנדפס, ותקנתי לנכון בפנים: (ג) כשם שהגשם, דורש חורפי לשון חורף שהוא זמן ירידת גשמים: (ד) אמר ר' יוחנן, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וברא"ם ובנדפס, וכן תראה בב"ר ריש פ"ח ר' יוחנן פתח אחור וקדם צרתני כו': (ה) יצירה אחת בעולם הזה ואחת לעולם הבא, וכן מובא בב"ר פי"ד אות ה', ועיין וי"ר ריש פי"ד: (ו) רשב"ל אומר אחור למעשה יום ששי וקדם למעשה יום הראשון, ב"ר פ"ח אות א', וי"ר ריש פי"ד ושם הגי' למעשה יום האחרון: (ז) מה טעם, בב"ר שם ובוי"ר שם הוא דעתיה דרשב"ל, דאמר ריש

*) למלכות רומי קורא מלכות אדום כמבואר לקמן בסי' ע"ז אות ק"ב

ריש

יום ראשון. (ח) ר' אלעזר בן פדת אומר אחור למעשה יום ששי, וקדם למעשה יום ששי, כיצד ששה דברים ברא הקב"ה ביום הששי, אלו הן נפש חיה ובהמה ורמש וחיתו ארץ ואדם וחוה, ונפשו של אדם נבראת תחילה, שנאמר תוצא הארץ נפש חיה, ואין נפש חיה, אלא נפשו של אדם, שנאמר ויהי האדם לנפש חיה (בראשית ב ז), הרי קדם למעשה יום הששי, ואחור ליום הששי, שהיה עסוק בו כל יום הששי, הוי אחור וקדם צרתני, אחור למעשה יום הששי, וקדם למעשה יום הששי. (ט) ר' שמואל בר נחמני אמר מהו אחור וקדם, דו פרצופין, זכר ונקבה, הוי אומר אחור וקדם צרתני. אמר אדם אחר שברא הקב"ה כל בהמה וחיה ברא אותי, (י) כך התינוק הזה עד שלא יצא ממעי אמו הקב"ה מצוה עליו מזה אכול ומזה לא תאכל, וזה לכם הטמא, ומשהוא מקבל עליו במעי אמו את כל המצות שבתורה אחר כך נולד, שנאמר אשה כי תזריע וילדה זכר:

[ג] [**אשה** כי תזריע וילדה זכר]. זש"ה אין קדוש כה' כי אין בלתך (ש"א ב ב), מהו כי אין בלתך, (יא) אלא מלך בשר ודם בונה פלטין ובנינו מבלה אותו, אבל הקב"ה מבלה את עולמו, כביכול כי אין בלתך, (יב) כי אין בלותיך, ואין צור כאלהינו (שם), כיצד בשר ודם צר צורה על הכותל, שמא יכול לצור על המים, הקב"ה צר את העובר במעי אמו בתוך המים, הוי אין צור כאלהינו, אין צייר כאלהינו: ד"א אין צור כאלהינו, (יג) בשר ודם צר צורה (יד) הוא מדבר וצורתו אינה מדברת, [והוא] משבח את צורתו, אבל הקב"ה צורתו עומדת ומשבח לפניו. [ד"א אין צור כאלהינו] בשר ודם מבקש לצור צורה כמה סממנין צריך להביא עד שלא צר אותה, אבל הקב"ה הוא צר צורה מתוך טיפה אחת, (טו) בא וראה הטווס שבו שלש מאות וששים [וחמשה] מיני צבעונין, והוא נוצר מטיפה אחת של לובן, ולא תאמר בעוף, אלא אפילו באדם מטיפה אחת של לובן הוא נוצר, שנאמר אשה כי תזריע וילדה זכר, [הוי אין צור כאלהינו. ד"א מלך בשר ודם צר צורה, אבל אין צורתו עושה צורה, אבל הקב"ה צר צורה וצורתו עושה צורה, שהוא צר את האשה, והאשה יולדת ועושה צורה כיוצא בה, אשה כי תזריע]:

הערות ותקונים

ריש לקיש ורוח אלהים מרחפת על פני המים זו רוחו של מלך המשיח כמד"א ונחה עליו רוח ה', אולם במדרש שו"ט מזמור קל"ט הגי' כמו בתנחומא: (ח) ר' אלעזר בן פדת אומר אחור למעשה יום ששי וקדם למעשה יום ששי, וכ"ה בנדפס ובכ"י רומי ובכ"י רח"ם, אולם בב"ר פ"ח ובוי"ר שם הגי' אמר ר' אלעזר אחור למעשה יום הראשון וקדם למעשה יום האחרון, והוא בעל המאמר מהתנחומא, ויש לתקן שם אחור למעשה יום האחרון וקדם למעשה יום האחרון, ועיין במ"כ בב"ר שם, ובמדרש שו"ט מזמור קל"ט אמר ר' אלעזר אחור למעשה יום אחרון וקדם למעשה יום ראשון צ"ל אחור למעשה יום אחרון וקדם למעשה יום אחרון: (ט) ר' שמואל בר נחמני אמר, ב"ר ריש פ"ח, וי"ר שם, ברכות ס"א, עירובין י"ח, שו"ט שם: (י) כך התינוק הזה, בילקוט ריש תזריע בשם התנחומא השמיט כל אות ב' וסיים התינוק הזה: (יא) אלא מלך בשר ודם בונה פלטין, עיין בבבלי מגילה י"ד ע"א אמר ר' יהודה בר מנשיא אל תקרי בלתך אלא לבלותך שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם מעשה ידיו מבלין אותו, אבל הקב"ה מבלה מעשה ידיו: (יב) כי אין בלותיך, ר"ל אל תקרא בלתך אלא בלותיך, וזה חסר בנדפס: (יג) בשר ודם צר צורה על הכותל שמא יכול לצור על המים, כן הוא גם במכילתא בשלח פרשת שירה, ומובא בילקוט שמואל רמז פ"ג ועיין ב"ר ריש פ"ז ועיין בגמרא מגילה שם באופן ובסגנון אחר, ובתנחומא הנדפס אות ב' נוסף, ד"א מלך בשר ודם צר צורה על הכותל אינו יכול לצור בו רוח ונשמה, והקב"ה צר צורה בתוך צורה, כלומר יצר העובר במעי אמו ונותן בתוכו רוח ונשמה, הוי אומר ואין צייר כאלהינו, וזה נוסף מגמרא מגילה שם, והמלות „כלומר יצר העובר במעי אמו" הם הוספת המסדר: (יד) הוא מדבר וצורתו אינה מדברת, פה חסר ונמצא לנכון בכ"י רומי, אבל הקב"ה צר צורה והוא מדבר והיא מדברת, ואח"כ מובא שם ד"א בשר ודם צר צורה והוא עומד ומשבח צורתו, אבל הקב"ה צר את האדם והאדם עומד ומשבח לשמו, אבל בכ"י רח"ם גם בנדפס הגי' כמו לפנינו. ובילקוט שמיני בשם התנחומא גורס כך, בשר ודם צר צורה הוא מדבר וצורתו אינה מדברת, הוא משבח צורתו והצורה אינה משבחת אותו, אבל הקב"ה הוא צר צורה וצורתו עומדת ומשבחת לפניו: (טו) בא וראה הטווס שבו שלש מאות וששים [וחמשה], הוספתי מלת וחמשה, וכן בכ"י רומי ובילקוט שמיני, שס"ה מיני צבעים, אבל בכ"י רח"ם וכן בנדפס שס"ו מיני צבעונים וצ"ל שס"ה, וכן תראה בב"ר פ"ז אות ד', רב הונא בשם רב מתנא אמר הצבוע הזה מטיפה של לובן הוא, ויש בו שלש מאות וששים

[ד] [ד"א אשה כי תזריע וילדה זכר]. אם קדמה האשה יולדת זכר, אם קדם האיש (מוליד) [יולדת] נקבה. (טז) אמר ר' אבין הלוי [ברבי] רמז לך הכתוב אם נקבה תלד, אם קדם האיש מולדת נקבה, קודמת האשה מולדת זכר, שנאמר אשה כי תזריע וילדה זכר. אמר ר' חייא בר אבא לפיכך הזכר נתלה באשה, והנקבה באיש, שנאמר הנה ילדה מלכה גם היא בנים לנחור אחיך את עוץ בכורו ואת בוז אחיו (בראשית כב כ כא), ובתואל ילד את רבקה (שם שם כג), וכן הוא אומר פלגש כלב (ילדה) [מעכה ילד] (שכר) [שבר] ואת תרחנה. ותלד (שצף) [שעף] אבי מדמנה, (ואת) [את] שוא אבי מכבנא ואבי (גבעה) [גבעא] ובת [כלב] עכסה (דה"א ב מח מט), הוי נתלו הנקבות באיש והזכרים באשה, לכך נאמר אשה כי תזריע. (יז) אמר ר' אייבו מעשה נסים הקב"ה עושה (יח) עם האיש הזה, אדם שהוא נתון (יט) בקמון יום אחד, (כ) אין נפשו מפרכסת עליו, אבל התינוק ההוא נתון במעי אמו תשעה חדשים והקב"ה משמרו, רבותינו אמרו מעשה נסים הקב"ה עשה עם האדם הזה, האדם שהוא נתון (כא) באמבטי יום אחד נפשו (כב) מקנטת עליו, והתינוק נתון במעי אמו ט' חדשים ואין נפשו קניטה עליו, [למה שהקב"ה עושה עמו מעשה נסים]. אמר איוב אשא דעי למרחוק (איוב לו ג), והיה איוב ראה בני אדם אשה יולדת איש, והספינה שטה בתוך המים אצבע על אצבע, ותמה על הדברים האלו, ואומר אשא דעי למרחוק, לכך כתיב אשה כי תזריע:

[ה] [ד"א אשה כי תזריע]. (כג) אמר ר' יהודה [בר סימון] שני יריכי אשה נעשין כשני יריכי אבנים, כדי שיהא בה כח כשהיא יולדת, שנאמר (וראיתם) [וראיתן] על האבנים (שמות א טז). (כד) אמר ר' [מאיר] מעשה נסים הקב"ה עושה עם התינוק הזה, כיצד עד שלא תלד האשה מושכת דמים, משילדה הדמים מסתלקין לשדים ונעשה חלב, והתינוק יונק מהן. (כה) אמר ר' אבא בר כהנא מעשה נסים הקב"ה עושה עם התינוק הזה, כיצד (כו) הפונדיה (פי' כיס) שהיא מליאה ופיה למטה המעות מתפזרין, אבל האשה הזו פונדיה שלה למטה, והולד נשמר. (כז) ד"א הבהמה הזו מהלכת והולד רבוץ בתוך מעיה, אבל האשה הזו מהלכת זקופה והולד בתוך מעיה והקב"ה משמרו:

[ו] ובמלאת ימי טהרה לבן או לבת תביא כבש בן שנתו לעולה וגו' (ויקרא יב ו). למה היא מביאה קרבן, (כח) אמרו רבותינו מאה פעמים היא פועה בשעה שהיא יושבת על המשבר, תשעים ותשעה למיתה ואחד לחיים, וכיון שהצרות

הערות ותקונים

וחמשה מיני לבעונים כמנין ימות השנה של חמה, וכוונת המדרש לטוום שהוא מלובע בכמה מיני לבעונים: (טז) אמר ר' אבין הלוי, בכ"י רומי וכ"י רח"ס אמר ר' אבין הלוי ברבי, וכן תקנתי: (יז) אמר ר' אייבו, וכ"ה בכ"י רח"ס ובנדפס, ובכ"י רומי אמר ר' אבהו: (יח) עם האיש הזה, כן הוא גם בכ"י רומי ורח"ס, אולם בנדפס לתינוק הזה: (יט) בקמון, וכ"ה בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס בטעות בקמוץ, ובנדפס אדם שהוא נתון בחמין, יש לתקן בקמון, והיא המלה היונית והרומית caminus, καμινος (קאמין), ובוי"ר פי"ד אות ג' אם משהה אדם בחמין שעה אחת, אולם לפני הערוך בערך קמן היתה לפניו הגירסא בקמון: (כ) אין נפשו מפרכסת, בתמיה, ועיין ערוך ערך פרכס: (כא) באמבטי. היא מלה יונית ἐμβατ כלי לרחוץ בתוכו (באדעוואננע): (כב) מקנטת, בכ"י רומי קניטה, ובכ"י רח"ס ובנדפס מגירה, ופי' קניטה נמאס כמו בפסיקתא ויהי בשלח (פ"א ע"ב) שנקטה נפשו עליו פי' שנמאס לו חייו, מלשון נקטה נפשי בחיי (איוב י א): (כג) אמר ר' יהודה, הוספתי בר סימון כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס: (כד) אמר ר' מאיר, כן תקנתי ע"פ כ"י רומי ורח"ס ונדפס: (כה) אמר ר' אבא בר כהנא, עיין וי"ר פי"ד אות ג' שמובא בשמו שלשה דברים ע"ש: (כו) הפונדיה, היא מלה רומית, funda פי' כיס ושק, והמלות „פי' כיס" בהכ"י נוספו מאת המעתיק וליתא בכ"י רומי ורח"ס, ובוי"ר שם מובא ארנקי של מעות, ופי' כיס, ובילקוט רים תזריע הביא בשם וי"ר מפוריא של מעות ויש לתקן פנדיא של מעות: (כז) ד"א הבהמה הזו, מובא ג"כ שם בוי"ר בשם ר' אבא בר כהנא: (כח) אמרו רבותינו מאה פעמים היא פועה, וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס, אולם בנדפס הגי' אמרו רבותינו ז"ל מאה פעיות האשה פועה, גם סיים שם שנאמר הן אתם מאין ופעלכם מאפע, מהו מאפע, מאה פעיות היא פועה כו', וכן הוא בתנחומא אמור אות י"א, מאפע ממאה פעיות שהאשה פועה, וכ"ה בפסיקתא פסקא שור או כשב (דף עז ע"ב) ובוי"ר פכ"ז אות ז', שמ"ר

סמ"ז

(כט) מגיעות אצלה, היא נודרת (ל) שאינה מכרת אישה עוד, לכך היא מביאה קרבן, שנאמר תביא כבש בן שנתו וגו׳ :

[ז] **וביום** השמיני ימול בשר ערלתו (ויקרא יב ג). (לא) אין כתיב כאן שיוציא הוצאות, ראה כמה ישראל מחבבין את המצות, כמה הן מוציאין הוצאות (לב) כדי לשמרן, אמר הקב״ה (לג) אתם משמחין את המצות, אף אני אוסיף לכם שמחה, (לד) שנאמר ויספו ענוים בה׳ שמחה (ישעיה כט יט). שאל טורנוסרופוס הרשע את ר׳ עקיבא איזה מעשים נאים של הקב״ה או של בשר ודם, א״ל של בשר ודם נאים, א״ל טורנוסרופוס הרשע הרי השמים והארץ יכול אתה לעשות כהם, א״ל ר׳ עקיבא לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות, שאין שולטין בהן, אלא בדברים שהן מצויין בבני אדם. א״ל למה אתם מולים, א״ל אף אני הייתי יודע שאתה עתיד לומר לי כן, לכך הקדמתי ואמרתי לך מעשה בשר ודם הם נאים משל הקב״ה, (לה) הביאו לי (לו) שבולים וגלוסקאות, [אמר לו אלו מעשה הקב״ה ואלו מעשה בשר ודם אין אלו נאים, הביאו לי] (לז) אנוצי פשתן וכלים מבית שאן, א״ל אלו מעשה הקב״ה ואלו מעשה בשר ודם, אין אלו נאים, א״ל טורנוסרופוס הואיל הוא חפץ במילה, למה אינו יוצא מהול ממעי אמו, א״ל ר׳ עקיבא (לח) ולמה שוררו יוצא בו, לא תחתוך אמו שוררו, ולמה אינו יוצא מהול, (לט) לפי שלא נתן הקב״ה לישראל את המצות אלא כדי לצרף בהן, (מ) לכך אמר דוד (כל) אמרת (אלוה) [ה׳] צרופה וגו׳ (תהלים יח לא) :

[ח] **וידבר** ה׳ אל משה ואל אהרן לאמר אדם כי יהיה בעור בשרו וגו׳ (ויקרא יג א ב), (מא) זש״ה מי פלג לשטף תעלה (איוב לח כה), (מב) אמר ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי בערביא קורין לשער שטפא, שכל שער ושער שבאדם ברא לו מעין בפני עצמו, לפי שאיוב קורא תגר ואמר אשר בסערה ישופני [והרבה פצעי חנם] (שם ט יז), על חנם הביא את כל היסורין האלו עלי, א״ל אליהוא חס ושלום, חלילה לאל מרשע ושדי מעול, אלא כי פועל אדם ישלם לו [וכאורח איש ימציאנו] (שם לד י יא),

---

הערות ותקונים

פמ״ו : (כט) מגיעות אצלה, וכ״ה בכ״י רומי וכ״י רח״ס, ובנדפס הגי׳ מקיפות אותה : (ל) שאינה מכרת אישה עוד, בנדפס שלא תזקק עוד לאישה, ובנדה דף לא ע״ב שלא תזקק לבעלה : (לא) אין כתיב כאן שיוציא הוצאות, מובא בילקוט שמיני רמז תקמ״ז בשם התנחומא, והמאמר הזה ראוי להקדים לפני אות ו׳ : (לב) כדי לשמרן, וכ״ה בילקוט שם, ובכ״י רומי הגי׳ כדי לשמח עם המצות, ובכ״י רח״ס כדי לחבב את המצות ולשמוח בהם, ובנדפס כדי לשמור את המצות ולשמוח בהם : (לג) אתם משמחין את המצות, וכ״ה בילקוט שם, ובכ״י רומי אתם מוסיפין במצות, ובנדפס אתם משמרין את המצות, ותשמחו בהן : (לד) שנאמר ויספו ענוים בה׳ שמחה, בנדפס לפנינו אות ה׳ נמצא נוסף מאמר אחד המתחיל חביבה המילה שנשבע הקב״ה, עד שנאמר שלח ידו בשלומיו חלל בריתו, וזה נוסף בדפוסים האחרונים, ולא נמצא בדפוסי קושטאנטינא וויניציא מאנטובה ווירונא ופראנקפורט ואמשטערדאם : (לה) הביאו לי, כן הוא בכ״י רומי וכ״י רח״ס, והילקוט גורס הביא לו, וכן בנדפס מפורש הביא לו ר״ע : (לו) שבולים וגלוסקאות, ר״ל שבלים בעוד התבואה בשבלים, וגלוסקאות פי׳ עוגה ופת עגול קטן והיא מלת יונית κόλλιξ : (לז) אנוצי פשתן וכלים מבית שאן, זה חסר בכ״י רומי, ונוסף בגלדו, ונמצא גם בכ״י רח״ס, וחסר גם בנדפס ובילקוט. ואנוצי פשתן מורגל בדרז״ל (ב״מ כ״א ע״א נדרים כ״ה ע״ב סוכה י״ב ע״ב), ופי׳ כריכה, וכלים מבית שאן, בוודאי הם כלי פשתן הבאים ממקום בית שאן, ונזכר בדברי חז״ל כלי פשתן הדקין הבאים מבית שאן : (לח) ולמה שוררו יוצא בו לא תחתוך אמו שוררו, וכ״ה בכ״י רומי ורח״ס, ובעל הילקוט השמיט זה, והביא למה אינו יוצא מהול ממעי אמו, לפי שלא נתן הקב״ה לישראל את המצות כו׳. ובנדפס הגי׳ א״ל ר״ע ולמה שוררו יוצא עמו והוא תלוי בבטנו ואמו חותכו : (לט) לפי שלא נתן כו׳ אלא כדי לצרף בהן, כ״ה בכ״י רומי ובילקוט, ובנדפס לצרף אותם בהם. ובכ״י רח״ס לצרף בהן את הבריות, ועיין לעיל פ׳ שמיני ובהערה ע״ט והערה פ׳ : (מ) לכך אמר דוד כל אמרת אלוה צרופה, וכן הוא בכ״י רומי, מלת „כל״ מיותר וכצ״ל אמרת ה׳ צרופה, או צ״ל לכך אמר שלמה כל אמרת אלוה צרופה, והוא במשלי ל״ה, אך שם נאמר לחוסים בו, ובכ״י רומי מובא הסיום „לכל החוסים בו״. ובילקוט שמיני שם הביא וכך אמר דוד כל אמרת ה׳ צרופה והומר אמרת ה׳ צרופה מגן הוא לכל החוסים בו ע״כ, הוא בשיבוש, וצ״ל וכך אמר דוד אמרת ה׳ צרופה מגן הוא לכל החוסים בו : (מא) זש״ה מי פלג לשטף תעלה, מובא בילקוט איוב רמז תתק״ד בשם התנחומא, ובילקוט איוב רמז תתקכ״ד נמצא רק ההתחלה מי פלג לשטף תעלה, בערביא קורין לשערה שיטפא, וסיים כתיב לעיל אשר בשערה ישופני : (מב) אמר ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי בערביא קורין לשער שטפא, בוי״ר פט״ו אות ג׳ אמר

ר׳

(מג) הכל במדה הוא מביא, (מד) אמר ר׳ אבין הלוי בשם ר׳ אבא בר כהנא (מה) אין הקב"ה מודד מדה (בנפישה) [בכפישה], אלא הכל במשפט, [שנאמר כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (תהלים עה ח)], א"ל הקב"ה לאיוב (מו) אפילו השער שעליך מעין עשיתי לו, ומדה עשיתי לו, שנאמר מי פלג לשטף תעלה. (מז) מעשה בכהן אחד שהיה רואה את הנגעים, נתמטה ידו, ובקש לצאת לחוצה לארץ, קרא לאשתו, אמר לה בשביל שבני אדם רגילין לבוא אצלי להראות את נגעיהם, בואי ואני אלמדך שתהא רואה את הנגעים, אם ראית שערו של אדם שיבש המעין שלו, תהי יודעת שלקה, לפי שכל שער ושער ברא לו הקב"ה מעין בפני עצמו, [שיהא שותה ממנו], יבש המעין שלו יבש השער, אמרה לו אשתו ומה אם כל שער ושער ברא לו הקב"ה מעין בפני עצמו [שיהא שותה ממנו], אתה שאתה אדם, וכמה שערות יש בך, ובניך מתפרנסין על ידך, לא כל שכן שיזמין לך הקב"ה פרנסה, לפיכך לא הניחה אותו לצאת לחוצה לארץ: ד"א מי פלג לשטף תעלה. כשהקב"ה ברא את האדם (מח) בחכמה ברא אותו, כיצד אם ברא אותו רובו מים ומיעוטו דם, (מט) נעשה איסטנים, אם ברא אותו רובו דם ומיעוטו מים, נעשה מצורע, חציו מים וחציו דם [הרי זה] אדם שלם:

[ט] **אדם** כי יהיה בעור בשרו וגו׳. (נ) למה אינו אומר דבר אל בני ישראל (נא) כשם שהוא אומר בכל הפסקות, [אלא אדם כי יהיה], וש"ה כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע (תהלים ה ה), (נב) לפי שהפסוק אומר (האומר) [אומר] עצתי תקום וכל חפצי אעשה (ישעיה מו י), מי ששומע את הפסוק הזה אומר שמא יש (נג) עיבור דין למעלה, (נד) אמר ר׳ תנחומא בר אבא מהו וכל חפצי אעשה, שאינו חפץ לחייב שום בריה, (נה) שנאמר [כי אם אחפוץ במות הרשע (יחזקאל לג יא) הוי] כי לא אל חפץ רשע אתה, מהו לא יגורך רע. אמר ר׳ יוחנן אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם

הערות ותקונים

ר׳ ברכיה אית אתרין דצווחין לשערא שיפפא, ויותר נכון הגי׳ לפנינו בשם ר׳ לוי כי ר׳ לוי היה בקי בלשון ערבי: (מג) הכל במדה הוא מביא, וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס, ובנדפס בכל מדה שהוא מודד הוא מביא עליו: (מד) אמר ר׳ אבין הלוי, בכ"י רומי וכ"י רח"ס אמר ר׳ אבין אביו של ר׳ אבין הלוי, ובנדפס רבי אבין אביו וחסר של ר׳ אבין הלוי: (מה) אין הקב"ה מודד מדה בנפישה, וכן בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי בנפושה, ובוודאי היתה הגי׳ בנפישה, ואנכי תקנתי בפנים בכפישה, והוא מלשון המקרא הכפישני באפר (איכה ג טז), וכתב רש"י שם וז"ל: ויש דומה במשנה פישון הגמל, במדה כפישה מדד, [יבמות קז ע"ב], מלת במשנה מיותר, ועיין רש"י בגמרא שם, במדה כפושה מדד במדה כפוי מדד, לשון אונאה, כמודד בשולי המדה, וחבירו מצאתי בתוספתא דאהלות, קדירה שהיא נתונה כו׳ היתה כפושה, לשון הכפישני באפר, ועיין בערוך ערך כפש שהיא שם כלי. ובנדפס אין הקב"ה מודד בבת אחת, והוסיף המדפיס ממאנטובה: „ס"א בכפישה, אלא הכל במשפט שנאמר כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים". ובדפוסים אחרונים הסגירו אך בשני חצאי עגולה רק את המלות „ס"א בכפישה". ובאמת הוסיף כל מה שרשמתי, והוא ע"פ כ"י שלנו: (מו) אפילו השער שעליך מעין עשיתי, עיין ב"ב טז ע"א וי"ר פט"ו אות ג׳: (מז) מעשה, מובא בילקוט איוב רמז תתק"ד, והשמיט באמצע מאמר אחד מן התנחומא והחל במאמר הזה, ועיין בוי"ר שם מובא המעשה הלזו בסגנון אחר: (מח) בחכמה ברא אותו, וכן הוא בנדפס, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט במדה ברא אותו: (מט) נעשה אסטנים, וכן הוא בכ"י רומי ורח"ס ובילקוט שם, מלת איסטנים אין לה ענין לכאן, כי הוראתה מעונג ומפונק, ולדעתי יש לתקן אדרופיקוס כמו שתראה בוי"ר פט"ו אות ב׳ פעמים שהמים רבין על הדם ונעשה אדרופיקוס, והיא מלה יונית ורומית, ὑδρωπικός hydropicus פי׳ בעל חולי המים (וואססערזיכטיג), ויש נוסחאות בוי"ר ארדיפוקוס בטעות, ומובא לנכון בילקוט תזריע רמז תקנ"ד בשם וי"ר: (נ) למה אינו אומר דבר אל בני ישראל, מובא בילקוט תזריע רמז תקנ"ו וסידר הדברים בסדר אחר: (נא) כשם שהוא אומר בכל הפסקות, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס הגי׳ כמו שכתב בכל הפרשיות, ובילקוט בכל הפסוקים: (נב) לפי שהפסוק אומר, וכן בנדפס, וחסר שם מלת „אומר" מראש הכתוב, ובכ"י רומי לפי שהנביא אומר, ובילקוט חסר זה וסידר המאמר בסדר אחר: (נג) עיבור דין, וכן בכ"י רומי, אבל בכ"י רח"ס ובנדפס הגי׳ עוות הדין, ולדעתי היה כתוב פה שמא פילונקייא יש למעלה, והיא המלה שהביא הערוך ערך פלנק בשם הילמדנו, ופי׳ ביוני φιλονεικια מחלוקת, והמעתיק השמיט זה והציג עיבור דין או עוות דין: (נד) אמר רבי תנחומא בר אבא, בכ"י רומי וכ"י רח"ס אמר ר׳ תנחומא ברבי, ובנדפס חסרים המלות בר אבא או ברבי: (נה) שנאמר אם אחפוץ במות הרשע הוי כי לא אל

חפץ

אם אתה חפץ לזכות מי ימחה בידך, באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה (קהלת ח ד), מי גדול ממך, בנוהג שבעולם שלטון שהוא יושב לדין, ומבקש לזכות או לחייב, הוא מתיירא מן גדול הימנו, (נו) שלא יתנו עליו אנקליטון לקומוס, קומוס מתיירא מאפרכוס, אפרכוס מתיירא מן המלך, המלך מתיירא ממך, ואתה אם מבקש אתה לזכות בריותיך, ממי אתה מתיירא, לא יגורך רע, ואין הלשון הזה אלא לשון יראה, כענין שנאמר כי יגורתי מפני האף והחמה (דברים ט יט):

[י] אדם כי יהיה בעור בשרו וגו'. (נז) זש"ה איום ונורא הוא וגו' (חבקוק א ז). הפסוק הזה מדבר באדם הראשון, ובפרעה, ובאדום, [ובסנחריב, ובנבוכדנצר], ובבני אדם, באדם הראשון כיצד, כשברא הקב"ה (את העולם) את אדם הראשון, אמר ר' אבא בר כהנא בראו בדמותו, שנאמר ויברא אלהים את האדם בצלמו וגו' (בראשית א כז), ובראו מסוף העולם ועד סופו, שנאמר כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים (דברים ד לב), והיה שולט בכל העולם, שנאמר ורדו בדגת הים וגו' (בראשית א כח). ואומר ומוראכם וחתכם יהיה וגו' (שם ט ב), לכך נאמר איום. ונורא זה אדם הראשון, ממנו משפטו ושאתו יצא (חבקוק שם), זו חוה שיצאה ממנו וגרמה לו למות, [שנאמר] ותתן גם לאישה עמה ויאכל (בראשית ג ו), [ומנין שיצאה ממנו, שכן כתיב עצם מעצמי ובשר מבשרי] (שם ב כג), הוי איום ונורא הוא. [ד"א] איום ונורא הוא, זה פרעה שהיה (נח) (קוזמוקטור) [קוזמוקרטור], שנאמר מושל עמים ויפתחהו (תהלים קה כ). ממנו משפטו ושאתו יצא, זה משה שהיה מגודל בתוך ביתו והיה סבור שהוא (נט) בן בתו, שנאמר ויגדל הילד ותבאהו לבת פרעה ויהי לה לבן (שמות ב י). עמד והביא עליו עשר מכות, שנאמר [ועתה לך ואשלחך אל פרעה] (שם ג י), (ס) ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות (שם ד יז). (סא) אמר ר' יהודה המטה (סב) משאוי ארבעים סאה היה, ושל (סג) סנפירינון היה, והיה חקוק עליו עשר מכות, (סד) נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב, ומשה מביט במטה ורואה את המכה הראויה לבוא ומביאה על

הערות ותקונים

חפץ רשע אתה, כן תקנתי ע"פ כ"י רומי ורח"ס, רק בשם בטעות כי לא אחפוץ במות הרשע, ובקרא כתיב אם אחפוץ במות הרשע, וקרא אחר כתיב ביחזקאל י"ח ל"ב כי לא אחפוץ במות המת, ובנדפס הביא הכתוב כי לא אחפוץ במות המת: (נו) שלא יתנו עליו אנקליטון לקומוס, המלה יונית ἀνακλητος ופי' קריאת מבית דין תחתון אל עליון ממנו להפך הגזירה כמ"ש המוספי, ובנדפס בטעות שלא ירננו עליו אונקליטין לקומוס, צ"ל שלא יתנו עליו, ובדפוס ראשון דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא ראיתי הגי' כך שלא יתנו עליו סנקליטון בית המשפט הגדול שיושב לשם, וכן שופט השופטים שרקומוס מתירא מן המשנה הגדול אפרכוס המלך כלום הוא מתיירא מאחר, ע"כ. והלשון משובש, ואולי בית המשפט הגדול שיושב לשם [צ"ל בשם] הוא הפי' על סנקליטין, וכן שרקומוס מלת „שר" הוא פי' על מלת „קומוס" ונתחברו המלות. ופי' קומים ביוני ורומי comes κομης פי' שר ונגיד, ואפרכוס ידוע מלה יונית ἔπαρχος שר העיר: (נז) זש"ה איום ונורא, מובא בילקוט ריש חבקוק רמז תקס"א ותקס"ב בשם התנחומא, ועיין בוי"ר פי"ח אות ב' ושם הוא בהרחבת דברים: (נח) קוזמוקטור, וכ"ה בילקוט שם, ובכ"י רומי קוזמרקטור, ובכ"י רח"ס קוזמרקרטיר, ובנדפס בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' שליט בכל העולם, והמדפיס דפוס מאנטובה הוסיף המלה קוזאקרטור והגיה באותיות רש"י „פי' שליט בכל העולם", ובכל המקומות בטעות, וצ"ל קוזמוקרטור, והיא המלה היונית κοσμοκρατωρ פי' מושל עולם, ועיין מה שהעירותי בפסקא שקלים הערה ע"ש: (נט) בן בתו. בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס הגי' בן ביתו, ובילקוט חסרים המלות „והיה סבור שהוא בן ביתו": (ס) ואת המטה הזה תקח בידך. הכתוב הזה נשמט בדפוסים אחרונים, ונמצא נכון בדפוס מאנטובה, כי על זה יסוב אופן הדרוש: (סא) אמר ר' יהודה. בנדפס אמר ר' יהודה בר אמי, וכן הוא בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס אמר ר' יהודה ב"ר, ונשמט מלת „אמי", ובתנחומא הנדפס וארא סוף אות ט' ובשמ"ר סוף פ"ח מובא בשם ר' יהודה סתם: (סב) משאוי ארבעים סאה היה. וכן הוא בכ"י רומי ורח"ס, ובנדפס ובתנחומא וארא שם משקל מ' סאה היה: (סג) סנפירינון. ספיר תרגום סמפורינא: (סד) נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב. בשבולי הלקט כ"י ומובא בתניא [רבתי] ה' פסח בפי' ההגדה ובאותות זה המטה שנאמר ואת המטה הזה תקח בידך וגו' זהו על האותות שעשה עם המטה שנהפך לתנין וכו'. ומצינו בהגדה שהיו חקוקים עליו עשר מכות נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב כסימנו של ר' יהודה, וראיתי בחדושי הרד"ל בשמ"ר שם שכתב מכאן הביא הגר"א ז"ל ראיה הא דתניא ר' יהודה היה נותן בו

סימנים

פרעה, הוי איום ונורא: (סה) [ד"א] איום ונורא זה אדום, שנאמר (דחילא) [דחילה] ואימתני [ותקיפא] (דניאל ז ז), ממנו משפטו ושאתו יצא, (סו) זה עובדיהו (שהיה גר אדומי) [אמר ר' יצחק גר אדומי היה] ומתנבא עליו, חזון עובדיה [כה אמר אדני אלהים לאדום וגו'] (עובדיה פסוק א), (אמר ר' יצחק עובדיה זה גר אדומי היה) הוי איום ונורא זה אדום, ממנו משפטו ושאתו יצא זה עובדיה: [ד"א] איום ונורא זה סנחריב, שנאמר ואחריב בכף פעמי כל יאורי מצור (מ"ב יט כד), ואמר מי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם מידי (שם יח לה), [וכן הוא אומר] והיו מוטות כנפיו וגו' (ישעיה ח ח), חד משישים באוכלוסין היה מספק את ארץ ישראל, (סז) שנאמר והיו מוטות כנפיו, המוטה הזו של תרנגול אחד משישים בכנפיו, כיון שבא להכנס לירושלים, אמר לאוכלוסיו שכבו, ובבוקר אנו משליכין לתוכה טבעות שלנו ונסקל אותם בהם, הוי איום ונורא, זה סנחריב, ממנו משפטו ושאתו יצא, אלו בניו כשעלה להחריב את ירושלים לא עלתה בידו, [שנאמר] ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו' (מ"ב יט לה), (סח) וכתיב וישב בבושת פנים לארצו ויבא בית אלהיו (וויצאי) [ומוציאי] מעיו (הכוהו בחרב) [שם הפילוהו בחרב] (דה"ב לב כא), [נכנס להתפלל לפני נסרוך אלהיו, אמרו בניו כן זה מטעה עצמו, היו לו לעמוד כשנשרפו כל אוכלוסיו, והיו נוססין והורגין אותו], שנאמר ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלהיו, ואדרמלך ושראצר בניו הכוהו בחרב (מ"ב יט לז), הוי איום ונורא זה סנחריב, ממנו משפטו ושאתו יצא זה בניו: (סט) [ד"א] איום ונורא זה נבוכדנצר, שנאמר ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה וגו' (ישעיה יד יג), ממנו משפטו ושאתו יצא, (ע) זה אויל מרודך, (עא) אמרו רבותינו כשנטרד נבוכדנצר, כמו שכתוב ומן אנשא לך טרדין (דניאל ד כט), כל אותו זמן היה אויל מרודך משמש תחתיו, וכיון שחזר חבשו בבית הכלא, וכל מי שנחבש על ידו אינו יוצא מבית הכלא לעולם עד יום מותו, שנאמר (ואת) אסיריו לא פתח ביתה (ישעיה יד יז), כשמת נבוכדנצר בקשו להמליך לאויל מרודך, נכנסו עליו ולא קיבל, אמר להם בראשונה שמעתי לכם, לכך נחבשתי, ועכשיו אשמע לכם שמא חי הוא ויעמוד עלי ויהרגני, עמדו על נבוכדנצר וגררוהו מקברו והוציאוהו, וראה אותו שמת, והמליכוהו, לקיים מה (עב) שנאמר ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב (שם שם יט), הוי איום ונורא זה נבוכדנצר, ממנו משפטו ושאתו יצא, זה אויל מרודך: ד"א איום ונורא זה האדם

הערות ותקונים

סימנים על המטה קאמר, שסובר שנוטריקון היה רשום עליו, ועיין פסקי תוס' מנחות סי' רל"ד שכתבו שר' יהודה היה רגיל ליתן סימנים שלא יטעה, כמו זד"ך יה"ו מנחות ל"ו ע"א: (סה) [ד"א] איום ונורא זה אדום. עיין בוי"ר פי"ח אות ב' שהמדפיסים שינו הלשון, ועיין שם בחדושי הרש"ש. ויש להעיר שלפני זה נמצא הוספה בתנחומא הנדפס, וליתא בדפוסי קושטאנטינא וויניציא מאנטובה פראנקפורט ואמשטערדאם „ואף המשיח שעתיד ליפרע מגוג ומגוג וחיילותיו שם עמהם גדל במדינה שנאמר שם ירעה עגל ושם ירבץ וכלה סעיפיה (ישעיה כז י): (סו) זה עובדיה אמר ר' יצחק כו'. כן תקנתי, כי במאמר שאחר זה הוא מיותר, וגם בכ"י רומי ורח"ס הוא בטעות כמו לפנינו, ובנדפס חסרים המלות אמר ר' יצחק עובדיה גר אדומי היה, רק הגי' שם זה עובדיה שהיה גר אדומי, וראיתי בוי"ר שם הגי' כמו שתקנתי ממנו משפטו ושאתו יצא, זה עובדיה, אמר ר' יצחק עובדיה גר אדומי היה, והיה מתנבא על אדום, ועיין סנהדרין ל"ט, ואין מקור שגר אדומי היה: (סז) שנאמר והיה מוטות כנפיו, המוטה הזה כו'. מובא בילקוט ישעיה סוף רמז רע"ט בשם התנחומא: (סח) וכתיב וישב בבושת פנים. כ"ה גם בנדפס, והכתוב השני שנאמר ויהי הוא משתחוה ליתא שם. בוי"ר שם פי"ח אות ב' ובילקוט חבקוק מובא רק הכתוב השני ולא הראשון, וראיתי בכ"י רח"ס שחסר פה איזה שורות לפני הראיה מהכתוב שנאמר ויהי הוא משתחוה, והוספתי הנאמר שם בפנים, ובכ"י רומי נשמט כל המאמר מן איום ונורא זה סנחריב: (סט) [ד"א] איום ונורא זה נבוכדנצר, לפני זה נמצא בילקוט חבקוק רמז תקס"ב ד"א איום ונורא הוא זה חירם מלך צור כו', וזה הוא הוספה מבעל הילקוט מן וי"ר פי"ח אות ב': (ע) זה אויל מרודך, המדפיס דפוס מאנטובה הוסיף מלת „בנו" וזה ליתא בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט ובמדרש וי"ר שם: (עא) אמרו רבותינו כשנטרד נבוכדנצר, עיין בוי"ר שם כל אותן שבע שנים שעברו על נבוכדנצר כו': (עב) שנאמר ואתה השלכת מקברך, בילקוט חבקוק שם נוסף אמר ר' אלעזר ולא עוד אלא שכל שונא ושונא שהיה לו היה בא ודוקרו בחרב לקיים מה שנאמר לבוש הרוגים מטועני חרב, וזה נוסף מן וי"ר שם

פי"ח

שמושל בכל מה שברא הקב"ה בעולמו, שנאמר תמשילהו (עג) (במעשה) [במעשי] ידיך וגו' (תהלים ח ז), ממנו משפטו ושאתו יצא, שבשעה שהוא חוטא מביא עליו יסורין מגופו, למה שאין מדותיו כמדת בשר ודם, בשר ודם כשהוא רוצה עבדיו לרדות, מביא (עד) (גבלין) [מגלבין] וכבלים ורודה אותם ומצערן, אבל הקב"ה אינו כן, (עה) אלא מכל גופו של אדם רודה אותו ומכהו (שנאמר ממנו משפטו ושאתו יצא) (עו) [מנין ממה שקרינו בענין אדם כי יהיה בעור בשרו]:

[יא] **אדם** כי יהיה בעור בשרו וגו'. (עז) זש"ה כי לא אל חפץ רשע אתה (תהלים ה ה), ללמדך שאין הקב"ה חפץ לחייב בריה, (עח) שנאמר כי לא אחפוץ במות המת (יחזקאל יח לב), ובמה חפץ להצדיק בריותיו (עט) [שנאמר ה' חפץ למען צדקו וגו' (ישעיה מב כא) למען לצדק בריותיו] ולא לחייב, וכן אתה מוצא באדם הראשון, כשבראו נתנו בגן עדן, וצוהו ואמר לו, זה אכול ומזה לא תאכל, כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב יז), עבר הביא עליו איפופסין, (פ) בא השבת ופינהו, התחיל מסיח עמו שמא יעשה תשובה, שנאמר ויקרא ה' אלהים אל האדם (שם ג ט), אין ה' אלא מדת הרחמים, שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד ו), הקדים לו מדת רחמים למדת הדין, הוי כי לא אל חפץ רשע, שאינו חפץ לחייב בריה, התחיל מסיח מי הגיד לך וגו' (בראשית ג יא), ויאמר האדם האשה וגו' (שם שם יב), הניח מאדם, התחיל מסיח עם האשה, שנאמר ויאמר ה' אלהים לאשה וגו' (שם שם יג), אבל כשבא אצל הנחש לא הסיח עמו, אלא מיד נתן לו איפופסין, שנאמר ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת וגו', ואיבה אשית וגו' (שם שם יד טו), חזר אצל האשה ואמר לה, הרבה ארבה עצבונך והרונך (שם שם טז), וכשחזר אצל האדם, לא חייבו, אלא רמז לו לעשות תשובה, מנין, (פא) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי שאמר לו בזעת אפיך תאכל לחם עד שובך (שם שם יט), אין שובך אלא לשון תשובה, שנאמר שובה ישראל (הושע יד ב), כיון שלא עשה תשובה, טרדו מגן עדן, שנאמר [ויגרש את האדם (בראשית ג כד), הוי] כי לא אל חפץ רשע אתה, מהו לא יגורך רע, אמר ר' תנחומא בר חנילאי בשם ר' ברכיה בשם ר' יוחנן אין עומדין לפני הקב"ה אלא מלאכי שלום ומלאכי רחמים, אבל מלאכי הזעם רחוקים ממנו, שנאמר באים מארץ מרחק מקצה השמים ה' וכלי זעמו לחבל (את) כל הארץ (ישעיה יג ה). [ד"א] לא יגורך רע, (פב) אמר ר' יוחנן אין אתה גורר אחר הרעה, ואין הרעה גוררת אחריך (פג) ואינה דרה אצלך:

הערות ותקונים

פי"ח אות ג', ושם איתא אמר ר' אבינא, ואין ספק שהיה כתוב בילקוט אר"א בר"ת ובא מעתיק אחד והגיה אמר ר' אלעזר: (עג) במעשה ידיך, כ"ה בכ"י רומי ורח"ס, ובילקוט ובקרא כתיב במעשה ידיך: (עד) גבלין, תקנתי מגלבין, וכ"ה נכון בכ"י רומי ובילקוט ובנדפס, כי המ"ס שרשית, עיין ערוך ערך מגלב, הרגם מתג לחמור מגלבא לחמור, וענינו בלשון ערבי רצועות מרדות, ובכ"י רח"ס ראיתי גלבין צ"ל מגלבין: (עה) אלא מכל גופו של אדם רודה אותו כו', עיין בוי"ר שם הוא בסגנון אחר, ד"א איום ונורא אלו ישראל כו' ע"ש: (עו) מנין ממה שקרינו בענין, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי, וכן בנדפס סיים כן ומנין ממה שכתוב בענין אדם כי יהיה בעור בשרו, ור"ל אדם כי יהיה, הוא עצמו גרם לו, מעור בשרו מגופו מביא עליו יסורים, וכן בילקוט שם סיים שנאמר כי יהיה בעור בשרו, ובנדפס שם (סוף אות ח') אחר הסיום מנין ממה שכתוב בענין אדם כי יהיה בעור בשרו נמצא הוספה „כתוב אחד אומר וכל חפצי אעשה, וכתוב אחד אומר חי אני נאם ה' [אלהים אם אחפוץ במות הרשע] זהו האמור בענין אדם כי יהיה בעור בשרו, וכתיב כי לא אל חפץ רשע אתה וגו' הוא הוספה מאת מעתיק אחד בטעות, ויש למחוק מהספר, ונשתרבב מאות ז' וגם מהתחלת אות ט', והלשון משובש: (עז) זש"ה כי לא אל חפץ רשע, עיין לעיל אות ט', ובנדפס אות ז', ומובא בילקוט תזריע רמז תקנ"ו בשם התנחומא: (עח) שנאמר כי לא אחפוץ במות המת, וכן מובא בכ"י רחס, ובכ"י רומי מובא הכתוב כי לא אחפוץ במות הרשע, יש לתקן במות המת, ובנדפס מובא הכתוב חי אני נאום ה' אלהים אם אחפוץ במות הרשע (יחזקאל לג יא): (עט) שנאמר ה' חפץ, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס: (פ) בא השבת ופינהו, וכן הוא בכ"י רומי ורח"ס, ובנדפס הגי' בא השבת ופטרו, ועיין שו"ט מזמור צ"ב: (פא) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי, וכן הוא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובנדפס בטעות אמר ר' חכינאי בשם ר' לוי: (פב) אמר ר' יוחנן, מובא בילקוט מלכים רמז רל"א בשם התנחומא: (פג) ואינה דרה אצלך, כן הוא בכ"י רומי ורח"ס, וגם בילקוט

[יב] ד״א לא יגורך רע. אמר ר׳ אלעזר בן פדת בשם ר׳ יוחנן (פד) אין שמו של הקב״ה נזכר על הרעה אלא על הטובה, תדע לך שהוא כן, שבשעה שברא הקב״ה את האור ואת החושך וקרא להן שמות, הזכיר שמו על האור, ולא הזכיר שמו על החושך, שנאמר ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה (בראשית א ה), וכן אתה מוצא כשברא אדם וחוה, הזכיר שמו עליהן, שנאמר ויברך אותם אלהים וגו׳ (שם שם כח), וכשקללם לא הזכיר שמו עליהם, שנאמר אל האשה אמר (שם ג טז), ולאדם אמר (שם שם יז), ואם תאמר על הנחש הזכיר בשעת קללתו, [דכתיב ויאמר ה׳ אלהים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה (שם שם יד)], כך שנו חכמים, על ג׳ דברים הזכיר הקב״ה שמו, אעפ״י שהן לרעה, על המסית זה הנחש (פה) שהסית את האשה ואמר כי יודע אלהים וגו׳ (שם ג ה), ולפי שהסית הזכיר את שמו עליו, ועל העובר על דברי חכמים, שנאמר כה אמר ה׳ [אלהי ישראל] ארור האיש אשר לא ישמע וגו׳ (ירמיה יא ג), (פו) ועל העושה פטרונו בשר ודם, שנאמר כה אמר ה׳ ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו (ומה׳) [ומן ה׳] יסור לבו (שם יז ה), וכן אתה מוצא בנח כשבירך את בניו, שנאמר ברוך ה׳ אלהי שם וגו׳ (בראשית ט כו), אבל כשקילל את כנען [לא הזכיר שמו של הקב״ה עליו], שנאמר ויאמר ארור כנען וגו׳ (שם שם כה), וכן אתה מוצא באלישע הנביא, כשבא מלך ארם להלחם בישראל, נתייעץ בעבדיו, ועשה להם (פז) פיטסים, אמר כשיבואו ישראל להלחם בנו יפלו בתוך הפיטסים (פי׳ חפירות), שנאמר ומלך ארם היה נלחם בישראל ויועץ אל עבדיו לאמר אל מקום פלוני אלמוני תחנותי, וישלח איש האלהים אל מלך ישראל [לאמר] השמר מעבור (אל) המקום הזה כי שם ארם נחתים (מ״ב ו ח ט). ואין הקב״ה עושה דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז), כיון שעברו ישראל פעם ראשונה ושניה ולא נפלו, הרגיש מלך ארם ואמר לעבדיו, הלא תגידו לי מי משלנו אל מלך ישראל, אמרו לו עבדיו כי אלישע הנביא אשר בישראל יגיד למלך ישראל את הדברים אשר תדבר בחדר משכבך ויאמר לכו וראו וגו׳ (מ״ב שם יא יב יג), וישלח שמה סוסים ורכב (שם שם יד), מיד ויצעק ויאמר אהה אדני איכה נעשה, ויאמר אל תירא כי רבים אשר אתנו מאשר אותם (שם שם טו טז), מיד נתפלל אלישע לשמו של הקב״ה, שנאמר ויתפלל אלישע ויאמר ה׳ (פח) פקח נא את עיניו ויראה, ויפקח ה׳ את עיני הנער וירא והנה ההר מלא סוסים ורכב אש (סביב) [סביבות] אלישע (שם שם יז), מיד עמד אלישע וקלל ארמים, ויאמר (הכה) [הך נא] את הגוי הזה בסנורים ויכם בסנורים כדבר אלישע (שם שם יח), ולא הזכיר את השם, וכשחזר והתפלל עליהם שיפקחו עיניהם אמר ה׳ פקח (נא) [את עיני אלה ויראו] (שם שם כ), הוי שאין שמו של הקב״ה נזכר על הרעה. (פט) וכן אתה מוצא (צ) כשבאו מלאכי חבלה

הערות ותקונים

ילקוט שם בשם התנחומא, ובנדפס ואינה גרס אלך, ואין יגורך אלא דירה שנאמר וכי יגור אתך גר: (פד) אין שמו של הקב״ה נזכר על הרעה, ב״ר פ״ג אות ו׳ וילקוט מלכים שם, ועיין תוס׳ תענית דף ג׳ ע״א ד״ה ואלו: (פה) שהסית את האשה ואמר כי יודע אלהים וגו׳, בנדפס סיים תהיו כמותו מה הוא בורא עולמות אף אתם תבראו עולמות כמוהו שכל אומן שונא את אומן כמותו, וזה ליתא גם בכ״י רומי וכ״י רח״ס ובילקוט: (פו) ועל העושה פטרונו בשר ודם, וכן הוא בכ״י רומי ורח״ס, ופי׳ פטרון ביוני וברומי patronus πατρων מליץ מגין ופרקליט (טוטזהפר), עיין ערוך ערך פטר ד׳, ובנדפס הגי׳ ועל העושה בטחונו בשר ודם, נ״ל פטרונו, וכן בילקוט שם יש לתקן כן, אולם בילקוט תזריע רמז תקנ״ו נאמר לנכון פטרונו: (פז) פיטסים, בכ״י רומי פוטיסין, ובכ״י רח״ס פוטסים, ובנדפס השמיט המסדר המלה הזרה והגיה „בורות״, אולם המדפיס דפוס מאנטובה הוסיף „ס״א פטסין פי׳ כדים וקנקנים״. ובדפוסים שלאחריו הגיהו „ס״א פטסין״ ואת פירושו השמיטו, וכן בילקוט מלכים ברמז ר״ל מובא זה בשם התנחומא וגורס פטסין ופי׳ בלדו חפורות, והמלה יונית πιθος פי׳ כד וחביות וכלי גדול, ובמשנה ר״ה דף כז ע״ב התוקע לתוך הבור או לתוך הפיטס, עיין ערוך ערך פטס, והפי׳ בפנים פי׳ חפורות הוא נוסף מאת המעתיק, וליתא בכ״י רומי ורח״ס: (פח) פקח נא את עיני אלה ויראו, וכן הוא בכ״י רומי ורח״ס ובילקוט שם, ובקרא ליתא למלת „נא״: (פט) וכן את מוצא, לפני זה נמצא הוספה בנדפס, וכן את מוצא כשראה הנביא אותן מרכבות שנמשלו לארבע מלכיות שנאמר (זכריה ו א) ואשא עיני ואראה והנה ארבע מרכבות יוצאות מבין שני ההרים וגו׳, וכשאמר על הגאולה כתיב ויראני ה׳ ארבעה חרשים (שם ב ג): (צ) כשבאו מלאכי

להחריב את ירושלים, שנאמר והנה ששה אנשים באים וגו' (יחזקאל ט ב), אמר לו הקב"ה לגבריאל מלא חפניך גחלי אש מבינות לכרובים וזרוק על העיר, כדכתיב ויאמר אל האיש לבוש הבדים וגו' (שם י ב), בא גבריאל ועמד לו אצל האופן, א"ל הכרוב מה אתה חפץ, א"ל כך וכך צוני הקב"ה, א"ל טול, א"ל תן אתה בידי, וישלח הכרוב את ידו מבינות לכרובים (שם שם ז), (צא) אמר ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יוחי אילמלי לא נצטננו גחלים מידו של כרוב לידו של גבריאל לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט, ולא רצה הקב"ה לעשות את הרעה על ידי עצמו אלא על ידי מלאך, אבל לעתיד לבא הטובה עושה על ידי עצמו, שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וגו' (שם לו כה), הוי כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע:

[יג] [ד"א] מהו ולא יגורך רע. (צא*) שאין שמו של הקב"ה מיחל על הרעה, חוץ משני דברים שיחל הקב"ה שמו עליהם, ואלו הן, וישקד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו (דניאל ט יד), משום דצדיק ה' אלהינו וישקד על הרעה, אלא צדקה עשה הקב"ה שהקדים והגלה גלות יכניה לבבל עם החרש והמסגר וכל גבורי התורה וירדו לבבל ועשו תרביץ לתורה, שאילולי כן היתה התורה משתכחת בגלות, אלא שיצאו אלו שהאמינו לדבריו של ירמיה עם התורה והחרש, והמסגר אלף (מ"ב כד טז), מהו חרש, כיון שפותחין בתורה נעשו הכל כחרשין, מסגר משהיו סוגרין לא היה בכל ישראל מי שהיה יכול לפתוח, הוי כי צדיק ה' אלהינו: וצדקה עשה באותה גולה ששקד עליה, ועוד טובה גדולה עשה לה לאותה גולה, כיצד בטבת היו ראוין לגלות מירושלים, שכן הוא אומר בן אדם כתוב לך את שם היום [את עצם היום] הזה וגו' (יחזקאל כד ב). מה עשה הקב"ה, אמר אם יוצאין עכשיו בצינה הן מתים, מה עשה להם המתין להם בקיץ והגלה אותם, הוא שהנביא אומר אסוף אסיפם נאם ה' (ירמיה ח יג), אין אסוף אלא גלות, (צב) שנאמר אסוף (אאסף) [אסף] כל וגו' (צפניה א ב). והשניה ויאמר ה' אליו עבור בתוך העיר בתוך ירושלים והתוית תו על מצחות האנשים וגו' (יחזקאל ט ד), (צב*) א"ל הקב"ה לגבריאל לך ורשום על מצחות הצדיקים תיו של דיו, כדי שלא ישלטו בהן מלאכי חבלה, ועל מצחות הרשעים תיו של דם כדי שישלטו בהן מלאכי חבלה, נכנסה קטיגוריא לפני הקב"ה, [אמרה לפניו] רבונו של עולם מה נשתנו אלו מאלו, אמר לה הקב"ה הללו צדיקים גמורים והללו רשעים גמורים, אמרה לו היה בידם למחות ולא מיחו, אמר לה גלוי וידוע לפני שאם מיחו לא קיבלו מהן, אמרה לפניו רבונו של עולם מה נשתנו אלו מאלו, אעפ"י כן היה בידם להתבזות על קדושת שמך ולקבל על עצמן הכאות מישראל, כשם שהיו הנביאים סובלים, שהרי ירמיה כמה צרות סבל מישראל, וישעיה שכתיב בו גוי נתתי למכים וגו' (ישעיה נ ו), ושאר הנביאים, מיד חזר ואמר למלאכי חבלה זקן בחור ובתולה טף ונשים [תהרגו למשחית] (יחזקאל ט ו), אף זה לטובה (שהפגיע) [שהפיג] הקב"ה את חמתו בירושלים, שנאמר כלה ה' [את] חמתו (איכה ד יא), שאילולי כן, כל ישראל נתחייבו כליה, הוי לא יגורך רע, שאין הקב"ה מיחל שמו על הרעה, ואפילו ישראל חלק להם כבוד ולא הזכירן לרעה, כשבא על הקרבנות אמר למשה, דבר אל בני ישראל אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א ב), מכם ולא מאומות העולם, אבל כשבא להזהיר על הנגעים אמר, אדם כי יהיה בעור בשרו, אדם מכם אינו אומר, אלא אדם כי יהיה בעור בשרו וגו', הוי לא יגורך רע:

[יד] ד"א אדם כי יהיה בעור בשרו. קשה לפני הקב"ה לפשוט ידו באדם זה, (צג) אלא

הערות ותקונים

מלאכי חבלה, וכ"ה בכ"י רח"ס, אולם בכ"י רומי ובנדפס כתוב כשבאו חמשה מלאכי חבלה: (צא) אמר ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יוחאי, ובגמרא בבלי יומא ע"ז ע"א מובא זה בשם ר' חנא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא, ובילקוט יחזקאל רמז שמ"ז ראיתי הגי' אמר רב כהנא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא: (צא*) שאין שמו של הקב"ה מיחל על הרעה כו'. משום דצדיק כו'. עיין גיטין פח ע"א ואיכ"ר ובנדפס כאן פ"ב וילקוט מ"ב רמז רל"א ורמז ר"כ וילקוט יחזקאל רמז שמ"ט וילקוט דניאל רמז תתרס"ו: (צב) שנאמר אסוף אסף כל, כ"ה בכ"י רומי ורח"ס, אבל בנדפס מובא הכתוב אסוף אאסוף יעקב כלך (מיכה ב יב): (*צב) א"ל הקב"ה לגבריאל כו' ע"י שבת נה ע"א ובנדפס כאן וסדר משפטים סי' ז': (צג) אלא מתרה אותו ומלקה ביתו, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס הגי' מתרה בו תחלה

מטרה אותו (צד) ומלקה ביתו, שנאמר ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם (ויקרא יד לד), חזר בו יפה, ואם לאו מלקה את בגדו, שנאמר והבגד (אשר) [כי] יהיה בו נגע צרעת (שם יג מז), חזר בו יפה, ואם לאו באין על גופו, שנאמר אדם כי יהיה בעור בשרו:

[טו] [ד"א] אדם כי יהיה בעור בשרו. על מה הנגעים באים על הזנות, וכן אתה מוצא בירושלים לפי שהיו שטופין בזנות לקו בצרעת, מה כתיב שם ויאמר ה' יען כי גבהו וגו' (ישעיה ג טז), ואומר ושיפח ה' (את) קדקד בנות ציון (שם שם יז), [אין ספח אלא צרעת שנאמר שאת או ספחת (ויקרא יג ב)], ואומר ולשאת ולספחת (שם יד נו):

[טז] (צה) **ד"א** אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת וגו' לנגע צרעת. מדבר בארבע מלכיות, (צו) שאת זו בבל, שנאמר ונשאת (את) המשל הזה על מלך בבל ואמרת וגו' (ישעיה יד ד), ולספחת זה מדי, (צז) שהיה המן מספח עם אחשורוש להשמיד להרוג ולאבד. בהרת (צח) זו מלכות יון. (צט) נגע צרעת זו מלכות אדום*) הרשעה, שהקב"ה מלקה אותה בצרעת ואת שר שלה, (ק) שנאמר מדוע נסחף אביריך וגו' (ירמיה מו טו). (קא) לעולם הבא הקב"ה יושב בדין על מלכות הרשעה, הוא אומר לה למה את משעבדת בבני, היא אומרת אתה עשית שמסרת אותם בידינו, ואומר לה הקב"ה בשביל שמסרתי אותם בידך לא נתתה להם רחמים, אלא על זקן הכבדת עולך מאד (ישעיה מז ו), זה ר' עקיבא ששעבדה בו המלכות מה שאין סוף: ד"א על זקן הכבדת עולך מאד, שהיתה מכבדת עולה על הזקן כבחור, אומר לה הקב"ה חייך שאני יושב עליך במשפט ודן אותך ומחייבך, שנאמר רדי ושבי על עפר בתולת בת בבל, שבי לארץ אין כסא בת כשדים וגו' (שם שם א). (קב) הוא קורא לאדום בת בבל, והוא קורא לאדום בת כשדים, אלא מהו בת בבל ותאומתה דבבל, מה בבל החריבה את ביתי, אף זו החריבה את ביתי, לכך בת בבל שבי לארץ אין כסא, לפי שהיתה יושבת בראשונה על כסא, עכשיו שבי לארץ אין כסא, כי לא תוסיפי יקראו לך (הרכה והענוגה) [רכה וענוגה] (שם שם), לפי שהיתה מתפנקת על בני, לפיכך לא תוסיפי יקראו לך רכה וענוגה, ומה אני עושה לך, אני פורע מן השר שלך, ומכה אותו בצרעת, ואחר כך אני פורע הימנך, לא תאמר במלכות הזה, אלא אפילו על גוג שהוא מתגאה בעולם ועולה, אני מכה אותו בצרעת, שנאמר וזאת תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל העמים אשר צבאו על ירושלים (זכריה יד יב), על ידי מה על ידי שנתגרו בישראל, וזאת תהיה המגפה (קג) על ידי מה על ידי שצבאו על ירושלים. ואל תתמה שאפילו בעולם הזה פרע הקב"ה משונאיהם בצרעת, ומי היה זה נעמן, שנאמר ונעמן שר צבא מלך ארם [וגו'], והאיש היה גבור חיל מצורע (מ"ב ה א), (קד) בשביל מה נצטרע, בשביל ששבה מארץ ישראל נערה קטנה, ואף לעולם הבא הקב"ה מלקה אותם בצרעת, שנאמר וזאת תהיה המגפה (זכריה שם), אמר הקב"ה בשביל שהייתם קוראים לבני טמאים, אני מטמא אתכם בטומאה גדולה בצרעת, ומנין שהיו קורין ישראל טמאים, שנאמר סורו (סורו) טמא

הערות ותקונים

תחלה ואח"כ מלקה אותו צ"ל ביתו: (צד) ומלקה ביתו, וי"ר פי"ז: (צה) ד"א אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת, בנדפס איתא לכך נאמר אדם כי יהיה בעור בשרו, צ"ל וכן נאמר, ואח"כ יש להגיה ד"א אדם כי יהיה: (צו) שאת זו בבל, עיין בוי"ר סוף תזריע הוספת דברים: (צז) שהיה המן מספח, עיין בוי"ר שם: (צח) זו מלכות יון, בנדפס נוסף שהיתה מבהרת על ישראל ואומרת כל מי שיש לו שור יחקה על קרן השור שאין לו חלק באלהי ישראל, ואם לאו גוזרין עליו הריגה, ונמצא גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא. וחסר בכ"י ה' אקספארד וזה נוסף מן וי"ר שם, ועיין ב"ר פ"ב ופל"ז: (צט) נגע צרעת זו מלכות אדום, זה השמיטו בוי"ר שם: (ק) שנאמר מדוע נסחף אביריך, דרש נסחף כמו נספח לשון ספחת: (קא) לעולם הבא הקב"ה יושב בדין, מובא בילקוט ישעיה רמז שכ"ז בשם התנחומא, וגורס לעתיד לבא במקום לעולם הבא: (קב) הוא קורא לאדום בת בבל עד לפי שהיתה יושבת על הכסא נשמט בנדפס: (קג) על ידי מה על ידי אשר צבאו על ירושלים, מובא בילקוט זכריה רמז תקפ"ז בשם התנחומא, ובנדפס על ידי מה שבאו על ישראל: (קד) בשביל מה נצטרע על ידי ששבה מארץ ישראל נערה קטנה, מובא

*) למלכות רומי קורא מלכות אדום כמבואר לקמן אות ק"ב

קראו למו (איכה ד טו), אבל ישראל אני אקדש אותם ומטהרן וגואלן מביניכם, שנאמר וקראו להם עם הקדש גאולי ה' (ישעיה סב יב), וכן אמר שלמה (קה) כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד ז): חסלת פרשת תזריע

פרשת מצורע

[א] **זאת** תהיה תורת המצורע וגו' (ויקרא יד ב). ילמדנו רבינו כמה בני אדם אין להם חלק לעולם הבא. (א) כך שנו רבותינו. אלו שאין להם חלק לעולם הבא, שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא, שלשה מלכים ירבעם אחאב ומנשה. (ב) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום בקשו חכמי המשנה לשנות ארבעה מלכים ולמנות עמהן שלמה, אלא שיצתה בת קול ואמרה אל תגעו במשיחי (תהלים קה טו), ואע"פ כן חזרו יום אחד לשנות, באתה אש מן השמים וליחכה בספסליהם, חזרה ואמרה, המעמך ישלמנה כי מאסת (איוב לד לג), כל כך למה היו שונים, על שכתיב והמלך שלמה אהב נשים נכריות [וגו'], ויעש שלמה הרע בעיני ה' (מ"א יא ו). וארבעה הדיוטות בלעם ודואג ואחיתופל וגחזי, אתה מוצא שהללו מפני דבור פיהם (ג) נתחייבו לגיהנם, בלעם על ידי לשונו נדחף לגיהנם, שנאמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב (במדבר כג ז), מן הרמים הייתי, ממחיצת אבות הייתי, ינחני בלק וזרקני לגיהנם, ואין ינחני אלא גיהנם, (ד) שנאמר בן אדם נהה על המון מצרים והורידהו וגו' אל ארץ תחתיות (יחזקאל לב יח), וכן דואג על לשונו נטרד, אימתי בשעה שברח דוד לנוב עיר הכהנים (לאהימלך) וקיבלו [אחימלך], הרגיש שאול וכינס כל עבדיו, ואמר להם יפה אתם עושים לי, כי דוד עשה כל מה שהוא מבקש, ואין אחד מכם גולה את אזני, שנאמר כי קשרתם כולכם [עלי ואין גולה את אזני וגו'] (ש"א כב ח), התחיל דואג לספר לשון הרע, שנאמר ויען דואג האדומי והוא נצב על עבדי שאול (שם שם ט), ועל ידו נהרגו שמונים וחמשה כהנים נושאי אפוד, ואחימלך כהן גדול, (ה) ונוב עיר הכהנים הכה לפי חרב. וכן אחיתופל על לשונו נטרד, שנאמר ואחיתופל ראה כי לא נעשתה עצתו וגו' ויצו אל ביתו ויחנק (ש"ב יז כג). וגחזי על לשונו נטרד, בשעה שנצטרע נעמן, ונתרפא על ידי אלישע, התחיל נעמן ליתן כסף וזהב ודורונות לאלישע ולא רצה לקבל, היה גחזי משמש לפני אלישע, ראה את הכסף ואת הזהב ואת הבגדים, ואמר חשך אדני את נעמן וגו' (מ"ב ה כ). וצרעת נעמן [תדבק בך ובזרעך לעולם] (שם שם כז), למה שנאמר לא ידבק בידך מאומה מן החרם (דברים יג יח), והיה נעמן ומלך ארם עובדין ע"ז, וכתיב לא תביא תועבה אל ביתך וגו' (שם ז כו), ואמרת ולקחתי (מידו) [מאתו] מאומה (מ"ב ה כ), (ו) חייך מומו אתה לוקח, שנאמר וצרעת נעמן תדבק בך, אמר ר' פדת ברית כרותה

הערות ותקונים

מובא בילקוט מלכים רמז רכ"ט בשם התנחומא: (קה) כולך יפה רעיתי ומום אין בך, בנדפס מובא הכתוב בטעות יפה את רעיתי ומום אין בך:

(א) כך שנו רבותינו, משנה סנהדרין דף צ' ע"א: (ב) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום בקשו חכמי המשנה לשנות ארבעה מלכים ולמנות עמהן שלמה אלא שיצתה בת קול ואמרה אל תגעו במשיחי, בכ"י רומי ורח"ס בקשו בית דין של אותה שעה לשנות ולומר ד' מלכים, ובמדרש במ"ר ריש פי"ד איתא כך אמר רב יהודה אמר שמואל (אולי צ"ל אמר ר' יהודה ב"ר שלום) בקשו לצרף את שלמה עמהם ובא דמות דיוקנו של דוד ונשתטח לפניהם ולא השגיחו עליו, יצתה אש מבית קדשי הקדשים וליהטה סביבותיהם ולא השגיחו עליה, יצאה בת קול ואמרה לכן חזית איש מהיר במלאכתו כו', ועיין מדרש משלי פכ"ב ואדר"נ פמ"א ופסיקתא רבתי פ"ו אות ב', ושם הוא בשם ר' יהושע בן לוי' ובסנהדרין דף קד ע"ב איתא זה בשם רב יהודה אמר רב כו' וע"ש: (ג) נתחייבו לגיהנם, בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ירדו לגיהנם, ובנדפס נדחפו לגיהנם: (ד) שנאמר בן אדם נהה, בקרא כתיב נהה, ודרשו כמו נחה, בחי"ת, ודרשו הרבה פעמים המלות הנכתבות בה"א כאילו נכתבות בחי"ת וכן להיפך, ולא מתמנעין רבנן לדרשי בין ה"א לחי"ת (ירושלמי שבת פרק כלל גדול) ועיין ב"ר פל"א: (ה) ונוב עיר הכהנים הכה לפי חרב, אחר זה נמצא בנדפס אשר הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה „אמר ר' אלעזר כל שנעשה רחמן על האכזרים לסוף נעשה אכזר על הרחמנים, כתיב ויחמול שאול על אגג ועל מיטב הצאן והבקר, וכתיב בנוב עיר הכהנים ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב". ועיין ילקוט שמואל רמז קכ"א ושם הגי' ריב"ל: (ו) חייך מומו אתה לוקח, הכתיב מאומה והקרי מומה, דורש לשון מום, והמאמר הזה מובא בילקוט

להקב"ה בעולם, שכל המספר בלשון הרע לוקה בצרעת, מנין ממה שכתיב בענין זאת תהיה תורת המצורע, (ז) המוציא רע:

[ב] [**זאת** תהיה תורת המצורע]. אמרו רבותינו אין הנגעים באדם אלא על לשון הרע שיוצא מפיו, ורוח הקודש צווחת, (ח) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (קהלת ה ה), להלקות את גופך, [ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא] (שם שם), ואל תאמר לפני המלאך הממונה עליך, בשגגה הוצאתי מפי את הדבור, שכל דבור שיצא מפיך בספר נכתבין, בין טוב ובין רע בין בשוגג ובין במזיד, ומנין שהוא כן, שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו [ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו וגו'] (מלאכי ג טז), וכן במדת פורענות אמר דוד אתה ידעת שבתי וקומי וגו' (תהלים קלט ב), ואמר איוב על שרשי רגלי תתחקה (איוב יג כז), למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך (קהלת שם), אלו הידים והגוף שהן לוקין בנגעים:

[ג] (ט) ד"**א** אל תתן את פיך. בלשון נקי דברה לך התורה, אם אמרה לך אשתך שהיא נדה, אל תחטיא את גופך ותיגע בה, אל תאמר לפני המלאך הממונה על צורת הולד שוגג הייתי ולא הייתי יודע, למה יקצף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך, אלו הבנים שלוקים בנגעים. אמר ר' אחא אם שימש אדם את אשתו נדה, הבנים לוקין בצרעת, כיצד שימש ביום ראשון לנדתה, הבן הנולד מהם לוקה לעשר שנה, שימש עמה ביום שני לוקה לעשרים שנה, ביום שלישי לוקה לשלשים שנה, ביום רביעי לוקה לארבעים שנה, ביום חמישי לוקה לחמשים שנה, ביום ששי לוקה לששים שנה, ביום שביעי לוקה לשבעים שנה כנגד שבעת ימי נדתה, ואינו יוצא מן העולם עד שרואה פירותיו מקולקלין, ואין ימי חייו של אדם אלא שבעים שנה, שכן דוד הוא אומר ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו' (תהלים צ י), ואם זכה שמונים, שנאמר ואם בגבורות שמונים שנה (שם), לכך אם שימש אדם עם האשה נדה בשביעי, הולד לוקה בן שבעים שנה, שלא יצא מן העולם עד שרואה פירותיו מקולקלין, כביכול (י) אין המרדות הללו משלי, כבר העדתי בך ואמרתי לך זאת תהיה תורת המצורע: ד"א אל תתן את פיך. אם עשית בזדון ותטעה כהן גדול שנקרא מלאך, שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב ז), ותאמר בשגגה חטאתי, אל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא, למה לעצמך אתה מטעה, את עצמך את מכה, קול שאת מוצא מפיך יחבל את מעשה ידיך, למה יקצף האלהים על קולך [וחבל את מעשה ידיך] אלו הבנים שלוקין בצרעת, שנאמר זאת תהיה תורת המצורע וגו':

[ד] [**זאת** תהיה תורת המצורע]. זש"ה מות וחיים ביד (הלשון) [לשון] (משלי יח כא). הכל תלוי בלשון, זכה זכה לחיים, לא זכה נתחייב למיתה, עסק אדם בתורה בלשונו זכה לחיים, שהתורה [נקראת חיים שנאמר] עץ חיים היא למחזיקים בה (שם ג יח), והיא רפואתו על לשון הרע, שנאמר מרפא לשון עץ חיים (שם טו ד), ואם עסק בלשון הרע מתחייב נפשו למות, שקשה לשון הרע משפיכות דמים, שכל מי שהורג אינו הורג אלא נפש אחת, (יא) והמספר לשון הרע הורג שלשה, האומרו

הערות ותקונים

מלכים רמז רכ"ט בשם התנחומא, וגם הוא הביא ולקחתי מידו מאומה, ובקרא כתיב ולקחתי מאתו מאומה כמו שתקנתי בפנים: (ז) המוציא רע, בנדפס אל תקרי המצורע אלא המוציא שם רע, ובערכין דף טו ע"ב הגירסא זאת תהיה תורתו של מוציא שם רע; (ח) אל תתן את פיך כו', מובא בילקוט קהלת רמז תתקע"א בשם התנחומא: (ט) ד"א אל תתן בלשון נקי, מובא ג"כ בילקוט שם וכן בילקוט מצורע סוף רמז תקנ"ז ד"ה ד"א אל תתן את פיך, והרמז שלאחריו תתקנ"ח יש להגיה על המאמר ד"א אל תתן את פיך, כי מכאן מתחיל מאמר בפני עצמו, וגם הגיון תנחומא מוסב על המאמר ד"א, והמעתיקים הגיהו הרמז באמצע המאמר: (י) אין המרדות הללו משלי, בכ"י רומי וכ"י רה"ס אין המרדות הזו משלי, ובכ"י רומי המלה מנוקדת מִשֶּׁלִּי, ונראה בעלו „לשון שגגה", והכוונה כי מוסב על מעלה על לשון הכתוב כי שגגה היא, ובילקוט מצורע שם בשם התנחומא אין המדות הללו משלי, ובנדפס אין המרירות זו משלי, צ"ל המרדות: (יא) והמספר לשון הרע הורג שלשה, בפסיקתא פרה (ל"ב ע"א), ולמה נקרא שמו של לשון הרע שלישי, לפי שהוא הורג שלשה האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו, וכן הוא בוי"ר פכ"ו אות ב' ובתנחומא חוקת ובמ"ר פ' חוקת דב"ר פ"ה וירושלמי פיאה פ"א סוף ה"א ושו"ט מזמור י"ב בפסוק

והמקבלו והנאמר עליו, (יב) דואג אמר על אחימלך לשון הרע ונהרג, [שנאמר] ויאמר (שאול) [המלך] מות תמות אחימלך (ש"א כב טז), ונהרג שאול [שנאמר] במעלו אשר מעל בה' (דה"א י יג), וכן שאול אמר עמוד נא עלי ומתתני כי אחזני השבץ (ש"ב א ט), (יג) קטיגוריא של נוב עיר הכהנים, ואין השבץ אלא בגדי כהונה, שנאמר ועשית משבצות זהב (שמות כח יג). ודואג נשתרש מחיי העולם הזה, ומכל חיי העולם הבא, שנאמר גם אל יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ (החיים) [חיים] סלה (תהלים נב ז), מן חיי העולם הבא. מי קשה המכה בחרב או מכה בחץ, [הוי אומר המכה בחץ], המכה בחרב אינו יכול להמית את חבירו אלא אם כן קירב אצלו ונגע בו, והמכה בחץ אינו כן, אלא זורק החץ ומכה אותו בכל מקום שהוא רואה אותו, לכך נמשל מספר לשון הרע לחץ, שנאמר חץ שחוט לשונם מרמה דבר (ירמיה ט ז). ואומר בני אדם שיניהם חנית וחצים [ולשונם חרב חדה] (תהלים נז ה). ראה מה קשה לשון הרע (יד) שהוא קשה מגילוי עריות ומשפיכות דמים ומעבודה זרה, מגילוי עריות, דכתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (בראשית לט ט). משפיכות דמים, דכתיב ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא (שם ד יג). ע"ז, דכתיב אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (שמות לב לא). וכשהוא מזכיר לשון הרע אינו אומר לא גדול ולא גדולה, אלא גדולות, שנאמר יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות (תהלים יב ד), לכך נאמר מות וחיים ביד (הלשון) [לשון]: [ד"א מות וחיים ביד לשון] אל תאמר הואיל ונתנה לי רשות לדבר הרי אני מדבר כל מה שאני מבקש, הרי כבר הזהירה התורה אותך נצור לשונך מרע [ושפתיך מדבר מרמה] (שם לד יד), שמא תאמר שאתה מחסר, אין אתה אלא משתכר, ורוח הקדש מצווחת שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו (משלי כא כג), אל תהי קורא כן, אלא שומר מצרעת נפשו:

[ה] **ד"א** מות וחיים ביד (הלשון) [לשון]. קשה לשון הרע שאין אדם מוציאו מפיו עד שהוא כופר בעיקר, שנאמר אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו (תהלים יב ה), כביכול הקב"ה צווח על מספרי לשון הרע, מי יקום לי עם מרעים וגו' (שם צד טז), מי יכול עמוד בהן, ומי יעמוד בהן גיהנם, וגיהנם צווחת אף אני איני יכולה לעמוד בהן, אמר הקב"ה אני מלמעלן ואתה מלמטן, אני זורק בהם חצים מלמעלה, ואת הופכת עליהם גחלים מלמטה, שנאמר חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים (שם קכ ד), אמר להם הקב"ה רצונכם להמלט מגיהנם רחקו עצמיכם מלשון הרע, ואתם זוכין בעולם הזה ובעולם הבא, שנאמר מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב (שם לד יג), (טו) החפץ חיים בעולם הזה, אוהב ימים לעולם הבא, לכך נאמר נצור לשונך מרע וגו' (שם שם יד). אמרו רבותינו (טז) מעשה ברוכל אחד שהיה מסבב בעיירות,

---

הערות ותקונים

בפסוק יכרת ה' כל שפתי חלקות, אמר רשב"י למה נקרא לשון הרע תליתאי שהוא הורג שלשה האומרו והמקבלו והנאמר עליו, והעירותי בפסיקתא שם הערה מ"ו שהשם הזה לשון תליתאי ללשון הרע שגור בפי התרגומים כמו במכונה יב"ע (בראשית מט כג, ויקרא יט טז), וכן מלשני בסתר רעהו דמשתעי לשון תליתאי על חבריה, וכן איש לשון תרגם גבר דמשתעי לשון תליתאי, ודומיהם. ולזה המאמר מהתנחומא בירושלמי והפסיקתא כוונו חז"ל ערכין ט"ו ע"ב במערבא אמרי לשון תליתאי קטיל תליתאי, הורג למספרו ולמקבלו ולאומרו, ופירש"י ליסנא תליתאי זה לשון הרכיל שהיא שלישית בין אדם לחבירו לגלות לו סוד, ובתוס' שם כתבו וז"ל ואני מצאתי כתוב ליסנא תליתאי שהקיפה הקב"ה אחת של עצם ואחת של בשר והוא שלישי בתוכה, ע"כ. אבל לפי מה שהראיתי אין צורך לפירושים האלו, כי טעם קריאת השם הזה מפורש לפנינו במדרשים שרשמתי למה נקרא לשון הרע תליתאי כו'. וכן התעורר על זה הרב בעל יפה מראה בירושלמי שם סי' ב': (יב) דואג אמר על אחימלך, בכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' ומנין את למד מדואג שדבר לשון הרע על אחימלך לפני שאול נהרג דואג ושאול ואחימלך, כיצד נהרג אחימלך שנאמר ויאמר המלך מות תמות אחימלך אתה ובניך ובית אביך ומת שאול, וימת שאול במעלו אשר מעל בה', וכן שאול אמר שלוף חרבך ומותתני כי אחזני השבץ, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ויש לתקן עמוד נא עלי ומותתני: (יג) קטיגוריא של נוב, מובא בילקוט שמואל רמז קמ"א בשם התנחומא: (יד) שהוא קשה מגילוי עריות ומשפיכות דמים, בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס מוקדם שפיכות דמים: (טו) החפץ חיים בעולם הזה אוהב ימים לעולם הבא לכך נאמר נצור לשונך מרע, בנדפס אות ב' חסר זה וסיים לכך נאמר זאת תהיה תורת במצורע, גם חסר שם המאמר אמרו רבותינו מעשה ברוכל: (טז) מעשה ברוכל, עיין וי"ר פט"ז אות ב'

מעשה

והיה מכריז ואומר מי מבקש סם חיים, שמעה בתו של ר' ינאי, אמרה לאביה רוכל אחד מסבב ואומר מי מבקש סם של חיים, אמר לה לכי וקראי לו, הלכה וקראה לו אצל ר' ינאי, א"ל איזהו סם של חיים שאתה מוכר, א"ל אותו הרוכל בי אין אתה יודע מה הסם הזה, א"ל אפילו כן הודיעני, א"ל הבא לי ספר תלים, הביאו לו וגיללו, והוא מראה לו מה שאמר דוד, מי האיש החפץ חיים וגו' נצור לשונך מרע וגו' (תהלים לד יד). מה עשה ר' ינאי נתן לו ששה סלעים, אמרו לו תלמידיו רבי לא היית יודע הפסוק הזה, א"ל הן, אלא שבא זה ובירדו בידי. (לפיכך הצרעת בא על מי שמספר לשון הרע, זאת תהיה תורת המצורע), (יז) ללמדך שהמספר לשון הרע הנגעים באין עליו, שנאמר זאת תהיה תורת המצורע, המוציא רע :

[ו] [**זאת** תהיה תורת המצורע. מי שהוא מדבר לשון הרע בחבירו הצרעת באה עליו, מנין את למד ממרים], ראה מה כתיב במרים, ותדבר מרים ואהרן במשה (במדבר יב א), לפיכך ויפן אהרן אל מרים והנה [מרים] מצורעת כשלג (שם שם י), מה כתיב שם, זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים (דברים כד ט), (יח) ומה דברה במשה, (יט) אמרה נטל משה אשה, והוא בטל מפריה ורביה, מה עשה להן הקב"ה, נגלה עליהן, והיו צריכין טבילה, שנאמר ויאמר ה' פתאום אל משה ואל אהרן ואל מרים (במדבר יב ד), (כ) מהו פתאום, שנגלה אליהם והיו צריכין למים פתאום, (כא) אמר להם וכך היו צריכין למים, ואני מדבר עמכם, מיד לקתה מרים בצרעת, שנאמר והנה מרים מצורעת כשלג (שם שם י), (כב) והלא דברים קל וחומר, ומה מרים שלא דברה כי אם באחיה חביבה שלא בפניו, ולא נתכוונה אלא להחזירו לאשתו, כך, המספר לשון הרע על חבירו על אחת כמה וכמה, מה כתיב למעלה מן הענין השמר בנגע הצרעת (דברים כד ח), ואף אהרן שהיה כהן גדול נגעה בו ידו של הקב"ה, שנאמר ויחר אף ה' בם (במדבר יב ט), באהרן ובמרים, (כג) אלא שאהרן נתרפא מיד, ומרים לאחר [שבעת]

הערות ותקונים

מעשה ברוכל כו' בסגנון אחר ממה שהוא בתנחומא, ועיין מאמר הדומה קצת לזה בע"ז דף יט ע"ב מי האיש החפץ חיים מכריז רבי אלכסנדרי מאן בעי חיי מאן בעי חיי כו': (יז) ללמדך שהמספר לשון הרע הנגעים באין עליו, מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט במאמר ד"א שומר פיו ולשונו: (יח) ומה דברה במשה, עד והלא דברים ק"ו נשמט בנדפס, ויש לתקן שם ע"פ הכ"י שלנו, וראיתי כי נמצא גם בכ"י החמישי של אקספארד, ושם הגי' כך „ומה דברה מרים במשה אמרה נטל משה אשה ובטל מפריה ורביה נגלה אליהם אלהים והיו צריכין טבילה במים, פתאום, מה הוא פתאום, שנגלה אליהם פתאום, אמר הקב"ה אליהם כך אתם מבקשים שיהא משה צריך למים, ואני מדבר תמיד עמו, מיד לקתה בצרעת כו'": (יט) אמרה נטל משה אשה והוא בטל מפריה ורביה, עיין בספרי בהעלתך סי' צ"ט ותדבר מרים ואהרן במשה מנין היתה מרים יודעת שפירש משה מפריה ורביה, אלא שראתה לצפורה שאינה מתקשטת בתכשיטי נשים, אמרה לה מה לך שאין את מתקשטת בתכשיטי נשים, אמרה לה אין אחיך מקפיד בדבר, כך ידעה מרים ואמרה לאחיה ושניהם דברו בו כו', וזה המאמר מובא גם ברש"י עה"ת בהעלתך י"ב א'. ובתנחומא הנדפס פ' צו אות י"ג במאמר אשר רשם עליו „כבר היה לעולמים" אשר העירותי שכל המאמר לקוח מפירש"י עה"ת מובא שם גם דברי אלה מרש"י, ועיין עוד בילקוט בהעלתך רמז תשל"ח במאמר המתחיל ותדבר מרים שהביא בשם הילמדנו, אמר ר' אבא בר כהנא כיון שנתמנו זקנים הדליקו להן כל ישראל נרות ושמחו להם, מרים רואה את הנרות דולקות אמרה לצפורה מה עסקן של נרות הללו דולקין, אמרה הענין, אמרה מרים אשריהן נשים של אלו מה הן רואות האיך עלו בעליהן לשררה, אמרה לה צפורה אוי להן שמעכשיו אינם נזקקים להם כו'. ועיין תוס' שבת פ"ז ע"א ד"ה ואתה, ומה שכתבו שם „דמשמע במדרש" כוונו לדברי הילמדנו: (כ) מהו פתאום שנגלה אליהם, לזה המאמר כוון רש"י במדבר י"ב ד', פתאום נגלה עליהם פתאום, והם טמאים בדרך ארץ והיו צועקים מים מים, להודיעם שיפה עשה משה שפירש מן האשה, מאחר שנגלה עליו שכינה תדיר ואין עת קבוע לדבור. וגם זה המאמר העתיק המעתיק אל התנחומא הנדפס בפ' צו. עיין הערה שלפניה: (כא) אמר להם וכך היו צריכין למים ואני מדבר עמכם, בכ"י רומי וכ"י רח"ס אמר להם וכך הייתם מבקשים שהיו צריכין למים ואני מדבר עמו, ועיין מה שהבאתי בהערה י"ח בשם כ"י החמישי של אקספארד אמר הקב"ה כך אתם מבקשים שיהא משה צריך למים ואני מדבר תמיד עמו, לכן יש לתקן כן גם לפנינו: (כב) והלא דברים ק"ו, זה חסר בכ"י רומי וכ"י רח"ס, רק אחר סיום הכתוב והנה מרים מצורעת כשלג כתוב שם, וי"א אף אהרן נצטרע שנאמר ויחר אף ה' בם וילך, בם בשניהם אלא שנתרפא מיד, והוא המאמר שלפנינו ואף אהרן שהיה כהן גדול נגעה בו יד של הקב"ה, ובנדפס הלשון כמו לפנינו בכ"י שלנו: (כג) אלא שאהרן נתרפא מיד, בספרי בהעלתך סי' ק"ה

ויפן

ימים, [שנאמר] ותסגר מרים [מחוץ למחנה] שבעת ימים (במדבר יב טו), הוי זאת תהיה תורת המצורע, המוציא רע שמצא רע:

[ז] [**זאת** תהיה תורת המצורע]. (כד) וכן אתה מוצא בנחש הקדמוני על שאמר לשון הרע על בוראו לפיכך נצטרע, ומה אמר, (כה) אמר ר' יהושע בן לוי כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו [וגו'] (בראשית ג ה), אמר לה (כו) כל אומן שונא את חבירו, וכשבקש לבראות את עולמו מן האילן הזה אכל וברא את עולמו, אף אתם אכלו ממנו ואתם יכולין לבראות כמוהו, אמר לה הקב"ה את ספרת לשון הרע, סופך ללקות, שנאמר ויאמר ה' אל הנחש וגו' (שם שם יד). במה אוררו בצרעת, ואין ארירה אלא צרעת, שנאמר כי צרעת ממארת הוא (ויקרא יג נא). (כז) אמר ר' הונא דשאב [בשם] ר' יהושע בן לוי, (כח) הסלעין (פי' הגוונין) שהן על הנחש הוא צרעותו, (כט) ולא עוד אלא כל בעלי מומין מתרפאין לעולם הבא והנחש אינו מתרפא, שנאמר ארור אתה מכל הבהמה (בראשית שם), מהו מכל, שהכל מתרפאין והוא איננו מתרפא, בני אדם מתרפאין, שנאמר (אז ידלג כאיל פסח וגו') אז תפקחנה עיני עורים וגו' [אז ידלג כאיל פסח וגו'] (ישעיה לה ה ו), ובחיה ובהמה כתיב, זאב וטלה ירעו כאחד (שם סה כה), (ל) אבל הנחש אין לו רפואה, שנאמר ונחש עפר לחמו (שם), אמר ר' חלבו אפילו אוכל כל מעדני עולם, אינו טועמן אלא עפר, ואף לעתיד לבא כן, ונחש עפר לחמו, שאינו מתרפא לעולם, שהוא הוריד את הבריות לעפר, ומי גרם לו, על ידי שאמר לשון הרע, לכך זאת תהיה תורת המצורע, הרבה תורות בספר הזה, (זאת תורת האשם), זאת תורת העולה (ויקרא ו ב), [זאת תורת האשם] (שם ז א), זאת תורת זבח השלמים (שם שם יא), ואף כאן התקנתי תורה למצורע, זאת תהיה תורת המצורע וגו':

[ח] [**זאת** תהיה תורת המצורע] ביום טהרתו. במה בשתי צפרים חיות טהורות, (לא) מה נשתנה קרבנו מכל הקרבנות, אלא הוא סיפר לשון הרע, לפיכך

הערות ותקונים

ויפן אהרן שנפנה מצרעתו: (כד) וכן אתה מוצא בנחש הקדמוני, מובא ג"כ בילקוט מצורע שם בשם התנחומא: (כה) אמר ר' יהושע בן לוי, בכ"י רומי וכ"י רח"ס אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, וכן תראה בב"ר פי"ט אות ד', ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר התחיל אומר דלטוריא על בוראו, אמר מאילן הזה אכל וברא העולם, והוא אומר לכם לא תאכלו ממנו, שלא תבראו עולמות אחרים, דכל אינש ואינש סני בר אומנתיה: (כו) כל אומן שונא את חבירו, עיין בהערה שלפניה בשם ב"ר כל אינש ואינש סני בר אומנתיה, וכן הוא במדרש שו"ט מזמור י"א פסוק כי צדיק ה', ובתנחומא הנדפס בראשית אות ח' כל אומן שונא בני אומנתו. ובב"ר פל"ב אות ב' אין לך אדם אוהב בן אומנתו: (כז) אמר רב הונא דשאב בשם ר' יהושע בן לוי, בכ"י רומי וכ"י רח"ס אמר ר' מנא דשאב בשם ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, ובנדפס אמר רב הונא בשם ר' יהושע בן לוי חסרה המלה דשאב, ומצא נכון בתנחומא כ"י החמישי של אקספארד: (כח) הסלעין שהן על הנחש הן צרעותו, המלות „פי' הגוונין" נוסף מאת המעתיק, וליתא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס, וכן תראה בב"ר פ"כ אות ד' רבי הושעיה דסכנין בשם ר' לוי אררו בצרעת הלין סלעיא דביה צרען אינון, פי' החברבורות שבו, הנראים כסלעים צרעת הם, ובשמ"ר פ"ג אות י"ג אמר ר' אלעזר הלין סלעין דביה, צרעין אינון, יש לתקן שצ"ל ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, והמלות אמר ר' אלעזר הובאו שם בטעות, יען כי בהתחלת המאמר נאמר שם אמר ר' אלעזר לכך נהפך הנחש, ושם כוונת המסדר מהמדרש שמ"ר אל פרקי דר' אליעזר פ"מ אשר משם שאב המאמר, ובילקוט בראשית רמז ל' הלין סלעים רביה צרעין אינון צ"ל דביה: (כט) ולא עוד אלא כל בעלי מומין מתרפאין לעולם הבא והנחש אינו מתרפא, עיין ב"ר פ"כ אות ה' אמר ר' לוי לעתיד לבא הכל מתרפאין חוץ מנחש, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' אמר ר' אלישע כל מי שהוא אומר לשון הרע לוקה בצרעת, ולא עוד אלא שכל המכות מתרפאות לעתיד לבא והוא אינו מתרפא שנאמר ארור אתה מכל הבהמה: (ל) אבל הנחש אין לו רפואה, בנדפס נשמטו איזה שורות, וכך יש לתקן שם, אבל הנחש [אין לו רפואה שנאמר ונחש עפר לחמו, אמר ר' חלבו אפילו אוכל כל מעדני עולם אינו טועמן אלא עפר, ואף לעתיד לבא כן, ונחש] עפר לחמו שאינו מתרפא לעולם שהוא הוריד את הבריאת לעפר, מי גרם לו ע"י שאמר לשון הרע [לכך זאת תהיה תורת המצורע, הרבה תורות בספר הזה, זאת תורת האשם, זאת תורת העולה, זאת תורת זבח השלמים. ואף כאן התקנתי תורה למצורע. זאת תהיה תורת המצורע], וכן חסר בכ"י החמישי של אקספארד ובדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא: (לא) מה נשתנה קרבנו מכל הקרבנות. בכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' למה בצפרים שהן מוליכות קולן לפיכך קולן מכפר על אותו הקול שאמר לשון הרע, כי עוף השמים יוליך את הקול

אמר הכתוב צפרים, שהן מוליכות קולן, שנאמר כי עוף השמים יוליך את הקול (קהלת י כ): ועץ ארז. הארז הזה אין עץ גבוה ממנו, (לב) ולפי שהגביה את עצמו כארז, באתה עליו את הצרעת, (לג) דאמר ר' שמעון בן אלעזר על גסות הרוח הצרעת באה, (לד) שכן אתה מוצא בעזיהו (ובחזקתו) [וכחזקתו] גבה לבו עד להשחית וימעול (מעל) בה' [אלהיו], ובזעפו עם הכהנים והצרעת זרחה במצחו (דה"ב כו טז יט), (לה) ובאזוב, אין באילנות [נמוך] כאזוב, לפי שהשפיל עצמו, לפיכך מתרפא על ידי אזוב: ושחט את הצפור האחת (ויקרא יד ה). (לו) למה שוחט אחת ומשלח אחת, אלא אם עשה תשובה אין את רואה אותה עוד, (לז) ואם אין את חוזר בך, הצרעת חוזרת עליך, כשם שהצפור החיה יכולה לחזור, לכך ושלח את הצפור וגו': והובא אל הכהן (שם שם ב). מהו והובא, והוא בא, למה שהכל רחוקין ממנו, שכן דוד אמר אוהבי ורעי (רחקו ממני) מנגד נגעי יעמודו וקרובי מרחוק עמדו (תהלים לח יב), וכן הוא אומר בדד ישב מחוץ למחנה (ויקרא יג מו), לכך נאמר והובא, והוא בא:

[ט] **ד"א** (לח) זאת תהיה תורת המצורע. מדבר בישראל כשהיו בירושלים, (לט) והיה ירמיה אומר להן עשו תשובה, ולא עשו, ומה עשה הקב"ה הלקה אותן בצרעת, שנאמר וספח ה' קדקד בנות ציון (ישעיה ג יז), (מ) ואין ספחה אלא צרעת, שנאמר שאת או ספחת וגו' (ויקרא יג ב): וראה הכהן. זה ירמיה, שנאמר מן הכהנים אשר בענתות וגו' (ירמיה א א). והנה נרפא נגע הצרעת. שהגלה אותן לבבל, משגלו א"ל נבוכדנצר שיכרעו לצלם, שנאמר ומן די לא יפול ויסגוד (דניאל ג ו), א"ל לאלהך (מא) (לית אנחנא) [לא איתנא] פלחין וגו' (שם שם יח), מה עשה. ולקח הכהן עץ ארז ושני תולעת ואזוב, זה חנניה מישאל ועזריה, והשליך אל תוך שרפת הפרה, שהשליכן לאש, שנאמר ורמיו לגו אתון נורא וגו' (שם שם כא), א"ל הקב"ה בעולם הזה מפני העונות הייתם מתיסרין ומטהרין וחוזרין ומתיסרין, לעתיד לבא אני הוא שמטהר אתכם מלמעלן, שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם (יחזקאל לו כה):

[י] (מב) **כי** תבואו אל ארץ כנען וגו' ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם (ויקרא יד לד). ילמדנו רבינו על כמה דברים הצרעת באה, כך שנו רבותינו, (מג) על אחת עשרה דברים הנגעים באים, על ע"ז, (מד) ועל ברכת השם, ועל גילוי עריות,

---

הערות ותקונים

הקול, לפיכך הוא מביא מן העוף שתי צפרים חיות טהורות, ועיין בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט ד"ה כי עוף השמים הביא בשם התנחומא בשינוי קצת. ובנדפס חסר הראיה שנאמר כי עוף השמים יוליך את הקול: (לב) ולפי שהגביה את עצמו כארז באתה עליו את הצרעת, וכן בפסיקתא פסקא פרה (דף לה ע"א) מפני מה מצורע נטהר בגבוה שבגבוהים ובנמוך שבנמוכים בעץ ארז ושני תולעת ואזוב. אלא ע"י שאדם מגביה עצמו כארז הוא לוקה בצרעת, וכיון שהוא משפיל עצמו כאזוב נתרפא עם אזוב, ולזה המאמר כוון רש"י מלכים ה יב: (לג) דאמר ר' שמעון בן אלעזר, בנדפס בטעות ד"א אמר ר' שמעון בן אלעזר וצ"ל דאמר ר' שמעון בן אלעזר: (לד) שכן אתה מוצא בעוזיהו מובא בילקוט מצורע רמז תקנ"ט, והציון תנחומא על ושחט את הצפור מוסב גם על זה, כי זה ליתא בפסיקתא פרה שהבאתי לפני זה: (לה) ובאזוב, ר"ל שכתוב ושני תולעת ואזוב, ועיין רש"י ויקרא יד ג: (לו) למה שוחט אחת, מובא בילקוט מצורע רמז תקנ"ט בשם התנחומא: (לז) ואם אין את חוזר בך עד לכך ושלח את הצפור נשמט בנדפס: (לח) ד"א זאת תהיה מדבר בישראל, מכאן עד ילמדנו רבינו חסר בנדפס וכן בדפוס ראשון דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא: (לט) והיה ירמיה אומר להן עשו תשובה, עיין פסיקתא ותאמר ציון דף קל"ג ע"א, ומובא בילקוט ישעיה רמז רס"ז ובוי"ר ריש פ' מצורע: (מ) ואין ספחה אלא צרעת, פסיקתא וי"ר שם, ובגמרא שבת סב ע"ב: (מא) לית אנחנא, תקנתי לא איתנא כמו שהוא בקרא, ומובא נכון בכ"י רומי: (מב) כי תבואו אל ארץ כנען וגו', בנדפס דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא וגם בכ"י החמישי של אקספארד חסר הכתוב אשר עליו יסוב הדרוש, והמדפיס דפוס מאנטובה הגיה בראש זאת תהיה תורת המצורע: (מג) על אחת עשרה דברים הנגעים באים, בוי"ר פי"ז אות ג' על עשרה דברים הנגעים באים, ויש לתקן על [אחת] עשרה דברים, וכן במדרש במ"ר פ"ז אות ב' מכאן אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום על י"א דברים הצרעת באה. ועיין ערכין טז ע"א, ושם איתא על שבעה דברים, ומובא בילקוט זכריה רמז תקע"ב בשם התנחומא וגורס ג"כ י"א דברים, ומן המאמר ועל הגניבות מובא גם בילקוט מצורע רמז תקס"ג בשם התנחומא. ועיין שם בכל המקומות ותראה השינויים. ומדרשים חלוקים הם: (מד) ועל ברכת השם, בנדפס ועל

חלול

ועל הגניבות, ועל לשון הרע, ועל עדות שקר, ועל הדיין המקלקל את הדין, ועל שבועת שוא, ועל הנכנס בתחום שאינו שלו, ועל החושב מחשבות של שקר, ועל המשלח מדנים בין אחים, (מה) ויש אומרים אף על עין רעה, [ואת חורש כולן]. על ע"ז מנין, שבשעה שעשו את העגל לקו בצרעת, שנאמר וירא משה את העם כי פרוע הוא (שמות לב כה), וכתיב במצורע ראשו יהיה פרוע (ויקרא יג מה). ועל ברכת השם מנין, מגלית שנאמר ברו לכם איש (ש"א יז ח), ואין איש אלא הקב"ה, שנאמר ה' איש מלחמה (שמות טו ג), וכתיב היום הזה יסגרך, ואין סגירה אלא צרעת, שנאמר והסגירו הכהן (ויקרא יג ה). ועל גילוי עריות, דכתיב וספח ה' קדקד (ישעיה ג יז), וכתיב ולשאת ולספחת ולבהרת (ויקרא יד נו). על הגניבות ועל שבועת שוא, שנאמר הוצאתיה נאם ה' (אלהים) [צבאות] ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר ולנה בתוך ביתו וכלתו (את) [ואת] עציו ואת אבניו (זכריה ה ד), ואיזה הוא דבר שמכלה עצים ואבנים, (מו) הוי אומר זה צרעת, דכתיב ונתץ את הבית [את אבניו ואת עציו] (ויקרא יד מה). (מז) ועל לשון הרע, מן מרים, [דכתיב והנה מרים מצורעת כשלג, ויפן אהרן אל מרים והנה מצורעת] (במדבר יב י), ואומר זאת תהיה תורת המצורע, המוציא רע. ועל מעידי עדות שקר, שהעידו ישראל על הקב"ה ואמרו אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), לקו בצרעת, דכתיב וירא משה את העם כי פרוע הוא (שם שם כה). ועל הדיין המקלקל את הדין, שנאמר והיה כאכל קש לשון אש וחשש להבה ירפה (פרחם) [שרשם] כמק יהיה (ושרשם) [ופרחם] כאבק יעלה כי מאסו את תורת ה' צבאות ואת אמרת קדוש ישראל נאצו (ישעיה ה כד), ואין פרחם אלא צרעת, שנאמר אם פרוח תפרח הצרעת (ויקרא יג יב). ועל הנכנס בתחום שאינו שלו, מן עוזיהו שנכנס בתחום הכהונה, שנאמר והצרעת זרחה במצחו (דה"ב כו יט). ועל המשלח מדנים בין אחים, שנאמר וינגע ה' את פרעה (בראשית יב יז), על שנטל שרה מאברהם. ועל עין הרע, אמר ר' יצחק כיון שעינו של אדם רעה להשאיל חפציו, (מח) אדם הולך ואומר השאילני מגלך, השאילני קרדומך, או כל חפין, (מט) ואומר לו אין לי, מה עושה לו הקב"ה (נ) מלקה ביתו בצרעת, הוא בא לכהן, ואומר לו כנגע נראה לי בבית, והוא מצוה ונתץ את הבית וגו' (ויקרא יד מה), והכל רואין את כליו כשהן (מוציאין וגוררין) [גוררין ומוציאין] לחוץ, ומפרסמין את כליו, והכל אומרים לא היה אומר לא יש לי מגל, לא יש לי קרדום, הרי יש לו חפץ פלוני ופלוני, ולא היה רוצה להשאיל, והיה עינו צרה [והוא מתפרסם], מנין (נא) שכן הוא אומר יגל יבול ביתו נגרות ביום אפו (איוב כ כח). (נב) ויש אומרים אף על גסות

הערות ותקונים

חלול השם, צ"ל על קללת השם, וכן הוא בכ"י חמישי של אקספארד, וכן מפרש אח"כ בתנחומא שם על קללת השם מנין: (מה) ויש אומרים אף על עין רעה, בוי"ר פי"ז איתא ועל לשון הרע, ובמדרש במ"ר שם ר' יצחק אמר על עין הרע, ועיין במאמר שלאחריו ועל עין הרע אמר ר' יצחק כו'. ובכ"י רומי וכ"י רה"ס כתוב פה ויש אומרים בשם ר' יצחק: (מו) הוי אומר זה צרעת, בנדפס בטעות רבי אומר זו צרעת, צ"ל הוי אומר, וכן הוא נכון בכתב יד החמישי של אקספארד: (מז) ועל לשון הרע מן מרים, עיין לעיל אות ו' ומה דברה מרים במשה כו', ובכ"י חמישי של אקספארד מפורש המאמר הכתוב לעיל גם בכאן, ובכ"י רומי ובכ"י רה"ס הגי' ועל לשון הרע מנין שנאמר וזאת תהיה תורת המצורע המוציא רע, וכן את מוצא במרים שלקתה בצרעת על שדברה במשה, שנאמר ויפן אל מרים והנה מצורעת: (מח) אדם הולך ואומר השאילני מגלך, עיין וי"ר פי"ז אות ב' בסגנון אחר, ועיין יומא יא ע"ב מי שמייחד ביתו כו': (מט) ואומר לו אין לי, בנדפס והוא אומר ארור הוא מי שיש לו מגל או קרדום, אולם בכ"י חמישי של אקספארד היה כתוב שם כמו בהכ"י שלפנינו: (נ) מלקה ביתו בצרעת, בנדפס מלקה אותו בצרעת צ"ל ביתו, וכן הוא נכון בכ"י ה' של אקספארד: (נא) שכן הוא אומר יגל יבול ביתו נגרות ביום אפו, דורש נגרות מלשון גוררין, ועיין וי"ר פי"ז אות ב', ובנדפס לפני הסיום מהכתוב כתוב שם והוא אומר שקערורות, אל תקרי שקערורות אלא שקע ארורות שהיה אומר ארור הוא ושקע ביתו וראו הכל ארורתו, וזה ליתא בכ"י חמישי של אקספארד, ונמצא גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, וזה הוסיף הסופר הראשון על פי המדרש וי"ר פי"ז אות ב' רבי יצחק ברבי אליעזר מייתי לה מן הדין קרא שקערורות שקע ביתא באלין לווטיא, ודורש שקערורות נוטריקון שקע ארורות: (נב) ויש אומרים אף על גסות הרוח מנעמן, וכן במדרש במ"ר פ"ז אות ו' ועל גסות הרוח זה נעמן, והגי' שם היה איש גדול מהו גדול שהיתה רוחו גסה מפני שהיה גבור חיל ועל כך נצטרע, אולם במדרש וי"ר פי"ז הנוסחא ועל גסות הרוח דכתיב ובחזקתו גבה לבו עד להשחית

הרוח מנעמן, ונעמן שר צבא מלך ארם [וגו' והאיש היה גבור חיל מצורע] (מ"ב ה א), שהיה גס רוח. (נג) ועל האומר דבר על חבירו, שכן אתה מוצא במשה רבינו על שאמר (והם) [והן] לא יאמינו (בי) [לי] (שמות ד א), א"ל הקב"ה הם מאמינים בני מאמינים, [מאמינים] ויאמן העם (שם שם לא), בני מאמינים שנאמר והאמין בה' (בראשית טו ו), אלא שצריך [אתה] ללקות (בגופו) [בגופך] שהחושד בכשרים לוקה בגופו, שנאמר ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך [ויבא ידו בחיקו ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג] (שמות ד ו), אמר להם הקב"ה לישראל, ראו מה ביניכם לאומות העולם, כשהן חוטאין, בגופן אני נוגע תחילה, ואחר כך בבתיהם, שנאמר וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו (בראשית יב יז), אבל אם אתם חוטאים, בבתיכם אני נוגע תחילה, (נד) מנין (שנאמר) [ממה שקראו בענין] כי תבואו אל ארץ כנען אשר אני נותן לכם לאחוזה ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם:

[יא] **ד"א** כי תבואו אל ארץ וגו'. (נה) זש"ה אך טוב לישראל [אלהים], יכול לכל, ת"ל לברי לבב (תהלים עג א). [כיוצא בדבר אתה אומר טוב ה' לקויו (איכה ג כה), יכול לכל, ת"ל לנפש תדרשנו (שם), כיוצא בדבר אתה אומר טוב ה' למעוז ביום צרה (נחום א ז), יכול לכל, ת"ל ויודע חוסי בו (שם), כיוצא בדבר אתה אומר טוב ה' לכל (תהלים קמה ט), יכול לכל, ת"ל ורחמיו על כל מעשיו (שם), כיוצא בדבר אתה אומר אשרי אדם עוז לו בך (שם פד ו), יכול לכל, ת"ל מסלות בלבבם (שם), אלין דשבילייא דאורייתא בלביהון, כיוצא בו הטיבה ה' לטובים (שם קכה ד), יכול לכל, ת"ל לישרים בלבותם (שם), כיוצא בו קרוב ה' לכל קוראיו (שם קמה יח), יכול לכל, ת"ל לכל אשר יקראוהו באמת (שם), כיוצא בדבר אתה אומר מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז יח), יכול לכל, ת"ל לשארית נחלתו (שם), לפיכך אך טוב לישראל אלהים לברי לבב, אינו אומר טוב לישראל אלהים, אלא אך טוב, אך מיעוט היסורין שהביא עליהם טובים, למה לברי לבב, לברר אותו היום לעולם הבא, לכך נאמר אך טוב לישראל אלהים לברי לבב. כי קנאתי בהוללים שלום רשעים אראה (תהלים עג ג), ראיתי שלותן והייתי מקנא, (נו) באלו שהן עושין חללים חללים, שנאמר כל ימי רשע הוא מתחולל וגו' (איוב טו כ), שלום רשעים, יושבים השקט ובטח בתיהם שלום מפחד ולא שבט אלוה עליהם (איוב כא ט), כי אין חרצובות למותם ובריא אולם (תהלים שם ד), (נז) מה חרצובות לא הורדתם לאין ולא חרצבתם ליסורין, ובריא אולם, (נח) לפיכך הם בריאים כאולם: ד"א ובריא אולם, שהם בריאים (נט) כסבלו של עולם, יצא מחלב עינימו עברו משכיות לבב (שם שם ז)]:

[יב] (ס) **ד"א** כי תבואו אל ארץ וגו'. מה חטאת הארץ שלוקה, אלא בעון בני

הערות ותקונים

להשחית וימעל בה' אלהיו ור"ל גם גסות הרוח דורש על עוזיהו, והגי' שלפנינו ובמ"ר יותר נכונה כמו שהעיר גם הרש"ש במדרש שם: (נג) ועל האומר דבר על חבירו. כן הוא גם במדרש במ"ר שם ועל האומר דבר על חבירו דבר שאינו בו: (נד) מנין ממה שקראו בענין, כן תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי ובנדפס: (נה) זש"ה אך טוב לישראל, מובא בילקוט תהלים רמז תת"ח בשם התנחומא. ובנדפס אות ד' נשמט זה כל המאמר מאות י"א שלפנינו בכ"י, ונמצא נכון גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אך לפנינו בכ"י שלנו קצר המעתיק בהעתקתו, ואחר המלות יכול לכל ת"ל לברי לבב רשם „וכו' כדכתיב ויקרא רבה בפרשה סז". וכוונתו לפרשה יז, אולם אנכי השלמתי המאמר בפנים ע"פ כ"י רומי וכ"י רח"ס וילקוט תהלים שם בשם התנחומא, וכן נשנה בוי"ר ריש פי"ז ובש"ט מזמור ד' ואיכה רבתי פ"ג פסוק טוב ה' לקויו: (נו) באלו שהן עושין חללים חללים, דורש הוללים כמו חללים, ועיין בוי"ר שם כי קנאתי בהוללים במערבא אומרים אלו שלבם מלא הוללות רעות, ובוי"ר פ"כ אות ב' ובפסיקתא אחרי מות (דף קע ע"א) אלו שלבם מלא עליהם חלחליות רעות, וע"ש בהערות שלי, ומן כי קנאתי בהוללים מובא בילקוט איוב רמז תתק"ז ד"ה כל ימי רשע בשם התנחומא: (נז) מה חרצובות לא הורדתם לאין, עיין בוי"ר שם נוסחא אחרת ושניהם קשים להבין, ע"ש במפרשים: (נח) לפיכך הם בריאים כאולם, בוי"ר סיים כדתנן פתחו של אולם ארכו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמה וחמשה מלתריות של מילא היו על גביו, הוא במשנה מדות פ"ג מ"ז, ומאחר שהיה חלל גדול בודאי היה הבנין חזק מאד: (נט) כסבלו של עולם, דרש אולם כמו עולם: (ס) ד"א כי תבאו מה חטאת הארץ שלוקה, מכאן עד סוף מצורע חסר בכ"י רומי כי נחסרו איזה דפים, והמאמר מובא בילקוט

מצורע

אדם הארץ לוקה, (סא) שנאמר ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה (תהלים קז לד), מפני מה היסורין באין לעולם, מפני הבריות שיראו ויסתכלו ויאמרו מי שחטא הוא לוקה, ומי שלא חטא אינו לוקה, ולמה העצים והאבנים והכתלים לוקין, כדי שיראו הבעלים ויעשו תשובה, (סב) וכן אתה מוצא כשחטאו ישראל ובקש הקב"ה להגלותן, אמר הקב"ה אם אני מגלה אותן תחלה, עכשיו נעשין חרפה וקלון לכל האומות, מה עשה הביא סנחריב הרשע על כל האומות והגלה אותן, שנאמר ותמצא כקן ידי לחיל העמים (ישעיה י יד), וכתיב ואסיר גבולות עמים וגו' (שם שם יג), אמר הקב"ה יהיו ישראל רואים שהגליתי אומות העולם ויעשו תשובה ויראו במשפטי, שנאמר הכרתי גוים נשמו פנותם וגו' אמרתי אך תיראי אותי וגו' (צפניה ג ו ז), כיון שלא עשו תשובה מיד גלו, לכך הקב"ה מתרה אותם ומלקה בתיהם תחלה, כדי שיעשו תשובה, שנאמר ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם, חזר בו מוטב ואם לאו לוקה בגופו, שנאמר איש איש כי יהיה זב מבשרו וגו' (ויקרא טו ב), (לפיכך האבנים לוקים תחילה), עשה תשובה מוטב ואם לאו בגדיו לוקין, שנאמר והבגד כי יהיה בו נגע צרעת (שם יג מז), ואם לא חזר לוקה בגופו, שנאמר ואיש כי ימרט ראשו (שם יג מ), ועדיין יש במריטת הראש ממש ספק לטמא ספק לטהור, (סג) חזר בו מוטב ואם לאו לוקה בשחין, שנאמר [ובשר] כי יהיה בו שחין [ונרפא] (שם שם יח), חזר בו מוטב ואם לאו לוקה חמשה (סד) מגלבין (פי' הכאות), שאת ספחת בהרת נתק ונגע, וכל כך למה על שלא חזר בו, (סה) אמר (הקב"ה) [הכתוב] נכונו ללצים שפטים [ומהלומות לגו כסילים] (משלי יט כט), אמר הקב"ה עד שלא בראתי את האדם התקנתי לו את כל אלו, משל לעבד רע שהיה נמכר, הלך רבו לקנותו, והיה יודע בו שהוא עבד רע, לקח עמו כבלים ומגלבים, שאם סרח (והוא) [יהיה] רודה אותו בהם, כיון שסרח הביא את הכבלים וכיבלו, הביא את המגלבים והכהו, א"ל העבד לא היתה יודע שאני עבד רע, למה קנית אותי, אמר לו לפי שהייתי יודע שאתה עבד רע, התקנתי לך כבלים ומגלבים, שאם תסרח, אני ארדה אותך בהן, אף הקב"ה יתברך שמו, עד שלא ברא את האדם, התקין לו יסורין, לפי שהוא יודע כי יצר לב האדם רע [מנעוריו] (בראשית ח כא), (סו) לפיכך התקין לו את כל אלו, (סז) שנאמר נכונו ללצים שפטים [ומהלומות לגו כסילים]:

[יג] **ואשה** כי יזוב זוב דמה וגו' (ויקרא טו כה). (סח) ילמדנו רבינו, מהו לנדה שתישן עם בעלה הוא בבגדו והיא בבגדה במטה אחת, זה לצד אחד וזה לצד אחד. (סט) כך

הערות ותקונים

מצורע רמז תקס"ג בשם התנחומא: (סא) שנאמר ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה, בנדפס שיים למה מרעת כדי שיראו הבריות וילמדו, וכן הוא אומר כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל (ישעיה כו ט), וזה ליתא גם בילקוט שם בשם התנחומא: (סב) וכן אתה מוצא כשחטאו ישראל ובקש הקב"ה להגלותן, בנדפס נוסף „בבת אחת קודם האומות". והמאמר מובא בילקוט צפניה רמז תקס"ז בשם התנחומא: (סג) חזר בו מוטב ואם לאו לוקה בשחין, עד חזר בו מוטב ואם לאו לוקה חמשה נוסף מהמדפיס דפוס מנטובה וליתא בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא: (סד) מגלבין. „פי' הכאות" נוסף מן הסופר, ועיין תזריע הערה ע"ד, ובתנחומא דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא בטעות מגבלין: (סה) אמר הקב"ה, בכ"י רה"ס ובנדפס אמר הכתוב, ובילקוט מצורע שם השמיט כל המאמר מן לכך הקב"ה מתרה אותם עד אמר הקב"ה, וגם לפניו היתה הגירסא בכ"י אמר הקב"ה, ומן המאמר שלאחריו אמר הקב"ה עד שלא בראתי את האדם מובא בילקוט משלי רמז התקנ"ט במאמר המתחיל נכונו ללצים שפטים, והציון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה, וכן נשנה המאמר הזה במדרש במ"ר פי"ג אות ד' ומובא שם גם המשל מהעבד: (סו) לפיכך התקין לו את כל אלו, בנדפס שיים „שאם סרח הרי רודה אותן בהן": (סז) שנאמר נכונו ללצים שפטים ומהלומות לגו כסילים, בנדפס שיים אחר זה מהו מהלומות מחה למות שהוא מתרה בו תחלה שאם חזר בו מוטב ואם לאו מלקה את גופו, מנין ממה שקראו בענין ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם, ובמדרש במ"ר שם פי"ג אות ד' הגי' מה מהלומות שלשה תיבות אמר ר' ברכיה מה לו מות: (סח) ילמדנו רבינו, מובא בילקוט מצורע רמז תקס"ז בשם התנחומא: (סט) כך שנו רבותינו, אין זה לשון המשנה, רק בגמרא שבת דף יג ע"א איתא מה אשת רעהו הוא בבגדו והיא בבגדה אסור, אף אשתו נדה הוא בבגדו והיא בבגדה אסור, ועיין בטור יו"ד ה' נדה סי' קצ"ה ולא ישב במטה המיוחדת לה, ואין צ"ל שלא ישן עמה במטה אפילו כל אחד ואחד בבגדו ואין נוגעים זה בזה, וכתב מרן ב"י בעיא דאיפשיטא בפ"ק

שנו רבותינו אסור לשכב, (ע) שאין נותנין פרצה לפני הכשר וכל שכן לפני הגנב, שמשלו חכמים את הדבר כאש בנעורת, ואומר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב (ויקרא יח יט), ללמדך שהקב"ה מזהיר את ישראל על הקדושה ועל הטהרה, (עא) שלא יעשו כמעשה העובדי כוכבים, ולא יטמאו בנשותיהן כשהן נדות, שכל המשמש עם אשתו כשהיא נדה חייב בהכרת, שנאמר ואיש אשר ישכב את אשה דוה וגו' ונכרתו שניהם (שם כ יח),(עב) לפי שהעובדי כוכבים אינם בדילים מן הנדה חייבין בהכרת, שנאמר כי יכרית ה'[אלהים] את הגוים (דברים יב כט), לפי שכל העובדי כוכבים בני נדות ונקראו שקץ טומאה ותועבה וחרם כע"ז שלהם, שנאמר ולא תביא תועבה אל ביתך (שם ז כו):

[יד] **ואשה** כי יזוב זוב דמה ימים רבים. והלא שבעה ימי נדה הם, ולמה קרא אותם ימים רבים, [אלא לפי שפורשת מן בעלה והן ימים של צער לפיכך קורא אותם ימים רבים], (עג) כיוצא בו ויהי בימים הרבים ההם (שמות ב כג), על שהיו ימים של צער קורא אותם ימים רבים:

[טו] **כי** יזוב זוב דמה ימים רבים. (עד) שלשה ימים הן, כיצד האשה הזו נטמאה שבעת ימים, ונטהרת ביום השמיני, אם ראתה דם באותו יום, שומרת יום כנגד יום ונטהרת, חזרה (עה) וראתה ביום (השמיני) [התשיעי] שומרת אותו יום ונטהרת, (עו) [חזרה וראתה ביום העשירי שומרת אותו ונטהרת], הרי שלשה ימים שהן ימים רבים, אבל אם ראתה דם ביום אחד עשר, שהוא יום רביעי לטהרתה, חוזרת לטומאתה ושומרת שבעת ימי נדתה מתחילה, (עז) שכך שנו חכמים אחד עשר יום שבין נדה לנדה הלכה למשה מסיני, לפיכך האשה צריכה שתהא שומרת חמשה עשר יום. כיצד היא עושה, שומרת שבעת ימי נדתה, ואחר כך סופרת שבעה ימי נקיים, ונטהרת ביום השמיני, וטובלת טבילה חמורה אחר שקיעת החמה, והיא מותרת לבעלה, שנאמר ואם טהרה מזובה [וספרה לה שבעת ימים ואחר תטהר] (ויקרא טו כח):

[טז] **ואשה** כי יזוב זוב דמה. (עח) למה אשה ולא איש. לשעבר היתה נוהגת באנשים ובנשים, שנאמר איש איש כי יהיה זב מבשרו וגו' (שם שם ב), ר' מאיר אומר טומאת האיש חמורה היתה מטומאת האשה, למה שטומאת האשה סימן לבנים, אבל של איש צער הוא, שנאמר וזאת תהיה טומאתו (מזובו) [בזובו] רר בשרו את זובו או החתים בשרו מזובו (שם שם ג), דבר שחתום וסגור, לשעבר הי׳

הערות ותקונים

בפ"ק דשבת, כוון להמאמר ברשמתי. ועיין גם בילקוט מצורע רמז תקס"ט שהביא מן תנא דבי אליה ושכבתי עמו בבגדי כו' ת"ל לא תקרב, יכול תישן עמו בבגדיה על המטה ת"ל לא תקרב, ועיין בתוס' שבת יג ע"ב ד"ה בימי שהביא גם את התנא דבי אליהו ויכנהו סדר אליהו: (ע) שאין נותנין פרצה לפני הכשר וכ"ש לפני הגנב, בכ"י המישי מאקספארד נוסף „שהפרצה קוראה לגנב": (עא) שלא יעשו כמעשה העובדי כוכבים, וכן הוא בנדפס דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י מן הנדפס (הוא כ"י ההמישי מאקספארד) אבל המדפיס ממנטובה השמיטה: (עב) לפי שהעובדי כוכבים, כן הוא בנדפס דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציאה ובכ"י השני ובכ"י ההמישי מאקספארד, אבל המדפיס ממנטובה השמיט כל זה, ושם נוסף עוד אחר אינם בדילים מן הנדה חייבין בהכרת שנאמר גוי כרתים (צפניה ב ה) דאמר ר' ישמעאל מכאן שהעובדי כוכבים חייבין בהכרת שנאמר כי יכרית ה' אלהיך וגו': (עג) כיוצא בו ויהי בימים הרבים, בנדפס נוסף עוד הרבה כיוצא בו, והמסדר הוסיף ע"פ וי"ר פי"ט ומובא בילקוט מצורע רמז תקע"א וילקוט מלכים רמז ר"י בשם וי"ר, ועיין גם בשמ"ר פ"א ואסתר רבה פ"ב: (עד) שלשה ימים הן, בנדפס אות ז' נוסף „כך שנה ר' חייא כל מקום שהוא אומר ימים שני ימים הן וכל מקום שאומר ימים רבים שלשה ימים הן" וזה הוסיף המסדר מן וי"ר פי"ט אות ה', והמאמר מובא בילקוט מצורע רמז תקע"א במאמר המתחיל כי יזוב זוב דמה ימים רבים ג' ימים הא [נ"ל הם] כיצד האשה הזו והסר הציון תנחומא: (עה) וראתה ביום השמיני, נ"ל ביום התשיעי כמו שתקנתי, והאמר נכון בכ"י רח"ס (ובכ"י רומי חסר איזה דפים) ובנדפס: (עו) חזרה וראתה ביום העשירי, זה חסר גם בכ"י רח"ס, וגם חסר בנדפס דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא, ותיקן והוסיף כן המדפיס דפוס מאנטובה, וכן הוא בכ"י החמישי של אקספארד, גם מובא כן בילקוט מצורע שם רמז תקע"א בשם התנחומא: (עז) שכך שנו חכמים אחד עשר יום שבין נדה לנדה הלכה למשה מסיני, בנדפס נוסף פה „פי' לרבינו שרירא גאון ז"ל י"א יום שבין נדה לנדה הלכה למשה מסיני" פי' ההלכה המסורה למשה מסיני כך הוא כו'. וזה נוסף בדפוס ראשון דפוס קושטאנטינא ואח"כ בכל הדפוסים, וזה נוסף מאיזה מעתיק, וליתא בכ"י שני וכ"י חמישי של אקספארד: (עח) למה אשה ולא איש, מובא בילקוט מצורע שם רמז תקע"א

האנשים (עט) רואים דמים, עד שעמדה רחל, [ואמרה] כי דרך נשים לי (בראשית לא לה) ' [ונתן לה], לכך נאמר ואשה כי יזוב זוב דמה :

[יז] **ואשה** כי יזוב זוב דמה וגו'. (פ) כך שנו רבותינו, על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן, למה שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה, ושלשתן מן התורה, נדה מנין, ואשה כי יזוב זוב דמה (ויקרא טו כה), חלה מנין, דכתיב ראשית עריסותיכם חלה וגו' (במדבר טו כ). הדלקת הנר [מנין], (פא) דתנו רבנן מנין שחייב אדם להיות זריז ומזורז בהדלקת הנר, שנאמר וקראת לשבת עונג (ישעיה נח יג), זו הדלקת הנר, (פב) ולמה נמסרו לאשה, (פג) אמר הקב"ה היא (פד) כבתה נרו של עולם, דכתיב נר אלהים נשמת אדם (משלי כ כז), לפיכך תשמור מצות נר. [חלה] (פה) אמר הקב"ה היא טימאה חלתו של עולם, זה אדם הראשון, שהיה חלתו של עולם, דאמר ר' יוסי בן קצרתה כשם שהאשה משקשקת עיסתה במים, ואחר כך נוטלת חלה, כך היה אדם הראשון, ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב ו), ואחר כך וייצר [ה' אלהים וגו'] (שם שם ז). נדה, אמר הקב"ה היא שפכה דמו של אדם הראשון, והיא מתחייבת שתשפך דמה, שנאמר שופך דם האדם וגו' (בראשית ט ו), תשמור נדתה שתכפר לה על הדם ששפכה, הוי ואשה כי יזוב זוב דמה וגו', לפיכך הקב"ה מדמה טומאת ישראל לטומאת הנדה שנטמאת ונטהרת, כך עתיד הקב"ה לטהר ישראל, שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם וגו' (יחזקאל לו כה) :

[יח] (פו) **ד"א** כטומאת הנדה היתה דרכם לפני, כטומאת הנדה ולא כטומאת המת, המת בבית אין כהן גדול נכנס לשם, אבל נדה כהן גדול נכנס עמה בבית, ויושב עמה על (פז) האיסטווא, ובלבד שלא תהא מתנדדת, כך אילו ישראל נמשלו לטומאת המת אין השכינה חוזרת עליהם לעולם, אבל נמשלו בנדה שיש לה טהרה במקוה, והכהן עמה בבית ואינו חושש, כך השכינה שורה עם ישראל, אע"פ שהן טמאים מן העובדי כוכבים, שנאמר השוכן אתם בתוך טומאותם (ויקרא טז טז). (פח) אמרו רבותינו בשעה שהיו ישראל במצרים לא היו רואות הנשים (פט) דם נדות, מפני אימת מצרים עליהם, ואף משיצאו ישראל ממצרים לא ראו נדות במדבר, שהשכינה היתה ביניהם, והנשים קיבלו את התורה תחילה, שנאמר כה תאמר לבית יעקב (שמות יט ג), (צ) אלו הנשים, ותגד לבני ישראל (שם), אלו האנשים, (צא) וכן הוא אומר איומה כנדגלות (שה"ש ו י), ועליהם נאמר גן נעול [אחותי כלה] גל נעול [מעין חתום] (שם ד יב), אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה הייתם מטהרין וחוזרין ומטמאין, אבל לעתיד לבא אני מטהר [אתכם] שלא תטמאו עולמית, שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם (יחזקאל לו כה) : **חסלת פרשה מצורע**

הערות ותקונים

תקע"א, ועיין הערה ע"ד כי חסר שם הגיון תנחומא : (עט) רואים דמים, בכ"י רח"ס ובנדפס שני' רואים מים, ושמש אות ד' : (פ) כך שנו רבותינו, שבת לא ע"ב ומובא בתנחומא ריש פ' נח : (פא) דתנו רבנן מנין שחייב אדם, עיין לקח טוב בשלח טז ח ובהערה כ' שם : (פב) ולמה נמסרו לאשה, מובא בילקוט בראשית רמז ל"ב בשם התנחומא : (פג) אמר הקב"ה היא כבתה נרו של עולם, בנדפס אות פ' קצר המדפיס דפוס מאנטובה, והגיה „וכו' לעיל בריש פ' נח", אולם בכ"י שני גם חמישי של אקספארד וגם בדפוס קושטאנטינא ודפוס ווינציאה כתוב פה כל הענין מפורש כמו בפרשת נח : (פד) כבתה נרו של עולם, עיין תנחומא שלנו ריש נח ובנדפס, ועיין בירושלמי שבת פ"ב ה"ד (דף ה ע"ב) : (פה) אמר הקב"ה היא טמאה חלתו של עולם, עיין בהערות שלי בתנחומא ריש נח : (פו) ד"א כטומאת הנדה מובא ג"כ בילקוט סוף מצורע ובילקוט יחזקאל רמז שע"ד : (פז) האיסטווא, וכן הוא בילקוט שם, ובכ"י רח"ס ובנדפס אצטבא, וכן בדרז"ל יש נוסחאות אצטבא ויש נוסחאות אסטווא או אסטווה, ופי' ביווני בנין כמו אהל מפולש מצדיו, עיין ערוך השלם ערך אסטוה : (פח) אמרו רבותינו בשעה שהיו ישראל במצרים, בכ"י רח"ס אמרו רבותינו, ובילקוט השמיט המלות „אמרו רבותינו" ובנדפס אמר ר' לוי, אולם בכ"י החמישי מאקספארד ליתא מלת „לוי" : (פט) דם נדות, בנדפס נשמט מלת „נדות", אולם בכ"י החמישי מאקספארד כתוב דם נדה : (צ) אלו הנשים, מכילתא יתרו פ"ב, ספרי במדבר פסקא נ"ט, פרקי דר' אליעזר פמ"א, שמות רבה פכ"ח, סנהדרין כא : (צא) וכן הוא אומר איומה כנדגלות, דרש איומה לשון אימה שהיה אימת שכינה עליהם :

[א] **וידבר** ה' אל משה אחרי מות וגו' (ויקרא טז א). (א) זש"ה הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע וגו' (קהלת ט ב), שלמה היה מביט וצופה בכל הדורות בצדיקים וברשעים, וראה דברים שמגיעין לרשעים ומגיעין לצדיקים, ואומר זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש כי מקרה אחד לכל (שם שם ג), הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק, זה אברהם שנקרא צדיק, שנאמר כי ידעתיו [למען] אשר יצוה וגו' [לעשות צדקה] (בראשית יח יט), לרשע זה נמרוד, שהמריד את כל העולם כולו בהקב"ה, זה מת וזה מת. לטוב ולטהור [ולטמא (קהלת שם), (ב) לטוב] זה דוד, שנאמר יפה עינים וטוב רואי (ש"א טז יב), (ג) לטמא זה נבוכדנצר, (ד) זה בנה יסודי בית המקדש, וזה החריבו, (ה) זה מלך ארבעים שנה, וזה מלך ארבעים שנה, לזובח (קהלת שם), זה שלמה, שנאמר ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה' בקר עשרים ושנים אלף (מ"א ח סג), ולאשר איננו זובח (קהלת שם), זה ירבעם, שביטל ישראל מלעלות לרגל, שנאמר רב לכם מעלות ירושלים וגו' (מ"א יב כח), זה מלך אחר זה. (ו) כטוב (קהלת שם), זה משה, שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב ב), כחוטא (קהלת שם), זה מרגלים, שנאמר חטאים תרדף רעה (משלי יג כא), משה לא נכנס לארץ, והם לא נכנסו לארץ, (ז) הנשבע (קהלת שם), זה צדקיהו, שנאמר גם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו (אלהים) [באלהים] וגו' (דה"ב לו יג). (כל אשר) [כאשר] שבועה ירא (קהלת שם), זה שמשון, שנאמר ויאמר (אליהם) [להם] שמשון השבעו לי וגו' (שופטים טו יב), (ח) לזה עוורו עיניו, ולזה עוורו עיניו: (ט) ד"א כטוב, זה בניו של אהרן. כחוטא, אלו אותם שחלקו על אהרן קרח ועדתו ונשרפו, שנאמר ואש יצאה מאת ה' (במדבר טז לה), ובניו של אהרן נכנסו להקריב ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם (ויקרא י ב), אלו מקריבין ונשרפין, ואלו מקריבין ונשרפין, (י) ושלמה צווח כטוב כחוטא, כיון שנשרפו בניו של אהרן היה יושב ומתרעם, לומר מה חטא אירע לבני שכך נעשה להם, מיד נגלה הקב"ה על משה, וא"ל לך נחמו,

---

הערות ותקונים

(א) זש"ה הכל כאשר לכל, מובא בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט בשם התנחומא, וכן נמצא כל הפרשה בתנחומא הנדפס: (ב) לטוב זה דוד, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רה"ש ובילקוט, אולם בנדפס נוסף לטוב זה משה דכתיב ותרא אותו כי טוב, לטהור זה דוד, אולם טעות הוא, כי דורש להלן על משה, גם הראיה שהביא מהכתוב וטוב רואי תראה שמוסב על לטוב, ובכ"י החמישי של אקספארד נוסף פה „וכמו כן היה דוד טהור שנאמר תחטאני באזוב ואטהר (תהלים נא ט) מכללו של עולם היה טהור עד אותה שעה שנצטרע". ובפסיקתא אחרי מות (דף קסח ע"ב) ובמדרש וי"ר ריש פ"כ ובתנחומא ואתחנן דרשו זה על כטוב כחוטא (קהלת שם) כטוב זה דוד שנאמר והוא טוב רואי, ובוי"ר שם נוסף אמר ר' יצחק טוב רואי בהלכה כל הרואהו נזכר לתלמודו, וכן בקה"ר פ"ט כל מי שהוא רואה אותו זוכר את תלמודו: (ג) לטמא זה נבוכדנצר, בפסיקתא ובוי"ר שם סיים דכתיב ביה וחטאך בצדקה פרוק (דניאל ד כד): (ד) זה בנה יסודי בית המקדש, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רה"ש ובילקוט קהלת שם, ובנדפס נשמט מלת „יסודי" ונמצא לנכון בכ"י החמישי של אקספארד, ובפסיקתא ובוי"ר שם ובתנחומא ואתחנן זה בנה בית המקדש צ"ל זה בנה יסודי בית המקדש, ועיין במ"כ וי"ר שכתב דוד המלך הכין הכל ומעלה עליו כאילו הוא בנאו, וגם הוא בנה היסודות והעיקר ככולו עכ"ל. אולם כאשר כתבתי צ"ל בנה יסודי בית המקדש, ובהערה י"ח בפסיקתא שם העירותי זה בנה הכוונה שהכלל יסודותיו ונתן לבו עליו לבנותו אך ה' עצר בעדו: (ה) זה מלך ארבעים שנה, עיין מגילה יא ע"ב שאמרו שם שמלך מ"ה שנה, וכתב היפ"ת לא הזכיר רק מ' להשוותו למלכות דוד, ומכש"כ דיפלא אם מלך יותר, ובהערה י"ט בפסיקתא שם הבאתי בכ"י אקספארד מהפסיקתא הגירסא ארבעים וחמש שנה: (ו) כטוב זה משה כחוטא זה מרגלים, בפסיקתא שם ובוי"ר ובקה"ר דרשו זה על לטוב ולטהור ולטמא, לטוב זה משה ולטהור זה אהרן ולטמא אלו המרגלים, וע"ש בהערות שלי להפסיקתא: (ז) הנשבע זה צדקיהו, בפסיקתא וקה"ר נוסף אחר זה במה השביעו ע"ש, וזה האות כי התנחומא הוא מוקדם לפני הפסיקתא ומדרשי וי"ר וקה"ר: (ח) לזה עוורו עיניו, בכ"י רומי וכ"י רה"ש זה נתיירא מן השבועה ונתעוורו עיניו וצדקיהו מרד מן השבועה ונתעוורו עיניו הרי נשבע כאשר שבועה ירא לפיכך אמר שלמה זה רע, ובפסיקתא שם זה מת בניקור עינים וזה מת בניקור עינים, זה מת בניקור עינים ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כה ז), וזה מת בניקור עינים, ויאחזוהו וינקרו את עיניו (שופטים טז כא): (ט) ד"א כטוב זה בניו של אהרן, עיין בפסיקתא ובוי"ר שם שדורש זה על התחלת הכתוב מקרה אחד לצדיק, לצדיק זה אהרן, וע"ש קצת בסגנון אחר: (י) ושלמה צווח, מכאן עד הסיום דברו על

לב

מנין שכן כתיב אחרי מות שני בני אהרן, ומה א"ל דבר אל אהרן אחיך וגו' (ויקרא טז ב), ואין דבור אלא ניחומים, כד"א דברו על לב ירושלים וגו' (ישעיה מ ב):

[ב] [אחרי מות שני בני אהרן]. (יא) ר' אבא בר כהנא פתח לשחוק אמרתי מהולל [ולשמחה מה זו עושה] (קהלת ב ב). מה מעורבב שחוק של אומות העולם שעושין (יב) [בבתי] טרטיאות (יג) ובבתי קרקסיאות שלהם. ולשמחה מה זו עושה, מה טיבתן של תלמידי חכמים שם: (יד) ד"א לשחוק אמרתי מהולל. אמר ר' אחא אמר שלמה (טו) דברים ששחקה עליהם מדת הדין, (טז) כתיב לא ירבה לו נשים (דברים יז יז), (יז) וכתיב ויהי לו נשים שרות שבע מאות וגו' (מ"א יא ג), (יח) כתיב לא ירבה לו סוסים (דברים שם טז), וכתיב ויהי לשלמה ארבעים אלף אורות סוסים (מ"א ה ו), [כתיב] וכסף וזהב לא ירבה לו מאד (דברים יז), וכתיב ויתן המלך את הכסף וגו' (מ"א י כז), (יט) ולא היו נגנבות, אמר ר' יוסי בר חנינא היו כאבני עשר אמות, וכאבני שמונה אמות, (כ) תני ר' שמעון בן יוחי אפילו משקלות שהיו בימי שלמה (כא) של זהב היו. (כב) ולשמחה מה זו עושה, א"ל הקב"ה (כג) מה העטרה הזו בידך, רד מכסאך, מיד ירד מלאך בדמות שלמה וישב על כסאו, והיה שלמה מחזר בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ואומר אני קהלת הייתי מלך [על ישראל בירושלים] (קהלת א יב), והם אומרים לו (כד) שלמה המלך יושב על כסאו, ואתה הולך ומשתטה, והיו מכין אותו בקנה, ונותנין לפניו קערה של גריסין, (כה) באותה שעה אמר שלמה וזה היה חלקי מכל

הערות ותקונים

לב ירושלים חסר בנדפס, ונמצא לנכון גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס: (יא) ר' אבא בר כהנא פתח, בכ"י רומי אחר הסיום ממאמר שלפניו דברו על לב ירושלים חסרו איזה דפים (עד אות י"א) המתחיל ד"א וידבר ה' אל משה אחרי מות זש"ה אף לזאת יחרד לבי, ורשם בכ"י „כאן חסר הרבה" ונמצא בכ"י רח"ס, והמאמר נשנה גם בפסיקתא פסקא אחרי מות (דף קסח ע"ב) ובקה"ר פ"ב פסוק לשחוק אמרתי מהולל, וכן בתנחומא הנדפס פ' אחרי, ובוי"ר שם חסר מאמר שלם, ובילקוט קהלת רמז תתקס"ז בשם התנחומא: (יב) בבתי טרטיאות, מלה מורגלת בדברי חז"ל, וברוב המקומות היא משובשת, וצ"ל תיאטראות, והיא המלה היונית θέατρον והרומית Theatrum (טהעאטער), ולפני בעל הערוך היתה הגירסא נכונה. עיין ערוך ערך תאטר ועיין תוס' מגילה ו' ע"א, ומזה בתרגום יחזקאל כ"ז י' לאיתיטרון צ"ל לתיאטרון, והרד"ק כתב שם ולא הבנתי מלת לאיתיטרון: (יג) ובבתי קרקסיאות שלהם, היא המלה היונית κίρκος והרומית Circus ועניניה בנין עגול מיוחד לשחוק ושעשוע העם, ובגמרא כתובות ה' ע"א לקרקיאות צ"ל לקרקסיאות, וכאמר לנכון בשבת ק"נ ע"א: (יד) ד"א לשחוק כו' אמר ר' אחא, נשנה ג"כ בפסיקתא שם, ובקה"ר מקום המאמר הזה אחר הדרוש ד"א לשחוק מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין על דור המבול, וכן יש לתקן שם אמר ר' אחא אמר שלמה במקום אמר שמואל, עיין בפסיקתא הערה כ"ז, וכן נשנה המאמר בירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ה (דף כ ע"ג): (טו) דברים ששחקה עליהם מדת הדין, בפסיקתא שם דברים ששחקו עליהם מדת הדין הוללתם, ובירושלמי הגי' חוללתם, ועיין ביפה מראה ובק"ע שם, ודרש מהולל כמו מחולל: (טז) כתיב לא ירבה לו נשים, כ"ה גם בפסיקתא ובכל המקומות גם בילקוט בשם התנחומא, אך בתנחומא הנדפס נאמר בתחלה לא ירבה לו סוסים, כי כן הוא מוקדם בקרא, ועיין יפה מראה בירושלמי סנהדרין פ"ב סי' י"א ועיין בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה הערה קל"ב: (יז) וכתיב ויהי לו נשים שרות, עיין בפסיקתא הערה כ"ט: (יח) כתיב לא ירבה לו סוסים, בירושלמי יש הוספה, עיין בפסיקתא הערה ל': (יט) ולא היו נגנבות, מובא בילקוט מלכים רמז קל"ה וחסר הליון, ובעבור זה לא הביא זה בפ' אחרי: (כ) תני ר' שמעון בן יוחי, נשנה בפסיקתא שם ובירושלמי סנהדרין שם ובילקוט מלכים שם: (כא) של זהב היו, בפסיקתא שם וכן בנדפס סיים [דכתיב] אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה (מ"א י כא), ובקה"ר סיים והיו משתמשים בכל משקלות של זהב קנטרין וכל משקל גדול וקטן של זהב היו, עיין בפסיקתא הערה ל"ג: (כב) ולשמחה מה זו עושה, בירושלמי שם מביא רק רישא דקרא לשחוק אמרתי מהולל, אף אם הדרוש הוא על הסיפא, ועיין שם בקרבן עדה: (כג) מה עטרה זו עושה בידך, דרש לה מדכתיב ולשמחה מה זו עושה וכתיב בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו: (כד) שלמה המלך יושב על כסאו, בפסיקתא נוסף עוד מלת „ודן" ובירושלמי שם כתוב יושב על בסיליון, ובאגדת ירושלמי עם יפ"ת כסיליון בטעות, והמלה יונית βασιλεῖον פי' מקום מושב של מלך, ובקה"ר פסוק לשחוק חסרים המלות „והן אומרים לו מלכא יתיב על בסליון דידי ותימר אני קהלת": (כה) באותה שעה אמר שלמה וזה היה חלקי מכל עמלי, בפסיקתא הגי' באותה שעה היה אומר הבל הבלים אמר קהלת (קהלת א ב). ובנדפס אחר הסיום באותה שעה אמר וזה היה חלקי מכל עמלי יש הוספה „יש אומרים קנה בידו, ויש אומרים קולו, ויש אומרים קו שררתיה, באותה שעה אמר שלמה הבל הבלים אמר קהלת". וזה הוסיף המסדר

ע"פ

עמלי (קהלת ב י): (כו) **ד"א לשחוק אמרתי מהולל. מה מעורבב היה השחוק ששחקה מדת הדין על דור המבול**, [דכתיב] **שורו עיבר וגו'** (איוב כא י), **ישלחו כצאן עויליהם** (שם שם יא), **ישאו** (תוף) [בתוף] **וכנור וגו'** (שם שם יב), **יבלו בטוב** [ימיהם] (שם שם יג), **כיון שאמרו מה שדי כי נעבדנו** (שם שם טו), **אמר להם הקב"ה ולשמחה מה זו עושה, חייכם אני מאבד זכרוניכם מן העולם**, [דכתיב] **וימח את כל היקום** (בראשית ז כג): (כז) [**ד"א לשחוק אמרתי מהולל. מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין על אנשי סדום, ארץ ממנה יצא לחם ותחתיה נהפך כמו אש** (איוב כח ה), **מקום ספיר אבניה וגו'** (שם שם ו), **נתיב לא ידעו עיט וגו'** (שם שם ז), **ולא הדריכוהו בני שחץ וגו'** (שם שם ח), (כח) **כיון שאמרו נשכח את הרגל מבינותינו, דכתיב פרץ נחל מעם גר הנשכחים מני רגל וגו'** (שם שם ד), **א"ל הקב"ה ולשמחה מה זו עושה, חייכם שאשכח אתכם מן העולם, הה"ד וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש וגו' ויהפוך את הערים האל וגו'** (בראשית יט כד כה)]: (כט) **ד"א לשחוק אמרתי מהולל. אמר ר' פנחס מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין על אלישבע בת עמינדב, שראתה** (ל) **ארבע שמחות ביום אחד, ראתה יבמה**

הערות ותקונים

ע"פ הירושלמי שם „אית דמרין הוטרא, ואית דמרין קניא, ואית דמרין קשרתיה, ופי' הרב בעל קרבן העדה יש אומרים מקלו ויש אומרים טליתו ויש אומרים אזורו שבהן היה ניכר שהן של מלך עכ"ל. וכן נשנה בקה"ר פ' וכל אשר שאלו עיני וזה היה חלקי מכל עמלי מאן דאמר קודי' ומאן דאמר קושרתיה, גם בפ' שבתי וראה, וזה היה חלקי מכל עמלי מאן דאמר קודי' ומאן דאמר קוני' ומאן דאמר קשרתיה ע"כ. ומזה יש לתקן בתנחומא שצ"ל קושרתיה, כי נפרדה המלה ונעשית קו שרותיה, וכן בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י החמישי של אקספארד כתוב קושרתיה, רק המדפיס ממנטובה הפרידה וכתב בפנים פי' קו השררה שאוחזים בידיהם המלכים, עכ"ל וטעה. ולדעתי אין כוונת המאמר כפי' הרב בעל ק"ע שבהם היה ניכר שהן של מלך, אך נהפוך הוא שהם דברים קלים אשר ישנם ביד כל הדיוט כמו שהבאתי להלן בהערה זו בשם הערוך שגם כלי חרס היו עמדו ואך אלה נשארו לו אחר מלכותו, וכן תראה בסנהדרין דף כ ע"ב לבסוף לא מלך אלא על מטתו שנאמר הנה מטתו שלשלמה וגו' ולבסוף לא מלך אלא על מקלו שנאמר וזה היה חלקי מכל עמלי, רב ושמואל חד אמר מקלו וחד אמר גונדו ופירש"י גונדו טלית, ובסדר טהרות (כלים פ"י) פי' רב האי גאון מקודו היא מקודה של חרס [עיין סוטה לב ע"ב] ודומה לו חד אמר קודו וחד אמר מקלו, והיא מקודה ששותים בה מים, ע"כ. ומה שגרסה ברש"י על חד אמר קודו „וי"ר פ' אחרי" אין זכר מזה לפנינו בוי"ר, אך כוונת רב האי גאון הוא לש"ס גיטין דף סח ע"ב, כי ז"ל רבינו האי גאון לטהרות שם כדגרסינן לענין גיטין וזה היה חלקי מכל עמלי חד אמר קודו וחד אמר מקלו עכ"ל, ולפנינו בגיטין ובסנהדרין שם צ"ל קודו במקום גונדו, עיין ברש"י גיטין שם, וכן היה לפני הרב בעל הערוך בגמרא שם, כי בערך קד ב' כתב וז"ל בסנהדרין דף כ' ובוי"ר בריש אחרי מות וזה היה חלקי מכל עמלי רב ושמואל חד אמר מקלו וחד אמר קודו, פי' מקלו שסומך עליו והולך ממקום למקום, קודי [פי'] קערה של חרס שאוכל עליה בכל מקום שהולך כמו מקודה של חרס והוא מכלי גולה, עכ"ל. ומזה תראה לתקן ג"כ בירושלמי שהבאתי אית דמרין קודו ואית דמרין קני', ורשם אחד בגלדו קני' פי' חוטרא ואח"כ הובא פנימה ומלת קודו נשמט, והוראת מלת קושרתיה ידוע, והוא חגור שקושרין על המתנים: (כו) ד"א לשחוק מה מעורבב כו' על דור המבול, מובא ג"כ בפסיקתא שם, ובוי"ר חסר המאמר הזה, ונשנה גם בקה"ר, ובפסיקתא שם נמצא לפני זה מאמר אחר ד"א לשחוק אמר ר' פנחס כו' מעשה באדם אחד כו', ונשנה גם בוי"ר פ"כ אות ג', וזה לא נמצא בתנחומא כ"י שלנו ולא בנדפס, יען כי מובא כבר בריש פ' שמיני, ובילקוט קהלת רמז תתקס"ז מובא גם כן המאמר הזה המתחיל מעשה באדם אחד ועיין פסיקתא אולם הגיון נשמט ממקומו והמדפיסים הגיהוהו על תרתי בלבי ויש להגיהו על מעשה באדם אחד. ובנדפס קרא את שם ר' פנחס על המאמר הזה, ובכ"י שלפנינו נקרא שמו על המאמר שלאחריו: (כז) ד"א לשחוק מה מעורבב השחוק וכו' על אנשי סדום, המאמר הזה נמצא בנדפס ומובא גם בילקוט קהלת רמז תתקס"ז בשם התנחומא, וכן הוא גם בפסיקתא שם (דף קע ע"א) לכן הוספתי המאמר הזה גם בפנים: (כח) כיון שאמרו נשכח את הרגל מבינותינו, בפסיקתא שם הערה מ"ו העירותי נשכח את הרגל הכוונה שלא הכניסו שם רגלי אורחים כדאיתא בסנהדרין דף קט ע"א למה לנו עוברי דרכים שאין באין אלינו אלא לחסרנו מממוננו באו ונשכח תורת הרגל מארצנו, ובנדפס שם גורס ע"פ מאמרם מסנהדרין כיון שאמרו נשכח תורת הרגל מארצנו, אולם בכ"י החמישי מאקספארד כתוב נשכח תורת רגל מבינותינו: (כט) ד"א אמר ר' פנחס, בנדפס נקרא שמו על המאמר שלפניו מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין על דור המבול, עיין הערה כ"ו. והמאמר נשנה בפסיקתא שם ובקה"ר ומובא בילקוט שמיני רמז תקכ"ד ד"ה וימותו בשם הפסיקתא: (ל) ארבע שמחות, כן הוא בפסיקתא ובקה"ר ובתנחומא הנדפס ובסוף מדרש משלי ובילקוט, אבל בוי"ר פ"כ

מלך, ובעלה כהן גדול, ואחיה נשיא, (לא) ושני בניה סגני כהונה, כיון שנכנסו להקריב קרבן יצאו שרופים, ונהפכה שמחתה לאבל, (לב) [הה"ד וידבר ה' אל משה אחרי מות שני בני אהרן]:

[ג] **וידבר** ה' אל משה אחרי מות. (לג) זש"ה אמרתי להוללים אל תהולו וגו' (תהלים עה ה). (לד) למערבביא, אלו שלבן מלא עליהן (לה) הולחליות רעות. (לו) ר' לוי קרא [להון] (לז) (דהוניא) [זהוניא] אלו (לח) שמביאין אללי לעולם. ולרשעים אל תרימו קרן (שם), הצדיקים לא שמחו בעולמי, ואתם מבקשים לשמוח בעולמי. (לט) [אדם הראשון לא שמח בעולמי ואתם מבקשים לשמוח בעולמי]. (מ) ר' לוי בשם ר' שמעון [בן מנסיא] אמר תפוח עקיבו של אדם הראשון מכהה גלגל החמה, (מא) [ואל תתמה על זה, בנוהג שבעולם אדם עושה שני (מב) דסקרין אחת לו ואחת לבן ביתו, של מי הוא עושה נאה לא שלו, כך אדם הראשון נברא לתשמישו של הקב"ה וגלגל חמה נברא לתשמישן של בריות לא כל שכן שיהא תפוח עקבו של אדם הראשון מכהה גלגל החמה], ומה תפוח עקבו מכהה, קלסתר פניו על אחת כמה וכמה. (מג) ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר (מד) י"ג חופות קשר לו הקב"ה לאדם הראשון בגן עדן,

הערות ותקונים

פ"כ אות ב' ובחזית פ' מי זאת עולה ובזבחים דף קב ע"א ובסדר עולם פ"ד איתא חמש שמחות, והוסיפו גם פנחס בן בנה: (לא) ושני בניה סגני כהונה, כן הוא בכל המקומות, רק בגמרא זבחים שם הגי' בנה סגן: (לב) הה"ד וידבר וגו', הוספתי כי על זה יסוב הדרוש: (לג) זש"ה אמרתי להוללים, נשנה בפסיקתא אחרי שם, וכן בוי"ר פ"כ אות ב' ושם הוא לפני הדרוש על לשחוק אמרתי מהולל. ושם מתחיל ר' לוי פתח, ומובא בילקוט שמיני רמז תקכ"ד בשם הפסיקתא ובילקוט תהלים רמז תתי"א בשם התנחומא: (לד) למערבביא, מפרש הוללים, לשון עירוב ובלבול, וכ"ה בפסיקתא ובוי"ר פ"כ ובנדפס, אבל בוי"ר פי"ז אות א' כי קראתי בהוללים במערבבא אומרים אלו שלבם מלא הוללות רעות, צ"ל במערבביא, ומלת „אומרים" יתירה, כי טעות אחד המעתיקים הוא שלא הבין מלת במערבביא שפירושה עירוב ובלבול, לכן גרס במערבא והוסיף מלת אומרים, ויש לתקן שצ"ל ג"כ חלחולת רעות כמו שהוא לפנינו: (לה) חלחוליות, ומובא בערוך ערך חלחולת, וז"ל בוי"ר בריש אחרי מות ובפסיקתא דאחרי מות אמרתי להוללים אל תהולו במערבביא אלו שלבן מלא חלחליות רעות פי' מהבבות רעות ע"כ: (לו) ר' לוי קרא להון, כ"ה גם בפסיקתא ר' לוי הוי קרי להון, ובוי"ר הוה לוות להון, ובילקוט שמיני רמז תקכ"ד רבי קרי להון צ"ל רבי לוי קרי להון, ובילקוט תהלים ר' לוי קרי להו: (לז) דהוניא, תקנתי זהוניא, וכן הוא לנכון בוי"ר פי"ז ובילקוט תהלים בשם התנחומא, וכן תקנתי בפסיקתא, ע"ש הערה כ"ג, ובוי"ר פ"כ ר' לוי לווח להון אלליא שמביאין אללי לעולם, צ"ל לווח להון זהוניא אלו שמביאין אללי לעולם, והמעתיקים השמיטו המלה הזאת, ומן מלת אלו נעשית אלליא. ובעל הערוך הביא המאמר מוי"ר פ"כ והיתה לפניו הגירסא הנכונה קרא יתהון זהיינא, וכתב פי' שמחים בכל עת, כי בלשון ערבי זה"ה פי' משחק. ובתנחומא הנדפס דפוס ראשון דפוס קוסטאנטינא נפרדה המלה זה והנייא וצ"ל זהונייא, ובדפוס וויניציא תקן המדפיס והגיה ר' לוי קורא להון פסוק זה הוללים אלו שהן מביאין אללי לעולם, וכן הוא בכל הדפוסים שלאחריו, בעבור שלא הבין הכוונה מן המלות זה והנייא הוסיף ותיקן „פסוק זה הוללים". ובכ"י רה"ס המלה ג"כ משובשת, ר' לוי קרא זו הוניא הלו שמביאים אללי לעולם, צ"ל קרא זהוניא: (לח) שמביאים אללי לעולם, מלשון קינה ונהי ואלי, ודרש הוללים שמביאים אללי, כי אל"ף התחלף בה"א באותיות אהח"ע, ובנדפס בטעות שמביאים אלילים לעולם, אולם בכ"י החמישי של אקספארד נאמר לנכון אללי: (לט) אדם הראשון, הוספתי, וכ"ה בכ"י רה"ס (ובכ"י רומי חסר איזה דפים) גם בנדפס ובפסיקתא, וחסר גם בוי"ר: (מ) ר' לוי בשם ר' שמעון אמר, בכ"י רה"ס בשם ר' שמעון בן מנסיא, וכן הוא גם בפסיקתא בפסקא אחרי מות גם בפסקא פרה (דף לו ע"ב), ובנדפס ר' לוי בשם ר' מנסיא צ"ל בשם ר' שמעון בן מנסיא, וכן תקנתי בפנים, וגם בילקוט תהלים ר' שמעון בן מנסיא צ"ל ר' לוי בשם ר' שמעון בן מנסיא, ובכ"י החמישי מאקספארד כתוב לנכון ר' לוי בשם ר' שמעון בן מנסיא, ובוי"ר פ"כ אות ב' ריש לקיש בשם ר' שמעון בן מנסיא צ"ל ר' לוי, ואין ספק שהיה כתוב בר"ת ר"ל והגיה המדפיס ריש לקיש תמורת ר' לוי: (מא) ואל תתמה, הוספתי, וחסר גם בכ"י רה"ס (ובכ"י רומי חסרים איזה דפים), ונמצא בתנחומא הנדפס ובפסיקתא פסקא פרה שם גם בפסקא בחדש השלישי (דף קא ע"א), והיה גם בפסקא אחרי, (רק המעתיק קצר שם, עיין שם הערה כ"ו), ונמצא גם בוי"ר פ"כ ובקה"ר פסוק מי כהחכם וברבתי פי"ד, לכן הוספתי פה בפנים, ואין ספק כי המעתיק הראשון מהתנחומא השמיט מן מכהה גלגל חמה עד מכהה גלגל חמה: (מב) דסקרין, עיין בפסיקתא פרה שם הערה קי"ח: (מג) ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, עיין בפסקא פרה הערה קי"ט: (מד) י"ג חופות, ע"ש הערה ק"כ שבגמרא ב"ב

(מה) שנאמר בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך (יחזקאל כח יג), ואחר כל הכבוד הזה כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג יט). (מו) אברהם לא שמח בעולמי ואתם מבקשים לשמוח בעולמי, אברהם נולד לו בן לסוף מאה שנה, ואמר לו הקב"ה קח נא את בנך את יחידך (שם כב ב), והיה מהלך ג' ימים, דכתיב ויהי ביום השלישי [וישא אברהם את עיניו] וירא (שם שם ד), מה ראה, ראה ענן קשור על ההר, (מז) אמר לבנו בני מה אתה רואה, אמר לו רואה אני הר נאה וענן קשור עליו, אמר לנעריו רואים אתם כלום, (מח) אמרו לו רואין אנו הר וגבעה, אמר להן שבו לכם פה עם החמור (שם שם ה), עם הדומה לחמור, נטל את יצחק בנו ועלה לראש ההר, ובנה את המזבח, וערך את העצים, ועקדו על המזבח, ונטל את הסכין, אילולי שאמר לו המלאך אל תשלח [ידך אל הנער] (שם שם יב), כבר היה שחוט, (מט) כיון שבא אצל אמו, אמרה לו מה עשה לך אביך, אמר לה נטלני אבא, והעלני הרים, והורידני בקעות, והעלני לראש הר אחד, ובנה מזבח, וסיפר את כל המעשה, אילולי שאמר לו המלאך אל תשלח ידך, כבר הייתי שחוט, אמרה לו ווי לך (נ) ברא דעלובתא אילולי שאמר לו אל תשלח, כבר הייתה שחוט, (נא) לא הספיקה לגמור הדבר עד שיצאה נשמתה, שנאמר ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה (שם כג ב), מהיכן בא, מהר המוריה בא: (נב) כביכול הקב"ה לא שמח בעולמו ובני אדם מבקשין לשמוח בעולמו, (נג) שמח ה' במעשיו, אין כתיב כאן, אלא ישמח [ה' במעשיו] (תהלים קד לא), ואימתי ישמח במעשיהם של צדיקים לעתיד לבא: ישראל לא שמחו בעולמי, ואתם מבקשים לשמוח, (נד) שמח ישראל בעושיו, אין כתיב כאן, אלא ישמח [ישראל בעושיו] (שם קמט ב), (נה) שעתידין לשמוח בהקב"ה, לפיכך כתיב אמרתי להוללים אל תהולו:

[ד] [**אחרי** מות שני בני אהרן]. (נו) ר' יודן דמן גלייא פתח אם על פיך יגביה נשר וכי ירים קינו (איוב לט כז), אמר הקב"ה לאהרן על מימר פיך (נז) הייתי

הערות ותקונים

ב"ב דף עה ע"א יש לתקן במקום שער הושת צ"ל שלש עשרה חופות: (מה) שנאמר בעדן גן אלהים וגו', בנדפס נוסף רשב"ל אמר י"א ורבנן אמרי י' ולא פליגי, מ"ד י"ג עביד כל אבן יקרה מסוכתך תלת, ומ"ד י"א עביד להון חדא, ומ"ד עשר לא עביד חד מנהון, והוא נוסף ע"פ הפסיקתא שם, וע"ש בהערה קכ"א שבארתי כוונת המאמר ואין להכפיל הדברים: (מו) אברהם לא שמח בעולמי, נשנה בפסיקתא פסקא אחרי (דף קע ע"ב): (מז) אמר לבנו בני מה אתה רואה א"ל רואה אני הר כו'. נשנה גם בקה"ר פ' לך אכול בשמחה לחמך, ובתנחומא הנדפס אחרי אות ב' קצר המדפיס דפוס מאנטובה וכתב וכו' לעיל דף יב, ובדפוסים אחרונים הגיהו „כו' כדאיתא לעיל סדר וירא". אולם בכ"י החמישי מאקספארד וכן בדפוס ראשון דפוס קושטאנטינא גם בדפוס וויניציא כתוב פה כל המאמר כמו שהוא לפנינו: (מח) אמרו לו רואין אנו הר וגבעה, בפסיקתא אמר לנעריו רואים אתם מה שאני רואה א"ל לאו א"ל הואיל ואין אתם רואים כלום והחמור אינו רואה כלום שבו לכם פה עם החמור עם הדומה לחמור: (מט) כיון שבא אצל אמו, עיין בפסיקתא שם הערה ס' שהעירותי שבפסיקתא נשמטו הדברים האלה כמו שהוא לפנינו בתנחומא ובקה"ר גם בוי"ר, ועיין בתנחומא וירא בשינוים קצת, ועיין פרקי דרבי אליעזר פל"ב, ובהערותי שם הארכתי קצת ע"ש: (נ) ברא דעלובתא, הוא מלשון הנעלבים ואינן עולבין, עיין בפסיקתא ס"א: (נא) לא הספיקה, עיין בפסיקתא שם הערה ס"ב: (נב) כביכול הקב"ה לא שמח בעולמו, פסיקתא שם, ובוי"ר מקום המאמר אחר ישראל לא שמחו: (נג) שמח ה' במעשיו אין כתיב כאן, בתנחומא הנדפס בטעות ישמח ה' בעושיו אין כתיב צ"ל כמו שהוא לפנינו: (נד) שמח ישראל בעושיו, בנדפס גם כאן בטעות ישמח ישראל אין כתיב וצ"ל שמח ישראל בעושיו אין כתיב ונמצא נכון בכ"י החמישי מאקספארד: (נה) שעתידין לשמוח בהקב"ה, בפסיקתא ובנדפס שעתידין ישראל לשמוח במעשיו של הקב"ה לעתיד לבא: (נו) ר' יודן דמן גלייא פתח, וכן הוא בכ"י רח"ס ובפסיקתא דאחרי מות ובוי"ר פ"כ אות ד'. ובתנחומא הנדפס אות ג' ר' יוחנן בר יודן דמן גלילא פתח, וצ"ל ר' יודן דמן גליא, וראיתי בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י החמישי מאקספארד הגי' ר' יוחנן ר' יודן, רק המדפיס ממאנטובה תיקן ב"ר יודן, וכ"ה בכל הדפוסים, ואין ספק שמעתיק אחד כתב ר' יוחנן ובא מעתיק שני ותיקן ר' יודן, ואח"כ נשארו שניהם, ובכ"י החמישי של אקספארד כתוב לנכון דמן גליא, ומובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ו בשם התנחומא והשמיט שם האומר. והכוונה במלת גליא על כפר אצל עקרון, עיין ערוך השלם ערך גליא ב': (נז) הייתי משרה שכינתי, הוספתי, והוא לנכון בכ"י רח"ס ובוי"ר ובתנחומא הנדפס (אות ג'), וכן חסר בפסיקתא שם, ועיין שם בהערה ס"ח שהעירותי שבפסיקתא כ"י אקספארד וכרמולי נמצא לנכון, והכוונה שדורש על פיך יגביה נשר, קאי על הקב"ה, כמבואר

[משרה שכינתי על גבי הארון לא על מימר פיך הייתי] מסלק שכינתי שעל גבי הארון, (נח) מקדש ראשון, סלע ישכון ויתלונן (איוב לט כח), לינה אחת, מקדש שני על שן סלע ומצודה (שם), לינות הרבה, (נט) ותנינן תמן משניטל הארון אבן אחת היתה שם מימות נביאים הראשונים, (ס) ושתיה היתה נקראת, (סא) ולמה נקראת שמה שתיה, שממנה הושתת העולם, (סב) וכיצד היתה תפלת כהן גדול ביום הכפורים, (סג) יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא השנה הזו (סד) גשומה שחונה וטלולה, שנת זול, שנת שובע, שנת רצון, שנת ברכה, שנת משא ומתן, שנת שלא יצטרכו עמך ישראל אלו לאלו, שנת שלא יגביהו [ישראל] שררה אלו על אלו. (סה) ורבנן דקסרין אמרי (סו) על אחינו שבקיסרין שלא יגביהו שררה אלו על אלו, (ורבינו) (סז) [ורבנן

הערות ותקונים

כמבואר בפסיקתא רבתי פמ"ז פסקא אחרי מות, וז"ל הפסיקתא רבתי שם, ובזמן שהוא נכנס הייתי חולק לו כבוד, ומסלק את כבודי מבין שני הכרובים, הוא שאמר איוב אם על פיך יגביה נשר (איוב לט כז) אמר רבי תנחומא על פיך היה הקב"ה מגביה את כבודו מבין שני הכרובים, בכניסתו של אהרן יגביה נשר זה הקב"ה, כנשר יעיר קנו (דברים לב יא) וכו', ולדעתי המסדר מהרבתי כוון במה שכתב אמר רבי תנחומא אל התנחומא כ"י שלפנינו, והמסדר הזה הביא מאמרו ביתר ביאור: (נח) מקדש ראשון כו', בפסיקתא הערה ס"ט העירותי כי פה יש ערבוב דברים וכצ"ל סלע ישכון זה מקדש ראשון לינה אחת, ויתלונן זה מקדש שני, על שן סלע ומצודה (שם) לינות הרבה, והכוונה כי דורש המקרא סלע ישכון ויתלונן על מקדש ראשון ועל מקדש שני, ודרש סלע ישכון על מקדש ראשון שבו היה עיקר השראת השכינה שהיה שם ארון, ומלת ויתלונן דרש על מקדש שני שלא היה בו ארון ולא שייך בו לשון ישכון רק ויתלונן דרך ארעי, ומה שאמר לינות הרבה על בית שני, יען נמשך זמן קיומו עשר שנים יותר מבית ראשון. והגאון הרש"ש במדרש וי"ר שם הערה ה' מוחק המלות „לינות הרבה", וראיתי בהרד"ל שם שמקיים הגי' וכתב אפשר משום שמקדש שני עמד עשר שנים יותר מהראשון קרי ליה לינות הרבה, עכ"ל, ושמחתי כי בהערה שלי בפסיקתא שם כוונתי לדבריו. ובנדפס ראיתי חסרים המלות לינות הרבה, אולם בכ"י החמישי מאקספארד נאמר לנכון כמו לפנינו, ובפסיקתא רבתי שם איתא בזה הלשון, ד"א סלע ישכון בבנין הראשון שהיה שם ארון, ואפילו בבנין שני שלא היה שם ארון אלא אבן שם היה כבודי על שן הסלע ומצודה: (נט) ותנינן תמן, משנה יומא נג ע"ב, ותוספתא יומא פ"ב: (ס) ושתיה היתה נקראת, במשנה שם ותוספתא שם אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים ושתיה היתה נקראת: (סא) ולמה נקראת שמה שתיה שממנה הושתת העולם, תוספתא יומא פ"ב, ושם הגי' ר' יוסי אומר ממנה נשתה העולם, ובגמרא יומא (דף נד ע"ב) תנא שממנה הושתת העולם, ובפסיקתא אחרי שם ובוי"ר פ"כ אות ד' אמר ר' יוסי בר חלפתא שממנה הושתת העולם, וגם בכ"י רח"ס ובחזית פ"ג אות ד' מובא סתמו בלי שם האומר, ובירושלמי יומא פ"ה ה"ג ובדפוס קראטאשין ה"ד (דף מב ע"ג) איתא אמר ר' יוחנן למה נקרא שמה אבן שתיה שממנה הושתת העולם, יש לתקן אמר ר' יוסי, ומה שהביאו תני ר' חייא הלא הוא המאמר מר' יוסי, וכן בוי"ר שם סיים הה"ד מציון מכלל יופי, ולדעתי הוסיף אחד אל הירושלמי תני ר' חייא וכו' וכוון אל התוספתא, כי התוספתא כוללת ברייתא דר' חייא ור' אושעיא. עיין חולין קמ"א כל מתניתא דלא מתניא בי ר' חייא ור' אושעיא לא תתובו מינה בבי מדרשא, ולדעת רש"י עירובין יט ע"א כתובות סט ע"ב ב"מ פ"ה ע"ב מתניתא היא תוספתא, ובגמרא סנהדרין פ"ו איתא סתם מתניתין ר' מאיר סתם תוספתא ר' נחמיה וכו' וכולהו אליבא דר' עקיבא, יש לומר כי ר' חייא ור' אושעיא השלימו התוספתא והוסיפו על התוספתא של ר' נחמיה ונקראת על שמם: (סב) וכיצד היה תפלת כהן גדול ביום הכפורים. עיין ביפ"ת בוי"ר שם שהביא גירסת רבינו בחיי משם ספר אוכל (והוא סיפא דקרא סלע ישכון) מתוך אותה אבן שתיה היה כהן גדול מתפלל בספוק מזונותיהם ואומר יהי רצון כו', ועיין במ"כ שם: (סג) יהי רצון, עיין יומא נג ע"ב ותענית כד ע"ב, ובירושלמי יומא פ"ה ה"ב הנוסחא כמו שהוא לפנינו פה וגם כמו שהוא בפסיקתא, אך נוסף שם ואל תפנה לתפלת עוברי דרכים, וכן הוא גם בוי"ר. והכוונה שהם מתפללים לבל ירדו גשמים, ובבבלי שם ולא תכנס לפניך תפלת עוברי דרכים, ובסדר עבודה ליו"כ נוספו בתפלה הזאת דברים אשר אינם פה, כי הליגו אותה על סדר א"ב: (סד) גשומה שחונה וטלולה, כ"ה בירושלמי ובפסיקתא ובוי"ר, אבל בבבלי שם שתהא שנה זו גשומה ושחונה, שחונה מעליותא היא (אדרבה גריעותא היא בגמרא תענית שם) אלא אימא אם שחונה תהא גשומה, ע"כ. ובתענית מוסיף עוד טלולה, וע"פ זה בסדר עבודה הנוסחא שנה טלולה וגשומה אם שחונה, ובתנחומא הנדפס גם בדפוס ראשון דפוס קושטאנטינא דשנה גשומה וטלולה, צ"ל שחונה גשומה וטלולה, ובכ"י החמישי מאקספארד נאמר לנכון שנת שחונה גשומה וטלולה: (סה) ורבנן דקסרין, היא עיר Caesarea כעת חרב ושמם, ונמצאות שם חרבות בנינים מפוארים מאד, והם חרבות בנין הורדוס הגדול שבנה העיר הזאת וקראה קיסרי על שם המלך רומי, כמו שהביא בעל תבואות הארץ דף עח ע"ב: (סו) על אחינו שבקיסרין, וכ"ה בפסיקתא ובוי"ר ובירושלמי שם רבנן דקסרין אומרין ועל עמך ישראל שלא יגביהו שררה זו על גב זו: (סז) ורבנן דדרום. כן תקנתי, והוא לנכון בכ"י רומי, ובפסיקתא הגירסא ורבנן

דדחם] אמרין על אחינו שבדרום שלא יעשו בתיהם קבריהם: משם חפר אוכל (למרחוק עיניו יביטו) (איוב לט כט), (סח) משם היה מאלל ומרגל אוכל של כל השנה כולה, למרחוק עיניו יביטו (שם), (סט) היה יודע מראש ועד סוף, הא כיצד, כיון שהיה צופה וראה עשן המערכה עולה לדרום, היה יודע שבדרום שובע, (ע) וכן לצפון, וכן למערב, וכן למזרח, (עא) כלפי רקיע, היה יודע שכל העולם שובע. (עב) [ואחר כל השבח הזה ואפרוחיו יעלעו דם וגו' (שם שם ל), חמי אפרוחיו (עג) מגעגעין בדם (עד) ושתיק, אלא (עה) ובאשר חללים (שם), נדב ואביהוא, שם הוא (שם), שם הוא השכינה].

הערות ותקונים

אמרי על אחינו שבשרון שלא יעשו בתיהם קבריהם, ובירושלמי ועל אנשי השרון היה אומר יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שלא יעשו בתיהם קבריהם, ובנדפס הגי' ורבנן דדרומא אמרין על אחינו שבשרון, ובוי"ר רבנן דרומא [נ"ל דדרומא] אמרו על אחינו שבשרון, וכן יש לתקן גם לפנינו, כי שרון מקום היה בתוך עמק מלא חול, ולפרקים בא רוח חזק והיה מהפך החול עליהם ועל בתיהם ויאבדו מתוך הקהל, גם היו בתיהם בלי יסוד חזק ונכונים ליפול כמו שתראה במשנה סוטה דף מג ע"א ר"א אומר אף הבונה בית לבינים בשרון לא היה חוזר, פירש"י מקום הוא ששמו שרון ואין הקרקע יפה ללבנים, ולא היה דבר קיימא שפעמים צריך לחדשם בשבע שנים עכ"ל, וכן אמרו בגמרא שם (דף מד ע"א) תני מפני שמחדשין אותו פעמים בשבוע, ופירש"י שמחדשים אותו שאינו מתקיים, בשבוע בשמיטה, עכ"ל. וכן בירושלמי סוטה פ"ח ה"ז תני ר' אלעזר אומר אף אנשי השרון לא היו חוזרין שהן מתחדשים פעמים בשבוע אף כהן גדול היה מתפלל עליהן ביום הכפורים שלא יעשה בתיהם קבריהם. ע"כ: (סח) משם היה מאלל ומרגל אוכל של כל השנה, וגם בפסיקתא משם היה מיליל אוכל ופי' מחפש ומבקש לו אוכל, כי חפר הוא מלשון ויחפרו לנו את הארץ, ומרגלים תרגומו מאלליא, וזאת הכוונה לפנינו מאלל ומרגל, וכן תראה בפסיקתא רבתא פמ"ז פסקא אחרי מות משם חפר אוכל משם תייר לו (מלשון לתור את ארץ כנען (במדבר יג יז), שפירושו לרגל את הארץ, ותרגום לתור לאללא, וכן מרגלים תרגם אלילי) את השנה אם טובה ואם רעה, וכשהיה כהן גדול מתפלל והומר יהי רצון וכו', ואין חפר אלא לשון יליל [נ"ל מיליל או מאלל] ויחפרו לנו את הארץ ע"כ. וכבר העירותי לעיל הערה כ"ז כי מסדר הרבתי לקח מן התנחומא עם יתר ביאור. ובוי"ר היתה ג"כ הגירסא משם היה מייליל אוכל, והמ"כ כתב ה"ג משם היה נוטל אוכל, לכן הסגירו מלת מיילל בחצים, ואח"כ כתב עוד וגי' מיילל י"ל מבקש ומתחנן כעני בפתח עכ"ל, ונעלם ממנו הוראת המלה, וכן העיר היפ"ת ומהרז"ו ז"ל, ובתנחומא הנדפס משם היה מאכיל אוכל לכל ימות השנה, וכ"ה בכ"י רח"ס, וזה הוסיף המדפיס ממנטובה, כי בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציאה חסר זה, וכך איתא שם משם חפר אוכל למרחוק עיניו יביטו מראש השנה היה יודע וכו'. והמדפיס ממנטובה הוסיף זה: (סט) היה יודע מראש ועד סוף, וכן הוא בכ"י רח"ס, ובפסיקתא הגי' מראש השנה היה צופה ויודע מה בסופו, וכן בוי"ר שם בלי מלת צופה מראש השנה היה יודע מה בסופו, וגם בנדפס מראש השנה היה יודע מה יהא בסוף, ולדעתי מלת „השנה" מיותר, ונ"ל מראש היה יודע מה בסופו, וכן הוא בכ"י החמישי של אקספארד במקום „בר"ה" הגי' שם „בראש", וכן היא הגי' יותר נכונה דביו"כ עסקינן, והמ"כ כתב מראש השנה כלומר מראשית השנה ור"ל ביום הכפורים וכו', אולם כאשר כתבתי הוא הנכון: (ע) וכן לצפון וכן למערב וכן למזרח, פה קצר המעתיק ור"ל וכן עולה לצפון יודע שהצפון שובע וכן כולם, ובנדפס חסר „עולה למערב היה יודע שבמערב שובע" ובמדרש וי"ר שם חסר „עולה לצפון היה יודע שבצפון שובע" והמלות „וכן כולם" הוא מיותר ויש למחוק מן הספר ולהוסיף עולה לצפון: (עא) כלפי רקיע, בוי"ר עולה באמצע הרקיע, נ"ל עולה כלפי הרקיע, ובנדפס בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציאה ודפוס מאנטובה בטעות קלפו רקיע, נ"ל כלפי רקיע: (עב) ואחר כל השבח כו', חסר גם בכ"י רח"ס, והוספתי בפנים כמו שהוא בנדפס ובפסיקתא ובוי"ר: (עג) מגעגעין בדם, העתקתי כמו שהוא בנדפס, ובוי"ר הגי' מגעגעין באדמה, ובכולן בטעות, ונ"ל מעגעגין באדמא, ובפסיקתא מעגעגים באדמה נ"ל באדמא כמו שמובא בערוך ערך עגעג וז"ל ובדם עגבים סותה (בראשית מט יא), ת"י [גם ביב"ע] מעגעגין בדמא [לפנינו באדמא], בוי"ר ריש אחרי מות ובפסיקתא דאחרי מות ואפרוחיו יעלעו דם חמי גוזליה מעגעגין בדמא ושתיק, עכ"ל. וכן המתורגמן הביא את התרגום בערך עגעג ובערך מלין ערך אדמה הביא בשם המעריך שכתב בר"פ אחרי מגעגעין באדמה פי' בדם עכ"ל. והתימה שלא העיר שנ"ל מעגעגין, וכן נ"ל באדמא כי תרגם דם אדמא, וראיתי ביפ"ת שכתב מגעגעין באדמה נ"ל בדם וכן הגי' בתנחומא ובבחיי, ודבריו הביא גם בעל עץ יוסף אולם נעלם ממנם כי באדמה הוא כמו באדמא בא"ף בסוף אשר פירושה דם: (עד) ושתיק, דורש דם לשון שתיקה כמו וידם אהרן, ומ"מ אין מקרא יוצא מדי פשוטו, ודורש תרתי, והכוונה שאחרי כל הכבוד הזה ראה מיתת שני בניו והחרים ועיין רש"י איוב שם שכיוון בפירושו למאמר הפסיקתא דרב כהנא ולא אל הרבתי כי שם כל הענין באופן ובסגנון אחר: (עה) ובאשר חללים, נדב ואביהוא, בפסיקתא וכן בנדפס הגי' ובאשר

(עו) אמר ר' יודן בשם ר' יהושע בן לוי בשם ר' ברכיה בשם ר' חייא בר אבא קרבו שאו את אחיכם (עז) מאת הקדש אין כתיב כאן, אלא מאת פני הקדש (ויקרא י ד), באדם שאומר להביזו העבר המת מלפני אביו, עד מתי יראה את בנו מת, (עח) לכך כתיב אחרי מות שני בני אהרן:

[ה] [אחרי מות שני בני אהרן]. (עט) (ר' יצחק) [ר' אחווא] בר זעירא אמר אף לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו (איוב לז א), מהו ויתר, מקפץ, כמו שאמר לנתר בהם על הארץ (ויקרא יא כא), (פ) ומתרגמינן לקפצא, (פא) טיטוס הרשע נכנס לבית קדש הקדשים (פב) (וגירר) [וגידר] את הפרוכת, ונכנס בשלום ויצא בשלום, (פג) ובני אהרן נכנסו להקריב ויצאו שרופים [דכתיב אחרי מות שני בני אהרן: אחרי מות. (פד) ר' ברכיה פתח גם ענוש לצדיק לא טוב (משלי יז כו), אעפ"י שענשתי את אהרן. ונטלתי את שני בניו ממנו, לא טוב אלא להכות נדיבים עלי יושר (שם), [הה"ד אחרי מות וגו']:

[ו] אחרי מות. (פה) תני [בשם] ר' אליעזר (פו) לא מתו נדב ואביהוא, אלא מפני שהורו הלכה בפני משה רבן, מעשה ברבי אליעזר שהורה תלמידו לפניו הלכה (פז) ואמר

הערות ותקונים

ובאשר חללים שם הוא, השכינה, וחסרים המלות „נדב ואביהוא". אולם כן הוא לנכון בוי"ר, וכן תקנתי בפסיקתא שם, ובפסיקתא רבתי פמ"ז הגי' כך ואחר כל הכבוד הזה שנכנסו בניו להקריב לפני שלא ברשות לא הקפתי להם אלא חנקתי שני אפרוחים, שנאמר ואפרוחיו יעלעו דם ואעפ"כ לא סלקתי כבודי מהם אלא באשר חללים שם הוא [שם היא השכינה] ועיין רש"י באיוב שם: (עו) אמר ר' יודן בשם ר' יהושע בן לוי בשם ר' ברכיה, וכן הוא בכ"י רח"ס, אולם בנדפס ובפסיקתא ובוי"ר הגי' ר' יודן בשם ר' יהושע בן לוי ור' ברכיה בשם ר' חייא בר אבא: (עז) מאת הקדש אין כתיב כאן, וכ"ה הגי' בכ"י רח"ס וגם בנדפס, אולם בפסיקתא ובוי"ר הגי' מאת פני הארון אין כתיב כאן אלא מאת פני הקדש: (עח) לכך כתיב אחרי מות וגו', בכ"י החמישי מאקספארד נוסף אחר זה והיה אהרן מתרעם לומר מה חטא אירע לבני שכך נעשה להם, מיד נגלה הקב"ה אל משה א"ל לך לנחמו מנין שכך כתיב אחרי מות שני בני אהרן ומה אמר לו דבר אל אהרן אחיך, ואין דבר אלא ניחומין, שנאמר דברו על לב ירושלים וקראו אליה, לכך כתיב אחרי מות שני בני אהרן: (עט) ר' יצחק בר זעירא אמר, וכ"ה בכ"י רח"ס, (ובכ"י רומי הסרים איזה דפים), ובנדפס אות ד' ר' אחא בר זעירא פתח, ובוי"ר פ"כ אות ה' ר' אחא ור' זעירא פתח, ובפסיקתא אחרי ר' ברכיה אחיה בריה דר' זעירא פתח, מלות „ר' ברכיה" נשתרבבו ממאמר שלאחריו וצ"ל ר' אחייה (ובכ"י אקספארד מהפסיקתא הגי' ר' אחווא בריה דר' זעירא) בריה דר' זעירא, וכן יש לתקן בוי"ר ר' אחווא בר זעירא, ובילקוט שמיני רמז תקכ"ד הביא בשם הפסיקתא ר' חייא בריה דר' זעירא צ"ל ר' אחווא. וכן לפנינו צ"ל ר' אחווא בר זעירא, ואין ספק שהיה כתוב ר' אחווא והשמיט המעתיק מלת אחווא ומן מלת רבי נעשית ר' יצחק כי חשב שהוא ר"ת וכן תקנתי בפנים. ונמצא שמו מוזכר בירושלמי רבי אחווא בי ר' זעירא (ברכות פ"ה ה"א) ועוד שם (סוף פ"א) ר' אחווא ברבי זעירא כמו שהביא בעל מבוא הירושלמי נד ס"ג וכתב זה ר' זעירא הוא ר' זעירא הראשון ועיקר שם זה אמורא הוא אחווא והוא כמו אהבה: (פ) ומתרגמינן לקפצא, כן תרגם אונקלוס, ובוי"ר חסרים המלות ומתרגמינן לקפצא, ונמצא לנכון בפסיקתא ובתנחומא הנדפס: (פא) טיטוס הרשע, בנדפס ובפסיקתא ובוי"ר ובילקוט שמיני בשם הפסיקתא נוסף אמר איוב (ובוי"ר בטעות אמר הקב"ה, ועיין בפסיקתא הערה פ"ד, וצ"ל אמר איוב או אמר אליהוא, ועיין בפסיקתא הערה פ"ד) לא היו דומין בניו של אהרן למטהו, מטה אהרן נכנס יבש ויצא לח ומוציא פרח, שנאמר ויוצא פרח ויצץ ציץ (במדבר יז כג), וחסר גם בכ"י רח"ס: (פב) וגירר, תקנתי וגידר כמו שהוא בכ"י רח"ס ובפסיקתא ובוי"ר ובנדפס, ופי' דקר, ובכ"י החמישי מאקספארד הגי' ג"כ גירר, ובוי"ר נוסף וחרבו שלופה בידו גידר את הפרוכת ויצאת חרבו מלאה דם, וזה הוסיף אחד המעתיקים ע"פ המאמר בוי"ר פכ"ב אות ג', ועיין עוד קה"ר פ"ה פסוק ויתרון ארץ: (פג) ובני אהרן נכנסו להקריב, ר"ל לבית קדשי הקדשים, עיין תוס' עירובין סג ע"א ד"ה מאי: (פד) ר' ברכיה פתח, כן הוא בפסיקתא ובוי"ר ובנדפס, והמאמר סתום, ועיין בפי' מהרז"ו ובעץ יוסף בתנחומא שם. והמאמר מובא בילקוט משלי רמז תקנ"ו בשם התנחומא במאמר המתחיל ד"א גם ענוש לצדיק לא טוב אמר הקב"ה כו'. והציון תנחומא נשמט ממקומו: (פה) תני ר' אליעזר, וכ"ה בוי"ר, אולם בכ"י רח"ס ובפסיקתא ובנדפס הגי' תני בשם ר' אליעזר, וכן מובא בירושלמי שביעית פ"ו ה"א (דף לו ע"ג) וירושלמי גיטין פ"א ה"ב (דף לט ע"ג) וגם שם הגי' תני בשם ר' אלעזר, ובגמרא בבלי עירובין סג ע"א תניא ר' אליעזר אומר, וכן נשנה בספרא סדר שמיני (מכילתא דמלואים): (פו) לא מתו, עיין יפה מראה בירושלמי שביעית שם סי' ג': (פז) ואמר לאימא שלום אשתו,

פי'

לאימא שלום אשתו, זה (פח) אינו מוציא שנתו, וכן היה לא הוציא שנתו, (פט) אמרו לו תלמידיו רבינו נביא אתה, אמר להם לא נביא ולא בן נביא אנכי, אלא כך מקובלני מרבותי, כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה: (צ) תניא אסור לתלמיד להורות הלכה בפני רבו, עד שירחק ממנו (צא) שנים עשר מיל, כנגד מחנה ישראל, (צב) [הה"ד ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השטים] (במדבר לג מט). (צג) ר' נחום בר ירמיה הוה (צד) בחפר הוו שואלין ליה והוא מורה, שאלין ליה והוא מורה, אמרין ליה והא כדין אלפין רבי אסור לתלמיד להורות הלכה בפני רבו עד שירחק ממנו י"ב מיל, כנגד מחנה ישראל, והא ר' מני [רבן] יתיב בציפורי, אמר להו ייתי עלי אם הייתי יודע לא הייתי מורה, מן ההיא שעתא לא אורי:

[ז] (צה) בארבעה מקומות מזכיר מיתתן של בני אהרן [ומזכיר סורחנן, וכל כך למה, להודיעך שלא היה בידם אלא אותו עון בלבד. אמר ר' אלעזר המודעי צא וראה כמה הוא קשה מיתתן של בני אהרן לפני הקב"ה, שבכל מקום שהוא מזכיר מיתתן מזכיר סורחנן, וכל כך למה, שלא ליתן פתחון פה לבאי העולם לומר מעשים מקולקלין היה להם בסתר שעל ידי כן מתו: (צו) בר קפרא בשם ר' ירמיה בר אלעזר אמר בשביל ארבעה דברים מתו בניו של אהרן], על ההקריבה, ועל ההקרבה, ועל אש זרה, (צז) ועל שלא נטלו עצה זה מזה, על הקריבה שנכנסו לפני ולפנים, ועל ההקרבה שהקריבו קרבן מה שלא נצטוו, ועל אש זרה שהביאו אש מבית כיריים, ועל שלא נטלו עצה זה מזה: (צח) ר' מני דשאב ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי בשביל ארבעה דברים מתו בני אהרן, ובכולם כתיב מיתה,

---

הערות ותקונים

פי' אשת ר' אליעזר אחותו של רבן גמליאל אימא שלום שמה כדאיתא נדרים כ' סע"א וב"מ נ"ט ע"ב, אולם במדרש וי"ר שם הגי' אמר לאימא שלום אוי לאשתו של זה, וא"כ הכוונה שר' אליעזר אמר לאשתו אוי לאשתו של זה התלמיד, ובנדפס הגי' ואמר חבירו לאימא שלום אשתו יש לתקן ואמר ר' אליעזר לאימא שלום, ונמצא נכון כמו שתקנתי בכ"י החמישי של אקספארד: (פח) אינו מוציא שנתו, בירושלמי שביעית וגיטין ובספרא ובוי"ר הגי' אינו מוציא שבתו, אולם בפסיקתא ובנדפס הגי' כמו לפנינו: (פט) אמרו לו תלמידיו, כן הוא בפסיקתא ובנדפס ובירושלמי, ובגמרא בבלית עירובין שם אמרה ליה פי' אשתו, ובוי"ר הגי' נכנסו חכמים אצלו אמרו ליה: (צ) תניא, ובכ"י רח"ס ובנדפס תנא, ובפסיקתא ובוי"ר הגי' תני ר' אליעזר, וגם בירושלמי שם איתא תני סתם בלי שם האומר: (צא) שנים עשר מיל, עיין בפ"מ ירושלמי גיטין שם: (צב) הה"ד ויחנו, הוספתי כמו שהוא במקומות שרשמתי, ובירושלמי שביעית שם שנים עשר מיל כמחנה ישראל, ומה טעם ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השטים וכמה הן שנים עשר מיל. ובמכילתא יתרו פ"ט על הכתוב ויעמוד העם מרחוק אמרו אלו שנים עשר מיל, מגיד שהיה מחנה של ישראל שנים עשר מיל, ומנין שהיה מחנה ישראל י"ב מיל שנאמר ויחנו על הירדן מבית הישימות (במדבר לג מט) שנים עשר מיל, ועיין בבבלי בעירובין שם: (צג) ר' נחום בר ירמיה, וכ"ה בנדפס ובפסיקתא, ובוי"ר ובירושלמי גיטין שם ר' תנחום בר ירמיה, ובירושלמי שביעית שם ר' תנחום בר חייא צ"ל בר ירמיה: (צד) בחפר, הוא שם מקום, ונזכר בכתבי קדש וסמוך לציפורי בתוך י"ב מיל, ולכך שאלו והא ר' מני רבן יתיב בציפורי, ועיין תבואות הארץ לד ב' ע"ב שכתב חפר היא נקרא ג"כ גת חפר ועד היום למזרח דרומית ציפורי בערך שעה א' הכפר מגא"ת והוא על שם מגת חפר ששם קבר יונה הנביא מגת חפר, ובירושלמי שביעית פ"ו נזכר שחפר בתוך י"ב מיל לציפורי עכ"ל. והוא הוא ג"כ המאמר שלפנינו. ובנדפס בטעות הוה בכפר וצ"ל בחפר, והוא נכון בכ"י החמישי מאקספארד: (צה) בארבע מקומות, נשנה בוי"ר שם רק במאמר שאחר זה, ובנדפס ובמדרש במ"ר סוף פ"ב, ומובא בילקוט שמיני רמז תתכ"ד בשם הפסיקתא, ולפנינו נשמט מאמר שלם שהשמיט הסופר מן אהרן עד אהרן, ונמצא גם בכ"י רח"ס, והוספתיו בפנים: (צו) בר קפרא, מובא בפסיקתא ובוי"ר שם, ובמדרש במ"ר סוף פ"ב קצר המעתיק וציין „כמו שכתוב למעלה בוי"ר פ' אחרי מות עד הרבה שייחס מתו ונעשו שטוחים על גבי אמותיהן": (צז) על שלא נטלו עצה זה מזה, בפסיקתא וגם בנדפס נוסף „תני ר' חייא איש מחתתו (ויקרא י א) איש מעצמו עשה ולא נטלו עצה זה מזה". וכן הוא בוי"ר, רק שם נשמטו המלות „תני ר' חייא" ומגיה אחד הגיה „שנאמר", וכן ליתא זה בכ"י רח"ס. וכוונת הדורש במלות תני ר' חייא אל דברי הספרא ריש שמיני, וכבר העירותי במקום אחר כי בהרבה מקומות כשהביאו את הספרא הביאו בשם ר' חייא: (צח) ר' מני דשאב ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, כן הוא בכ"י רח"ס ובפסיקתא ובנדפס, ובוי"ר ור' יוחנן בשם ר' לוי, המלות „ור' יוחנן" מיותרות, ובילקוט שמיני שם יש לתקן וכצ"ל ר' מני [דשאב ור' יהושע דסכנין] בשם ר' לוי:

על

(צט) על שנכנסו שתויי יין, ואומר יין ושכר אל תשת וגו' ולא תמותו (ויקרא י ט), ועל שנכנסו בלא רחיצת ידים ורגלים, ואומר בבואכם אל אוהל מועד ירחצו מים ולא ימותו (שמות ל כ), ועל שנכנסו מחוסרי בגדים, ומה היו חסירין, אמר ר' לוי (ק) מעיל היו חסירין, וכתיב בו מיתה, שנאמר והיה על אהרן לשרת ונשמע קולו וגו' [ולא ימות] (שם כח לה). ועל ידי שלא היו להם בנים, וכתיב בו מיתה, שנאמר וימת נדב ואביהוא וגו' ובנים לא היו להם (במדבר ג ד). אבא חנן אומר על ידי שלא היו להם נשים, (קא) וכתיב וכפר בעדו ובעד ביתו (ויקרא טז ו). אמר ר' לוי (קב) שחצים היו הרבה, והיו אומרים איזו אשה הוגנת לנו, (קג) הרבה נשים היו יושבות עגונות וממתינות להם, והיו אומרים אחי אבינו מלך, אבינו כהן גדול, אחי אמנו נשיא, אנחנו סגני כהונה, איזו אשה הוגנת לנו. (קד) ר' מנחמא בשם ר' יהושע בר חנינא [אמר] עליהם הוא אומר בחוריו אכלה אש ובתולותיו לא הוללו (תהלים עח סג), למה בחוריו אכלה אש, (קה) על בתוליו שלא הוללו, (קו) ועוד מן הדא ואל משה אמר עלה אל ה' [אתה ואהרן נדב ואביהוא] (שמות כד א), מלמד שהיו משה ואהרן מהלכין תחילה, (קז) ונדב ואביהוא הולכין אחריהם, והיו אומרים עוד ימותו שני זקנים אלו, ואנו נוהגים בשררה על הצבור תחתיהם. (קח) [ר' יודן בשם] ר' אייבו אמר (קט) בפיהם אמרו זה לזה, ר' פנחס אמר בלבם הרהרו. אמר ר' ברכיה אמר להם הקב"ה אל תתהלל ביום מחר וגו' (משלי כז א), הרבה (קי) סייחין מתו, ונעשו עורותיהן שטוחין על גבי אמותיהם, ועוד מן הדא ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו (שמות כד יא), מכאן שהיו ראוין להשלחת יד. (קיא) אמר ר' הושעיא וכי (קיב) קלורין (פי' עוגות) עלו עמהן לסיני שאומר ויחזו את האלהים וגו' (שם), אלא שזנו עיניהם מן השכינה, כאדם שמביט בחבירו מתוך מאכל ומשתה. (קיג) ר' יוחנן אמר אכילה [ושתיה] ודאי, דכתיב באור פני מלך

הערות ותקונים

(צט) על שנכנסו שתויי יין, עיין מ"כ בוי"ר שם מה שהביא בשם הרא"ש בתשובותיו כלל י"ג, ועיין תוס' יומא נג ע"א ד"ה שהורו, והמאמר הזה נשנה גם בוי"ר פ"כ: (ק) מעיל היו חסרים. בוי"ר שם כתב המ"כ אע"פ שהיו הדיוטים והדיוט אינו משתמש במעיל, כבר נשאל על זה הרא"ש, והשיב שם בתשובותיו כלל כ' שלפי טעותם שהחזיקו א"ע ככהנים גדולים שהרי נכנסו לפני ולפנים, עברו על ונשמע קולו בבואו אל הקדש, ועיין יד"מ שם ועיין בפי' מהרז"ו שהאריך בזה: (קא) וכתיב וכפר בעדו ובעד ביתו, בפסיקתא ובנדפס הגי' דתנינן תמן וכפר בעדו ובעד ביתו ביתו זו אשתו, והוא במשנה הראשונה דמס' יומא, ובוי"ר נמצא ג"כ „הסיום ביתו זו אשתו", וחסר ג"כ המלות „דתנינן תמן": (קב) שחצים היו, פי' בעלי גאוה, והוא מלשון מקרא בני שחץ (איוב כח ח), ובדברי רז"ל אנשי שחץ (שבת סב ע"ב): (קג) הרבה נשים היו יושבות עגונות, בפסיקתא ובוי"ר הגי' אמר ר' לוי שחצים היו הרבה נשים היו יושבות עגונות ממתינות להם, וזו הגי' יותר ישרה: (קד) ר' מנחמא בשם ר' יהושע בר חנינא, ובכ"י רח"ש בר חנניה, ובפסיקתא ובוי"ר ובנדפס בר נחמיה, ובילקוט שמיני שם רב נחמן בשם ר' יהושע בר נחמן: (קה) על בתוליו שלא הוללו, דרש הוללו מלשון הלולא בלשון חז"ל שהוא כנוי לנשואין: (קו) ועוד מן הדא ואל משה אמר מלמד כו', עיין סנהדרין נ"ב ע"א וכבר היה משה ואהרן מהלכין בדרך כו': (קז) ונדב ואביהוא הולכים אחריהם, בנדפס ובוי"ר ובפסיקתא טוסף אחר זה וכל ישראל אחריהם: (קח) ר' יודן בשם ר' אייבו, כן תקנתי כמו שהוא בכ"י רח"ש ובנדפס ובפסיקתא ובוי"ר, ובילקוט שמיני שם רמז תקכ"ד ובילקוט משפטים רמז שס"א: (קט) בפיהם אמרו זה לזה, וכ"ה בכ"י רח"ש, ובפסיקתא הגי' בפניהם אמרו זה לזה, וכתבתי שם בהערה ק"ז בפניהם כ"ה גם בילקוט שמיני, וצ"ל בפיהם כמו שהוא בפסיקתא כ"י אקספארד ובוי"ר ובילקוט משפטים שם בשם הפסיקתא. ובתנחומא הנדפס אחרי (אות ו') הגי' שניהם אמרו בפיהם זה לזה, בפניהם אמרו זה לזה אין ספק שבתנחומא היה כתוב בפיהם אמרו זה לזה ובא מעתיק שני והוסיף גירסא אחרת בפניהם אמרו זה לזה, והובא אח"כ פנימה (וכצ"ל בהערה שם כמו שכתבתי), וכן סעד לזה שכתבתי כי בתנחומא שלפנינו כתוב רק בפיהם אמרו זה לזה, וגם ראיתי כי בכ"י החמישי מאקספארד וגם בדפוס ראשון בקאנסטאנטינא ובדפוס ווינציאה ליתא להמלות בפניהם אמרו זה לזה, רק זה הוסיף המדפיס ממנטובה, וראיתי כי כוונתי אל האמת: (קי) סייחין. פי' עירים בני אתונות כמו עגלים וסייחין (שבת קכח ע"ב), ועיין בהרע"ב ב"ב פ"ה מ"ג פי' סייח הוא בנו של חמור, ועיין בתוי"ט שם: (קיא) אמר ר' הושעיא, בוי"ר אמר ר' יהושע צ"ל אמר ר' הושעיא: (קיב) קלורין (פי' עוגות), הפי' נוסף מאת המעתיק, בערוך ערך קלר ג' הביא וז"ל: בוי"ר ברים אחרי מות ובפסקא דאחרי מות וכי קילורית עלת עמהן לסיני, פי' שמענו שיש מקום שקורין לעוגה קליר, ע"כ נקרא ר' אליעזר הקליר שאכל עוגה שהיה כתוב בה קמיעא ונתפקח עכ"ל, וכתב שם המוספי פי' בל"י κολλέρα עוגה ומין פת. ע"כ: (קיג) ר' יוחנן אמר אכילה ושתיה ודאי, עיין במ"כ ויד"מ

חיים (משלי טז טו). אמר ר' תנחומא (קיד) מלמד שהגיסו את לבם, ועמדו על רגליהם, חנו עיניהם מן השכינה. ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר משה לא זן עיניו מן השכינה, שנאמר ויסתר משה פניו וגו' (שמות ג ו), (קטו) ועוד מן הדא וימת נדב ואביהוא לפני ה' (במדבר ג ד), וכי לפני ה' מתו, אלא מלמד שקשה לפני המקום בשעה שבניהם של צדיקים מסתלקין [בחייהם]:

[ח] (קטז) ר' נחמן דיפו בשם ר' פנחס בשם ר' סימון אמר (קיז) לפני ה' לפני ה' (במדבר ג ד), שתי פעמים, על פני אהרן אביהם (שם שם), פעם אחת, אלא מלמד שקשה לפני הקב"ה כפליים כאביהם: במדבר סיני (שם שם), (קיח) [אמר ר' מאיר] וכי במדבר סיני מתו, אלא שמהר סיני נטלו (קיט) איפופסין שלהם למיתה. למלך שהיה משיא את בתו, ונמצא (קכ) בשושבינין שלו (קכא) דבר זוהמא, אמר המלך אם אני הורגו (קכב) אני מעכב בשמחת בתי, למחר שמחתי באה, מוטב בשמחתי ולא בשמחת בתי, כך אמר הקב"ה אם אני הורג נדב ואביהוא עכשיו, אני מעכב את שמחת התורה, למחר שמחתי באה, מוטב בשמחתי ולא בשמחת התורה, הה"ד ביום חתונתו וביום שמחת לבו (שה"ש ג יא), (קכג) ביום חתונתו זה יום מתן תורה, וביום שמחת לבו (קכד) זה אהל מועד:

הערות ותקונים

וי"מ במדרש במ"ר סוף פ"ב ועיין בפסיקתא פסקא את קרבני לחמי, וכי יש לפניו אכילה ושתיה, ואם תאמר יש לפניו אכילה לא ולמד ממשרתיו דכתיב משרתיו אש לוהט מהיכן הן ניזונים מזיו השכינה שנאמר באור פני מלך חיים ע"כ. וא"כ כוונת המאמר מבוארת באר היטב: (קיד) מלמד שהגיסו את לבם, בוי"ר שפרעו את ראשיהן וגיסו לבן, ובשמ"ר פ"ג נדב ואביהוא פרעו ראשיהן וזנו עיניהם מזיו השכינה: (קטו) ועוד מן הדא, פה גם בכ"י רח"ס חסר וצ"ל בשכר כי ירא זכה וייראו מגשת אליו, בשכר מהביט זכה ותמונת ה' יביט, בשכר ויסתר משה זכה והנה קרן עור פניו, ונדב ואביהוא זנו עיניהם מן השכינה ולא נהנו מן השכינה מן הדא וימת נדב ואביהוא כו', וכן הוא בנדפס ובוי"ר ועיין בפסיקתא הערה קי"ד: (קטז) ר' נחמן דיפו בשם ר' פנחס בשם ר' סימון, וכן הוא בכ"י רח"ס, ובפסיקתא ר' נחמיה דיפו בעא קומי ר' תנחום בר חמא בשם ר' סימאי, ובנדפס ר' נחמן בעי קומי ר' פנחס בר חמא בר סימון, ובכ"י חמישי של אקספארד הגי' ר' יוחנן בעי קומי ר' פנחס בר חמא בשם ר' סימון, ובוי"ר ר' יודן דיפו בעא מיניה ר' פנחס ב"ר חמא בשם ר' סימון, ובמדרש במ"ר פ"ב אות כ"ד ר' יוחנן דיפו בעא קומי ר' פנחס בר חמא בשם ר' סימון, ראינו פה נוסחאות שונות; ובילקוט שמיני רמז תקכ"ה חסר שם האומר: (קיז) לפני ה' לפני ה' שתי פעמים על פני אהרן אביהם פעם אחת, וכן הוא בכ"י רח"ס ובנדפס ובפסיקתא ובוי"ר וכן במדרש במ"ר שם פ"ב ובילקוט שמיני שם, ושם הגי' ולהלן הוא אומר על פני אהרן אביהם. והעירותי בפסיקתא הערה ק"ח שכולם בטעות וצ"ל לפני אביהם פעם אחת, והכוונה כאן נאמר וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקריבם אש זרה לפני ה' נאמר ב' פעמים לפני ה' וכתיב בדה"א כ"ד ב' וימת נדב ואביהוא לפני אביהם, נאמר רק לפני אביהם פעם אחת, ועל זה השיב הדורש מלמד שהוא קשה לפני הקב"ה כפלים כאביהם: (קיח) אמר ר' מאיר, הוספתי כמו שהוא בכ"י רח"ס ובוי"ר ובנדפס: (קיט) איפופסין, פי' ביוני αποφασις משפט וגזר דין (אורטהייל): (קכ) בשושבינין, מלה מורגלת בדברי רז"ל, עיין ערוך ערך שבן ועיין רשב"ם ב"ב קמ"ד וברמב"ם פ"ז מה' שלוחין: (קכא) דבר זוהמא, וכן הוא בכ"י רח"ס ובילקוט שמיני רמז תקכ"ה, ובוי"ר פ"כ דבר של שמלה, ובמדרש ב"ר פ"ב אות כ"ה דבר של נוגמיא, ובנדפס דבר מקולקל, ובפסיקתא דבר של זימומייא, כולם עשו עם המלה כרצונם, אולם אין ספק אצלי שצ"ל זימטיא, ובטעות נפרדה אות ט לשתים ונעשה בפסיקתא ממנה אותיות נו, כמו שתראה בערוך ערך זגס שהביא בשם וי"ר פ' אחרי (היתה עוד לפניו המלה הזרה בוי"ר אך אח"כ השמיטוה המדפיסים), ובפסיקתא דאחרי מות אירע בשושבינות דבר של זינימון ס"א סיטימיא פי' פשע של מיתה עכ"ל, ונוסחת ספרים אחרים שהביא היא העיקר, וכן במדרש במ"ר פ"ד לטרפסיטוס שנמצא אחריו דבר של זמיטא פי' ביוני ζημια ענין חקירה ותביעה ועון (אונטערזוכונג), וכן כתב המוספי בערך זמיטא, ומן זמיטא נעשית לפנינו זוהמא, וכן נעשית במדרש במ"ר לגומיא במקום זמטיא. והמוספי הוסיף ערך לגומיא והביא את דבר המדרש במ"ר וכתב פי' ביוני דבר אשר לא ישכח, והרמ"ל הוסיף לפי הענין נראה שהוא שמץ פסול, אולם נעלמו מהם כי המלה משובשת. והעיקר כמו שכתבתי: (קכב) אני מעכב, כ"ה גם בנדפס, אולם בכ"י המינכי מאקספארד נאמר מערבב, וכ"ה גם בפסיקתא ובוי"ר ובמ"ר וכן במאמר שלאחריו אני מעכב שמחת התורה הגי' שם מערבב: (קכג) ביום חתונתו זה יום מתן תורה, בפסיקתא שם ובוי"ר ביום חתונתו זה סיני, ובפסקא ויהי ביום כלות משה (דף ה ע"א) ביום חתונתו [זה סיני] חיתונים היה, ע"ש בהערה פ"ז: (קכד) זה אהל מועד, עיין בפסיקתא ויהי ביום כלות הערה פ"ז:

ר'

[ט] **ובנים** לא היו להם (במדבר ג ד). (קכה) ר' יעקב בר אביי בשם ר' אחא אמר אילו היו להם בנים היו קודמין לאלעזר ואיתמר, (קכו) שכל הקודם (בגדולה) [לנחלה] קודם לכבוד, ובלבד שיהא נוהג במנהג אבותיו: ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם (במדבר שם). ר' יצחק אמר בחייו, ור' חייא בר אבא אמר במותו, על דעתיה דר' יצחק דאמר בחייו, נאמר כאן על פני ונאמר להלן פני, על פני תרח אביו (בראשית יא כח), מה פני האמור להלן בחייו, אף פני האמור כאן בחייו, ועל דעתיה דר' חייא בר אבא דאמר במותו, נאמר כאן פני ונאמר להלן פני, ויקם אברהם מעל פני מתו (שם כג ג), מה פני האמור להלן במותו, אף פני האמור כאן במותו, ועל דעתיה דר' יצחק דאמר בחייו, אירעה טומאה באהרן, ושימש אלעזר, אירעה טומאה באלעזר שימש איתמר. (קכז) מעשה בשמעון בן קמחית שיצא לדבר (קכח) עם מלך הערביים, (קכט) ניתזה צינורא מפיו על בגדיו וטמאהו, (קל) ונכנס יהודה אחיו ושימש תחתיו בכהונה גדולה, אותו היום ראתה קימחית שני בניה כהנים גדולים, (קלא) אמרו שבעה בנים היו לקמחית, (קלב) וכולן שימשו בכהונה גדולה, (קלג) נכנסו חכמים אצלה אמרו לה אמרי לנו מה מעשים טובים יש בידך, אמרה להם

הערות ותקונים

(קכה) ר' יעקב בר אביי בשם ר' אחא. וכן הוא בכ"י רה"ש, ונדפס ר' יעקב בר אבין בשם ר' אחא, וזה הוסיף המדפיס ממנטובה. כי בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא וכן בכ"י חמישי של אקספארד חסרים שמות האלה, והגי' שם ובנים לא היו להם היו קודמין לאלעזר ואיתמר רק המדפיס תיקן והוסיף כמו שראה בכ"י או בוי"ר והגיג בר אבין במקום בר אביי, ובפסיקתא ר' יעקב בר אסי בשם ר' אחא, ובוי"ר פ"כ אות י"א ר' יעקב בר אבין בשם ר' אבין בשם ר' אחא, המלות „בשם ר' אבין" יש למחוק, ובמדרש במ"ר פ"ב אות כ"ו ר' יעקב בר איבו בשם ר' אחא, ויש לתקן בכל המקומות כמו שהוא לפנינו בכ"י ר' יעקב בר אביי בשם ר' אחא, וכן נמצא בירושלמי ברכות פ"ד (דף ד ע"ד) מגילה פ"א (דף עא ע"ג) כמו שהביא הרב מהר"ז פראנקעל ז"ל במבוא הירושלמי דף קד ע"ב: (קכו) שכל הקודם בגדולה, תקנתי לנחלה, וכ"ה לנכון בכ"י רה"ש שכל הקודם לנחלה קודם לכבוד, וכ"ה בנדפס ובוי"ר שם ובמדרש במ"ר שם ובפסיקתא שם. ובוי"ר שם נוסף „דתנינן תמן".ובפסיקתא פסקא כ"ז הערה קכ"ג העירותי בהגהות מיימוניות הלכות מלכים פ"א ה"ז ובכסף משנה שם סימן ז' כתבו וז"ל ובת"כ תניא [הוא בפ' שמיני שם] ובנים לא היו להם הא אם היו להם בנים היו קודמין אע"פ שלא היו שקולים כאלעזר ואיתמר שכל הקודם בנחלה הוא קודם בכבוד, ובפסיקתא שם מוסיף ובלבד שיהא נוהג כמנהג אבותיו. ע"כ: (קכז) מעשה בשמעון בן קמחית, נשנה בירושלמי יומא פ"א ה"א הוריות פ"ג ה"ג ותוספתא יומא פ"ג וי"ר פ"כ אות י"א במ"ר פ"ב אות כ"ו פסיקתא אחרי שם, אבל בבבלי יומא מ"ז ע"א שם הגוסחא ישמעאל בן קמחית: (קכח) עם מלך הערביים, כ"ה בכל המקומות שרשמתי, אבל בירושלמי שם הגי' שיצא לדבר עם המלך ערב יום הכפורים, ואולי היה כתוב לפני המעתיק מהירושלמי או לפני המדפיס עם מלך ערביים וחשב שהוא שתי מלות ערב יום והוסיף מדיליה מלת הכפורים. ובבבלי יומא ותוספתא שם פעם אחת ספר דברים עם ערבי אחד בשוק וניתזה ציגורא מפיו על בגדיו וכו' ולא נזכר עיו"כ. ועיין רש"י שם שכתב ביו"כ היה: (קכט) ניתזה צינורא, בתנחומא הנדפס (אות י"ז) שמטא נתזה צנורה, כתבתי בהערה קכ"ח להפסיקתא ברור שמלת „שמטא" היא פי' על מלת „נתזה" והוספת אחד המעתיקים היתה בגליון הספר, ועתה ראיתי כי בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציאה חסר מלת נתזה" וכתוב רק המלה „שמטא" והמדפים ממנטובה הוסיף מלת „ניתזה" אולם בכ"י החמישי מאקספארד כתוב רק מלת ניתזה וליתא למלת שמטא. וזה סעד לאשר כתבתי כי המעתיק הראשון הוסיף מלת שמטא לפרש מלת ניתזה, ואח"כ נשמט מלת ניתזה ובא המדפים והוסיפה, וגם מלת שמטא נשארה. ועוד העירותי שם כי בפסיקתא ובירושלמי נוסף „של רוק" וכך כתוב שם ניתזה ציגורא של רוק, המלות של רוק נוספות הן מאחד המגיהים לפרש מלת צנורא, שכן איגם בתוספתא סוף פ"ג דיומא ולא בוי"ר ולא בתנחומא שלנו ולא בנדפס גם לא בגמרא בבלי יומא, ורש"י כתב שם צנורא פי' רוק, וכן שמא ניתזה צנורא מפיה (שבת קכז ע"ב) פירש"י צנורא רוק.. ובערוך ערך צנר הביא מאמרים רבים כאלה, ולדעתי הוא מן צנור בלשון הקדש בדרך השאלה: (קל) ונכנס יהודה אחיו, כן הוא גם בירושלמי וי"ר במ"ר פ"ב ותנחומא הנדפס, ובתוספתא נאמר נכנס אחיו, ובבבלי יומא שם, ישבב אחיו, גם נוסף בבבלי שם ושוב אמרו עליו על ר' ישמעאל בן קמחית פעם אחת יצא וסיפר עם אדון אחד בשוק ונתזה צנורא מפיו על בגדיו ונכנס יוסף אחיו ושימש תחתיו וראתה אמן שני כהנים גדולים ביום אחד. עכ"ל: (קלא) אמרו ז' בנים היו לקימחית, כן הוא גם בירושלמי יומא והוריות שם ובפסיקתא וי"ר ובמ"ר, ונשנה גם בירושלמי מגילה פ"א ותוספתא סנהדרין פ' חלק, ובגמרא יומא מז ע"א תנו רבנן שבעה בנים כו': (קלב) וכולם שמשו בכהונה גדולה, פי' כגון שאירע טומאה באחד מהם, עיין תוספות ישנים יומא שם: (קלג) נכנסו חכמים אצלה, בבבלי הגי' אמרו לה חכמים,

(קלד) העבודה (קלה) מעולם לא ראו קורות ביתי שערות ראשי, (קלו) אמרין כל קמחיא קמחין, וקמחא דקמחית סולת, קראו עליה את הפסוק הזה, כל כבודה בת מלך פנימה [ממשבצות זהב לבושה] (תהלים מה יד) : (קלז) ועל דעתיה דר' חייא בר אבא דאמר במותו, מת אהרן שימש אלעזר, מת אלעזר שימש איתמר תחתיו :

[י] (קלח) אמר ר' אבא בר אבינא מפני מה נסמכה פרשת מרים לפרשת אפר פרה, אלא מלמד שכשם שאפר פרה מכפר, כך מיתת צדיקים מכפרת, (קלט) אמר ר' [יודן] (קמ) מפני מה נסמכה מיתת אהרן לשיבור הלוחות, מלמד שקשה לפני הקב"ה מיתת צדיקים כשיבור הלוחות. (קמא) אמר ר' חייא בר אבא באחד בניסן מתו בניו של אהרן, למה מזכיר מיתתן ביום הכפורים, (א"ל) [אלא] ללמד (קמב) כשם שיום הכפורים מכפר כך מיתת צדיקים מכפרת, ומנין שיום הכפורים מכפר, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם (ויקרא טז ל), ומנין שמיתת צדיקים מכפרת, שנאמר ויקברו את עצמות שאול וגו' ויעתר אלהים לארץ אחרי כן (ש"ב כא יד) :

[יא] וידבר ה' אל משה אחרי מות. (קמג) זש"ה אף לזאת יחרד לבי (איוב לז א), [מי אמר הפסוק הזה אליהוא אמרו], אליהוא היה צופה האיך בניו של אהרן נכנסין להקריב ויוצאין שרופין, ותמה ואומר אף לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו, מה ראה לומר כך, אלא בשעה (קמד) שנתפקפקה (פי' שנחלשה) הכהונה ביד אהרן, מה כתיב שם וידבר משה אל בני ישראל ויתנו אליו כל נשיאיהם מטה לנשיא אחד וגו' (במדבר יז כא), וכתב שמו של כל שבט ושבט על מטהו, ושם אהרן כתב על מטה לוי, ונתנו באמצע, אמר משה שלא יאמרו בני ישראל מריח היה בשכינה ועשה פרי, [אמר משה הרי אני נותנו באמצע כדי שלא ליתן פתחון פה שנאמר

הערות ותקונים

ובירושלמי שלחו חכמים אמרו לה, ובוי"ר שלחו אחריה אמרו לה, ובפסיקתא גם במ"ר פ"ב הוא כמו לפנינו : (קלד) העבודה, לשון שבועה, ובפסיקתא הגי' יבא עלי, ובוי"ר חסר מלת העבודה, ובבמ"ר פ"ב כך יעזרו עלי : (קלה) מעולם לא ראו קורות ביתי שערות ראשי, בפסיקתא אם ראו קורות ביתי שערות ראשי מימי, וכ"ה בירושלמי וי"ר ובמ"ר, ובגמרא בבלי יומא שם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי ראשי, ובירושלמי ובוי"ר נוסף ואימרת חלוקי, פי' שפת כתנתי : (קלו) אמרין כל קמחייא קמחין וקימחא דקימחת סולת, דרשו כן יען שנקראת קימחית, וכן הוא בירושלמי ובפסיקתא ובוי"ר ובמ"ר, אבל בבבלי ליתא הסיום הזה, אך נאמר במקומו אמרו לה הרבה עשו כן ולא הועילו, גם הסיום וקראו עליה הפסוק כל כבודה וגו' איננו שם, ורש"י יומא שם ד"ה לא ראו כתב וז"ל ראיתי בש"ס ירושלמי כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה, אשה צנועה ראוי לצאת ממנה כהן גדול הלבוש משבצות זהב עכ"ל. וכוונתו למאמר הירושלמי ביומא כמו שהוא לפנינו גם בתנחומא ובפסיקתא ובוי"ר ובמ"ר, ועיין במדרש במ"ר פ"א אות ג' מכאן אמרו אשה שהיא מצנעת אפילו היא ישראלית ראויה היא שתנשא לכהן ותעמיד כהנים גדולים שנאמר ממשבצות זהב לבושה ע"כ : (קלז) על דעתיה דר' חייא בר אבא, מוסב על התחלת המאמר ר' יצחק אמר בחייו ור' חייא בר אבא אמר במותו, והביא בתחלה על דעתיה דר' יצחק ועתה דרש על דעתיה דר' חייא : (קלח) אמר ר' אבא בר אבינא, ירושלמי יומא שם פ"א ה"א (דף לח ע"ב). (ובפסיקתא הערה קל"ה בטעות בש"ז במקום פ"א), ושם איתא אמר ר' בא בר בונה, והוא כמו ר' אבא בר אבינא, ובוי"ר שם ובפסיקתא בטעות בר זבינא במקום בר אבינא, כמו שהעירותי שם, ובגמרא בבלית מ"ק כ"ח רע"א מובא זה בשם ר' אמי, וכן מובא זה ברש"י עה"ת חוקת כ א, והביא מה קרבנות מכפרין, במקום מה אפר פרה מכפר : (קלט) אמר ר' יודן, תקנתי כמו שהוא בכ"י רח"ס ובנדפס ובירושלמי ובוי"ר : (קמ) מפני מה נסמכה מיתת אהרן לשיבור הלוחות, דברים י' בריש הפרשה עד פסוק ו' מדבר משבירת הלוחות ופסוק ו' מיתת אהרן. ובגמרא מ"ק ליתא זה ושם איתא בשם ר' אלעזר למה נסמכה מיתת אהרן לבגדי כהונה מה בגדי כהונה מכפרין אף מיתתן של צדיקים מכפרת, וע"ש בתוס' ד"ה מיתת. ובנדפס אלא מלמד שקשה לפני הקב"ה מיתתו של אהרן, צ"ל מיתתן של צדיקים, וכן הוא נכון בכ"י החמישי מאקספארד : (קמא) אמר ר' חייא בר אבא, ירושלמי שם יומא פ"א ה"א ובפסיקתא ובוי"ר שם : (קמב) כשם שיום הכפורים מכפר כך מיתתן של צדיקים מכפרת, עיין תוספתא סוף יומא ארבעה חלוקי כפרה הן, ובנדפס נשמטו המלות „של צדיקים" והוא נכון בכ"י החמישי של אקספארד. והמאמר מנין שמיתת צדיקים מכפרת מובא בילקוט שמואל רמז קל"ה ד"ה ויקברו את עצמות שאול בשם התנחומא : (קמג) וידבר, זש"ה אף לזאת, לעיל העירותי כי מן סוף אות א' חסר בכ"י רומי איזה דפים עד התחלת המאמר הזה מאות י"א גם כל פרשת אחרי נשנה בפסיקתא ובוי"ר אחרי עד המאמר הזה : (קמד) שנתפקפקה, פי' שנחלשה, זה נוסף מאת המעתיק וליתא בכ"י

ומטה אהרן בתוך מטותם (במדבר יז כא)], מה כתיב שם, וינח משה את המטות [וגו'] ויהי ממחרת וגו' והנה פרח מטה אהרן וגו' ויגמול שקדים (שם כג כג), (קמה) לא חסר המקרא כלום, מהו ויגמול שקדים, גמל על כל מי שהיה שוקד רעה על שבטו של לוי, ומה אם עצים יבשים הריחו בחיוו של עולם [הפריחו] ויצאו חיים [ועשו פירות], ובני אהרן שנכנסו שם חיים יצאו שרופים, ואליהוא היה מביט באלו ובאלו ואמר אף לזאת יחרד לבי וגו', אימתי וידבר ה' אל משה אחרי מות שני בני אהרן:

[יב] [**אחרי** מות שני בני אהרן]. (קמו) ארבעתן היו ראויין למות ונתפלל משה עליהן ועשתה תפלתו מחצה, אימתי בשעה שעשו ישראל את העגל, מה כתיב שם, ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו (דברים ט כ). ואין השמדה אלא כליה, שנאמר ואשמיד פריו ממעל (עמוס ב ט), כיון שנתפלל משה עשה תפלתו מחצה: [אחרי מות שני בני אהרן]. א"ל הקב"ה אהרן לא כך כתבתי בתורתי, על כל דבר פשע על שור [וגו'] (שמות כב ח), אין אתה זכור מה עשית בשור, שנאמר וימירו את כבודם בתבנית שור (תהלים קו כ), על חמור, אותן מצרים שכתיב בהן, אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), עשית להן עגל שיהיו משתחוים לו, [שנאמר] והאספסוף אשר בקרבו (במדבר יא ד), על שה, אלו ישראל, שנאמר שה פזורה ישראל (ירמיה נ יז), על שלמה, אותו שכתיב בו שמלה (לך) [לכה] קצין תהיה לנו (ישעיה ג ו), על כל אבידה שכתיב בהן צאן אובדות היו עמי (ירמיה נ ו), (קמז) אשר יאמר כי הוא זה, אותן שאמרו (זה) [אלה] אלהיך ישראל (שמות לב ח), עד האלהים יבא דבר שניהם, זה משה (קמח) שכתיב בו ראה נתתיך אלהים לפרעה (שם ז א), ישב משה ודנן, (קמט) אשר ירשיעון אלהים, אלו הדיינין, שכתיב בהם אלהים לא תקלל (שם כב כז), ישלם שנים לרעהו, אלו שני בני אהרן, הוי אחרי מות שני בני אהרן:

[יג] (קנ) [**מהיכן** היתה חטייה שנטלו [את שלהן], א"ר הושעיא בשעה שהיה משה עולה וזקני ישראל עמו מן המדבר, היה אהרן וחור ושבעים זקנים ונדב ואביהוא עולים עמו, משה ואהרן היו מהלכין תחילה, נדב ואביהוא מהלכין אחריהם, וכל זקני ישראל מהלכין אחריהם, והיו נדב ואביהוא מהרהרין בלבם, ואמרו אימתי שני זקנים הללו מסתלקין כדי שניטול שררה ונהיה אנחנו ראשונים לכל דבר, אמר להם הקב"ה, אל תתהלל ביום מחר (משלי כז א), הרבה סייחין מתו ונעשו עורותיהן שטיחין על גבי אמותיהן, אמר להם מאותה שעה הייתם צריכים ליטול את שלכם, אלא מה אני עושה, הרי אני ממתין לכם עד שיעלה המשכן, ואחר כך אני דן אתכם, לפיכך כשעמד המשכן נטלו אפופסין שלהן ומתו, אחרי מות שני בני אהרן: ר' אחא אמר מהיכן נטלו את שלהן, אלא שלא נזקקו לפריה ורביה, היו אומרים אנו פרחי כהונה גדולה, ואנו נוטלין נשים שאינן הוגנות לנו, אמר ר' אחא בחוריו אכלה אש (תהלים עח סג), למה בשביל בתולותיו לא הוללו (שם): רבותינו אומרים בשביל שזנו עיניהם מן השכינה, אמרו לא כך עשה משה שהלך לרקיע והביט בשכינה, ולא צריך

הערות ותקונים

בכ"י רומי וכ"י רה"ש, ובנדפס אות ח', ועיין ערוך ערך פק, ועיין רמב"ם עדיות פ"ח מ"ח: (קמה) לא חסר המקרא כלום, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רה"ש, אולם בנדפס נשמטה מלת „לא" וכתוב שם חסר המקרא כלומר מהר וגמל וכשגמל שקדים גמל, כל מי שהיה שוקד רע על שבטו של לוי, הלשון משובש, והרב בעל ענף יוסף נדחק לפרשה בדוחק גדול, אבל יש לתקן שם כמו שהוא בכ"י שלפנינו וכמו שהוא גם בכ"י החמישי של אקספארד וכצ"ל [לא] חסר המקרא (כלומר) [כלום] (מהר וגמל וכשגמל שקדים) [מהו ויגמול שקדים] גמל [על] כל מי שהיה שוקד רע על שבטו של לוי, ודרש ויגמול מלשון גמול: (קמו) ארבעתן היו ראויין למות, בכ"י רומי וכ"י רה"ש היו ראויין להתכלות: (קמז) אשר יאמר כי הוא זה, דרש כל הפסוק שמות כב ח', ובנדפס בטעות מי הוא זה וצ"ל כי הוא זה אותן שאמרו אלה אלהיך ישראל ונאמר לנכון בכ"י החמישי מאקספארד וגם בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא: (קמח) שכתוב בו ראה נתתיך אלהים לפרעה, בדפוס קושטאנטינא גם וויניציאה בטעות ראה נתתיך אדון לפרעה, ובדפוס מאנטובה ראה נתתיך אלהים אדון לפרעה, ואח"כ בדפוסים אחרים הגיהו ראה נתתיך אלהים לפרעה אדון לפרעה: (קמט) אשר ירשיעון אלהים, הוא ג"כ בפסוק שמות כ"ב ח', ובנדפס בטעות עד אשר ירשיעון אלהים, גם נשמטו שם המלות „שכתוב בהם אלהים לא תקלל": (קנ) מהיכן היתה חטיה, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רה"ש, וחסר גם בנדפס, ונמלא

לא אכילה ולא שתיה, אף אנו כיון שאנו מביטים בשכינה, אין אנו צריכין לא אכילה ולא שתיה, אעפ"י כן ויחזו את האלהים (שמות כד יא), וצרכו לאכילה ושתיה, שנאמר ויאכלו וישתו (שם), מאותה שעה בקש הקב"ה לפשוט יד בהן, אמר הקב"ה אני אמתין עד שיעשה המשכן, והן נכנסין להקריב, ואני עושה בהן מדת הדין, שנאמר בקרבתם לפני ה' וימותו (ויקרא טז א), (קנא) ב' פעמים כתיב לפני ה', וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקריבם אש זרה [לפני ה'] (במדבר ג ד), למה ב' פעמים, אמר הקב"ה הוציאו את המת מלפני, שכן כתיב קרבו שאו את אחיכם מאת פני הקודש (ויקרא י ד), כביכול כשישראל בצרה אף הוא עמהם, שכן כתיב בכל צרתם לו צר (ישעיה סג ט), (קנב) אמר ר' מאיר ויושע ה' ביום ההוא (שמות יד ל), ויושע כתיב, אמר ר' אבהו ראה מה כתיב לפני אפרים ומנשה עוררה את גבורתך ולכה לישועתה לנו (תהלים פ ג), שלך ושלנו היא הגאולה, אמר הקב"ה לעולם הבא אני גואל אתכם, ואתם שמחים ואני שמח, [שנאמר] ישמח ה' במעשיו (תהלים קד לא), (קנג) ישמח (ה') [ישראל] בעושיו (שם קמט ב):

[יד] וידבר ה' אל משה לאמר [וגו'], איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה (ויקרא יז א ג), ורוח הקודש צווחת ממזרח שמש ועד מבואו [גדול שמי בגוים ובכל מקום מקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה] (מלאכי א יא), (קנד) משעה שהשמש זורח עד שהוא שוקע, אין קילוסו של הקב"ה (קנה) פוסק מפיו, שנאמר ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' (תהלים קיג ג), וכן אתה מוצא בשעה שעשה יהושע מלחמה בגבעון, מה כתיב שם, אז ידבר יהושע לה' וגו' שמש בגבעון דום (יהושע י יב). בקש יהושע לשתק את החמה, לא אמר לו שמש בגבעון עמוד, אלא דום, למה אמר דום, שכל שעה שהוא הולך הוא מקלס להקב"ה, וכל זמן שהוא מקלס (קנו) יש בו כח להלך, (קנז) לכך אמר לו יהושע שישתוק, שנאמר שמש בגבעון דום, אמר השמש ליהושע וכי יש קטן אומר לגדול דום, אני נבראתי ברביעי, ובני אדם נבראו בששי, ואתה אומר לי דום. א"ל יהושע בן הורין שהוא קטן ויש לו עבד זקן, אינו אומר לו שתוק, אברהם אבינו הקנה לו הקב"ה שמים וארץ שנאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ (בראשית יד יט), ולא עוד אלא שהשתחוית ליוסף, שנאמר הנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (שם לז ט), [ואת מדבר כנגדי] הוי שמש בגבעון דום, א"ל השמש ליהושע, וכך אתה גוזר עלי שאדום, א"ל הן, א"ל ומי יאמר קילוסו של הקב"ה, א"ל דום אתה ואני אומר קילוסו של הקב"ה שנאמר אז ידבר יהושע (יהושע י יב), ואין אז אלא שירה, (קנח) שנאמר אז ישיר משה (שמות טו א). (קנט) ובכל מקום מקטר מוגש לשמי (מלאכי שם), שאל ר' אמי את ר' שמואל בר נחמן מהו ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי, התורה מזהירה השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר וגו' (דברים יב יג יד), וכן הוא אומר איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה [וגו'] ואל פתח אוהל מועד לא הביאו וגו' (ויקרא יז ג ד), והנביא אומר ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי, א"ל ר' שמואל בר נחמן איזו היא מנחה טהורה שבכל מקום מוקטר ומוגש לשמו של

הערות ותקונים

ונמצא לעיל באות ז' מאמר הדומה קצת, ונראה אין המאמר מגוף התנחומא: (קנא) ב' פעמים כתוב לפני ה', עיין לעיל הערה ק"ז: (קנב) אמר ר' מאיר, זה נשנה להלן בסוף אחרי, ראה שם בהערה קפ"ג: (קנג) ישמח ה' בעושיו, תקנתי ישמח ישראל בעושיו, וכן הוא לנכון בכ"י רומי וכ"י רה"ס: (קנד) משעה שהשמש זורח, מובא בילקוט יהושע רמז כ"ב, והתחלת וסוף המאמר מובא גם בילקוט מלאכי רמז תקפ"ז: (קנה) פוסק מפיו, וכן הוא בנדפס, ובכ"י החמישי של אקספארד פוסק מפיו של שמש, אולם בכ"י רומי ובכ"י רה"ס הגי' בטל ממנו, גם כתוב עוד שם „אלא משעה שהוא זורח ועד שהוא שוקע הוא מקלס להקב"ה: (קנו) יש בו כח להלוך, בילקוט יהושע בטעות יש בו כח לעמוד צ"ל להלוך, ובנדפס יש בו כח להלך דום עמד, המלות „דום עמד" יש למחוק מן הספר: (קנז) לכך אמר לו יהושע שישתוק, בנדפס בטעות לכך אמר לו יהושע שיעמוד, צ"ל שישתוק: (קנח) שנאמר אז ישיר משה, בכ"י חמישי של אקספארד נוסף אחר זה ואין דבור אלא שירה שנאמר וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת, איש איש מבית ישראל ואל פתח אהל מועד זש"ה ובכל מקום מוקטר כו': (קנט) ובכל מקום מוקטר, מובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"ז:

זש"ה

הקב"ה זהו תפלת המנחה, אין מוקטר אלא תפלת המנחה, שנאמר תכון תפלתי קטורת לפניך וגו' (תהלים קמא ב), [ואומר] ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו וגו' (מ"א יח לו):

[טו] [ד"א] איש איש מבית ישראל. (קס) זש"ה היטיבה ברצונך את ציון תבנה חומות ירושלים, אז תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל וגו' (תהלים נא כ כא), למה הדבר דומה, (קסא) לעשיר גדול רווק ואין לו אשה, אין ביתו בית, למה (קסב) כשהאריסין באין הוא אומר להם לכו לחנות, למה שאין לו בית, ואין לו אשה, (קסג) נטל אשה היה אומר להם כל מה שתביאו לי מכאן ואילך העלו אותם לבית, כך כל הימים עד שלא העמיד משה אהל מועד, היו הקרבנות קריבין (מכל) [בכל] מקום, שנאמר וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות וגו' (שמות כד ה), וכן הוא אומר דרך שלשת ימים נלך במדבר וזבחנו לה' אלהינו (שם ח כג), כיון שהוקם המשכן, א"ל [הקב"ה] למשה אמור להם, מכאן ואילך אין אתם רשאין להקריב קרבן אלא באוהל מועד, ושם היו מעלין את (הדורות) [הדורון] להקב"ה, שנאמר השמר לך פן תעלה עולותיך [בכל מקום אשר תראה] כי אם במקום אשר יבחר ה' [באחד שבטיך שם תעלה עולותיך] (דברים יב יג יד), והיכן בחר הקב"ה בירושלים, שנאמר כי בחר ה' בציון [אוה למושב לו] (תהלים קלב יג), לפיכך משה מזהיר ישראל לאמר, איש איש אשר ישחט וגו', ואל פתח אהל מועד לא הביאו להקריב קרבן וגו' (ויקרא יז ג ד):

[טז] (קסד) [זה הדבר] (שם שם ב), צפה הקב"ה שבית המקדש עתיד ליחרב, ואמר הקב"ה כל זמן שבית המקדש קיים ואתם מקריבין קרבנות לתוכו מתכפר עליכם, אין בית המקדש קיים במה מתכפר עליכם, התעסקו בדברי תורה, שהן משולין בקרבנות והן מכפרין עליכם, שנאמר זה הדבר, וכן הנביא אומר קחו עמכם דברים (הושע יד ג). בכל הקרבנות נמשלו דברי תורה, מקריבין יין נסך על גבי המזבח, (קסה) שנאמר ויין לנסך רביעית ההין (במדבר טו ה), ונמשלה תורה ביין, שנאמר ושתו ביין מסכתי (משלי ט ה), (קסו) (ונמשלה תורה בלחם, שנאמר) [מקריבין לחם (קסז) על גבי המזבח], שנאמר את קרבני לחמי לאשי (במדבר כח ב), וכה"א] ונתת על השלחן לחם [פנים לפני תמיד] (שמות כה ל), ותורה נמשלה בלחם, שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה). מקריבין שמן על גבי המזבח, שנאמר סולת בלולה בשמן (ויקרא ב ה), ונמשלה תורה בשמן, שנאמר בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך (לא) [אל] יחסר (קהלת ט ח):

[יז] איש איש מבית ישראל אשר ישחט. (קסח) ר' עקיבא אומר כשהיו ישראל במדבר היו נוחרין את הבהמה ואוכלין אותה, וכאן אסרה להם, ואמר להם איש איש מבית ישראל וגו', (קסט) ואמר להם אסור לכם לשחוט חוץ מאוהל מועד. ר' ישמעאל

הערות ותקונים

(קס) זש"ה היטיבה, מובא בילקוט תהלים רמז תשס"ז בשם התנחומא: (קסא) לעשיר גדול רווק, כ"ה בכ"י רומי ורח"ס ובילקוט, ובתנחומא הנדפס דפוס ראשון דפוס קושטאנטינא ודפוס ווינציאה חסר מלת רווק, והמדפיס דפוס מאנטובה הוסיפה רק נשתבש שם ומן רווק נעשית מלת חזק, ונמצא לנכון בכ"י האמישי של אקספארד, ופי' רווק מי שאין לו אשה, ומורגל בדרז"ל רווק הדר בכרך, והערוך הביא תרגום ובחוריה כשול יכשלו ורווקי רשיעא תקלא יתקלון: (קסב) כשהאריסין באין, בדפוס ראשון דפוס קאשטאנטינא כשהשירים, ובדפוס ווינציאה כשהמכירים, ובדפוס מאנטובה הביא ג"כ כשהמכירים, והוסיף באמצע „פ"א כשהסריסים" וכן הדפיסו בכל הדפוסים כמו כן, אולם יש לתקן כשהאריסין, וכן הוא לנכון בכ"י רומי ורח"ס ובילקוט: (קסג) נטל אשה, וכ"ה בנדפס ובילקוט, ובכ"י רומי לא עשה ימים הרבה אלא נטל אשה, ובכ"י רח"ס לא עשה אלא נטל אשה: (קסד) זה הדבר, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי, וגם בכ"י רח"ס, ועל זה יסוב הדרוש, וחסר גם בנדפס: (קסה) שנאמר ויין לנסך, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס: (קסו) ונמשלה תורה בלחם, הלשון משובש, ותקנתי בפנים כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס: (קסז) על גבי המזבח, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס: (קסח) ר' עקיבא אומר, בכ"י מינכען קובץ 224 העתיק רק מאמר קטן מפ' אחרי, מכאן עד תהיו נוטלים מתוך הצאן ושוחטים, ועיין חולין דף ט"ז וי"ז, ועיין ספרי דברים פסקא ע"ה גם וי"ר פכ"ב אות ז' ר' ישמעאל ור' עקיבא וע"ש במפרשים ועיין בעץ יוסף בתנחומא אחרי אות י"א: (קסט) ואמר להם אסור לשחוט חוץ מאהל מועד, בכ"י רומי ורח"ס וכ"י מינכען חסר מן חוץ מאהל מועד עד חוץ מאהל מועד במאמר דר'

אומר כיון שאמר להם משה היו מתאוים לאכול בשר, באותה שעה הזהירו עצמן מן השחיטה, שלא לשחוט חוץ מאוהל מועד, ולמה כן, (קע) אלא שהיו להוטין עד עכשיו אחר ע"ז, ומנין שהם שוחטין לע"ז, שנאמר ולא יזבחו עוד את זבחיהם וגו' (ויקרא יז ז), כיון שבקשו ליכנס לארץ ישראל, באו אצל משה, אמרו לו רבינו אם בקשנו לאכול בשר כיצד נעשה, אמר להם לשעבר כשהייתם במדבר היה אסור לשחוט לכם חוץ מאוהל מועד, אבל כשאתם נכנסין לארץ מותר לכם לשחוט בכל מקום, שנאמר כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר לך ואמרת אוכלה בשר כי תאוה נפשך לאכול בשר (דברים יב כ), אמר להם לא כשהתרתי לכם את השחיטה תהיו נוטלים מתוך הצאן ושוחטין, אמר שלמה ודי חלב עזים ללחמך ללחם ביתך (משלי כז כז), משה מלמד לישראל ואומר להם, אם יש לכם כבשים שאתה גוזז לכסות שלך, שנאמר כבשים ללבושיך ומחיר שדה עתודים (שם שם כו), (קעא) מהו ומחיר שדה עתודים, שכל מה שאתה עושה מן העתודים הוי קונה מהם שדות, ודי חלב עזים, דייך חלב עזים ללחמך ללחום ביתך. אמר ר' עקיבא ראה היאך חס הקב"ה (קעב) על נכסיהן של צדיקים וישראל, ראה מה כתיב (קעג) (ולקחת) [וזבחת] מבקרך ומצאנך (דברים יב כא), ממה שהן יולדות, לא תהא נוטל ומקריב, אלא (קעד) ממה שהן מולידות, שנאמר כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך וגו' (שם טו יט), [ממה שהן מולידות אתה רשאי להקריב]. (קעה) אמר ר' אלעזר [בן עזריה] לימדך התורה דרך ארץ, (קעו) אם יהיה לאדם מישראל עשרה ליטרין של כסף, יהא אוכל ירק בקדירה, ואם יש לו עשרים (קעז) יהא אוכל באילפס, ואם יהיה לו שלשים יהא אוכל ליטרא בשר משבת לשבת, ואם יהיה לו חמשים יהא אוכל בשר בכל יום [ויום], וכל כך למה, כדי לחוס על נכסיהם של ישראל. אמר ר' אלעזר בן שמוע, וכשיהא לוקח משבת לשבת, (קעח) לא יקח עד שיהא נמלך בתוך ביתו, מנין שכך כתיב [כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך] ואמרת אוכלה בשר וגו' (דברים יב כ), לפיכך משה מזהירן ונותן להם רמז בשביל (קעט) שלא יהו מרבים בשחיטה:

[יח] **איש** איש מבית ישראל אשר ישחט וגו', ואל פתח אהל מועד וגו'. ישעיה אמר שוחט השור מכה איש (ישעיה סו ג), כל מי שהוא גונב שורו של חבירו ושוחטו, כאילו מכה לבעליו. ד"א שוחט השור מכה איש, (קפ) עד שלא הוקם המשכן היו כל (הבהמות) [הבמות] מותרות, [ומשהוקם המשכן נאסרו הבמות], אמר הקב"ה מי שהוא מקריב שור חוץ מאוהל מועד כמכה איש, [כאילו נפש הוא שוחט],

---

הערות ותקונים

דר' ישמעאל, וטעף על הגליון בצד הכ"י מרומי וכן נמצא לנכון גם בנדפס, ועיין בוי"ר שם ובחדושי מהרש"ם ובפי' מהרז"ו ובעץ יוסף בתנחומא שם: (קע) אלא שהיו להוטין, עיין וי"ר שם וגם וי"ר פ"ה ובב"ר פס"ה: (קעא) מהו ומחיר שדה עתודים שכל מה שאתה עושה מן העתודים הוי לוקח בהם שדות, בכ"י רומי הגי' שכר שאתה עושה מן העתודים, והגם לפי משמעות הכתוב מחיר שדה משמע כל מה שאתה עושה מן השדה הוי לוקח בהם עתודים, וראיתי בילקוט משלי רמז תתקס"א שהביא מגמרא חולין פ"י ומחלב שדה עתודים לעולם ימכור אדם שדה ויקח עתודים ואל ימכור עתודים ויקח שדה, והנה בילקוט נרשם שם בצדו חולין פ"י ולא נרשם הדף כבשאר מקומות, כי הדפים נוספו מאת המדפיסים, ובראותו חולין פ"י חפש ולא מצא, אולם צ"ל חולין פ"ו והוא בדף פ"ד ע"א ומ"ש בילקוט ומחלב שדה צ"ל ומחיר שדה: (קעב) על נכסיהן של צדיקים, בנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא כתוב על מחייהם, והמדפיס דפוס מאנטובה הוסיף באמצע „ס"א נכסיהן" אולם בדפוסים אחרונים הגיהו להיפך, היינו הדפיסו הגי' נכסיהן והוסיפו „ס"א מחייהם": (קעג) ולקחת מבקרך, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובקרא כתיב וזבחת מבקרך: (קעד) ממה שהן מולידות, כ"ה בכ"י רומי ורה"ס ובנדפס: (קעה) אמר ר' אלעזר, הוספתי „בן עזריה" כמו שהוא בכ"י רומי ורה"ס ובנדפס ובחולין שם: (קעו) אם יהיה לאדם מישראל עשרה ליטרין, עיין בגמרא חולין שם בסגנון אחר: (קעז) יהא אוכל באילפס, עיין ערוך ערך לפס שפי' ביוני λοπας סיר וקדרה ומחבת: (קעח) לא יקח עד שיהא נמלך בתוך ביתו, כ"ה בכ"י רומי ורה"ס ובנדפס, ועיין בגמרא בבלי חולין שם, ששם איתא באופן אחר כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך [וגו'] למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתאבון, ורש"י דברים י"ב כ' על פסוק כי ירחיב כתב למדה תורה דרך ארץ שלא יתאוה אדם לאכול בשר אלא מתוך רחבת ידים ועושר ע"כ. וכן הוספתי רישא דקרא כי ירחיב: (קעט) שלא יהו מרבין בשחיטה, כ"ה גם בכ"י רומי ורה"ס, ובנדפס הגי' שלא יהו מרבין באכילה ושתיה: (קפ) עד שלא הוקם המשכן היו כל הבמות מותרות,

כן

שנאמר דם יחשב [לאיש ההוא דם שפך] (ויקרא יז ד), וכל מי שהוא שוחט במשכן [מכבדני, שנאמר זובח תודה] יכבדנני (תהלים נ כג), ומה שכר אני פורע לו, כשאבי. ישועה לישראל הוא זוכה לראות בה, שנאמר ושם דרך אראנו בישע אלהים (שם שם). (קפא) אמר ר' אבהו כל ישועה שבאה לישראל היא של הקב"ה, שנאמר עמו אנכי בצרה [וגו' ואראהו בישועתי] (שם צא טו טז), רבונו של עולם הואיל ואמרת עמו אנכי בצרה, כביכול הוא נושע, הושיעה ימינך ועננו (שם ס ז), שאם אתה עונה אותנו הישועה שלך היא, שנאמר ולכה לישועתה לנו (שם פ ג). (קפב) אמר ר' ברכיה הכהן [בירבי] ראה מה כתיב גילי מאוד בת ציון וגו' צדיק ונושע (זכריה ט ט), ומושיע אין כתיב כאן, אלא ונושע, וכן הוא [אומר] אמרו לבת ציון הנה ישעך בא (ישעיה סב יא), מושיעך אין כתיב כאן, אלא ישעך, [כביכול הוא נושע]. (קפג) אמר ר' מאיר ויושע ה' ביום ההוא (שמות יד ל), ויושע כתיב כביכול כשישראל נגאלין הוא נגאל. אמר ר' מאיר משה מקלס כנסת ישראל, אשריך ישראל מי כמוך עם [נושע בה'] (דברים לג כט), (קפד) עם הושיע ה' אין כתיב כאן, אלא עם נושע בה', משל לאדם שהיה לו סאה של חטים של מעשר שני, מהו עושה, נותן מעות ופודה, כך ישראל במה הם נפדים, כביכול בהקב"ה, עם נושע בה', אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה הייתם נושעים על ידי בשר ודם, במצרים על ידי משה ואהרן, בימי סיסרא על ידי ברק ודבורה, במדינים על ידי שמגר בן ענת, וכן על ידי השופטים, (קפה) [ועל ידי שהיו בשר ודם הייתם חוזרים ומשתעבדים], אבל לעתיד לבא אני בעצמי גואל אתכם, ושוב אין אתם משתעבדין, שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מה יז):

חסלת פרשת אחרי

פרשת קדשים

[א] וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדשים תהיו [כי קדוש אני ה' אלהיכם] (ויקרא יט א ב), (א) זש"ה ויגבה ה' צבאות במשפט [והאל הקדוש נקדש בצדקה] (ישעיה ה טז), אימתי נעשה הקב"ה גבוה בעולמו, כשיעשה דין ומשפט באומות העולם, שנאמר נצב לריב ה' ועומד לדין עמים (שם ג יג), ואומר (חזי) [חזה] הוית עד (דיכורסוון) [די כרסון] רמיו (דניאל ז ט), (ב) מהו (כורסון) [כרסון], וכי כסאות הרבה הן, (ג) והכתיב ואראה את ה' יושב על כסא (ישעיה ו א), מהו כורסון, ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא חד אמר כורסון זה הכסא (ד) ואפיפורין שלו

הערות ותקונים

כן תקנתי, ובמשנה זבחים דף קיב ע"ב איתא כך עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות, ומשהוקם המשכן נאסרו הבמות ועבודה בכהנים: (קפא) אמר ר' אבהו כו' שנאמר עמו אנכי בצרה, עיין שמות רבה סוף פ"ל וש"נ: (קפב) אמר ר' ברכיה הכהן בירבי, מלת בירבי הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס, והמאמר מובא בילקוט זכריה רמז תקע"ז בשם התנחומא, ובילקוט שם בטעות בר רבי, ונ"ל בירבי, ופי' גדול הדור, וכן מובא בילקוט שמואל סוף רמז פ"א ורמז פ"ב בשם התנחומא: (קפג) אמר ר' מאיר ויושע ה' ביום ההוא ויושע כתיב, ר"ל קרי וַיִּוָּשַׁע כביכול נושע אתם שעד עתה לא הכירו גדלו ועתה ע"י יציאת מצרים וקריעת ים סוף הכירו. ובמדרש במ"ר פ"ב אות ב' ויושע כתיב נ"ל ויושע כתיב, ובילקוט שמואל שם אמר ר' נ"ל אמר ר' מאיר: (קפד) עם הושיע ה' אין כתיב כאן, בכ"י רומי הגירסא בישראל אין כתיב כאן, ובכ"י רח"ס ובילקוט הגירסא נה' אין כתיב כאן אלא בה', ובנדפס עם הושע בה' אין כתיב כאן אלא עם נושע בה': (קפה) ועל ידי שהיו בשר ודם, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס ובילקוט זכריה שם:

(א) זש"ה ויגבה ה', התחלת המאמר מובא בילקוט ישעיה רמז רס"ם בשם התנחומא, ומן חזה הוית עד די כרסון דמוי מובא בילקוט ישעיה רמז רס"ד ג"כ בשם התנחומא: (ב) מהו כרסון, וכי כסאות הרבה הן עד תדע שכך הוא היה חסר בנדפס ונוסף מהמדפיס ממנטובה: (ג) והכתיב ואראה את ה', המדפיס ממנטובה הוסיף עוד וכתיב מלך יושב על כסא דין (משלי כ ח): (ד) ואפיפורין שלו, וכ"ה בכ"י רח"ס ורומי וכן בנדפס אשר הוסיף המנטובי, ומלות הדום רגליו ליתא שם, כי זה מהמעתיק בכ"י אקספארד לפרש מלת ואפיפורין, אולם המלה משובשת וכן בהרבה מקומות בדברי חז"ל ונ"ל אפיפודין, והמלה יונית

פי'

(הדום רגליו), (ה) וחד אמר אלו כסאות של אומות העולם שעתיד הקב"ה להפכן, שנאמר והפכתי (את) כסא ממלכות והשמדתי חוזק ממלכות הגוים (חגי ב כב).(ו) תדע [לך] שכן הוא, כורסון יתיב אין כתיב כאן, אלא רמיו, וכתיב סוס ורוכבו רמה בים (שמות טו א). ורבנן אמרין מהו כורסון, לעתיד לבא הקב"ה יושב, והמלאכים נותנים כסאות לגדולי ישראל והם יושבים, (ז) והקב"ה יושב כאב ב"ד עמהם, ודנין לאומות העולם, שנאמר ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו (ישעיה ג יד), על זקני עמו אין כתיב כאן, אלא עם זקני, מלמד שהקב"ה יושב עם הזקנים ושרי ישראל ודן לאומות העולם, ומי הן אלו כסאות בית דוד וזקני ישראל, שנאמר כי שם ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד (תהלים קכב ה). (ח) אמר ר' פנחס בשם ר' חלקיה [הדרומי] בשם ר' ראובן אם אתה אומר כי שם ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד, ומה ועתיק יומין יתיב (דניאל ז ט), שהוא יושב ביניהם כאב בית דין, ודן עמהם את האומות, לפיכך כתיב עד (דיכורסוון) [די כרסון] רמיו. מהו ושער (רישיה) [ראשה] כעמר (נקי) [נקא] (דניאל שם), שהקב"ה מנקה את עצמו מאומות העולם, ופורע להם שכר מצות קלות שעשו בעולם הזה, כדי לדון אותן ולחייבן בעולם הבא, כדי שלא יהא להם פתחון פה, ולא ימצא להם זכות, שנאמר ומה יענה מלאכי גוי כי ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו (ישעיה יד לב), ומיד הוא עושה בהם את הדין, באותה שעה הקב"ה נעשה גבוה בעולמו, (ט) שנאמר ויגבה ה' צבאות במשפט [והאל הקדוש נקדש בצדקה] (שם ה טז), מהו והאל הקדוש נקדש בצדקה, שהוא מתקדש בעולמו בצדקה שהוא מלמד על ישראל, שנאמר אני מדבר בצדקה (שם סג א), אמר הקב"ה לישראל אני מתקדש בך, שנאמר כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי והקדישו את קדוש יעקב וגו' (שם כט כג), וכן הוא אומר ישראל אשר בך אתפאר (שם מט ג), ואתם מתקדשים בי, ואני מתקדש בכם, שנאמר [והתקדשתם] והייתם קדושים כי קדוש אני (ויקרא יא מד):

[ב] (י) ד"א קדושים תהיו. א"ל הקב"ה לישראל, עד שלא בראתי את עולמי היו מלאכי השרת מקלסין אותי בכם, ומקדשין אותי בכם, ואומרים ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם (דה"א טז לו), כיון שנברא אדם הראשון, אמרו המלאכים רבונו של עולם זה הוא שאנו מקלסין אותך בשמו, (יא) אמר להם [לאו] גנב הוא זה, שנאמר ותאכל מן העץ אשר צויתיך וגו' (בראשית ג יז), בא נח אמרו לו זה הוא, (יא) אמר להם [לאו] זה שיכור הוא, שנאמר וישת מן היין וישכר וגו' (שם ט כא), בא אברהם אמרו לו זה הוא, (יב) אמר להם זה גר הוא, בא יצחק אמרו לו זה הוא, אמר להם זה אוהב את שונאי, שנאמר ויאהב יצחק את עשו (שם כה כח), כיון שבא יעקב אמרו לו זה הוא, אמר להן הן, וכן הוא אומר לא יקרא שמך עוד יעקב וגו' (שם לה י)

הערות ותקונים

ὑποπόδιον פי' כסא של רגלים הדום רגל (פוסבאנק): (ה) וחד אמר אלו כסאות של אומות העולם, מובא בילקוט דניאל רמז אלף ס"ד, ונרשם שם „מדרש" וצ"ל תנחומא: (ו) תדע לך שכן הוא כו', כן יש לתקן בנדפס: (ז) והקב"ה יושב כאב בית דין עמהם, עיין שמ"ר פ"ה אות י"ב ר' אבין אמר עתיד הקב"ה להושיב את זקני ישראל כגורן והוא יושב בראש כולן כאב בית דין, וע"ש בחדושי הרש"ש: (ח) אמר ר' פנחס בשם ר' חלקיה הדרומי בשם ר' ראובן, מלת הדרומי הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס, ובמקום בשם ר' ראובן כתוב בדפוס קושטאנטינא ודפוס ווינציא בשם ר' מאיר, אולם בדפוס מאנטובה השמיט המלות „בשם ר' מאיר" ובכ"י תמימי של אקספארד כתוב לנכון בשם ר' ראובן, ובילקוט דניאל השמיט מלת הדרומי גם מלות בשם ר' ראובן, ופי' הדרומי מאנשי דרום: (ט) שנאמר ויגבה ה' צבאות כו' שהוא מתקדש בעולמו, מובא בילקוט קדושים רמז תר"ד בשם התנחומא: (י) ד"א קדושים, א"ל הקב"ה לישראל ומובא בילקוט שם ובטעות שם סיים שנאמר קדושים תהיו כי קדוש אני וצ"ל שנאמר והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני ואח"כ מתחיל ד"א קדושים תהיו: (יא) אמר להם [לאו] גנב הוא כו' א"ל [לאו] שיכור הוא, בכ"י רומי ובכ"י רח"ס כתוב בכולם אמר להם „לאו" ובכתבי יד הנ"ל אחר אמר להם לאו שיכור הוא כתוב בכ"י רומי מתיספים הוא, ובכ"י רח"ס מתיפתוים הוא, וכן חסר בילקוט ובנדפס (אות ב') ובכ"י תמימי של אקספארד: (יב) אמר להם זה גר הוא, כן הוא גם בנדפס דפוס ראשון של קושטאנטינא ודפוס ווינציא וכן בכ"י התמימי של אקספארד אמר להן, לאו, זה גר הוא, אולם בדפוס מאנטובה אחר המלות אמר להן זה גר נוסף „גוי הוא שיצא ממנו ישמעאל" וכן הוא בכל הדפוסים שלאחריו, ומהם הסגירו מלת „גוי" ויש למחוק

הוספה

ונקראו כל ישראל בשמו, באותה שעה קידש הקדוש ברוך הוא אותן על שמו, שנאמר ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מט ג), א"ל הקב"ה הואיל ולשמי נתקדשתם, עד שלא בראתי את עולמי היו קדושים כשם שאני קדוש, שנאמר קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם. למה הדבר דומה למלך שקידש אשה אמר לה הואיל ונתקדשת לשמי, אני מלך ואת מלכה, כשם שהוא כבודי כך הוא כבודך, למה שאת אשתי, כך אמר הקב"ה למשה לך קדש את ישראל, שנאמר לך אל העם וקדשתם היום ומחר (שמות יט י), קידשם (יג) [בא] הקב"ה ואמר להם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות יט ו), למה כי קדוש אני, ואף אתם תהיו קדושים כשם שקידשתם אותי, שנאמר דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו וגו', אמר להם הקב"ה אם זכיתם תקראו עדת קדושים, לא זכיתם, תקראו עדה רעה, עד מתי לעדה הרעה הזאת וגו' (במדבר יד כז):

[ג] **דבר** אל כל עדת בני ישראל. (יד) מה ראה לומר הפרשה הזו בכינוס, למה לא אמר דבר אל בני ישראל כשאר פרשיות, אלא אל כל עדת, (טו) לפי שכל הדברות כלולין בתוכה, כיצד בדברות כתיב אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), וכאן אני ה' אלהיכם (ויקרא יט ב), בדברות כתיב לא יהיה לך (שמות שם ג), וכאן אל תפנו אל האלילים (ויקרא שם ד), בדברות כתיב לא תשא (שמות שם ז), וכאן לא תשבעו בשמי לשקר (ויקרא שם יב), בדברות כתיב זכור [את יום השבת] (שמות שם ח), וכאן כתיב את שבתותי תשמורו (ויקרא שם ג), בדברות כתיב כבד את אביך ואת אמך (שמות שם יב), וכאן כתיב איש אמו ואביו תיראו (ויקרא שם ג), בדברות כתיב לא תרצח (שמות שם יג), וכאן כתיב לא תעמוד על דם רעך (ויקרא שם טז), בדברות כתיב לא תנאף (שמות שם יד), וכאן כתיב קדושים תהיו (ויקרא שם ב), בדברות כתיב לא תגנוב (שמות שם טו), וכאן כתיב לא תגנובו (ויקרא שם יא), בדברות כתיב לא תענה (שמות שם טו), וכאן כתיב לא תלך רכיל בעמך (ויקרא שם טז), בדברות כתיב לא תחמוד (שמות שם טז), וכאן כתיב לא תעשוק את רעך ולא תגזול (ויקרא שם יג), הוי [למה אמר לו הקב"ה לומר את הפרשה הזו בכינוס] שכל הדברות כלולין בתוכה, לכך נאמר דבר אל כל עדת בני ישראל:

[ד] [**ד"א** דבר אל כל עדת בני ישראל] קדושים תהיו כי קדוש אני. א"ל הקב"ה היו קדושים כשם שאני קדוש בכל דבר, ראה מה כתיב כי אלהים קדושים הוא (יהושע כד יט), מהו כי אלהים קדושים הוא, פסוק זה פתח הוא למינין שנראה כשתי רשויות, (טז) שאלו המינין את ר' שמלאי מהו כי אלהים קדושים, אין אתם אומרים שהוא רשות אחד, הרי שתי רשויות הן, אמר להם שוטים שבעולם [ראו מה כתיב כי אלהים קדושים הוא], אילו אמר כי אלהים קדושים הם, אתם אומרים שתי רשויות הם, [ומה אלהים קדושים], (יז) אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא מהו קדושים הוא, שהוא קדוש בכל מיני קדושות, כיצד אמר ר' אחא בר חנינא דבורו בקדושה, שנאמר אלהים דבר בקדשו (תהלים ס ח), דרכו בקדושה, שנאמר אלהים בקדש

הערות ותקונים

הוספת המנטובי, שכל המוסיף גורע: (יג) בא הקב"ה, מלת בא הוספתי כמו שהוא בילקוט שם: (יד) מה ראה לומר הפרשה הזו בכינוס, ר"ל בהקהל, ובוי"ר פכ"ד אות ה' תני ר' חייא פרשה זו נאמרה בהקהל מפני שרוב גופי תורה תלוין בה, וכוונת הדורש תני ר' חייא להספרא, כי כן הוא בספרא ריש קדושים. והעירותי במקום אחר כי כוון תמיד כאשר כתב תני ר' חייא אל הספרא: (טו) לפי שכל הדברות כלולין בתוכה, זו מאמר ר' לוי בוי"ר שם ר' לוי אמר מפני שעשרת הדברות כלולין בתוכה: (טז) שאלו המינין את ר' שמלאי, בירושלמי ברכות ריש פ"ט (דף יב ע"ד) ובב"ר פ"ח אות ט' נמצא איזה שאלות ששאלו המינים את ר' שמלאי ואחת מהן מה הוא דין דכתיב כי אלהים קדושים הוא, אמר להן קדושים המה אין כתיב אלא קדושים הוא. ובירושלמי שם מסיים (והסר בב"ר) אמרו לו תלמידיו רבי לאלו דחית בקנה ולנו מה אתה משיב אמר ר' יצחק קדוש בכל מיני קדושות דאמר ר' יודן בשם ר' אחא הקב"ה דרכו בקדושה דבורו בקדושה וישובו בקדושה חשיפת זרועו בקדושה, אלהים נורא ואדיר בקדושה, והביא שם ראיות מהכתובים. והמאמר מירושלמי מובא בילקוט יהושע רמז ל"ג וגורס אמר ר' אחא האלמוני במקום אמר ר' יצחק, וכן אמר ר' אחא בשם ר' חנינא במקום דאמר ר' יודן בשם ר' אחא: (יז) אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא, בנדפס נאמר אמר ר' ברכיה לבד, אולם בכ"י חמישי של אקספארד כתוב בשם ר' אבא, והשמיט המדפיס. ובכ"י רומי ורח"ס כתוב בשם ר' אבא האלוס, ועיין בהערה שלפניה מה שהביא הילקוט ר' אחא האלמוני. ולדעתי בירושלמי המלות אמר ר' יצחק הם בטעות, וגם בילקוט אמר ר' אחא האלמוני הוא בטעות

דרכך (תהלים עז יד), נראה בקדושה, שנאמר כן בקדש חזיתיך (שם סג ג), קילוסו בקדושה, שנאמר מי כמוכה נאדר בקדש (שמות טו יא). חשיפת זרועו בקדושה, שנאמר חשף ה' וגו' (ישעיה נב י), הוי קדושים הוא, שהוא קדוש בכל מיני קדושות:

[ה] קדושים תהיו. למה כי קדוש אני, (יח) לפי שהדבקתי אתכם במתני, שנאמר כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש וגו' (ירמיה יג יא), אמר להם הקב"ה לישראל איני כבשר ודם, מלך בשר ודם אין רשות לבריות להקראות בשמו, תדע לך שבשעה שאדם מבקש לקטרג את חבירו, קורא לו (יט) אגוסטה פלוני, ואין לו חיים, אבל ישראל נקראו על שמו של הקב"ה, נקרא אלהים, וקרא לישראל אלהים, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פב ו), נקרא חכם, שנאמר חכם לבב ואמיץ כח (איוב ט ד), וקרא לישראל חכם, שנאמר רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה (דברים ד ו), נקרא דוד, שנאמר דודי צח ואדום (שה"ש ה י), וקרא להם דודים, שנאמר אכלו רעים שתו ושכרו דודים (שם שם א), נקרא בחור, שנאמר בחור כארזים (שם שם טו), וקרא להם בחורים, שנאמר (כי) בך בחר [ה' אלהיך] (דברים ז א), נקרא חסיד, שנאמר כי חסיד [אני] נאום ה' (ירמיה ג יב), (כ) וקרא להם חסידים, שנאמר אספו לי חסידי (תהלים נ ה), נקרא קדוש, שנאמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות (ישעיה ו ג), וקרא לישראל קדושים, [שנאמר קדושים תהיו], אמר הקב"ה בעולם הזה נקראתם קדושים, (כא) ובעולם הבא והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו (ישעיה ד ג):

[ו] (כב) קדושים תהיו. (כג) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא אמר ר' ראובן מהו דכתיב ואשמע אחרי קול רעש גדול (יחזקאל ג יב), מהו אחרי, אחרי שקילסתי אני וחבירי שמעתי מלאכי השרת שקילסוהו, (כד) ואמרו ברוך כבוד ה' ממקומו (שם), ואומר ברן יחד כוכבי בוקר (איוב לח ז), והדר ויריעו כל בני אלהים (שם), (כה) אמר ר' מני לא תהא קריית שמע קלה בעיניך, מפני שיש בה רמ"ח תיבות, כנגד אברים

הערות ותקונים

בטעות, וצ"ל אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא כמו שהוא לפנינו בתנחומא, ואח"כ צ"ל בירושלמי דאמר ר' אחא בר חנינא כמו שהביא הילקוט רק בטעות בשם ר' חנינא וצ"ל בר חנינא, ובנדפס נשמטו המלות כיצד אמר ר' אחא בר חנינא. גם חסר בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא שורה אחת ותיקן המדפיס ממנטובה, ושם הגי' דבורו בקדושה שנאמר הליכות אלי מלכי בקדש, ותקן דבורו בקדושה שנאמר [אלהים דבר בקדשו, דרכו בקדושה שנאמר אלהים בקודש דרכך, הלוכו בקדושה שנאמר] הליכות אלי מלכי בקדש: (יח) לפי שהדבקתי אתכם במתני, מובא בילקוט רמז תר"ד, והגיון תנחומא בראש הרמז מוסב גם על זה, ובילקוט נוסף זש"ה ואתם הדבקים בה', וכתיב כי כאשר ידבק האזור, וכן מובא בילקוט ירמיה רמז רנ"א בשם התנחומא ושם מתחיל בפסוק כי כאשר ידבק האזור: (יט) אגוסטה, וכן בריש ב"ר מלך בשר ודם אין נקרא בשמו קיסר אגוסטא ואם נקרא בשמו ממיתין אותו. והוראת המלה Augusta היא תוארי הכבוד למלכי רומי עיין ערוך השלם ערך אגוסטא: (כ) וקרא להם חסידים, עד וקרא לישראל קדושים חסר בנדפס דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא ותיקן המדפיס דפוס מאנטובה: (כא) ובעולם הבא והיה הנשאר בציון, בכ"י רומי ורח"ש הגי' ואף לעתיד לבוא כל אחד מהם יאמר לו קדוש שנאמר והיה הנשאר בציון וגו', גם נמצא שם בסוף „כך דרש רבי תנחומא": (כב) קדושים תהיו אמר ר' פנחס מכאן עד התחלת אות ז' חסר בכ"י רומי ונמצא לנכון גם בכ"י רח"ש: (כג) אמר ר' פנחס, התחלת המאמר מובא בילקוט יחזקאל רמז שמ"א בשם התנחומא: (כד) ואמרו ברוך כבוד ה' ממקומו ואומר ברן יחד וגו', אחר סיום הכתוב ברוך כבוד ה' ממקומו ובין התחלת ואומר ברן יחד נמצא הוספה בתנחומא הנדפס אות ו' וז"ל תדע לך שבשעה שעלה משה למרום שמע קול מלאכי השרת מקלסין כן ירד ולמד את ישראל שיהו אומרין כן בלחישה ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. אמר ר' שמואל ב"ר נחמני ראה מה כתיב שם בעמדם תרפינה כנפיהם (יחזקאל א כד), מי ששומע בעמדם סבור שיש ישיבה למעלה, אלא הכל בעמידה שנאמר שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה ו ב), וכן הוא אומר קרבת על חד מן קאמיא (דניאל ז טז), וכן ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו (מ"א כב יט), ומאי בעמדם תרפינה כנפיהם משישראל מקלסין מלאכי השרת מרפין כנפיהם עומדים מלומר שירה שבכנפיהם אומרים שירה, ע"כ. ואחר זה סיים וכן הוא אומר ברן יחד כוכבי בקר, והוספה הזאת נובעת מן ב"ר פס"ה אות כ"א ובנשמטן שם, וע"ש בפי' מהרז"ו שכתב כי המדרש נשתבש מאד ולקה בחסר ובחלוף ע"ש: (כה) אמר ר' מני לא תהא קרית שמע קלה בעיניך, מובא בשבלי הלקט כ"י ערוגה א' סי' מ"ו בשם התנחומא, וכן מובא בתניא רבתי סי' ד':

ומהם

שבאדם, (כו) ומהם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, אמר הקב"ה אם שמרתם שלי לקרותה כתיקנה, אף אני אשמור את שלכם, לכך דוד מקלס שמרני כאישון בת עין (תהלים יז ח), א"ל הקב"ה שמר מצותי וחיה (משלי ד ד). (כז) אמר ר' שמעון בן חלפתא למה הדבר דומה, לאדם שהוא בגליל ויש לו כרם ביהודה, ואחד ביהודה ויש לו כרם בגליל, אותו שבגליל הולך ליהודה לעדר את כרמו, אותו שביהודה הולך לגליל לעדר את כרמו, עמדו זה עם זה, אמרו זה לזה, עד שתבא אתה למקומי שמור שלי בתחומך, ואני אשמור שלך בתחומי, כך אמר דוד שמרני כאישון בית עין, אמר לו הקב"ה שמר מצותי וחיה, כך אמר הקב"ה לישראל, שמרו מצותי, מצות קריית שמע שחרית וערבית, ואני משמר אתכם, שנאמר ה' ישמרך מכל רע ישמר את נפשך (תהלים קכא ז):

[ז] **וכי** תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וגו' (ויקרא יט כג), (כח) זש"ה ועתה לא כימים הראשונים וגו' כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה וגו' (זכריה ח יא יב), מהו לא כימים הראשונים, כיון שיצאו ישראל ממצרים, והיו מהלכין במדבר, (כט) והוריד להם את המן, והגיז להם שליו, והעלה להם את הבאר, והיה כל שבט ושבט עשה לו אמת המים, [וממשיכה מן הבאר], ומכניסה אצלו, והיה [כל אחד ואחד] נוטע (ל) תאנים וגפנים ורמונים, ועושין פירות בני יומן, כשם שהיה מתחילת ברייתו של עולם, עץ פרי עשה פרי למינו (בראשית א יא), (לא) אילו זכו בני אדם, עד עכשיו כך היה, אדם נוטע אילן ועשה פירות מיד, כיון שחטא אדם נתקללה האדמה שנאמר ארורה האדמה בעבורך (שם ג יז), מכאן ואילך בעצבון תאכלנה כל ימי חייך (שם), (לב) זרע חטים וצמחה דרדרים, שנאמר וקוץ ודרדר תצמיח לך (שם שם יח), כשיצאו ממצרים העלה להם [הקב"ה] את הבאר, והיו נוטעין על מימיה, והיו האילנות עושי פירות בני יומן, משנסתלקה הבאר [נסתלקה הטובה] מה כתיב שם, לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון (במדבר כ ה), א"ל הקב"ה למשה, אמור להם לישראל כשתכנסו לארץ ישראל אני מחזיר לכם את כל הטובה, שנאמר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו' ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון וגו' ארץ אשר לא במסכנות וגו' (דברים ח ז ח ט), כיון שבאו לארץ ישראל התחילו חוטאים, שנאמר ותבאו ותטמאו את ארצי וגו' (ירמיה ב ז), ולא היתה עושה פירות כראוי, היו זורעין הרבה ומביאין מעט, (לג) שנאמר זרעתם הרבה והבא מעט (חגי א ו), למה (לד) שביטלו את הביכורים, אכול ואין לשבעה (שם), משבטל (הביכורים) לחם הפנים, שתו ואין לשכרה (שם), משבטל ניסוך היין, לבוש (ולא) [ואין] לחום לו (שם), משבטלו בגדי כהונה, והמשתכר משתכר אל צרור נקוב (שם), משבטלו עושי צדקה. שכר האדם לא נהיה (זכריה ח י), משבטלו עולי רגלים, ושכר הבהמה איננה (שם), משבטלו הקרבנות, אבל לעתיד לבא אין הקב"ה

הערות ותקונים

(כג) ומהם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, הכוונה כמו שיובאר בשבלי הלקט ובתניא רבתי וז"ל ואם תאמר הרי בשלשה פרשיות שבקרית שמע יש רל"ט תיבות וכשאתה מוסיף עליהם בשכמל"ו שהם שש תיבות הרי רמ"ה ואנו אומרים רמ"ח בתשובת הגאונים תירץ רב דניאל גאון ז"ל רמ"ה תיבות יש בק"ש הוסיף עליהם אל מלך נאמן שהן שלש תיבות יעלו למנין רמ"ח, ועיין אבודרהם סדר שחרית של חול דפוס פראג דף כל ע"ב: (כז) אמר ר' שמעון בן חלפתא למה הדבר דומה כו', במדרש דברים רבה פ' ראה פ"ד אות ד' ד"א אמר ר' שמעון למה הדבר דומה לשני בני אדם אחד היה לו כרם בגליל ואחד וכו', כך אמר הקב"ה, המסדר קצר בלשונו והליג מלת „וכו'". והמאמר בשלימותו הוא לפנינו בתנחומא, ועיין גם בשו"ט מזמור י"ז בפסוק הפלה חסדיך, ושם הוא בשם ר' חייא: (כח) זש"ה ועתה, מובא בילקוט חגי רמז תקס"ז וגרסה בלא מדרש בטעות וצריך לציין תנחומא. מכאן ואילך נמצא גם בכ"י רומי, עיין לעיל הערה כ"ב: (כט) הוריד להם את המן, בכ"י רומי ורח"ס מובא ראיה מן הכתוב שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, וכן על והגיז להם שליו מובא וכן הוא אומר ויגז שלוים מן הים, ועל העלה להם את הבאר מובא וכן הוא אומר עלי באר ענו לה: (ל) תאנים וגפנים ורמונים, בכ"י רומי ורח"ס ובילקוט חגי שם נוסף ותפוחים, ובנדפס חסר גם מלת „וגפנים": (לא) אילו זכו בני אדם עד חטא אדם, חסר בנדפס גם אני' שם משונה: (לב) זרע חטים וצמחה דרדרים, בכ"י רומי ורח"ס זורעים ונעשים קוצים ודרדרים: (לג) שנאמר זרעתם הרבה והבא מעט, זה חסר בנדפס: (לד) שבטלו הביכורים, בנדפס כתוב „וכו'" כדאיתא

עושה כן, שנאמר ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה נאום ה' צבאות, כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו טלם והנחלתי את שארית העם הזה את כל אלה וגו' (זכריה ח' י"א י"ב):

[ח] כי תבואו אל הארץ ונטעתם. (לה) אמר להם הקב"ה לישראל, אעפ"י שתמצאו אותה מליאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע, אלא הוו זהירין בנטיעות, שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל, כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים, אף אתם נטעו לבניכם, שלא יאמר אדם אני זקן ולמחר אני מת, ולמה אני יגע בשביל אחרים, אמר שלמה את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם [נתן בלבם] (קהלת ג' י"א), (לו) העלם כתיב, למה אילולי שהעלים הקב"ה מבני אדם יום המיתה, לא היה אדם לא בונה, ולא נוטע, שהיה אומר למחר אני מת, למה אני עומד ליגע בשביל אחרים, לפיכך העלים הקב"ה לבות בני אדם מן המיתה, שיהא אדם בונה ונוטע, זכה [יהיה] לו, לא זכה לאחרים. (לז) מעשה באדרינוס המלך שהיה עובר למלחמה, והיה הולך עם גייסות שלו להלחם עם מדינה אחת שמרדה בו, ומצא זקן אחד שהיה נוטע נטיעות של תאנים, א"ל אדרינוס אתה זקן עומד וטורח ומתייגע לאחרים, א"ל לאדרינוס אדוני המלך, הריני נוטע אם אזכה אוכל מפירות נטיעתי, ואם לאו יאכלו בני, עשה שלש שנים במלחמה, וחזר לאחר שלש שנים, מה עשה אותו זקן, (*לז) נטל כלכלה ומילא אותה ביכורים של תאנים יפות, וקירב לפני אדרינוס, א"ל אדוני המלך קבל אלו התאנים, שאני הוא אותו זקן שמצאת בהילוכך, ואמרת אתה זקן מה אתה מצטער ומתייגע לאחרים, הרי כבר זיכני הקב"ה לאכול מפירות נטיעותי, ואלו בתוך הכלכלה מהם, אמר אדרינוס לעבדיו, טלו אותה ממנו ומלאוה אותה זהובים, ועשו כך, נטל הזקן את הכלכלה מלאה זהובים, והתחיל הולך ומשתבח בביתו לאשתו ולבניו, וסח להם את המעשה, היתה שכינתו עומדת שם שמעה מה אמר הזקן, אמרה לבעלה כל בני אדם הולכים, והקב"ה נותן להם, ומזמן להם טובה, ואתה יושב בביתך חשוך באופל, הרי [שכן] שלנו כיבד את המלך בכלכלה של תאנים, ומילא אותה לו זהובים, ואתה עמוד וטול סל גדול, ומילא אותו מיני מגדים מן תפוחים ותאנים, ושאר מיני פירות יפים, שהוא אוהב אותן הרבה, לך וכיבדו בהן, אולי ימלא אותו לך זהובים, כמו שעשה לשכננו הזקן, הלך ושמע לאשתו ונטל סל גדול ומילא אותו תפוחים ותאנים, וטען על כתיפו, וקירב לפני המלך (לח) בקופנדר, ואמר לו אדוני המלך שמעתי שאתה אוהב את הפירות, ובאתי לכבדך בתאנים ותפוחים, אמר המלך (לט) (לסדריוטין) [לסרדיוטין], טלו הסל וטפחו לו על פניו, (מ) וכן עשו וטפחו

הערות ותקונים

כדאיתא לעיל". וזה קצר המדפים ממכתובה ורשם „כו' לעיל דף מב ע"ב" וכוונתו לסוף תלוה, אולם בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא גם בכ"י החמישי של אקספארד כתוב פה המאמר במלואו כמו שהוא בהכ"י שלפנינו: (לה) אמר להם הקב"ה לישראל, מכאן עד סוף אות ט' חסר בכ"י רומי ומובא בילקוט קהלת רמז תתקס"ט במאמר המתחיל אלולי שהעלים הקב"ה מבני אדם יום המיתה. וחסר שם הציון תנחומא, וראש הרמז המתחיל נבוכדנצר אמר, הוא מן קה"ר פ"ג בפסוק את הכל עשה יפה בעתו, וכן המאמר השני אמר ר' ברכיה בשם ר' נתן, הוא ג"כ מן קה"ר שם (ושם הגירסא ר' ברכיה ור' אבהו בשם ר' יונתן) ומן המאמר ד"א הוא מן התנחומא שלפנינו: (לו) העלם כתיב, חסר וי"ו: (לז) מעשה באדרינוס המלך, הוא המלך Hadrian והמאמר מובא בילקוט קהלת שם וכן בילקוט קדשים רמז תרס"ו בשם התנחומא במאמר המתחיל לישנא אחרינא א"ל אנדרינוס אתה זקן, והילקוט הביא בתחלה התחלת המאמר מן וי"ר פכ"ה אות ה' וכן הוא בקה"ר פ"ב בפסוק וסבותי אני שמובא שם אדרינוס שחיק עצמות הוה עבר באלין שבילייא דטבריא, ואחר זה הביא בשם התנחומא והוסיף „לישנא אחרינא": (*לז) נטל כלכלה, בנדפס סלסלה, בטעות, ובכ"י חמישי מאקספארד נאמר נכון כלכלה: (לח) בקופנדר, ובכ"י רח"ס בקומפנדר, (ובכ"י רומי חסר כל המאמר כמו שהבאתי בהערה ל"ה), והמלה מורגלת בדברי רז"ל גם בחסרון המ"ס, והמלה רומית Compendiaria פי' שביל המקצר את הדרך (זייטענוועג), ובילקוט קדושים וקהלת שם השמיט המלה: (לט) לסדריוטין, וכן הוא בכ"י רח"ס, ותקנתי לסרדיוטין, ונשמטה הטית ברוב המקומות בדברי רז"ל והיא המלה סטרטיוטין ביוני στρατιώτης פי' איש צבא ושר צבא, ובילקוט קהלת שם אמר המלך לאסטרון נ"ל לאסטרטיון, ובילקוט קדושים שם לסרדיוטי: (מ) וכן עשו וטפחו אותו על פניו, בכ"י רח"ם ובנדפס

אותו על פניו, עד שנפחו פניו, (מא) ושברו את עיניו, ועשאוהו (מב) דוגמא, והלך לביתו כשהוא עשוי דוגמא ובוכה, והיא סבורה שהוא בא בסל מלא זהובים, וראתה אותו פניו נפוחות, וגופו מושבר ומוכה, אמרה לו מה לך, אמר לה ששמעתי לך והלכתי וכבדתי אותו באותו דורון, וטפחו אותי על פני, אילולי שמעתי לך והיטלתי בסל (מג) מיני פירות קשין, כבר היו מרגמין את פני ואת כל גופי בהן, וכל כך למה, ללמדך שהנשים הרעות מפילות את בעליהן, (מד) לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות, אלא כשם שמצא עוד יוסיף ויטע, אפילו זקן, אמר הקב"ה לישראל למדו ממני, כביכול אמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם (בראשית ב ח):

[ט] **קדושים** תהיו. (מה) זש"ה ישלח עזרך מקדש ומציון יסעדך (תהלים כ ג), [מקדש] מקידוש מעשים שבך, ומציון [יסעדך, מציון] מעשים שבך. (מו) אמר ר' ברכיה מעשה היה (מז) בקריתנו ברוח אחד, שהיה שרוי על המעין, בא רוח אחר להזדווג לה, ובקש להוציאה משם, (מח) היה שם חסיד אחד, ור' יוסי איש צייתור שמו, (מט) נגלה לו אותו הרוח, אמר לו רבי הרי כמה שנים אני נתון כאן, ובצהרים ובלילה לא היזקתי בריה, (ואף לא ביום), והרוח הזה בא עלי ממקום אחר, ומבקש להוציאני מכאן, ולהזיק את הבריות, א"ל מה נעשה, א"ל טלו מקליכם ומגליכם (נ) וצאו עליו בשעת הצהרים, ואמרו שלנו נוצח, שלנו נוצח, והוא יברח, כך עשו והבריחוהו משם, אמרו לא זזו משם עד שראו (נא) כחררת דם צף על המים, כששמעו חכמים בדבר אמרו ומה אם דבר שלא נברא לצורך סיוע צריך סיוע, בני אדם על אחת כמה וכמה, לכך אמר דוד ישלח עזרך מקדש:

[י] **כי** תבאו אל הארץ ונטעתם. (נב) זש"ה עשיתי לי גנות ופרדסים [ונטעתי בהם עץ כל פרי] (קהלת ב ה), (נג) וכי כל בני אדם אינן נוטעין כל מה שהם מבקשים, (נד) כל מה שיטע אדם בארץ הוא עושה, בין פלפלין ובין כל דבר, אם יטע אדם הן

הערות ותקונים

ובנדפס נוסף עמדו והפשיטוהו ערום: (מא) ושברו את עיניו, וכ"ה בכ"י רח"ס, ובנדפס ושימו את עיניו, ובילקוט קדושים השמיט זה, ובילקוט קהלת ונאבדו עיניו, ובילקוט קהלת שם עד שנפלו פניו צ"ל עד שנפחו פניו, תרגום לצבות בטן לאפחא: (מב) דוגמא, פי' ביוני δειγμα סימן: (מג) מיני פירות קשין, בכ"י רח"ס ובנדפס ובילקוט קדושים וקהלת כתוב אתרוגין במקום מיני פירות קשין: (מד) לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות, בילקוט קדושים רמז תרט"ו הביא פה בסוף המאמר שהוא בתנחומא בהתחלתו, כדרכו: (מה) זש"ה ישלח עזרך מקדש כו' אמר ר' ברכיה מעשה היה. בילקוט תהלים רמז תר"פ הביא וז"ל ומציון יסעדך ומציון מעשים שבך וכל דבר צריך סיוע עד אמר ר' ברכיה מעשה היה, מלת עד אין לה הבנה כלל, ונראה שצ"ל כך, עד וכל דבר צריך סיוע, וכוונתו כי מתחלה ציין התחלת המאמר ממדרש תהלים מזמור כ' והיה לפניו במזמור כ"א כל המאמר שהוא במדרש תהלים מזמור י"ד, רק המדפיסים השמיטו והציגו וכו' במזמור י"א והוא טעות וצ"ל מזמור י"ד, ולפני בעל הילקוט היה המאמר במילואו על מקומו במזמור כ', ובעל הילקוט השמיט וכתב עד וכל דבר צריך סיוע, ועפ"י הילקוט השמיט גם המדפיס במדרש שם, ומן המאמר אמר ר' ברכיה חסר הציון „תנחומא" כי במדרש תהלים שם במזמור כ' הוא בסגנון אחר: (מו) אמר ר' ברכיה, כן הוא בילקוט שם, ובמדרש תהלים חסר שם האומר, והמאמר נמצא גם בוי"ר פכ"ד אות ג' ושם היא בלשון ארמית, והגי' שם ר' ברכיה בשם ר' סימון אמר, וכן בנדפס הגי' כן: (מז) בקריתנו, וכן הוא בנדפס, והילקוט הציג בעירנו, ובוי"ר מעשה בקרתני באבא יוסי איש צייתור, ויהיה פי' בקרתני איש כפרי או בן כפר, אבל יותר נכון כמו שהוא לפנינו ועיין במ"כ: (מח) היה שם חסיד אחד ור' יוסי איש צייתור שמו, וכן הוא בנדפס, ובכ"י רח"ס ור' יוסי בן ציקגור צ"ל איש צייתור, ובוי"ר אבא יוסי איש צייתור, ובמדרש שו"ט שם איתא מעשה היה באותו הרוח שהיה בימי ר' אבא בן דוסאי: (מט) נגלה לו אותו הרוח, עיין בוי"ר ובשו"ט בסגנון אחר: (נ) וצאו עליו בשעת הצהרים, בילקוט תהלים שם אחרי המלות וצאו עליו בשעת הצהרים מוסף ואיכא דאמרי עם מצמחי דיומא, והוסיף זה מן וי"ר פכ"ד אות ג' אשר מובא שם המאמר הזה בשינויים ובלשון ארמי, ושם כתוב עם מצמחיה דיומא, ופי' המ"כ כשצומח היום ומתחיל להאיר: (נא) כחררת דם, בילקוט וכן במדרש שו"ט שם, כטפת דם, ובנדפס כחרדת צ"ל כחררת, וגם בוי"ר הגי' כמין חרדא דדמא: (נב) זש"ה עשיתי לי, מכאן נמצא בכ"י רומי, אחר שחסר דף אחד, עיין לעיל הערה ל"ה: (נג) וכי כל בני אדם אינן נוטעין כל מה שהם מבקשים, המלות האלה אינם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ומתחיל כל מה שנטע אדם בארץ הוא עושה אפילו פלפלין אם יטע הן עושין. ובנדפס (אות י') בטעות וכי כל בני אדם היכן נוטעין צ"ל אינן נוטעין: (נד) כל מה שיטע אדם בארץ הוא עושה, בנדפס

בטעות

עושין, אלא שאין אדם יודע מקום של נטיעה ונטיעה היכן היא נוטע, אבל שלמה שהיה חכם נטע כל מיני אילנות, [שנאמר עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם עץ כל פרי], אמר ר׳ ינאי (נה) אפילו פלפלין נטע שלמה, וכיצד היה נוטען, אלא שלמה היה חכם, (נו) והיה יודע עיקר משתיתו של עולם, מנין מציון מכלל יופי אלהים הופיע (תהלים נ ב), מציון נשתכלל כל העולם כולו, (נז) למה נקראת אבן שתיה שממנה הושתת העולם, (נח) והיה שלמה יודע איזה גיד הולך לכוש, ונטע עליו פלפלין, ומיד היו עושין, הרי מה שהוא אומר נטעתי בהם עץ כל פרי: ד״א נטעתי בהם וגו׳. כשם שהטיבור הזה נתון באמצע האיש, כך ארץ ישראל טיבורה של עולם, שנאמר יושבי על טבור הארץ (יחזקאל לח יב), ארץ ישראל יושבת באמצעיתו של עולם, וירושלים באמצע ארץ ישראל, ובית המקדש באמצע ירושלים, וההיכל באמצע בית המקדש, והארון באמצע ההיכל, והאבן שתיה לפני ההיכל, שממנה הושתת העולם, שלמה שהיה חכם עמד על השרשין היוצאין ממנה לכל העולם, ונטע בהם כל מיני אילנות, לפיכך אמר עשיתי לי גנות ופרדסים:

[יא] ד״א כי תבאו אל הארץ. זש״ה ויתן להם ארצות גוים וגו׳ בעבור ישמרו חקיו וגו׳ (תהלים קה מד מה), ויתן להם ארצות גוים, כל מה שנטל הקב״ה מאומות העולם נתן לישראל, ארצות כסף וזהב שדות וכרמים וערים, ולא נתן להם, אלא כדי שיתעסקו בתורה, שנאמר בעבור ישמרו חקיו וגו׳ (שם), והם לא עשו כן, אלא ויטמאו (אותם כדרכם) [אותה בדרכם ובעלילותם] (יחזקאל לו יז), טמאו אותם בחרמו של עכן שנאמר ותבואו ותטמאו את ארצי (ירמיה ב ז), [בחרם עכן], ונחלתי שמתם לתועבה (שם) בצלמו של מיכה, ומה עשה להם הקב״ה, הגלה אותם מתוכה, שנאמר ויתשם ה׳ מעל אדמתם (דברים כט כז), מהו ויתשם, התיש חילם, היו זורעים ויגיעים, ואומות העולם באין ונוטלין, שנאמר והיה אם זרע ישראל וגו׳ (שופטים ו ג), וכתיב ויחנו עליהם וישחיתו את יבול הארץ (שם שם ד), וכשעושים תשובה לא יבנו ואחר ישב, לא יטעו ואחר יאכל למה שהן נוטעין ואינן נותשין, שנאמר ולא ינתשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם אמר ה׳ אלהיך (עמוס ט טו):

[יב] כי תבאו אל הארץ. (נט) זש״ה ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים ואתן לך ארץ חמדה (ירמיה ג יט), משל למלך שהיו לו פלגשים, והיו לו בנים הרבה, והיה לו בן אחד ממטרונא אחת, והיה מחבבו יותר מדאי, נתן המלך לכל בני הפלגשים שדות וכרמים, ואחר כך נתן לבנו פרדס אחד שממנו היה (ס) כל (קלאדין) [קלארין] שלו עולה, שלח הבן ואמר לאביו, לבני הפלגשים נתת שדות וכרמים, ולי נתת פרדס אחד, א״ל המלך חייך כל (קלאדין) [קלארין] שלי מן הפרדס הזה היה לי, ולפי שאני מחבבך יותר מאחיך נתתי אותו לך, (סא) כך הקב״ה ברא אומות העולם, כמה שנאמר

הערות ותקונים

בטעות הוא טוטע צ״ל הוא עושה: (נה) אפילו פלפלין נטע שלמה, וכן בקה״ר פ״ב בפסוק עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי עץ כל פרי אפילו פלפלין, ודרש עץ שהוא עצמו כפריו שהוא פלפלין שטעם עצו ופריו שוין, ברכות ל״ו יומא פ״א סוכה ל״ה: (נו) והיה יודע עיקר משתיתו של עולם, בקה״ר שם א״ל ר׳ ינאי בריה דר׳ שמעון אלא עמד שלמה בחכמתו על משתיתה של ארץ וכך היתה עושה פירות ע״כ. ומובא בילקוט קהלת רמז תתקס״ז וסיים „למה מציון מכלל יופי מציון נשתכללה כל העולם, למה נקראת אבן שתיה שממנה הושתת העולם״, והסיום הזה לקח מהתנחומא שלפניו. ופי׳ משתיתה שרשה ועיקר טבעה: (נז) למה נקראת אבן שתיה, תנחומא אחרי במ״ר פי״ב פרקי דרב״י אליעזר פל״ה חזית פ״ג: (נח) והיה שלמה יודע איזה הוא הגיד שהוא הולך לכוש, לזה כוון רש״י בקהלת ב׳ ה׳ וז״ל שהיה שלמה מכיר בחכמתו את גידי הארץ איזה גיד הולך לכוש ונוטע בו פלפלין, איזה הולך לארץ חרובין ונטע בו חרובין, שכל גידי הארצות באין לציון שמשם משתיתו של עולם שנאמר מציון מכלל יופי, לכך נאמר עץ כל פרי במדרש תנחומא עכ״ל: (נט) זש״ה ואני אמרתי איך אשיתך כו׳ משל למלך כו׳, בילקוט קדושים רמז תרס״ו וכן מובא בילקוט ירמיה רמז ר״ע, מן המאמר ד״א איך אשיתך משל למלך, והגיון תנחומא מוסב גם על זה, רק המאמר שלפניו הוא מתנחומא משפטים אות י׳, ומן ד״א איך אשיתך הוא מתנחומא קדושים שלפנינו: (ס) כל קלאדין, תקנתי קלארין, וכ״ה בנדפס אות י״ב, ובכ״י רומי ורח״ס קילארין, ובילקוט קדושים וירמיה שם קלרין, והמלה היא יונית ורומית κελλαριον Cellarium ופי׳ אוצר: (סא) כך הקב״ה ברא אומות העולם, וכן הוא בנדפס ובילקוט

ששים המה מלכות (שה"ש ו ח), אלו האומות, אחת היא יונתי (שם שם ט), זו כנסת ישראל, וחילק הקב"ה לאומות העולם [שדות וכרמים], שנאמר בהנחל עליון גוים (דברים לב ח), ונתן להם לישראל ארץ ישראל, (קלאדין) [קלארין] של הקב"ה, הקרבנות ממנה, לחם הפנים ממנה, הביכורים ממנה, עומר ממנה, כל הטובות שבעולם [ממנה], וכל כך למה, כדי להפריש בין בנה של מטרונא לבני הפלגשים, שנאמר ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים וגו', (סב) אהבה גדולה היתה בין הקב"ה לישראל, והיאך הכניסו את השנאה, אמר הקב"ה איך אשיתך, ואין הלשון הזה אלא לשון שנאה, שנאמר ואיבה אשית (בראשית ג טו): ד"א איך אשיתך בבנים. אמר להם הקב"ה אני הייתי מלמד עליכם סניגוריא היאך עשיתם אותי לקטרג עליכם, איך אשיתך בבנים, ואינו אלא לשון קטיגור, שנאמר אם כופר יושת עליו וגו' (שמות כא ל):

[יג] כי תבאו אל הארץ. שלמה אמר זממה שדה ותקחהו (משלי לא טז), בא וראה כל מה שהרהר אברהם בלבו נתן לו הקב"ה, הרהר [על] ארץ [ישראל] ונתן לו, שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים [לתת לך את הארץ הזאת לרשתה] (בראשית טו ז), אמר אברהם לפני הקב"ה, רבונו של עולם, אתה נתת לי רשות לומר לפניך במה אדע (שם שם ח), השיבו ואמר לו ידוע תדע (שם שם יג), אוי לו לאדם שמוציא דבר מתוך פיו ואינו יודע היאך מוציאו, על שאמר במה אדע נתחייבו בניו להשתעבד במצרים ארבע מאות שנה, ושלמה אמר כל עמל האדם לפיהו וגו' (קהלת ו ז), מהו כל עמל אדם לפיהו, כל מצות וצדקות שאדם עושה, דיו לשעה שנפשו יוצאה הימנו, לכך נאמר כל עמל אדם לפיהו. כששמע אברהם ידוע תדע הרהר בלבו ואמר שכל אומה שמשתעבדת בבני יוצאה בשלום ואינה מתחייבת, אמר לו הקב"ה וגם את הגוי וגו' (בראשית טו יד), לכך נאמר זממה שדה ותקחהו:

[יד] ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם (את) ערלתו את פריו (ויקרא יט כג), (סג) מדבר בתינוק, שלש שנים יהיה לכם ערלים (שם), שאין יכול לא להשיח ולא לדבר, ובשנה הרביעית יהיה כל פריו [קודש] (שם שם כד), שאביו מקדישו לתורה, (סד) הילולים לה' (שם), [מהו הילולים], משעה שמהלל להקב"ה, ובשנה החמישית תאכלו את פריו (שם שם כה), (סה) משעה שהוא מתחיל לקרות בתורה, להוסיף לכם תבואתו (שם), מכאן (סו) שנו רבותינו בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה, לפי שבעולם הזה אדם מוליד לו בן, ומוליכו לבית הספר, יגע עמו ומלמדו תורה, ומתוך עונות הוא מת, ואינו שמח ממנו, אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה על ידי שיצר הרע מצוי בכם, אתם חוטאים ובניכם מתים, אבל לעתיד לבא אני מסיר יצר [הרע] מביניכם, ומולידין ושמחים, שנאמר לא יגעו לריק ולא ילדו לבהלה כי זרע ברוכי ה' המה וצאצאיהם אתם (ישעיה סה כג):

[טו] [כי] איש איש אשר יקלל את אביו ואת אמו וגו' (ויקרא כ ט). (סז) אמר שלמה מקלל אביו ואמו ידעך נרו באשון חשך (משלי כ כ), רבותינו אמרו חם על שום שראה ערות אביו, אבל קללה לא קיללו, נתרחק הוא ותולדותיו עד סוף כל העולם, המקלל את אביו על אחת כמה וכמה, והכתוב אומר כי לא תהיה אחרית לרע (משלי כד כ), בא וראה כבוד אב ואם כמה היא חביבה לפני הקב"ה, שאין הקב"ה מקפח שכרו בין צדיק ובין רשע, מנין מעשו הרשע, על ידי שכיבד את אביו, נתן לו הקב"ה את כל הכבוד הזה, (סח) ר' אלעזר אומר שלש דמעות הזיל עשו הרשע,

---

הערות ותקונים

ובילקוט קדושים ובכ"י רומי ורה"ס ובילקוט ירמיה הגי' כך הרבה אומות העולם יש להקב"ה בעולם: (סב) אהבה גדולה היתה עד אמר הקב"ה איך אשיתך הוסיף המדפיס ממנטובה: (סג) מדבר בתינוק, מובא בילקוט קדושים רמז תרע"ו בשם התנחומא: (סד) הילולים לה' מהו הילולים, מכאן חסרו איזה דפים בכ"י רה"ס, ומתחיל באמצע פ' אמור אות ס' ומתחיל משנים גזל הכי מסתפינא, והוא במאמר של אלכסנדרוס מלך מוקדון אזל לגביה מלכא קציא: (סה) משעה שהוא מתחיל לקרות בתורה, בנדפס במעות שהוא מתחייב לקרות בתורה, אבל בכ"י חמישי מאקספארד כתוב ג"כ מתחיל לקרות: (סו) שנו רבותינו בן חמש שנה למקרא, אבות פ"ה: (סז) אמר שלמה, מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט בשם התנחומא, ומכאן עד סוף קדושים חסר בכ"י רומי: (סח) ר' אלעזר אומר שלש דמעות הזיל עשו, לעיל בתנחומא תולדות אות

[אחת] מעינו של ימין, ואחת מעינו של שמאל, והשלישית נקשרה בעינו ולא ירדה, אימתי בשעה שבירך יצחק את יעקב, שנאמר וישא עשו את קולו ויבך (בראשית כז לח), (סט) ומה אם רשע זה על שכיבד את אביו פרע לו הקב"ה, (ע) מכבד אבותיו על אחת כמה וכמה. אמר מי הקדימני ואשלם וגו' (איוב מא ג), אמר הקב"ה (עא) מי הוא זה שהקדים כיבוד לאביו ולא נתתי לו בנים, וכן באיוב הוא אומר מי יתן אלוה דבר וגו' (שם יא ה), ויגד לך תעלומות חכמה וגו' (שם שם ו), החקר אלוה תמצא וגו' (שם שם ז), (עב) למה איוב דומה, (עג) למי שנתון בקולר, ואמר אני יודע מה שבתוך פלטין של מלך, אמרו לו התר עצמך מן הקולר ונדע שאמת אתה אומר, אף כך איוב היה לבוש שבעה מיני שחין, והיה צריך לצדקה, שנאמר חנוני חנוני אתם רעי כי יד אלוה נגעה בי (שם יט כא), והוא אומר הגעתי לסוף מעשיו של הקב"ה, שנאמר אדעה (מה) מלים יענני [ואבינה מה יאמר לי] (שם כג ה), אמרו לו חבריו החקר אלוה תמצא וגו' (שם יא ז), הן (יחרם) [יהרוס] ולא יבנה וגו' (שם יב יד), מי משהרס סדום ועמורה והפכה מי בנאה, אין בריה יכולה לעמוד על מעשיו, שנאמר ראה את מעשה האלהים כי מי יוכל לתקן את אשר עותו (קהלת ז יג), אמר הקב"ה בעולם הזה בשביל יצר הרע בני אדם לוקין, אבל (עד) לעולם הבא אני מסיר יצר הרע מכם, שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר ואת רוחי אתן בקרבכם וגו' (יחזקאל לו כו):

חסלת פרשת קדושים

פרשת אמור

[א] **ויאמר** ה' אל משה אמר אל הכהנים בני אהרן וגו' (ויקרא כא א). (א) זש"ה אמרות ה' אמרות טהורות וגו' (תהלים יב ז), (ב) כל מה שהקב"ה מזהיר את ישראל בשביל קדושתן וטהרתן, אמרות ה' אמרות טהורות, אמור אל הכהנים ואמרת אליהם, הרי [אמירה] שתי פעמים, למה הדבר דומה לטבח שהיה נכנס ויוצא לפני המלך, אמר המלך גוזרני עליך שלא תראה מת כל ימיך, מפני שאתה נכנס ורואה את פני, שלא תטמא פלטירין שלי, כך הקב"ה גזר על הכהנים הנכנסים לבית המקדש שלא יטמאו למת, לפיכך הוא אומר לנפש לא יטמא בעמיו (ויקרא שם):

[ב] **ד"א** אמור אל הכהנים. (ג) זש"ה יום ליום יביע אומר וגו' (תהלים יט ג), אין אומר ואין דברים (שם שם ד), (ד) אתה מוצא בימות הסתיו היום מלוה את הלילה, ובימי הקיץ הלילה מלוה את היום, אין בריה שומע ביניהם, (ה) שנאמר אין אומר ואין דברים [בלי נשמע קולם], אבל למטה בני אדם מלוין זה לזה, וכמה מריבות הן עושין, שנאמר אין אומר ואין דברים וגו' [בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם] (שם שם ה)

הערות ותקונים

אות כ"ד והובא בילקוט תולדות רמז קט"ו בשם התנחומא, וע"ש: (סט) ומה אם רשע זה, לפני זה נמצא הוספה בנדפס אות ס' „בא וראה כמה שלוה נתן לו הקב"ה שנאמר האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ ו) שלא אין כתיב אלא שליש שלא היו ג' שלימות": (ע) מכבד אבותיו, בנדפס נוסף ועושה מצות אחרות: (עא) מי זה שהקדים כבוד לאביו. בנדפס בטעות שהקים כבוד וצ"ל שהקדים, וכן הוא לנכון בכ"י חמישי של אקספארד: (עב) למה איוב דומה, מובא בילקוט איוב רמז תתק"ו בשם התנחומא: (עג) למי שנתון בקולר, המלה רומית Collare, ופי' סגר הנתון בצואר השבוים: (עד) לעולם הבא, בנדפס הגירסא לעתיד:

(א) זש"ה אמרות ה', כל מה שהקב"ה מזהיר את ישראל, מובא בילקוט אמור רמז תרכ"ו בשם התנחומא וגם בילקוט תהלים רמז תרנ"ז ג"כ בשם התנחומא, ומכאן נמצא ג"כ בכ"י רומי (עיין לעיל קדושים הערה ס"ז), ובכ"י רח"ס חסר ג"כ איזה דפים, עיין לעיל קדושים הערה ס"ד: (ב) כל מה, בנדפס יש למחוק מלת „עליו" וכן „ד"א" במאמר שלאחריו הרי אמירה ב' פעמים: (ג) ד"א אמור, זש"ה יום ליום יביע אומר, מכאן עד מה כתיב למעלה מן הענין חסר בנדפס: (ד) אתה מוצא בימות הסתו היום מלוה את הלילה, עיין מדרש שו"ט מזמור י"ט בפסוק יום ליום יביע אומר, ארבע תקופות בשנה כו', ומובא בילקוט תהלים רמז תרע"ב, ועיין בוי"ר פכ"ו אות ד' המתחיל זש"ה יום ליום יביע אומר ע"ש: (ה) שנאמר אין אומר ואין דברים, הוספתי סיפא דקרא בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם, ועיין בוי"ר שם הוספת דברים, והכוונה אבל בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם של טענות וויכוחים, ובכ"י רומי הגי' ד"א אין אומר

העליונים אינם צריכין לא אמירה ולא דיבור, אבל התחתונים צריכין אמירה ודיבור ואמרות, אמור ואמרת אולי יעמדון, שנאמר אמור אל הכהנים [ואמרת אליהם]:

[ג] **אמור** אל הכהנים. מה כתיב למעלה מן הענין, ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני וגו' (ויקרא כ כז), זש"ה וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים (ישעיה ח יט), אמר הקב"ה לישראל אם יאמרו אליכם דרשו אל האובות, והניחו אלהים שבשמים, (ו) אמרו להם הלא עם [אל] אלהיו ידרוש (שם), כשם שאמר אליהו לאחזיהו המבלי אין אלהים בישראל וגו' (מ"ב א ג), (ז) למה לנו להניח לחי העולמים, (ח) וה' אלהים אמת [הוא אלהים חיים ומלך עולם] (ירמיה י י), וכתיב ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים (דברים ד ד), לפיכך נדרוש באלהים חיים, אבל [אלוה] אומות העולם מתים, כמוהם יהיו עושיהם (תהלים קטו ח), מה כתיב אחריו לתורה ולתעודה [אם לא יאמרו כדבר הזה אשר אין לו שחר] (ישעיה ח כ), (ט) ר' יוחנן ור' לקיש, ר' יוחנן אמר אמר הקב"ה אם לא יאמרו כדבר הזה לאומות העולם אשר אין להם שחר, (י) [ור' לקיש אומר אשר אין לו שחר] האובות והידעונים על עצמם אינן מעלים את השחר, שהם נתונין באופל, וכל שכן על אומות העולם, ואם תאמר ממי נדרוש, הרי הוא אומר, ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט וגו' על פי התורה אשר יורוך (דברים יז ט יא):

[ד] **ואיש** או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני (ויקרא כ כז), מה כתיב אחריו, אמור אל הכהנים, מה ענין זה אצל זה, אלא צפה הקב"ה שעתיד שאול למלוך על ישראל, ולהרוג את הכהנים, ולדרוש באוב וידעונים, שנאמר ויאמר שאול (אל) [לעבדיו] בקשו לי (אשה) [אשת] בעלת אוב (ש"א כח ז). (יא) אמר ריש לקיש למה שאול דומה, למלך שנכנס למדינה ואמר כל התרנגולין שבמדינה זו ישחטו בלילה, בקש לצאת לדרכו, (יב) אמר אין כאן תרנגול שיקרא, אמרו לו לא צוית אתה לשוחטן, אף כאן שאול הסיר את האובות ואת הידעונים (שם שם ג), ואמר בקשו לי (אשה) [אשת] בעלת אוב. ויתחפש שאול (שם ח), מהו ויתחפש, (יג) שנעשה חפשי מן המלכות. (יד) וילך הוא ושני אנשים עמו (שם), מי היו, אבנר ועמשי, (טו) לימדה תורה דרך

הערות ותקונים

אומר ואין דברים העליונים אין צריכין כו': (ו) אמרו להם הלא עם אל אלהיו ידרוש כשם שאמר אליהו, מובא בילקוט ישעיה רמז רפ"ה בשם התנחומא: (ז) למה לנו להניח לחי העולמים, בכ"י רומי הגי' הלא עם אל אלהיו ידרוש אלא מה אתם אומרים נניח את החי ונלך אצל המת שנאמר בעד החיים אל המתים וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים הוא שאמר לנו ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים וגו' ונלך אצל המתים, שנאמר ויאכלו זבחי מתים: (ח) וה' אלהים אמת, בוי"ר פ"ו אות ו' וירושלמי סנהדרין פ"א איתא וה' אלהים אמת מהו אמת אמר ר' אבין שהוא אלהים חיים ומלך עולם, אבל אלהי אומות העולם מתים הן שנאמר פה להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו אזנים להם ולא ישמעו (תהלים קטו ה ו) מתים הן ואנו מניחים חי העולמים ומשתחוים למתים לתורה ולתעודה התורה מעידה בנו אם לא יאמרו כדבר הזה אשר אין לו שחר, ואח"כ מובא מאמר ר"י ורשב"ל כמו שהוא ג"כ בתנחומא לפנינו: (ט) ר' יוחנן וריש לקיש, ווי"ר שם ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש: (י) וריש לקיש אומר, הוספתי, ועיין בוי"ר ובנדפס. והכוונה ר' יוחנן דרש אין לו שחר להקב"ה על ישראל וריש לקיש דריש אשר אין לו שחר על האובות והידעונים: (יא) אמר ריש לקיש למה שאול דומה, מובא בילקוט שמואל רמז קל"ט בשם התנחומא, וגם הילקוט הביא הכתוב בטעות ויאמר שאול אל עבדיו בקשו לי אשה בעלת אוב וצ"ל לעבדיו גם צ"ל אשת כמו שתקנתי בפנים. ובילקוט שם אמר ר' שמעון בן לוי צ"ל אמר ר' שמעון בן לקיש, והיה כתוב בר"ת אמר רשב"ל והמדפיסים הגיהו אמר ר' שמעון בן לוי, וכן נשנה המאמר בוי"ר פכ"ו אות ז', ושם הגירסא אמר ריש לקיש כמו בתנחומא, וכן נשנה במדרש שמואל פכ"ד ושם חסר שם האומר: (יב) אמר אין כאן תרנגול שיקרא, לידע כמה שעות בלילה: (יג) שנעשה חפשי, דרש ויתחפש כאלו הוא בשי"ן ימנית: (יד) וילך הוא, לפני זה נמצא במדרש ויי"ר ובמדרש שמואל וילבש בגדים אחרים אמין פניקא (באגדת שמואל פגניקא) והמוספי בערך פגן ב' הביא את המאמר ממדרש שמואל וכתב פי' בלשון רומי paganus פרזי ואיש כפר, ומזה תראה כי המדרש וי"ר מאוחר להתנחומא, כי זה נוסף בוי"ר ואח"כ באגדת שמואל: (טו) למדה תורה דרך ארץ, בוי"ר אמ' ר' איבו ובאגדת שמואל אמר ר' אבהו ושם הגי' למדתך תורה דרך ארץ שלא יהא אדם יוצא לדרך בפחות משנים, שאם יצא סופו נעשה עבד לעבדו דאמר ר' איבו שני בני אדם כו'. ובב"ר סוף פנ"ה אמר ר' אבהו שני אנשים נהגו בדרך ארץ אברהם ושאול, אברהם ויקח את שני נעריו אתו, שאול וילך הוא ושני אנשים עמו, ובילקוט וירא רמז צ"ו הביא זה בשם ב"ר ובטעות הביא שם ושני אנשים אתו במקום עמו, ובנדפס הגי' ג"כ אמר

ארץ שלא יצא אדם לדרך (בלילה) לבדו, וכן עשה אברהם אבינו, (טז) ויקח את שני נעריו (עמו)[אתו](ואת יצחק בנו) (בראשית כב ג),(טז*) וכן וילך הוא ושני נעריו (אתו)[עמו] (ש"א כח ח), ויבואו אל האשה לילה (שם), (יז) וכי לילה היה, אלא אותה שעה היתה להם אפילה כלילה, ויאמר קסמי נא לי באוב וגו' (שם), ותאמר האשה (אל שאול) [אליו] הנה אתה ידעת [את] אשר עשה שאול אשר הכרית את האובות ואת (הידעונים) [הידעוני] (שם שם ט), מיד וישבע לה שאול בה' לאמר [חי ה'] אם יקרך עון בדבר הזה (שם שם), (יח) אמר ריש לקיש (יט) למה שאול דומה, לאשה שהיתה נתונה אצל אהובה, (כ) ונשבעת בחיי בעלה, ותאמר האשה את מי אעלה לך (שם שם יא), מאומרי מי כמוכה (שמות טו יא), או מאומרי מי ה' (שם ה ב), (כא) אמר לה את שמואל העלי לי (ש"א שם), עשתה מה שעשתה והעלתה, ותרא האשה את שמואל ותזעק (קול) [בקול] גדול ותאמר למה רמיתני ואתה שאול (שם שם יב), מהיכן ידעה, אמרו רבותינו, לא כשם שעולה למלך עולה להדיוט, למלך פניו למעלה ורגליו למטה, כדרך כל האדם, ולהדיוט רגליו למעלה ופניו למטה, ויאמר לה המלך [אל תיראי כי] מה ראית ותאמר האשה אל שאול אלהים ראיתי עולים מן הארץ (שם שם יג), (כב) עולים תרי, (כג) ומי היו משה ושמואל, כששמע שאול כן נתיירא שקרא אחד ועמדו שנים, ויאמר לה מה (תוארו) [תארו] ותאמר איש זקן עולה והוא עוטה מעיל (שם שם יד), שלשה דברים אמרו במעלה את האוב, המעלה אותו רואהו ואינו שומע את קולו, השואלו שומע את קולו ואינו רואהו, העומדין שם לא רואין אותו ולא שומעין את קולו, איש זקן עולה והוא עוטה מעיל, ולהלן הוא אומר ומעיל קטן תעשה לו אמו (ש"א ב יט), תנא המעיל בו גדל, בו נקבר, בו עלה, (כד) תני בשם ר' נתן כסות שיורד עם אדם לקבורה בו עתיד לעלות בתחית המתים, שנאמר תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש (איוב לח יד), וידע שאול כי שמואל הוא ויקד אפים ארצה וישתחו, ויאמר שמואל אל שאול למה הרגזתני להעלות אותי (ש"א כח יד טו), (כה) לא היה לך להרגיז בוראך (כו) אלא בי שעשית אותי ע"ז, (כז) לא כך שנינו כשם שנפרעין מן העובד כך נפרעין מן הנעבד, (כח) ויש אומרים למה הרגזתני שאמר לו הייתי מרגיז שמא יום

הערות ותקונים

אמר ר' איבו שני בני אדם נהגו דרך ארץ אברהם ושאול: (טז) ויקח את שני נעריו עמו, תקנתי אתו, וגם בוי"ר ובילקוט שמואל הביא בטעות עמו, ובוי"ר שם נוסף ומי היה ישמעאל ואליעזר: (טז*) בנדפס הגי' „וכאן וילך הוא ושני אנשים עמו" כמש"כ גבי שאול, ולהגי' שלפנינו י"ל דכוון התנחומא לקרא דכתיב גבי בלעם וצ"ל וכן ושני נעריו עמו (במדבר כב כב), ועי' רש"י שם ובענף יוסף על התנחומא הנדפס אמור אות ג: (יז) וכי לילה היה, עיין בחדושי הרד"ל: (יח) אמר ריש לקיש, וכן הוא בוי"ר ובנדפס ובמדרש שמואל אמר ר' שמעון בן לקיש, ובילקוט שמואל גם בכאן בטעות אמר ר' שמעון בן לוי, עיין לעיל הערה י"א: (יט) למה שאול דומה, בוי"ר משל לאשה, ובנדפס משל למי שאול דומה, וצ"ל כמו לפנינו, וכן מובא בילקוט: (כ) ונשבעת בחיי בעלה, בוי"ר סיים כך שאול שואל באוב וידעוני ואומר חי ה' אם יקרך עון בדבר הזה: (כא) אמר לה את שמואל העלי לי, בנדפס ובאגדת שמואל נוסף רבן של הנביאים: (כב) עולים תרי, כן יש לתקן בנדפס במקום אלהים תרי: (כג) ומי היו משה ושמואל, בוי"ר ובאגדת שמואל שם איתא ויש אומרים לדיקים עלו עמו באותה שעה, ובכ"י חמישי של אקספארד נוסף וכך איתא שם אלהים תרי ומי היה שמואל ומשה, שבשעה שעלה שמואל ביקש ממשה שיעלה עמו שהיה מתיירא מיום הדין, אמר למשה בא והעד לי שקיימתי כל מה שכתוב בתורתך ועלה עמי ולבקש רחמים על ישראל שנאמר אם יעמדו משה ושמואל לפני יעמודו כששמע שאול כך נתיירא שאמר לה להעלות אחד ועלו שנים: (כד) תני בשם ר' נתן, מן המאמר הזה ליתא בוי"ר, ובאגדת שמואל, וכן מובא זה בירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (דף לב ע"ב) תני בשם ר' נתן כסות היורדת עם אדם לשאול היא באה עמו מה טעמא תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש: (כה) לא היה לך להרגיז, וי"ר שם ובאגדת שמואל שם: (כו) אלא בי שעשית אותי ע"ז, בוי"ר אלא עשיתני ע"ז, ופי' לא די שהרגזת את בוראך לבד במה ששאלת באוב אלא הרגזת בי ג"כ, שעשיתני ע"ז. ובילקוט במקום בי הביא כי: (כז) לא כך שנינו, נשנה גם בב"ר פל"ו: (כח) ויש אומרים למה הרגזתני שאמר לו הייתי מרגיז שמא יום הדין הוא והייתי מתיירא, בוי"ר הגי' כך וי"א שהיה שמואל סבור שהוא יום הדין ונתיירא והעלה למשה עמו כו'. ובכ"י רומי הגי' נשתנית ויאמר שמואל אל שאול למה הרגזתני להעלות אותי, העמדתני אין כתיב כאן, אלא למה הרגזתני להעלות אותי, אמר ר' חנינא מיכן אתה למד שאפילו הצדיקים מתייראים מיום הדין כענין שהוא אומר שמעתי ותרגז בטני, א"ל שמואל למה הרגזתני הייתי סבור שמא יום הדין והרגזתני למה הרגזתני ולא דיי שהרגזתני אלא להעלות אותי אתי כתיב שהעליתי אתי

הדין הוא והיתי מתיירא, והרי דברים קל וחומר, ומה שמואל [רבן] של כל הנביאים היה מתיירא מיום הדין, שאר בני אדם על אחת כמה וכמה. (כט) ויאמר שאול (אל שמואל) צר לי מאוד וגו' [ולא ענני עוד גם ביד הנביאים גם בחלומות] (ש"א כח טו), למה (ל) לא אמר לו באורים ובתומים, (לא) אמר ר' יצחק לב יודע מרת נפשו (משלי יד י), (לב) על שהרג נוב עיר הכהנים, ויעש ה' לך כאשר דבר בידי, ויקרע ה' את הממלכה מידך ויתנה לרעך לדוד (ש"א שם יז), (לג) א"ל [כד הוית גבן אמרת לי ויתנה לרעך הטוב ממך, וכדו אמרת לרעך לדוד, א"ל] כד הוינא גביכון הוינא בעלמא דשקר, והוינא אמרין לך מלין דשקר דדהילת מינך דלמא תקטלינני, ברם אנא כען בעלמא דקשוט, לא תשמע מני אלא מלין דקשוט, ולא על חנם עשה לך את הדבר הזה, כאשר לא שמעת בקול ה' ולא עשית חרון אפו בעמלק [וגו'], ויתן ה' גם את ישראל עמך ביד פלשתים ומחר אתה ובניך עמי (שם שם יח יט), (לד) עמי במחיצתי, כששמע כך וימהר שאול ויפל מלא קומתו ארצה ויירא מאד מדברי שמואל (שם שם כ), אמרו לו אבנר ועמשא מה אמר לך שמואל, אמר להם אמר לי למחר את נחית לקרבא ונצח, ובנך מתמנין רברבן. אמר ריש לקיש באותה שעה קרא הקב"ה למלאכי השרת, אמר להם בואו וראו בריה שבראתי בעולמי, (לה) בנוהג שבעולם אדם הולך לבית המשתה, אינו מוליך בניו עמו, מפני מראית העין, וזה שיורד למלחמה ויודע שהוא נהרג נוטל בניו עמו, ושמח על מדת הדין שפוגעת בו. (לו) אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי מלמד שהראהו הקב"ה למשה, דור דור ודורשיו, דור דור ושופטיו, דור דור ומלכיו, והראהו שאול ואת בניו נופלים בחרב, אמר לפניו רבונו של עולם מלך ראשון שיעמוד על בניך ידקר בחרב, א"ל, משה ולי אתה אומר, (לז) אמור אל הכהנים שהרג שמקטרגין אותו. (לח) תנו רבנן על חמש חטאות נהרג אותו צדיק,(לט) שנאמר וימת שאול במעלו אשר מעל בה' (דה"א י יג), על שהרג נוב עיר הכהנים, ועל שחמל על אגג, ועל שלא שמע לשמואל, שנאמר שבעת ימים תוחל וגו' (ש"א י ח), והוא לא עשה כן, אלא

הערות ותקונים

אתי את נפשו של משה, ויאמר שאול צר לי מאד ופלשתים נלחמים בי ואלהים סר מעלי ולא ענני עוד גם ביד הנביאים גם בחלומות וגו' מה אמר לו שמואל עכשיו למה תשאלני וה' סר מעליך ויהי ערך, תחלת דבריך שהרגתה את כהניו ויהי ערך שהרגתה אותם שכתיב בהם וערכו בני אהרן הכהנים ויתן ה' גם את ישראל עמך ביד פלשתים ומחר את ובניך עמי, א"ל אם תלך למלחמה לא תברח ואם תהרג אני מפייס עליך לעתיד לבא, ומחר אתה ובניך עמי וימהר שאול ויפול מלוא קומתו ארצה ויירא מאד מדברי שמואל וגם כח לא היה בו כי לא אכל כל היום וכל הלילה, כיון שעמדה נפשו של משה התחילה אומרת רבון כל העולמים המלך שהעמדת על בניך את הורגו ביד פלשתים, א"ל הקב"ה משה חלילה לאל מרשע ושדי מעול, אלא כי פועל אדם ישלם לו וגו', ולא תאמר אלא ראה מה הכתבתי בתורתי ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו וגו' אמר לכהנים שהרג שהיו מקטרגין אותו ע"כ. ואח"כ מתחיל ד"א אמור אל הכהנים אמר ר' יונאי כל מקום שהוא אומר אמור ואמרת צריך להידרש. (הוא אות ד'): (כט) ויאמר שאול צר לי מאד, לפני המאמר הזה אחר הסיום על אחת כמה וכמה נמצא בנדפס הוספה רבי כי הוה מטי להאי קרא בכי כו'. וזה ליתא גם בילקוט שמואל שם רמז קל"ט בשם התנחומא, וזה נוסף מוי"ר פכ"ו אות ז' קה"ר פי"ב פסוק כי את כל מעשה ואיכה רבה פ"ג אות י' פסוק יתן בעפר פיהו, ירושלמי פ"ב לחגיגה ה"א, ועיין חגיגה דף ד': (ל) למה לא אמר לו באורים ותומים, שהרי גם בהם שאל כדכתיב וישאל שאול בה' ולא ענהו ה' גם בחלומות גם באורים גם בנביאים (ש"א כח ו): (לא) אמר ר' יצחק, וכן הוא בנדפס. ובוי"ר ובאגדת שמואל שם הגי' אמר ר' יצחק בר חייא: (לב) על שהרג נוב עיר הכהנים, ולכן לא הזכירם שנתבייש ממנו, שלא יאמר לו אתה גרמת לעצמך שהכית הכהנים, וכן מפורש בוי"ר שם ובאגדת שמואל: (לג) א"ל כד הוית גבן, הוספתי, וכן הוא נכון בנדפס, ועיין בוי"ר שם ובאגדת שמואל: (לד) עמי במחיצתי, עיין ברכות דף י"ב, ובוי"ר הגי' א"ל ואין מיערק אמר אין ערקת את משתזיב פי' בתמיה את תנצל, אם אתה מקבל עליך מדת הדין מחר את ובניך עמי מאי עמי אמר ר' יוחנן עמי במחיצתי. ובאגדת שמואל הגי' בטעות אין ערקת משתזכה, פי' שם המפרש תוכל לנוס אם זכית לכך, ובאמת צ"ל משתזבה בבי"ת: (לה) בנוהג שבעולם, וי"ר שם ומדרש שו"ט מזמור ז': (לו) אמר ר' יהושע דסכנין מלמד שהראה הקב"ה, עיין סנהדרין ל"ח ע"ז ה' שמ"ר פ"מ מכילתא סוף בשלח ספרי סוף ברכה תדא"ז פ"ו וי"ר פכ"ו שם ובאגדת שמואל שם: (לז) אמור אל הכהנים שהרג שמקטרגין אותו, וכן מובא בילקוט שמואל בשם התנחומא, ובנדפס הגי' אמור אל הכהנים שהרג שמקטרגין על שאול על שהרג נוב עיר הכהנים וזה שנאמר ויאמר ה' אל משה אמור אל הכהנים: (לח) תנו רבנן, מובא בוי"ר שם ובאגדת שמואל שם ובשו"ט שם מזמור ז': (לט) שנאמר וימת שאול, לשון הכתוב בדה"י הוא כך וימת שאול

במעלו

ואתאפק ואעלה העולה (ש"א יג יב), וגם אשר שאל באוב, שנאמר וגם לשאול באוב לדרוש, (דה"א י יג) ולא דרש בה' וימיתהו (שם שם יד):

[ה] **ויאמר** ה' אל משה אמור אל הכהנים. (מ) אמר ר' יוחנן כל מקום שהוא אומר אמור ואמרת צריך להדרש, ויאמר המלך אחשורוש ויאמר לאסתר המלכה (אסתר ז ה), ויאמר ויאמר למה, אמר לה אם הוא זה מוטב, (מא) ואם לאו אמרו שהוא הוא, (מב) ר' אבין אמר (מג) עד שלא הכיר בה שהיא יהודית היה מספר עמה על ידי מתורגמן, משהכיר בה התחיל לספר עמה בעצמו, כיוצא בו ויגש איש האלהים ויאמר אל (אחאב) מלך ישראל ויאמר כה אמר ה' (מ"א כ כח), ויאמר ויאמר למה, (מד) אמר לו כשיפול בן הדד בידך לא תחמול עליו, אמירה שניה אמר לו, הוי יודע כמה מצודות וחרמים פרשתי לו עד שבא לידך, ועכשיו אם הפקד יפקד (והיה) [והיתה] נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו (שם שם מב), [כיוצא בו] ויאמר אל האיש לבוש הבדים ויאמר בא אל בינות לגלגל (יחזקאל י ב), אמר אל המלאך, והמלאך אמר לכרוב, אמר לו גזר עלי הקב"ה ואני אין לי רשות להכנס תוך מחיצתך, אלא עשה עמי צדקה ותן לי שני גחלים, מיד וישא ויתן אל חפני לבוש הבדים (שם שם ז), ר' פנחס אמר (מה) הפשירן ונתנן לו, (מו) אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי שני גחלים היו עמומות בידו של גבריאל (מז) שתי שנים ומחצה, סבור שישראל עושין תשובה, כיון שלא עשו בקש לזורקן ולקעקע ביצתן, אמר לו הקב"ה גבריאל אל תעשה יש בהן בני אדם שעושין תשובה וצדקה אלו עם אלו, שנאמר וירא לכרובים תבנית יד אדם (שם שם ח), לפיכך ויאמר ויאמר, ואף כאן אמור אל הכהנים ואמרת, (מח) אמירה ראשונה למת מצוה שיטמא, והשניה לאחרים לא יטמא:

[ו] [**ויאמר** ה' אל משה אמור אל הכהנים]. (מט) מה כתיב אחרי הענין הזה, והכהן הגדול מאחיו (ויקרא כא י), (נ) למה נקרא שמו גדול (נא) שהוא גדול בחמשה

הערות ותקונים

במעלו אשר מעל בה' על דבר ה' אשר לא שמר וגם לשאול באוב לדרוש ולא דרש בה' וימיתהו וגו'. ודרש במעלו על שהרג נוב עיר הכהנים, אשר מעל בה' אשר חמל על אגג כי אין הכסא שלם ואין השם שלם עד שימחה זכר של עמלק, על דבר ה' אשר לא שמר שלא שמע לשמואל, וגם לשאול באוב לדרוש ששאל באוב, ולא דרש בה' היינו מה שאמר לכהן אסוף ידיך ולא המתין עד שידרוש באו"ת, והוא מדברי היפ"ת, ועיין בספר מדרש תנאים להרז"ו ז"ל דף לה ע"ב בלקוטים מה שהאריך בזה והביא גם בשם הגאון מווילנא זצ"ל: (מ) אמר ר' יוחנן, מובא בילקוט אמור רמז תרכ"ז בשם התנחומא וכן מובא בילקוט מלכים רמז רכ"ו ג"כ בשם התנחומא, ובמלכים שם הגי' כל מקום שהוא אומר ויאמר ויאמר, וכן נשנה בוי"ר פכ"ו אות ח', ובאגדת שמואל שם, ובוי"ר חסר שם האומר, ובאגדת איכה פרשה א' בפסוק ממרום שלח אש וכן באגדת שמואל הגירסא אמר ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יוחאי, ועיין גם מגילה דף טו ע"א: (מא) ואם לאו אמרו שהוא הוא, בכ"י חמישי של אקספארד הגי' אמרו לי מי הוא: (מב) ר' אבין אומר, וכ"ה בילקוט, ובנדפס חסר שם האומר וגורס שם ד"א עד שלא הכיר, ובוי"ר ר' אומר וצ"ל ר' אבין אומר, וגם לפני בעל המסדר מתנחומא הנדפס היה כתוב „ר"א". והביא ד"א ובמדרש איכה רבתי שם הגי' אמר רב בשם ר"א, ובגמרא בבלי מגילה ט"ו ע"א אמר ר' אבוה: (מג) עד שלא הכיר בה שהיא יהודית היה מספר ע"י מתורגמן, וכן הוא בוי"ר, ובבבלי ובמדרש איכה שם הלשון משובש ע"ש כי מתחלה היה מדבר עמה ע"י מתורגמן: (מד) אמר לו כשיפול בן הדד בידך, נשנה בירושלמי סנהדרין פי"ד ה"ז (דף ל ע"ג), ובוי"ר ובאיכה רבתי שם: (מה) הפשירן ונתנן לו, עיין יומא דף עז ע"א: (מו) אמר ר' יהושע דסכנין, וכן הוא בוי"ר ובאגדת שמואל ובמדרש איכה שם ובילקוט, ובנדפס בטעות ר' שמעון דסכנין: (מז) שתי שנים ומחצה, בילקוט אמור ומלכים שם רמז ר"כ וגם בנדפס חסרים המלות שתי שנים ומחצה, גם בטעות שם עומדות בידו במקום עמומות בידו, אולם בוי"ר ובאיכה רבה ובאגדת שמואל שם הגי' שש שנים, ועיין במ"כ ובפי' מהרז"ו שם: (מח) אמירה ראשונה למת מצוה כו'. וכן הוא בנדפס ובוי"ר ובילקוט, אולם במדרש שמואל ובמדרש איכה הגי' בהיפך, אמירה ראשונה לנפש לא יטמא בעמיו, ובאמירה השניה אמר לו אם בא מת מצוה לידך הטמא לו, ובאיכה רבתי ובאגדת שמואל סיים אחר מאמר זה לפי שבעולם הזה אתם מטמאין במת מצוה אבל לעתיד לבא אין אתם מטמאין כל עיקר למה שאין מיתה לעתיד לבא הה"ד בלע המות לנצח (ישעיה כה ח). וזה ליתא גם בוי"ר וכן ליתא גם בכ"י רומי, וראיתי בנדפס סוף אות ג' ג"כ ההוספה הזאת, וזה נוסף מן המדפיס דפוס מאנטובה, וליתא בדפוס קאשטאנטינא ודפוס וויניציאה גם איננה בכ"י חמישי מאקספארד: (מט) מה כתיב אחר הענין, לפעמים דורש מה כתיב למעלה מן הענין, וכאן דורש מה כתיב אחר הענין: (נ) למה נקרא שמו כהן גדול, מובא בילקוט אמור רמז תרל"ה בשם התנחומא, וכן נשנה בוי"ר פכ"ו אות ט': (נא) שהוא גדול

דברים, (נב) בנוי בכח בעושר בחכמה ובשנים, בנוי שהוא נאה מאחיו, בכח שהיה גבור בכח, (נג) בא וראה אהרן כשהניף את הלוים עשרים ושנים אלף ביום אחד, כיצד היה מניף, מוליך ומביא מעלה ומוריד, הוי שהיה גדול בכח, ובעושר שאם לא היה עשיר, אחיו הכהנים מעשרין אותו. (נד) מעשה בפנחס הסתת שמינוהו כהן גדול, ויצאו אחיו הכהנים וראו אותו חוצב אבנים, ולא הניחוהו, ומלאו את המחצב לפניו דינרי זהב, [ומנין] שאם אין לו, אחיו הכהנים מגדלין אותו, שנאמר והכהן הגדול מאחיו, ולא כהן גדול בלבד, אלא מלך כיוצא בו, וכן אתה מוצא בדוד, כשהלך להלחם עם גלית הפלשתי, אמר לו שאול, לא תוכל ללכת אל הפלשתי וגו' (ש"א יז לג), א"ל דוד, רועה היה עבדך [לאביו] בצאן וגו' (שם שם לד), ויצאתי אחריו והכיתיו וגו' (שם שם לה), גם את הארי גם את הדוב וגו' (שם שם לו), א"ל שאול ומי אמר לך שאתה יכול להרוג אותו, השיבו דוד (נה) וכי קניגויי למדני אבא, ה' אשר הצילני מיד הארי וגו' (שם שם לז), (נו) מיד וילבש שאול את דוד מדיו וגו' (שם שם לח), וכתיב בשאול משכמו ומעלה גבוה מכל העם (שם ט ב), כיון שהלבישו (נז) וראה שהם עשוים לו, מיד הכניס לו עין צרה, כשראה דוד שהלבין פני שאול, א"ל לא אוכל (לצאת) [ללכת] באלה כי לא נסיתי (שם יז לט), הא למדת שאפילו יהא אדם קצר ויתמנה מלך נעשה ארוך, למה שבשעה שהיה נמשח בשמן המשחה היה משובח יותר מאחיו, אמר דוד בשמן המשחה שנמשחתי בו אני שמח שאיני זז מכבודי לעולם, שנאמר לכן שמח לבי ויגל כבודי אף בשרי ישכן לבטח (תהלים טז ט):

[ז] שור או כשב או עז כי יולד וגו' (ויקרא כב כז). זש"ה צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה (תהלים לו ז), אלו הצדיקים שנמשלו בהרים, שנאמר שמעו הרים את ריב ה' וגו' (מיכה ו ב). ומשפטיך תהום רבה, אלו הן הרשעים, (נח) שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף (תהלים קלו טו): (נט) [ד"א צדקתך כהררי אל. אלו הצדיקים, מה הרים הללו מעלים עשבים, כך הצדיקים יש להם מעשים טובים. משפטיך תהום רבה, אלו הרשעים, מה התהום אינו מעלה עשבים, אף הרשעים אין להם מעשים טובים]: (ס) ד"א צדקתך כהררי אל. מה ההרים ראוין לזרע ועושין פירות, כך הצדיקים עושין פירות, ומטיבין לעצמן, ומטיבין לאחרים, שנאמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם

הערות ותקונים

גדול בתמשה דברים, דורש הגדול ה' גדול, וכן הביא מהרז"ו: (נב) בנוי בכח בעושר ובחכמה ובשנים הן ה' דברים שמנו בעדיות פ"ב מ"ט שהאב זוכה לבנו, ובמשנה אבות פ"ה מ"ח מונה שבע מדות לצדיקים, ובמקום לפנינו בשנים חושב שם הזקנה והשיבה, ונוסף שם עוד והבנים, ובספרא אמור פ"ד ובתוספתא יומא פ"א ובירושלמי יומא פ"א ה"ג (דף לט ע"א) במקום ובשנים חשיב במראה, וכן הביא ג"כ הרמב"ם רפ"ה מה' כלי המקדש, והילקוט אמור רמז תרכ"ד הביא בשם ת"כ ובמדה במקום ובמראה, ובגמרא בבלית יומא דף יח ע"א ליתא בשנים וחושב רק ד', אין ספק שנשמט מלת „ובמראה": (נג) בא וראה, וי"ר שם וקה"ר פסוק וישב העפר אל הארץ ובמ"ר פי"ח: (נד) מעשה בפנחס הסתת, בספרא שם איתא אמרו עליו על פנחס איש חבתה שעלה גורלו להיות כהן גדול והלכו אחריו גזברים ומרכולין ומצאוהו חוצב ומלאו עליו את המחצב דינרי זהב כו'. ונראה להגיה בספרא איש הסתת, וכן מובא נכון בשם הספרא בתוס' נדה דף ח' ע"ב ד"ה והא קשים, והילקוט אמור שם הביא את דברי הת"כ וגורס איש הפתה ג"כ בטעות. ופי' הסתת חוצב אבנים. וראיתי בתוספתא יומא פ"א שהגי' שם איש הבירה וא"כ שם מקום הוא: (נה) וכי קניגויי למדני אבא, פי' קיניגיא בל"י κυνηγέσια צידת חיות (יאגד), וזה חסר בנדפס ובוי"ר: (נו) מיד וילבש שאול, מובא בילקוט שמואל רמז קכ"ז בשם התנחומא: (נז) וראה שהם עשוים לו, פי' שהיו כמדתו, ובכ"י תמישי של אקספארד אחר המלות מיד הכניס בו עין צרה נוסף שם מפני שהיו הבגדים ראויים ועשוים למדתו: (נח) שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף, יותר נכון להביא הכתוב מרכבות פרעה וחילו ירה בים ומבחר שלשיו טבעו בים סוף, והכוונה לכתוב שלאחריו תהומות יכסיומו, ובכ"י רומי הגי' שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף תהומות יכסיומו, מזה תראה שהיתה בתחלה הגירסא ומבחר שלשיו טבעו בים סוף תהומות יכסיומו. ובנדפס אות ה' מובא רק תהומות יכסיומו: (נט) ד"א צדקתך, בנדפס חסרים המלות „ד"א" וכל המאמר שהוספתי נמצא נכון בכ"י רומי, (ובכ"י רח"ס חסר איזה דפים כמו שהבאתי למעלה), וכן הוא נכון בנדפס, וכן הוא בוי"ר ריש פכ"ז: (ס) ד"א צדקתך מה ההרים ראוים לזרע, גם פה חסר בנדפס המלות „ד"א". וזה נשנה גם בוי"ר ריש פ' ויקרא וכן בפסיקתא פסקא שור

או

יאכלו (ישעיה ג י), (סא) למה הדבר דומה, לפעמון זהב, (סב) והגיל שלו של מרגלית, כך הצדיקים הם מטיבין לעצמן ומטיבין לאחרים. ומשפטיך תהום רבה. אלו הרשעים, מה התהום אינו יכול להזרע ואינו עושה פירות, כך הרשעים אין בהם מעשים טובים, (סג) אלא מצירין לעצמן ולאחרים: (סד) ד"א צדקתך כהררי אל. פרס את המקרא ודרשהו, (סה) צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה, (סו) שנאמר צדק מלאה ימינך (תהלים מח יא), וכתיב ותאחז במשפט ידי (דברים לב מא), (סז) מה ההרים האלו כובשים על התהום שלא יעלה ויצוף את העולם, כך מעשיהם של צדיקים מכבשין את הפורעניות שלא תבא לעולם: ד"א צדקתך כהררי אל. מה ההרים הללו אין להם סוף, כך אין סוף למתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא. ומשפטיך תהום רבה, (סח) מה התהום אין לו חקר, כך אין חקר לפורענותן של רשעים לעתיד לבא: ד"א צדקתך כהררי אל. (סט) ר' ישמעאל ור' עקיבא (אומרים), [ר' ישמעאל אומר] הצדיקים שהם עושים את התורה שניתנה מהררי אל, (ע) [הקב"ה עושה עמהן צדקה כהררי אל, והרשעים שאין עושין את התורה שניתנה מהררי אל], הקב"ה מדקדק עמהם עד תהום רבה. (עא) שיטין הרבה יש למקרא הזה אלא בשביל שלא להטריח. (עב) [ר' עקיבא אומר אחד אלו ואחד אלו הקב"ה מדקדק עמהן וגובה מן הצדיקים מיעוט מעשים רעים שעשו בעולם הזה, כדי לשלם להם שכר משלם לעולם הבא, ומשפיע שלוה לרשעים ומשלם להם מיעוט מעשים טובים שעשו בעולם הזה, לפרוע להם לעולם הבא, (עג) רבי מאיר אומר משל את הצדיקים בדירתן, ומשל את הרשעים בדירתן,

---

הערות ותקונים

או כשב (דף עג ע"ב): (סא) למה הדבר דומה, זה ליתא בפסיקתא, ואיתא גם בר"ש וי"ר שם: (סב) והגיל, הוא העגבל המשמיע קולו: (סג) אלא מצירים לעצמן ולאחרים, פה חסר הסיום שנאמר אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו, רע לעצמו ורע לאחרים. ע"כ. ונמצא לנכון בנדפס אות ה'. ולזה המאמר כוון רש"י ישעיה ג' י"א בשם התנחומא: (סד) ד"א צדקתך פרס את המקרא, וי"ר שם, וכן בפסיקתא שם, ובפסיקתא מובא בשם ר' יונתן בשם ר' אושעיא, ועיין שם בהערה י"א כי נשנה גם במדרש שוחר טוב מזמור ל"ו, וגם בשם נאמר ר' יאשיה הגדול אומר. ומה שכתבתי שם כי התנחומא נלקה בחסר הזה, ע"י הוי"ר, כי העתיק התנחומא דבריו מן הוי"ר, כעת אני הדרנא בי, כי הוי"ר לקח דבריו מן התנחומא כ"י שלנו, והנדפס מס' ויקרא נובע מן התנחומא דילן: (סה) צדקתך על משפטיך, כן הוא בוי"ר ובפסיקתא ובמדרש שו"ט. אבל במדרש ב"ר פל"ג מפרש קרא צדקתך עד משפטיך כו' עד תהום רבה, וט"ס הוא וצ"ל צדקתך על משפטיך כו' על תהום רבה, ומובא לנכון בשם ב"ר בילקוט תהלים רמז תשכ"ו, ועיין נדרים דף לז ע"ב עיטור סופרים צדקתך כהררי אל: (סו) שנאמר צדק מלאה ימינך, וכתיב ותאחז במשפט ידי, זה ליתא בוי"ר ובפסיקתא ובנדפס: (סז) מה ההרים האלו כובשים על התהום, עיין בפסיקתא הערה י"ג, ומכאן חסרים איזה דפים בכ"י רומי: (סח) מה התהום אין לו חקר, עיין אבודרהם (תפלת מנחה של שבת) שהביא מאמר חז"ל שהרשעה דומה לתהום מה התהום אין לו חקר כו'. וכוון למאמר שלפנינו: (סט) ר' ישמעאל ור' עקיבא, תקנתי בפנים ר' ישמעאל אומר, והמאמר נשנה בוי"ר פכ"ז אות א', וכן בפסיקתא בהתחלת הפסקא דשור או כשב, כי בוי"ר גם בתנחומא זה הוא באמצע המאמר. אבל בפסיקתא מאמר זה הוא בהתחלת הדרוש, ונשנה גם בב"ר ריש פל"ג ומובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ו בשם ב"ר: (ע) הקב"ה עושה עמהם צדקה, תקנתי כמו שהוא לנכון בוי"ר ובפסיקתא גם בנדפס, והשמיט המעתיק מן הקב"ה עד הקב"ה: (עא) שיטין הרבה יש למקרא הזה אלא בשביל שלא להטריח. זה דברי המעתיק שקצר ולא העתיק סיום המאמר, כי הביא רק דברי ר' ישמעאל, ודברי ר' עקיבא לא הביא, וכן השמיט כל הסיום של המאמר, ונמצא לנכון בתנחומא הנדפס אות ה' ובוי"ר פכ"ז ובפסיקתא פסקא דשור או כשב (דף עג ע"א). ואנכי השלמתי המאמר בפנים. והנה בעל המסדר מהתנחומא הנדפס אף כי היה לפניו המאמר במילואו בתנחומא כ"י (כי כל ספר ויקרא ותנחומא הנדפס לקוח מן התנחומא דילן) אולם בראותו בכ"י אחר אשר רשם „שיטין הרבה יש למקרא הזה אלא בשביל שלא להטריח" העתיק גם זה אל התנחומא בסוף המאמר ההוא אשר הוספתי, ובאמת המלות האלה מיותרות בנדפס כי לא חסר מן המאמר מאומה. או יוכל להיות שהיו גם לפניו המלות האלה שיטין הרבה כו' בכ"י אחד אשר העתיק ממנו והם דברי המסדר בעצמו, והוא הוסיף את הנחסר והשאיר את המלות שיטין הרבה וכו' ולא השמיטם אחרי מלאותו את החסרון. וכן נמצא גם בכ"י החמישי של אקספארד המלות האלה. והמדפיס מן דפוס מאנטובה הגיה שמויין הרבה במקום שיטין הרבה, ונמצא לנכון בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינעציא. ואחר דפוס מאנטובה נמצא בכל הדפוסים שמויין במקום שיטין: (עב) ר' עקיבא אומר, נשנה בוי"ר, ומובא גם בפסיקתא ובנדפס: (עג) רבי מאיר אומר,

מובא

משל את הצדיקים בדירתן , כמו שנאמר במרעה טוב ארעה אותם ובהרי מרום ישראל יהיה נויהם (יחזקאל לד יד), ומשל את הרשעים בדירתן , שנאמר כה אמר אדני ה' ביום רדתו שאולה האבלתי כסתי עליו את תהום (שם לא טו), (עד) הובלתי כתיב . (עה) אמר ר' יהודה בר אמי משל (עו) אין עושין כסוי לגיגית לא של כסף , ולא של זהב , ולא של נחושת , ולא של ברזל , [ולא של עופרת], אלא של חרש , מפני שהוא מין במינו , כך אמר הקב"ה , גיהנם חשך , שנאמר יהי דרכם חשך וחלקלקות ומלאך ה' רודפם (תהלים לה ו), והתהום חשך , שנאמר וחשך על פני תהום (בראשית א ב), והרשעים חשך , שנאמר והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי ידענו (ישעיה כט טו), יבא חשך ויכסה חשך , כמה דאת אמר כי בהבל בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכוסה (קהלת ו ד)] :

[ח] [ד"א] צדקתך כהררי אל. (עז) אמר ר' יהודה בר סימון צדקה שעשית עם נח בתבה כהררי אל , [שנאמר] ותנח התבה בחדש השביעי [בשבעה עשר יום לחדש] על הרי אררט (בראשית ח ד), ומשפטים שעשית עם דורו ודקדקת עמהם עד תהום רבה , [שנאמר] ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה (שם ז יא), וכשהזכרתו לא לבדו נזכרת , שנאמר ויזכר אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה (שם ח א), הוי אדם ובהמה תושיע ה': (עח) ר' יהושע בן לוי סליק לרומי , ראה שם (עט) שני עמודים של שיש (פ) מכוסין בקיטאות , בשרב שלא יפקעו , ובצינה שלא יקרשו , ראה שם עני אחד (פא) מחצלת של קנים מתחתיו , ומחצלת של קנים על גביו , על העמודים קרא צדקתך כהררי אל , (פב) הן דאת יהיב את משפיע , ועל העני קרא ומשפטיך תהום רבה , [הן] דאת מחי את מדקדק :

הערות ותקונים

מובא ג"כ שם במקומות שרשמתי , גם בריש במ"ר ובילקוט תהלים שם , אבל בב"ר פל"ג ובילקוט יחזקאל רמז שע"ב מובא זה בשם ר' לוי וט"ס הוא , ובילקוט יחזקאל נרשם בצדו „במדבר רבה" בטעות וצ"ל ב"ר והוא המאמר שרשמתי מב"ר פל"ג והמובא גם בילקוט תהלים שם , כי במדרש במ"ר המאמר בשינויים קצת , גם הוא שם בשם ר' מאיר : (עד) הובלתי כתיב , כן הוא גם בב"ר ומדרש שמ"ר פי"ד במקרא כתיב האבלתי ודורש שהוא כמו הובלתי , ופי' הבאתי את הרשע למען אכסה עליו את התהום , ובוי"ר וריש במ"ר חסרים המלות הובלתי כתיב : (עה) אמר ר' יהודה בר אמי , בפסיקתא ובוי"ר ר' יהודה ברבי : (עו) אין עושין כסוי לגיגית , עיין שמ"ר פי"ד חזקיה אמר הגיגית הזו במה מכסין וכו' : (עז) ד"א אמר ר' יהודה בר סימון , נשנה בוי"ר שם , ובפסיקתא (דף ע[illegible]"ב) ובב"ר שם מקום הדרוש הזה אחר שני המאמרים ר' יהושע בן לוי סליק לרומי ולאלכסנדרוס מוקדון אזיל כו' , ושם הנוסחא ר"י בר סימון פתר קרא בנח אמר הקב"ה צדקה שעשיתי עם נח בתיבה לא עשיתי עמו אלא עם הררי אל (ר"ל ע"י הררי אל) שנאמר ותנח התיבה על הרי אררט . והנוסחא שלפנינו בתנחומא ובפסיקתא ובוי"ר יותר נכונה : (עח) ר' יהושע בן לוי סליק לרומי , וי"ר ופסיקתא שם : (עט) שני עמודים , שם ליתא מלת שני , וכן ליתא בנדפס : (פ) מכוסין בקיטאות , בפסיקתא מכורכין בקיטיות , ובוי"ר שם מכוסים בטיפסיאות , ובב"ר שם פל"ג בטעות בטיפסין , וצ"ל בטיפיטין , כמ"ש הערוך ערך טפיט וז"ל בב"ר פל"ד [צ"ל פל"ג] עמודיא מכוסין בטיפיטין פי' בלע"ז הוא טפיט"ו (Tappeto) ושבין עליו בני אדם עכ"ל . וכן ביוני וברומי tapes τάπης (טאפפעטע , טעפיך) מכסה מרוקם בגוונים שונים לכסות את הכתלים או למכסה , ע"ש במוספי . ונוסחת התנחומא והפסיקתא ג"כ נכונה כמ"ש בערוך בערך קטה וז"ל בנגעים פי"א [משנה ז'] קטה [לפנינו במשנה קייטא ע"ש בהרע"ב] שיש בה פספסין , ובילמדנו קטיות של פורפרין , ובפסקא דשור או כשב ובוי"ר אמור [פכ"ז] ריב"ל סליק לרומי חזא עמודיא דשישא מכסן בספיטא , פ"א עמוד[illegible] של שיש מכורכין בקיטיות , פ"א מכורכין במחצלות , פי' היינו וילון , עכ"ל . ולפנינו בתנחומא הנדפס הגירסא בקניות וצ"ב פי' בקנים . ובדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא בקנאית , נפרדה אות ט ונעשית ממנה שתי האותיות נו , וצ"ל בקטאיות וכן נמצא לנכון בכ"י החמישי של אקספארד . וראיתי במעריך ערך קט שכתב וז"ל בירושלמי דסוכה [פ"א ריש ה"ד] תלה בה קיטיות פי' בגדים מצויירים כמו טפיטי בילמדנו בקנאיות ט"ס הוא וצ"ל בקטאיות עכ"ל . ובהערה כ"א בפסיקתא שם דמיתי כי כוון להילמדנו הנאבד , אבל אח"כ ראיתי כי המעריך הביא בילמדנו דף סו ע"ג וכוון להתנחומא הנדפס דפוס מאנטובה וציין הדף מן התנחומא ממנטובה וקורא תמיד התנחומא בשם ילמדנו : (פא) מחצלת של קנים , כן הוא בוי"ר ובפסיקתא ובנדפס , אבל בב"ר פל"ג חמא חד מסכן מכריך בחדא מחצלא , ומזה במשנה סוכה דף יט ע"ב מחצלת קנים פירש"י מחצלת קנים קשה ואין נוחה למשכב : (פב) הן דאת יהיב את משפיע הן דאת מחי את מדקדק . כן הוא בפסיקתא ובוי"ר גם בנדפס , ופי' למי שאתה נותן טובה אתה נותן בשפע רב , ולמי שאתה מכהו תדקדק עמו , ומחי מלשון ודי הוה צבא
הוה

[ט] (פג) **אלכסנדרון** מוקדון אזל (פד) [לגבי מלכא קציא] לאחורי הרי חשך, מטי להדי מדינתא (פה) דשמא קרטיגנא, (פו) והות כולה (שנין) [נשין] נפקין לקדמוניה, אמרו ליה אי את עביד עמנא קרבא ונצחת לן שמך נפיק בעלמא (פז) [דמחוזא] דנשי חרבת, ואי אנן עבדין עמך קרבא ונצחונך, שמך נפיק בעלמא דנשי עבדו עמך קרבא ונצחו לך, ותוב לית את קאים קדם מלכו, כי נפיק כתב (פח) על תרע פילי, אנא אלכסנדרוס מוקדון מלך שטיא הוינא עד דאתית לקרטיגנא מדינתא ואליפית עצה מן נשיא, אזל למדינתא אחריתי דשמה (פט) אפריקי, נפקין קדמוניה (צ) [בחזורין דדהב], ברימונין דדהב, ובלחם דדהב, אמר להו וזהבא מתאכיל בארעכון, אמרו ליה ולא הוה לך (מידי למיכל) [כדון] בארעך דאתית גבן, אמר להו לא (צא) עותריכון אתית למיחמי, (צב) אלא דיניכון אתית למיחמי, (צג) עד

הערות ותקונים

הוה מחא (דניאל ה יט). אבל בב"ר שם הנוסחא הן דיהבת אשפע, על אותו העני קרא משפיך תהום רבה הן דמחיית גיית, וכתב המ"כ גיית פי' לשון גודל וגיאות ופי' היכן שאתה מכה אתה מכה בכח ובגיאות, ובפירש"י (ר"ל בפירוש המיוחס לרש"י ז"ל על הב"ר) מצאתי גורס גזית ופי' בו מכלה, עכ"ל. והדוחק נראה לעינים. וראיתי בערוך ערך גיית הביא וז"ל בב"ר פל"ד [הוא פל"ג] הן דמחיית גיית, ובוי"ר [פכ"ז] ובפסיקתא דשור או כבש הן דמחיית דקדקת עכ"ל. ולא העיר מאומה לבאר הוראת מלת גיית, והרמ"ל תרגם שהאל, וחשב שהוא מלשון גיא, ואולי נ"ל דייק הקרובה לנוסחת מדקדק, עיין מתורגמן שורש דקדק. כן העירותי בפסיקתא הערה כ"ג. אולם בערוך השלם ערך גיי ראיתי שלדעתו גיי היא מלה ערבית ופתרונה שחק, ושיעורו למי שאתה נותן טובה תתן בשפע רב, ולמי שאתה מכהו תמרק ותשחק אותו. וכן הגי' את מדקדק לדעתו פרושה דקדקת ותשחק אותו היטב הדק, כי דקדק ג"כ הוראתה שחק וכתת, ואות תי"ו במלת גיית כינוי הפעל היא: (פג) אלכסנדרון מוקדון. כן הוא בוי"ר ובפסיקתא ובנדפס, ושנה בשינוים ובקצרה בירושלמי ב"מ פ"ב ה"ב ובב"ר פל"ג, ובשניהם חסר בראש אזל לחדא מדינתא כו'. ועיין תמיד לב ע"א, ואלכסנדרון הוא שם עצם פרטי למלך יון Aleksander (פד) לגבי מלכא קציא, הוספתי כמו שהוא בנדפס ובפסיקתא ובב"ר ובוי"ר ובירושלמי. והרב בעל תבואות הארץ לד קכ"ז ע"ב כתב שלצפון הרי טוירוס במדינת פאנטוס סמוך לים השחור עיר גדולה הנקראת בלשונם קילניא והיא בלתי ספק קיליא עכ"ל. אולם הנכון כמו שהביא ידידי הרב הגדול בעל ערוך השלם בערך אלכסנדרוס שקציא בלתי ספק מקום והר במצרים התחתונה בנגב ששמו קציא Κάσιον Casium ושם היה אליל מפורסם הוקדש לזיים, והרי חושך הם הרי קציא: (פה) דשמא קרטיגנא, כן הוא בפסיקתא ובוי"ר. ובנדפס דפוס קאסטאנטינא ודפוס ווינציא ומנטובה קרטיגרא, ובדפוסים אחרים הציגו קרטינדא, ומפורש שם בגליון „נ"ל דגרס קרטנייא לפי שהיתה עיר של נשים נקראת כך כי קרתא הוא בלשון תרגום עיר ונייא הוא בל"י אשה עיין ערוך ערך אנטרופי" עכ"ל. ובכ"י החמישי של אקספארד מובא בתנחומא אשר הוא כעת לפנינו בדפוס ג"כ קרטיגנא, וכן במאמר שלאחריו לקרטיגנא. והנה העיר הזאת מוזכרת בירושלמי ובבלי ומדרשים (עיין בפסיקתא שם הערה כ"ו) והיא העיר המפורסמת בימי קדם carthago בחלק אפריקי, וכעת סמוך במקומה עיר תוניס, ועיין תבואות הארץ לד קכ"ז ומאור עינים פי"א וערך מלים לד ע"ב סימן ז' ולד קפ"ד: (פו) והות כולהו נשין נפקין לקדמוני, בפסיקתא והות כולה דנשין ונפקין לקדמוי, ובנדפס דהות כולה דנשים נפקו לקדמותיה: (פז) דמחוזא דנשי חרבת, ובוי"ר אחרבת, וכן בנדפס דפוס קאסטאנטינא ודפוס ווינציא אחריבת, אולם אח"כ בדפוסים אחרונים נשתבש אתריכת נ"ל אחריבת: (פח) על תרע פילי, מלת פילי מצויה לרוב במדרשים, ויונית היא πύλη ופי' שער ותרע הוראתה פתח, תרגום פתח האהל (בראשית יח א) תרע משכנא וג"כ יונית היא θύρα וא"כ פירושה בפתח השער, או תרע היא הוספה חיצונית מן אחד המעתיקים לפרש מלת פילי, עיין בהערה כ"ז בפסיקתא שם: (פט) אפריקי, עיין תבואות הארץ לד קכ"ו ע"ב גם בערך מלין לד קפ"ד ערך אפריקא, ורציתי להאריך כאן וראיתי שכבר העריך והאריך בטוב טעם ודעת ידידי הרב הגדול בעל ערוך השלם בערך אפריקי שאַפְרִיקִי היתה נקראת לפונית של אַפְּרִיקָא ששם היתה עיר וארץ קרתגא, ובפי הרומים נקרא אפריקא פרופריא, ואלכסנדרוס מוקדון רצה לילך למצרים תחתונה לעם שיושב בהר קגיית: (צ) בחזורין דדהב, הוספתי כמו שהוא במקומות הנ"ל, ופי' תפוחי זהב, ועיין בפסיקתא שם הערה כ"ט והערה ל': (צא) עותריכון, פי' עשרכם, אבל בוי"ר הגי' עבידתכון: (צב) אלא דיניכון, בתנחומא הנדפס בטעות נתחברו שתי אותיות ני ונעשות צ ומן אות כ נעשית ב בטעות, ובכ"י החמישי של אקספארד הנוסחא נכונה דיניכון, ובירושלמי ב"מ שם. לא דהבך ולא כספך אנא צריך לא אתית אלא מיחמי פרוכסין דידכון היך אתון יהיבין היך אתון דיינין, וביפה מראה (ב"מ פ"ב סי' ג') בטעות בדוכסין נ"ל פרוכסין כמו שהוא בירושלמי, והמלה יונית πρᾶξις ענינה פעולה ומנהג, כמו שהביא המוספי, אולם בערוך ערך דכסן הביא המוספי המלה כמו שהיא ביפה מראה בדוכסין והוא טעות: (צג) עד דאינון יתבין, עיין בירושלמי

דאינון יתבין אתו תרי גברי לדינא קדם מלכא, חד אמר מרי מלכא חורבה זבנית מהאי גברא, וגרפיתה ואישכחית בה סימא, ואמרית ליה סיב סימתיך, דחורבה זבנית סימא לא זבנית, (צד) ואחרינא אמר (צה) כמה דאת מסתפי מעונש גזל, הכי אנא נמי מסתפינא מעונש גזל, וכד זבינית לך חורבה, וכל מה דאית בה זבינית, מתהום ארעא עד צית שמיא, קרא מלכא לחד מנהון, א"ל אית לך בר, א"ל אית לי, קרא לאחרינא א"ל אית לך ברתא, א"ל הין, אמר להון (לון) [יזלון] וינסבון דין לדין, ויכלון סימא תרויהון, שרי אלכסנדרוס תמה, א"ל מלכא מה לך דקא תמהת ולא דנית טב, א"ל הן, א"ל אילו הוה הדין דינא בארעכון מה עבדיתון ביה, א"ל קטילנא דין ודין, וסימתא סלקא לביה מלכא, א"ל ושימשא נהירא עליכון, א"ל הין, ומיטרא נחית עליכון, א"ל הן, א"ל דילמא אית בארעכון בעיר דקיק, א"ל הן, א"ל תיפח רוחיה דההוא גברא, בזכות בעיר דקיק שמשא נהרא לכון, ומיטרא נחית עליכון, [ובזכות בעירא דקיקא אתון משתזבין], דכתיב אדם ובהמה תושיע ה' (תהלים לו ז), בזכות בהמה תושיע אדם: אמרו ישראל רבונו של עולם אדם אנחנו וכבהמה תושיענו, לפי שאנו נמשכין אחריך כבהמה, שנאמר משכני אחריך (שה"ש א ד), להיכן אנו נמשכין אחריך לגן עדן, שנאמר ירוין מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם (תהלים לו ט), אמר ר' אלעזר בר מנחם (צו) עדנך אין כתיב כאן, אלא עדניך, שכל צדיק וצדיק (צז) יש לו מדור בעדן בפני עצמו. אדם ובהמה תושיע ה', (צח) אמר ר' יצחק משפט אדם ומשפט בהמה [שוין], משפט אדם וביום השמיני ימול בשר ערלתו (ויקרא יב ג), ומשפט בהמה, ומיום השמיני והלאה ירצה וגו' (שם כב כז):

[י] (צט) ר' תנחומא פתח מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי הוא (איוב מא ג), זה (ק) רווק הדר במדינה ונותן שכר סופרים (קא) ומשנים, אמר הקב"ה עלי לשלם גמולו בן זכר, אמר ר' ירמיה בר אלעזר עתידה בת קול שתהא מפוצצת בראשי ההרים, ואומרת כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו. (קב) [הה"ד כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל] (במדבר כג כג), (קג) ורוח הקדש צווחת מי הקדימני ואשלם, מי

הערות ותקונים

בירושלמי שם: (צד) ואחרינא אמר, עיין בפסיקתא הערה נ"ד מה שהעירותי שם: (צה) כמה דאת מסתפי מעונש גזל, מן המלות מעונש גזל מתחיל בכ"י רה"ש אחרי שחסרים איזה דפים, עיין לעיל בפרשה קדושים הערה ס"ד: (צו) עדנך אין כתיב אלא עדניך, ר"ל שצ"ל עדנך בלשון יחיד ולמה נכתב עדניך בלשון רבים: (צז) יש לו מדור בעדן בפני עצמו, בכ"י רה"ש ובנדפס ובפסיקתא ובוי"ר יש לו עדן בפני עצמו: (צח) אמר ר' יצחק, מצאתי בשבולי הלקט כ"י (ערוגה השנית סי' קכ"ו) ומובא בתניא רבתי סי' כ' וז"ל מנהג לומר בתפלת המנחה צדקתך צדק, ובפסיקתא דשור או כשב דורש צדקתך כהררי אל וגו' אדם ובהמה תושיע ה', משפט אדם ומשפט בהמה שוין, משפט אדם וביום השמיני ימול בשר ערלתו שתעבור עליו את השבת, ומשפט בהמה ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה', הה"ד אדם ובהמה תושיע ה', מכאן שאומרים צדקתך כהררי אל בשבת במנחה כו' עכ"ל. ועיין בסדור הגיון לב שהביא בהערה לצדקתך צדק דברי התניא רבתי, והשב שהמלות מכאן שאומרים צדקתך כהררי אל כו' הם דברי הפסיקתא ע"ש. ועוד ראיתי בשבלי הלקט שם ובתניא רבתי שם יש מקומות שהן אומרים אלו הפסוקים בסדר הזה צדקתך כהררי אל וצדקתך אלהים עד מרום צדקתך צדק לעולם גם הפסיקתא מוכיח שכן סדרן שמתחיל לדרוש צדקתך כהררי אל עכ"ל, כוונתם להתחלת הפסיקתא, וזה נגד מנהגינו לומר בתחלה צדקתך צדק לעולם ואחריו וצדקתך אלהים ואחריו צדקתך כהררי אל, ועיין באבודרהם (תפלת מנחה של שבת) שכתב שלא יתכן לאמרם כמנהגינו רק בתחלה צדקתך כהררי אל כו', וכאשר הוא מסודר בסדר רב עמרם ורבינו סעדיה עכ"ל. אולם בסדור ר"ע גאון ראיתי כי גם שם מסודר כמנהגינו בתחלה צדקתך צדק: (צט) ר' תנחומא פתח, מובא בוי"ר פכ"ז אות ב' ובפסיקתא (דף עה ע"א) ומובא בילקוט אמור רמז תרמ"ב בשם וי"ר, ומובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ז בשם התנחומא: (ק) רווק הדר במדינה, בפסיקתא שם הערה נ"ח העירותי בפסיקתא הגירסא שהוא שרוי במדינה, המלות הדר במדינה או שרוי במדינה הן נוספו מאיזה מעתיק כי מיותרות הן ונ"ל זה רווק ונותן שכר סופרים ונוספו ע"פ מאמרם ז"ל פסחים דף קיג ע"א שלשה מכריז עליהם הקב"ה בכל יום על רווק הדר בכרך ואינו חוטא, ושם הדר בכרך הוא לרבותא, ועתה ראיתי כי גם הגאון הרד"ל העיר לזה. ופי' רווק אדם פנוי, עיין תוס' קדושין פ"ב ע"א ד"ה לא וז"ל רווק הוא אדם פנוי שלא נשא אשה מעולם, ותרגום ובחורים כשול יכשלו (ישעיה מ ל) הוי רווקים, עכ"ל. ויהיה רווק מלשון ריק: (קא) ומשנים, פי' מלמדי תינוקת, ובתנחומא הנדפס בטעות ומשניות, ובכ"י חמישי של אקספארד נאמר נכון ומשנים: (קב) הה"ד, הוספתי כמו שהוא בוי"ר ובפסיקתא: (קג) ורוח הקדש

צווחת

קילס לפני עד שלא נתתי בו נשמה, מי מל לפני עד שלא נתתי לו בן זכר, מי עשה לפני ציצית עד שלא נתתי לו טלית, מי עשה לפני מעקה [עד שלא נתתי לו גג, מי עשה מזוזה] עד שלא נתתי לו בית, מי עשה לפני סוכה עד שלא נתתי לו מקום, מי הפריש פאה עד שלא נתתי לו שדה, מי הפריש תרומה ומעשר עד שלא נתתי לו גורן, (קד) מי הפריש בכורות ומעשרות וקרבן עד שלא נתתי לו בהמה, [הה"ד] שור או כשב או עז:

[יא] (קה) ר' יעקב בר זבדי (קו) בשם ר' אבהו פתח ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון (יחזקאל כט טז), וכתיב שרפים עומדים ממעל לו וגו' (ישעיה ו ב), (קז) בשתים יכסה פניו שלא להביט בשכינה, ובשתים יכסה רגליו (קח) שלא יראו פני השכינה, דכתיב וכף רגליהם ככף רגל עגל (יחזקאל א ז), על שם ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון: (קט) תמן תנינן כל השופרות כשרין חוץ משל פרה מפני שהוא של עגל על שם לא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון. (קי) תמן תנינן והרגת את האשה ואת הבהמה (ויקרא כ טז), אם אשה חטאת בהמה מה חטאת, אלא לפי שבאת לאשה תקלה על ידה, לפיכך ואת הבהמה תהרוגו. (ד"א) שלא תהא בהמה עוברת בשוק ויאמרו זו היא שנהרגה אשה פלונית על ידה, וזה הוא ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון, ותנן מפני מה אמרו אין סוטה שותה בכוס של חברתה, שלא יאמרו הבריות בכוס זה שתתה אשה פלונית ומתה, וזהו ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון, ואף כאן שור או כשב, (קיא) וכי שור נולד הלא עגל נולד, אלא דכתיב עשו להם עגל מסכה (שמות לב ח), לפיכך כתיב שור ולא כתיב עגל, [הה"ד] שור או כשב או עז וגו':

[יב] (קיב) [ד"א שור או כשב או עז. זש"ה] מה שהיה כבר הוא וגו' (קהלת ג טו), ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר אם יאמר לך אדם שאם לא חטא אדם הראשון היה חי וקים לעולם, אמור לו אתה הרי אליהו (קיג) (וכו') [שלא חטא (קיד) הוא חי וקים לעולם, ואשר להיות כבר היה וגו' (קהלת שם), אם יאמר לך אדם שהקב"ה מחיה מתים, אמור לו הרי כבר עשה כן על ידי אליהו ועל ידי אלישע ועל ידי יחזקאל (קטו) [ורבי נחמיה אומר אם יאמר לך אדם שעתיד הקב"ה לעשות

הערות ותקונים

לוחות, מובא בפסיקתא רבתי פכ"ה פסקא עשר תעשר, וע"ש הרבה שינויים: (קד) מי הפריש בכורות ומעשרות וקרבן, כן הוא גם בילקוט איוב שם, וסיים עד שלא נתתי לו צאן. ובוי"ר ובפסיקתא ובנדפס הגי' מי הפריש לפני קרבן עד שלא נתתי לו בהמה, וברבתי הגי' מי הפריש בכורות שלא נתתי לו צאן: (קה) ר' יעקב בר זבדי, מובא בפסיקתא שם ובוי"ר אות ג', ומובא בילקוט יחזקאל רמז שמ"ט בשם התנחומא ובילקוט אמור רמז תרמ"ב בשם וי"ר, ובטעות בילקוט אמור ר' עקיבא בר זבדי וצ"ל ר' יעקב בר זבדי: (קו) בשם ר' אבהו, וכן הוא בפסיקתא ובנדפס ובילקוט יחזקאל, וחסרים בוי"ר, אולם נמצאו נכון בילקוט אמור בשם וי"ר: (קז) בשתים יכסה פניו, לפני זה נמצא בוי"ר ובפסיקתא בשתים יעופף לקילוס, ודילג שלא כסדר הכתוב, אולם בנדפס מובא כסדר, ועיין פרקי דרבי אליעזר פ"ד ובשתים מעופפים ומעריצים ומקדישים את שמו הגדול כו', ועיין חגיגה דף יג ע"ב כתיב הכא ובשתים יעופף כו': (קח) שלא יראה פני השכינה דכתיב וכף רגליהם, במדרש וי"ר נוסף וכתיב עשו להם עגל מסכה, ובפרקי דרבי אליעזר שם שלא יראה פני שכינה כדי לשכח עמידת רגל עגל, ע"ש: (קט) תמן תנינן כל השופרות, משנה ר"ה דף כו ע"א, והמלות „של עגל" ליתא במשנה, והטעם שהוא פסול מפני שנקרא קרן ולא שופר, ע"ש בגמרא, ואולם לטעמא דרב חסדא שם שאין קטיגור נעשה סניגור אתי שפיר, אולם בכל זאת לא נמצאו במשנה המלות של עגל: (קי) תמן תנינן והרגת, משנה סנהדרין נד ע"א: (קיא) וכי שור נולד, עיין בפסיקתא הערה מ"ז שהעירותי שעל פי זה יסד הפייטן ר"א הקליר בקרובות האמרים ביום שני של פסח ע"ש: (קיב) ד"א זש"ה מה שהיה. פסיקתא שם וי"ר שם אות ד' קה"ר פ"ג פסוק מה שהיה במ"ר פי"ד ומובא בילקוט קהלת רמז תתקס"ז ד"ה מה שהיה בשם התנחומא: (קיג) וכו'. פה קצר המעתיק ודילג מלת וכו'. וכן בכ"י רה"ש ודילג המעתיק מלת וגו' (במקום וכו'), ואנכי הוספתי בפנים הסיום כמו שהוא בפסיקתא ובוי"ר ובנדפס, וחסר הסיום גם בילקוט שם: (קיד) הוא חי וקיים לעולם, כן הוא הגי' בפסיקתא ובוי"ר. ובתנחומא הנדפס הגי' אינו חי וקיים עד עכשיו, פי' בתמיה. אולם בכ"י חמישי של אקספארד הגירסא (גם בתנחומא שלפנינו כעת בדפוס) והוא חי וקיים עד עכשיו: (קטו) ור' נחמיה אומר, המאמר

את הים יבשה, אמור לו כבר עשה כן בימי משה, שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חמה מימינם ומשמאלם] (שמות יד כט), (קטז) ור' אחא בשם ר' שמואל בר נחמן אמר כל מה שעתיד הקב"ה לעשות לעתיד לבא, כבר הקדים ועשה מקצת על ידיהם של צדיקים בעולם הזה, אמר הקב"ה אני עתיד להחיות את המתים, כבר עשיתי על ידי אליהו ועל ידי אלישע ועל ידי יחזקאל, אמר הקב"ה אני עתיד לעשות את הים יבשה, כבר עשיתי ובני ישראל הלכו ביבשה (שם), אמר הקב"ה אני עתיד לפקוח עיני עורים, כבר נעשה, שנאמר ויפקח ה' את עיני הנער (מ"ב ו יז), אמר הקב"ה אני עתיד לפקוד עקרות, כבר נעשה, שנאמר וה' פקד את שרה וגו' (בראשית כא א), אמר הקב"ה [אני עתיד לעשות מלכים שישתחוו לכם שנאמר] והיו מלכים אומניך וגו' (ישעיה מט כג), כבר נעשה על ידי דניאל [שהשתחוה נבוכדנצר לדניאל] שנאמר לדניאל סגיד (דניאל ב מו): והאלהים יבקש את נרדף וגו' (קהלת ג טו), (קיז) ר' הונא בשם ר' יוסף אמר, עתיד הקב"ה לתבוע דמן של נרדפים מיד רודפיהם, צדיק רודף צדיק, האלהים יבקש נרדף, רשע רודף רשע, האלהים יבקש את נרדף, [רשע רודף צדיק, והאלהים יבקש את נרדף, אפילו את חוזר ואומר צדיק רודף אחר רשע, מכל מקום והאלהים יבקש את נרדף] (מכל מקום), תדע שהוא כן, שהרי הבל נרדף מפני קין, לכך נאמר וישע ה' אל הבל ואל מנחתו (בראשית ד ד), נח נרדף מפני דורו, ונח מצא חן (שם ו ח), ודורו וימח את כל היקום (שם ז כג), אברהם נרדף מפני נמרוד, אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם (נחמיה ט ז), יצחק נרדף מפני פלשתים, ויאמרו ראה ראינו וגו' (בראשית כו כח), יעקב נרדף מפני עשו, כי יעקב בחר לו יה (תהלים קלה ד), יוסף נרדף מפני אחיו, (קיח) ויהי ה' את יוסף וגו' (בראשית לט ב), משה נרדף מפני פרעה, ויאמר להשמידם לולי משה בחירו (תהלים קו כג), (קיט) ישראל נרדפים מפני אומות העולם, (קכ) בך בחר ה' אלהיך (דברים ז ו), (קכא) ר' יהודה בר סימון בשם ר' [יוסי בר] נהוראי אף כאן שור נרדף מפני ארי, כבש מפני הזאב, עז מפני נמר, אמר הקב"ה לא תביאו לפני קרבן מן הרודפים אלא מן הנרדפים, שנאמר שור או כשב או עז:

[יג] (קכב) [ד"א שור או כשב. זש"ה] עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי (מיכה ו ג), אמר ר' אחא ענה בי וקבל שכר, ואל תענה ברעך עד

הערות ותקונים

המאמר המוסגר הלזה חסר לפנינו גם בכ"י רה"ס, והוספתיהו בפנים כמו שהוא בפסיקתא ובנדפס, וכן בוי"ר שם חסר כל המאמר שהוספתי, ובקה"ר שם מסורס המאמר כי שם הנוסחא ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר אם אומר לך אדם אפשר שהיה העולם כולו מים כו' יחס לדברי ר' נחמיה לר' יהודה וכן להיפך, וחסר במדרש שם על המאמר אם יאמר לך אדם שאילו לא חטא אדם הראשון כו' שם האומר וצ"ל ר' נחמיה אומר, וראוי לתקן שם ע"פ התנחומא והפסיקתא: (קטז) ור' אחא בשם ר' שמואל בר נחמן, כן הוא בכ"י רה"ס וגם בנדפס, אבל בפסיקתא ובוי"ר הגי' בשם ר' אליעזר בן חלפתא, ובקה"ר בשם ר' חלפתא לבד: (קיז) ר' הונא בשם ר' יוסף, מובא בילקוט אמור רמז תרמ"ג בשם התנחומא: (קיח) שנאמר ויהי אלהים את יוסף, בוי"ר ובקה"ר מובא הכתוב עדות ביהוסף שמו (תהלים פא ו), ועל שהוסיף לו הקב"ה אות ה' לעדות שבחרו כמו אברהם, ובנדפס הוא כמו לפנינו בכ"י, ויש לתקן בנדפס אחר ונח מצא חן בעיני ה', חסר, ודורו, וימח את כל היקום, וכן הוא לנכון בכ"י חמישי של אקספארד: (קיט) ישראל נרדפין, בוי"ר וקה"ר כתוב לפני זה דוד נרדף מפני שאול ובחר הקב"ה בדוד שנאמר ויבחר בדוד עבדו (תהלים עח ע), שאול נרדף מפני פלשתים ובחר הקב"ה בשאול שנאמר הראיתם אשר בחר בו ה' (ש"א י כד), ובפסיקתא ובנדפס ליתא זה, והתימה שהביא ראיה מהכתוב הראיתם אשר בחר בו ה', הלא זה היה קודם שמלך וילחם עם פלשתים, לכן יותר נכון להביא הכתוב בגבעת שאול בחיר ה' (ש"ב כא ו): (קכ) בך בחר ה' אלהיך, בוי"ר מובא הכתוב ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה (דברים יד ב), ויותר נכון כמו שהוא בתנחומא שהוא מוקדם בקרא בך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגולה (שם ז ו): (קכא) ר' יהודה בר סימון בשם ר' נהוראי, וכן הוא בנדפס, ובפסיקתא ר' יודן בר סימון בשם ר' יוסי בר נהוראי, ובוי"ר ובקה"ר ר' אלעזר ברבי יוסי בן זמרא אמר, ובכ"י רה"ס ר' יהודה ור' שמעון [צ"ל בר סימון] בשם ר' יוסי בר נהוראי, לכן תקנתי כן בפנים, וראיתי כי בכ"י חמישי של אקספארד הגירסא בשם ר' יוסי בר נהוראי: (קכב) ד"א שור או כשב זש"ה עמי מה עשיתי לך, פסיקתא שם וי"ר שם אות ו' חזית פ"ו פסוק חכו ממתקים במ"ר ריש פ"י ומובא בילקוט מיכה רמז תקנ"ד ונרשם בצדו „בראשית רבה" וצ"ל

שקר, ותקבל דין וחשבון, (קכג) אמר ר' שמואל בר נחמן בשלשה מקומות בא הקב"ה להתוכח עם ישראל, והיו אומות העולם שמחים, (קכד) ואמרו היאך יכולים אלו להתווכח עם בוראן, עכשיו הוא מכלה אותן, באותה שעה שאמר להם לכו נא ונוכחה (ישעיה א יח), שמחו ואמרו עכשיו הוא מכלה אותן, כיון שראה הקב"ה שהיו שמחין, הפכה להם למוטב, אמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג וגו' (שם), כששמעו אומות העולם כן, תמהו ואמרו זו תשובה וזו תוכחת, אמרו לא אתא אלא (קכה) למתפגגא עם בנוהי, השניה כשאמר להם שמעו הרים את ריב ה' [כי ריב לה' עם עמו ועם ישראל יתוכח] (מיכה ו ב), שמחו אומות העולם, ואמרו עכשיו הוא מכלה אותן, כשראה הקב"ה כן, הפכה להם למוטב, ואמר עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב וגו', במה אקדם ה' (שם שם ה ו), תמהו אומות העולם ואמרו זו תשובה וזו תוכחת, לא אתא אלא למתפגגא עם בנוהי, השלישית כשאמר וריב לה' עם יהודה [ולפקוד על יעקב כדרכיו] (הושע יב ג), אמרו אומות העולם עכשיו הקב"ה מכלה אותן, כשראה הקב"ה כן, הפכה להם למוטב, בבטן עקב את אחיו וגו' (שם שם ד). (קכו) משל לאשה שהיתה קובלת על בנה לדיין, (קכז) כיון (דהוות) [דחמת] דיינא דהוה דיין (לברתיה) [לברייתא] לקטלא, [אמרה] אם מהודענא סורחניה דברי יימר למיקטליה, מה עבדת (קכח) דרכא [עד] דחסל מדיניה, אמר לה מה סרחנותיה דברך, א"ל כד הוה במעי בעט בי, א"ל וכדון עבד לך כלום, אמרה לא, אמר לה זילי לית דין סורחן כלום, (קכט) תמהו אומות העולם [ואמרו] זו תשובה וזו תוכחת, לא אתא [אלא] למתפגגא עם בנוהי: ומה הלאיתיך וגו' (מיכה ו ד), (קל) [אמר ר' ברכיה] משל למלך ששלח (קלא) פרוזדוגמא שלו למדינה, מה עשו בני המדינה, נטלו אותה, [עמדו על רגליהם],

---

הערות ותקונים

וצ"ל „תנחומא". ולשון הילקוט הוא כמו לפנינו בתנחומא כ"י דילן: (קכג) אמר ר' שמואל בר נחמן, במדרש וי"ר שם הלשון משובש, כי הקדים שם את המאוחר ואיחר את המוקדם, וצריך לתקן שם על פי התנחומא והפסיקתא ומדרש חזית: (קכד) ואמרו היאך יכולים אלו להתווכח עם בוראן עכשיו הוא מכלה אותן, זה חסר בנדפס ונמצא נכון בכ"י החמישי מאקספארד: (קכה) למתפגגא, מובא בערוך ערך פג ג', וז"ל בוי"ר אמור ובפסיקתא דשור או כשב לא בעי אלא להתפוגגא עם בנוי, פי' לעלוז, עכ"ל. ואולי צ"ל לאתפנקה כמו שהוא בילקוט מיכה שם, ומלשון מקרא הוא בחטי מנית ופנג (יחזקאל כז יז) אשר לדעת איזה חכמי הלשון הוא אחד עם פנק בחלוף אותיות גיכ"ק, וענינו עדן ותענוג: (קכו) משל לאשה, כן הוא גם בכ"י רה"ס ובפסיקתא ובנדפס, אולם בוי"ר ובמ"ר מובא זה בשם ר' יודן בר שמעון, ובמדרש חזית הוא בשם ר' יודן לבד. ובילקוט מיכה שם חסר ג"כ שם האומר, וזה סעד כי דבריו נובעים מהתנחומא ולא מן וי"ר. ובתנחומא הנדפס מובא ג"כ כמו לפנינו בלי שם האומר. וראיתי בנדפס שם כי המשל הזה הוא באיזה שינויים, ועיינתי בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא גם בכ"י השני של אקספארד וראיתי כי גם שם הגי' כמו לפנינו בכ"י, רק המדפיס דפוס מאנטובה שינה הלשון, והגיה משל למה הדבר דומה לאשה שהיתה קובלת על בנה והזמינה אותו לפני השופט למשפט, אתו כולי עלמא למיחמי אמרו דין לדין חזו האי איתתא אתיא לדינא למקטל ברא, כיון דחזת איתתא הא ושמעה מה דהוי אמרין הפכה לאשתעוי במילי אחריני כד אתת קדם דיינא כו'. מכאן הוא כמו לפנינו בכ"י, ולא אדע למה לא ישרה בעיניו הגי' שהיתה לפניו: (קכז) כיון דחמת דיינא דהוה דיין לברייתא לקטלא, כן תקנתי, פי' כיון שראתה את הדיין ששופט אנשים למיתה, ובוי"ר הגירסא כיון דחמת דיינא דיתיב ודיין בנור ובזפת ובמגלבין אמרה אין אנא מודענא סורחנא בהדין ברי להדין דיינא, כדון הוא קטיל ליה: (קכח) דרכא. בוי"ר דרכת, והמ"כ כתב לפי הענין פי' המתינה, ולא מצאתי לו חבר, ע"כ. ובתנחומא הנדפס בדפוס קאסטאנטינא גם בדפוס וויניציא ובכ"י החמישי מאקספארד הגי' ארכת, וכן שיערתי בפסיקתא הערה ס"ו אולי צ"ל כן, עיין ערוך ערך ארך ג' ד', ובפסיקתא הגי' שבקת: (קכט) תמהו אומות העולם, עיין בפסיקתא הערה ס"ח. ובנדפס דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא גם בכ"י חמישי של אקספארד הגי' כמו לפנינו בכ"י, אולם המדפיס דפוס מאנטובה הגיה גם פה תוהו כולי עלמא ואמרו זו תשובה וזו תוכחה לא אתת דין אלא למתפגגא עם ברה, והוסיף „וחזרו בבושת פנים, כך הקב"ה חזר והפך התוכחה לאהבה וחזרו אומות העולם חפויים": (קל) אמר ר' ברכיה הוספתי כמו שהוא בכ"י רה"ס ובנדפס ובפסיקתא ובוי"ר ובילקוט מיכה שם, ובוי"ר נוסף פה אמר ר' ברכיה משל למלך ששלח שלוחין שלו למדינה כו' ואח"כ מביא המשל שלפנינו פה ומייחסו שם לר' יצחק, ואין ספק אצלי שנוסף בוי"ר ע"פ הילמדנו המובא בילקוט מיכה שם המתחיל ואשלח לפניך את משה כו' ע"ש. והמאמר שלפנינו מר' ברכיה מובא בטור או"ח ריש סימן ס"א: (קלא) פרוזדוגמא, בפסיקתא

ופרעו את ראשם, וקראו אותה בפחד וביראה בזיע וברתת, אמר הקב"ה לישראל (קלב) הדא קרית שמע פרוזדוגמא שלי הוא, לא הטרחתי עליכם, ולא אמרתי לכם שתהיו קורין אותה לא עומדין על רגליכם, (קלג) ולא פורעין ראשיכם, אלא בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך (דברים ו ז): ד"א ומה הלאיתיך. (קלד) אמר ר' יהודה בר סימון עשר בהמות מסרתי לך, שלש ברשותך ושבע שלא ברשותך, אלו שברשותך שור שה כשבים ושה עזים, ואלו שאינן ברשותך איל וצבי ויחמור אקו ודישון ותאו וזמר, לא הטרחתי עליכם ולא אמרתי לכם לעלות בהרים, ולהתיגע בשדות להביא לפני קרבן מאלו [שאינן ברשותך], אלא מאלו שברשותך הגדילות על אבוסך, [הה"ד] שור או כשב או עז:

[יד] (קלה) [ד"א שור או כשב]. זש"ה הן אתם מאין ופעלכם מאפע תועבה יבחר בכם (ישעיה מא כד), (קלו) לשון יוני הוא, הן חד, חד אתם לי, [מאין]

הערות ותקונים

בפסיקתא שם הערה ע' העירותי שמובא בערוך ערך פרוזגמא בשם פסקא דשור או כשב, וכן מובא ברשב"ם עה"ת סוף פרשת ואתחנן, ובערוך ערך פרסטגמא מובא בשם וי"ר, והמלה יונית προσταγμα ופי' פתשגן כתב הדת (בעפֿעל), ושגורה בפי המדרשים, עיין בהערה שם. וראיתי במנהיג ה' תפלה סי' נ"ט הביא בשם סדר רב עמרם גאון וז"ל ובירושלמי ניסוי איכים ק"ש כל שעתא כפרוזדגמא חדתא דהוא פרוזדגמא (שטר צוואה על העיר) דהקב"ה דלא ליטרח עלן דכתיב עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי, מה הלאתיך אמר ר' ברכיה משל למלך ששלח פרוזדגמא שלו למדינה כל בני המדינה מה הם עושים, עומדים על רגליהם כו'. וכן מובא כן באבודרהם (סדר שחרית של חול) ג"כ בשם הירושלמי, אולם המאמר הזה לא נמצא בירושלמי, והמאמר וניסוי איכים בק"ש עד דלא ליטרח עלן המה דברי הגאון רב עמרם ז"ל מדנפשיה ע"פ מאמרם בפסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השלישי אמר ר' אלעזר שלא יהו דברי תורה בעיניך כפרוזדגמא ישנה אלא כפרוזדגמא חדשה שהכל רצים לקרותה, ומן המאמר מה הלאתיך אמר ר' ברכיה הוא מה שלפנינו בפסיקתא ותנחומא וי"ר, ומובא בטור או"ח סי' ס"א, ובטעות שם פרוטגמא וצ"ל פרוזטגמא. וע"ש במרן ב"י. וראיתי ברוקח ה' ברכות סי' שכ"ב הביא וז"ל, בדברים רבה ק"ש כל זימנא דקרי להוי בפרוזטוגמא [צ"ל כפרוזטוגמא] חדתא, פי' אגרת דהקב"ה לא מטרח עלן דכתיב ומה הלאתיך עכ"ל. לא נמצא במדרש דברים רבה, ואולי הוא בדברים זוטא: (קלב) הדא קרית שמע, כן הוא בפסיקתא, ולמאמר הפסיקתא כוון רש"י ז"ל בספר הפרדס הגדול ה' ר"ה (דפוס קושטאנטינה דף מב ע"ב) וז"ל: אסור להפריח את הצבור בכדי, כדאמרו בפסיקתא עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי, פרשת של ק"ש נתתי לכם ואמרתי ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך, מכאן שאסור להטריח את הצבור בכדי עכ"ל: (קלג) ולא פורעין את ראשיכם, עיין בברכי יוסף או"ח סי' ב': (קלד) אמר ר' יהודה בר סימון עשר בהמות, פסיקתא שם גם בפסקא את קרבני ובפסיקתא רבתי פסקא את קרבני ובוי"ר שם ובמ"ר פ"כ ופכ"א ובילקוט מיכה רמז תקנ"ד וחסר הציון „תנחומא" והציון „ב"ר" הוא בטעות, ובילקוט אמור רמז תרמ"ג אמר ר' ברכיה בר סימון [צ"ל אמר ר' יהודה בר סימון] אלו שברשותך, זה נשמט בנדפס, ונמצא נכון בכ"י חמישי של אקספארד: (קלה) ד"א שור או כשב זש"ה הן אתם מאין, מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ד ד"ה הן אתם מאין וחסר הציון תנחומא, וכן מובא בילקוט אמור רמז תרמ"ג, והציון וי"ר ברמז שלפניו מוסב גם על זה או חסר ג"כ הציון תנחומא. ובפסיקתא ובוי"ר פכ"ז אות ז' נוסף לפני זה הן אתם מאין ופעלכם מאפע תועבה יבחר בכם, הן אתם מאין, מלא כלום, מן ליחה סרוחה, מאפע מן מאה פעיות שהאשה פועה בשעת לידתה שהיא יושבת על המשבר צ"ט למיתה ואחת לחיים, תועבה יבחר בכם, מהו תועבה יבחר בכם, מדבר בתינוק הזה אע"פ שיוצא ממעי אמו מלוכלך מטונף מלא רירין הכל מנשקין אותו, והכל מחבבין אותו, וביותר כשהוא זכר. ע"כ. וזה נוסף גם בתנחומא הנדפס (אות י"א), ונמצא גם בכ"י חמישי מאקספארד (כי זה הקובץ הוא תנחומא הנדפס לפנינו). אולם בילקוט אמור ליתא זה, רק מובא בילקוט ישעיה שם אחר סיום של כל המאמר שלפנינו הביא: ד"א הן אתם מאין כו', ונרשם בצדו תנחומא, ואולי היתה גם לפניו בכ"י שלפנינו (כי את התנחומא הנדפס כעת לא ראה בעל הילקוט) או צ"ל בצדו וי"ר או פסיקתא במקום תנחומא. והערוך ערך פע הביא בשם וי"ר אמור כל ברכות [צ"ל פעולות] טובות ונחמות שהקב"ה מביאן על ישראל כו'. ואח"כ הביא ד"א ופעלכם מאפע מק' פעיות כו'. ולפנינו בוי"ר המאמר השני הוא מוקדם, רק ברור שגם לפני בעל הערוך לא היה כתוב המאמר מן מאה פעיות בוי"ר, רק הערוך הביא זה בסוף וחסר בערוך הציון. ובהמנהיג ה' ר"ה סי' כ"א הביא המאמר הזה בשם הילמדנו: (קלו) לשון יוני הוא, בפסיקתא ובוי"ר מובא זה בשם ר' ברכיה, אולם גם בכ"י רומי ובנדפס ליתא המלות אמר ר' ברכיה, ובפסיקתא שם הערה ע"ו כתבתי „אבל בוי"ר חסר מכאן עד אמר ר' לוי" טעות הוא ויש למחוק זה, ואולי כן חסר באיזה דפוס אשר היה אז לפני. והמלה הן יונית ἕν, וכן אמרו גם בב"ר פנ"ט אות ז' הן לשון יוני הן אחד, ובשמ"ר פי"ב

מן אומות העולם שקרוין אין, [דכתיב] כל גוים כאין נגדו (ישעי' מ יז). ופעלכם מאפע, אמר ר' לוי כל פעולות טובות ונחמות שעתיד הקב"ה לעשות עם ישראל, אינן אלא (בשם) [בשכר] פעיה אחת שפעו בסיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז). תועבה יבחר בכם, אותה תועבה שעשיתם עגל מסכה, [מאותה תועבה] הביאו לפני קרבן, ואני אבחר בכם, שור או כשב או עז:

[טו] (קלז) [ד"א שור או כשב. זש"ה] ברעתם ישמחו מלך (הושע ז ג), וכי (קלח) מה ראה בשור לעשותו ראש לקרבנות, אמר ר' לוי משל למטרונא שיצא עליה שם רע (קלט) מאחד מגדולי המלכות, בדק המלך בדברים, ולא מצא בהם ממש, מה עשה המלך עשה סעודה גדולה והושיבו (קמ) בראש המסובין, להודיע שבדק המלך בדברים ולא מצא בהן ממש,(*קמ) [כך לפי שהיו או"ה אומרים לישראל אתם עשיתם את העגל ובדק הקב"ה את הדברים ולא מצא בהן ממש]לפיכך נעשה[שור]ראש לקרבנות: (קמא) [הה"ד] שור או כשב או עז: (קמב) ר' הונא ור' אידי בשם ר' שמואל בר נחמן מוצלים היו ישראל מאותו מעשה, שאילו עשו את העגל היה להם לומר אלה אלהינו ישראל, אלא הגרים שעלו עמהם עשאוהו (קמג) ואמרו לישראל (קמד) אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד):

[טז] [ד"א שור או כשב]. (קמה) שור בזכות אברהם, שנאמר ואל הבקר רץ אברהם (בראשית יח ז), כשב בזכות יצחק, שנאמר והנה איל (שם כב יג), עז בזכות יעקב. שנאמר לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טובים (שם כז ט), מהו טובים, (קמו) אמר ר' ברכיה בשם ר' חלבו טובים לך וטובים לבניך, טובים לך שעליהם אתה מתברך, וטובים לבניך (קמז) שעליהם מתכפר להם:

[יז] והיה שבעת ימים תחת אמו. (קמח) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי (קמט) משל למלך שנכנס למדינה, [והוציא כרוז] ואמר כל אכסנאין שיש כאן אל יראו פני עד שיראו פני מטרונא [תחלה], כך אמר הקב"ה לישראל, בני לא תקריבו לפני קרבן עד שיעבור עליו השבת, שאין שבעה בלא שבת, (קנ) ואין מילה בלא שבת. (קנא) אמר ר' יצחק משפט אדם ומשפט בהמה, [משפט] אדם, וביום השמיני ימול (ויקרא יב ג), [ומשפט] בהמה, מיום השמיני והלאה ירצה (שם כב כז):

הערות ותקונים

פי"ב אמר ר' ברכיה הן אחת, שכן בלשון יוני קורין לאחת הן, וכן בגמרא שבת דף לא ע"ב הן יראת ה' שכן בלשון יוני קורין לאחת הן, וכן מ"ק דף כח ע"ב סנהדרין עו ב' נזיר ח ב' וע"ש בתוס' ד"ה הריני וב"ב קסד ב': (קלז) ד"א שור או כשב זש"ה ברעתם ישמחו מלך, מובא בפסיקתא שם ובוי"ר שם אות ח' ובנדפס אמור אות י"א: (קלח) מה ראה בשור לעשותו ראש לכל הקרבנות, עיין בפסיקתא הערה ע"ט שהבאתי ע"פ זה יסד הקליר בפיוט שלו ע"ש: (קלט) מאחד מגדולי המלכות, וכ"ה בכ"י רומי בפסיקתא ובוי"ר ובנדפס הגי' עם אחד מגדולי המלכות, וכצ"ל לפנינו כמו שהיה והושיבו: (קמ) בראש המסובין, מלת המסובין נשמט בנדפס ונמצא לנכון בכ"י חמישי מאקספארד: (*קמ) כך לפי כו'. הוספתי כמו שהוא בנדפס ובילקוט ישעיה רמז ש"ד: (קמא) הה"ד שור או כשב או עז. בנדפס הגי' מנין ממה שקראו בענין שור או כשב או עז: (קמב) ר' הונא ור' אידי, כן הוא בכ"י רח"ס ובפסיקתא ובנדפס ובילקוט ישעיה שם, אבל בוי"ר ר' הונא ור' איבו צ"ל ור' אידי: (קמג) אומרים לישראל, בפסיקתא ובוי"ר מונין לישראל צ"ל אומרין לישראל: (קמד) ואמרו לישראל אלה אלהיך ישראל, אחר זה נמצא בנדפס אמר ר' יהודה בר סימון כתיב ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע וגו' (ישעיה א ג), ולא היו יודעין אלא שדשו בעקב ודכוותיה והיא לא ידעה כי אנכי נתתי לה הדגן והתירוש והיצהר וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל (הושע ב י) ולא היתה יודעת אלא שדשה בעקב, וזה הוסיף מן וי"ר פכ"ז סוף אות ח' ונמצא ג"כ בפסיקתא שור או כשב (דף עח ע"א), וכנראה הוסיף זה המסדר מתנחומא הנדפס מן הפסיקתא, כי בוי"ר נוסף עוד ודכוותיה כי אויל עמי אותי לא ידעו (ירמיה ד כב) ולא היו יודעים אלא שדשו בעקב. ועיין מה שכתבתי בפסיקתא שם הערה פ"א פ"ב פ"ג פ"ד: (קמה) שור בזכות אברהם, עיין בפסיקתא שם הערה ע"ה שע"פ זה יסד הקליר בפיוט שלו ע"ש, ועיין בפסיקתא פסקא אחרי מות (דף קעז ע"ב) ושם בהערה ר"ו: (קמו) אמר ר' ברכיה, נשנה גם בב"ר פס"ה ושם הוא בשם ר' חלבו לבד, ועיין בפסיקתא אחרי מות ובפסיקתא רבתי פמ"ז פסקא אחרי מות: (קמז) שעליהם מתכפר להם, בפסיקתא שור או כשב גם בפסקא אחרי מות ובוי"ר שם שהיה מתכפר להם ביום הכפורים הה"ד כי ביום הזה יכפר עליכם (ויקרא טז ל) וכן הוא בנדפס: (קמח) ר' יהושע דסכנין, עיין בפסיקתא שור או כשב הערה פ"ז: (קמט) משל למלך, עיין בפסיקתא שם הערה פ"ח מה שהבאתי שם בשם שבלי הלקט כתב יד: (קנ) ואין מילה בלא שבת, עיין בפסיקתא שם הערה פ"ט: (קנא) אמר ר' יצחק משפט

אדם

[יח] **ושור** או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח). (קנב) וש"ה (קנג) יודע צדיק נפש בהמתו וגו' (משלי יב י), זה הקב"ה, שאמר לא תקח האם על הבנים (דברים כב ו), ורחמי רשעים אכזרי (משלי שם), זה סנחריב, שכתיב בו אם על בנים רוטשה (הושע י יד): (קנד) [ד"א] יודע צדיק. זה הקב"ה, שאמר ושור או שה, אותו ואת בנו וגו', ורחמי רשעים אכזרי, זה המן, שכתיב בו להרג ולאבד וגו' (אסתר ג יג). (קנה) אמר ר' לוי אוי להם לרשעים שהם (קנו) מתעמקין עצות על ישראל, כל אחד ואחד אומר עצתי יפה מעצתך, (קנז) עשו אמר שוטה היה קין שהרג את הבל [אחיו] בחיי אביו, ולא היה יודע שאביו יפרה וירבה, אני איני עושה כן, אלא יקרבו נא ימי אבל אבי [ואהרגה את יעקב אחי] (בראשית כז מא). פרעה אמר שוטה היה עשו, שאמר יקרבו ימי אבל [אבי], לא היה יודע שאחיו יפרה וירבה בחיי אביו, אני איני עושה כן, אלא עד דאינון דקיקין תחות כורסי אימתהון, אנא מחנק להון, דכתיב כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וגו' (שמות א כב). המן אמר שוטה היה פרעה, שאמר כל הבן הילוד [וכל הבת תחיון], לא היה יודע שהבנות נושאות לאנשים, ופרות ורבות מהן, אני איני עושה כן, אלא להשמיד להרוג ולאבד [את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד] (אסתר ג יג). אמר ר' לוי (קנח) אף גוג [ומגוג] עתיד לומר כן, שוטים היו הראשונים (קנט) שהיו מעמיקים עצות על ישראל, לא היו יודעים שיש להם (קס) פטרון בשמים, אני איני עושה כן, בתחלה אזדווג לפטרונן, ואחר כך אזדווג להם, הדא הוא דכתיב יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו (תהלים ב ב), א"ל הקב"ה רשע, לי באת להזדווג, חייך שאני עושה עמך מלחמה, (קסא) שנאמר ה' כגבור יצא וגו' (ישעיה מב יג), ואומר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב (זכריה יד ג):

הערות ותקונים

אדם, עיין בפסיקתא שם הערה פ"ט: (קנב) זש"ה יודע צדיק, מובא בוי"ר פכ"ז אות י"א ובפסיקתא שם (דף עח ע"ב) ובנדפס, ושם הגי' ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר יודע צדיק נפש בהמתו ורחמי רשעים אכזרי, יודע צדיק זה הקב"ה: (קנג) יודע צדיק נפש בהמתו כו', עיין בתוס' מגילה דף כה ע"א ד"ה מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואין אינם אלא גזירות, וז"ל: קשה להר"ר אלחנן על מה שיסד הקליר בקדושתא שאנו אומרים ביום ב' של פסח צדקו אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, דמשמע שר"ל שהקב"ה חס על אותו ואת בנו, והוא אינו אלא גזירה, עכ"ל. והוא תמוה כי איך משמע זה מן צדקו אותו ואת בנו, וראיתי בפסקי תוס' שם (סימן פ"ד) שכתבו וז"ל הפייט יסד צדקו אותו ואת בנו ומביא הפסוק יודע צדיק נפש בהמתו משמע שהן רחמים, ותבין מדבריהם ממה שהביא הפייטן את הפסוק יודע צדיק נפש בהמתו משמע זה, לא מלשון צדקו אותו ואת בנו כו', והיה איפוא נוסחא אחרת לפני בעלי התוס' בקדושת הקליר וכאשר תראה מיוסדים דברי הקליר על המאמר שלפנינו ובפסיקתא ואף כי בקדושת הקליר אין כל זכר מפסוק הזה, היה כן לפני בעלי התוס' כמו שמובא בפסקי תוס' שם, והתנחומא והפסיקתא הם סעד לדבריהם, את זה העירותי בפסיקתא הערה צ': (קנד) ד"א יודע צדיק, זה הקב"ה שכתוב בתורתו שור או שה אותו ואת בנו וגו', כן הוא גם בפסיקתא ובנדפס, ונאות לענין הדרש שגזירת המן היתה לעומת אותו ואת בנו לא תשחטו, כי נגזר להרוג טף ונשים ביום אחד, אבל בוי"ר מובא במקום ושור או שה לא תשחטו הכתוב שור או כשב או עז כי יולד, וטעות גלוי לעינים הוא, כי מה ענין מקרא זה לאכזריות המן ולגזירתו ובמה יתנגדו זה לזה: (קנה) אמר ר' לוי, מובא בילקוט זכריה רמז תקפ"ג בשם התנחומא, ושנה במדרש אסתר פסוק ויקראו סופרי המלך, ובמדרש שו"ט מזמור ב' בפסוק על ה' ועל משיחו: (קנו) מתעמקין עצות, וכן הוא בכ"י רח"ס, (ובכ"י רומי חסר איזה דפים כמו שהבאתי למעלה), ובילקוט זכריה שם בשם התנחומא מעמיקים, ובפסיקתא שהם מתחכמים, ובוי"ר ובנדפס מתעסקים בעצות רעות, ובשו"ט מקיימים עצה, והגי' שלפנינו מעמיקים או מתעמקין עצות היא הנכונה, והוא מלשון הכתוב מים עמוקים עצה בלב איש (משלי כ ה): (קנז) עשו אמר, ב"ר פע"ה: (קנח) אף גוג ומגוג עתיד לומר כן, בפסיקתא אף גוג ומגוג לעתיד לבא עתיד לומר כן: (קנט) שהיו מעמיקים עצות, בפסיקתא הגי' פה מתקוממים בעצות, ובוי"ר ובנדפס שהיו מתעסקין, ובשו"ט שם שמעקיפין עצה, והגי' שלפנינו נכונה עיין לעיל הערה קנ"ו: (קס) פטרון, מובא בערוך ערך פטר ד' בשם הפסיקתא והמלה יונית ורומית πάτρων patronus ענינה מליץ ומגין ופרקליט (מוסאפיא): (קסא) שנאמר ה' כגבור יצא ואומר ויצא ה' ונלחם בגוים, עיין בפסיקתא שם הערה צ"ו, ובוי"ר סיים עוד מה כתיב תמן והיה ה' למלך על כל הארץ (זכריה יד ט) ובילקוט זכריה אחר הסיום ואומר ויצא ה' ונלחם הביא „ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים למעלה מעשרה", והוא מאמר בפני עצמו ואינו מוסב למעלה

[יט] **וכי** תזבחו זבח תודה לה' (ויקרא כב כט) . ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן אמרו (קסב) בשם ר' מנחם דגליל (קסג) לעתיד לבוא כל הקרבנות בטלין, וקרבן תודה אינה בטלה [לעולם], (קסד) כל ההודאות בטילות, והודאת תודה אינה בטילה [לעולם], שנאמר קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו (לה') [את ה' צבאות כי טוב ה'] כי לעולם חסדו [מביאים תודה בית ה' (ירמיה לג יא), הודו את ה' אלו ההודיות, מביאים תודה] זה קרבן תודה, וכן אמר עלי אלהים נדריך אשלם תודות לך (תהלים נו יג), תודה אין כתיב כאן, אלא תודות ההודיה וקרבן תודה :

[כ] [ד"א] (קסה) ומיום השמיני והלאה [ירצה לקרבן אשה לה'] (ויקרא כב כז), שלא יטעך יצרך לומר שלפניו יש אכילה ושתיה, מי היה מקריב לו עד (שעמדו) [שלא עמדו] ישראל, (קסו) אמר דוד כי מי בשחק יערוך לה' (תהלים פט ז), מי היה מקריב לו קרבנות, אמר ר' אבין הלוי מי כיוצא כהקב"ה מפרנס יתומים, ומאכיל רעבים, ואין לשון הזה אלא לשון פרנסה, שנאמר ביום השבת וגו' יערכנו (ויקרא כד ח); ד"א כי מי בשחק יערוך לה', מי כיוצא כהקב"ה מאיר עיני השכים, ואין הלשון הזה אלא לשון אורה, שנאמר על המנורה הטהורה יערוך את הנרות (שם שם ד) : ד"א כי מי בשחק יערוך לה', מי כיוצא כהקב"ה מלביש ערומים, ואין הלשון הזה אלא לשון כסות, שנאמר וערך בגדים (ומהייתם) [ומחיתך] (שופטים יז י) : ד"א כי מי בשחק, מי כיוצא כהקב"ה עשה מלחמתן של ישראל, ואין לשון יערך אלא לשון מלחמה, (קסז) שנאמר ויערכו מלחמה פתח השער (ש"ב י ח) : ד"א כי מי בשחק יערוך לה', אם בא יצרך לומר לך מי היה מקריב להקב"ה עד שלא נברא העולם, [אמור לו] הרי משה עלה לרקיע, ועשה שם מאה ועשרים יום, יאמר לך אם היו מקריבים להקב"ה, ולא עוד אלא הוא היה למוד לאכול, וכיון שעלה אצלי, [ראה שאין אכילה ושתיה למעלה] לא אכל ולא שתה, [שנאמר ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה] (שמות לד כח) : אמר ר' שמעון בן לקיש אם בא יצרך להרהר ולומר אילולי שיש לפניו אכילה ושתיה לא היה אומר לי שאקריב ואנסך לו, מה כתיב עולת תמיד העשויה בהר סיני (במדבר כח ו), וכי בהר סיני הקריבו קרבנות, אלא הרי משה שעלה להר סיני, יאמר לך אם יש לפני אכילה ושתיה, אמר הקב"ה הטרחתי עליכם להביא קרבן בשביל לזכות אתכם : אמר ר' חייא בר אבא גבור המהלך בדרך וצמא והולך לשתות מים כמה ישתה בכפיו, עשר כפים שש כפים ארבע כפים, פחות משתים אינו שותה, וכל המים שבכל העולם מלא שעלו, שנאמר מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ יב), להודיע שאין לפניו לא אכילה ולא שתיה, למה אמר לי להקריב קרבן כדי לזכותך, הוי שור או כשב או עז כי יולד :

הערות ותקונים

למעלה, וכוונתו למאמרם סוכה דף ה' ע"א והכתיב ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים למעלה מעשרה : (קסב) בשם ר' מנחם דגליל, וכן הוא בכ"י רח"ס ובנדפס, ובפסיקתא ובוי"ר שם פכ"ז הגי' בשם ר' מנחם דגליא, והיא גירסא ישרה, וכן בירושלמי ברכות פ"ד (דף ח ע"ב) מנחם דגליא, וכן נקרא כפר אצל עקרון ומקומו בגבול צפוני של יהודה, עיין ערוך השלם גליא ב' : (קסג) לעתיד לבא כל הקרבנות בטלים, נשנה בוי"ר פ"ט אות ז' וסוף פכ"ז ובפסיקתא שם ובשו"ט מזמור נ"ו וק' וילקוט תהלים רמז תתנ"ד, והתחלת המאמר הוא מהפסיקתא פסקא שובה, ומן כתוב אחד אומר הוא ממדרש תהלים מזמור ק', ומובא בילקוט אמור רמז תרמ"ג בשם התנחומא, ועיין ברמב"ן בפי' לפ' אמור בפסוק חמץ תאפינה שסיים והמשכיל יבין, וזה סוד מה שאמרו רבותינו כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינו בטל לעולם כו', ועיין ישועת משיחו להרב אברבנאל העיון הרביעי סוף פ"א שאין הכוונה שיבטל דבר ממצות התורה, אלא שאז יבטל יצר הרע לב האבן מבשרם כמ"ש ואת הצפוני ארחיק מעליכם ואמרו חז"ל זה יצר הרע הצפון בלבו, ועי"כ יתבטלו רובי הקרבנות הבאים על איזה חטא, זולת קרבן הבא להודות לה' על הטובה : (קסד) כל ההודאות בטילות, בוי"ר פ"ט כל התפלות בטילות : (קסה) ומיום השמיני והלאה, שלא יטעך יצרך, עד המאמר הזה נשלם הפסקא שור או כשב, וכן נשלם בוי"ר פכ"ז, וזה מובא בילקוט תהלים רמז תת"מ בשם התנחומא, ומכאן מתחיל בכ"י רומי אחרי שחסרו איזה דפים : (קסו) אמר דוד. בכ"י רומי וכ"י רח"ס אמרה רוח הקודש ע"י דוד : (קסז) שנאמר ויערכו מלחמה פתח השער, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט, אולם בנדפס מובא הכתוב ויערכו אתם מלחמה (בראשית יד ח'), אולם בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא היא שנאמר וערכו מלחמה, אין ספק שהיה כתוב ויערכו מלחמה (ש"א י"ז ב')
הו

[כא] **ומיום** השמיני. (קסח) זש"ה כי מקרה בני האדם [ומקרה הבהמה מקרה אחד להם וגו' ומותר האדם מן הבהמה אין] (קהלת ג יט). כתיב באדם לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו (דברים כב יא), וכתיב בבהמה לא תחרוש בשור ובחמור יחדו (שם שם י), מקרה אחד (לכל) [להם] (קהלת שם), מה האדם מקבל טומאה, אף הבהמה מקבלת טומאה, כתיב באדם הנוגע במת (יטמא) [לכל נפש אדם וטמא שבעת ימים] (במדבר יט יא), ובבהמה הנוגע בנבלתה יטמא (ויקרא יא לט), כמות זה כן מות זה (קהלת שם), באדם, והרגת את האשה (ויקרא כ טז), ובבהמה כתיב ואת הבהמה תהרוגו (שם שם טו). (ומי) [מי] יודע רוח [בני] האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ (קהלת שם כא), רוח האדם לפי שניתנה מלמעלה, כתיב ביה עליה, ובהמה לפי שניתנה מלמטה, כתיב בה ירידה, ומותר האדם מן הבהמה אין (קהלת שם יט), (קסט) מהו אין, שהוא מדבר והיא אינה מדברת, ועוד שיש באדם דעת, ובבהמה אין דעת, ועוד שהאדם יודע בין טוב לרע, והבהמה אינה יודעת בין טוב לרע, ועוד האדם נוטל שכר על מעשיו, אבל הבהמה אינה נוטלת שכר על מעשיה, ועוד האדם מת מטפלין בו ונקבר, והבהמה אינה נקברת, [הוי] ומותר האדם מן הבהמה אין, מה כתיב באדם אשה כי תזריע וגו' וביום השמיני ימול (ויקרא יב ג), ובבהמה כתיב שור או כשב או עז [וגו', ומיום השמיני ירצה]:

[כב] [ד"א] **שור או כשב או עז וגו'**. (קע) זש"ה ועתה ירום ראשי על אויבי סביבותי [ואזבחה באהלו זבחי תרועה] (תהלים כז ו), כיון שעשו ישראל אותו מעשה, היו אומות העולם אומרים אין להם תקומה, [ואינו חוזר עליהם לעולם], כששמעו ישראל שיקריבו שור רמה ראשם, שנאמר ועתה ירום ראשי וגו' (שם), והיו אומרים עכשיו אנו יודעין שנתרצה לנו הקב"ה, התחילו אומרים שירה, ואזבחה באהלו זבחי תרועה, אשירה ואזמרה לה' (שם):

[כג] [ד"א] **שור או כשב או עז**. למה אמר הקב"ה להקריב שור, לכפר על תבנית שור, שנאמר הסולח לכל עוניכי וגו' (תהלים קג ג), (קעא) תדע לך ראה מה כתיב ארבעה פנים [לאחת] (וארבעה) [וארבע] כנפים (לאחד) [לאחת] להם (יחזקאל א ו), מה כתיב שם ורגליהם רגל ישרה וכף רגליהם ככף רגל עגל (שם שם ז), ובשביל כפרתן של ישראל הוסיף להן [עוד] שתי כנפים, שנאמר שש כנפים [שש כנפים לאחד בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו] (ישעיה ו ב), למה כדי שיתכסו הרגלים שהן דומות לעגל, כדי שלא יראה אותם, ויזכור מעשה העגל, בשתים יכסה רגליו, וכל כך למה, (קעב) אלא לכפר על ישראל, הסולח לכל עוניכי. אין לך גדול בעוף אלא הנשר, ונעשה פנים לחיה, שנאמר ופני נשר לארבעתן (יחזקאל א י), הגדול שבחיה ארי, והוא עשוי פנים לחיה, (קעג) שנאמר (פני האחד) [והשלישי] פני אריה (שם י יד), והשור גדול בבהמה, ועשה אותו פנים לחיה, שנאמר ופני השור [מהשמאל] לארבעתן (שם א י), (קעד) (ופני אדם) ובשביל ישראל מחה הקב"ה את השור, ונתן כרוב תחתיו, (קעה) שאין אתה מוצא שהוא מזכיר שם אלא כרוב, שנאמר פני האחד פני הכרוב (שם י יד), וכל

הערות ותקונים

או ש"ב י ח), והמדפיס דפוס מאנטובה תיקן ויערכו אתם מלחמה: (קסח) זש"ה כי מקרה בני האדם, מובא בילקוט קהלת רמז תתקס"ח בשם התנחומא: (קסט) מהו אין, קה"ר פ"ג פי"ט: (קע) זש"ה ועתה ירום ראשי, מובא בילקוט תהלים רמז תש"ז בשם התנחומא: (קעא) תדע לך ראה מה כתיב, בילקוט יחזקאל רמז שס"ט הביא מאמר בשם התנחומא, והוא בתנחומא אמור אות י"א, ובאמצע המאמר הביא ראה מה כתיב ארבעה פנים לאחד עד שהם דומות לעגל, הוא מתנחומא שלפנינו אות כ"ג. גם בילקוט יחזקאל רמז של"ז הביא בשם התנחומא והוא ג"כ מאות י"א ומן אמר הקב"ה יתכסו רגליהם שהם דומות לעגל אתה מוצא שאין לך גדול מעוף הוא המאמר שלפנינו אות כ"ג. ולזה המאמר מתנחומא כוון רש"י ישעיה ו ב: (קעב) אלא לכפר על ישראל, מן הסולח לכל עוניכי עד הגדול שבחיה ארי, הוסיף המדפיס דפוס מאנטובה: (קעג) שנאמר פני האחד פני אריה, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכן מובא בילקוט יחזקאל רמז של"ז, ותקנתי והשלישי פני אריה, והוא ביחזקאל י' י"ד. ויותר נכון של"ל ופני אריה (שם א י) כמו שהוא בנדפס: (קעד) ופני אדם, וכן הוא בכ"י רומי ורה"ס גם בנדפס, ומיותר הוא לכן הסגרתים בשני חצאי עגולה, וכן השמיטם בעל הילקוט ביחזקאל רמז של"ז: (קעה) שאין אתה מוצא שהוא מזכיר

כך למה, לכפר על ישראל, הוי יפה אמר הסולח לכל עוניכי. למה הסיר הקב"ה את העגל, שיהו ישראל זכין לפניו, ולא עוד אלא כשאחד מישראל מהרהר בלבו עבירה או דבר רע, (קעו) [אין] הקב"ה מצרפה, שכן דוד אומר און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה' (תהלים סו יח), ומה הקב"ה שומע, כשאדם עומד ומהרהר בתפלה, (קעז) שנאמר אכן שמע אלהים הקשיב בקול תפלתי (שם שם יט), ולא עוד אלא כששני בני אדם יושבין ועוסקין בתורה, הקב"ה מקשיב ושומע, שנאמר [אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו] ויקשב ה' וישמע (מלאכי ג טז), אמר הקב"ה בזכות התורה שאתם עסוקין בה הייתי מקשיב ושומע תפלותיכם, (קעח) אבל לעולם הבא עד שלא תאמרו לפני תפלה ותקראו לפני, אני שומע אתכם, שנאמר והיה טרם יקראו ואני אענה [עוד הם מדברים ואני אשמע] (ישעיה סה כד):

[כד] **ולקחתם** לכם ביום הראשון וגו' (ויקרא כג מ). (קעט) זש"ה שמע בני וקח אמרי (משלי ד י), אמר הקב"ה הרבה לקיחות צויתי אתכם בשביל לזכות אתכם, אמרתי לכם ויקחו אליך פרה אדומה (במדבר יט ב), שמא בשבילי, לא, [אלא] בשביל לטהר אתכם, לא כך כתיב והזה הטהור [על הטמא] (שם שם יט), אמרתי לכם ויקחו לי תרומה (שמות כה ב), בשביל שאדור ביניכם, שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שם שם ח), דבר קשה כביכול אמר להם קחו אותי שאדור ביניכם, ויקחו תרומה אין כתיב כאן, אלא ויקחו לי תרומה, אותי אתם לוקחים. אמרתי לכם ויקחו אליך שמן זית זך (שם כז כ), (קפ) וכי אור שלכם אני צריך, אלא בשביל לשמור את נפשותיכם, שהנפש נמשלה לנר, שנאמר נר אלהים נשמת אדם (משלי כ כז), ועכשיו שאמר ולקחתם לכם ביום הראשון, לא בשביל שצריך לי אלא לזכות אתכם:

[כה] **פרי** עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות [וערבי נחל] (ויקרא כג מ), מה טיבן של ארבעה מינים הללו, מהן עושין פירות, ומהן אינן עושין פירות, פרי עץ הדר כפות תמרים אלו הצדיקים, [שיש להם מעשים טובים], וענף עץ עבות וערבי נחל אלו הבינונים של ישראל, אמר הקב"ה [יקשרו להם כאחת] ויעשו כלם אגדה אחת, (קפא) כדי שלא [יהיה] בבני פסול, (קפב) אם עשיתם כך, (אני מעלה עליהם שכר) [באותה שעה אני מתעלה], וכן הנביא אומר הבונה בשמים מעלותיו (עמוס ט ו), ואימתי הוא מתעלה. כשהן עשויין אגודה אחת, שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה (שם)]:

[כו] **ולקחתם** לכם. בלקיחה שלא תהא גוזל ועומד בו, (קפג) ונמצא סניגורו נעשה קטיגורו: (קפד) ולקחתם. תני (בשם) ר' חייא במקח ולא בגזל, במקח

הערות ותקונים

שם אלא כרוב, ז"ל הרד"ק יחזקאל י' י"ד, מה שאמר פני הכרוב במקום שזכר במראה הנבואה הראשונה פני שור, ידוע מה שאמרו רז"ל יחזקאל ביקש רחמים והפכו לכרוב, אמר לפניו רבש"ע אין קטיגור נעשה סניגור, וכן מובא ברש"י יחזקאל י' א': (קעו) [אין] הקב"ה מצרפה, בנדפס הגי' אין הקב"ה מצרפה למעשה, וכן בכ"י רומי ורח"ס ליתא למלת „למעשה": (קעז) שנאמר אכן שמע אלהים, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בנדפס מובא הכתוב אכן שמעת קול תחנוני (תהלים לא כג), וכאשר הוא לפנינו בכ"י הוא לנכון. כי הוא בפסוק שלאחריו שהביא מלפניו: (קעח) אבל לעולם הבא, בכ"י רומי ורח"ס הגי' אבל לעתיד לבא, ובנדפס כתוב ולעתיד וחסר מלת „לבוא": (קעט) זש"ה שמע בני וקח אמרי, המאמר הזה נשנה בוי"ר פ"ל אות י"ג ומתחיל ר' יהודה בשם ר' שמעון בן פזי פתח שמע בני וקח אמרי, אולם בתנחומא מובא סתם ולא בשם ר' יהודה בשם ר' שמעון בן פזי, ובפסיקתא פסקא ולקחתם לכם חסר זה, עיין שם בהערה קי"ח, ומובא בילקוט אמור רמז תרנ"ב ונרשם בצדו מדרש וצ"ל „וי"ר": (קפ) וכי אור שלכם אני צריך, בוי"ר שם מוסף והא כתיב ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב): (קפא) כדי שלא [יהיה] בבני פסול, בכ"י רומי וכ"י רח"ס פסולה, ובנדפס פסולת: (קפב) אם עשיתם כך אני מעלה עליהם שכר, תקנתי בפנים כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובוי"ר שם ובנדפס, ועיין בפסיקתא פסקא ולקחתם לכם הערה קי"ז: (קפג) ונמצא סניגורו נעשה קטגורו, וכן איתא בירושלמי סוכה פ"ג ה"א (דף נג ע"ג) אמרו אוי לו לזה שנעשה סניגורו קטגורו: (קפד) ולקחתם תני בשם ר' חייא במקח ולא בגזל עד ולא הגזול ליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ונמצא שם בנדפס אות י"ח, ותקנתי בפנים תני ר' חייא, והכוונה להספרא פ' אמור פט"ז, וכן בירושלמי סוכה שם פ"ג ה"א איתא תני רבי חייא ולקחתם לכם משלכם ולא הגזול, וכן בפסיקתא פסקא ולקחתם לכם (דף קפב ע"א) ובוי"ר פ"ל אות ו' איתא תני ר' חייא במקח ולא בגזל

ולא בחנם, להוציא את השאול ואת הגזול, (קפה) משל למה הדבר דומה, לשליח של מלך שהלך לגבות (את העיר) [בעיר], משגבה אותה, מצאו עירוני אחד בדרך (קפו) (לסטים), (קפז) קיפחו ונטל את כליו, ואת המוגבה שחיתה בידו, לאחר ימים בא לאותו עירוני דין לפני השלטון, בא לשכור לו אדם שילמד עליו זכות, א"ל הגבייי מה אתה עושה כאן, א"ל יש דין ואני מבקש לשכור לי אדם שילמד עלי זכות, (קפח) א"ל תן לי [אותו זהב ואותן הכלים] אותן עבוטות שנטלת ממני, ואני אלמד עליך זכות, א"ל כן אעשה, הלך ונתן לו אותו זהב, ואותן עבוטות מקצת, והלך לו, למחר כשעמד לפני השלטון, אמר יש לך מי שמלמד עליך זכות, השיב ואמר איש פלוני, א"ל השלטון מה זכות אתה מלמד על זה, א"ל מרי אני אומר דברים שעשה לי חברי זה כשהלכתי לגבות את עיר פלוני, עמד עלי וקיפחני, ונטל כל מה שהיה בידי, והכלים האלו שאתה רואה בידי הם מקצת הכלים שהחזיר לי, כדי שאלמד עליו זכות, עכשיו התחילו הכל אומרים, אוי לו לזה שסניגורו נעשה קטיגורו, כך אין אדם מישראל צריך להלל בלולב הגזול, (אם אין לו) [אלא אם כן] לוקח לו בדמים, שנאמר ולקחתם לכם:

[כז] [ד"א ולקחתם לכם ביום הראשון וגו']. זש"ה אז ירננו (קפט) (עצי היער) [כל עצי יער] וגו' (תהלים צו יב), במי הכתוב מדבר, בישראל ובאומות העולם, שהקב"ה דן אותם ביום הכפורים, אלו ואלו נכנסין [לדין] ואין אנו יודעין מי נוצח, למה הדבר [דומה], לשני בני אדם נכנסין לדין לפני המלך, ולא היה אדם יודע מה ביניהן, אלא המלך בלבד, דנן [המלך] ולא היו הבריות יודעות מי נוצח לחבירו, אלא מי שהוא יוצא (קצ) ואגוז בידו, הכל יודעים שהוא נוצח, כך ישראל ואומות העולם נכנסין לדין ביום הכפורים, ואין הבריות יודעות מי נוצח, אמר הקב"ה טלו לולביכם בידכם, כדי שידעו הכל שאתם זוכים בדין, לכך אמר דוד אז ירננו וגו', (אימתי) כי בא לשפוט (את) הארץ (תהלים שם יג). [אימתי] ביום הכפורים. מה ישראל

הערות ותקונים

בגזל, וכן הוא בנדפס. ובפסיקתא שם הערה ס"ח העירותי על המאמר תני ר' חייא הוא בספרא אמור סי' קל"ד, ודרך הירושלמי והפסיקתא והמדרש שמביאים ברייתות בשם תני ר' חייא, ומקורם מן הספרא, כי ייחסו את הספרא לרבי חייא. גם העירותי שם שבירושלמי סוכה פ"ג ה"א הלשון מקוצר, תני ר' חייא ולקחתם לכם משלכם ולא הגזול, וראוי לתקנו כמו שהוא בפסיקתא תני ר' חייא שתהא לקיחה של כל אחד ואחד מכם, לכם משלכם ולא מן הגזול, ובוי"ר שם תני ר' חייא במקח ולא בגזל לכם לכל אחד ואחד, צריך להוסיף [שתהא לקיחה] לכל אחד ואחד, ובגמרא סוכה דף מא ע"ב ודף מג ע"א דת"ר ולקחתם שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד, לכם משלכם להוציא את השאול ואת הגזול, ובתוס' כם ע"א ד"ה בעינן, ודף מא ע"ב ד"ה ולקחתם כתבו שהדרש הוא מדכתיב ולקחתם בלשון רבים ולא ולקחת לשון יחיד, ע"כ: קפה) משל למה הדבר דומה, בפסיקתא שם ובוי"ר שם מובא המשל בלשון ארמית ובסגנון אחר ובשם ר' לוי: (קפו) ליסטים, הסגרתי, וליתא גם בכ"י רומי ורח"ס: (קפז) קיפחו, עיין ערוך ערך קפח: (קפח) א"ל תן לי אותן עבוטות, בכ"י רומי ורח"ס א"ל מה אתה נותן לי ואני מלמד עליך זכות א"ל אתה יודע שאין לי זהב, א"ל ותן לי עבוטות, נתן לו טפיטום אחד ועוד בגדים אחרים שנטל הימנו, ע"כ. ומלת טפיטום היא יונית ורומית Tapes τάπης (טאפפעטע, טעפיך), מכסה מרוקם בגוונים שונים לכסות הכתלים והרצפה או למכסה, עיין בפסיקתא פסקא שור או כשב הערה כ"א ובפסקא ולקחתם לכם הערה פ"ב: (קפט) עצי היער, כן הוא גם בכ"י רומי ורח"ס, ובקרא כל עצי יער: (קצ) ואגוז בידו, בכ"י רומי ובאגיז בידו, ובכ"י רח"ס ואבגין בידו, ובנדפס אות י"ח ובידו אגין, ובפסיקתא ולקחתם לכם מובא זה בשם ר' אבין וז"ל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית אנן ידעין הידין נצח אלא מאן דנסב באגין אנו יודעים דהוא נצח. ובוי"ר פ"ל אות ב' מובא כמו שהוא בפסיקתא והגי' שם מאן דנסב באיין. ובילקוט אמור רמז תרנ"א בשם הפסיקתא גורס דנסב ביין, והגירסא הזאת היא האמתית, וכן יש לתקן בתנחומא ובידו באין, והיא המלה היונית βάιον ופי' ענף תומר (פאלמצווייג), כי ענף תמר הוא אות נצחון לגבורי מלחמה שנשאו איש איש כף תומר בידו, וזה היא לקיחת הלולב אשר לנו להורות שנצחנו את אויבינו. וגם הערוך ערך ביין הביא בשם הילמדנו שור או כשב מי שנוצח נוטל ביין, ובשבלי הלקט כ"י סי' שכ"ב הביא בשם הפסיקתא דנסב ביין בידיה, ובתניא סי' פ"ב חסר מלת „ביין", ועיין מה שכתבתי באריכות בפסיקתא שם הערה נ"ו. ועתה ראיתי בתוס' על התורה אמור שם פסוק ביום הראשון שהביאו מאמר הזה

וסיימו

עושין, (קצא) ממתינים לו עוד ד' ימים, כדי שידעו הכל שישראל זכו, לכך נאמר ולקחתם [לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וגו']

[כח] [**ולקחתם** לכם. (קצב) זש"ה כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (תהלים לה י), יפה אמר דוד הפסוק הזה, תדע לך שהלולב הזה דומה לשדרה של אדם, וההדס הזה דומה לעינים, והערבה דומה לשפתים, והאתרוג דומה ללב, אמר דוד אין לי אבר אחד גדול מאלו שהן שקולים כנגד כל הגוף, הוי כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך] :

[כט] **ולקחתם** לכם. (קצג) אחר כל החכמה (קצד) שכתיב בשלמה, [ותרב חכמת שלמה וגו'] ויחכם מכל (אדם) [האדם] (מ"א ה י יא), הניח כל הדברים האלו וישב לו, תמיה על ארבעת המינין הללו, זש"ה שלשה המה נפלאו ממני (משלי ל יח), (קצה) [פסח מצה ומרור, וארבעה לא ידעתים (משלי שם)], אלו ארבעת מינין שבלולב (שאינו יכול) [שבקש] לעמוד עליהן, ואם תאמר פרי עץ הדר שהוא אתרוג, כל האילנות עושין פירות, כפות תמרים, (קצו) צריך אדם ליטול שתי כפות [ולהלל בהם], ואינו נוטל אלא לבה של תמרה זה הלולב, וענף עץ עבות, מי אומר לך שהוא הדס, שכתיב במקום אחר צאו ההר והביאו עלי זית (קצז) [ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות] (נחמיה ח טו), וערבי נחל כל האילנות גדלים במים. וארבעה לא ידעתים, ובמקום אחר אומר שלשה המה מטיבי צעד וארבעה מטיבי לכת (משלי שם כט). אלו ארבעה מינין שבלולב, שכל אחד ואחד מישראל הולך ורץ ויקח לו אחד מהם, להלל לפני הקב"ה שנתרצה לו, ויכפר לו על כל עונותיו, מטיבי לכת, מי שרואה אותם ארבעה מינים הללו (קצח) הוא בוסר עליהן, והן גדולות לפני הקב"ה, ארבעה הם קטני ארץ (שם שם כד), אלו ארבעת מינים הללו, והמה חכמים מחוכמים (שם), (קצט) [שהן מתחכמין ומלמדין (ר) זכות (וחכמה) [וחיבה] לפני מי שאמר והיה העולם: ד"א ארבעה הם קטני ארץ, אלו ד' מינים שהן נראין קטנים והם גדולים בכחם, ומי

הערות ותקונים

וסימנו שם מי שהוא יוצא במקל לבן או תפוח בידו, וזה שגגה מאיזה מגיה שוגה: (קצא) ממתינים לו עוד ד' ימים, כן הוא הגי' הנכונה, ובכ"י רומי ורח"ס ובנדפס הגי' ה' ימים, ובין יוה"כ לסכות יש ד' ימים: (קצב) ולקחתם לכם זש"ה כל עצמותי, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובנדפס לנכון, והמעתיק דלג מן ולקחתם עד ולקחתם, והמאמר הזה נשנה גם במדרש וי"ר פ"ל אות י"ד ושם מתחיל רבי מני פתח כל עצמותי תאמרנה, ולפנינו בתנחומא הוא סתם בלי שם האומר, ועיין לעיל הערה קע"ט, גם שם הבאתי כי במדרש וי"ר שם מובא מאמר אחד ונוסף בראש רבי יהודה בשם ר' שמעון בן פזי פתח. ובפסיקתא פסקא ולקחתם לכם חסר, עיין שם הערה קי"ח: (קצג) אחר כל החכמה, גם זה נשנה בוי"ר פ"ל אות ט"ו ומובא בילקוט משלי רמז תתקס"ג בשם וי"ר: (קצד) שכתיב בשלמה ויחכם מכל האדם, הוספתי גם הכתוב שלפניו ותרב חכמת שלמה, ונמצא גם בוי"ר שם, וחסר גם בנדפס ובכ"י רומי וכ"י רח"ס. ולפני זה הכתוב מובא בוי"ר ובכ"י רומי ורח"ס גם הכתוב החכמה והמדע נתון לך (דה"ב א יב): (קצה) פסח מצה ומרור, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובוי"ר, וחסר בנדפס, ועיין ביפ"ת: (קצו) צריך אדם ליטול שתי כפות ולהלל בהם ואינו נוטל אלא לבה של תמרה, המלות „ולהלל בהם" הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובוי"ר, אולם בנדפס גם בכ"י ה' של אקספארד ובדפוס קאשטאנטינא ודפוס וויניציא נשתבש ונעשה „ולולביהם" וצ"ל „ולהלל בהם". ובעל אות אמת כתב בתנחומא מלת „ולולביהם" מיותר, אולם כאשר כתבנו נשתבש גם בנדפס נשתבש בדפוסים אחרונים במקום לבה של תמרה הגיגו לכף של תמרה, ובכ"י חמישי של אקספארד כתוב לבה של תמרה, ובדפוס קאשטאנטינא ודפוס וויניציא ודפוס מאנטובה לבת של תמרה, ויותר נכון לבה, והגאון הרד"ל העיר שמכאן סמך למה שכתב ריא"ז בש"ג רפ"ג דסוכה שלולב הוא מעגפים הפנימים שבתוך לבו של דקל ולא מן החיצונים שנקראים חריות: (קצז) ועלי עץ שמן, הוספתי סיפא דקרא מדכתיב ועלי הדס ועלי עץ עבות משמע מזה שעץ עבות אינו הדס: (קצח) הוא בוסר עליהן, פי' מבזה, תרגם דבר ה' בזה, פתגם דה' בסר, ובנדפס בדפוסי קאשטאנטינא וויניציא ומנטובה בטעות בוחר עליהן. ובוי"ר פ"ל אות ט"ו בשינוי קצת, הם נראים קטנים בעיני אדם וגדולים המה לפני הקב"ה, ואח"כ חסר שם ומתחיל מי פירש להם לישראל. ויש לתקן שם ע"פ התנחומא ולהוסיף את הנחסר: (קצט) שהן מתחכמין, הוספתי המאמר המוסגר כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס. ובנדפס אחר והמה חכמים מחוכמים נוסף בדפוס מאנטובה „שהם גדולים לפני הקב"ה והמה חכמים מחוכמים" יש למחוק זה מן הספר, וליתא בדפוס קאשטאנטינא ודפוס וויניציא: (ר) זכות וחכמה, תקנתי

פירש לנו בפירוש שארבע מינין הללו שהן אתרוג ולולב והדס וערבה (רא) (אמרו רבותינו) [חכמים], שכתיב והמה חכמים מחוכמים]:

[ל] **ולקחתם** לכם ביום הראשון. ואפילו בשבת, (רב) (בזמן שבית המקדש קיים היו נוטלין, ועכשיו גזרו עליהם חכמים (רג) (הראשונים) [האחרונים] שלא ליטול בשבת, שמא ילך אצל הבקי ללמדו ויעביר ארבע אמות ברשות הרבים, וכן לענין שופר ומגילה): (רד) ביום הראשון, וכי ראשון הוא, והלא יום חמשה עשר הוא, אלא מאי ראשון, ראשון לחשבון עונות, (רה) ר' מני ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי משל למה הדבר דומה למדינה שהיתה חייבת (רו) ליפס למלך, (רז) והיה המלך משלח לגבותה, ולא היתה נותנת לפי שהיה השטר גדול, כך פעם ראשון, ופעם שני, והיה משלח ולא היו נותנין, מה עשה המלך, אמר לבני פלטין שלו [עמדו ונלך עליהם], עד שהן הולכין כמו עשרת מילין, שמעו בני המדינה, מה עשו, התחילו גדולי המדינה לילך (רח) לאנפטי של מלך, אמר להם מי אתם, אמרו לו אנו בני מדינה פלונית ששלחת לגבותינו, אמר להם ומה אתם מבקשים, אמרו לו בבקשה ממך עשה עמנו חסד שאין לנו מה ליתן, אמר להם (רט) אני מניח לכם מחצה, עד שהוא בא יצאו (רי) (בריוני) [בינוני] המדינה וקדמוהו (ריא) כמו (עשר) [חמשה] מילין, אמר

הערות ותקונים

תקנתי וחיבה, כמו שהוא בנדפס דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא, והמדפיס דפוס מאנטובה תיקן ג"כ וחכמה כמו שראה בכ"י וקלקל: (רא) אמרו רבותינו, כ"ה בכ"י רומי ורח"ס, והסגרתי ותקנתי „חכמים", והכוונה מי פירש לנו, והתשובה חכמים, ור"ל ע"י הקבלה המסורה להם, וזה שסיים דכתיב חכמים מחוכמים, ובנדפס גם בוי"ר שם נאמר לנכון „חכמים" במקום „אמרו רבותינו": (רב) בזמן שבית המקדש קיים, עד וכן לענין שופר ומגילה זה ליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, וזה נוסף מאת הסופר התנחומא הנדפס (אות כ"א), והוא מגמרא סוכה דף מג ע"א יו"ט הראשון של חג שחל להיות בשבת מוליכין את לולביהן להר הבית, ואמרו שם בגמרא אמאי טלטול בעלמא הוא ולידחי שבת אמר רבה גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל בקי ללמוד ויעבירנו ארבע אמות ברשות הרבים והיינו טעמא דשופר והיינו טעמא דמגילה כו' ע"ש: (רג) הראשונים, תקנתי האחרונים, כמו שהוא בנדפס: (רד) ביום הראשון וכי ראשון הוא, נשנה בפסיקתא פסקא ולקחתם לכם, ועיין שם בהערה פ"ד ובוי"ר פ"ל אות ז' ובקה"ר פ"ט פסוק לך אכול בשמחה לחמך, ומובא בילקוט אמור רמז תרנ"א בשם הפסיקתא: (רה) ר' מני, וכן הוא בנדפס ובפסיקתא ובוי"ר ר' מני דשאב, ובקה"ר ר' מונא דישאב: (רו) ליפס, עיין מה שכתבתי באריכות בפסיקתא פסקא ולקחתם לכם בהערה פ"ו, והעירותי שם שהיא המלה היונית λοιπας (טטייערעסטע): (רז) והיה המלך משלח לגבותה, כו', עיין בפסיקתא ובוי"ר ובקה"ר קצת בסגנון אחר וע"ש בהערה פ"ז: (רח) לאנפטי של מלך, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ונ"ל לאפנטי, והיא המלה היונית ἀπαντησις ופי' לקראת, וכן הוא לנכון בנדפס ובפסיקתא, גם הביא במקום המלה הזרה וכתב יצאו גדולי המדינה לקראתו: (רט) אני מניח לכם מחצה, עיין בפסיקתא וי"ר וקה"ר שם הוא בסגנון אחר שהניח להם שליש, וכיון שנכנס בתוך חמשה מילין יצאו פטרבולי וקלסו אותו והניח להם שליש, וכיון שנכנס המלך למדינה יצאו כל בני המדינה לקראתו וקלסו אותו [התיר להם הכל], ולפנינו הניח להם בתחלה מחצה ואח"כ רבע ואח"כ עוד רבע, וכאשר הוא בפסיקתא ובוי"ר יותר נכון: (רי) בריוני המדינה, כן הוא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס, ולדעתי הוא טעות בהעתקה הראשונה ונ"ל בינוני המדינה כמו שהוא לנכון בוי"ר, גם בקה"ר יצאו הבינונים, כי מלת בריוני אין לה שייכות כלל לכאן, באשר הוראתה פריצים ופוחזים ורקים. ועתה ראיתי בכ"י החמישי של אקספארד (אשר הוא כתב יד מהתנחומא הנדפס) ושם הגירסא הנכונה בינוני המדינה, ובדפוס ראשון דפוס קאסטאנטינא ודפוס וויניציא כתוב בני המדינה, רק המדפיס דפוס מאנטובה הגיה בריוני המדינה כמו שראה ומצא בכ"י שלפנינו. ועיין בפסיקתא הערה פ"ט, ולדעתי בפסיקתא שם בתוך עשרה מילין [יצאו] גדולי המדינה לקראתו וקלסו אותו כו', בתוך חמש המילין יצאו פטרבולי וקלסו, יש לתקן שצ"ל בתוך עשרה מילין יצאו פטרבולי המדינה בתוך חמשה מילין יצאו בינונים וקלסו. והמלה פטרבולי נשמטה ממקומה והמעתיק הגיה במקומה „גדולי המדינה". וגם במדרש וי"ר שם בתוך עשרה מילין יצאו גדולי המדינה [נ"ל פטרבולי המדינה במקום גדולי המדינה] ואח"כ מובא שם לנכון בתוך חמשה מילין יצאו בינוני המדינה, וסעד לדברי תראה מדברי הערוך ערך פרט י' הביא וז"ל בוי"ר אמור אל הכהנים ולקחתם לכם מה עשו בני המדינה רחוק עשר מיל יצאו פרטוטי לקראתו וקלסוהו, ובפסיקתא ולקחתם לכם כתוב פרטילי מדינה, עכ"ל. נ"ל ובפסיקתא כתוב פטרבולי, עיין שם בהערה באריכות, הרי שלפני הערוך היתה הגי' בוי"ר פרטוטי במקום גדולי המדינה: (ריא) כמו עשר מילין, וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס, ותקנתי חמשה מילין, וכ"ה

להם מי אתם, אמרו לו אנו בני מדינה פלונית, אמר להם ומה תבקשו, אמרו לו בבקשה ממך רחם עלינו, אמר להם כבר הנחתי מחצה, ובשבילכם אני מניח מחצה על מחצה, עם שהוא [מהלך] (ריב) יצאו כל בני המדינה, אמר להם ומה אתה מבקשים, אמרו לו אדונינו המלך אין לנו מה ליתן, רחם עלינו, אמר להם כבר הנחתי מחצה, ומחצה על מחצה, ובשבילכם אני מניח את הכל, אלא מכאן ואילך ראש חשבון הוא, המלך (ריג) זה [מלך מלכי המלכים] הקב"ה, בני המדינה שלו אלו ישראל, שהן (ריד) מסגלין עונות של כל השנה כולה, מה הקב"ה עושה, אומר להם עשו תשובה בראש השנה, (רטו) והם נכנעים ובאים ביום הכפורים, (רטז) והם מתענין ועושין תשובה, והקב"ה מוחל להם את הכל, ובסכות כלם נוטלים את לולביהם ביום טוב ראשון ומקלסין להקב"ה והוא מתרצה להם ומוחל להם, אמר להם הרי ויתרתי לכם כל עונותיכם הראשונות, [אבל מעכשיו ראש חשבון הוא, שנאמר ולקחתם לכם ביום הראשון, ראשון לחשבון עונות]. אמר להם הקב"ה בעולם הזה אמרתי לכם שתעשו סוכה לשלם לי גמולי שעשיתי לכם, שנאמר [בסוכות תשבו שבעת ימים וגו'] כי בסוכות הושבתי את בני ישראל (ויקרא כג מב מג), ואני מעלה עליכם כאילו אתם גומלים לפני, ולעולם הבא אופיע עליכם במלכות, ואגן עליכם כסוכה, שנאמר וסוכה תהיה לצל יומם מחורב וגו' (ישעיה ד ו):

[לא] (ריז) [ויצא בן אשה ישראלית (ויקרא כד י). (ריח) מהיכן יצא, ר' לוי אומר מעולמו יצא, כמד"א ויצא איש הבינים (ש"א יז ד), ר' ברכיה אמר מפרשה של מעלה יצא, שנאמר ולקחת סולת ואפית אותה שתים עשרה חלות (ויקרא כד ה), אמר דרך המלך לאכול פת חמה, שמא צוננת, (ריט) כההיא דתנינן תמן לחם הפנים אין נאכל פחות מתשעה, ולא יותר על אחד עשר, כיצד נאפה בערב שבת, ונאכל בשבת לתשעה, חל להיות יו"ט בערב שבת נאכל לעשרה, שני ימים טובים של ראש השנה נאכל לאחד עשר, שאינו דוחה לא את השבת ולא את יו"ט, רשב"ג אומר משום (רבי) שמעון בן הסגן דוחה את יו"ט ואין דוחה את יום הצום, (רכ) שתי הלחם נאכלות אין פחות משנים ולא יתר על שלש, כיצד נאפות מערב יו"ט נאכלות ליו"ט לשנים, חל יו"ט להיות אחר השבת נאכלות לשלשה]:

[לב] ויצא בן אשה ישראלית. (רכא) מהיכן יצא, ר' חייא בר אבא אמר מפרשה של יוחסין יצא, כשבא ליטע אהלו במחנה של דן ודחוהו, ואמרו לו בן

הערות ותקונים

וכ"ה בדפוס וויניציא ומאנטובה, ובדפוס ראשון דפוס קושטנטינא חסרה מלת „חמשה", וגם בפסיקתא ובוי"ר כתוב וכיון שנכנס המלך בתוך חמשה מילין: (ריב) יצאו כל בני המדינה, בנדפס נוסף גדולים וקטנים, ובוי"ר נוסף אנשים ונשים וטף, וזה ליתא גם בפסיקתא, ובפסיקתא שם נשמטו המלות „והתיר להם הכל": (ריג) זה [מלך מלכי המלכים] הקב"ה, המלות שהוספתי כ"ה בכ"י רומי ורח"ס גם בנדפס, רק בנדפס נוסף עוד יתברך ויתעלה שמו, (ולפנינו בדפוס מאנטובה ויתברך שמו במקום בדפוסים ראשונים ויתעלה שמו): (ריד) מסגלין עונות, פי' מרבים עונות, מלשון סגל מלות ומעשים טובים, וכן אברהם סיגל מעשים טובים (הייפטע): (רטו) והם נכנעים, וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס, אבל בנדפס והם נכנסים: (רטז) ומה הם עושין, בכ"י רומי ורח"ס חסר שורה שלימה אחר הסיום מה הם עושים כתוב נוטלים לולביהם ביו"ט, ומה שבינתים חסר, ובנדפס גם בוי"ר ובפסיקתא גירסא אחרת ממה שלפנינו, וכך הגי' שם ערב ר"ה גדולי הדור מתענין והקב"ה מוותר להם שליש מעונותיהם ומראש השנה ועד יום הכפורים יהידים מתענין והקב"ה מוותר שליש מעונותיהם, וביום הכפורים כל ישראל מתענין ומבקשים רחמים אנשים ונשים וטף והקב"ה מוותר להם את הכל, ועיין בפסיקתא הערה ל"א שם הארכתי בזה: (ריז) ויצא בן אשה ישראלית מהיכן יצא ר' לוי אומר, אוספתי, וליתא בכ"י רומי, כי הסר מן אות ל"א עד סוף פ' אמור, ובכ"י רח"ס מתחיל מן ויצא בן אשה מהיכן יצא מפרשה של יוחסין שלאחר זה אות ל"ב. ואני הוספתי ע"פ התנחומא הנדפס אות כ"ג, וגמצא בוי"ר פל"ב אות ג', ובמדרש וי"ר שם המאמר מקוטע, ואחר המלות נאכל לי"א כתוב בדאיתא בתנחומא גם המאמר השני מפרשת יוחסין יצא מקוטע שם: (ריח) מהיכן יצא, מובא גם ברש"י עה"ת אמור כ"ד י': (ריט) כההיא דתנינן תמן, משנה מנחות דף ק ע"ב ועיין בפירש"י שם: (רכ) שתי הלחם נאכלות, שם בהתחלת המשנה: (רכא) מהיכן יצא ר' חייא בר אבא אמר, לעיל בהערה רי"ז הבאתי כי בכ"י רומי חסר עד סוף פ' אמור והמאמר הזה נמצא בכ"י רח"ס ושם הגי'

מצרי את,וכתיב איש על דגלו באותות לבית אבותם (במדבר ב ב), ולא לבית אמותם,[מיד] התחיל לנקוב את השם ולקללו, (רכב) ר' לוי אמר ממזר היה, כיצד היו נוגשים משל מצרים, והשוטרים משל ישראל, הנוגש היה ממונה על עשרה שוטרים; והשוטר על עשרה ישראלים, נמצא הנוגש ממונה (רכג) על (ק"י) [ק'] ישראלים, חד זמן קדמו נוגש לשוטר, א"ל זיל כנוש עשריותיך, (רכד) כשהלך נכנס בביתו וקילקל עם שלומית אשתו של שוטר, חזר בעלה מצאו יוצא מביתו, כיון שידע שהרגיש בו, היה מכה אותו בכל יום, נצנצה רוח הקדש במשה, תלה עיניו למרום, אמר לא די לרשע זה שעינה את אשתו, אלא שחוזר ומכה אותו, מיד ויך את המצרי ויטמנהו בחול (שמות ב יב), אמר הקב"ה בעולם הזה בעונות אתם נמסרים ביד אומות העולם, (רכה) אבל לעולם הבא והיו מלכים אומניך ושרותיהם מיניקותיך [אפים ארץ ישתחוו לך ועפר רגליך ילחכו וידעת כי אני ה' אשר לא יבשו קוי] (ישעיה מט כג) : חסלת פרשת אמור

פרשת בהר

[א] וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר (ויקרא כה א), וכי תמכרו ממכר לעמיתך (שם שם יד). זש"ה נבהל להון איש רע עין [ולא ידע כי חסר יבואנו] (משלי כח כב), (א) הפסוק הזה מדבר בהרבה בני אדם, (בקין ובעפרון ובמלוה ברבית), [נבהל להון איש רע עין, זה היה קין, שהרג לאחיו בשביל שירש לעצמו את העולם, הוי נבהל להון איש רע עין], אמר הקב"ה אתה נבהלת להעשיר ולירש את העולם חייך חסרון יש לך בדבר הוי ולא ידע כי חסר יבואנו, ומה היה לו שנטלטל בעולם, שנאמר נע ונד תהיה בארץ (בראשית ד יב), הוי נבהל להון איש רע עין זה קין : (ב) ד"א נבהל להון איש רע עין, זה היה עפרון החתי, בשעה שמתה שרה אשת אברהם, הלך לו אברהם אצל עפרון, שימכור לו המערה, אמר לו עפרון תן לי את דמיה, אמר לו ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא ואת מתך קבור (שם כג טו), התחיל אברהם צובר לעפרון את הכסף. שנאמר וישמע אברהם אל עפרון וישקל אברהם לעפרן את הכסף

הערות ותקונים

ר' חמא בר אבא, וכן הוא בנדפס אות כ"ד, וצ"ל ר' חייא בר אבא וב' יודי"ן נתחברו ונעשו לאות ם ; ובוי"ר פל"ב אות ג' שם נאמר לנכון תני ר' חייא, ומצינו ר' חייא סתם והוא ר' חייא בר אבא, וכאן כוונו שהביאו בשם ר' חייא אל הספרא כמו שהעירותי בהרבה מקומות שכן דרך הירושלמי והפסיקתא והמדרש שמביאים ברייתות בשם תני ר' חייא וכוונתם אל הספרא, והמאמר שלפנינו נמצא בספרא אמור ריש פ' י"ד : (רכב) ר' לוי אמר, וי"ר שם ועיין בספרא שם ושמ"ר פ"א : (רכג) על ק"י ישראלים. תקנתי ק' ישראלים, כי היה כתוב ק' עם קו ונעשה ק"י, ונמצא לנכון בוי"ר שם, ובכ"י רח"ס על ק' וי' מישראל ג"כ בטעות. וראיתי בתנחומא הנדפס דפוס ראשון דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא גירסא משובשת, וכך איתא שם נמצא הנוגש ממונה על ק' ועשרה מישראל על אלף, וזה טעות כפול, וצ"ל ממונה על ק' מישראל, והמדפיס דפוס מאנטובה מחק המלות „על אלף" והניח הגירסא על ק' ועשרה מישראל וים למחוק מלת ועשרה: (רכד) כשהלך נכנס בביתו וקלקל, עיין בהרחבת דברים בוי"ר שם אות ד' :
(רכה) אבל לעולם הבא, בכ"י רח"ס ובנדפס אבל לעתיד לבא :

(א) הפסוק הזה מדבר בהרבה בני אדם, בכ"י שלפנינו סיים „בקין ובעפרון ובמלוה בריבית" קצר המעתיק ולא העתיק מה שמדבר בקין ועפרון ובמלוה בריבית, אולם נמצא כתוב מפורש בכ"י רומי וכ"י רח"ס לכן העתקנו את החסר בפנים הספר. וכן בכ"י שהיה לפני בעל הילקוט היה כתוב לנכון, כי בילקוט משלי רמז תתקס"ב הביא את המאמר ד"א נבהל להון זה קין בשם התנחומא. וגם בתנחומא הנדפס דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא גם בכ"י חמישי של אקספארד חסר ההתחלה מפ' בהר, ושם איתא זש"ה נבהל להון וגו' זה המלוה מעותיו ברבית שהוא מתבהל להעשיר ולא ידע כי חסר יבואנו, ואח"כ נאמר כיון שלא שמר השמיטה התחילה המארה נכנסה בממונו, פתח במלוה בריבית וסיים במאמר נבהל להון אלו סוחרי שביעית, והוסיף המדפיס ממנטובה כל המאמר בהתחלתו מן הפסוק הזה מדבר בהרבה בני אדם עד וישקול אברהם לעפרן חסר וי"ו כתיב, ובמאמר האחרון זה המלוה ברבית אחר ולא ידע כי חסר יבואנו הוסיף ד"א נבהל להון אלו סוחרי שביעית עד המאמר כיון שלא שמר את השמיטה שנשמט בינתים : (ב) ד"א נבהל כו' זה היה עפרון, נשנה גם בב"ר פנ"ח אות ז', ועיין בפסיקתא דרב כהנא פסקא עשר תעשר (דף נג

וגו' (בראשית כג טו), (ג) אמר בן מאמא אעפ"י (ד) שאמר ר' חנינא כל שקלים שבתורה סלעים הם, חוץ מאלו שהם קנטרין, ארבע מאות קנטרין צבר אברהם לפני עפרון, כיון שראה עפרון את הכסף נבהל ונתפתה, שנאמר במבחר קברינו קבור את מתך (שם שם ו), אמר לו הקב"ה אתה נבהלת לממון, נבהל להון איש רע עין, חייך חסרון יש לך בדבר, ולא ידע כי חסר יבואנו, ומהו חסרונו, אמר ר' יהודה הלוי בר שלום כל עפרון שכתוב כאן עד שלא נטל הכסף מאברהם מלא, עפרון, וזה חסר, וישקל אברהם לעפרן, חסר ו' כתיב: (ה) ד"א נבהל להון איש רע עין, זה המלוה ברבית שהוא מתבהל להעשיר, מלוה כדי ליטול רבית מן הלוה, ויעשיר מן הרבית, ומארה ניתנה בנכסיו, ולא ידע כי חסר יבואנו: ד"א [נבהל להון וגו'] אלו סוחרי שביעית, שהם נבהלים להעשיר, ואינן משמרין את השביעית, וסבורים שהם מתעשרין, א"ל הקב"ה נבהלת להעשיר מן השביעית, חייך חסרון יש לך בדבר, ולא עשה אלא כיון שלא שימר את השמטה, התחילה המארה נכנסת בממונו, והוא מוכר כל מה שיש לו, מה כתיב למעלה מן הענין, ושבתה הארץ שבת לה' (ויקרא כה ב), ואח"כ וכי תמכרו ממכר (שם שם יד):

[ב] (ו) **אמר** ר' אלעזר הקפר כתיב שוקיו עמודי שש מיוסדים על אדני פז וגו' (שה"ש ה טו). העמוד הזה אם אין לו כותרת מלמעלה ובסיס מלמטה, אינו נראה נאה. (ז) אמר ר' שמואל בן גדליה אין לך פרשה בתורה שאין לה כותרת מלמעלה, ובסיס מלמטה, מה כתיב למעלה מן הענין, וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר, דבר אל בני ישראל [וגו'] ושבתה הארץ (ויקרא כה ב), ואחר כך פרשת יובל, וספרת לך שבע שבתות שנים (שם שם ח), אם לא שימר שמטה ויובלות, סוף שימכור מטלטלין שלו, [שנאמר] וכי תמכר ממכר וגו' (שם שם יד), חזר בו מוטב, ואם לאו סוף שמוכר את שדהו, [שנאמר] כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו (שם שם כה), חזר בו מוטב, ואם לאו סוף שהוא מוכר את ביתו, שנאמר ואיש כי ימכור בית מושב (שם שם כט), חזר בו מוטב, ואם לאו סוף שהוא מסבב על הפתחים, שנאמר וכי ימוך אחיך וגו' (שם שם לה), חזר בו מוטב, ואם לאו סופו שהוא נמכר לך, שנאמר [וכי ימוך אחיך] עמך ונמכר לך (שם שם לט), חזר בו מוטב, ואם לאו סופו שהוא נמכר לגוים, שנאמר וכי תשיג יד גר ותושב עמך (שם שם מז) ולא הוא לעצמו, אלא הוא וכל ישראל, שכן אתה מוצא בימי ירמיה, בשביל שחיללו את השביעית נמכרו לגוים, שנאמר ויעל עליהם [את] מלך כשדים [וגו'] וכל כלי בית האלהים [וגו'], ואוצרות בית ה' [וגו'] (דה"ב לו יז יח), הרי ענין ישראל, א"ל הקב"ה משה ראה היאך נמכרין לגוים, בשביל שחללו את השביעית, אמר לפניו רבונו של עולם לא כך אמרת וכי ימוך אחיך [ומטה ידו עמך], קיים מה שאמרת [אחיך ישראל שנאמר למען] אחי ורעי (תהלים קכב ח), וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך, כשתמוט ידם לפני נבוכדנצר, כביכול שכינה עמהם, שנאמר למענכם שלחתי בבלה (ישעיה מג יד), והחזקת בו, תפוס בידם, שלא יאבדו בידו, אלא מה גר ותושב וחי עמך, אע"פ שהם נעשים גרים ותושבים בבבל, אלא וחי עמך, א"ל הקב"ה בעונותיהם אני מוכר ביתי לכשדים, שנאמר ואיש כי ימכור בית מושב (ויקרא כה כט), זה ביתו של הקב"ה, שנאמר כי בחר ה' בציון אוה למושב לו (תהלים קלב יג), ומה היה לו וישרף את בית ה' (מ"ב כה ט). עיר חומה (ויקרא שם), [זה עירו של הקב"ה, שנאמר] וינתצו את חומות ירושלים וגו' (דה"ב לו יט), הוא שהקב"ה אומר, וכי תשיג יד גר ותושב (ויקרא כה מז), יד גר זה נבוכדנצר, ותושב

הערות ותקונים

לה ע"א) ובהערה ב' ושם ציינתי המקומות אשר נשנה המאמר הזה: (ג) אמר בן מאמא, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בנדפס הסוסיף המדפיס ממנטובה הגי' אמר בן מארא, וראיתי בסדר הדורות ח"ב אות ב' הביא בן מאלא תנחומא ריש בהר ע"כ. אין ספק שיש לתקן בדבריו בן מארא, ואולי הוא רב מרי או רב מארי: (ד) שאמר ר' חנינא, עיין בפסיקתא שם ובהערה ב' ג' ד': (ה) ד"א נבהל להון זה המלוה ברבית, עיין בפסיקתא שם ר' יצחק פתר קרא בזה שהוא מלוה את ישראל ברבית: (ו) אמר ר' אלעזר הקפר, מובא בילקוט ריש בהר ונרשם בצדו „מדרש" וצ"ל „תנחומא" וכן מובא בילקוט שה"ש רמז תתק"ץ בשם התנחומא, ועיין וי"ר פכ"ה אות ח' ד"א מיוסדים על אדני פז אלו פרשיותיה של תורה, ובחזית פ"ה פסוק שוקיו עמודי שש: (ז) אמר ר' שמואל בן גדליה, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס אמר ר' שמואל בן גוריא, ובכ"י חמישי של אקספארד נשמט המאמר שלו שהשמיט המעתיק מן
יבסים

זה מלכות מדי, ונמכר לגר תושב עמך (שם), זו מלכות יון, או לעקר משפחת גר (שם), זו מלכות רביעית, אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם למה נמסרו למלכיות הללו, אמר לו מפני שמחללין את השביעית, שנאמר ויגל השארית מן החרב אל בבל ויהיו לו ולבניו לעבדים עד מלוך מלכות פרס, למלאות דבר ה' בפי ירמיהו, עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאות שבעים שנה (דה"ב לו כ כא), לכך אמר הקב"ה למשה רצונך שלא יגלו, הזהירם על השמטות ועל היובלות. הוא שאמר בסוף כל הפרשיות את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה' (ויקרא כו ב), אני הוא העתיד ליתן שכר טוב לכם אם תשמרו אותם, ואם לאו אני עתיד ליפרע מהם ביד המלכיות, לפיכך הזהירן על השביעית, שנאמר ושבתה הארץ שבת לה' (ויקרא כה ב), שלא יגיעו אותן פרשיות הכתובות אחריהן:

[ג] **וכי** תמכרו ממכר לעמיתך [או קנה מיד עמיתך] אל תונו (ויקרא כה יד). שלא תהיו מונים זה לזה, (ח) שאף אני מכרתי, אימתי בשעה ששמר אברהם מצותיו של הקב"ה, עד שלא ניתנה התורה שמרה אברהם אבינו (ט) [ושימר כל המצות שבתורה, (י) אמר ר' שמואל בר נחמן בשם ר' אלכסנדרא (יא) אפילו עירובי תבשילין שימר אברהם, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי וגו' (בראשית כו ה), מהו עקב, אמר ר' שמעון בן לקיש בן ג' שנים הכיר אברהם להקב"ה, מנין עק"ב, ע' שבעים, ק' מאה, ב' שתים, הרי מאה ושבעים ושתים, וחיה אברהם מאה ושבעים וחמש, צא מהם ג' שהיה קטן, הרי בן ג' שנים הכיר אברהם להקב"ה], כיון שראה הקב"ה היאך חיבב אברהם את המצות, התחיל מקנה לו העליונים והתחתונים, שנאמר ברוך אברם לאל עליון [קונה שמים וארץ] (שם יד יט), וכן הוא אומר כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה] (שם יג טו), אמר הקב"ה כל העולם כולו שלי הוא, ומכרתי אותו לאברהם, על ששימר מצותי, ואתם גרמתם [בעונותיכם] לי להיות [דומה] לתושב ששכר בית מבעליו, שכן ירמיה אמר למה תהיה כגר בארץ (ירמיה יד ח), וכשהטאתם לפני מכרתי אתכם, שנאמר תמכור עמך בלא הון וגו' (תהלים מד יג), לפיכך אם צריך אדם למכור בית או שדה או חפץ, לא תהיו מונין זה את זה. לכך נאמר לא תונו איש את אחיו (ויקרא כה יד), ולא תונו איש את עמיתו (שם שם יז):

[ד] **ועשיתם** את חקותי וגו' [והארץ לא תמכר לצמיתות] (שם כה יח יג). (יב) א"ל הקב"ה כשם שמכרתי את עמי, וחזרתי עוד וקרבתים, שנאמר שובו בנים שובבים (אמר) [נאום] ה' כי (אני) [אנכי] בעלתי בכם (ירמיה ד יד), וכתיב [כי] כה אמר ה' חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו (ישעיה נב ג), לכך לא תמכר הארץ לחלוטין, שנאמר והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ (ויקרא כה כג), חביבה עלי ארץ ישראל שקידשתי אותה מכל הארצות, תדע לך כשהיתה ארץ ישראל מתחלקת לשבטים, לא היתה עוברת משבט לשבט, אלא [נחלקת] כל שבט בפני עצמו, תדע לך וראה כמה דינין דנו בנות צלפחד שלא תתעבר נחלתן משבט לשבט אחר, והודה הקב"ה לדבריהם, שנאמר כן בנות צלפחד דוברות וגו' (במדבר כז ז), (יג) ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר (שם לו ט), לפיכך אם נמצא לו גואל יפה, ואם לאו מי שלקחה עשה לפניו עד היובל ומוציאה ביובל, שנאמר ויצא (ביובל) [מעמך] הוא ובניו עמו (ויקרא כה מא), אמר הקב"ה כשתקרב שנת הגאולה אני גואל אתכם, שנאמר כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה (ישעיה סג יד):

הערות ותקונים

ובכ"י מלמטן עד ובסים מלמטן: (ח) שאף אני מכרתי, בנדפס אות א' נוסף אמר הקב"ה שאף אני מכרתי העולם כולו לאברהם ולא הוניתי אותו חזר והקנה אותו לי שנאמר קונה שמים וארץ (בראשית יד כב) ע"כ. ואח"כ מתחיל אימתי כמו לפנינו: (ט) ושימר כל המצות, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס גם בנדפס: (י) אמר ר' שמואל בר נחמן בשם ר' אלכסנדרא, עיין לעיל פ' לך שם בהערה ז': (יא) אפילו עירובי תבשילין שימר אברהם, עיין לעיל פ' לך הערה ח': (יב) א"ל הקב"ה כשם שמכרתי את עמי, בכ"י ה' של אקספארד הגי' א"ל הקב"ה כשם שמכרתי אתכם בלא הון אפדה אתכם בלא הון דכתיב כי כה אמר ה' חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון כך אתם לא תמכרו ארץ ישראל שקדשתי אותה מכל הארצות שבעולם תדע לך וכו' כמו לפנינו: (יג) ולא תסוב נחלה,

בנדפס

[ה] וכי ימוך אחיך ונמכר מאחוזתו (ויקרא כה כה). זש"ה אל תגזל דל כי דל הוא וגו' כי ה' יריב ריבם וגו' (משלי כב כב כג), אמר הקב"ה לישראל, אל תגזל דל כי דל הוא, שאני עשיתי אותו דל, ומי שהוא גוזלו או מלעיג עליו חרף עושהו, כאילו עלי הוא מלעיג, (יד) שנאמר לועג לרש חרף עושהו (שם יז ה), (טו) מהו אל תגזול דל, וכי יש אדם גוזל דלים, מהו גוזל ממנו והוא דל, אלא אם היתה למוד לפרנסו וחזרת בך ואמרת עד מתי אני מספיק לו, ואתה מונע שלא ליתן לו, דע כי אתה גוזלו, הוי אל תגזל דל, אלא הוי מפרנסו שאין לו מקום אחר, ואל תדכא עני בשער (משלי שם), שלא אעצור בשבילך [את] השמים (טז) שאף הן נקראו שער, שנאמר וזה שער השמים (בראשית כח יז), כי ה' יריב ריבם (משלי שם), רב אני אותך שאני עשיתי אותו עני ואתה עשיר, (יז) אני הופך מנגנון שלי, ואעשה אותו עשיר ולך עני, שנאמר עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה' (שם כב ב), למה כי ה' יריב ריבם, למה שנפשו אתה מחסרו, שאם אין אתה מפרנסו, לפיכך וקבע את קובעיהם נפש (שם שם כג):

[ו] ד"א וכי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו ובא גואלו הקרוב וגו', מי הוא גואלו, אני הוא, שנאמר כה אמר ה' עשוקים וגו' גואלם חזק ה' וגו' (ירמיה נ לג לד):
[ד"א כי ימוך אחיך], (יח) שבעה שמות נקראו לעני, אלו הן דך עני מך רש תכך מסכן אביון:

[ז] וכי ימוך אחיך וגו'. זש"ה פעמים רבות יצילם וגו' [וימוכו בעונם] (תהלים קו מג), אתה מוצא בימי שפוט השופטים שהיו ישראל עובדים ע"ז, והיו משועבדים בידי אומות העולם, שנאמר ויעשו בני ישראל הרע וגו' (שופטים ג ז), ומה עשו, ויזעקו בני ישראל אל ה' ויקם ה' מושיע לבני ישראל [ויושיעם] את עתניאל בן קנז (שם שם ט), מיד עשו תשובה ונגאלו, כך פעם אחרת, [שנאמר] (יט) ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע ויחזק ה' את עגלון וגו' (שם שם יב), [מיד עשו תשובה] והעמיד להם גואל (ועשו תשובה) את אהוד [בן גרא ונגאלו על ידו], ועוד עבדו ע"ז (כ) ונמכרו ביד סיסרא, שנאמר והוא לחץ את בני ישראל בחזקה (שם ד ג), מהו בחזקה, (כא) אמר ר' שמעון בן לוי בחרופין ובגדופין, כד"א חזקו עלי דבריכם (מלאכי ג יג), כיון שעשו תשובה העמיד להם גואלים דבורה וברק [ונגאלו על ידם], הוי פעמים רבות יצילם וגו' וימוכו בעונם (תהלים שם), מהו וימוכו בעונם, שנעשו דלים בתוך האומות, שנאמר וידל ישראל מאד וגו' (שופטים ו ו), מהו וידל, ר' יצחק ור' לוי, חד אמר שהיו דלים ממעשים טובים,

---

הערות ותקונים

בנדפס בטעות שלא תשוב נחלה, וצ"ל ולא תשוב והוא לשון הכתוב: (יד) שנאמר לועג לרש חרף עושהו, כ"ה בכ"י רח"ס, ובנדפס מובא הכתוב עושק דל חרף עושהו ומכבדו חונן אביון (משלי יד לא), וגם בכ"י רומי מובא הכתוב כמו בנדפס: (טו) מהו אל תגזל דל וכי יש אדם גוזל דלים ומה גוזל ממנו והוא דל, כן הוא גם בנדפס, אולם בכ"י רומי וכ"י רח"ס מהו אל תגזול דל וכי יש לו כלום, ומובא בילקוט משלי רמז תתק"ם בשם התנחומא: (טז) שאף הן נקראו שער, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט בשם התנחומא, אבל בנדפס הגי' שאף השמים יש להם שער: (יז) אני הופך מנגנין שלי ואעשה אותו עשיר ולך עני, זה חסר בכ"י רומי וכ"י רח"ס, וגם בילקוט משלי שם חסר שורה שלימה ויש לתקן שם ע"פ התנחומא שלפנינו, ונמצא נכון בנדפס רק יש לתקן שם ג"כ שלי במקום שלו, ופי' מנגנין ביוני עסαγγάμ ערמנות, עיין פסיקתא ויהי בשלח הערה כ"ט: (יח) שבעה שמות נקרא לעני, בוי"ר פל"ד אות ו' שמונה שמות נקראו לעני עני אביון מסכן רש דל דך מך הלך, במקום תכך (או תככים) חושב שם דל. והוסף הלך. ובעל הערוך ערך אביון הביא לדברי המדרש וי"ר וגורס ז' שמות, וגם במדרש משלי פכ"ב הגי' שבע שמות, ובילקוט בהר רמז תרס"ה הביא ג"כ בשם וי"ר שמונה שמות והביא ג"כ הלך וסיים הלך שכל נכסיו הלכו לו וזה חסר בוי"ר, והיפ"ת גורס חלך כדכתיב עיניו לחלכה יצפונו עליך יעזוב חילכה. וראיתי בפי' מהרז"ו שכתב לא פירש המדרש תיבת הלך היא השמינית, והוא מפורש בכתוב (ש"ב י"ב ד) ויבא הלך לאיש העשיר והוא כפשוטו על שהולך ממקום למקום עכ"ל. אולם כאשר הבאתי מפורש בילקוט בשם וי"ר: (יט) ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה', ויחזק ה' את עגלון וגו', בכ"י רומי וכ"י רח"ס אחר הסיום ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה' הביא, מה כתיב וימכרם ה' ביד עגלון" וזה לא נמצא בקרא: (כ) ונמכרו ביד סיסרא, כן הוא בנדפס, ובכ"י רומי ורח"ס ונשתעבדו לסיסרא: (כא) אמר ר' שמעון בן לוי המלות האלה נשמטו בנדפס:

שלא

וחד אמר (כב) שלא היה להם להביא אפילו קרבן דל, שנאמר ואם דל הוא [ואין ידו משגת וגו'] (ויקרא יד כא), הוי וימוכו, שנעשו דלים:

[ח] **ד"א** פעמים רבות יצילם. מדבר בבני אדם, כיון שמגיע לו צרה, מיד הוא עושה תשובה, והקב"ה מצילו, כך פעם ראשונה ושניה, חזר בו מוטב, (כג) ואם לאו מביא עליו צרה,(כד) למה שקשה לפני הקב"ה לפשוט ידו באדם הזה ומהו עושה לו, כיון שהוא חוטא, תחלה פושט ידו בנכסיו, ממי אתה למד מנעמי ובניה ואלימלך שהיה ראש הדור, כיון שבא רעב מה עשה, (כה) הניח ארץ ישראל והלך לו לארץ מואב, והיה הקב"ה קוצף עליו, שהיה נשיאו של דור, א"ל הקב"ה, אילו היו בני עושין כן, היו מניחין ארץ ישראל שממה, מה כתיב שם, וימת אלימלך איש נעמי (רות א ג), (כו) ולא היה לבניו ללמוד מאביהם לחזור לארץ ישראל, ומה עשו אף הם, וישאו להם נשים מואביות (שם שם ד), שלא הטבילו אותן, ולא גיירו אותן, שם האחת ערפה ושם השנית רות (שם), ערפה שהפכה עורף לחמותה, רות שראתה דברי חמותה, וישבו שם כעשר שנים (שם), כל אותן י' שנים היה הקב"ה מתרה בהן, כשראה שלא חזרו בתשובה, התחיל לפשוט ידו בגמליהם ובמקניהם, ולא חזרו, כשראה שלא חזרו, מיד וימותו גם שניהם מחלון וכליון (שם שם ה), הוי שקשה לפני הקב"ה לפשוט ידו באדם הזה, ומהו עושה להן, מדלדלן מנכסיהון ומוכרין אותן: אדם שהוא חוטא בתחלה מה הקב"ה עושה לו, מביא עליו עניות, והוא מוכר שדהו, שנאמר וכי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו, אם חזר הרי יפה, ואם לאו הוא מוכר את ביתו שנאמר ואיש כי ימכור בית מושב, אם חזר הרי יפה, ואם לאו הוא מוכר את בתו, שנאמר וכי ימכור איש את בתו לאמה (שמות כא ז), אם חזר הרי יפה, ואם לאו הוא מוכר את עצמו, שנאמר כי ימכר לך אחיך העברי, כל כך למה, (כז) ע"י שמך בעונות, כי ימוך אחיך: ובא גואלו. מי היה זה בועז, אימתי בשעה שמכרה נעמי השדה, שנאמר חלקת השדה אשר לאחינו לאלימלך מכרה נעמי (רות ד ג), הוי ומכר מאחוזתו. (כח) אמר ר' שמעון בן יוחי אלימלך ושלמן ופלוני אלמוני ואבי נעמי כולם היו בני נחשון בן עמינדב, אלימלך ומחלון וכליון היו פרנסי הדור, ומפני מה נענשו, מפני שיצאו מארץ ישראל לחוצה לארץ, שנאמר ותהום כל העיר עליהן ותאמרנה הזאת נעמי (שם א יט), (כט) מהו הזאת נעמי, ראיתם נעמי שיצאה מארץ ישראל לחוצה לארץ מה הגיע לה. ובא גואלו, זה בועז, שנאמר קרוב לנו האיש מגאלינו הוא (שם ג כ), אותה שעה הלכה לה רות אצל בועז, אמרה לה חמותה הנה הוא זורה את גורן השעורים הלילה (שם ג ב), (ל) הוא היה נשיא, והיה זורה בגורן, אלא שהיה דורו פרוץ בעריות וגזל, והיה יוצא לשמור גרנו, אמרה לה ורחצת וסכת (שם שם ג) ואחר כך וירדת הגורן (שם), (לא) וירדתי

הערות ותקונים

(כב) שלא היה להם להביא אפילו קרבן דל, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס הגי' שלא היה להם אפילו מנחה להביא קרבן, ועיין בעץ יוסף והגי' שלפנינו נכונה: (כג) ואם לאו מביא עליו צרה למה שקשה לפני הקב"ה כו', בנדפס אות ג' הוסיף המדפיס מאמר אחד אחרי המלות מביא עליו צרה הוסיף ודעו מה הקב"ה מנסה את ישראל כו' עד ותקדים בעדינו הרעה, וזה לא נמצא בכ"י החמישי של אקספארד ולא בדפוסי קאסטאנטינא גם וויניציא. ובמקום מה שקשה לפני הקב"ה לפשוט ידו באדם הזה הגיה המדפיס בא וראה כמה קשה לפני הקב"ה לפשוט ידיו בבריותיו: (כד) למה שקשה לפני הקב"ה לפשוט ידו באדם הזה, עיין וי"ר פי"ז אות ד', רות רבה פ"ב, פסיקתא פסקא ז' ויהי בחצי הלילה, ופסיקתא רבתי פי"ז, אין בעל הרחמים נוגע בנפשות תחלה ע"ש: (כה) הניח ארץ ישראל, המדפיס דפוס מאנטובה הוסיף והביא הניח ארץ ישראל שממה, וזה ליתא בכ"י חמישי מאקספארד גם לא בדפוס קאסטאנטינא ולא בדפוס וויניציא: (כו) ולא היה לבניו ללמוד מאביהם, בכ"י רומי הגי' מאבותם: (כז) ע"י שמך בעונות, מלשון וימוכו בעונם (תהלים קו מג), ובכ"י חמישי של אקספארד ע"י שמרד בעונות: (כח) אמר ר' שמעון בן יוחי, בנדפס נשמטו המלות „בן יוחי", ובכ"י חמישי של אקספארד כתוב לנכון ר' שמעון בן יוחאי, ובגמרא בבלי ב"ב דף צא ע"א מובא בשם ר' שמעון בן יוחאי אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו ומפני מה נענשו מפני שיצאו מארץ לחוצה לארץ כו'. ובשם רב חנן בר רבא אמר רב מובא אלימלך ושלמון ופלוני אלמוני ואבי נעמי, כולן בני נחשון בן עמינדב הן: (כט) מהו הזאת נעמי, ראיתם נעמי שיצאה מארץ ישראל לחוצה לארץ, בגמרא ב"ב שם הוא בשם ר' יצחק: (ל) הוא היה נשיא והיה יוצא לשמור גורנו, לזה כוון רש"י בפירושו לרות ג' ב': (לא) וירדתי כתיב, ברות רבה פ"ה אות י"ב נשמטו המלות

וירדתי

כתיב, אמרה לה זכותי תרד עמך. (לב) היא לא עשתה כמו שאמרה לה חמותה, מה עשתה רות, לאחר שירדה הגורן עשתה, שנאמר ותרד הגרן ותעש ככל אשר צותה חמותה (רות ג ו), למה, אלא אמרה הדור פרוץ בעריות הוא, שמא יראו אותי מקושטת, ויאמרו שמא זונה היא, ויאכל בועז וישת וייטב לבו (שם שם ז), מהו וייטב לבו, (לג) שעסק בתורה, שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה), ויבא לשכב בקצה הערמה ותבא בלט (רות שם), [מהו בלט, בסתר], כמד"א הנה היא לוטה בשמלה (ש"א כא י). ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת (רות שם ח), מהו וילפת, (לד) שאחז בראשה, (לה) שהיה סבור שרוח הוא, כד"א וילפת שמשון את שני עמודי התוך (שופטים טז כט). ויאמר מי את, ותאמר אנכי רות אמתך (רות שם ט), אמר לה מה באת לעשות כאן, אמרה לו לקיים את התורה. כי ימוך אחיך וגו' [ובא גואלו], עמוד וקיים את התורה, אמר לה הואיל ובאת לקיים את התורה, ליני הלילה והיה בבקר אם יגאלך טוב (שם שם יג), שהיה לו אח גדול ממנו ששמו טוב, אמר ר' חנינא, אמרה לו בדברים אתה מוציאני, אמר לה חי ה' (שם), איני מוציאך בדברים, ובועז עלה השער וישב שם (שם ד א), א"ל שב ונביט בתורה, מה וכי ימוך אחיך, א"ל בועז לטוב, חלקת השדה אשר לאחינו לאלימלך מכרה נעמי (שם שם ג), ואני אמרתי אגלה אזנך לאמר קנה (שם שם ד), שאתה גדול ממני לגאולה, אם תגאל גאל (שם), ויאמר הגואל (לבועז) גאל לך (שם שם ו), באותה שעה גאל בועז מה שמכרה נעמי, ומהיכן למד בועז, מן הפרשה הזו, וכי ימוך אחיך ומכר מאחזתו וגו':

[ט] וכי ימוך אחיך, אלו ישראל, שנאמר וימוכו בעונם (תהלים קו מג), ומכר מאחוזתו, שנמכרו ביד מדי, בידי המן, ובא גואלו זה מרדכי, וגאל את ממכר אחיו, שכיסה עונותיהם של ישראל, שכולם היו ראויין להריגה, (לו) שאכלו מתבשילי עובדי כוכבים, שנאמר ובמלאת הימים האלה עשה המלך לכל העם וגו' (אסתר א ה), ונתגרה בהם המן, שנאמר הפיל פור וגו' (שם ג ז), ובזכות מרדכי נצולו, שנאמר ונהפוך הוא וגו' (שם ט א), הוי וגאל את ממכר אחיו: ד"א ובא גואלו הקרוב אליו, זה הקב"ה, שנאמר גואלם חזק ה' (ירמיה נ לד), הקרוב אליו, זה הקב"ה, שנאמר וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרובו הללויה (תהלים קמח יד): חסלת פרשה בהר

פרשת בחקתי

[א] אם בחקתי תלכו וגו' (ויקרא כו ג). (א) זש"ה אם חרוצים ימיו [ומספר חדשיו אתך חקיו עשית ולא יעבור] (איוב יד ה), מהו אם חרוצים ימיו, כשברא הקב"ה את העולם חרץ ימיו של כל אחד ואחד, שנאמר והיו לאותות ולמועדים [ולימים ושנים] (בראשית א יד), ולמי נתנם לישראל, שנאמר מגיד דבריו ליעקב [חקיו ומשפטיו לישראל] (תהלים קמז יט), מספר חדשיו אתך חקיו עשית (איוב שם), אמר הקב"ה לישראל, אם עשיתם (חוקיו) [חוקי], אין השטן נוגע בכם, (ב) שנאמר מדי עברו יקח אתכם (ישעיה כח יט), חקיו עשית ולא יעבור (איוב שם), כך אמרתי לשלמה בשעה ששאל את החכמה, ומה אמרתי לו, גם אשר לא שאלת נתתי לך גם עושר גם כבוד (מ"א ג יג), ואם תקיים את התורה, אין מלאך המות נוגע בך, שנאמר לו והארכתי [את] ימיך (שם שם יד),

---

הערות ותקונים

וירדתי כתיב" ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו לרות שם: (לב) היא לא עשתה כמו שאמרה לה חמותה, לזה כוון רש"י שם: (לג) שעסק בתורה, כן הביא גם רש"י שם: (לד) שאחז בראשה, ברש"י שם נתן ידו על ראשה והכיר שהיא אשה, ובנדפס מהו וילפת שמשון, התחיל אותו צדיק לנעוק לפפתו, ובמדרש רות פ"ז וילפת לפתתו כחזזית התחיל ממשמש בשערה אמר רוחות אין להם שער: (לה) שהיה סבור שרוח היא, מובא ג"כ ברש"י שם: (לו) שאכלו מתבשילי עכו"ם, במדרש אסתר רבה פ"ב אות ה' בפסוק ובמלאת, אמר ר' חנינא בר עטל יהודים היה שם באותה סעודה:

(א) זש"ה אם חרוצים ימיו, מובא בילקוט בחקותי רמז תרע"א בשם התנחומא ובילקוט מלכים רמז קע"ה ג"כ בשם התנחומא ומובא גם בילקוט איוב רמז תתק"ו ונרשם בצדו מדרש וצ"ל תנחומא: (ב) שנאמר מדי עברו יקח אתכם ועל זה סיים חוקיו עשית ולא יעבור, ר"ל אבל אם עשית חוקיו לא יעבור השטן, ובנדפס

חוקיו עשית ולא יעבור וגו'. אדם הראשון אילו שמר את התורה ואת המצות שנתתי לו לא מת, לפיכך כתיב אם בחקותי תלכו וגו':

[ב] [אם בחקתי תלכו], (ג) זש"ה ימאסם אלהי כי לא שמעו לו (הושע ט יז), אמר הקב"ה אני אמרתי שתהיו נתונים בשלוה, שנאמר ונטעתים על אדמתם וגו' (עמוס ט טו), אימתי אם בחקותי תלכו, ואכלתם לחמכם לשובע וגו' (ויקרא כו ה), אני כך יעצתי, אבל אתם לא עשיתם כן, אלא ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן וגו' (מ"ב יז ט), אף אני דברים שלא הכתבתי בתורה נתתי עליכם, שנאמר גם כל חלי וכל מכה אשר לא (כתובה) [כתוב] בספר התורה (הזה) [הזאת] (דברים כח סא), ומה [אם דברים] שלא היה בי נתתם עלי, שכן ישעיה אמר עזבו את ה' (ישעיה א ד), אל תאמר עזבו אלא עיזבו אותי כביכול, ונקראתי אל רחום וחנון ארך אפים (שמות לד ו), ובעונותיכם נעשיתי אכזרי והפכתי את מדתי, שנאמר היה ה' כאויב (איכה ב ה), ואומר ויהפך להם לאויב (ישעיה סג י), לכך אמר הושע מי גרם לכם לכך על שלא שמעתם לו, שנאמר ימאסם (אלהים) [אלהי] כי לא שמעו לו ויהיו נודדים בגוים (הושע ט יז), [וכתיב] ובגוים ההם לא תרגיע (דברים כח סה):

[ג] ד"א אם בחקותי תלכו וגו', ונתתי גשמיכם בעתם וגו', ואם לא תשמעו לי וגו', ונתתי את שמיכם כברזל וגו' (ויקרא כו ג ד יד יט), (ד) וכן הוא אומר על כן עליכם כלאו שמים מטל והארץ כלאה יבולה (חגי א י), כי בשביל עונותיכם אף האומות לוקין, אמר ר' יהושע בן לוי אילו היו האומות יודעין כשיחטאו ישראל אף הם לוקין, היו מעמידין שני (ה) איסטרטיוטין כדי שיהיו משמרין כל אחד ואחד מישראל (ו) [שלא יחטאו, ולא דיין שאין האומות משמרין את ישראל, אלא עוד מבטלין אותן מן המצות, ועל שישראל חוטאין כל העולם כולו לוקה, שנאמר על כן עליכם כלאו שמים מטל, ואם אינם חוטאין כל העולם מתברך בשבילם, שנאמר והתברכו בזרעך כל גויי הארץ (בראשית כו ד), אמר הקב"ה למשה אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם, לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם (שמות כ כב כג), שאם תחטאו ותתפללו לפני איני עונה אתכם, שנאמר (ז) ויהי כאשר (קראתי) [קרא] ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע אמר ה' צבאות (זכריה ז יג), לכך לא תעשון אתי אלהי כסף וגו']:

[ד] אם בחקתי תלכו וגו'. (ח) זש"ה חכמות בחוץ תרונה ברחובות תתן קולה (משלי א כ), שאל ר' שמואל בר נחמן (ט) את ר' יונתן בן אלעזר שהיה עומד בשוק, א"ל שנה לי פרק אחד, א"ל לך לבית התלמוד ואני אשנה אותך שם, א"ל רבי לא למדתני חכמות בחוץ תרונה, א"ל אין אתה יודע לקרות, (י) ואין אתה יודע לשנות, מהו חכמות בחוץ תרונה, בחוצה של תורה, (יא) המרגלית היכן היא נמכרת בחוצה, כך התורה בחוץ שלה היא נאמרה, מהו ברחובות, במקום שמרחיבין לה, והיכן מרחיבין לה, בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, לכך נאמר ברחובות תתן קולה: (יב) בראש

הערות ותקונים

ובנדפס בהרחבת לשון אבל אם אינכם עושים חקי הרי השטן נוגע בכם שנאמר מדי עברו יקח אתכם: (ג) זש"ה ימאסם, מובא בילקוט הושע רמז תקכ"ז בשם התנחומא: (ד) וכן הוא אומר על כן עליכם, שבא בילקוט חגי רמז תקס"ז בשם התנחומא: (ה) איסטרטיוטין, המלה יונית, στρατιώτης איש צבא ושר צבא, ובילקוט חגי שם אסטרדיוטין, והנכון כמו שהוא לפנינו וגם בנדפס אות ב': (ו) שלא יחטאו ולא דיין, כל המאמר הוספתי ע"פ כ"י רומי וכן הוא בנדפס וחסר גם בכ"י רח"ס: (ז) ויהי כאשר קראתי, וכ"ה בכ"י רומי ובנדפס, וצ"ל ויהי כאשר קרא, ובנדפס מצויין ירמיה יג בטעות: (ח) זש"ה חכמות בחוץ תרונה, מובא בילקוט משלי רמז תתק"ל בשם התנחומא: (ט) אמר ר' יונתן בן אלעזר, וכ"ה בכ"י רח"ס ובנדפס אות ג', אולם בכ"י רומי ובילקוט אמר ר' יוחנן בן אלעזר: (י) ואין אתה יודע לשנות כ"ה גם בכ"י רח"ס ובנדפס, ובילקוט הגירסא אם קרית לא שנית, ובכ"י רומי הגי' אין אתה יודע לדרוש: (יא) המרגליות היכן היא נמכרת בחוצה כך התורה וכו', בנדפס נמצא פה הרחבת לשון מאיזה סופר, ואך למותר הוא ומבולבל ובלתי מובן, וכך איתא שם א"ל המרגליות היכן נמכרת היא לא בחוץ, אבנים טובות ומרגליות היכן הן נמכרות לא במקום הידוע, אין מוליכין אותן לא לבעלי ירקות ובצלים ושומים אלא במקום סוחרים (אלא) לא בחוץ? ע"כ. גם המלות „א"ל" המרגליות, מלת „א"ל" יש למחוק, וכצ"ל בחוצה של תורה, המרגליות היכן נמכרת לא במקום הידוע? אין מוליכין אותה לא לבעלי ירקות וכו' אלא [במ]קום סוחרים כך התורה בחוצה היא נאמרת, והכוונה בבית תלמוד: (יב) בראש הומיות תקרא, פה נשלם

הומיות תקרא (משלי א כא), [בראש הומיות היא קוראה, כיצד מראשה של תורה כמה אוכלוסין היא מאבדת, ד"ר המבול, דור הפלגה, דור סדום, הוי בראש הומיות תקרא: (יג) ד"א בראש הומיות תקרא, בראש מות היא קוראת באדם הראשון, מה כתיב בו, כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב יז), הוי בראש הומיות תקרא: בפתחי שערים בעיר אמריה תאמר (משלי שם), בראשונה היו עושים בתי כנסיות בגבהה של עיר, לקיים מה שנאמר בפתחי שערים בעיר אמריה תאמר, אם אמרת בדברי תורה, לא תאמר כבר אמרתי, אלא חזור ואמור שכך כתיב, אמריה תאמר: (יד) ד"א אמריה תאמר, אמר ר' אחא אומרת הטובה, ואומרת הרעה, אם לא תשמעו לי (טו) יתן ה' את מטר ארצך אבק וגו' (דברים כח כד), הרי הרעה, ואומרת הטובה, אם בחקותי תלכו, מה כתיב שם, ונתתי גשמיכם בעתם]:

[ה] [ד"א אם בחקותי תלכו. מה כתיב שם, ונתתי משכני בתוככם (ויקרא כו יא), אם תקיימו מצותי מניח אני את העליונים, וארד ואשכון ביניכם, שנאמר ושכנתי בתוך בני ישראל (שמות כט מה), שעל מנת כן יצאו ממצרים שיעשו את המשכן ותשרה שכינה ביניהם, שנאמר וידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם (שם שם מו), ואם יעשו רצוני אין שכינתי זזה מביניהון, למה (טז) אמר ר' שמואל בר אבא נתאוה הקב"ה כשם שיש לו דירה למעלה, כך יהא לו דירה למטה, שכך הוא אומר לאדם הראשון, אם זכית, כשם שאני מלך על העליונים, כך אני עושה אותך מלך על התחתונים, שנאמר ויקח ה' אלהים את האדם (בראשית ב טו), (יז) ואין לשון ויקח אלא לשון עילוי, כשם שאת אומר ותוקח האשה בית פרעה (שם יב טו), וכה"א ותלקח אסתר אל המלך אחשורוש אל בית מלכותו (אסתר ב טז), והוא לא עשה כן, אלא כיון שחטא אדם סילק שכינתו ממנו, וכיון שעמדו ישראל, אמר להם הקב"ה לא יצאתם ממצרים אלא על מנת שתעשו לי משכן, ואשרה שכינתי ביניכם, שנאמר ועשו לי מקדש (שמות כה ח), וכן אמר לשלמה, הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחוקתי (ואם את) [ואת] משפטי תעשה ושמרת את כל מצותי ללכת בהם והקימותי [את דברי] אתך אשר דברתי (את) [אל] דוד אביך (מ"א ו יב), ושכנתי בתוך בני ישראל ולא אעזוב וגו' (שם שם יג), אם שוב תשובון אתם ובניכם מאחרי וגו' (שם ט ו), מה אני עושה, והכרתי את ישראל מעל [פני] האדמה אשר נתתי להם, ואת הבית (הזה) [אשר הקדשתי לשמי אשלח וגו'] (שם שם ז), למה, תנאים הן, שנאמר אם בחקתי תלכו וגו' ונתתי משכני בתוככם וגו', ואם לא תשמעו לי, מה כתיב שם, והשימותי את מקדשיכם (ויקרא כו לא), מה עשה שלמה, הרבה לו נשים וסוסים, וכתיב ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו (מ"א יא ד), א"ל הקב"ה אני נתתי לך את התורה לעשות את מצותיה, וראית תנאים שהתניתי לך בה, שנאמר לשלמה אלהים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך (תהלים עב א), וכתיב יען אשר היתה זאת עמך ולא שמרת בריתי וחקתי אשר צויתי עליך קרע אקרע את (הממלכות) [הממלכה] מעליך ונתתי לעבדך (מ"א יא יא), ומה אני עושה, כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם (ישעיה נה יא), עמד מנשה ועשה את הצלם והכניסו לבית קודש הקדשים, שנאמר וישם את פסל הסמל אשר עשה בבית האלהים אשר אמר אלהים אל דוד ואל שלמה בנו בבית הזה ובירושלים אשר בחרתי מכל שבטי ישראל אשים את שמי

הערות ותקונים

נשלם המאמר בכ"י שלפנינו וכן בכ"י רח"ס, אולם בכ"י רומי נמצא מאמר גדול אשר השמיטו המעתיקים, ונמצא ג"כ בנדפס אות ג', לכן הוספתי בפנים מכאן ועד סוף אות ה': (יג) ד"א בראש הומיות, ובנדפס הגי' הוי בראש הומיות צ"ל ד"א בראש הומיות: (יד) ד"א אמריה תאמר, אמר ר' אחא, בנדפס חסרים המלות „ד"א אמריה תאמר", גם איתא שם אמר ר' אבא במקום אמר ר' אחא: (טו) יתן ה' את מטר ארצך אבק, בנדפס מובא הכתוב ונתתי את שמיכם כברזל (ויקרא כו יט): (טז) אמר ר' שמואל בר אבא, צ"ל אמר ר' שמואל בר אמי, בנדפס אמר ר' אמי נשמטו המלות אמר ר' שמואל בר, וכן במדרש ב"ר פ"ג אות ט' איתא אמר ר' שמואל בר אמי מתחלת ברייתו של עולם נתאוה הקב"ה לעשות שותפות בתחתונים, ובתנחומא נשא אות ט"ז הגי' אמר ר' שמואל בר נחמן: (יז) ואין לשון ויקח אלא לשון עילוי, כשם

(לעולם) [לעילום] (דה"ב לג ז), והקב"ה קרא אל ירמיה ואמר לו, גם תנין חלצו שד הניקו גוריהן וגו' (איכה ד ג), התנין הזה כשהוא בא לינק את אמו, היא רואה אותו מרחוק וחולצת שדיה בשביל שיינק, ולא יראה שדיה מכוסין, ואינו יונק, ובני לא עשו כן, אלא כשראו אותי נכנס לבית, בא מנשה והכניס שם את הצלם כדי להוציאני מתוכו, (יח) [בתחלה עשו לו פרצוף אחד והעמידו למערב כביכול היתה השכינה הולכת לזויות אחרת מקום שלא נראה הפסל כשראה מנשה כך עשה לו ד' פרצופין שיראה השכינה ויסתלק, שנאמר כי קצר המצע מהשתרע והמסכה צרה כהתכנס (ישעיה כח כ)], אף לא כתנין חלצו שד הניקו גוריהן, אמר הקב"ה מה אני עושה כאן, אלך אשובה אל מקומי (הושע ה טו), (יט) אלך ואשובה אין כתיב כאן, אלא אלך אשובה, שאילו היה כתיב אלך ואשובה לא היה תקוה, אלא אמר הקב"ה אעפ"י שאני הולך יעשה תשובה ואני חוזר, לכך כתיב אלך אשובה אל מקומי עד אשר יאשמו ובקשו פני בצר להם ישחרונני (שם שם), (כ) מתוך צרה שהיא בא עליהם, הן עושים תשובה, ואני מחזיר שכינתי, (כא) ר' אליעזר אומר אם ישראל עושים תשובה נגאלים, ואם אין ישראל עושים תשובה אין נגאלים, שנאמר בשובה ונחת תושעון (ישעיה ל טו), (כב) ר' יהושע אומר בין עושין תשובה, ובין שאינן עושין תשובה, כיון שהגיע הקץ מיד נגאלין, שנאמר אני ה' בעתה אחישנה (שם ס כב). אמר ר' אלעזר (כג) הקב"ה מעמיד עליהם אדם רע כהמן, והוא משעבד בהם, ומתוך כך הן עושין תשובה, שנאמר כי יבא כנהר צר רוח ה' נוססה בו (שם נט יט), באותה שעה ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה' וגו' (שם שם כ), (כד) כך דרש ר' תנחומא ברבי]:

[ו] **וידבר** ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל [ואמרת אליהם] איש כי יפליא נדר בערכך נפשות לה' (ויקרא כז א ב), (כה) זש"ה כי מי בשחק יערך לה' [ידמה לה' בבני אלים] (תהלים פט ז), אמר הקב"ה כל מי שעושה כמעשי יהא דומה לי, אמר ר' לוי משל למלך שבנה מדינה (כו) והדליק בתוכה שני (כז) פנסין, אמר המלך כל מי שמדליק שני פנסין כאלו, אני קורא אותו (כח) אגוסטה ואיני מקנא בו, כך הקב"ה ברא את השמים, ונתן בהם [ב' פנסים שיהיו מאירין לעולם] חמה ולבנה, שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים להאיר על הארץ (בראשית א יז), אמר הקב"ה כל מי שיעשה כאלו, יהא שוה לי, שנאמר כי מי בשחק יערך לה', אין הלשון הזה

הערות ותקונים

כשם שאת אמר ותקח וגו', בב"ר פס"ז אות ה' ויקח ה' אלהים ר' יהודה אמר עילה אותו המד"א ולקחום עמים והביאום וגו' (ישעיה יד ב): (יח) בתחלה עשו לו פרצוף אחד, הוספתי כמו שהוא בנדפס ונמצא גם בכ"י חמישי של אקספארד: (יט) אלך ואשובה אין כתיב כאן, בנדפס אלכה ואשובה אין כתיב, ותיקן הרב בעל אות אמת שיש לגרוס כמו שהוא לפנינו בכ"י אלך ואשובה: (כ) מתוך צרה שהיא באה עליהם הן עושין תשובה, בנדפס הגירסא ומתוך צרה הבאה עליהם יעשו תשובה ואני חוזר שנאמר בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה (דברים ד ל), ואח"כ מתחיל אני מחזיר להם שכינתי: (כא) ר' אליעזר אומר, בכ"י חמישי של אקספארד ובדפוס קושטאנטינא ודפוס ווינציא כתוב ג"כ ר' אליעזר. רק בדפוס מאנטובה הגיה ר' יהודה אומר, גם חסר בנדפס אם ישראל עושין תשובה נגאלים: (כב) ר' יהושע אומר, גם כאן בכ"י חמישי של אקספארד ובדפוס קושטאנטינא ודפוס ווינציא הגירסא ר' יהושע אומר, רק המדפיס דפוס מאנטובה הגיה ר' שמעון אומר, ולא אדע מדוע מחק השמות ר' אליעזר ור' יהושע והגיה במקומם ר' יהודה ור' שמעון, וגם בבבלי סנהדרין דף צז ע"ב איתא בשם ר' אליעזר ור' יהושע: (כג) הקב"ה מעמיד עליהם אדם רע, בנדפס אם אין עושין תשובה מעצמן הקב"ה מעמיד עליהם מלך רע שגזרותיו קשה כהמן, והוא כמו שהוא בבבלי סנהדרין שם: (כד) כך דרש רבי תנחומא ברבי, הסיום הזה נשמט בתנחומא הנדפס: (כה) זש"ה כי מי בשחק אמר הקב"ה, מובא בילקוט תהלים רמז תת"ס בשם התנחומא, והציון על כי מי בשחק מוסב גם על זה, רק המאמר הראשון הוא בתנחומא אמור אות כ', ומן אמר הקב"ה הוא מתנחומא בחקותי שלפנינו: (כו) והדליק בתוכה ב' פנסים אמר המלך כל מי שמדליק שני פנסין כאלו אני קורא אותו אגוסטה, כאשר לפנינו כן הוא בכ"י רמ"ס ובילקוט שם בשם התנחומא, אולם בכ"י רומי הגי' כך, והדליק בתוכה ב' פנסין והיו דולקים בכל יום ולא פוסקים אמר להן המלך כל מי שיכול להדליק לכם ב' פנסים כשם שהדלקתי לכם קראו אותו אגוסטא, ובנדפס נוספו המלות „והיו כל אוכלסין קוראין לו אגוסטו" ומיותרות הן: (כז) פנסין, המלה יונית φανος ופי' עששית: (כח) אגוסטה Augusta

הוא

אלא לשון אור, שנאמר על המנורה הטהורה יערך (ויקרא כד ד), (כט) [הוי כי מי בשחק יערך לה' ידמה לה' בבני אלים, הוא שכתיב ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש (ישעיה מ כה), (ל) יֵאָמֵר לו קדוש, כשם שנאמר לי קדוש: ד"א כי מי בשחק יערך לה', אמר ר' אבין הלוי (לא) ברבי, מי כמוך מאיר עיני חשכים, כענין שנאמר על המנורה הטהורה יערך וגו' (ויקרא כד ד), הוי כי מי בשחק יערוך לה', (לב) אמר ר' אבין מי כמוך מלביש ערומים, שנאמר וערך בגדים ומחיתך (שופטים יז י), הוי כי מי בשחק יערך לה': ד"א כי מי בשחק יערוך לה', אמר ר' אבין מי כמוך סודר מלחמות, ואין יערוך אלא מלחמה, שנאמר ויערכו אתם מלחמה (בראשית יד ח), הוי כי מי בשחק יערך לה': ד"א כי מי בשחק יערך לה'. אמר ר' אבין מי כמוך זן רעבים, ואין יערך אלא זן רעבים, שנאמר ביום השבת ביום השבת יערכנו לפני ה' תמיד מאת בני ישראל ברית עולם והיתה לאהרן ולבניו ואכלהו במקום קדוש (ויקרא כד ח ט), הוי כי מי בשחק יערך לה': ד"א כי מי בשחק יערך לה', (לג) בשעה שבקש הקב"ה לבראות לאדם, היו מלאכי השרת אומרין לפני הקב"ה, מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו (תהלים ח ה), מה אתה מבקש מן האדם הזה, אמר להם הקב"ה מי מקיים תורתי ומצותי, אמרו לו אנו מקיימים תורתך, אמר להם אין אתם יכולים, אמר לו למה, אמר להם כתיב בה אדם כי ימות באהל (במדבר יט יד), ואתם אין ביניכם מתים. כתיב בה אשה כי תזריע וילדה זכר (ויקרא יב ב), ואתם אין ביניכם יולדות, כתיב בה את זה תאכלו (שם יא כא), ואתם אין ביניכם אכילה, הוי אין התורה יוצאה אצליכם, שנאמר ולא תמצא בארץ החיים (איוב כח יג), אלא כיון שאמר הקב"ה לישראל שיעשו לו משכן, ועשו אותו, התחילו עושים מזבח העולה, מזבח הקטורת, ומקריבין בתוכו, התחיל הקב"ה נותן להם כמה מצות, מצוה אותן על כל דבר ודבר, והן עושין, התחיל הקב"ה אומר למלאכי השרת מי ביניכם עורך לי כשם שישראל עורכים לי, שהייתם אומרים לי מה אנוש כי תזכרנו וגו', עורכים לי קרבנות כמה שנאמר וערך הכהן אותם (ויקרא א יב), עורכים לי שלחנות, כמה שנאמר ביום השבת יערכנו לפני ה' תמיד, עורכים לי נפשות, כמה שנאמר איש כי יפליא נדר בערכך נפשות לה', הוי כי מי בשחק יערוך לה']:

[ז] (לד) ד"א איש כי יפליא וגו'. זש"ה פרי צדיק עץ חיים [ולוקח נפשות חכם] (משלי יא ל), (לה) זה התורה, שמתוך שהוא בן תורה הוא לומד היאך לוקח נפשות, שנאמר לוקח נפשות חכם, וכן אתה מוצא ביפתח הגלעדי, מפני שלא היה בן תורה איבד את בתו, אימתי בשעה שנלחם עם בני עמון ונדר, שנאמר וידר יפתח נדר לה', והיה היוצא וגו' (שופטים יא ל לא), (לו) באותה שעה כעס עליו הקב"ה, אמר

הערות ותקונים

הוא תואר הכבוד של מלכי רומי: (כט) הוי כי מי בשחק יערוך לה', מכאן עד סוף אות ו' חסר לפנינו, וכן חסר בכ"י רח"ס, וכנראה לא היה גם לפני בעל הילקוט כי לא הביאו בתהלים רמז תת"ס. ואני הוספתי בפנים כמו שהוא בכ"י רומי וכן הוא בנדפס אות ד': (ל) יאמר לו קדוש כשם שנאמר לי קדוש, בנדפס דפוס קאסטאנטינא ודפוס ווינציא הגי' אל תהא קורא יאמר אלא יאמר קדוש, אולם המדפיס ממנטובה הוסיף כן אל תהי קורא יאמר אלא יאמר לו קדוש כשם שנאמר אל קדוש, וכל המוסיף גורע, וכאשר הוא בדפוס ראשון כן הוא נכון אל תהי קורא יאמַר אלא יֵאָמֵר: (לא) ברבי, מלת ברבי חסרה בנדפס: (לב) אמר ר' אבין מי כמוך מלביש ערומים ואין יערוך וכו', מן ואין יערוך עד מי כמוך זן רעבים השמיט בעל המסדר התנחומא הנדפס, והגיה „כבר נכתב בסדר אמור אל הכהנים" וכן הוא נרשם גם בדפוס קושטאנטינא ודפוס ווינציא גם בדפוס מאנטובה, ולא נמצא כלל בסדר אמור: (לג) בשעה שבקש הקב"ה לבראות לאדם, בנדפס בשעה שבקש הקב"ה לבראות את העולם, והמדפיס דפוס מאנטובה הוסיף אחר זה ובקש לבראות את האדם: (לד) ד"א איש כי יפליא, זה הוא גם בכ"י שלפנינו וכ"י רח"ס וגם בכ"י רומי: (ל) זה התורה, פה חסר ונמצא לנכון בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס, וצ"ל כך, אם יהיה אדם צדיק ואע"פ שהוא צדיק אם אינו עוסק בתורה אין בידו כלום אלא פרי צדיק עץ חיים זו התורה שמתוך שהוא בן תורה לומד היאך לוקח נפשות שנאמר ולוקח נפשות חכם, שאם ידור לערוך נפשות הוא למד מן התורה היאך לוקח נפשות ואם אינו בן תורה אין בידו כלום, וכן אתה מוצא ביפתח כו'. ומובא בילקוט שופטים רמז ס"ז בשם התנחומא, וגם לפניו היתה הגי' כן כמו שהבאתי: (לו) באותה שעה כעס עליו הקב"ה אמר הקב"ה אילו יצא מביתו כלב, בב"ר פ"ס אות ג' ווי"ר סוף פל"ז איתא ארבעה פתחו בנדרים שלשה

הקב"ה אילו יצא מביתו כלב או חזיר או גמל יקריב לפני, (לז) זימן לו הקב"ה בתו, שנאמר והנה בתו יוצאת לקראתו, ויהי כראותו אותה (שופטים יא לה), (לח) והלא פנחס היה שם, והוא אמר לא אוכל לשוב (שם), אלא פנחס אמר אני כהן גדול בן כהן גדול אשפיל עצמי ואלך אצל עם הארץ, ויפתח אמר אני ראש שבטי ישראל, ראש הקצינים, אשפיל עצמי ואלך אצל הדיוט, (*לח) מבין שניהם אבדה ההוא עלובה, ושניהם נתחיבו בדמיה, (לט) פנחס נסתלקה ממנו רוח הקדש, (מ) יפתח נתפזרו עצמותיו, שנאמר ויקבר בערי גלעד (שם יב ז), (מא) אמרה לו בתו אבי שמא כתיב בתורה שיקריבו נפשות בניהם על גבי המזבח, והלא כתיב [אדם כי יקריב מכם קרבן לה'] מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן וגו' (ויקרא א ב), מן הבהמה ולא מן בני אדם, אמר לה בתי נדרתי והיה היוצא וגו' (שופטים יא לא), [אמרה לו] יעקב אבינו שנדר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (בראשית כח כב), (מב) ונתן לו הקב"ה שנים עשר שבטים, שמא הקריב אחד מהם, (מג) [ולא עוד הלא חנה כשהיא נודרת ואומרת ונתתיו לה' כל ימי חייו (ש"א א יא), שמא הקריבה את בנה להקב"ה] כל הדברים האלה אמרה לו, ולא שמע אליה, אמרה לו הניחני ואלך אצל בית דין, שמא אחד מהם ימצא פתח לדבריך, שנאמר הרפה ממני שנים חדשים [ואלכה וירדתי על ההרים] (שופטים יא לז), (מד) אמר ר' לוי בן ברכיה וכי יש אדם יורד על ההרים, והרי עולים על ההרים, אלא מהו וירדתי על ההרים, (מה) אלו סנהדרין, שנאמר שמעו הרים את ריב ה' (מיכה ו ב), (מו) [הלכה אצלם ולא מצאו פתח (מז) להתיר את נדרו, ועליו אמר הכתוב גבר רש ועושק דלים מטר סוחף ואין לחם (משלי כח ג), גבר רש זה יפתח שהיה רש בתורה, (מח) גרופות של שקמה היה, עושק דלים שהיה עושק את הדלים, בשעה שהיו אומרים אמר שבולת ויאמר סבולת (שופטים יב ו), והיה שוהטו, לפיכך מטר סוחף ואין לחם, שהיה לו מי שיתיר את

הערות ותקונים

שלשה שאלו (בב"ר תבעו) שלא כהוגן והשיבם הקב"ה כהוגן, ואחד שאל שלא כהוגן והשיבו הקב"ה שלא כהוגן, יפתח שאל שלא כהוגן שנאמר והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי אמר הקב"ה אילו יצא גמל או חמור או כלב היית מעלהו עולה השיבו הקב"ה שלא כהוגן וזימן לו את בתו, ועיין תענית דף ד ע"א: (לז) זימן לו הקב"ה בתו, בנדפס נמצא הוספה „כל כך למה כדי שילמדו כל הנודרים הלכות נדרים וקונמות שלא נגהוג טעות בנדרים": (לח) והלא פנחס היה שם, עיין בב"ר שם ובוי"ר שם וקה"ר פרשה י' פסוק ט"ו: (*לח) מבין שניהם אבדה ההיא עלובה, במדרשים שם איתא בין דין לדין אבדה הנערה ההיא, הדא דברייתא אמרה בין חייתא למחבלתא אזל ברא דעלובתא, פי' בין המילדת והיולדות הבן הלך לו. ובנדפס שם מבין תרויהון אבדת ההיא עלובתא מן עלמא, ובכ"י חמישי של אקספארד אבדתא ההיא עלימתא מן עלמא: (לט) פנחס נסתלקה ממנו רוח הקדש, בב"ר וי"ר סיים הה"ד ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים ה' עמו (דה"א ט כ), ובב"ר שם מוסף הוא נגיד עליהם אין כתיב כאן אלא נגיד היה, לפנים ה' עמו, והרד"ל הביא נטלו ממנו רוח הקודש כמ"ש בפסחים ס"ו ע"א כל המתייהר אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו כו': (מ) יפתח נתפזרו עצמותיו שנאמר ויקבר בערי גלעד, בב"ר וי"ר יפתח מת בנשילת אברים בכל מקום שהיה הולך בו היה אבר ניטול הימנו והיו קוברין אותו שם הה"ד (שופטים יב ז) וימת יפתח ויקבר בערי גלעד, בעיר גלעד לא נאמר אלא בערי גלעד: (מא) אמרה לו בתו, מובא בילקוט שופטים רמז ס"ז, ובכ"י רומי נוסף „כיון שבקש לקרבה היתה בוכה לפניו אמרה לו בתו הא אבא יצאתי לקראתך והייתי שמחה שנצחת ואתה שוחטני" וכ"ה גם בנדפס: (מב) ונתן לו הקב"ה שנים עשר שבטים, וכן הוא בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי י"ב זכרים ונקבה אחת, ובנדפס י"ב בנים: (מג) ולא עוד, הוספתי ע"פ כ"י רומי, וכ"ה בנדפס, וחסר גם בכ"י רח"ס: (מד) אמר ר' לוי בן ברכיה, וכן מובא בילקוט שופטים שם, ובכ"י רח"ס אמר ר' ברכיה לבד, ובכ"י רומי אמר ר' לוי בן זכריה, ובנדפס דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא אמר ר' לוי בר זבדא, והמדפיס דפוס מאנטובה הגיה ר' זכריה והשמיט המלות אמר ר' לוי, אולם בכ"י חמישי של אקספארד (כ"י מן התנחומא הנדפס כעת) כתוב לנכון אמר ר' לוי בן ר' זכריה: (מה) אלו סנהדרין, לזה כוון רש"י שופטים י"א ל"ז וירדתי על ההרים, ובמדרש אגדה דורש רבי תנחומא על ההרים לפני סנהדרין שמא ימצא פתח לנדריך ע"כ. וכוון בזה שכתב דורש רבי תנחומא למדרש תנחומא שלפנינו: (מו) הלכה אצלם ולא מצאו פתח להתיר, המאמר שהסגרתי הוספתי ע"פ כתב יד רומי, וכן הוא בנדפס, וחסר גם בכ"י רח"ס, ואחר המלות שנאמר שמעו הרים את ריב ה' מסיים בכ"י שלפנינו ובכ"י רח"ס מי גרם ליפתח לאבד את בתו: (מז) להתיר את נדרו, בדפוס מאנטובה הוסיף אחר זה „בעון אותן ששהם משבט אפרים" וזה ליתא בכ"י רומי וכן ליתא בדפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא, ועיין בתדב"א מובא בילקוט שופטים רמז ס"ח: (מח) גרופית של שקמה היה, ר"ל נטיעה קטנה, וכן ע"י שהיה שאול גרופית

נדרו, אלא ואין לחם, שהעלים הקב"ה מהן את ההלכה שלא ימצאו [פתח] להתיר את נדרו, כיון שלא מצאו [פתח] להתיר את נדרו, עלה ושחטה לפני הקב"ה, ורוח הקודש צווחת נפשות הייתי מבקש שתקריב לפני, אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה יט ה), אשר לא צויתי לאברהם שישחוט את בנו, אלא אמרתי לו אל תשלח ידך אל הנער וגו' (בראשית כב יב), (מט) בשביל להודיעך היאך היה אברהם עושה רצוני, שהיו אומות העולם אומרים למה הקב"ה מחבב לאברהם הרבה, לכך אמר לו קח נא את בנך וגו' (שם שם ד), הוי אשר לא צויתי לאברהם לשחוט את בנו ודאי, (נ) ולא דברתי ליפתח להקריב לי את בתו, ולא עלתה על לבי שיפול מלך מואב ביד מלך ישראל ויקריב לי בנו בכורו, שנאמר ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה על החומה (מ"ב ג כז)], (נא) מי גרם ליפתח לאבד את בתו, על שלא קרא בתורה, שאילו קרא בתורה לא איבד את בתו, שכתיב איש כי יפליא נדר וגו', ואם נקבה היא (ויקרא כז ד), הרי פרי צדיק עץ חיים:

[ח] [ד"א] איש כי יפליא נדר. האומות אומרים במה אקדם לה' אכף לאלהי מרום [וגו'] הירצה ה' באלפי אלים [וגו', האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי] (מיכה ו ז), אמר להם הקב"ה בניכם אתם מבקשים להקריב לפני, לא בניכם ולא קרבנותיכם אני מבקש, לבני נתתי פרשת ערכין, ופרשת קרבנות, שקרבנותיהם חביבין לפני, וכן הוא אומר טוב מעט לצדיק (תהלים לז טז), תדע לך שתחילתו של ספר דבר אל בני ישראל [ואמרת אליהם] אדם כי יקריב מכם (ויקרא א ב), מכם ולא מן האומות, וסופו של ספר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם איש כי יפליא נדר וגו' (ויקרא כז ב), ואומר מגיד דבריו ליעקב וגו' (תהלים קמז יט), אמר הקב"ה לישראל, אם אתם מביאים לפני ערכים שלכם, ואני מעלה עליכם כאילו הקרבתם נפשותיכם לפני, לכך נאמר איש כי יפליא נדר בערכך נפשות לה' וגו', אמר הקב"ה בזכות הערכים אני מציל אתכם מעריכת גיהנם שכתב בה כי ערוך מאתמול תפתה (ישעיה ל לג), ואערוך לפניכם שלחן, כמו שאמר דוד תערך לפני שלחן נגד צוררי דשנת בשמן ראשי כוסי רויה (תהלים כג ה):

סליק פרשה בחקותי. וסליק ספר ויקרא.

הערות ותקונים

של שקמה ב"ר פכ"ה אות ג': (מט) בשביל לאודיעך, בנדפס בקצת שינוים בלשון: (נ) ולא דברתי ליפתח להקריב לי את בתו, באמצע המאמר בין זה ובין ולא עלתה על לבי, נמצא בנדפס הוספה וזו תוארה: „ר' יוחנן ורשב"ל, רבי יוחנן אמר דמים היה חייב כענין שכתוב בערכין, ורשב"ל אמר ולא כלום שהתנה על דבר שאי אפשר להקריב ולא היה עליו כלום". והמאמר הזה לקוח מב"ר פ"ס אות ג', ושם איתא ר"י ור"ל ר' יוחנן אמר הקדש דמים היה חייב, ור"ל אמר אפילו הקדש דמים לא היה חייב, דתנן אמר על בהמה טמאה ועל בעלת מום הרי אלו עולה לא אמר כלום, אמר הרי אלו לעולה ימכרו ויביא בדמיהם עולה ע"כ. והנה גם בוי"ר סוף בחקותי רק בהיפך לדעת ר"ל הוא חייב דמים ולדעת ר' יוחנן לא היה חייב. והנה בתנחומא המלות „כענין שכתוב בערכין" אין להן הבנה כלל, ועיין מה שכתב הרש"ש בב"ר שם. ודבריו דחוקים, ונראה לדעתי כי המלות האלה הן נוספות מהמסדר התנחומא הנדפס אשר הוסיף המאמר הזה, וכוונתו כי פלוגתת ר"י ור"ל תליה בפלוגתת ר"מ ורבנן במס' ערכין דף ה ע"א ע"ש, המעריך פחות מבן חדש ר"מ אומר נותן דמיו וחכ"א לא אמר כלום במה קמיפלגי ר"מ סבר אין אדם מוציא דבריו לבטלה יודע שאין ערכין פחות מבן חודש וגמר ואמר לשם דמים, ורבנן סברי אדם מוציא דבריו לבטלה, וה"נ דכוותיה לר"י אדם יודע שאין אדם קרב עולה וגמר ואמר לשם דמים, ור"ל ס"ל כרבנן דאדם מוציא דבריו לבטלה ולא אמר כלום, ועיין עוד בתוס' תמורה דף כז ע"ב ד"ה מתניתין דלא כר"מ שכתבו ועוד י"מ דקאי אהא דקתני אם אמר על בהמה טמאה וכו' לא אמר כלום, והיינו דלא כר"מ, ע"ש ותראה כי כוונתי פה למטרת האמת. וראיתי בכ"י החמישי מאָקספארד שהוספה הזאת היא בסוף המאמר אחר שסיים מי גרם ליפתח על שלא היה בן תורה כו' והיה נ"לכך הזכר, ואחר זה סיים שם ומה היה לו לעשות ליפתח ר' יוחנן ורשב"ל וכו': (נא) מי גרם ליפתח לאבד את בתו, כן הוא גם בכ"י חמישי של אקספארד גם בדפוס ראשון דפוס קאָסטאַנטינא, אולם בדפוס וויניציא נשתבש המאמר, מי גרם למישע שיקריב את בנו על שלא היה בן תורה שאילו קרא בתורה לא אבד את בנו, ומשבשתא כיון דעל על, ונשאר השבוש הזה בכל הדפוסים, וצ"ל ומי גרם ליפתח לאבד את בתו וכו' כמו שהוא לפנינו בתנחומא כ"י שלנו וגם בכ"י רומי וכ"י רח"ס:

מדרש תנחומא

סדר במדבר

[א] וידבר

ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד (במדבר א א), (א) זש"ה צדקתך כהררי אל [משפטיך תהום רבה] (תהלים לו ז), אמר ר' מאיר (ב) משל את הצדיקים בדירתן, ומשל את הרשעים בדירתן, משל את הצדיקים, במרעה טוב ארעה אותם (ג) (ובמרעה שמן) [ובהרי מרום ישראל] יהיה נויהם (יחזקאל לד יד), ומשל את הרשעים, כה אמר ה' [אלהים] ביום רדתו שאולה האבלתי כסיתי עליו את התהום (שם לא טו), ובמה הרשעים מתכסין כשהם יורדים לגיהנם, בתהום, חזקיה בר חייא אמר הגיגית הזו במה מכסין אותה, בכלי חרס, מפני שהיא של חרס, לפיכך מכסין אותה בכלי חרס, כך הרשעים כתיב בהן, והיה במחשך מעשיהם (ישעיה כט טו), לפיכך הן חשוכין לפני הקב"ה, והוא מורידן לשאול, שהיא חשיכה, ומכסה עליהם את התהום שהוא חושך, שנאמר וחושך על פני תהום (בראשית א ב): (ד) ד"א צדקתך כהררי אל, צדקה שהקב"ה מביא לעולם מפורסמת על ההרים הללו, משפטיך תהום רבה, (ה) משפט שאתה עושה לעולם תהום רבה, מה תהום בסתר, אף משפטיך בסתר, כיצד (ו) כיון שחרבה ירושלים בתשעה באב חרבה, (ז) וכשנראה ליחזקאל נראה בעשר, למה שלא לפרסם, אבל כשהוא בא לגדל את ישראל הוא מפרסם, [באיזה יום], באי זה מקום, באי זה חודש, באיזו שנה, (ח) (בשנה

הערות ותקונים

(א) **זש"ה** צדקתך. אמר ר' מאיר. כ"ה בכ"י רומי וגם בכ"י רח"ס וכ"י מינכען, וכן מתחיל גם במדרש ריש במ"ר, וכן מובא בילקוט רמז תרפ"ג בשם התנחומא, אולם בנדפס גם בכ"י ספרדי הסר ההתחלה ומתחיל מן המאמר צדקתך כהררי אל צדקה שהקב"ה מביא לעולם, והמאמר שלפנינו בשם ר' מאיר נשנה גם בתנחומא אמור בכ"י ובנדפס, וי"ר פכ"ז אות א', פסיקתא ריש פסקא שור או כשב, רק קצת בסגנון אחר ע"ש, ועיין בפסיקתא שם הערה ד': (ב) משל את הרשעים בדירתן, בכ"י מינכען בטעות ברידתן ויש לתקן בדירתן: (ג) ובמרעה שמן יהיה נויהם, כ"ה גם בכ"י רח"ס וכ"י מינכען וצ"ל כמו שתקנתי: (ד) ד"א צדקה שהקב"ה מביא לעולם, מכאן מתחיל בכ"י ספרדי גם בנדפס, ובוי"ר חסרים המלות ד"א צדקתך וגו', ובכ"י רומי נמצא הוספה אשר איננה גם בכ"י רח"ס וכ"י מינכען וכ"י ספרדי, אחר שסיים הוי צדקתך כהררי אל וגו' ומשפטיך תהום רבה וגו' מתחיל אמר ר' יוחנן בשם ר' יאשיה צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה כשם שההרים הללו כובשים על התהום שלא יעלה ויציף את העולם, כך הצדיקים כובשים על הפורענות שלא תבוא לעולם צדקתך על משפטיך כהררי אל על התהום רבה ע"כ. וזה המאמר מובא גם בפסיקתא פסקא שור או כשב (דף ע"ג ע"ב) וע"ש בהערה י"א: (ה) משפטיך שאתה עושה בעולם תהום רבה, בכ"י חמישי של אקספארד הגי' שאתה עושה בעולם הזה תהום הוא לעולם הבא: (ו) כיון שחרבה ירושלים בתשעה באב חרבה, משנה תענית כ"ח: (ז) וכשנראה ליחזקאל נראה בעשר, וכן הביא הבחיי הראה לו בעשרה בחדש, ובכ"י רומי ורח"ס ומינכען וספרדי ובנדפס ובמ"ר ובילקוט הגי' בעשרים. ובכ"י רומי נרשם בצדו „לא איתפרש כי לא נמצא זה בספר יחזקאל" וברור שצ"ל הוא מראה לו באחד בחדש, והכוונה על מה שכתוב ביחזקאל כ"ו א' ויהי בעשתי עשרה שנה באחד לחדש היה דבר ה' אלי לאמר בן אדם יען אשר אמרה צר על ירושלים האח וגו', כי שמחו על חרבן ירושלים, ולא גילה הכתוב באיזה חדש, אבל הכוונה על חדש אב, וכמ"ש הרד"ק שם וז"ל וכיון שסתם אותו נראה כי על חדש החרבן אמר שהוא חדש אב, ואף שחרבן הבית היה בתשעה בו, מ"מ חשבו אותה לחרבה טרם יום החרבן כיון שהיתה העיר במצור בי"א שנה למלך צדקיהו ידעו כי לא תמלט ותחרב עכ"פ סתם הכתוב ולא גילה באיזה חודש ובאיזה יום. ובירושלמי תענית פ"ד ה"ה מפרש ג"כ באחד לחדש היינו חדש אב וקאמר שם כי קלקול השבונות יש כאן, ועיין בפני משה שם שכתב ולא רצה הכתוב לשנות מכמו שהיו סבורים ע"ש היטב: (ח) בשנה השנית,

השנית), באיזו (ט) איפטייא, (תחום) [באיזה יום באחד לחודש, באיזה מקום במדבר סיני, באיזה חדש לחדש השני, באיזה שנה בשנה השנית, באיזה איפטייא] לצאתם מארץ מצרים. לאמר, מה אמר להם, שאו את ראש (במדבר א ב):

[ב] **וידבר** ה' אל משה במדבר סיני. (י) זש"ה הדור אתם ראו דבר ה' [המדבר הייתי לישראל וגו'] (ירמיה ב לא), אמר הקב"ה לישראל על שאמרתם למשה (יא) למה העליתנו (מארץ מצרים) [ממצרים] (במדבר כ ה כא ה), המדבר הייתי לישראל (ירמיה שם), כמדבר עשיתי לכם, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם שיוצא למדבר, שמא [מוצא שם] שלוה, כשם שהיה [מוצא] בפלטין שלו, או אכילה או שתיה, ואתם הייתם עבדים לפרעה במצרים, והוצאתי אתכם משם, (יב) והרבצתי אתכם תחת ענני כבוד, והעמדתי לכם שלשה גואלים משמשין אתכם, [שנאמר] ואשלח לפניך [את] משה אהרן ומרים (מיכה ו ד), (יג) [בזכות משה הייתם אוכלים את המן שלא ראו האבות הקדושים, שנאמר ויענך וירעיבך ויאכילך את המן וגו' (דברים ח ג), ובזכות אהרן הקפתי אתכם בענני כבוד, שנאמר פרש ענן למסך ואש להאיר לילה (תהלים קה לט)], (יד) שבעה ענים היו, מלמעלה ומלמטה ומארבע רוחות ואחת בפניהם, מכה נחשים ועקרבים, ומשוה להם

הערות ותקונים

הסגרתי, וכל מעיין יראה כי נשמט שורה שלימה, והמלות בשנה השנית נשתרבבו משורה שלאחריה, והוספתי בפנים את החסר, ונמצא נכון בכ"י רומי וכ"י ספרדי וגם בנדפס, וחסר בבמ"ר וכ"י רח"ם וכ"י מינכען וילקוט: (ט) איפטיא תחום, מלת תחום הסגרתי, כי היא נוספה מאת המעתיק לפרש מלת איפטיא, וכן בכ"י רומי נרשם בצדו „פי' תחום" ואולי היה כתוב לפני המעתיק הזה אפרכיא לכן מפרש תחום, וכן בדפוס וויניציא כתוב פה אפרכיא, אולם בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא נאמר נכון איפטיא, וכן תיקן המדפיסים ממאנטובה, רק מה שהוסיף המדפיס הזה וכתב „פי' שבוע לד' כי בלשון יון ר"ל שבעה" אין ספק שצ"ל פי' שבעה לדעתי כי בלשון יון אפטא פי' שבעה. וזה שגגה אם כי אפטא ἑπτά פי' בל"י שבעה כמו שהביא הערוך המאמר מב"ר פ"ד זיפא אפטא, אבל אין זו המלה הזאת רק היא מלה יונית אחרת ὑπατεία והיא המלה הנזכרת גם בפסיקתא פסקא החדש דף נ"ב ע"ב ופסקא בחדש השלישי דף ק"ד ע"א, אמר הקב"ה היו מונין אפטיא ליציאת מצרים, ועיין שם בהערה קע"א וע"ש שהבאתי דברי המוספי שפירש המלה הזאת לשון שררה ופלטון של שני שרים רומיים הנבררים מדי שנה בשנה למשול בכיפה, ובכל ספרי הזכרונות היו כותבים בשעת שררת פלוני ופלוני לכוון הזמן ולקבוע מנינו, ועיין בייאטרעגע מהרמ"ז ח"א צד קי"ז ובערוך השלם ערך אפטיא: (י) זש"ה הדור, מובא בילקוט במדבר שם רמז תרפ"ג גם בילקוט ירמיה רמז רס"ז בשם התנחומא, במאמר ד"א אמר הקב"ה: (יא) למה העליתנו מארץ מצרים ותקנתי ממצרים, ובכ"י רומי מובא הכתוב במלואו למה העליתנו ממצרים להביא אותנו אל המקום הרע הזה, והוא במדבר כ' ה', ובנדפס מובא הכתוב למה העליתנו ממצרים למות במדבר, והוא במדבר כ"א ה', ובמדרש במ"ר מובא להמית במדבר צ"ל למות במדבר: (יב) והרבצתי אתכם תחת ענני כבוד והעמדתי לכם גואלים משמשין אתכם וכו' שבעה ענים היו כ"ה הגי' בכ"י רח"ם ובכ"י מינכען, וכן מובא בילקוט במדבר וילקוט ירמיה שם בשם התנחומא, אולם בכ"י רומי ובמדרש במדבר גי' אחרת בזה וכך איתא שם והרבצתי אתכם בסיגמטון שנאמר ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף (שמות יג יח), מהו ויסב שהרביצן כדרכי המלכים רבוצים על מטותיהן (לזה המאמר כוון המנהיג ה' פסח סי' כ"ד) ולא עוד אלא העמדתי לכם ג' פידגוגין משה ואהרן ומרים. ובתנחומא הנדפס דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י ספרדי במקום בסיגמטין הגי' שם בטעות „בסבסטין" והמדפיס בדפוס מאנטובה הוסיף „ס"א סיגמטין" וזו גירסא הישרה ונשתבשה המלה ונעשית בסבסטין, וז"ל המוספי בערך סיגמטין בריש במ"ר והרבצתי אתכם בסיגמטין, ובמדרש ילמדנו (כוונתו לתנחומא הנדפס) יש נוסחא זאת ונוסחא אחרת בסבסטין פי' סיגמטין בל"י σαγμα מיני מצעות ופי' סבסטין בל"י שלטונים ופי' מלה ויסב שהרביצם כדרך שהמלכים מסובין על מטותיהם עכ"ל, ומה שסיים ופירש מלה ויסב ר"ל שהתנחומא מפרש מלת ויסב ודורש ויסב מלשון הסיבה. וראיתי בכ"י ה' מאקספארד הגי' שם בפרסטין כלומר בגלוי ברור שהיה גורס בפרהסיא ועל זה הוסיף כלומר בגלוי, גם נוסף שם ולא הוצאתם עמכם לא מאכל ולא משקה כמה שנאמר וגם צדה לא עשו להם, ואח"כ הביא ויסב וכו'. ובתנחומא הנדפס שם הגי' כדרך שהמלכים מסובין רבוצים על מטותיהן, מלת „מסובין" היא הוספה לפרש מלת רבוצים, גם בנדפס ולא העמדתי לכם שלשה פרעושין אפילו לצער אתכם, היא בטעות, ונכון כמו בכ"י רומי ובמדרש במ"ר, ולא עוד אלא העמדתי לכם ג' פדגוגין, ובכ"י ה' של אקספארד גורס ולא העמדתי להם אפילו פרעוש אחד לצער אתכם. ועיין תענית ט' ע"א: (יג) בזכות משה, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י ספרדי ובמ"ר ובנדפס, וליתא גם בכ"י רח"ם ובכ"י מינכען, ובנדפס ובכ"י ספרדי נוסף אחר בזכות אהרן הקפתי אתכם ענני כבוד, הכתוב וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן (שמות יג כא): (יד) שבעה ענים, עד זאת עולה מן המדבר נשמט בנדפס דפוס קאנשטאנטינא

את ההרים ואת העמקים ושורף את הקוצים, והן מעלין עשן, ורואין אותו כל מלכי
מזרח ומערב, ואומות העולם אומרים מי זאת עולה מן המדבר כתמרות עשן (שה"ש ג ו),
(טו) וכתיב ואולך אתכם ארבעים שנה במדבר [לא בלו שלמותיכם וגו'] (דברים כט ד),
התינוק הזה (טז) כל זמן שהוא [גדל] לבושיו ושמלותיו גדלין עמו, והבאר בזכות מרים,
(יז) שאמרה שירה על המים, (יח) אמר ר' ברכיה הכהן בשם ר' לוי משל למלך בשר ודם
שיש לו מדינה, והוא משלח בני אדם גדולים לתוכה, שיהיו נושאין משואן ועושין
משפטן, מי צריך להיות זקוק למזונותיהם, לא בני המדינה צריכין להיות זקוקים למזונותיהם,
והקב"ה לא עשה כן, אלא שלח למשה ולאהרן [ומרים], שנאמר ואשלח לפניך את משה
אהרן ומרים (מיכה ו ד), שבזכותן היו ישראל מתנהגין, (יט) המן בזכות משה, [תדע לך
שהוא כן, כיון שנסתלק משה מה כתיב, וישבות המן ממחרת (יהושע ה יב)], ענני כבוד
בזכות אהרן, תדע לך שהוא כן, כיון שנסתלק אהרן מה כתיב, ותקצר נפש העם בדרך
(במדבר כא ד), שהיתה השמש זורחת עליהן, והבאר בזכות מרים, (כ) שנאמר ותמת שם
מרים, ולא היה מים לעדה (במדבר כ א ב), והיאך היתה [הבאר] עשויה, (כא) כמין סלע
היתה מתגלגלת ובאה עמהן במסעות, כיון שהיו הדגלים חונים, והמשכן עומד, היה
הסלע בא ויושב לו בחצר אהל מועד, והנשיאים עומדים על גביו ואומרים עלי באר
(שם כא יז), והבאר עולה, ואח"כ הבאתי להם שלוים, המדבר הייתי לישראל (ירמיה ב לא),

הערות ותקונים

קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא והוסיף המדפים ממאנטובה, וכן נמצא בכ"י ה' מאקספארד, והגי' שבעה ענניס כו' הוא ג"כ בכ"י רח"ס וכ"י מינכען ובילקוט שם בשם התנחומא, אולם בכ"י רומי ובמדרש במ"ר גי' אחרת וכך איתא שם „וכמה ענני כבוד היו מקיפין את ישראל במדבר, ר' הושעיה ור' יאשיה, ר' הושעיה אמר חמשה ארבע לארבע רוחות ואחד מהלך לפניהם, ור' יאשיה אמר שבעה ארבעה לארבע רוחות השמים ואחד מלמעלן ואחד מלמטן ואחד שהיה מהלך לפניהם רחוק ג' ימים" ומכה נחשים כו'. ובמדרש במ"ר שם הוא להיפך ר' יאשיה אמר שבעה ור' הושעיה אמר ה', ועיין במכילתא בשלח בפ' וה' הולך לפניהם מביא בתחלה סתמי שבעה עננים היו ואח"כ בשם ר' יאשיה ד' עננים, וכן מובא כן בספרי בהעלתך פסקא פ"ג. ומה שהובא כאן ובמדרש במ"ר ואחד שהיה מהלך לפניהם רחוק ג' ימים, במכילתא ובספרי גורסים ואחד שהיה מהלך לפניהם, והמלות „רחוק ג' ימים" ליתא והוא כמ"ש במדבר י' ל"ג וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה וענן ה' עליהם יומם בנסעם מן המחנה, וסובר שהענן היה על הארון רחוק מישראל ג' ימים: (טו) וכתיב ואוליך אתכם ארבעים שנה וגו', מכאן מתחיל בנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא אחר שנשמט מאמר שלם, והמדפים דפוס מאנטובה הביא פסוק אחר שמלתך לא בלתה מעליך (דברים ח ד): (טז) כל זמן שהוא גדל לבושיו ושמלותיו גדלין עמו, בכ"י רומי ובמדרש במ"ר סיים אחר זה ואם היה מקום נמוך היה מגביהו ואם היה מקום גבוה היה משפילו ועושה אותם מישור שנאמר כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו וגו' (ישעיה מ ד), וזה שייך למעלה אחר ומשוה להם את ההרים ואת העמקים: (יז) שאמרה שירה על הים, בכ"י רומי ובמדרש במ"ר סיים אחר זה שנאמר ותען להם מרים שירו לה' (שמות טו כא) ובמי באר אז ישיר ישראל את השירה הזאת [עלי באר ענו לה] (במדבר כא יז) וכתב מהרז"ו לכך זכתה שיהיו המים בזכותה לישראל שיאמרו שירה על המים, ואין כוונת המדרש שמכאן אנו למדין שהבאר בזכות מרים שאין מכאן ראיה כו': (יח) אמר ר' ברכיה הכהן בשם ר' לוי, זה השמיט בעל הילקוט ריש במדבר, ומתחיל מלך בשר ודם שיש לו מדינה: (יט) המן בזכות משה תדע לך, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ובמדרש במ"ר ובנדפס, וכן היה לפני בעל הילקוט כי הביא ריש במדבר בשם התנחומא המן בזכות משה וכו', הלא מלת וכו'. והחסר גם בכ"י רח"ס גם בכ"י מינכען, וכאשר העיר מהרז"ו לפי מ"ש כאן חסר ביאור שהרי משה מת בז' באדר ומ"ש וישבות המן היה בט"ז בניסן כמפורש ביהושע ה' י"ב, אך הענין מפורש בסדר עולם סוף פרק י' ובמכלתא בשלח פרשת המן ובתוספתא סוטה פי"א וז"ל כל זמן שהיה משה קיים היה המן יורד להם משמת מהו אומר וישבות המן ממחרת, ולא שהמן תולה להם בחייו אלא אף במותו שמן המן שלקטו בז' באדר אכלו ל"ט יום עד ט"ז בניסן וכו' הרי שלדעת התוספתא שפסוק זה וישבות המן ממחרת היינו שבת בח' באדר, ודרשו כן שהרי בפסוק הקודם כתיב ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי וגו' וישבות המן ממחרת באכלם מעבור הארץ ולא היה עוד לישראל מן שהוא כפול לשון וישבות וגו' ולא היה וגו' ע"כ דרשו וישבות המן ממחרת היינו מחרתו של מיתת משה וע"ש: (כ) שנאמר ותמת וגו', בכ"י ה' של אקספארד סיים מלמד כיון שנסתלקה פסק הבאר אם כן אנו יודעין שהיתה הבאר בזכותה: (כא) כמין סלע היתה מתגלגלת, כ"ה גם בכ"י רח"ס וכ"י מינכען ובילקוט במדבר, אולם בכ"י רומי הגי' סלע כמין כברה היתה מתגלגלת, ובמ"ר סלע כמין כוורת היתה ומתגלגלת, ובכ"י ספרדי סלע כמין קורה היתה מתגלגלת, ברור שהיה כתוב בכ"י כמין שורה כמו שהוא בנדפס דפוס קאנסטאנטינא

שמא כמדבר נהגתי אתכם, אם ארץ מאפליה (ירמיה ב לא), לא אני בעצמי הייתי מאיר לכם, שנאמר וה' הולך לפניהם יומם וגו' (שמות יג כא): ד"א מאפליה. שמא אמרתי לכם שאני מביא טובה והלקשתי אותה, ואין מאפליה אלא לשון הלקשה, שנאמר כי אפילות הנה (שם ט לג). (כב) אמר (ר') יהושע לא נפל דבר (אחד) מכל (דברו) [הדבר] הטוב אשר דבר ה' אל (בני) [בית] ישראל הכל בא (יהושע כא מג), מדוע אמרו עמי רדנו (ירמיה ב לא), (כג) לשון משנה הוא, הרודה פת חמה, (כד) אמרו כשהפת מתבשלת בתנור וניטלת ממנו יכולה היא לקבוע בתנור עוד, (כה) ואנו היינו בירושלים כבתנור, שנאמר נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים (ישעיה לא ט), והגליתנו לבבל, מה אתה מבקש ממנו עוד, מדוע אמרו עמי רדנו: [ד"א מדוע אמרו עמי רדנו, מהו רדנו], כענין שנאמר כי הוא רודה בכל עבר הנהר (מ"א ה ד), אמרו לו (כו) נתת לנו בית המקדש, וסילקת שכינתך ממנו, ומה אתה מבקש ממנו עוד, לא נבוא עוד אליך (ירמיה ב לא), (כז) אמר להם ומי יתן, שנאמר (ו)מי יתנני במדבר מלון אורחים (שם ט א), (כח) היכן שהייתי מתקלס, שנאמר ישאו מדבר ועריו [וגו' ישימו לה' כבוד ותהלתו באיים יגידו] (ישעיה מב יא יב), משל לנשיא שנכנס למדינה, וראו אותו בני המדינה וברחו, נכנס לשניה וברחו מפניו, נכנס לעיר אחרת (כט) (והחריבה) [חריבה], וראו אותו בני המדינה וקילסו אותו, אמר אותו הנשיא זו העיר טובה מכל המדינות, (ל) כאן אני בונה לי אכסניא, וכאן אני דר, כך הקב"ה בא לים ברח מפניו, שנאמר הים ראה וינס (תהלים קיד ג), בא במדבר חריבה קילסו אותו, שנאמר ישאו מדבר ועריו [וגו'] (ישעיה מב יא), אמר זו העיר טובה היא, (לא) כאן אני בונה לי אכסניא, ירד לתוכה התחילו שמחים, שהקב"ה דר בתוכו, שנאמר ישושום מדבר וציה [ותגל ערבה ותפרח כחבצלת] (שם לה א):

[ג] וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד. (לב) עד שלא עמד אהל מועד דבר עמו

הערות ותקונים

קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא, אולם המדפיס ממאנטובה הגיה כמין סלע כמין כברה או כדורת והיתה מתגלגלת, ואח"כ בדפוס פראנקפורט הגיהו סלע כמין כוורת או כדורת, ופי' בצדו פי' כוורת דבורים, כדורת פי' ככדור, והמפרש עץ יוסף כתב כוורת פי' טנא של ענפי אילן, אולם הגירסא הנכונה כמין כברה, והמלות „או כדורית" הן הוספה מן המדפיס ממאנטובה, וגם בכ"י חמישי של אקספארד כתוב הבאר עשוי כמין סלע כמין כברה, וראיתי בתוספתא סוכה פ"ג הבאר שהיתה עם ישראל במדבר דומה לסלע אלא כברה מפרפרת (פי' מתגלגל) ועולה כמפי הפך הזה, עולה עמהם להרים ויורדת עמהן לגאיות מקום שישראל שורין הוא שורה כנגדן במקום גבוה כנגד פתחו של אהל מועד נשיאי ישראל באין וסובבין אותה במקלותיהן ואומרים עליה את השירה עלי באר ענו לה עלי באר והמים מבעבעין ועולה למעלה וכל אחד ואחד מושך במקלו איש לשבטו ואיש למשפחתו כו'. ויש לתקן שם באיסקפאות במקום באיספקאות, ופי' באיסקפאות בספינה: (כב) אמר (ר') יהושע, מלת „רבי" הסגרתי וכן ליתא בכ"י רומי, וכן במדרש במ"ר כתוב שכן אמר יהושע, והוא ביהושע כ"א מ"ג, ובנדפס מובא הכתוב מיהושע כ"ג י"ד, ובכ"י ה' של אקספארד גם בילקוט במדבר שם הגי' אמר ר' יהושע בן לוי. גם הביא שם הכתוב לא נפל דבר אחד מכל דברו הטוב בטעות, וצ"ל כמו שתקנתי בפנים: (כג) לשון משנה הוא, תרומות פ"י מ"ג מכשירין פ"ג מ"ג, ובנדפס יש לתקן הרודה פת חמה: (כד) אמרו, בכ"י רומי ובמדבר רבה ובנדפס אמרו ישראל, אולם בכ"י רח"ס וכ"י מינכען אמרו חכמים הוא בטעות וצ"ל אמרו ישראל: (כה) ואנו היינו בירושלים, במ"ר בטעות ואנו היינו בידם: (כו) נתת לנו בית המקדש, כן הוא גם בנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא וגם בכ"י חמישי מאקספארד כתוב לנכון נתת, אולם המדפיס ממאנטובה הגיה נתלת, וכן נשאר בכל הדפוסים: (כז) אמר להם ומי יתן, בכ"י רומי ובכ"י ספרדי ובנדפס ובמ"ר הגי', אמר להם מי יתן והייתי כמדבר עכשיו היכן שעשיתי לכם כל אותן הנסים וכה"א מי יתנני במדבר וגו': (כח) היכן שהייתי מתקלס, בנדפס בכל הדפוסים גם בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא הגי' שהייתי מסתלק, ויש לתקן מתקלס בהיפך האותיות, וכ"ה גם לנכון בכ"י ה' של אקספארד גם בכל הכתבי יד, וכן מצאתי המאמר מובא בילקוט ירמיה רמז ר"פ בשם התנחומא, וגם שם הגי' נכונה כמו לפנינו: (כט) והחריבה, תקנתי חריבה, וכ"ה לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובכ"י ספרדי וכן בנדפס ובמ"ר וגם בילקוט, אך בכ"י מינכען בטעות „קרובה": (ל) כאן אני בונה אכסניא, בכ"י רומי כאן אני בונה כסניא בלי א' בראש והיא ג"כ נכונה, כי המלה יונית ξενια ופי' הכנסת אורחים, ובמדרש במ"ר אני בונה כם נאה צ"ל כסניא, כי המדרש במ"ר העתיק מקובץ אחד אשר הוא שוה עם כ"י רומי: (לא) כאן אני בונה לי אכסניא, בכ"י רומי בטעות בכאן אני בונה כנסיא צ"ל כסניא, וגם בעל מדרש במ"ר העתיק כן כמו שהוא בכ"י רומי, וצ"ל כסניא או אכסניא: (לב) עד שלא עמד אהל מועד, מובא בילקוט שם רמז תרפ"ג

בשם

בסנה, (לג) שנאמר (ויקרא) [וירא] מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה (שמות ג ב), (לד) [אחר כך דבר עמו במדין, שנאמר ויאמר ה' אל משה במדין (שם ד יט)], אחר כך דבר עמו במצרים, שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים (שם יב א), ואחר כך דבר עמו בסיני, שנאמר וידבר ה' אל משה בהר סיני (ויקרא כה א), כיון שעמד אהל מועד אמר יפה הצניעות, שנאמר והצנע לכת עם (ה') אלהיך (מיכה ו ח), התחיל לדבר עמו באהל מועד, וכן דוד אומר כל כבודה בת מלך פנימה [ממשבצות זהב לבושה] (תהלים מה יד), (לה) בת מלך זה משה, שנאמר וסכרתי את מצרים ביד אדונים קשה (ישעיה יט ד), אלו המכות שבאו על המצריים, ומלך עז ימשל בם (שם שם), זה משה, שהוא מלכה של תורה, שנקראת עז, שנאמר ה' עז לעמו יתן (תהלים כט יא), לפיכך כל כבודה בת מלך פנימה. ממשבצות זהב לבושה, זה אהרן, שנאמר ועשית משבצות זהב (שמות כח יג), מכאן אמרו רבותינו כל כלה שהיא מצנעת עצמה אפילו ישראלית, ראויה שתנשא לכהן, ותעמיד כהנים גדולים, שנאמר ממשבצות זהב לבושה (תהלים מה יד), אמר הקב"ה כך הוא נאה שיהא מדבר מבפנים, (לו) שנאמר [ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו (במדבר ז פט), (לז) אמר ר' יהושע בן לוי אילו היו אומות העולם יודעים מה בית המקדש יפה להם, (לח) קסטריות היו מקיפין אותו כדי לשמרו, שהיה יפה להם יותר משל ישראל, שכן שלמה סידר בתפלתו, וגם (את) [אל] הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ובא מארץ רחוקה למען שמך הגדול וידך החזקה וזרועך הנטויה (ובא להתפלל) [ובאו והתפללו] אל הבית הזה ואתה תשמע [מן] השמים [מ]מכון שבתך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי למען ידעו כל עמי הארץ את שמך [ו]ליראה אותך כעמך ישראל ולדעת כי שמך נקרא על הבית הזה אשר בניתי (דה"ב ו לב לג), אבל כשהוא בא אצל ישראל מה כתיב, ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו (שם שם ל), אמר שלמה רבון העולמים אם ראוי תן לו, אם אינו ראוי אל תתן לו, (לט) ולא תאמר בית המקדש, אלא אילולי ישראל לא היה המטר יורד לעולם, ולא השמש זורחת, שבזכותן הקב"ה (מ) מרויח לעולם, (מא) ולעולם הבא אומות העולם רואים לישראל היאך הקב"ה עמהם, והם באים להדבק בהם, שנאמר בימים (ההם) [ההמה] אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי [לאמר] נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם (זכריה ח כג):

[ד] ד"א וידבר ה' אל משה במדבר סיני [וגו' שאו את ראש כל עדת בני ישראל]. (מב) זש"ה שררך אגן הסהר אל יחסר המזג בטנך ערמת חטים סוגה בשושנים

הערות ותקונים

בשם התנחומא, ונמצא גם בנדפס ובמ"ר: (לג) שנאמר (ויקרא) [וירא] מלאך ה', בכ"י רומי ובנדפס ובמ"ר מובא הכתוב ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה (שמות ג ד): (לד) ואח"כ דבר עמו במדין, הוספתי כמו שהוא בכ"י ספרדי ובנדפס, ובכ"י רומי ובמדרש במ"ר כתוב זה אחר ואח"כ דבר עמו במצרים (ובמ"ר חסרים המלות „דבר עמו במדין שנאמר") וצ"ל בתחלה מדין ואח"כ מצרים, וכאשר חסר לפנינו בכ"י חסר גם בכ"י רח"ס ובכ"י מינכען וכן בילקוט בשם התנחומא: (לה) בת מלך זה משה שנאמר וסכרתי את מצרים, כ"ה גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י החמישי של אקספארד, והמדפיס ממאנטובה הוסיף „שנאמר ותביאהו לבת פרעה ויהי לה לבן" ואח"ז הביא וכתיב וסכרתי את מצרים. ומן וסכרתי את מצרים מובא בילקוט ישעיה רמז רפ"ח בשם התנחומא: (לו) שנאמר ובבוא משה, בכ"י חסר דף שלם, בסוף הדף מסיים במלת שנאמר, והדף שלאחריו מתחיל בשמותינו ועשה אותנו דגלים, (והוא באמצע אות י' ע"ש הערה פ"ה) והוספתי את כל הנחסר מכ"י רומי, ונמצא נכון גם בכ"י רח"ס וכ"י מינכען וכ"י ספרדי וכן בנדפס ובמדרש במ"ר: (לז) אמר ריב"ל, מובא גם בוי"ר פ"א אות י"א, ושם מובא דברי ריב"ל אילו היו יודעים אומות העולם מה אהל מועד יפה להם כו', וזה חסר בכאן, כי זה עיקר הדרש שדורש באהל מועד, ואגב מאמר זה הביא ג"כ המאמר מבית המקדש: (לח) קסטריות, בכ"י מינכען ובכ"י רח"ס וכן בוי"ר שם הגי' אהליות וקסטריות, וכן בתנחומא תרומה אות ח', ומובא בילקוט ואתחנן רמז תתל"א ג"כ גי' אהליות וקסטריות, ועיין מה שהעירותי בפ' תרומה הערה מ"ה: (לט) ולא תאמר בהמ"ק אלא אילולי ישראל, פי' ולא בהמ"ק לבד היה טוב לאומות העולם אלא אף ישראל ג"כ: (מ) מרויח בעולם, וכ"ה במ"ר, אבל בנדפס הגי' שבזכותן המטר יורד והקב"ה מזריח בעולם הזה, ובכ"י רח"ס ובכ"י מינכען הגי' שבזכותם הקב"ה מזריח השמש והמטר יורד לעולם: (מא) ולעולם הבא, כן הוא בכל הכ"י, ובנדפס הגי' לעתיד: (מב) זש"ה שררך, במ"ר שם, וחזית פ' ז' פסוק שררך אגן הסהר, ופסיקתא רבתי פ"י, ותנחומא תשא, וש"ר פל"ט, בשינויים

קצת

(שה"ש ז ג), מדבר בסנהדרין של ישראל, שהיתה נתונה בלשכת הגזית, והיא משולה (מג) כשרר, ולמה נמשלה כשרר, אלא מה השרר הזה נתון באמצע הגוף, כך היתה סנהדרין של ישראל נתונה (מד) באמצעו של בית המקדש, אל יחסר המזג, מהו אל יחסר המזג, (מה) שלא היו חסרים אחד משלשתן, אל יחסר המזג, (מו) מי שהוא מוזג כראוי, מוזג שלישו של כוס יין, ושני חלקים מים, כך היתה סנהדרין יושבת מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים, ולא היה אחד מהן נפנה לצורכו, ומה היו עושין כשהיה אחד מבקש לצאת, היה סופר אם היו שם עשרים ושלשה היה יוצא, ואם לאו לא היה יוצא, למה שכתיב אל יחסר המזג, שלא היו חסרין משלשתן, לפיכך כתיב אל יחסר המזג. בטנך ערמת חטים, נמשלה ישראל בערימה של חטים, מה חטים הללו נכנסות לאוצר במנין ויוצאות במנין, כך אמר הקב"ה שיהו ישראל נמנין בכל שעה, לכך נאמר בטנך ערמת חטים, אבל התבן והקש אינן נמנין (מז) אלא נמדדין, כך אומות העולם נמשלו בתבן ובקש, שנאמר יהיו כמוץ לפני רוח ומלאך ה' דוחה (תהלים לה ה), וכן הוא אומר ובית עשו לקש (עובדיה פסוק יח), ולמה שאין להם הנאה מהן, שנאמר כל הגוים כאין נגדו מאפס ותהו נחשבו לו (ישעיה מ יז), אבל ישראל יש להקב"ה הנאה מהן, קורין שמע ומתפללים ומברכים שמו של הקב"ה בכל יום, (מח) לפיכך הן נמנין בכל שעה, לכך נמשלו בחטים, שנאמר בטנך ערמת חטים, לכך וידבר ה' אל משה במדבר סיני וגו' שאו את ראש כל עדת בני ישראל וגו':

[ה] **ד"א** וידבר ה' אל משה במדבר סיני וגו'. (מט) זש"ה לא עשה כן לכל גוי וגו' (תהלים קמז כ), וכן וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו (שם קמח יד), משל למלך שנשא אשה ראשונה ולא כתב לה כתובה, גירשה ולא כתב לה גט, כך לשניה ולשלישית היה עושה, ולא היה כותב להן לא כתובה ולא גט, (לא עשה אלא) [לזמן] ראה ענייה אחת יתומה (נ) בת אבות, ביקש ליטול אותה, (נא) אמר לשושבינו אל תנהוג בה כבראשונות, זו בת אבות היא, צנועה היא במעשיה וכשרה, כתוב לה כתובה, באיזה שבוע באיזה שנה, באיזה חדש, בכמה בחדש, (נב) באיזה איפרכיא, כשם שכתוב באסתר, ותלקח אסתר אל המלך אחשורוש אל בית מלכותו בחדש העשירי הוא חדש טבת בשנת שבע למלכותו (אסתר ב טז), כך כביכול (נג) ברא לדור המבול, ולא כתב

הערות ותקונים

קנא. ובכ"י רח"ס וכ"י מינכען חסר כל אות ד', ואולי דלג המעתיק מן ד"א עד ד"א השני, ונמצא גם בכ"י ספרדי: (מג) כשרר, הוא טיבור: (מד) באמצעו של בית המקדש, בפסיקתא רבתי כך היתה סנהדרין יושבת בירושלים שירושלים היא אמצעיתו של עולם, ובתנחומא כי תשא מה השרר הזה נתון באמצעיתו של אדם כך סנהדרין יושבת בלשכת הגזית שהיא באמצע בית המקדש, מה השרר הזה כל זמן שהתינוק נתון במעי אמו פיו סתום ומן השרר הוא אוכל כך ישראל אין אוכלין אלא מסנהדרין לפיכך נמשלו כשרר, והאופן השני מה השרר ליתא לפנינו ולא בנדפס במדבר רק במדרש חזית שם ורבתי שם: (מה) שלא היו חסרים אחד משלשתן, פי' משלישים מהם, ובנדפס כתוב נגכון משלישתן, ועיין בהרמב"ם הל' סנהדרין פ"ג ה"ב שכתב סנהדרין לא יפחתו מן כ"ג יושבין תמיד כל זמן ישיבתן, הוצרך אחד לצאת ה"ז מסתכל בחביריו הנשארים אם ישארו שם כ"ג יצא ואם לאו לא יצא עד שיבא אחר. וע"ש בכ"מ שהביא מאמרם מסנהדרין ל"ז ע"א שדרשו מאל יחסר המזג פי' אל יחסרו מחלק הג' שהוא כדאי הראוי למזוג ע"כ. ועיין גם בתוס' סנהדרין י"ד ע"ב ד"ה אל יחסר המזג: (מו) מי שהוא מוזג כראוי מוזג שלישו של כוס יין, עיין נדה י"ט ע"א סנהדרין שם י"ד ע"ב ובתוס' שם, ועיין בתוס' ב"ב נ"ו ע"ב ד"ה כל חמרא: (מז) אלא נמדדין, בנדפס גם במ"ר ובכ"י ספרדי הגי' ולא נמדדין: (מח) לפיכך הן נמנין בכל שעה, לאו דוקא רק נמנו הרבה פעמים במדבר: (מט) זש"ה לא עשה כן, מובא בילקוט במדבר רמז תרפ"ד בשם התנחומא: (נ) בת אבות, כ"ה גם בנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, רק המדפיס ממאנטובה מחק המלות בת אבות והגיה בת טובים, גם נוסף בנדפס גם בדפוסים הראשונים „צנועה במעשיה וכשרה": (נא) אמר לשושבינו אל תנהוג בה כראשונות כו' כתוב לה כתובה, וכן הוא גם במ"ר, אולם בכ"י מינכען ובכ"י רח"ס ובילקוט ובנדפס הגי' אמר לשושבינו זו אני רוצה לישא ואיני נוהג בה כבראשונות כו' אכתוב לה כו': (נב) באיזה איפרכיא, כ"ה גם בכ"י רח"ס וכ"י מינכען וכ"י ספרדי ובמ"ר ובילקוט, אולם בנדפס הגי' באיזה הפטיא והיא גי' ישרה, עיין לעיל אות א' הערה ט'. ובכ"י ה' מאקספארד (שהוא קובץ מהתנחומא הנדפס כבר) הגי' אפרכיא: (נג) ברא הקב"ה לדור המבול, בכ"י רח"ס וכ"י מינכען וכ"י ספרדי ובנדפס ובילקוט נאמר אחר זה „ולדור הפלגה ולסדומיים ולמצריים" וזה מיותר ויש למחוק מן הספר, ונשתרבב משורה שלאחריה

אימתי בראן, העבירן מן העולם, ולא כתב אימתי העבירן, (נד) אלא ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה וארובות השמים נפתחו (בראשית ז יא), וכן לדור הפלגה, [וכן לסדומיים], וכן למצרים, לא היה כותב להם אימתי נבראו, ולא אימתי מתו, (לא עשה אלא) כיון שעמדו ישראל אמר הקב"ה למשה איני נוהג באלו כאותן הראשונים, אלו בני אבות הן, בני אברהם יצחק ויעקב הן, לפיכך כתוב להם, (נה) באיזה חדש, בכמה בחדש, ובאיזו שנה, ובאיזו איפרכיא, באיזה מדינה רוממתי קרנם, ונתתי להם (נו) תלוי ראש, לכך נאמר וידבר ה' אל משה במדבר סיני, הרי איפרכיא, באהל מועד הרי המדינה, באיזה שנה בשנה השנית, באיזה חדש בחדש השני, בכמה בחדש באחד לחדש, (נז) [לצאתם מארץ מצרים] הרי נכתבה איפטייא, למה שאו את ראש כל עדת בני ישראל וגו', לקיים מה שנאמר לא עשה כן לכל גוי וגו', (נח) מה עשה וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרובו הללויה (תהלים קמח יד):

[ו] ד"א וידבר ה' אל משה. (נט) אשריו משה, ששים רבוא עומדים והכהנים והלוים והזקנים הכל עומדים שם, ומכולם לא נדבר שם אלא עם משה, שנאמר וידבר ה' אל משה: במדבר סיני. למה במדבר סיני, (ס) מכאן שנו רבותינו בג' דברים ניתנה התורה, באש ובמים ובמדבר, באש מנין, שנאמר והר סיני עשן כולו מפני אשר ירד (ה' עליו) [עליו ה'] באש ויעל עשנו כעשן הכבשן ויחרד כל ההר מאד (שמות יט יח), במים מנין, שנאמר ה' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים (שופטים ה ד), ובמדבר מנין, שנאמר וידבר ה' אל משה במדבר סיני, ולמה ניתנה בשלשה דברים הללו, אלא מה אלו חנם לכל באי העולם, כך דברי התורה חנם הם, שנאמר הוי כל צמא לכו למים ואשר אין לו כסף לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב (ישעיה נה א): ד"א למה במדבר. אלא (סא) כל מי שאינו עושה עצמו הפקר כמדבר, אינו יכול לקנות את התורה, לכך נאמר במדבר סיני:

[ז] ד"א וידבר ה' אל משה במדבר סיני. (סב) ששה שמות נקראו לו, הר אלהים, הר בשן, הר גבנונים, הר חמד, הר חורב, הר סיני, הר אלהים, שישב בו האלהים בדין, שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כא א), הר בשן, (סג) הר שבא שם הקב"ה, הר גבנונים, הר שפסל שם כל ההרים, מנין כשם שאת אומר או

הערות ותקונים

שלאחריה: (נד) אלא ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה, יפה העיר הרש"ש במדרש במ"ר שם סי' י"ב לכאורה יפלא הלא לא בסתר דבר הכתוב בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה ועשרים יום לחדש, ולא וחשוב שני הדורות מאדם ותמצא שאז היה אלף תרנ"ו שנה לבריאת עולם, וע"ש ודחק לפרשה: (נה) באיזה חדש בכמה בחדש ובאיזה שנה ובאיזה אפרכיא באיזה מדינה רוממתי קרנם, וכ"ה במדרש במ"ר רק במקום באיזה מדינה הציג באיזה עיר, ובכ"י רח"ס הגי' באיזה חדש בכמה בחדש באיזה יום ובאיזה שעה באיזה אפרכיא באיזה מדינה רוממתי קרנם, ובכ"י מינכען הוא ג"כ כמו בכ"י רח"ס רק חסרים המלות „באיזה שעה", וכן מובא כן בילקוט רק השמיט המלות „באיזה מדינה". ובנדפס ג"כ הגי' כמו בכ"י רח"ס רק במקום באיזה שעה הגי' שם באיזה שבוע ובמקום באיזה אפרכיא הגי' באיזה אפטיא. ובכ"י ה' מאקספארד גם בכאן הגי' באיזה שנה באיזה אפרכיא: (נו) תלוי ראש, לשון התנשאות, ובנדפס במקום וכתבתי להם צ"ל ונתתי להם, וכן הוא לנכון בכ"י ה' של אקספארד: (נז) לצאתם מארץ מצרים, הרי נכתבה אפטיא, כן תקנתי, והסר גם בבמ"ר, ובכ"י מינכען ובכ"י רח"ס וכן בנדפס: (נח) מה עשה, בנדפס הגי' ומה עשה הרים ראשם שנאמר וירם קרן וגו'. ועיין בפי' מהרז"ו: (נט) אשריו משה, מובא כן בילקוט שם בשם התנחומא, ועיין וי"ר פ"א אות א': (ס) מיכן שנו רבותינו, מכילתא יתרו פרשה ה' בשלשה דברים ניתנה תורה במדבר באש ובמים, והמאמר שלפנינו מובא בילקוט שופטים רמז מ"ח בשם התנחומא, והציון „תנחומא" מוסב על ראש רמז מ"ח: (סא) כל מי שאינו עושה עצמו כמדבר הפקר, ר"ל שלא להטריד עצמו בעניני עולם, ועיין במכילתא יתרו פרשה א' דרשה אחרת ניתנה תורה דימוס פרהסיא במקום הפקר וכל הרוצה לקבל יבא ויקבל כו'. ועע"ש יתרו פ' ה': (סב) ששה שמות נקראו לו, מובא בילקוט במדבר שם גם בילקוט תהלים רמז תשנ"ו בשם התנחומא, וכ"ה במדרש במ"ר ובנדפס, ובמדרש במ"ר השמיט מעתיק אחד הר חמד והציג הר מוריה בטעות, וע"ש במ"כ, וגם בפי' מהרז"ו כתב שטעות הוא מאת הסופר המעתיק, והראיה כי גם במדרש שם סיים הר חמד שחמד הקב"ה כו', וזה שכח המעתיק אשר הציג הר מוריה. ובשמ"ר פנ"א אות ח' הביא בשלשה שמות נקרא וחושב רק הר האלהים הר חורב הר סיני. השמות המפורשים בעת מתן תורה: (סג) הר שבא שם, דורש נוטריקון בשן בא שם, בחלוף וי"ן במ"ם:

גבן או דק (ויקרא כא כ), הר חמדה, (סד) שבו חמד הקב"ה לישב, שנאמר ההר חמד אלהים לשבתו (תהלים סח יז), (סה) הר חורב, שעליו נשמטה החרב, שנאמר מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ י), מות יומת הרוצח (במדבר לה טז), (סו) הר סיני, שבו נשתנאו אומות העולם להקב"ה, ונתן להם (סז) איפופסין, שנאמר והגוים חרוב יחרבו (ישעיה ס יב). (סח) אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן (סט) והגוים מחורב יחרבו, שנטלו איפופסין שם:

[ח] ד"א וידבר ה' אל משה במדבר סיני וגו'. מה אמר לו, שאו את ראש כל עדת בני ישראל וגו' אמר הקב"ה לישראל, לא חבבתי לבריה יותר מכם, לכך נתתי לכם תלוי ראש, ודמיתי אתכם לי, שכשם שיש לי תלוי ראש על כל באי העולם, שנאמר לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש (דה"א כט יא), כך אף לכם עשיתי להיות לכם תלוי ראש, לכך נאמר שאו את ראש כל עדת בני ישראל, לקיים מה שנאמר וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרובו הללויה (תהלים קמח יד), וכן הוא אומר ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ (דברים כח א):

[ט] (ע) וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר איש על דגלו באותות לבית אבותם וגו' (במדבר ב א ב), ילמדנו רבינו (עא) בתוך כמה אמות מותר לאדם להלך בשבת, (עב) כך שנו רבותינו, השובת בדרך עושה לו עגולות עד ארבע אמות, דברי (עג) ר' חנניא בן אנטיגנוס, ומטלטל בתוך ארבע אמות בשבת ואומר שביתתי במקומי, וזכה לו מקומו אלפים אמה לכל רוח ורוח, וכמה הן ד' אמות, (עד) ר' יהודה אומר כדי שיטול חבית מן מרגלותיו ויתננה במראשותיו, (עה) והשובת במדינה אפי' היא גדולה כאנטוכיא מהלך את כולה, ועיבורה וחוץ מעיבורה אלפים אמה, ומהו עיבורה, החנויות (עו) והפונדקיות שחוץ למדינה על הדרך, (עז) והשובת במערה, אפי' היא גדולה

הערות ותקונים

(סד) שבו חמד הקב"ה לישב, עיין ב"ר ריש פל"ט : (סה) הר חורב שעליו נשמטה החרב, ר"ל ארבע מיתות ב"ד שדנו הסנהדרין בזמן בית המקדש, ובגמ' שבת פ"ט ע"ב ולמה נקרא הר חורב שירדה חורבה לאומות העולם עליו, ובכ"י רח"ס ובכ"י מינכען ובילקוט שם שבו נמשכה החרב : (סו) הר סיני שבו נשתנאו אומות העולם, בכ"י רח"ס ובכ"י מינכען שבו נתנאו, ובמ"ר ובנדפס שבו נשנאו, ובכ"י ה' מאקספארד בטעות שבו נשתאו, ובילקוט במדבר שבו נשתנו, ובילקוט תהלים שם שבו נשנאו, וכן הוא נ"כ בילמדנו ומובא בילקוט ישעיה רמז שס"ג וגם בערוך ערך אפופסין והגוים חרוב יחרבו שנטלו איפופסין שלא קיבלו את התורה מהר חורב, סיני למה נקרא שמו סיני שבו נשתנאו אוה"ע ודורש סיני מלשון שנאה, וכן בשבת פ"ט ע"ב מדבר סיני שירדה שנאה לאומות העולם : (סז) איפופסין, פי' גזר דין, בלי' αποφασις (אורטהייל) : (סח) אמר ר' אבא בר כהנא, מובא בערוך ערך איפופסין בשם הילמדנו, וכן הובא במדרש חזית פ' כמגדל ונקצר שם. כמו שהעיר גם ידידי הרב הגדול ד"ר קאהוט בערוך השלם. וכן נשנה בירושלמי סוטה פ"ז [ה"ה] דף כ"א ע"ד : (סט) והגוים מחורב יחרבו, דורש חרוב כמו חורב ור"ל מהר חורב, ובנדפס הלשון נשתבש : (ע) וידבר ה', ילמדנו רבינו עד סוף אות ח' נמצא כל המאמרים גם במדרש במ"ר, אבל כל אות ט' לא נמצא שם, ובמקום המאמר מאות ט' נמצא שם מאמרים אחרים מן אות י' בפרשה א' עד סוף פ"א וגם התחלת פ"ב, כל אות א' ואות ב' שם הוא כמו שלפנינו בתנחומא אות י', ואות ט' שלפנינו בתנחומא נמצא במדרש במ"ר פ"ב אות ט' המתחיל תנינן תמן, והמלות ילמדנו רבינו השמיט : (עא) בתוך כמה אמות מותר לאדם להלך בשבת, בכ"י רומי נוסף בצדו „פי' הבא לשבות ואיירי בע"ש" : (עב) כך שנו רבותינו, במשנה עירובין מ"ט ע"ב וכן מובא במדרש במ"ר פ"ב אות ט' ומתחיל תנינן תמן השובת בדרך עושה לו עגולות עד ארבע אמות, ובמשנה עירובין שם איתא ואם אינו מכיר או שאינו בקי בהלכה ואמר שביתתי במקומו זכה לו מקומו אלפים עגולות לדברי ר' חנינא בן אנטיגנוס : (עג) רבי חנניא, וכ"ה בנדפס ובכ"י רח"ס וגם במשנה שבירושלמי, אולם במשנה שבגמרא ר' חנינא בן אנטיגנוס, וכ"ה בכ"י מינכען וכ"י ספרדי, ובמדרש במ"ר שם ג"כ הגי' ר' חנינא וחסרים המלות בן אנטיגנוס : (עד) ר' יהודה אומר, הוא בירושלמי עירובין שם (דף כ"א ע"ג) ותוספתא עירובין פ"ג ארבע אמות שאמרו מלא קומתו ופשוט ידים, ר' יהודה אומר הוא וג' אמות כדי שיהא נוטל חבית מראשותיו ונותן אל מרגלותיו, והכוונה גופו ג' אמות ואמה, עיין מה שכתבו חכמי התוס' יומא דף נ"א ע"א ד"ה אמה ותוס' פסחים דף ק"ט ע"ב ד"ה אמה ובנדפס גם במ"ר שם הגי' כדי שיטול הפך, במקום כדי שיטול חבית : (עה) והשובת במדינה, מובא בערוך ערך עיר ה' בשם הילמדנו, ונמצא גם בתנחומא לפנינו וגם בנדפס, ובגמ' עירובין דף ס"א ע"ב שבת בעיר אפי' היא גדולה כאנטוכיא : (עו) והפונדקיות, פי' בל"י πανδοκειον בית מלון : (עז) והשובת במערה, בגמ' עירובין שם במערה

במערה שברח בה צדקיה מלך יהודה, (עח) שהיה בה שנים עשר מיל, סהלך את כולה,, וחוץ ממנה אלפים אמה לכל רוח שירצה, (עט) ומנין סמכו חכמים, מדברי תורה [שנאמר] ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו' (במדבר לה ה), (פ) וכן אתה מוצא ביהושע כשהלך להחריב את יריחו, אמר להם יהושע עתידים אתם לעשות שם את השבת, אל תרחקו מן הארון יותר מן אלפים אמה לכל רוח, למה שתהיו רשאין לבוא להתפלל לפני הארון בשבת, וכן הוא אומר אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה (יהושע ג ד), וכן אתה מוצא כשאמר האלהים למשה שישרה את ישראל דגלים, א"ל (פא) השרה אותם לדגליהם לכל רוח, מנין ממה שקראו בענין איש על דגלו באותות לבית אבותם יחנו:

[י] **איש** על דגלו באותות לבית אבותם וגו' (במדבר ב ב). (פב) זש"ה נרננה בישועתך ובשם אלהינו נדגול וגו' (תהלים כ ו), אמרו ישראל ה' אלהים אנו מרננים בישועתך מה שעשית לנו בשמך, נרננה בישועתך, שנאמר ויושע ה' ביום ההוא את ישראל (שמות יד ל), (פג) (וישע) [וַיִּוָּשַׁע] כתיב, כביכול, ישראל נגאלים, וכאילו האלהים נגאל, ובשם אלהינו נדגול, (פד) שקבע האלהים שמו [(פה) בשמותינו] ועשה אותנו דגלים, שנאמר איש על דגלו באותות. (פו) חיבה גדולה חיבב הקב"ה את ישראל כי עשאן דגלים כמלאכי השרת, כדי שיהו ניכרים, בני ראובן לעצמן ובני שמעון לעצמן, ומנין שהיה אוהבן, שנאמר [הביאני אל בית היין] ודגלו עלי אהבה (שה"ש ב ד), למה הדבר דומה, לעשיר שהיה לו אוצר מלא יין, נכנס לבודקו ומצא אותו חומץ, בא לצאת מן האוצר, מצא שם חבית אחת יין [טוב], אמר (פז) חבית זו עומדת עלי כמלא אוצר, כך ברא הקב"ה שבעים אומות, ומכולן לא מצא הנייה אלא בישראל, שנאמר הביאני אל בית היין, (פח) יו"ד יו"ד עשרים נו"ן חמשים (פט) הרי שבעים, ומכולם לא אהב אלא ישראל, שנאמר ודגלו עלי אהבה, ואומר ששים המה מלכות וגו' אחת היא יונתי תמתי (שם ו ח ט): הביאני אל בית היין. (צ) [רבי יהודה אומר

הערות ותקונים

במערה אפילו היא כמערת צדקיהו מלך יהודה מהלך את כולה וחוצה לה אלפים אמה: (עח) שהיתה בת שתים עשרה מיל, וכ"ה בכ"י רח"ס וכ"י מינכען וכ"י ספרדי ובנדפס ובילקוט במדבר רמז תרפ"ג בשם התנחומא, אולם במדרש במ"ר שם גם בערוך ערך עבר ה' בשם הילמדנו הגי' שהיתה י"ח מיל: (עט) ומנין סמכו חכמים, במדרש במ"ר מנין סמכו תחומין: (פ) וכן אתה מוצא ביהושע, מובא בילקוט במדבר רמז תרפ"ד וילקוט יהושע רמז י"ג בשם התנחומא, וכן מובא ברש"י יהושע ג' ד' בשם התנחומא: (פא) השרה אותם, בנדפס בטעות השוה אותם, ובכ"י ה' מאקספארד כתוב נכון השרה אותם, ועיין במדרש במ"ר שם בסוף אות ט' בהרחבת דברים מהו מנגד אמר ר' יצחק מרחוק מיל שהם אלפים אמה, ומניין דהאי מנגד ברחוק מיל הוא כו': (פב) זש"ה נרננה, מובא במדרש במ"ר פ"ב אות ב', ובכ"י רח"ס וכ"י מינכען וכ"י ספרדי וילקוט במדבר. ובנדפס אות י' הלשון משונה קצת, זש"ה נרננה בישועתך ובשם אלהינו נדגול, נרננה בישועתך שנאמר וישע ה', ובשם אלהינו נדגול, הקב"ה שמו בשמותינו ועשה לנו דגלים שנאמר איש על דגלו באותות, אולם במ"ר הלשון מתוקן כמו שהוא בכ"י: (פג) וישע כתיב, וכ"ה במדרש במ"ר, ותקנתי וַיִּוָּשַׁע כתיב, ר"ל אל תקרי ויושע אלא וַיִּוָּשַׁע, כביכול נושע אתם: (פד) שקבע אלהים שמו בשמותינו שם אל בשם ישראל, והמדפיס דפוס מאנטובה הוסיף בצדו פי' על זה שה' נקרא אחד וישראל נקראו גוי אחד כו' ע"ש: (פה) בשמותינו, מכאן מתחיל בכ"י אחר שחסר דף שלם, כמו שהבאתי לעיל הערה נ"ו: (פו) חיבה גדולה, כ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובכ"י מינכען וכ"י ספרדי ובילקוט ובנדפס, רק המדפיס ממאנטובה הוסיף המלות „אמר ר' אבהו" ומה ת"ל הביאני אל בית היין ודגלו עלי אהבה (כן יש לתקן) וזה הוסיף כמו שראה במדרש במ"ר שם. ובכ"י ה' מאקספארד הגי' אמר ר' שמעון, ובמדרש במ"ר חסרים המלות שנשמטו ע"י המעתיק או ע"י המדפיס „כדי שיהיו ניכרים בני ראובן לעצמם ובני שמעון לעצמם": (פז) חבית זו עומדת עלי כמלא אוצר, וכ"ה במ"ר ובכ"י רומי וכ"י מינכען, אולם בנדפס ובכ"י רח"ס הגי' חבית זו חביבה עלי מכל האוצר, ובכ"י ספרדי טובה עלי: (פח) יו"ד יו"ד עשרים, בכ"י רומי ובמדרש במ"ר כתוב לפני זה ומניין שיין עולה שבעים. ובכ"י רומי גרסה בצדו כך: רבותינו אמרו יין נתן בע' סוד נכנס יין יצא סוד, ויין הוא ר"ת של ישרים יראים נביאים שלהם גלה הקב"ה סודו כדכתיב ואת ישרים סודו, וכתיב סוד ה' ליראיו, וכתיב כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים, שמעתי, בשם החסיד ע"כ: (פט) הרי שבעים. בנדפס סיים אחר זה אלו שבעים אומות: (צ) ר' יהודה אומר, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י ספרדי ובנדפס ובמ"ר, וחסר ג"כ בכ"י רח"ס ובכ"י מינכען ובילקוט במדבר בשם התנחומא. ובנדפס ובכ"י ספרדי הגי' ולמדנו משם תורה שנדרשת במ"ט פנים

(צא) למרתף הגדול של יין, זה סיני, ולמדני משם תורה שהיא נדרשת במ"ט פנים, ודגלו עלי אהבה: ד"א הביאני אל בית היין] (צב) אמר ר' חוניא בראשונה כל מי שהיה מראה (צג) איקונין של מלך באצבע היה נהרג, והתינוקות הולכין לבית הספר, ומראין את האזכרות באצבע, (צד) אמר הקב"ה ודגלו עלי אהבה: (צה) [ר' יששכר אמר מהו ודגלו עלי אהבה, אפי' אדם יושב ועוסק בתורה ומדלג מהלכה להלכה ומפסוק לפסוק, יאמר הקב"ה חביב עלי הוא ודגלו עלי אהבה, ודלוגו עלי אהבה: ד"א ודגלו עלי אהבה, אמר הקב"ה יש לאומות העולם דגלים, ואין חביב עלי אלא דגלו של יעקב, שנאמר ודגלו עלי אהבה]:

[יא] **איש** על דגלו באותות. זש"ה מי זאת הנשקפה [כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה וגו'] (שה"ש ו י), [קדושים] וגדולים ישראל בדגליהם, וכל האומות מסתכלין בהם, ותמהים ואומרים מי זאת הנשקפה, אמרו להם האומות שובי שובי השולמית (שם ז א), הדבקי לנו ובאי אצלנו, ואנו עושין אתכם שלטונין (צו) דוכסין (צז) והגמונין, [שנאמר] שובי שובי ונחזה בך (שם), (צח) [ואין ונחזה אלא שררה, שכן יתרו אמר למשה ואתה תחזה מכל העם וגו' (שמות יח כא)], וישראל אומרין להם מה תחזו בשולמית (שה"ש שם), ומה גדולה אתם נותנים לנו, שמא כמחולת המחנים (שם), שמא אתם יכולים ליתן לנו כגדולה שנתן לנו ה' אלהינו במדבר, דגל מחנה יהודה, דגל מחנה ראובן, דגל מחנה אפרים, דגל מחנה דן, יכולים אתם לעשות לנו כך, מה תחזו בשולמית, שמא כמחולת המחנים, (צט) שאנו חוטאים והוא מוחל לנו, ואומר לנו והיה מחניך קדוש (דברים כג טו), כך אף בלעם הרשע הביט בהם ויצאה עינו כנגדם שלא היה יכול ליגע בם, שנאמר וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל (ק) שוכן לשבטיו (במדבר כד ב), התחיל לומר (קא) מי יוכל ליגע באלו בני אדם שכל אחד ואחד יושב בדגלו:

הערות ותקונים

טהור ובמ"ט פנים טמא, והמדפיס מן מאנטובה הוסיף עוד ודגלו בגימטריא מ"ט. וכן במדרש חזית פ"ב בפסוק ודגלו ג"כ הגי' שנדרשת מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא מנין ודגלו, וכן בפסיקתא רבתי פכ"א אמר רבי ינאי תורה שנתן הקב"ה למשה ניתן לו מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא מנין ודגלו עלי אהבה: (צא) למרתף הגדול של יין, כתב הרש"ש פי' שניתנה בו התורה המשולה ביין, ועיין בפי' מהרז"ו. ובמדרש חזית שם מובא זה בשם רבי אבא בשם ר' יצחק: (צב) אמר ר' חוניא, וכ"ה בכ"י רח"ס ובכ"י רומי וכ"י ספרדי ובמדרש במ"ר אמר רבי חנינא, ובנדפס אמר רבי חנניא, ובכ"י מינכען אמר ר' חמא, ובילקוט במדבר אמר ר' הונא, וכן בכ"י ה' של אקספארד אמר ר' הונא, ובמדרש חזית אמר ר' הונייא: (צג) איקונין, מלה יונית εικονος צורה צלם ודמות: (צד) אמר הקב"ה ודגלו עלי אהבה, בכ"י רומי ובמדרש במ"ר סיים אחר זה וגידולו עלי אהבה, וכן בחזית פ"ב בפ' הביאני אל בית היין לשעבר מראה איקונין באצבעו והיה נזוק ועכשיו מניח אדם ידו על האזכרה כמה פעמים ואינו נזוק ולא עוד אלא שאמר הקב"ה וגודלו עלי אהבה פי' המ"כ אצבעו שמראה בו את האזכרה: (צה) ר' יששכר אמר, זה הוספתי ע"פ כ"י רומי וכ"י ספרדי, ונמצא גם בנדפס, רק חסר בכ"י ספרדי ובנדפס שם האומר, ונמצא ג"כ נכון כמו בכ"י רומי במדרש במ"ר אות ג'. והמאמר שהוספתי חסר גם בכ"י רח"ס ובכ"י מינכען ובילקוט במדבר רמז רפ"ד בשם התנחומא, ואחר סיום המאמר שהוספתי נמצא במדרש במ"ר עוד הוספה ד"א הביאני אל בית היין בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני עד סוף אות ג', וזה ליתא בתנחומא גם ליתא בכ"י רומי: (צו) דוכסין, ידוע Dux שר גדול ושר צבא: (צז) והגמונין, מלה יונית ἡγεμών פקיד וקצין, ובמדרש במ"ר נוסף עוד אפרכין אסטרטליטין: (צח) ואין נחזה, הוספתי ע"פ כ"י רומי וכ"י ספרדי וכן הוא גם בנדפס ובמ"ר, וחסר גם בכ"י רח"ס וכ"י מינכען ובילקוט במדבר שם בשם התנחומא: (צט) שאנו חוטאים, בילקוט במדבר שם רמז תרפ"ה התחל בזה מאמר חדש והג"ה ד"א כמחולת המחנים, והציון תנחומא מרמז תרפ"ד מוסב גם על זה: (ק) שוכן לשבטיו, בכ"י רומי וכ"י ספרדי סיים אלו הם הדגלים, וכן הוא בנדפס ובמדרש במ"ר, וחסר גם בכ"י מינכען וכ"י רח"ס וילקוט רמז תרפ"ה: (קא) מי יוכל ליגע באלו בני אדם שכל אחד ואחד יושב בדגלו, וכ"ה בכ"י רח"ס וכ"י מינכען ובילקוט רמז תרפ"ה, אולם בכ"י רומי וכ"י ספרדי גי' אחרת מי יוכל ליגע באלו בני אדם שהן מכירין את אבותיהם ואת משפחותיהם, שנאמר שוכן לשבטיו, מכאן למדנו שהיו הדגלים גדולה וגדר לישראל, הוי איש על דגלו באותות. וכ"ה גם במדרש במ"ר סוף אות ד', ובנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא בטעות שהן בכורים לאבותיהם ולמשפחותיהם. והמדפיס ממאנטובה הגיה שהן בכורים ואבותיהם בכורים ואת משפחותיו. ובדפוסים אחרים הגיהו שהן בכורים ואבותיהם בכורים, וזו גי' משובשת וצ"ל שהן מכירין את אבותיהם ואת משפחותיהם. ובכ"י ה' של אקספארד נאמר נכון שהן מכירין את אבותיהם. גם בנדפס שהיו הדגלים גדולה וכבוד, צ"ל גדולה וגדר;
זש"ב

[יב] [איש על דגלו באותות לבית אבותם. (קב) וש"ה] אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק (איוב לו ג), לא היה צריך לומר אלא איש על דגלו [באותות יחנו בני ישראל], (קג) ומה תלמוד לומר על דגלו באותות [לבית אבותם], (קד) אלא בשעה שנפטר יעקב אבינו מן העולם, אמר להם ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם (בראשית מז ל), חזר על כל בניו ובירכם (קה) ופקדם, אמר להם כשתטלו אותי ביראה ובכבוד תטלו אותי, (קו) ולא יגע אדם אחר במטתי, לא אחד מן המצריים, ולא אחד מבניכם, (קז) מפני שיש בהם שנשאו מבנות כנען, וכן הוא אומר ויעשו בניו לו כן כאשר צום (שם נ יב), [וישאו אותו בניו ארצה כנען] (שם שם יג), בניו ולא בני בניו, (וישאו אותו בניו ארצה כנען), היאך צום, אמר להם יהודה יששכר וזבולון יטענו מטתי מן המזרח, ראובן ושמעון וגד מן הדרום, אפרים ומנשה ובנימין מן המערב, דן ואשר ונפתלי מן הצפון, יוסף אל יטעון שהוא מלך, ואתם צריכין לחלוק לו כבוד, ולוי אל יטעון, למה שהוא טוען את הארון, ומי שהוא טוען את ארון חי העולמים, אינו טוען ארונו של מת, אם עשיתם כן וטענתם את מטתי כשם שצויתי אתכם, הקב"ה עתיד להשרות אתכם דגלים דגלים, כיון שנפטר טענו אותו כשם שצוה אותם, שנאמר ויעשו בניו לו כן כאשר צום, מה כתיב אחריו וישאו אותו בניו ארצה כנען, כיון שיצאו ישראל ממצרים, אמר הקב"ה הרי השעה שיעשו דגלים דגלים, כשם שבישרן אביהן, שהן עתידין לעשות דגלים, (קח) מיד אמר הקב"ה למשה עשה אותם דגלים לשמי, מיד התחיל משה מיצר, אמר עתיד מחלוקת להיות בין השבטים, אם אומר לשבט יהודה לשרות במזרח, אומר אי אפשר לי לשרות אלא בדרום, וכן כל שבט ושבט כיוצא בו, אמר לו הקב"ה [מה איכפת לך] אינן צריכין לך בדבר זה, מעצמן הם מכירין דירתן, (קט) למה שצוואת אביהם בידם, היאך לשרות בדגלים, איני מחדש עליהם דבר, כבר יש בידן (קי) טכסים אביהן, כשם שהקיפו את מטתו, (קיא) כך יקיפו את המשכן, מנין שנאמר איש על דגלו באותות [לבית אבותם]:

הערות ותקונים

(קב) וש"ה אשא דעי למרחוק. מובא בילקוט במדבר רמז תרפ"ה והוא מתנחומא, וכ"ה בנדפס אות י"ב, וכאשר הוא לפנינו כ"ה בכל הכ"י. אולם בעל המסדר מדרש במ"ר פ"ב אות ח' הפך הסדר והגיה בתחלה בשעה שאמר הקב"ה למשה עשה אותם דגלים, ואח"כ ענין פטירת יעקב, והביא הכתוב אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק ר"ל אשא דעי לזמן הקודם שהוא רחוק כמה דורות והיינו בזמן פטירת משה ואז לפועלי אתן צדק: (קג) ומה ת"ל על דגלו באותות, הוספתי המלות „לבית אבותם" וחסרים בכל הכתבי יד גם בנדפס, והוא נכון בכ"י רומי ובמדרש במ"ר שם, כי לא שייך זה אצל הדגלים שכל דגל של ג' שבטים איך שייך בו בית אבות איזה בית אב יש להדגל ע"כ דורש על יעקב, ועי' בפי' מהרז"ו, ולזה המאמר כוון רש"י במדבר ב' ב' וסיים שם כדאיתא בתנחומא: (קד) אלא בשעה שנפטר יעקב אבינו מן העולם, לעיל בהערה ק"א העירותי שבעל מסדר המדרש במ"ר הפך הסדר, וכאן הגיה דאמר ר' חמא בר חנינא כיון שבא אבינו יעקב ליפטר מן העולם כו'. ולא אדע המקור אשר הביא מאמר זה בשם ר' חמא בר חנינא: (קה) ופקדם, בכ"י רומי ופקדם על דרכי העולם וקבלו עליהם מלכות שמים ומשנגמר אמר להם כשתטלו אותי, וכ"ה במדרש במ"ר וצוון על דרכי העולם וקבלו עליהם מלכות שמים משנגמר דבריו אמר כשתטלו כו': (קו) ולא יגע אדם אחר במטתי, בב"ר פ"ק אות ב' אמר להם תנו דעתכם שלא יגע ערל אחד במטתי שלא לסלק את השכינה מעלי, והמדפיסים הסגירו מלת „אחד" ולפנינו הגי' שלא יגע אדם אחר במטתי ולא אחד מן המצרים ולא אחד מבניכם: (קז) מפני שיש בהם שנשאו מבנות כנען, וכ"ה בילקוט במדבר ובכ"י רח"ס ובכ"י מינכען, ובכ"י ספרדי הגי' שיש בכם שנשא מבנות כנען, ובכ"י רומי ובמדרש במ"ר מפני שאתם נטלתם מבנות כנען. והגי' שיש בהם יותר נכונה ור"ל בני בניו, ועיין בפדר"א ריש פל"ט שכל זרעו של יעקב נשאו אחיותיהם ושאר בשרם כדי שלא יתחתנו בכנענים לפיכך נקראו זרע אמת ועיין ב"ר פפ"ד אות כ"א ר' יהודה אומר לאחיותיהם נשאו השבטים: (קח) מיד אמר הקב"ה למשה, זה הוא במדרש במ"ר פ"ב אות ח' בהתחלת המאמר, עיין לעיל הערה ק"ב: (קט) למה שצוואת אביהם בידם, בכ"י רומי ורח"ס ומינכען ומדרש במ"ר הגי' דייתיקי יש בידן מאביהם, אולם בנדפס וכ"י ספרדי הגי' כמו לפנינו שצוואת אביהם בידם. ואין ספק שהיה גם בכ"י שלנו כתוב דייתיקי שהיא מלה יונית ופי' שטר צוואה, והמעתיקים הגיהו שצוואת אביהם בידם: (קי) טכסים, פירש ביוני ταξις סדר (אָרדנונג), ובנדפס טכסין צ"ל טכסים, וכ"ה נכון בכ"י ה' של אקספארד: (קיא) כך יקיפו את המשכן, מנין ממה שנאמר איש על דגלו באותות לבית אבותם, הוספתי המלות לבית אבותם. כי על זה יסוב הדרש שצורת הדגלים היא כמו לבית אבותם, ר"ל כמו שכבר צוה יעקב אביהם, ובכ"י ה' מאקספארד כתוב נכון, ובמדרש במ"ר נמצא בסוף אות ח' הוספה מהמסדר „אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק

[יג] (קיב) ביצד היו שרויין, הלוים יחנו סביב למשכן העדות, משה ואהרן ובניו מן המזרח, שנאמר והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה [ו]אהרן ובניו (במדבר ג לח), וסמוכים להם יהודה יששכר וזבולון, (קיג) מכאן אמרו אשרי הצדיק ואשרי שכיניו, אלו ג' שבטים שהיו סמוכים למשה ואהרן נעשו גדולים בתורה, שנאמר לא יסור שבט מיהודה [וגו'] (בראשית מט י), [יששכר כתיב] ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים (דה"א יב לג), (קיד) אלו מאתים ראשי סנהדראות שיצאו מיששכר, (קטו) [וכל אחיהם על פיהם (שם), שהיו מסכימים הלכה על פיהם. מזבולון כתיב], ומזבולון מושכים בשבט סופר (שופטים ה יד), על שהיו שכיני תורה, נעשו כולם בני תורה, ומן הדרום בני קהת, וסמוכים להם ראובן ושמעון וגד, (קטז) מכאן אמרו אוי לרשע אוי לשכנו, אלו שלשה השבטים שהיו שכנים לקרח ולעדתו בדרום, אבדו עמו במחלוקתו, ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם ואת בתיהם וגו' (במדבר טז לב), מן המערב בני גרשום, וסמוכים להם אפרים ומנשה ובנימין. ומן הצפון ובני מררי, וסמוכים להם דן ונפתלי ואשר, והיו [שבעה] ענני כבוד מקיפין אותם, וכן היתה נסיעתם, סימן היה למשה בענן אימתי היה מסתלק, כיון שהיה מסתלק היה אומר קומה ה' ויפוצו אויביך (שם י לה), והענן מסתלק, נסתלק הענן, (קיז) והיו כולם מתקינין ליסע (קיח) ומישבין כליהם, (קיט) מי שהיה לו בהמה, ואם לא היה לו, הענן נוטל את השאר, כיון שנתיישבו תקעו בחצוצרות, ונסע יהודה ודגלו תחלה נשיאו ושבטו אחריו, וסימניות על כל נשיא ונשיא מפה, (קכ) [ומהם למדו המלכות להיות עושה לה מפה], (קכא) וצבע שעל כל מפה ומפה, כצבע של אבנים טובות שהיו על לבו של אהרן, כל שבט ושבט היתה צבועה מפה שלו כצבע של אבנו, ועננים היו על גביהם, (עד שהיו מתיישבין תקעו חצוצרות הלכו, וכך היו מהלכין על גביהם), וכמין קורה יוצא מן הענן שהיו יודעין לאיזה רוח הם נוסעין, כך היה מסע של כל דגל ודגל, גמרו להלך עד היכן שהוא רוצה שיחנו, אותו הענן שהיה נראה כמין קורה היה כנוסע עצמו, והן יודעין שבאותו המקום הן חונין, עמדו להן ענני כבוד, התחילו מיישבין באהליהם היכן ישרו, והענן שהיה על גבי המשכן היה מהלך על גבי מחנה הלוים באמצע המחנות, הוא היה עומד תחלה, כיון שהיה עומד לו, (קכב) היו בני קהת ובני לוי מעמידין את המשכן קודם לכל המחנות עד שלא היו באים, שנאמר והקימו

הערות ותקונים

צדק שמיעקב היה בהם דעה היאך ישרו דגלים, ולפועלי אתן צדק זה הקב"ה שפעל פעולות טובות עם ישראל, וכדי ליתן להם פעולה טובה שכר שקיימו מצות אביהם לא צוום לחנות דגלים אלא כמצות אביהם צדק עמהם שלא שינה הדבר שלא ליתן מחלוקת ביניהם לכך נאמר לבית אבותם כענין שהקיפו מטת אביהם כן יחנו הוי לבית אבותם יחנו בני ישראל" וזאת היא הוספה בהרחבת לשון להבנת הדרש מאת המסדר וליתא גם בכ"י רומי: (קיב) כיצד היו שרויין הלוים יחנו סביב, מובא בילקוט במדבר רמז תרפ"ו ג"כ מן התנחומא והציון מרמז תרפ"ד מוסב גם על זה, וכן מובא בילקוט שופטים רמז כ"ג. ובנדפס הלשון משובש, והנכון כמו לפנינו ובכ"י ה' של אקספארד (שהוא קובץ כ"י מן התנחומא אשר לפנינו כעת בדפוס) הוא נכון כמו בכ"י שלפנינו, ובילקוט שם יש למחוק מלת „והצנם" וצ"ל סמוכין להם יהודה יששכר וזבולון: (קיג) מכאן אמרו אשרי הצדיק ואשרי שכיניו, בגמרא סוכה דף נ"ו סוף ע"ב טוב לצדיק טוב לשכינו: (קיד) אלו מאתים ראשי סנהדראות שיצאו מיששכר, זה נשמט בנדפס, ונמצא נכון בכ"י ה' של אקספארד: (קטו) וכל אחיהם על פיהם, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורת"ס ובכ"י מינכען וספרדי גם בנדפס, וחסר גם בילקוט: (קטז) מכאן אמרו אוי לרשע, סוכה שם, אדר"נ פ"ט: (קיז) והיו כולם מתקינין ליסע, כ"ה גם בכ"י רומי ורח"ס ומינכען, ובילקוט היו כולם מתקרבין ליסע, ובנדפס היו כולם מתקעין ליסע, ובעל עץ יוסף דוחק לפרשה, והנכון כמו שהוא לפנינו בכ"י וצ"ל מתקנין, וכן בכ"י ה' של אקספארד כתוב מתקנין עצמן: (קיח) ומיישבין כליהם, בכ"י רומי מושכין את כליהם: (קיט) מי שהיה לו בהמה, בנדפס נוסף „טוענה עליה": (קכ) ומהם למדו המלכות, הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד גם בנדפס ובילקוט, אולם בכל המקומות בטעות מהם למדה המלכות להיות עושין לה (או להם) מפה וצבע, ועל כל מפה ומפה כצבע של אבנים, ומלת וצבע מוסב למטה, וצ"ל וצבע שעל כל מפה ומפה: (קכא) וצבע שעל כל מפה ומפה, עיין זה באריכות במדרש במ"ר פ"ב אות ז' ושמ"ר פל"ח: (קכב) היו בני קהת ובני לוי מעמידין את המשכן, בכ"י רומי נרשם בצדו צ"ל בני גרשון ובני מררי, ובגליון למטה כתוב וז"ל: כן הוא בהדיא בפ' בהעלותך שבני גרשון ובני מררי נסעו מיד אחר דגל מחנה יהודה אבל בני קהת נסעו אחר דגלו של ראובן, כדי שיקימו בני מררי ובני גרשון את המשכן משום כבודו של ארון הקודש שיכניסוהו בני קהת מיד, שלא יעמדוהו בשדה,

וגם

את המשכן עד בואם (במדבר י כא), וכיון שהיו מעמידין את המשכן היו מעמידים כל אחד ואחד במקומו, וענני כבוד עומדין על גביהם, זו היתה גדולה ביד משה, שלא היה ענן כבוד השכינה יורד למשכן, עד שהיה משה אומר שובה ה' רבבות אלפי ישראל (שם שם לו), וענני כבוד היו מקיפין אותן, (קכג) ורוח הקדש אומרת על ידי שלמה יפה את רעיתי כתרצה (שה"ש ו ד), מהו כתרצה, שאני מתרצה לכם: (קכד) ד"א כתרצה, כשם שאתם מתרצין לי בקרבנות, שנאמר ונרצה לו לכפר עליו (ויקרא א ד), נאוה כירושלים, (שה"ש שם), (קכה) כאותן מלאכי השרת שהן יראים ומושלמים לי, איומה כנדגלות (שם), כדגלים שנתתי לך, ודוד רואה ואומר לא עשה כן לכל גוי (תהלים קמז כ), אלא לעמו:

[יד] איש על דגלו באותות. (קכו) זש"ה ימצאהו בארץ מדבר (דברים לב י), מציאה גדולה מצא הקב"ה את ישראל (קכז) כאדם שהוא מהלך במדבר והוא מוצא שם ענבים, כך מצא הקב"ה את ישראל, שנאמר כענבים במדבר [מצאתי ישראל] (הושע ט י), לכך נאמר ימצאהו בארץ מדבר, מדבר היה העולם עד שלא יצאו ישראל ממצרים, ובתהו ילל ישימון (דברים שם), (קכח) תוהו ויללה היה העולם עד שלא קיבלו ישראל את התורה, (לא עשה אלא) כיון שיצאו ישראל ממצרים וקיבלו את התורה (קכט) האיר העולם, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), [יסובבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו] (דברים שם), מהו יסובבנהו, שהקיפן בענני כבוד, יבוננהו שהבינם דברי תורה, יצרנהו אשרי האזנים ששמעו, עד היכן חיבבן, עד היכן שמרן, עד היכן נצרן כביכול עד כאישון עינו, ראה היכן חיבבן ושמרן ונצרן, שאמר הקב"ה למשה אמור להם שיעשו משכן ואשכון ביניהם, (קל) [כביכול אני מניח את העליונים ויורד ושוכן ביניהם], ולא עוד אלא שאעשה אותם דגלים לשמי, למה שהם בני, שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם (שם יד א), והם צבאותי, שנאמר והוצאתי את צבאותי [את עמי בני ישראל] מארץ מצרים (שמות ז ד), וכן הוא אומר דגל מחנה יהודה (תימנה) לצבאותם (במדבר ב ג), לפיכך עשה אותם דגלים לשמי, שנאמר איש על דגלו וגו':

[טו] [איש על דגלו באותות]. (קלא) זש"ה הביאני אל בית היין [ודגלו עלי אהבה] (שה"ש ב ד), מהו הביאני אל בית היין, כיון שנגלה הקב"ה על הר סיני (קלב) ירדו עמו עשרים ושנים אלף מרכבות של מלאכים, שנאמר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים סח יח), (קלג) והיו כולם עשויים דגלים, לכך נאמר דגול מרבבה

הערות ותקונים

וגם שהיו כתפים והיה קשה להם לישא על כתפיהון עם השלחן ומנורה ומזבח הקטורת עד שיקימו בני גרשון את המשכן. והא דכתיב ונשאו בני קהת וגו' עד והקימו את המשכן עד בואם, לגלדין נכתב, תחלת המקרא מדבר בבני קהת, וסופו בבני גרשון, פירוש ויקימו את המשכן מדבר בבני גרשון ובני מררי פי' עד בואם חוזר ומדבר בבני קהת, ע"כ. וכן מבואר בפירש"י עה"ת בפ' בהעלתך י' כ"א, ע"ש. ומסיים וזה משמעות הכתוב והקימו מקימי המשכן אותו עד טרם בואם של בני קהת. וגם בתנחומא הנדפס הנוסחא כמו בכ"י שלפנינו. ובכ"י ה' של אקספארד הגי' והיו בני קהת ובני לוי מעמידין את המשכן קודם לכל המחנות עד שלא היו באין בני גרשון שנאמר והקימו את המשכן עד בואם, והקימו את המשכן אלו בני קהת, עד בואם אלו בני גרשון: (קכג) ורוח הקדש אומרת על ידי שלמה, במדרש במ"ר פ"ב אות ה' החל בזה מאמר חדש, וכך איתא שם: ד"א איש על דגלו הה"ד יפה את רעיתי, וגם בנדפס סוף אות י"ב הוא מאמר אחד עם המאמר שלפניו כמו לפנינו בכ"י: (קכד) ד"א כתרצה, במ"ר שם, ומובא בילקוט במדבר שם בשם התנחומא, וכן בילקוט שה"ש רמז תתקנ"ב במאמר יפה את רעיתי ג"כ בשם התנחומא, ונשנה גם במדרש חזית פ"ו: (קכה) כאותן מלאכי השרתם הן יראים ומושלמים, דורש ירושלים נוטריקון ירא ושלם: (קכו) זש"ה ימצאהו, מובא בילקוט במדבר רמז תרפ"ז בשם התנחומא, והגיון ברמז תרפ"ד מוסב גם על זה, וכן מובא גם במדרש במ"ר פ"ב אות ו': (קכז) כאדם שהוא מהלך במדבר וכו' כך מצא הקב"ה את ישראל, נשמט במדרש במ"ר מן את ישראל עד את ישראל: (קכח) תהו ויללה היה העולם, במ"ר בטעות תוהו ולילה, צ"ל ויללה: (קכט) האיר את העולם, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור, זה נשמט במ"ר ויש להשלים ע"פ התנחומא, וכן מובא לנכון בילקוט שם ובכל הכ"י: (קל) כביכול אני מניח את העליונים, הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רח"ס וכ"י מינכען וכ"י ספרדי, וכן נוסף בגלד הכ"י מרומי, וכ"ה בנדפס ובמדרש במ"ר, וחסר גם בילקוט: (קלא) זש"ה הביאני אל בית היין, מובא בילקוט במדבר רמז תרפ"ז בשם התנחומא, ומובא במדרש במ"ר פ"ב באמצע אות ג' המתחיל ד"א הביאני אל בית היין: (קלב) ירדו עמו עשרים ושנים אלף מרכבות, פסיקתא פסקא בחדש השלישי (דף ק"ז ע"ב) ופסיקתא רבתי פכ"א. ועיין ב"ר פע"ה ושמ"ר פכ"ט: (קלג) והיו כולם עשויין דגלים, בנדפס

בדפוס

(שה"ש ה י), כיון שראו אותם ישראל שהם עשויים דגלים דגלים, היו מתאוים לדגלים, (קלד) אמרו ולואי אנו נעשים דגלים כמותם, לכך נאמר הביאני אל בית היין [ודגלו עלי אהבה], בית היין זה סיני, שבו ניתנה תורה, [שנמשלה ביין], שנאמר ושתו ביין מסכתי (משלי ט ה), הוי הביאני אל בית היין, זה סיני, ודגלו עלי אהבה, אמרו ולואי הוא מדגיל עלי אהבה, וכן הוא אומר נרננה בישועתך ובשם אלהינו נדגול (תהלים כ ו), אמר להם הקב"ה נתאויתם לדגלים, חייכם שאני עושה שאלתכם, שנאמר ימלא ה' כל משאלותיך (שם), מיד הודיע הקב"ה את אהבתו לישראל ואמר למשה לך עשה אותם דגלים כמו שנתאוו:

[מז] איש על דגלו באותות [וגו'] מנגד סביב לאהל מועד יחנו]. מהו (קלה) מנגד, אמר ר' יצחק מרחוק מיל, אמר הקב"ה יהיו ישראל רחוקים מן הארון אלפים אמה, שנאמר אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה וגו' (יהושע ג ד), ומשה ואהרן יהיו סמוכים לו, שנאמר והחונים לפני המשכן [קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה ואהרן ובניו וגו' (במדבר ג לח), למה היה משה ואהרן סמוכים לו, אלא אמר הקב"ה אם כעסתי על בני, יהיו עושין פשרה ביני ובין בני, לכך היו סמוכים לו. אבל השבטים מנגד סביב לאהל מועד יחנו: ד"א והחונים קדמה מזרחה, (קלו) אתה מוצא בכל מקום יהודה קודם לדגלים, שנאמר והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה (שם ב ג), הרי לחניה, לנסיעה מנין, (קלז) שנאמר (ונסע) [ויסע] דגל מחנה [בני] יהודה (שם י יד), לקרבנות מנין, שנאמר ויהי המקריב ביום הראשון [וגו'] [נחשון בן עמינדב למטה יהודה] (שם ז יב). מנין למלחמה, [שנאמר] מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה להלחם בו, ויאמר ה' יהודה יעלה (שופטים א א ב), ואף כשיבוא המבשר יהודה מתבשר תחלה, שנאמר הנה על ההרים רגלי מבשר [משמיע שלום] חגי יהודה חגיך שלמי נדריך (נחום ב א). (קלח) אמר להם הקב"ה בעולם הזה עשיתי אתכם דגלים, שנאמר איש על דגלו וגו', ולעולם הבא בזכות הדגלים אני (מדגל) [מדלג] וגואל אתכם, שנאמר קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים וגו' (שה"ש ב ח):

[יז] פקוד [את] בני לוי וגו' (במדבר ג טו). (קלט) זש"ה צדיק כתמר יפרח (תהלים צב יג), (קמ) מה התמרה הזו צלה רחוק, כך מתן שכרן של צדיקים רחוק, מה

הערות ותקונים

בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא חסר שורה, והוסיף לנכון המדפיס ממאנטובה המלות „לכך נאמר דגול מרבבה כיון שראו אותן ישראל שהיו עשויין דגלים": (קלד) אמרו ולואי הוא מדגיל, במדרש במ"ר שם אילולי נ"ל הלואי או ולואי, גם יש לתקן שם מדגיל במקום מגדיל, וגם בנדפס בטעות מגדיל: (קלה) מנגד, מרחוק מיל, לזה המאמר כוון רש"י במדבר ב' ב': (קלו) אתה מוצא בכל מקום יהודה קודם לדגלים, מובא בילקוט נחום רמז תקס"א בשם התנחומא: (קלז) שנאמר ונסע דגל מחנה יהודה, וכן הוא בכל הכ"י וגם בנדפס ובילקוט, ותקנתיו ויסע דגל מחנה בני יהודה: (קלח) אמר להם הקב"ה, בכ"י רומי ורח"ס ומינכען הנוסחא ד"א איש על דגלו באותות וגו' אמר ר' לוי עד שהן בסיני נתאוו לדגלים שראו למלאכי השרת עשויין דגלים, אמר להם אלהים נתאויתם לדגלים חייכם שאני עושה אתכם דגלים בעולם הזה ובעולם הבא, בעולם הזה איש על דגלו באותות וגו', אבל לעולם הבא כשאבוא לגאול אתכם בזכות הדגלים אני מדלג וגואל אתכם שנאמר קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות. ובנדפס וכ"י ספרדי הוא כמו לפנינו רק נוסף ומדלג על הקץ בזכות האבות שנקראו הרים: (קלט) זש"ה צדיק כתמר יפרח, מובא בילקוט במדבר רמז תר"ע בשם התנחומא, וכן מובא במדרש במ"ר רים פ"ג ובנדפס אות ט"ז, ועיין תענית דף כ"ה, ב"ר פמ"א, שו"ט מזמור צ"ב, ותנחומא פ' לך: (קמ) מה התמרה הזו עושה תמרים ועושה נובלות, וכ"ה בכל הכ"י גם בנדפס, בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא נשמט שורה שלימה מן המעתיק הראשון, וכצ"ל שם, מה התמרה הזו עושה תמרים [ועושה נובלות, כך ישראל יש בהן בני תורה ויש בהן עמי הארץ, מה תמרה זו יש בהן נובלות שאין נכנסין לאוצר, ועושה תמרים] והם נכנסים לאוצר כך ישראל וכו'. והוסיף לנכון גם המדפיס ממאנטובה, אולם במדרש בת"ר הלשון משונה מאת מגיה אחד, מה התמר הזה עושה תמרים רטובים נקלווסן נובלות ועושה סולין כך הם ישראל יש בהם בני תורה ויש בהם עמי הארץ ויש בהם בורים, כל מעין יראה שהיא רק הוספה חיצונית, על עושה תמרים הוסיף „רטובים נקלווסן" גם על ועושה נובלות הוסיף „סולין" ונשתבש הלשון נובלות ועושה סולין, וזה הוסיף מגיה אחד מן מדרש שו"ט מזמור צ"ב, כי כך איתא שם, מה התמרה הזאת עושה תמרים רטובים מקולסין [צ"ל נקלסין] ועושה סילין כו'. ומן המאמר הזה הוסיף אל תוך דברי המדרש. וגם זאת הוסיף המגיה הזה במאמר שלפניו: כך מתן שכרן של צדיקים רחוק, והוסיף המלות „עד לעולם הבא" כמו שהוא במדרש שו"ט. ופי' נובלות מבואר בגמרא ברכות מ', חד אמר בושלא כומרא, וחד אמר תמרא דזיקא,

פי'

התמרה הזו (קמא) עושה תמרים ועושה נובלות, כך הן ישראל יש בהן בני תורה ויש בהן עמי הארץ, מה התמרה הזו יש בהן נובלות שאינן נכנסים לאוצר, ועושה תמרים והן נכנסין לאוצר, כך ישראל כשהיו במדבר, מהן נכנסו לארץ ישראל, ומהן לא נכנסו: ד"א צדיק כתמר יפרח. (קמב) מה התמרה הזו אם נקצצה או נעקרה, אין עולה תחתיה אחרת, וכן הארז כשהוא נעקר או נקצץ אינו מחליף, לכך נמשלו הצדיקים בתמר ובארז: [ד"א] צדיק כתמר יפרח. (קמג) מה התמרה הזו עושה תמרים ועושה קוצים, כל מי שמבקש (קמד) לגנוב התמרים, הקוצים שולטים בו, כך הצדיקים כל מי שאינו משמר נפשו מהם לוקה, למה (קמה) שנשיכתן נשיכת שועל, ועקיצתן עקיצת עקרב, ולחישתן לחישת שרף, ואף כל דבריהם כגחלי אש: (קמו)[ד"א] צדיק כתמר יפרח. מדבר בשבטו של לוי, (קמז) שהפרישן הקב"ה במעשיהם הטובים, מה כתיב אחריו, שתולים בבית ה' בחצרות אלהינו יפריחו (תהלים צב יד), (קמח) ללמדך שלא היו זזים מבית המקדש, שנאמר עיני בנאמני ארץ [לשבת עמדי הולך בדרך תמים הוא ישרתני] (שם קא ו), לכך נאמר שתולים בבית ה', שלא היתה עזרה חסירה מהם, שנאמר בחצרות אלהינו יפריחו, מהו בחצרות, זש"ה אשרי תבחר ותקרב [ישכן חצריך נשבעה בטוב ביתך קדוש היכלך (שם סה ה), אמר הקב"ה הואיל והם (קמט) לגיונותי לך וספור אותם, לכך נאמר פקוד את בני לוי וגו':

[יח] **פקוד** את בני לוי. (קנ) זש"ה אלהים מושיב יחידים ביתה (תהלים סח ז),

---

הערות ותקונים

פי' א' תמרים שאינם מתבשלים לעולם, וב' תמרים שנופלים ע"י הרוח: ופי' נקלסין תמרים חשובים, עיין מוספי ערך נקלס. ופי' סילין, קוצים: (קמא) עושה תמרים, מכאן עד ועושה תמרים שלאחריו חסר בנדפס בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא וגם בילקוט שם, והסר שורה שלימה, וכצ"ל מה התמרה הזו עושה תמרים [ועושה נובלות כך הן ישראל יש בהן בני תורה ויש בהן עמי הארץ, מה התמרה הזו יש בהן נובלות שאינן נכנסין לאוצר ועושה תמרים] והן נכנסין לאוצר. והמדפיס ממאנטובה הוסיף את הנחסר: (קמב) ד"א מה התמרה אם נקצצה, זה נשמט במדרש במ"ר, מן ד"א עד ד"א השני, ונמצא בנדפס; ובכ"י ה' של אקספארד ליתא הסיום „וכן הארז כשהוא נקצץ או נעקר אינו מחליף לפיכך נמשלו הצדיקים לתמרה ולארז". רק הגי' שם מה התמרה הזו אם נקצצה או נעקרה אין עולה תחתיה אחרת עד כמה שנים כך הצדיקים כשנפטר צדיק אחד „אין בא אחר כמותו עד אחר כמה שנים". וזה נמצא גם בתנחומא הנדפס פ' לך סוף אות ב' ע"ש ועיין גם בב"ר פמ"א אות ב'. ובעל אות אמת הגיה וכך הארז כשהוא נקצץ או נעקר אינו מחליף [כך הצדיקים אין להם חלופים בשעה שמתים שנאמר והחכמה מאין תמצא וגו'] לפיכך נמשלים הצדיקים לתמרה ולארז. וזה הוסיף מן במ"ר שאיתא שם מה תמרה אם נעקרה אין לה חילופים כך הם הצדיקים אין להם חילופים בשעה שמתים שנאמר והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה: (קמג) מה התמרה הזו עושה תמרים, זה נמצא במדרש במ"ר: (קמד) לגנוב התמרים, וכ"ה בכל הכ"י וגם בילקוט ובנדפס, ובמדרש במ"ר לגנות צ"ל לגנוב: (קמה) שנשיכתן נשיכת שועל, אבות פ"ב: (קמו) ד"א צדיק כתמר יפרח מדבר בשבטו של לוי, לפני זה נמצא במדרש במ"ר פ"ב הוספה המתחלת ד"א מה תמרה זו אין בה פסולת כו' עד ד"א צדיק כתמר יפרח מדבר בשבטו של לוי, וכל ההוספה הזאת הוסיף מגיה אחד או המסדר בעצמו מן מדרש שוחר טוב מזמור צ"ב, ועיין גם במדרש ב"ר ריש פמ"א, גם מה שהביא במדרש במ"ר שם „וכל הענין" כוונתו וכל הענין הנמצא במדרש שו"ט תמצא שם במקומו במזמור צ"ב. ובמדרש אמר ר' תנחומא מעשה בתמרה, וכ"ה בב"ר שם, ובשו"ט איתא אמרו רבותינו מעשה בתמרה, במדרש שלשת אנבונין, ובשו"ט בטעות אוכולין, ופי' אנבונין מלשון אנביה שגיא פי' פריו, והנכון שצ"ל אנבנין, כמו שתרגם במדרש חזית פסוק אמרתי אעלה בתמר, הדא תמרתא לא פחיתא דלא עבדא מן ג' (אילנין) אנבנין, אבון בר חסדא אמר באתרין צווחין לאנבנייא סנסנייה, ועיין בזה מה שהעיר בצדק הרב הגדול מהרח"י ד"ר קאהוט בספר ערוך השלם ערך אנבינא: (קמז) שהפריסן הקב"ה במעשיהם הטובים, בנדפס אות ט"ו הוסיף המדפיס ממאנטובה „ולמה נמשלה לתמר לומר לך מה תמר אין לו אלא לב אחד כך שבט לוי אין לו אלא לב אחד להקב"ה שנאמר ויאמר משה מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי (שמות לב)". וזה ליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא וליתא בכ"י ה' של אקספארד. גם במדרש במ"ר פ"ג אות א' יש במאמר הזה הוספת דברים, מדבר בשבטו של לוי שהיו צדיקים והפריחו מעשים טובים בעת שטעו ישראל העגל שנאמר ויאספו אליו כל בני לוי כו'. ובכ"י מינכען קצר המעתיק והציג „ד"א צדיק כתמר יפרח כדאיתא בתנחומא" ואח"כ מתחיל פקוד את בני לוי זש"ה אלהים מושיב יחידים: (קמח) ללמדך שלא היו זזים, במדרש במ"ר נוסף לפני זה, אמר ר' חנין בן פזי עד שהם שתולים הם בבית ה' אלו התינוקות שהם בבית הספר, ד"א שתולים בבית ה' שלא היו זזים, וזה נוסף ממדרש שו"ט מזמור צ"ב, גם הסיום במדרש במ"ר שם בחצרות אלהינו יפריחו אלו השירות הוא משו"ט שם: (קמט) לגיונותי, מלה יונית ורומית Legion λεγεων צבא (רעגימענט): (קנ) זש"ה מושיב יחידים

ביתה

(קנא) שאלה מטרונא אחת את ר' יוסי בן חלפתא לכמה ימים ברא הקב"ה את העולם, אמר לה לששת ימים, שנאמר כי ששת ימים עשה ה' (שמות לא יז), אמרה לו ומשנברא העולם מה הוא עושה, יושב ומזווג זיווגים, וגוזר גזירות, ואומר פלוני ישא פלונית, שנאמר אלהים מושיב יחידים ביתה, מי היה זה, (קנב) זה עמרם ויוכבד אשתו, שבזכותם הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים, שהיו משועבדים בטיט ובלבנים, מה עשה הקב"ה, זיווג את יוכבד לעמרם, כדי להעמיד מהם גואל לישראל, ולהעמיד מהם כהנים גדולים, לכך נאמר אלהים מושיב יחידים ביתה, אמר הקב"ה הואיל והשבט הזה למוד הוא להיות מעמידים גואלים, לך וספור אותם פקוד את בני לוי:

[יט] (קנג) ד"א פקוד את בני לוי. ובמקום אחר כתיב אך את מטה לוי לא תפקוד ואת ראשם לא תשא וגו' (במדבר א מט), אלא אמר הקב"ה הואיל והם נתנו את נפשם עלי, לך ספור אותם לבדם, ואימתי נתנו נפשם על הקב"ה, בשעה שעשו ישראל אותו מעשה, שנאמר ויעמוד משה בשער המחנה [ויאמר מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי] (שמות לב כו), א"ל הקב"ה למשה (קנד) הואיל והן עומדין במומיהן, לך ספור אותם, פקוד את בני לוי. ר' יהודה בר שלום אומר (קנה) למוד הוא השבט הזה, להיות מונה אותו הקב"ה בכל מקום עד שהן קטנים, מנין שבשעה שאמר הקב"ה ליעקב שירד למצרים, אותה שעה סיפר את ישראל ובניו ונמצאו כולם ששים וששה, [שנאמר (ו)כל הנפש וגו' ששים ושש (בראשית מו כו)], ושני בניו של יוסף ויוסף, הרי שבעים חסר אחד, והוא אומר כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים (שם שם כז), (קנו) אמר רבי לוי אמר רבי שמואל בר נחמן למוד הוא השבט הזה שהקב"ה מונה אותן עד שהן במעי אמן, (קנז) אמר רבי ברכיה [הכהן ברבי]

הערות ותקונים

ביתה שאלה מטרונא אחת, מובא בילקוט במדבר רמז תר"ל בשם התנחומא, וקצר בלשונו והלא' מלת „וכו'". וכ"ה גם בנדפס אות פ"ז, והמדפיסים דפוס מאנטובה השמיטו איזה דברים מן המאמר אחר המלות בכמה ימים הלא' „וכו' לעיל דף י"ז". וכן המדפיסים מווירונא פראנקפורט אמשטרדם הדפיסו כן והלאו „לעיל דף י"ז" אף כי לא נדפס התנחומא דף על דף ומשונים הדפיס זו מזו, רק המדפיסים הלכו אחריו כעורים באפלה וכוון בדף י"ז לסוף פ' וישלח. ובדפוסים אחרונים הלאו „כדאיתא לעיל סדר כי תשא סי' ה'". אולם בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י ה' של אקספארד כתוב פה כמו שהוא לפנינו בתנחומא כ"י שלנו, ובאמת בפ' כי תשא שם הוא בהרחבת דברים, ובעבור איזה שורות לא היה להמדפיסים ממאנטובה להשמיט הדברים, והרבה יחשבו כי הוא מן מסדר בעצמו: (קנא) שאלה מטרונא, בכ"י רומי ורח"ס ומינכען נוסף פה לפני זה „מנין שכך שלמה אמר גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום, גן נעול אלו הבתולות, גל נעול אלו נשי האנשים, מעין חתום אלו הפנויות, אמר להם הקב"ה בזכותם אני גואל את בני הה"ד שלחייך פרדס רמונים שלוחיך הרי בזכות הנשים מוציא אסירים בכושרות, ואח"כ מתחיל ד"א אלהים מושיב יחידים ביתה שאלה מטרונה וכו'. והתוספה הזאת נמצאת במדרש שו"ט מזמור ס"ח וחזית פ"ד וי"ר פל"ב אות ה' ומכילתא בא, וע"ש איזה שינויים: (קנב) זה עמרם ויוכבד אשתו, לזה כוון הילקוט תהלים רמז תשצ"ה שציין מכילתא ותנחומא, וכן מובא בילקוט במדבר רמז תר"ל בשם התנחומא, אולם במקום הזה הביא כל הלשון ובתהלים רק המלות מה עמרם ויוכבד, והשאר איננו בתנחומא: (קנג) ד"א פקוד, בילקוט שם בשם תנחומא נשמט מאמר מן לך וספור אותם (סוף אות י"ח) עד לך וספור אותם השני (באות י"ט), ובכ"י מינכען לא העתיק המעתיק את המאמר הזה ורשם כדאיתא בתנחומא. ופה המקום להעיר בפסיקתא סוף שקלים נמצא בכ"י הרשד"ל מאמר אחד המתחיל בספר רומי כתיב פקוד את בני לוי, והעירותי שם בהערה קס"ח שליתא בכ"י כרמולי וכ"י אקספארד, ועתה נראה ברור שהוסיף מעתיק אחד אל הפסיקתא מן התנחומא כ"י אשר נמצא ברומי ורשם „בספר רומי": (קנד) הואיל והם עומדים במומיהן, זה נשמט בנדפס, ובכ"י רומי והם עומדין בתומיהן, ובכ"י רח"ס והם עומדים בגלדם, והנוסחא שלפנינו נכונה וצ"ל במומיהן, ופי' בשבועתם, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא בחדש השלישי הערה קמ"ה: (קנה) למוד הוא השבט, מובא בילקוט במדבר בשם התנחומא ובילקוט ריש עזרא וחסר שם הציון תנחומא, ועיין ב"ר פל"ד, וכן מובא במדרש במ"ר פ"ג סוף אות ח' ועיין גם במדרש שו"ט מזמור נ"ב: (קנו) אמר ר' לוי אמר ר' שמואל בר נחמן, במדרש במ"ר בטעות א"ר שמעון בר נחמן וצ"ל אמר ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמן, בפסיקתא פ' שקלים שם הגי' אמר ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמן יוכבד נמנית במעי אמה וכן בעולי גולה ביקשו כ"ד משמרות ולא מצאו שלימין ונמצא מספר בנוי (עזרא ב ב) עמהם, מהו מספר בנוי שנמנה במעי אמו, לפי שלמוד הקב"ה להיות מונה השבט הזה במעי אמו, עיין בהערותי שם, והמאמר הזה נשמט בתנחומא, והיה נכון לפני בעל הילקוט בתנחומא כמו שהביא בעזרא רמז אלף ס"ז: (קנז) אמר ר' ברכיה הכהן ברבי, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובמ"ר, אבל בפסיקתא

שם

(קנח) השרף הזה אינו מספיק לצאת עד שמספיגין אותו, כך יוכבד היתה אמה מעוברת ממנה, והיתה במעי אמה, ונמנה עליה. אמר ריש לקיש עד שאמה נכנסת בפתח מצרים ילדה אותה, לכך נאמר בשבעים נפש, ואף בני בניה אמר הקב"ה למשה כל זכר מבן חדש ומעלה [תפקדם] (במדבר ג טו), א"ל משה יכול אני להיות עומד ומסבב בחצרותיהם ובתוך בתיהם ולספור כל אחד ואחד מהם, שאתה אומר כל זכר מבן חדש ומעלה, א"ל הקב"ה למשה עשה את שלך ואני עושה את שלי, (קנט) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום היה משה הולך ועומד על פתח האהל והשכינה מקדמת ואומרת לו חמשה תינוקות יש באהל הזה, עשרה תינוקות יש באהל הזה, מנין שנאמר ויפקוד אותם משה על פי ה' כאשר צוה (שם שם טז), כשם שהשכינה אומרת לו:

[כ] **פקוד** את בני לוי (שם שם טו). (קס) השבט הזה היה חביב לפני הקב"ה ביותר, ולמה מכל השבטים לא נבחר אלא השבט הזה, שנאמר ובחור אותו [מכל שבטי ישראל לי לכהן וגו'] (ש"א ב כח), כיצד ברא לו הקב"ה ימים ובחר לו אחד מהם, שנאמר ימים יוצרו (קסא) ולו אחד בהם (תהלים קלט טז), ואיזה הוא, אמר ר' לוי זה יום השבת. (קסב) ברא שנים ובירר לו אחד מהם, זו שביעית, שנאמר ושבתה הארץ שבת לה' (ויקרא כה ב). (קסג) ברא שבועים ובירר לו אחד מהם, זה היובל, שנאמר וקדשתם את שנת החמשים שנה (שם שם י). ברא ארצות ובחר לו אחד מהם ארץ ישראל, שנאמר ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה [תמיד עיני ה' אלהיך בה] (דברים יא יב), (קסד) [וכך] הקב"ה קורא אותה ארצו שנאמר ואת (ארצו) [ארצי] חלקו] (יואל ד ב). ברא רקיעים ובחר לו אחד מהם זה ערבות, שנאמר סולו לרוכב בערבות ביה שמו (תהלים סח ה). ברא אומות ובחר לו אחד מהן זה ישראל, שנאמר בך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגולה (דברים ז ו), (קסה) גוי בשר ואתה בשר, ובך בחר ה' אלהיך וגו', למה בחר אתכם הקב"ה לפי שאהב אתכם, שנאמר כי מאהבת ה' אתכם (שם שם ח). ברא שבטים ובחר לו אחד מהם, זה שבט לוי, שנאמר ובחור אותו [מכל שבטי ישראל וגו'] (ש"א ב כח), לפיכך הוא מחבב אתכם ביותר, ואומר למשה בכל פעם פקוד את בני לוי. [כל זכר]. למה אמר כל זכר, ולא מזכיר שם נקבה, מפני שכבודו של אלהים עולה מן הזכרים, כל זכר, אמר דוד

הערות ותקונים

שם ובנדפס ובילקוט מובא ר' ברכיה הכהן וליתא למלת „ברבי": (קנח) השרף הזה, כן הוא בב"ר גם בכל הכ"י, ובתנחומא הנדפס בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' בטעות השבט הזה, והגיה המדפיס דפוס מאנטובה „ס"א השרף" והיא העיקרית, ופירושו הוא כשרף הנוטף מעצי הקטף וברגע החלו לצאת מן העץ ממהרים לקבלו בספוג לבל תלך טפה אחת לאבדון מרוב יקרו: (קנט) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום, בילקוט במדבר הציגו פה רמז תרנ"א בטעות, כי הוא מאמר אחד עם מה שלפניו, וראוי להציג ראש הרמז השבט הזה הוא חביב לפני הקב"ה: (קס) השבט הזה, מובא ג"כ במדרש במ"ר פ"ג אות ח': (קסא) ולו אחד, כן הוא לפי הקרי, ולזה כוון רש"י בפירושו לתהלים שם ימים יוצרו הראהו ימים העתידים להבראות ולחלק ובירר אחד את יום השבת: (קסב) ברא שנים וכו', בילקוט במדבר שם רמז תרנ"א חסר שורה וכצ"ל ברא שנים [ובירר] לו אחד מהם [זו שביעית שנאמר ושבתה הארץ שבת לה', ברא שבועים ובירר לו אחד מהם זה היובל] שנאמר וקדשתם את שנת החמשים שנה והשמיט מן אחד מהם עד אחד מהם: (קסג) ברא שבועים, בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא חסר דף שלם, כי נשמט דף אחד בכ"י שהיה לפניו, ואח"כ נדפס כן עם החסרון בדפוס וויניציא, אולם המדפיס ממאנטובה הוסיף את הנחסר על פי כ"י אחד מתנחומא שהיה לפניו, וכן נמצא נכון גם בכ"י ה' של אקספארד (שהוא קובץ מן התנחומא אשר כעת בדפוס), לכן אין זה רק היה חסר לפני המדפיס מקאנשטאנטינא דף אחד בכ"י שהיה לפניו, והנה חסר היה כל המאמר מן ובירר לו אחד, והמלות ברא שבועים היו עוד בסוף הדף האחרון, והדף שלאחריו היה מתחיל וישראל ברוכים הם שנאמר ועמך כולם צדיקים, והוא בנדפס סוף אות י"ט ולפנינו סוף אות כ"ב, במקום לפנינו אבל ישראל צדיקים הם, היה כתוב לפניו אבל ישראל ברוכים הם, וכל המאמר באמצע חסר, והמדפיס מוויניציא בראותו המלות ברא שבועים ולא ידע הכוונה, כי היה חסר מה שנאמר לאחריו, תקן מסברא ברא שבעים אומות וישראל ברוכים הם, ובאמת צ"ל ברא שבועים . . . וכל השאר חסר, ונשאר רק סוף המאמר ר"ל כי התחל הדף שלאחריו וישראל ברוכים הם שנאמר ועמך כולם צדיקים כו' עד סוף אות י"ט בנדפס, ובכ"י עד סוף אות כ"ב, עיין להלן בסוף הערה קפ"א: (קסד) וכך הקב"ה קורא אותה ארצי, הוספתי ע"פ כ"י רומי ורח"ס, וכ"ה במדרש במ"ר, ובהוספת המאנטובי בנדפס: (קסה) גוי בשר ואתה בשר, הסיום הזה חסר בילקוט גם בכ"י רומי ובכ"י ספרדי, ושם הגירסא למה שישראל נבחרו מכל אומות העולם, ונמצא בכ"י רח"ס וכן

הנה נחלת ה' בנים שכר פרי הבטן (תהלים קכז ג), [נחלת ה' בנים] אלו הזכרים, [שכר פרי הבטן] ואם באו הנקבות אף הם שכר, ולמה פוקד אותם בכל פעם ופעם, שהם טכסים שלו, והמלך שמח בטכסים שלו הרבה. (קסו) ואתה מוצא שכל שבטו של לוי הוא ממועט, ולמה היה ממועטין, שהיו רואין את השכינה, ואף כשעלו ישראל מן הגולה לא מצאו מהן שהיו מועטין, שנאמר ואבינה בעם ובכהנים ומבני לוי לא מצאתי שם (עזרא ח טו), אמר הקב"ה בעולם הזה היו מתכלין על שהיו רואין את כבודי, שנאמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ), אבל לעולם הבא כשאחזיר שכינתי לציון, אני נגלה בכבודי על כל ישראל ורואים אותי וחיים לעולם, שנאמר כי עין בעין יראו (ישעיה נב ח), ולא עוד אלא מראים את כבודי זה לזה באצבע, ואומרים כי זה אלהים אלהינו (תהלים מח טו), ואומר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו [ויושיענו] זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו (ישעיה כה ט):

[כא] **ויאמר** ה' אל משה פקוד כל [בכור] זכר וגו' (במדבר ג מ). (קסז) ילמדנו רבינו תינוק (קסח) שנולד לשמונה חדשים מחללין עליו את השבת, (קסט) כך שנו רבותינו תינוק שנולד לשמונה חדשים אין מחללין עליו את השבת, ואין חותכין את טיבורו, ואין טומנין את שלייתו, ואין מטלטלין אותו ממקום למקום, אבל אמו גוחה עליו ומניקתו, והמטלטלו בשבת כאילו מטלטל את האבן, (קע) ספק בן שמונה, ספק בן שבעה, אין מחללין עליו את השבת, ואין חותכין את טבורו, ואין טומנין את שלייתו, ואין מטלטלין אותו ממקום למקום, ואם דבר ברור הוא שהוא בן שבעה, מחללין עליו את השבת, וחותכין את טיבורו, וטומנין את שלייתו, ומטלטלין אותו ממקום למקום, ולמה מחללין את השבת על ילוד שנולד לשבעה, לפי שהוא של חיים, אבל הנולד לשמונה אינו לחדשיו, ואינו של חיים, לכך אין מחללין עליו את השבת, (*קע) שאלו לר' אבהו מנין לנולד בן שבעה שהוא חי, אמר להם בלשון יוונית זיטא איפטא איטא אקטו, ואיזהו בן שמונה, כל שאין שערו וצפורנו גמורין, (קעא) רשב"ג אומר כל שאינו

הערות ותקונים

בנדפס שהוסיף המדפיס ממאנטובה, ושם הגי' גוי כשר ואת כשר, וצ"ל גוי בשר ואת בשר: (קסו) ואתה מוצא שכל שבטו של לוי כו', מובא בילקוט ישעיה רמז רנ"ה ובילקוט ירמיה רמז תשנ"ז בשם התנחומא: (קסז) ילמדנו רבינו, מובא בילקוט רמז תרנ"ב בשם התנחומא ונוסף מהמדפיס ממאנטובה אל הנדפס (עיין הערה קס"ג), ומובא במדרש במ"ר פ"ד אות ג', ושם לא הביא המסדר השאלה בהלכה ילמדנו רבינו, רק התחיל תנינן תמן: (קסח) שנולד לשמונה חדשים, בנדפס (שהוסיף המדפיס ממאנטובה) בטעות לששה חדשים, וזה תקן המדפיס ע"פ הילקוט וגם שם בטעות, וסיים לנכון בילקוט שם כך שנו רבותינו תינוק שנולד לשמונה חדשים, וגם בכאן הביא המדפיס ממאנטובה בטעות כך שנו רבותינו תינוק שנולד לששה חדשים: (קסט) כך שנו רבותינו, תוספתא שבת פט"ז, שבת דף קל"ה ע"א: (קע) ספק בן שמונה ספק בן שבעה, כן יש להגיה במדרש במ"ר: (*קע) שאלו לר' אבהו כו', אמר להן בל"י זיטא איפטא איטא אקטו, ובירושלמי יבמות פ"ד ה"ב (דף ה' ע"ד) איתא כך בעון קומי ר' אבהו מניין לבן שבעה שהוא חי אמר לון מדידכון הנא יהב (בב"ר הנא ממטי) לכון זיטא אכטא זיטא אבטא, ובב"ר פי"ד אות ב' ופ"כ אות יח' הגי' נכונה זיטא אפטא איטא אוכטא, כמו שלפנינו בתנחומא, רק במקום אקטו כתוב במדרש אוכטא, ולהבין כוונת ר' אבהו אבאר בתחלה הוראת המלות האלה ביונית: זיטא ζῆτα אות הששי בא"ב יונית וערכו במספר ז', וגם הוראה אחרת לה, ζῆθι פי' חי. ופי' אפטא ἑπτά בל"י שבעה, ובמקום איטא צ"ל תיטא θῆτα אות ח' בא"ב יונית, כמו שתקן לנכון ידידי הרב הגדול ד"ר קאהוט בערוך השלם, וגם ראש האות Θ סימן למיתה, באשר המיתה בל"י θάνατος מתחיל בזה האות, ובדיני הרוגי מלכות השופטים כתבו ת=תיטא על הכדורים שגלגלים כשרצו לחייבם במיתה, ופי' אכטו או אקטו ὀκτώ בל"י שמונה, וזהו כוונת ר' אבהו שנתן להם תשובה כי בן שבעה יחיה ובן שמונה ימות בדרשו אות זיטא בהוראת מספר ז' וגם מפעל יוני שפירושו חי, ומלת תיטא דורש מן אות θῆτα שהיא אות שמיני בא"ב יוני, וגם נופל על מלה θάνατος סימן לחייבי מיתה, וזה שיעור המאמר, אות זיטא שהוא מספר שבעה וגם מורה יחי הוא הסימן כי בן שבעת הדשים יחיה, ואות תיטא שהוא אות שמיני וגם סימן למיתה מראה כי בן ח' חדשים ימות, ועל כל זה העיר בצדק הרב בעל ערוך השלם. אולם לדעתי הגירסא אאיטי אקטו ג"כ נכונה, כי איטי הוא במספר שמונה, כמו זיטי הוא במספר ז', ולכן הביא ר' אבהו ב' אותיות זיטא ואיטא שהם בא"ב יונית זה אחר זה ומורים במספר שבעה ושמונה. ובתנחומא הנדפס בדברים שהוסיף המדפיס ממאנטובה העתיק בטעות אוטה ארנון במקום איטא אוכטו או אקטו, ובכ"י ה' של אקספארד נאמר לנכון אוקטא, ובילקוט במדבר שם זיטא איפטיא איטא אופטו צ"ל אוכטו: (קעא) רשב"ג אומר

תוספתא

הי שלשים יום אינו לחדשיו אלא נפל הוא, (קעב) ובמה סמכה דעתו של רבן [שמעון בן] גמליאל לדבר תורה, לפי שאין הבכורות נפדין אלא לאחר שלשים יום, [שנאמר] ופדויו מבן חדש תפדה (במדבר יח טז), (קעג) לפיכך אמר הקב"ה למשה שלא יהו הבכורות נפקדים אלא מבן חדש, מנין ממה שקראו בענין פקוד כל בכור זכר בבני ישראל מבן חדש וגו': [כב] [**פקוד** כל בכור זכר]. (קעד) זש"ה מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך (ישעיה מג ד), אמר הקב"ה ליעקב יעקב הרבה אתה יקר בעיני, למה כביכול שקבעתי (קעה) איקונין שלך בכסא כבודי, ובשמך המלאכים מקלסים אותי, ואומרים ברוך ה' אלהי ישראל (תהלים מא יד), הוי מאשר יקרת בעיני נכבדת: ד"א מאשר יקרת. אמר הקב"ה יעקב יקר אתה בעיני שכביכול (קעו) אני ומלאכי נצבים עליך בשעה שיצאת לפדן ארם ובביאתך, שנאמר ויצא יעקב וגו', ויפגע במקום וגו', והנה ה' נצב עליו וגו' (בראשית כח י יא יג). אמר ר' הושעיא אשריו לילוד אשה שראה את המלך (קעז) ופמליא שלו נצבים עליו (קעח) ומשמשין אותו, ומנין בביאתו, שנאמר ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים (שם לב ב), הרי מלאכים, השכינה מנין, וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' (שם לה ט), לכך נאמר מאשר יקרת בעיני: [ד"א מאשר יקרת בעיני נכבדת] אמר הקב"ה יקר אתה בעיני, שלכל האומות לא נתתי להם מנין, ולך נתתי מנין, משל למלך בשר ודם שהיו לו גרנות הרבה והיו כולם טנופות ומליאות (קעט) זונין, ולא היה מדקדק במנין, אבל הגורן הזו חטין יפות הן, לכך אני רוצה לדקדק במנין, כמה כורין הן, כמה שקים יש בה, (קפ) כמה מדות יש בו, כך המלך הזה מלך מלכי המלכים הקב"ה, והגורן זה ישראל, שנאמר מדושתי ובן גרני (ישעיה כא י), ואומר קדש ישראל לה' [ראשית תבואתה] (ירמיה ב ג), בן ביתו זה משה, שנאמר [לא כן עבדי משה] בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז), א"ל הקב"ה האומות נמשלו כקוצים, שנאמר והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים (ישעיה לג יב), לפיכך אל תדקדק במניינם, (קפא) אבל ישראל צדיקים הם, שנאמר ועמך

הערות ותקונים

תוספתא שם, וגמרא שבת שם, יבמות ל"ו ע"ב ודף פ' ע"ב וע"ש בתוס' ד"ה כיון: (קעב) ובמה סמכה דעתו של רשב"ג, הם דברי בעל התנחומא, ובנדפס בטעות וכמה וצ"ל ובמה: (קעג) לפיכך אמר הקב"ה, עד סוף אות כ"א השמיט המדפיס ממאנטובה בנדפס, ואולי העתיק כל המאמר מהילקוט שהביא זה בשם התנחומא, וגם שם חסר, וכן חסר בכ"י ספרדי: (קעד) זש"ה מאשר יקרת בעיני, מובא בילקוט שם רמז תרל"ב וגם בילקוט ישעיה רמז שע"ו בשם התנחומא, ומובא במדרש במ"ר ריש פ"ג, ובכ"י רח"ס השמיט המעתיק אמר הקב"ה ליעקב עד אמר הקב"ה ליעקב במאמר שלאחריו, ונמצא נכון בכ"י רומי: (קעה) איקונין, המאמר הזה נמצא ג"כ בילמדנו במדבר כמו שתראה בערוך ערך אקונים שהביא וז"ל בילמדנו פקוד כל בכור זכר אמר הקב"ה ליעקב הרבה יקר בעיני אתה כביכול שקבעתי את איקונין שלך תחת כסא הכבוד, והמלה יונית εικονισμα פי' צורה וצלם ודמות: (קעו) אני ומלאכי נצבים עליך, כן הוא גם בנדפס שהוסיף המדפיס ממאנטובה ובילקוט במדבר, אולם בכ"י רומי הגי' אני ומלאכי השרת נעשינו סנהיגוריה שלך, ובכ"י רח"ס סניגוריא, ובילקוט תהלים שם אני ומלאכי נעשינו פמליא שלך, ובמדרש במ"ר שם אני ומלאכי השרת שני יצאו לקראתך, והנה הגי' סניגוריא ר"ל מליצים פרקליטי יושר ומלמדים זכות, אבל אין להמלה הזאת שייכות לענין המאמר שבכאן, וראיתי בערוך ערך סנודיא שהביא המאמר הזה בשם הילמדנו, וז"ל בילמדנו פקוד כל בכור זכר כביכול אני ומלאכי השרת נעשינו **סינודיא** שלך, וכתב פי' בל"י συνοδια שיירה, ור"ל חבורה של הולכי אורח, והוא הוא המאמר שלפנינו רק במקום סניגוריא היתה הגירסא לפניו בילמדנו סינודיא והיא גי' ישרה ונכונה לענין המאמר: (קעז) ופמליא שלו, פי' בלשון רומי **familia** בני ביתו (פאמיליע): (קעח) ומשמשין אותו, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובמדרש במ"ר ובילקוט הגי' ומשמרין אותו: (קעט) זונין, כתב הערוך הם זרעונים שחורים הנמצאים בין החטים, ובכ"י רומי נרשם בצדו „פי' בלשון אשכנז רטא" כוונתו להמלה ראַדע: (קפ) כמה מדות, במדרש במ"ר שם כמה מודיאות שם כלי של מדה: (קפא) אבל ישראל צדיקים הם, בכ"י רומי אבל ישראל צדיקים הם כולם חטים הם, ובכ"י רח"ס הגי' כולם חטים אגודים, וכן במדרש במ"ר שם כולם אגודים. ובתנחומא הנדפס שהוסיף המדפיס ממאנטובה הגיה חטים ברורים הם, ובעל הילקוט השמיט המלות האלה, ואין ספק שצ"ל כולם חטים אגורי הם כמו שהביא המעריך בערך אגר ופי' מלאים סולת, כמו זית אגורי (ברכות ל"ט ע"א), והרב בעל ערך מלים נד י"ד רצה לפרש חטים אגורי על שם מקום שנקרא **Egra** ודבריו דחוקים, ואולי אגרו הם מלשון הירושלמי מעשר שני פ"ד ה"א דף כ"ד ע"ד מן החטין על השעורים כו' אפילו מן האגרו על השמתית ומן השמתית על האגרו, ויש נוסחאות האגדו בדל"ת, ועיין גם בירושלמי פאה פ"ב ה"ד קצר אלי אגדו, וע"ש במראה הפנים, ופי' מין חטים לבנים טובים, ונכון ע"פ זה הגירסא חטים אגדו הם. ובתנחומא דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא אחר שחסר דף שלם כמו שהעירותי לעיל

כולם צדיקים (ישעיה ס כא), ואומר כולך יפה רעיתי [ומום אין בך] (שה"ש ד ז), לכך דקדק במניינם של ישראל, כך עשה משה מנה אותם כמה כורים, שנאמר שאו את ראש וגו' (במדבר א ב). כמה שקים, שנאמר וצבאו ופקודיהם (שם ג ד), כמה מדות, שנאמר פקוד כל בכור זכר:

[כג] ד"א פקוד כל בכור זכר. (קפב) זש"ה ששים המה מלכות ושמנים פילגשים ועלמות אין מספר אחת היא יונתי תמתי וגו' (שה"ש ו ח ט), (קפג) משל לאחד פרגמטוט שהיה לו אבנים של זכוכית, והיה מוציאן לשוק, ולא היה מבחין במניינם, שלא היה מוציאם במנין, ונכנס להניחו ולא היה מניחן במנין, לפי שהיו של זכוכית, לא היה משגיח עליהן, (קפד) והיה לו ליניה אחת של מרגליות נאות, והיה נוטלה ומוציאה במנין ומניחה במנין, כך כביכול אמר הקב"ה לאומות העולם לא נתתי להם מנין, לפי שאינן חשובין לפני כלום, שנאמר כל הגוים כאין נגדו מאפס ותוהו נחשבו לו (ישעיה מ יז), אבל אתם, בניי אתם, שנאמר העמוסים מני בטן הנשואים מני רחם (שם מו ג), לכך אני מונה אתכם בכל שעה, לכך נאמר פקוד כל בכור זכר, (קפה) הוי ששים המה מלכות [וגו' ועלמות אין מספר] אחת היא יונתי תמתי, אלו ישראל:

[כד] (קפו) ד"א פקוד כל בכור זכר. אמר הקב"ה בשביל חיבתם של ישראל שניתי סדרו של עולם, כיצד כתבתי בתורתי שיהא חמור נפדה בשה, שנאמר ופטר חמור תפדה בשה (שמות לד כ), ואני לא עשיתי כן, אלא פדיתי שה בחמור, המצריים נמשלו בחמור, שנאמר אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), וישראל נקראו שה, שנאמר שה פזורה ישראל (ירמיה נ יז), והרגתי את בכוריהם של מצריים, והקדשתי בכוריהן של ישראל, שנאמר כי לי כל בכור [בבני ישראל באדם ובבהמה ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי (במדבר ח יז), לכך אמר לו פקוד כל בכור זכר בבני ישראל]:

[כה] [ד"א פקוד כל בכור זכר]. (קפז) והרי אני מוציאם מאתים ושבעים ושלשה בכורות שנמצאו עודפים על הלוים בשעה שמנה אותם משה. (קפח) ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר כך עשה משה, (קפט) נטל (מאתים ושבעים ושלשה) [שנים

הערות ותקונים

הערה קס"ג מתחיל וישראל ברוכים הם, במקום צדיקים הם, ומזה הגיה המדפים ממאנטובה ברורים הם: (קפב) זש"ה ששים, מובא בילקוט במדבר שם בשם התנחומא ובמ"ר פ"ד אות ב': (קפג) משל לאחד פרגמטוט שהיו לו אבנים של זכוכית, וכן מובא בילקוט במדבר שם ובכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י ספרדי משל לאדם פרגמטיוטוס שהיו לו אבנים של זכוכית, ובנדפס אות כ' משל לאדם שהיו לו פרקמטוטים של זכוכית, כן הגיה המדפים ממאנטובה, אולם בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא כתוב משל לאדם פרקמטוטים שהיה לו אבנים של זכוכית, ובאשר לא הבין מלת אבנים עשה עם המאמר כרצונו, ואין ספק שהיה כתוב גם בכ"י שהיה לפני המדפים הראשון מקאנסטאנטינא שהיו לו אבנים של זכוכית; ור"ל שהיו לו אבנים נעשו מזכוכית שהם בזול ולא אבנים יקרים. ופי' פְּרַגְמַטְיוּטֵם בל"י πραγματευτής סוחר. וראיתי בערוך ערך ארגון הביא מאמר מילמדנו פקוד כל בכור זכר והוא המאמר שלפנינו, והיה לפניו גי' משובשת, שהיו לו ארגון של זכוכית, במקום הנוסחא המשובשת בדפוס קאנסטאנטינ'.. אדנים של זכוכית, היה לפניו ארגון של זכוכית, ושניהם בטעות, וצ"ל אבנים של זכוכית. ובמדרש במ"ר פ"ד אות ב' הגי' משל לאדם שהיה לו פרגמטוטין של אבנים של זכוכית, והיא ג"כ גי' נכונה: (קפד) והיה לו ליניה אחת של מרגליות נאות, בילקוט השמיט מלת „ליניה". ובכ"י רומי וכ"י ספרדי ליתא ג"כ להמלה הזו, ובכ"י רח"ס כתוב והיה לטה אחת של מרגליות, ובנדפס דפוס קאנסטאנטינא והיה לו לגוח אחת של מרגליות, ובדפוס וויניציא והיה לו לוח אחת, והמדפים ממאנטובה הגיה שהיה לו סחורה אחרת של מרגליות, ובמדרש במ"ר שם והיה לו פרגמטיס אחת של מרגליות, ופי' המ"כ פרגמטיס תיבה מלא סחורה של אבנים זה מוסב על פרגמוטין של אבנים, מפרש בטעות, רק פי' מסחר של אבנים, והוראת מלת ליניה נעלמה ממני: (קפה) הוי ששים מלכות, ודרש סיפא דקרא ועלמות אין מספר, פי' שאינו סופר ומונה אותם, אבל אחת היא יונתי אלו ישראל: (קפו) ד"א אמר הקב"ה, מובא בילקוט שם בשם התנחומא ומובא במדרש במ"ר פ"ד באמצע אות ה': (קפז) והרי אני מוציאם מאתים ושבעים ושלשה בכורות, שהלוים היו כ"ב אלף והבכורים כ"ב אלף ורע"ג: (קפח) ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אמר כך עשה משה, מובא במדרש במ"ר פ"ד אות י', ונשנה בירושלמי סנהדרין סוף פ"א (דף י"ט ע"ג) ושם איתא נטל שנים ועשרים אלף פסקים, וכתב עליהם בן לוי, ורע"ג כתב עליהם חמשת שקלים כו' ר' יהודה ור' נחמיה מתיב תנייא לחברייא כו' ע"פ התנחומא, ובמקום רבי יהודה ור' נחמיה מתיב תנייא לחברייא צ"ל דברי ר' יהודה ור' נחמיה מתיב תנייא לחברייא. ועיין ביפ"מ בירושלמי שם ותמצא דברים מושכלים: (קפט) נטל מאתים ושבעים

ועשרים אלף] (קצ) פיטקים, וכתב בהם לוי לוי, ונטל עוד רע"ג פיטקים, וכתב בהם חמש סלעים, (קצא) טרפן ונתנן (קצב) בקלפי, והיה אביו של בכור מושיט ידו בקלפי, אם עלה בידו פטק שכתיב בו בן לוי היה נפדה, והיה פטור מה' סלעים, ואם עלה בידו פטק שכתוב בו ה' סלעים, היה נותן ה' סלעים, אלו דברי ר' יהודה, ר' נחמיה אומר עדיין היא מחלוקת בדבר, שהיה יכול לומר לו אין כאן פטק שכתוב בו בן לוי, לפיכך לא עלה בידי, אלא כך עשה משה, נטל פטקין כמנין כל הבכורות, וכתב בהן בן לוי, (קצג) ועוד לקח פתקים אחרים במניינם, וכתב בהן חמשה סלעים, טרפן ונתנן בקלפי, והיה אביו של בכור מושיט ידו בקלפי, אם עלה בידו פטק של בן לוי, היה יודע שפדאו בן לוי, והיה פוטרו מה' סלעים, ואם עלה בידו פטק של ה' סלעים, [היה נותן המשה סלעים], והממונה אמר לו הלא יש שם פטק אחר שכתוב בו בן לוי, ולא היתה ראוי לפדות בן לוי:

[כו] [ד"א] פקוד כל בכור זכר. (קצד) יש פקידה לבכורות, שנאמר פקוד כל בכור זכר, יש פקידה לבנים, כי פקד ה' את חנה ותהר ותלד שלשה בנים (ש"א ב כא), יש פקידה לשמירה, ופקודתך שמרה רוחי (איוב י יב), יש פקידה לשלום, ושמתי פקודתך שלום (ישעיה ס יז):

[כז] וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר אל תכריתו את שבט משפחת הקהתי (במדבר ד יז יח), (קצה) זש"ה אל תגזל דל כי דל הוא (משלי כב כב), אמר ר' תנחומא בר אבא אמר ר' לוי אל תגזל דל כי דל הוא. (קצו) זה התורמוס שהוא נכנס עם (קצז) הפרפרת, לא יאמר אדם יש לפני אגוזים תמרים (קצח) עליהם אני אומר, ומניח את התורמוס, אמר הקב"ה אל תגזל דל כי דל הוא, (קצט) א"ר חזקיה ור' ירמיה בר אבא בשם ר' יוחנן, כל שאינו אומר דבר בשם אומרו, עליו הכתוב אומר אל תגזול דל כי דל הוא, וצריך אדם כשהוא שומע דבר, לומר אותו בשם אומרו, (ר) אפילו משלישי של הלכה, ששנו רבותינו אמר ר' נחום הלבלר מקובל אני מר' מייאשא שקיבל

הערות ותקונים

ושבעים ושלשה, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובנדפס, וצ"ל נטל עשרים ושנים אלף כמו שתקנתי בפנים: (קצ) פיטקים, כתב המוספי פי' בלשון רומי Pittacia כתב קטן כתוב בקלף, תרגום בספר ויוחקו בפיתקא יתרשמון: (קצא) טרפן, פי' ערבבם, וכן בגמרא יומא נ"ט טרף בקלפי: (קצב) קלפי, מלה יונית κάλπη פי' (אורנע): (קצג) ועוד לקח פטקים אחרים במניינם, הכוונה במנין רע"ג, וכן הוא בירושלמי סנהדרין בסדיא. ועיין בבלי סנהדרין דף י"ז ע"א מביא רק כדעת ר' יהודה, וכן בפירש"י עה"ת, ובילקוט במדבר רמז תרנ"ג אחר שהביא דברי חכמינו ז"ל מסנהדרין, סיים „אלו דברי ר' יהודה ר' נחמיה אומר כו'" ועל המלות ר' נחמיה אומר ציין בצדו „תנחומא". ובערוך ערך פתק הביא מאמר הירושלמי מסנהדרין, ודלג מן נטל כ"ב אלף במאמר דר' יהודה עד נטל כ"ב אלף במאמר דר' נחמיה, ע"ש: (קצד) יש פקידה לבכורות, מובא בילקוט שמואל רמז פ"ח בשם התנחומא, ועיין בילקוט שם מה שהביא גם בשם הילמדנו הוספת דברים: (קצה) זש"ה אל תגזל דל, מובא בילקוט במדבר רמז תרנ"ה בשם התנחומא, וכן בילקוט משלי רמז תתק"ס ד"ה ד"א אל תגזל דל, והתחלת המאמר הוא מתנחומא בהר אות ה', ומן ד"א אל תגזל דל הוא מתנחומא שלפנינו, והציון תנחומא מראש הרמז מוסב גם על זה: (קצו) זה התורמוס, בל"י מין קטניות מר θέρμος: (קצז) הפרפרת, עיין ערוך ומוספי: (קצח) עליהם אני אומר, בנדפס עליהם אני אומר הברכה תחלה, ובילקוט הגי' עליהם אני מברך, ובילקוט משלי הביא ג"כ כמו לפנינו עליהם אני אומר, וכוונת המאמר עיין בזית רענן שכתב וז"ל מיירי שרוצה לאכול התורמוס ג"כ אלא שס"ל אם יברך בפה"א על עץ יצא וא"כ כשיברך על התורמוס בפה"א לא יוכל לברך על האגוזים, ואם יברך בראשה על האגוזים ואח"כ על התורמוס נמצא גורם ברכה שאינה צריכה, ולכן ירצה להניח התורמוס שלא לאכלו כלל, לכן אמר אל תגזל דל כי דל הוא, דבאמת אע"ג דקי"ל בירך על פרי העץ בפה"א יצא ה"מ בדיעבד אבל לכתחלה יברך על כל מין ומין כראוי כמ"ש רש"י בברכות דף מ"א: (קצט) אמר ר' חזקיה ור' ירמיה בר אבא בשם ר' יוחנן בדפוס קאנשטאנטינא ובדפוס וויניציא חסר זה, ומתחיל וצריך אדם כשהוא שומע כו', והמדפיס דפוס מאנטובה הוסיף זה, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס הגירסא אמר ר' חזקיהו אמר ר' ירמיה אמר ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן, ובכ"י ה' של אקספארד הגי' אמר ר' חזקיה אמר ר' נחמיה בשם ר' יוחנן, ובילקוט במדבר השמיט שמות האומרים והביא רק אמר ר' יוחנן: (ר) אפילו משלישי של הלכה, בנדפס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' אפילו משלשה, והמדפיס ממאנטובה הגיה אפילו משלישי הלכה, והמדפיסים האחרונים עשו נקודה אחרי המלות ששנו רבותינו כאילו הוא מוסב למעלה, ובאמת הכוונה שצריך אדם לומר דבר אפילו בשם השלישי

[מאבא שקיבלו מן הזוגות שקיבלו] מן הזקנים הלכה למשה מסיני. ומי שאינו אומר דבר בשם אומרו, עליו הכתוב אומר אל תגזל דל, (רא) וכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, ממי אתה למד מאסתר, ששמעה הדבר ממרדכי, ואמרה לאחשורוש, שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי (אסתר ב כב), על ידי כן זכתה שנגאלו ישראל על ידיה, הוי אם שמעת דבר הוי אומר בשם אומרו: (רב) ד"א אל תגזל דל. הוא מדבר בשבטו של לוי, והוא קורא לשבטו של לוי דל, וכי דלים היו, ר' יהודה בר סימון ורבותינו, אחד מהם אומר למה נקראו דלים, לפי שהיו דלים מנחלה, שנאמר ולשבט הלוי לא נתן משה נחלה (יהושע יג לג), לפיכך אל תגזלהו מן המתנות שאמרתי לך, ואחד אמר (רג) שהיו דלים מן המנין, ולמה שהיה הארון מכלה בהן, לפיכך הקב"ה מצוה [את] משה ואומר אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי:

[כח] [אל תכריתו]. (רד) ילמדנו רבינו, העובר על כריתות שבתורה, (רה) במה הם מתכפרים, ויוצאין מידי כריתתן, (רו) כך שנו רבותינו, כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתן, שנאמר והפילו השופט וגו' ארבעים יכנו לא יוסיף וגו' ונקלה אחיך (דברים כה ב ג), כיון שלקה הרי הוא אחיך. ולמה ארבעים, אלא האדם הזה נוצר לארבעים יום, ועבר על התורה שניתנה לארבעים יום, ילקה ארבעים ויצא ידי עונשו, וכן אתה מוצא באדם הראשון כשנצטווה ונאמר לו מעץ הדעת [טוב ורע לא תאכל וגו'] (בראשית ב יז), נתחייב מיתה, ולקה העולם בארבעים עונשין, עשר לאדם, עשר לחוה, עשר לנחש, עשר לאדמה, (רז) לפיכך כיון שיעבור אדם על אחת מן העבירות ילקה ארבעים, וכן אתה מוצא על כל דבר ודבר שצוה הקב"ה את משה אזהרות ועונשין, כתיב בשבת זכור את יום השבת (שמות כ ח), אזהרה, ועונש מחלליה מות יומת (שם לא יד), באו למדבר ומצאו מקושש, ולא היה משה יודע באיזו מיתה הוא נהרג, אלא (ויניחוהו במשמר לפרוש להם על פי ה' (ויקרא כד יב)), [ויניחו אותו במשמר וגו' (במדבר טו לד)], אמר הקב"ה מות יומת האיש רגום אותו באבנים (שם שם לה), מיד עמד משה בתפלה, ואמר רבש"ע אם יחטא אדם מישראל כך הוא נסקל הרי הם מתכלים, עשה להם תקנה, א"ל ילקו ארבעים ויצאו ידי כריתתן, כך כשמתו בני אהרן, ראה אותן שבטו של קהת, התחילו צווחין על משה לאמר כך אנו מתין, א"ל הקב"ה למשה כשם שעשיתי תקנה לאהרן, שנאמר בזאת יבא אהרן וגו' (שם טז ג), ואף למשפחות הקהתי כך אני עושה תקנה, שלא ימותו בבואם אל קדש הקדשים, וזאת עשו להם וחיו ולא ימותו וגו' (במדבר ד יט), מנין ממה שקראו בענין אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי:

[כט] אל תכריתו. (רח) זש"ה הנה עין ה' אל יראיו [וגו' להציל ממות נפשם] (תהלים לג יח יט), (רט) מדבר הכתוב בשיטין הרבה, אלא למה שאנו צריכין, מדבר בשבטו של לוי, ומנין שנקראו שבטו של לוי יראי ה', שנאמר ואתנם לו מורא וייראני

הערות ותקונים

השלישי מההלכה, ועל זה הביא ראיה ששנו רבותינו אמר ר' נחום הלבלר, והוא במשנה פאה פ"ב מ"ו אמר נחום הלבלר מקובל אני מר' מייאשא שקיבל מאבא שקיבל מן הזוגות שקיבלו מן הנביאים הלכה למשה מסיני, מזה למד שצריך לומר השמועה בשם אומרו עד השלישי, ובילקוט במדבר שם הגי' אפילו משלש הלכות, וזה טעות, גם הסיום שהביא ג"כ בטעות, ויש לתקן גם שם כמו שתקנתי בפנים, ואולי היה לפני בעל התנחומא הגי' במשנה מקובל אני מר' מייאשא שקיבל מן הזקנים ולא יותר: (רא) וכל האומר דבר בשם אומרו, אבות פ"ו, מגילה ט"ו, חולין ק"ד, נדה י"ט: (רב) ד"א אל תגזל דל מדבר בשבטו של לוי, מדרש רבה פ"ה אות ב': (רג) שהיו דלים מן המנין, עיין במדרש במ"ר פ"ה סוף אות ב' הרחבת דברים: (רד) ילמדנו רבינו, מובא בילקוט רמז תרל"ה בשם התנחומא, ובכ"י רומי חסר כל אות כ"ח מן אל תכריתו עד אל תכריתו בהתחלת אות כ"ט, ונמצא נכון בכ"י רח"ס: (רה) במה הם מתכפרים, כ"ה בכ"י רח"ס ובילקוט, אולם בנדפס אות כ"ג במה הם מתרפאין, וצ"ל מתכפרים: (רו) כך שנו רבותינו, משנה מכות כ"ג ע"א: (רז) לפיכך כיון שיעבור כו' עד כך כשמתו בני אהרן השמיט בעל הילקוט שם: (רח) זש"ה הנה עין ה', מובא בילקוט במדבר רמז תרל"ה בשם התנחומא: (רט) מדבר הכתוב בשיטין הרבה אלא למה שאנו צריכין, זה דברי בעל מסדר התנחומא, ולשון שיטין מורגל במדרשים, כמו וי"ר פל"ד אות ח', ר' אליעזר אומר בה ד' שיטין. והמסדר רצה להגיד כי יש הרבה אופנים למקרא הזה אלא שלא להטריח מביא רק למה שנצרך, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס כתוב פה „מדבר במקומות הרבה אלא למה שאנו צריכין" אבל כאשר הוא לפנינו גם בכ"י ספרדי וגם בנדפס היא הגי' הנכונה, וכן נמצא גם בתנחומא פ' אמור אות י' שיטין הרבה יש למקרא

(מלאכי ג ח). למיחלים לחסדו (תהלים לג יח), (רי) שהם מייחלים לשמו של הקב"ה בכל עת, להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב (שם יט), בעשרים וארבע מתנות שנתן הקב"ה להם, עשר במקדש, ועשר בגבולין, וארבע בירושלים, (ריא) עשר במקדש, חטאת, ואשם, וזבחי שלמי צבור, חטאת העוף, ואשם תלוי, ולוג שמן של מצורע, ושתי הלחם, ולחם הפנים, ומותר העומר, ושירי מנחות. עשר שבגבולין, תרומה, ותרומת מעשר, וחלה, וראשית הגז, והזרוע והלחיים והקיבה, ופדיון הבן, ופטר חמור, וגזל הגר, והחרמים, ושדה אחוזה. וארבע בירושלים, הבכורות, והבכורים, והמורם מאיל תודה ומאיל נזיר והזה השלמים והשוק, ועורת קדשים, הרי אילו עשרים וארבע מתנות, הוי ולחיותם ברעב:

[ל] [ד"א] אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי. צפה הקב"ה שקרח עתיד לעמוד ולחלוק על הכהונה, אמר הקב"ה לא בשביל קרח נאבד את הלוים. אל תכריתו, (ריב) זש"ה למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך (ישעיה מח ט), למה הדבר דומה, למלך שהיה לו בן ונדבק עם הליסטים, ונתפשו ונתפש בנו עמהם, אמר המלך מה אעשה אהרוג את הליסטים (ריג) אפשר בני עמהם, (ריד) אלא בשביל בני אני פונה אותם עכשיו. כך היו הלוים נושאים את המשכן, שנאמר (ובני) [ולבני] קהת לא נתן [כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו] (במדבר ז ט), והיה הקב"ה מביט בקרח ובעדתו שעתידין לחלוק על משה ואהרן, אמר הקב"ה מה אעשה לאלו, להרוג אותם אי אפשר, למה שנטל הקב"ה חצי שמו ונתן עליו (רטו) י"ה הקהתי, לפיכך הוא אומר למען שמי אאריך אפי וגו' לבלתי הכריתך:

[לא] (רטז) ד"א אל תכריתו. הרי יפה אמר הכתוב ולא דבר ה' למחות את [שם] ישראל מתחת השמים (מ"ב יד כז), אין הקב"ה מבקש שימות אחד מישראל, ראה מה כתיב, ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה' לאמר הבדל יבדילני ה' מעל עמו (ישעיה נו ג), ומה על בן נכר אמרתי שלא לפוסלו, על אחת כמה וכמה בניי, הוי לא דבר ה' למחות את [שם] ישראל, וכן הגבעונים שלא היו גרים של אמת, אלא היו (ריז) גרים גרורים, (ריח) [ונתגיירו] מן היראה, קבלתי אותם, ועל שביקש שאול להזדקק להם, (ריט) והרג מהם, הרגתי אותו, ולא עוד אלא שהבאתי שלש שנים

הערות ותקונים

למקרא זה אלא בשביל שלא להטריח, ובעל הילקוט במדבר רמז תרצ"ה השמיט זאת: (רי) שהם מיחלים לשמו של הקב"ה בכל עת, במדרש במ"ר פ"ה אות א' הביא ג"כ המאמר מתנחומא בהוספת דברים שהם יושבים ומקוים לחסדו של הקב"ה וכי כל הבריות אינן מיחלים לחסדו של הקב"ה אלא ביותר שבטו של לוי שלא נטלו חלק בארץ אלא יושבים ומתפללים שתעשה ארץ ישראל פירותיה כדי שיטלו מעשרותיהם שאין להם כלום בעולם אלא חסדו של הקב"ה: (ריא) עשר במקדש חטאת ואשם וכו', וכן מונה אותם בתוספתא חלה פ"ב וב"ק ק"י ע"ב וחולין קל"ג ב' וגם בנדפס אות כ"ד, אולם במדרש במ"ר לא השיב אותם בפרוטרוט, ובעל מ"כ שם הביא כי בפסיקתא זוטרתא קחשיב להו, ונעלם ממנו כי כן הוא בתוספתא ובגמרא ב"ק וחולין ובתנחומא, ובתנחומא הנדפס במקום זבחי שלמים וזבחי צבור צ"ל זבחי שלמי צבור וכן צ"ל בילקוט שם, גם במקום ותמורה מאיל תודה צ"ל והמורם מאיל תודה, וכן הוא נכון בכ"י ה' של אקספארד: (ריב) זש"ה למען שמי אאריך אפי, מובא בילקוט במדבר רמז תרצ"ה גם בילקוט ישעיה רמז תכ"ח בשם התנחומא, ובכ"י ה' של אקספארד נשמט זה בטעות המעתיק עד אל תכריתו שלאחריו אות ל"א: (ריג) אפשר בני עמהם, כן הוא גם בדפוס, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' אי אפשר שהרי בני עמהם, ובילקוט גורס אפשר אהרוג בני עמהם, ובילקוט ישעיה ג"כ הגי' אי אפשר שהרי בני עמהם: (ריד) אלא בשביל בני אני פונה אותם עכשיו, זה נשמט בילקוט במדבר, ונמצא בילקוט ישעיה שם, אך בנדפס הגי' אני מכפר, ובמדרש במ"ר פ"ה אות ו' הריני מפנה אותם, ובילקוט ישעיה שם אני פוטר את הליסטים: (רטו) י"ה הקהתי, בילקוט ישעיה שם ה"א מלמעלה ויו"ד מלמטה, ובמדרש במ"ר שם ה' מתחלה ויו"ד בסוף הרי י"ה: (רטז) ד"א אל תכריתו הרי יפה אמר הכתוב ולא דבר ה' למחות את ישראל, מובא בילקוט מלכים ב' רמז רל"ד בשם התנחומא, ומובא גם במדרש במ"ר פ"ה אות ג': (ריז) גרים גרורים. פי' שפלים ונגררים ממקום למקום שלא הותרו לבוא בקהל, ובנדפס בטעות גרים ארורים, ובמדרש במ"ר כתוב לנכון כמו לפנינו בכ"י: (ריח) ונתגיירו מן היראה, שלא יהרגם יהושע עם שאר הכנענים: (ריט) והרג מהם, במדרש במ"ר והרג הכהנים שהיו מספיקין מזונותיהן, וכן במדרש במ"ר פ"ח אות ד' היכן מצינו שהמית גבעונים, אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים שהיו מספיקין להם מים ומזון מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן, וכ"ה בוי"ר פכ"ב אות ה'. אולם במדרש שם במאמר שלאחריו הביא על שפסק מזונותינו ועל שהמית

ממנו

רעב בשבילו, שנאמר ויהי רעב בימי דוד שלש שנים (ש"ב כא א), ומה אם לגבעונים שבאו אצלכם איני פוסל, ולבני אני פוסל, הוי ולא דבר ה' למחות [את שם ישראל מתחת השמים] (מ"ב יד כז), ללוים על אחת כמה וכמה שמשרתים לפני, הוי אל תכריתו:

[לב] אל תכריתו. (רכ) זש"ה טוב ה' למעוז [ביום צרה] (נחום א ז), אין מדתו של הקב"ה כמדת בשר ודם, מלך בשר ודם שמרדה עליו מדינה, הוא עושה בה (רכא) אנדרולומוסיא, והורג הטובים עם הרעים, (רכב) ואינו אומר זה חטא, וזה לא חטא, אלא הורג את כולה, והקב"ה אינו כן, (רכג) אלא בשעה שהדור מכעים לפניו, הוא ממלט את הצדיקים, ומאבד את הרשעים, חטאו דור אנוש איבד אותם, והציל את חנוך, ויתהלך חנוך את האלהים (בראשית ה כד), למה ביום צרה ויודע חוסי בו (נחום שם), דור המבול הכעיסוהו ואיבדן, שנאמר וימח את כל היקום (בראשית ז כג), והציל לנח, שנאמר ונח מצא חן (שם ו ח), וכן הסדומיים ואיבדן, שנאמר וה' המטיר על סדום (שם יט כד), והציל לוט, שנאמר וישלח את לוט (שם שם כט), הביא חושך על המצרים, ולכל בני ישראל היה אור במושבותם (שמות י כג), למה ביום צרה יודע חוסי בו, יצאו ממצרים באו למדבר, עשו אותו מעשה, חוץ משבטו של לוי, שנאמר ויאמר מי לה' אלי (שם לב כו), (רכד) מהו מי לה', ר' שמעון בן יוחי אומר מי שלא נתן נזם לע"ז יבא אלי, ויאספו אליו כל בני לוי (שם), אמר הקב"ה ביום צרה יודע חוסי בו, מי נשתתף במעשה העגל ומי לא נשתתף, מה עשה הרג לחוטאים, שנאמר ויגוף ה' את העם וגו' (שם לב לה), אבל שבטו של לוי שנתנו נפשם לשמו של הקב"ה, אמר למשה ולאהרן אל תכריתו וגו':

[לג] [ד"א אל תכריתו]. וכן הוא אומר במקום אחר פקוד את בני לוי (במדבר ג טו), וחזר ואמר אך את מטה לוי לא תפקוד (שם א מט), ולא אמר לו אלא בתוך בני ישראל, ולא אמר לו להוציאם מן הגזירה, שצפה הקב"ה שעתידין ישראל להכעיס לפניו, והוא אמר להם במדבר הזה יפלו פגריכם (שם יד כט), לפיכך הקב"ה אמר בני לוי לא יהיו מן אותה גזירה, שנאמר ואת ראשם לא תשא בתוך בני ישראל (שם א מט), למה שהם שלי, והיו לי הלוים, שכל מי שקירב את עצמו מעט, מקריבין אותו הרבה, והם קרבו עצמן, כשאמר משה מי לה' אלי, ולא עוד אלא ואתה הפקד את הלוים על משכן העדות (שם שם נ), שכל מי שנבדק בדבר ונמצא נאמן, הקב"ה מאמינו לעולם, שכן אתה מוצא ביהושע, שנבדק בעמלק, ועשה בו כתורה וכמצוה (רכה) שנאמר ויחלוש יהושע וגו' (שמות יז יג). א"ל הקב"ה משבטך אני מעמיד ופורע מעמלק, שנאמר מני אפרים שרשם בעמלק וגו' (שופטים ה יד), [מהו מני אפרים] (רכו) מנה אפרים בלבו לשרש ביצתו של עמלק, א"ל הקב"ה [אחריך] בנימין בעממיך, הניח לשאול בן קיש בן ימיני הוא משרתו: (רכז) ד"א מני אפרים. נבדק שאול ולא נמצא נאמן בפקדונו, אלא ויחמול שאול והעם על אגג (ש"א טו ט), החזירו לאחריו וניטלה המלכות ממנו, שנאמר אחריך בנימין בעממיך (שופטים ה יד), ואף השבט הזה בדקתי אותו ונמצאו שמרים בכבודי, ונתנו את נפשם על קדושת שמי, שימו איש חרבו על ירכו (שמות לב כז), ויעשו בני לוי כדבר משה (שם שם כח), ולא נשאו להם פנים, לפיכך משה מברכן ואומר להם, האומר

הערות ותקונים

ממנו שבעה אנשים שני חוטבי עצים ושני שואבי מים וחזן וסופר ושמש, וכ"ה בירושלמי קידושין פ"ד ה"א (דף ס"ה ע"ג): (רכ) זש"ה טוב ה' למעוז, מובא בילקוט במדבר רמז תרנ"ה בשם התנחומא ומובא ג"כ במדרש במ"ר פ"ה אות ג': (רכא) אנדרולומוסיא, בנדפס אנדרומוסיא בחסרון הלמ"ד, ובכ"י ה' של אקספארד כתוב אנדרולומוסיא, בתנחומא קרח איתא משלח לשם לגיונותיו ועושה אנדרולומוסיא, והמלה יונית ἀνδρολοιμός פי' מגפת אנשים (מענטשענזייכע), וכאן הכוונה אבדון כולל כמו מגפה: (רכב) ואינו אומר זה חטא וזה לא חטא אלא הורג את כולה, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אך בנדפס גם בכ"י ספרדי חסר זה: (רכג) אלא בשעה שהדור מכעים לפניו הוא ממלט את הצדיקים, בנדפס בטעות בשעה שהדור מרעים לפניו הוא ממלא לצדיקים, ובכ"י ה' של אקספארד כתוב לנכון כמו לפנינו: (רכד) מהו מי לה' אלי, ר' שמעון בן יוחי אומר מי שלא נתן נזם לע"ז יבא אלי, במדרש במ"ר ובנדפס הלשון משונה קצת ושם האומר חסר, וכן חסר בילקוט גם בכ"י ספרדי: (רכה) שנאמר ויחלוש יהושע, מכאן עד שנאמר מני אפרים חסר בדפוס קאנסטאנטינא גם בדפוס וויניציא והוסיף המדפיס בדפוס מאנטובה: (רכו) מנה אפרים בלבו, בנדפס בטעות מנה אפרים בלבד, צ"ל בלבו: (רכז) ד"א מני אפרים, המלות האלה נשמטו בילקוט

לאביו ולאמו לא ראיתיו [וגו'] (דברים לג ט), ואף אני מקרבו ועושה אותו (רכח) פלמנטירין שלי, ואני מאמין להם ביתי וקדושתי שנאמר ואתה הפקד את הלוים וגו' (במדבר א נ), ומה שאמרתי לך אך את מטה לוי לא תפקוד (שם א מט), להוציאם מן הגזירה שאני עתיד לגזור על ישראל, אלא להם אני חולק כבוד גדול, שאתה מונה אותן לעצמן בדיבור פקוד את בני לוי (שם ג טו), ומה אם ללוים שנושאים את המשכן כיבדתי אותן, על אחת כמה וכמה בני קהת הנושאים את הארון, [שנאמר ומשמרתם הארון והשולחן והמנורה והמזבחות וכלי הקדש וגו'] (שם לא), לכך אמר להם אל תכריתו וגו', (רכט) אמר הקב"ה [מה אם בני קהת] בשביל שיראו אותי חלקתי להם כבוד [ולבניהם], כך כל מי שהוא מתיירא ממני [אני מכבדו], ואיני מכרית שמו מן העולם, (רל) ממי את למד, מיונדב בן רכב, שנאמר לא יכרת איש ליונדב בן רכב וגו' (ירמיה לה יט). ומה אם אותם שהיו גרים, על שעשו רצוני כך עשיתי להם, ישראל שהן עושין רצוני על אחת כמה וכמה לא יכרתו ולא ישמד שמם מלפני, אלא חיים וקיימים הם לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום (דברים ד ד):

חסלת פרשת במדבר

פרשת נשא

[א] **וידבר** ה' אל משה לאמר, דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם איש איש כי תשטה אשתו (במדבר ה יא יב). (א) ילמדנו רבינו מי שהיה מבקש לקנאות לאשתו כיצד היה מקנא לה, (ב) כך שנו רבותינו, המקנא לאשתו היה מוליכה לב"ד הגדול שבירושלים, ומאיימין עליה על דרך שמאיימין על עידי נפשות, ואח"כ מעלין אותה (ג) לשער המזרח, לשער (ד) ניקנור, ששם (ה) מטהרין את המצורעים, ומשקין את הסוטות, (ו) כהן היה מביא פיילי של חרס, ונותן לתוכה חצי (לוגמין) [לוג מים] מן הכיור, נכנס להיכל ופנה לימינו, ומקום היה שם אמה על אמה, וטבלא של שיש שם, וטבעת קבועה בה, מגביה ונוטל עפר מתחתיה, (ז) ונותן על המים, שנאמר ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן יקח הכהן ונתן אל המים (שם יז), (ח) והיה כותב את המגילה (ט) ואם לא שכב איש אותך וגו' (שם שם יט). מכאן שנו רבותינו שפותחין בדיני נפשות מתחילה לזכות, ועוד כותב ואת כי שטית וגו', יתן ה' אותך לאלה וגו' (שם שם כ כא), וכן שלמה אמר אשר יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלותו ובא אלה לפני מזבחך בבית הזה, ואתה תשמע השמים ועשית ושפטת את עבדיך להרשיע רשע לתת דרכו בראשו ולהצדיק צדיק לתת לו כצדקתו (מ"א ח לא לב). בפרשת סוטה הכתוב מדבר, שנאמר וכתב את האלות האלה (במדבר ה כג), ואתה תשמע השמים ועשית ושפטת את עבדיך להרשיע רשע לתת דרכו בראשו (מ"א שם), וצבתה בטנה ונפלה ירכה

הערות ותקונים

ילקוט במדבר שם: (רכח) פלמנטירין, כתב המוספי בערך פלמנטר המלה חציה יונית πολεμο וחציה רומית Notarius, פי' פולמי בלשון יוני צבא, ופי' נוטרין בלשון רומי סופר, כלומר סופר ממונה על אנשי הצבא (קריעגסשרייבער), ובילקוט סוף פ' במדבר פלטנטירין צ"ל פלמנטירין, ובלאו גרסם ממונה על ביתו: (רכט) אמר הקב"ה, זה מובא במדרש במ"ר סוף פ' במדבר אחר שנוסף שם מאמרים שלמים מאת המסדר:

(רל) ממי את למד, במ"ר שם, ועיין ספרי בהעלותך פסקא ע"ח, חזית פ"ב פסוק סמכוני באשישות:

(א) **ילמדנו** רבינו, מובא בילקוט נשא רמז תש"ד בשם התנחומא: (ב) כך שנו רבותינו, משנה סוטה ז' ע"א: (ג) לשער המזרח לשער ניקנור, וכן גירסת הב"ח במשנה, ופירש"י לשערי מזרח שער החיצון שבו נכנסין להר הבית ומשם לשער ניקנור הוא שער העליון שבחומה שבין עזרת ישראל לעזרת נשים: (ד) ניקנור, פירש"י אדם גדול היה והביא דלתות נחושת מאלכסנדריא של מצרים לאותו שער ונעשו בו נסים ונקרא על שמו: (ה) מטהרין את המצורעים, במשנה שם נאמר ג"כ ומטהרין את היולדות, וכן מובא גם בנדפס: (ו) כהן היה מביא פיילי של חרס, משנה סוטה ט"ו ע"ב, ובנדפס בטעות היה ממלא פיאלי, וצ"ל מביא פיאלי, ובמשנה שבגמרא פילי של חרס, ורש"ש שם הגאון הרי"ב במשנה שבמשניות פיילי, וכן הביא הערוך פיילי של חרס תרגום ספל פיילי, וגם ביוני φιαλη פי' כוס: (ז) ונותן על המים, במשנה ונותן כדי שיראה על המים: (ח) והיה כותב את המגילה, משנה סוטה י"ז ע"א: (ט) ואם לא שכב איש, צ"ל אם לא שכב

(במדבר ה כו), להצדיק צדיק לתת לו כצדקתו (מ"א ח לב), ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע (במדבר שם כח). ואם היתה טמאה (י) לא היתה מספקת לשתות עד שפניה מוריקות, ועיניה בולטות, והיא מתמלאת גידים, (יא) והכהן אומר הוציאוה הוציאוה שלא תטמא את העזרה, (יב) כשם שהמים בודקין את האשה, כך המים בודקים את האיש, (יג) שנאמר ובאו ובאו (שם כב ושם שם כד), כשם שאסורה לבעל כך אסורה לבועל, (יד) שנאמר ונטמאה ונטמאה, (טו) אבל אם שתת ונמצאת טהורה, אם היתה עקרה נפקדת, היתה למודה [להיות] יולדת כעורים יולדת יפים, שחורים יולדת לבנים, קצרים יולדת ארוכין, נקבות יולדת זכרים, שנאמר אם לא נטמאה האשה וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע (שם כח), אמר הקב"ה למשה כתוב פרשת סוטה, כדי שתהא יודעת איזה שם הכהן (טז) מוחק בשבילה, ומהו מיתה והיאך היא מתפרסמת, מנין (שנאמר) [ממה שקראו בענין] איש איש כי תשטה אשתו:

[ב] [**איש** איש כי תשטה אשתו]. (יז) אם יש לה זכות תולה לה שנה או שתים, (יח) ר' שמעון אומר אין זכות [תולה] במים [המרים], שאם אתה אומר כן, (יט) נמצאת (מדחה) [מדהה] את כל הנשים השותות, ומוציא לעז על הטהורות ששתו, לומר טמאות היו, (כ) אלא שהזכות תולה בהן, (כא) ר' מאיר אומר לעולם הזכות תולה במים המרים, אבל אם היתה טמאה, שוב אינה יולדת ומשבחת, ומתנוונה והולכת, לסוף מתה באותה מיתה:

[ג] [**איש** איש כי תשטה אשתו]. (כב) זש"ה שש הנה שנא ה' [ושבע תועבת נפשו] (משלי ו טז), ר' יוסי הגלילי אומר שבעה דרכים בסוטה הן אמורות, עינים רמות (שם שם יז), שהאשה הסוטה תולה עיניה לאיש אחר, וכן הוא אומר יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים (ישעיה ג טז), לשון שקר (משלי שם), שהיא נואפת עם איש אחר ומתעברת ממנו ומשקרת ואומרת לבעלה ממך אני מעוברת, וידים שופכות דם נקי (שם), שהנואף נכנס על מנת שאם יתפש יהרוג או יהרג. לב חורש מחשבות און (שם יח), שהנואף והנואפת אין מחשבותיהם בכל שעה אלא און, אימתי הם חוטאים, ואומרים זה לזה באיזה מקום באיזה שעה. רגלים ממהרות לרוץ לרעה (שם), בוודאי שממהרים לעשות את החטא. יפיח כזבים עד שקר (שם יט), שאם יתפשו הם מכזבים ומשקרים, ונשבעים ואומרים מסיהים היינו בדברים אחרים. ומשלח מדנים בין אחים (שם), שכל ישראל אחים הם, והנואף אשת חבירו בעלה שומע ושונאו, וזה אינו יכול לראותו, הוי ומשלח מדנים בין אחים, הרי שבעה דברים קשים (שהזנות) [שהסוטה] עושה:

[ד] (כג) **אמרו** רבותינו בשם ר' חנינא אביו של ר' אחא הנואף והנואפת עוברים על

הערות ותקונים

שכב, וע"ש במשנה ובהגהת הב"ח: (י) לא היית מספקת לשתות, משנה סוטה כ' ע"א: (יא) והכהן אומר, במשנה והם אומרים: (יב) כשם שהמים בודקין את האשה, משנה סוטה כ"ז ע"ב: (יג) שנאמר ובאו ובאו, בגמרא שם דף כ"ח ע"א מפרש אי וי"ו יתיר' דריש או ובאו ובאו יתירא דכתיבי בענינא, ובתנחומא הנדפס הביא שנאמר ובאו המים, יש לתקן שצ"ל שנאמר ובאו ובאו: (יד) שנאמר ונטמאה ונטמאה, עיין ברש"י במשנה שם, ובגמרא דף כ"ח ע"א, ועיין בספרי נשא פסקא ז' במאמר דרבי ישמעאל: (טו) אבל אם שתת ונמצאת טהורה אם היתה עקרה נפקדת, תוספתא ריש פ"ה וסוטה כ"ו ע"א: (טז) מוחק בשבילה, בנדפס מוחה בשבילה, אולם בכ"י ה' של אקספארד נאמר לנכון מוחק: (יז) אם יש לה זכות, משנה סוטה כ' ע"א, ובכ"י רומי חסר מכאן עד זש"ה שש הנה שנא ה': (יח) ר' שמעון אומר, משנה סוטה כ"ב ע"ב: (יט) נמצאת מדחה את כל הנשים השותות, במשנה הגי' מדהה אתה את המים בפני כל הנשים השותות: (כ) אלא שהזכות תולה בהן, במשנה אלא שתלתה להן זכות: (כא) ר' מאיר אומר, וכ"ה בכ"י רח"ס ובנדפס ובילקוט רמז תש"ד, אולם במשנה שם הגי' ר' אומר: (כב) זש"ה שש הנה, מובא בילקוט נשא רמז תש"ד ובילקוט משלי רמז תתקל"ח בשם התנחומא, ובנדפס נשא אות א' בטעות שנאמר שש הנה שנא ה' כאילו מוסב למעלה, והוא מאמר בפני עצמו, וכן מובא המאמר במדרש במ"ר פ"ט אות י"א: (כג) אמרו רבותינו בשם ר' חנינא, בכ"י רומי ורח"ס הגי' אמר רב במקום אמרו רבותינו, ובנדפס אמרו רבותינו בשם ר' הונא צ"ל בשם ר' חנינא, ובילקוט נשא שם נאמר לנכון אמרו רבותינו בשם ר' חנינא, וגם בכ"י ה' של אקספארד הגי' בשם ר' חנינא, ובנדפס בסוף המאמר נאמר לנכון אמרו לו לרבי חנינא, רק במקום אביו של ר' אחא כתוב בכ"י הזה אביו של ר' חייא בטעות, וראיתי המאמר הזה מובא ג"כ במדרש במ"ר פ"ט אות י"ב ושם

פא

עשרת הדברות, אמר להם על תשעה אנו מודים, (כד) אלא על השבת כיצד, על אנכי, שכל הנואף אשת חבירו כאילו כופר בהקב"ה, (כה) שנאמר כחשו בה' ויאמרו לא הוא (ירמיה ה יב). לא יהיה, שכתוב בו כי [אנכי] ה' אלהיך אל קנא (דברים ה ט), (כו) ושני פעמים אמור בסוטה ועבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו (במדבר ה יד), ולמה שני פעמים, שהוא מקנא להקב"ה ולבעלה, שנאמר כי מנחת קנאות הוא (שם שם טו), שהיא שתי קנאות. לא תשא את [שם] ה' אלהיך, שהוא נואף ונשבע על שוא שלא עשה. כבד את אביך, שהנואף עם הסוטה מתעברת ממנו, ואומרת לבעלה ממך אני מעוברת, והעובר גדול, ומכבד לפני בעלה, סבור שהוא אביו ואינו אביו, ועובר בשוק ומבזה את הנואף, שסבור שאינו אביו. לא תרצח, הנואף נכנס על מנת שאם נתפס או יהרוג או יהרג. לא תנאף, וודאי שהוא נואף. לא תגנוב, שהוא גונב מקור חבירו, וכן הוא אומר מים גנובים ימתקו וגו' (משלי ט יז). לא תענה ברעך, שמעידה עדות שקר [לבעלה] ואומרת ממך אני מעיברת. לא תחמוד בית רעך ולא תחמוד אשת רעך, שכל מי שחומד אשת חבירו ונואף עמה, חומד כל אשר לחבירו, כיצד כשהוא נואף עמה והולך לו, והיא יולדת ממנו, סבור בעלה שהוא ממנו בא, כשבא להיפטר מן העולם, סבור שאותו הבן שלו, וכותב לו (כז) דייתיקי מכל נכסיו, ומורישו כל מה שיש לו, ואינו יודע שאינו בנו, נמצא שהנואף חומד כל מה שיש לו לחבירו, (כח) אמרו לו לר' חנינא הרי אמרנו תשעה, [זכור את יום] השבת כיצד עובר עליו, אמר להם אני אומר לכם פעמים כהן שיש לו אשה כהנת, (כט) ישראל נואף בא עליה, והיא יולדת ממנו, סבורים בו שהוא בנו של כהן, ועומד התינוק ומשמש בבית המקדש, ועורך עצים ומעלה בשבת, ונמצא מחלל השבת, הרי עשרת דברות שהסוטה עוברת עם הנואף, ועליה אמר שלמה ומוצא אני מר ממות [את האשה אשר היא מצודים וחרמים] (קהלת ז כו), (ל) מהו מצודים, צדה בעולם הזה ולעולם הבא, (לא) וחרמים החרם הזה צד במים, ואינו צד ביבשה, אבל האשה צד בים וביבשה: (לב) ד"א ומוציא אני מר ממות. אם זכה אדם, מצא אשה מצא טוב (משלי יח כב), ואם לאו ומוציא אני מר ממות. את האשה (קהלת שם), כשהיא טובה אשת חיל מי ימצא (משלי לא י), וכשהיא רעה ומוצא אני מר ממות. טוב לפני האלהים ימלט ממנה (קהלת שם), (לג) זה יוסף, וחוטא ילכד בה (קהלת שם), זה זמרי. (לד) ד"א [טוב] זה בועז שהוא אומר לרות ליני הלילה (רות ג יג), וחוטא ילכד בה, זה שמשון. (לה) ד"א טוב

הערות ותקונים

הוא קצת בסגנון אחר, שאלו תלמידיו לרב הונא אחא אביו של ר' אחא למדתנו רבינו הנואף והנואפת עוברין על עשרת הדברות על התשעה אנו מכירים ועל השבת אין אנו מכירים: (כד) אלא על שבת כיצד, פי' על השבת כיצד עוברים, ובמדרש במ"ר שם ועל השבת אין אנו מכירים: (כה) שנאמר כחשו בה', כוונתו גם לרישא דקרא איש אל אשת רעהו יצהלו (ירמיה ה ח) כתוב מיד אחריו כחשו בה' וגו' (שם שם יב): (כו) ושני פעמים אמור בסוטה, ב' פעמים בפסוק י"ד ועבר עליו רוח קנאה או עבר עליו רוח קנאה. והסיום שהוא מקנא להקב"ה ולבעלה הוא בתוספתא סוטה פ"ב, ובספרי נשא פסקא ח', וברש"י עה"ת נשא ה' ט"ו: (כז) דייתיקי, מלה יונית διαθήκη שטר צוואה (טעסטאמענט): (כח) אמרו לו לרב חנינא, גם בכאן במדרש במ"ר בטעות אמרו לרב הונא וצ"ל לרב חנינא, ונמצא ג"כ נכון בנדפס, אף שבהתחלת המאמר כתוב בטעות בשם ר' הונא, אבל בכאן מובא נכון רב חנינא: (כט) ישראל נואף בא עליה, עיין זית רענן ועיין בהרד"ל במדרש במ"ר שם: (ל) מהו מצודים צדה בעולם הזה, מובא בילקוט קהלת רמז תתקע"ו בשם התנחומא: (לא) וחרמים, החרם הזה צד במים, כ"ה גם בילקוט נשא שם, אולם בילקוט קהלת הגי' המצודה הזו צד ביבשה ולא בים, והחרם הזה צד בים ולא ביבשה, אבל האשה צד בים וביבשה. ופה המקום להעיר במדרש במ"ר שם אחר המלות אבל האשה צדה במים וצדה ביבשה נמצא הוספה וליתא בתנחומא: לבה, שהיא תובעת בלבה, אסורים ידיה כו', ודורש סיפא דקרא מן ומוצא אני מר ממות, ולקוח מן קהלת רבה שם: (לב) ד"א ומוצא אני מר ממות, מכאן עד ד"א ומוצא אני מר ממות לא קולנית, נשמט בנדפס, גם בדפוס ראשון של קאנסטאנטינא, וכן ליתא בילקוט נשא רק בילקוט קהלת בשם התנחומא: (לג) זה יוסף כו' זה זמרי כו'. וכ"ה בילקוט קהלת שם, אבל במדרש קהלת פ"ז פסוק ומוצא אני הגי' זה יוסף, וחוטא זה פוטיפר, ויש לתקן כאן ע"פ המדרש קהלת, טוב לפני האלהים ימלט ממנה זה יוסף, וחוטא ילכד בה [זה פוטיפר, ד"א טוב זה פנחס וחוטא אשר ילכד בה] זה זמרי: (לד) ד"א [טוב] זה בועז, כן הוא בילקוט קהלת שם, וזה חסר במדרש קהלת: (לה) ד"א כו' זה פלטי, מובא בילקוט גם במדרש קהלת שם, רק בילקוט

סוא

לפני האלהים ימלט ממנה, (לו) זה פלטי, וחוטא ילכד בה, זה אבשלום: ד"א טוב לפני האלהים ימלט ממנה, (לז) מי שהוא רואה אשה סוטה ובורח ממנה, וחוטא ילכד בה, מי שהוא נתפס בה, לכך נאמר איש איש כי תשטה אשתו. (לח) ד"א ומוציא אני מר ממות, לא (לט) קולנית, ולא רגל רמה, ולא פרוצה בשחוק, זה דרך בנות ישראל, ואם היתה פרוצה באחת מהן, מתרה בה ע"פ שנים [עדים ואומר לה], מה ליך לשחק עם פלוני, מה ליך לדבר עמו, אם דיברה עד עכשיו מותרת לביתה ולאכול בתרומה, (מ) [נכנסה עמו בסתר ושהתה כדי טומאה אסורה לביתה ולאכול בתרומה]:

[ה] **והביא** את קרבנה עליה עשירית האיפה קמח שעורים (במדבר ה טו). (מא) למה מביאה קמח שעורים, לפי שנהגה עמו מנהג בהמה, לפיכך תביא קרבנה מאכל בהמה. [לא יצוק עליה שמן] (שם), למה לא יצוק עליה שמן, (מב) שהשמן אור וקרוי יצהר, וזו אהבה את האפילה, לפיכך לא יצוק עליה שמן, [ולא יתן עליה לבונה] (שם), למה לא יתן עליה לבונה, לפי שהלבונה זכר לאמהות הוא, (מג) [שנאמר] אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה (שה"ש ד ו), וזו פירשה מדרכיהם, לפיכך תהא מזכרת עון, ולא מזכרת זכות. ולקח הכהן מים קדושים בכלי חרש, ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן (במדבר ה יז), (מד) הוא נברא מן העפר, והיא נוצרה מן המים, לפיכך היתה נבדקת במים ובעפר אם טהורה היא כברייתה או לאו, ועוד למה נבדקת במים ובעפר, לפי שהן עדיה, (מה) שנאמר העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ (דברים ל יט): ד"א למה נבדקת במים [ובעפר], לפי שהאדם (יודע) [זורע] כמה זרעים בעפר, ואינו יודע מה הן, עד שהמים יורדים עליהם ומודיעין אם הם של בעל השדה, או מה שזרעו אחרים:

[ו] **ד"א** [איש] איש כי תשטה אשתו. (מו) זש"ה ועין נואף שמרה נשף לאמר לא תשורני עין (איוב כד טו), שכן הנואף אומר אין ברי' יודע בי, והקב"ה עיניו משוטטות בכל הארץ, ואומר אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו (ירמיה כג כד), כך דרך

הערות ותקונים

הוא כמו לפנינו וחוטא זה אבשלום, אולם במדרש קהלת וחוטא זה אמנון: (לו) זה פלטי, עיין סנהדרין י"ט, ויו"ר פכ"ג: (לז) מי שהוא רואה אשה סוטה, בילקוט קהלת הלשון משובש, ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו: (לח) ד"א ומוצא אני מר ממות לא קולנית, מכאן נמצא בנדפס רק המלות „ד"א" חסרים שם, ובכ"י רומי חסר מן ד"א זה עד ד"א כי תשטה אשתו זש"ה ועין נואף שמרה נשף, ונמצא לנכון גם בכ"י רא"ש: (לט) קולנית, פי' משמיע קולה ביותר (טרייערין): (מ) נכנסה עמו בסתר, חסר גם בכ"י רא"ש, והוספתי ע"פ תנחומא הנדפס, וגם נמצא בכ"י ה' של אקספארד (הוא כ"י מתנחומא הנדפס) וגם בכ"י ספרדי, ובמקום עד עכשיו מותרת לביתה שם הגי' מותרת לבעלה ולביתה: (מא) למה מביאה קמח שעורים, מובא בילקוט נשא רמז תש"ה, והליון תנחומא ברמז שלפניו מוסב גם על זה, ובשנה בספרי נשא פסקא ח' בשם ר' שמעון בן גמליאל, ובמשנה סוטה דף י"ד ע"א הוא בשם רבן גמליאל, ומובא גם ברש"י עה"ת (נשא ה' ט"ו): (מב) שהשמן אור וקרוי יצהר, ויצהר הוא מגזרת צהר וצהרים, ובמדרש במ"ר פ"ט אות י"ג שהשמן אורה לעולם שהכתוב קראו יצהר, וברש"י עה"ת הביא וז"ל שלא יהא קרבנה מהודר שהשמן קרוי אור והיא עשתה בחושך, פה הרכיב שני מאמרים יחד, המאמר הראשון שלא יהא קרבנה מהודר הוא מגמרא מנחות ו' ע"א, והמאמר השני הוא מתנחומא. ועיין במדרש במ"ר פ"ט אות י"ג שם שהביא בתחלה תני אמר ר' שמעון הוא דעת הראשונה, ואח"כ בשם ד"א דעת שניה: (מג) שנאמר אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה, במדרש במ"ר שם הר המור אלו אבות העולם, ואל גבעת הלבונה אלו האמהות, וכן הביא רש"י המאמר מתנחומא בפי' שם וז"ל שהאמהות נקראו לבונה שנאמר ואל גבעת הלבונה, והיא פירשה מדרכיהן: (מד) הוא נברא מן העפר והיא נוצרה מן המים, וכ"ה בכ"י רא"ש, (ובכ"י רומי חסר, עיין הערה ל"ח), ובתנחומא הנדפס (אות ד') גם בדפוס ראשון הגי' למה לוקח מים ועפר ובודקה מפני שתחלתה מן המים ומן העפר, ואדם נברא מן העפר והיא נבראת מן המים, לדעתי המלות „שתחלתה מן המים ומן העפר" נוספו לפרש והיא נבראת מן המים, ועיין ב"ר ריש פי"ד ותנחומא ריש נח, אמר ר' יוסי בן קצרת כאשה הזאת שהיא מקשקשת עיסתה במים ומגבהת חלתה מבינתיים כך בתחלה ואד יעלה מן הארץ ואח"כ וייצר ה', ועיין בירושלמי סוטה פ"ב ה"ב (דף י"ח ע"א), ולמה מים ועפר, מים ממקום שבאת, עפר למקום שהיא הולכת, ובילקוט נשא שם רמז תש"ה הלשון משובש, מפני שתחלתה מן הדם, צ"ל מן המים, ואח"כ במאמר לפני שהן עדים חסר „ד"א למה נבדקת במים ובעפר": (מה) שנאמר העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ השמים של מים הן, ב"ר סוף פ"ד וירושלמי ר"ה פ"ד והביא ראיה דכתיב המקרה במים עליותיו: (מו) זש"ה ועין נואף, מובא בילקוט נשא רמז תש"ה

של עוברי עבירה, משמרין שעה אפילה, שלא יראה אדם אותם, לכך נאמר עין נואף שמרה נשף, וכן גנבים משמרין שעת חושך, שנאמר חתר בחשך בתים (איוב כד טז), וכן הוא אומר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם [ויאמרו מי רואנו ומי יודענו] (ישעיה כט טו). קשה הגנב והנואף שמסלקין את השכינה, כביכול הקב"ה מלא העליונים והתחתונים, שנאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה' (ירמיה כג כד), ובמקום שבא הנואף לנאוף, הלא הקב"ה בכבודו שם, שנאמר מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו ג), והנואף אומר להקב"ה סלק עצמך ותן לי מקום לשעה הדבר קשה עד מאד כביכול הוא מלא רחמים ארך אפים, ונותן לו מקום, כי הוא ידע מתי שוא [וירא און ולא יתבונן] (איוב יא יא), ואומר וסתר פנים ישים (איוב כד טו), הוי ועין נואף שמרה וגו', ומה הקב"ה עושה וסתר פנים ישים, שם פנים של נואף באותו העובר, שנואף ונואפת אינן מבקשים שתתעבר, אלא שיעשו תאותן בלבד, והקב"ה מפרסמן בעולם, הוי וסתר פנים ישים, כדי שידעו הבריות ויאמרו בוודאי שפניו של זה דומין לפני נואף, שצר צורת העובר בדמות הנואף, הוי וסתר פנים ישים, לפיכך נקרא זימה, שהן כופרין שניהן ואומרין אין אנו יודעין מה אתם אומרין, והבריות אומרין אם כן (מז) זה מה הוא. אמר ר' יצחק קשה כח הנואף שהוא מרשל כח השכינה, כיצד העובר שהוא מתעבר מן האיש, הקב"ה צר צורתו לארבעים יום, שכך שנו רבותינו, לארבעים יום צורת העובר ניכר, לאחר ארבעים יום והנואף בא עליה והקב"ה עומד ותוהא ואומר של מי אצור, צורת האיש, או צורת [הנואף] כביכול צור ילדך תשי (דברים לב יח), (מח) יו"ד זעירא, תש ידי הצייר. (מט) אמר ר' אבהו למה הדבר דומה, לצייר שהוא צר איקונין של מלך, בא לגמור את הפרצוף, אמרו מת המלך, ועמד מלך אחר, כיון ששמע הצייר כך, נתרשלו ידיו, התחיל לומר מה אעשה באלו הסמנין אשר בידי אצור בצורת המלך הראשון, או בצורת המלך השני, התחיל תמיה, וכן האיש משמש עם אשתו, הקב"ה צר את העובר בדמות אביו, חזר הנואף ובא עליה הרי נתערבו הסמנין, שנאמר אלה וכחש ורצוח וגנוב ונאוף פרצו ודמים בדמים נגעו (הושע ד ב), מה עושה כביכול חוזר והופך את הצורה לדמות הנואף, הוי וסתר פנים ישים:

[ז] **איש** איש כי תשטה אשתו. (נ) שנו רבותינו אין המנאפין מנאפין עד שתכנס בהן (נא) רוח של שטות, שנאמר איש איש כי תשטה אשתו, למדנו לאשה, לאיש מניין, שנאמר נואף אשה חסר לב (משלי ו לב):

[ח] **איש** איש כי תשטה אשתו. זש"ה אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו וגו' (ירמיה כג כד), (נב) [אמר ר' בנימין ב"ר לוי] אמר הקב"ה אם יעשה אדם מעשה ואני לא אראנו, הרי כתיב עיני ה' (נג) המה (משוטטות) [משוטטים] בכל הארץ (זכריה ד י), ומה כתיב ואני לא אראנו, (נד) לא אראנו לבריות ואפרסם

הערות ותקונים

תש"ה בשם התנחומא, וכן בילקוט איוב רמז תתק"ט ד"ה ועין נואף, וחסר שם הגיון תנחומא, כי הגיון ב"ר הוא רק על המאמר בין שורותם יאהירו עד לא היה בהן תוחלת, והוא בב"ר פל"א אות ב'. ובנדפס אות ד' חסרים המלות „ד"א איש כי תשטה אשתו זש"ה". וכן נשנה המאמר במדרש במ"ר ריש פ"ט בקצת שינויים: (מז) זה מה הוא, דורש נוטריקון זימה זה מה. ובכ"י ה' של אקספארד הגי' והבריות אומרים ז"ה מ"ה ה"א: (מח) יו"ד זעירא, תש ידי הצייר, במ"ר שם, וכ"ה לנכון בילקוט נשא שם, אולם בילקוט איוב שם רמז התתק"ט בטעות אמר ר' זעירי כביכול תשו ידי הצייר, צ"ל כביכול צור ילדך תשי יו"ד זעירא תש ידי הצייר, ובוי"ר סוף פכ"ג יו"ד זעירא ולית בקרייה כוותה ר"ל אין דוגמתה במקרא: (מט) אמר ר' אבהו למה הדבר דומה, במ"ר שם וכן בוי"ר בסוף פכ"ג: (נ) שנו רבותינו, מובא בילקוט נשא רמז תש"ה, והגיון תנחומא ברמז תש"ד מוסב גם על זה, ומובא ברש"י עה"ת נשא ה' י"ב והוא מתנחומא: (נא) רוח של שטות, דרש תשטה מלשון שטות בשי"ן ימנית, וכן במדרש במ"ר פ"ט סוף אות ו' הביא תשטה כתיב בשי"ן לומר שאינה מזנה עד שיכנס בה השטות: (נב) אמר ר' בנימין בר לוי, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס, וחסר גם בנדפס ובילקוט נשא שם: (נג) המה משוטטות, תקנתי משוטטים, ובכ"י רומי ורח"ס הגי' הרי כתיב בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים, וכן עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ, הפסוק הראשון הוא במשלי ט"ו ג', ובפסוק השני צ"ל משוטטים. ובתנחומא הנדפס אות ה' מובא בטעות בכל מקום עיני ה' משוטטות בכל הארץ צופות רעים וטובים, גכן עיני ה' המה משוטטים. וכן במדרש במ"ר פ"ט אות ט' מובא עיני ה' המה משוטטות, ונמצא בדה"ב ט"ז ט' כי ה' עיניו משוטטות: (נד) לא אראנו לבריות, דרש אֶראנו כמו אַראנו

מעשיו, מהו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה' (ירמיה כג כד), אמר הקב"ה אני ממלא העליונים והתחתונים, לכך נאמר אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו: ד"א אם יסתר איש במסתרים. (נה) משל (לארביטקטון) [לארכיטקטון] יצא (קאטריקון) [קאטדיקון] על אותה מדינה (פי' עונש בלשון יון), התחילו בני המדינה מטמינים כספם וזהבם בתוך אותם המטמונים, אמר להם (הארביטקטון) [הארכיטקטון] אני בניתי את המדינה, ואני עשיתי את המטמונים, ממני אתם מטמינים, כך אמר הקב"ה למנאפים, ממני אתם מסתירים עצמכם, אם יסתר איש במסתרים, אני בראתי אתכם (נו) ועשיתי אתכם מחילים מחילים, (נז) [שנאמר] ותשכח אל מחוללך (דברים לב יח), לא מועיל לכם כלום מה שאתם מטמינים עצמיכם, לפי שאני ה' חוקר לב בוחן כליות ולתת לאיש כדרכיו כפרי מעלליו (ירמיה יז י), ואני הוא שמקרב אתכם למשפט, שנאמר וקרבתי (אתכם) [אליכם] למשפט (מלאכי ג ה), לפיכך אל תהיו טועים אחר יצר הרע, שלא תשטה אשתו של אחד מכם, כמה שנאמר איש איש כי תשטה אשתו:

[ט] ד"א איש איש כי תשטה. ללמדך שמועלת וכופרת בשנים, באיש של מעלה, ובאיש של מטה, באיש של מעלה, ה' איש מלחמה (שמות טו ג), ובאיש של מטה, זה אישה: ד"א איש איש כי תשטה אשתו. אמר לה הקב"ה באישך של מטה את משחקת, שמא בי [את יכולה (לשקר) [לשחק]], (נח) משל למה הדבר דומה, למי שהיה חבוש תוך שני בתים זו לפנים מזו, והיו שם שני שומרים, אחד בפנים ואחד בחוץ, פתח את הפנימי ויצא, ולא הרגיש בו השומר, בא לצאת מן החיצון, הרגיש בו תפשו, אמר לו באותו שבפנים שחקת, אבל בי אין אתה יכול לשחק, כך אמר הקב"ה לאשה המנאפת, באישך שחקת, אבל בי אין את יכולה לשחק, אבל אני יושב ומשחק על בריותי, שנאמר יושב בשמים ישחק (תהלים ב ד):

[י] ושכב איש אותה שכבת זרע (במדבר ה יג). (נט) פרט לקטן שאינו איש. [אותה] שכבת זרע, (ס) ששכבתה פוסלת, ואין שכיבה אחרת פוסלת אותה, (סא) מעשה בשתי

הערות ותקונים

אראנו, ובמדרש במ"ר פ"ט אות ט' כתוב מפורש לא אראנו קרי ביה אראנו לבריות. (נה) משל לארכיטקטון קאטריקון על אותה מדינה, והוסיף המעתיק פי' עונש בל"י, וזה הפי' לא נמצא בכ"י רומי ורח"ס, ובכ"י רומי משל לארביטקטין קאטריקוס, ובכ"י רח"ס משל לארכת וקטון קאדיקוס, ובכ"י ספרדי משל לארכיטקטון שהיה קאסרי קס, נשתבשה המלה מן קאטדיקס ונעשית קאסרי קס. ובמדרש במ"ר פ"ט אות א' משל לארכיקימין קטאדיקוס, ובילקוט נשא שם משל לארכיטקסן של מדינה, ובנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא הגי' משל לארפיסקטין קאטריקוס, ותיקן המדפיס ממאנטובה משל לארכיטיקטון שהיה קאטריקוס על מדינה, וכן הוא לנכון בילקוט ירמיה רמז ש"ה, ונמצא שם הלשון מתוקן, משל לארכיטקטון שבנה מדינה ועשה בתוכה מחילין ומערות ומטמוניות ואח"כ יצא קאטרקי על אותה מדינה. וזו נוסחא נכונה, ומזה נראה כי לפני בעל הילקוט בעת אשר סידר את ילקוטו נס' ירמיה היה לפניו כ"י אחר מאשר היה לפניו בעת אשר סידר פ' נשא. רק במקום קאטרקי צ"ל קאטדיקי. וכן היה לנכון לפני הרב בעל הערוך שהביא כן בשם הילמדנו בערוך ערך ארך ד' וז"ל: בילמדנו פ' סוטה אם יסתר איש במסתרים משל לארכיטקטון שבנה מדינה ובנה בתוכה מחילין מערות ומטמוניות, וכן בערך קטדיק הביא בסוטה ובילמדנו [צ"ל בילמדנו פ' סוטה] ואח"כ יצא קטדיקי על אותה מדינה. והוראת המלות ארכיטקטון פי' בל"י ἀρχιτέκτων ראש הבונאים (ארכיטעקט, בויאמייסטער), ופי' קטדיקי בל"י καταδικη עונש. והכוונה לארכיטקטון שבנה מדינה ואח"כ יצא גזירה שישלמו מס. ובמדרש במ"ר שם הגי' משל לארכיקיטין [צ"ל לארכיטקטון] קטאדיקוס על אותה מדינה, ובעל המוספי חשב שהוא מאמר אחר ממה שהביא הערוך בערך קטדיק הוסיף ערך קטדיקוס והביא את דברי המדרש במ"ר וכתב פי' גובה מעונש ומס. ועיין ב"ר ריש פכ"ד לארכיטקטוס שבנה את המדינה לאחר ימים נעשה גבאי. ובילקוט ישעיה רמז ש"ב בשם ב"ר לארכיסקטוס [צ"ל לארכיסקטוס] שבנה את המדינה, לאחר ימים נעשה גבאי טמיון. וראיתי בכ"י ה' של אקספארד הלשון משובש וכך נאמר שם לאפטקון דקא שארי מס על מדינה: (נו) ועשיתי אתכם מחילים מחילים, במדרש במ"ר שם נוסף אלו הלבבות והכליות: (נז) שנאמר ותשכח אל מחוללך, דרש נחוללך לשון מחילים: (נח) משל למה הדבר דומה, מובא גם במדרש במ"ר פ"ט אות ט': (נט) פרט לקטן שאינו איש, ספרי נשא פסקא ז', סוטה כ"ו ותוספתא סוטה פ"ה. ובנדפס פרט לקטן ולמי שאינו איש, וכן הביא רש"י בפירושו לתורה: (ס) ששכיבתה פוסלת ואין שכיבה אחרת פוסלת אותה, יבמות נ"ה ע"א, ולזה המאמר מתנחומא כוון רש"י נשא ה' י"ג, וזה שסיים שם כמעשה בשתי אחיות שהיו דומות זו לזו, והוא אשר כתוב מפורש לפנינו, וע"ש מה שהעיר ידידי הרב הגדול מהר"א בערלינער בזכור לאברהם: (סא) מעשה בשתי אחיות, מובא גם במדרש במ"ר פ"ט סוף אות ט', ומובא בילקוט נשא שם

אחיות שהיו דומות זו לזו, והיתה אחת נשואה בעיר אחת, ואחת היתה נשואה בעיר אחרת, ביקש בעלה של אחת מהן לקנאות בה, ולהשקותה מים המרים בירושלים, הלכה לאותה העיר שהיתה אחותה נשואה שם, אמרה לה אחותה מה ראיתם לבא בכאן, אמרה לה בעלי מבקש להשקות אותי, אמרה לה אחותה אני הולכת תחתיך ושותה, אמרה לה לכי, לבשה בגדי אחותה והלכה תחתיה, ושתתה מי המרים ונמצאת טהורה, וחזרה לבית אחותה, יצתה לקראתה שמחה וחבקה ונשקה, כיון שנשקה זו לזו, הריחה במים המרים, ומיד מתה, לקיים מה שנאמר אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ואין שלטון ביום המות וגו' (קהלת ח ח):

[יא] **ונעלם** מעיני אישה (במדבר ה יג), (סב) פרט לסומא, ד"א ונעלם מעיני אישה, (סג) שלא יהא בעלה רואה ומעמעם, ונסתרה (שם). עדיין לא שמענו שיעור לסתירה, (סד) ר' אלעזר אומר כדי חזרת דקל, ר' יהושע אומר כדי מזיגת הכוס, בן עזאי אומר כדי לשתותו, ר' עקיבא אומר כדי לצלות ביצה, ר' יהודה אומר כדי לאכול ג' ביצים זו אחר זו, ר' אלעזר בן פנחס אומר כדי לקשור גרדי את הנימא, חנן אומר כדי שתתן אצבעה לתוך פיה, פלימו אומר כדי לפשוט ידו על הסל ליטול ככר לחם, ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר, שנאמר כי בעד אשה זונה עד ככר לחם (משלי ו כו):

[יב] **ועד** אין בה (במדבר ה יג). (סה) אע"פ שאין לה עכשיו, יש לה לאחר זמן, כיוצא בדבר אתה אומר ותהי שרי עקרה אין לה ולד (בראשית יא ל), אע"פ שאין לה עכשיו, יש לה לאחר זמן, שנאמר וה' פקד את שרה וגו' (שם כא א), כיוצא בדבר אתה אומר, לא הגידה אסתר (אסתר ב י), אעפ"כ שלא הגידה לו עכשיו, הגידה לו לאחר זמן, שנאמר ומרדכי בא לפני המלך כי הגידה אסתר מה הוא לה (שם ח א), ואף כאן ועד אין בה, אע"פ שאין לה עכשיו, יש לאחר זמן, שנאמר והייתי עד ממהר [במכשפים ובמנאפים] (מלאכי ג ה):

[יג] **אמרו** רבותינו אשה שהיא מתיהדת עם בעלה, והוא משמש עמה, והיא נותנת עיניה באחר בשעת תשמיש, אין לה ניאוף גדול מזה, שנאמר האשה המנאפת תחת אישה [תקח את זרים] (יחזקאל טז לב), וכי יש אשה שמנאפת תחת בעלה, אלא זו שפגעה באיש אחד, ונותנת עיניה בו, והיא משמשת עם בעלה, ולבה עליו. שאל מלך הערביים את ר' עקיבא, אני כושי ואשתי כושית, וילדה לי בן לבן, אני הורגה שזינתה תחתי, א"ל יש לך צורות בתוך ביתך, א"ל הן, א"ל צורות ביתך לבנות או שחורות, א"ל לבנות, א"ל כשהיית עסוק עמה, נתנה עיניה בצורות, וילדה כיוצא בהם, ואם תמיה אתה על הדבר, למוד מצאנו של יעקב מן המקלות היו מתייחמות, שנאמר ויחמו הצאן אל המקלות וגו' (בראשית ל לט), והודה מלך ערביים לר' עקיבא. הוי כל אשה שמתייחדת עם בעלה בקדושה, סוף מעמיד ממנה בנים צדיקים, שכן מצינו בחנה, שנתייחדה עם בעלה בקדושה, לא קיפח הקב"ה שכרה, אלא נתן לה בן צדיק כמשה, שנאמר אם יעמד משה ושמואל לפני (ירמיה טו א), ואומר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו (תהלים צט ו), וכן אמרה חנה אל הנער הזה התפללתי ויתן ה' לי את שאלתי (ש"א א כז), למה שנזרע בקדושה, אמר הקב"ה בעולם הזה כל האומות תיעבתי אותם על שהם מזרע הטומאה, ובחרתי בכם שאתם מזרע אמת, שנאמר ואנכי נטעתיך שורק (כולו) [כלה] זרע אמת (ירמיה ב כא), וכתיב בך בחר ה' אלהיך (דברים ז ו), ואף לעתיד לבא איני בוחר אלא בכם שאתם זרע קודש, שנאמר לא יגעו לריק ולא ילדו לבהלה [כי זרע ברוכי ה' המה] (ישעיה סה כג):

הערות ותקונים

שם: (סב) פרט לסומא, ספרי נשא פסקא ז', במ"ר פ"ט, סוטה כ"ז: (סג) שלא יהא בעלה רואה ומעמעם, ספרי שם, ומובא במדרש במ"ר פ"ט אות י': (סד) ר' אלעזר אומר כדי חזרת דקל, עיין תוספתא סוטה פ"א ובגמרא סוטה דף ד' ע"א, וספרי נשא פסקא ז' ובמדרש במ"ר פ"ט אות י', (ובמדרש שם יש לתקן פלימו אומר במקום פנימון אומר), ויש חילוף בשמות האומרים: (סה) אע"פ שאין לה עכשיו יש לה לאחר זמן, מובא בילקוט נשא רמז תש"ו, והליון מרמז תש"ד מוסב גם על זה, וכן מובא במדרש במ"ר פ"ט אות י', ועיין מאמר הדומה קצת לזה בפסיקתא פיסקא עניה סוערה (דף קל"ה ע"א), אמר ר' לוי כל מקום שנאמר אין לה הוה לה, וכ"ה בפסיקתא רבתי פל"ג ובאיכה רבתי פסוק אין לה מנחם, ב"ר סוף פל"ח; וע"ש מה שהערותי

[יד] **וידבר** ה׳ [אל משה לאמר דבר אל אהרן ואל בניו לאמר] כה תברכו את בני ישראל (במדבר ו כב כג) . ילמדנו רבינו כהן בעל מום מהו שישא את כפיו , (סו) כך שנו רבותינו כהן שיש בידו מומין לא ישא את כפיו , (סז) ורבי היה שונה כהן שיש מומין בכולו לא ישא את כפיו , (סח) ר׳ יהודה אומר אף מי שהיו ידיו צבועים (סט) סטים או קוצה או פואה , לא ישא את כפיו , למה שדרך בני אדם להיות מסתכלין בו . (ע) ר׳ יהושע הגדול שונה אם רוב אנשי העיר מלאכתן בכך , מותר לו לישא את כפיו : כה תברכו , אמר הקב״ה מתחלה הייתי מברך בריותי , מכאן ואילך הרי הברכות מסורין לכם , אתם היו מברכין את בני לכך אמר הקב״ה למשה שיזהר את אהרן ואת בניו להיות מברכין את ישראל (עא) (שנאמר) [מנין ממה שקראו בענין דבר אל אהרן ואל בניו לאמר] כה תברכו :

[טו] [**כה** תברכו] . (עב) זש״ה השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך (דברים כו טו) , (עג) וכן דוד אומר ועתה הואל וברך את בית עבדך להיות לעולם לפניך וגו׳ (ומברכותיך) [ומברכתך] יבורך (עד) (את) בית עבדך לעולם (ש״ב ז כט) , (עה) אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה , רבש״ע לכהנים אתה אומר לברכנו , אין אנו צריכין אלא לברכתך , השקיפה ממעון קדשך מן השמים , אמר להם הקב״ה אע״פ שאמרתי לכהנים שיהיו מברכין אתכם , אני עומד עמהם ומברך אתכם , לפיכך הכהנים פורסין כפיהם , לומר שהקב״ה עומד אחרינו , וכן הוא אומר הנה זה עומד אחר כתלנו משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים (שה״ש ב ט) , (עו) משגיח מן החלונות מבין אצבעות של כהנים , מציץ מן החרכים , בשעה שפושטין את כפיהם , לכך נאמר כה תברכו :

[טז] (עז) **ד״א** כה תברכו . זש״ה הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה (שה״ש ג ז) ,

הערות ותקונים

שהעירותי בהערה י״ז בפסיקתא שם , ופה בתנחומא הביא גם פסוק אחד אשר כתוב בו מלת לא : (סו) כך שנו רבותינו , משנה מגילה כ״ד ע״ב : (סז) ורבי היה שונה כו׳ , זה ליתא במשנה והוא הוספה , ובכ״י רומי ורח״ס הגי׳ רבי אחד שנה כהן שיש בידיו מומין לא ישא את כפיו , ורבי אחר שנה כהן שיש בכולו מומין לא ישא את כפיו , ור״ל נוסחא אחת כהן שיש בידו מומין , ויש נוסחא כהן שיש מומין בכולו , פי׳ אפילו בכל הגוף : (סח) ר׳ יהודה אומר , מובא במשנה שם : (סט) סטים או קוצה או פואה , המלות או קוצה או פואה ליתא במשנה לפנינו , וצ״ל סטים והוא כמו אסטים , והמלה יונית ורומית isatis ἰσάτις עשב של צבעים , וכן קוצה ופואה מיני צבעונים , ולדעת הערוך קוצה ופואה אחד הם : (ע) ר׳ יהושע הגדול , כ״ה בכ״י רומי ורח״ס , אבל בנדפס ר׳ הושעיא הגדול , והוא ר׳ הושעיא רבה , ובגמ׳ מגילה דף כ״ד ע״ב מובא זה סתמי תנא אם רוב אנשי העיר מלאכתן בכך מותר , ובכ״י רומי ורח״ס אחר שסיים מותר לו לישא את כפיו נוסף „מהו אם היה רוב העיר כך כשם שיש כרכים עיירות צובעות ארגמן ורובן ידיהם צבועות״ ובמקום שיש כרכים הגי׳ בכ״י רומי שם שיש ברכים , ובכ״י ספרדי שיש בדרום , אולם בכ״י רח״ס שיש כרכים , ובנדפס נשמטו המלות „מהו אם היה רוב העיר כך״ ונשאר מחלה השנית כשם שיש בדרום עורות צבועות ארגמן ומבין ידיהם צבועות , ובכ״י ספרדי הוא כמו בנדפס , ונמצא שם גם מחצי הראשונה שנשמטה בנדפס , ויש לתקן כשם שיש בדרום עיירות שצובעים בהן ארגמן ורובן ידיהם צבועות , כמו שהוא נכון בכ״י ה׳ של אקספארד : (עא) שנאמר כה תברכו , תקנתי כמו שהוא בכ״י רומי ורח״ס ובנדפס : (עב) זש״ה השקיפה , מובא בילקוט נשא רמז תש״י בשם התנחומא : (עג) וכן דוד אומר , כ״ה גם בכ״י רומי וכ״י רח״ס , אולם בילקוט ובנדפס גם בכ״י ספרדי חסר זה : (עד) את בית עבדך , כ״ה בכ״י רח״ס , והסגרתי מלת „את״ וליתא בקרא , ובכ״י רומי הוא נכון בלי מלת את : (עה) אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה , מובא במדרש במ״ר פי״א אות ב׳ אמרו ישראל לפני הקב״ה : (עו) משגיח מן החלונות מבין אצבעות של כהנים , כ״ה בכל הכ״י ובמדרש חזית פ״ב פסוק משגיח מן החלונות ובפסיקתא פסקא החודש (דף מ״ט ע״א) , אולם במדרש במ״ר שם משגיח מן החלונות מבית כתפותיהם של כהנים מציץ מן החרכים מבין אצבעותיהם של כהנים , ועיין סוטה דף ל״ח ע״א במשנה במדינה נושאים כפיהם כנגד כתפותיהם ובמקדש על גבי ראשיהם , והעירותי שם הערה קי״א כי מאמר הפסיקתא מובא בשבלי הלקט כ״י ערוגה הראשונה סי׳ כ״ג , ובעל המנהיג ה׳ נשיאות כפים סי׳ ע״ה הביא המאמר בשם מדרש שה״ש , ועיין בערוך ערך חלון שהביא הפסיקתא , וע״ש שהביא שאלה לפני הגאונים , ועיין בטור או״ח סי׳ ק[..]ח ובמרן ב״י שם ובהרא״ש מגילה פ״ד סי׳ כ״א ובפסקי רקנטי סי׳ ל״ז שהביא ג״כ בשם ר׳ אליעזר ממיץ ורבינו יפים סמך מן המאמר שהבאתי ועיין במרדכי פ״ג במגילה . ובתנחומא הנדפס יש לתקן וכצ״ל משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים , (מה בין) [משגיח מן החלונות] מבין אצבעות של כהנים , מציץ מן החרכים בשעה שפושטין כפיהם : (עז) ד״א זש״ה הנה מטתו , מובא בילקוט שם נשא רמז תש״י בשם התנחומא , וכן מובא גם

בילקוט

וכי מה ראה שלמה לעסוק במטה, שאמר הנה מטתו, אלא אינו עסוק אלא במלך שהשלום שלו, (עח) הנה מטתו זה בית המקדש, ולמה נמשל בית המקדש למטה, אלא מה מטה הזאת אינה אלא לפריה ורביה, כך בית המקדש כל מה שהיה בתוכו היו פרין ורבין, (עט) שנאמר ויאריכו הבדים (מ"א ח ח), ואומר והזהב זהב פרוים (דה"ב ג ו), שהיה עושה פירות, וכן הוא אומר ויבן את בית יער הלבנון (מ"א ז ב), למה נמשל ליער, מה יער פרה ורבה, כך בית המקדש כל מה שהיה בתוכו היה פרה ורבה, לכך נאמר הנה מטתו. ששים גבורים (שה"ש ג ז), (פ) אלו ששים אותיות שבברכת כהנים, כולם אחוזי חרב (שם ח), שכל אחד ואחד שמו של הקב"ה נזכר בו, יברכך ה', יאר ה', ישא ה', (במדבר ו כד כה כו), איש חרבו על ירכו (שה"ש שם), מה ראה הירך להזכר כאן, אלא אפילו אדם רואה בחלומו החרב שלופה נתונה על צוארו וקוטע את ירכו, משכים בבקר והולך לבית הכנסת, מפחד בלילות (שם), מפחד שראה בלילות בחלומו, ורואה את הכהנים נושאים כפיהם, החלום רע מתבטל ממנו, לכך נאמר מפחד בלילות, לכך אמר הקב"ה למשה הזהר לאהרן ולבניו שיהו מברכין את בני, שנאמר כה תברכו [את בני ישראל]:

[יז] (פא) [ד"א כה תברכו]. אמר הקב"ה לשעבר הייתי זקוק לברך בריותי, ברכתי לאדם הראשון ולאשתו, שנאמר ויברך אותם אלהים וגו' (בראשית א כח), ברכתי לנח ולבניו, שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו (שם ט א), ברכתי לאברהם, שנאמר וה' ברך את אברהם בכל (שם כד א), אמר הקב"ה מכאן ואילך הרי הברכות מסורות לך, שנאמר והיה ברכה (שם יב ב), מה עשה אברהם הוליד שנים ישמעאל ויצחק ולא בירכן, משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו פרדס, נתנו לאריס, (פב) והיה בתוך אותו פרדס אילן אחד של סם חיים, ואילן אחד של סם המות, מורכב על גביו, אמר האריס אם אני משקה אילן של סם החיים, אילן של סם המות שותה, אמר האריס אני אעבוד ואשלים זמני, ומה שהמלך רוצה לעשות בפרדסו יעשה, המלך זה הקב"ה, והפרדס זה העולם, מסרו הקב"ה לאברהם, א"ל והיה ברכה, מה עשה אברהם, היו לו שני בנים, אחד צדיק ואחד רשע ישמעאל ויצחק, אמר אברהם אם אברך את יצחק ישמעאל מבקש שאברכנו והוא רשע, אלא אני בשר ודם, כשאפטר מן העולם, הקב"ה יעשה רצונו, כשנפטר אברהם, נגלה הקב"ה על יצחק ובירכו, שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (שם כה יא), ויצחק בירך את יעקב, ויעקב בירך לשנים עשר שבטים, שנאמר כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (שם מט כח), מכאן ואילך אמר הקב"ה הרי הברכות מסורות לכם, והכהנים יהיו מברכין את בני:

[יח] (פג) ד"א כה תברכו את בני ישראל. יברכך ה' וישמרך, עם הברכה השמירה, יברכך בשמיהה בעושר, וישמרך שתהא עושה מצות, יאר ה' פניו וגו', (פד) יעמיד ממך בנים בני תורה, שנאמר כי נר מצוה ותורה וגו' (משלי ו כג), יאר ה' פניו, יעמיד ממך כהנים שמאירים על גבי המזבח, שנאמר לא תאירו מזבחי חנם (מלאכי א י), ויחנך, (פה) שנה ר' חייא הגדול יחנה ה' אצלך, ד"א ויחנך, יעמיד ממך נביאים, שנאמר ושפכתי על בית (יהודה) [דוד ועל יושב ירושלים] רוח חן ותחנונים (זכריה יב י), ד"א ויחנך, יתן חנו עליך בכל מקום שאתה הולך, (פו) שנאמר ותשא חן וחסד (אסתר ב יז),

---

הערות ותקונים

בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ז ד"ה ד"א הנה מטתו וחסר שם הליון תנחומא: (עח) הנה מטתו זה בית המקדש, מובא במדרש במ"ר פי"א אות ג': (עט) שנאמר ויאריכו הבדים, והיה ע"פ נס, ועיין בתנחומא הנדפס תרומה אות י"א הקב"ה אומר למשה בדים שעשית לארון עתידים להאריך אחר תפ"ז שנה, שנאמר ויאריכו הבדים: (פ) אלו ששים אותיות שבברכת כהנים, מובא במדרש חזית פ"ג פ' הנה מטתו ובמדרש במ"ר שם, ואותיות של ג' פסוקים יברכך יאר ישא עולים במספר ששים: (פא) ד"א כה תברכו, אמר הקב"ה מובא בילקוט רמז תש"י בשם התנחומא ושנה ג"כ בב"ר פל"ט במ"ר פי"א תנחומא הנדפס לך סי' ד': (פב) והיה בתוך אותו פרדס אילן אחד של סם חיים, בנדפס דפוס מאנטובה השמיט המדפיס את סיום המאמר ורשם „וכו' לעיל פ' לך" אולם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא גם בכ"י ה' של אקספארד כתוב פה כל הענין כמו בכ"י שלפניו: (פג) ד"א כה תברכו עם הברכה השמירה, מובא בילקוט סוף רמז תש"י בשם התנחומא, וכן מובא במדרש במ"ר פי"א אות ו': (פד) יעמוד ממך בנים בני תורה, בספרי נשא פסקא מ"א ד"א יאר זה מאור תורה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור. ובמדרש במ"ר שם ד"א יאר זה מאור תורה שיאיר עיניך ולבך בתורה ויתן לך [בנים] בני תורה: (פה) שנה ר' חייא הגדול, גם זה מובא במדרש במ"ר שם: (פו) שנאמר ותשא חן וחסד,

ישא ה' פניו אליך, וכתוב אחר אומר אשר לא ישא פנים (דברים י יז), הא כיצד, (פז) עשה תשובה עד שלא יתחתם גזר דין ישא ה' פניו, כיון שנתחתם אשר לא ישא פנים. ד"א יברכך ה' וישמרך, עם הברכה שמירה, (פח) מלך בשר ודם יש לו אוהב בסוריא, והוא יושב ברומי, שלח המלך אחריו, עלה ובא אצלו, נתן לו מאה ליטרין של זהב, טענו יצא לדרך, נפלו עליו ליסטין, נטלו כל מה שנתן לו, וכל מה שהיה אצלו, שמא יכול לשומרו מן הליסטין, לכך נאמר יברכך ה' וישמרך. (פט) ד"א יברכך בממון, יברכך בבנים, וישמרך בבנות, שהנקיבות צריכות שמירה, וכן הוא אומר ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך (תהלים קכא ה). [יאר ה' פניו אליך], יאר לך מאור פניו, ואין יאר אלא היים, דכתיב באור פני מלך חיים (משלי טז טו), ואומר אל ה' ויאר לנו (תהלים קיח כז), וכן הוא אומר אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו (שם סז ב). ישא ה' פניו וגו', (צ) וכי הקב"ה נושא פנים לבריה, והכתיב אשר לא ישא פנים וגו', אלא אמר הקב"ה כשם שהם נושאים לי פנים, כך אני נושא להם פנים, כיצד כתבתי בתורה ואכלת ושבעת וברכת (דברים ח י), ואדם יושב הוא ובניו ובני ביתו ואין לפניהם כדי שביעה, ונושאין לי פנים, ומברכין ומדקדקין על עצמן (צא) עד כזית עד כביצה, לכך ישא ה' פניו אליך: כה תברכו [את בני ישראל] אמור להם. (צב) מלא, אמור להם לכהנים, לא מפני שאמרתי לכם שתהיו מברכים את ישראל, תהיו מברכין אותם (צג) באנגריא ובבהלות, אלא תהיו מברכין אותן בכוונת הלב, כדי שתשלוט הברכה בהם, (צד) לכך נאמר אמור להם:

[יט] ויהי ביום כלות משה (במדבר ז א). ילמדנו רבינו כמה דברים קדמו למעשה בראשית,

(צה) כך שנו רבותינו, שבעה דברים קדמו לעולם, ואלו הן, כסא הכבוד, והתורה, ובית המקדש, ואבות העולם, [וישראל], ושמו של משיח, והתשובה, ויש אומרים אף גן עדן וגיהנם. כסא הכבוד מנין, שנאמר נכון כסאך מאז מעולם אתה (תהלים צג ב), והתורה מנין, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח כב), בית המקדש מנין, שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה יז יב), האבות מנין, שנאמר כענבים במדבר מצאתי (את) [ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי] אבותיכם (הושע ט י), ישראל מנין, [שנאמרו] זכור עדתך קנית קדם (תהלים עד ב), שמו של משיח מנין, שנאמר לפני שמש ינון שמו (שם עב יז), תשובה מנין, שנאמר בטרם הרים יולדו (שם צ ב), וכתיב תשב אנוש עד דכא [ותאמר שובו בני אדם] (שם שם ג), גן עדן מנין, שנאמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם (בראשית ב ח), גיהנם מנין, שנאמר ערוך מאתמול

הערות ותקונים

בספרי שם ובמדרש במ"ר שם הביא כמה דתימא ויתן חנו בעיני שר (בראשית לט כא), ותהי אסתר נושאת חן (אסתר ב טו), ויתן אלהים חן את דניאל, ומצא חן ושכל טוב (משלי ג ד), והכתוב ויתן אלהים חן את דניאל לא נמצא במקרא, ובספרי ויתן אלהים את דניאל לחן ולחסד ולרחמים, מלת חן אצל דניאל ג"כ לא נמצא במקרא רק זה לשון הכתוב (דניאל א ט) ויתן אלהים את דניאל לחסד ולרחמים: (פז) עשה תשובה עד שלא יתחתם גזר דין, במ"ר שם וספרי פסקא מ"ב ומדרש שמואל פ"ז בהרחבת דברים: (פח) מלך בשר ודם יש לו אוהב בסוריא, מובא במדרש במ"ר פי"א אות ה': (פט) ד"א יברכך בממון, אחר זה נמצא הוספה בנדפס ובכ"י ה' של אקספארד ובכ"י הספרדי וכן במדרש במ"ר שם, וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ד"א יברכך ה' וישמרך, יברכך בממון שלא תהא עשוי במדינה פיאם ושלא תבא זימיא למדינה ויאמרו לך תן זהב, אלא יברכך ה' וישמרך ואח"כ מתחיל ד"א יברכך בבנים כמו לפנינו. ומלת פיאם הוא בטעות וצ"ל פסיאן בהיפך האותיות ופי' מס, ונמצא תמיד אצל זימיא שפי' ביוני ζημια מס ועונש, עיין פסיקתא פסקא בחדש השביעי הערה כ"ב והערה כ"ד: (צ) וכי הקב"ה נושא פנים, עיין בבלי ברכות דף כ' ע"ב: (צא) עד כזית עד כביצה, פרש"י עד כזית לר' מאיר עד כביצה לר' יהודה, דתנן (דף מ"ה ע"א) עד כמה מזמנין ר' מאיר אומר עד כזית ר' יהודה אומר עד כביצה: (צב) מלא אמור להם לכהנים, מובא גם במ"ר פי"א סוף אות ד', ולמאמר מהתנחומא כוון רש"י בפירושו עה"ת: (צג) באנגריא, היא מלה יונית ורומית ἀγγαρεια angariae פי' עבודה נעשה באונס, ובנדפס נשמטו איזה מלות, וכצ"ל לא מפני שאמרתי לכם שתהיו מברכין [את ישראל, תהיו מברכין] אותם באנגריא: (צד) לכך נאמר אמור להם, אחר זה הוסיף המדפיס ממאנטובה וליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י ה' של אקספארד: „בס"א אמור מלא ונקוד פתח (ר"ל קמץ) לומר שצריך אדם ליתן שלום לחבירו בפה מלא": (צה) כך שנו רבותינו, עיין ספרי עקב פסקא ל"ז מכילתא בשלח סוף פרשה ט' ועיין פסחים דף כ"ד ע"א, נדרים ל"ט ע"ב, ב"ר פ"א, שו"ט מזמור ע"ד פדר"א פ"ג, תד"א פל"א, מדרש משלי פ"ח, ילקוט בראשית רמז ד', ילקוט ירמיה רמז רנ"ח, ילקוט תהלים רמז תת"ס

תפתה (ישעיה ל לג), בא וראה בשעה שא"ל הקב"ה למשה שיאמר לישראל שיעשו לו משכן, א"ל הקב"ה למשה (צו) אמור להם לישראל כביכול לא בשביל שאין לי איכן לדור, אני אומר לכם שתעשו לי משכן, עד שלא נברא העולם הרי מקדשי בנוי למעלה, שנאמר כסא כבוד מרום מראשון וגו' (ירמיה יז יב), ושם היכל כסאי בנוי, שנאמר וה' בהיכל קדשו וגו' (חבקוק ב כ), וכן ישעיה אמר ואראה את (ה') [אדני] יושב על כסא רם ונשא (ישעיה ו א), ובשביל חיבתכם אני מניח בית המקדש העליון, שהוא מתוקן עד שלא נברא העולם, וארד ואשכון בתוככם, שנאמר [ועשו לי מקדש] ושכנתי בתוכם (שמות כה ח). (צז) אמר ר' יהודה בר סימון בשם ר' יוחנן זה אחד משלשה דברים ששמע משה מפי הגבורה והרתיע לאחוריו, בשעה שאמר לו ונתנו איש כופר נפשו (שם ל יב), אמר משה מי יוכל ליתן כופר נפשו, כתיב עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב ד), ועדיין אינו מגיע, שנאמר אח לא פדה יפדה איש (ו)לא יתן לאלהים כפרו (תהלים מט ח), א"ל הקב"ה איני מבקש לפי כחי, אלא לפי כחן, (צח) זה יתנו (שמות ל יג). [אמר ר' מאיר נטל הקב"ה כמין מטבע של אש מתחת כסא הכבוד והראה לו למשה זה יתנו כזה יתנו]. ובשעה שאמר את קרבני לחמי לאשי (במדבר כח ב), אמר משה מי יוכל להספיק לך קרבנות, אם אנו מקריבים כל חיתו יער, וכל עצי לבנון, אינן כדיי, שנאמר ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה (ישעיה מ טז), (צט) א"ל איני מבקש לפי כחי אלא לפי כחן, שנאמר ואמרת להם זה האשה אשר תקריבו לה' (במדבר כח ג), ולא שניהם בבת אחת, אלא את הכבש (ה)אחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים (שם שם ד), ובשעה שאמר לו ועשו לי מקדש (שמות כה ח), אמר משה [לפני הקב"ה] הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח כז), ואומר את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה' (ירמיה כג כד), ואומר השמים כסאי והארץ הדום רגלי (ישעיה סו א), ואנו יכולין לעשות לו מקדש, א"ל הקב"ה איני מבקש [לפי כחי], אלא לפי כחן, שנאמר ואת המשכן תעשה עשר יריעות (שמות כו א), כיון ששמעו ישראל כך עמדו ונתנדבו ברצון ועשו את המשכן, וכיון שעשו את המשכן נתמלא מכבודו, שנאמר ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וגו' (שם מ לה), אמרו הנשיאים הרי השעה שנקריב קרבנות בשמחה ששרתה שכינה בינינו, (ק) מנין (שנאמר) [ממה שקראו בענין] ויהי ביום כלות משה:

[כ] (קא) **ד"א** ויהי ביום כלות משה. (קב) זש"ה נוצר תאנה יאכל פריה (משלי כז יח), אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, אלא בכל מה שאדם יגע ונותן נפשו על הדבר אין הקב"ה מקפח שכרו, לכך נאמר נוצר תאנה יאכל פריה, רצונך לידע, שלמה בנה בית המקדש, (קג) שנאמר ויבן שלמה את הבית ויכלהו (מ"א ו יד), ובשביל שנתן דוד נפשו על בית המקדש שיבנה, שנאמר זכור ה' לדוד את כל ענותו, אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב, אם אבא (אל אהל) [באהל] ביתי אם אעלה על ערש יצועי

הערות ותקונים

ת"ם ותתמ"ז וילקוט משלי רמז תקמ"ב: (צו) אמור להם לישראל עד הרי מקדשי בנוי חסר בכ"י ספרדי ובנדפס: (צז) אמר ר' יהודה בר סימון, יען שהיה שנאמר ועשו לי מקדש, הביא הדרש הזה, ונשנה בפסיקתא פסקא שקלים (דף כ' ע"א) ופסקא את קרבני (דף ס"א ע"ב) ורבתי את קרבני פסקא ט"ז ובתנחומא הנדפס כי תשא אות י' ומדרש שו"ט מזמור נ"א, במדבר רבה פי"ב אות י"ג, אבל הלשון משונה שם. וכל המקומות שרשמתי הם בסגנון אחד, אולם בתנחומא הנדפס נשא אות י"א הוא כמו בכ"י שלפנינו, וזה לאות כי בעל המסדר מתנחומא ס' שמות הוא מסדר אחר מתנחומא מס' במדבר, כי תנחומא מס' שמות הוא הילמדנו שהיה לפני הערוך: (צח) זה יתנו, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס וכ"י ספרדי ובפסיקתא ובמקומות שרשמתי, וכ"ה בנדפס ובירושלמי שקלים פ"א ה"ו (דף מ"ו ע"א): (צט) א"ל הקב"ה איני מבקש לפי כחי, הוא בסגנון אחר בפסיקתא ובמקומות שרשמתי ע"ש: (ק) מניין ממה שקראו בענין, תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס: (קא) ד"א ויהי ביום כלות משה, בנדפס נוסף מאמר שלם כל אות י"ב המתחיל ויהי ביום כלות משה כלומר וי ביום כלות משה משל למלך עד סוף אות י"ב, וזה הוסיף המדפיס ממאנטובה, וליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י ה' של אקספארד ולא בכ"י ספרדי, והמדפיס הנ"ל יד פושטת מורה באצבע לומר כי הוספה היא ממנו, והוסיף זה מן מדרש במ"ר פי"ב אות ז'. ובעל מדרש במ"ר לקח זה מן פסיקתא רבתי פ"ה פסקא ויהי ביום כלות משה, והמדפיס הזה הביא בלשון משונה קצת: (קב) זש"ה נוצר תאנה, מובא בילקוט נשא רמז תשי"א בשם התנחומא: (קג) שנאמר ויבן שלמה את הבית ויכלהו, בנדפס

[וגו'], עד אמצא מקום לה' (תהלים קלב א ב ג ה), (קד) לא קיפה הקב"ה את שכרו, אלא הכתיבו על שמו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד (שם ל א), (קה) [לשלמה אינו אומר אלא לדוד], יפה אמר שלמה נוצר תאנה יאכל פריה, וכן אתה מוצא במשכן, (קו) שהכל נתנו את נפשם ועשו את המשכן, כל ישראל נתנדבו, הנשים טוו את העזים, וכן ויעשו כל חכם לב (שמות לו א), וכן (עשו) [ועשה] בצלאל ואהליאב (שם שם א), בשביל שנתן משה נפשו עליו שיעשה כשם שהראה לו הקב"ה בהר, שנאמר וראה ועשה (כתבניתם) [בתבניתם] וגו' (שם כה מ), והלך משה ונתן נפשו שלא יטעו, לכך כתיב על כל דבר ודבר כאשר צוה ה' את משה (שם לט א ה ז כו כט לא מג), וכן הוא אומר וירא משה את כל המלאכה וגו' ויברך אותם משה (שם שם מג), (קז) ומה ברכה ברכן, אמר להם תשרה שכינה במעשה ידיכם, אמר הקב"ה הואיל ומשה נתן נפשו על המשכן, (קח) איני כותבו אלא על שמו, שנאמר ויהי ביום כלות משה:

[כא] [ויהי ביום כלות משה]. (קט) זש"ה מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כד ה), אם אהליך למה משכנותיך, ואם משכנותיך למה אהליך, (קי) אלא מה טובו אהליך אלו אהלי משכנותיך, אל תהי קורא כן (קיא) אלא משכנותיך, א"ל הקב"ה למשה (קיב) אמור לישראל שיעשו לי משכן, שאם יחטאו שיהא מתמשכן על ידיהם, תדע לך שהוא כן, כשחטאו מה כתיב, שמע אלהים ויתעבר (תהלים עח נט), מה כתיב אחריו ויטש משכן (שילה) [שלו] אהל שיכן באדם (שם שם ס), זה המשכן שלא נעשה אלא שיהא מתמשכן על ישראל:

[כב] **ד"א** ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן וימשחם וגו'. כשמשחו חזר ומשח את כליו, ויקריבו נשיאי ישראל. אמרו הרי השעה שנקריב קרבנות בשמחה ששרתה השכינה בינינו, וכיון שראו שנעשה המשכן ולא היה [חסר] להם בו כלום, אמרו מה יש לנו להביא, הלכו והביאו עגלות, שיהו נושאים עליהם את המשכן, ומי נתן להם את העצה הזאת, שבטו של יששכר, שהיו חכמים וגבורים בתורה, שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים (דה"א יב לג), לפיכך זכו להקריב ביום השני, שנאמר ביום השני הקריב נתנאל בן צוער נשיא יששכר (במדבר ז יח), (קיג) למה בכל הנשיאים נאמר קרבנו, וכאן נאמר הקריב את קרבנו (שם שם יט), שעל פי הדבור הקריב, שביקשו שאר השבטים שיהו גדולים ממנו להקריב [תחלה], והכריעו אותו מן השמים, ונצטוה שבט יששכר להתקרב קרבן המזבח, ולהקריב קרבנו, תדע לך (קיד) שכן כתיב הקרב חסר יו"ד, שהיה רחוק ונתקרב לבא, וכל כך למה, על שהיו יודעים בתורה, שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים [וגו'], וכל אחיהם על פיהם (דה"א יב לג), ללמדך שכולם מסכימים הלכה על פיהם:

הערות ותקונים

בנדפס אות י"ג מובא בטעות ויבן שלמה את בית ה', ולא נמצא כן במקרא: (קד) לא קפח הקב"ה את שכרו, עיין תנחומא הנדפס ויחי אות ע"ו, אסתר רבה ריש פ"ג, מכילתא בשלח מסכתא דשירה פ"א: (קה) לשלמה אינו אומר, כ"ה בכ"י רומי ורח"ס, וגם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפיס ממאנטובה הוסיף וכי דוד חנכו והרי שלמה חנכו אלא לפי שנתן דוד נפשו עליו נקרא על שמו: (קו) שהכל נתנו את נפשם ועשו את המשכן, וכן הוא בנדפס בדפוס קאנשטאנטינא ובדפוס וויניציא אבל המדפיס ממאנטובה הגיה וכן אתה מוצא במשכן שאעפ"י שכל ישראל עשו אותו ונתנו נפשם ועשו את המשכן, יש לתקן כמו שהוא בכ"י ובדפוסים הראשונים, ולמאמר שלפנינו כוון רש"י בפירושו עה"ת נשא ז' א' ע"ש: (קז) ומה ברכה ברכן, ספרי פסקא קמ"ג, סדר עולם רבה פ"ו, במ"ר נשא פי"ב אות י': (קח) איני כותבו אלא על שמו, שנאמר ויהי ביום כלות משה, בנדפס (סוף אות י"ג) הוסיף המדפיס ממאנטובה הוי נוצר תאנה יאכל פריה, וכ"ה בכ"י ספרדי: (קט) זש"ה מה טובו אהליך, מובא במדרש במ"ר פי"ב אות י"ד קצת בסגנון אחר: (קי) אלא מה טובו אהליך אלו אהלי משכנותיך, כ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובנדפס הגי' אלו אהלים ומשכנותיך אל תהי קורא, ובמדרש במ"ר שם מה טובו אהליך זה אהל מועד שבמדבר ושבשלה ובנוב ובגבעון: (קיא) אלא משכנותיך, ר"ל אל תקרי מִשְׁכְּנֹתֶיךָ אלא מַשְׁכְּנוֹתֶיךָ: (קיב) אמור לישראל שיעשו לי משכן שאם יחטאו שיהא מתמשכן על ידיהם, מובא בערוך ערך משכן בשם הילמדנו והוא המאמר שלפנינו: (קיג) למה בכל הנשיאים נאמר קרבנו וכאן נאמר הקריב, עיין רש"י בפירושו עה"ת נשא ז' י"ח: (קיד) שכן כתיב הקריב חסר י', מובא בילקוט נשא רמז תשט"ו בשם התנחומא, ועיין ברש"י שם שכתב לכך אמר הקרב חסר יו"ד שהוא

משמע

[כג] ד"א ויהי ביום כלות. (קטו) זש"ה היטיבה ברצונך את ציון [וגו', אז תחפוץ זבחי צדק וגו'] (תהלים נא כ כא), (קטז) לפי שבעולם הזה הקריבו קימעא, שנאמר ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו (במדבר ז יב), מה הקריב את קרבנו קערת כסף אחת, כף אחת, פר אחד, איל אחד, כבש אחד, שעיר עזים אחד, ולזבח השלמים בקר שנים, הרי כל הקרבן, למה הדבר דומה, (קיז) למלך שיצא לדרך, והיו מביאין לפניו סעודה, לפי הדרך ולפי הפונדק, אמר להם המלך, כך אתם מכבדין אותי, (קיח) כך אתם נוהגים לי, (קיט) ואיני מלך, ואיני שולט בעולם, אמרו לו אדונינו המלך, בדרך אנו נותנין לפי הדרך ולפי הפונדק הכנסנו לך, אלא נכנס למדינה, וכשתכנס לפלטרין שלך, אתה רואה במה אנו מכבדין אותך, כך כשהוקם המשכן, הקריבו לו הנשיאים דורון, כף אחת פר אחד איל אחד כבש אחד שעיר עזים אחד, אמר להם הקב"ה כך הוא כבודי, אמרו לו רבון העולמים במדבר אנו נתונין, ולפי המדבר הקרבנות לפניך, אלא כשתכנס לפלטרין שלך, אתה רואה כמה פרים נקריב לפניך, שנאמר היטיבה ברצונך וגו' אז יעלו על מזבחך וגו' (תהלים שם), ולא פר אחד. וכן אתה מוצא בשלמה [כשבנה] בית המקדש, ביקש להקריב לחנוכת בית המקדש, ראה מה כתיב שם, ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה' בקר עשרים ושנים אלף וצאן מאה ועשרים אלף, (מ"א ח סג), וכן בימי עזרא מה כתיב שם, והקריבו לחנוכת בית אלהא (דנא) [דנה] תורין מאה דיכרין מאתן אמרין ארבע מאה וגו' (עזרא ו יז), הוי היטיבה ברצונך את ציון וגו':

[כד] (קכ) ד"א ויהי ביום כלות משה. (קכא) רבי אומר כל מקום שנאמר ויהי (קכב) [דבר חדש הוא, (קכג) ורשב"י אומר כל מקום שהוא אומר ויהי] דבר שהיה ופסק להרבה ימים, וחזר להיות לכמות שהיה, (קכד) זש"ה באתי לגני וגו' (שה"ש ה א), בשעה שברא הקב"ה העולם, (קכה) התאוה שיהא לו דירה בתחתונים, כשם שיש לו בעליונים, קרא את אדם וצוהו ואמר לו מכל עץ הגן אכול תאכל, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו (בראשית ב טז יז), ועבר על ציוויו, א"ל הקב"ה כך נתאויתי, כשם שיש לי דירה בעליונים, כך יהא לי בתחתונים, ודבר אחד צויתי אותך, ולא שמרת אותו, מיד סילק הקב"ה שכינתו לרקיע, מנין שנאמר וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום (שם ג ח), [וכיון שעברו את ציוויו סילק את שכינתו לרקיע הראשון], (קכו) עמד קין והרג את הבל, מיד סילק שכינתו מרקיע הראשון לרקיע השני,

הערות ותקונים

משמע הקרב לשון צווי שמפי הגבורה נצטוה הקרב: (קטו) זש"ה היטיבה ברצונך את ציון, מובא בילקוט נשא רמז תשי"ד בשם התנחומא וכן בילקוט מלכים רמז קצ"ב ד"ה ויזבח ג"כ בשם התנחומא, וכן מובא במדרש במ"ר ריש פי"ג, ובילקוט שם נרשם בצדו תנחומא ובמדבר רבה, והציון במדבר רבה הוא אחד המגיהים לציין, אבל הציון הזה אינו מבעל הילקוט: (קטז) לפי שבעולם הזה הקריבו קימעא, בעל מסדר מן במ"ר הביא לפי שבמדבר בהקמת המשכן הקריבו לחנוכת המזבח קמעה: (קיז) למלך שיצא לדרך, במ"ר שם ומדרש וי"ר פ"ז אות ב' מובא ג"כ המשל בשינויים קצת: (קיח) כך אתם נוהגים לי, כ"ה גם בנדפס, ובילקוט שם כך אתם נוהגים בי כבוד, ובמדרש במ"ר שם כך אתם נותנים לי: (קיט) ואיני מלך ואיני שולט, בתמיה: (קכ) ד"א ויהי ביום כלות משה רבי אומר כו', מכאן עד אימתי ביום שהוקם המשכן ויהי ביום כלות משה (סוף אות כ"ו) נכתב בכ"י הזה בצד הגליון, ואות כ"ד נמצא לנכון בכ"י רומי וכ"י רה"ס וגם בנדפס ובכ"י ה' מאקספארד בגוף הכ"י. אבל כל אות כ"ה וכ"ו ליתא בכ"י רומי ובכ"י רה"ס, ונמצא גם בנדפס אות כ"ה ואות כ"ו, וכן בכ"י ספרדי, רק בנדפס ובכ"י ספרדי הוא אחר אות כ"ז לפנינו: (קכא) רבי אומר, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובנדפס הגי' רב אמר, ובכ"י ה' של אקספארד אמרו כל מקום שהוא אומר, וגם נמצא המאמר בשינוי קצת בפסיקתא רבתי פסקא ויהי ביום כלות משה סי' ח', וגם במ"ר פי"ב אות ו', והגי' שם רב אמר, וע"ש הלשון ברחבה, ובעל מדרש במ"ר לקח דבריו מן הרבתי: (קכב) דבר חדש הוא, הוספתי כמו שהוא לנכון ובכ"י רומי וכ"י ספרדי, ובכ"י ה' של אקספארד ובנדפס, והשמיט המעתיק מן דבר עד דבר, וכן חסר גם בכ"י רה"ס: (קכג) ור' שמעון בן יוחי אומר, כ"ה בכ"י רומי, ובפסיקתא רבתי ובמדרש במ"ר, ובנדפס הגי' ר' שמעון אומר, אולם בכ"י ה' של אקספארד נאמר לנכון ר' שמעון בן יוחאי אומר: (קכד) זש"ה באתי לגני, עיין במדרש חזית ריש פ"ה, ב"ר פי"ט אות ז', ופסיקתא רבתי שם, תנחומא פקודי אות ו' ובמדרש במ"ר שם, גם במדרש במ"ר פי"ג סוף אות ב', ובפסיקתא דרב כהנא ריש פסקא א' מבואר הפרשה באריכות: (קכה) התאוה שיהא לו דירה, בכ"י רומי הגי' אמר ר' שמואל בר אבא נתאוה הקב"ה שיהא לו דירה כו', ובכ"י רה"ס הגי' אמר ר' שמואל בר חמא, ובנדפס אמר ר' שמואל בר נחמן: (קכו) עמד קין,

(קכז) עמדו דור אנוש והיו עובדי ע"ז, שנאמר אז הוחל לקרא בשם ה' (בראשית ד כו), וסילק שכינתו מן השני לשלישי, עמדו דורו של מבול, וכתיב בהם ויאמרו לאל סור ממנו (איוב כא יד), מיד סילק שכינתו מן הרקיע השלישי לרביעי, עמדו דור הפלגה אמרו לא כל הימנו, לבור לו את העליונים, וליתן לנו את התחתונים, מה אמרו, הבה נבנה לנו עיר (בראשית יא ד), ומה עשה להם הקב"ה, ויפץ ה' אותם משם (שם שם ח), עמד וסילק שכינתו מן הרקיע הרביעי לחמישי. עמדו הסדומיים מה כתיב בהם, ואנשי סדום רעים וחטאים [לה' מאד] (שם יג יג), רעים זה לזה, וחטאים בגילוי עריות, לה' בע"ז, (קכח) מאד בשפיכות דמים, מיד סילק שכינתו מן הרקיע החמישי לששי. עמדו הפלשתים והכעיסו להקב"ה מיד סילק שכינתו מרקיע הששי לשביעי. אמר הקב"ה שבעה רקיעים בראתי ועד עכשיו יש לרשעים לעמוד, מה עשה הקב"ה קיפל כל דורות הרשעים והעמיד לאברהם אבינו, כיון שעמד אברהם אבינו (קכט) ועשה מעשים טובים, מיד ירד הקב"ה מרקיע השביעי לששי, עמד יצחק ופשט צווארו על גבי המזבח, וירד מרקיע הששי לחמישי, עמד יעקב וירד מן החמישי לרביעי, עמד לוי והיו מעשיו נאים וירד מן הרביעי לשלישי, עמד קהת וירד מן השלישי לשני, עמד עמרם והורידו מן השני לרקיע הראשון, עמד משה והוריד את השכינה, אימתי כשהוקם המשכן, אמר הקב"ה באתי לגני (קל) לדבר שהייתי מתאוה לי, וזה הוא ויהי ביום כלות משה, מכאן אמר ר' שמעון בן יוחאי אין ויהי אלא דבר שהיה ונפסק להרבה ימים וחזר לכמות שהיה:

[כה] (קלא) [ויהי ביום כלות משה]. אמר ר' יהודה בר סימון יום שהוקם המשכן נכנס משה, והיה שומע קול הדר, קול נאה, קול משובח, אמר משה אשמעה מה ידבר האל ה' (תהלים פה ט), בקושי הוא מדבר, ברחמים הוא מדבר, אשמעה מה ידבר האל ה', א"ל הקב"ה משה שלום אני מדבר, אין בלבי על בני, שנאמר כי ידבר [שלום אל עמו ואל חסידיו ואל ישובו לכסלה (שם), וכתיב בתריה אך קרוב ליראיו

הערות ותקונים

בנדפס אות ס"ז קצר המדפיס ממאנטובה והג"ה וכו' לעיל מ"ט ע"ד, והוא פקודי אות ו', אולם נמצא כל המאמר על מקומו לנכון בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י הספרדי, ובדפוס ווירונא ודפוס פראנקפורט הלכו אחר המדפיס ממאנטובה כעורים באפלה והניחו כמו שהג"ה המדפיס המאנטובי „דף מ"ט ע"ד" אף כי הדפים משונים הם ולא נדפסו דף על דף כהוצאת תנחומא המאנטובי: (קכז) עמדו דור אנוש, עיין מה שהערותי בפסיקתא פסקא א' הערה כ"ב על השינויים במדרשים: (קכח) מאד בשפיכות דמים, בנדפס בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא, (והמדפיס ממאנטובה השמיט זה וקצר בלשונו, עיין הערה קכ"ו) ראיתי הגי' ויש אומרים מאד דם שפיכות דמים. והלשון קטוע, ונמצא לנכון בכ"י ספרדי וכצ"ל [מאד שהיו מכוונים וחוטאים] ויש אומרים מאד דם שפיכות דמים: (קכט) ועשה מעשים טובים, בנדפס סיגל מעשים טובים: (קל) לדבר שהייתי מתאוה לי כו', הסיום הזה ליתא בנדפס, ונמצא לנכון גם בכ"י ה' של אקספארד: (קלא) ויהי ביום כלות אמר ר' יהודה בר סימון, בכ"י רומי וכ"י רח"ס כל המאמר הזה מאות כ"ה וגם המאמר מאות כ"ו הוא אחר הסיום של המאמר מאות כ"ז, ולעיל הבאתי בהערה ק"כ כי בקובץ שלפנינו נמצא בלדו הוספה כל אות כ"ד ואות כ"ה ואות כ"ו, לכן הנחתי פה כמו שהוא נרשם שם בלדו על הגליון, אף כי בכ"י רומי ורח"ס אות כ"ה וכ"ו מובאים אחר אות כ"ז, ובכ"י שלפנינו אשר נרשם בלדו חסרים בשולי היריעה איזה שורות מסוף אות כ"ה והתחלת אות כ"ו, והוספתי בפנים את הנחסר, ובתנחומא הנדפס נמצא המאמר מן אות כ"ה ומן אות כ"ו גם כן אחר אות כ"ז, וכל המאמר מן אות כ"ד אשר נוסף בלדו נמצא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ודע כי בנדפס הוסיף המדפיס ממאנטובה כל אות י"ז י"ח י"ט כ' כ"א כ"ב ולקח כל זה מן פסיקתא רבתי פסקא ה', גם הוסיף כל אות כ"ד, ועיין במבוא במאמרי אודות דפוס מאנטובה. והמאמר שלפנינו המתחיל אמר ר' יהודה בר סימון נמצא גם בנדפס אות כ"ה, וכ"ה לנכון בכ"י החמישי של אקספארד ובכ"י הספרדי, והוא מגוף התנחומא, ואיננה הוספה מן המדפיס ממאנטובה, ובוודאי היה לפני המסדר הזה ג"כ בתנחומא כ"י שלנו, רק נשמט בכ"י רומי ורח"ס, וכל המאמר נמצא בפסיקתא רבתי פ"ה אות י"א, רק נלקה שם בחסר, ובמאמר שהיה משה עומד והיה הדיבור בא לתוך אזנו כמין סילון נמצא במדרש במ"ר ריש פ' י"ב הלשון מתוקן ובהשלמה, אמר רב יהודה בר רב סימון באותה שעה שמע משה קול נאה וקול משובח לשעבר היה משה עומד והיה הדיבור בא לתוך אזנו כמין סילון, והוא המאמר שלפנינו, רק בעל פסיקתא רבתי העתיקו בהרחבת לשון כדרכו, ומן הפסיקתא רבתי נובע אל המדרש במ"ר אשר לקח הרבה מאמרים מן הרבתי. וגם לפני בעל ילקוט היה המאמר בתנחומא שלפנינו, כי בתהלים רמז תתל"ד על הכתוב אשמעה מה ידבר האל, ציין בלדו תנחומא, והוא בתנחומא שלפנינו פ' נו אות ו'. ואח"כ הביא ד"א אמר ר' יהודה ב"ר סימון יום שהוקם

ישעו וגו' (תהלים פה י), אימתי ביום שהוקם המשכן, (קלב) [דאמר ר' יהושע הכהן בשם ר' אליעזר], שעד שלא הוקם המשכן היה תחרות בין הקב"ה לישראל, וביום שהוקם המשכן נעשה שלום, שנאמר כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו ואל ישובו לכסלה, (קלג) אמר ליה רשב"ל מה לי ללמוד מספר תהלים, דבר תורה הוא, ואפי' במקומה אינה חסרה כלום, מה כתיב למעלה מן הענין, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום, אימתי ביום שהוקם המשכן] :

[כו] [ויהי ביום כלות. (קלד) אמר ר' ברכיה הכהן ברבי] שעד שלא הוקם המשכן שעמדו ישראל לפני הר סיני רמזן הקב"ה ואמר להם כשאבוא אליכם אני בא טעון ברכות, אמר ר' ברכיה הכהן ברבי, האנוש מאלוה יצדק וגו' (איוב ד יז), (קלה) יעקב כשהלך אצל פרעה, לא יצא מאצלו עד שברכו, (קלו) ומה ברכו, א"ל יעלה נילוס לרגלו, מנין שנאמר ויברך יעקב את פרעה (בראשית מז ז), ואני כשאבוא אליכם אבוא טעון ברכות, ואיכן רמזה להם בסיני, שנאמר מזבח אדמה תעשה לי וגו' אבוא אליך וברכתיך (שמות כ כד), וכשבא אליהם ברכן, שנאמר יברכך וגו', אימתי ביום שהוקם המשכן, ויהי ביום כלות משה :

[כז] (קלז) ד"א ויהי ביום כלות משה, אמר ר' יוחנן מהו ביום כלות, לשון כילוי, (קלח) ביום שהוקם המשכן נתכלו המזיקין מן העולם, שעד שלא הוקם את המשכן היו מזיקין מצויין בעולם, כשהיה משה עולה בהר, (קלט) היה אומר המזמור הזה, יושב בסתר עליון (תהלים צא א), (קמ) שישב בסתרו של הקב"ה, בצל שדי יתלונן (שם), (קמא) שלן שם ק"כ יום, אומר לה' מחסי (שם ב), (קמב) שהוא מחסי ועשו לי כהומה, אלהי אבטח בו (שם), א"ל הקב"ה בי במחת, [חייך] אני עומד לך, כי הוא יצילך מפח יקוש (שם ג), [מהו מפח יקוש], (קמג) ממצודתו של צייד, תחת כנפיו תחסה צנה וסוחרה

הערות ותקונים

שהוקם המשכן נכנס משה והיה שומע קול הדבר כו', והוא המאמר שלפנינו בפ' נשא, והליון תנחומא בראש המאמר מוסב גם על זה : (קלב) דאמר ר' יהושע הכהן בשם ר' אליעזר, כן הוספתי כמו שהוא בנדפס, והמלות דאמר ר' יהושע הכהן בשם ר' אליעזר ליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובפסיקתא רבתי שם, גם במדרש במ"ר שם נמצא עוד מאמר בשם ר' ברכיה הכהן בשם ר' יהודה בר סימון, ואח"כ מובא בפסיקתא רבתי ד"א כי ידבר שלום אמר ר' יהושע הכהן בר נחמיה כך אמר ר' אלעזר עד שלא הוקם המשכן כו', והוא המאמר שלפנינו, וגם במדרש במ"ר ליתא, ובפסיקתא דרב כהנא פסקא א' (דף ז' ע"א) מובא זה בשם ר' יוחנן, ע"ש בהערה קי"ח : (קלג) אמר ליה רשב"ל, הוא ר"ת ר' שמעון בן לקיש, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובפסיקתא רבתי הגי' אמר ריש לקיש : (קלד) אמר ר' ברכיה הכהן ברבי, הוא בנדפס אות כ"ו ומובא גם במדרש במ"ר פי"ב אות ב', ובמדרש שם מתחיל במאמר של ר' ברכיה שלאחריו, ומאמר הראשון מר' ברכיה השמיט, ונמצא לנכון בנדפס, ובפסיקתא רבתי סוף פ"ה נמצא בסגנון אחר, אמר ר' יהושע בן לוי אמר הקב"ה לישראל כשיעשו את המשכן שהוא נותן להם את הברכות כו'. ובעל מסדר ממדרש במ"ר שם החל כלשון התנחומא בשם ר' ברכיה, ואח"כ הביא כלשון הרבתי בשם ר' יהושע בן לוי והרכיב שניהם יחד ע"ש, וזה לאות כי הפסיקתא רבתי היה לו למקור ובסוף המאמר אחרי המלות אימתי ביום שהוקם המשכן ויהי ביום כלות משה סיים הא למדנו שאין אדם לדיק יותר מן האלהים הוי האנוש מאלוה יצדק לאו אלא גם הקב"ה ברך ישראל בביאתו אצלם, לכך נאמר יברכך ה' וישמרך וסמך לו ויהי ביום כלות וגו', ע"כ והוא הוספה מן המסדר : (קלה) יעקב כשהלך אצל פרעה, מובא בילקוט איוב רמז תתצ"ז בשם התנחומא : (קלו) ומה ברכו א"ל יעלה נילוס לרגלו, לזה המאמר כוון רש"י בראשית מ"ז י' מה ברכה ברכו, שיעלה נילוס לרגלו, והוסיף רש"י וכתב לפי שאין מצרים שותה מי גשמים אלא נילוס עולה ומשקה ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא על נילוס והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ, וסיים „תנחומא" : (קלז) ד"א ויהי ביום כלות משה, אמר ר' יוחנן, בכ"י רומי וכ"י רח"ס הוא לפני אות כ"ה אחר כלות אות כ"ד, ובנדפס הוא באות כ"ג, ובפסיקתא רבתי פ"ה אות י' ובמדרש במ"ר פי"ב אות ג', ומדרש תהלים מזמור צ"א, ועיין עוד בפסיקתא דרב כהנא פסקא א' (דף ו' ע"ב) מובא בשם ר' אלעזר ור' יוחנן, וע"ש בהערה קי"ג : (קלח) ביום שהוקם המשכן נתכלו המזיקין מן העולם, עיין בפסיקתא שם הערה קי"ד מה שהבאתי בשם שבלי הלקט כ"י : (קלט) היה אומר המזמור הזה, עיין בפסיקתא בהערה הנ"ל במדרש שוח"ט מזמור צ"א ובמדרש במ"ר פי"ב אות ג', ובילקוט תהלים רמז תתמ"ב : (קמ) שישב בסתרו של הקב"ה, מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ב בשם התנחומא : (קמא) שלן שם ק"כ יום, דורש צל בגימטריא מאה ועשרים, וכן מפורש בנדפס כמנין צל : (קמב) שהוא מחסי ועשוי לי כחומה, כ"ה בילקוט, ובנדפס אות כ"ג הגי' שהיה מחסי ונעשה לי כחומה : (קמג) ממצודתו של צייד, כ"ה הגי' בכ"י רומי ורח"ס ובילקוט, אולם בנדפס ובכ"י ספרדי וכן גרסם

אמתו (תהלים צא ד), (קמד) אמר ריש לקיש צינה אני נעשה לכל מי שהוא סוחר בתורה, לא תירא מפחד לילה (שם ה), [מכאן] שהיו מתייראין, מחץ יעוף יומם. (קמה) אמר רבי ברכיה הכהן [ברבי], יש מזיק שהוא פורח כעוף, (קמו) וקושט כחץ, מדבר באפל יהלוך (ו)מקטב ישוד צהרים (שם ו), זה קטב מרירי, (קמז) שכל מי שרואה אותו אין לו חיים [בעולם] בין אדם בין בהמה ובין חיה, (קמח) כיצד עשוי, ראשו דומה לעגל, (קמט) וקרן אחת יוצאה מתוך מצחו, והוא שולט משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב, לפיכך כתיב מקטב ישוד צהרים, לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהליך (שם שם י), (קנ) עד אהליך, הוי עד יום שהוקם המשכן היו המזיקים מצויין, וביום שהוקם המשכן נתכלו, (קנא) אמר (רשב"ג) [רשב"ל] מה לי ללמד מספר תהלים, נלמד ממקומו, יברכך ה' מן המזיקין, וישמרך מכל רע, אימתי ביום שהוקם המשכן, ויהי ביום כלות משה:

[כח] (קנב) ויהי ביום כלות משה, (קנג) כלת כתיב, ביום שנכנסה כלה לחופה:

[כט] **ויקריבו** נשיאי ישראל (במדבר ז ב). את מוצא בשעה שהכריז משה ואמר קחו מאתכם תרומה (שמות לה ה), מה עשו נשיאים, אמרו לא היה משה יודע לומר לנו שנעשה המשכן, מה עשו לא נתנו נדבה, אמרו אלו עושין את המשכן, ולנו הוא אומר שניתן נדבה, אמר הקב"ה חייכם שיש לכם לידע שאיני צריך לכם, מה כתיב שם, והם הביאו אליו [עוד] נדבה בבקר בבקר (שם לו ג), (קנד) אמר ר' יוחנן לשני בקרים הביאו כל מלאכת המשכן ויותירו, שנאמר והמלאכה היתה דיים [לכל המלאכה לעשות אותה והותר] (שם שם ז). וירא משה את כל המלאכה [וגו' ויברך אותם משה] (שם לט מג), (קנה) ומה ברכה ברכן, אמר להם תשרה שכינה במעשה ידיכם, בעולם הזה ברכן משה, אבל לעולם הבא הקב"ה מברכן, (קנו) שנאמר יברכך ה' מציון (עושה שמים וארץ),

---

הערות ותקונים

נרשם בצד כ"י רומי מהו מפח יקש ממצודתו של דוד שנתפש ליהרג שנאמר ושאול ואנשיו עוטרים אל דוד ואל אנשיו לתפשם (ש"א כג כו), ולדעתי הוא הוספה בתנחומא הנדפס מאיזה מעתיק, והנכון הוא ממצודתן של צייד, רק המעתיק קרא המלה של דוד והוסיף המלות שנתפש ליהרג והביא הכתוב ושאול ואנשיו וגו': (קמד) אמר ריש לקיש, בכ"י רומי וכ"י רא"ס ובילקוט תהלים ובנדפס אמר ר' שמעון בן לקיש: (קמה) אמר ר' ברכיה, מובא גם במדרש במ"ר פי"ב אות ג' ודברים רבה פ"ו: (קמו) וקושט כחץ, המוספי בערך קשט ב' הביא המאמר בשם במ"ר ולא ציין מקומו, וכוון למאמר שלפנינו, והוא במדרש במ"ר פי"ב אות ג' וכתב פי' מורה בקשת ת"י או ירה יירה או גירי דאשא יתקשטון ביה. ועיין ד"ר פ"ו אות ו'. ובנדפס בטעות וקושש כחץ. ובילקוט תהלים שם וקושת, צ"ל וקושט: (קמז) שכל מי שרואה אותו אין לו חיים, בכ"י רומי וכ"י רח"ס נוסף ואם ראה לאדם אפשר לו לחיות, ובילקוט תהלים שם אי אפשר לו לחיות, יש למחוק מלת אי: (קמח) כיצד עשוי, עיין במדרש במ"ר שם ובשו"ט מזמור צ"א: (קמט) וקרן אחת יוצאה מתוך מצחו, בכ"י רומי וכ"י רח"ס נוסף אחר זה והוא עשוי אפרסיין אפרסיין, ובכ"י ספרדי והוא עשוי אפסיין, ובנדפס (אות כ"ג) אפסיין, ובכ"י ה' של אקספארד אפסיים, ובילקוט תהלים שם רמז תתמ"ב והוא עשוי אפוטיין אפוטיין, ראינו פה נוסחאות שונות בהמלה הזרה, ובכ"י שלפנינו השמיט כולה, ובמדרש במ"ר פי"ב אות ג' אחר שהביא וקרן אחת יוצאה מתוך מצחו, הוסיף והוא מתגלגל ככד אמר ר' הונא בשם ר' יוסף קטב מרירי עשוי קליפין קליפין שערות שערות עינים עינים, וזה הוסיף המסדר מן מדרש שו"ט מזמור צ"א ושם ר' הונא בשם ר' יוסי אמר קטב מרירי עשוי כמין קליפין שערות, גם איתא בשו"ט שם ומתגלגל כדור יש לתקן גם במדרש במ"ר ככדור, ובעל הילקוט אחר שהביא מאמר התנחומא הביא ג"כ מן שו"ט מהמאמר מחץ יעוף יומם, יש מזיק שהוא פורח כו' וחסר הציון „מדרש" והוא גורס במדרש שו"ט קליפין קליפין של שערות, גם הביא ומתגלגל בבור במקום כדור. ובענין הוראת המלה הזרה ראיתי שהתעורר בזה ידידי הרב הגדול הבלשן הנפלא מהרח"י ד"ר קאהוט בערוך השלם ערך אפוטיין שהוסיף וכתב שהמלה משובשת וצ"ל אפוטמן, פי' המלה חריות וקליפה (רונדע, שאַלע), וכן קליפין ביוני פי' הריות של דקל: (קנ) עד אהליך, בנדפס הגי' זה אהל מועד: (קנא) אמר רשב"ג, וכן בנדפס אמר רבן שמעון בן גמליאל, ובכ"י רומי הגי' אמר ר' שמעון בן לוי, אבל לדעתי צ"ל אמר רשב"ל, וכן תקנתי בפנים וכן הוא בנדפס, והוא ר"ת אמר ר' שמעון בן לקיש, וכן הוא לנכון לעיל באות כ"ה, עיין הערה קל"ג, ובפסיקתא דרב כהנא פסקא א' (דף ו' ע"ב) הוא בשם ר' יוחנן ע"ש ובהערה קפ"ו שם: (קנב) ויהי ביום כלות כלת כתיב, כן הוא בכ"י רומי ורח"ס, והמאמר קטוע, ועיין בפסיקתא דרב כהנא דף ו' ע"א. וזה המאמר נמצא בנדפס בסוף אות כ"ו, והמאמר ההוא מהנדפס הוא גם לפנינו באות כ"ז: (קנג) כלת כתיב, עיין בפסיקתא שם הערה ק"ד מה שהעירותי על זה: (קנד) אמר ר' יוחנן לשני בקרים, מובא גם בתנחומא הנדפס תרומה אות ד': (קנה) מה ברכה ברכן, עיין לעיל סוף אות כ': (קנו) שנאמר יברכך ה' מציון עושה שמים וארץ.

[וראה בטוב ירושלים כל ימי חייך] וראה בנים לבניך שלום על ישראל (תהלים קכח ה ו):

[ל] **ביום** השביעי נשיא לבני אפרים (במדבר ז מח). (קנז) זש"ה לי גלעד ולי מנשה ואפרים מעוז ראשי יהודה מחוקקי (תהלים ס ט), אמר ריש לקיש אם המינים יאמרו לך שאין הקב"ה מחיה מתים, אמור להם הרי אליהו [מעיד] שהחיה את המת [על ידו], (קנח) הוי לי גלעד. ולי מנשה, אם יאמרו לך המינים שאין הקב"ה מקבל שבים, אמור להם הרי מנשה מעיד שקבלתי אותו בתשובה, (קנט) שנאמר ויתפלל אליו ויעתר לו [וישמע תחנתו] וישיבהו (לירושלים) [ירושלים] למלכותו (דה"ב לג יג), הוי לי מנשה. אפרים מעוז ראשי. אם יאמרו לך המינין שאין הקב"ה פוקד עקרות, [אמור להם] הרי אלקנה [מהר אפרים] מעיד שפיקדתי חנה אשתו, שנאמר כי פקד ה' את חנה וגו' (ש"א ב כא), הוי אפרים מעוז ראשי וגו'. יהודה מחוקקי, אם יאמר לך אדם (קס) שאין הקב"ה מציל מן האש, הרי חנניה וחביריו מעידין שהצלתי אותם מן האש, שנאמר ויהי בהם מבני יהודה [דניאל חנניה מישאל ועזריה] (דניאל א ו), הוי יהודה מחוקקי:

[לא] (קסא) **ד"א** לי גלעד. אם יאמר לך אדם למה בנה אליהו מזבח בהר הכרמל והקריב עליו, ובית המקדש היה קיים באותה שעה, ואמר משה איש איש מבית ישראל אשר ישחט שור או כשב וגו', ואל פתח אהל מועד לא הביאו [להקריב קרבן לה' לפני משכן ה' דם יחשב לאיש ההוא וגו'] (ויקרא יז ג ד), אמור לו מה שעשה אליהו לשם הקב"ה עשה, ועל פי הגבורה, (קסב) שנאמר ויהי (כעלות) [בעלות] המנחה [ויגש אליהו הנביא וגו' ובדבריך עשיתי את כל הדברים האלה] (מ"א יח לו), הוי לי גלעד. לי מנשה, אם יאמר לך אדם (קסג) הרי גדעון הקריב בבמה, והיה אסור, שהרי שילה קיימת, (קסד) ואמר ר' אבא בר כהנא שבעה דברים עשה גדעון, הקריב פר הנעבד, ופר המוקצה, ובנה מזבח, וכרת עצים מן האשרה, והקריב בלילה ובלא כהן, (קסה) והיה בין הכמרים, וכל מה שעשה על פי הגבורה עשה, שנאמר ויהי בלילה ההוא ויאמר לו ה' קח את פר השור [וגו'] (שופטים ו כה), הוי לי [גלעד ולי] מנשה. (קסו) [יהודה מחוקקי], ואם יאמר לך אדם (קסז) הרי דוד עבר על לא תעשה, (קסח) אמר הקב"ה למד את השבטים כסופר מלמד תינוקות, שנאמר אלמדה פושעים דרכיך וחטאים אליך

הערות ותקונים

אני הסגרתי המלות האלה עושה שמים וארץ, כי הוא לשון הכתוב תהלים קל"ד ג', וכאן מביא הכתוב מתהלים קכ"ח ה' ו': (קנז) זש"ה לי גלעד אמר ריש לקיש, מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ט ד"ה ד"א לי גלעד אמר ר' שמעון בן לוי צ"ל בר לקיש, ובנדפס (אות כ"ח) במקום אמר הקב"ה צ"ל אמר רשב"ל, וראיתי דפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא הגירסא כמו שתקנתי, רק המדפיס ממאנטובה הגיה אמר הקב"ה, ובמדרש במ"ר פי"ד אות א' איתא ד"א לי גלעד אמר סומה בר כתבא (הרד"ל הגיה אמר כמא בר רקתא) בשם ר' שמעון בן לקיש אמר האלהים אם יאמר לך אדם כו', קצת בשינויים ועיין אג"ב פכ"ב: (קנח) הוי לי גלעד, ואליהו היה מתושבי גלעד, וגם המדפיס דפוס מאנטובה הוסיף „שהיה אליהו מתושבי גלעד", וההוספה שהוסיף ליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא וגם בכ"י ה' של אקספארד: (קנט) שנאמר ויתפלל אליו ויעתר לו, עיין פסיקתא פסקא שובה ומה שהעירותי שם בהערה ק"י: (קס) שאין הקב"ה מציל מן האש, כ"ה גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא וכ"י ה' של אקספארד ובילקוט תהלים, רק המדפיס ממאנטובה הוסיף מלת „הצדיקים" שאין הקב"ה מציל „הצדיקים" מן האש: (קסא) ד"א לי גלעד, מובא בילקוט תהלים שם רמז תשע"ט, והתחלת המאמר למה בנה אליהו מזבח מובא גם בילקוט מלכים רמז רע"ו בשם התנחומא: (קסב) שנאמר ויהי כעלות, תקנתי בעלות כמו שהוא במקרא, גם הבאתי סיפא דקרא ובדבריך עשיתי, ובירושלמי תענית פ"ב ה"ח (דף ס"ה ע"ד) ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות אמר ר' שמלאי דיברייא א"ל ובדברך עשיתי ובדבורך עשיתי, ופי' דיברייא א"ל ר"ל הקב"ה אמר לו ועשה כן ע"פ הדיבור. והרב הגאון מהר"ץ חיות ז"ל חשב ר' שמלאי דיבירייא הוא שם חכם, והעירותי על זה במקום אחר, וכן תראה בוי"ר פכ"ב אות ט' ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות אמר ר' שמלאי הקב"ה א"ל שנאמר ובדברך עשיתי ובדבורך עשיתי: (קסג) הרי גדעון הקריב בבמה והיה אסור, עיין זבחים דף קי"ב במשנה כיון שבא לשילה נאסרו הבמות: (קסד) ואמר ר' אבא בר כהנא שבעה דברים עשה גדעון, עיין תמורה כ"ח, וי"ר שם ובמ"ר שם ובירושלמי מגילה פ"א אגדת שמואל פי"ג: (קסה) והיה בין הכמרים, במדרש במ"ר וכן בכ"י מינכען בין הכומרים: (קסו) יהודה מחוקקי, ר"ל זה דוד שבא מיהודה: (קסז) הרי דוד עבר על לא תעשה, ר"ל במעשה דבת שבע, ועיין נוסחא אחרת במדרש במ"ר שם, וכאשר לפנינו היא הישרה: (קסח) אמר הקב"ה למד את השבטים, בנדפס דוד למד השבים, אולם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא כתוב לימד את השב,

וקצר

ישובו (תהלים נא טו), הוי יהודה מחוקקי: (קסט) אפרים מעוז ראשי, אם יאמר לך אדם למה חילל יהושע את השבת ביריחו, אמור לו על פי הגבורה עשה, שנאמר ויאמר ה' אל יהושע ראה נתתי בידך את יריחו (יהושע ו ב), (קע) וכתיב וסבותם את העיר וגו', כה תעשה ששת ימים ושבעה כהנים וגו' (קעא) וביום השביעי תסבו את העיר שבע פעמים והכהנים יתקעו בשופרות (שם שם ג ד), ומנין שהיתה שבת, שאין לעולם שבעת ימים בלא שבת, (קעב) ועוד דבר אחר עשה יהושע מדעתו, מה שלא נאמר בו, כיון שנכבשה יריחו שבת היה, (קעג) אמר השבת כולה קודש, וכל מה שכבשנו בשבת יהא קודש לה', שנאמר וכל כסף וזהב (וכל) [וכלי] נחושת וברזל קודש הוא לה' וגו' (שם ו יט), אמר ר' ברכיה הכהן [ברבי] עשאה כעיר הנדחת, והרי עיר הנדחת אסורה בהנאה, שנאמר ושרפת באש את העיר (ו)את כל שללה כליל לה' אלהיך (דברים יג יז). אמר ר' יהודה הלוי בר שלום, (קעד) לימד לישראל, מה שאמר הקב"ה לישראל, ראשית עריסותיכם [חלה תרימו תרומה] (במדבר טו כ), אמר יהושע הואיל וכבשנו אותה תחלה נעשה אותה הלה להקב"ה, נקדיש את כל שללה לגבוה, אמר הקב"ה (קעה) הואיל וכך עשית הרי קרבנך מסייע את שבטך ודוחה את השבת, (קעו) שנאמר ביום השביעי נשיא לבני אפרים:

[לב] [**ביום** השביעי נשיא לבני אפרים. (קעז) אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי] זש"ה (כאשר) [באשר] דבר מלך שלטון וגו' שומר מצוה לא ידע דבר רע (קהלת ח ד ה), וכן הוא אומר אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל (קעח) (ביראת) [יראת] אלהים (ש"ב כג ג), מי הוא זה, זה שמושל ביצרו, (קעט) ומי היה זה, זה יוסף אבי (מנשה) [אפרים], אבי אביו של יהושע בן נון, מה כתיב בו, ויהי אחר הדברים האלה ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף [וגו'] וימאן וגו' (בראשית לט ז ח), אמר לו הקב"ה, אתה לא שמעת לה, חייך אני ממליכך על מצרים, ויהיו הכל נשמעים לך, שנאמר ויאמר פרעה (אל כל) [לכל] מצרים לכו אל יוסף (שם מא נה), ואומר אתה תהיה על ביתי (שם שם מ), ולא יעשו בני פלטירין שלי דבר חוץ מדעתך, ואומר ויוסף הוא השליט על הארץ (שם מב ו), על ששלט ביצרו נעשה שליט בארץ. ויהי איש

הערות ותקונים

וקלר המדפיס ובאמת צ"ל השבטים, והמדפיס ממאנטובה הגיה את השבטים: (קסט) אפרים מעוז ראשי אם יאמר לך אדם, מובא בילקוט יהושע רמז ט"ו במאמר תסובו את העיר ד"ה כתיב אפרים מעוז ראשי וחסר שם הגליון תנחומא: (קע) וכתיב וסבותם, כ"ה גם בנדפס הגי' אולם בכ"י רומי ורח"ס ובכ"י מינכען ומנין שהיתה שבת אמר ר' יוסי בר חלפתא שנאמר וסבותם וגו': (קעא) וביום השביעי תסבו, וכתיב אחרי כן ויהי ביום השביעי וישכימו בעלות השחר ויסובו את העיר כמשפט הזה שבע פעמים וגו' (יהושע ו טו) ועיין בירושלמי שבת פ"א ה"ג (דף ד' ע"א) (ובירושלמי עם ק"ע הוא סוף ה"ח) אין מקיפין על עיר של גוים פחות משלשה ימים קודם לשבת הדא דתימר במלחמת הרשות אבל במלחמת חובה אפילו בשבת, שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת, דכתיב כה תעשה ששת ימים וכתיב וביום השביעי תסב את העיר שבע פעמים, וכתיב עד רדתה אפילו בשבת. ועיין בפני משה בירושלמי שם, וגם רש"י ביהושע שם כתב וביום השביעי שבת היה, ועיין סדר עולם פי"א, ובילקוט יהושע שם מובא לשון הכתוב בטעות כה תעשון שבעת הימים: (קעב) ועוד דבר אחר עשה יהושע, לזה כוון רש"י בפירושו ליהושע שם, ובמדרש במ"ר פי"ד ולפי שהיתה יום שבת אותו יום שכבשו, יש לתקן במדרש ע"פ התנחומא וצ"ל ועוד ד"א עשה יהושע, כי הוא מאמר בפני עצמו ואינו מוסב למעלה, ע"ש: (קעג) אמר השבת כולה קודש, ר"ל יהושע אמר כן, ובמדרש במ"ר שם וגם בכ"י מינכען בטעות אמר ר' יהושע, וצ"ל אמר יהושע: (קעד) לימד לישראל, ר"ל לימד יהושע לישראל, ובילקוט מלכים שם בטעות אמר ר' יהודה הלוי בר שלום אמר ר' יהושע, צ"ל אמר יהושע כו': (קעה) הואיל וכך עשית, עיין במדרש במ"ר פי"ד סוף אות א' הרחבת דברים: (קעו) שנאמר ביום השביעי נשיא לבני אפרים, עיין במ"ר שם סוף אות א' נשיא אפרים הקריב קרבנו לחנוכת המזבח ביום השבת, מנין שיום השבת היה, לפי שכבר אמרנו אותו יום שהתחילו הנשיאים יום ראשון היה, מכאן את למד שיום ז' להקרבה יום שבת היה, שלא תאמר היאך הלל את השבת והלא אין קרבן יחיד דוחה את השבת וזה הקריב בשבת, אמר הקב"ה לא על פיו עשה, שאני אמרתי למשה נשיא אחד ליום נשיא אחד ליום יקריב את קרבנו לחנוכת המזבח, בלא הפסק יקריבו זה אחר זה, וזה הוא הוספת המסדר: (קעז) אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מינכען, וחסר גם בנדפס (אות כח): (קעח) ביראת, כ"ה בכל כ"י, אבל בכתוב כתיב יראת: (קעט) ומי היה זה זה יוסף, מובא בילקוט משלי רמז קס"ה ד"ה ד"א מושל באדם:

מצליח (בראשית לט ב), לא היה צריך לומר אלא איש צדיק, למה כתב איש מצליח, א"ל הקב"ה (קפ) שוית אתה מה שלא שוה אדם הראשון, אין מצליח אלא שוייה, שנאמר וצלחו הירדן לפני המלך (ש"ב יט יח), א"ל הקב"ה אין קרבן יחיד דוחה את השבת, הייך שקרבן בנך דוחה את השבת, בשביל מצוה שעשית, הוי ביום השביעי נשיא לבני אפרים אלישמע בן עמיהוד. (קפא) אמר ר' עזריה א"ל הקב"ה ליוסף אתה שמרת מצות לא תנאף וקיימת התורה קודם שנתתיה, אין שבט מפסיק בין שני בניך, אלא אפרים ביום השביעי ומנשה ביום השמיני:

[לג] [ד"א ביום השביעי נשיא לבני אפרים אלישמע בן עמיהוד], (קפב) ר' מאיר ור' יהושע בן קרחה היו דורשין את השמות, אלישמע אלי שמע, ולאדונותו לא שמע, בן עמיהוד (קפג) עמי היה אבל עמה לא היה, וכן גמליאל בן פדהצור (במדבר ז נד), אמר יוסף [גמליאל] גמל אל עמי גמולים טובים, בן פדהצור (קפד) פדה אותו צור, ומי גרם לו, יגמלני ה' כצדקי, (קפה) (כבורי) [כבור ידי] וגו' (תהלים יח כא), אמר ר' שמואל בר אבא מהו (כבורי) [כבור ידי], כברירות ידי, שהייתי ברור במצות, יגמלני ה', כיצד אדם כשהוא עני בוטח בהקב"ה, וכשהוא עשיר בוטח בעשרו, ואין עליו יראה, אבל יוסף כשהיה עבד היה ירא את ה', שאדונותו משדלתו בדברים, והוא אומר לה ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים (בראשית לט ט), וכשנעשה מלך הוסיף יראה, שנאמר את האלהים אני ירא (שם מב יח), (קפו) וכשירדו אחיו אצלו שנייה, וירא יוסף אתם וגו', וטבח טבח והכן כי אתי יאכלו האנשים בצהרים (שם מג טז), והלא אין דרך מלכים (לאכול)[להכין] מיום לחבירו, (קפז) א"ר יוחנן שבת היתה, (קפח) ואין הכן אלא יום השבת, שנאמר והכינו את אשר יביאו (שמות טז ה), א"ל הקב"ה אתה שמרת

הערות ותקונים

(קפ) שוית אתה מה שלא שוה אדם הראשון, אין מצליח אלא שוייה שנאמר וצלחו וגו' וכ"ה בכל הכ"י גם בנדפס. ובב"ר פ"ו אות ד' איתא ויהי איש מצליח ר' ברכיה אמר גבר קפוז כמה דתימא וצלחו הירדן לפני המלך, פי' קפוז קפילה, תרגום וצלחו וקפצו, והיפה תואר האריך שם לפרש דברי המדרש והיים ובתנחומא נשא איתא שוית מה שלא שוה אדם הראשון וקשה לכוון הלשון בזה, עכ"ל. ואולי יש לתקן בתנחומא שוירת אתה מה שלא שוור אדם הראשון אין מצליח אלא שוור שנאמר וצלחו וגו'. עיין ערוך ערך שוור, ואיפשר עוד כי כמו שהוא לפנינו ג"כ נכון. והוא מלשון שוי שהביא הערוך בערך שווי שענינו לשון עופפות (פליהען), תרגום ויעף אלי ואשתוי לותי ע"ש: (קפא) אמר ר' עזריה כו', במדרש במ"ר פי"ד אות ז' מובא בשמו בהרחבת דברים אמר ר' עזריה א"ל הקב"ה ליוסף אתה שמרת מצות לא תנאף שהיא שביעית בדברות ולא נאפת באשת פוטיפר וגם שמרת מצות לא תגנוב שהיא שמינית בדברות שלא גנבת ממונו של פוטיפר וכו', יבא העת שאני פורע לך למחר כשיבואו הנשיאים להביא בחנוכת המזבח, יהיו נשיאי שני בניך אחד מקריב ביום שביעי והשני ביום השמיני, ואין שבט אחר מפסיק בין שני בניך, כשם שאתה לא הפסקת בין לא תנאף ללא תגנוב, שכן כתוב ביום השביעי נשיא לבני אפרים ביום השמיני נשיא לבני מנשה: (קפב) ר' מאיר ור' יהושע בן קרחה כו' אלישמע אלי שמע ולאדונותו לא שמע, מובא בילקוט נשא רמז תשפ"ו בשם התנחומא, והגיון במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מינכען הגי' ר' מאיר היה דורש שמות וכן ר' יהושע בן קרחה מהו אלישמע שברח מאדונתו שנאמר ולא שמע אליה, אמר הקב"ה אליה לא שמע אבל אלי שמע: (קפג) עמי היה עמה לא היה, כ"ה הגי' בכל הכ"י, אולם בנדפס (אות כ"ח) ובילקוט נשא עמי היה הודו ולא עם אחר: (קפד) פדה אותו צור, בנדפס פדני צור מצרתי מבית הסוהר וכן כתיב יגמלני ה' כצדקי: (קפה) כבורי, תקנתי כבור ידי כמו שהוא בקרא ומובא נכון בכל הכ"י, ואח"כ כתיב גם בכל כ"י א"ר שמואל בר אבא מהו כבורי כברירות ידי (בנדפס כבוריות ידי, צ"ל כברירות ידי, וכן הוא נכון גם בכ"י ה' של אקספארד), ואולי היה כן לפני הדורש במקרא, ובש"ב כ"ב כ"א כתיב יגמלני ה' כצדקתו כבור ידי ישיב לי, ואח"כ בפסוק כ"ה כתיב וישב ה' לי כצדקתי כבורי לנגד עיני, ובתהלים י"ח כ"ה נאמר כבור ידי לנגד עיניו, ובילקוט נשא שם חסר זה: (קפו) וכשירדו אחיו אצלו שנייה, פי' בפעם שנית: (קפז) אמר ר' יוחנן שבת היתה, בנדפס יש למחוק המלות „שנאמר והכן": (קפח) ואין הכן אלא יום השבת, מכילתא ריש בשלח, ב"ר פנ"ב, תדב"א פכ"ו, ובמדרש במ"ר פי"ד סוף אות ב' ד"א מי הקדמני ואשלם מדבר ביוסף שהוא הקדים ושימר את השבת עד שלא ניתנה, שנאמר וטבוח טבח והכן אמר ר' יוחנן ערב שבת היתה ואין הכן אלא לשבת שנאמר והיה ביום הששי והכינו, אמר הקב"ה יוסף אתה שמרת את השבת עד שלא ניתנה התורה, חייך שאני משלם לבן בנך שיהא מקריב קרבנו בשבת מה שאין יחיד מקריב, ועלי לקבל קרבנו ברצון, ובכ"י ה' של אקספארד אחר הסיום שנאמר והיה ביום הששי והכינו סיים הרי שהיה ירא את ה' שהיה

שומר

את השבת עד שלא ניתנה, חייך לבן בנך אני עושה שיקריב ביום השבת, (קפט) שנאמר ביום השביעי נשיא לבני אפרים:

[לד] אמר ר' אבין הלוי [ברבי], היה יוסף מברך ואדונו רואה אותו מלחש בפיו, א"ל יוסף מה אתה אומר, והוא משיבו ואומר לו, אני מברך להקב"ה, א"ל אני מבקש לראות אלהיך, א"ל יוסף הרי חמה, אחד מכמה שמשין שלו, אין אתה יכול להביט, כבודו על אחת כמה וכמה, א"ל הקב"ה בשבילך אני נגלה עליו, שנאמר וירא אדניו כי ה' אתו וגו' (בראשית לט ג), (קצ) אמר ר' אבין הלוי (קצא) ברבי, (קצב) מהו (מי הוא זה) [ויבא] מלך הכבוד (תהלים כד ט), שהוא חולק מכבודו ליראיו, זה הקב"ה, (קצג) מלך בשר ודם אין משתמשין בשרביטו, והקב"ה נתן שרביטו למשה, (קצד) שנאמר ויקח משה את מטה האלהים בידו (שמות ד כ), ואין יושבין על כסאו, [אבל הקב"ה הושיב את שלמה על כסאו], כתיב וישב שלמה על כסא ה' למלך (דה"א כט כג), ואין רוכבין על סוסו, [אבל הקב"ה הרכיב את אליהו על סוסו], ואיזהו סוסו של הקב"ה, סופה וסערה, שנאמר ה' בסופה ובסערה דרכו (נחום א ג), וכתיב ויעל אליהו בסערה השמים (מ"ב ב יא), הוי שהקב"ה חולק מכבודו ליראיו, ולבושו נתן למלך המשיח, שנאמר הוד והדר תשוה עליו (תהלים כא ו), ולבושו של הקב"ה הוד והדר, [שנאמר הוד והדר] לבשת (שם קד א), מה כתיב בהקב"ה (קצה) (כעל) [כי אל] גמולות [ה' שלם ישלם] (ירמיה נא נו), שהוא משלם לטובים כטובים, ולרעים כרעים, מה כתיב ביוסף בן פורת יוסף (בראשית מט כב), א"ל הקב"ה יוסף יהא שלום על העין שעצמה ולא הביטה באחת מן המצריות, שנאמר בנות צעדה עלי שור (שם), (קצו) אמר ר' ראובן מהו עלי שור, אמר הקב"ה עלי לשלם שכר לאותו העין. (קצז) שנו רבותינו שהיו אוכלין במקדש לפנים מן הקלעים, (קצח) אבל בשילה כמלא עין, מה שעשה יוסף פרע לו הקב"ה, מה כתיב ויעזב בגדו

הערות ותקונים

שומר שבת: (קפט) שנאמר ביום השביעי נשיא, כן הוא בכל הכ"י, ובנדפס דפוס מאנטובה מסיים מניין ממה שקראו בענין ביום השביעי נשיא לבני אפרים, ובכ"י ה' של אקספארד ובדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא הוא כמו לפנינו: (קצ) אמר ר' אבין הלוי, מובא בילקוט נשא שם רמז תשט"ו בשם התנחומא, ומובא גם במדרש במ"ר פי"ד סוף אות ג' ושם איתא אמר ר' אבין הלוי ב"ר יוסף, מברך להקב"ה, צ"ל אמר ר' אבין הלוי ברבי, יוסף מברך להקב"ה. ולפני זה המאמר שהוא בנדפס התחלת אות ל' נמצא מאמר אחד המתחיל ביום השמיני נשיא לבני מנשה ילמדנו רבינו נר חנוכה עד מנין ממה שקראו בענין ביום השמיני נשיא לבני מנשה, והוא שם אות כ"ט, וזה הוסיף המדפיס ממאנטובה וליתא בכל כ"י וגם לא בכ"י ספרדי גם לא בכ"י ה' של אקספארד ולא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא, רק היא הוספת המדפיס ממאנטובה, והג"ה יד פוטעת לסורות כי הוספה היא, וזה הוסיף מן הפסיקתא רבתי פ"ג אות א'. והדין הזה נמצא גם בשאילתות וישלח סי' כ"ו, ועיין בשאלת שלום סי' ל"ד, המדפיס ממאנטובה העתיק בקצת שינויים כמו שהעיר עליהם הרב החכם מהר"מ פרידמאן במאיר עין להרבתי, רק מה שכתב שם באות ח' כשתשווה סגנון התנחומא עם סגנון הפסיקתא רבתי תמצא שסגנון התנחומא הוא מאוחר לסגנון הפסיקתא רבתי, נעלם ממנו כי אין זה לדברי התנחומא רק הוספת המדפיס ממאנטובה אשר לקח המאמר הזה מהפסיקתא רבתי: (קצא) אמר ר' אבין הלוי ברבי מהו מי הוא זה מלך הכבוד, כ"ה בכל הכ"י גם בכ"י החמישי של אקספארד ובדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא, אולם המדפיס ממאנטובה הג"ה אמר ר' חנינא: (קצב) מהו מי הוא זה מלך הכבוד, כן הוא בכל הכ"י, והגהתי מהו ויבא מלך הכבוד, וכן נשנה המאמר במדרש במ"ר פי"ד אות ג': (קצג) מלך בשר ודם, עיין סנהדרין דף כ"ב ע"א במשנה, מדרש תהלים מזמור כ"א, אג"ב פמ"ט, תנחומא וארא אות ח', ועיין להלן לפנינו בהעלותך אות ט"ו: (קצד) שנאמר ויקח משה את מטה, במדרש במ"ר מובא כתוב אחר, ועיין בחדושי הרש"ש: (קצה) כעל גמולות, תקנתי כי אל גמולות ה' שלם ישלם, ובנדפס כעל גמולות ה' כעל ישלם (ישעיה נט יח) מהו שלם ישלם, מובא הכתוב מישעיה בטעות, ומלת „ה'" ליתא בקרא ונוסף מן המדפיס ממאנטובה, כי בקרא כתיב כעל גמולות כעל ישלם, רק צ"ל כמו שהבאתי הכתוב מירמיה, ועל זה אמר מהו שלם ישלם, וגם בילקוט מובא הכתוב כעל גמולות כעל ישלם: (קצו) אמר ר' ראובן, בכ"י רומי וכ"י מינכען אמר ר' אבין: (קצז) שנו רבותינו שהיו אוכלין במקדש, משנה זבחים קי"ב ע"ב: (קצח) אבל בשילה כמלא עין, המלות כמלא עין נשמטו בנדפס, ונמצאו לנכון גם בכ"י ספרדי, ועיין בגמרא זבחים דף קי"ח ע"ב ר' אבהו אמר, אמר קרא בן פורת יוסף בן פורת עלי עין, עין שלא רצתה לזון וליהנות מדבר שאינו שלו תזכה ותאכל כמלא עיניה, ע"ש בפירש"י, ומצאתי המאמר מובא גם במדרש במ"ר פי"ד אות ו', וז"ל סוא לא נתן עיניו בה ולא במצריות בעת שמלך כמה דתימא בן פורת יוסף בן פורת עלי

(אצלה) [בידה וינס ויצא החוצה] (בראשית לט יב), א"ל הקב"ה (קצט) [חייך] כשיצאו בני ישראל ממצרים, עתיד הים לראות את ארונך ולהיות בורח, שנאמר הים ראה וינס (תהלים קיד ג), (ר) ומה ראה, [ראה] ששמר יוסף כל עשרת הדברים. שמעון איש קיטרון אומר עצמות של יוסף ראה, ולא עוד אלא שהיה ארונו של יוסף מהלך לפני הארון, ואומות העולם רואין אותו, ואומרין מה טיבו של ארון זה שמהלך עם ארון התורה, וישראל משיבין אותם ואומרים קיים זה מה שכתוב בזה, ומה היה בארון עשרת הדברות, ויוסף קיים את כולם עד שלא ניתנו מסיני, א"ל הקב"ה ליוסף יוסף אע"פ שפרעתי לך מקצת שכר בעולם הזה, הקרן קיים לך לעולם הבא, כשיגאלו ישראל גאולת עולמים, בזכות יעקב ובזכותך הם נגאלים, שנאמר גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה (שם עז טז):

חסלת פרשת נשא

פרשת בהעלתך

[א] **וידבר** ה' אל משה לאמר, דבר אל אהרן ואמרת אליו בהעלתך את הנרות (במדבר ח א ב), ילמדנו רבינו, (א) מהו להדליק בשמן שריפה ביום טוב. (ב) כך שנו רבותינו, אין מדליקין (ג) בשמן שריפה ביום טוב, [ר' ישמעאל אומר אין מדליקין בעיטרן] מפני כבוד השבת. וחכמים מתירין בכל השמנים בשמן שומשמין בשמן אגוזים בשמן צנונות [בשמן דגים] בשמן פקועות בעיטרן ובנפט, ר' טרפון אומר אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד, (ד) עמד ר' יוחנן בן נורי על רגליו (ה) ואמר מה יעשו אנשי בבל שאין להם אלא שמן שומשמין, ומה יעשו אנשי מדי שאין להם אלא שמן אגוזין, (ו) [ומה יעשו אנשי אלכסנדריא שאין להם אלא שמן צנונות], ומה יעשו אנשי (ז) קפוטקיא שאין להם לא זה ולא זה אלא נפט, (ח) אמר להם ר"ט הרי מצינו שחיבב הקב"ה שמן זית מכל השמנין בנר, ויתר מכל מנחות הנקרבות, תדע שהרי כל המנחות לא נאמר בהן אלא ונתת עליה שמן, ובהדלקת הנר כתיב שמן זית זך, [לכך אמר ר"ט אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד]. (ט) ואנו מוצאין כי בכמה מקומות הזהיר הקב"ה על הנרות להדליק בשמן זית זך, וכן הוא אומר ויקחו אליך שמן זית זך

הערות ותקונים

עלי עין שעלה עינו מאשת פוטיפר ומן המצרית, בנות צעדה עלי שור, ולפיכך עלי שור, אמר ר' ראובן מהו עלי שור, אמר הקב"ה עלי נשלם שכר אותה העין, כיצד שנו רבותינו שהיו אוכלין במקדש קדשים קלים תוך החומה לפנים מחומת ירושלים, אבל בשילו שהיה חלק יוסף אוכלין אותו בכל הרואה, הוי עלי שור, כמה דתימא לא תשורנו עין רואה, ע"כ. ובכ"י חמישי של אקספארד הגי' אבל בשילה שהיה חלקו של יוסף היו אוכלין קדשים בכל העיר, וכאן פסע לו הקב"ה כו': (קצט) חייך כשיצאו בני ישראל, ב"ר פפ"ד ופפ"ז מכילתא בשלח פ"ג שו"ט מזמור קי"ד: (ר) ומה ראה ששמר יוסף כל עשרת הדברות, בכ"י ה' של אקספארד ומה ראה ראה ארונו של יוסף ושמר כל עשרת הדברות:

(א) **מהו** להדליק בשמן שרפה ביום טוב, בכ"י רומי הגי' מהו להדליק בשמן שרפה ביו"ט בלילי שבת, ובכ"י רח"ס מהו להדליק בשמן שרפה בלילי שבת, ובנדפס ובכ"י ספרדי ובכ"י ה' של אקספארד מהו להדליק בשמן שרפה בשבת. וצ"ל כמו לפנינו מהו להדליק בשמן שרפה ביום טוב, ועיין בתוספתא שבת פ"ב כל אלו שאמרו אין מדליקין בהן בשבת מדליקין בהן ביו"ט חוץ משמן שרפה, מפני מה אמרו אין מדליקין בשמן שרפה ביו"ט, לפי שאין שורפין לא תרומות ולא קדשים ולא חמץ ביו"ט ועיין בבלי שבת דף כ"ד ע"ב ובתוס' שם ד"ה לפי שאין שורפין: (ב) כך שנו רבותינו, משנה שבת כ"ד ע"ב: (ג) שמן שריפה, שמן של תרומה טמאה: (ד) עמד ר' יוחנן בן נורי, תוספתא שבת פ"ב, שבת כ"ו ע"א. ובנדפס בכ"י ספרדי בטעות עמד ר' יהודה על רגליו, והיה כתוב בכ"י עמד ר"י, והכוונה ר' יוחנן, והמעתיק הראשון העתיק עמד ר' יהודה: (ה) ואמר מה יעשו אנשי בבל, בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס הגי' ואמר ליה לר' טרפון: (ו) ומה יעשו אנשי אלכסנדריא, הוספתי כמו שהוא בתוספתא ובגמרא בבלי וכן בנדפס, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י ספרדי הגי' ומה יעשו אנשי מצרים, ואלכסנדריא היא העיר הגדולה Alexandria אשר בנה אלכסנדר מקדון ויקרא אותה על שמו: (ז) קפוטקיא, בכ"י רומי ורח"ס קפודקיא, שם מחוז בארץ אסיא ונקרא בלשונם Cappadocia (קופפאדאציען): (ח) אמר להם ר' טרפון, זה ליתא בתוספתא ובגמרא בבלי שם: (ט) ואנו מוצאין כי בכמה מקומות, במדרש במ"ר ריש פ' בהעלתך פט"ו אות א' החל מכאן להעתיק את התנחומא כלשונו ממש עד סוף ספר במדבר, וראוי להוסיף במדרש שם התחלת המאמר כמו שהוא בתנחומא, כי כאשר החל

במדרש

(שמות כז כ), וכן הוא אומר [ויקחו אליך שמן זית וגו'] על המנורה הטהורה יערוך את הנרות (ויקרא כד ד), (י) ואף כאן הוא מזהיר על הנרות,-מנין ממה שקרינו בענין בהעלתך את הנרות וגו':

[ב] (יא) ד"א [בהעלתך את הנרות]. זש"ה ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מב כא), כביכול אמר הקב"ה למשה אמור לישראל לא בשביל שאני צריך לאורכם, אני אומר לכם להדליק נר, אלא בשביל לזכותכם, (יב) וכן הוא אומר ה' חפץ למען צדקו, כביכול כתיב בו ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה (שרי) [שרא] (דניאל ב כב), וכן הוא אומר גם חשך לא יחשיך ממך [ולילה (כאור) [כיום] יאיר כחשיכה כאורה] (תהלים קלט יב), להודיעך שאיני צריך לכם, תדע לך בא וראה כשאדם בונה בית והוא עושה חלונות בתוך [ביתו], והוא מבקש שיהא האור נכנס, (יג) הוא עושה את החלונות צרות מבחוץ ורחבות מבפנים, למה כדי שיהא האור נכנס מבחוץ ומאיר מבפנים, וכשבנה שלמה את בית המקדש לא עשה כן את החלונות, אלא צרות מבפנים ורחבות מבחוץ, כדי שיהא האור יוצא מבית המקדש ומאיר מבחוץ, שנאמר ויעש לבית חלוני שקופים אטומים (מ"א ו ד), להודיעך שכולו אור ואינו צריך לאורה משלך, ולמה צויתי אתכם בשביל לזכותכם, לכך נאמר בהעלתך את הנרות, הוי ה' חפץ למען צדקו, ולא עוד אלא אם הייתם זהירים להדליק נרות לשמי, אף אני מאיר לכם אורה גדולה לעתיד לבא, שנאמר קומי אורי כי בא אורך [וגו' והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך (ישעיה ס א ג):

[ג] ד"א בהעלתך את הנרות. (יד) את מוצא שנים עשר שבטים שהקריבו קרבנות לחנוכת המזבח, שבט לוי לא הקריב כלום, והיו מצירים למה רחקנו מהקרבה לחנוכת המזבח, משל למה הדבר דומה, למלך שעשה סעודה והיה קורא בכל יום (טו) אומניות אומניות, והיה לו אוהב אחד שהיה אוהבו יותר מדאי, ולא קרא אותו עמהם, והיה מיצר לומר שמא יש בלבו של מלך עלי, לפיכך לא זימנני המלך בכל הסעודות, כיון שעברו ימי הסעודה, קרא לאוהב אמר לו לכל בני המדינה עשיתי סעודה, ולך לעצמך אני עושה סעודה אחת בלבד יחידה, למה שאתה אוהבי, כך המלך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה, [את מוצא י"ב שבטים הקריבו לחנוכת המזבח] וקיבלן הקב"ה, שנאמר קח מאתם (במדבר ז ה), ושבטו של לוי לא הקריבו, כיון שעברה חנוכת המזבח, א"ל הקב"ה לאהרן ולבניו כל השבטים עשו חנוכה, ואתם לעצמכם עשו חנוכה, לכך נאמר דבר אל אהרן בהעלתך את הנרות, מה כתיב אחר כך, קח את הלוים (שם ח ו):

[ד] [ד"א] בהעלתך את הנרות [וגו'. וזה מעשה המנורה]. (טז) את מוצא שנתקשה משה במעשה המנורה יותר מכל כלי המשכן, עד שהראה לו הקב"ה באצבע, (יז) וכן בפרסות בהמה טהורה, שנאמר זאת החיה [אשר תאכלו וגו' אך את זה לא

הערות ותקונים

במדרש באמצע המאמר מתנחומא הוא חסר ביאור: (י) ואף כאן הוא מזהיר על הנרות מנין ממה שקרינו בענין, כן יש לתקן בנדפס: (יא) ד"א כו' זש"ה למען צדקו, במ"ר שם פט"ו אות ב': (יב) וכן הוא אומר ה' חפץ למען צדקו, זה ליתא בנדפס ובמ"ר, ובכ"י רומי מנוקד וכה"א ד' חפץ למען צִדְקוֹ צַדְּקוֹ: (יג) הוא עושה את החלונות צרות מבחוץ ורחבות מבפנים ובבית המקדש כו' צרות מבפנים ורחבות מבחוץ, וכ"ה במדרש במ"ר שם, וכן נשנה המאמר בפסיקתא פסקא קומי אורי (דף קמ"ה ע"א), ובוי"ר פל"א אות ז', עיין מה שכתבתי לעיל פרשה תצוה הערה כ"ו: (יד) את מוצא, מובא בילקוט בהעלותך רמז תשי"ט בשם התנחומא, ומובא במדרש במ"ר שם אות ג', ולזה המאמר מתנחומא כוון רש"י ברים בהעלותך ע"ש: (טו) אומניות, ר"ל בעלי אומניות (קינסטלער) ובכתב יד ההמישי של אקספארד הגי' כל אומניות שלו: (טז) את מוצא שנתקשה משה, במ"ר שם אות ד', וכן נשנה בתנחומא שמיני, והמדפיסים ממאנטובה בנדפס אות ג' קצר והגיה „לעיל דף כ"ח ע"ד" וכן בדפוס ווירונא ודפוס פראנקפורט הלכו המדפיסים כעורים באפלה והדפיסו ג"כ כן, ואף כי הדפים משונים הם ולא נדפסו דף על דף כהוצאת התנחומא המאנטובי, והוא בפ' שמיני אות ח'. והמדפיסים האחרונים השמיטו הדף והגיהו לעיל שמיני סי' ח': (יז) וכן בפרסות בהמה טהורה, וכן הוא במ"ר שם, ובכ"י רומי ורח"ס הגי' בפרסות בירח ובמנורה הראה לו הקב"ה באצבע בפרסות בהמה טהורה ובהמה טמאה שנאמר זאת החיה אשר תאכלו וגו' כל מפרסת פרסה וגו' אך את זה לא תאכלו וגו', ועיין בפסיקתא פסקא החדש (דף כ"ד ע"ב) תני רשב"י בג' דברים נתקשה משה כו', והערותי שם בהערה ר"ה, כן הוא

בפסיקתא

תאכלו] (ויקרא י"א ב ד), וכן בירה, א"ל הקב"ה החדש הזה (שמות יב ב), וכן במעשה המנורה, שנאמר וזה מעשה המנורה [מקשה זהב] (במדבר ח ד)], מהו מקשה, כלומר מה קשה הוא לעשות, שהרבה יגע משה עד שלא נעשתה המנורה, שכן הוא אומר מקשה תעשה המנורה (שמות כה לא), (יח) [כאדם שהוא אומר מה קשה לי המלאכה הזאת], וכיון שנתקשה לו, א"ל הקב"ה משה (יט) טול ככר זהב והשליכהו לאור והוציאוהו ומעצמה נעשית, (כ) [שנאמר] (כפתוריה ופרחיה גביעיה וקניה) [ירכה וקנה גביעיה כפתוריה ופרחיה ממנה יהיו] (שם), היה מכה בפטיש ומעצמה נעשית, לכך נאמר מקשה תיעשה, יו"ד מלא, ולא כתיב תעשה, כלומר מעצמה תיעשה. מה עשה משה, נטל ככר זהב והשליכה לאור, ואמר משה רבש"ע הרי הככר [נשלך בתוך האש], כשם שאתה רוצה תיעשה לפניך, מיד יצאה המנורה עשויה כתקונה, לכך כתיב כמראה אשר הראה ה' את משה כן עשה את המנורה (במדבר ח ד), עשה משה אין כתיב כאן, אלא עשה סתם, (כא) ומי עשאה הקב"ה, לכך אמר הקב"ה למשה להזהיר לאהרן [להדליק שנאמר] בהעלתך, אמר הקב"ה לישראל אם אתם מדליקין לפני אף אני משמר את נפשותיכם מכל דבר רע שלא יגע בכם דבר, שנמשלו נפשותיכם כנר, שנאמר נר (אלהים) [ה'] נשמת אדם חופש כל חדרי בטן (משלי כ כז):

[ה] **בהעלתך** את הנרות. (כב) זש"ה כי אתה תאיר נרי וגו' (תהלים יח כט), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אתה אומר שנאיר לפניך, אתה אורו של עולם, והאורה [דרה] אצלך דכתיב (והוא גלי) [הוא גלא] עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב), ואתה אומר אל מול פני המנורה יאירו וגו', הוי כי אתה תאיר נרי, אמר להם הקב"ה לא שאני צריך לאורכם, אלא שתאירו לי כשם שהארתי לכם, (כג) כדי לעלות אתכם בפני כל האומות, שיהו אומרין ראו היאך ישראל מאירין למי שהוא מאיר לכל, למה הדבר דומה, לפיקח וסומא שהיו מהלכין בדרך, א"ל הפיקח לסומא, בא ואני מסמך אותך, והיה מסמכו ומהלך, כשנכנסו לעיר ונכנסו לבית, א"ל פיקח לסומא צא והדלק לי את הנר הזה והאר לי, א"ל הסומא כשהייתי בדרך אתה היית מסמכני עד שנכנסתי לבית, ואתה היית מלוה אותי, ועכשיו אתה אומר לי צא והדלק לי את הנר הזה והאר לי, א"ל הפיקח שלא תהא מחזיק לי טובה שהייתי מלוך בדרך, לכך אמרתי לך האר לי, כך הפיקח זה הקב"ה, שנאמר עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד י), והסומא אלו ישראל, שנאמר נגששה כעורים קיר

הערות ותקונים

בפסיקתא רבתי ובתנחומא שמיני פ' זאת החיה ומכילתא בא ריש פ"א, ובגמרא מנחות כ"ט ע"א, אך בשם נוסף ויש אומרים אף הל' שחיטה, שנאמר וזה אשר תעשה על המזבח, ועיין ספרי פ' בהעלתך פסקא ס"א וספרא פ' שמיני, ובשמ"ר פט"ו ד"ה החודש הזה לכם זה אחד מד' דברים שהראה הקב"ה למשה כו', חושב שם בראשונה מעשה שמן המשחה אשר איננו פה בזה. ובמדרש במ"ר פט"ו ריש בהעלתך וכן בתנחומא בהעלותך מונה ג"כ רק ג' דברים כמו בפסיקתא, אך תחת אשר שם בפסיקתא מביא שרצים שנאמר וזה לכם הטמא הגי' שם וכן בפרסות (בהערה שם הגהתי שצ"ל בפרשת, וכן ראיתי כי הגיה כן גם הרד"ל. אבל אין צורך להגהה) בהמה טמאה וטהורה שנאמר זאת החיה אשר תאכלו את זה לא תאכלו והראהו באצבע, ובתנחומא פ' שמיני הנוסחא השרצים מנין שנאמר וזה לכם הטמא בשרץ השורץ על הארץ, תפס הקב"ה כל מין ומין והראה למשה וא"ל זה אכול וזה לא תאכל שנאמר זאת החיה אשר תאכלו וזה אשר לא תאכלו, ולפי זה מיושבת קושית התוס' מנחות כ"ט ע"א ד"ה שלשה שהקשו וא"ת וליחשוב נמי הכא דאלו טרפות מ"ב ע"א דאמר וזאת החיה אשר תאכלו מלמד שתפס הקב"ה כל מין ומין והראה לו למשה ואמר לו זאת אכול וזאת לא תאכל, וי"ל דלא חשיב אלא הך דכתיב זה עכ"ל. ואין צורך לתירוצם כי לפי דברי התנחומא שהבאתי הך דרשה דחולין מקושרת אל השרצים שבמנחות ותוספות ביאור עליה: (יח) כאדם שהוא אומר, הוספתי ע"פ כ"י רומי ורח"ס: (יט) טול ככר זהב כו', היה מכה בפטיש, המאמר הזה היה נשנה גם בילמדנו הנאבד בשינויים, ומובא בערוך ערך מרזב ב' וז"ל, בילמדנו בהעלתך טול ככר זהב והשלך לאור ונעשית היא וכפתריה ופרחיה וקניה את הוי מקיש במרזובתא מגרמיה היא מתעבדא, פי' בלשון ערבי קורין למקבת מרזבא: (כ) שנאמר כפתוריה וגו', גם בנדפס (אות ג') מובא בטעות וכפתוריה ופרחיה גביעה וקניה ממנה יהיו, וכן העתיק כן עם הטעות בעל מדרש במ"ר שם: (כא) ומי עשאה הקב"ה, לזה כוון רש"י בהעלותך ח' ד', כן עשה את המנורה, ומדרש אגדה על ידי הקב"ה נעשית מאליה: (כב) זש"ה כי אתה תאיר נרי, מובא במדרש במ"ר שם אות ה' ושמ"ר פל"ו: (כג) כדי לעלות אתכם בפני כל האומות, מכילתא בשל"ח

פסוק

(ישעיה נט י), והיה הקב"ה מנהיגם ומאיר להם, שנאמר וה' הולך לפניהם יומם וגו' (שמות יג כא), כיון שעמד המשכן קרא הקב"ה למשה ואמר לו אמור להם שיאירו לי, שנאמר דבר אל בני ישראל בהעלתך וגו'. (כד) אמרו ישראל להקב"ה כי אתה תאיר נרי וגו'. ואתה אומר שנאיר לך, אמר להם הקב"ה בשביל לעלות אתכם אמרתי לכם שתאירו לי, כשם שהארתי לכם, לכך נאמר בהעלתך:

[ו] [**בהעלתך** את הנרות]. (כה) מה כתיב למעלה מן הענין, ויהי ביום כלות משה [וגו'] ויקריבו נשיאי ישראל (במדבר ז א ב), ואחר כך דבר אל אהרן [ואמרת אליו] בהעלתך, (כו) זש"ה יראו את ה' קדושיו כי אין מחסור ליראיו (תהלים לד י), אתה מוצא למעלה אחד עשר שבטים הקריבו, ושבט אפרים הקריב, ושבט לוי לא הקריב, וכל הנשיאים הקריבו, חוץ מנשיאו של לוי, ומי היה נשיאו של לוי, זה אהרן, שנאמר ואת שם אהרן תכתוב על מטה לוי (במדבר יז יח), ואהרן לא הקריב עם הנשיאים, והיה אומר (כז) אוי לי שמא בשבילי אין הקב"ה מקבל שבטו של לוי, א"ל הקב"ה לך אמור אל אהרן אל תירא, לגדולה מזו אתה מתוקן, לכך נאמר דבר אל אהרן וגו', הקרבנות בזמן שבהמ"ק קיים הן נוהגים, (כח) אבל הנרות לעולם, אל מול פני המנורה יאירו, וכל הברכות שנתתי לך לברך את בניי, אינן בטלין לעולם:

[ז] **ד"א** אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות, (כט) שלא תהיו מבזין את המנורה הזו, שנאמר כי מי בז ליום קטנות ושמחו וראו את האבן הבדיל ביד זרובבל שבעה אלה (זכריה ד י), (ל) מהו שבעה, (לא) אלו שבעה כוכבים שמשוטטין בכל הארץ, יאירו שבעת הנרות, שבעה אלה כך הם חביבין לפניו, שלא תהיו מבזין עליהן, לכך נאמר אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות, שלא יטעה אותך יצרך לומר שהוא צריך אורה, ראה מה כתיב באורה, בחלונות בית המקדש, וחלונות אטומות אל התאים [וגו' כהחלונות האלה] (יחזקאל מ טז כה), בחלונות אין כתיב, (לב) אלא כהחלונות, שהיו רחבות מבחוץ וצרות מבפנים, כדי שיהיו מוציאים אורה לחוץ, אמר ר' ברכיה הכהן (לג) [ברבי] הברק הזה תולדת אש שלמעלה הוא כשהוא יוצא מבהיק את כל העולם, שנאמר ודמות החיות [מראיהם כגחלי אש בוערות כמראה הלפידים וגו' ומן האש יוצא ברק] (שם א יג), אמר הקב"ה איני צריך לאורה שלכם, [ולמה אמרתי לכם] אלא כדי להעלותך: (לד) אמר ר' חנינא העינים שבך, שחור ולבן יש בתוכן, ואין אתה רואה מתוך לבן, אלא מתוך שחור, (ואני) (לה) [ומה אם עיניך שיש בתוכן שחור ולבן ואין את רואה אלא מתוך השחור, הקב"ה שכולו אורה] צריך אורה משלך:

הערות ותקונים

פסוק וה' הולך לפניהם יומם: (כד) אמרו ישראל להקב"ה, וכן הוא בנדפס, אבל בעל מדרש במ"ר השמיט זה: (כה) מה כתיב למעלה מן הענין, במ"ר שם אות ו' ומובא בילקוט בהעלותך רמז תשי"ט בשם התנחומא: (כו) זש"ה יראו את ה' קדושיו, מובא בילקוט תהלים רמז תש"ך בשם התנחומא: (כז) אוי לי שמא בשבילי אין הקב"ה מקבל, על שהיה לי חלק בעגל: (כח) אבל הנרות לעולם, עיין מ"כ ובפי' מהרז"ו והרד"ל: (כט) ד"א שלא תהיו מבזין, במ"ר שם אות ז': (ל) מהו שבעה, בנדפס הגי' זו המנורה, ואח"כ מתחיל ומהו שבעה אלה שבעת הנרות, ובמדרש במ"ר אלה זו המנורה, שבעה אלו שבעת הנרות ויש למחוק מלת „אלה", רק כוונת התנחומא הנדפס זו המנורה על הבדיל ביד זרובבל, ועיין בחדושי הרד"ל ועיין בפי' מהרז"ו: (לא) אלו שבעה כוכבים, שבעה כוכבי לכת: (לב) אלא כהחלונות, בפסיקתא פסקא קומי אורי (דף קמ"ה ע"ב) ר' ברכיה בש"ר בגלה כתיב (וחלונות) [וחלונים] לו ולאמיו סביב סביב כהחלונות האלה (יחזקאל מ כה), כחלונות אין כתיב כאן, אלא כהחלונות חלונות כהות הוו אטומות הוו מקטינות מבפנים ומרחיבות מבחוץ כדי להוציא אורה לעולם, והעירותי שם בהערה ל"ז כחלונות אין כתיב כאן, דורש ה"א היתרה כאילו נכתב כהה חלונות, וכן הביא רש"י ביחזקאל מ' כ"ה את הדרוש הזה בשם ר' תנחומא והוא מתנחומא שלפנינו, ונשנה גם במדרש במ"ר פט"ו אות ז', והמ"כ נדחק שם בפירושו, ונעלם ממנו שכוונת הדורש הוא כאשר בארתי. והמאמר הזה מובא בערוך ערך כהחלונות בשם הפסיקתא דקומי אורי, ובמדרש במ"ר [ונובע מתנחומא] מובא בטעות מקרא דיחזקאל מ' פ"ז וצריך להגיה ולהביא המקרא כמו שמובא בפסיקתא, ע"כ. אולם הדורש החל להביא התחלת הכתובים, וכן מובא בכל כ"י: (לג) ברבי, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, וחסר גם בנדפס, ונמצא גם במדרש במ"ר: (לד) אמר ר' חנינא, בכ"י רומי וכ"י רח"ס מובא אמר ר' חנינא דרמשיק: (לה) ומה אם עיניך, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובמ"ר, ובנדפס נשמט ג"כ

ורק

[ח] ד"א אל מול פני המנורה. בשר ודם מדליק נר מנר דולק, שמא יכול להדליק נר מתוך החשך, והקב"ה האיר נר מתוך החשך, שנאמר וחשך על פני תהום (בראשית א ב), מה כתיב אחריו, ויאמר אלהים יהי אור (שם שם ג), ומתוך החשך הוצאתי אורה, ואני צריך לאור שלכם, ולמה אמר, אלא בשביל לעלותכם להעלות נר תמיד:

[ט] בהעלתך. (לו) זש"ה גם חשך לא יחשיך ממך [ולילה כיום יאיר כחשיכה כאורה] (תהלים קלט יב), ואתה אומר לנו בהעלתך את הנרות, למה הדבר דומה, למלך שהיה לו אוהב, א"ל המלך תהא יודע שאצלך אני סועד, (לז) אלא התקין לי, הלך אוהבו התקין מטה של הדיוט, מנורה של הדיוט, שלחן של הדיוט, כיון שבא המלך באו עמו שמשין, (לח) סובקין לפניו מכאן ומכאן מנורות של זהב, כיון שראה אוהבו את כל הכבוד, נתבייש והטמין כל מה שהתקין, שהיה הכל מן ההדיוטות, א"ל המלך מה זה, לא אמרתי לך שאצלך אני סועד, למה לא התקנת לי כלום, א"ל אוהבו אדוני המלך ראיתי את כל הכבוד הזה שבא עמך, ונתביישתי והטמנתי כל מה שהתקנתי לך, מפני שהן כלי הדיוטות, א"ל המלך חייך שאני פוסל את כל כלי שהבאתי עמי, ובשביל אהבתך איני חפץ להשתמש אלא בשלך, כך הקב"ה כולו אורה, שנאמר ונהורא עמיה (שרי) [שרא] (דניאל ב כב), והוא אומר לישראל (לט) התקינו לי מנורה ונרות, מה כתיב שם, ועשו לי מקדש (שמות כה ח), ועשית מנורת זהב טהור (שם שם לא), כיון שעשו באת שכינה, מה כתיב שם, ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וגו' (שם מ לה), מיד קרא למשה (מ) (ויקרא אל משה), ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו (במדבר ז פט), ומה דיבר אליו בהעלותך, חייכם בשביל חיבתכם אני פוסל את הכל, ומשתמש בשלכם, בהעלותך את הנרות:

י] ד"א בהעלתך את הנרות. (מא) אמרו ישראל שלח אורך ואמתך המה ינחוני (תהלים מג ג), גדול אורו של הקב"ה, החמה והלבנה מאירים לעולם, ומהיכן הן מאירין, מן זקוקי אור של מעלה הן הומפים, שנאמר לאור חציך יהלכו לנוגה ברק חניתך (חבקוק ג יא), גדול אור של מעלה, שלא ניתן לכל הבריות אלא אחד ממאה, (מב) שנאמר ידע מה בחשוכא וגו' (דניאל ב כב), לפיכך עשיתי המה ולבנה שיאירו לפניך, שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים להאיר על הארץ (בראשית א יז):

[יא] (מג) ד"א אל מול פני המנורה יאירו. אמר (דוד) [שלמה] באור פני מלך חיים (משלי טז טו), אמר ר' יעקב בר יוסי נמנעה שמחה מן הרשעים, וניתנה לישראל, שהוצרך הקב"ה לישב עם בשר ודם בנר, שאמר להם אל מול פני המנורה, ר' לוי אמר מנורה טהורה ירדה מן השמים, למה שאמר לו הקב"ה למשה ועשית מנורת זהב טהור (שמות כה לא), א"ל כיצד נעשה, א"ל מקשה תעשה המנורה (שם), אעפ"כ נתקשה משה, וירד ושכח מעשיה, עלה ואמר רבש"ע שכחתי, א"ל ראה ועשה, שנטל מטבע של אש, והראה לו עשייתה, ועוד נתקשה על משה, א"ל הקב"ה לך אצל בצלאל והוא יעשה אותה, ירד משה ואמר לבצלאל, מיד עשאה, התחיל משה תמיה, ואמר אני כמה פעמים הראה לי הקב"ה ונתקשיתי לעשותה, ואתה שלא ראית עשית

הערות ותקונים

ורק הסיום נשאר לנכון: (לו) זש"ה גם חשך, מובא בילקוט בהעלותך רמז תשי"ח בשם התנחומא, ומובא ג"כ במדרש במ"ר שם אות ח': (לז) אלא התקין לי, שכן כסאות ומטות ליסב עליהם: (לח) סובקין לפניו, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וגם בתנחומא הנדפס בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא גם מאנטובה, אולם בדפוסים אחרים הגיהו סבבו מכאן ומכאן, וכן במדרש במ"ר סיבבו [ואולי צ"ל סובבין] מיכן ומיכן, ובילקוט בהעלותך שם השמיט המלה: (לט) התקינו לי מנורה ונרות, המלות מנורה ונרות ליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ונמצא גם בנדפס ובמדרש במ"ר וגם בילקוט: (מ) ויקרא אל משה, גם בנדפס איתא כן, מיד קרא למשה שנאמר ויקרא אל משה, וכתיב ובא משה וגו', אולם הסגרתי ויקרא אל משה, כי ליתא בקרא בספר במדבר, וליתא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, וליתא במדרש במ"ר, ולא כהוגן הגיה כן הרש"ש במדרש במ"ר ע"פ התנחומא הנדפס, וגם הרז"ו האריך בזה אך למותר: (מא) ד"א בהעלותך אמרו ישראל, בנדפס אות ו' אין פירוד בין המאמרים, ונתחבר למאמר שלפניו, והוא ענין בפני עצמו, ובמדרש במ"ר אות ט' חסרים המלות ד"א בהעלתך: (מב) שנאמר ידע מה בחשוכא, ר"ל אל תקרי מה אלא מאה: (מג) ד"א אל מול פני המנורה יאירו אמר דוד, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס, גם במדרש במ"ר אות ט' וצ"ל אמר שלמה,

מדעתך, בצלאל שמא (מד) בצל אל היית עומד כשהראה לי הקב"ה, לפיכך כשחרב בית המקדש נגנזה המנורה, וזה אחד (מה) מחמשה דברים שנגנזו, הארון, והמנורה, והאש, ורוח הקודש, וכרובים, וכשישוב הקב"ה ברחמיו ויבנה ביתו והיכלו הוא מחזירן למקומן, ומשמח את ירושלים, שנאמר ישושום מדבר וציה וגו' (ישעיה לה א), ואומר פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן כבוד הלבנון ניתן לה הדר הכרמל והשרון המה יראו כבוד ה' הדר אלהינו (שם שם ב):

[יב] **וידבר** ה' וגו' קח את הלוים (במדבר ח ו). (מו) ילמדנו רבינו, כמה נימין היו בכנור שהיו הלוים מנגנין בו, (מז) כך שנה ר' יהודה שבע נימין היו באותו כנור, שנאמר שובע שמחות את פניך (תהלים טז יא), אל תקרי שובע אלא שבע, וכן אמר דוד שבע ביום הללתיך (שם קיט קסד), ולימות המשיח נעשית שמונה, שכן אמר דוד בניגון, למנצח בנגינות על השמינית (שם ו א), ולעתיד לבא נעשית עשר, (מח) שנאמר (שירו לאלהים שיר חדש וגו') [אלהים שיר חדש אשירה לך בנבל עשור אזמרה לך] (שם קמד ט), ומי התקין להם, שמואל ודוד, שנאמר המה יסד דויד ושמואל הרואה באמונתם (דה"א ט כב), והם העמידו חלוקי השיר, והיו הלוים עומדין על הדוכן, ומזמרין לפני מי שאמר והיה העולם, ראה חיבה שחיבב הקב"ה את הלוים, ומתחלה בחר בהם הקב"ה שיהו משמשין אותו, לפיכך אמר הקב"ה למשה, הרבה הלוים חביבים לפני, קח אותם לשמי לשררה, (שנאמר) (מט) [מניין ממה שקראו בענין] קח את הלוים:

[יג] **ד"א** קח את הלוים. (נ) זש"ה ה' צדיק יבחן (תהלים יא ה), אין הקב"ה מעלה את האדם לשררה, עד שבוחן ובודק אותו תחלה, וכיון שהוא עומד בנסיונו, הוא מעלה אותו לשררה, וכן אתה מוצא באבינו אברהם ניסה אותו הקב"ה עשר נסיונות, ועמד בנסיונו, ואחר כך בירכו, שנאמר וה' ברך את אברהם בכל (בראשית כד א), וכן יצחק ניסהו בימי אבימלך, ועמד בנסיונו, ואחר כך ברכו, שנאמר ויזרע יצחק בארץ ההוא [וגו' ויברכהו ה'] (שם כו יב), וכן יעקב ניסהו בכל אותן הצרות, בעשו ובדינה וביוסף, והיאך יצא מבית אביו ואמו, כי במקלי עברתי וגו' (שם לב יא), וברכו, שנאמר וירא אלהים אל יעקב עוד [בבואו מפדן ארם ויברך אותו] (שם לה ט), וכן יוסף ניסהו באשת פוטיפר, והיה חבוש י"ב שנה, ואחר כך יצא ונעשה מלך, על שעמד בנסיונו, הוי ה' צדיק יבחן, ואף שבטו של לוי נתנו נפשם על קדושת שמו של הקב"ה, שלא תבטל התורה, שבשעה שהיו ישראל במצרים, מאסו את התורה, ואת המילה, והיו כולם עובדי ע"ז, שכן יחזקאל מוכיחן, שנאמר ואמרת אליהם כה אמר ה' אלהים ביום בחרי בישראל וגו' (יחזקאל כ ה), ומה כתיב בסוף, וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי [איש את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו] (שם שם ח), מה עשה הקב"ה הביא חשך על המצרים שלשת ימים, והרג בהם כל רשעי ישראל, שכן הוא אומר [כאשר נשפטתי את אבותיכם במדבר בארץ מצרים] [וגו'] וברותי מכם וגו' (שם שם לו לח), וכן הוא אומר התאנה חנטה פגיה וגו' (שה"ש ב יג), (נא) אלו הרשעים שהיו בישראל, והגפנים סמדר נתנו ריח (שם), אלו הנשארים שעשו תשובה ונתקבלו, קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך (שם), שהרי הגיע קץ הגאולה, (נב) אבל שבטו של לוי כולם היו צדיקים, והיו עושים את התורה, שנאמר כי שמרו אמרתך (דברים לג ט), (נג) זו התורה, ובריתך ינצורו (שם), זו המילה, ולא עוד אלא כשעשו ישראל את העגל לא נשתתפו שם שבטו

הערות ותקונים

אז צריך להביא קרא אחר מתהלים: (מד) בצל אל היית, ברכות נ"ה: (מה) מחמשה דברים שנגנזו, עיין יומא כ"א, הוריות י"ב, תוספתא יומא פ"ב, ותוספתא סוטה פי"ג, אדר"נ סוף פמ"א, ירושלמי תענית פ"ב, הוריות פ"ג ה"ב, חזית פ"ח: (מו) ילמדנו רבינו, במדרש במ"ר פט"ו אות י"א במקום ילמדנו רבינו הביא הלכה כמה נימין וכו': (מז) כך שנה ר' יהודה, תוספתא ערכין פ"ב, ובגמרא ערכין י"ג ע"ב, ובמדרש שו"ט מזמור פ"א הגי' ר' יהודה ברבי אלעאי, ועיין בפסיקתא רבתי ריש פסקא כ"א: (מח) שנאמר שירו לאלהים, הסגרתי והבאתי הכתוב אלהים שיר חדש, וכ"ה לנכון בכל כ"י ובנדפס ובמדרש במ"ר: (מט) מניין ממה שקראו בענין, כ"ה הגי' בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובמ"ר: (נ) זש"ה ה' צדיק יבחן, מובא בילקוט בהעלותך רמז תשי"ט בשם התנחומא ומובא גם במדרש במ"ר פט"ו אות י"ב: (נא) אלו הרשעים, חזית פ"ב: (נב) אבל שבטו של לוי, שמ"ר פי"ט, ספרי בהעלתך פסקא ס"ז: (נג) זו התורה, זה נשמט במדרש במ"ר:

זב"ה

של לוי, שנאמר ויעמד משה בשער המחנה ויאמר מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי (שמות לב כו), כיון שאמר משה [שימו] איש חרבו על ירכו (שם שם כז), מיד עשו כן, ולא נשאו פנים, וכן משה מברכן האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו וגו', כי שמרו אמרתך ובריתך ינצרו (דברים לג ט), כיון שראה הקב"ה שהיו כולם צדיקים, וניסה אותם ועמדו בנסיונם, שנאמר אשר נסיתו במסה (שם שם ח), מיד אמר הקב"ה והיו לי הלוים, לקיים מה שנאמר ה' צדיק יבחן (תהלים יא ה), אבל רשעים כתיב בהם ורשע ואוהב חמס שנאה נפשו (שם), אמר דוד אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו (שם קכח א):

[יד] **וידבר** ה' וגו' עשה לך שתי חצוצרות כסף (במדבר י א ב), (נד) זש"ה שאו שערים ראשיכם [והנשאו פתחי עולם] (תהלים כד ז), (נה) בשעה שהכניס שלמה את הארון לבהמ"ק, התחיל לומר שאו שערים ראשיכם, שהיו הפתחים שפלים, [ואמר] והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, א"ל השערים מי הוא זה מלך הכבוד (שם שם י), (נו) מיד בקשו השערים לבלעו, אילולי שאמר ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה (שם), חזר ואמר ה' עזוז וגבור (שם ח), אמר להם התגדלו שמלך הכבוד בא עליכם, (נז) מיד חלקו לו כבוד, ונשאו לו כבוד, ונשאו את עצמן, ונכנס הארון, אמר להם הקב"ה אתם חלקתם לי כבוד, כשאחריב את ביתי, אין אדם שולט בכם, תדע שכל כלי בהמ"ק גלו לבבל, שנאמר ויתן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה [ומקצת כלי בית האלהים ויביאם ארץ שנער] (דניאל א ב), אבל שערי בהמ"ק במקומן נגנזו, שנאמר טבעו בארץ שעריה (איכה ב ט):

[טו] (נח) [ד"א] מהו ה' צבאות הוא מלך הכבוד (תהלים כד י). (נט) שהוא חולק מכבודו ליראיו ככבודו, כיצד הוא נקרא אלהים, וקרא למשה אלהים, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א), הוא מחיה מתים וחלק מכבודו לאליהו והחיה את המת, שנאמר ויאמר אליהו ראי חי בנך (מ"א יז כג), שהקב"ה חולק מכבודו ליראיו, למלך המשיח מלביש לבושו, שנאמר הוד והדר תשוה עליו (תהלים כא ו). (ס) שנו רבותינו מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו, ואין לובשין לבושו, ואין משתמשין בכתרו, ואין יושבין על כסאו, ובכולם חלק הקב"ה ליראיו ונתן להם, מנין שנאמר ה' בסופה ובשערה דרכו (נחום א ג), ונתנה לאליהו, שנאמר ויעל [אליהו] בסערה השמים (מ"ב ב יא), ואין לובשין לבושו, מה כתיב (ו)הוד והדר לבשת (תהלים קד א), ובמלך המשיח כתיב, הוד והדר תשוה עליו (שם כא ו), ואין משתמשין בכתרו, מה כתיב במשה, ומשה לא ידע כי קרן עור פניו (שמות לד כט), ואין יושבין על כסאו, וכתיב וישב שלמה על כסא ה' למלך (דה"א כט כג), ואין משתמשין בשרביטו, ונתנו למשה, שנאמר ואת המטה הזה תקח בידך וגו' (שמות ד יז),

הערות ותקונים

(נד) זש"ה שאו שערים, במ"ר פט"ו אות י"ג: (נה) בשעה שהכניס שלמה את הארון, כ"ה במדרש במ"ר שם, אבל במדרש במ"ר פי"ד אות ג' בסגנון אחר, כי המסדר לקח שם את המאמר מן מדרש שו"ט מזמור כ"ד, ובכאן בפט"ו הוא כולו מן התנחומא שלנו, וכ"ה בתנחומא הנדפס אות ט', אבל בתנחומא הנדפס וארא אות ז' ושמ"ר ריש פ"ח ג"כ בסגנון אחר, ועיין גם בקה"ר פסוק וטוב משניהם: (נו) מיד בקשו השערים לבלעו אלולי שאמר ה' צבאות וגו' חזר ואמר ה' עזוז וגבור, כ"ה בנדפס ובכ"י ספרדי ובמ"ר, רק במקום לבלעו הגי' שם לירד עליו ולרוץ את ראשו. ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס הגי' מתוקנת יותר וכך איתא שם מיד בקשו השערים לירד לרוצץ את ראשו אלולי שאמר ה' עזוז וגבור ה' גבור מלחמה, חזר ואמר להם שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם, וזו גי' ישרה, כי הכתוב ה' עזוז וגבור הוא מוקדם בקרא. (נז) מיד חלקו לו כבוד, עיין סוטה דף ט', איכה רבתי פ"ב אות י"ג ושמ"ר פ"ח: (נח) ד"א מהו ה' צבאות שהוא חולק מכבודו, מובא בילקוט בהעלותך רמז תשכ"ד בשם התנחומא, והשמיט באמצע מאמר שלם, ואח"כ מתחיל עשה לך מלך אתה עושה והוא בתנחומא כ"י שלפנינו: (נט) שהוא חולק מכבודו, בכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' ד"א מי הוא זה מלך הכבוד ה' צבאות וגו' אמר ר' אבין הלוי ברבי מי הוא זה מלך הכבוד שהוא חולק כבוד ליראיו, וכן הוא לעיל בפ' נשא אות ל"ד, ותקנתי שם של"ל ויבא מלך הכבוד: (ס) שנו רבותינו, משנה סנהדרין כ"ב ע"א, ושם הגי' אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משתמשין בשרביטו וכו'. ובמשנה ליתא ואין משתמשין בכתרו רק הוא לקוח מתוספתא סנהדרין פ"ד, וגם הרמב"ם הלכות מלכים פרק ב' ה"א הביא ולא בכתרו ולא באחד מכל כלי תשמישיו, והוא מתוספתא שם, ועיין לעיל בפ' נשא אות ל"ד, וכל המאמר הזה מן שנו רבותינו עד מה הקב"ה כתיב בו ליתא בנדפס (אות ט') וליתא בכ"י ספרדי, וכן ליתא בכ"י ה' של אקספארד, (שהוא קובץ מן תנחומא הנדפס), וכן ליתא במדרש במ"ר פט"ו אות י"ג, כי בעל המסדר מן מדרש במ"ר העתיק מן פ' בהעלותך מתנחומא מלה במלה כמו שהוא כעת בנדפס, ומה שחסר שם הסר גם

במדרש

מה הקב"ה כתיב בו, עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר (תהלים מז ו), אמר הקב"ה למשה מלך עשיתיך, שנאמר ויהי בישרון מלך (דברים לג ה), מה המלך כשהוא יוצא תוקעין לפניו, (סא) אף אתה כשאתה יוצא יהו תוקעין לפניך, עשה לך שתי חצוצרות ככף:

[טז] ד"א [עשה לך שתי חצוצרות כסף]. (סב) זש"ה ירא את ה' בני ומלך (משלי כד כא), אמר ר' יצחק בר אלעזר דקיסרין (סג) מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, עשתה ענוה (סד) (שוליים) [סוליים] לרגלה, כתיב ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קיא י), וכתיב להלן עקב ענוה יראת ה' (משלי כב ד), לכך אמר שלמה ירא את ה' בני ומלך, (סה) מהו ומלך, אלא המליכהו עליך. ד"א ומלך, ומלוך על יצר הרע שנקרא מלך, שנאמר ובא אליה מלך גדול וגו' (קהלת ט יד). ד"א ומלך, מן המלך, יכול אם יאמר לך המלך עבוד ע"ז שתשמע לו, ת"ל ירא את ה' בני, כך נבוכדנצר אמר לחנניה מישאל ועזריה לעבוד ע"ז לא שמעו לו, אלא אמרו לו לאלהך לא איתנא פלחין ולצלם דהבא די הקימת לא נסגד (דניאל ג יח), הצדא שדרך מישך ועבד נגו (שם שם יד), (סו) [אונטוס אתם אומרים, אתמול כל מי שהיה מבקש ליקח לו ע"ז, היה הולך לירושלים, שנאמר ופסיליהם מירושלים ומשומרון (ישעיה י י), ועכשיו באתם להצדות ע"ז שלי, הצדא שדרך מישך ועבד נגו], לא כך אמר לכם הקב"ה שתהיו שומעין למלכות, כל מה שהיא אומרת לכם, שנאמר אני פי מלך שמור (קהלת ח ב), אמרו לו אתה מלך עלינו (סז) למסין ולארנוניות, אבל לעבוד ע"ז נבוכדנצר וכלב שוה, ענו שדרך מישך ועבד נגו [ואמרין למלכא נבוכדנצר] לא (השיין) [חשחין] אנחנא על (דנא) [דנה וגו'] הן איתי אלהנא וגו' (דניאל ג טז יז), אמרו בין מציל ובין אינו מציל ידיע (להוי) [להוא] לך וגו' (שם שם יח), הוי ירא את ה' בני ומלך. עם שונים אל תתערב (משלי כד כא), עם אותן שאומרין שהן שתי אלהות בעולם אל תתערב להם שסופן לאבד מן העולם, שנאמר והיה בכל הארץ נאם ה' פי שנים [בה] יכרתו [יגועו] והשלישית יותר בה (זכריה יג ח), מי הם השלישית אלו ישראל, שנאמר ביום ההוא (יהיו) [יהיה] ישראל שלישיה (ישעיה יט כד), הוי ירא את ה' בני ומלך:

[יז] (סח) [ד"א ירא את ה' בני ומלך]. כל מי שירא מן הקב"ה נעשה מלך, ממי אתה למד מאברהם על ידי שנתיירא מן הקב"ה נעשה מלך, שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב), ומניין שנעשה מלך, (סט) [אמר ר' ברכיה הכהן

הערות ותקונים

במדרש במ"ר, וכל התוספות מן הנדפס נמצאים גם במדרש במ"ר: (סא) אף אתה כשאתה יוצא יהו תוקעין לפניך עשה לך שתי חצוצרות. בנדפס אות ט' וכן במדרש במ"ר סוף אות י"ג נוסף בשעה שהיה יוצא ומכניס את ישראל תוקעים בהם והם מתכנסין שנאמר ותקעו בהן ונועדו אליך [במדבר י ג], לפיכך עשה לך שתי החצוצרות כסף: (סב) ד"א זש"ה ירא את ה' אמר ר' יצחק ב"ר אלעזר, התחלת המאמר עד ומהו ומלך המליכהו עליך ליתא בנדפס וגם לא במדרש במ"ר שם, וכן חסר בכ"י ספרדי ובכ"י ה' של אקספארד: (סג) מה שעשתה חכמה, מובא בילקוט משלי רמז תתק"ס בשם התנחומא, מזה תראה שהיה גם לפניו בתנחומא כמו שלפנינו ונשמט בנדפס, עיין הערה שלפניה, וכן נשנה המאמר בירושלמי שבת פ"א סוף ה"ג (דף ג' ע"ג), ובמקום לפנינו עשתה ענוה סוליים לרגלה הגי' שם עשתה ענוה עקב לסולייתה, ובמדרש חזית ריש פ"א אות ט' מה שעשת חכמה עטרה לראשה עשת ענוה סנדל לעקבה, ובתנחומא ריש בראשית מובא מאמר הדומה לזה, התורה סוליתה [נ"ל סוליסה] ענוה וכתרה יראה וראיתי בס' המפתח לרבינו נסים על ברכות פ"ט דף כ"ה ע"א שהביא בשם הילמדנו והוא המאמר מהתנחומא הנדפס שהבאתי רק בטעות שם סולמא ענוה נ"ל סוליסה ענוה, וכן ובתרה יראה נ"ל וכתרה יראה, וכן הביא שם רבינו נסים מאמר הירושלמי שבת, ובתוס' יבמות ק"ג ע"ב ד"ה המסוליים הביאו המאמר הזה בשם מדרש חזית, וברוקח בהתחלת שורש ליראה הביא המאמר בשם הפסיקתא, והעירותי במבוא להפסיקתא סי' ח' אות ו' שלא נמצא לא בפסיקתא ולא ברבתי ואין ספק שצ"ל בתנחומא: (סד) סוליים, תקנתי סוליים, וכ"ה לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס ופי' ברומי solea מין מנעל שאין לו עקב (פאנטאפפעל): (סה) מהו ומלך, מכאן מובא בנדפס ובמ"ר פט"ו אות י"ד וכן מובא בילקוט משלי רמז תתקס"א בשם התנחומא · ועיין וי"ר פל"ג, קה"ר פ"ט, תנחומא נח אות ט"ו, ילקוט דניאל רמז אלף ס"א, אג"ב פ"ז, חזית פ"ב: (סו) אונטוס אתם אומרים, זה הוספתי ע"פ כ"י רומי וכ"י רח"ס, ונמצא גם במדרש במ"ר אבל נשמט בנדפס מן ועבד נגו עד ועבד נגו, והוראת מלת אנטוס בארתי לעיל בפרשת נח הערה קנ"ג: (סז) למסים ולארנוניות, בכ"י רומי ורח"ס לפסים ולארנונות, עיין לעיל פ' נח הערה קנ"ו: (סח) ד"א ירא את ה' [בני] ומלך, מובא בילקוט משלי רמז תתקס"א בשם התנחומא, ואך למותר שם הציון תנחומא, כי הוא המשך המאמר מראש הרמז ומציין שם תנחומא: (סט) אמר ר' ברכיה הכהן

ברבי בשם ר׳ חלבו] כתיב אל עמק שוה הוא עמק המלך (בראשית יד יז), [מהו עמק שוה], שהושוו הכל ונטלו עצה וקצצו ארזים ועשו כסא והושיבו אותו עליהם מלך, ולא תאמר אברהם בלבד אלא משה שנתיירא מן הקב״ה נעשה מלך, (ע) [ומניין שירא, שנאמר ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים (שמות ג ו), ומניין שנעשה מלך], שנאמר ויהי בישרון מלך (דברים לג ה), א״ל הקב״ה למשה מלך עשיתיך, מה מלך כשיוצא למלחמה תוקעין לפניו, אף אתה כשאתה יוצא למלחמה יהי תוקעין לפניך, (עא) שנאמר עשה לך שתי חצוצרות כסף:

[יח] (עב) ד״א עשה לך. משלך, עשה לך, לך אתה עושה, ולא לאחרים, (עג) אתה משתמש בהן, ואין אחר משתמש בהן, (עד) תדע לך שהרי יהושע תלמידו לא נשתמש בהן, אלא בשופרות, כשבאו להלחם ביריחו, נתכנסו ביריחו שבעה אומות, שנאמר ותעברו [את] הירדן ותבואו אל יריחו וילחמו בכם בעלי יריחו האמרי והפרזי [והכנעני והחתי והגרגשי] החוי והיבוסי (יהושע כד יא), וכי שבע אומות היו בעלי יריחו, שהוא אומר בעלי יריחו האמורי וגו׳, (עה) אמר ר׳ שמואל בר נחמני יריחו היתה (עו) נגרה של ארץ ישראל, אמרו אם יריחו נכבשת כל הארץ נכבשת, לפיכך נתכנסו לתוכה שבע אומות, מה כתיב וירע העם ויתקעו בשופרות (שם ו כ), מלמד שאפי׳ יהושע תלמידו לא נשתמש בהן, ולא תאמר ליהושע, אלא אפי׳ משה רבינו עצמו עד שהוא חי נגנזו. אמר ר׳ יצחק הרי שמשה אמר בשעה שהוא בא להפטר מן העולם, הקהילו אלי [את כל זקני שבטיכם ושוטריכם] (דברים לא כח), והיכן היו החצוצרות, שלא היה אומר תקעו בהן ויתכנסו, אלא שעד שהוא בחייו נגנזו, (עז) אמר ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי לקיים מה שנאמר ואין שלטון ביום המות (קהלת ח ח), הוי עשה לך, ואין אחר משתמש בהן כל ימיך:

[יט] ד״א עשה לך. אתה משתמש בהן, שאתה מלך, ואין אחר משתמש בהן, (עח) אלא דוד המלך, (עט) שנאמר ויעמדו הלוים (על עמדם) [וגו׳] והשיר משורר והחצוצרות מחצרים (דה״ב כט כו כח), (פ) אמרו רבותינו (פא) אף החצוצרות שהיו

הערות ותקונים

הכהן, הוספתי ע״פ כ״י רומי ורח״ס, וכ״ה בילקוט שם, ובב״ר פמ״ב אות ה׳ הגי׳ ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשם ר׳ שמואל בר נחמן, ובפמ״ג אות ה׳ במקום ור׳ חלבו הגי׳ ור׳ חנינא יש לתקן ור׳ חלבו, ובקה״ר פ״ד פסוק טוב ילד מסכן חסר שמות האומרים, ובנדפס בהעלותך אות ט׳ וכן במדרש במ״ר סוף אות י״ד חסרים המלות שהוספתי: (ע) ומניין שירא, הוספתי ע״פ כ״י רומי ורח״ס, וכ״ה בנדפס (סוף אות ט׳), וחסר כל הסיום במדרש במ״ר סוף אות י״ד: (עא) שנאמר עשה לך חצוצרות, בנדפס גורס מניין ממה שקראו בענין עשה לך שתי חצוצרות: (עב) ד״א עשה לך משלך, מובא בילקוט בהעלותך רמז תשכ״ד בשם התנחומא. ושנה בספרי בהעלותך פסקא ע״ב, ומובא במדרש במ״ר פט״ו אות ט״ו: (עג) אתה משתמש בהן, מנחות כ״ח ע״ב, ב״ר פנ״ו, קה״ר פ״ח: (עד) תדע לך, מובא גם בילקוט יהושע רמז ט״ו בשם התנחומא: (עה) אמר ר׳ שמואל בר נחמני, מובא בילקוט יהושע רמז ל״ב בשם התנחומא: (עו) נגרה של ארץ ישראל, כ״ה גם בכ״י רח״ס, ובילקוט יהושע שם ובמדרש במ״ר נגרא של ארץ ישראל, אבל בנדפס יריחו היתה סוגרה של ארץ ישראל, ובכ״י ה׳ של אקספארד ובכ״י ספרדי גם בכ״י רומי בטעות נגדה של ארץ ישראל וצ״ל נגרה ברי״ש, ופי׳ נגרה בריח מלשון המשנה נגר הנגרר, כמו שסוגרין החומה בבריח כך סגרה יריחו על כל ארץ ישראל, ובנדפס סוגרה מלשון ויריחו סוגרת ומסוגרת, והרב בעל כפתור ופרח פ״י דף ל״ה ע״ב (דפוס בערלין) הביא המאמר בשם התנחומא וכתב כלומר יריחו הוא נגר ומנעול: (עז) אמר ר׳ יהושע דסכנין לקיים מה שנאמר אין שלטון ביום המות, נשנה במדרש ב״ר פנ״ו אות ג׳ ויקרבו ימי ישראל למות כתיב אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ואין שלטון ביום המות ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי חצוצרות שעשה משה במדבר בשעה שנטה למות גנזם הקב״ה שלא יהא אחר תוקע בהם והם באים אצלו דכתיב הקהילו אלי וגו׳ לקיים מה שנאמר ואין שלטון ביום המות ועיין קה״ר סוף פ״ח: (עח) אלא דוד המלך, עיין בפי׳ מהרז״ו שאין הכוונה על דוד עצמו אלא על המלכים זרע דוד: (עט) שנאמר ויעמדו הלוים על עמדם, וכן הוא בכ״י רומי וכ״י רח״ס, ובכ״י ספרדי ויעמוד את הלוים על עמדם וכן הוא גם בנדפס ואף בדפוס מאנטובה, אבל בדפוסים אחרונים השמיטו המלות על עמדם והגיגו מלת „וגו׳״ וגם במדרש במ״ר מובאים המלות „על עמדם״ ולא נמצאו בקרא: (פ) אמרו רבותינו, במדרש במ״ר אמר רב, ובנדפס בדפוסים ראשונים אמרו רבותינו ובדפוסים אחרונים אמרו רז״ל: (פא) אף החצוצרות שהיו במקדש אף הם נגנזו, עיין בחדושי הרד״ל שכתב נראה ר״ל שלא היו משמשין בחצוצרות אף

בימי

במקדש אף הם נגנזו, אבל דוד המלך היה משתמש בכנור, שנאמר עורה כבודי עורה הנבל וכנור (תהלים נז ט). (פב) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא כנור היה תלוי למעלה מראשותיו של דוד, כיון שהגיעה חצות לילה, רוח צפונית מנשבת בו, והיה מנגן מאליו, מיד היה דוד עומד וכל התלמידים שהיו עוסקין בתורה, והיו מנדדין שינה מעיניהם, והוגין בתורה עד עמוד השחר, לפיכך היה אומר דוד עורה כבודי, דרך השחר להיות מעוררת בני אדם, אבל אני אעירה שחר: ד"א עורה כבודי. מהו עורה כבודי, מפני כבוד יוצרי, שהיה יצרו אומר לו דוד הלא אתה מלך, דרך מלכים להיות עומדים בשלש שעות [ביום], ולמה אתה עומד בחצות לילה, והיה אומר לו עורה כבודי, אין כבודי לפני כבוד יוצרי, לכך נאמר עורי כבודי, והיה עומד בחצות לילה ומקלס להקב"ה, שנאמר חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך (שם קיט סב), אמר דוד חייב אני לעמוד בחצי הלילה ולקלסך על פלאות שעשית עם זקינתי בחצי הלילה, שנאמר ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת וגו' ויאמר מי את ותאמר אנכי רות אמתך, אמר לה ליני הלילה [והיה בבקר] אם יגאלך טוב וגו' (רות ג ח ט יג). (פג) אמר ר' יהודה [הלוי] בר שלום אמרה לו בדברים אתה מוציאני, אמר לה חי ה' (שם שם יג), איני מוציאך בדברים. [ד"א] חי ה', מלמד שהשביע ליצרו שהיה מקטרגו, ואמר לו אתה פנוי והיא פנויה, הוי השעה שתזקק לה, מיד נשבע אותו הצדיק חי ה' (פד) איני נוגע בה בזו הלילה, ולא בועז לבדו אלא כל הצדיקים משביעים על יצרם, שכן אתה מוצא בדוד שכשנפל שאול בידו מה אמר דוד, ויאמר דוד חי ה' כי אם [ה'] יגפנו או יומו יבא ומת (ש"א כו י), (פה) למה נשבע שני פעמים, אמר ר' שמואל בר נחמן היה יצרו בא ואומר לו אילו נפלת אתה בידו לא היה מרחם עליך והיה הורגך, (פו) ומן התורה מותר להורגו, שהרי רודף הוא, לפיכך קפץ ונשבע שני פעמים, חי שאיני הורגו, (פז) אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אתה

הערות ותקונים

בימי דוד אלא במקדש, ולשון נגנזו לאו דווקא אלא מלהשתמש בהן חוץ למקדש קאמר וכדקאמרינן בר"ה כ"ז ע"א שאין חצוצרות אלא בשערי מזרח בהר הבית וכדברי הירושלמי שהביאו הרמב"ן והר"ן שאין הנוגרות נגנזין ע"ש: (פב) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא כנור היה תלוי למעלה כו', בכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' כך אמר ר' פנחס בר חמא קיסטרין היה שם למעלה (ובכ"י רומי קיסרין, ונרשם שם בצדו שחסר מלת כנור) ממטתו של דוד וכשהיה עומד ליגע בתורה היה מקיש בו, וכל תלמידי תורה היו עומדין ויגיעים בתורה שנאמר עורה כבודי עורה הנבל וכנור. והסופר מהקובץ הזה מאקספארד השמיט הלשון הזה והג"ג כמו שהוא בנדפס (אות י), והמסדר הזה מתנחומא הנדפס הביא כמו שהוא בבבלי ברכות ג' ע"ב. והמדפיס ממאנטובה השמיט המלות אמר ר' פינחס הכהן בר חמא כמו שהוא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י ספרדי וכ"י ה' של אקספארד והג"ג אמר ר' שמעון חסידא ע"פ מאמרם שם בבבלי ברכות אמר ר' אחא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא, ובמדרש במ"ר פט"ו אות ט"ז הביא כלשון התנחומא הנדפס. ונשאר שם אמר ר' פנחס הכהן בר חמא, אבל הביא כלשון הנדפס שהוא מגמרא בבלי, ובפסיקתא דרב כהנא פסקא ז' (דף ס"ב ע"ב) וברבתי פי"ז ובירושלמי ברכות פ"א ה"א (דף ב' ע"ד) ומדרש שו"ט מזמור כ"ב ואיכה רבתי סוף פ"ב ורות רבה ריש פ"ו נוסחא אחרת בזה ר' פנחס בשם ר' אלעזר בר מנחם אמר (ובמדרש שו"ט בטעות רבי בשם ר' אלעזר, צ"ל רבי [פנחס] בשם ר' אלעזר) מה היה דוד עושה היה נוטל נבל וכנור ונתנו מראשותיו ועומד בחצי הלילה ומנגן בהם והיו חכמי ישראל שומעין את קולו ואומרים מה דוד מלך ישראל עוסק בתורה אנו על אחת כמה וכמה ונמצאו כל ישראל עוסקים בתורה על ידו. (ובירושלמי קצת בסגנון אחר, עיין בפסיקתא הערה ט"ז) ואח"כ מתחיל מאמר שני בשם ר' לוי חלון היתה פתוחה על גבי מטתו של דוד לרוח צפון והיה הכנור תלויה כנגדה, והיתה רוח צפונית יוצא בחצי הלילה ומנשבת בה והיה הכנור מנגן מאליו כו'. ובמדרש איכה שם הג"ג בפי ר' לוי כמו שהוא בבבלי בשם ר' אחא בר ביזנא. ובמדרש רות רבה קצר בלשונו והג"ג „וכו'", ולדעתי יש לתקן כן בתנחומא שלפנינו ע"פ הירושלמי והפסיקתא, והבדל בין לשון הפסיקתא ללשון הבבלי עיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה י"ז: (פג) אמר ר' יהודה הלוי בר שלום, הוספתי מלת הלוי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס, אבל במדרש במ"ר בטעות אמר ר' יהושע בן לוי ברבי שלום: (פד) איני נוגע בה בזו הלילה, מלת הלילה נשמט במדרש במ"ר: (פה) למה נשבע שני פעמים, כתב המ"כ אחד כנגד יצרו שמסיתו שלא כדין, והשני על הסיתו כדין שהרי רודף היה, וב' פעמים חי ה' וחלילה לי מה', והרז"ו כתב צ"ע שאין בכתוב רק שבועה אחת, וברות רבה ליתא למאמר זה כולו, והמאמר בוי"ר פכ"ג אות ה' ושם ל"ג נשבע ב' פעמים, רק יש שם פלוגתא למי נשבע, חד אמר ליצרו וחד אמר לאבישי נשבע שאם יגע בו שיהרגנו: (פו) ומן התורה מותר להורגו, במדרש במ"ר נוסף „בא להורגך השכם להרגו": (פז) אמרו ישראל לפני

יודע כהו של יצה"ר שהוא קשה, אמר להם הקב"ה (פח) סילקו אותו קימעא קימעא ואני מעבירו, שנאמר סולו סולו המסלה וגו' (ישעיה סב י), ואומר סלו סלו פנו דרך וגו' (שם נז יד), ולעולם הבא אני עוקרו מכם, שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל לו כו), (פט) כך דרש ר' תנחומא בר אבא:

[כ] **ויאמר** ה' אל משה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל וגו' (במדבר יא טז). (צ) ילמדנו רבינו בתוך כמה אמות אדם חייב לעמוד מפני הזקן כשהוא רואה אותו, (צא) כך שנו רבותינו, בתוך ארבע אמות חייב אדם לעמוד מפני הזקן, שנאמר מפני שיבה תקום (ויקרא יט לב), (צב) וכורע לפניו, ושואל בשלומו בתוך ארבע אמות, ואיזהו הידור שאמרה תורה, והדרת פני זקן (שם), שלא יעמוד במקומו, ולא ישב במקומו, ולא יהא סותר את דבריו, וכשהוא שואל הלכה שואל ביראה, (צג) ולא יקפוץ להשיב, ולא יהא נכנס לתוך דבריו, שכל מי שאינו נוהג ברבו כל המדות האלו, נקרא רשע לפני המקום, ותלמודו משתכח, ושנותיו מתקצרות, (צד) ולסוף הוא בא לידי (עבירות) [עניות], שנאמר וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני אלהים (קהלת ח יג), מורא זה איני יודע מה הוא, כשהוא אומר מפני שיבה תקום [וגו'] ויראת מאלהיך, הוי אומר זה מוראת תלמידי חכמים, (צה) ואימא זו מוראת ריבית ומוראת משקלות, אלא אמר ר' אלעזר נאמר כאן פני זקן ויראת מאלהיך, ונאמר להלן איננו ירא מלפני (האלהים) [אלהים] (קהלת שם), וחייב להקדים לכל אדם בכניסה וביציאה, ולנהג בו מורא וכיבוד, שנאמר את ה' אלהיך תירא (דברים ו יג), (צו) לרבות בעלי תורה, שאין לך מדה כיוצא בה, וכן הוא אומר (צז) ואתן אותם ראשים (על העם) [עליכם] (שם א טו), מכאן אתה למד שתנהוג בו מנהג נשיאות, לעמוד לפניו, ולהקדימו לכל דבר של גדולה, שלא יהא אדם מונע עצמו מלעמוד לפני הזקן. אמר ר' אבא הכהן בר פפא כשהייתי רואה סיעה אחת של בני אדם, הייתי מהלך בדרך אחרת, שלא להטריח עליהם, שלא יהו רואין אותי ועומדין מפני, וכשאמרתי דברים לפני ר' יוסי בר זבידא (צח) אמר לי צריך אתה לעבור לפניהם, ויהיו רואין אותך, ועומדין מפניך, ואתה מביאן לידי יראת שמים, שנאמר מפני שיבה תקום [וגו'] ויראת מאלהיך (ויקרא יט לב), למה שמעלתם של צדיקים מעלה שאין לה ירידה, אבל מעלתו של עשו הרשע מעלה שכולה ירידה היא, (צט) היום איפרכוס, למחר פגן, למחר קומוס, למחר סרדיוט, וכן כל גדוליהם, וכן הנביא אומר אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאם ה' (עובדיה פסוק ד),

---

הערות ותקונים

לפני הקב"ה, מובא בילקוט ישעיה רמז שס"ו בשם התנחומא: (פח) סילקו, וכן בנדפס סלקו, ובמדרש במ"ר סיקלו צ"ל סילקו, ובילקוט שם היו מסלקין: (פט) כך דרש רבי תנחומא, וכ"ה בכ"י ספרדי ובנדפס, וגם במדרש במ"ר פט"ו אות י"ז, רק במדרש הליג הליון י"ז לפני כך דרש רבי תנחומא, וראוי להליג הליון לאחריו, כי מוסב למעלה, והסיום הזה ליתא כלל בכ"י רומי וכ"י רח"ס: (צ) ילמדנו רבינו, מובא גם במדרש במ"ר שם אות י"ז, ובמקום ילמדנו רבינו הביא במדרש שם הלכה בתוך כמה אמות וכו': (צא) כך שנו רבותינו, בגמרא בבלי קידושין ל"ג ע"ב חכם עובר עומד מלפניו ד' אמות, ובירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג (דף ס"ה ע"ג) לזקן ד' אמות: (צב) וכורע לפניו, וכ"ה בנדפס, וחסר שם במדרש במ"ר: (צג) ולא יקפוץ להשיב, עיין תוספתא סוף פ"ז דסנהדרין: (צד) ולבסוף הוא בא לידי עניות, כן תקנתי כמו שהוא בכל כתבי יד ובנדפס ובמ"ר, ועיין קדושין דף ל"ג ע"ב אינו מאריך ימים ותלמודו משתכח: (צה) ואימא זו מוראת רבית ומוראת משקלות, רבית כתיב אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלהיך (ויקרא כ"ה לו), אבל על משקלות לא מצינו שכתוב מורא, ועיין רש"י בגמ' שם ובתוס' ד"ה ואימא מורא משקלות, ובנדפס (אות י"א) וכך נאמר במדות ומשקלות, ויש לתקן ברבית ומשקלות, ונמצא לנכון במדרש במ"ר שם: (צו) לרבות בעלי תורה, פסחים דף כ"ב, ובנדפס ובמדרש במ"ר הגי' ותניא את לרבות בעלי תורה: (צז) ואתן אותם ראשים על העם, תקנתי ראשים עליכם, ונמצא בקרא ויתן אותם ראשים על העם (שמות יח כה) וגם בנדפס ובכ"י רח"ס מובא בטעות ואתן אותם ראשים על העם: (צח) אמר לי צריך אתה כו', בגמרא קידושין ל"ג ע"א מסקינן דלאו מקיף חייו, פי' רש"י מסבב דרך אחרת שלא לעבור לפני הצבור חיי מאריך ימים, ובתוס' רי"ד שם הביא המאמר מתנחומא בשם ילמדנו וכן הביא הרד"ל: (צט) היום איפרכוס למחר פגן למחר קומוס למחר סרדיוט, במדרש במ"ר פט"ו אות י"ז הליגו סגן במקום פגן בטעות, ובנדפס דפוסים הראשונים גם בדפוס מאנטובה וכן בכ"י אמיסי של אקספארד נאמר לנכון פגן, רק בדפוסים אחרונים הליגו סגן ותשבו לתקן וקלקלו, וגם השמיטו המלות למחר קומוס. והכוונה היום הוא אפרכוס שפירושו ביוני ἔπαρχος ולמחר

הוא

אבל מעלתו של יעקב מעלה שאין לה ירידה, ואין קדושתם (ק) מתחללת לעולם. (קא) וכן אתה מוצא שהזקנים אחד משלשה עשרה דברים שהן כתובין לשמו של הקב"ה, אלו הן, הכסף והזהב, והכהנים, והלוים, וישראל, והבכורות, והמזבח, והתרומה, ושמן המשחה, ואהל מועד, ומלכות בית דוד, והקרבנות, וארץ ישראל, והזקנים: הכסף והזהב מנין, שנאמר לי הכסף ולי הזהב (חגי ב ח), והכהנים [מנין, שנאמר] לקדש אותם לכהן לי (שמות כט א), הלוים [מנין, שנאמר] והיו לי הלוים (במדבר ג יב), ישראל [מנין, שנאמר] כי לי בני ישראל (ויקרא כה נה), הבכורות [מנין, שנאמר] כי לי כל בכור (במדבר ח יז), המזבח [מנין, שנאמר] מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ כד), התרומה [מנין, שנאמר] ויקחו לי תרומה (שם כה ב), שמן המשחה [מנין, שנאמר] קדש יהיה זה לי (שם ל לא), אהל מועד [מנין, שנאמר] ועשו לי מקדש (שם כה ח), (קב) הקרבנות [מנין, שנאמר] את קרבני לחמי [לאשי ריח ניחוחי תשמרו להקריב לי (במדבר כח ב), מלכות בית דוד [מנין, שנאמר] כי ראיתי בבניו לי מלך (ש"א טז א), ארץ [ישראל מנין, שנאמר] כי לי הארץ (ויקרא כה כג), הזקנים [מנין], ממה שקראו בענין אספה לי (במדבר יא טז):

[כא] [**אספה** לי]. (קג) זש"ה הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט ו), (קד) למה הדבר דומה לפלטין שהיתה בנויה על גבי הספינות, כל זמן שהספינות מחוברות, הפלטין שעל גביהן עומדות, כך הבונה בשמים מעלותיו וגו', כביכול אימתי כסאו (קה) (מבוסם) [מבוסס] למעלה, בזמן שישראל עשוין אגודה אחת, לכך נאמר הבונה בשמים מעלותיו, אימתי בזמן שאגודתו על ארץ יסדה, וכן הוא אומר ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל (דברים לג ה), לכך אמר הקב"ה למשה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, למה (קו) שכינוסן של צדיקים הנאה להם, והנאה לעולם, אבל כינוסן של רשעים, תקלה להם, ותקלה לעולם:

[כב] (קז) **ד"א** אספה לי שבעים איש. בשעה שאמר הקב"ה למשה אספה לי שבעים איש, אמר משה היאך אעשה להביא מכל השבטים, אם אביא המשה המשה מכל שבט, אינן עולין למנין שבעים, [אינם אלא ששים], ואם נביא ששה ששה מכל שבט, הן עולין למנין שנים ושבעים, (קח) ואם נביא המשה משבט זה וששה משבט זה, אני מטיל קנאה בין השבטים, מה עשה משה, (קט) ר' יהודה אומר נטל

הערות ותקונים

הוא פגן פי' ברומי paganus כפרי ואיש כפר, עיין בערוך ערך פגן, וכן היום הוא קומוס פי' ביוני וברומי Comes κόμης פי' נגיד, ולמחר הוא סרדיוט פי' ביוני στρατιώτης איש חיל (סאלדאט) כמו אסרדיוט: (ק) מתחללת לעולם, וכן הוא בנדפס, ובמדרש במ"ר הגי' ואין קדושתם נופלת לעולם, צ"ל מתחללת: (קא) וכן אתה מוצא שהזקנים כו', בספרי בהעלותך פיסקא צ"ב, ויו"ר אות ב', מדרש שמואל פי"ט, ילקוט תרומה רמז שס"ד, ושם מובא כל זה שבכל מקום שנאמר לי אינו זז לעולם לא בעולם הזה ולא לעולם הבא: (קב) הקרבנות מנין, יש להקדים מלכות בית דוד מנין, לפי הסדר שחשב, כמו שהוא נכון בכ"י רומי וכ"י רה"ס: (קג) זש"ה הבונה, מובא במדרש במ"ר שם אות י"ח: (קד) למה הדבר דומה, בספרי ברכה פיסקא שמ"ו מובא המשל כך, רשב"י אומר משל לאדם שהביא ב' ספינות וקשרם באוגנים ובעששות והעמידן על גביהם ובנה עליהם פלטורין, כל זמן שהספינות קשורות פלטורין קיימים פרשו ספינות אין פלטורין קיימים, ודברי הספרי מובא בילקוט ברכה רמז תתקנ"ג וילקוט עמוס רמז תקמ"ח, ויש להעיר בילקוט עמוס שם מתחיל אביי אמר ואגודתו על ארץ יסדה, כשישראל שוין בעצה וכו', ונרשם בצדו על אביי אמר ספרי, אולם בספרי לא מובא שם אביי אמר, רק בעל הילקוט הביא לפני זה מאמר מברכות דף ו' ע"א ואח"כ הביא מאמר שני אמר ר' חנינא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא כל תענית שאין מתענין בה מפושעי ישראל אינו תענית, וחסר הציון, והוא מאמרם בכריתות דף ו', ובמאמר הזה סיימו אביי אמר מהכא ואגודתו על ארץ יסדה, לכן מוסב זה למעלה, והמאמר מספרי מתחיל כשישראל שוים בעצה: (קה) מבוסם, תקנתי מבוסס, פי' עומד על כנו ועל בסיס, והוא מלה יונית ורומית basis βασις שפי' כן ומכון ורגל (גרונד): (קו) שכנוסן של צדיקים, סנהדרין דף ע"א ע"א במשנה: (קז) ד"א אספה, מובא בילקוט בהעלותך רמז תשל"ו בשם התנחומא, והביא עד כיון שעשה כך נתמנה הזקנים, והשמיט מאמר גדול והחל במאמר מאות כ"ד והיכן היו הראשונים, ומובא גם במדרש במ"ר אות י"ט, ושנה בספרי בהעלותך פיסקא צ"ה: (קח) ואם נביא חמשה משבט זה וששה משבט זה, צ"ל בתחלה ששה משבט זה ואח"כ חמשה משבט זה, היינו מעשרה שבטים ששה ששה הרי ששים, ומשני שבטים חמשה חמשה הרי שבעים, וכן הוא נכון בספרי שם ובמדרש במ"ר שם. ובילקוט שם מבואר יותר אם אביא ששה מכל שבט ושבט ומשני שבטים חמשה חמשה כו': (קט) ר' יהודה

אומר

שבעים (קי) פתקים וכתב בהן זקן, (קיא) ונטל עוד (שבעים) [שנים] פתקים חלקים, טרפן ונתנן בקלפי, ואמר להם בואו וטלו פתקיכון, כל מי שהיה נוטל פתק שכתיב בו זקן, היה יודע שנתמנה זקן, וכל מי שעלה בידו פתק חלק היה יודע שלא נתמנה זקן, אמר לו ר׳ נחמיה עדיין היא מחלוקת שהיה יכול לומר לו איכן פיתק שכתיב בו זקן, אילו היה שם היה עולה בידי, אלא היאך עשה להם, אמר ר׳ נחמיה (קיב) נטל שבעים ושנים פתקים וכתב בהן זקן, ועוד שבעים ושנים פתקים חלקים, וטרפן ונתנן בקלפי, אמר להם בואו וטלו פתקיכם, אם עלה בידו פתק שכתיב בו זקן, היה יודע שנתמנה זקן, ואם עלה בידו חלק היה יודע שלא נתמנה, והממונה אומר לו הרי יש שם פתק אחר וכתוב בו זקן, אילו היתה ראוי להתמנות היה עולה בידך, כיון שעשה משה כך נתמנו הזקנים, אלדד ומידד היו שם ומיעטו את עצמן, (קיג) אמרו אין אנו כדאי להיות במנין הזקנים, ועל שמיעטו את עצמן נמצאו יתירים על הזקנים בחמשה דברים, הזקנים לא נתנבאו אלא למחר, שנאמר ואל העם תאמר [התקדשו למחר] (במדבר י״א י״ח), והם נתנבאו מה שעתיד להיות (קיד) בסוף ארבעים שנה, שנאמר וישארו שני אנשים במחנה [שם האחד אלדד ושם השני מידד וגו׳ מתנבאים במחנה] (שם שם כ״ו), ומה היו מתנבאין, (קטו) יש אומרין על מפלתו של גוג ומגוג, ויש אומרים היו מתנבאין משה מת, ויהושע מכניס את ישראל לארץ, (קטז) תדע לך שכן היו מתנבאין, שנאמר ויען יהושע בן נון משרת משה מבחוריו ויאמר אדני משה כלאם (שם שם כ״ח), וירץ הנער ויגד למשה וגו׳ (שם שם כ״ז), (קיז) ומי היה, גרשום בן משה היה, הזקנים לא נכנסו לארץ, ואלו נכנסו לארץ, (קיח) אלדד זה אלידד בן כסלון (שם ל״ד כ״א), ומידד זה קמואל בן שפטן (שם שם כ״ד), הזקנים לא נתפרשו שמותן, ואילו נתפרשו שמותן, (קיט) הזקנים פסקה נבואתן, ואלו לא פסקה נבואתן, שנאמר ויתנבאו ולא יספו (שם י״א כ״ה), הזקנים היתה נבואתן משל משה, שכן אמר הכתוב, ואצלתי מן הרוח (שם שם י״ז), (קכ) אבל אלו היתה נבואתן משל הקב״ה, שנאמר ותנח עליהם הרוח (שם שם כ״ו), ואם תאמר הזקנים שהיתה נבואתן משל משה, שמא חיסר מנבואתו כלום, לאו, למה היה משה דומה, לנר שהיה דולק, הכל מדליקים

הערות ותקונים

אומר, כעין פלוגתא זו נמצא לעיל פ׳ במדבר אות כ״ה אצל הלוים, ועיין ספרי שם שהביא כיוצא בו אתה אומר ואת פדויי השלשה אמר משה מה אעשה כו׳. ויש להעיר כי במדרש במ״ר שם נשמט כל המאמר מרבי נחמיה, שהשמיט המעתיק מן היה יודע שלא נתמנה במאמר דר׳ יהודה עד היה יודע שלא נתמנה במאמר דר׳ נחמיה, ויש להוסיף ולתקן שם ע״פ התנחומא, ונשאר בשלימות בנדפס. ועיין בבלי סנהדרין דף י״ז וירושלמי סנהדרין פ״א ה״ד, והבאתי לעיל בפ׳ במדבר בהערה קפ״ח, ובילקוט בהעלתך שם נשמטו המלות „ר׳ יהודה אומר״: (קי) פתקים, עיין לעיל בפ׳ במדבר הערה ק״ל: (קיא) ונטל עוד שבעים, תקנתי שצ״ל עוד שנים כמו שהוא לנכון בכ״י רה״ס, ובמדרש במ״ר, ובטעות גם בנדפס, וכן בטעות גם בילקוט, ובילקוט גרסה בצדו „נ״ל שנים״: (קיב) נטל שבעים ושנים פתקים וכו׳ ועוד שבעים ושנים פתקים חלקים, וכן הוא לנכון בכל כ״י גם בילקוט, ובנדפס הלשון משובש נטל שבעים ושנים פתקים וכתב על שבעים מהן זקן, ושנים פתקין חלקים, יש לתקן, וכצ״ל נטל שבעים ושנים פתקים וכתב עליהם זקן ועוד שבעים ושתים פתקים חלקים. ועיין ברש״י בפירושו עה״ת: (קיג) אמרו, מלת אמרו נשמט במדרש במ״ר, והמאמר מובא בילקוט בהעלותך רמז תשל״ז בשם התנחומא: (קיד) בסוף ארבעים שנה, כמו שסיים משה מת ויהושע מכניס וזה היה סוף ארבעים שנה, ועיין סנהדרין דף י״ז ע״א: (קטו) יש אומרים על מפלת גוג ומגוג, עיין סנהדרין שם דיליף ליה מקרא, ועיין אגדת בראשית פ״ב ולזה כוון גם תרגום ירושלמי ותרגום יב״ע (בהעלותך י״א כ״ו) ע״ש: (קטז) תדע לך שכן הוא, והביא ראיה מהכתוב ויאמר אדוני משה כלאם כלאם מן העולם יען שנתנבאו כן, כי אם לא כן למה נוה לכלאם, ועיין בגמ׳ סנהדרין שם וברש״י עה״ת, ועיין בתרגום יב״ע ובתרגום ירושלמי שם: (קיז) מי היה גרשם בן משה היה, מובא גם ברש״י עה״ת פ׳ בהעלותך י״א כ״ז, ובספרי פיסקא צ״ו יש אומרים זה יהושע, ובעל הילקוט ברמז תשל״ז הביא לדברי הספרי והוסיף באמצע „וירץ הנער [זה] גרשם בן משה״ וזה הוסיף ע״פ התנחומא: (קיח) אלדד הוא אלידד, מובא בילקוט בהעלתך רמז תשל״ז בשם התנחומא, ועיין בפרקי דר״א ובתרגום יב״ע: (קיט) הזקנים פסקה נבואתן, בנדפס נשמט שורה שלימה וכצ״ל הזקנים נפסקה נבואתן [ואילו לא נפסקה נבואתן, שנאמר ויתנבאו ולא יספו, הזקנים היתה נבואתן] משל משה וכו׳: וגם בעל מדרש במ״ר העתיק מן נוסחת התנחומא אשר כעת בדפוס עם הטעות, וכן חסר בכ״י ספרדי ובכ״י ה׳ של אקספארד: (קכ) אבל אלו היתה נבואתן משל הקב״ה עד למה היה משה דומה חסר בנדפס בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, וזה הוסיף המדפיס ממאנטובה

וכי

ממנה, ואורו איננו חסר כלום, אף כן משה, אע"פ שנטלו הנביאים מנבואתו, לא חסרה נבואתו של משה כלום, [שנאמר] ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים לד י):

[כג] **אספה** לי שבעים איש מזקני ישראל. (קכא) וכי לא היה להם זקנים לשעבר, והלא כבר נאמר במצרים, לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג טז), אלא מפני מה אמר הקב"ה אספה לי וגו', (קכב) ללמדך כי בשעה שאמר פרעה הבה נתחכמה (שם א י), קיבץ פרעה את כל ישראל, אמר להם בבקשה מכם עשו עמי היום בטובה, היינו דכתיב ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך (שם שם יג), בתחלה (קכג) בפה רך, פרעה נטל סל ומגריפה, וכל מי שהיה [רואה פרעה] נוטל סל ומגריפה ועושה בלבנים, היה עושה, מיד הלכו ישראל בזריזות, ועשו אומנות עמו כל היום לפי כחן, לפי שהיו בעלי כח וגבורים, כיון שהחשיך העמיד עליהם נוגשים, אמר להם חישבו את הלבנים, מיד עמדו ומנו אותן, אמר להם כזה אתם מעמידין לי בכל יום ויום, מינה את הנוגשים של מצרים על השוטרים של ישראל, והשוטרים נתמנו על יתר העם, וכשאמר להם לא תוסיפון לתת תבן לעם, היו הנוגשים באים ומונים הלבנים, נמצאו חסירות, היו הנוגשים מכים את השוטרים, שנאמר ויכו שוטרי בני ישראל אשר שמו עליהם וגו' (שם ה יד), שהיו השוטרים מוכים על יתר העם, ולא היו מוסרים אותם ביד הנוגשים, והיו אומרים מוטב לנו ללקות, ואל יכשלו יתר העם, לפיכך כשאמר הקב"ה למשה אספה לי וגו', אמר משה רבש"ע איני יודע מי ראוי ומי אינו ראוי, אמר לו אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו (במדבר יא טז), אותם השוטרים שמסרו עצמן ללקות עליהם במצרים במתכונת הלבנים, הם יבואו ויטלו בגדולה הזו, (קכד) לפיכך אמר אשר ידעת כי הם [זקני העם ושוטריו], מיכאן אתה למד שכל מי שמוסר עצמו על ישראל, זוכה לכבוד ולגדולה, לכך כתיב אשר ידעת [כי הם זקני העם ושוטריו, מי הם אותם שכתוב בהם] ויוכו שוטרי בני ישראל:

[כד] **אספה** לי וגו'. (קכה) והיכן היו אותן הראשונים, זש"ה ירוע כבירים לא חקר [ויעמד אחרים תחתם] (איוב לד כד), כשהיו הנשיאים במצרים היו להם שבעים זקנים, שנאמר לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג טז), ועמהם יצאו ממצרים, וכשעלה משה לקבל את התורה, היו עמו, שנאמר ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל (שם כד ט), ואל הזקנים אמר שבו (לכם) [לנו] בזה וגו' (שם שם יד), כיון שעלה משה (קכו) התנה עם ישראל שירד לסוף ארבעים יום, כיון ששהה לירד, כמה שנאמר וירא העם כי בושש משה (שם לב א), ואין בושש אלא שיהוי, שנאמר מדוע בושש רכבו לבא מדוע אחרו פעמי מרכבותיו (שופטים ה כח), נתכנסו כל ישראל אצל הזקנים, אמרו להם משה התנה עמנו שירד לארבעים יום, והרי ארבעים יום ולא ירד, (קכז) ועוד שש שעות יותר, ואין אנו יודעים מה היה לו, אלא קום עשה לנו אלהים (שמות לב א), כיון ששמעו כך, אמרו להם מה אתם מכעיסים למי שעשה לכם את כל הנסים והנפלאות,

---

הערות ותקונים

(קכא) וכי לא היו להם זקנים, מובא במדרש במ"ר פט"ו אות כ', וכ"ה בכ"י רח"ס, אבל בכ"י רומי חסר כל אות כ"ג ונמצא מאמר אחר במקומו, וכך איתא שם, ד"א אספה לי שבעים איש מזקני ישראל וגו' זש"ה טוב ה' למעוז ביום צרה ויודע חוסי בו (נחום א ז), כיון שאמר לו הקב"ה למשה אספה לי שבעים איש, א"ל אל תביא לי אלא מן אותם שנתנו נפשותיהם על ישראל במדבר שהיו לוקין בשבילם שנאמר ויכו שוטרי בני ישראל וגו' (שמות ה יד) והן נתנו נפשותן על ישראל ולקו בשביליהם ויעלו לשררה לקיים מה שנאמר טוב ה' למעוז ביום צרה וגו' ע"כ: (קכב) ללמדך כי בשעה שאמר פרעה הבה נתחכמה, מובא בילקוט שמות רמז קס"ג בשם התנחומא: (קכג) בפה רך, סוטה דף י"א, שמ"ר פ"א: (קכד) לפיכך אמר אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו, אחר זה נמצא בנדפס (סוף אות י"ג) וכן במדרש במ"ר (סוף אות כ') „ולפי שמסרו עצמן ללקות על הצבור לפיכך ונשאו אתך במשא העם ללמדך שהשוון הקב"ה למשה". ונמצא גם בכ"י ספרדי ובכ"י ה' של אקספארד: (קכה) והיכן היו אותן הראשונים, מובא בילקוט בהעלותך רמז תשל"ו בשם התנחומא, ומובא גם במדרש במ"ר אות כ"א: (קכו) התנה עם ישראל, שבת פ"ט, שמ"ר פמ"ב, תנחומא הנדפס כי תשא אות י"ט: (קכז) ועוד שש שעות יותר, כמו שדרשו בשמ"ר פמ"א מהו כי בושש באו שש שעות, ועיין ב"ר סוף פי"ח (אות ו') אמר ר' אליעזר שלשה הן שלא המתינו בשלותן שש שעות ואחת מהן ישראל שנאמר כי בושש

משה

עמדו עליהם והרגום, (קכח) ולפי שעמד עליהם חור בדברים קשים, (קכט) עמדו עליו והרגוהו, [מנין שהרגו לזקנים וחור], שכך אמר ירמיהו, גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים לא במחתרת מצאתים כי על כל אלה (ירמיה ב לד), [מהו על כל אלה], (קל) בשביל אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), אחר זמן כשסלה להם הקב"ה אמר למשה אספה לי שבעים איש, (קלא) תחת אותן שנהרגו על קדושת שמי, הוא שכתיב ירוע כבירים לא חקר [ויעמד אחרים תחתם] (איוב לד כד):

[כה] **אספה** לי. (קלב) זש"ה דברי חכמים כדרבונות (קהלת יב יא), (קלג) מה הדרבן הזה מביא חיים לעולם, אף דברי תורה מביאין חיים לעולם, דכתיב כי הוא חייך ואורך ימיך (דברים ל כ). (קלד) [ד"א כדרבונות], מה הדרבן זה מכוין את הפרה לחרוש לשוות את התלמים, אף דברי תורה מכוונין [את לומדיהם] לומר על האסור אסור על המותר מותר, ומראין פנים והוראות מן התורה. דברי חכמים כדרבונות, (קלה) שלש שמות נקראו לו, דרבן מרדע מלמד, למה נקרא שמו מלמד, שהוא מלמד את הפרה לחרוש, מרדע שהוא מורה דעה לפרה לחרוש, דרבן שהוא דר בה בינה, לכך נאמר דברי חכמים כדרבונות, ואם תאמר כשם שהדרבן מיטלטל כך דברי תורה מיטלטלין, ת"ל וכמסמרות נטועים (קה' שם), (קלו) כמשמרות כתיב, אם קבעת אותם כמסמר הם משתמרין ומשמרין אותך: ד"א וכמסמרות נטועים, מיכאן אמרו חכמים אסור לקרות בספרים החיצונים, שנאמר כמשמרות נטועים, מה משמרות הכהנים עשרים וארבע, אף הספרים עשרים וארבע, (קלז) בעלי אספות (שם), אלו סנהדרין, ואם תאמר זה מתיר וזה אוסר,

הערות ותקונים

משה כי באו שש שעות ולא בא משה, ובשבת שם אל תיקרי בושש אלא באו שש: (קכח) ולפי שעמד עליהם חור, פרקי דר"א פמ"ד, שמות רבה פמ"א, וי"ר פ"י, תנחומא פ' תצוה אות י': (קכט) עמדו עליו והרגוהו, אחר זה נמצא הוספה בנדפס (אות י"ד) ובמדרש במ"ר (אות כ"א) „נכנסו כל ישראל לאהרן בפקסים גדולה, שנאמר ויקהל העם על אהרן ויאמרו אליו קום מה אתה יושב, קום, אמר ר' יצחק רוח הקדש צווחת שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב (תהלים כו ה') קום עשה לנו אלהים כי זה, כזה אנו עושים לך כשם שעמדנו על חור והרגנוהו כך אנו עושים לך אם תמנע ממנו, כיון שראה אהרן מה שעשו לזקנים וחור נתירא הרבה שנאמר וירא אהרן ויבן מזבח (שמות לב ה) הבין ממי שזבוח לפניו (ובתנחומא ויבן מזבוח), וכ"ה בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי, וזה נוסף מן המסדר התנחומא הנדפס, עיין וי"ר פ"י, שמ"ר פמ"א, סנהדרין דף ז', פדר"א פמ"ה: (קל) בשביל אלה אלהיך ישראל, בנדפס (סוף אות י"ד) ובמדרש במ"ר (אות כ"א) נוספו המלות מה פרע מהם ויגוף ה' את העם וגו' (שמות לב): (קלא) תחת אותן שנהרגו, במדרש במ"ר תחת אבותם שבעים, צ"ל תחת אותם שבעים, ובנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא חסר הסיום הזה עד סוף אות י"ד, והוסיף המדפיס ממאנטובה לזה הסיום: (קלב) זש"ה דברי חכמים כדרבונות, במ"ר שם אות כ"ב: (קלג) מה הדרבן הזה, לפני זה נמצא בכ"י רומי וכן בנדפס אות ט"ו ובמדרש במ"ר שם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי כדרבונות ככדור של בנות, מה הכדור של בנות מזרקין בו מכאן לכאן, כך היו הדברות מזרקים בסיני, ואח"כ מתחיל כדרבונות מה הדרבן הזה מביא חיים לעולם כמו בתנחומא כ"י שלפניט. ובמדרש במ"ר נשמט מאמר גדול מן ד"א כדרבונות מה הדרבן הזה, עד ד"א כמסמרות נטועים, מכאן אמרו חכמים, ויש להוסיף אל המדרש את הנחסר מן התנחומא. וזה ליתא גם בכ"י רח"ס, ונמצא גם בפסיקתא רבתי פ"ג אות ב' רק בסגנון אחר, ובירושלמי סנהדרין פ"י (דף כ"ח ע"א) ומדרש קהלת פי"ב בפסוק דברי חכמים, ד"א כדרבונות כדור [צ"ל ככדור] הזה בין הבנות, מה הכדור הזה מקלטת מיד ליד וסופה לנוח ביד אחר, כך משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה, וזה הכוונה כך היו הדברות מזרקים בסיני: (קלד) ד"א כדרבונות מה הדרבן זה מכוין את הפרה, מובא במדרש במ"ר פי"ד אות ד', ושם איתא אמר ר' תנחומא בר אבא מה הדרבן הזה כו' וכוון אל התנחומא: (קלה) ג' שמות נקראו לו, ירושלמי שם ורבתי שם וקהלת רבה שם וי"ר פכ"ט, במ"ר פי"ד, פסיקתא דרב כהנא פכ"ג: (קלו) כמשמרות כתיב, דרש כאילו הוא בשי"ן ימנית: (קלז) בעלי אסופות אלו סנהדרין. בירושלמי סנהדרין בעלי אסופות אין אסופות אלא סנהדרין כמה דתימר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, ובנדפס אות ט"ו הלשון משובש מכאן אחז"ל אסור לקרות בספרים החיצונים שכתוב נטועים אלו הסנהדרין, יש לתקן וכצ"ל אסור לקרות בספרים החיצונים שכתוב [כמשמרות] נטועים [מה משמרות הכהנים עשרים וארבע אף הספרים עשרים וארבע, בעלי אסופות] אלו הסנהדרין. וראיתי כי כ"ה נכון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, רק במקום בעלי אסופות אלו סנהדרין מובא שם בטעות נטועים אלו סנהדרין. אולם המדפיס ממאנטובה השמיט כל זה. וזה עשה בכוונה, כי לפני זה הוסיף מאמר אחד והוא: בעלי אסופות, מהו בעלי אסופות אימתי הן נטועים באדם בזמן שבעליהן נאספין מהן כל זמן שרבו קיים הוא היה שואלו, מת רבו הרי יגע ביום ובלילה לקיים

תלמודו

וזה פוסל וזה מכשיר, וזה מטמא וזה מטהר, (קלח) [ר' אליעזר מחייב ור' יהושע פוטר], בית שמאי (מחייבין) [אוסרין] ובית הלל מתירין, למי אשמע, (קלט) אף על פי כן כלם נתנו מרועה אחד:

[כו] **אספה** לי. (קמ) [זש"ה אוהב טהר לב חן שפתיו רעהו מלך] (משלי כב יא), למה לא אמר לו שבעים אנשים, אלא שבעים איש, אלא [א"ל שבעים איש מיוחדים] שהם דומין לי ולך, ה' איש מלחמה (שמות טו ג), והאיש משה (במדבר יב ג):

[כז] **אספה** לי. (קמא) וכי לא היו זקנים קודם לכן, והרי כתיב בהר סיני ויעל משה [וגו'] ושבעים מזקני ישראל (שמות כד ט), והפרשה הזאת אחר כך היתה, (קמב) והיכן היו הזקנים, אלא בשעה שעשו ישראל אותן הדברים, שנאמר ויהי העם כמתאוננים [וגו', ותבער בם אש ה'] (במדבר יא א), נשרפו כולם באותה שעה, אלא שהיתה שריפתן (קמג) כשריפת נדב ואביהוא, שאף הם הקלו ראשם בעלותם לסיני כשראו את השכינה, שנאמר ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו (שמות כד יא), וכי אכילה ושתיה היתה שם, למה הדבר דומה, לעבד שהיה משמש את רבו, (קמד) ופרוסתו בידו, והיה נושך ממנה, כך הקלו את ראשם כאוכלים ושותים, והיו ראוין באותו יום לישרף הזקנים ונדב ואביהוא, ומפני שהיה מתן תורה חביב לפני הקב"ה, לפיכך לא רצה לפגוע בהן, ולעשות בהם פירצה בו ביום, הדא הוא דכתיב ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו (שם), מכלל שהיו ראוין לשילוח יד, אבל לאחר זמן נשרפו, (קמה) נדב ואביהוא נשרפו בכניסתן לאהל מועד, והזקנים נשרפו כשנתאוו תאוה, שנאמר והאספסוף אשר בקרבו וגו' (במדבר יא ד), מהו והאספסוף, (קמו) ר' שמעון בן מנסיא ור' שמעון בר אבא, חד אמר אלו הגרים שעלו עמהם ממצרים הנאספים עליהם, שנאמר וגם ערב רב וגו' (שמות יב לח). וחד אמר אין אספסוף אלא סנהדרין, שנאמר אספה לי [שבעים איש]. מה כתיב שם, ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה (במדבר יא א), (קמז) בקצינים שבמחנה, ומנין שאותן הזקנים שעלו להר נשרפו, שנאמר ותבער אש בעדתם (תהלים קו יח),

---

הערות ותקונים

תלמודו, שאין לו למי הוא שואל, לכך נאמר בעלי אסופות. וכמשמרות נטועים, אמר ר' ברכיה הכהן ברבי כמשמרות כתיב ואנו קורין מסמרות לומר לך מה משמרות כהונה כ"ד אף ספרי תורה כ"ד. וזה ליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, וליתא גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי, וזה הוסיף המאנטובי מן פסיקתא רבתי פ"ג: (קלח) ר' אליעזר מחייב, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס, ובנדפס ובמדרש במ"ר. ובמדרש במ"ר שם בית שמאי פוסלין ובית הלל מכשירין צ"ל בית שמאי אוסרין ובית הלל מתירין: (קלט) אעפ"כ כולם נתנו מרועה אחד, בנדפס הוסיף המדפיס ממאנטובה „זה משה שנאמר בו ומשה היה רועה (שמות ג) שקיבל מיחידו של עולם ודברים אחדים הם אלא זה אומר טעם אחד וזה אומר טעם אחד, לכך נאמר כולם נתנו מרועה אחד". וזה לקח ג"כ מפסיקתא רבתי פ"ג אות ב': (קמ) זש"ה אוהב טהר לב, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ובנדפס אות ס"ז ובמ"ר אות כ"ג: (קמא) וכי לא היו זקנים מובא בילקוט רמז תשל"ו בשם התנחומא, ומובא במדרש במ"ר שם אות כ"ד, ובילקוט שם חסר איזה שורות: (קמב) והיכן היו הזקנים במדרש במ"ר שם בטעות ואז היו הזקנים, צ"ל ואן היו הזקנים, כמו היכן היו: (קמג) כשריפת נדב ואביהוא, עיין וי"ר פ"כ אות י', ועיין בפסיקתא דרב כהנא פסקא אחרי מות (דף קע"ג ע"א): (קמד) ופרוסתו בידו, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט, ובנדפס ופרנסתו, וכן העתיק בעל במ"ר אולם יש לתקן שם ופרוסתו, ועיין במ"כ שכתב אולי צ"ל ופרוסתו, ובאמת כן הוא לנכון לפנינו: (קמה) נדב ואביהוא נשרפו, במדרש במ"ר הלשון משובש וצ"ל כמו לפנינו, וגם בתנחומא הנדפס הלשון משובש, אבל לאחר זמן בא להם, ובמדרש במ"ר הגי' גבה מהם, ולפנינו הגי' לאחר זמן נשרפו, גם צ"ל בנדפס נשרפו במקום ונשרפו: (קמו) ר' שמעון בן מנסיא ור' שמעון בר אבין, וכ"ה בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי רשב"י ור' שמעון בן מנסיא, ובנדפס בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא גם בכ"י ה' של אקספארד ובמדרש במ"ר ר' שמעון בר אבא ור' שמעון בן מנסיא, ועיין גם בספרי בהעלותך פיסקא פ"ה, אולם המדפיס ממאנטובה מחק שמות האומרים והגיה ר' שמואל בר נחמני ור' נחמיה: (קמז) בקצינים שבמחנה, בנדפס במקולים שבמחנה, ובמדרש במ"ר בקולים שבמחנה, יש לתקן כמו לפנינו בקצינים שבמחנה, וכן בילקוט רמז תשל"ו מובא בשם התנחומא בקצינים שבמחנה. ובספרי בהעלותך פיסקא פ"ה ר' שמעון בן מנסיא אומר ותאכל בקצה המחנה במוקצים שבמחנה בגדולים שבהם וכן הוא אומר וישימו העם אותו עליהם לראש ולקצין מזה תראה שיש לתקן גם בספרי בקצינים שבהם, וזה שסיים בגדולים שבהם והביא ראיה מן לראש ולקצין. ועיין ברש"י עה"ת בהעלותך י"א א' שהיה לפניו גי' אחרת בספרי שהביא בקצה המחנה במוקצין שבהם לשפלות אלו ערב רב, ר' שמעון בן מנסיא אמר בקצינים שבהם

ואין עדה אלא סנהדרין, שנאמר והיה אם מעיני העדה וגו׳ (במדבר טו כד), (קמח) וכתיב ואם כל עדת ישראל ישגו (ויקרא ד יג), (קמט) וחזרו ובכו ובקשו בשר, ואם תאמר בשר היה מה שבקשו, והלא כל מה שבקשו היה המן נעשה לתוך פיהם, שנאמר ויתן להם (את) שאלתם (תהלים קו טו). (קנ) ואם תאמר שלא היה להם שור ובהמה, והכתיב וגם ערב רב עלה אתם [ו]צאן ובקר (שמות יב לח), ואם תאמר אכלום במדבר, והלא כתיב ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד (במדבר לב א), (קנא) מיכאן אמר ר׳ שמעון לא בשר היה שנתאוו, שכן הוא אומר וימטר עליהם כעפר שאר (תהלים עח כז), (קנב) ואין שאר אלא עריות, שנאמר איש איש אל כל שאר בשרו (ויקרא יח ו), הוי אומר שבקשו להתיר להם את העריות, וכן הוא אומר וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו (במדבר יא י), וכשבקשו כך ויחר אף ה׳ (בם) מאד וגו׳ (שם). באותה שעה אמר משה לפני הקב״ה למה הריעות לעבדך וגו׳ (שם שם יא), (קנג) לשעבר היה עמי מי ישא במשואן של ישראל, ועכשיו אני לבדי, דכתיב לא אוכל אנכי לבדי לשאת וגו׳ (שם שם יד), ואם ככה את עושה לי וגו׳ (שם שם טו), באותה שעה אמר לו הקב״ה מנה זקנים אחרים תחת אותן הזקנים, [שנאמר] אספה לי שבעים איש:

[כה] (קנד) **וירדתי** ודברתי (שם עמך) [עמך שם] (שם יא יז). להודיעך שיום מינוי זקנים היה חביב לפני הקב״ה כיום מתן תורה, שנאמר כי ביום השלישי ירד ה׳ וגו׳ (שמות יט יא), ואף במינוי הזקנים וירדתי כתיב, למה הדבר דומה, למלך שהיה לו פרדס, ושכר לתוכו שומר, ונתן לו שכר שמירה שישמור הפרדס, לאחר זמן אמר לו השוכר איני יכול לשמור כולו לבדי, אלא תן לי אחרים שישמרו עמי, א״ל המלך לך נתתי את כל הפרדס כולו לשמרו, וכל שכירות שמירתו לך נתתי, ועכשיו תאמר לי לך והבא אחרים שישמרו עמי, הריני מביא אחרים שישמרו עמך, אלא הוי יודע שאיני נותן להם שכרם משלי, אלא מתוך שכרך שנתתי לך הם נוטלים שכירותם, כך אמר הקב״ה למשה, כשאמר לפניו איני יכול לבדי, אמר לו הקב״ה אני נתתי בך בינה ודעת לפרנס את בניי, ולא הייתי מבקש אחרים, אלא כדי שיהא בך כח ודעת, ותתייחד אתה באותה הגדולה, ועכשיו אתה מבקש אחרים, הוי יודע שמשלי אינן נוטלין כלום, אלא משלך, שנאמר ואצלתי מן הרוח אשר עליך (במדבר יא יז), (קנה) ואעפ״כ משה לא חסר כלום, תדע לאחר ארבעים שנה אמר למשה, קח לך את יהושע בן נון ונתתה מהודך עליו (שם כז יח כ), מה כתיב ביהושע, ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים לד ט), למה, כי סמך משה את ידיו עליו (שם), אמר הקב״ה בעולם הזה יחידים נתנבאו, אבל לעולם הבא כל ישראל יהיו נביאים, שנאמר והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגו׳ (יואל ג א):

חסלת פרשת בהעלתך

פרשת שלח

[א] **וידבר** ה׳. שלח לך אנשים ויתורו את ארץ כנען (במדבר יג א ב). (א) כך דרש רבי

הערות ותקונים

שבהם ובגדולים: (קמח) וכתיב ואם כל עדת ישראל ישגו, בכ״י רומי נוסף „וכן הוא אומר ואף אלהים עלה בהם ויהרוג במשמניהם (תהלים עח לא) אלו סנהדרין, ובחורי ישראל הכריע (שם) אותן הבחורים שהיו קרוין זקנים שכתוב בהן ויוסף עוד דוד את כל בחור בישראל״ (ש״ב ו א), וזה נמצא גם בנדפס ובמדרש במ״ר וליתא בכ״י רא״ש ובנדפס שכתוב עוד בהם ויוסף עוד דוד מלת עוד הראשון יש למחוק: (קמט) וחזרו ובכו ובקשו בשר, היינו מה שכתוב וישבו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו מי יאכילנו בשר (במדבר יא ד׳): (קנ) ואם תאמר שלא היו להם שור ובהמה, ספרי בהעלתך סוף פיסקא פ״ו, וע״ש שמסיים אלא שמבקשים עלילה היאך לפרוש מן המקום: (קנא) מיכאן אמר ר׳ שמעון, לדעתי כוון בזה אל הספרי בהעלתך פסקא צ׳: (קנב) ואין שאר אלא עריות, עיין שבת דף ק״ל: (קנג) לשעבר היה עמי, מובא בילקוט בהעלתך שם: (קנד) וירדתי ודברתי. מובא בילקוט שם בשם התנחומא ומובא במדרש במ״ר אות כ״ה: (קנה) ואעפ״כ משה לא חסר כלום, עיין לעיל סוף אות כ״ב, והביא שם משל נגר:

(א) **כך** דרש רבי תנחומא בר אבא, כ״ה גם בכ״י רא״ש, וכ״ה בילקוט ריש שלח בשם התנחומא בהתחלת

פרשת

תנחומא בר אבא, (ב) ילמדנו רבינו מהו לפרוש לים הגדול קודם לשבת שלשה ימים, (ג) כך שנו רבותינו אין מפליגין בספינה לים הגדול (ד) שלשה ימים קודם לשבת, בזמן שהוא רוצה להלוך במקום רחוק, (ה) אבל אם מבקש לפרוש כגון מצור לצידון, מותר לו לפרוש אפי' בערב שבת, שהדבר ידוע שהוא יכול לילך מבעוד יום, (ו) והני מילי בשלוחי הרשות, אבל בשלוחי מצוה מותר לו לפרוש באיזה יום שירצה, למה שהוא שליח מצוה, (ז) ושליח מצוה דוחה את השבת, וכן אתה מוצא בסוכה, (ח) שנינו שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה, שאין לך חביב לפני הקב"ה כשליח שהוא משתלח לעשות מצוה, ונותן נפשו להצליחותו, ואין לך אדם שנשתלחו לעשות מצוה ונתנו את נפשם להצליח בשליחותן, כאותן שנים ששלח יהושע בן נון, [שנאמר וישלח וגו'] שנים אנשים מרגלים חרש לאמר (יהושע ב א), מי היו שנו רבותינו אלו היו פנחס וכלב, והלכו ונתנו נפשם והצליחו בשליחותן, (ט) מהו חרש, שעשו עצמן קדרין והיו צווחין הרי קדירות מי שרוצה יבא ויקנה, כדי שלא ירגיש בהם אדם, קרי ביה חרס, כדי שלא יאמרו בני אדם שהן מרגלין, וילכו ויבואו (אל) בית אשה זונה (שם שם), עמדה וקיבלה אותם, הרגיש בהם מלך יריחו ושמע שבאו לחפור את הארץ, שנאמר ויאמר למלך יריחו [וגו'] (שם שם ב), כיון שהלכו לבקשם, מה עשתה רחב, (י) נטלה אותם להטמינם, אמר לה פנחס אני כהן, והכהנים דומין למלאכים, שנאמר (ושפתי) [כי שפתי] כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב ז), והמלאך מבקש נראה, מבקש אינו נראה, (יא) ומנין שהנביאים נקראו מלאכים, שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ טז), והלא משה היה, (יב) מיכאן שנמשלו הנביאים למלאכים,

---

הערות ותקונים

פ' שלח, אולם בכ"י רומי ובנדפס ובמדרש במ"ר ובכ"י ספרדי הוא בסוף פ' בהעלתך, ובכ"י רומי סיים „מדרש רבי תנחומא", ויותר נכון שהוא הסיום מן פ' בהעלותך: (ב) ילמדנו רבינו, מובא בילקוט ריש שלח רמז תשמ"ב בשם התנחומא ומובא במדרש במ"ר ריש פ' שלח. ובמדרש שם במקום ילמדנו רבינו הגיה הלכה, ומובא גם ברוקח הל' עירובין קנ"ז בשם התנחומא: (ג) כך שנו רבותינו, שבת י"ט ע"א, ובודאי היא ברייתא באיזה מקום: (ד) שלשה ימים קודם לשבת, וכ"ה במדרש במ"ר שם, ובגמרא איתא פחות מג' ימים קודם לשבת, וכן הביא הרמב"ם ה' שבת פ"ל הי"ג, ועיין בטור או"ח סי' רמ"ח ובמרן הב"י שם, ונחלקו הגאונים בטעם אסור זה, ועיין במגיד משנה שם ובטור שם ובב"י: (ה) אבל אם מבקש לפרוש כגון מצור לצידון, גמרא שם ומצור לצידון אפילו בע"ש מותר, פי' רש"י מצור לצידון אין אלא מהלך יום: (ו) וה"מ בשלוחי הרשות, בגמרא שם בד"א לדבר הרשות אבל לדבר מצוה ש"ד: (ז) ושליח מצוה דוחה את השבת, עיין מהרז"ו שכתב יש שלוחי מצוה שמותר להם לחלל שבת לכתחילה כמו שלוחי עדות החודש וכו'. ובחדושי הרד"ל כתב נראה שלשון דוחה שבת לאו דוקא, אלא כלומר לא גזרו רבנן בדבר מצוה, כו' ע"ש. ומצאתי בכ"י רומי שכתוב ושליח מצוה דוחה את השבות, ומלת השבות מנוקדת שם, וזה ראיה לדברי הרד"ל: (ח) שנינו שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה, סוכה כ"ה ע"א: (ט) מהו חרש שעשו עצמן קדרין, דורש חרש כמו חרס בשי"ן שמאלית, וזה שסיים קרי ביה חרס, ויותר נכון לגרוס מהו חרש קרי ביה חרס שעשו עצמן קדרין, ובמדרש רות רבה פ"ב ר' נחמיה אמר עשו עצמם קדרין והיו צועקים ואומרים הרי קדרות מי שירצה יבא ויקנה למה שלא ירגש בהם אדם. ובערוך ערך חרש הביא מאמר אחד בשם הילמדנו שלח (והוא גם בתנחומא שלפנינו אות י"ב) וא"כ הביא שנים אנשים מרגלים חרש אל תקרי חרש אלא חרס שעשו עצמם קדרים כדי שלא יכירום בני אדם ויאמרו אלו מרגלים, והוא הוא המאמר שנמצא גם בתנחומא שלפנינו: (י) נטלה אותם להטמינם אמר לה פנחס, מובא בילקוט יהושע רמז ח' בשם התנחומא, ולזה המאמר כוון רש"י יהושע ב' ד' ותצפנו, ומדרש אגדה תנחומא יש, פנחס וכלב היו ופנחס עמד לפניהם ולא ראהו לפי שהיה כמלאך ע"כ. וכן הובא ברד"ק שם: (יא) ומנין שהנביאים נקראו מלאכים, כ"ה גם בכ"י רה"ס ובמדרש במ"ר ובנדפס דפוסים ראשונים, אולם המדפים ממאנטובה תיקן וכן הנביאים נמשלו למלאכים, שכך הוא אומר במשה כו'. וכן הגיה הרד"ל במדרש במ"ר ע"פ התיקון הזה, ובכ"י רומי ליתא לזה המאמר וכן הנביאים, וכן הוא בוי"ר פ"א, מס' ד"א פי"א: (יב) מיכאן שנמשלו הנביאים למלאכים, בנדפס נוסף וכן הוא אומר ויעל מלאך ה' מן הגלגל וגו' (שופטים ב) והלא פנחס היה אלא מכאן שנקראו הנביאים מלאכים, וכן את מוצא באשתו של מנוח שאמרה איש האלהים בא אלי ומראהו כמלאך האלהים נורא (שם יג), וכ"ה אומר ויאמר חגי מלאך ה' במלאכות ה' לעם לאמר (חגי א), וכן הוא אומר ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו (דה"ב לו) לפיכך אמר לה פנחס כשאני רוצה נראה וכשאני רוצה איני נראה, ע"כ. וזה נמצא גם בכ"י ה' של הקספארד ובכ"י ספרדי, והמסדר מהתנחומא אשר בדפוס לקח זה מוי"ר ריש ויקרא, והילקוט שופטים רמז מ' הביא המאמר כמו שהוא בוי"ר וציין שם תנחומא בטעות, וצ"ל וי"ר, ובמדרש במ"ר לא הביא את זה,

(יג) ומנין שלא הטמינה אלא לכלב, שנאמר ותקח [האשה] את שני האנשים ותצפנו (יהושע ב ד), ללמדך כמה נתנו עצמן שני הצדיקים האלו לעשות שליחותן, אבל שלוחים ששלח משה רשעים היו, (שנאמר) (יד) [מנין ממה שקראו בענין] שלח לך אנשים:

[ב] [שלח לך אנשים ויתורו וגו']. (טו) זש"ה אשתוללו אבירי לב נמו שנתם ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם (תהלים עו ו), אשתוללו אבירי לב, זה משה ואהרן אחרי ששלחו המרגלים ובאו ואמרו לשון הרע על הארץ, לא היו יודעין מה לעשות, אלא אף משה ואהרן נתרשלו בדבר, מיד עמד כלב ושיתק כל אותן האוכלוסין, שנאמר ויהס כלב וגו' (במדבר יג ל), עמד לו על הספסל והיה משתקן, ואומר להן, [וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם], והן שותקין לשמוע הימנו, אמר להם טובה הארץ מאד מאד (שם יד ז), אמר לו הקב"ה למשה טובה גדולה אני מחזיק לכלב, שנאמר זולתי כלב בן יפונה (דברים א לו), מאי זולתי, (טז) זה לוה אתי יותר מששים רבוא מכם, אתם לא מצאתם ידיכם, לפיכך נתרשלתם, לכך נאמר אשתוללו אבירי לב וגו', כל כך למה, שהיו שלוחים טפשים, (יז) [עליהם אמר שלמה מקצה רגלים חמס שותה שולח דברים ביד כסיל] (משלי כו ו):

[ג] שלח לך אנשים וגו'. (יח) ר' אחא הגדול פתח יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם (ישעיה מ ח), למה הדבר דומה, למלך שהיה לו אוהב והתנה עמו ואמר לו בוא לך עמי ואני נותן לך מתנה, הלך עמו ומת, אמר המלך לבנו של אוהבו, אע"פ שמת אביך, איני חוזר בי במתנה שאמרתי ליתן לו, בוא וטול אתה, המלך זה הקב"ה, והאוהב זה אברהם, שנאמר זרע אברהם אהבי (שם מא ח), א"ל הקב"ה, בא לך עמי, שנאמר לך לך מארצך (בראשית יב א), התנה עמו להת לו מתנה, שנאמר קום התהלך בארץ [וגו'] כי לך אתננה (שם יג יז), (יט) ואומר כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה [ולזרעך עד עולם] (שם שם טו), א"ל הקב"ה למשה אע"פ שהתניתי עם האבות ליתן להם את הארץ ומתו, (כ) איני חוזר בי, אלא ודבר אלהינו יקום לעולם (ישעיה מ ח):

[ד] שלח לך אנשים. (כא) זש"ה כחומץ לשינים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו (משלי י כו). (כב) ניכרים היו המרגלים שהיו אומרים לשון הרע על הארץ,

---

הערות ותקונים

רק הראיה מן הכתוב ויעל מלאך ה', והשאר לא העתיק מן התנחומא: (יג) ומנין שלא הטמינה אלא לכלב כו', כ"ה בכ"י רה"ס ובנדפס, אבל בכ"י רומי הגי' והמלאכים מבקשים נראים ומבקשים ואינם נראים, איני מבקש להיטמן אלא הטמיני לכלב חבירי ואני עומד לפניהם ואינם רואים אותי, וכן עשתה, מנין שנאמר ותקח האשה את שני האנשים ותצפנו, ותצפנם אין כתיב כאן, אלא ותצפנו, הרי שלא הטמינה לפנחס אלא לכלב, וכן הוא במדרש במ"ר רק יש לתקן שם הטמיני במקום הטמינו: (יד) מנין ממה שקרינו בענין, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ובנדפס ובמדרש במ"ר, והמדפים ממאנטובה הוסיף אחר מנין ממה שקראו בענין „והאנשים אשר שלח משה לתור את הארץ וישובו וילינו עליו את כל העדה להוציא דבה על הארץ" הוי שלח לך אנשים. והרד"ל הגיה כן במדרש, אולם זו הוספת המדפיס ממאנטובה, והסיום הזה ליתא בדפוסים ראשונים ולא בכ"י ה' של אקספארד ולא בכ"י ספרדי: (טו) זש"ה אשתוללו, מובא בילקוט ריש פ' שלח בשם התנחומא ובילקוט יהושע רמז ז' ג"כ בשם התנחומא, ומובא גם בילקוט תהלים רמז תתפ"ו והסר שם הציון תנחומא, ומובא גם במדרש במ"ר: (טז) זה לוה אתי יותר מששים ריבוא מכם, דורש זולתי נוטריקון, ובנדפס בטעות זה לזה אותי יותר ויותר מששים מכם, יש לתקן זה לוה אתי יותר מששים ריבוא מכם, וגם במדרש במ"ר בטעות זה לזה אתי צ"ל לוה אתי: (יז) עליהם אמר שלמה, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ובנדפס ובמדרש במ"ר: (יח) ר' אחא הגדול, מובא בילקוט ריש שלח בשם התנחומא ובילקוט ישעיה רמז ש"ט ד"ה ר' אחא הגדול אומר ג"כ בשם התנחומא, ומובא במדרש במ"ר שם אות ג': (יט) ואומר כי את כל הארץ, פסוק זה מוקדם לפסוק קום התהלך, ואולי הוא נוסף אח"כ, ובילקוט שלח איננו: (כ) איני חוזר בי אלא ודבר אלהינו יקום לעולם, בכ"י הגי' איני חוזר בדבורי באו ושלו, אמור אתה להם שישלחו להם מרגלים, שלח לך אנשים ויתורו וגו', לקיים מה שנאמר יבש חציר נבל ציץ, יבש חציר אלו האבות שנמשלו לחציר, שנאמר אכן חציר העם, אמר הקב"ה אע"פ שמתו האבות אני איני חוזר אלא ודבר אלהינו יקום לעולם. וכ"י רה"ס הוא כמו לפנינו: (כא) זש"ה כחומץ לשינים, מובא בילקוט ריש שלח בשם התנחומא, ומאמר קטוע מן התנחומא מובא בילקוט משלי רמז תתקמ"ו ד"ה ומוציא דבה הוא כסיל, ומובא גם במדרש במ"ר שם אות ד': (כב) ניכרים היו המרגלים, פי' במה שאמר שלח לך יש להכיר שהיו מוכנים ועתידים לקלקל, ובנדפס אות ד' בטעות גבורים היו המרגלים, וזה נשתבש בדפוס מאנטובה, ונמצא נכון ניכרים בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא

שנאמר וידרכו את לשונם קשתם שקר ולא לאמונה גברו בארץ (ירמיה ט ב), למה הדבר דומה, למלך שהיה לו כרם, כשהוא רואה שהיין יפה, הוא אומר לאריסיו הכניסו בביתי, וכשהוא רואה שהוא הומץ, אומר לאריסיו הכניסו אותו בבתיכם, אף כאן כשראה הקב"ה הזקנים כשרים קרא אותם בשמו, שנאמר אספה לי וגו' (במדבר יא טז), כשראה המרגלים שעתידים (לחטאת) [לחטוא], קרא אותם לשמו של משה, שנאמר שלח לך:

[ה] [שלח לך אנשים]. (כג) בכל מקום שנאמר אנשים צדיקים הם, (כד) [שכן הוא אומר ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים] (שמות יז ט), וכן הוא אומר והאיש בימי שאול זקן בא באנשים (ש"א יז יב), וכן חנה אומרת ונתתה לאמתך זרע אנשים (שם א יא), ולאלו אתה קורא כסילים, שולח דברים ביד כסיל (משלי כו ו), ולא נקראו כסילים, אלא על שהוציאו דבה רעה על הארץ, שנאמר ומוציא דבה הוא כסיל (שם י יח), ואעפ"כ בני אדם גדולים היו, ועשו עצמן כסילים, ועליהם משה אומר כי דור תהפוכות המה וגו' (דברים לב כ), שנבחרו מכל ישראל על פי הקב"ה ועל פי משה, שנאמר וייטב בעיני הדבר ואקח מכם וגו' (שם א כג), (מנין) [מכאן] אתה אומר שהיו צדיקים בעיני ישראל ובעיני משה, ואף משה לא רצה לשלחם עד שנמלך בהקב"ה על כל אחד ואחד [ואמר] פלוני [משבט פלוני], ואמר לו הקב"ה ראויין הן, שנאמר וישלח אותם משה ממדבר פארן על פי ה' [כלם אנשים ראשי בני ישראל המה] (במדבר יג ג), ואחר כך לסוף ארבעים יום נהפכו ועשו כל אותה צרה, והם גרמו לאותו הדור שלקה אותה המכה, שנאמר כי דור תהפוכות המה, שנתבררו צדיקים [ונתהפכו], לכך נאמר שלח לך אנשים:

[ו] [שלח לך אנשים]. (כה) זש"ה לא ידעו ולא יבינו (*כה) (בחשיכה יתהלכו) כי טח מראות עיניהם (ישעיה מד יח), (כו) מה ראה לומר אחר מעשה מרים, שלח לך, אלא שהיה צפוי לפני הקב"ה שהם באין ואומרין לשון הרע על הארץ, אמר הקב"ה שלא יאמרו לא היינו יודעין עונשו של לשון הרע מהו, לפיכך סמך את הענין [זה] לזה, (כז) ולפי שדיברה מרים באחיה, לקתה בצרעת, כדי שיהו הכל יודעין עונשו של לשון הרע, (כח) שנאמר ואחר נסעו העם מחצרות ויחנו במדבר פארן (במדבר יב טז), שאם באו לומר לשון הרע יהיו מסתכלין במעשה מרים, ואעפ"כ לא רצו ללמד, לכך נאמר לא ידעו ולא יבינו, לכך כתב הקב"ה שילוח מרגלים, אחר מעשה מרים:

[ז] ד"א שלח לך. (כט) אע"פ שאמר הקב"ה שלח לך, לא היתה מן הקב"ה שילכו, למה שכבר אמר להם הקב"ה את שבחה של ארץ ישראל, שנאמר כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה (דברים ח ז), וכן הוא אומר כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה וגו' (שם יא י), ועד שהם במצרים אמר להם וארד להצילו וגו' [אל ארץ טובה וגו'] (שמות ג ח), ומהו שלח לך, אלא הם בקשו הדברים הללו, שבשעה שהגיעו התחומין, אמר להם משה ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ (דברים א כא), באותה שעה נתקרבו

הערות ותקונים

וויניציא, וגם בכ"י ה' של אקספארד: (כג) בכל מקום שנאמר אנשים, בכ"י רומי ובנדפס ובמדרש במ"ר נוסף לפני זה: „זש"ה מקלה רגלים חמס שותה שולח דברים ביד כסיל, וכי כסילים היו מרגלים, והלא כבר נאמר שלח לך אנשים". ואח"כ מתחיל בכל מקום שנאמר אנשים בני אדם צדיקים הם כמו לפנינו, אבל יען כי ליתא גם בכ"י רח"ס, וגם בילקוט שלח בשם התנחומא לא הביאו, לכן לא הוספתי זה בפנים, ובפרט כי כבר נוסף לעיל סוף אות ב': (כד) שכן הוא אומר, הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס ובמ"ר, וחסר גם בילקוט שלח שם: (כה) זש"ה לא ידעו ולא יבינו, מובא בילקוט ריש שלח בשם התנחומא, ובילקוט ישעיה רמז שכ"א גם בשם התנחומא: (*כה) בחשיכה יתהלכו, שתי המלות האלה הסגרתי בפנים, כי הן מקרא אחר, לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו (תהלים פב ה), ומה שסיים כי טח מראות עיניהם מוכח שכוון להכתוב ישעיה מ"ד י"ח, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס מובא לנכון בלי המלות בחשכה יתהלכו, וגם בעל הילקוט שלח שם העתיק לשון הכתוב ג"כ בטעות כמו כן: (כו) מה ראה לומר אחר מעשה מרים שלח לך, ר"ל למה נסמכה פרשת מרגלים לפרשת מרים, כי למעלה כתיב ותדבר מרים וגו' (יב א) ואח"כ כתיב שלח לך, ולזה המאמר כוון רש"י ריש שלח: (כז) ולפי שדיברה מרים באחיה לקתה בצרעת, המלות האלה נשמטו בנדפס דפוס מאנטובה, ונמצא לנכון בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י הספרדי ובמדרש במ"ר, ובמדרש שם במקום ולקתה בצרעת צ"ל לקתה בצרעת: (כח) שנאמר ואחר נסעו העם, הסיום מהכתוב ליתא בנדפס ובמדרש במ"ר: (כט) ד"א אע"פ שאמר הקב"ה, מובא בילקוט שם

ריש

ישראל אצל משה, שנאמר ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים וגו' (דברים א כב), (ל) זה שאמר עזרא וימאנו לשמוע ולא זכרו (נפלאותיו) [נפלאותיך] וגו' (נחמיה ט יז), ואומר וארון ברית ה' נוסע לפניהם וגו' לתור להם מנוחה (במדבר י לג), (אלא) [והם] אמרו נשלחה אנשים וגו', (לא) [אלא] שלא האמינו בתורתו, (לב) וכן אמר דוד לא האמינו (בתורתו) [באלהים] וגו' (תהלים עח כב). ר' יהושע אומר למה היו דומין, למלך שזימן לבנו אשה נאה בת טובים ועשירה, א"ל המלך זימנתי לך אשה נאה בת טובים ועשירה אין כמותה בכל העולם, א"ל הבן אלך לראותה, שלא היה מאמין לאביו, מיד הוקשה הדבר והורע לאביו, אמר אביו מה אני עושה, אם אומר לו איני מראה אותה לך, עכשיו הוא אומר כעורה היתה, לפיכך לא רצה להראותה, לסוף אמר לו ראה אותה, ותדע שלא כחשתי בך, ובשביל שלא האמנת לי, קונם שאין אתה רואה אותה בביתך, אלא לבנך אני נותנה, וכך הקב"ה אמר לישראל טובה היא, ולא האמינו אליו, אמרו נשלחה אנשים, אמר הקב"ה אם מעכב אני עליהם והם אומרים לא טובה הארץ, שלא הראה אותה לנו, אמר הקב"ה אלא יראו אותה, ובשבועה שאין אחד מהם נכנס בתוכה, שנאמר אם יראו את הארץ וגו' (במדבר יד כג), אלא לבניהם אני נותנה:

[ח] [שלח לך אנשים]. (לג) כיון שאמרו למשה נשלחה אנשים, התחיל משה עומד ותוהא, אמר אי אפשר לי לעשות דבר עד שאמלך בהקב"ה, הלך ונמלך, א"ל כך וכך מבקשים בניך, א"ל הקב"ה אין זה תחילה להם, עד שהיו במצרים הלעיגו לי, שנאמר זו לעגם בארץ מצרים (הושע ז טז), למודים הם לכך, אני איני צריך, שנאמר ידע מה בחשוכא וגו' (דניאל ב כב), א"ל הקב"ה למשה יודע אני (לד) מה הם [אומרים], אלא אם בקשת שלח [לך אנשים, לך] לעצמך, מנין שכתיב אלה שמות האנשים אשר שלח משה לתור את הארץ (במדבר יג טז):

[ט] ויקרא משה להושע בן נון יהושע (שם). (לה) ומה ראה משה להוסיף על שמו של יהושע יו"ד, אלא כלב נטל שכרו מן הארץ, שנאמר אם לא הארץ אשר דרכה רגלך בה וגו' (יהושע יד ט), ויהושע [נטל] שכר עשרת מרגלים שתוסף על שמו יו"ד עשרה, ויקרא משה להושע בן נון יהושע. [ד"א] כיון שראה משה שהם רשעים הרבה, א"ל משה (לו) י"ה יושיעך מן הדור הרע הזה:

[י] (לז) אלה שמות האנשים (במדבר יג טז). ומה היה שמותם, סתור בן מיכאל (שם שם יג), נחבי בן ופסי (שם שם יד), גאואל בן מכי (שם שם טו), (לח) יש בני אדם (ששמותם כעורים ומעשיהם נאים), שמותם נאים ומעשיהם כעורים, [שמותם כעורים ומעשיהם נאים], שמותם ומעשיהם נאים, שמותם ומעשיהם כעורים, שמותם נאים ומעשיהם כעורים, זה ישמעאל ועשו, ישמעאל שומע אל, עשו עושה רצון עושיו, והיו מעשיהם כעורים. שמותם כעורין ומעשיהם נאים, אלו עולי גולה, בני (ברקום) [ברקוס] (לט) בני סיסרא (מ) בני תמח (עזרא ב נג). (מא) שמותם נאים ומעשיהם נאים,

---

הערות ותקונים

רים שלח בשם התנחומא, מובא במדרש במ"ר אות ז', ועיין סוטה דף ל"ד: (ל) זה שאמר עזרא פסוק הוא בנחמיה, רק ספר נחמיה היה נקרא עזרא וכדאי' בסנהדרין צ"ג ע"ב: (לא) שלא האמינו בתורתו, מלת בתורתו נשמט בנדפס, ונמצא נכון בכ"י ה' של אקספארד: (לב) וכן אמר דוד לא האמינו בתורתו, וכן הביא כן הילקוט שלח שם, ובנדפס מובא הכתוב לא שמרו ברית אלהים ובתורתו מאנו ללכת (תהלים עח י), ובמדרש במ"ר הביא כי לא האמינו באלהים (תהלים עח כב) וכתיב ובתורתו מאנו ללכת (שם שם י): (לג) כיון שאמרו, ילקוט שם ובמ"ר שם אות ח': (לד) מה הם אומרים, בכ"י ה' של אקספארד הגי' מה הם עושין ומה הם מבקשים: (לה) ומה ראה משה, ילקוט שם בשם התנחומא, וילקוט יהושע רמז ב' ג"כ בשם התנחומא, ובמדרש במ"ר שם אות ט', ועיין סנהדרין דף ק"ז, ב"ר פמ"ז, ושמ"ר פ"ו: (לו) יה יושיעך מעצת מרגלים, סוטה ל"ד ב', ומובא ברש"י עה"ת: (לז) אלה שמות האנשים, במ"ר שם אות י', ויותר נכון לגרוס ואלה שמותם (במדבר יג ד) ועל זה הביא מה היה שמותן: (לח) יש בני אדם, ב"ר פע"א אות ג', סוטה ל"ד ע"ב, ועיין בתנחומא הנדפס האזינו אות ז' בשם ר' משה הדרשן: (לט) בני סיסרא, עיין בפי' מהרז"ו: (מ) בני תמח, בנדפס בדפוסים ראשונים בני תמא בטעות, וגם בדפוס מאנטובה בטעות, והמדפיס הזה הוסיף „ובנו בית המקדש" וזה הוסיף מן בראשית רבה פע"א ע"ש: (מא) שמותם נאים ומעשיהם נאים אלו השבטים, זה נשמט במדרש

אלו השבטים, שמותם כעורים ומעשיהם כעורים, אלו המרגלים, מה כתיב בהם, (מב) סתור (במדבר יג יג), שסתרו אל מן העולם:

[יא] (מג) **ויאמר** אליהם עלו זה בנגב [ועליתם את ההר] (שם יג יז). עם שהם עולים, אמר ר' ברכיה הכהן [ברבי] מצאו שלשה בני ענקים שם, אחימן ששי ותלמי (שם שם כב), למה נקרא שמו אחימן, שהיה אומר (מד) אחי מאן יבא עלי, ששי (מה) שהיה בריא כשיש, (מו) תלמי שהיה הולך ועושה תלמים בארץ, ילידי הענק (מז) שהיו עונקים את החמה, כשראו אותם מרגלים נתייראו, מיד הלכו ואמרו כי חזק הוא ממנו (שם יג לא), (מח) אמר ריש לקיש הקישו כלפי מעלה, ובאותו עון נגזר עליהם גזירות רעות, מה הקב"ה אומר לירמיהו, לך אמור להם (מט) אין אתם יודעים מה הוצאתם מפיכם ליום המולה גדולה (ירמיה יא טז), אמרו ונהי בעינינו כחגבים (במדבר יג לג), אמר הקב"ה (נ) ויתרתי עליה, (נא) אלא וכן היינו בעיניהם (שם), מי יאמר שלא הייתם בעיניהם כמלאכים, ידעתם מה עשיתי אתכם בעיניהם, מה גרמתם לכם במספר הימים אשר תרתם את הארץ (שם יד לד), לא דיים כן אלא שלא נכנסו לארץ, אמר הקב"ה לישראל, בעוה"ז על ידי שהיו שלוחי בשר ודם, נגזר עליהם שלא נכנסו לארץ, אבל לעולם הבא אני אשלח מלאכי פתאום ויפנה דרך לפני, שנאמר הנני שולח (מלאך) [מלאכי] ופינה דרך לפני [ופתאום יבוא אל היכלו] (מלאכי ג א):

[יב] **וישלח** אותם משה [וגו'] עלו זה בנגב (במדבר יג יז), (נב) למה בנגב, (נג) שכן (הבקרין) [התגרים] עושין (נד) מראין את הפסולת תחלה, ואחר כך מראין

הערות ותקונים

במ"ר שם: (מב) סתור שסתרו אל מן העולם, אחר זה נוסף בתנחומא הנדפס "נחבי שהחביא את דבריו" וזה נוסף מגמרא סוטה ל"ד ע"ב, כי כך איתא שם, סתור שסתר מעשיו של הקב"ה, נחבי שהחביא דבריו של הקב"ה, פירש"י שהחביא דבריו ולא אמרן כמות שהן. ובכ"י ה' של אקספארד הגי' סתור שסתר טובת קונו נחבי שהחביא שבח ארצו: (מג) ויאמר אליהם עלו זה בנגב עם שהם עולים אמר ר' ברכיה, כ"ה הוא בכל כתבי יד גם בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא ובכ"י ה' של אקספארד, אולם המדפיס ממאנטובה הפך הסדר והגיה פה בנדפס (אמצע אות ו) אחר ויאמר אליהם עלו זה בנגב עלו שהם עולם המאמר מתנחומא להלן וישלח אותם משה וגו' ויאמר אליהם עלו זה בנגב ועליתם את ההר. למה בנגב שכן דרך התגרים עד סוף אות ו' וגם התחלת אות ז' עד הוציאו דבה, ואח"כ החל במאמר שלפנינו אמר ר' ברכיה מצאו שלשה בני ענק ויפה עשה, כי זה המאמר מר' ברכיה מקומו להלן שם. והנכון להגיה פה הכתוב ויעלו בנגב (במדבר י"ג כ"ב) ואח"כ צ"ל אמר ר' ברכיה הכהן עד שהם עולים מצאו שלשה בני ענקים שם: (מד) אחי מאן יבא עלי, במדרש במ"ר אחי מן יבא עלי, ובנדפס אחי מאין יבא עלי שום אדם, ובכ"י רומי אחי מאן בא עלי, ובגמרא סוטה ל"ד ע"ב אחימן מיומן שבאחיו, פרש"י מיומן גבור שבהם, ואולי צ"ל מי ומן שבאחיו, ודורש אחימן נוטריקון אחי־מן, ומי בתרגום מן, או אחד הוסיף מלת מי לפרש מלת מן: (מה) שהיה בריא כשיש, עיין סוטה שם ובפרש"י, ואולי יש לתקן כן בגמרא: (מו) תלמי שהיה הולך ועושה תלמים בארץ, וכן הוא בגמרא שם: (מז) שהיו עונקים את החמה, בגמרא שם ילידי ענק שמעניקין חמה בקומתן, פרש"י מרוב גובה קומתן דומין כאילו צוארם נוקב ועונק בנקב שהחמה יוצאה בו, ע"כ. ובמדרש במ"ר פכ"ו אות ז', ר' אחא אמר שהיו עונקים גלגל חמה, וע"ש בפרש"י ובמנ"כ: (מח) אמר ריש לקיש הקישו כלפי מעלה, עיין סוטה ל"ה ע"א, ובמדרש במ"ר הטיחו דברים כלפי מעלה, ובנדפס הקטן כלפי מעלן, צ"ל הקשו כלפי מעלה, וכ"ה לנכון בכ"י ה' של אקספארד: (מט) אין אתם יודעים מה הוצאתם מפיכם ליום המולה גדולה, בכ"י רומי כתוב אחר זה שאמרתם מה גרמתם לעצמיכם הצית אש עליה [ירמיה יא טז] יום לשנה יום לשנה, וכ"ה הנוסחא בנדפס ובמדרש במ"ר קצת בסגנון אחר שאמרתם מה גרמתם לעצמכם הצות אש עליה (ובמדרש במ"ר בטעות הציתם אש עליכם) יום לשנה יום לשנה תשאו את עונותיכם, והמאמר מוקשה, עיין בחדושי הרד"ל ובפי' מהרז"ו ועיין בגמרא סוטה שם, ומצאתי המאמר מובא גם בילקוט רמז תשמ"ג ומתחיל ונהי בעינינו כחגבים ובטעות שם מה הקב"ה אומר ליחזקאל צ"ל לירמיה, ועיין שם כי גם שם אין להמאמר הבנה כלל: (נ) ויתרתי עליה, בכ"י ה' של אקספארד לא ויתרתי עליה: (נא) אלא וכן היינו בעיניהם, בנדפס נוסף מקפיד אני וכי יודעים הייתם מה עשיתי בעיניהם, וזה ליתא גם במדרש במ"ר, ובכ"י ה' של אקספארד ליתא המלות "מקפיד אני וכי": (נב) למה בנגב, מובא בילקוט שלח רמז תשמ"ב ד"ה עלו זה בנגב, והלשון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ובטעות הציגו בצדו "במ"ר", כי בעל הילקוט לקח דבריו מתנחומא, בכ"י רומי חסר כאן מאות י"ב עד סוף פ' שלח: (נג) שכן הבקרים, כ"ה בכ"י רח"ס ובכ"י ה' של אקספארד וכן בכ"י ספרדי, אך בצד הכ"י האחרון נכתב על הגליון מידי הסופר "התגרין" וכן תקנתי גם אני בפנים "התגרים", וכ"ה גם במדרש במ"ר ובנדפס ובילקוט, וכן הביא רש"י בפירושו על התורה: (נד) מראין את הפסולת

את השבח, וראיתם את הארץ מה היא (במדבר יג יח), (נה) שלש פעמים אמר להם משה היו מסתכלין בארץ ישראל, יש ארץ שמגדלת גבורים, ויש מגדלת חלשים, ויש מגדלת (נו) אוכלוסין, ויש ממעטת אוכלוסין, כך פיקדן, ואת העם היושב עליה החזק הוא (אם רפה) [הרפה], המעט הוא אם רב, ומה הארץ השמנה היא אם רזה (שם שם יח כ), ומנין אתם יודעין כחן, אם במחנים הם שרוים, הם גבורים ובוטחין על כחן, ואם במבצרים, חלשים הם ולבן רך, ומה הארץ, השמנה היא אם רזה, אם פירותיה קלים או שמנים, אמר להם הסתכלו באבנים ובצרורות שלה, (נז) אם של צונמא הם הם שמנים, (נח) ואם של חרסית הם רזים. והימים ימי בכורי ענבים (שם שם כ), מכאן אתה למד (נט) שאין תקופת תמוז בלא תאנים וענבים:

[יג] **ויעלו** ויתורו את הארץ (שם יג כא). (ס) כיצד היו נכנסין לעיר, הדבר היה נוגף הגדולים, והיו בני העיר מתעסקין בקבורתם, והיו נכנסין, ובריה לא היה רואה אותם, לכך אמרו הארץ אשר עברנו בה וגו' (שם שם לב), בניסים שהקב"ה עושה להם הוציאו דבה:

[יד] **וחברון** שבע שנים נבנתה וגו' (שם שם כב). (סא) להודיע שבחה של ארץ ישראל, (סב) שהפסולת שלה משובח מארץ מצרים, שבשעה שנחלו בני נח את העולם אחר המבול, הם בנו עיירות תחלה, ולא במקום השבח, אלא בהרו את הפסולת של ארץ [ישראל, וחברון פסולת של ארץ ישראל], וצוען היא הטובה שבארץ מצרים, וזו קדמה לה שבע שנים, אם תאמר לא מי שבנה זו לא בנה זו, הוא הדור היא המשפחה, ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען (בראשית י ו), ועמדו ובנו זו לפני זו, (סג) וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים:

[טו] **ויבואו** עד נחל אשכול (במדבר יג כג). (סד) לא רצו ליטול מן פירות ארץ ישראל, (סה) אילולי כלב (ששלח) [ששלף] את הזיין, (סו) וירד לפניהם ואמר להם אם אין אתם נוטלים או אתם הורגים אותי, או אני אהרוג אתכם, לא היו נוטלים, לכך נאמר אם לא הארץ אשר דרכה רגלך בה לך תהיה לנחלה [וגו'] כי מלאת אחרי ה' אלהי (יהושע יד ט). וישאוהו במוט בשנים (במדבר שם), (סז) אין פחות משני מוטות, לפי שאינו אומר במוט שנים, אלא בשנים, ויש אומרים שלשה במוט אחד בשנים הוי שלשה, (סח) וכמה היה משאוי ביד כל אחד ואחד, צא ולמד מן האבנים שנטלו מן הירדן, שנאמר ואת [שתים] עשרה האבנים [האלה אשר לקחו מן הירדן הקים יהושע בגלגל] (יהושע ד כ), כמה שיעורה של כל אחת מהן, משאוי ארבעים סאה, מכאן אתה מחשב לאותו אשכול, אדם נושא משאוי לעצמו ומגביה סאה, מגביה עליו חבירו נושא

הערות ותקונים

הפסולת תחלה, וכן הנגב הוא גרוע, כמ"ש ארץ הנגב נתתני (יהושע טו): (נה) ג' פעמים, החזק הוא הרפה, המעט הוא אם רב, השמנה היא אם רזה: (נו) אוכלוסין, פי' המון עם, בלשון יוני οχλος: (נז) אם של צונמא, פי' אבן קשה וחזק מאוד: (נח) ואם של חרסית הם רזים, מובא בתוס' חולין דף פ"ח ע"א ד"ה כל דבר וז"ל ואין ראיה מן המדרש דקאמר אם חרסית היא פירותיה רזין, וכוונו לדברי התנחומא אף כי נעתקו גם במדרש במ"ר, ויותר נראה כי לקחו דבריהם מהערוך שהביא בערך חרס את המאמר הזה בשם הילמדנו, ופי' חרסית מין סיד שחופרין אותו מן הקרקע, ובעל מ"כ טעה בפירושו שכתב חרסית נשברים בקל: (נט) ואין תקופת תמוז בלא תאנים, בסדר עולם פ"ח איתא שלוח מרגלים בכ"ט בסיון והם שהו ארבעים יום כל חודש תמוז עד ט' באב, וכ"ה בתענית כ"ט א', ולזה המאמר כוון המתרגם יב"ע על התורה (במדבר יג יח) ויומיא די אזלו בעשרין ותשעה לירחא דסיון, ואח"כ בפסוק כ' תרגם ותבו מלאללא ית ארעא בתמניא יומין בירחא דאב, והמפרש שם לא גלה המקור: (ס) כיצד, מובא בילקוט רמז תשמ"ג בשם התנחומא, גם מובא במדרש במ"ר אות י"ג, ובגמרא סוטה דף ל"ה: (סא) להודיע שבחה של ארץ ישראל, עיין ספרי דברים פיסקא ל"ז וסוטה ל"ד ומובא גם במדרש במ"ר שם: (סב) שהפסולת שלה משובח מארץ מצרים, שם הגירסא משובח הרבה יותר מן המשובח של ארץ מצרים: (סג) וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים, בנדפס סיים אדם אחד בנאן ומפסולת של ראשון בנה השניה, וזה נוסף מן הספרי, ועיין בעץ יוסף בתנחומא הנדפס: (סד) לא רצו ליטול, מובא בילקוט רמז תשמ"ג בשם התנחומא, ומובא גם במדרש במ"ר אות י"ד: (סה) אילולי כלב ששלח את הזיין, תקנתי ששלף, כמו שהוא בכ"י רח"ס (ובכ"י רומי חסר הרבה) ובילקוט ובמדרש במ"ר. ובנדפס הגי' ששלף את חרבו: (סו) וירד לפניהם. כ"ה בכ"י רח"ס וכ"ה גם בנדפס, ובמדרש ובמ"ר הגי' וירץ לפניהם, ובילקוט ורץ לפניהם: (סז) אין פחות משני מוטות, עיין סוטה ל"ד ע"א, וברש"י עה"ת: (סח) וכמה היה משאוי,

עיין

סאתים, נושא עם חבירו נושא שלש, הוי מכאן חושב: וישובו מתור הארץ מקץ ארבעים יום (במדבר יג כה), (סט) והלא אתה מוצא (ע) שהלכו מן הדרום לצפון, ולארבעים יום היו מהלכין את כולה, אלא גלוי היה לפני הקב"ה שהן באין ואומרין לשון הרע, ונגזר על אותו הדור שנים של צרה, יום לשנה [יום לשנה] תשאו את עונותיכם ארבעים שנה (שם יד לד), וקיפץ הקב"ה לפניהם את הדרך:

[טז] **למקום** ההוא קרא נחל אשכול וגו' (שם יג כד). (עא) זש"ה מגיד מראשית אחרית [ומקדם אשר לא נעשו] (ישעיה מו י), שהכל צפוי לפני הקב"ה, אשכול אוהבו של אברהם היה, ונקרא אשכול על אודות האשכול שהיו ישראל עתידין לכרות משם ממקומו:

[יז] **וילכו** ויבואו וגו' (במדבר יג כו). ויספרו לו ויאמרו באנו וגו' (שם שם כז), אפס כי עז וגו' (שם שם כח), כך דרכן של מספרי לשון הרע, פותחין בטובה ומשלימין ברעה:

[יח] **עמלק** יושב (שם שם כט). (עב) מה ראו לפתוח בעמלק, משל למה הדבר דומה, לתינוק (עג) שסרח ולקה ברצועה, כשמבקשין להפחידו מזכירין לו הרצועה, כך היה עמלק רצועה רעה לישראל, ומה ראה לישב לו (עד) על הדרך, שכך ציוהו עשו זקנו לקדמו לדרך, ועקר ממקומו וישב לו בדרך, (עה) (וירד העמלקי והכנעני היושב בהר ההוא) [והחתי והיבוסי והאמורי יושב בהר] והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן (שם), (עו) אלו הגבורים יושבים על הדרך, לפיכך נתכוונו המרגלים לשבר לבן של ישראל, שנאמר ויניאו את לב בני ישראל (שם לב ט):

[יט] **ויהס** כלב וגו' (שם יג ל). (עז) שבתחלה אמר להם אני עמכם בעצה אחת, ולבו היה לומר את האמת, שנאמר (ואשיב) [ואשִׁב] אותו דבר כאשר עם לבבי (יהושע יד ז), והקב"ה מעיד עליו, שנאמר ועבדי כלב [עקב היתה רוח אחרת עמו] (במדבר יד כד), וכשבאו המרגלים, אמרו נאמן עלינו כלב, מיד עמד על הספסל ושיתק כל ישראל, שהיו מצווחין על משה, שנאמר ויהס כלב את העם אל משה, והם היו סבורים שהוא אומר לשון הרע, לכך שתקו, פתח ואמר עלה נעלה וירשנו אותה (שם שם), מיד חלקו ואמרו לא נוכל לעלות וגו', ויוציאו (את) דבת הארץ וגו' (שם שם לא לב):

[כ] **ותשא** כל העדה וגו' (שם יד א). (עח) זש"ה דברי נרגן כמתלהמים (משלי יח ח), דברים שרגנו אחר הקב"ה הם (עט) גרמו להם צרה לדורות, (פ) שאילו לא נשתוו למרגלים לא היו לוקין עמהם, אלא השלימו עמהם, (פא) שנאמר ותרגנו באהליכם וגו' (דברים א כז):

הערות ותקונים

עיין בגמרא שם וברש"י בגמרא שם ובפרש"י עה"ת: (סט) והלא אתה מוצא, מובא בילקוט שם בשם התנחומא, ומובא גם במדרש במ"ר אות ט"ו: (ע) והלא את מוצא שהלכו מן הדרום לצפון ולארבעים יום היו מהלכין את כולה, בתמיה, וז"ל רש"י והלא ארבע מאות פרסה היא ומהלך אדם בינוני עשר פרסאות ליום הרי מהלך ארבעים יום מן המזרח למערב, והם הלכו ארכה ורחבה, אלא שגלוי לפני המקום שיגזור עליהם יום לשנה קצר לפניהם הדרך: (עא) זש"ה מגיד מראשית אחרית, מובא בילקוט שם בשם התנחומא ומובא במדרש במ"ר אות ט"ז, והמאמר הזה ראוי לשום לו מקום לפני המאמר שלפניו על וישובו מתור הארץ, כי הוא מוקדם בקרא: (עב) מה ראו לפתוח בעמלק, מובא רמז תשמ"ג בשם התנחומא ומובא במדרש במ"ר אות י"ה: (עג) שסרח, בילקוט בטעות שברח, ותרגום ואנכי העותי, ואנא סרחית: (עד) על הדרך, כ"ה גם בכ"י רח"ס (ובכ"י רומי חסר) גם בילקוט, ובנדפס (אות ט') ובמדרש במ"ר שם על הספר על דרך כניסתן של ישראל לארץ, וכך היתה הגי' בילמדנו כמו שהביא הערוך בערך ספר ד', ופי' חוף ים (הַסְּפָּטן), ור"ל כתיב עלו זה בנגב, וכאן כתיב עמלק יושב בארץ הנגב מיד בעליתן: (עה) וירד העמלקי, הסגרתי, כי הוא פסוק בסוף הענין (פסוק מ"ה) ואין לו ענין ושייכות לכאן, והגהתי הכתוב שלפנינו בפסוק כ"ט, וגם בנדפס ובמדרש במ"ר ובילקוט מובא כמו לפנינו, ואין צורך לפי' מהרז"ו, (עו) אלו הגבורים, הסיום חסר במדרש במ"ר: (עז) שבתחלה אמר להם, ילקוט שם ומדרש במ"ר שם אות י"ט וסוטה דף ל"ה וגם ברש"י עה"ת שם: (עח) זשה"כ דברי נרגן, מובא בילקוט רמז תשמ"ג ד"ה וישא [צ"ל ותשא] כל העדה, והלשון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ומובא גם במדרש במ"ר אות כ': (עט) גרמו להם צרה לדורות, בנדפס גרמו צרה גדולה, ובמדרש במ"ר גרמו להם צרה גדולה: (פ) שאילו לא נשתוו למרגלים, וכ"ה גם במדרש במ"ר, אולם בנדפס שאילו לא שמעו למרגלים: (פא) שנאמר ותרגנו באהליכם, וכ"ה בכ"י רח"ס בילקוט בשם התנחומא, ובנדפס (אות י"א) נוסף אחר זה, מהו ותרגנו, תרתם גנות ארץ ישראל

[כא] **ותשא** כל העדה ויתנו את קולם. (פב) זש"ה נתנה עלי בקולה וגו' (ירמיה יב ח), אותו קול שבכיתם (פג) גרם לכם ללקות כשונאין, ועל אותו הדור (פד) אמר ישעיה ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי נד קציר ביום נחלה וכאב אנוש (ישעיה יז יא), (פה) ביום שעברתי ליתן לכם נחלת אבותיכם, נעשיתם כרוז בעולם. וכאב אנוש, זו הפורענות, שנטלתם ירושה לדורות, שבכו העדה בליל תשעה באב, (פו) אמר הקב"ה אתם בכיתם בכייה של חנם, אני אקבע לכם לילה הזה בכייה לדורות, ומן אותה שעה נגזרה גזירה על בהמ"ק ליחרב, ושיגלו בני ישראל לבין האומות, שנאמר וישא ידו להם [להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים ולזרותם בארצות] (תהלים קו כו כז), נשיאת יד כנגד נשיאת קול:

[כב] (פז) **וילונו** על משה ועל אהרן כל בני ישראל ויאמרו אליהם כל העדה לו מתנו בארץ מצרים וגו' (במדבר יד ב), משל למלך שעלה אחד (פח) לבימה שלו לידון, הוציא דבר מפיו במה שחייב את עצמו, הניח המלך (פט) האילוגין שלו וחייבו מפיו, א"ל במה שהוצאת מפיך אני דנך, ויהא לך כמה שאמרת, כך אמר להם הקב"ה במדבר הזה יפלו פגריכם (שם שם כט), התחילו לומר ולמה ה' מביא אותנו וגו' (שם שם ג), ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה, (ויפלו) [ויפל] משה ואהרן על פניהם וגו', ויהושע בן נון וכלב בן יפונה מן התרים את הארץ קרעו בגדיהם, ויאמרו אל כל עדת בני ישראל לאמר וגו', אם חפץ בנו ה' וגו', אך בה' אל תמרודו וגו' (שם שם ד ה ו ז ח ט), אמרו להם אין אתם נאמנין עלינו, אחינו חוששין בנו יותר מכם, שנאמר אנה אנחנו עולים אחינו המסו את לבבנו (דברים א כח), ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים (במדבר יד י), (צ) ומי הם משה ואהרן, וכבוד ה' נראה באהל מועד (שם שם), (צא) מלמד שהיו זורקין אבנים והיה הענן מקבלן:

[כג] **ויאמר** ה' אל משה עד אנה ינאצוני [העם הזה ועד אנה לא יאמינו בי] (שם שם יא), (צב) אמר הקב"ה (צג) שתי צווחות צווחתי מפניכם, סופכם לצווח ארבע בשעבוד מלכיות, עד אנה ה' תשכחני נצח (תהלים יג ב), עד אנה (ה') תסתיר את פניך

הערות ותקונים

ישראל שקראה הקב"ה ארץ טובה, משל למי שהיה אוהב למלך, והמלך בורר לו מנה יפה לתת לו, ועמד אחד ואמר לאוהבו שהיא רעה אינו אומר לא כבדת לאוהבך יפה. וכ"ה בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי. ובמדרש במ"ר נשאר רק ההתחלה והמשל נשמט: (פב) זש"ה נתנה עלי בקולה, מובא בילקוט שם בשם התנחומא ובמדרש במ"ר אות כ': (פג) גרם לכם ללקות כשונאין, בכ"י רח"ס בשונאיו, ובנדפס ללקות בשונאים, ובמדרש במ"ר גרם לכם להיות שונאין, ובילקוט שם גרם לכם ללקות, ומלת „כשונאין" ליתא: (פד) אמר ישעיה ביום נטעך תשגשגי וגו' ביום שעברתי, מובא בילקוט שם ובילקוט ישעיה רמז רפ"ז, והגיון תנחומא שם מוסב על המאמר ביום נטעך עד בכיה לדורות: (פה) ביום שעברתי ליתן לכם שכר נחלת אבותיכם נעשיתם כרוז בעולם, כ"ה גם בכ"י רח"ס ובילקוט, ובנדפס ובמדרש במ"ר הגי' נעשיתם קלון בעולם, וכ"ה גם בכ"י ספרדי, ועיין ברד"ל במדרש שם. ולפני זה נמצא בנדפס ובמדרש במ"ר הוספה, ביום שאמר ליטע אתכם בארץ נעשיתם סיגים, ובבקר זרעך תפריחי, עד שלא בא השרב פרחתם. (בנדפס פרחת, אולם בכ"י ה' של אקספארד פרחתם): (פו) אמר הקב"ה אתם בכיתם בכייה של חנם, עיין סוטה דף ל"ה ע"א ותענית דף כ"ט ע"א וירושלמי תענית פ"ד: (פז) וילונו על משה ועל אהרן כל בני ישראל ויאמרו אליהם כל העדה, מובא במדרש במ"ר שם אות כ"א, ובנדפס וגם במדרש במ"ר שם נוסף אלו סנהדראות, ר"ל סנהדרין נקראים עדה, משל למלך מובא בילקוט רמז תשמ"ג ד"ה ויאמר אליהם, ונרשם בצדו „במ"ר" וצ"ל „תנחומא": (פח) לבימה, מלה יונית βῆμα בנין גבוה לדרוש ברבים או לדון, עיין ערוך השלם בערכו, והמוספי כתב שם מלה זו נעתקה ליונים מלה"ק במה: (פט) האליגון שלו, וכן בכ"י רח"ס ובמדרש במ"ר האליגון, ובנדפס האלוגין, והיא ג"י ישרה ובילקוט בטעות האגילון, ובעל הערוך ערך אלוגלוגין הביא בשם הילמדנו פ' שלח בפסיקתא [צ"ל בפסוק] לו מתנו, הניח המלך האולוגלוגום שלו ודנו מפיו, ע"כ, והגי' אלוגין היא העיקרית, והיא מלה רומית Alogium ופי' ספר זכרון אשר בו ישובח או יגונה דבר, וגם ספר עדות, כמ"ש המוספי, ועיין ערוך השלם בערכו: (צ) ומי הם משה ואהרן, מובא בילקוט שלח רמז תשמ"ג בשם התנחומא, ועיין מה שמביא ג"כ מהילמדנו המתחיל מיד נגלה עליהם הקב"ה בענן: (צא) מלמד שהיו זורקין אבנים, עיין סוטה ל"ה ע"א מלמד שנטלו אבנים וזרקו כלפי מעלה: (צב) אמר הקב"ה שתי צווחות, מובא בילקוט שם בשם התנחומא, ומובא במדרש במ"ר אות כ"ב: (צג) ב' צווחות, עד אנה ינאצוני ועד אנה לא יאמינו בי, ועיין להלן בהוספה אות ח' ובמדרש שו"ט מזמור י"ג, ופסיקתא זוטרתא שלח פסוק עד אנה ינאצוני

ממני (תהלים יג ב), עד אנה אשית עצות בנפשי יגון בלבבי יומם (שם שם ג), (צד) עד אנה ירום אויבי עלי (שם), צווחתי עד מתי לעדה הרעה (במדבר יד כז), סופכם לצווח ונפשי נבהלה מאד ואתה ה' עד מתי (תהלים ו ד):

[כד] (צה) **אכנו** בדבר ואורישנו וגו' (במדבר יד יב). אמר משה רבש"ע הבט לברית אבותם שנשבעת להם שתעמיד מהם מלכים נביאים וכהנים, א"ל הקב"ה ואין אתה מבניהם, (צו) ואעשה אותך לגוי גדול [ועצום ממנו] (שם שם), כיון שראה משה כך עמד במדה אחרת, ויאמר משה אל ה' ושמעו מצרים וגו', ואמרו אל יושב הארץ (שם שם יג יד), (צז) יאמרו לא היה כח לזון אותם, א"ל והלא ראו נסים וגבורות (צח) שעשיתי להם על הים, והיאך יאמרו מבלתי יכולת ה' (שם שם טז), יאמרו בפרעה היה יכול לעמוד, בשלשים ואחד מלכים לא היה יכול לעמוד, [רבון כל העולמים עשה בשבילך], ועתה יגדל נא כח ה' (שם שם יז), וינצח מדת הרחמים למדת הדין, כאשר דברת לאמר (שם), אני אמרתי לפניך באיזו מדה אתה דן עולמך, הודיעני נא את דרכיך (שמות לג יג), [ומדת הדין] העברת ממני, ויעבר ה' [על] פניו וגו' (שם לד ו), אותה המדה שאמרת לי קיים יגדל נא כח ה' וגו', קיבל הקב"ה את דבריו והודה לו, (צט) ויאמר ה' סלחתי כדבריך (במדבר יד כ):

[כה] (ק) **אם** יראו [את הארץ אשר נשבעתי לאבותם (שם שם כג), וכתיב אם יראו] האנשים העולים ממצרים מבן עשרים שנה [ומעלה] (שם לב יא), בין שהיה בעצה ובין שלא היה בעצה נכנס, אנשים העולים ממצרים, אם הביא שתי שערות

הערות ותקונים

ינאצוני, ושם איתא כנגד ארבעה עד אנה: (צד) עד אנה ירום אויבי עלי, זה נשמט בנדפס, ונמצא לנכון בכ"י ה' של אקספארד, גם עוד שם בנדפס סופכם לצווח [ארבע] בשעבוד מלכיות, מלת ארבע נשמט, ונמצא לנכון גם בכ"י ה' של אקספארד: (צה) אכנו בדבר אמר משה, כ"ה בכ"י רח"ס, ומובא בילקוט רמז תשמ"ג בשם התנחומא, וכן מובא במדרש במ"ר אות כ"ב תיכף אחר סיום המאמר ואתה ה' עד מתי. וכן הוא בתנחומא הנדפס בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא. אולם המדפיס ממאנטובה הוסיף מאמר שלם, הוא התחלת אות י"ג המתחיל ויאמר ה' עד אנה ינאצוני זש"ה ותפרעו כל עצתי, עד אמר משה אתה אומר אכנו בדבר ואורישנו ואני אומר סלח נא. ואח"כ מתחיל אכנו בדבר ואורישנו אמר משה, כמו לפנינו בכ"י בלשונו ממש, וזה הוסיף המדפיס הזה מן המדרש במ"ר שם פט"ז אות כ"ד, ונמצא שם הוספה מאמר גדול כל אות כ"ד, המתחיל ויאמר ה' הה"ד ותפרעו כל עצתי, וכל אות כ"ה אות כ"ו וכ"ז עד סוף פרשה ט"ז, והמדפיס מן מאנטובה הוסיף אל הנדפס מהמדרש במ"ר מהתחלת אות כ"ד עד לכך נאמר ותפרעו כל עצתי, ואחר זה השמיט מאמר גדול והחל אמר משה שמעו כי אתה ה' בקרב העם, וסיים אמר משה אתה אומר אכנו בדבר ואני אומר סלח נא, והוא שם במדרש במ"ר באות כ"ה, וכל ההוספה במדרש במ"ר היא כמו שהוא בכ"י רומי אשר הוספתי בסוף פ' שלח: (צו) ואעשה אותך לגוי גדול. הוספתי ועצום ממנו, ודרש ממנו שאתה ג"כ יוצא ממנו מזרע אבותיהם, והוא לשון הכתוב שם במדבר י"ד י"ב. אבל המדפיס ממאנטובה הוסיף מלת „ורב" ממנו. ובמדרש במ"ר שם אות כ"ב מובא רק התחלת הכתוב ואעשה אותך לגוי גדול, ומרשים בטעות שמות ל"ב, כי כוון לפסוק שלפניו בפרשה הזו: (צז) יאמרו לא היה כח לזון אותם, בכ"י ה' של אקספארד הגי' לא היה כח לזון אותם המיתם במדבר, ואין לשון יכולת אלא מזונות, שנאמר ושלמה נתן לחירם עשרים כור סולת המים מכולת לביתו: (צח) שעשית להם על הים, בנדפס הגירסא במצרים ועל הים, ובגמ' ברכות דף ל"ב ע"א ליתא ג"כ המלה במצרים, ונמצא גם בכ"י ה' של אקספארד, גם נמצא בכ"י ההוא הוספה אחר המלות בשלשה ואחד מלכים לא היה יכול לעמוד „ועוד שלא יאמרו שאתה נוהג באכזריות בא דור המבול ואבדן בא דור הפלגה ואבדן סדומים ואבדן מצרים ואף לאלו שקרא בני בכורי ישראל הוא מכלה אותן": (צט) ויאמר ה' סלחתי כדבריך, בנדפס סיים אחר זה, שכן עתידין אומות העולם לומר כדבריך, וכ"ה במדרש במ"ר, ובמקום „אומות העולם" הלינו „המצרים", גם בטעות שם שהם עתידים, צ"ל שכן עתידים. ולדעתי נוסף בתנחומא הנדפס מגמרא ברכות דף ל"ב ע"א אמר ר' יוחנן מניין שחזר הקב"ה והודה לו למשה שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדבריך, תנא דבי רבי ישמעאל כדבריך עתידים אומות העולם לומר כן: (ק) אם יראה, וכ"ה בתנחומא הנדפס (אות י"ג), ושם הגי' ואולם חי אני, אם יראו האנשים העולים ממצרים מבן עשרים שנה ומעלה בין שהיה עמהם בעצה בין שלא היה עמהם בעצה לא נכנס, פחות מבן עשרים שנה ולא הביא שתי שערות, אם היה עמהם בעצה לא היה נכנס. וכתב שם בעל עץ יוסף וז"ל, ואולם חי אני אם יראו, כסדר הנמצא כאן אינו בפסוק א', אלא הני תיבות ואולם חי אני הוא תחלת פסוק [פסוק כ"א] והני תיבות אם יראו ג"כ תחלת פסוק [פסוק כ"ג] והנה תיבות האנשים העולים ממצרים לא מצאתי זה בשום מקום, והני תיבות מבן עשרים שנה ומעלה הוא בתוך פסוק כ"ט, עכ"ל. ונעלם ממנו כי הוא פסוק במדבר ל"ב י"א אם יראו האנשים העולים ממצרים מבן עשרים שנה, ולדעתי השמיט המעתיק הראשון מן אם יראו

והוא פחות מבן עשרים, אם היה עמהם בעצה לא היה נכנס, ואעפ"כ לא מת אחד מהם פחות מששים, (קא) בא וראה מה בין צדיקים לרשעים, (קב) [כענין שנאמר ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע] (מלאכי ג יח), משל למטרונית אחת שהיתה לה שפחה [כושית], והלך בעלה למדינת הים, כל הלילה היתה שפחה אומרת למטרוניתא, (קג) [אני נאה ממך והמלך אוהב אותי יותר ממך, אמרה לה אותה מטרוניתא] יבא הבקר ונדע מי [נאה ומי] אהב המלך, כך אומות העולם אומרים לישראל אנו מעשינו יפין ובנו חפץ הקב"ה, (קד) לכך (אמר ישעיה) [אמרו ישראל] יבא הבקר ואנו יודעין במי חפץ הקב"ה, שנאמר אמר שומר אתא בקר (ישעיה כא יב), יבא העולם הבא שנקרא בקר, ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע (מלאכי ג יח): (קה) כתיב אך הבל בני אדם (תהלים סב י), אמר ר' חייא בשם ר' לוי כל הבלים שעושין ישראל כל ימות השנה, במאזנים לעלות (שם), הקב"ה מוחל להם במזל מאזנים, בחדש תשרי, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' (ויקרא טז ל):

[כו] (קו) וידבר ה' וגו'. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבואו אל ארץ מושבותיכם (במדבר טו א ב), (קז) ילמדנו רבינו כמה דברים האב חייב לעשות לבן, (קח) [כך שנו רבותינו חמשה דברים האב חייב לעשות לבן, למולו, וללמדו תורה, ולפדותו מפדיון הבן, וללמדו מצות, ולהשיאו אשה], האב זה הקב"ה, כשם שהאב חייב לבנו, כך הקב"ה עושה לישראל, האב חייב למול את בנו, כך עשה הקב"ה מל את ישראל על ידי יהושע, ושוב מול את [בני] ישראל שנית (יהושע ה ב), האב חייב לפדות את בנו, כך הקב"ה עשה להם לישראל, פדה אותם, (קט) שנאמר (ו)מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ [אשר הלך האלהים לפדות לו עם] (דה"א יז כא), (קי) ללמדו תורה, (הקב"ה למד תורה לישראל), שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם (דברים יא יט).

הערות ותקונים

עד אם ירצו, כמו שתקנתי בפנים. וגם במדרש במ"ר אות כ"ג מובא זה, וקצת בסגנון אחר, וכל המאמר אין לו שחר וקשה להולמו, עיין בחדושי הרד"ל ובחדושי הרש"ש במדרש שם שדחקו לפרש: (קא) בא וראה, אין לו שייכות לכאן כמו שהעיר הרד"ל: (קב) כענין שנאמר, הוספתי כמו שהוא בכ"י רח"ס ובנדפס, וכן יש לתקן במדרש במ"ר: (קג) אני נאוה ממך, הוספתי כמו שהוא בנדפס ובמדרש במ"ר, ומצאתי משל הדומה לזה מובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"א בשם הילמדנו, וכך איתא שם, משל למטרונא שהיתה לה שפחה כושית, עמדה בלילה ועשתה מריבה עם מטרונא ואמרה אני נאה ממך, אמרה לה המטרונא אמרי מה שאתה מבקש, יצא הבקר ונראה: (קד) לכך אמר ישעיה, וכ"ה בנדפס ובמדרש במ"ר, ותקנתי „אמרו ישראל". ועיין בילמדנו מובא בילקוט מלאכי שם: (קה) כתיב אך הבל בני אדם, עיין בפסיקתא פסקא בחדש השביעי בהערה ס'. וגם זה אינו ענין לכאן, וכן העיר מהרז"ו כי ענין חטא מרגלים היה בט' באב ולא בחודש תשרי, רק דברי התנחומא והמדרש שהעתיק דבריו סתומים, ומפורשים בתנחומא סוף פקודי, שכך איתא שם, ואימתי נאמר לו למשה לעשות המשכן, ביום הכפורים, לפי שעלה משה להר ג' פעמים, ועשה שם מאה ועשרים יום, מן ו' בסיון שעלה לשם עד יום הכפורים שהוא י' בתשרי, ואותו היום נאמר לו וינחם ה' על מעשה העגל, ואותו היום אמר לו סלחתי כדבריך, פי' שגם במרגלים שאמר לו סלחתי כדבריך (במדבר י"ד כ') היה ג"כ ביום הכפורים, וא"כ מוסב על הכתוב סלח נא וגו' ויאמר ה' סלחתי כדבריך: (קו) וידבר ה', כן הוא גם בכ"י רח"ס, וגם בנדפס (אות י"ד) סמוך המאמר הזה אחר אות כ"ה, אולם במדרש במ"ר נוסף מאמרים גדולים מן אות כ"ד המתחיל ויאמר ה' עד אנה ינאצוני הה"ד ותפרעו כל עצתי, עד סופו, וכל אות כ"ה כ"ו כ"ז כ"ח עד סוף פ' ט"ז, ואח"כ מתחיל פי"ז כמו לפנינו, וזה נמצא בכ"י רומי, והוספתי כל זה בהוספה לסוף פ' שלח: (קז) ילמדנו רבינו, במדרש במ"ר שם ריש פי"ז במקום ילמדנו רבינו הגיה „הלכה": (קח) כך שנו רבותינו, הוספתי, ונשמט גם בכ"י רח"ס שקפץ המעתיק מן לבן עד לבן, ונמצא נכון בנדפס ובמדרש במ"ר, ושם במדרש במ"ר נשמטה שורה שלימה וכצ"ל שנו רבותינו חמשה דברים הוא חייב לעשות לבן [למול אותו, וללמדו תורה, ולפדותו, וללמדו מצות, ולהשיאו אשה]. וזה נשנה בתוספתא קדושין פ"א, ומכילתא פ' בא, וירושלמי קדושין פ"א ה"ז (דף ס"א ע"א), קהלת רבה פ"ט פסוק ראה חיים, ובבלי קדושין דף כ"ט ע"א. ושם במקום ללמדו מצות הגי' ללמדו אומנות, ובגמרא שם דף ל' ע"ב ללמדו אומנות מנלן כו'. ובנדפס הגיהו ללמדו אומנות במקום ללמדו מצות, ולא נודע להמעתיק כי התנחומא הביא בסמוך ללמדו מצות, וכ"ה בכ"י ספרדי כמו לפנינו בנדפס. ובילקוט שלח רמז תשמ"ה הביא בשם הילמדנו ג"כ וללמדו אומנות: (קט) שנאמר מי כעמך ישראל, הוספתי סיפא דקרא. ובמדרש במ"ר מובא הכתוב לפדות לו לעם (ש"ב ז' כג) וכן הביא הילקוט שלח שם בשם הילמדנו, אבל בכ"י רח"ס ובנדפס מובא כמו לפנינו: (קי) ללמדו תורה, לפנינו בכ"י וגם במדרש במ"ר הלשון משובש, ותקנתי בפנים, וגם בנדפס בדפוסים הראשונים הוא

כמו

[והקב"ה למד תורה לישראל שנאמר] אני ה' אלהיך מלמדך להועיל (ישעיה מח יז), ללמדו מצות, הקב"ה לימד את המצות לישראל, (קיא) אלה המצות אשר צוה ה' (ויקרא כז לד), (קיב) הקב"ה אמר לישראל פרו ורבו (בראשית א כח), (קיג) וכשם שהאב כותב נכסיו לבנו, ואף בנו חייב להעלות לו דורון, אף כך הקב"ה אמר לישראל כי תבואו אל ארץ מושבותיכם [וגו'] ועשיתם (עולה) [אשה] לה' [וגו'] ריח ניחוח וגו' (במדבר טו ב):

[כז] (קיד) כך פתח ר' תנחומא בר אבא בשם ר' חנינא אביו של ר' אחא בר חנינא, הפרשה הזו של נסכים היא, שנאמר או לאיל תעשה מנחה [וגו'] ויין לנסך (הצי) [שלישית] ההין (שם שם ו ז), ומכאן ואילך בחלה, והיה באכלכם מלחם הארץ [וגו'] ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה וגו' (שם שם יט כ), הרי חלה למטה, ונסכים למעלה, לפיכך פתח ר' חנינא לך אכול בשמחה לחמך וגו' (קהלת ט ז), (קטו) כיצד הפסוק מדבר כנגד אברהם, שאמר לו הקב"ה קח נא את בנך (בראשית כב ב), השכים אברהם נטלו בזריזות, והוליכו והעלהו להר המוריה, [א"ל הקב"ה אל תשלח ידך אל הנער] (שם שם יב), אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע על חנם אמרת לי קח נא, א"ל לאו, אלא להודיעך בעולם, שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו' (שם יח יט), (קטז) אמר ר' שמעון בן יוחי אמר לו הקב"ה (קיז) חייך מעלה אני עליך, שאם אמרתי לך שתשחוט את נפשך, שלא היית מעכב על שמי, והית שומע להשחט על שמי, מנין אמר ר' שמעון בן יוחי, (קיח) א"ל הקב"ה ולא השכת את בנך את יחידך (שם כב טז), הרי כבר פירש את יצחק, מהו את יחידך, אלא נפשו של אברהם, שהנשמה קרויה יחידה, שנאמר [הצילה מחרב נפשי] מיד כלב יחידתי (תהלים כב כא), אמר אברהם לפני הקב"ה אפשר לי לילך מכאן בלא קרבן, א"ל הקב"ה לאברהם, הרי קרבנך מתוקן מששת ימי בראשית, (קיט) וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל וגו' ויעלהו לעולה תחת בנו (בראשית כב יג),

---

הערות ותקונים

כמו לפנינו, והמדפיס ממאנטובה תיקן לנכון: (קיא) אלה המצות אשר צוה ה', הראיה מן הכתוב חסר במדרש במ"ר: (קיב) שכן הקב"ה אמר לישראל פרו ורבו, רשמתי בראשית א' כ"ח. ובנדפס תקן המדפיס ממאנטובה שכן הקב"ה אמר לבני נח פרו ורבו, כוונתו להכתוב בראשית ט' א'. ואולי צ"ל פרה ורבה (בראשית לה יא): (קיג) וכשם שהאב כותב נכסיו לבנו. בנדפס (וגם בכ"י ספרדי) ובמדרש במ"ר הגי' כך, ומה האב זקוק לבנו להאכילו ולהשקותו לרחצו ולסוכו ולהלבישו כך עשה הקב"ה לישראל שנאמר וארחצך במים ואשטוף דמיך [מעליך ואסך בשמן] ואלבישך רקמה ואנעלך תחש (יחזקאל טז ט י), להאכילו שנאמר ולחמי אשר נתתי לך, (שם שם י"ט), להשקותו, שנאמר עלי באר ענו לה (במדבר כא יז), מה האב נותן לבנו נכסיו אף הקב"ה עשה כך לישראל שנאמר ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים (ירמיה ג יט), וכשם שהאב כותב נכסיו לבנו ואף בנו חייב להעלות לו דורון אף כך הקב"ה כו', פי' ומה האב זקוק לבנו להאכילו. ר"ל האב זקוק ונצרך לקבל זה מבנו שהן מצות כבוד, עיין בחדושי הרד"ל ועיין בירושלמי קדושין שם: (קיד) כך פתח ר' תנחומא בר אבא בשם ר' חנינא אביו של ר' אחא בר חנינא. במ"ר שם אות ב', ושם בטעות אחיו של ר' אחא, צ"ל אביו של ר' אחא, ונמצא לנכון גם בנדפס אות י"ד: (קטו) כיצד הפסוק הזה מדבר כנגד אברהם, במדרש במ"ר נמצא לפני זה הוספה, אכול בשמחה לחמך, זו פרשת חלה, ושתה בלב טוב יינך, זו פרשת נסכים, כי כבר רצה האלהים את מעשיך זו הכנסת ישראל לארץ, שנאמר כי תבאו אל הארץ וגו'. זה ליתא בנדפס, ומעתיק אחד הוסיף זה אל המדרש במ"ר ממדרש קהלת רבה פ"ט בפסוק לך אכול בשמחה. והמאמר מדבר כנגד אברהם נמצא ג"כ במדרש במ"ר שם: (קטז) אמר ר' שמעון בן יוחאי אמר לו הקב"ה וכ"ה בנדפס בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא גם בכ"י ה' של אקספארד, אולם בדפוס מאנטובה בטעות ארשב"ל, וכן במדרש במ"ר מובא לנכון ארשב"י: (קיז) חייך שאני מעלה עליך, ספרי דברים פיסקא שי"ג, ולדעתי מה שהביא התנחומא אמר ר' שמעון בן יוחאי כוון בזה אל הספרי, באשר אמרו סתם ספרי רבי שמעון: (קיח) א"ל הקב"ה לא חשכת את בנך את יחידך, בספרי מובא הכתוב קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק (בראשית כב ב), וזה נכון יותר, וזה שסיים הרי כבר פירש את יצחק, ר"ל הלא כתב קח את בנך את יצחק ולמה אמר את יחידך, ובמדרש במ"ר הלשון משובש, הרי כבר פירש מנין את יחידך, צ"ל הרי כבר פירש את יצחק ומהו את יחידך, אפשר לי לילך מכאן בלא קרבן, בתמיה. ובמדרש במ"ר יש למחוק מלת „אי": (קיט) וישא אברהם את עיניו, בנדפס (אות י"ד) וכן בכ"י ספרדי איתא, מיד וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל, שכך שנו רבותינו אילו של אברהם נברא מששת ימי בראשית בין השמשות, באותה שעה נטלו אברהם ויעלהו לעולה תחת בנו, כיון שאמר ויקח את האיל ויעלהו לעולה חסר המקרא כלום, מהו תחת בנו, אמר אברהם רבש"ע הריני שוחט את האיל כך תהיה רואה כאילו בני שחוט לפניך, נטל דמו אמר כך תהא רואה כאילו דם יצחק זרוק לפניך, נטל את האיל והפשיטו א"ל כך תהא רואה כאילו עור יצחק הופשט לפניך

(קכ) באותה שעה אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע איני זז מכאן עד שתשבע לי שלא תנסני עוד לעולם, שאם ח"ו לא שמעתי לך, הייתי מאבד כל מה שיגעתי מימי, (קכא) אמר ר' חנן א"ל הקב"ה חייך כך הוא, שאילו לא שמעת לי, לא היה בידך כלום, באותה שעה נשבע לו הקב"ה שלא ינסהו עוד לעולם, שנאמר ויאמר בי נשבעתי נאם ה' (בראשית כב טז). אמר לו הקב"ה חייך יסורין קשין ונסיונין אחרים היו ראויין לבא עליך, ועכשיו אינן באין, אלו הן אותן יסורין שבאו על איוב היו ראויין לבא על אברהם, שכן הוא נסמך לפרשה ויהי אחר הדברים האלה ויוגד לאברהם וגו' את עוץ בכורו וגו' (שם שם כ כא), והוא איוב, (קכב) שנאמר איש היה בארץ עוץ [איוב שמו] (איוב א א), (קכג) א"ל הקב"ה לאברהם לך אכול בשמחה לחמך [וגו'] כי כבר רצה אלהים את מעשיך (קהלת ט ז):

[כח] ויאמר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם ועשו להם ציצית (במדבר טו לז לח), (קכד) זש"ה אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה (תהלים צז יא), ואומר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מב כא), זרע הקב"ה את התורה ואת המצות לישראל, להנחילם חיי עולם הבא, לא הניח דבר בעולם שלא נתן בו מצוה לישראל, יצא לחרוש, לא תחרוש בשור ובחמור יחדו (דברים כב י), לזרוע, לא תזרע כרמך כלאים (שם שם ט), לקצור, כי תקצור קצירך בשדך [וגו'] (שם כד יט), (קכה) לש, ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה (במדבר טו כ), (קכו) שחט, ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקיבה (דברים יח ג), (קכז) קן צפור, שילוח הקן, בחיה ובעוף, (קכח) ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא יז יג), נטע, [ונטעתם כל עץ מאכל] וערלתם (את) ערלתו (שם יט כג), קבר את המת, לא תתגודדו (דברים יד א), מגלח שער, לא תקיפו פאת ראשכם (ויקרא יט כז), (קכט) בנה בית, ועשית מעקה (דברים כב ח), וכתבתם על מזוזות ביתך (שם ו ט), (קל) נתכסה בטלית, ועשו להם ציצית (במדבר טו לח):

הערות ותקונים

לפניך על גבי המזבח, [נטלו והפשיטו, אמר כך תהי רואה כאילו יצחק משתפך לפניך על גבי המזבח], שרפו א"ל כך תהא רואה כאילו אפרו צבור לפניך ע"ג המזבח, ויעלהו לעולה תחת בנו, חסר המקרא כלום, מהו תחת בנו, א"ל הקב"ה חייך [כאילו] בנך הוא שנתקרב ראשון אלא האיל הזה תחתיו. וכל זה העתיק גם בעל המסדר את מדרש במ"ר, כי כאשר העירותי כבר, היה לפניו הקובץ מהתנחומא אשר כעת בדפוס. ואשר הוספתי בפנים נטלו והפשיטו, כן הוא בכ"י ה' של אקספארד ונשמט לפנינו, ונמצא גם במדרש במ"ר רק שם בטעות והשפיטו משתפך, וצ"ל שם והפשיטו, תרגומו של ויפתח ויפשט, וכן צ"ל מתפשט: (קכ) באותה שעה אמר אברהם, מכאן הוא בנדפס ובמדרש במ"ר כמו לפנינו: (קכא) אמר ר' חנין, המלות האלה חסרים במדרש במ"ר, וגמגמים לנכון בנדפס, ועיין ב"ר פנ"ו אות י"א: (קכב) שנאמר איש היה בארץ עוץ איוב שמו, דורש שתיבת עוץ שייך למטה עוץ איוב שמו, ור"ל איש היה בארץ פי' מפורסם ונודע בארץ, ועוץ איוב שמו. וכן בב"ר פנ"ז אות ד' איוב אימתי היה, בימי אברהם היה, שנאמר את עוץ בכורו, וכתיב איש היה בארץ עוץ: (קכג) א"ל הקב"ה לאברהם לך אכול בשמחה כי כבר רצה, בב"ר פנ"ז אות ד' אברהם נתירא מן היסורין א"ל הקב"ה אין אתה צריך כבר נולד מי שיקבלם, ואחר הסיום הזה כי כבר רצה האלהים את מעשיך נמצא במדרש במ"ר פי"ז סוף אות ב' הוספה ד"א לך אכול מדבר בשלמה כו', עיין מ"ק ט"ז ע"ב וב"ר פל"ה אות ג', והוספה זו ליתא בתנחומא הנדפס (סוף אות י"ד) והיא נלקחה מן ההוספה של פ' שלח אות י"ז אשר הוספתי בסוף עיין שם הערה פ': (קכד) זש"ה אור זרוע לצדיק, מובא בילקוט שלח רמז תש"כ בשם התנחומא ומובא במדרש במ"ר פי"ז אות ה', (ובמדרש במ"ר שם נוסף מן סוף אות ב' המתחיל ד"א לך אכול בשמחה מדבר בשלמה עד סוף אות ב' וכל אות ג' ואות ד' ולקוח מן הילמדנו, והוא ההוספה אשר הוספתי בסוף פ' שלח, ומן התחלת אות ה' הוא מגוף התנחומא): (קכה) לש ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה, כ"ה גם בכ"י רח"ס ובמדרש במ"ר. ובנדפס אות ט"ו בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא בטעות חלה ראשית עריסותיכם, והמדפים ממאנטובה תיקן והגיה בעשה ראשית עריסותיכם, והוסיף לפני זה „בדישה לא תחסום שור בדישו (דברים כ"ה)", ובילקוט גורס לאפות ראשית עריסותיכם חלה תרימו: (קכו) שחט ונתן לכהן הזרוע, כתב הרד"ל היינו כשכבר שחט, ונכון לגרוס תחלה יבא לאכול בשר וזבחת מבקרך כו' כלומר לשחוט כדין, ואח"ז גרסינן שחט ונתן לכהן כו': (קכז) קן צפור שלוח הקן, וכ"ה במדרש במ"ר, ובנדפס הגי' קן צפור שלח תשלח [את האם ואת הבנים תקח לך] (ויקרא כב ז): (קכח) ושפך את דמו, במדרש במ"ר בטעות ושחט את דמו וצ"ל בשני מינים אלו יש מצות אלו שחיטה וכיסוי והביא הכתוב ושפך את דמו וכסהו בעפר: (קכט) בנה בית ועשית מעקה וכתבתם על מזוזות, כ"ה גם בכ"י רח"ס ובמדרש במ"ר ובילקוט, ובנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפים ממאנטובה הוסיף ותיקן „במזוזה" וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך ופי' כשאתה עושה מזוזה: (קל) נתכסה בטלית ועשו להם ציצית, כל הדרשה

הובא

[כט] (קלא) [**ועשו** להם]. תעשה ולא מן העשוי, (קלב) שלא יוציא נימין מן הטלית ויעשה מהן, אלא מצוה להביא לבן ותכלת ויעשה, (קלג) אימתי כשהיה תכלת, ועכשיו אין לנו אלא לבן, שהתכלת נגנז. על כנפי (במדבר טו לח), (קלד) ולא באמצע אלא על הכנף. (קלה) פתיל (שם), שהוא צריך לפותלן, אמר ר' מאיר מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין, (קלו) שהתכלת דומה [לים, וים דומה] לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד, שנאמר ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר (שמות כד י):

[ל] **והיה** לכם לציצית וראיתם אותו (במדבר טו לט). שתהא נראית, וכמה שיעורה, (קלז) בית שמאי אומרים ארבע אצבעות, ובית הלל אומרים שלש, וראיתם אותו, (קלח) פרט לכסות לילה, אתה אומר לכסות לילה, או אינו אלא פרט לכסות סומא, הרי חוזר ואומר למען תזכרו (שם שם מ), הרי נתן ראייה ונתן זכירה, זכירה למי שאינו רואה, וראייה למי שהוא רואה. וראיתם אותו, (קלט) אותו ולא אותה, כשישראל מסתכלין באותה ציצית של תכלת, נראה להם (קמ) כאילו שכינה שרויה ביניהם. וראיתם וזכרתם, הראייה מביא לידי זכרון, וזכרון מביא לידי מעשה, שנאמר למען תזכרו ועשיתם (שם), (קמא) למה, כי לא דבר רק הוא מכם (דברים לב מז):

[לא] **ולא** תתורו אחרי לבבכם [ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם] (במדבר טו לט). (קמב) הלב והעינים הם סרסורין לגוף, שהם מזנין את הגוף. [למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי] (שם שם מ), משל לאחד שהיה מושלך לתוך המים, הושיט (קמג) הקברניט את החבל, א"ל תפוש את החבל הזה בידך ואל תניחהו, שאם תניחהו אין לך חיים, אף כך אמר להם הקב"ה לישראל, כל זמן שאתם מדובקים במצות, ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד ד), וכן הוא אומר החזק במוסר אל תרף נצריה כי היא חייך (משלי ד יג): והייתם קדושים (במדבר טו מ). בזמן שאתם עושים המצות אתם מקודשים, ואימתכם על האומות, (קמד) פירשתם מן התורה, נעשיתם

הערות ותקונים

הובא לכאן אגב הסיום הזה מענין ציצית: (קלא) ועשו להם העשה ולא מן העשוי, מנחות מ"ב: (קלב) שלא יוציא נימין מן הטלית, במדרש במ"ר בטעות שלא יוציא מן נימין ויעשה מהן: (קלג) אימתי כשהיה תכלת, בנדפס אימתי כשיהיה תכלת, ובמדרש במ"ר אימתי כשהוא תכלת, וצ"ל כמו לפנינו כשהיה תכלת: (קלד) ולא באמצע אלא על הכנף, עיין או"ח סי' י"א סי' ט': (קלה) פתיל שהוא צריך לפותלן, בנדפס והוא צריך צ"ל שהוא צריך, ופי' שיהיו שזורין ולא יהיה כל חוט בד בבד: (קלו) שהתכלת דומה [לים וים דומה] לרקיע, כן תקנתו, וגם בכ"י רח"ס חסר שהשמיט המעתיק מן דומה לדומה, וכן חסר בנדפס בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא. אולם המדפיס ממאנטובה תיקן לנכון, וכן חסר במדרש במ"ר שם, ונמצא לנכון בספרי שלח פיסקא קט"ו גם כן בשם ר' מאיר, ומנחות דף מ"ג ע"ב, ועיין בירושלמי ברכות פרק א' ה"ב ומדרש שוחר טוב מזמור כ"ד: (קלז) בית שמאי אומרים ארבע ובית הלל אומרים שלש, אחר זה נוסף בנדפס ובמדרש במ"ר, וכמה חוטין ב"ש אומרים ארבע וב"ה אומרים שלש. ומובא בגמרא מנחות מ"א ע"ב, ועיין ברמב"ם הל' ציצית פ"א ה"ו: (קלח) פרט לכסות לילה, זבחים יח ע"ב, מנחות מ"ג ע"א, ומובא בילקוט שלח רמז תש"נ ד"ה אתה אומר פרט לכסות לילה בשם התנחומא: (קלט) אותו ולא אותה, כן הוא בנדפס ובמדרש במ"ר, ועיין מ"כ, ובספרי הגי' אותו ולא אותם, וז"ל הספרי ר' מאיר אומר וראיתם אותם לא נאמר אלא וראיתם אותו מגיד הכתוב שכל המקיים מצות ציצית מעלים עליו כאילו הקביל פני שכינה: (קמ) כאילו שכינה שרויה עליהם, בנדפס וכן הוא בכ"י ספרדי ובמדרש במ"ר כאילו כסא כבוד אתה רואה שהוא דומה לתכלת: (קמא) למה כי לא דבר רק [הוא] מכם, בנדפס (סוף אות ס"ו) וגם בכ"י ספרדי וכן במדרש במ"ר (סוף אות ה') נוסף אחר זה משל לבעל הבית שהיה שוקל ארנוניות וכותב אפכיות אמר לו אביו בני הוי זהיר באפכיות שחייך נתן בך, אמר להם הקב"ה לישראל כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייך וגו'. וזה ליתא גם בכ"י רח"ס. ובתנחומא הנדפס אשר משם נובע המאמר להמדרש הגי' אנפריות בטעות, ובכ"י ה' של אקספארד כתוב אכפיות בהפוך האותיות וצ"ל אפכיות, ונראה כי הוסיף אחד המאמר הזה אל התנחומא הנדפס מן הילמדנו, ומובא בערוך ערך אפכיות בשם הילמדנו וכתב ענין ספר זכרונות וזה הריבוי מערך אפכי שהביא בערך שלפניו שהיא מלה יונית ἀποχή שפירושה שטר פרעון כמו שובר (קוויטטונג), ועיין בערוך השלם שהביא ג"כ בתנחומא שלפנינו בטעות אנפריות, ופי' ארנוניות ידוע שפי' בל"י ἄρανος מה שקובצים אנשי העיר לתת ארוחה או מתנה לשלטון העיר: (קמב) הלב והעינים, מובא בילקוט שלח רמז תש"נ בשם התנחומא, וכן מובא במדרש במ"ר אות ו': (קמג) הקברניט, פי' ביוני κυβερνήτης נוהג הספינה רב החובל: (קמד) פירשתם מן

מחוללין, אמר להם הקב"ה לישראל, בעולם הזה על ידי יצר הרע, אתם פורשין מן המצות, לעתיד לבא אני עוקרו מכם, שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר, ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחוקי תלכו (קמה) (ואת משפטי) [ומשפטי] תשמרו ועשיתם (יחזקאל לו כו כז):

חסלת פרשת שלח

הוספה לפרשת שלח מתוך כתב יד רומי.

[א] (א) **ויאמר** ה' אל משה עד אנה ינאצוני העם הזה ועד אנה לא יאמינו בי וגו' (במדבר יד יא). (ב) זש"ה ותפרעו כל עצתי ותוכחתי לא אביתם [וגו'], נאצו כל תוכחתי (משלי א כה ל), מהו ותפרעו כל עצתי, אלא כל טובה שיעצתי עליכם קלקלתם אותה (ג) ופרעתם אותה, שנאמר ותפרעו כל עצתי, מתחלה (ד) אמרתי למשה, (ה) וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו וגו' (שמות ג ח), ואתם לא עשיתם כן,

הערות ותקונים

מן התורה, בנדפס גם במדרש במ"ר שם הגי' פירשתם מן המצות: (קמה) ואת משפטי, וכן מובא בנדפס, אולם בקרא כתיב ומשפטי:

(א) **לעיל** הבאתי כי בכ"י רומי, נמצא פ' שלח רק עד סוף אות י"א, ומן אות י"ב המתחיל וישלח אותם משה עד סוף פ' שלח חסר כמו שהבאתי בהערה נ"ב, וכנגד זה אחר כלות המאמר מאות י"א נמצא בכ"י ההוא הוספה וליתא לפנינו לא בכ"י אקספארד ולא בכ"י רח"ס ולא בנדפס ולא בכ"י ה' של אקספארד ולא בכ"י ספרדי. ואמרתי ליתן כל ההוספה ההיא בסוף פ' שלח. וכאשר עיינתי מצאתי ראיתי כי גם לפני בעל מדרש במ"ר אשר העתיק מן פ' בהעלותך והלאה מלה במלה מן התנחומא היתה ג"כ ההוספה ההיא לפניו בתנחומא כ"י שהיה לפניו והוסיף כל הדברים מן ההוספה אל המדרש במ"ר, רק לא כסדר, והוא בפ' שלח פט"ז מן אות כ"ד המתחיל ויאמר ה' עד אנה ינאצוני הה"ד ותפרעו כל עצתי, וכן כל אות כ"ה כ"ו כ"ז כ"ח עד סוף פט"ז הועתק מן ההוספה מכ"י רומי (מן אות א' עד סוף אות י"ד, שמסיים במצות צלאתי כדברך) רק התחלת אות ג' מן ההוספה השמיט והחל מן אמר להם הקב"ה בטובה שהבאתי עליכם בה אתם מכעיסים עיין הערה כ"א וכ"ב. גם השמיט כל אות ח' מן ההוספה המתחלת זש"ה ויהי כאשר קרא עד סוף אות ח' והחל שם (באות כ"ז) מן המאמר זש"ה כי ממזרח והוא בהוספה אות ט', עיין הערה נ"ג, וכן השמיט כל אות י' ד"א אמר הקב"ה עיין בהערה נ"ז שמה בהערות תמצא הטעמים למה השמיט המאמרים יען כי כבר נמצאים במאמרים שלפניהם, וכן השמיט מאמר שלם באות כ"ח, עיין הערה ס"ו ס"ז. וגם חסרים איזה מלות ודברים אחדים עיין הערה כ"ג כ"ז כ"ט ל"א ל"ה ל"ט נ"ב נ"ח נ' נ"ה, וגם נמצא שהוסיף איזה דברים, עיין הערה מ' פ"ה נ"ד, והתחלת פי"ז אות א' ב' הוא מגוף התנחומא, אולם סוף אות ב' המתחיל ד"א לך אכול וגו' מדבר בשלמה (עיין הערה פ') וכל אות ג' עד סוף אות ד' הוא מן ההוספה ההוא מאות י"ז עד סוף ההוספה והשמיט אות ט"ו עד סוף אות ט"ז מההוספה, עיין הערה ס"ח. גם העירותי למעלה כי לא נמצא מן ההוספה ההיא בתנחומא הנדפס, רק תדע כי המדפיס ממאנטובה הוסיף מאמר אחד מזה ההוספה אל הנדפס והוא התחלת אות י"ג עד לכך נאמר ותפרעו כל עצתי לקוח מן המדרש במ"ר אות כ"ד, ואח"כ השמיט מאמר שלם והחל להעתיק מאמר קטן מן אמר משה שמעו כי אתה ה' בקרב העם, וסיים אמר משה אתה אומר הכנו בדבר ואני אומר סלח נא, והוא לקוח מן מדרש במ"ר באות כ"ה, (עיין הערה נ"ח), ואח"כ הביא מאמר קטן מן במ"ר התחלת אות כ"ה אמר משה ושמעו מה אומות העולם אומרים, והיא הוספה בתנחומא אות ה', והמדפיס הזה העתיק התחלת המאמר מן במ"ר מקוטע ובסירוגין עד ואני אומר סלח נא (עיין הערה ל"ח) ואח"כ מתחיל אכנו בדבר ואורישנו אמר משה רבש"ע הבט לברית, והוא כמו בגוף התנחומא, ולא הביא המדפיס ממאנטובה כל ההוספה רק התחלתה, ומה שנחסר במדרש במ"ר חסר גם בהוספה שהוסיף המדפיס ההוא (עיין הערה ד ז יג), ולפעמים השמיט המדפיס הזה בשגגה איזה מלות או שורות (עיין הערה ה' ט' י"ד י"ז י"ט). וכאשר הבנתי מצאתי ראיתי כי כל ההוספה ההיא בכ"י רומי והעתיקה בעל מדרש במ"ר נובעת מן הילמדנו הנאבד, כי איזה מאמרים אשר הערוך הביא מילמדנו פ' שלח נמצאים בהוספה ההיא, עיין ערוך ערך אטימוס, ומה שהעירותי בהערה ס"ב, ערוך ערך אסיא ב' (עיין הערה ע"ז), ערך סטטיונר בהערה י"ח, ערך פרפירא ובהערה ע"ח. גם לפני רש"י ז"ל היתה ההוספה בכ"י מתנחומא אשר היה לפניו, כי הביא מאמר ממנה בפ' שלח י"ד מ"ד בשם התנחומא ונמצא בהוספה אות י"ט (עיין הערה פ"ז). ובהערות שלי אשר ערכתי על ההוספה תמצא אשר העירותי על כמה שגיאות במדרש במ"ר אשר הוסיף המאמר הזה אל המדרש: (ב) זש"ה ותפרעו, במ"ר פט"ז אות כ"ד, ובהוספות המדפיס ממאנטובה אות י"ג בנדפס: (ג) ופרעתם אותה, בנדפס בטעות ובטלתם אותה, וצ"ל ופרעתם כי דורש מלת ותפרעו: (ד) אמרתי למשה, המלות האלה חסרים במדרש במ"ר ובתנחומא הנדפס: (ה) וארד להצילו מיד מצרים, המדפיס ממאנטובה

אלא באתם לים, ומיד קלקלתם את העצה, שנאמר וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז), באתם להר סיני, וירדתי אני ודברתי עמכם, באלפי אלפים ורבי רבבות של מלאכים (ו) הורדתי בשבילכם, ומסרתי לכל אחד ואחד מישראל ב' מלאכים, (ז) אמר ר' יוחנן אחד חוגרו (ח) זינו, ואחד נותן עטרה בראשו, (ט) ר' חונא דציפורין אמר (י) זינם אסר להם, (יא) ור' סימוי אמר (יב) פורפירה הלבישן, שנאמר ואלבישך רקמה (יחזקאל טז י), (יג) רשב"י אומר כלי זיין הלבישן, ושם המפורש כתוב עליו, וכל ימים שהיה בידם לא היה דבר רע נוהג בהם, (יד) ולא מלאך המות, ולא דבר אחר, וכיון שחטאו אמר להם משה, ועתה הורד עדיך מעליך (טו) ואדעה מה אעשה לך (שמות לג ה), באותה השעה וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו וגו' (שם שם ד), ומה כתיב ויתנצלו [בני] ישראל את עדים וגו' (שם שם ו), מה עשה הקב"ה (טז) הביא למלאך המות, וא"ל כל העולם ברשותך, חוץ מן האומה זו שבחרתי לי, (יז) אמר ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אמר מלאך המות לפני הקב"ה על חנם נבראתי בעולם, א"ל הקב"ה בראתי אותך (יח) שתהא משכל באומות העולם, חוץ מן האומה הזו, שאין לך רשות עליה ליטול אחד ממנה, ראה עצה שיעץ עליהם הקב"ה שיהו חיים וקיימים, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד ד), וכן הוא אומר והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות (שמות לב טז), (יט) מהו חרות, ר' יהודה אומר חירות מן המלכיות, ור' נחמיה אומר חירות ממלאך המות, ורבותינו אומרים חירות מן היסורים, ראה עצה שיעץ הקב"ה עליהם, ומיד קלקלו את העצה הזו, אחר ארבעים יום, לכך נאמר ותפרעו כל עצתי:

הערות ותקונים

ממאנטובה השמיט בהעתקתו שורה שלימה מן ואתם לא עשיתם כן עד באלפי אלפים: (ו) הורדתי, במדרש במ"ר ובנדפס ירדתי: (ז) אמר ר' יוחנן, שם האומר השמיט בעל מדרש במ"ר ואחריו גם המדפיס ממאנטובה, ובפסיקתא דרב כהנא פסקא נחמו (דף קכ"ד ע"ב) נמצא מאמר כזה בענין מתן תורה, וכן בפסיקתא רבתי פסקא כ"א כשנגלה הקב"ה על הר סיני ליתן תורה לישראל, ירדו עמו ששים ריבו של מלאכים וביד כל אחד ואחד עטרה לעטר בה כל אחד ואחד מישראל, ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן אמר מאה ועשרים ריבוא, אחד מלבישו עטרה ואחד לאוסרו זייני, ר' הונא רבא דציפורין אמר זוני כמד"א מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם (איוב יב יח), ונשנה עוד שם בפסקא ל"ג ועיין במדרש חזית פ"ד פ' כולם מתאימות ומדרש איכה פ"ב פ' מה אעידך ומדרש תהלים מזמור ק"ג, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה ל"ב, ועיין לעיל בתנחומא כ"י תצוה ובהערה ל"ה ל"ו: (ח) זוני, הנכון לגרוס כמו שהוא בפסיקתא זייני פי' נשק וכלי זיין: (ט) ר' חונא דצפורין, ובפסיקתא ר' הונא רבא דציפורין, ונקרא לפעמים ר' הונא ולפעמים ר' חונא, ועיין מבוא הירושלמי לד ע"ג ע"ב, ופי' רבא דציפורין הזקן מציפורין, ובמדרש במ"ר ר' יהודה דצפרין יש לתקן ר' הונא, ובנדפס אשר הוסיף המדפיס ממאנטובה נשמט איזה מלות וצ"ל שם רב הונא [דציפורין אמר זוני ור' סימאי אמר] פורפורא הלבישם: (י) זינם, אשר להם בפסיקתא הגי' זוני וסיים שם כד"א מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם (איוב יב יח), ופי' זוני חגורות, והיא המלה היונית והרומית Zona ζώνη ועיין מה שהעירותי בפסיקתא נחמו שם הערה ל"ב: (יא) ור' סימוי, במדרש במ"ר ור' סימאי. ועיין חזית פ"ד בפסוק דבש וחלב תחת לשונך ובפסוק שלחיך פרדס רמונים, ושוחר טוב שם מזמור כ"ג, ועיין במאיר עיין לידידי הרב הגדול מהר"ש איש שלום בפסקא אנכי אנכי הערה נ"ב שהאריך בזה להשוות הנוסחאות: (יב) פופירה הלבישן, פי' ביוני וברומי purpur πορφυρα בגד תכלת: (יג) ר' שמעון בן יוחי אומר כלי זיין הלבישם ושם המפורש כתוב עליו, במדרש במ"ר חסרים איזה מלות ואחריו העתיק המדפיס ממאנטובה בטעות וצ"ל ורבי סימאי אמר פורפירא הלבישן [שנאמר ואלבישך רקמה, רשב"י אמר כלי זיין הלבישן] ושם המפורש כתוב עליו והשמיט ודלג המעתיק מן אותיות הדומות הלבישן א' עד הלבישן ב'. ועיין גם בשמ"ר פנ"א אות ח': (יד) ולא מלאך המות, בנדפס בהוספת המאנטובי נשמט מלת "המות„: (טו) ואדעה מה אעשה לך, סיום מהכתוב חסר במדרש במ"ר ובהוספת המאנטובה, ועיין בחדושי הרד"ל שהוסיף כן במדרש: (טז) הביא למלאך המות, עיין שמ"ר ריש פל"ב: (יז) אמר ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, המלות האלה נשמטו בנדפס שהוסיף המאנטובה, ונמצא גם במדרש במ"ר, וכ"ה גם בשמ"ר פמ"א אות ז': (יח) שתהא משכל, פי' מכלה כמד"א מחוץ שכלה חרב (איכה א כ), ושכלה אתכם (ויקרא כו כב), ולדעתי המעתיק הגיה המלות שתהא משכל במקום אשר היה לפניו הנוסחא בראתי אותך סטטיונר, כי כל המאמר מהוספה לקוח מן הילמדנו, כמו שהעירותי לעיל באות א' ובהערה א'. ותראה בערוך ערך סטטיונר הביא וז"ל בילמדנו פ' שלח פרשת עד הנה אמר הקב"ה אם יבא מלאך המות ויאמר לי על חנם בראת אותי בעולם אני אומר לו סטטיונר בראתי אותך על אומות העולם אבל על בני אין אתה שולט, וכתב המוספי פי' בלשון רומי stationarus צופה עומד על מצפה: (יט) מהו חרות, מובא גם בשמ"ר ריש פל"ב ופמ"א ריש אות ז' וחזית פ"ד וי"ר פי"ח ותנחומא

תשא

[ב] (כ) [ד״א עד אנה ינאצוני העם הזה]. אמר להם הקב״ה אני אמרתי שאין אתם חוטאים, אלא שתהיו חיים וקיימים כמותי, כשם שאני חי וקים לעולם ולעולמי עולמים, אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם (תהלים פב ו), כמלאכי השרת שאינם טועמים מיתה, ובקשתם אחר הגדולה הזאת למות, אכן כאדם תמותון (שם שם ז), כאדם הראשון, שצויתי אותו מצוה אחת שיעשה אותה, ויהיה חי וקים לעולם, שנאמר הן האדם היה כאחד ממנו (בראשית ג כב), וכן ויברא אלהים את האדם בצלמו (שם א כז), שיהיה חי וקים כמותו, והוא חבל מעשיו, וביטל גזירתו, ואכל מן האילן, ואמרתי לו כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם ג יט), ואף אתם אני אמרתי אלהים אתם, וחבלתם מעשיכם כאדם, אכן כאדם תמותון, ומי גרם להם כך, ותפרעו כל עצתי, נאצו כל תוכחתי, לכך נאמר עד אנה ינאצוני העם הזה וגו׳:

[ג] [עד אנה ינאצוני העם הזה וגו׳]. (כא) זש״ה מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו מדוע קויתי לעשות ענבים ויעש באושים (ישעיה ה ד), אמר הקב״ה מה טובות שבראתי בתוך עולמי לא עשיתי לכם, ובאותה הטובה שעשיתי עמכם הייתם מכעיסים אותי, הוצאתי אתכם ממצרים ובאתי לים, ועשיתי אותו כמלוא טיט, שנאמר דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (חבקוק ג טו), והיו מהלכים בו, ואומרים זה לזה פלוני ראובן איכן אנו, אין אתם יודעים מטיט ולבנים הוציאנו, ולטיט החזירנו, שנאמר וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים (שמות א יד), וכן דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (חבקוק שם), (כב) אמר להן הקב״ה בטובה שהבאתי עליכם בה אתם מכעיסים אותי, באו למדבר והורדתי לכם את המן ארבעים שנה, ולא נצרך אחד מהן לנקביו אותן מ׳ שנה, אלא אוכלים את המן, והוא נעשה להם בשר, שנאמר להם אבירים אכל איש [וגו׳ וימטר עליהם כעפר שאר וגו׳] (תהלים עח כה כז), (כג) שהיה נעשה בהם אברים ובשר, ובו הכעיסו אותו, רואין עצמן שלא צרכו לצאת כבני אדם, והתחילו אומרים זה לזה אין אתה יודע (כד) יש לנו עשרים יום ושלשים [יום] שלא עשינו צורכינו מה הוא כך, אדם שאינו עושה צרכו ד׳ ימים או ה׳ [ימים] אינו מת או נבקע, ואנו נפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כא ה), למה נאמר הקלוקל, (כה) שהיה קל בתוך מעיהם: אמר הקב״ה במה שהטבתי להם בו הכעיסו אותי, שנאמר מה (לי) לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי וגו׳ (ישעיה ה ד), הלכו המרגלים וראו את הארץ, ואת מוצא שבכל מקום שישראל הולך ניכר הוא, שנאמר כל רואיהם יכירום וגו׳ (שם סא ט), אלא אמר הקב״ה (כו) אם רואים הם הורגים אותם, אלא מה אני עושה, על כל מדינה ומדינה שהיו המרגלים נכנסים לתוכה, היה ראש המדינה ניגף, או מלכה [היה ניגף], כדי שיהו עסוקים להוציא מתיהם, ואינם נותנין דעתם למרגלים, שלא יהרגו אותם, (כז) נכנסים וראו את הארץ, ובדקו אותה שהיא יפה, ראה טובה מה שעשיתי עמהם, ובה הכעיסו אותי, כשבאו אצל משה ואצל ישראל, (כח) מה אמרו, הארץ אשר עברנו בה לתור אותה ארץ

הערות ותקונים

תשא ופ׳ עקב. ובנדפס שלח אחר הוסיף המדפיס ממאנטובה נשמטו המלות ורבותינו אומרים חירות מן היסורים, ובמדרש במ״ר ורבי אומר מן היסורין נ״ל ורבותינו אומרים: (כ) [ד״א עד אנה, אמר להם הקב״ה אני אמרתי], כ״ה גם במדרש במ״ר שם, אבל המדפיס ממאנטובה לא העתיק כל זה, רק אחר הסיום לכך נאמר ותפרעו כל עצתי מתחיל אמר משה ושמעו כי אתה ה׳ בקרב העם הוא מן מדרש במ״ר אות כ״ה, ולפנינו בהוספה מכ״י רומי אות ה׳, עיין להלן בהערה ל״א: (כא) זש״ה מה לעשות, זה לא העתיק בעל מדרש במ״ר, ואחר שסיים ומי גרם להם כך ותפרעו כל עצתי, מתחיל אמר להם הקב״ה בטובה שהבאתי עליכם בה אתם מכעיסין כו׳. והוא לפנינו במאמר שלאחריו, עיין הערה שלאחריה: (כב) אמר להם הקב״ה בטובה שהבאתי, במדרש במ״ר אחר שהשמיט מאמר שלם החל בזה המאמר, עיין הערה שלפניה: (כג) שהיה נעשה מהם איברים ובשר, זה חסר במדרש במ״ר. ודרש אבירים אברים שנתפשטו בבשר ונעשו בעלי איברים מכילתא פ׳ בשלח ועיין יומא דף ע״ה ע״א, ועיין במ״ר פ׳ נשא פ״ז אות ד׳ להם אבירים אכל איש אל תהי קורא אבירים אלא איברים להם שהוא נמוח באיבריהם, ועיין ספרי בהעלותך: (כד) יש לנו עשרים יום ושלשים יום, במדרש במ״ר יש לנו כמה ימים: (כה) שהיה קל, דורש הקלוקל קל קל: (כו) אם רואים הם, במדרש במ״ר אם רואים להם האמוריים: (כז) נכנסים וראו את הארץ, עד וכה הכעיסו חסר במדרש במ״ר שם: (כח) מה אמרו הארץ וגו׳, במדרש במ״ר בטעות אמרו מה הארץ נ״ל מה אמרו הארץ וגו׳, וכן הלשון שם

משובש

אוכלת יושביה היא וגו' (במדבר יג לב), (כט) התחיל הקב"ה צווח מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי וגו':

[ד] [עד אנה ינאצוני העם הזה וגו']. אמר הקב"ה אני הייתי סבור ומקוה שאתם נעשים כאבות, שכתיב כענבים במדבר מצאתי ישראל כבכורה בתאנה בראשיתה ראיתי אבותיכם (הושע ט י), ולא הייתי סבור שאתם נעשים כסדום שנשרפו באש, שנאמר כי מגפן סדום גפנם ומשדמות עמורה [ענבימו ענבי רוש וגו'] (דברים לב לב), מדוע קויתי לעשות ענבים ויעש באושים (ישעיה ה ד), (ל) כסדום שנשרפו באש, לכך נאמר עד אנה ינאצוני העם הזה:

[ה] [עד אנה ינאצוני העם הזה]. (לא) אמר משה להקב"ה ומה את מבקש, א"ל אכנו בדבר ואורישנו ואעשה אותך לגוי גדול ועצום ממנו (במדבר יד יב), א"ל משה ושמעו מצרים כי העלית בכחך את העם הזה מקרבו, ואמרו אל יושב הארץ הזאת וגו', מבלתי יכולת ה' להביא את העם הזה וגו' (שם שם יג יד טז), שלא יהו אומות העולם אומרים אלהי כנען קשים הם מאלהי מצרים, למה אלהיהן של מצרים (לב) של שקי הן, אבל של כנען של בעל הן, ואמרו אל יושבי הארץ הזאת [וגו'] מבלתי יכולת ה' להביא וגו', מבלתי יכולת שלא היה לו (לג) להספיק כדי מזונות הוציאם להמיתם במדבר, ואין לשון יכולת אלא מזונות, שנאמר ושלמה נתן לחירם עשרים אלף כור חטים מכולת לביתו (מ"א ה כה):

[ו] (לד) ד"א, שלא יהו אומות העולם אומרים נוהג בך כאכזרי, כלומר בא דור המבול ואיבדם במים, (לה) שנאמר והמבול היה מים על הארץ (בראשית ז ו), (לו) וכן בא דור הפלגה ואיבדן, וכן באו הסדומיים ואיבדן, וכן באו המצריים ושקען במים, ואף לאלו שקרא אותן בני בכורי ישראל (שמות ד כב), הרי הוא מכלה אותן (לז) כלילית הזו שאינה מוצאה כלום, והיא הופכת על בניה, כך מבלתי יכולת ה' להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר (במדבר יד טז). אמר משה רבש"ע (כי) [אשר] עין בעין נראה אתה ה' (שם שם יד), מה (כי) [אשר] עין בעין, אמר ר' שמעון בן לקיש הרי מאזנים מעוין, אתה אומר אכנו בדבר ואורישנו (שם שם יב), (לח) ואני אומר סלח נא (שם שם יט), נראה של מי עומדת, (לט) א"ל הקב"ה חייך משה שלך עומדת

הערות ותקונים

משובש ויש לתקן ע"פ כ"י שלפנינו: (כט) התחיל הקב"ה צווח מה לעשות, זה חסר במדרש במ"ר: (ל) כסדום שנשרפו באש, חסר במדרש במ"ר: (לא) אמר משה להקב"ה ומה את מבקש, במדרש במ"ר אות כ"ט חסר שהתחלה ומתחיל מן א"ל משה ושמעו וגו', וכן המדפיס מן מאנטובה אחר שהשמיט בהוספה שלו מאמר גדול, השלים את אשר הוסיף במאמר זה, עיין לעיל הערה כ' והביא רק מאמר קטן מקוטע ובסירוגין וסיים סלח נא. עיין להלן הערה ל"ח: (לב) של שקי הן, במדרש במ"ר שם וכן בהוספת המאנטובה בנדפס אות י"ג הגי' של שקר הן, וכתב שם בעל ידי משה שצ"ל במדרש של שקיה היא ולא גלה הטעם, וכן הוא באמת בכ"י שלפנינו, וכן להלן בתנחומא בהוספה, גם במדרש במ"ר פי"ז אות ג' איתא שדה אחת של שוקי ואחת של בעל וכו' ארץ מצרים של שוקי וארץ כנען של בעל, ופי' שוקי שקייה כלומר של משקה. ובנדפס אשר הוסיף המאנטובה הגיה של כנען בעלי כח הם צ"ל של בעל הם, כמו שהוא גם במדרש במ"ר אשר העתיק משם, ופי' בעל הוא כמו שמבאר הוראתה ידידי הרב הגדול בעל ערוך השלם בערך בעל ג' שפי' בעל בלשון ערבי שדה בהר או במקום גבוה שאין צריכין להשקותה ומסתפק במטר השמים, והיפך מזה שקיא, ע"ש: (לג) להספיק, במדרש במ"ר שם בטעות להוסיף, וצ"ל להספיק: (לד) ד"א שלא יהו אומות העולם אומרים נוהג בך כאכזרי, מובא במדרש במ"ר שם אות כ"ד, ושם הביא שלא יהיו אומות העולם נוהגים בך כאכזרי, ודחק המ"כ נוהגים בך כלומר יאמרו עליך כי נוהג אתה בעצמך מנהג אכזרי, וכאשר היא לפנינו נכונה, גם במקום כלומר לפנינו, במדרש במ"ר הגי' לומר: (לה) שנאמר והמבול היה מים על הארץ, הסיום הזה מהכתוב חסר במדרש במ"ר: (לו) וכן בא דור הפלגה וכו', במדרש במ"ר שם קצר בלשונו בא דור הפלגה ובאו סדומים ובאו מצרים ואבדן: (לז) כלילית הזו, שידה הנקראת לילית, כמו הרגעי לילית (ישעיה לד יד) כי עין בעין נראה אתה ה', וכן מובא במדרש במ"ר שם, והסגרתי מלת „כי" והגהתי אשר עין בעין, וכן צ"ל מהו אשר עין בעין, ונמצא כתוב אחר בישעיה נ"ב ט' כי עין בעין יראו בשוב ה' את ציון, ועיין המאמר בהרחבת דברים במדרש דברים רבה פ"ה אות י"ג: (לח) ואני אומר סלח נא, עיין לעיל הערה ל"א כי המדפיס ממאנטובה במאמר שהוסיף אל התנחומא מתוך מדרש במ"ר סיים בזה ואני אומר סלח נא, והמאמר שהעתיק הביא מקוטע ובסירוגין, ואח"כ הוא בתנחומא הנדפס כמו בגוף התנחומא בכ"י שלנו, ומתחיל אכנו בדבר: (לט) א"ל הקב"ה חייך משה שלך עומדת ושלי בטילה. המלות האלה נשמטו במדרש במ"ר:

הטמיד

ושלי בטילה, שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך (במדבר יד כ), ואעפ"כ לא בטלה גזירתו של הקב"ה שאמר למשה ואעשה אותך לגוי גדול ועצום ממנו (שם שם יב), (מ) העמיד ממנו ששים רבוא, (מא) ולעולם הבא הקב"ה מכנסן, שנאמר הנה אלה מרחוק יבאו והנה אלה מצפון ומים ואלה מארץ סינים (ישעיה מט יב), והגליות באות עמהם, והשבטים שהם נתונים לפנים מן (מב) סמבטיון, ושלפנים מן החשכה, הם מתכנסין ובאין לירושלים, (מג) עליהם אמר ישעיה לאמר לאסורים צאו (שם שם ט), לאלו שהם נתונים לפנים מן סמבטיון, (מד) לאשר בחשך הגלו (שם), אלו שהם נתונים לפנים מן ענן חשך, על דרכים ירעו (ועל) [ובכל] שפיים מרעיתם (שם), (מה) אלו שהן נתונים בדפני של אנטוכיא, אותה השעה הן נגאלים, ובאין לציון בשמחה, אמר ישעיה ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגון נסו יגון ואנחה (שם נא יא):

[ז] עד מתי לעדה הרעה הזאת אשר (הם) [המה] מלינים עלי וגו' (במדבר יד כז). (מו) ילמדנו רבינו תינוק שיש בידו אבן בשבת, (מז) מהו ליטול בשבת, (מח) כך שנו רבותינו נוטל אדם את בנו והאבן בידו, כלכלה ואבן בתוכה, מדור המדבר אתה למד שהקב"ה נושאם במדבר כביכול, ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך כאשר ישא (ה)איש את בנו (דברים א לא), והיתה ע"ז בידם, (מט) שנאמר אף כי עשו להם עגל מסכה וגו' (נחמיה ט יח), וכן את מוצא כשעברו בים, (נ) צלמו של מיכה עבר עמהם, שנאמר ועבר בים צרה (זכריה י יא), וכל כך לא הניחם הקב"ה, אמר למשה הרבה טובות עשיתי עמהם, והרבה הן מכעיסים אותי, (נא) קרעתי להם את הים הכעיסו אותי, שנאמר וימרו על ים [בים] סוף (תהלים קו ז), הבאתי אותם במדבר ושם הכעיסו אותי, וכן הוא אומר וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי (במדבר יד כב), אף כאן אמרתי לך לשלחם לתור את הארץ, והכעיסו אותי, והוציאו עליה שם רע, איני יכול לסבול,

הערות ותקונים

(מ) העמיד ממנו ששים רבוא, במדרש במ"ר שם היים שנאמר ובני רחביה רבו למעלה (דה"א כג יז), וזה הוסיף אחד ע"פ מאמרם ברכות דף ז' סע"א ע"ש: (מא) ולעולם הבא כו', במדרש במ"ר ולעתיד לבא: (מב) סמבטיון, הראוי סַבַּטְיוֹן והמ"ם נוסף, ונקרא כן על שם שבת (שאב-באטיאן-פלוס) ובגמרא סנהדרין דף ס"ה ע"ב נהר סבטיון יוכיח שמושך אבנים כל ימות השנה ובשבת הוא נח, וע"ש בפרש"י, ובב"ר פי"א אות ו' נהר סמבטיון יוכיח שמושך אבנים כל ימות השבת ובשבת הוא נח. ובב"ר פע"ג אות ו' עשרת השבטים גלו לפנים מן נהר סמבטיון שבט יהודה ובנימין מפוזרים בכל הארצות. וכן בפסיקתא רבתי פסקא כ"ג נהר סמבטיון יוכיח שכל ימות החול הוא מושך ובשבת אינו מושך. ושם בפסקא ל"א אחת גלתה לסמבטיון ואחת גלתה לפנים מסמבטיון וכו'. ובירושלמי סנהדרין פ"א ה"ו (דף כ"ט ע"ג) לאמר לאסורים צאו אילו שגלו לפנים מנהר סנבטיון כו'. ועיין איכה רבתי פ"ב פסוק היה ה' כאויב. ועיין גם ילקוט ישעיה רמז של"א, ועיין ברמב"ן עה"ת פ' האזינו בפסוק אמרתי אפאיהם. ובשאילתות בפ' בראשית א"ל ממאי כילף א"ל מנהר סמבטיון שהוא רץ כל הימים ובשבת הוא עומד, א"ל אף בנהר זה איני מאמינך שאיני יודע את מקומו: (מג) עליהם אמר ישעיה לאמר לאסורים צאו כו', ירושלמי סנהדרין שם: (מד) לאשר בחשך הגלו, אלו שהם נתונים לפנים מן ענן חשך, בירושלמי שם אלו שירד עליהן הענן וכיסה אותם. ובאיכה רבתי שם שירדו עליהם ענן והקיפן, לכן מזה תראה שבמדרש במ"ר בהתחלת המאמר הזה והשבטים שהם נתונים לפנים מן סמבטיון ושלפנים מן הרי חשך הם מתכנסין ובאין, צ"ל ושלפנים בענן של חשך במקום הרי חשך, ולפנינו בכ"י הגי' ושלפנים מן החשכה: (מה) אלא שהן נתונים בדפני של אנטוכיא, בירושלמי ובאיכה רבה שם שגלו לדפנא של אנטוכיא. אנטוכיא היא העיר המפוארה Antiochia, ובמגרש של אנטוכיא היתה עיר דפני Daphne וזה דפני של אנטוכיא, עיין מה שהרחיב לדבר אודותיהם ידידי הרב הגדול מוהר"ר ש"י דר' קאהוט בערוך השלם ערך אנטוכיא. וערך דפני, ופה אין המקום להאריך: (מו) ילמדנו רבינו, במדרש במ"ר פט"ז אות כ"ו הגיה המסדר „הלכה" במקום ילמדנו רבינו: (מז) מה ליטול בשבת, במדרש במ"ר מה לטלטלו: (מח) כך שנו רבותינו, משנה שבת קמ"א ע"ב: (מט) שנאמר אף כי עשו להם עגל מסכה, ציינתי נחמיה ט' י"ח. כי כל מעין יראה כי כוון להפסוק הזה, כי רק מפסוק דנחמיה ראיה להדרשה שדורש, וזה שמסיים שם ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם והמרשים במדרש במ"ר שמות ל"ב טעה, וגם שם מלת „כי" איננה: (נ) צלמו של מיכה, עיין מכילתא בא פי"ד בשלח פ"א, ספרי בהעלותך פיסקא פ"ד, ירושלמי סוכה פ"ד סוף ה"ג, שו"ט מזמור ק"ד, אבות דר"נ פל"ד, סנהדרין דף ק"ג ע"ב, ושמ"ר פמ"א אות א': (נא) קרעתי להם הים הכעיסו אותי שנאמר וימרו על ים [בים] סוף הבאתי אותם במדבר ושם הכעיסו אותי וכה"א וינסו וגו', במדרש במ"ר קרעתי להם הים והכעיסוני שנאמר כמה ימרוהו במדבר (תהלים עח)

הסר

עד מתי אהיה סובל להם, (נב) מנין ממה שקראו בענין, עד מתי לעדה הרעה הזאת:

[ח] (נג) [ד"א עד מתי וגו']. זש"ה ויהי כאשר (קראתי) [קרא] ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע אמר ה' צבאות (זכריה ז יג), מדה כנגד מדה, אמר הקב"ה לפי שאמרתי ד' פעמים, כך אתם עתידים לומר ד' פעמים כיוצא בו, אני אמרתי (נד) ד' פעמים עד אנה מאנתם (שמות טז כח), עד אנה ינאצוני (במדבר יד יא), ועד אנה לא יאמינו בי (שם), עד מתי לעדה הרעה הזאת (שם שם כז), אף אני אמסור אותם ביד ד' מלכיות, והן עתידים לצווח ולומר ד' פעמים, עד אנה ה' תשכחני נצח (תהלים יג ב), בבבל, עד אנה תסתיר את פניך ממני (שם), במדי, עד אנה אשית עצות בנפשי (שם שם ג), ביון, עד אנה ירום אויבי עלי (שם שם), באדום, לקיים מה שנאמר ויהי כאשר (קראתי) [קרא] ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע וגו', לכך נאמר עד מתי לעדה הרעה הזאת וגו':

[ט] (נה) **ד"א** עד מתי לעדה הרעה הזאת. זש"ה כי ממזרח שמש [ו]עד מבואו גדול שמי בגוים (מלאכי א יא), (נו) אמר הקב"ה אומות העולם מכבדים אותי, ואתם כמה נסים עשיתי לכם, ואתם מכעיסים אותי, רצונך לידע עגלון מלך מואב ערל היה, ונכנס אהוד בן גרא אצלו, וכיון שהזכיר לו שמי חלק לי כבוד, ועמד לו מכסאו, שנאמר ואהוד בא אליו והוא יושב בעליית המקרה אשר לו לבדו ויאמר אהוד דבר אלהים לי אליך ויקם מעל הכסא (שופטים ג כ), לקיים מה שנאמר כי ממזרח שמש [ו]עד מבואו גדול שמי בגוים (מלאכי א יא), אמר הקב"ה אומות העולם מכבדים אותי, וחולקים לי כבוד, ואתם מכעיסים אותי, ואני טוען אתכם, עד מתי אני סובל, עד מתי לעדה הרעה הזאת:

[י] (נז) **ד"א** עד מתי לעדה הרעה הזאת וגו'. אמר הקב"ה בא וראה טובות שעשיתי להם שהלכו לתור את הארץ, כל מקום שהיו נכנסים הייתי עושה לראש העיר למות, וכיון שהיו נכנסין מוצאין כל בני העיר מטפלים עם ראש העיר, ולא היו נותנים דעתם להם, ובטובה שעשיתי להם הוציאו שם רע, מה אמרו למשה, ארץ אוכלת יושביה היא (במדבר יג לב), אחר כל הטובה הזאת שעשיתי עמהן שלא יתנכרו בהם שהם מרגלים ויתפשו אותם, ואחר כל אלו אמרו לשון הרע ואני סובלן, עד מתי לעדה הרעה הזאת וגו':

[יא] (נח) **ד"א** עד מתי לעדה הרעה הזאת וגו'. אמר הקב"ה כביכול (נט) אדם קונה לו עבד שיהא העבד נוטל את (ס) הפנס ומאיר את קונו, ואני לא עשיתי כן, אלא אתם עבדי, שנאמר כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם (ויקרא כה נה), ואני הייתי נוטל את הפנס ומאיר להם, שנאמר וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם (שמות יג כא):

הערות ותקונים

חסר שורה וכצ"ל קרעתי להם הים והכעיסוני שנאמר [וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז) הבאתי אותם במדבר ושם הכעיסו אותי שנאמר] כמה ימרוהו במדבר (שם עח מ), והשמיט המעתיק מן שנאמר עד שנאמר והביא ראיה מהכתוב כמה ימרוהו במדבר במקום לפנינו מובא פסוק אחר וינסו אותי זה עשר פעמים: (נב) מנין ממה שקראו בענין, זה נשמט במדרש במ"ר: (נג) ד"א עד מתי זש"ה ויהי כאשר קראתי וגו', במדרש במ"ר פט"ז אות כ"ו אחר שסיים עד מתי אהיה סובל להם עד מתי לעדה הרעה הזאת מתחיל (אות כ"ז) ד"א עד מתי זש"ה כי ממזרח שמש, והשמיט כל אות ח' מתנחומא שלפנינו, וזה לא נעשתה בשגגה רק בכוונה לא העתיק כל המאמר הזה, וזה מטעם כי כבר העתיק מאמר מגוף התנחומא בפרשה זו אות כ"ב ויאמר ה' אל משה עד אנה ינאצוני העם הזה אמר הקב"ה ב' לשונות אמרתי מפניכם, סופכם לומר ארבע כו'. ויען כי הוא מאמר דומה קצת, רק בשם הביא ב' לשונות היינו עד אנה ינאצוני ועד אנה לא יאמינו, וכאן בהוספה של התנחומא חשיב ד' כנגד ד' מלכיות, ועיין לעיל פ' שלח הערה ל"ג: (נד) ד' פעמים, היינו ד' פעמים עד אנה, והרביעי הוא עד מתי, והוא כמו עד אנה: (נה) ד"א עד מתי זש"ה כי ממזרח, זה מובא במדרש במ"ר שם אות כ"ז: (נו) אמר הקב"ה או"ה מכבדים אותי, במדרש במ"ר שם יש למחוק מלת „עליך": (נז) ד"א עד מתי אמר הקב"ה בא וראה, כל אות י' השמיט בעל מדרש במ"ר, וגם זה השמיט בכוונה כי כבר הובא לעיל במ"ר פט"ז אות י"ג ויעלו ויתורו את הארץ כיצד היו נכנסים לעיר הדבר נוגף את הגדולים, עיין לעיל בגוף התנחומא ובהערה ס': (נח) ד"א אמר הקב"ה כביכול, הועתק במדרש במ"ר שם אות כ"ז, וחסר שם המלות ד"א עד מתי, והמאמר מחובר שם למאמר שלפניו, והוא מאמר בפני עצמו: (נט) אדם קונה לו עבד, עיין שמ"ר פכ"ה אות ו': (ס) פנס, המלה יונית φανος פי' עששית:

ד"א

[יב] (סא) **ד"א** בנוהג שבעולם אדם קונה לו עבד שאם יצא לדרך יהא עבדו קודם ומתקן לו (סב) איטימסיאה, ואני לא עשיתי כן, אלא אתם עבדיי ואני הייתי מתקן איטימסיאה, שנאמר (סג) וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה (במדבר י לג) :

[יג] (סד) **ד"א** בנוהג שבעולם אדם קונה לו עבד שיהא עבדו אופה לו לחם, וקונה לו אוכל, ואני לא עשיתי כן, אלא אתם עבדיי, (סה) ואני הייתי אופה לכם שתהיו אוכלים, שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), וכן הוא אומר לחם אבירים אכל איש (תהלים עח כה), אחר כל הטובות הללו שעשיתי לכם אתם מכעיסים אותי, עד מתי אני סובל, עד מתי לעדה הרעה הזאת :

[יד] (סו) [**ד"א** עד מתי לעדה הרעה]. אמר הקב"ה למשה מכלה אני אותם מלפני, שכן הוא אומר אכנו בדבר ואורישנו (במדבר יד יב), מיד עמד לו משה מבקש רחמים מן הקב"ה, כיצד בשעה שעשו ישראל את העגל עמד לו משה, באותה שעה היה מבקש עליהם, אמר לו בבקשה ממך הודיע אותי באיזה מדה את נוהג בעולמך, שכן הוא אומר הודיעני נא את דרכיך ואדעך וגו' (שמות לג יג), א"ל הקב"ה במדת רחמים אני נוהג בעולמי, שנאמר ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת (שם לד ו), כיון שראה משה שאמר לו הקב"ה ארך אפים, התחיל אומר להקב"ה רבון העולמים זאת שאמרת ארך אפים כך אתה מאריך רוחך, א"ל הקב"ה אעפ"כ עתיד אני לפרוע להם, לא עשה אלא כיון שביקש הקב"ה לכלותם כאן, שנאמר אכנו בדבר ואורישנו, עמד משה והיה מבקש רחמים לפני הקב"ה, ואמר לו בבקשה ממך אותן התנאים שהתניתה ואמרת ארך אפים, כאן קיים דברך, ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר (במדבר יד יז), ומה אמר ה' ארך אפים ורב חסד וגו' (שם שם יח), (סז) אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע עבד אם יהיו מעשיו טובים, ויהא רבו מסתכל בו בסבר פנים יפות, אין מחזיקין לרבו טובה, ואימתי הן מחזיקין לו טובה, בזמן שהעבד של תרבות רעה, ומעשיו רעים, ורבו מסתכל בו בסבר פנים יפות, כך אף את רבש"ע אל תבט בקשי ערפם, שנאמר אל תפן אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו (דברים ט כז), אמר לו הקב"ה הרי בשבילך אני סולח להם, שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך (במדבר יד כ) :

[טו] (סח) **וידבר** ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבואו אל ארץ מושבותיכם אשר אני נותן לכם, ועשיתם אשה לה' עולה או זבח לפלא נדר וגו' (שם טו א ב ג). זש"ה איך אשיתך בבנים ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים ואומר אבי תקראו לי ומאחרי לא תשובו (ירמיה ג יט), (סט) מהו איך

הערות ותקונים

(סא) ד"א בנוהג שבעולם, הועתק במדרש במ"ר שם : (סב) איטימסיאה, מובא בערוך בשם הילמדנו, וזה לאות כי כל ההוספה לקוח מן הילמדנו, והמוספי כתב שם מצאתי גירסא זו במדרש במ"ר אבל בילמדנו לא מצאתיה, וחשב כי הערוך כוון להתנחומא הנדפס, ובאמת הילמדנו שהיה לפני בעל הערוך נאבד ואיננו, והמוספי כוון אל המאמר במדרש במ"ר פט"ז אות כ"ז, והמלה יונית έτοιμασία ופי' מקום מוכן ומזומן למנוחה בדרך (טעאניאן) : (סג) וארון ברית ה' וגו', ציינתי במדבר י' ל"ג, ובטעות מצויין במדרש שם במדבר י"ד : (סד) ד"א בנוהג שבעולם, במדרש במ"ר שם : (סה) ואני הייתי אופה לכם, במדרש במ"ר הלשון מקוטע ואני אופה לכם לחם מן השמים וכן הוא אומר לחם אבירים, צ"ל ואני אופה לכם לחם [שתהיו אוכלים שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים] וכה"א לחם אבירים אכל איש, ואחר זה חסר הסיום אחר כל הטובות הללו שעשיתי לכם וכו', כמו לפנינו אשר לקוח ממנו : (סו) ד"א עד מתי הוספתי, וחסר גם במדרש במ"ר אות כ"ח, ומתחיל אמר הקב"ה, ובמדרש במ"ר שם השמיט מאמר שלם מן שכן הוא אומר אכנו בדבר עד אמר לפניו רבון העולמים אתה מאריך אף ועבד אם יהיה בו מעשים טובים, שהוא לפנינו בסוף אות י"ד (עיין הערה שלאחריה) וזה השמיט יען כי כבר (שם במדרש במ"ר אות כ"ב) נמצא קצת הדומה לזה, ויש להוסיף ולתקן כמו שהוא נכון לפנינו, כי כל ההוספה הזאת מלקחה על פני כולה מתוך הילמדנו הנאבד מאתנו : (סז) אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע עבד כו', מכאן החל להעתיק בעל מדרש במ"ר, עיין הערה שלפניה : (סח) וידבר ה' זש"ה איך אשיתך, זה לא העתיק בעל מדרש במ"ר, ובפי"ז אות א' ואות ב' העתיק מגוף הפסיקתא, ומן אות ג' העתיק מן ההוספה הביא שלפנינו להלן וע"ש בהערה פ' : (סט) מהו איך אשיתך בבנים אהבה גדולה כו', עיין בתנחומא שלנו משפטים אות י' ובתנחומא הנדפס משפטים אות י"ז, ושמ"ר פל"ב אות ב', ותנחומא קדשים אות י"ב ותנחומא הנדפס קדשים אות י"ב, וילקוט ירמיה רמז ר"ע בשם התנחומא :

אשיתך בבנים, היאך אשוה אותך כחיבת בנים, (ע) אמר ר' יוסי בר חנינא מהו איך אשיתך בבנים, אהבה גדולה היתה ביני וביניכם, היאך הכנסתם שנאה ביני וביניכם, איך אשיתך בבנים, ואין הלשון הזה אלא לשון שנאה, שנאמר ואיבה אשית בינך ובין האשה (בראשית ג טו): ד"א איך אשיתך בבנים, (עא) אמר ר' יהושע הלוי אמר הקב"ה אני הייתי מלמד עליכם סניגוריא, ועשיתם אותי שאהא מלמד קטיגוריא, איך אשיתך בבנים, ואין הלשון הזה אלא לשון חיוב, שנאמר אם כופר יושת עליו וגו' (שמות כא ל): ד"א איך אשיתך בבנים, (עב) אמר ר' חייא אמר הקב"ה לאיזו אומה עשיתי מה שעשיתי לכם, לאיזו אומה קרעתי את הים, לאיזו אומה נתתי לה את התורה, לאיזו אומה הבדלתי כשם שהבדלתי אתכם, איך אשיתך בבנים, אין הלשון הזה אלא לשון הבדלה, שנאמר וישת לו עדרים לבדו וגו' (בראשית ל מ): ד"א איך אשיתך בבנים, אמר ר' אליעזר אמר הקב"ה לאיזו אומה עשיתי מה שעשיתי לכם, לא עשיתי אתכם אומה מיוחדת בעולם, והפרשתי אתכם מכל האומות, שנאמר לא תתחתן בם וגו' (דברים ז ג), איך אשיתך בבנים וגו', אין הלשון הזה (עג) אלא לשון השתופייה, שנאמר כי שת לי אלהים זרע אחר (בראשית ד כה): ד"א איך אשיתך בבנים, אמר ר' ברכיה הכהן בירבי חביבין הייתם עלי כאדם שהיה לו כרם אחד, והיה מעדרו ומנכשו, ועושה כל צורכו, היאך עשיתם לי לעשותכם הפקר, ואין הלשון הזה אלא לשון הפקר, שנאמר ואשיתהו בתה לא יזמר ולא יעדר ועלה שמיר ושית (ישעיה ה ו):

[טז] (עד) **ואתן** לך ארץ חמדה (ירמיה ג יט). ארץ שנתחמדו לה אבות העולם, אברהם, שנאמר ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה (בראשית יב ט), וכן הוא אומר גר ותושב אנכי עמכם תנו לי אחוזת קבר עמכם (שם כג ד), ויצחק, (עה) (אף הוא נתחמדה לה כשהיה מסתלק מן העולם, מה אמר לבניו קברו אותי אל אבותי אל שדה עפרון בן צוחר החתי) [אף הקב"ה מחבבה לפני יצחק, גור בארץ הזאת וגו' (שם כו ג)], ויעקב כך הוא מצוה, בקברי אשר כריתי לי בארץ וגו' (שם נ ה), הוי ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים, ארץ שהיא צביונים של אומות העולם: ד"א נחלת צבי, ארץ שמריצה פירותיה כצבי: ד"א נחלת צבי צבאות גוים, ארץ שצביונות אומות העולם בה: כתיב מלך יריחו אחד מלך העי אשר מצד בית אל אחד (יהושע יב ט), ואין בין זו לזו ג' מילין, והוא אומר מלך יריחו מלך העי, (עו) אמר ר' פרנך אמר ר' יוחנן כל מלך שהיה בחוצה לארץ, (עז) ולא היה קונה לו עיר אחת בארץ ישראל, לא היה נקרא מלך, מה כתיב וארא בשלל אדרת שנער אחת טובה (שם ז כא), מהו אדרת שנער (עח) (פורפירורה) [פורפירה] בבליקון, (עט) אלא שהיה מלך בבל, וחנוי בארץ ישראל, הוי נחלת צבי צבאות גוים, ואומר אבי תקראו לי (ירמיה ג יט), מה עסקו של אב, אוהב את הבן, מה עסקו של בן זקוק לתפנוקו של אביו, מאכילו ומשקהו, אף אתם הוי זקוקים לאביכם שבשמים:

[יז] [**כי** תבואו וגו']. מה כתיב למטה מן הענין, ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה (במדבר טו כ), הרי מאכל, ומנין משקה, כי תבואו אל ארץ מושבותיכם [וגו']

הערות ותקונים

(ע) אמר ר' יוסי בר חנינא, בתנחומא משפטים שם אמר ר' חמא בר חנינא: (עא) אמר ר' יהושע הלוי, בתנחומא משפטים שם אמר ר' יהושע בן לוי: (עב) אמר ר' חייא, עיין בתנחומא משפטים שם שמובא בשם ר' אלעזר בן פדת מאמר הדומה לזה, ולפנינו במאמר שלאחר זה מובא בשם ר' אליעזר מאמר אחר, וזה ליתא שם: (עג) אלא לשון השתופייה, לשון שותפות: (עד) ואתן לך ארץ חמדה, תנחומא משפטים שם: (עה) אף הוא נתחמדה לה כו' מה הוא אומר לבניו קברו וגו' אל שדה עפרון וגו', המאמר נשתבש, הפסוק קברו נאמר אצל יעקב (בראשית מט כט) ומתחלת השנית אל שדה עפרון נאמר אצל אברהם (בראשית כה ט), לכן תקנתי כמו שהוא בתנחומא משפטים ובשמ"ר שם: (עו) אמר ר' פרנך אמר ר' יוחנן, עיין לעיל משפטים הערה ע': (עז) ולא היה קונה לו עיר אחת בארץ ישראל, לעיל בפ' משפטים אות י' כל מי שהוא קונה חוצה לארץ ולא היה קונה בארץ ישראל לא היה נקרא מלך, עיין שם בהערה ס"ט. וראיתי בערוך ערך אסיא ב' שהביא בשם ילמדנו שלח כל מלך שלא היה לו אסיא בארץ ישראל, לכן אין ספק במקום עיר אחת צ"ל אסיא, פי' אסיא ביוני ουσια שדה, והמעתיק השמיט המלה והגיה „עיר אחת": (עח) פורפירורה [צ"ל פורפירה] בבליקון, מובא בערוך בשם ילמדנו פ' שלח, והוא המאמר שלפנינו, ועיין לעיל פ' משפטים הערה ע"א מה שהערותי שם: (עט) אלא שהיה מלך בבל וחנוי בארץ ישראל, לעיל פ' משפטים

ויין לנסך (במדבר טו ה), (פ) זש"ה לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך (קהלת ט ז), מדבר בשלמה (פא) בשעה שבנה בהמ"ק ושכללו, מה עשה, עשה ז' ימים חנוכה, וחזר ועשה עוד ז' ימים של חג ושכחו לעשות יום הכפורים והיו מצירים, אמר ר' יצחק יצתה בת קול ואמרה לו לך אכול בשמחה לחמך וגו': (פב) ד"א לך אכול בשמחה לחמך, מדבר בישראל בקרבנות שהיו מקריבים, ושתה בלב טוב יינך בנסכים, אמר להם הואיל והקב"ה מתרצה לכם בקרבנות, שנאמר ועשיתם אשה לה' עולה או זבח וגו':

[יח] (פג) ד"א כי תבואו אל ארץ מושבותיכם וגו'. אמר ר' זכאי דשאב, אמרו ישראל רבש"ע בכל מקום אתה קורא אותה [ארץ כנען וכאן] ארץ מושבותיכם, אמר להם הקב"ה חייכם לאבותיכם נתתי אותה, לאברהם ליצחק וליעקב, (פד) לאברהם אמרתי לזרעך אתן את הארץ הזאת (בראשית כד ז), ליצחק אמרתי גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל וגו' (שם כו ג), וליעקב אמרתי הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך (שם כח יג), והבן יורש את האב, (פה) לפיכך אמר אליהם כי תבואו אל ארץ מושבותיכם:

[יט] (פו) [ד"א כי תבואו אל ארץ מושבותיכם]. מה כתיב למעלה מן הענין פרשת המרגלים, ויעפילו לעלות אל ראש ההר (במדבר יד מד), (פז) מהו ויעפילו הביאו אפילה, (פח) ויאפילו ישבו כולהם באפילה, (פט) למה וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה (שם), שלא עלו עמהם, שנאמר לא משו מקרב המחנה, אמר משה כך אמר הקב"ה לא תעלו ולא תלחמו כי אינני בקרבכם (דברים א מב), אמר להם משה עכשיו אמרתם אנה אנחנו עולים אחינו המסו את לבבנו וגו' (שם שם כח), (צ) מהו המסו,

---

הערות ותקונים

משפטים אות י' הגי' שהיה מלך בבל לובש ושולט ביריחו ועיין בב"ר סוף פפ"ה: (פ) זש"ה לך אכול בשמחה מדבר בשלמה, בעל מדרש במ"ר העתיק כל ההוספה כמו שהעירותי לעיל אות א', והתחלת פ' י"ז (אות א' וב') העתיק מגוף התנחומא, ובסוף אות ב' מן ד"א לך אכול בשמחה מדבר בשלמה הוא מן ההוספה שהוספתי בסוף פ' שלח, ומן התחלת אות ה' הוא מגוף התנחומא, ועיין לעיל הערה קכ"ג קכ"ד: (פא) בשעה שבנה בית המקדש כו' ושכחו לעשות יום הכפורים, עיין ב"ר פל"ה אות ג' ובגמ' שבת דף ל' ע"א, ומ"ק דף ט' ע"א, וילקוט יהושע רמז ל"א וילקוט מ"א רמז קנ"ג: (פב) ד"א מדבר בישראל, זה השמיט בעל מדרש במ"ר כי כבר מובא למעלה (באות ב') מגוף התנחומא: (פג) ד"א כי תבאו אמר ר' זכאי דשאב, הועתק במדרש במ"ר פי"ז אות ג': (פד) לאברהם אמרתי וכו', וחושב המקראות שכתוב בהם שנתנה לאברהם וליצחק וליעקב, ובעל מדרש במ"ר שם קצר בלשונו, וכתב „וכולם מן המקרא" ולא הביא יותר: (פה) לפיכך אמר אליהם כי תבאו אל ארץ מושבותיכם, ר"ל כאילו כבר אתם יושבים בה מימי אבותיכם, שנתתי אותה להם ואתם יורשים אותה, ואחר סיום המאמר הזה נמצא במדרש במ"ר שם הוספה, „ולמה זכה כנען שנקראת הארץ על שמו, כיון ששמע ישראל באים פנה את המקום אמר הקב"ה אתה פניתה את המקום תקרא הארץ על שמך ואתן לך ארץ יפה בארצך ואיזו זו אפריקי": ופה יש לתקן פינה את המקום אמר הקב"ה אתה פניתה את המקום, וכן במדרש דברים רבה פ"ה אות י"ד מה עשה הגרגשי פנה והלך לו מלפניהן ונתן לו הקב"ה ארץ יפה כארצו זו אפריקי. ועיין ירושלמי פ"ו דשביעית ג' פריסטיגיות שלח יהושע לארץ ישראל מי שרוצה להפנות יפנה כו'. גרגשי פינה והאמין לו להקב"ה והלך לו לאפריקי, עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם זו אפריקי. וכן בתוספתא שבת פ"ח רשב"ג אומר אין לך מתון יותר מן האמוריים, וכן מצינו שהאמינו במקום וגלו לאפריקי ונתן להם המקום ארץ שיפה כארצם והיתה ארץ ישראל נקראת על שמן, ועיין מה שהעיר בעל ערך מלין בערך אפריקא: (פו) ד"א מה כתיב למעלה, במ"ר שם, ושם אין פירוד בין המאמר: (פז) מהו ויעפילו הביאו אפילה כו', לזה המאמר כוון רש"י בפירושו על התורה (שלח יד מד), ויעפילו מדרש תנחומא מפרשו לשון אופל, הלכו חשכים שלא ברשות, וזה לקיח מן ההוספה שלפנינו. ואין ספק שבכ"י של התנחומא שהיה לפני רש"י ז"ל היה נמצא ג"כ ההוספה הזאת כמו שהוא בקובץ של רומי, וידידי הרב החכם הגדול מהר"א ברלינער בזכור לאברהם שם העיר וז"ל, וכן בנימוקים של ר"א בחור לרד"ק הביא כן בשם התנחומא, וחפשתי ולא מצאתי בתנחומא שלפנינו, אך עיין בת"י ותמצא כפירש"י, עכ"ל. וכאשר הוא לפנינו תראה כי רש"י כוון בזה אל התנחומא: (פח) ויאפילו ישבו כולהם באפילה, דרש ויעפילו כמו ויאפילו, ובמדרש במ"ר שם הלשון נשתבש הביאו אפילה על יושביה כולם באפילה נ"ל הביאו אפילה עליהם וישבו כולם באפילה: (פט) למה וכו', ר"ל מפני שהארון ומשה שהתורה יוצאת מהן לא משו מהמחנה, לכן נשארו כולם באפילה: (צ) מהו המסו, מכאן עד אמרו רבותינו נשמע

במדרש

(צא) המסיב את לבנו: ד"א המסו, ר' יהודה בר' סימון חלקו את לבבנו, (צב) לשון אליונוסטי אימיסו: (צג) ד"א המסו, אמרו רבותינו מיכן עישרו הרמונים ששנו רבותינו הרמונים משימסו: עם גדול ורם ממנו (דברים א כח), אמר להם (צד) מתחלה חלקתם אותה, ותקרבון אלי כולכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו (שם שם כב), וכתיב ותרגנו באהליכם ותאמרו בשנאת ה' אותנו הוציאנו מארץ מצרים (שם שם כז), הקב"ה אומר להם אהבתי אתכם (מלאכי א ב), והן אומרים בשנאת ה' אותנו הוציאנו (דברים א כז), (צה) אמר ר' יוסי בר' חנינא שונה אותה בשם ר' ישמעאל משל ההדיוט אומר מה בלבך על חבירך מה שבלבי עלי בשנאת ה' אותנו היו דורשים ואומרים תדע לך שהוא שונא אותנו, מלך בשר ודם שיש לו ב' בנים, ויש לו ב' שדות, (צו) אחת שקי, ואחת של בעל, למי שהמלך אוהב הוא נותן של שקי, ולאותו ששונא הוא נותן לו אותה של בעל, ארץ מצרים של שקי והיינו בתוכה, וארץ כנען של בעל, והוציאנו ממצרים [לתת לנו את ארץ כנען], אעפ"כ ותחגרו איש את כלי מלחמתו ותהינו לעלות ההרה, ויאמר ה' אלי אמור להם לא תעלו ולא תלחמו (שם שם מא מב), סבור הייתי לעלות אתכם, ועכשיו לא תעלו. ירידה היא לכם אינה עלייה לכם, אעפ"כ (צז) ותחגרו [איש] נעשיתם כולכם אגודה אחת, ותהינו לעלות ההרה (שם), מהו ותהינו לעלות ההרה., שהיו אומרים (צח) מטיפה לטיפה נתמלא ההין, (צט) כתוב אחד אומר ותזידו (שם א מג), וכתוב אחר אומר ותהינו (שם שם מא), מהו ותזידו, שהזידו (ק) על הניותיו של הקב"ה:

[כ] **ויצא** האמורי היושב בהר ההוא לקראתכם וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדבורים (שם שם מג מד), מה הדבורה הזו כיון שהיא מכה לאדם מיד היא מתה, אף אתם כיון שהיה אחד מהם נוגע בכם מיד היתה נפשו יוצאה: כאשר תעשינה הדבורים, מה הדבורה פורחת, כך היו פורחים עליכם, לשעבר היו שומעים שמעכם ומתים, שנאמר שמעו עמים ירגזון וגו' (שמות טו יד), עכשיו וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדבורים וגו': ותשובו ותבכו לפני ה' ולא שמע ה' בקולכם ולא האזין אליכם (דברים א מה), כביכול (קא) עשיתן מדת הדין כאילו אכזרי, ולא שמע ה' בקולכם וגו': ויאמר ה' אלי קום לך למסע לפני העם ויבואו ויירשו את הארץ וגו' (שם י יא), ואם באתי לעשות עמהם משפט אינם נכנסים לארץ, אלא קום לך למסע לפני העם וגו', הוי כי תבואו אל ארץ מושבותיכם וגו':

[כא] **ועשיתם** אשה לה' עולה או זבח וגו' (במדבר טו ג). אמר להם הקב"ה כל מי שמקריב לי קרבן בעולם הזה אינו מקריבו על חנם, אלא [אם] מקרבו

הערות ותקונים

במדרש במ"ר: (צא) המסיב את לבנו, אין לזה פתרון, ובוודאי שתבן המלה: (צב) לשון אליונוסטי אימיסו, הכוונה במלת אליונוסטי שפת יון ודשוטאאקע ἑλληνιστί עיין לעיל פ' לו אות ד' ובהערה ל' לשון אלנסטי, וכן בירושלמי סוטה פ"ז ה"א (דף כ"א ע"ב) קרו שמע אלנסתין: ומלת אמיסו ביוני ἥμισυ פי' חציו, וזה שדורש המסו מלשון יוני חלקו את לבבנו: (צג) ד"א המסו אמרו רבותינו מיכאן עישרו הרימונים ששנו רבותינו הרמונים משימסו, במדרש במ"ר מכאן שעירו הרמונים, פי' למדו מכאן שיעור אימתי שיתחייבו במעשר. וכאשר היא לפנינו ג"כ נכונה מיכן עישרו הרמונים פי' במשנה מעשרות פ"א משנה ב' שאלו מאימתי הפירות חייבין במעשרות, ועל זה אמרו הרמונים חייבין במעשרות משימסו, ובירושלמי מעשרות פ"א ה"ב (דף מ"ח ע"ד) איתא הרימונים משימסו ר' יודה בר פזי בשם ר' יהושע בן לוי משיכנסו מחלה, ר' יונה בעי דלמא מן רבנן דאגדתא הוא שמע לה אחינו המסו את לבבנו פלגון לבבנו: (צד) מתחלה חלקתם אותה, במדרש במ"ר נוסף מתחלה חלקתם אותה ותקרבון אלי כולכם (דברים יא כב) לטובה, ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם (שם ה כג) לרעה, וזה הוסיף מספרי, והובא גם ברש"י על התורה (דברים א כב) ותקרבון אלי כלכם בערבוביא, ולהלן הוא אומר ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם ותאמרו הן הראנו וגו', אותה קריבה היתה הוגנת כו', אבל כאן ותקרבון אלי כולכם בערבוביא, ילדים דוחפין את הזקנים וזקנים דוחפין את הראשים: (צה) אמר ר' יוסי בר חנינא שונה אותה בשם ר' ישמעאל, עד בשנאת ה' אותנו, נשמט במדרש במ"ר מן בשנאת ה' אותנו א' עד בשנאת ה' אותנו ב': (צו) אחת שקי ואחת של בעל, עיין לעיל בהוספה אות ה' ובהערה ל"ב: (צז) ותחגרו [איש] נעשיתם אגודה אחת, דורש מלת איש שנעשו כולם כאיש אחד: (צח) מטיפה לטיפה נתמלא ההין, דורש ותהינו מלשון הין ומדה: (צט) כתוב אחר אומר, צ"ל בהיפך, כתוב אחד אומר ותהינו וכתוב אחר אומר ותזידו, כסדר הכתובים בקרא: (ק) על הניותיו של הקב"ה, במדרש במ"ר על חניותיו של הקב"ה, עיין מ"כ, והרד"ל רצה להגיה הניותיו, והוא כן באמת לפנינו בכ"י: (קא) עשיתם מדת הדין כאילו אכזרי. עיין במ"כ ובפי' מהרז"ו במדרש במ"ר שם.

זש"ה

והוא ערב עלי, אף לעולם הבא הוא זכה לקרב ואני מקבלו והוא ערב עלי, שנאמר וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות (מלאכי ג ד):

חסלת הוספה לפרשת שלח

פרשת קרח

[א] **ויקח** קרח (במדבר טז א). (א) זש"ה אח נפשע מקרית עוז ומדינים כבריח ארמון (משלי יח יט), אח נפשע (ב) זה קרח, שחלק כנגד משה, ומרד וירד מכבוד שהיה בידו, ואין נפשע אלא מרידה, שנאמר מלך מואב פשע בי (מ"ב ג ז), ואומר אז תפשע לבנה (שם ח כב), (ג) ומדינים כבריח ארמון (שם), שחלק על הקב"ה ועל משה:

[ב] [ד"א] ויקח. (ד) אין ויקח אלא לשון משיכת דברים רכים, שמשך כל גדולי ישראל והסנהדראות אחריו, במשה כתיב ויקח משה ואהרן את האנשים האלה וגו' (במדבר א יז), (ה) וכן כתיב קח את אהרן ואת בניו וגו' (שם כ כה), הוי ויקח קרח, שבדברים רכים משך לבם:

[ג] **ויקח** קרח. (ו) על [ידי] מה נחלק, על [ידי] אליצפן בן אחי אביו, שנעשה על משפחתו נשיא, שנאמר ונשיא בית אב למשפחת הקהתי אליצפן בן עוזיאל (שם ג ל), אמר קרח ארבעה אחים היו [אחי אבא], ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועוזיאל (שמות ו יח), עמרם הבכור (ז) זכה אהרן בנו לכהונה גדולה, ומשה אחיו למלכות, ומי ראוי ליטול השניה, לא השני, ובני קהת עמרם ויצהר, ואני בנו של יצהר, הייתי ראוי להיות נשיא של משפחתי, והוא עשה בנו של עוזיאל, קטן של אחי אבא יהא גדול עלי, הרי אני חולק ומבטל כל דבריו כל מה שעשה, לפיכך היתה מחלוקת:

[ד] **ויקח** קרח. (ח) מה כתיב למעלה מן הענין, דבר אל בני ישראל [ואמרת אליהם] ועשו להם ציצית (במדבר טו לח), (ט) א"ל קרח למשה רבינו, משה טלית שכולה תכלת, (י) מהו שתהא פטורה מן הציצית, (יא) א"ל משה חייבת בציצית, א"ל קרח טלית שכולה תכלת אינה פוטרת עצמה, (יב) וארבעה חוטין פוטרין אותה, בית שמלא

הערות ותקונים

(א) **זש"ה** אח נפשע. מובא בילקוט ריש קרח בשם התנחומא, ומובא במדרש במ"ר פי"ח אות א', ורש"י בריש קרח כתב פרשה זו יפה נדרשת במדרש רבי תנחומא, ורוב דבריו שם לקוחים מן התנחומא: (ב) זה קרח, שהיה בן אחי אביו של משה וזהו אח, ועיין גם במדרש במ"ר פי"ח אות י"ד אח נפשע מקרית עוז זה קרח שפשע בתורה שהיא עוז שנאמר ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום: (ג) ומדינים כבריח ארמון שחלק על הקב"ה ועל משה, כ"ה גם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובילקוט הגי' עשה דינים [נ"ל מדינים] עם משה והעלה הארץ בריחיה בעדו. ובתנחומא הנדפס וכן הוא בכ"י ספרדי ומדינים כבריח ארמון מדינים שעשה כנגדו פלטים כבריח ארמון שחלק על משה ועל המקום [ובדפוסים הראשונים הגי' על משה ועל אהרן]. והמדפיס ממאנטובה הוסיף באמצע „ס"א שהעלתה הארץ בריחיה בעדו". וזה כמו שהוא במדרש במ"ר, והוא ע"ד לשון הכתוב (יונה ב ז) לקצבי הרים ירדתי הארץ בריחיה בעדי לעולם. ובעל אות אמת כתב על גי' התנחומא הנדפס ט"ס הוא וצ"ל העלתה הארץ בריחיה בעדו כארמון, ואין ספק אצלי שנוסף כך אח"כ אל המדרש: (ד) אין ויקח אלא לשון משיכה, מובא במדרש במ"ר שם, ומובא גם ברש"י עה"ת: (ה) וכן כתיב קח את אהרן ואת בניו, בנדפס ובמדרש במ"ר נוסף אחר זה וכה"א קחו עמכם דברים (הושע יד) וכן ותוקח האשה בית פרעה (בראשית יב): (ו) על מה נחלק, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר ומובא גם ברש"י עה"ת, ובילקוט קרח הוסיף פה מאמר אשר לפנינו להלן, אין ויקח אלא לשון פלוגתא שלבו לקחו שנאמר מה יקחך לבך, על מה נחלק, ע"י אליצפן וכו': (ז) זכה אהרן בנו, כ"ה בכל הכתבי יד וכן בילקוט, ובנדפס הגי' זכה אהרן ובניו: (ח) מה כתיב למעלה, מובא במדרש במ"ר שם אות ג': (ט) א"ל קרח למשה רבינו, בנדפס ובמדרש במ"ר קפץ קרח ואמר למשה. והמאמר נשנה בירושלמי סנהדרין פ"י ה"א (דף כ"ז ע"ד) רב אמר קרח אפיקרסי היה, מה עשה עמד ועשה טליות שכולן תכלת כו'. ומובא בסגנון אחר במדרש משלי פי"א ע"ש: (י) מהו שתהא פטורה מן הציצית, ובירושלמי מהו שתהא חייבת בציצית: (יא) א"ל משה חייבת בציצית, בירושלמי סיים דכתיב גדילים תעשה לך: (יב) וארבעה חוטין פוטרין אותה, כתב המ"כ ד' חוטין בכל ציצית חוט אחד, עיין תוס' מנחות דף ל"ח ע"א ד"ה התכלת, והסיום הזה ליתא בירושלמי. ורש"י בפירושו עה"ת הביא וז"ל אפשר טלית של מין

אחר

ספרים, (יג) מהו שיהא פטור מן המזוזה, א"ל חייב במזוזה, (יד) א"ל כל התורה כולה רע"ה פרשיות יש בה, ואינן פוטרות את הבית, (טו) ושתי פרשיות שבמזוזה פוטרות את הבית, א"ל דברים אלו לא נצטוית עליהם, אלא מלבך את בודאם, הדה הוא דכתיב ויקח קרח:

[ה] (טז) **ויקח** קרח. אין ויקח אלא לשון פליגא שלבו לקחו, שנאמר מה יקחך לבך (איוב טו יב), (יז) הוא שמשה אמר להם המעט מכם כי הבדיל אלהי ישראל אתכם וגו' (במדבר טז ט), כל אותו הענין, עד כמות כל האדם (שם שם כט), אמרו חכמים חכם גדול היה קרח, ומטועני הארון היה קרח, שנאמר ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו (שם ז ט), (יח) וקרח בן יצהר בן קהת, כשאמר משה ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת (שם טו לח), מה עשה, מיד צוה ועשו מאתים וחמשים טליתות של תכלת, ונתעטפו בהן אותן מאתים וחמשים ראשי סנהדראות שקמו על משה, כענין שנאמר ויקומו לפני משה [ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים וגו'] (שם טז ב), עמד קרח ועשה להם משתה, ונתעטפו כולם בטליתות של תכלת, באו בני אהרן ליטול מתנותיהם, חזה ושוק הימין, עמדו כנגדם ואמרו להם מי צוה אתכם ליטול כך, אמרו משה, (יט) ענו הם ואמרו לא ניתן לכם כלום שלא ציוהו הקב"ה, באו והודיעו למשה, הלך לפייסן, (כ) מיד עמדו כנגדו, שנאמר ויקומו לפני משה (שם), (כא) ומי היו אליצור בן שדיאור וחביריו, האנשים אשר נקבו בשמות (שם א יז), אע"פ שלא פירסמן הכתוב, נותן את סימניהם, ומתוך המקראות אתה מבין אותם, משל למה הדבר דומה, לבן טובים שגנב (כב) כלים מן המרחץ, ולא היה רוצה בעל הגנבה לפרסמו, התחיל נותן סימניו, אמרו לו מי גנב את כליך, אמר בן טובים, בעל קומה, (כג) ושיניו נאות, (כד) שערו נאה, משנתן סימניו ידעו מי הוא, ואף כאן שסתמן הכתוב, ולא פירש שמותן, ובא ונתן את סימניהם, אתה יודע מי הם, נאמר להלן אלה קרואי העדה נשיאי מטות אבותם ראשי אלפי ישראל הם (שם שם טז), וכתיב ויקח משה ואהרן את האנשים האלה אשר נקבו בשמות (שם שם יז), וכאן כתיב (כה) נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם (שם טז ב):

[ו] **ויקח** קרח. (כו) לקח טליתו והלך ליטול עצת מן אשתו, בשעה שאמר הקב"ה קח את הלוים מתוך בני ישראל וטהרת אותם, וכה תעשה להם לטהרם וגו', והעבירו תער על כל בשרם (שם ח ו ז), מיד עשה כך לקרח, התחיל לחזר על כל ישראל,

הערות ותקונים

אחר חוט אחד של תכלת פוטרה זו שכולה תכלת לא תפטור את עצמה: (יג) מהו שיהא פטור מן המזוזה, בירושלמי מהו שיהא חייב במזוזה, וסיים דכתיב וכתבתם על מזוזות ביתך וגו', והשאר ליתא שם: (יד) א"ל כל התורה כולה רע"ה פרשיות יש בה, וכ"ה בנדפס ובמדרש במ"ר שם. לא אדע לכוון החשבון, ויש אשר רצו להגיה קע"ה פרשיות ע"פ מה שכתוב בירושלמי שבת פט"ז דף ט"ו ע"ג, מס' סופרים פט"ז ה"י, ומדרש שו"ט מזמור כ"ב, ואותיות דר"ע אות נ'. א"ר יהושע בן לוי אנא מן יומי לא אסתכלית בספרא דאגדתא אלא חד זמן אסתכלית אשכחית כתוב בה, מאה ושבעים וחמש פרשיות שכתוב בתורה דיבור אמירה ציווי כנגד שנותיו של אבינו אברהם, אולם שם מונה סכום הפרשיות שכתוב בהם אמירה ציווי: (טו) ושתי פרשיות, במדרש במ"ר פרשה אחת, יש לתקן שם שתי פרשיות: (טז) ויקח קרח, במדרש במ"ר אין פירוד בזה המאמר, ויש להוסיף ויקח קרח אין ויקח, והוא מאמר בפני עצמו, ונאמר לנכון גם בנדפס: (יז) הוא שמשה אמר להם המעט וגו', במדרש במ"ר המלה שנאמר יש למחוק, וגם חסרים שם המלות „כל אותו הענין עד כמות כל האדם". והכוונה שהדורש לא רצה להעתיק כל הפסוקים ורשם כל אותו הענין עד כמות כל האדם, ור"ל שמטענת משה שאמר אם כמות כל האדם וגו' הרי שבא לברר טעות קרח שאמר לא ה' שלחו, והוצרך להשיב בזאת תדעו כי ה' שלחני וגו': (יח) וקרח בן יצהר בן קהת, זה הביא לראיה וקרח היה מבני קהת ואם כן היה ממוטעני הארון: (יט) ענו הם ואמרו, כן יש לתקן במדרש במ"ר שם: (כ) מיד עמדו כנגדו שנאמר ויקומו לפני משה, במדרש במ"ר בטעות לקדמו לפני משה, צ"ל ויקומו לפני משה: (כא) ומי היו אליצור בן שדיאור, פסיקתא רבתי פיסקא ז' אות ה', וכן במדרש במ"ר שם ובמ"ר פי"ג אות ה': (כב) כלים מן המרחץ, וכ"ה במדרש במ"ר, אולם בנדפס בטעות בבית המדרש, צ"ל בבית המרחץ, ובכ"י ה' של אקספארד נאמר לנכון בבית המרחץ: (כג) ושיניו נאות, וכ"ה בכ"י רח"ס וגם במדרש במ"ר, אולם בכ"י רומי גם בנדפס ועיניו נאות, והוא הנכון: (כד) שערו נאה, בנדפס ובמדרש במ"ר נוסף חוטמו נאה: (כה) נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם, בפסוק שלאחריו כתוב ויקהלו על משה ועל אהרן, ובמדרש במ"ר החל מן ויקהלו על משה מאמר חדש, ובאמת זה מוסב למעלה והביא גם הכתוב שלאחריו, וכאן מתחיל מן ויקח קרח: (כו) לקח טליתו,

מובא

ולא היו מכירים אותו, אמרו לו מי עשה לך כך, אמר להם משה, ולא עוד אלא נטלוני בידי וברגלי ומניף אותי, ואומר לי הרי אתה טהור, והביא את אהרן אחיו וקישטו ככלה, והושיבו באהל מועד, מיד התחילו שונאי משה להתגרות בו את ישראל, ואמרו משה מלך, ואהרן אחיו כהן גדול, ובניו סגני כהונה, תרומה לכהן, (כז) תרומת מעשר לכהן, כ"ד מתנות כהונה לכהן, (כח) מיד ויקהלו על משה ועל אהרן, ויאמרו אליהם רב לכם כי כל העדה כולם קדושים ובתוכם ה' ומדוע תתנשאו על קהל ה' (במדבר טז ג), אמר ר' לוי באותה שעה כינס קרח את עדתו ויאמר להם הרביתם עלינו משאוי יותר משעבוד מצרים, טוב לנו תחת מצרים ולא תחת ידכם, (כט) שבכל שנה מתין ממנו חמשה עשר אלף וארבעים וחמש, וביקשו לסקלו, לפיכך וישמע משה ויפל על פניו (שם שם ד), אמר להם משה לא מלוכה אני מבקש, ולא אהרן כהונה גדולה, שנאמר ואהרן מה הוא כי תלינו עליו (שם שם יא), אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע לא כך צויתני, ואתה הקרב אליך וגו' (שמות כח טו), והם עמדו עלינו להרגנו, א"ל בוקר ויודע ה' (במדבר טז ה), (ל) (מהיכן) [מהו כן], אמר ר' נתן אמר הקב"ה אם יתקבצו כל חרטומי העולם וביקשו להפוך את הבוקר לערב לא יוכלו, (לא) וכשם שהבדלתי בין אור לחשך, (לב) כך הבדלתי אהרן להקדישו קודש קדשים, מיד וישלח משה לקרוא לדתן ולאבירם בני אליאב ויאמרו לא נעלה (שם שם יב), לא נלך ולא נבא, אין כתיב כאן, אלא לא נעלה, (לג) פי כסיל מחתה לו (משלי יח ז), (לד) פתחו פיהם בירידה, לומר שאין להם עלייה, כשם שאמרו, כך מתו, וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (במדבר טז לג), אמר משה הואיל ולא רצו לבוא, אני אלך אצלם, אולי יתביישו ויחזרו בהם, שנאמר ויקם משה וילך אל דתן ואבירם (שם שם כה), כשראו אותו התחילו לחרף ולגדף, שנאמר ודתן ואבירם יצאו נצבים (שם שם כז), וכי יושבין או כורעין או נופלין יוצאין בני אדם, אלא שיצאו הן מחרפין ומגדפין, נאמר כאן יציאה והצבה, ונאמר להלן בגלית הפלשתי יציאה והצבה, דכתיב ויצא איש הבינים [וגו'] ויגש הפלשתי השכם והערב ויתיצב ארבעים יום (ש"א יז ד טז), מה יציאה והצבה דהתם הירופין וגידופין, אף יציאה והצבה דכאן חירופין וגידופין, לכך פתח משה ואמר אם כמות כל האדם וגו', ותפתח הארץ את פיה וגו' (במדבר טז כט ל), בא וראה כמה קשה המחלוקת, שכל העוזר במחלוקת הקב"ה מאבד את זכרו, שנאמר ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש (שם שם לה), אמר ר' ברכיה כמה קשה המחלוקת שב"ד של מעלה אינן קונסין אלא מבן עשרים שנה, וב"ד של מטה מבן שלש עשרה שנה, ומחלוקתו של קרח תינוקות בני יומן נשרפו, ונבלעו בשאול תחתית, דכתיב ונשיהם ובניהם וטפם (שם שם כז), וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (שם שם לג), לכך נאמר ויקח קרח:

[ז] ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי. ולא כתיב בן יעקב בן ישראל, (לה) זש"ה בסודם אל תבא נפשי (בראשית מט ו), אלו המרגלים, ובקהלם אל תחד כבודי (שם), זה קרח, אמר יעקב לפני הקב"ה, רבש"ע לא במרגלים ולא במחלוקתו של קרח יזכר שמי, [על] אותן הרשעים שעתידין להכעים, (לו) ואימתי יתייחד שמי, כשהן מתייחדין לעמוד על הדוכן, בן אסיר בן אביאסף בן קרח בן יצהר [בן קהת] בן לוי בן ישראל (דה"א ו כב כג):

הערות ותקונים

מובא בילקוט שם ריש קרח בשם התנחומא: (כז) תרומת מעשר לכהן, בכ"י רומי ומעשר מן המעשר לכהן, ובמדרש במ"ר הגי' ומעשר לכהן, וכתב הרש"ש ר"ל מעשר מן המעשר: (כח) מיד ויקהלו על משה, מובא בילקוט קרח רמז תש"ן בשם התנחומא: (כט) שבכל שנה מתין ממנו חמשה עשר אלף וארבעים וחמש, זה נשמט במדרש במ"ר: (ל) מהיכן, תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי ורח"ס ומדרש במ"ר „מהו כן". ובתנחומא הנדפס הגי' מהו בקר: (לא) וכשם שהבדלתי, בנדפס כך כשם שהבדלתי. מלת כך מיותר: (לב) כך הבדלתי אהרן להקדישו קדש הקדשים, וכוונתו למה שכתוב בדה"א כ"ג י"ג ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים: (לג) פי כסיל מחתה לו, מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ו. ע"ש: (לד) פתחו פיהם בירידה, לומר שאין להם עליה. בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר פתחו פיהם לפורענות לומר שהן מתים בירידה ולא בעליה: (לה) זש"ה בסודם, מובא במדרש במ"ר שם אות ה', ב"ר פצ"ח, תנחומא ויחי: (לו) ואימתי יתייחד שמי כשהן מתייחדין לעמוד על הדוכן, בכ"י רומי ואימתי יכתב שמי כשהן מתייחסים

[ח] (לז) **ודתן** ואבירם (במדבר טז א). (לח) מיכאן אמרו אוי לרשע אוי לשכנו, טוב לצדיק טוב לשכנו, דתן ואבירם, (לט) שהיו שכנים לקרח, שהיה שרוי בדרום, דכתיב משפחות בני קהת יחנו וגו' (שם ג כט), דגלו של ראובן סמוך להם, [שנאמר] דגל מחנה ראובן תימנה (שם ב י), אבל דגל של יהודה היה במזרח, ויששכר וזבולון עמו, [שנאמר] והחונים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה (שם שם ג), וסמוכין להן משה אהרן ובניו, [שנאמר והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד מזרחה משה ואהרן ובניו] (שם ג לח), לפי שהיו אלו סמוכין לתורה, לכך זכו להיות בני תורה, דכתיב יהודה מחוקקי (תהלים ס ט), [וכתיב] ומבני יששכר יודעי בינה לעתים (דה"א יב לג), [וכתיב] ומזבולון מושכים בשבט סופר (שופטים ה יד), ודתן ואבירם שהיו שכנים לקרח בעל מחלוקת, לקו ואבדו מן העולם:

[ט] (מ) **ויקהל** עליהם קרח (במדבר טז יט). אמר להם, כי כל העדה כולם קדושים [ובתוכם ה'] (שם שם ג), וכולם שמעו בסיני אנכי ה' אלהיך, (מא) ומדוע תתנשאו (שם), מיד נזדעזע משה, לפי שכבר היה סורחן רביעי בידם, משל לבן מלך שסרח על אביו, ופייס עליו אוהבו פעם שתים ושלש, כשסרח רביעית נתרשלו ידי אוהבו של מלך, אמר כמה פעמים אטריח על המלך, אף כן משה, חטאו בעגל, ויחל משה (שמות לב יא), במתאוננים ויתפלל משה אל ה' (במדבר יא ב), [במרגלים ויאמר משה אל ה'] (שם יד יג), ושמעו מצרים וגו' (שם), במחלוקתו של קרח נתרשלו ידיו, אמר כמה אוכל להטריח לפני המקום, לפיכך וישמע משה ויפל על פניו (שם טז ד):

[י] (מב) **וידבר** אל קרח ואל כל עדתו לאמר בוקר [ויודע ה' את אשר לו] (שם שם ה), מה ראה לומר בוקר ויודע ה', אמר משה שמא מתוך מאכל ומשתה אמרו דבר זה, לפיכך אמר בוקר, שמא בין כך ובין כך יעשו תשובה, אמר להם אין [לי] רשות ליכנס עכשיו, אין לפניו לא אכילה ולא שתיה, אלא בשבילנו על שאכלנו ושתינו: ד"א בוקר. אמר משה גבולות חלק להם הקב"ה בעולמו, יכולים אתם (מג) לערב בוקר לערב, והוא דכתיב בתחלה ויהי ערב ויהי בוקר (בראשית א ה), ויבדל אלהים בין האור ובין החושך (שם שם ד), בשביל תשמישו של עולם, וכשם שהבדיל בין האור ובין החושך, כך הבדיל ישראל מן האומות [שנאמר] ואבדיל אתכם מן העמים (ויקרא כ כו), וכך הבדיל אהרן, [שנאמר ויבדל אהרן] להקדישו קדש קדשים הוא ובניו (דה"א כג יג), אם יכולים אתם לערב אותם הבדלות שהבדיל בין היום ובין הלילה, אתם יכולים לבטל את זו, לכך אמר להם בוקר ויודע ה' את אשר לו, כבר הוא מתוקן, ואת אשר יבחר בו יקריב אליו:

[יא] (מד) **זאת** עשו קחו לכם מחתות [קרח וכל עדתו] ותנו בהן אש (במדבר טז ו ז). מה ראה לומר להם כך, אמר להם בדתי העובדי כוכבים (מה) טעיות הרבה

הערות ותקונים

מתייחסים על הדוכן, ובכ"י רה"ס אימתי יזכר שמי כשהן מתייחסים ועומדים על הדוכן, וכן במדרש במ"ר במקום שכתב כתיב יזכר: (לז) ודתן ואבירם, מדרש במ"ר שם, ומובא בילקוט שם רמז תש"ן בשם התנחומא: (לח) מכאן אמרו אוי לרשע, נגעים פי"ב, ספרא מצורע, לעיל תנחומא במדבר, אבות דר"נ פ"ט ובמ"ר פ"ג, ילקוט במדבר רמז תרפ"ו, סוכה נ"ו ע"ב: (לט) שהיו שכנים לקרח, בעל מחלוקת, במדרש במ"ר שם בטעות שהיו שכנים לקראת בעל מחלוקת, צ"ל שכנים לקרח בעל מחלוקת: (מ) ויקהל עליהם קרח, כ"ה בכ"י רומי ורה"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר, והוא מקרא במדבר ט"ז י"ט, ולדעתי ברור שצ"ל ויקהלו על משה ועל אהרן (במדבר טז ג), וזה שסיים אמר להם [צ"ל אמרו להם] כי כל העדה וגו' והוא בפסוק הנ"ל, ומובא גם בילקוט רמז תש"ן בשם התנחומא והחל להעתיק מן כי כל העדה כולם קדשים: (מא) ומדוע תתנשאו, בנדפס (אות ד) ובמדרש במ"ר נוסף אלמלא [צ"ל אלמלי] אתם שמעתם לבדכם והם לא שמעו הייתם אומרים עכשיו כולם קדשים ומדוע תתנשאו, וזה ליתא גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס: (מב) וידבר אל קרח. מובא בילקוט רמז תש"ן בשם התנחומא ומובא במדרש במ"ר שם אות ז': (מג) לערב בקר לערב, בכ"י רומי וכ"י רה"ס ובנדפס (אות ה) ובמדרש במ"ר ובילקוט שם יכולים אתם לערב יום בלילה: (מד) זאת עשו, מובא בילקוט שם ובמדרש במ"ר שם וברש"י עה"ת: (מה) טעיות הרבה יש, פי' ע"ז הרבה, אלהים אחרים מתורגם טעוות עממיא, וכן אלהי של ע"ז כמו אלהי נכר אלהי מצרים מתורגם טעוות. וזה נשמט בתנחומא דפוס מאנטובה, וכן השמיטו במדרש במ"ר ונמצא גם בתנחומא דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא. ובחנם השמיטו, כי טעיות פי'

יש, (מו) (ונימתרין) [ונימוסין] הרבה, (מז) וכומרין הרבה, (מח) כולם מתקבצין בבית אחד, ואני אין לי אלא ה' אחד, ותורה אחת, ומשפט אחד, ומזבח אחד, כהן גדול אחד, ואתם מאתים וחמשים איש, מבקשים כהונה גדולה, אף אני רוצה בכך, (מט) לכך אתה וכל עדתך הנועדים על ה' (במדבר טז יא). זאת עשו קחו לכם מחתות, הרי לכם תשמיש חביב מהכל, היא הקטורת חביבה מן הקרבנות, (נ) וסם המות ניתן בתוכה, שבה נשרפו נדב ואביהוא, לפיכך התרה בהן, והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש וגו' (שם שם ז), כבר הוא בקדושתו, והיה האיש אשר יבחר ה', כבר הוא שמי שיבחר ה' הוא הקדוש, אלא אמר להם משה, הרי אני אומר לכם שלא תתחייבו בנפשותיכם המשים ומאתים שאתם מקריבים מי שיבחר מכם יצא חי, וכולכם אבודין:

[יב] **רב** לכם בני לוי (שם שם ז). הרי אמרתי לכם, לא טיפשין היו, שכך התרה בהם וקיבלו עליהם, הם הטאו על נפשותם, שנאמר את מחתות החטאים האלה בנפשותם (שם יז ג), וקרח שפיקה היה מה ראה לעשות שטות זו, אלא עינו הטעתו, ראה שלשלת גדולה עומדת ממנו, שמואל ששקול כמשה ואהרן, (נא) ועשרים וארבע משמרות עומדות מבניו, שכולן מתנבאין ברוח הקודש, [שנאמר] כל אלה בנים להימן חוזה המלך בדברי (אלהים) [האלהים] להרים קרן (דה"א כה ה), אמר אפשר הגדולה הזאת עתידה לעמוד ממני, (נב) ואני אובד ולא ראה יפה, לפי שבניו עומדין בתשובה ויוצאין מהן, כך היה רואה, (נג) לכך נשתטה לבוא (נד) לאותה חוקה ששמע מפי משה שכולם אבודין ואחד פלט, והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש:

[יג] **ויאמר** משה אל קרח שמעו נא בני לוי (שם טז ח). (נה) יש לך אדם (נו) שמדבר עם יוסף, ואומר לשמעון שמע, יש אומרים שהיה מבקש שיחזור בו ואמר לפניו דברים רכים, כיון שראה שלא שמע לו, אמר עד שלא ישתתפו אחרים עמו יחזרו בהן, התחיל לזרז בהם שמעו נא בני לוי, הקטון הוא הכבוד שבידכם, המעט מכם וגו' (שם שם ט), חזר על קרח, ויקרב אותך ואת כל אחיך בני לוי אתך (שם שם י), שהיה הגדול בשבט שנעשו אחיו טפילה לו:

[יד] (נז) **לכן** אתה וכל עדתך הנועדים על ה' (שם שם יא). המחלוקת הזו שאתם עושים אותה כנגדינו, אינה אלא כנגד הקב"ה, משל למלך שהיו לו עבדים הרבה,

---

הערות ותקונים

פי' ע"ז כמו שמתורגם בתרגום ובילקוט שם הלינו סדרים הרבה וזה משגגת המדפיסים כי נימוסים הוראתה סדרים: (מו) ונימתרין, כ"ה בכ"י רח"ס, אולם נאמר לנכון בכ"י רומי ובנדפס ובמדרש במ"ר בכ"י ספרדי וברש"י עה"ת שם. ונימוסין הרבה פי' בל"י νόμος חוק ומשפט: (מז) וכומרין הרבה, זה השמיטו בדפוס ממאנטובה, ונמצא גם במדרש במ"ר וברש"י עה"ת, ובילקוט הלינו וכהנים הרבה: (מח) כולם מתקבצים בבית אחד, כ"ה הגי' גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובמדרש במ"ר (רק שם בטעות בבת אחת וצ"ל בבית אחת) וכן ברש"י עה"ת, ובתנחומא הנדפס הגי' ואין כולם מתקבצין, ובכ"י ה' של אקספארד (אשר הוא קובץ מהתנחומא אשר כעת בדפוס) נמצא לנכון מעיות הרבה וגמוסין הרבה וכומרין הרבה ומתקבצין בבית אחד, ובנדפס שם נוסף ג"כ בסוף ובית המקדש אחד: (מט) לכך אתה וכל עדתך המועדים, פה הביא הדורש פסוק י"א ואולי מיותר הוא, וברש"י עה"ת ליתא: (נ) וסם המות ניתן בתוכה, במדרש רבה נתון, עיין במ"כ, וברש"י עה"ת נתן בתוכו, וכתב הרבינו בחיי שהכוונה שנתן להם עצה שיענשו בה עונש מיתה וזה סם המות דרך משל שאילו היינו מפרשים סם המות ממש, היה פתחון פה לרשעים לומר שהעונש ההוא לא היה מן השמים: (נא) ועשרים וארבע משמרות עומדות מבניו, עיין בפי' מהרז"ו כי רצה להגיה י"ד משמרות ע"ש, אולם כן הוא בכל הכתבי יד, ועיין בחדושי הרש"ש בתוספות שהוסיף בסוף כי הגירסא לפנינו נכונה ע"ש: (נב) ואני אובד, וכ"ה הגי' בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובילקוט, אולם במדרש במ"ר וברש"י עה"ת ואני אדום, ופי' המ"כ אדום לשון וידם אהרן, וכ"ה אומר והדום לא אצא פתח, ובכ"י ה' של אקספארד הגי' ואני שותק, וכל הדרשות מהתנחומא מובא ברש"י שם, וסיים בפסוק י"ז „תנהומא": (נג) לכך נשתטה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בנדפס ובמדרש במ"ר וברש"י עה"ת נשתתף ויש לתקן כמו לפנינו: (נד) לאותה חוקה, כ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובכ"י ספרדי ובכ"י ה' של אקספארד ובנדפס ובמדרש במ"ר וברש"י עה"ת לאותה חזקה, והרד"ל רצה להגיה הזיקה כלומר להזקק לעסק המסוכן הזה, אולם כאשר לפנינו נכונה: (נה) יש לך אדם, מובא בילקוט שם בשם התנחומא ומובא במדרש במ"ר אות ט' וגם ברש"י עה"ת ונובע מהתנחומא: (נו) שמדבר עם יוסף ואומר לשמעון שמע, וכן כאן אמר לקרח ואח"כ אמר שמעו נא בני לוי: (נז) לכן אתה, מובא בילקוט שם גם מובא במדרש במ"ר אות ט':

ניתן

רצה לעשות אחד מהם בר חורין, (נח) ליתן לו זמורה, (נט) חזר ועשה אותו סנקליטין, (ס) עמדו חביריו כנגדו, אילו הוא עצמו עשה בר חורין ונטל לעצמו אותה גדולה, יפה עמדו כנגדו, עכשיו שרבו עשה לו, כל מי שעומד כנגדו (סא) לא כנגד רבו עומד, אף כך אמר להם משה, אילו אהרן אחי נטל לעצמו את הכהונה, יפה עשיתם שנתרעמתם עליו, הקב"ה נתן לו, שהמלכות והגדולה שלו, כל מי שעומד על אהרן אחי, לא על הקב"ה הוא חולק, לפיכך כתיב ואהרן מה הוא כי תלינו עליו (במדבר טז יא), בא וראה חסידותו של אהרן הצדיק, (סב) בשעה שהציק משה על אהרן שמן המשחה, נזדעזע אהרן ונבעת, אמר לו למשה אחיו שמא לא הייתי ראוי להמשח בשמן המשחה, ומעלתי ונתחייבתי כרת, שנאמר על בשר אדם לא ייסך (שמות ל לב), לפיכך העיד עליו הקב"ה, הנה מה טוב ומה נעים וגו', כשמן הטוב [על הראש] יורד על הזקן זקן אהרן וגו', כטל חרמון וגו' (תהלים קלג א ב ג), הקיש שמן המשחה לטל חרמון, מה טל חרמון אין בו מעילה, כך שמן המשחה שעל ראש אהרן אין בו מעילה, לפיכך כתיב הנועדים על ה':

[טו] [**ואהרן** מה הוא כי תלינו עליו] (במדבר טז יא). כל הדברים האלו פיים משה לקרח, ואין אתה מוצא שהשיבו דבר, לפי שהיה פיקה ברשעו, אמר אם אני משיבו יודע אני שהוא חכם גדול, עכשיו יקפחני בדבריו ומקלקלני ואני מתרצה לו בעל כרחי, מוטב שלא אזקק לו, כיון שראה משה שאין בו תועלת, פירש הימנו, וישלח משה לקרוא לדתן ולאבירם (שם שם יב), אף הם עמדו ברשען, ולא נזדקקו להשיבו, ויאמרו לא נעלה (שם), פיהן הכשילן לרשעים, וברית כרותה לשפתים, (סג) וירדו להם לשאול, שנאמר וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (שם שם לג), לאחר שירדו חיים שאולה מתו:

[טז] **המעט** כי העליתנו וגו' (שם שם יג). על מה אתה מתרברב עלינו, מה טובה עשית עמנו, הוצאתנו מארץ מצרים (סד) שהיא כגן ה', ובארץ כנען לא הכנסתנו, אלא הרי אנו מתים במדבר, והנגף משתלח בנו בכל יום, העיני האנשים ההם תנקר לא נעלה (שם שם יד):

[יז] **ויחר** למשה מאד (שם שם טו). (סה) מצטער למה, שהאדם דן עם חבירו מתווכח עמו ומשיבו יש שם נחת רוח, ואם אינו משיבו הרי זה צער גדול:

[יח] **ויאמר** אל ה' אל תפן אל מנחתם (שם). אל תקבלם בתשובה, היה צריך למקרא לומר אל תפן אל עבודתם, מהו אל מנחתם, כך אמר לפני הקב"ה, רבש"ע

הערות ותקונים

(נח) ליתן לו זמורה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכן בילקוט בשם התנחומא וגם במדרש במ"ר. אולם בנדפס (אות ו') השמיטו המלה הזאת והגיהו ליתן לו שררה, כן עשה המדפיס מוויניציא, אולם בדפוס הראשון דפוס קאנסטאנטינא ובכ"י ה' של אקספארד כתוב לנכון זמורה כמו לפנינו, ובעבור זה הגיה אחד המגיהים בילקוט ורשם בגלדו „שם שררה", רק שם התנחומא אשר ממנו נובע המאמר כתוב שררה, אולם הילקוט כוון רק אל התנחומא שלפנינו בכ"י, ואין ספק שכן היה במדרש במ"ר אשר הועתק מן התנחומא אשר כעת בדפוס, ובעבור זה הראה במ"כ שכתב „וליתן לו זמורה גרסינן" כי תקן כמו שהוא בילקוט, וזמורה היא אות הירות ושררה, ובשמ"ר פכ"א אות ט' משל לבעל הזמורה: (נט) חזר ועשה אותו סנקליטון, וכ"ה בכ"י רומי. ובכ"י רח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר וגם בכ"י ספרדי סנקליטוקוס, והמלה מורגלת הרבה במדרשים, עיין ערוך ערך סנקלט, והמלה סנקליטון יונית σύγκλητος פי' בית דין (סענאט) ופי' סנקליטוקוס ביוני συγκλητικός יועץ אחד מבית דין (ראטהסהערר), לכן הגי' סנקליטוקוס נכונה, ובילקוט קרח שם נשמטה המלה: (ס) עמדו חבריו כנגדו, בתנחומא הבריות, והוא טעות, אך בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא נאמר לנכון חבריו, ואח"כ נעשית מן חבריו בטעות הבריות. וראיתי בכ"י ה' של אקספארד הגי' עמדו חבורות: (סא) לא כנגד רבו עומד, בתמיה: (סב) בשעה שהציק משה על אהרן שמן המשחה. בנדפס בשעה שהציג משה את אהרן ומשחו בשמן המשחה ויצק על ראשו, אולם בכ"י ה' של אקספארד ובדפוס קאנסטאנטינא כתוב בשעה שהציק משה על אהרן שמן המשחה, והמלות ויצק על ראשו ליתא שם, והמדפיס מן וויניציא תיקן והגיה בגימ"ל, ועיין כל זה בוי"ר פ"ג אות ה', מדרש שו"ט מזמור קל"ג, חזית פסוק נאוו לחייך בתורים, הוריות דף י"ב כריתות ה': (סג) וירדו להם לשאול שנאמר וירדו וגו', בתנחומא הנדפס שמתו כבר וירדו לשאול, ובמדרש במ"ר הגי' נשתנה קצת וצ"ל כמו לפנינו: (סד) שהיא כגן ה', דכתיב כגן ה' כארץ מצרים (בראשית יג י): (סה) מצטער, בנדפס סוף אות ו' נצטער לחדא פי' נצטער מאד, ובמדרש במ"ר נשמט המלה „מצטער". וכוונת הדורש ויחר אין פירושו שכעס אלא שנצטער, וכן מובא ברש"י עה"ת, ויחר למשה מאד נצטער עד למאד

(סו) יודע אני שיש לאלו חלק באותה מנחה שהקריב, (סז) [שנאמר] מלבד עולת התמיד ומנחתה ונסכה (במדבר כח לא), והיתה של כל ישראל קריבה, הואיל ופירשו אילו מבניך, אל תסתכל בחלקם, תניחנו האש ואל תאכלנו:

[יט] (סח) **לא** חמור אחד מהם נשאתי (שם טז טו). מה שהיה דרכי ליטול לא נטלתי, בנוהג שבעולם אדם שהוא עשה בהקדש נוטל שכרו מן ההקדש, בשעה שהייתי יורד ממדין למצרים, היה דרכי ליטול מהם חמור, שבשביל צורכיהם אני יורד ולא נטלתי, וכן שמואל הצדיק אמר הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי (ואת חמור) [וחמור] מי לקחתי (ש"א יב ג), שור שהייתי מקריב לקרבנותיהם, ומבקש רחמים עליהם, וכן למשוה עליהם מלך משלי היה, שנאמר עגלת בקר תקח בידך וגו' (שם טז ב), וכן הוא אומר כי זבח היום לעם בבמה (שם ט יב), ולא נטלתי משלהם, ובשעה שהייתי חוזר ועושה את דיניהם וצורכיהם והולך וסובב עיירות, שנאמר והלך מדי שנה בשנה וגו' (שם ז טז), דרך העולם בעלי דינין הולכין אצל הדיין, ואני הייתי הולך וסובב מעיר לעיר, וממקום למקום, וכן אמר משה לישראל כי יהיה להם דבר בא אלי (שמות יח טז), ואני לא עשיתי כן, אלא אני מטריח והולך אצלם, ולא הרעותי (לאחד) [את אחד] מהם (במדבר טז טו), שלא חייבתי את הזכאי, ולא זכיתי את החייב, כשראה משה שעמדו בגאותם ובמרדיהם, ויאמר משה אל קרח אתה וכל עדתך וגו', וקחו איש מחתתו וגו', ויקחו איש את מחתתו וגו' (שם שם טז יז יח), הלך קרח כל אותה הלילה, והיה מטעה את ישראל, ואומר להם מה אתם סבורים שאני עוסק ליטול הגדולה לעצמי, אני מבקש שתהא הגדולה חוזרת על כולנו, שמשה נטל גדולה לעצמו, וכהונה גדולה נתן לאהרן אחיו לחק עולם, והיה הולך ומפתה כל שבט ושבט כראוי לו, (סט) עד שנשתתפו עמו, מנין שבשעה שנכנסו ובאו עמו, מיד וידבר ה' וגו', הבדלו וגו', ויפלו על פניהם ויאמרו אל אלהי הרוחות לכל בשר וגו' (שם שם כ כא כב), אמרו לפניו רבש"ע, מלך שמרדה עליו מדינה, שעמדו וקיללו את המלך, או שלוהיו עשרה או עשרים מהן, משלח (ע) לגיונותיו, ועושה בה (עא) אנדרולומוסיא, והורג הטובים עם הרעים, לפי שאינו מכיר בהם, מי מרד ומי לא מרד, מי כיבד את המלך ומי קיללו, אבל אתה יודע מחשבותיו של כל אדם, (עב) ומה הלבבות והכליות יועצות, ואתה יודע מי חטא ומי לא חטא, ואתה יודע רוח של כל אחד ואחד, לכך נאמר אל אלהי הרוחות לכל בשר, אמר להם הקב"ה יפה אמרתם, אני מודיע את הדבר מי חטא ומי לא חטא:

[כ] **וידבר** ה' [וגו'] דבר אל העדה לאמר העלו מסביב (שם שם כג כד). (עג) אע"פ ששמע משה מפי הגבורה, לא אמר להם העלו, עד שהלך והתרה בהם, שנאמר ויקם משה וילך וגו' (שם שם כה), להודיע רשעתן, שאע"פ שהלך משה ברגליו אצלם, הרשעים קשים לרצות, מה עשו לא רצו לצאת מאהליהם כנגדו, כיון שראה משה כך, אמר עד כאן היה עלי לעשות:

[כא] [**סורו** נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה] (שם טז כו). (עד) שנו רבותינו ארבעה

הערות ותקונים

לאחד (ויש נוסחאות ברש"י עד לאחת והיא גי' משובשת): (סו) יודע אני שיש לאלו חלק באותה מנחה שהקריבו, וכן מובא ברש"י עה"ת ומדרשו אמר יודע אני שיש להם חלק בתמידי צבור אף חלקם לא יקובל לפניך לרצון תניחהו האש ולא תאכלנו: (סז) שנאמר מלבד עולת התמיד, שעם התמיד היה קרב מנחה ג"כ, ובתנחומא הנדפס הגי' יודע אני שיש לאלו חלק באותה מנחה שישראל מקריבים לפניך בכל יום הואיל ופירשו אלו מבניך אל תסתכל בחלקם כו'. אולם בכ"י ה' של אקספארד הגי' שישראל מקריבים בכל יום מלבד עולת התמיד ומנחתם ונסכה והיתה של כל ישראל קריבה הואיל וכו': (סח) לא חמור אחד מהם נשאתי, ילקוט שם רמז תש"ן ובמ"ר שם אות י', שמ"ר ריש פ"ד, אגדת שמואל פי"ד, ועיין גם ברש"י עה"ת שהביא ג"כ דברי התנחומא: (סט) עד שנשתתפו עמו, כ"ה בנדפס ובמדרש במ"ר ובכ"י ספרדי, הגי' עד שנתפתו לו, ובכ"י ה' של אקספארד עד שנצטרפו: (ע) לגיונותיו, מלה ידועה ברומית legion: (עא) אנדרולומוסיא, מלה יונית ἀνδρολοιμόσοροδος פי' מגפת אנשים: (עב) ומה הלבבות והכליות יועצות, בנדפס ובמדרש במ"ר נוסף „ויצרי בריותיך אתה מבין": (עג) אע"פ ששמע משה, מובא בילקוט סוף רמז תש"ן בשם התנחומא, ומובא במדרש במ"ר שם אות י"ב: (עד) שנו רבותינו, מובא בילקוט קרח רמז תשנ"א בשם התנחומא ומובא גם במדרש במ"ר שם. ובפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת (דף ק"ל ע"ב) ושם איתא אמר ר' יצחק שלשה הן שיקראו

נקראו רשעים, הפושט ידו על חבירו להכותו, (עה) אע"פ שלא הכהו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך (שמות ב יג), הכית לא נאמר אלא למה תכה. (עו) והלוה ואינו משלם, שנאמר לוה רשע ולא ישלם (תהלים לז כא). (עז) [ומי שיש לו עזות פנים ואינו מתבייש מגדול הימנו, שנאמר העז איש רשע בפניו (משלי כא כט)]; ומי שהוא בעל מחלוקת, שנאמר סורו נא מעל אהלי [האנשים] הרשעים (במדבר טז כו), ושניהם היו בדתן ואבירם, עזות פנים, ומחלוקת, מחלוקת באותיותיה נדרשות, (עח) מ' מכה, (עט) ח' חרם, ל' ליקוי, ק' קללה, ת' תועבה. (פ) ויש אומרים תכלית, כלייה מביא לעולם:

[כב] ויעלו מעל משכן קרח (שם שם כז). (פא) כיון שראו כך שנסתלקו ישראל מסביבותיהם, יצאו מחרפין, שנאמר יצאו נצבים (שם), ולהלן ויגש הפלשתי השכם והערב (ש"א יז טז), פתח משה ואמר, בזאת תדעון כי ה' שלחני וגו' (במדבר שם כח), משל למה הדבר דומה, (פב) לשושבין בתו של מלך, שהיו עדותיה בידו, עמד אחד מן המסובין כנגדו, וקילל את השושבין, [ואמר] לא היו בתולין לבתו של מלך, עמד השושבין כנגד המלך ואמר לו (פג) [אם] אין אתה מוצא זה להרגו בפני הכל, אף אני אומר בודאי לא היו בתולים לבתו של מלך, מיד אמר המלך מוטב לי להרוג את זה, שלא יוציא השושבין שם רע על בתי, כך קרח נחלק על משה, ואמר בלבו ומעצמו אמר משה את כל הדברים האלה, (פד) פתח ואמר כי בזאת תדעון כי ה' שלחני אם כמות כל האדם, ואף אני אומר לא ה' שלחני ומלבי אמרתי:

הערות ותקונים

שנקראו רשעים והושב הפושט יד לחבירו, והלוה ואינו משלם, ומי שהוא בעל מחלוקת. ואחר זה מובא שם אמר ר' שמואל בר תנחום כי אמרתי קומי ר' תנחומא אמר לי אף כשהוא מעיז פנים נקרא רשע שנאמר העז איש רשע בפניו (משלי כא כט). ופה לפנינו בתנחומא חושב ארבעה כי כולל גם הוספת ר' שמואל בר תנחום בשם ר' תנחומא: (עה) אע"פ שלא הכהו, בפסיקתא שם אמר ר' זעירא לא סוף דבר שהכהו אלא מכי הגביה ידו להכותו נקרא רשע ויאמר לרשע למה תכה רעך, הכית לא נאמר אלא למה תכה בעי ממחיניה ועד כדון לא מחיתיה, ובמדרש שמ"ר פ"א סוף אות כ"ט ובתנחומא הנדפס שם אות י' ויאמר לרשע למה תכה רעך הכית לא נאמר אלא למה תכה מכאן שמשעה שאדם מרים ידו להכות חבירו אע"פ שלא הכהו נקרא רשע. וכ"ה בגמרא סנהדרין דף נ"ח ע"ב, ולזה המאמר כוון רש"י שמות ב' י"ג: (עו) והלוה ואינו משלם, עיין משנה אבות פ"ב מ"ט: (עז) ומי שיש לו עזות פנים, נשמט בכ"י מן ומי עד ומי השני, ונמצא נכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר ובילקוט: (עח) מ' מכה, וכ"ה במדרש במ"ר, ובנדפס בדפוסים אחרונים מ' מרה, אולם בכ"י ה' של אקספארד ובכל הדפוסים הראשונים הגי' כמו לפנינו: (עט) ח' חרם, וכ"ה בילקוט, אבל בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובכ"י ספרדי ובנדפס ובמדרש במ"ר הגי' ח' חרון: (פ) ויש אומרים תכלית, ר"ל לדעת יש אומרים דרש התי"ו של מחלוקת, וזה שסיים כלייה מביא לעולם, היינו תכלית לשון כלייה. ובכ"י רומי תכלית קללה מביא לעולם: (פא) כיון שראו כך, מובא בילקוט רמז תשנ"ב בשם התנחומא ומובא גם במדרש במ"ר שם: (פב) לשושבין, מלה מורגלת בדברי רז"ל רע דוד מתורגם שושביני דדוד, עיין רשב"ם ב"ב קמ"ד, והרמב"ם פ"ז מהל' שלוחין כתב וז"ל המעות שמשלחין נקרא שושבינות ואותם ששלחו נקראו שושבינים: (פג) אם אין אתה מוצא זה להורגו בפני הכל אף אני אומר וכו', כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס אות ח'. אולם במדרש במ"ר הנובע מן התנחומא נמצא כאן הוספה עמד השושבן כנגד המלך ואמר לו אם אין אתה תובע בנפקין שלך, ואין אתה מוצא את זה והורגו [צ"ל להורגו] בפני הכל אף אני אומר כו'. המלות „אם אין אתה תובע בנפקין שלך" הוסיף המסדר מן הילמדנו, כמו שתראה בערוך ערך נפק ג', בילמדנו ברים ויקח קרח משל לשושבינה של בת מלך שביקש בניפקין אמר אם אינך תובע בניפקין שלי אף אני אומר שלא מצאתי לבתך בתולים. והוא המאמר שהוסיף, והמסדר הזה מהמדרש במ"ר הוסיף זה כמו שמצא בכ"י רומי אשר שם נוסף בראש פ' קרח מאמר גדול מן הילמדנו, עיין להלן בהוספה אות א'. ויפה כתב המוספי אות ב' שרשית הוא ברומי beneficium תועלת הן בממון הן בכבוד (וואהלטהאט, גטפעלליגקייט): (פד) פתח ואמר כי בזאת תדעון כו', כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס סוף אות ח'. אולם במדרש במ"ר פי"ח אות י"ב גירסא אחרת, וכך איתא שם, פתח משה ואמר לפני הקב"ה אם מתים אלו על מטותם כדרך שבני אדם מתים והרופאין עולין והן מבקרין אותם כדרך שכל החולים מתבקרין, אף אני כופר ואומר לא ה' שלחני ומלבי אמרתי. ומן המאמר הזה שהבאתי הגי' נשתנית במדרש במ"ר כי עד כאן הועתק מלה במלה כלשון התנחומא הנדפס. ואחר המאמר הזה מתחיל במדרש במ"ר זה אחד מג' נביאים שאמרו בלשון הזה וכו' עד סוף אות י"ב וכל אות י"ג י"ד ט"ו ט"ז י"ז י"ח נוסף עד התחלת אות י"ט המתחיל ויהי ככלותו לדבר את כל הדברים האלה ללמדך וכו' שהוא מן התנחומא והוסיף כל זה ע"פ כ"י רומי, כי שם נמצא בהתחלת פ' קרח הוספה מן הילמדנו, עיין להלן בהוספה אות א', וכן ראיתי כי נמצא הכל כמו שהוסיף בעל

[כג] (פה) ויהי ככלותו לדבר [וגו'] ותבקע האדמה אשר תחתיהם (במדבר טז לא) . שמכל מקום שהוא רוצה הוא מצמיח את הפורענות: וירדו הם וכל אשר להם וגו' (שם שם לג) . (פו) יש אומרים חיים נידונין עד עכשיו: ותכס עליהם הארץ (שם), הם אבדו (פז) אבל לא סררותם, (פח) אבל נעשו תחתיהם שרים אחרים: (פט) וכל ישראל אשר סביבותיהם נסו לקולם (שם שם לד), שהיו צווחין למשה משה רבינו הצילנו: ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש מקריבי הקטורת (שם שם לה), אלו היו נבלעים, (צ) ואלו היו נשרפים, וקרח עומד בין השרופים, שאמר משה, ואתה ואהרן איש מחתתו (שם שם יז), וקרח לקח יותר מן כולם, (צא) שנשרף ונבלע, ולמה נעשה בו שני דינים, שאילו נשרף ולא נבלע, היו הבלועים מתרעמים ואומרים שלא הביא עלינו את כל הפורענות אלא קרח, והרי הן בלועין והוא ניצול, ואילו היה נבלע ולא נשרף, היו השרופין מתרעמין ואומרים שלא הביא עלינו את כל הפורענות הזו אלא קרח, והרי הן שרופין והוא ניצול, לפיכך נידון בשתי מיתות, ליהטו האש תחלה לעין כל השרופים, שבידו היה המחתה, ובה הקטורת, וקיפלתו האש (צב) כדור, והאש מגלגלת בו, עד שהביאתו לפי הארץ לבין הבלועים, שנאמר ותפתח הארץ את פיה (שם שם לב):

[כד] (צג) ואון בן פלת (שם שם א). למה נקרא שמו און, שלן באנינות כל ימיו. בן פלת, בן שנעשו לו פלאות, אמר רב און בן פלת אשתו הצילתו, ואמרה ליה מה לך בהדין פלוגתא, אי אהרן כהנא רבא, אנת תלמידא, (צד) [אי קרח כהנא רבא את תלמידא], (צה) אמר לה ידענא דכולה כנישתא קדישא, דכתיב כי כל העדה כולם קדושים (שם שם ג), מה עבדא אשקיתיה חמרא ארויתיה (צו) ואגניתיה בערסיה, והוה יתבא היא (צז) אבבא [דביתא], (צח) וסתריה למזייה, כל מאן דאתי בשביל און בעלה חזיה והדר, אדהכי והכי נבלעו, היינו דכתיב חכמות נשים בנתה ביתה (משלי יד א), (צט) זו אשתו של און, ואולת בידיה תהרסנה (שם), זו אשתו של קרח:

[כה] (ק) ויקומו לפני משה ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים (קא) נשיאי עדה קריאי מועד (במדבר טז ב), שיודעים לעבר שנים ולקבוע חדשים, אנשי שם (שם), שהיה להם שם בכל [העולם]: וישמע משה (שם שם ד). (קב) מה שמועה שמע,

הערות ותקונים

מדרש במ"ר בקובץ כ"י החמישי של אקספארד במקומו כאן: (פה) ויהי ככלותו לדבר, מובא בילקוט רמז תשנ"ב בשם התנחומא ומובא במדרש במ"ר פי"ח אות י"ט: (פו) יש אומרים חיים נדונין עד עכשיו, וכ"ה בנדפס אות ט', ובמדרש במ"ר שם חיים וקיימים עד עכשיו צ"ל ונדונים עד עכשיו: (פז) אבל לא סררותם, פי' שררותם, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, וכן בנדפס, ובמדרש במ"ר ולא פחדותן צ"ל סררותן: (פח) אבל נעשו תחתיהם שרים אחרים, וכ"ה בילקוט שם, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובנדפס וגם במדרש במ"ר הגי' אבל נעשו תחתיהם שרי אלפים ושרי מאות: (פט) וכל ישראל, מובא בילקוט שם בשם התנחומא: (צ) ואלו היו נשרפים, זה נשמט בילקוט שם, וכן נשמטו המלות וקרח עומד בין השרופים שאמר משה ואתה ואהרן איש מחתתו: (צא) שנשרף ונבלע, עיין סנהדרין דף ק"י, וספרי פיסקא קט"ז, ומה שאמרו שם במתניתא תנא קרח מן הבלועים ומן השרופים כוונו למאמר שלפנינו: (צב) כדור, כ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ובמדרש במ"ר ובנדפס ככדור: (צג) ואון בן פלת, למה נקרא כו', במ"ר שם אות כ', ושם הגי' שכל ימיו באנינות, וכ"ה בנדפס אות י', ובגמרא בבלי סנהדרין דף ק"ט סע"ב ואון שישב באנינות וע"ש כל הענין, ולדעתי נוסף כל המאמר הזה סוף קרח מן הגמרא הבבלית אל התנחומא מאת מעתיק אחד. ובנדפס נוסף עוד מאמר אחד מגמרא שם, (עיין הערה ק"ה קי"ד), וכל המאמר הנוסף מגמרא נמצא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובכ"י ה' של אקספארד: (צד) אי קרח כהנא רבא, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר: (צה) אמר לה ידענא דכול' כנישתא קדישא, וכ"ה בכ"י רח"ס, אולם בכ"י רומי גי' אחרת, אמר לה ומאי אעביד כבר אישתבע בהדייהו והואי בעצתם, אמרה ליה ידעת דכול' כנישתא קדישא, וכן יש לתקן לפנינו, וכן משמע בהדיא בגמרא סנהדרין שם אמר לה מאי אעביד הואי בעצה ואשתבעי לי בהדייהו, אמרה ליה ידענא דכולה כנישתא קדישתא נינהו: (צו) ואגניתיה בערסיה, לשון שכיבה, תרגם ישכב יגני: (צז) אבבא, פי' שער הבית, ובכ"י רומי ורח"ס ובנדפס כתוב אבבא דביתא, וכן תקנתי בפנים, ובמדרש במ"ר שם נשתבש הלשון ע"י מגיה שוגה והגיה והוה יתבא אבבא היא וברתה, כי טעה בכוונת מלת דביתא, ואולי היא הגהת בעל מ"כ שכתב היא וברתה גרסינן: (צח) וסתרה למזייה, פי' מזייה שערה: (צט) זו אשתו של און, סנהדרין שם ק"י ע"א: (ק) ויקומו לפני משה, זה מובא ג"כ בסנהדרין שם: (קא) נשיאי עדה, בכ"י רומי וכן בגמרא סנהדרין שם נוסף מיוחדים שבעדה, וזה מוסב על נשיאי עדה, לכן יש לתקן בגמ' שם ולהוסיף „נשיאי עדה": (קב) מה שמועה שמע שחשדוהו מאשת איש, בגמרא סנהדרין שם. ובתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר שם מובא זה בשם

כ'

שחשדוהו מאשת איש, שנאמר ויקנאו למשה במחנה (תהלים קו טז), (קג) אמר רב שמואל בר יצחק אמר רב מלמד שכל אחד ואחד (קד) קינא לאשתו ממשה:

[כו] (קה) **דרש** רבא [מה דכתיב] שמש (ו)ירח עמד זבולה (חבקוק ג יא), מלמד שעלו שמש וירח לזבול, ואמרו לפניו רבש"ע אם אתה עושה דין לבן עמרם נצא, ואם לאו לא נצא, עד שזרק בהם חצים, אמר להם לכבודי לא מחיתם, לכבוד בשר ודם מחיתם, (קו) והאידנא עד דמחו להו לא נפקי:

[כז] (קז) **דרש** רבא מאי דכתיב ואם בריאה יברא ה' (במדבר טז ל), למאי אילימא למיברייה ממש, והכתיב ואין כל חדש תחת השמש (קהלת א ט), אלא לקרובי פיתחא, ובני קרח לא מתו (במדבר כו יא), תנא משום רבינו מקום נתבצר להם בגיהנם וישבו עליו [ואמרו שירה], אמר רבה בר בר חנה זימנא חדא הוה קאזילנא באורחא ואמר לי ההוא (קח) טייעא תא אחוי לך בלועי דקרח, אזלי וחזאי תרי (קט) ביזעי דקא נפקי (קי) קיטרא מינייהו, שקלי (קיא) גבבא דעמרא (קיב) ואמשייה במיא, ואותבה בריש רומחא (קיג) ואיחרך, ואמר לי אצית מאי שמעת, שמעי דהוו קא אמרי משה ותורתו אמת (קיד) והן בדאין, (קטו) ולעתיד לבא הקב"ה עתיד להוציאם, (קטז) ועליהם אמרה חנה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל (ש"א ב ו):

חסלת פרשת קרח

הוספה לפרשת קרח מתוך כתב יד רומי.

[א] (א) **ויקח** קרח בן יצהר בן קהת בן לוי וגו' (במדבר טז א). ילמדנו רבינו מהו להציל

הערות ותקונים

ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן, וכ"ה בכ"י ספרדי, והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ד בשם התנחומא, וגם שם הוא כמו לפנינו: (קג) אמר ר' שמואל בר יצחק אמר רב, סנהדרין שם ומ"ק דף י"ח ע"ב, ובגמרא שם ליתא למלות „אמר רב". ובנדפס אות י' הגי' אמר ר' חייא בר אבא אמר רב, אולם במדרש במ"ר שם הגי' כמו לפנינו, וגם בכ"י החמישי של אקספארד הגי' אמר ר' שמואל, והמלות בר יצחק חסרים, ובילקוט שם חסרים המלות אמר ר' שמואל ומתחיל אמר ר' יצחק: (קד) קינא לאשתו, פירש"י אל תסתרי עם משה, קנוי היינו התראה: (קה) דרש רבא, סנהדרין שם, וע"ש בפרש"י. ולפני זה נמצא בנדפס אות י' וכן בכ"י ספרדי וכן גם במדרש במ"ר מאמר אחד מן גמרא סנהדרין שם, ויקם משה וילך אל דתן ואבירם אמר רשב"ל מכאן שאין מחזיקין במחלוקת, ובנדפס שם רב אסי אמר ובגמרא רב אשי אמר, והמאמר מר' יוסי השמיט שם בעל התנחומא הנדפס ומתחיל מן אמר רב חסדא: (קו) והאידנא עד דמחו להו, עיין ברש"י בגמרא שם: (קז) דרש רבא מאי דכתיב, סנהדרין שם: (קח) טייעא, סוחר ערבי: (קט) ביזעי, פי' בקעים, והיה יוצא עשן מהם: (קי) קיטרא, פי' עשן: (קיא) גבבא, פי' גיזת צמר: (קיב) ואמשייה, פי' שרה אותה במים: (קיג) ואיחרך, בגמרא שם ואחלפיה התם איחרך. ובמדרש במ"ר ועיילה להתם ואיחרך ונפל, פי' הושיטה לשם למקום שיצא ממנו אותו עשן ונחרך מן החום שיצא משם. ובנדפס ואותביה יתיה בריש רומחא ואיהרוך ונפל. בכ"י ה' של אקספארד ואותביה יתיה בריש עומרא עייליה זימנא חדא ואיחרוך ונפל: (קיד) והן בדאין, בגמרא שם ובנדפס בכ"י ספרדי ובמדרש במ"ר נוסף „א"ל כל תלתין יומין מהדרא להו גיהנם כבשר בתוך קלחת ואמרי הכי משה ותורתו אמת והם בדאין: (קטו) ולעתיד לבוא. הסיום הזה ליתא בגמרא שם, ומובא במדרש שמואל פ"ה: (קטז) ועליהם אמרה חנה ה' ממית ומחיה, עיין להלן בהוספה ובהערה כ"ה. אחר זה נמצא בנדפס אות י"ב גם במדרש במ"ר אות כ"א מאמר אחד ומתחיל מנצפ"ך האותיות כפולות, והוא נוסף. והמדפיס ממאנטובה כתב מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו כתובי יד והנה ראיה שאינו מהמחבר ז"ל עכ"ל, ור"ל מבעל מסדר התנחומא, ובאמת לא נמצא בכ"י ה' של אקספארד (שהוא קובץ שוה עם התנחומא אשר כעת בדפוס) והתוספה נמצאת בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, ואחר כלות המאמר הזה הנוסף (בנדפס סוף אות י"ב ובמדרש במ"ר סוף אות כ"א) נמצא במדרש במ"ר שם (אות כב) מאמר אחד המתחיל יתברך שמו של מלך מלכי המלכים, והוא לפנינו בכ"י ובנדפס בריש חוקת, והמעתיק מן המדרש במ"ר החבירו אל סוף פ' קרח, ובאמת שייך לסדר חוקת, שזה כעין הקדמה למה שכתוב בפסוק ו' ולקח הכהן עץ ארז ואזוב ושני תולעת שע"י דברים קטנים כאלו עושה הקב"ה דברים גדולים, ובמדרש שמ"ר ריש פי"ט נמצא שנדרש וכל המדרש כמו שכתוב בוי"ר וזאת חוקת התורה. מה שציין וי"ר הוא ריש פכ"ב, ומה שציין וזאת חוקת התורה הוא המאמר בסוף קרח (אות כב) השייך לפ' חוקת כמו שהוא נכון בכ"י שלפנינו ובנדפס. ואחר כלות המאמר מאות כ"ב (השייך לפ' חוקת) נמצא במדרש שם (אות כב) המתחיל ומטה אהרן יש אומרים הוא המטה שהיה ביד יהודה כו' וזה נמצא גם בכ"י ה' של אקספארד בסוף פ' קרח (סוף אות כ"ז, ובמדרש במ"ר סוף אות כ'):

(א) **ויקח** קרח, כל ההוספה מתחלתה ועד סופה הוספתי מתוך כ"י רומי וליתא בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי

ההוספה

כתבי הקדש בשבת, (ב) כך שנו רבותינו, כל כתבי קודש מצילין אותן מפני הדליקה בשבת, בין שקורין בהן, ובין שאין קורין בהן, אבל (ג) ספרי מינין אין מצילין אותן בשבת מפני הדליקה, (ד) ר' יוסי הגלילי אומר אם מוציא אני ספרי מינין, (ה) אני קורט אזכרותיהן ושורף את השאר, (ו) א"ל ר' טרפון אקפח את בני שאם יפלו ספרי מינין לתוך ידי, שאני שורפן עם אזכרותיהן, ואם יהא אחד רודף אחרי, שאני בורח לבית עובדי ע"ז, ואיני בורח לבית המינין, שעובדי ע"ז אינן מכירין את הקב"ה וכופרין בו, (ז) [והללו מכירין וכופרין בו], (ח) ועליהם אמר דוד הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט וגו' (תהלים קלט כא), מי גרם לקרח לאבד מן העולם, אינו אלא שפירש למינות, וחלק על משה ועל אהרן, מנין ממה שקראו בענין ויקח קרח וגו':

[ב] **ויקח** קרח. (ט) זש"ה אח נפשע מקרית עוז ומדנים כבריח ארמון (משלי יח יט), מדבר בקרח, אח נפשע מקרית עוז, זה קרח שפשע בתורה שהיא קרית עוזו של הקב"ה, שנאמר ה' עוז לעמו יתן (תהלים כט יא), ועשה מריבה עם משה, שנאמר ומדנים כבריח ארמון, מהו כבריח, (י) שהעלה הארץ בריחיה בעדו, ומי גרם לו לבוא לכל הקלון הזה, אלא שחלק על משה ואהרן, ומה היה אומר, ראו מה בן עמרם עושה,

---

הערות ותקונים

ההוספה הזו נמצאת בריש פ' קרח, ואני הוספתי כל ההוספה בסוף הפרשה. ובכ"י רה"ש מתחיל כמו בכ"י שלפנינו וכמו שהוא גם בנדפס ובמדרש במ"ר ריש קרח שמתחיל מן ויקח קרח זש"ה אח נפשע וגו' זה קרח שחלק כנגד משה. וברור שכל ההוספה הזאת הוסיף המעתיק בכ"י רומי מתוך הילמדנו הנאבד. ועד לזה כי מה שהביא הערוך מהילמדנו בערך ארגמים נמצא בההוספה (עיין הערה י"א) וכן מה שהביא בערך נפק נמצא ג"כ בהוספה (עיין הערה י"ב), וכן תראה בילקוט קרח רמז תשנ"ב ד"ה ותפתח הארץ את פיה ר' יהודה אומר כו' הביא זה בשם הילמדנו ונמצא בהוספה, וגם מה שהביא הילקוט במאמר שלפניו לא ה' שלחני זה אחד מג' בני אדם נביאים שאמרו בלשון הזה כו' הוא מהילמדנו וחסר הציון ילמדנו שם ונמצא בהוספה, כי במאמר שלפניו ציין תנחומא וזה לא נמצא בתנחומא שלפנינו רק מן הילמדנו נעתק ונלקח לשם ונמצא בהוספה. גם תשוב תראה כי בעל מסדר ממדרש במ"ר בפי"ח אות י"ב העתיק כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו גם בנדפס, אולם אחר הסיום משל למה"ד לשושבין וכו' וכך קרח נחלק על משה ואמר מלבו ומעצמו אמר משה כל הדברים הללו. מתחיל במדרש במ"ר פתח משה ואמר לפני הקב"ה אם מתים אלו על מטותם כדרך שבני אדם מתים והרופאים עולין וכו' זה אחד מג' דברים עד סוף אות י"ב וכל אות י"ג המתחיל ותפתח הארץ את פיה אמר ר' יהודה באותה שעה נפתחו לארץ פיפיות הרבה, עד סופו הוא מהילמדנו אשר לקח המעתיק מהקובץ של כ"י רומי והוסיף באמצע המאמר מתנחומא, (עיין לעיל הערה פ"ד ובהוספה הערה י"ג) גם בתוך המשל באות י"ב הוסיף והביא כלשון הילמדנו הנמצא בהוספה הזאת אם אין אתה תובע בנפקין שלך. עיין לעיל הערה פ"ג. גם אות י"ד הוסיף מן הילמדנו כי בהתחלת פ' קרח הביא הדרש על זה הכתוב ובכאן באות י"ד החל עוד הפעם לדרוש על הפסוק אח נפשע באופן אחר כי זה הוסיף מן הילמדנו ונמצא בהוספה שהוספתי שם בראש המאמר ולקוח מהילמדנו (עיין שם הערה ט'): (ב) כך שנו רבותינו, משנה שבת קט"ו ע"א: (ג) ספרי מינין אין מצילין, תוספתא שבת פי"ד, גמ' שבת קט"ז ע"א, הגליונים וספרי ע"ז אין מצילין אותן מפני הדליקה: (ד) ר' יוסי הגלילי אומר, בתוספתא שם ר' יוסי הגלילי אומר בחול קודר את האזכרותיהן וגונזן ושורף את השאר, וכ"ה בגמרא שם, ומלת „הגלילי" נשמט: (ה) אני קורט אזכרותיהן, בתוספתא שם ובגמרא בבלי שם הגי' קודר, ופי' רש"י קודר חותך חתיכות הקלף מקום השם. אולם יש להקן קודר שענינו נקיבה וחתיכה (דורכבאהרען, דורכלעכערן) עיין ערוך השלם ערך אזכיר שהעיר בלשון ערבי וסורי כך ענינו התוך (אבשניידען). ומזה תראה בערוך ערך קדר הביא איזה מאמרים אשר מלת קדר בתוכם וסיים וכן נמי קודר כל אזכרות שבו: (ו) א"ל ר' טרפון, בתוספתא שם אמר רבי טרפון אקפח את בני שאם יבואו לידי, שאשרפם ואת האזכרות שבהן, שאפילו הרודף רודף אחרי, נכנסתי לבית ע"ז ולא נכנסתי לבתיהן, שעובדי ע"ז אין מכירין אותו וכופרין בו, והללו מכירין וכופרין בו, ועיין בגמרא שם בקצת שנויים: (ז) והללו מכירין וכופרין בו, הוספתי כמו שהוא שם בתוספתא ובגמרא: (ח) ועליהם אמר דוד, ראה בתוספתא ובגמרא שם שנשמט פה מאמר אחד מן ועליהן אמר הכתוב עד ועליהן אמר הכתוב: (ט) זש"ה אח נפשע, בתנחומא ריש קרח בכ"י ובנדפס גם במדרש במ"ר נמצא ג"כ שמתחיל הדורש זש"ה את נפשע ע"ש. ובמדרש במ"ר העתיק בהתחלת קרח כמו שהוא בתנחומא, ואח"כ באות י"ד החל עוד הפעם אח נפשע מקרית עוז באופן אחר, והעתיק רק התחלת המאמר, והוא לקוח מהילמדנו מהמאמר שלפנינו בהוספה, וכן הרגיש בזה הרב מהרז"ו בפירושו וכתב על אות י"ד לעיל בראש הפרשה באופן אחר, וכאן העתיק ממקום אחר עכ"ל. וכוון להאמת, כי זה העתיק מן הילמדנו והנמצא בהוספה שלפנינו. והאמת יורה דרכו כי מצאתי ראיתי בילקוט משלי רמז תתקנ"ז שהביא זה בשם הילמדנו: (י) שהעלה הארץ בריחיה בעדו, הוא לשון הכתוב לקצבי הרים ירדתי

הארץ

נתן את הכהונה לאחיו אהרן, ונטל את המלכות לעצמו, (יא) ועשה אותו (כתף) אורגמים, שנאמר כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו (במדבר ז ט), שהיה טוען בארון, התחיל הולק עליהם ואומר לא משה נביא, ולא אהרן כהן גדול, ולא תורה ניתנה מן השמים, כיון ששמע משה כך, התחיל הולך לו אצל הקב"ה, א"ל אוותר על בזיוני, ועל בזיונו של אהרן, ועל בזיונה של התורה אני תובע, שנאמר בזאת תדעון כי ה' שלחני וגו' (שם טז כח), ואין זאת אלא תורה, שנאמר וזאת התורה אשר שם משה וגו' (דברים ד מד), משל לשושבינה של בת המלך, שביקש בני פיקון [צ"ל בניפיקון] מן המלך, אמר למלך (יב) אם אינך תובע בני פיקון [צ"ל בניפיקון] שלי, אף אני אומר שלא היה לבתך בתולים, (יג) כך אמר משה לפני הקב"ה, אם מתים הם על מטותם, כדרך שכל בני אדם מתים, והרופאים עולים ומבקרים אותם, כדרך שכל החולים מתבקרים, (יד) אף אני כופר ואומר ודאי אין תורה ניתנה מן השמים, שנאמר אם כמות כל האדם ימותון אלה וגו' (במדבר טז כט):

[ג] (טו) זהן אחד מג' נביאים שאמרו בלשון הזה, אליהו ומיכה ומשה, ואליהו מהו אמר, ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי אתה אלהים בישראל ואני עבדך ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה ענני ה' ענני וידעו העם הזה כי אתה ה' האלהים (מ"א יח לו לז), (טז) ואם אין אתה עונה אותי, אני אומר ואתה הסבות את לבם אחורנית (שם), וכן מיכה מהו אומר לאחאב, אם שוב תשוב בשלום (שם כב כח), אף אני אומר לא דבר ה' בי (שם שם), ומשה אף הוא אומר אם כמות כל האדם וגו', אף אני אומר לא ה' שלחני, א"ל הקב"ה משה מה אתה מבקש, א"ל משה רבש"ע אם בריאה יברא ה' וגו' (במדבר טז ל), אם בראת פה לארץ מתחלת ברייתו של עולם הרי יפה, ואם לאו יברא ה' עכשיו פה, א"ל הקב"ה וכך אמרת ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור (איוב כב כח):

[ד] (יז) ותפתח הארץ את פיה ותבלע וגו' (במדבר טז לב). ר' יהודה אומר באותה שעה נפתחה לארץ פיות הרבה, (יח) שנאמר בקרב כל (הארץ) [ישראל] (דברים יא ו), א"ל ר' נהמיה והרי כתיב ותפתח הארץ את פיה ותאכל אותם וגו', א"ל והיאך את מקיים בקרב כל (הארץ) [ישראל], אלא שנעשית הארץ כמשפך, וכל איכן שהיה אחד מהן עומד ממנו היה מתגלגל ובא ויורד עמו, נמצאת מקיים בקרב כל (הארץ) [ישראל], נמצאת מקיים ותפתח הארץ את פיה, ומהו ואת כל היקום אשר

הערות ותקונים

הארץ בריחיה בעדי לעולם (יונה ב ז): (יא) ועשה אותו כתף אורגמים, מלת „כתף" הסגרתי, כי היא הוספת מעתיק אחד לפרש מלת אורגמים. והמאמר הזה מובא בערוך ערך ארגמים בשם הילמדנו וז"ל, בילמדנו בריש ויקח קרח משה נטל לעצמו את המלכות ועשה אותו ארגמים (פי') כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו פי' כתף, שהיה טוען את הארון, עכ"ל. המלה „פי'" הסגרתי כי מיותר הוא, כי כן מפורש בילמדנו לפנינו וצ"ל „שנאמר" ומהוראת המלה כתב המוספי בל"י ἐργάτης פועל ובעל מלאכה (ארבייטער): (יב) אם אינך תובע בני פיקון, תקנתי בפנים וחברתיה למלה אחת בניפיקון, והוא המאמר שהביא הערוך בערך נפק בשם הילמדנו וז"ל, בילמדנו בריש ויקח קרח משל לשושבינה של בת מלך שביקש בניפקין אמר אם אינך תובע בניפקין שלי אף אני אומר שלא מצאתי לבתך בתולים. רק הערוך הגיה המלה באות נ' כאילו הבי"ת שמושית שלא כמשפט, ובאמת מן השם היא כי בל"י βενεφίκον ובל"ר beneficum פי' משכורת (גונסטבעצייגונג), ועיין לעיל בגוף התנחומא הערה פ"ג: (יג) כך אמר משה לפני הקב"ה, מכאן העתיק בעל מסדר מדרש במ"ר פי"ח אות י"ב, עיין לעיל הערה א': (יד) אף אני כופר ואומר, במדרש במ"ר שם השמיט הסיום והעתיק אף אני כופר ואומר לא ה' שלחני ומלבי אמרתי. ובכ"י רומי שם גרסא בלדו „אין זאת כי אם משל ומליצה בעלמא חלילה למשה ולאליהו ולמיכה לומר כן, אלא ידעו על הבירור ברוה"ק שיעשו הנסים והבטיחו את ישראל בזה": (טו) זה אחד מג' נביאים, במ"ר שם ומובא בילקוט קרח רמז תשנ"ב וחסר הציון ילמדנו, וכן נשנה בירושלמי סנהדרין פ"ו ה"א (דף כ"ח ע"א) אמר ר' שמעון בן לקיש ג' כפרו בנביאתן כו': (טז) ואם אין אתה עונה אותי אני אומר ואתה הסבות, וכ"ה בירושלמי שם ובמדרש במ"ר, אולם בילקוט גורס ואם אין אתה עונה אני אומר לא ה' אלהים שלחני, וזה גי' משובשת: (יז) ותפתח הארץ את פיה, ר' יהודה אומר, במ"ר שם אות י"ג ומובא בילקוט קרח רמז תשנ"ב בשם הילמדנו: (יח) שנאמר בקרב כל הארץ, וכן מובא בילקוט שם וכן במדרש במ"ר, ותיקן גם שם הרד"ל והרש"ש של"ל

בקרב

ברגליהם (דברים יא ו), (יט) זה הממון שהוא מעמיד את הרגלים: רבותינו אומרים (כ) אפי' היה להם כלים ביד הכובס, היו מתגלגלים ובאים ונבלעין עמהם. (כא) אמר ר' שמואל בר נחמני אפי' מחט (כב) שהיה שאולה ביד ישראל מידם, אף היא היתה נבלעת עמהם, שנאמר וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (במדבר טז לג), (כג) כיון שהיו נבלעים היו מצווחים ואומרים משה מלך ונביא ואהרן כהן גדול, ותורה ניתנה מן השמים, והיה קולן הולך בכל מחנה ישראל, שנאמר וכל ישראל אשר סביבותיהם נסו לקולם וגו' (שם שם לד), כל כך למה לפי שחלק על הקב"ה, (כד) ואעפ"כ לעתיד לבוא הן עתידים לעלות, ר' יהודה בן בתירא שונה שיש להם חלק לעולם הבא, מה כתיב בהו ויאבדו מתוך הקהל (שם שם לג), ונאמר בדוד תעיתי כשה אובד בקש עבדך כי מצותיך לא שכחתי (תהלים קיט קעו), מה אבידה שכתב בדוד היא עתידה להתבקש, אף אבידה זו עתידה להתבקש, (כה) וכן אתה מוצא שחנה מתפללה עליהן בתפלה, שנאמר ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל (ש"א ב ו):

[ה] ד"א ויקח קרח וגו'. (כו) זש"ה אח נפשע מקרית עוז ומדנים כבריח ארמון (משלי יח יט), אח נפשע מקרית עוז, אמר ר' אהא זה קרח שהיה מסובלי הארון, שנאמר ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו (במדבר ז ט), והוא היה גדול מכל השבט ופשע אף בארון, שנאמר אח נפשע מקרית עוז, ואין עוז אלא ארון, שנאמר ויתן לשבי עוזו וגו' (תהלים עח סא):

חסלת הוספה לפרשת קרח

פרשת חקת

[א] זאת חקת התורה (במדבר יט ב). (א) יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, שברא את עולמו בחכמה ובתבונה, ולנפלאותיו אין חקר, ולגדולתו אין מספר, וכונס כנד מי הים, ונותן באוצרות תהומות (תהלים לג ז), ומהו כונס כנד מי הים, (ב) בשעה שברא הקב"ה את העולם, אמר לו לשר של ים, פתח פיך ובלע כל מימי

הערות ותקונים

בקרב כל ישראל: (יט) זה הממון, עיין ב"ר פנ"ב אות ב' וסנהדרין ק"י ע"ב: (כ) אפילו היה להם כלים ביד הכובס, הרד"ל כתב אפשר דרש אשר ברגליהם כמו עין רוגל שתרגומו עין דקצרא: (כא) אמר ר' שמואל בר נחמני אפי' מחט, זה מובא גם בירושלמי סנהדרין פ"י ה"א, ושם הגי' אמר ר' יוסי בר חנינה אפי' מחט שהיתה שאולה ביד ישראל מידם אף היא נבלעה עמה דכתיב וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה: (כב) שהיתה שאולה, כתב הרד"ל דרש חיים שאולה כמו שאולה: (כג) כיון שהיו נבלעים, עד כל כך למה נשמט במדרש במ"ר שם: (כד) ואעפ"כ לעתיד לבא הן עתידים לעלות, עיין אבות דר' נתן פל"ו וסנהדרין דף ק"ח ע"א: (כה) וכן אתה מוצא שחנה מתפללת עליהם בתפלה ה' ממית ומחיה וגו', בירושלמי שם ומי נתפלל עליהם ר' שמואל בר נחמן אמר משה נתפלל עליהם יחי ראובן ואל ימות, ר' יהושע בן לוי אמר חנה נתפללה עליהן, היא דעתיה דר' יהושע בן לוי דאמר ר' יהושע בן לוי בשם ר' יוסי כך היתה דעתו של קרח שוקעת ויורדת עד שעמדה חנה ונתפללה עליהם ואמרה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל. ועיין ב"ר פכ"ח ושמואל רבתי פ"ה: (כו) זש"ה אח נפשע מקרית עז, זה לא העתיק בעל מדרש במ"ר, רק באות י"ד הביא מאמר אחד שהוא בהוספה אות ב', עיין לעיל בהערה ט' להוספה:

(א) יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, כן מתחיל גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובכ"י ה' מאקספארד ובכ"י ספרדי. וגם בעל מדרש במ"ר העתיק המאמר הזה (כל אות א) רק המדפיסים הניגוהו בסוף פ' קרח (אות כ"ג), ובאמת אין שייכות להמאמר הזה לפ' קרח, רק תוכן ענינו מתאים יותר לפ' חוקת, וכל ההתחלה היא כעין הקדמה למ"ש בפ' ו' ולקח הכהן עץ ארז ואזוב ושני תולעת, שע"י דברים קטנים כאלו עושה הקב"ה דברים גדולים, ומזה תראה שבמ"ר ריש פ"י שנדרש שם „וכל המדרש כמו שכתוב בוי"ר ובזאת חוקת התורה". היינו בוי"ר פכ"ב וכאן ברים חוקת. והכוונה להמאמר הזה מאות כ"ב עיין הערה י"ב. ולדעתי היה חסר בכ"י של התנחומא התחלת פרשת חוקת, והוסיף המעתיק מהתנחומא אשר כעת בדפוס, ובעבור זה נמצא לפנינו גם ההוספה מן השאילתות המתחיל שאלתא דמחייבים כו' (אות ב'), ועיין להלן הערה כ"ח: (ב) בשעה שברא הקב"ה את העולם, בגמרא ב"ב דף ע"ד ע"ב מובא זה

בראשית, אמר לפניו רבש"ע דיי שאעמוד בתוך שלי, (ג) והתחיל לבכות, בעט בו והרגו, שנאמר בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב (איוב כו יב), (ד) [את מוצא ששר של ים רהב שמו, (ה) מה עשה הקב"ה כבשן ודרכן], וכך קיבלן הים, שנאמר ודורך על במתי ארץ ה' [אלהי] צבאות שמו (עמוס ד יג), ושם להן חול בריח ודלתים, שנאמר ויסך בדלתים ים (איוב לח ח), ואומר האותי לא תיראו נאם ה' [אם מפני לא תחילו] אשר שמתי חול גבול לים (ירמיה ה כב), ואומר עד פה תבא ולא תוסיף (איוב לח יא), (ו) אמר לו הים רבש"ע אם כן יתערבו מימי המתוקין במלוחין, א"ל לאו, כל אחת ואחת יש לו אוצר בפני עצמו, (ז) שנאמר נותן באוצרות תהומות (תהלים לג ז), ואם תאמר שזה תימה גדול שאין מתערבין מימיהן, הרי פרצוף שברא הקב"ה בבני אדם (ח) מלא הסיט, יש בו כמה מעיינות ואינן מתערבין זה בזה, מי עינים מלוחים, מי אזנים שמנים, מי החוטם סרוחין, מי הפה מתוקין, מפני מה מי עינים מלוחין, (ט) שבזמן שאדם בוכה על המת בכל שעה, מיד היה מסתמא, אלא על שהן מלוחין פוסק ואינו בוכה, מפני מה מי אזנים שמנים, שבשעה שאדם שומע שמועה קשה (י) (אילמלא) [אלמלי] תופשה באזניו מתקשרת בלבו ומת, ומתוך שהן שמנים מוציא בזה ומכנים בזה, מפני מה מי החוטם סרוחין, שבזמן שאדם מריח ריח רע (יא) אם לא מי החוטם סרוחין שמעמידים אותו מיד מת, ומפני מה מי הפה מתוקין, פעמים שאדם אוכל אכילה שאינה מתקבלת בלבו ומקיאה, ואם לא מי הפה שמתוקין, אין נפשו חוזרת עליו, ועוד שהוא קורא בתורה, שכתיב בה ומתוקים מדבש ונופת צופים (שם יט יא), לפיכך מי הפה מתוקים, והרי דברים קל וחומר, ומה מלא הסיט יש בו כמה מעיינות ואינם מתערבים, הים הגדול על אחת כמה וכמה, שנאמר זה הים (הגדול) [גדול] ורחב ידים וגו' (שם קד כה), (יב) ללמדך שבכל עושה הקב"ה את שליחותו, ולא ברא דבר אחד לבטלה, ופעמים שעשה הקב"ה שליחותו (יג) על ידי [צפרדע, ועל ידי יתוש, ועל ידי צרעה, ועל ידי] עקרב, אמר רבי חנן דציפורי, (יד) מעשה בעקרב אחד שהלך לעשות שליחותו בעבר הירדן, וזימן לו הקב"ה צפרדע אחת ועבר עליה, והלך אותו עקרב ועקץ אדם ומת. (טו) ומעשה בקוצר אחד שהיה עומד וקוצר (טז) בבקעת בית טופה, כיון שבא השרב, נטל עשב (קצרו) [קשרו]

הערות ותקונים

בשם ר' יהודה אמר רב: (ג) והתחיל לבכות, וכ"ה בנדפס ובמדרש במ"ר, וליתא בגמרא שם: (ד) את מוצא ששר של ים, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י ספרדי ובנדפס ובמדרש במ"ר, וכ"ה בגמרא שם אמר ר' יצחק ש"מ שרו של ים רהב שמו: (ה) מה עשה הקב"ה, הוספתי, וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר, ובכ"י ה' של אקספארד הגי' ואח"כ קבלן הים, ועיין מדרש שו"ט מזמור ל"ג: (ו) אמר לו הים רבש"ע, במדרש במ"ר א"ל הים רבי ל"ל רבונו של עולם, ובכ"י ה' של אקספארד א"ל שר הים, והמאמר הזה מובא בילקוט תהלים רמז תש"כ במאמר המתחיל נותן באוצרות תהומות בשם התנחומא: (ז) שנאמר נותן באוצרות תהומות, שהתהום שמחזיק כל המים נעשה אוצרות הרבה לכמה מיני מים מתוקים מלוחים חמוצים מרים וכדומה, עיין ב"ר פ"ד אות ה': (ח) מלא הסיט, מן האצבע לאמה כשמפריש זה מזה, עיין שבת ק"ו ע"א: (ט) שבזמן שאדם בוכה על המת בכל שעה מיד היה מסתמא, בכ"י ה' של אקספארד בזמן שאדם בוכה על המת אילו היו מתוקים היה בוכה לעולם והוא מסתמא: (י) אלמלא, תקנתי אלמלי, פי' אילו היה, עיין תוס' מגילה כ"א ע"א ד"ה אלמלא, ובמדרש במ"ר הגי' אלימא ול"ל אלמלי: (יא) אם לא מי החוטם, במדרש שם גם בכאן הגי' אלימא ול"ל אלמלי וגם בנדפס הגי' אלמלא: (יב) ללמדך שבכל עושה הקב"ה את שליחותו, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בנדפס הגי' שבכל דבר, ובמדרש במ"ר שבכל מקום. ועיין ב"ר פ"י אות ז', פרקי דר"א פמ"ט, וי"ר פכ"ב, קה"ר פ"ה פסוק ויתרון ארץ, ועיין שבת דף ע"ז ע"ב. ולזה המאמר כוון הדורש במדרש במ"ר ריש פ"י שהביא הס"ד ויתרון ארץ „וכל המדרש כמו שכתוב בוי"ר ובזאת חוקת התורה" וכוון בזה שציין ובזאת חוקת התורה להמאמר שלפנינו שהוא במדרש במ"ר סוף קרח אות כ"ב ואשר שייך לריש חוקת כמו שהוא בנדפס ובכ"י שלפנינו, ורק המדפיסים הגיהוהו בפ' קרח. עיין לעיל הערה א': (יג) ע"י צפרדע, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובכ"י ספרדי ובמדרש במ"ר: (יד) מעשה בעקרב, עיין ב"ר שם ובוי"ר שם ובקה"ר שם: (טו) ומעשה בקוצר, ע"ש במקומות שרשמתי, ובמקום שהיה עומד וקוצר הגי' שהיה מעמר וקוצר: (טז) בבקעת בית טופה, כ"ה בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס בית טופה צ"ל ג"כ בית טופה, ובמדרש במ"ר שם בבקעת בית תופת, ובקה"ר בית טופת, ובנדפס בבקעת בית כוזבא, ובכ"י ה' של אקספארד הגי' בבקעת בית ספיח, אולם במדרש במ"ר שם פ"י הגי' בהדא בקעת בי טרפא, הוא שם מקום, ובמדרש וי"ר שם בקעת בי טופרי, אין ספק שהיתה הגי' טורפי ונעשית בטעות טופרי:

בראשו, אתא עליה חד חויא גבר קטליה, עבר עליה (יז) חד חבר חמא חויא קטיל, א"ל מאן קטיל האי חויא, א"ל אנא, אסתכיל בעשבא דברישיה, א"ל מרים את עשבא דברישיך, א"ל אין, כיון דארים יתיה, א"ל את יכול מרים הדין חויא בהדין חוטרא, א"ל אין, עביד הכי קרב לגביה לא הספיק ליגע בו עד שנשר איברים איברים: ר' ינאי (יח) היה יושב ושופט בפתח עירו, (יט) ראה נחש מרתיע ובא לעיר, כד מוקמין ליה מהכא, הוה אזיל להכא, אמר כמדומה אני שזה הולך לעשות שליחותו, כיון שנכנס לעיר נפל (כ) הברה בעיר, פלוני בן פלוני נשכו נחש ומת: (כא) מעשה בשני בני אדם שהיו מהלכין בדרך, אחד פיקח ואחד סומא, ישבו לאכול פשטו ידיהם לעשבי השדה ואכלו, זה שהיה פיקח נסתמא, וזה שהיה סומא נתפקח, לא זזו משם עד שזה נסמך על זה שהיה סומכו: מעשה באחד שהיה הולך מארץ ישראל לבבל, כשהיה אוכל ראה שני צפורים מתנצים זה עם זה, הרג אחד מהן את חבירו והלך והביא עשב, [והניחו על פיו] והחייהו, הלך אותו האיש ונטל אותו עשב שנפל מן הצפור והלך להחיות בו את המתים, כשהגיע (כב) לסולמה דצור, מצא ארי מת מושלך, הניח העשב על פיו והחייהו, עמד הארי ואכלו, (כג) מתלא אמר טב לביש לא תעביד ובישא לא מטי לך: מעשה בשיחין באחד סומא שירד לטבול במים במערה, נזדמנה לו בארה של מרים וטבל ונתרפא, (כד) טיטוס הרשע נכנס לבית קודש הקדשים, כשהוא מחרף ומגדף עמד וגידר את הפרוכת, ונטל ס"ת והוציאה והציעה, והביא שתי זונות ועבר עליהן, שלף חרבו (כה) וקצץ את (הפרוכת) [הספר], נעשה נס והתחיל הדם מבצבץ ממנו, (כו) התחיל משתבח לומר שעצמו הרג, התחיל מתגבר והולך, כיון שהגיע לים, התחיל הים הולך וסוער, אמר אלהיהן של אלו אין לו כח אלא בים, עמד פרעה וטבעו בים, וכן לסיסרא, עכשיו אם הוא רוצה הרי היבשה בינו לביני, ונראה מי נוצח, אמר הקב"ה רשע בן רשע בן בנו של נמרוד הרשע, (כז) בריה קלה פחותה שבבריותי אני משלח בך לבערך מן העולם, נכנס יתוש בחוטמו ומת במיתה משונה, למה נקרא שמה בריה שפלה,

הערות ותקונים

(יז) חד חבר, חבר הוא היודע ללחוש על הנחשים שלא יזיקו, כמ"ש אשר לא ישמע לקול מלחשים חובר חברים: (יח) היה יושב ושופט, כ"ה גם בכ"י רומי. אולם בכ"י רח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר הגי' ופושט, ובכ"י ה' של אקספארד הגי' ושופט בפתח ביתו: (יט) ראה נחש מרתיע, עיין תוס' ברכות דף ל"ג ע"א. ובכ"י רומי ובמדרש במ"ר שם הגי' מרתיח: (כ) הברה, קול הברה: (כא) מעשה בשני בני אדם שהיו מהלכין בדרך, לפני זה נמצא בנדפס וכן בכ"י ספרדי וכ"י ה' של אקספארד ונעתק במדרש במ"ר שם (וליתא גם בכ"י רומי ורח"ס) ונמצא גם בב"ר שם ובוי"ר שם מאמר זה, „ר' אלעזר (ובמדרש ב"ר שם ובמ"ר שם ר' יצחק בן אלעזר, ובכ"י ה' של אקספארד ר' פנחס בן אלעזר) הוה מטייל בסוניתא דימה דקיסרי (בכ"י ה' של אקספארד דימא דקצרי) מצא קוליא אחת מושלכת בדרך, הוה מצנע ליה מן הכא, הדר מסכה לה מן הכא, אמר כמדומה אני שזו מתוקנת לעשות שליחותה, בתר יומין עבר בלדריס (בכ"י ה' של אקספארד בלדרים מן מלכותא) נכשל בה נפל ומת, בדקו אחריו מצאו בידו כתבין בישין על יהודאין", ופי' בלדריס, הוא כמו ברדריס, כי למ"ד ורי"ש מתחלפות, ופי' ביוני βερεδάριος רץ וציר, ועיין בערוך השלם ערך ברדר שיפה העיר כי בלשון סורי בילדרא פעם המלה ציר ושליח של אגרות וכתבים, ע"ש: (כב) לסולמה דצור, כתב הרב בעל תבואות הארץ (דף ק"ד ע"ב), וז"ל לדרוס צור בערך ד' שעות על שפת הים ולצפון זי"ב (אכזיב) בערך שעה א' נמצאים סלעים גדולים נכנסים בים ונראים למרחקים ועליהם דרך מעבר מצער שבו עולים כמו בסולם והוא סולמא דצור הנזכר בעירובין דף פ' ע"א ביצה כ"ה ע"ב: (כג) מתלא אמר, בנדפס מלתא אמר בן סירא, אולם בכ"י ה' של אקספארד המלות „בן סירא" ליתא. ובב"ר פכ"ב ובוי"ר פכ"ב דברייתא אמרי טב לביש עבדת בישא עבדת טב לביש לא תעביד וביש לא מטי לך: (כד) טיטוס הרשע, ב"ר פ"י, וי"ר פכ"ב, במ"ר פי"ח ובנדפס, וקה"ר פ"ה, ופדר"א פמ"ט, ועיין גיטין נ"ו: (כה) וקצץ את הפרוכת, תקנתי את הספר, כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר וקצץ את הספר: (כו) התחיל משתבח לומר שעצמו הרג, אחר זה נוסף בכ"י רומי „זה שמשה מתגבא ואומר אי אלהימו צור חסיו בו, ולקח כל הכלים של בית המקדש ושמם במרצופים שלו כדי לילך להשתבח בעירו, ושם הכל בספינה שלו". ופי' מרצופים בלשון רומי marsupium אמתחת וכיס, עיין ערוך: (כז) בריה קלה, בכ"י רומי בריה קלה יש לי בעולמי ויתוש שמה דמעיילנא אית לה ומפקנא לית לה אותה אני משלח בך, והיא תבער אותך מן העולם, בא יתוש ונכנס בחוטמו ועמד בחוטמו ז' שנים, וכיון שהיה עובר במקום שהנפחים עושים מלאכתן, כד הוה שמע קלא דמרזפתא שדך ונח, כל דהוה עבר קמיה הוה אגר ליה בד' זוזי, וא"ל מחי קמי במרזפתא כוליה יומא, וכדין הוה עבד כל יומא הוה יהיב ד' זוזי לגוי, אם עבר עליה בר ישראל ואומר לו קח והכה על המקום ואני אתן לך

שמכנים ואינו מוציא: ופעמים על ידי צרעה, דכתיב ושלחתי את הצרעה לפניך (שמות כג כח), אמרו רבותינו כששלח הקב"ה את הצרעה לפני ישראל להרוג האמוריים, ראה מה כתיב בהן, ואנכי השמדתי את האמורי [מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים וגו'] (עמוס ב ט), היתה נכנסת בעינו של ימין, ושופכת ארסה בו, והיתה מתבקע ונופל ומת, שכן דרכו של הקב"ה לעשות שליחותו על ידי דברים קלים לכל המתגאים עליו, שולח להם בריה קלה ליפרע מהם, להודיען שאין גבורתן אלא ממנו, ולעתיד לבא הקב"ה עתיד ליפרע מן האומות עובדי כוכבים על ידי דברים קלים, שנאמר והיה ביום ההוא ישרוק [ה'] לזבוב אשר בקצה יאורי מצרים ולדבורה אשר (בקצה ארץ) [בארץ] אשורו באו ונחו כלם וגו' (ישעיה ז יח יט):

[ב] (כח) שאילתא דמחייבין דבית ישראל לאפרושי (כט) מן מידעם מסאב, שנאמר והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה ובין העוף הטמא לטהור (ויקרא כ כה), (ל) ולא מיבעיא מן [מדעם] מסואבא דאסיר, אלא אפי' מני דאיבשיל בהו מדעם מסואבא (לא) אסיר לישראל לבשולי בהון, (לב) עד דפליט להו כל חד וחד, שנאמר כל [דבר] אשר יבא באש [תעבירו באש וטהר] (במדבר לא כג), כגון (לג) השפודין והאסכלאות, (לד) דאשתמשו בהו עובדי כוכבים, לא משתריין (לה) עד דעיילין בנורא,

הערות ותקונים

שכרך, והיה מכה כל אותו היום, וכשבא להפטר ממנו ואמר לו היהודי תן לי שכרי, והיה משיבו ואומר לו משתייך דקא חזית בשנאך, כך היה עושה בכל יום ויום בג' שנים, כיון שמת פלעו ראשו ומצאו שם שהיה יתוש נעשה כמו גוזל וכצפור דרור והיו צפרניו קשים כנחושת, ומת במיתה משונה, ולפי שמכנים ואינו מוציא נקראת בריה קלה. וכן נמצא כל ההוספה גם בנדפס (אות א) אשר הוסיף המדפיס ממאנטובה מן נכנס יתוש בחוטמו עד ומת במיתה משונה. ובכ"י ה' של אקספארד איתא כך, נכנס יתוש בחוטמו ועמד בחוטמו ג' שנים והוה אוכלו, שלח בשביל כל הרופאים שבעולם להוציאו ולא יכלו, פעם אחת עבר בשוק של נפחים, כיון ששמע היתוש קול הקורנוס שתק, מיד כשראה טיטוס הרשע שהקול מועיל לו שלח בשביל כל הנפחים יהודים וגוים והיו כל היום מכים בפטיש על הקורנוס לפניו, והיה נותן לאומנים הגוים שכירות, ולאומן יהודי לא היה נותן כלום, כיון שהיה שואלו ואומר לו תן לי שכירותי היה אומר לו דייך שאתה מתנקם ממני, כשעשה כן כמו שני חדשים נתגדל היתוש ולא היה חושש בקול הפטיש וחזר לנקר מוחו כמו שהיה עושה עד שמת הרשע, משמת צוה לבני ביתו שישרפו אותו ויפזרו אותו לארבע רוחות העולם וכן עשו, וכן עושין לו עדיין בכל יום מלאכי חבלה הם מפזרין עפרו בכל יום בכל העולם ואח"כ מאספין אותו ולמחר עושין לו כן, וכן בכל יום, שהוא צוה לבניו כן כדי שלא ימצא אותו אלהיהם של יהודים, אמר הקב"ה ממני אתה רוצה לברוח חייך שכך ייעשה לך בכל יום, וכששרפו אותו בני ביתו קרעו את ראשו ומצאו על מוחו יתוש משקל שני ליטרין והיו הפה והצפרנים שלו נחושת עד שמת במיתה משונה. אבל במדרש במ"ר הוא כמו לפנינו. ועיין בגמרא גיטין דף נ"ו ע"ב, ויש איזה שינויים, בגמרא איתא שיתוש נכנס בחוטמו ונקר במוחו שבע שנים, גם איתא שם עד תלתין יומין עבד הכי מכאן ואילך כיון דדש דש, ובמקום אשר לפנינו כיון שמת פלעו ראשו ומצאו שם שהיה יתוש נעשה כמו גוזל וכצפור דרור, וכ"ה בנדפס, אולם בגמרא שם איתא כך אמר ר' פנחס בן ערובא אני הייתי בין גדולי רומי וכשמת פלעו את מוחו ומצאו בו כצפור דרור משקל שני סלעים, במתניתא תנא כגוזל בן שנה משקל שני ליטרין, ובמקום והיו צפורניו קשין כנחושת, בגמרא שם אמר אביי נקיטינן פיו של נחושת וציפורניו של ברזל: (כח) שאילתא, נמצא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובכ"י ה' של אקספארד. והמאמר הזה הוא לקוח מן השאילתות פ' מטות סי' קל"ז, ונעתק בתנחומא הנדפס אות ב', והמעתיק מן התנחומא דילן הוסיף ג"כ המאמר ע"פ התנחומא אשר הוא כעת בדפוס (עיין לעיל אות א'), והוספה מאוחרת היא, כי השאילתות מרבנו' אחאי גאון ז"ל נתחברו בזמן הגאונים, ובעל מדרש במ"ר אם כי העתיק הכל מן התנחומא אשר הוא כעת בדפוס, אולם ההוספה הזאת לא הביא, באשר ראה כי איננו מן מחבר התנחומא רק הוספה מאוחרת היא, ועל השינויים והשיבושים נעיר אחת אחת בהערות: (כט) מן מידעם מסאב, בשאילתות נוסף מלה „דאיסור" ופי' מדעם מסאב מדבר טמא: (ל) ולא מיבעי מן מדעם מסאבא דאסיר, בנדפס נשמטו איזה מלות וכצ"ל ולא מיבעיא מן מדעם מסואבא דאסיר [אלא אפילו מני דאיבשיל בהו מידעם מסואבא אסורה לישראל לבשולי בהון, והשמיט מן אסור עד אסור, וכן חסר בכ"י ספרדי, ונמצא נכון בכ"י של אקספארד] (לא) אסור לישראל לבשולי בהון, בשאילתות נוסף „למיכל מינייהו" ועיין בהעמק שאלה בפירושו לשאילתות: (לב) עד דפליט להו כל חד וחד, בנדפס עד דמיפלט להו כל חד וחד, ובשאילתות הגי' עד דמפליט להו מנ': כי היכי דאישתמשו ביה היאך מדעם מסואבה: (לג) השפודין והאסכלאות, שפוד ידוע, (טפיעס בראט שפיעס), ואסכלה הוא כמו אסכרה ברי"ש תמורת הלמ"ד, ביוני ἐσχάρα ופי' כלי ברזל לצלות בו (בראטראָסט): (לד) דאשתמשו בהו עובדי כוכבים, המלות האלה נשמטו בשאילתות: (לה) עד דמעיילין בנורא, בנדפס בטעות עד דנייליז

(לו) כדתנן השפוד והאסכלא מלבנן באור, (לז) עד כמה מלבנן, (לח) [אמר ר' מני] עד שתשיר קליפתן. (לט) היורות והקומקמסין ומחמי חמין, דתשמישן על ידי רותח, צריך לפלוטינהו על ידי האור ברותחין, (מ) ואע"פ דקומקמסין לאו דירכא לבשולי בה, זימנין דלא משכח מנא מקרי ומבשל בהו. יורה שאין ראש צפור דרור יכול ליכנס בתוכה, לא צריך לפלוטיה, (מא) דתנן כוספן של עובדי כוכבים (פי' פסולת של תמרים שעשו מהן שכר והולטין אותן בחמים), אם הוחמו חמיו ביורה גדולה אסור, ביורה קטנה מותר, ואיזו היא יורה קטנה, (מב) [אמר ר' ינאי] (מג) כל שאין ראש צפור דרור יכול ליכנס בתוכה, והיכי מפליט להו ברותחין, (מד) [אמר ר' הונא] מניח יורה קטנה בתוך יורה גדולה, ויורה גדולה מאי, כי הא דהאי (מה) דודא דהוה ליה (מו) (למר) [לרב] עוקבא עבד לה (מז) גדנפא דליישא, ומליא מיא וארותחיא, (מח) וכפה צריך למשריא בגוה דדודא ופלוטיה. (מט) קערות תשמישן בכלי שני הן, כי נטל מדודא ושדי עלייהו שפיר דמי, ואע"ג דמפליט להו, (נ) צריך לאטבולינהו בנהרא, (נא) דתניא וכולן צריכין טבילה במקוה של ארבעים סאה והדר משתמש בהו ישראל, מנה"מ אמר רבא דאמר קרא כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר, אך במי נדה יתחטא וגו' (במדבר לא כג), הוסיף הכתוב טהרה אחרת, ותני בר קפרא ממשמע שנאמר אך במי נדה יתחטא, שומע אני שצריך הזאה שלישי (ורביעי) [ושביעי], (נב) ת"ל וטהר, אם כן מה ת"ל מי נדה, מים שנהדה טובלת בהן, וכמה [הם] ארבעים סאה. (נג) אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה אפילו הלוקח כלים חדשים (נד) מן השוק מן העובד כוכבים צריכין טבילה, [דהא] ישנים מלבנן והוו להו כחדשים, אפי' הכי צריכין טבילה, מתקיף לה רב ששת (נה) א"כ אפי' סתם

הערות ותקונים

דליילין בנורא, נ"ל דעיילין, ונמצא נכון בכ"י ה' של אקספארד: (לו) כדתנן, ע"ז ע"ה ע"א: (לז) ועד כמה מלבנין, שם ע"ו ע"א: (לח) אמר ר' מני עד שתשיר קליפתן, המלות „אמר ר' מני" הוספתי כמו שהוא בגמרא ע"ז ע"ו ע"א ובשאילתות, וחסר גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס: (לט) היורות והקומקמסין, וכ"ה בכ"י רח"ס גם בגמרא ע"ז ע"ה ע"ב, ובכ"י רומי הגי' והקומיסין, ובנדפס והקונקומיסין ול"ע והקומקומוסין, וכ"ה נכון בכ"י ה' של אקספארד ובשאלתות וקומקומין, והיא גי' ישרה, והמלה יונית κουμκουμ, ופי' יורה (קעססעל): (מ) ואע"פ דקומקמין, גם בכאן הגי' הנכונה בשאילתות ואע"פ דקומקמיא, ובנדפס בטעות ואע"ג דקומקא נ"ל דקומקומא, ובכ"י ה' של אקספארד דקומקמוסא: (מא) דתנן כוספן של עובדי כוכבים, פי' פסולת וכו', היא הוספת המעתיק לפרש מלת כוספן, ומפרש כלשון רש"י ע"ז ל"ח ע"ב ועיין ערוך ערך כספן: (מב) אמר ר' ינאי, כן הוספתי כמו שהוא בגמרא שם ובשאילתות, וחסר גם בנדפס ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס: (מג) כל שאין ראש צפור דרור, כ"ה הגי' בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס, אולם בגמרא שם ובשאילתות הגי' אמר ר' ינאי כל שאין צפור דרור יכול ליכנס לתוכה ודילמא הדומי הדמיה ועייליה אלא כל שאין ראש צפור דרור יכול ליכנס לתוכה, ומזה נראה שהשמיט המעתיק מן כל שאין הראשון עד כל שאין השני: (מד) אמר ר' הונא, כן הוספתי כמו שהוא בגמ' ע"ז ע"ו ע"א ובשאילתות, וחסר גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס: (מה) דודא, מלשון והכה בכיור או בדוד (ש"א ב יד): (מו) למר עוקבא, תקנתי לרב עוקבא כמו שהוא בנדפס, ובשאילתות לבי רב עוקבא, והתוס' פסחים דף מ' ע"ב ד"ה האילפס העתיקו מר עוקבא, עיין בהגהת הרי"ב בע"ז שם: (מז) גדנפא, תרגום מסגרת גדנפא: (מח) וכפה צריך למשרייה בגוה דדודא ופלוטיה, בשאלתות והאי כפא נמי צריך למשדייה בגדודא [נ"ל בגו דודא] ופלוטיה, וגם בנדפס בדפוסים ראשונים וכפה צריך למשריא בגוה דדודא ופלטויא, ובכ"י ה' של אקספארד הגי' וכפא צריך לאשרייא בגויא דיורה, אולם בדפוסים אחרונים הגיהו למשדייא, גם הגיהו ולטופיא במקום ופלוטיא, ופי' וכפא אבן מלובן, וכוונת למשדייא בדודא להשליכו בדוד, וגם בכ"י רומי וכ"י רח"ס הגי' למשרייה: (מט) קערות תשמישן בכלי שני הן, בשאילתות ודאי קערות דתשמישהון בכלי שני כי נטל מדודא ושדי עלייהו שפיר דמי, ובכ"י ה' של אקספארד הגי' קערות שתשמישן בחמין ככלי שרת הן נטיל מיורה ושרי עליהו ושפיר דמי: (נ) צריך לאטבולינהו בנהרא, בשאילתות הגי' צריך לאטבלינהו בארבעים סאה, והרב בעל העמק שאלה הביא בכ"י מהשאילתות איתא לאטבלינהו בנהרא, ובתנחומא הנדפס איתא לאטבלינהו במיא, אולם בכ"י ה' של אקספארד הגי' ג"כ כמו לפנינו בנהרא: (נא) דתניא, ע"ז ע"ה ע"ב: (נב) ת"ל וטהר, וכ"ה בתנחומא הנדפס וגם בשאילתות, ובגמרא שם הנוסחא ת"ל אך חלק, ועיין בהעמק שאלה: (נג) אמר ר' נחמן, עיין בע"ז שם: (נד) מן השוק, זה ליתא בשאילתות, ובתנחומא הנדפס הגי' מן הנכר: (נה) אם כן אפילו סתם כלי, ובנדפס א"כ אפילו סתמא נמי, ובשאילתות הגי' א"כ אפילו זוגא וסרבלא, ובגמ' שם הגי' אי הכי אפילו זוזא דסרבלא נמי, פרש"י זוזא דסרבלא מספרים שגוזזין בהן בגדי צמר הואיל וגזירת הכתוב היא ולא משוי פילום איסור דהא חדשים לא בלעי מידי מצרכת לה טבילה, עכ"ל. ולדעתי גם לפני רש"י היתה הגי' זוגא,

כי

כלי, אמר רבא כלי סעודה האמורין בפרשה, (נו) דכתיב כל [דבר] אשר יבא באש וגו' (במדבר לא כג). (נז) רב יצחק בר יוסף (וכן) [זבן] ההוא מנא (נח) דמרדתא חדתא סבר לאטבולא, א"ל ההוא מרבנן ור' יעקב שמו, (נט) הכי אמר ר' יוחנן כלי מתכות האמורין בפרשה, שנאמר אך את הזהב ואת הכסף (שם שם כב), אבל הני מני דפחרא נינהו (ס) חדשין אין צריכין טבילה, ישנים לא מיפלטין, (סא) דאשכחינן גבי חטאת וכלי חרש אשר תבושל בו ישבר (ויקרא ו כא): ברם צריך למימר הני (סב) קערות דקוניא דאשתמשו בהו ברותחין, מי אית להו פליטא או לא, משום דמעיקרינהו כלי חרס נינהו, ושעינהו בקוניא מי מיגין ההוא שיעתא דקוני אעליהון ולא בלע הרש, משום דקוניא מתכת הוא וסגי ליה בפליטה, או דילמא לא מיגין ובלע חרס ולית ליה תקנתא, תא שמע דבעו מניה ממרימר, לענין חמץ בפסח, הני (מילי) מני דקוניא מי אית להו פליטה ושרי לאישתמושי בהון (סג) בפסחא או לא, דאית בהון (סד) קרטופני, לא קא מבעיא לון, (סה) דהא בלע במקום קרטופני, יורקא לא קמבעיא לן דמצרף, כי קא מיבעיא לן חיור או אוכם, אמר להו (הוינא) (סו) [חזינא] להו דכי רמו בהו חמימי מידיית גבייהו ש"מ בלעי, הלכך ככלי חרס דמיין, והני מילי לענין חמץ בפסח ולענין תשמיש עובד כוכבים, דתשמישייהו ברותח, (סז) אבל לענין יין נסך דתשמישתיה בצונן, יורקא אסור משום דמצרף, אוכמא והיורא אית בהו קרטופני אסור, לית בהו קרטופני, (סח) בשיכשוך בעלמא סגי להו, [אלמא] ככלי מתכות דמי דקיימא לן הלכה כרב זביד, (סט) דאמר רב זביד הני מני דקוניא היורי ואוכמי שרי, יורקי אסור, ואי אית בהו קרטופני כולהו אסירי, (ע) וכן הוא הלכתא:

[ג] **ד"א** (עא) [זאת הקת התורה וגו' ויקחו אליך פרה אדומה תמימה (במדבר יט ב). ילמדנו

הערות ותקונים

כי הוראת זוג מספרים (שערע), או אולי היתה הגי' זוזא דספרא כמו שהוא בהרי"ף, וכן הביא גם הערוך בערך זוזא המאמר מגמרא ע"ז וגורס אפילו זוזא דספרי וגם הוראת זוזא זוג: (נו) דכתיב כל דבר אשר יבא באש, וכ"ה בשאילתות, ובגמרא ליתא הסיום מהכתוב, וע"ש בפרש"י ועיין בהעמק שאלה: (נז) רב יצחק בר יוסף, וכן ההוא מנא, תקנתי זבן ההוא מנא, וכ"ה לנכון בגמרא ע"ז שם ובשאילתות. וגם בכ"י רח"ס בטעות וכן ההוא מנא, ונמצא ג"כ לנכון בכ"י רומי, ובנדפס הגי' רב יצחק בר אבין הוה ליה ההוא מאנא, אולם בכ"י ה' של אקספארד הגי' רב יצחק זבין ההוא מאנא: (נח) דמרדתא, כ"ה הגי' בכ"י רח"ס, וגם בגמרא ע"ז זבן מנא דמרדה, ופרש"י אדמה ועפיצי בקר מעורבין ועושין מהן כלי, ובשאילתות ובתנחומא הנדפס ובכ"י רומי וכ"י ה' של אקספארד הגי' מנא דפחרא חדתא פי' כלי חרס חדשים, וגם בבה"ג איתא מנא חדתא דמרדא, וכן הוא בשאילתות כ"י מובא בהעמק שאלה. ולדעתי מלת דמרדתא או דמרדא הוא בטעות וצ"ל דמדרתא או דמדרא, כי זה לשון הערוך בערך מדר, בת"כ ועפר אחר יקח, ועפר לרבות כל עפר במשמע אפי' מדר ואפילו חרסית, פי' בלשון ישמעאל קורין לקוזזות אדמה מדר, עכ"ל: (נט) הכי אמר ר' יוחנן כלי מתכות האמורין בפרשה, ובגמ' ע"ז שם הגי' אמורין בפרשה ובכ"י ה' מאקספארד כל כלים האמורים בפרשה של מתכות: (ס) חדשים אין צריכין טבילה ישנים לא מיפלטין, וכ"ה בשאילתות, בתנחומא הנדפס הלשון משובש, חדשים צריכין טבילה ישנים אין צריכין טבילה שאין יוצאין מידי דפין לעולם, ויש לתקן חדשים אין צריכין טבילה ישנים לא מיפלטי, וכ"ה לנכון בכ"י ה' של אקספארד: (סא) דאשכחינן גבי חטאת, בכ"י רומי נוסף לפני זה, וכך איתא שם לא מיפלטי להו אלא צריכים שבירה דאשכחינן וכו': (סב) קערות דקוניא עיין פרש"י ע"ז ל"ג ע"ב ובתוס' שם ד"ה קוניא ובערוך ערך קניא ובהעמק שאלה שהאריך בזה: (סג) בפסחא, בשאילתות הגי' בדיבחא: (סד) קרטופני, פי' בקעים וחבורות, עיין ערוך ערך קרטפן: (סה) דהא בלע במקום קרטופני, בשאילתות נוסף „כי תיבעי לן היכי דשיעי" וליתא ג"כ בכ"י רומי ורח"ס, ובתנחומא הנדפס הסרים איזו מלות וכצ"ל היכא דאית בה קרטופני, לא קמיבעיא לן, [דהא בלעי מקום קרטופני כי תיבעי לן היכא דשיע ירוקא נמי לא קא מיבעי לן] דמצרף צריפין, וצ"ל דמיצרפי ובלעי: (סו) חזינא להו דכי רמו בהו חמימי מידיית גבייהו ש"מ בלעי, כ"ה בשאילתות, ובתנחומא הנדפס בטעות חזינא להו דמדייתא ומדמייתי וודאי בלעו, ותיקן המדפיס ממאנטובה ונדפס באמצע „ש"ה דכי רמה בהו חמימי מדייתי ש"מ בלעי". ובכ"י ה' של אקספארד הגי' ישרה כמו שתיקן המאנטובי: (סז) אבל לענין יין נסך, בנדפס נוסף או חמץ בפסח, וזה ליתא בשאילתות: (סח) בשיכשוך, וכ"ה בשאילתות, ובנדפס בשפשוף ובכ"י ה' של אקספארד כתוב לנכון בשכשוך: (סט) דאמר רב זביד, ע"ז ל"ג ע"ב: (ע) וכן הוא הלכתא, הסיום הזה ליתא בשאילתות: (עא) זאת חקת התורה [וגו'] ילמדנו רבינו, כל אות ג' הוספתי ע"פ כ"י רומי, ואין ספק שנובע מן הילמדנו הנאבד, או היה כן בתנחומא שלפנינו ונשמטו איזה דפין, ובעבור זה הוסיף המעתיק בהתחלה מהתנחומא

אשר

רבינו פרה שקרניה וטלפיה שחורים, מהו שתהא כשרה, (עב) כך שנו רבותינו פרה שקרניה וטלפיה שחורים כשרה, אבל כולה צריכה שתהא אדומה, (עג) אמרו מעשה שהיו מחזירין שנה אחת ומבקשים פרה אדומה תמימה, באו אצל עובד כוכבים אחד ומצאו אצלו, אמרו לו מכור אותה לנו, ראה אותן שהיו צריכים לה הרבה, (עד) התחיל מתפרנית עליה, אמרו לו בכמה, אמר להם במאה זהובים, אמרו לו טול והוציאה ונתנו לו, נכנס לביתו ויצא, אמר להו איני מוכרה אם אין אתם מוסיפים לי, הוסיפו לו חמשים זהובים, ועוד נכנס לביתו ויצא, עד שנתנו לו שלש מאות זהובים, אמר בינו לבין עצמו אני אלעיג על היהודים, נכנס ונטל העול והניח על צוארה כל הלילה, לבוקר הוציאה להם, (עה) כשראו אותה ידעו שעלה עליה עול, (עו) שראו עיניה מפלבלות, כשהן באין ליתן עליה עול מפלבלות עיניה, ומבטת בעול, כיון שראו סימניה שעלה עליה עול, אמרו לו תן לנו זהובים, שאפי' בחנם אין אנו נוטלין ממך, אין אנו צריכים לה, כיון שראה אותם שמסתכלים בה, וידעו שעלה עליה עול, נתן להם ממונם, והתחיל מקלס להקב"ה ואמר ברוך אלהיכם שנתן בכם חכמה ודעת, החזיר להם את הזהובים וחנק לעצמו, להודיעך שגזירת הכתוב היא שלא יהא מביאין אלא פרה אדומה, מנין ממה שכתוב בענין ויקחו אליך פרה אדומה תמימה אשר אין בה מום אשר לא עלה עליה עול (שם)]:

[ד] ד"א זאת חקת התורה. (עז) זש"ה (עח) מי יתן טהור מטמא לא אחד (איוב יד ד), כגון אברהם מתרח, (עט) חזקיה מאחז, מרדכי משמעי, ישראל מאומות העולם, (פ) [ועולם הבא מן העולם הזה], מי עשה כן, ומי צוה כן, ומי גזר כן, לא אחד, לא יחידו של עולם. (פא) תמן תנינן (פב) [בהרת כגרים טמא, פרחה בכולו טהור, מי עשה כן, מי גזר כן, מי צוה כן, לא יחידו של עולם. (פג) תמן תנינן] האשה שמת ולדה תוך מעיה, והושיטה (פד) [חיה] את ידה, ונגעה בו, החיה טמאה טומאת שבעה, והאשה טהורה עד שיצא הולד, (פה) [וכן] המת בבית הבית טהור, יצא ממנו אותו

הערות ותקונים

אשר כעת בדפוס: (עב) כך שנו רבותינו פרה שקרניה וטלפיה שחורים כשרה, במשנה פרה פ"ב מ"ב איתא פרה שקרניה וטלפיה שחורים יגוד, פי' יחתוך והר"ש הביא שם שבתוספתא תניא ניטלו קרניה וטלפיה והזכר עמהם פסולה, והוא בתוספתא פרה פ"א, והגר"א הגיה כשרה, וע"ש בזר זהב ומנחת בכורים ואפשר שלפני בעל התנחומא היתה הגי' במשנה פרה שקרניה וטלפיה שחורים כשרה: (עג) אמרו מעשה וכו', עיין באריכות קצת בפסיקתא רבתי פי"ד: (עד) התחיל מתפרנית עליה, מלת מתפרנית משובשת: (עה) כשראו אותה ידעו שעלה עליה עול, עיין בפסיקתא רבתי שם, וזה הוא סימנה של פרה שלא עלה עליה עול שתי שערות יש בצוארה במקום שעול נתון, וכל זמן שלא עלה עליה עול שתי שערות זקופות הם, נותן עליה עול מיד שתי שערות נכפפים, ועוד סימן אחד יש בה, עד שלא עלה עליה עול עיניה שוות כו': (עו) שראו עיניה מפלבלות, אולי צ"ל עיניה מתהלפות, עיין בפסיקתא רבתי שם, עלה עליה עול עיניה שורות והיא מתחלפות פוזלות ומסתכלת בעול, או צ"ל שראו שמפליא בעיניה, עיין ערוך ערך פליא שהביא וז"ל בילמדנו ויקחו אליך פרה וכל שעה היא חזיא ומפליא בעינא: (עז) זש"ה מי יתן טהור מטמא לא אחד, בפסיקתא דרב כהנא פסקא פרה הועתק כל זה מהתנחומא, ונמצא גם בתנחומא הנדפס, ובעל מדרש במ"ר פ' חוקת העתיק מהתנחומא אשר כעת בדפוס, וכל השגיאות והשינויים אשר בתנחומא הנדפס נשארו גם במדרש במ"ר. ובילקוט חוקת רמז תשנ"ט הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא, אך הפך הסדר, דרש ר' תנחום בר חנילאי על אמרות ה' הליב בראש, והדרש על מי יתן טהור מטמא הביא אחריו כמו שהעירותי בהפסיקתא הערה א': (עח) מי יתן טהור מטמא, ע"פ זה יסד הפייטן לפ' פרה בפיוט אלולת אומן חוק טהור מטמא מחוזקה: (עט) חזקיהו מאחז, בנדפס ובמדרש במ"ר הוסיף יאשיהו מאמון: (פ) ועולם הבא מהעולם הזה, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי, ובנדפס ובמדרש במ"ר ובילקוט בטעות עוה"ז מעוה"ב, ונכתב בצדו שצ"ל להיפך: (פא) תמן תנינן בהרת כגריס טמא, עיין נגעים פ"ח מ"ב, והמעתיק השמיט מן תמן תנינן עד תמן תנינן, ונמצא נכון בכ"י רומי ובפסיקתא ובנדפס ובמדרש במ"ר, וחסר גם בכ"י רח"ס וכן בפסיקתא בכ"י אקספארד, ומזה יסד הקליר בפיוט אין נשוחח לפ' פרה מטמא טהור ומטהור טמא בהרת ממועט תטמא פרחה בכולו עוד בל תטמא: (פב) בהרת כגריס, בנדפס נוסף "מאי כגריס כחצי פול באלס טמא" וליתא במדרש במ"ר: (פג) תמן תנינן האשה שמת ולדה תוך מעיה, משנה חולין דף ע"א ע"א: (פד) חיה, הוספתי, ופי' המילדת: (פה) וכן המת בבית הבית טהור, בתנחומא הנדפס הוסיף המדפים ממאנטובה, פי' כל זמן שהילד מת במעי האשה שהיא ביתו, האשה טהורה, יצא מתוכו, כלומר שנולד הרי הוא טמא, ואמו טמאה לידה עכ"ל. וכן יסד הקליר בפיוט אין נשוחח, המת בבית אינו מטמא, יצא ממנו אותו מטמא. ורבינו טוביה בלקח טוב (פסיקתא זוטרתא) ריש פ' תזריע (דף י"ו סע"ב) הביא דברי ר' אלעזר הקליר, וז"ל זה הוא

שאמר

מטמא, מי עשה זאת, לא יחידו של עולם. (פו) תמן תנינן כל העסוקין בפרה מתחלה ועד סוף מטמאין בגדים, (פז) היא גופה מטהרת טמאים, אלא הקב"ה אמר חוקה הקקתי לכם, גזירה גזרתי, ואין אתה רשאי לעבור על גזירתי:

[ה] [ד"א (פח) זאת חקת התורה. ר' תנחום בר חנילאי פתח אמרות ה' אמרות טהורות (תהלים יב ז), כלום אמרות ה' הוו אמרות, אבל אמרות בשר ודם אינו אמרות, אלא בנוהג שבעולם, מלך בשר ודם נכנס למדינה ובני המדינה מקלסין אותו, וערב לו קילוסן, אמר להם למחר אני בונה לכם (פט) דימוסאות, למחר אני בונה לכם מרחצאות, למחר אני מכניס לכם את (צ) אמת המים, ישן לו ולא עמד, היכן הוא, והיכן אמרותיו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא וה' אלהים אמת (ירמיה י י), ולמה הוא אמת, (צא) אמר ר' אבין לפי שהוא אלהים חיים ומלך עולם]:

הערות ותקונים

שאמר ר' אלעזר קליר המת בבית הבית טהור, יצא מן הבית הוא טהור והבית טמא, עכ"ל. ונראה לי להגיה הוא טמא והבית טמא. וראיתי ברבינו בחיי פ' חקת כתב וז"ל, וכן נגע הבהרת שאדם מטמא כשיעור חצי פול שיהיה במקום אחד מגופו, ואם ישוב כל גופו בהרת מראשו ועד רגליו, הנה גם זה פלא ודבר תימה, והוא ג"כ טהור מטמא, וכן במס' נדה פ"ק [דף ט' ע"א] מי יתן טהור מטמא, זה חלב מן הדם, דם האשה נעכר ונעשה דם [נ"ל חלב], ומטעם זה יסד הקליר בסלוק לפ' פרה שאמר המת בבית הבית טהור יצא מתוכו הבית טמא, וקרא לבטן האשה בית, והוא פי' מה ששנינו במס' חולין פ' בהמה המקשה [דף ע"א ע"א] האשה שמת ולדה בתוך מעיה, והושיט החיה את ידה ונגעה בו, החיה טמאה טומאת שבעה, והאשה טהורה עד שיצא הולד עכ"ל. ופליאה נשגבה מאד בעיני על רבינו בחיי אשר הביא את המאמר הזה בשם ר' אלעזר הקליר, ולא הערה את מקומו, כי בתנחומא ובמדרש במ"ר הוא, (ושניהם יחד בפסיקתא שרשם) והתנחומא הלזה, הלא נגד עיניו היה, ומלתו על לשונו, במאמר שלפני זה, וז"ל ובמדרש תנחומא ויקחו אליך פרה אדומה כו' ועוד דרשו כו', ובתנחומא תמן תנינן בהרת כגרים כו'. באר לנו המדרש הזה ההדום הגדול כו' עכ"ל. אך אולי חשב כדעת האומרים שר' אלעזר הקליר הוא אחד התנאים מבעלי המשנה, לכן גמר אומר שבעל התנחומא לקח את דבריו ממנו. והאמת שהקליר יסד ע"פ הפסיקתא. ועיין בתשובות הרא"ש כלל שלשים סימן א' שכתב וז"ל: והאי במדרש פ' פרה, המת בבית הבית טהור, יצא הבית טמא, פירושו תמצא בפ' המקשה לילד [נ"ל באהלות פ"ז מ"ד] האשה המקשה לילד והוציאוה מבית לבית הראשון טמא מספק והשני ודאי, פי' הבית השני שילד בו ולד מת טמא ודאי והראשון טמא ספק שמא (לא) מת בבית הראשון, אמר ר' יהודה אימתי בזמן שהיא נטלת באגפיים, אבל אם היתה מהלכת הראשון טהור, משנפתח הקבר אין פנאי להלוך, וכיון דלא נפתח הקבר, אפילו מת הולד הבית טהור, דאינו מטמא עד שיצא לחוץ, והכי תנן בפ' בהמה המקשה [חולין ע"א ע"א] והאשה טהורה עד שיצא הולד, והיינו פי' המדרש המת בבית, דהיינו בבטן האשה טהור, פי' האשה טהורה, יצא ממנו האשה טמאה, כן פי' ה"ר אלעזר הקליר המדרש בפנינו, עכ"ל לדעתי נ"ל כן יסד ה"ר אליעזר הקליר כהמדרש בפנינו: (פו) תמן תנינן כל העוסקין, חולין כ"ט ע"ב, פרה פ"ד מ"ד: (פז) היא גופה מטהרת טמאים, כ"ה גם בפסיקתא, אבל בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר הגי' היא עצמה מטהרת בגדים: (פח) זאת חוקת התורה ר' תנחום בר חנילאי פתח אמרות ה' אמרות טהורות, המאמר הזה הוספתי, ונמצא בכ"י רומי ובכ"י ה' של אקספארד ובפסיקתא, וחסר גם בכ"י רח"ס ובנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, רק המדפיס ממאנטובה הוסיף זה אל התנחומא, והסר גם במדרש במ"ר, כי בעל התנחומא לא שנה בעל מדרש במ"ר מנין לו, כי בעל המדרש במ"ר העתיק מן התנחומא אשר כעת בדפוס, ונשנה ג"כ במדרש וי"ר פ' אמור ריש פכ"ו, ומובא בילקוט ריש פ' אמור בשם הפסיקתא ואף שימצא גם בוי"ר בפ' ההוא רשם בעל הילקוט מקור המאמר מהפסיקתא, ומובא גם בילקוט ריש חוקת, והפך שם הסדר כי החל המאמר בדברי ר' תנחום אלה, כמו שהעירותי למעלה הערה ע"ז, ובהערה להפסיקתא העירותי שבמדרש במ"ר פ' חוקת נשמט בטעות מאמר זה עד אמר ר' יהושע בן לוי מלינו שעקש וכו', אולם אין זה בטעות, רק כי לא היה אז המאמר בתנחומא אשר כעת בדפוס. כי אשר נמצא לפנינו בדפוס הוא הוספת המדפיס ממאנטובה. ובפסיקתא רבתי פי"ד סי' ד' דרש על הכתוב הזה אמרות ה' אמרות טהורות באופן אחר כדרך המסדר המאוחר הזה להתחיל רוב הדרשות במקראות מהפסיקתא דרב כהנא ולפנות לו דרך אחרת: (פט) דימוסאות, עיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה י"ד שהמלה יונית, ע"ש: (צ) אמת המים, שם שגור על לשון הז"ל לצנור העובר להשקות השדות (וואססער לייטונג): (צא) אמר ר' אבין, כ"ה בכ"י רומי ובוי"ר, ועיין בפסיקתא הערה ס"ז כי בטעות שם אמר ר' לוי. והבאתי שם ראיה כנראה מהירושלמי ברכות פ"א ה"ה אני ה' אלהיכם וכתיב ה' אלהים אמת, מהו אמת, אמר ר' אבין שהוא אלהים חיים ומלך עולם, ועיקר דרשת ר' אבין הוא בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ה חותמו של הקב"ה אמת, מהו אמת, אמר ר' בון שהוא אלהים חיים ומלך עולם, ופה הביא דרשת ר' אבין דרך אגב, וגם במדרש וי"ר סוף פ"ו מובא בשם ר' אבין, ובתנחומא הנדפס אשר הוסיף

[ו] **ד"א** זאת חקת התורה. אמרות ה' אמרות טהורות (תהלים יב ז), (צב) ר' יהושע בן לוי אמר מצינו שעיקם התורה (צג) שתים ושלש תיבות בתורה, שלא להוציא דבר טומאה מפיו, (צד) שנאמר מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו ומן הבהמה אשר לא טהורה היא (בראשית ז ב), ולא כתיב מן הבהמה הטמאה. (צה) אמר ר' יודן כשבא לפתוח (צו) בסימני בהמה טמאה, (צז) לא פתח אלא בסימני טהרה, את הגמל כי לא מפרים פרסה הוא, אין כתיב כאן, אלא כי מעלה גרה הוא (ויקרא יא ד), (צח) [ואת הארנבת כי לא מפרים פרסה הוא אין כתיב כאן, אלא כי מעלת גרה (שם שם ו), את החזיר כי לא מעלה גרה הוא אין כתיב כאן, אלא כי מפרים פרסה (שם שם ז)]:

[ז] (צט) [מזוקק שבעתים (תהלים יב ז)]. (ק) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר

הערות ותקונים

המדפיס ממאנטובה (עיין לעיל הערה פ"ח) הגי' אלא מאמר אלהים אמת שהוא אלהים חיים ומלך עולם. הנה מלבד שהשמיט המלות "מהו אמת אמר ר' אבין" גם מלת "מאמר" ט"ס הוא, וצ"ל וה' אלהים אמת, והוא לישנא דקרא כמו שרשמתי, והסיום שהוא אלהים חיים ומלך עולם, הוא סיפא דקרא הדין, וראיתי בכ"י ה' של אקספארד אשר נמצא שם המאמר שהוסיף המדפיס, והגי' שם כך אלא מאמר אלהים אמת, וכתיב בו וה' אלהים אמת, מה הוא אמת, אמר ר' אבין שהוא אלהים חיים ומלך עולם. ועיין במדרש חזית פ' לסוסתי ובב"ר פפ"א: (צב) ר' יהושע בן לוי אמר, כ"ה בכ"י רה"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר חוקת פי"ט אות ב', אולם בכ"י רומי ובפסיקתא הגי' ר' יודן בשם ר' יוחנן ור' ברכיה בשם ר' אלעזר דכפר חנין, וכ"ה בפסיקתא כ"י של אקספארד ובוי"ר שם ובב"ר פל"ב. ובפסיקתא יש לתקן במקום ור' ברכיה בשם ר' אלעאי צ"ל בשם ר' אלעזר, גם הגי' בפסיקתא ובב"ר ובוי"ר ור' יעקב דכפר חנין, וכן יש לתקן בכ"י רומי ור' יעקב דכפר חנין, ובהערה י"ח בפסיקתא שם הבאתי בשם תבואות הארץ (דף ק"א ע"א) שהוא למערב לפת כשתי שעות, ואצל דרום הכפר קבר ר' יעקב איש כפר חנין, ובפסיקתא שם ואמרי לה בשם ר' יהושע בן לוי כוון להתנחומא, וגם במדרש שו"ט מזמור י"ב בפסוק אמרות ה' נאמר רק ר' יהושע בן לוי אומר, ובמדרש שוחר טוב מזמור א' בלי שם האומר, ובפסיקתא רבתי אמר ר' יוחנן עקם הקב"ה, והוסיף על המאמר הזה הרחבת דברים, גם עשה איזה שינויים כדרך המסדר הזה: (צג) שתים ושלש תיבות, כ"ה בב"ר פל"ב ובנדפס ובמדרש במ"ר שם ושו"ט מזמור י"ב וילקוט שם. ובמדרש שו"ט מזמור א' בטעות שתים ושלש אותיות וצ"ל תיבות, ובמדרש וי"ר ריש אמור הגי' שעיקם הקב"ה ה' אותיות ואין ספק בידי שצ"ל ח' אותיות כמאמר ר' יהושע בן לוי (פסחים דף ג' ע"א) לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו שנאמר מן הבהמה וגו', ופירש"י אשר איננה טהורה ולא כתיב הבהמה טמאה כי אורחיה הרי שמונה אותיות עקם, כי הטמאה חמש אותיות הן, אשר איננה טהורה י"ג אותיות הן, ע"כ. וכן כתב הרשב"ם ב"ב קכ"ג ע"א ד"ה אפשר: (צד) שנאמר מכל הבהמה וגו', בפסיקתא ובתנחומא הנדפס ובמדרש שו"ט מזמור א' ומזמור י"ב מובא הכתוב שלאחריו מן הבהמה וגו' (בראשית ז ח), ועתה ראה במדרש וי"ר ריש פ' אמור מביא בתחלה את הכתוב האחרון (בראשית ז ח), ואח"כ כתב "ובמקום אחר עקם שנים ושלש תיבות בתורה כדי שלא להוציא דבר של טומאה מתוך פיו הה"ד מכל הבהמה אשר לא טהורה" והוא המקרא שלפניו (שם ז ב), שנוי הסדר הזה יורנו דעת כי מן "ובמקום אחר" הוא הוספת המעתיק, ובמלות ובמקום אחר כוונתו על הנוסחא האחרת הנמצאת לפנינו בתנחומא, ור"ל במקום אחר הנוסחא היא כן. ובמדרש במ"ר ריש חוקת הגי': מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה ומן הבהמה אשר לא טהורה, וכל עין תחזה כי גם פה הסיום ומן הבהמה אשר לא טהורה, הוא הוספה ע"פ נוסחא אחרינא: (צה) אמר ר' יודן, וכ"ה בנדפס במדרש ובמ"ר ובכ"י רה"ס, אולם בפסיקתא הגי' אמר ר' יודן בן מנשה, וכ"ה בוי"ר ריש אמור, והעירותי בפסיקתא שם הערה כ"א שצ"ל אמר ר' יודן ב"ר מנשה, כמו שהוא בפסיקתא כ"י אקספארד, וכ"ה ג"כ בתנחומא כ"י רומי וגם בב"ר פל"ב ושו"ט מזמור א', ובפסיקתא רבתי פי"ד הנוסחא ר' יהודה בי רבי מנשה: (צו) בסימני בהמה טמאה, במדרש שו"ט מזמור א' בטעות בסימני טהרה צ"ל בסימני טמאה: (צז) לא פתח אלא בסימני טהרה, עיין בפסיקתא הערה כ"ג מה שהעירותי שם כי בפסיקתא רבתי הגיע את הדרש הזה באריכות דברים, ומה שכתבתי שם כי התנחומא לקח דבריו מן הפסיקתא דרב כהנא, וכעת הנה ראיתי אחרי רואי כי דברי הפסיקתא נובעים מתנחומא שלפנינו: (צח) ואת הארנבת, הוספתי כמו שהוא בנדפס ובמדרש במ"ר, ובכ"י רומי הגי' וכן בשפן ובארנבת ובחזיר, כי לא מעלה גרה אין כתיב כאן, אלא כי מפרים פרסה הוא. ובהערה כ"ד להפסיקתא העירותי כי חסר "ואת השפן כי לא מפרים פרסה הוא אינו אומר אלא כי מעלה גרה". ונמצא במדרש וי"ר ריש פ' אמור ובפסיקתא כ"י אקספארד. ובמדרש ב"ר פל"ב איתא ואת השפן, אבל ואת הארנבת חסר בו, ובפסיקתא רבתי נאמר בטעות ואת החזיר לפני השפן והארנבת, כי החזיר הוא מאוחר בקרא: (צט) מזוקק שבעתים, כן הוספתי, כי על זה סובב הולך הדרוש אשר החל לדרוש על הכתוב אמרות ה' אמרות טהורות וגו' מזוקק שבעתים, ודורש שבעתים ז' פעמים שהם מ"ט, עיין להלן בהערה ק"ב: (ק) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, מובא

בילקוט

(קא) תינוקות שהיו בימי דוד עד שלא טעמו טעם חטא, היו יודעים לדרוש את התורה בארבעים ותשע פנים טמא, (קב) וארבעים ותשע פנים טהור, והיה דוד מתפלל עליהם ואומר, אתה ה' תשמרם תצרנו מן הדור זו לעולם (תהלים יב ח), אתה ה' תשמרם נטר אוריותהון בלבהון, תצרנו מן הדור זו לעולם, (קג) [מן דרא] שהוא חייב כלייה, ואחר כל השבח הזה (קד) יוצאין למלחמה ונופלין, (קה) [על ידי שהיה בהן (קו) דלטורין], הוא שדוד אומר נפשי בתוך לבאים אשכבה לוהטים בני אדם שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה (שם נז ה), נפשי בתוך לבאים, (קז) אלו אבנר ועמשא, שהיו לבאים בתורה, (קח) אשכבה לוהטים, אלו דואג ואחיתופל, שהיו לוהטים אחר לשון הרע, (קט) בני אדם שיניהם חנית וחצים, אלו אנשי קעילה, שנאמר היסגרוני בעלי קעילה וגו' (ש"א כג יא), ולשונם חרב חדה, אלו הזיפים, שנאמר בבא הזיפים ויאמרו לשאול הלא דוד מסתתר עמנו (תהלים נד ב), (קי) באותה שעה אמר דוד רומה על השמים אלהים (שם נז ו), סליק שכינתך מביניהם, (קיא) אבל דורו של אחאב כולם עובדי ע"ז היו, ועל ידי שלא היו בהן דלטורין יוצאין למלחמה ונוצחין, הוא שאמר עובדיה לאליהו, (קיב) הלא הוגד לאדוני את אשר עשיתי וגו' ואכלכלם לחם ומים (מ"א יח יג), אם לחם למה מים, (קיג) אלא שהיה המים קשה להביא להם יותר מן הלחם, ואליהו מכריז בהר הכרמל ואומר, אני נותרתי נביא לה' לבדי (שם שם כב), וכל עמא ידעין ולא מפרסמין למלכא:

הערות ותקונים

בילקוט מלכים רמז רי"ג בשם התנחומא, ובפסיקתא ובוי"ר פ' אמור הגי' ר' יוסי ממלחייא ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, וגם בנדפס ובמדרש במ"ר ובשו"ט מזמור י"ב ובילקוט מלכים שם חסרים המלות „ר' יוסי ממלחייא" ומתחיל כמו לפנינו ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. והמאמר הזה נמצא ג"כ במדרש שו"ט מזמור ז' ושם הנוסחא בטעות ר' יהושע בן לוי בשם ר' יוסי, ובמזמור י"ב מובא לנכון ר' יהושע בשם ר' לוי, והנה ר' יוסי ממלחייא נקרא כן על שם עירו, וכן בב"ר פמ"ב ר' יוסי ממלחייא, ועיין תבואות הארץ לד ס"ה ע"א שכתב וז"ל מלחייא ר' יוסי ממלחייא, מערבית נוטה מעט לדרומית ירושלים בערך שעה מ' וג' רביעית הכפר מאלח"א ושם מעין טוב שמימיו קלים וטובים, ומביאים מהם העירה למכור, ושם נמצאים ורדים הרבה, עכ"ל: (קא) התינוקות שהיו בימי דוד, כ"ה גם בוי"ר ובנדפס ובמדרש במ"ר, אבל במדרש תהלים מזמור ז' תינוקות שהיו בימי שאול ושמואל, ובמזמור י"ב במאמר המתחיל אמרות ה' נאמר לנכון כמו לפנינו. ובמדרש תהלים שם מזמור י"ב נאמר בסיום המאמר „כמו שפירשתי במזמור ז'" טעות הוא וצ"ל „כמו שמפורש במזמור ז'" ונוסף מאיזה מעתיק אשר אבה לקצר, ורשם לעיין במזמור ז'. ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו לתהלים (יב ח) מדרש אגדה יש ומיושב על הסדר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי תינוקות שהיו בימי דוד וכו', ע"כ. ואולי דרש הדורש בעליל לארץ לשון עוללים: (קב) מ"ט פנים טהור, דרש שבעתים ז' פעמים ז', ועיין בירושלמי סנהדרין פ"ד ה"ב כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור, מנין ודגלו, וכן הוא אומר אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים, ע"כ כוונתם ג"כ שהביאו הכתוב הזה כמו שנדרש לפנינו, ועיין סנהדרין דף י"ז ע"א ועירובין י"ג ע"ב שיודע לטהר את השרץ מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא, ובתוס' שם בב' המקומות ד"ה שיודע: (קג) מן דרא דהוא חייב כליה, דרש לעולם עולם המות מלשון כי הולך האדם אל בית עולמו (קהלת יב ה), וכן יורדי בור אל עם עולם (יחזקאל כו כ): (קד) יוצאין למלחמה ונופלים, נשנה בירושלמי פאה פ"א סוף ה"א אמר ר' אבא בר כהנא דורו של דוד כולן צדיקים היו, ועל ידי שהיה להן דלטורין היו יוצאין במלחמה והיו נופלים, ועיין ביפה מראה שם סי' י"ט: (קה) על ידי שהיה בהן דלטורין, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ובכ"י ספרדי, (וחסר גם בכ"י רח"ס), וכן הוא בירושלמי גם בנדפס ובמדרש במ"ר ובילקוט מלכים רמז רי"ג בשם התנחומא: (קו) דלטורין, מובא בערוך ערך דלטר בשם פסיקתא דפרה. ופי' **delator** בלשון רומי הולך רכיל, **delatura** פי' רכילות: (קז) אלו אבנר ועמשא, לזה המאמר כוון רש"י בתהלים שם: (קח) אשכבה לוהטים כו', מובא בערוך ערך לטז ה' בשם הפסיקתא, ואף שרשם המאמר הזה אינו ענין לשם, הביאו כולו על שם סופו, למה נקרא לשון שלישי: (קט) בני אדם שיניהם חנית וחצים, עד קעילה בידו, נשמט במדרש במ"ר שם, אבל ישנו בירושלמי פאה שם ובנדפס ובוי"ר פכ"ו ובשו"ט מזמור ז' ודברים רבה פ"ה, וגם בכ"י רומי וכ"י רח"ס: (קי) באותה שעה אמר דוד, כ"ה בכ"י רח"ס ובילקוט שם ובמדרש במ"ר וגם בנדפס, אולם בכ"י רומי וגם בפסיקתא נוסף „וכי מה שכינה עושה בארץ רומה על שמים אלהים", ובירושלמי שם אמר דוד לפני הקב"ה רבון העולמים מה שכינתך לירד בארץ סלק שכינתך מביניהון הה"ד רומה על השמים, ובשו"ט מזמור ז' אמר דוד רבש"ע סלק שכינתך מביניהם מה שכינתך עושה בארץ שנאמר רומה וגו' ועיין במדרש במ"ר פ' שופטים: (קיא) אבל דורו של אחאב, נשנה ג"כ בירושלמי שם: (קיב) הלא הוגד לאדוני, מובא בילקוט מלכים רמז רי"ג בשם התנחומא, והביא זה המאמר בראש כדרכו להפך הסדר: (קיג) אלא שהיה המים קשה להביא להם יותר מן הלחם, בירושלמי ובמדרש וי"ר ובמ"ר ובכ"י

רומי

[ח] (קיד) אמר ר' שמואל ב"ר נחמן אמרו לו לנחש מפני מה אתה מצוי בין הגדירות, אמר להם (קטו) אני פרצתי גדרו של עולם, אמרו לו מפני מה אתה הולך ולשונך (קטז) שותת, אמר להם הוא גרם לי, אמרו לו (קיז) מפני מה כל החיות נושכות ואינן ממיתות, ואתה נושך וממית, אמר להם אם ישוך הנחש בלי לחש וגו' (קהלת י יא), (קיח) אפשר דאנא עביד כלום, ולא מתאמר לי מן עליותא, ומפני מה אתה נושך באבר אחד, וכל האיברין (קיט) מרגישין, אמר להם ולי אתם אומרים אמרו לבעל הלשון, שהוא כאן (קכ) והורג ברומי: (קכא) ולמה נקרא שמו של לשון הרע שלישי, שהורג שלשה, האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו, (קכב) ובימי שאול הרג ארבעה, דואג שאמרו, שאול שקיבלו, אחימלך שנאמר עליו, [ואבנר בן נר], (קכג) ואבנר בן נר למה נהרג, (קכד) ר' יהושע [בן לוי] אמר על ידי שהקדים שמו לשמו של דוד, הדה הוא דכתיב וישלח אבנר מלאכים אל דוד תחתיו [לאמר] למי ארץ (ש"ב ג יב), כתב מן אבנר לדוד, ר' שמעון בן לקיש אמר על ידי (קכה) שעשה דמן של נערים שחוק, שנאמר ויאמר אבנר וגו' יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (שם ב יד), ורבנן אמרו (קכו) על ידי שלא המתין לו לשאול

הערות ותקונים

רומי הנוסחא קשה להבין לו, והטעם כי בימי אחאב נעצרו הגשמים ויבשו הנהרות: (קיד) אמר ר' שמואל בר נחמן, כ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובוי"ר ובתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר, אבל בירושלמי פאה שם נשנה המאמר הזה בסוף, אחר המאמר ולמה נקרא הלשון שלישי, והוא נכון מאד, כי בירושלמי שם מובא הרבה מאמרים בענין לשון הרע, ואחד מהם הוא המאמר מר' שמואל בר נחמן, יען שסיים ולי אתם שואלים אמרו לבעל הלשון שהוא אומר כאן והורג ברומי, ובתנחומא ובפסיקתא הובאו המאמרים מענין לשון הרע בדרך אגב, יען שנזכר במאמר שלפניו דילטורין שהיו בימי דוד: (קטו) אני פרצתי גדרו של עולם, פי' שהביא מות לעולם. ובוי"ר הוסיף „תני רשב"י הנחש פרץ גדרו של עולם תחלה לפיכך נעשה ספקלטור לכל פורצי גדרות". ופי' ספקלטור בלשון רומית spiculator ממונה להרוג מחוייבי מיתה למלכות: (קטז) שותת, פי' נגרר החוצה: (קיז) ומפני מה כל החיות נושכות ואינן ממיתות, כ"ה גם בנדפס ובמדרש במ"ר, אבל בירושלמי פאה שם ובוי"ר ריש אמור מה הנייה לך שאת נושך, אריה טורף ואוכל, זאב טורף ואוכל, את מה הנייה יש לך, ע"כ. ועיין ערכין דף ט"ו ע"ב לעתיד לבא מתקבצות כל החיות וכו': (קיח) אפשר דאנא עביד כלום ולא מתאמר לי מן עליותא, פי' וכי אני עושה דבר בלתי אם יאמר עלי מלמעלה מן השמים. ובירושלמי שם הגי' אילולא איתאמר לי מן שמיא נכות לא הוינא נכית: (קיט) מרגישין, בוי"ר שם ואירסך מהלך בכל האיברים: (קכ) והורג ברומי, כ"ה גם בפסיקתא ובתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר, אבל בוי"ר ריש אמור הגירסא ולי אתם אומרים אין יתרון לבעל הלשון (קהלת י יא) דיתיב ברומי וקטיל בסוריא, בסוריא וקטיל ברומי. ור"ל דדרש סיפא דקרא. ובירושלמי פאה שם הנוסחא אמר להן ולי אתם שואלין אמרו לבעל הלשון שהוא אומר כאן והורג ברומי, אומר ברומי והורג בסוריא: (קכא) ולמה נקרא שמו של לשון הרע שלישי, נשנה בירושלמי פאה שם ובשו"ט מזמור י"ב בפסוק יכרת ה' כל שפתי חלקות, אמר ר' שמעון בן יוחי לשון הרע תליתאי, שהוא הורג שלשה, האומרו והמקבלו והנאמר עליו, ע"כ. והשם הזה לשון תליתאי ללשון הרע, שגור בפי התרגומים, כמו במכונה תרגום יונתן בן עוזיאל (בראשית מט כג, ויקרא יט טז), וכן מלשני בסתר רעהו, דמשתעי לישן תליתאי על חבריה, וכן איש לשון תרגם גבר דמשתעי לשון תליתאי, ודומיהם. ולזה המאמר כוונו חז"ל בערכין טו ב במערבא אמרי לשון תליתאי קטיל תליתאי, הורג למספרו ולמקבלו ולאומרו, ופירש"י לישנא תליתאי זה לשון הרכיל שהיא שלישית בין אדם לחבירו לגלות לו סוד, ובתוס' שם כתבו וז"ל ואני מצאתי כתיב לישנא תליתאה שהקיפה הקב"ה אחת של עצם ואחת של בשר והוא שלישי בתוכה, ע"כ. אבל לפי מה שראיתי אין צורך לפירושים האלה, כי טעם קריאת השם הזה מפורש בגלוי בירושלמי ובתנחומא ובפסיקתא ובמדרשים שרשמתי למעלה למה נקרא לשון הרע תליתאי וכו'. וכן התעורר הרב בעל יפה מראה בירושלמי שם סי' ב': (קכב) ובימי שאול הרג ארבעה, בוי"ר פ' אמור שם נוסף לפני זה עובדא הוה וכו' עד ואשתכח לישנא [תליתאי] קטיל תלתיהון, ולא נמצא ההוספה הזאת בירושלמי ובתנחומא ובמדרש במ"ר ובשו"ט: (קכג) ואבנר בן נר למה נהרג, מובא בילקוט שמואל רמז קל"ג בשם התנחומא: (קכד) ר' יהושע בן לוי, כן תקנתי כמו שהוא בכל המקומות, גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובוי"ר פ' אמור ובירושלמי פאה שם ובסוטה פ"א ה"ח מהופך הסדר, כי נהפך מאמר ר' יהושע בן לוי למאמר ר' שמעון בן לקיש, ומאמר רשב"ל לריב"ל, ובעל הילקוט הגיה מאמר דרבנן בראש: (קכה) שעשה דמן של נערים שחוק, בתנחומא הנדפס שעשה דמן של נערים הפקר, אולם בכ"י ה' של אקספארד הגי' כמו לפנינו שחוק, וכמו כן העתיק גם בעל מדרש במ"ר: (קכו) על ידי שלא המתין לו לשאול, בתנחומא הנדפס ע"י שהמתין, אולם בכ"י ה' של אקספארד נאמר לנכון שלא המתין, וכן גירסת בעל מדרש במ"ר אשר דבריו נובעים מהתנחומא, וכ"ה לנכון בירושלמי פאה ובירושלמי סוטה שם ובפסיקתא. וכן מובא בערוך ערך גלגל ח' בשם הפסיקתא, ובמדרש

במ"ר

להתפיים מן דוד, (קכז) שנאמר ואבי ראה גם ראה (ש"א כד יב). א"ל אבנר (קכח) מה את בעי מן גלימא (קכט) אמרת בסירא הוערת, כיון דאתי לגבי מעגל, אמר ליה הלא תענה אבנר, בכנף מעיל בסירה אמרת הוערת, (קל) חנית וצפחת בסירה הוערו, (קלא) ויש אומרים על ידי שהיה בידו למחות בנוב עיר הכהנים ולא מיחה:

[ט] [מזוקק שבעתים]. (קלב) ר' חנן בר פזי פתר קרא בפרשת פרה, שיש בה

הערות ותקונים

במ"ר סוף פ' מסעי על שלא הניח לשאול להתפייס מן דוד, וכיה הגי' האמתית, ובילקוט שמואל שם בשם התנחומא מפני שלא הניח לשאול להתפייס לדוד, והרד"ל רצה להגיה ע"פ תנחומא הנדפס ע"י שהמתין במקום שלא המתין, אולם הנכון כמו שהוא במדרש במ"ר שם, ובתנחומא הנדפס הלשון משובש: (קכז) שנאמר ואבי ראה גם ראה, עיין מדרש שו"ט מזמור ז' בפסוק ה' אלהים אם עשיתי זאת: (קכח) מה את בעי מן גלימא, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס ובמדרש במ"ר, ובפסיקתא מה אתה בעי למגלגל עם דין, אין ספק שצ"ל מה אתה בעי מן גלגלוי דדין, כמו שתראה בערוך ערך גלגל ח' שהביא בשם וי"ר אמור פכ"ו, ובפסיקתא דפרה, מה את בעי מן גילגלוי דדין, וכתב פי' צילית, תראה שהיתה לפניו הגי' בפסיקתא כמו שתקנתי. ובוי"ר לפנינו מה את בעי מן גלגוי דדין וכ"ה בירושלמי סוטה שם. אבל בירושלמי פאה שם הגי' גולגלוי, ובילקוט שמואל רמז קל"ג בשם התנחומא מן [צ"ל מה] את בעי מן גולגלוי דדין תיקן בעל הילקוט בעצמו או אחד המגיהים גולגלוי, כמו שמובא בערוך בשם הפסיקתא במקום גי' התנחומא גלימא, ועי' בפסיקתא הערה כ"ב שהבאתי פירושים על המלה הזו (ובהערה ההוא הבאתי תראה מזה שהיתה לפניו הנוסחא בפסיקתא רבתי, מלת „רבתי" יש למחוק מן הספר). וידידי הרב הגדול מהרח"י קאהוט בעל הערוך השלם (בערך גלגל) אחר שהביא מה שהעירותי בפסיקתא רצה לבאר המלה מלשון פרסי אשר פתרונה צעקת קול ודבור חזק, ושיעורו למה חושש אתה לצעקתו ודבורו של דוד, עכ"ל: (קכט) אמרת בסירא הוערת, בכ"י רומי דאת אמר בסירה הועדו, ובכ"י רח"ס בסירה הועדת, ובוי"ר פ' אמור ובתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר ובשו"ט מזמור כ"ח ובילקוט שמואל רמז קל"ג ג"כ הגירסא אמרת בסירה הועדת בדל"ת. ובכ"י ה' של אקספארד כתוב ג"כ בסירה הועדת ובחסרון מלת „אמרת", ובפסיקתא ובירושלמי פאה וסוטה בסירה הוערה, ויותר נכון הגי' בדלת, כי לשון העברה והסרה מתורגמים בארמית עדה, (עיין מתורגמן שורש עדה א'). והמלה הזאת ישנה גם בכתבי קדש לא עדה עליו שחל (איוב כח ח). ולדעת ידידי הרב בעל ערוך השלם עיקר המלה ברי"ש וטעם המלה בלשון ערבי ענינה עבר והלך. ובפסיקתא פרה הערה כ"ג העירותי במדרש שו"ט מזמור ז' בסירות בקוצים עברת ונכרת, אין ספק כי מלת „בקוצים" היא פי' אחד המעתיקים על מלת בסירות. ועיין בסנהדרין דף מ"ט ע"א מאי בור הסירה אמר ר' אבא בר כהנא בור וסירה גרמו לו לאבנר שיהרג, ע"ש בפי' רש"י, ובערוך ערך בר ו' הביא דברי הירושלמי בשינוי לשון וביתר ביאור, וז"ל מפורש בתלמוד ירושלמי פאה פ"א ובסוטה פ"א שרצה שאול להשיב את דוד מפני שאמר הנה בעת שלקח הצפחת והחנית היה יכול להרגני, וכיון שלא הרגני צדיק הוא ואין לרדפו, אמר לו אבנר לא כי, אלא הצפחת והחנית הנערים הלכו להביא מים מן הבור, ושכחום שם, ומצאם דוד ולקחם מן הבור, א"ל הצפחת והחנית כבר נשארו בבור, כנף מעילי מה תאמר בו, א"ל כנף מעילך בסירה הועדת, כלומר נסבך בקוצים ונחתך ומצאו דוד ולקחו משם, וכיון שלא הניח אבנר להתפייס לדוד נענש עליהם, וזה בור וסירה גרמו לו לאבנר, עכ"ל. ובמהרש"א בחדושי אגדות סנהדרין שם ד"ה מאי בור הסירה השיג על רש"י והביא ראיה מרד"ק ולא ראה את דברי הערוך ע"ש: (קל) חנית וצפחת בסירה הוערו, בכ"י ה' של אקספארד הגי' חנית וצפחת בסירה מי הועדו, ואח"כ סיים „א"ל חמת וצפחת על הבור שכחום וזהו שאמר הכתוב מבור הסירה, לא מצינו מקום בעולם שמו בור הסירה, אלא העון שעשה כשהיה מדבר אלו הדברים החזירוהו ומת": (קלא) ויש אומרים ע"י שהיה בידו למחות, במדרש במ"ר סוף מסעי והיה ספק בידו צ"ל ויש אומרים על שהיה ספק בידו, כמו שהוא לנכון במדרש במ"ר פי"ט, ודעת היש אומרים מפורש בגמרא בבלי סנהדרין דף כ' ע"א אמר ר' יהודה אמר רב מפני מה נענש אבנר מפני שהיה לו למחות בשאול ולא מיחה, פרש"י למחות בשאול בהריגת נוב עיר הכהנים, והמהרש"א בחדושי אגדות ד"ה שהיה הקשה על רש"י דאמרינן ס"פ נגמר הדין [סנהדרין מ"ט ע"א] בור וסירה גרמו לו לאבנר שיהרג, ולפי פירושו אתיא הך דרשה דהתם דלא כמאן מהני אמוראי דהכא, וע"כ נראה לפרש דהיינו הך דהכא דקאמר דלא מיחה היינו מבור וסירה שהיה לו למחות בשאול ולומר לו כמה צדיק הוא שלא הרגך ולא מיחה כפירש"י שם, וק"ל עכ"ל. ובמח"כ נעלמו ממנו דברי הירושלמי והתנחומא ומדרש במ"ר פ' חוקת וסוף מסעי שדעות חלוקות הן זה אומר כן וזה אומר כן: (קלב) ר' חנין בר פזי, נשנה בוי"ר ובתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר ובפסיקתא ובילקוט ריש חוקת בשם הפסיקתא ובילקוט תהלים רמז תרכ"ח בשם וי"ר. ובילקוט תהלים ר' שמעון בר פזי צ"ל ר' חנין בר פזי, ולזה המאמר כוון הפייטן לפרשת פרה פיוט אגולת אומן זר שבעתים מזוקקה. ובפסיקתא רבתי פי"ד סי' ו' כסף צרוף מזוקק שבעתים מהו מזוקק שבעתים אמר ר' יוחנן בן פזי [צ"ל ר' חנין בר פזי] שהתורה נדרשת ארבעים ותשע פנים, ואף הפרשה הזאת מזוקק שבעתים יש בה מ"ט טהרות, כיצד אלא יש בה שבע פרות ושבע הזיות

ובפסיקתא

(קלג) משבעה שבעה, שבע פרות, שבע שריפות, שבע הזיות, שבע כבוסים, שבעה טמאים, שבעה טהורים, שבעה כהנים, (קלד) אם יאמר לך אדם חסר הן, אמור לו משה ואהרן בכלל היו, שנאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר זאת חקת התורה:

[י] (קלה) ר' יצחק פתח כל זה נסיתי בחכמה (קהלת ז כג), כתיב ויתן אלהים חכמה לשלמה [וגו' כחול אשר על שפת הים] (מ"א ה ט), רבנן אמרי (קלו) ניתן לו חכמה כנגד כל ישראל, (קלז) ור' לוי אמר מה חול גדר לים, כך היתה הכמה גדר לשלמה, מתלא אמר (קלח) דעה חסרת מה קנית, דעה קנית מה חסרת, עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצר לרוחו (משלי כה כח), (קלט) [כעיר פרוצה שאין בה חומה כן איש אשר אין מעצור לרוחו]:

[יא] ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם (מ"א ה י), [מה היתה חכמתן של בני קדם], (קמ) שהיו יודעין במזל, וערומים בטייר (בלשון ישמעאל קורין

הערות ותקונים

ובפסיקתא הערה נ"ה הבאתי פי' המאמר בשם הגר"א ז"ל והוא בספר אדרת אליהו: (קלג) משבעה שבעה, הכוונה שכל עניני הפרה שבעה הם, וכל אחד הוא שבעתים, ולמאמר הזה כוון הרוקח סי' רמ"א. וע"פ המאמר הזה יסד הקליר בפיוט אמרה סנונה לפ' פרה דרושה בזקוק שבעה משבעה, הזיות, טבילות, וכבוסים שבעה, ופרות, וכהנים, טהורים, וטמאים, שבעה, ע"כ. וכן תראה בזהר אחרי דף ע"ו ע"ב בשבעה שבע פרות, ז' שריפות, ז' הזאות, ז' כבוסים, ז' טמאים, ז' טהורים, ז' כהנים, ומשה ואהרן בחושבנא, דהא כתיב וידבר ה' אל משה ואל אהרן וגו'. ועיין גם בזהר חקת במאמר דבר אל בני ישראל דהאי פרה היא בשבע, ז' כבוסים וכו': (קלד) אם יאמר לך אדם חסר הן, אם יאמר אדם הרי אלא הכהנים נמצא רק חמשה, התשובה על זה שמשה ואהרן גם כן בכלל, שנאמר משה ואהרן בכהניו. ועיין בפסיקתא הערה נ"ה בשם הגאון הגר"א ז"ל. ובנדפס הגי' אם יאמר לך אדם חסר אחד מהן, וכ"ה בכ"י ספרדי: (קלה) ר' יצחק פתח, נשנה בפסיקתא דרב כהנא (דף ל"ג ע"ב), ובמדרש קה"ר פ' כל זה נסיתי, ומובא בילקוט מלכים רמז קע"ז בשם התנחומא והפסיקתא. ובתנחומא הנדפס (אות ו') מצאה הוספה שהוסיף המדפיס ממאמצעובה אשר לקח מפסיקתא רבתי פי"ד סי' ז' בשנוי לשון קצת, והוא מן אמר ר' יוחנן בשם ר' שמעון בן יהוצדק, ובפסיקתא דרב כהנא בהערה נ"ח נ"ט העירותי כי בתנחומא הנדפס יש הוספה שנוסף מן הרבתי, ועתה ראיתי כי ההוספה היא הוסיף המדפיס ממאמצעובה: (קלו) ניתן לו חכמה כנגד כל ישראל, כ"ה גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפיס כאשר העתיק ההוספה מן פסיקתא רבתי השמיט זה גם מאמר מר' לוי והביא כלשון הרבתי רבנן אמרי מלמד שהיתה חכמתו של שלמה שקולה כנגד כל ישראל שנמשלו כחול הים, שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע ב א), ואחר זה הוסיף ג"כ ע"פ הרבתי כילד החכמים יש בהם דעת וכו' והוא ג"כ מהפסיקתא רבתי: (קלז) ור' לוי אמר, כ"ה גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, וגם בכאן הביא המדפיס ממאמצעובה כלשון הרבתי ור' לוי אמר כשם שהחול היה עושה לו סייג וגדר שלא יצא וישטוף את העולם כך היתה חכמתו עומדת בפני יצרו שלא יחטא. ואח"כ מתחיל בנדפס כמו שלפנינו בכ"י, כי עד כאן הוסיף המדפיס: (קלח) דעה חסרת, מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט ד"ה יש בשם התנחומא, ובוי"ר פ' אמור נאמר בנוהג שבעולם אדם יש לו זהב וכסף ואבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה שבעולם וטוב ודעת אין בו, מה קנייה יש לו, מתלא אמר דעה קנית מה חסרת, דעה חסרת מה קנית. ולמאמר הזה כוונו רז"ל בנדרים דף מ"א ע"א במערבא אמרי וכו', ע"ש: (קלט) כעיר פרוצה, הוספתי כמו שהוא בפסיקתא ובנדפס: (קמ) שהיו יודעים במזל וערומים בטייר, והמלות „בלשון ישמעאל קורין לעוף טייר" הוא הוספת המעתיק וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, והמאמר הזה מובא ברש"י שני פעמים (מ"א ה' י', ובדה"ב ט' ד') בשם הפסיקתא, וכתב טייר הוא לשון ערבי, והביא ובוי"ר כי עוף השמים יוליך את הקול זה עורב והכמת טויארי ע"כ. וגם הרד"ק במלכים שם פי' כן בטייר בלשון העופות, וכן בערבי יקרא עוף א"ל טייר. וכן בני מצרים היו יודעים בחכמה שבה היו נקראים החרטומים עכ"ל. ובמדרש במ"ר פי"ט הסר מלת „במזל" וישנו שם בתנחומא הנדפס, וכן מובא לנכון במדרש שו"ט מזמור ז', ובמדרש קה"ר פ' כל זה נסיתי הנוסחא שהיו יודעין במזל וקוסמין בעופות ובקיאין בטייר, וכליותי יעלוני כי מלות „וקוסמין בעופות" הן הוספה חיצונית לפרש המלות ובקיאין בטייר, ונאספו אל תוכו בטעות. ובילקוט מלכים גרסם בצדו על בטייר „פי' חכמת אסטרולוגיו". והפי' הזה משגה הוא, כי אין כן הוראת מלת בטייר, ודברי הערוך הטעו לפרש כן, כי ז"ל הערוך ערך טייר, בפסיקתא דפרה מה היתה חכמתן של בני קדם שהיו יודעין במזל וערומים בטייר מאי בטייר איסטרוגין, ובמדרש וי"ר [פל"ב] כי עוף השמים יוליך את הקול אמר ר"א זה העורב בחכמת [נ"ל וחכמת] טיירין (אולי צ"ל זה הערוס בחכמת טיירין) פי' בלשון ערבי קורין לעוף טייר עכ"ל. ומלות „מאי בטייר אסטרולוגין" שהמה הוספה בערוך מאיזה מעתיק יצא הטעות להמפרש בצד הילקוט לפרש כן, אולם אילו ראה את סיום הערוך הזה שפי' טייר הוא עוף בערבי נפקחו עיניו לדעת כי הוראה אחרת למלת בטייר,

ויותר

לעוף טייר) , (קמא) אמר רבן שמעון בן גמליאל בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים , שאין נושקין בפה אלא ביד , (קמב) כשחותכין בשר אין חותכין אלא בסכין ולא בפה , (קמג) וכשנוטלין עצה לא נוטלין אלא בשדה , שנאמר וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו (בראשית לא ד) : ומכל חכמת מצרים (מ"א ה י) . מה היתה חכמתן של מצרים , אתה מוצא כשביקש שלמה לבנות את בית המקדש , שלח אצל פרעה נכה , א"ל שלח לי אומנין בשכרן , שאני רוצה לבנות בהמ"ק , מה עשה , כינס כל (קמד) (איצטרוגולין) [איצטרולוגין] שלו , [ויאמר להם] צפו בני אדם שעתידין למות באותה שנה , (קמה) ושלחן לו , כשבאו אצל שלמה , צפה ברוח הקודש שהן מתין באותה שנה , נתן להם את תכריכיהן ושלחן לו , שלח לו לומר לא היו לך תכריכין לקבור את מתיך , הרי לך ותכריכיהן :

[יב] (קמו) ויחכם מכל אדם (מ"א ה יא) . מאדם הראשון , ומה היתה חכמתו , אתה מוצא בשעה שביקש הקב"ה לבראות אדם הראשון , נמלך במלאכי השרת , אמר להן נעשה אדם בצלמנו (בראשית א כו) , אמרו לו מה אנוש כי תזכרנו וגו' (תהלים ח ה) , (קמז) אמר להם [אדם שאני רוצה לבראות בעולמי תהא] חכמתו מרובה משלכם , מיד העביר לפניהם כל בהמה חיה ועוף , אמר להן מה שמותן של אלו , ולא ידעו , כיון שברא אדם הראשון העבירן לפניו , אמר לו מה שמותן של אלו , אמר לזה נאה לקרותו שור , לזה ארי , לזה סוס , וכן לכולם , שנאמר ויקרא אדם שמות לכל הבהמה

הערות ותקונים

ויותר נכון לתקן בערוך „מאי בטייר אסטרולוגין" „מאי במזל אסטרולוג", כי כן הוראת שם אסטרולוג חוזה בכוכבים ובמזלות. ובפסיקתא רבתי (פי"ד אות ט') מהו חכמת בני קדם אלא שכל בני קדם בקיאים במזל וחכמים בכל דעה באיסטרוגילא [צ"ל באיסטרולוגיא], בלי ספק היה כתוב פה „בטייר" אך אח"כ שכל איזה מעתיק את ידיו בטעות (ע"פ הערוך כמו שהעירותי) וכתוב באיסטרולוגיא תחתיו. ורבינו בחיי פ' חוקת הביא המאמר הזה בשם התנחומא שיודעים במזל וערומים בחכמת הטיאר, אך מה שהוסיף שם באמצע הוא עוף שדרשו עליו כי עוף השמים יוליך את הקול איננו מהתנחומא כי אם מוי"ר פל"ב: (קמא) אמר רבן שמעון בן גמליאל בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים, וכ"ה בילקוט מלכים רמז קע"ז ובתנחומא הנדפס אות ו'. ובפסיקתא ובקה"ר פ"ז פסוק את כל זה נסיתי, בשלשה דברים אני משבח את בני מזרח, ובב"ר פע"ד אות ב', בג' דברים אני אוהב את בני המזרח, ובמדרש במ"ר פי"ט הנעתק מהתנחומא נאמר „בג' דברים וכו'" יצא במלת „וכו'" ידי חובתו בכל המאמר, ובגמרא בבלי ברכות דף ח' ע"ב איתא תניא אמר ר' עקיבא בשלשה דברים אוהב אני את המדיים וכו', ואח"כ מובא תניא אמר רבן גמליאל בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים וכו'. ולדעתי יש להפך שמות האומרים, בתחלה צ"ל תניא אמר רבן גמליאל בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים כשחותכין את הבשר וכו', ואח"כ צ"ל תניא אמר ר"ע בשלשה דברים אוהב אני את המדיים הן צנועין באכילתן וכו'. וראיתי בילקוט ויצא רמז ק"ל הביא כמו שהוא בב"ר פל"ד, רק אחד תקן אוהב את בני מדי כלשון הגמרא ברכות שם, ורשם בצדו ברכות ח' ע"ב ויש לרשום ב"ר פע"ד: (קמב) כשחותכין בשר אין חותכין אלא בסכין ולא בפה, בפסיקתא ואין נושכין בפת אלא חותכין בסכין, ובקה"ר ואין נושכין בפה אלא חותכין בסכין, ובתנחומא הנדפס, וכשחותכין בשר אין חותכין על גב היד אלא בסכין ולא ביד, ובילקוט שם ואין חותכין בשר אלא בסכין, ובב"ר שאין נושכין ואוכלין אלא חותכין ואוכלים, ובגמרא ברכות שם כשחותכין את הבשר אין חותכין אלא גבי השלחן, וע"פ הגמרא נוסף זה מאיזה מגיה אל המדרש במ"ר שם „ואין חותכין בשר אלא על גבי השלחן", כי פתח בשלשה וסיים בארבע, רק הוספה היא מגמרא ברכות, ובעבור זה ליתא בילקוט ויצא רמז ק"ל: (קמג) וכשנוטלין עצה אין נוטלין אלא בשדה שנאמר וישלח וגו', בגמרא ברכות שם מובא הסיום מן הכתוב בשם ר' אדא בר אהבה, ורש"י שם כתב אלא בשדה דאמרי אינשי אזנים לכותל עכ"ל. ובוי"ר אות ב' מובא בשם ר' לוי אזנים לדרך ואזנים לכותל, וכ"ה בשו"ט מזמור ז' שם. ובב"ר פע"ד סיים מתלא אמר בחקל דאית בה איזגרין לא תימא מלה דמסתירין ופי' בשדה שיש שם מקום גלים ונבשושית אל תגלה סודך, והמלה ערבית, עיין בערוך השלם: (קמד) איצטרוגולין, תקנתי שצ"ל איצטרולוגין, וידוע ἀστρολόγος (אסטראלאג) ועיין לעיל הערה ק"מ: (קמה) ושלחן לו, בפסיקתא ובנדפס ושלחם אצלו. והמדפים ממאנטובה הוסיף „כדי שאבוא עליו בתרעומות ואומר לו תן לי דמיהם מהאומנים שהרגת". וזה לקח מן פסיקתא רבתי פי"ד סי' ט' וליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא וליתא בכ"י ה' של אקספארד, כי הוא הוספת המדפיס. ובפסיקתא שם הערה ס"ה העירותי על ההוספה בנדפס, ולא נודע לי אז כי היא הוספת המדפיס של דפוס מאנטובה: (קמו) ויחכם מכל האדם, מובא בפסיקתא ובנדפס ובמדרש במ"ר ובמדרש קה"ר ובילקוט מלכים רמז קע"ה בשם התנחומא והפסיקתא. גם מובא במדרש ב"ר פי"ז אך חסר שם ההתחלה: (קמז) אמר להם אדם שאני רוצה לבראות בעולמי, כן תקנתי, ונאמר לנכון גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס:

היינו

וגו' (בראשית ב כ), א"ל אתה מה שמך, א"ל אדם, שנבראתי מן האדמה, א"ל הקב"ה אני מה שמי, א"ל ה', שאתה אדון על כל הבריות, (קמח) היינו דכתיב אני ה' הוא שמי (ישעיה מב ח), שקרא לי אדם הראשון, (קמט) [הוא שמי שהתניתי ביני לבין אומות העולם]:

[יג] **מאיתן** האזרחי (מ"א ה יא). (קנ) זה אברהם, שנאמר משכיל לאיתן האזרחי (תהלים פט א), (קנא) והימן (מ"א שם), זה משה, שנאמר בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז). וכלכל (מ"א שם), זה יוסף, שנאמר ויכלכל יוסף (בראשית מז יב), (קנב) אמרו המצרים כלום מלך עבד זה עלינו אלא בחכמתו, מה עשו לו, הביאו שבעים (קנג) פתקים, (קנד) וכתבו עליהם שבעים לשון, והיו משליכים אותו לפניו, וקורא כל אחד ואחד בלשונו, ולא עוד אלא שהיה מדבר בלשון הקודש, שלא היה בהן כח לשמוע, שנאמר (קנה) עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע (תהלים פא ו). ודרדע (מ"א שם), (קנו) זה דור המדבר שהיה בהם דעה. בני מחול (שם), בנים (קנז) שמחלה להם שכינה במעשה העגל:

[יד] **וידבר** שלשת אלפים משל (שם שם יב). אמר ר' שמואל בר נחמני חזרנו על כל המקראות, ולא מצינו שנתנבא שלמה (קנח) אלא קרוב לשמנה מאות פסוקים, אלא מהו שלשת אלפים, מלמד שכל פסוק ופסוק שאמר יש בו שנים שלשה טעמים, כמד"א נזם זהב וחלי כתם (משלי כה יב), (קנט) ורבנין אמרין שלשת אלפים משל על כל פסוק, ואלף וחמש טעמים על כל משל ומשל, ויהי שירו חמשה ואלף (מ"א שם), (קס) שירה אין כתיב כאן אלא שירו, שיירו של משל: (קסא) וידבר על העצים וגו' (שם שם יג), וכי אפשר לו לאדם לדבר על העצים, אלא אמר שלמה (קסב) מפני מה מצורע נטהר על הגבוה שבעצים, ובנמוך שבנמוכים, בעץ ארז [ושני תולעת] ואזוב (ויקרא יד ד), אלא על ידי שהגביה עצמו כארז לקה בצרעת, (קסג) כיון שהשפיל עצמו כאזוב, לכך נתרפא על ידי אזוב:

הערות ותקונים

(קמח) היינו דכתיב, כ"ה גם בכ"י רח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר, אולם בכ"י רומי ובפסיקתא מובא זה בשם ר' אחא: (קמט) הוא שמי שהתניתי ביני לבית אומות העולם, הוספתי כמו שהוא בפסיקתא וחסר גם בכ"י רח"ס, ובכ"י רומי הנוסחא הוא שמי שהתניתי ביני לבין עצמי ושהתניתי ביני לבין מלאכי השרת, ובמדרש קה"ר ובפסיקתא ויהי בחצי הלילה הגירסא ה' הוא שמי שהתניתי ביני לבין עצמי הוא שמי שהתניתי ביני לבין בריותי ובין מלאכי השרת, וכ"ה בנדפס, רק המלות ובין מלאכי השרת חסר שם: (קנ) זה אברהם, רש"י מ"א ה' י"א ודה"א ב' ו' הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא: (קנא) הימן כו' נאמן הוא, ות"א מהימן הוא, ובת"י הימן הוא, ועיין בגמרא ב"ב ט"ו ע"א: (קנב) אמרו המצרים, בגמרא סוטה דף ל"ו ע"ב אמר ר"ח בר אבא אמר ר' יוחנן בשעה שאמר פרעה ליוסף ובלעדיך לא ירים איש את ידו וגו' אמרו איצטגניני פרעה וכו' ע"ש: (קנג) פתקין, מלה מצויה הרבה בלשון חז"ל, והוראתה מכתב קטן, והיא מלה היונית והרומית **pittacium** πιττάκιον: (קנד) וכתבו עליהם שבעים לשון, עיין בגמרא בבלי סוטה שם: (קנה) עדות ביהוסף וגו' אשמע, הביא המ"כ במדרש במ"ר פ' חוקת וז"ל בתנחומא מסיים בו שלפיכך כתוב זה מתחיל בעי"ן ומסיים בעי"ן לרמוז על שבעים לשון שלמדו גבריאל כו', והמאמר הזה ליתא בתנחומא רק מובא בילקוט תהלים רמז תתל"א בשם הילמדנו, ותנחומא לחוד וילמדנו לחוד: (קנו) זה דור המדבר שהיה בהם דעה, בפסיקתא ובכ"י רומי זה דור המדבר, ולמה קורא אותם דרדע, דור שהיו כולם מלאים דעת. ודרש דרדע נוטריקון דור דעה: (קנז) שמחלה להם שכינה, כ"ה גם בנדפס, ובפסיקתא שמחל להם הקב"ה, ובכ"י רומי הגי' שמחל להם המקום: (קנח) אלא קרוב לשמונה מאות פסוקין, כ"ה גם בפסיקתא ובקה"ר ובנדפס ובילקוט מלכים רמז קע"ח, ורבינו בחיי פ' חוקת הביא ג"כ כמו כן בשם התנחומא, ובפסיקתא רבתי פי"ד סי' ט'. אבל במדרש חזית סוף פסוק ראשון הגי' אמר ר' שמואל בר נחמן חזרנו על כל ספר משלי ולא מצינו בו אלא תשע מאות וחמשה עשר פסוקים ע"כ. ובאמת מספר פסוקי ספר משלי כן כמו שרשמו בעלי המסורה בסוף ספר הסוף: (קנט) ורבנן אמרין, לזה המאמר כוון רש"י מ"א ה' י"ב ומדרש אגדה שהיה אומר בכל פסוק וכו': (קס) שירה אין כתיב כאן אלא שירו, וכ"ה בכ"י רח"ס ובילקוט מלכים שם, ובכ"י רומי ובפסיקתא ויהי שירו של שלמה אין כתיב כאן. ובתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר הגי' שיריו אין כתיב כאן אלא שירו, שירו של משל. ובקה"ר חסרים המלות „שיריו אין כתיב כאן אלא שירו של משל" וכן בפסיקתא רבתי יש לתקן כן, ובמדרש חזית שם הנוסחא ויהי משלו אין כתיב כאן אלא שירו חמשה ואלף שירו של משל: (קסא) וידבר על העצים, מובא בילקוט מצורע רמז תקנ"ט בשם הפסיקתא וילקוט מלכים רמז קע"ח בשם התנחומא והפסיקתא: (קסב) מפני מה מצורע נטהר כו', לזה כוון רש"י ורד"ק במ"א שם: (קסג) כיון שהשפיל עצמו כאזוב,

לזה

[טו] **וידבר** על הבהמה ועל העוף (מ"א ה יג). וכי אפשר [לאדם] לדבר על הבהמה ועל העוף, (קסד) אלא מפני מה בהמה ניתרת בשתי סימנים, ועוף בסימן אחד, על שבהמה נבראת מן היבשה, שנאמר תוציא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה (בראשית א כד), (קסה) ועוף, כתוב אחד אומר מן היבשה, וכתוב אחד אומר מן הים, מן היבשה דכתיב ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים (שם ב יט), וכתוב אחד אומר ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ (שם א כ), בר קפרא אמר (קסו) מרקק שבים נבראו, (קסז) ר' אבין בשם ר' שמואל [קפוטקיא] אמר רגלוהי דתרנגולא דמיין (קסח) לחרצפיתיה דנונא: ועל הרמש (מ"א ה יג). וכי אפשר לדבר על הרמש, אלא אמר שלמה מפני מה (קסט) שמנה שרצים שבתורה (קע) הצדן והחובל בהן חייב, ושאר שקצים ורמשים פטור, (קעא) מפני שיש להם עורות: ועל הדגים (שם). וכי אפשר לומר כן, אלא אמר שלמה מפני מה בהמה וחיה ועוף טעונין שחיטה, (קעב) ודגים אינן טעונין שחיטה, (קעג) הורה יעקב איש כפר נבוריא בצור על הדגים שטעונין שחיטה, שמע ר' חגי שלח ואתייה, א"ל מנן הורית כן, א"ל מהכא, ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף (בראשית א כ), מה עוף טעון שחיטה, אף הדגים טעונין שחיטה, א"ל (קעד) ארבעוניה דילקי, א"ל בר נש דאמר מלתא דאורייתא ילקה, א"ל לא הורית טב, א"ל מנן, (קעה) א"ל מהכא, הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם אם את כל דגי הים יאסף להם (במדבר יא כב), אלו טעונין שחיטה, ואלו באסיפה, (קעו) א"ל חבוט חביטך דהוא טבא לקילטא: ועוד

הערות ותקונים

לזה כוון רש"י ויקרא י"ד ד' : (קסד) אלא מפני מה בהמה ניתרת כו', עיין חולין כ"ז ע"ב דרש עובר גלילאה : (קסה) והעוף, כתוב אחד אומר וכו', בפסיקתא הגי' והעוף מן המים ומן היבשה, ובקה"ר שם נאמר ועוף מן הים, והמלות „ומן היבשה שהרי כתיב וכו'" חסר שם. ובתנחומא הנדפס הגי' עוף שנברא מן הרקק ניתר בסימן אחד, ובלי ספק נוסף זה ע"פ מאמר הש"ס חולין דף כ"ז ע"ב שם, עוף שנברא מן הרקק הכשירו בסימן אחד, ובמדרש במ"ר שם כתוב אחד אומר מן הבהמה ע"ש הוא וצ"ל מן היבשה : (קסו) מרקק, פי' בוץ ורפש (זומפף) : (קסז) ר' אבין בשם ר' שמואל קפוטקיא, מלת קפוטקיא הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ובפסיקתא, ובגמרא חולין שם אמר ר' שמואל קפוטקא תדע שהרי עופות יש להם קשקשת ברגליהם כדגים, ע"ש בתוס' ד"ה תדע, ובתנחומא הנדפס בטעות ור' אבין בשם ר' יוסי הגלילי, מדרש במ"ר ר' אבין בשם ר' שמואל, חסר ג"כ מלת קפוטקיא, וכן חסר גם בכ"י רח"ס : (קסח) לחרצפיתיה דנונא, בכ"י רומי להדלפיתא צ"ל לחרצפיתא, ובכ"י רח"ס לחד ציפיתיה, צ"ל מלה אחת לחרציפיתיה, ובפסיקתא להחרפותא, ובמדרש קהלת שם ובמדרש במ"ר ובילקוט מלכים רמז קע"ח שם הנוסחא לחספניתא דנונא, ובתנחומא הנדפס לפרצופיה, אולם בכ"י ה' של אקספארד הגי' לחרסיפתיה. ותרגום יב"ע סנפיר וקשקשת (ויקרא יא ט ויב) ציצין וחרספיתין, ובערוך ערך פלתא הביא וז"ל : בפסקא דפרה רגליה דתרנגולתא דמיין לפלתה דנונא פ"א להרפותא דנונא פי' קשקשת, ועל זה הוסיף המוספי פי' בל"י φολίς קשקשת ע"כ, ראינו פה נוסחאות שונות, ולדעתי הנוסחא הנכונה חספניתא, וכן הוראת שורש חסף בעברי דק מחוספס (שמות טז יד), עיין אוצה"ש שרש חסף, ומזה בגמרא (שבת דף קל"ד רע"א) האי מאן דמשי ולא נגיב מובא נקטוהו ליה חספניתא, פי' הערוך בערך חסף א' כעין קרום הגומה בעור הפנים ומתקלף, ועיין בפרש"י שם : (קסט) שמונה שרצים שבתורה, משנה שבת ק"ז ע"א : (קע) הצדן והחובל, עיין במשנה שם : (קעא) מפני שיש להם עורות, מוסב על ח' שרצים, לפיכך החובל בהן חייב, עיין רש"י במשנה שם, ובירושלמי שבת פי"ד ה"א : (קעב) ודגים אינם טעונים שחיטה, בקה"ר שם נוסף אלא מהדין קרא הצאן ובקר ישחט ובדגים אין כתיב אלא אסיפה, ועיין חולין כ"ז ע"ב דגים דלאו בני שחיטה נינהו מנלן אילימא משום דכתיב הצאן ובקר ישחט להם אם את כל דגי הים יאסף להם באסיפה בעלמא סגי להו וכו' : (קעג) הורה יעקב איש כפר נבוריא בצור, כ"ה בכ"י רומי ורח"ס ובמדרש קה"ר ובמ"ר, אולם בנדפס כפר גבוריא בטעות, ובכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי נאמר לנכון נבוריא. וגם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא ודפוס מאנטובה נאמר לנכון נבורייא, ובפסיקתא איש כפר גבורין בלוד, ובפסיקתא רבתי נבורין, ובדפוס לבוב נבותן, וצ"ל נבוריא. ובב"ר ריש פ"ז הורה יעקב איש כפר גבוראי צ"ל נבוראי, כן שם הכפר כמו שכתב בעל תבואות הארץ (לד ק"ג ע"א). ובגמרא כתובות דף ס"ה דרש ר' יהודה איש כפר נבוריא, והגיה הגאון רי"ב שצ"ל גבוריא כמו שהוא במגילה דף י"ח ע"א, ויותר נכון לו להגיה במגילה שם ויש לתקן נבוריא : (קעד) ארבעוניה דילקי, פי' הניחוהו להלקותו על אשר הורה שלא כדת : (קעה) א"ל מהכא הצאן ובקר וגו', ובב"ר שם סיים ישחט אין כתיב כאן אלא יאסף, ובתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר סיים אלו טעונין שחיטה ואלו טעונין אסיפה, ועיין חולין כ"ז ע"ב ועיין בהרמב"ם ז"ל ה' שחיטה פ"א ה"ג ובכסף משנה שם : (קעו) א"ל חבוט חביטך דהוא טבא לקילטא,

עיין

הורה יעקב איש כפר נבוריא בצור (קעז) על בר ישראל הבא על הנכרית, והולידה לו בן, שנימול בשבת, שמע ר' חגי שלה ואתיה, א"ל מנא לך הא, א"ל (קעח) [מן הא דכתיב] ויתילדו על משפחותם לבית אבותם (במדבר א יח), אמר להו ארבעוניה דילקי, א"ל בר אינש דאמר מלתא דאורייתא ילקה, א"ל לא הורית טב, א"ל מנן, א"ל רביע ואת שמע, א"ל אי אתי בר עממיא נבך על מנת למיגיוריה ביומא דשבתא, או ביומא דכיפוריא, מחללין עליו את השבת או לא, אמר לו אין מחללין עליו את השבת [ולא יו"כ], אלא על בנו של ישראל בלבד, א"ל מנא לך הא, א"ל ועתה (קעט) (נכרתה) [נכרת] ברית לאלהינו להוציא כל (קפ) נשים (נכריות) והנולד (מהן) [מהם] וגו' (עזרא י ג). א"ל מן הקבלה את מלקני, א"ל כתיב (בתורה) [וכתורה] יעשה (שם), א"ל מאיזו תורה, א"ל מדר' יוחנן, דאמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי כתיב ולא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו (דברים ז ג), למה כי יסיר את בנך מאחרי וגו' (שם שם ד), (קפא) בנך הבא מישראלית קרוי בנך, ואין בנך הבא מן הנכרית קרוי בנך, (קפב) אלא בנה, א"ל חבוט חביטך דהוה טבא לקילטא, אמר שלמה על כל אלה עמדתי, (קפג) ופרשה של פרה אדומה חקרתי ושאלתי ופשפשתי, (קפד) ואמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני (קהלת ז כג):

[טז] (קפה) מי כהחכם ומי יודע פשר דבר (שם ח א). (קפו) (שיטין הרבה יש במקרא, אלא שלא להטריח בפני רבותינו, נפתח ענין צורכינו). מי כהחכם זה הקב"ה, (קפז) שנאמר בו ה' בחכמה יסד ארץ (משלי ג יט), ומי יודע פשר דבר, זה הקב"ה, (קפח) שפירש התורה למשה: (קפט) חכמת אדם תאיר פניו (קהלת שם), והנה קרן עור פניו (שמות לד ל), (קצ) ועוז פניו ישונה (קהלת שם), [שמשנה מדת הדין למדת רחמים על ישראל]:

הערות ותקונים

עיין מה שהעירותי על זה בפסיקתא הערה נ"ח: (קעז) על בר ישראל הבא על הנכרית, כ"ה גם בנדפס. ובירושלמי יבמות פ"ב ה"ו קדושין פ"ג הי"ב ובפסיקתא הגי' על בנה של נכרית שהוא נמול בשבת, וכתב שם הרב בעל פני משה, בן גויה שנולד מישראל, ע"כ. ובילקוט עזרא רמז אלף ס"ט מובא בשם הפסיקתא יעקב איש כפר נבוריא הורה בצור מותר למול בנה של נכרית [בשבת] שבא עליה ישראל: (קעח) מן הכא דכתיב ויתילדו, בכ"י רומי ובפסיקתא נוסף „וכתיב בן שמונת ימים ימול לכם כל זכר יליד בית ומקנת כסף מכל בן נכר אשר לא מזרעך הוא". וחסר גם בכ"י רח"ס ובנדפס ובירושלמי ובב"ר ובמדרש במ"ר. ובב"ר שם סיים משפחת אב קרויה משפחה משפחת אם אינה קרויה משפחה · ואולי נוסף זה מן גמרא יבמות דף נ"ד ע"ב וב"ב ק"פ סע"ב: (קעט) נכרתה, בנדפס ונכרתה, בכ"י רומי וכ"י רח"ס נכרות, וצ"ל נכרת וכן תקנתי: (קפ) נשים נכריות, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכן בכ"י ה' של אקספארד, והסגרתי מלת נכריות כי ליתא בקרא: (קפא) בנך הבא מישראלית, עיין יבמות י"ז ע"א וגם ברש"י ובתוס' שם: (קפב) אלא בנה, בתנחומא הנדפס הוסיף המדפיס ממאנטובה (וליתא בדפוס ראשונים של קאנסטאנטינא וויניציא) שנאמר ואת בן האמה לגוי אשימנו: (קפג) ופרשה של פרה אדומה, עיין בפסיקתא (דף ל"ו ע"א) ובהערה ק"ו שם: (קפד) ואמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, עיין בפסיקתא שם הערה ק"ז שהבאתי שע"פ המאמר הזה יסד הפייטן פיוטיו לפרשת פרה, ע"ש: (קפה) מי כהחכם, גם זה הוא בפסיקתא גם ברבתי וקה"ר פסוק מי כהחכם, ובילקוט קהלת תתקע"ז בשם הפסיקתא: (קפו) שיטין הרבה יש במקרא אלא שלא להטריח בפני רבותינו נפתח ענין צורכינו, זה הוסיף סופר אחד שרצה לקצר, ונמצא גם בכ"י רח"ס, ושם במקום שיטין הרבה הגי' שינוין הרבה בטעות וצ"ל שיטין ומן אות ט נעשית בטעות נ ו, אולם בכ"י רומי ליתא זה, כי שם נמצא כל המאמר אשר השמיט הסופר, ואני הוספתי בפנים את כל החסרון, עיין להלן הערה ק"צ, ובנדפס השמיט ג"כ כמסדר, כי גם לפניו היה חסר בקובץ אשר לפניו, וכן חסר במדרש במ"ר, כי בעל מדרש במ"ר הלך אחר תנחומא אשר כעת בדפוס: (קפז) שנאמר בו ה' בחכמה יסד ארץ, בקה"ר הביא במקומו מקרא אחר חכם לב ואמיץ כח: (קפח) שפירש התורה למשה, דרש פשר בהיפך האותיות פרש, ובמדרש קה"ר ובילקוט קהלת הגי' שפשר התורה למשה: (קפט) חכמת אדם תאיר פניו והנה קרן עור פניו, כ"ה גם בכ"י רומי, אבל בתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר ובפסיקתא וברבתי ובילקוט קהלת שם ובב"ר ריש פכ"ז ובקה"ר פ' וסבותי ובפ' מי כהחכם נוסחא אחרת פה, חכמת אדם תאיר פניו (ובנדפס יש למחוק מלת שנאמר) אמר ר' יודן גדול כחן של נביאים שמדמים דמות גבורה (ובכ"י ה' של אקספארד דמות צורה) של מעלה לדמות אדם שנאמר ואשמע קול אדם וגו' (דניאל ח טז) אמר ר' יוסי ור' יודן בר סימון אית קרא חורן דמחוור יתיר מן דין שנאמר ועל דמות הכסא כמראה אדם (יחזקאל א כו), ע"כ. ועיין בפסיקתא הערה קי"א קי"ב קי"ג קי"ד, והעירותי שם על איזה שינויים, אולם בכ"י שלפנינו ובכ"י רומי וכ"י רח"ס ליתא זה, והיה גם לפני רש"י בתנחומא, כי הביא זה בקהלת ב' כ"א בפסוק כי יש אדם: (קצ) ועוז פניו ישונה, לעיל בהערה קפ"ו העירותי כי הסופר השמיט מאמר שלם ורשם שיטין הרבה וכו'. וכן חסר גם בכ"י רח"ס, ואחר עוז פניו ישונה מתחיל

[יז] (קצא) [ד"א מי כהחכם. זה אדם הראשון, דכתיב ביה, אתה חותם תכנית מלא חכמה (יחזקאל כח יב), ומי יודע פשר דבר, שפירש שמות לכל הבריות, שנאמר ויקרא אדם שמות לכל הבהמה וגו' (בראשית ב כ). חכמת אדם תאיר פניו, (קצב) ר' לוי בשם ר' שמעון בן מנסיא אמר (קצג) תפוח עקיבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה, ואל תתמה על זה, בנוהג שבעולם אדם עושה שני (קצד) דיסקרין, אחד לו ואחד לבן ביתו, של מי עושה נאה, לא שלו, כך אדם הראשון נברא לתשמישו, וגלגל חמה לתשמישן של בריות, לא כל שכן שתפוח עקיבו יהא מכהה גלגל חמה, ומה אם עקיבו כך, קלסתר פניו על אחת כמה וכמה: (קצה) אמר ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא (קצו) שלש עשרה חופות קשר לו הקב"ה לאדם הראשון בגן עדן, דכתיב בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך (יחזקאל כח יג), ריש לקיש אמר אחת עשרה, ורבנן אמרי עשרה, ולא פליגי, מאן דעביד להון תלת עשרה, (קצז) עביד כל אבן יקרה מסוכתך תלת, מאן דעבד להון אחת עשרה, עבד להון חדא, ומאן דעבד להון עשר, לא עביד חדא מנהון. ואחר כל השבח הזה, כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג יט), ועוז פניו ישונה, (קצח) בשעה שאמר האשה אשר נתתה עמדי וגו' (שם יב), ואף הקב"ה שינה פניו וטרדו מגן עדן, דכתיב וישלחהו ה' אלהים מגן עדן (שם שם כג)]:

[יח] [ד"א מי כהחכם. אלו ישראל, דכתיב בהון רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה (דברים ד ו), ומי יודע פשר דבר, שיודעים לפרש את התורה, (קצט) מ"ט פנים טהור, ומ"ט פנים טמא, חכמת אדם תאיר פניו, (ר) ר' זכאי דשאב בשם רבי שמואל בר נחמן את מוצא כיון שעמדו ישראל לפני הר סיני, ואמרו נעשה ונשמע (שמות כד ז), נתן להם הקב"ה מזיו השכינה, (רא) הה"ד ויצא לך שם בגוים ביפיך (יחזקאל טז יד), וכיון שאמרו לאותו מעשה העגל אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), נעשו שונאים למקום, (רב) הה"ד ועוז פניו ישונה, ואף הקב"ה שינה עליהן את הדברים, שנאמר אכן כאדם תמותון (תהלים פב ז)]:

הערות ותקונים

גם בכ"י רא"ם ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, וגם בתנחומא הנדפס וכן בכ"י ה' של אקספארד ואחריו כן במדרש במ"ר אחר שסיים ועוז פניו ישונה שהוא משתנה ממדת הדין למדת רחמים על ישראל, התחיל במאמר ר' מני ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי על כל דבר ודבר שהיה אומר הקב"ה למשה והשמיט בינתיים מאמר גדול כמו שחסר גם לפנינו בכ"י שלנו ובכ"י רא"ם, אבל בכ"י רומי נמצא המאמר בשלימות בלי חסרון ואמרתי להשיב החסרון אל גוף הספר למען לא יחסר כל בו, וכל המאמר הזה נמצא גם בפסיקתא פסקא דפרה (דף ל"ה ע"ב). וברבתי פי"ד ובמדרש קה"ר פסוק מי כהחכם ובילקוט קהלת רמז תתקע"ז בשם הפסיקתא. ובפסיקתא דרב כהנא הערה קט"ו הערותי על החסרון בתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר: (קצא) ד"א מי כהחכם, פסיקתא שם וקה"ר שם וילקוט קהלת רמז תתקע"ז בשם הפסיקתא, ועיין בפסיקתא שם הערה קט"ו: (קצב) ר' לוי בשם ר' שמעון בן מנסיא, בקה"ר חסרים המלות „בשם ר' שמעון בן מנסיא": (קצג) תפוח עקיבו, נשנה גם בפסקא בחדש השלישי ופסקא אחרי מות ובוי"ר ריש פ' אחרי ובתנחומא ריש פ' אחרי: (קצד) דסקרין, פי' קערה, עיין בפסיקתא הערה קי"ח: (קצה) אמר ר' לוי, עיין בפסיקתא הערה קי"ט: (קצו) שלש עשרה חופות, בגמרא ב"ב ע"ה ע"א אמר ר' חמא בר חנינא עשר חופות עשה הקב"ה לאדם הראשון בגן עדן, ולדעתי צריך לתקן שם שלש עשרה כמו שהוא לפנינו בתנחומא ובפסיקתא ובמדרש וי"ר פ"כ, אך נשמטה מלת שלש מאחד המעתיקים או המדפיסים. ור' חמא בר חנינא הוא הוא בעל המאמר גם בגמרא שם, וע"ש ברשב"י ד"ה בעדן, ועיין ב"ר ריש פי"ח: (קצז) עביד כל אבן יקרה מסוכתך תלת, הכוונה כי במקרא נאמר אודם פטדה ויהלום תרשיש שהם וישפה ספיר נופך וברקת וזהב שהם עשרה, אך למאן דאמר י"ג עושה מן כל אבן יקרה מסוכתך שלש חופות, ומאן דאמר י"א עושה מזה חופה אחת, ומאן דאמר עשרה אינו חושב כל אבן וגו' למאומה, ועיין ב"ר פי"ח, ובערוך ערך שלש הביא ראש מאמר הפסיקתא דפרה וילמדנו חוקת י"ג חופות קשר לו הקב"ה לאדם הראשון וכו', אולם כוונתו לסוף המאמר עביד כל אבן יקרה תלת, כי הוא העיקר לענין הערך: (קצח) בשעה שאמר האשה אשר נתתה עמדי, בקה"ר פ' מי כהחכם הנוסחא כשאמר לו הקב"ה המן העץ: (קצט) מ"ט פנים, עיין מס' סופרים פט"ו ה"ו וה"ז ועיין בפסיקתא פרה הערה כ"ח: (ר) ר' זכאי דשאב בשם ר' שמואל בר נחמן, עיין הערה קכ"ד בפסיקתא פרה שם: (רא) הה"ד ויצא לך שם בגוים, דרש סיפא דקרא כי כליל הוא בהדרו אשר שמתי עליך נאם אדני ה', ובקה"ר חסר כל המקרא הזה כולו: (רב) הה"ד ועוז פניו ישונא, ר"ל כאילו כתיב בשי"ן שמאלית, ובפסיקתא כ"י של אקספארד מפורש ישונה ישונה, וכן ברבתי ועוז פניו ישונה ישונה בסמ"ך ע"כ, יר"ל

[יט] [ד"א מי כהחכם. זה תלמיד חכם, ומי יודע פשר דבר, בשעה שהוא יודע לפרש משנתו, הכמת אדם תאיר פניו, בשעה שנשאל ומשיב, ועוז פניו ישונה, בשעה שהוא נשאל ואינו משיב: (רג) ר' חייא יתיב ותני, מנין שאין ממירין בבכור, (רד) זחלין אפוי דבר פדא, אמר הדין ידע (רה) מה אנא יתיב ומתני: (רו) גוי אחד ראה את ר' יודה ב"ר אלעאי דהוי אפוי נהירין, אמר הדין גברא חדא מן תלת מילין אית ביה, או מוזיף בריביתא, או מגדל חזירים, או חמר הוא שותה, שמע קליה ר' יהודה ב"ר אלעאי, א"ל תיפח רוחיה דההוא גברא, דכל חדא מנהון לית בי, (רז) לא מוזיף בריביתא אנא, דכתיב לא תשיך לאחיך (דברים כג כ), ולא מרבה חזירים אנא, דאסיר לבר ישראל למרבי חזירים, (רח) דתנינן תמן, לא יגדל אדם חזירים בכל מקום, ולא שקויי דחמר אנא, דארבעת כסי דפסחא דאנא שתי בפסחא, (רט) חזיק ראשי (רי) מן פסחא לעצרתא, (ריא) ר' מני חזיק ראשיה מפסחא לחגא, אמר ליה ועל מה אפך נהירין, א"ל אורייתא היא דמנהרא לי אפוי, דכתיב חכמת אדם תאיר פניו. (ריב) ר' אבהו אזל לקיסרין ואתא מתמן כד אפוי נהירין, חמיניה תלמידיה אפוי נהירין, סלקין ואמרין לר' יוחנן הדין ר' אבהו אשכח סימא, אמר להון למה, אמרין ליה דאפוי נהירין, אמר להון ודלמא אורייתא חדתא שמע, סליק לגביה, ואמר ליה מה אורייתא חדתא שמעת, אמר ליה תוספתא עתיקא אמרית, וקרא עלוי (ריג) חכמת אדם תאיר פניו]:

[כ] [ד"א מי כהחכם. זה משה, דכתיב ביה עיר גבורים עלה חכם (משלי כא כב), ומי יודע פשר דבר, שפשר תורה לישראל, חכמת אדם תאיר פניו], אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי על כל דבר ודבר שהיה אומר הקב"ה למשה, היה אומר לו טומאתו וטהרתו, (ריד) כיון שהגיע לפרשת אמור אל הכהנים (ויקרא כא), אמר לפניו רבש"ע ואם נטמא במה טהרתו, ולא השיבו, באותה שעה (רטו) נתכרכמו פניו של משה, (רטז) הה"ד ועוז פניו ישונה, וכיון שהגיע לפרשת פרה, אמר לו הקב"ה משה, (ריז) אותה אמירה שאמרתי לך, לך אמור אל הכהנים, ואמרת לי אם נטמא במה תהא טהרתו, ולא השבתיך, (ריח) זו היא טהרתו, ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת (במדבר יט יז):

[כא] (ריט) [משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו (תהלים צט ו). (רכ) ר' יודן בשם ר' יוסי ב"ר יהודה, (רכא) ר' ברכיה בשם ר' יהושע בר קרחה, כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה, הה"ד משה ואהרן בכהניו. ור' ברכיה בשם ר' סימון מייתי לה מהכא, בני עמרם אהרן

הערות ותקונים

ור"ל בשי"ן שמאלית: (רג) ר' חייא יתיב ותני, עיין בפסיקתא הערה קכ"ח: (רד) זחלין אפוי, פי' נהבו פניו, עיין בפסיקתא הערה קכ"ט: (רה) מה אנא יתיב ומתני, עיין בפסיקתא הערה ק"ל: (רו) גוי אחד, עיין בפסיקתא שם הערה קל"א: (רז) לא מוזיף ברבית אנא, עיין שם הערה קל"ג: (רח) דתנינן תמן, ב"ק דף ע"ט ע"ב במשנה: (רט) חזיק ראשי, עיין בפסיקתא הערה קל"ו: (רי) מן פסחא ועד עצרתא, עיין שם הערה קל"ז. (ריא) ר' מני, עיין שם הערה קל"ח: (ריב) ר' אבהו, עיין שם הערה קל"ט: (ריג) חכמת אדם תאיר פניו, עד כאן הוספתי ע"פ כ"י רומי, עיין לעיל הערה ק"ל. ומן אמר ר' יהושע דסכנין נמצא בכ"י לפנינו, וכמו כן בנדפס במדרש במ"ר, כי עד המאמר הזה השמיט הסופר והחל מן אמר ר' יהושע, ובכ"י רומי הגי' ר' מני דשאב ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא הערה ק"מ: (ריד) וכיון שהגיע לפ' אמור, בפסיקתא הערה קמ"א העירותי ע"פ זה יסד הקליר בפיוט אנורה ומפורשה בדבור אמור אל הכהנים שנה עוז פניו, שב ויערוך זאת לפניו, והאיר עיניו יען כנאמר לו ולקחו לטמא וכו': (רטו) נתכרכמו פניו, פי' נשתנה פניו למראה כרכום מרוב עצבונו על אשר חשב כי אינו ראוי לדעת במה יטהרו, עיין בפסיקתא שם הערה קמ"ב: (רטז) הה"ד ועוז פניו ישונה, זה נשמט בתנחומא הנדפס גם במדרש במ"ר, ונמצא לנכון גם בכ"י ה' של אקספארד: (ריז) אותה אמירה, בנדפס אותה מדה, ובכ"י ה' של אקספארד נאמר לנכון אותה אמירה: (ריח) זו היא טהרתו, בנדפס זו היא כפרתו, אולם בכ"י ה' של אקספארד נאמר לנכון זו היא טהרתו. ועיין בפסיקתא הערה קמ"ג: (ריט) משה ואהרן בכהניו, גם המאמר הזה השמיט הסופר עד ויקחו אליך (אות כ"ד), והבאתי הוספתיו כמו שנמצא לנכון בכ"י רומי וכן בפסיקתא (דף ל"ח ע"א) ובדבתי פי"ד, וי"ר פי"א, שו"ט מזמור צ"ט, ובילקוט תהלים רמז תתנ"ב, וחסר גם בכ"י רח"ס וכן בנדפס ובמדרש במ"ר, רק בנדפס ובמדרש במ"ר חסר עד ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר ד' דברים (להלן אות כ"ג), ובכ"י שלפנינו ובכ"י רח"ס השמיט גם המאמר מר' יהושע דסכנין והחל במאמר ויקחו אליך אות כ"ד): (רכ) ר' יודן, עיין פסיקתא פרה הערה קמ"ד: (רכא) ר' ברכיה, עיין שם הערה קמ"ה

ומשה ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים הוא ובניו עד עולם להקטיר לפני ה' ולברך בשמו עד עולם, ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי (דה"א כג יג יד), (רכב) משה נקרא איש אלהים, אבל בניו על שבט הלוי יקראו, (רכג) אמר ר' אלעזר ב"ר יוסי פשט הוא לן שבחלוק לבן שמש משה (רכד) במדבר, אמר ר' תנחום ב"ר יודן (רכה) כל שבעת הימים היה משמש משה בכהונה גדולה, ולא שרתה שכינה על ידיו, וכיון שבא אהרן ושמש בכהונה גדולה, שרתה שכינה על ידיו, הה"ד כי היום ה' נראה אליכם (ויקרא ט ד)]:

[כב] [קוראים אל ה' והוא יענם (תהלים צט ו). זה קורא ונענה, וזה קורא ונענה. בעמוד ענן (שם שם ז), הרי שמענו במשה שנדבר עמו בעמוד ענן, שנאמר וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם (שמות לד ה), ובאהרן נדבר עמו בענן, שנאמר וירד ה' בענן ויעמוד פתח האהל (במדבר יב ה), אבל בשמואל לא שמענו, והיכן שמענו מן הדין קרא, ותענינה אותם ותאמרנה יש הנה לפניך (ש"א ט יב), (רכו) ר' יודן בשם ר' מרי בר יעקב, אמרו להם הנשים, אי אתם רואים ענן קשור למעלה מחצירו, ואין יש אלא ענן, כמה דתימר ויש אשר יהיה הענן (במדבר ט כ). (רכז) ושמואל בקוראי שמו, שמענו במשה שנכתבה תורה לשמו, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב), ובשמואל נכתב לו ספר, שנאמר ויכתב בספר וינח לפני ה' (ש"א י כה), אבל באהרן לא שמענו, אלא מלמד (רכח) שניתנה לו הפרשה הזו, שלא תזוז ממנו ולא מבניו, (רכט) עד סוף כל הדורות, (רל) ואיזו זו זאת חוקת התורה]:

[כג] (רלא) [ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, ד' דברים יצר הרע משיב עליהן, ובכולם כתיב בה חוקה, (רלב) ואלו הן, ערות אשת אח, וכלאים, ושעיר המשתלח, ופרה. ערות אשת אח מנין, דכתיב ערות אשת אחיך לא תגלה (ויקרא יח טז), (רלג) וכתיב יבמה יבא עליה (דברים כה ה), בחיים אסורה, מת בלא בנים מותרת לו, וכתיב בה חוקה, (רלד) דכתיב ושמרתם את [כל] חקותי (ויקרא כ כב), כלאים מנין, דכתיב לא תלבש שעטנז (דברים כב יא), (רלה) וסדין בציצית מותר, וכתוב בה חוקה, דכתיב את חקותי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים וגו' [ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך] (ויקרא יט יט), שעיר המשתלח מנין, דכתיב והמשלח את השעיר לעזאזל וגו' (שם טז כו), והוא עצמו מכפר על אחרים, וכתיב בה חוקה, (רלו) דכתיב בה, והיתה זאת לכם לחוקת עולם (שם יט לד),

הערות ותקונים

קמ"ה: (רכב) משה נקרא איש אלהים, עיין שם הערה קמ"ו: (רכג) אמר ר' אלעזר ב"ר יוסי, נשנה בירושלמי יומא פ"א ה"א, ע"ש ביפה מראה סי' ב', ועיין בבבלי תענית י"א ע"ב מר עוקבא איקלע לגינזק בעו מיניה במה שימש משה כל שבעת ימי המלואים, לא הוה בידיה, אזל ושאל בי מדרשא, אמרו לו בחלוק לבן, ועיין בע"ז ל"ד ע"א ובתוס' שם ד"ה במה שימש משה. ופלא בעיני שלא הביאו דברי הירושלמי והתנחומא והפסיקתא שבחלוק לבן שימש משה כל הארבעים שנה: (רכד) במדבר, כ"ה בפסיקתא וברבתי, אבל בירושלמי שם הנוסחא שמש משה בכהונה גדולה, וע"ש ביפ"מ: (רכה) כל שבעת הימים, עיין בפסיקתא הערה ק"נ: (רכו) ר' יודן בשם ר' מרי בן יעקב, בפסיקתא בשם ר' יעקב נ"ל בשם ר' מרי בר יעקב, וכן העירותי שם בהערה קנ"ד כי כן הוא בפסיקתא כ"י אקספארד ובילקוט תהלים: (רכז) ושמואל בקראי שמו, בפסיקתא ובילקוט מתחיל שמרו עדותיו וחק נתן למו (תהלים שם): (רכח) שנתנה לו הפרשה הזו, בפסיקתא שם שנתנה פ' ז' נ"ל פ' זו: (רכט) עד סוף כל הדורות, ע"פ זה יסד הפייטן בפיוט אוז אשר בך דבוקה גם היא במאד מחוקה, בתוקף ובתנאי נחקקה, מעמו בלי נסלקה: (רל) ואיזו היא זאת חוקת התורה, כ"ה גם בילקוט. ובפסיקתא סיים שנאמר זאת חוקת התורה, עיין בפסיקתא שם הערה קנ"ו: (רלא) ר' יהושע דסכנין, מובא גם בילקוט אחרי מות רמז תקע"ז בשם הפסיקתא, וכבר העירותי לעיל הערה רי"ט שבתנחומא ובמדרש במ"ר הנעתק ממנו חסר משם עד כאן ומכאן והלאה ישנו גם שם, כמו שהעירותי גם בפסיקתא הערה קנ"ז: (רלב) ואלו הן, עיין בגמרא יומא דף ס"ז ע"ב את חוקותי תשמרו דברים שהשטן משיב עליהן ואלו הן אכילת חזיר, ולבישת שעטנז, וחליצת יבמה, וטהרת מצורע, ושעיר המשתלח, ושמא תאמר מעשה תהו הם, תלמוד לומר אני ה', אני ה' חקקתיו ואין לך רשות להרהר בהן, וע"ש ברש"י, ועיין בשמנה פרקים להרמב"ם פ"ו ובהגהות הרי"ב שם: (רלג) וכתיב יבמה יבא אליה, בפסיקתא שם נשמט זה, ואני העירותי שם בהערה קנ"ט כי כ"י אקספארד מהפסיקתא סיים וכתיב יבמה יבא אליה בחינם [נ"ל בחיים] היא אסורה מת בלא בנים מותרת לו, וכ"ה לנכון גם לפנינו: (רלד) דכתיב ושמרתם, עיין בפסיקתא הערה ק"ס: (רלה) וסדין בציצית מותר, עיין מנחות דף מ' ע"א: (רלו) דכתיב בה

והיתה

פרה מנין, (רלז) דתנינן תמן כל העוסקים בפרה מתחלה ועד סוף מטמאים בגדים, (רלח) והיא עצמה מטהרת טמאין, וכתיב בה חוקה, דכתיב זאת חקת התורה]:

[כד] (רלט) ויקחו אליך (במדבר יט ב). (רמ) אמר ר' יוסי בר חנינא א"ל הקב"ה למשה, לך אני מגלה טעמו של פרה, אבל לאחרים חקה, (רמא) אמר רב הונא כתיב כי אקח מועד אני מישרים אשפוט (תהלים עה ג), וכתיב והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות (רמב) וקפאון (זכריה יד ו), (רמג) דברים המכוסים מכם בעולם הזה, עתידים להיות צפים לכם לעולם הבא, (רמד) כהדין סמיא דצפי, דכתיב והולכתי עורים בדרך לא ידעו [וגו'] אשים מחשך לפניהם לאור [וגו'] אלה הדברים עשיתם (ישעיה מב טז), עשה לא נאמר, אלא עשיתם, שכבר עשיתם לר' עקיבא וחביריו. (רמה) [אמר ר' אחא דברים שלא נגלו למשה, נגלו לר' עקיבא, שנאמר וכל יקר ראתה עינו (איוב כח י), (רמו) זה ר' עקיבא וחביריו]: אמר ר' יוסי בר חנינא (רמז) רמזו שכל הפרות כלות, ושלו קיימת לעולם. (רמח) ר' אחא בשם ר' יוסי בר חנינא אמר בשעה שעלה משה לרקיע, שמע קולו של הקב"ה יושב ועוסק בפרשת פרה, ואומר הלכה בשם אומרה,

הערות ותקונים

והיתה זאת לכם, עיין שם הערה קמ"ד: (רלז) דתנינן תמן, פרה פ"ד מ"ד: (רלח) והיא עצמה מטהרת טמאין, ע"פ זה יסד הקליר בפיוט אין לבוחה לפ' פרה, פרה אדומה עושיה מטמאה, והיא עשויה לטהר כל טמאה: (רלט) ויקחו אליך, מכאן נמצא בכ"י שלפנינו אחר שהשמיט הסופר מאמר שלם אשר הוספתי בפנים, עיין לעיל הערה רי"ט: (רמ) אמר ר' יוסי בר חנינא, כן הוא גם בכ"י רח"ם ובנדפס (אות ח) ובמדרש במ"ר פי"ט אות ו', אבל בכ"י רומי ר' לוליינוס בר טיברוס בשם ר' יצחק קטריקי [בפסיקתא הערה קכ"ח תקנתי שצ"ל קרטיגיני ע"ש]. ר' עזריה, ואמרי לה ר' יצחק ור' יוסי בר חנינא. וכן הוא גם בפסיקתא דף ל"ט ע"א, וע"ש בהערה קל"ז, ויש לתקן בפסיקתא שם ור' יוסי בר חנינא, ע"ש בהערה קס"ט: (רמא) אמר ר' הונא, עיין בפסיקתא שם הערה ק"ע: (רמב) וקפאון, בפסיקתא שם יקפאון כתיב, כי הקרי וקפאון והכתיב יקפאון, לשון עתיד, וע"פ זה יסד הפייטן לפ' פרה, קפאון חוק אלפת היקר, לוטה באור יקר, חשוף לעם מיוקר, לעמוד על עיקר, ועיין במפרש שם: (רמג) דברים המכוסים מכם בעולם הזה, דרש אור יקרות דבר שהוא יקר ומכוסה מאד, וקפאון מפרש ענין גלוי, כדמתרגמינן ויצף הברזל וקפא ברזלא, שצף למעלה ונגלה לכל, וזה שאמרו בפסחים דף נ' ע"א מאי אור יקרות וקפאון, אמר ר' אלעזר זה אור שיקר בעולם הזה וקפוי לעולם הבא, ופרש"י כשהחמה קל קרוי קפוי, צף על פני המים, ויצף הברזל מתרגמינן וקפא ברזלא עכ"ל. ובערוך ערך קפא הביא מאמר זה, וכתב פי' אור שיקר כלומר התורה, כדכתיב כי נר מצוה ותורה אור, וכתיב ודבר ה' היה יקר, קפוי הוא מצוי הוא לעולם הבא כו' עכ"ל. ועיין בפסיקתא הערה קע"ב שהעירותי שע"פ זה יסד הפייטן לפ' פרה פיוט אחד ע"ש: (רמד) כהדין סמיא דצפי, וכ"ה בנדפס ובמדרש במ"ר, וכן הביא גם רבינו בחיי פ' חוקת בשם התנחומא, ופי' המ"כ כסומא הזה שנפתחו עיניו ורואה, כן יפתחו עיני ישראל בתורה לעתיד לבא, ע"כ, ובפסיקתא וברבתי ובילקוט חקת ובילקוט ישעיה רמז שפ"ז הגי' עתידים הם שיהיו גלוים להם כהדין בולם, והוראת המלה בולם עיין בפסיקתא דפרה שם הערה קע"ג, ועיין גם בערוך השלם ערך בלם: (רמה) אמר ר' אחא, הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי ובפסיקתא וברבתי ובנדפס ובמדרש במ"ר, רק בנדפס שם במקום ד"א צ"ל א"ר אחא, ונמצא לנכון בכ"י ה' של אקספארד: (רמו) זה ר' עקיבא. המפרש מהפסיקתא רבתי דפוס ברעסלוי (פי"ד סי' י"ג אות ד') כתב וז"ל נראה לי דנפקי להו ממקרא שלפניו בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים, ומעלותו של ר' עקיבא שהיה עוקר הרים עכ"ל. ומה רב הדוחק הזה, ובפסיקתא הערה קע"ה העירותי כי לדעתי הוציאו זאת ממקרא של אחריו מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור, ובהררי קודש יסודתו באדר"נ פ"ו ר' שמעון בן אלעזר אומר אמשל לך משל למה הדבר דומה לסתת שהיה מסתת בהרים, פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב על ההר, והיה מכה ממנו צרורות דקות, ובאו בני אדם ואמרו ליה מה אתה עושה, אמר להם הרי אני עוקרו ומטילו בתוך הירדן, אמרו לו אי אתה יכול לעקור את כל ההר, היה מסתת והולך עד שהגיע אצל סלע גדול, נכנס תחתיו סתרו ועקרו והטילו אל הירדן, ואמר ליה אין זה מקומך, אלא מקום זה, כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע, אמר ליה ר' טרפון עקיבא, עליך הכתוב אומר מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור, דברים המסותרים מבני אדם הוציאם ר' עקיבא לאורה, ע"כ. והדבר ברור כשמש כי על הדרש הזה נסמכה הפסיקתא: (רמז) רמזו שכל הפרות כלות ושלו קיימת לעולם, בפסיקתא הגי' שכל הפרות יהיו בטלות. ושם בהערה קע"ו העירותי כי ע"פ זה יסד הקליר בפיוט אצורה לפרשת פרה, רמז בויקחו אליך היות פרתו מתמדת, שכל הפרות כלות ושלך לעד עומדת: (רמח) ר' אחא בשם ר' יוסי בר חנינא אמר, כן יש לתקן גם בפסיקתא, כי שם הגי' ר' אחא בר חנינא אמר וצ"ל בשם ר' יוסי בר חנינא אמר, והמאמר מובא בילקוט ריש חוקת ובילקוט ריש יתרו רמז רס"ח בשם הפסיקתא, ונאמר גם שם לנכון כמו שתקנתי:

ר'

(רמט) ר' אליעזר אומר (רנ) עגלה בת שנתה ופרה בת שתים, אמר משה רבש"ע והלא העליונים והתחתונים שלך הם, ואתה אומר הלכה משמו של בשר ודם, א"ל צדיק אחד עתיד לעמוד בעולמי, ועתיד לפתוח בפרשת פרה תחלה, ר' אליעזר אומר עגלה בת שנתה, ופרה בת שתים, אמר לפניו רבש"ע יהי רצון שיהא מחלציי, א"ל חייך שהוא מחלציך, שנאמר שם האחד אליעזר (שמות יח ד), (רנא) שם אותו המיוחד אליעזר:

[כה] (רנב) [תמן תנינן אבא שאול אומר (רנג) כבש פרה (רנד) כהנים גדולים עושין אותה משל עצמן, (רנה) ולא היה אחד מהן מוציא פרתו בכבש של חבירו, אלא סותרו וחוזר ובונה אותו משלו, (רנו) אמר ר' אחא בשם ר' חנינא יותר מששים ככרי זהב היה מוצא עליו, וכלם (רנז) שחצים היו, (רנח) והתנן שמעון הצדיק עשה שתי פרות, ולא בכבש שהוציא את הראשונה הוציא את השניה, אית לך למימר על אותו צדיק שהיה שחץ, (רנט) ר' אבין בשם ר' אלעזר אמר משום סלסול פרה]:

[כו] (רס) שאל עובד כוכבים אחד את רבן יוחנן בן זכאי אילין מילין דאתון עבדין, נראין כמין כשפים, מביאין פרה ושורפין אותה, (רסא) וכותשין אותה, ונוטלין אפרה, ואחד מכם מטמא למת, מזין עליו (רסב) שתים שלש טיפין, ואומר לו טהרת, א"ל נכנסה בך רוח (רסג) תזזית מימיך, א"ל לאו, א"ל שמא ראית אדם שנכנסה בו רוח תזזית, א"ל הן, א"ל ומה אתם עושים לו, א"ל מביאין (רסד) עיקרין ומעשנין תחתיו, ומרביצין עליה מים, והיא בורחת, אמר לו ישמעון אזניך מה שאתה מוציא בפיך, (רסה) [כך הרוח הזו רוח טומאה היא, דכתיב וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה

הערות ותקונים

(רמט) ר' אליעזר אומר, פרה פ"א מ"א, וע"פ זה יסד הפייטן בקרובות לפ' פרה בפיוט אורה, רעד כהשכית פעם תחלת משנתה, פרה בת שתים עגלה בת שנתה וכו': (רנ) עגלה בת שנתה, במדרש במ"ר פ' חוקת נשמט מכאן עד עגלה בת שנתה בתרה, ונמצא לנכון בנדפס אשר הועתק משם: (רנא) שם אותו המיוחד אליעזר, ממלת האחד קדריש, דה"ל למיכתב השני, וכתיב האחד, לדרשה המיוחד: (רנב) תמן תנינן, שקלים פ"ד מ"ב, והמאמר הזה מאות כ"ה היה חסר לפנינו, וכן חסר בכ"י רח"ס ובנדפס וגם במדרש במ"ר, והשלמתי החסרון ע"פ כ"י רומי, ונמצא גם בפסיקתא וברבתי, וכן בכ"י ה' של אקספארד: (רנג) כבש פרה, בשי"ן ימנית, והיא מעלה עשוי לעלות עליה, מלשון מקרא וכבש בזהב לכסא (דה"ב ט' י"ח): (רנד) כהנים גדולים עושין אותה משל עצמן, ע"פ זה יסד הקליר לפ' פרה בפיוט אמרה שנוה, מהון כהן כבש פרה: (רנה) ולא היה אחד מהן מוציא פרתו בכבש של חבירו, כאשר לפנינו כן תקנתי בפסיקתא, עיין שם הערה קפ"ד, והעירותי שם שבירושלמי שקלים פ"ד ה"ב (ובהנספח לבבלי היא ה"ד) המאמר הזה מקומו אחר המאמר מר' אחא בר חנינא, ונכון יותר וכצ"ל גם לפנינו, וכך הנוסחא שם: אמר ר' חנינא [צ"ל אמר ר' אחא בר חנינא] שחצית גדולה היתה בבני כהנים גדולים, שיותר מששים ככרי זהב שיו מוציאין בה, כבשה של פרה עומד ולא היה אחד מוצא פרתו בכבשו של חבירו אלא סותרו ובונה אותו משלו: (רנו) אמר ר' אחא בשם ר' חנינא, כ"ה גם בכ"י ה' של אקספארד, ובפסיקתא אמר ר' אחא בר חנינא, ובירושלמי שם אמר ר' חנינא, ובפסיקתא רבתי שם הגי' כמו לפנינו אמר ר' אחא בשם ר' חנינא, ובפסיקתא הערה קפ"ה העירותי כי בתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר חוקת הסר מן אמר ר' אחא עד גוי אחד, יש לתקן שצ"ל חסר מן תמן תנינן עד גוי אחד, עיין לעיל הערה רנ"ב: (רנז) שחצים, לשון מקרא בני שחץ, (איוב כח ח) ענין גאוה, וכן מזה אנשי שחץ (שבת ס"ב ע"ב): (רנח) והתנן, בפסיקתא והתני, ובירושלמי שקלים שם הגי' התיב ר' עולא קומי ר' מני והתני. ובכ"י ה' של אקספארד הגי' כמו לפנינו: (רנט) ר' אבין בשם ר' אלעזר, כ"ה גם בכ"י ה' מאקספארד ובפסיקתא וברבתי, אבל בירושלמי חסר שם האומר ונאמר בלשון אחר מאי כדון על שם מעלה הוא בפרה, סלסול הוא בפרה, פי' כבוד הוא כמו סלסלה ותרוממך: (רס) שאל עובד כוכבים אחד, מובא בתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר פ' חוקת ובפסיקתא וברבתי ובילקוט חוקת שם, אך בתנחומא הנדפס נ"ל עובד כוכבים אחד במקום גר אחד: (רסא) וכותשין אותה, בפסיקתא רבתי בטעות וכובשין, ויפה תיקן שם הגאון בעל זרע אפרים שצ"ל וכותשין: (רסב) שתים שלש טיפין, עיין בפסיקתא הערה קנ"א: (רסג) תזזית, ז"ל הערוך ערך תזז, בפסקא דפרה רוח תזזית, פי' רוח רעה, עכ"ל. ולדעתי הוא מלשון מקרא הסיר התז (ישעיה יח ה) שפרשו תזז, ומזה בלשון חז"ל התיז את הראש, שענינו כריתה והסרה, וכן מצאתי בהרד"ק שרש תזז שכתב וז"ל, התז ענינו כרת, ובמשנה התיז את הראש וכו'. ויש להבין ראיה שהוא מפעלי הכפל מדברי חז"ל, רוח תזזית, והיא רוח רעה המסירה דעתו של אדם, וכן התז כמו הסיר, עכ"ל. ובמדרש במ"ר פי"ב הקב"ה מכניס בו רוח של תזזית, יש למחוק מלת של. ובמדרש שמואל פ"ט נאמר לנכון רוח תזזית, ובתנחומא הנדפס חזזית בחי"ת נ"ל תזזית, ונמצא לנכון בכ"י ה' של אקספארד: (רסד) עיקרין, פי' שרשי עשבים: (רסה) כך הרוח הזו, הוספתי, ונמצא לנכון בכל המקומות גם בכ"י רומי, וחסר גם בכ"י רח"ס *

אעביר מן הארץ (זכריה יג ב), מזין עליו מי נדה והוא בורה]. לאחר שיצא, אמרו לו תלמידיו, לזה (רסו) דחית בקנה, לנו מה אתה אומר, אמר להם חייכם, לא המת מטמא, ולא המים מטהרין, אלא [גזירתו של מלך מלכי המלכים הוא], אמר הקב"ה (רסז) חקה חקקתי לכם גזירה גזרתי אין אתה רשאי לעבור על גזירתי, דכתיב זאת חקת התורה, ומפני מה (רסח) כל הקרבנות זכרים והיא נקיבה, (רסט) אמר ר' אייבו משל לבן שפחה שטינף פלטרין של מלך, אמר המלך תבא אמו ותקנח את הצואה, כך אמר הקב"ה תבא פרה ותכפר על מעשה העגל:

[כז] (רע) [פרה (במדבר יט ב). זו מצרים, שנאמר עגלה יפיפיה מצרים (ירמיה מו כ). אדומה (במדבר שם), זו בבל, שנאמר אנת הוא (רעא) רישא די דהבא (דניאל ב לח). תמימה (במדבר שם), זו מדי, (רעב) דאמר ר' חייא בר אבא מלכי מדי תמימים היו, ואין להקב"ה עליהן אלא שעבדו ע"ז שקבלו מאבותיהם בלבד, אשר אין בה מום (שם), זו יון, אלכסנדרוס מוקדון כד הוה חמי לשמעון הצדיק, הוה קאים על ריגלוהי, ואמר ברוך אלהי של שמעון הצדיק, אמרי ליה בני פלטין דידיה, מן קמיה דיהודא את קאי, אמר להון כד אנא נחת לקרבא, כדמותיה אנא חזי ונצח: אשר לא עלה עליה עול (שם), (רעג) זו אדום, (רעד) שלא קבלה עליה עולו של הקב"ה, ולא דייך שלא קבלה, אלא מחרפת ומגדפת, ואומרת מי לי בשמים וגו' (תהלים עג כה): ונתתם אותה אל אלעזר הכהן (במדבר שם ג), (רעה) [מפני מה נעשית באלעזר, ולא נעשית באהרן, מפני שהיה לו שותפות במעשה העגל]. והוציא אותה מחוץ למחנה (שם), לפי שהוא עתיד לדחוף את שרה ממחיצתו: ושחט אותה לפניו (שם), שנאמר כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום (ישעיה לד ו), (רעו) אמר ר' ברכיה טבח גדול באדום: ושרף את הפרה לעיניו (במדבר שם ה), ויהיבת ליקדת אשא (דניאל ז יא): את עורה ואת בשרה ואת דמה (במדבר שם), היא (רעז) ודוכסיה ואפרכיה (ואסטרטיליא) [ואסטרטילטיה], הה"ד הונך ועזבוניך מערבך, מלחיך וחובליך, ומחזיקי בדקך, ועורבי מערבך [וגו'] יפלו בלב ימים ביום מפלתך (יחזקאל כז כז), אמר ר' שמואל בר יצחק אפי' אותן שהיו חוץ מקהלך, ובאו ונדבקו בקהליך, אף הם יפלו בלב ימים ביום מפלתך]:

[כח] [ד"א פרה (במדבר יט ב). אלו ישראל, דכתיב כי כפרה סוררה סרר ישראל (הושע ד טז). אדומה (במדבר שם), אלו ישראל, דכתיב אדמו עצם מפנינים (איכה ד ז).

הערות ותקונים

(רסו) דחית בקנה, כ"ה גם בכ"י רומי, ובתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר, אבל בכ"י רמ"ס בכ"י ה' של אקספארד ובפסיקתא הגי' דפית בקש: (רסז) חוקה חקקתי כו', משל לבן שפחה כו', עיין בפסיקתא הערה קנ"ח, ושם העירותי כי כל הדברים האלה הריק הקליר אל תוך פיוטיו, ע"ש: (רסח) כל הקרבנות זכרים, בפסיקתא הגי' קרבנות של צבור, והעירותי שם בהערה קנ"ט כי כן היא הנוסחא הנכונה, כי יחיד מביא קרבן מנקיבה כמו מזכר, אבל קרבנות צבור מובאים רק משל זכרים, משנה תמורה י"ד ע"א: (רסט) אמר ר' אייבו, בפסיקתא הגי' אמר ר' לוי, והמאמר מובא בתוס' מ"ק כ"ח ע"א ד"ה מה פרה, וברש"י עה"ת. ואחר סיום המאמר הזה (בנדפס אות מ') נמצא בכ"י ה' של אקספארד הוספה ומתחיל ויבואו בני ישראל כל העדה (במדבר כ א) זש"ה ואכחיד [את] שלשת הרועים כו'. וזה הוסיף מעתיק אחד ע"פ מאמרם תענית ט' ע"א: (רע) פרה זו מצרים, כל המאמר הזה מאות כ"ז ועד כ"ט חסר בכ"י שלפנינו וגם בכ"י רמ"ס, וכן חסר בתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר הנעתק מהתנחומא. ונמצא בכ"י רומי גם בפסיקתא דרב כהנא פסקא דפרה (דף מ' ע"ב) וברבתי פי"ד, ובילקוט חוקת במאמר המתחיל ויקחו אליך בשם הפסיקתא. וע"פ כ"י רומי השלמתי המאמר אל תוך גוף הספר: (רעא) רישא דדהבא, במקרא כתיב ראשה די דהבא: (רעב) דאמר ר' חייא בר אבא, עיין בפסיקתא הערה ר"נ, ובפסיקתא רבתי פי"ד הגי' זו מדי תמימים היו, וחסר ע"י שגגת המעתיק „דאמר ר' חייה בר אבא מלכי מדי" וקפץ המעתיק בחפזו מן מלת מדי הראשונה למלת מדי האחרונה: (רעג) זו אדום, עיין ערך מלין לד קע"ט שהעיר על המאמר הזה, שנראה רצונו לדרוש דברי שלום וכבוד נגד עמים אחרים וממשלתם, רק על מלכות רומי יש דברי תלונה ואנחה, ע"ש: (רעד) שלא קבלה עליה עולו של הקב"ה, בפסיקתא שלא קבלה מלותו של הקב"ה: (רעה) מפני מה נעשית באלעזר, הוספתי ע"פ הפסיקתא, וחסר גם ברבתי, ובפסיקתא כ"י של אקספארד הנוסחא ונתתם אותה אל אלעזר הכהן אל עוזר הכהן, ר"ל הסגן, ועיין בפסיקתא שם הערה ר"ו העירותי שע"פ מאמר זה יסד הפייטן לפ' פרה ע"ש: (רעו) אמר ר' ברכיה, עיין שם בפסיקתא הערה ר"ם: (רעז) ודוכסיה ואפרכיה ואסטרטיליא, תקנתי ואסטרטילטיה. בפסיקתא אי' ודוכסים ואפרכים ואסטרטליטים, דוכוס בל' רומי Dux פי' שר הצבא, איפרכוס בל"י

שר

תמימה (במדבר יט ב), אלו ישראל, דכתיב יונתי תמתי (שה"ש ו ט). **אשר אין בה מום** (במדבר שם), אילו ישראל, דכתיב ומום אין בך (שה"ש ד ז). **אשר לא עלה עליה עול** (במדבר שם), זה דורו של ירמיה, שלא קבלו עליהם עולו של הקב"ה. **ונתתם אותה אל אלעזר הכהן** (במדבר שם ג), זה ירמיה, דכתיב מן הכהנים אשר בענתות (ירמיה א א). **והוציא אותה אל מחוץ למחנה** (במדבר שם), ועמה הגלי לבבל (עזרא ה יב). **ושחט אותה לפניו** (במדבר שם), ואת בני צדקיהו שחטו לעיניו (מ"ב כה ז). **ושרף את הפרה** (במדבר שם ה), וישרוף את בית ה' ואת בית המלך (מ"ב כה ט, ירמיה נב יג). **את עורה וגו'** (במדבר שם), ואת כל בתי ירושלים ואת (הבית) [כל בית] הגדול שרף באש (ירמיה שם), ולמה הוא קורא אותה בית גדול, (רעח) אלא זה בית מדרשו של ר' יוחנן בן זכאי, ששם (רעט) מתנים גדולתו של הקב"ה. **ולקח** (במדבר שם ו), זה נבוכדנאצר. (רפ) [**הכהן** (שם), זה ירמיה, שנאמר קחנו ועיניך שים עליו (ירמיה לט יב)]. **עץ ארז ואזוב ושני תולעת** (במדבר שם), זה חנניה מישאל ועזריה. **והשליך אל תוך שריפת הפרה** (שם), קטיל המון שביבא די נורא (דניאל ג כב). **ואסף** (במדבר שם ט), זה הקב"ה, שנאמר ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל (ישעיה יא יב). **איש** (במדבר שם), זה הקב"ה, שנאמר ה' איש מלחמה (שמות טו ג). **טהור** (במדבר שם), זה הקב"ה, שנאמר טהור עינים (חבקוק א יג). **את אפר הפרה** (במדבר שם), אלו גליותיהם של ישראל. **והניח מחוץ למחנה במקום טהור** (שם), זו ירושלים, שהיא טהורה. **והיתה לעדת בני ישראל למשמרת** (שם), לפי שבעולם הזה ישראל מטמאים ומטהרים מפי כהן, אבל לעתיד לבא אינו כן, אלא הקב"ה עתיד לטהרן, שנאמר (רפא) וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם (יחזקאל לו כה)]:

[כט] (רפב) **וידבר** ה' אל משה לאמר, קח את המטה והקהל את העדה [וגו' והשקית את העדה ואת בעירם] (במדבר כ ז ח), מכאן שהקב"ה חס על ממונן של ישראל. **ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע** (שם שם י), (רפג) מלמד שכל אחד ואחד רואה את עצמו כאילו עומד על פני הסלע, (רפד) וכן הוא אומר ואת כל העדה הקהל אל פתח אהל מועד (ויקרא ח ג), (רפה) וכאן כל ישראל עומדין ורואין נסים שבסלע, התחילו לומר יודע משה חק הסלע, אם הוא מבקש יוציא לנו מים מזו, נמצא משה עומד בספק, אם שומע להם מבטל דברי המקום והקב"ה לוכד חכמים בערמם (איוב ה יג), (רפו) לפי שהיה משה משמר בעצמו כל אותן ארבעים שנה, שלא להקפיד כנגדם, שהיה מתיירא מן השבועה שנשבע הקב"ה, אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה וגו' (דברים א לה), אמרו לו הרי סלע, כשם שאתה רוצה להוציא

הערות ותקונים

ἔπαρχος שר הפרשים והיסטרטילטים בל"י στρατηλάτης נגיד מלחמה: (רעח) אלא זה בית מדרשו, נשנה גם בירושלמי מגילה ריש פ"ג: (רעט) מתנים, פי' מספרים, מלשון שם יתנו צדקות ה', ובפסיקתא רבתי בטעות נותנין, והגאון בעל ז"א הטיב לתקן שצ"ל מתנין: (רפ) הכהן, זה ירמיה, הוספתי ע"פ הפסיקתא, וליתא גם ברבתי ובילקוט, עיין בפסיקתא הערה רט"ז: (רפא) וזרקתי עליכם, למאמר הזה כוון הרוקח סימן רמ"א, גם ע"פ זה יסד הפייטן פיוטו לפרשת פרה, עיין בפסיקתא הערה ר"כ: (רפב) וידבר ה' אל משה, אחר שהשלמתי מאמר גדול ע"פ כ"י רומי, עיין לעיל הערה ר"ע, והמאמר הזה מתחיל בכ"י שלפנינו, וכ"ה בנדפס אות ט' ובמדרש במ"ר פי"ט אות ט', ומובא בילקוט חוקת רמז תשס"ג בשם התנחומא: (רפג) מלמד שכל אחד ואחד כו', כי אי אפשר להקהל כל ישראל לפניו, אלא שהיה נס שראו כולם את עצמם לפני הסלע, וזה שסיים וכן הוא אומר ואת כל העדה הקהל פתח אהל מועד, ומסיים בוי"ר פ"י אות ט' כל ישראל שהיה רבוא ואת אומר אל פתח אהל מועד, אלא זה אחד מן המקומות שהחזיק מועט את המרובה. וכן הביא שם המאמר ויקהילו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע, אמר ר' חנין כמין כברה היתה וכל ישראל עומדין עליה, אלא זו אחד מן המקראות שהחזיק מועט את המרובה. ועיין ב"ר פ"ה אות ו': (רפד) וכ"ה אומר, במדרש במ"ר נשמט זה ממקומו ע"י שגגת המעתיק או אחד הוסיף בגלדו ומובא אח"כ פנימה שלא במקומו, ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו: (רפה) וכאן כל ישראל, בנדפס ובמדרש במ"ר גם בילקוט נוסף, וכן כשעברו את הירדן נכנסו כל ישראל בין שני בדי ארון שנאמר ויאמר יהושע אל כל בני ישראל גשו הנה ושמעו את דברי ה' אלהיכם (יהושע ג), וכתיב וכל ישראל [וגו'] עומדים מזה ומזה לארון (שם ח) וזה נוסף ע"פ מדרש במ"ר ומדרש וי"ר שם, ע"ש: (רפו) לפי שהיה משה משמר, מובא בילקוט חוקת שם גם בילקוט איוב רמז תתנ"ט בשם התנחומא. ומן אמרו לו הרי סלע מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ט בשם התנחומא:

מסלע אחר תוציא מזו, (רפז) צווח עליהם שמעו נא המורים וגו׳ (במדבר כ י):

[ל] **וירם** משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים (במדבר כ יא), הכה פעם אחת התחיל הסלע נוטף מים מועטין, שנאמר הן הכה צור ויזובו מים (תהלים עח כ), (רפח) כזב שהוא נוטף טיפין, אמרו לו בן עמרם המים הללו ליונקי שדים או לגמולי חלב, מיד הקפיד כנגדן, והכהו פעמים, (רפט) ויצאו מים רבים, ואעפ״כ לא עשה משה, (רצ) אלא מסלע שאמר לו הקב״ה:

[לא] (רצא) **יען** לא האמנתם בי] (במדבר כ יב). וכי לא אמר משה דבר קשה מזה, שנאמר הצאן ובקר ישחט להם (שם יא כב), אף שם אינה אמנה והיא גדולה מזו, ולמה לא גזר עליו הקב״ה מיתה שם, משל למלך שהיה לו אוהב, והיה (רצב) מגים בינו לבין המלך בדברים קשים, ולא הקפיד עליו המלך, לימים עמד והגים בפני הלגיונות, גזר עליו מיתה, אף כך אמר הקב״ה למשה, מה שעשית ביני לבינך (רצג) [לא הקפדתי], עכשיו כנגד הרבים אי אפשר, שנאמר להקדישני לעיני בני ישראל (שם כ יב):

[לב] **ויאמר** ה׳ אל משה ואל אהרן יען לא האמנתם בי וגו׳ (שם). (רצד) אם משה חטא, אהרן מה חטא, משל לבעל חוב שבא ליטול גרנו של לוה, נטל שלו ושל חבירו, אמר הלוה אם אני חייב, שכיני מה חטא, כך אמר משה רבש״ע אני הקפדתי, אהרן מה חטא, לפיכך הקב״ה מקלסו, וללוי אמר תמיך ואוריך [לאיש חסידך אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה] (דברים לג ח), (רצה) אמר משה לפני הקב״ה רבש״ע הרי גזרת עלי למות במדבר עם הדור הרע הזה, שנאמר כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון (תהלים עח מ), עכשיו יאמרו הדורות אני שוה להם, יכתב עלי על מה

הערות ותקונים

(רפז) צווח עליהם שמעו נא המורים, בנדפס ובמדרש במ״ר פי״ט אחר הסיום שמעו נא המורים נמצא הוספה „המורים שיטין הרבה [ובנדפס שוטין הרבה, נ״ל שיטין] יש בו, המורים סרבנים, המורים שוטים, שכן בכרכי הים קורין לשוטים מורים, המורים שמורים את מלמדיהן, המורים מורי חצים, שנאמר וימצאהו המורים מורי חצים אנשים בקשת (ש״א ל״א ג׳)״. וזה נמצא גם בכ״י ה׳ של אקספארד ובכ״י ספרדי. וכ״י ה׳ מאקספארד הוא כ״י מהתנחומא אשר כעת בדפוס. וכן נמצא גם בילקוט חוקת שם, רק המלות „שיטין הרבה יש בו״ חסר, ואין ספק שנתוסף בילקוט מאחד המגיהים כמו שמצא בנדפס ובמדרש במ״ר או היו ג״כ בכ״י שהיו לפניו. ובכ״י רומי וכ״י רח״ס ההוספה זו ליתא. ומה שמפרש המורים שוטים שכן בכרכי הים קורין לשוטים מורים, נ״ל קורין לשטיא מורוס, עיין פסיקתא פסקא שמעו ובהערה מ״ה שם. והבאתי שם כי נמצא זה גם באיכה רבתי בפתיחתא ובמדרש שו״ט מזמור ע׳, ובילקוט לפניה רמז תקס״ז, וכן הוא באמת ביונית σκῶμμα פי׳ שוטה וכסיל, והפירוש המורים מורי חצים, רמז אל לשון הרע, כחץ שחוט: (רפח) כזב שהוא נוטף טיפין, עיין שמ״ר פ״ג: (רפט) ויצאו מים רבים, בנדפס ובמדרש במ״ר ובכ״י ה׳ של אקספארד ובכ״י ספרדי ובילקוט חוקת נוסף „ושטפו כל מי שהיה מרנן כנגדו (בתנחומא הנדפס נתון כנגדו, ובילקוט מרננין) שנאמר ונחלים ישטפו״. וזה ליתא גם בכ״י רומי וכ״י רח״ס: (רצ) אלא מסלע שאמר לו הקב״ה, בנדפס ובמדרש במ״ר נוסף „ומניין שאף אותו סלע שאמרו ישראל עליו וכל סלע וסלע וצרור שהיה באותו מקום היו מוציאים מים שנאמר יבקע צורים וגו׳ (תהלים שם)״. ובנדפס שם סיים עוד „משה כבר היה בידו את שלו ששתקו ולא אמרו שירה לכן נתפסו״. ובכ״י ה׳ של אקספארד גורס כבר היה בידו אות שלו ולא אמר שירה ונשתתק. ובילקוט חוקת שם רמז תשס״ג נמצא ג״כ ההוספה רק בנוסחא „אחרת״ וכבר היה בידם שלש ששתקו ולא אמרו שירה״ ופי׳ הז״ר דק״ל הלא אין הקב״ה מעניש על חטא ראשון כ״א על חטא שלישי ולמה הענים הקב״ה למשה ולאהרן על חטא ראשון לז״א שהיו שלש, הטאים שקראם ממרים ושהכה הסלע, ושלא אמרו שירה על הנס הזה, עכ״ל. אולם לפי דבריו עיקר חסר מהספר, ויותר נכון כגירסת התנחומא הנדפס, ובעל הילקוט הגיה מלת „שלש״ במקום „שלו״: (רצא) יען לא האמנתם בי וכי לא אמר משה דבר קשה, בנדפס ובמדרש במ״ר יש סדר אחר, כי מוקדם המאמר מאות ל״ב לפני זה, ע״ש: (רצב) מגים, לשון התגאות דבר כנגדו: (רצג) לא הקפדתי, הוספתי כמו שהוא בתנחומא הנדפס, והיא הוספת המדפיס ממאנטובה, וליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, וכן ליתא במדרש במ״ר. והרד״ל הגיה במדרש ע״פ ההוספה ההיא ונעלם ממנו כי היא הוספת המדפיס המאנטובי: (רצד) אם משה חטא אהרן מה חטא, בנדפס הגי׳ למה נענש אהרן, ובמדרש במ״ר למה נתפס אהרן, והמאמר מובא בילקוט רמז תשס״ד בשם התנחומא, ויש לתקן שם במקום אמר משה אהרן מה חטא נ״ל אם משה חטא אהרן מה חטא: (רצה) אמר משה לפני הקב״ה, עיין לעיל הערה רנ״א כי בתנחומא הנדפס ובמדרש במ״ר יש סדר אחר, כי אחר הסיום וללוי אמר תומיך ואוריך וגו׳ מתחיל שם המאמר אשר לפנינו באות ל״א וכי לא אמר משה דבר קשה מזה, ואחר סיום המאמר מאות ל״א המסיימת

שנאמר

נכנסתי לעונש, לפיכך כתיב יען לא האמנתם בי, א"ל הקב"ה למשה באיזה פנים אתה מבקש ליכנס לארץ, משל לרועה שיצא לרעות צאנו של מלך, ונשבית הצאן, (רצו) ביקש הרועה ליכנס לפלטרין של מלך, אף כאן אמר לו הקב"ה למשה שבחך הוא שהוצאת ששים רבוא, וקברתם במדבר, ואתה מכניס דור אחר, עכשיו יאמרו (רצז) אין לדור המדבר חלק לעולם הבא, אלא שכב בצדן ותבא עמהן, שנאמר [כי שם חלקת מחוקק ספון] ויתא ראשי עם צדקת ה' עשה (רצח) ומשפטיו עם ישראל (דברים לג כא):

[לג] **וישלח** משה מלאכים מקדש אל מלך אדום כה אמר אחיך ישראל וגו' (במדבר כ יד) (רצט) זש"ה וחרפה לא נשא על קרובו (תהלים טו ג), בנוהג שבעולם אדם עוסק בפרקמטיא עם חבירו והפסיד, פירש ממנו ואינו רוצה לראותו, ומשה אע"פ שנענש על ידי ישראל, שנאמר וירע למשה בעבורם (שם קו לב), לא פרק משואן מעליו, אלא וישלח משה מלאכים: אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאתנו (במדבר שם), אמר לו אתה ידעת כשאמר הקב"ה לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך (בראשית טו יג), אנו נשתעבדנו ואתה בן חורין:

[לד] **וירדו** אבותינו מצרימה (במדבר שם טו). (ש) כל אותו הענין, משל לשני אחים שיצא שטר חוב על זקינם, עמד אחד מהם ופרע אותו, לימים התחיל לשאול הפצן מאחיו, א"ל אתה ידעת שאותו חוב על שנינו היה, ואני הוא שפרעתיו אל תחזירוני (שא) מן הפצי שאני שואל:

[לה] (שב) **נעברה** נא בארצך וגו' ולא נשתה מי באר (שם כ יז). מי בורות היה צריך לומר, לימדך תורה דרך ארץ, שההולך לארץ שאינה שלו, (שג) [ויש בידו צרכיו], שלא ישתה ממה שבידו, אלא שלו יהא מונח, ויקנה מן החנוני בשביל להנותו, וכך אמר לו משה, הבאר עמנו, ומן שלנו אנו אוכלים, לא תאמר שאנו מטריחין עליך, שבר אתה עושה לעצמך, (שד) וכן אמר משה אוכל בכסף

הערות ותקונים

שנאמר להקדישני לעיני בני ישראל, נמצא בנדפס (באמצע אות י') ובמדרש במ"ר (פי"ט אות י"א) מאמר אחד המתחיל זש"ה יש הבל אשר נעשה על הארץ כו' עד וזו אכלה פני שביעית ולקתה. ואח"כ מתחיל שם כמו לפנינו, אף כך אמר משה רבש"ע הרי גזרת עלי למות במדבר, וכל ההוספה נמצאת גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי ודפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, ומן התנחומא הנדפס העתיק בעל מסדרו של המדרש במ"ר, אבל בילקוט רמז תשס"ד ליתא: (רצו) בקש הרועה ליכנס לפלטרין של מלך, בילקוט חוקת שם סיים „א"ל המלך (למה) אם אתה נכנס מה יאמרו הבריות [שאתה השבית הצאן]", תקנתי כמו שהוא במדרש במ"ר (אות י"ג). ובנדפס „א"ל המלך יאמרו שאתה השבית הצאן", ועיין שמ"ר פ"ב אות ד' ופ"ה אות י', ודברים רבה פ"ב אות ט' וסוף פ"ח: (רצז) אין לדור המדבר, בנדפס אין למתי המדבר צ"ל לדור המדבר, ונמצא לנכון בכ"י ה' של אקספארד: (רצח) ומשפטיו עם ישראל, בנדפס ובמדרש במ"ר סיים לכך נאמר לא תביאו את הקהל הזה שיצא עמך, ואח"כ נמצא בנדפס ובמדרש במ"ר הוספה (בנדפס אות י"א, ובמדרש במ"ר אות י"ד), המה מי מריבה כו' עד סופו, וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ונמצא גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי: (רצט) זש"ה וחרפה לא נשא על קרובו, מובא בילקוט חוקת רמז תשס"ד בשם התנחומא. והתחלת המאמר מובא גם בילקוט תהלים רמז תרס"ו בשם התנחומא, ומובא בנדפס (אות י"ב) ובמדרש במ"ר (אות ט"ו): (ש) כל אותו הענין, וכ"ה בכ"י רח"ס ובנדפס ובילקוט שם, ובכ"י רומי „וכל הענין", ובמדרש במ"ר נשתבש וירדו אבותינו על אותו ענוי צ"ל כל אותו הענין, ר"ל וכל הענין המפורש בכתוב, ומורגל לשון זה במדרשים: (שא) מן הפצי שאני שואל, אחר הסיום הזה נמצא הוספה בנדפס וכן העתיקה גם בעל מדרש במ"ר ונמצא גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי. „וירדו אבותינו מצרים מה טיבן של אבות כאן, שנאמר וירעו לנו מצרים ולאבותינו, ללמדך שכל זמן שישראל בצער אף הם בצרה". וזה ליתא גם בכ"י רומי ורח"ס וליתא גם בילקוט חוקת שם: (שב) נעברה, מובא בילקוט חוקת שם בשם התנחומא, וכ"ה בנדפס ובמדרש במ"ר, ומובא גם ברש"י עה"ת: (שג) ויש בידו צרכיו, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי, וכן בנדפס ובמדרש במ"ר, וליתא בכ"י רח"ס ולא בילקוט: (שד) וכן אמר משה אוכל בכסף תשבירני, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט. ובנדפס ובמדרש במ"ר הגי' וכך אמר לו הקב"ה למשה אוכל תשברו מאתם בכסף ואכלתם (דברים ב ו) וכ"ה בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי. ואחר זה נמצא שם הוספה „ומשה אמר להם לישראל התירו להם כיסכם (בנדפס במעות כספיכם, ומובא לנכון בכ"י ה' של אקספארד, ובמדרש במ"ר במקום לכם צ"ל להם) שלא יאמרו עבדים היו ועניים [הם], הראו להם עשריכם וידעו שלא יאמרו הפסדתם בשעבוד שכבר אמר הקב"ה ואחר כן יצאו ברכוש גדול

תשבירני (דברים ב כח): דרך המלך נלך (במדבר כ יז), (שה) שאנו חוסמין את בהמתינו: לא נטה ימין ושמאל (שם), זו קשה מכולם, שאמרו בכל סביבותינו יש לנו רשות להרוג ולבוז, ובגבולך לא נטה ימין ושמאל וגו':

[לו] **ויאמר** אליו אדום לא תעבור בי וגו' (שם שם יח). זש"ה אני שלום וכי אדבר המה למלחמה (תהלים קכ ז), ומנין שאף הקב"ה אמר להם שאין מניחין אתכם לעבור, ולא הכל מהם, אלא אני הוא שרוצה, (שו) שנאמר אל תתגרו בם כי לא אתן לכם מארצם וגו' (דברים ב ה):

[לז] **ויסעו** מקדש ויבאו בני ישראל וגו' (במדבר כ כב). (שז) זש"ה (שח) בהתחברך (לרשע) [עם אחזיהו] פרץ ה' את מעשיך (דה"ב כ לז), על שנתחברו לרשע זה לעבור בארצו חסרו אותו צדיק, לכך נסמכה אסיפת אהרן אחר פרשת מלך אדום, (שט) ויט ישראל מעליו, ויסעו מקדש: [ויבאו בני ישראל כל העדה] (במדבר כא כב), מהו כל העדה, (שי) עדה שלימה, עדה הנכנסת לארץ, לפי שמתו יוצאי מצרים, ואילו אותן שכתיב בהן ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום (דברים ד ד): [הר ההר] (במדבר שם), מהו הור ההר, (שיא) הר על גבי הר, כתפוח קטן על תפוח גדול, ואע"פ שענן מהלך לפניהם משפיל את הגבוה, ומגביה את השפל, הניח הקב"ה את ההר דוגמא שידעו נסים שעשה להם הקב"ה, שלא הניח הר במדבר, שלא יהו מתייגעים עליהם, ולא עוד אלא אע"פ שהיה הענן עושה כל המדבר מישור, היה מניח מקום גבוה למשכן, שיהא שם חנייתו, והניח שלשה הרים, הר סיני לשכינה, הר נבו לקבורת משה, והר ההר לקבורת אהרן:

[לח] (שיב) **ויאמר** ה' אל משה ואל אהרן בהר ההר [וגו'] יאסף אהרן (במדבר כ כג כד). (שיג) מלמד שמודיעין לצדיקים יום מיתתן, כדי שיורישו כתרם לבניהם, ומפני מה לא מת אהרן כמו שמתה מרים, (שיד) ולא ידע בה בריה, אלא נאמר למשה יאסף אהרן, משל למלך שהיו לו שני (שטו) (קלנליקין) [קתוליקין], ולא היו עושין בלא דעת המלך, היה לאחד מהן חלוק יפה אצל המלך, והיה המלך צריך לו,

---

הערות ותקונים

גדול, וידעו שאין אתם חסרים כלום, ולא משלכם אתם נותנין, שנאמר כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידך וגו' (במדבר ב)", ע"כ. וההוספה הזאת נמצא גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י הספרדי ובדפוס קאנסטאנטינא וגם בדפוס וויניציא: (שה) שאנו חוסמין את בהמתנו, שלא ימו לכאן ולכאן לאכול, כן מובא ברש"י עה"ת: (שו) שנאמר אל תתגרו, בנדפס (אות י"ג) ובמדרש במ"ר (אות ט"ו) נוסף אחר זה וכתיב וימאן אדום נתן את ישראל (במדבר כ כא) ואחרי כן שלחו אל מלך מואב ולא אבה, אע"פ שאינו מפורש כאן הרי מפורש בשופטים, מלמד שהכל ברוח הקודש שלא היה בכולן קל מיפתח והוא פירש, שנאמר וישלח ישראל מלאכים אל מלך מואב לאמר אעברה נא בארצך (שופטים י"א י"ז), ואף משה רמז שנא' כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער (דברים ב כט), ונמצא גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי ובדפוסים הראשונים, וליתא בכ"י רומי ולא בכ"י רמ"ס: (שז) זש"ה בהתחברך וגו', מובא בילקוט חוקת רמז תשס"ד, ובטעות נרשם מדרש, וצ"ל תנחומא, והגיון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ומובא גם בנדפס אות י"ד ובמדרש במ"ר שם אות ט"ז: (שח) בהתחברך לרשע, כן מובא גם בכ"י רומי וכ"י רמ"ס ובילקוט ובתנחומא הנדפס בדפוסים הראשונים וגם בדפוס מאנטובה, אולם אח"כ הגיהו כמו שתקנתי „עם אחזיהו": (שט) ויט ישראל מעליו ויסע מקדש, הכתוב ויט ישראל הוא פרשת מלך אדום, והכתוב ויסעו מקדש הוא פרשת אסיפת אהרן, וסמוכים זה לזה: (שי) עדה שלמה, עדה הנכנסת לארץ, לזה המאמר כוון רש"י בפי' עה"ת כולם שלימים ועומדים ליכנס לארץ, שלא היה בהן אחד מאותם שנגזרה גזירה עליהם, שכבר כלו מתי מדבר, ואלו מאותן שכתיב בהן חיים כולכם היום: (שיא) הר על גבי הר כו', מובא ברש"י עה"ת: (שיב) ויאמר ה' [וגו'] מלמד, מובא ג"כ בילקוט שם, והגיון תנחומא מוסב גם על זה, עיין לעיל בהערה ש"ז, ומובא בנדפס (אות ט"ו) ובמדרש במ"ר פי"ט אות י"ז: (שיג) מלמד שמודיעין לצדיקים יום מיתתן, הייתו שהגיע עת המיתה, אבל מקודם אין מודיעין, עיין גמרא שבת דף ל': (שיד) ולא ידע בה בריה, פי' קודם שמתה, ובנדפס ולא נתעסק בו בריה, אולם בכ"י רומי וכ"י רמ"ס ובמדרש במ"ר ובילקוט הוא כמו שלפנינו. ועתה ראיתי בדפוס ראשון כתוב ולא בה ברייה, וחסר מלת „ידע" ובדפוס וויניציא תיקן המדפיס והגיה ולא נתעסק בו בריה: (שטו) קלנקליקין, תקנתי קתוליקין, כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רמ"ס, ובנדפס ובמדרש במ"ר קטוליקין, ופי' ביוני ממונה על דברי הבית, עיין ערוך קתליכוס, ועיין תוי"ט שקלים פ"ה מ"ב, ובילקוט חוקת הגי' סנקליטין, ופי' ביוני בית דין, עיין ערוך

ערוך

אמר המלך אע"פ שאני צריך לו שהוא ברשותי, איני מסלקו עד שאני מודיעו, אף כך אמר הקב"ה, הללו שני צדיקים לא עשו דבר חוץ מִדעתי, עכשיו שאני מסלקן, איני מסלקן עד שאודיעם, (שטז) לכך נאמר יאסף אהרן:

[לט] (שיז) (**על** אשר מעלתם בי) [על אשר מריתם את פי למי מריבה] (במדבר כ כד). זש"ה לא ירעיב ה' נפש צדיק (משלי י ג), זה אדם הראשון, שכל הצדיקים שעמדו ממנו, ונגזרה עליהם גזירת מיתה, אינן נפטרין עד שרואין פני שכינה, ומוכיחין אדם הראשון ואומרין לו אתה גרמת לנו מיתה, והוא משיבן אני בידי חטא אחד, ואתם אין כל אחד ואחד מכם, שאין לו בידו הרבה עוונות, ומנין שרואין פני שכינה, שנאמר אמרתי לא אראה יה יה בארץ החיים (ישעיה לח יא), והצדיקים נענשין מיתה על ידי עבירות קלות, שלא יהא אדם הראשון נתפס על ידיהם, שנאמר לא ירעיב ה' נפש צדיק, לכך נאמר על אשר מריתם [את] פי:

[מ] (שיח) **קח** את אהרן [וגו'] והפשט את אהרן (במדבר כ כה כו). אמר הקב"ה למשה הרי אתה מנחמו, (שיט) שאתה מוריש כתרו לבנו, מה שאין אתה מוריש לבניך: ויפשט משה את אהרן את בגדיו וילבש אותם את אלעזר בנו (שם שם כח), (שכ) והלא אם יצא הכהן גדול בבגדי כהונה חוץ להר הבית סופג את הארבעים, שהיו צמר ופשתים, אלא להודיעך שבלשון שקרבו לכהונה, ואמר לו קח את אהרן (ויקרא ח ב), בו בלשון אמר לו לעלות בהר: ויעש [משה] כאשר צוה ה' (במדבר שם כז), ללמדך שאע"פ שאמר לו גזירה קשה על אחיו, לא עיכב:

[מא] **ויראו** כל העדה כי גוע אהרן (שם שם כט). כיון שירדו משה ואלעזר [מן ההר], נתקבצו כל העדה עליהם, ואמרו היכן אהרן, אמרו להם מת, אמרו להם היאך יכול מלאך המות לפגוע בו, אדם שעמד במלאך המות ועיצרו, שנאמר ויעמוד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה (שם יז יג), אמרו להם אם אתם מביאין אותו מוטב, ואם לאו נסקל אתכם, באותה שעה אמר משה רבש"ע הוציאנו מן החשד, מיד פתח הקב"ה את המערה והוציאו להם וראוהו, שנאמר ויראו כל העדה כי גוע אהרן וגו':

[מב] (שכא) [**ויראו** כל העדה וגו']. מה כתיב אחריו, (שכב) וישמע הכנעני מלך ערד (שם כא א), (שכג) זה עמלק, שנאמר עמ"ק יושב בארץ הנגב (שם יג כט), והיה יושב על הפירצה, כיון ששמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד, מיד

הערות ותקונים

ערוך בערכו: (שטז) לכך נאמר יאסף אהרן, אחר זה נמצא הוספה בנדפס והועתקה אח"כ במדרש במ"ר „אמר לו משה רבונו [של עולם] הניח אותו אצל בני ראובן ובני גד, א"ל אשר נתתי לבני ישראל מיתתו מעכבת מתנת ארץ ישראל, רצונך שלא ימות ולא יכנסו ישראל לארץ, לכך נאמר אשר נתתי לבני ישראל" והוספה הזו ליתא בכ"י רומי וכ"י רה"ס ולא בילקוט, ונמצא בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי: (שיז) על אשר מעלתם בי, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רהם ובנדפס ובילקוט, והוא פסוק בדברים ל"ב נ"א, וצ"ל כמו שתקנתי על אשר מריתם את פי, והוא שם במקומו במדבר כ' כ"ד, וזה שסיים בסוף המאמר לכך נאמר על אשר מריתם את פי. ובילקוט שם סיים לכך נאמר על אשר מריתם בי צ"ל את פי: (שיח) קח את אהרן, מובא בילקוט חוקת שם, וגם זה הוא שם מתנחומא, ובנדפס בטעות וידבר ה' קח את אהרן נתפשט את אהרן. צ"ל ויאמר ה' וגו' קח את אהרן וגו' והפשט את אהרן: (שיט) שאתה מוריש כתרו לבנו, כ"ה בכ"י רה"ס, ובנדפס ובמדרש במ"ר ובכ"י רה"ס שהוא מוריש כתרו לבניו, וזו ג' ישרה, ועיין רש"י עה"ת שהביא וז"ל קח את אהרן בדברים של נחומים, אמור לו אשריך שתראה כתרך נתון לבנך, מה שאין אני זכאי לכך, וראיתי בילקוט הביא שהוא מוריש כתרך לבנך, ונכתב בצדו שהוא מוריש כתרו לבנו: (שכ) והלא אם יצא הכהן הגדול בבגדי כהונה חוץ להר הבית כו', עיין יומא ע"ב ע"א, ועיין בחדושי הרש"ש שכתב משמע אבל בהר הבית אינו סופג את הארבעים אפילו שלא לצורך עבודה, וזה שלא כדעת הרמב"ם ז"ל, בסוף הל' כלאים שכתב דאפילו במקדש לוקין, וכבר רמז הגאון בעל שאגת אריה סוף תשובה למ"ד להמדרש הזה: (שכא) ויראו כל העדה, מובא בילקוט שם בשם התנחומא. ועיין פרקי דר"א פי"ז, ספרי וילך פיסקא ש"ד, וברש"י עה"ת: (שכב) וישמע הכנעני מלך ערד זה עמלק, מובא בילקוט שם בשם התנחומא: (שכג) זה עמלק, בנדפס ובמדרש במ"ר נוסף „את מוצא שכיון שמת אהרן נסתלקו ענני כבוד ונראו כאשה פרוצה, ומי היה מלך ערד" זה עמלק. והוא מגמרא ירושלמי סוטה פ"א, יומא פ"א, וסדר עולם רבא פ"ט, ועיין בגמרא ר"ה ג' ע"א, ובתוס' שם ד"ה וישמע הכנעני מלך ערד שהביאו במדרש אמרינן דהיינו עמלק, וגרסם

בגמ'

נתגרה בהן: דרך האתרים (במדבר כא א). (שכד) שמת התייר הגדול, שתר להם את הדרך, שנאמר וארון ברית ה' נוסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה (שם י לג): וילחם בישראל (שם כא א). עמלק היה, למה קראו כנעני, לפי שנאסרו ישראל להלחם עם בני עשו, שנאמר בהם אל תתגרו בם (דברים ב ה), כשבא עמלק ונתגרה בם (שכה) פעם ושתים, אמר להם הקב"ה אין זה אסור כבני עשו, אלא הרי הם ככנעניים, שנאמר בהם כי החרם תחרימם החתי והאמורי הכנעני (שם כ יז), לכך נקרא כנעני, (שכו) ומעולם היה עמלק (מכת) [רצועת] מרדות לישראל, (שכז) את מוצא במות אהרן, יצא עליהם עמלק (שכח) וחזרו ישראל לאחוריהם שבע מסעות, שנאמר ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן וגו' (שם י ו), וכי שם מת אהרן, והלא בהר ההר מת, שנאמר וימת (שם אהרן) [אהרן שם] בראש ההר (במדבר כ כח), והפסוקין מוכיחין שבע מסעות לאחור, ללמדך שחזרו לאחוריהן:

[מג] (שכט) **ויסעו** מהר ההר דרך ים סוף לסבוב את ארץ אדום ותקצר נפש העם בדרך (שם כא ד). והלא כתיב ורוחך הטובה נתת להשכילם (נחמיה ט כ), אלא אותן שיריים שיצאו ישראל ממצרים, שנגזרה עליהם מיתה, לא היו רואין במדבר נחת רוח, ולא רות טובה, וכן הוא אומר ובניכם יהיו רועים במדבר (של) [וידעתם את תנואתי] (שם יד לג לד), זהו שקצרה נפש העם בדרך:

[מד] **וידבר** העם באלהים ובמשה (שם כא ה). (שלא) השוו עבד לקונו: ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (שם). שלא היה אותו הדור יכול לטעום מפירות הארץ כלום, אמר ר"ע כשהיו מגלין להם תגרין [הסל] מן פירות הארץ היו מתים, (שלב) שנאמר אם יראו

הערות ותקונים

בגלו תנחומא חוקת, ועיין מה שהעיר המפרש הרז"ו על דברי התוס' שלחנם השיגו על רש"י: (שכד) שמת התייר הגדול, מובא ברש"י על התורה: (שכה) פעם ושתים, בכ"י רומי ראשונה ושניה. בנדפס פעם אחרת, אולם במדרש במ"ר ובכ"י ה' של אקספארד נאמר כמו לפנינו פעם ושתים: (שכו) ומעולם היה עמלק מכת מרדות, בכל המקומות הגי' רצועת מרדות, וכן מובא ברש"י עה"ת ועמלק מעולם רצועה מרדות לישראל מזומן בכל עת לפורענות: (שכז) את מוצא, בנדפס (אות י"ח) ובמדרש במ"ר (אות כ') נמצא הוספה ומתחיל את מוצא כיון שאמרו היש ה' בקרבנו אם אין (שמות יז), מיד ויבא עמלק וכאן ויראו כל העדה כי גוע אהרן וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב כי בא ישראל וגו' וילחם בישראל וישב ממנו שבי ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר יד), וירד העמלקי והכנעני וגו' ויכום ויכתום עד החרמה (שם), ע"כ. ואח"כ מתחיל את מוצא כמו לפנינו, וזאת ההוספה ליתא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס: (שכח) וחזרו ישראל לאחוריהן שבע מסעות, וכ"ה בנדפס ובמדרש במ"ר שם, ובסדר עולם פ"ט שבע מסעות, אולם במכילתא בשלח פרשה א' פסוק ויסע משה, איתא כך, וכן מצינו שחזרו לכבודו של אהרן לקבורתו שמונה מסעות, שנאמר ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן וגו' שם מת אהרן וגו', וכי במוסרה מת הלא לא מת אלא בהר ההר שנאמר ויעל אהרן הכהן וגו', ומה תלמוד לומר שם מת אהרן ויקבר שם, אלא מלמד שחזרו לאחוריהם לכבודו של אהרן לקבורתו שמונה מסעות, שנאמר ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן, ויסעו מבני יעקן ויחנו בחור הגדגד, ויסעו מחור הגדגד ויחנו ביטבתה, ויסעו מיטבתה ויחנו בעברונה, ויסעו מעברונה ויחנו בעציון גבר, ויסעו מעציון גבר ויחנו במדבר צין, היא קדש. ויסעו מקדש ויחנו בהר ההר (במדבר לג לא עד לז). וכן בירושלמי סוטה סוף פ"א ויומא פ"א ה"א הגירסא ונסעו לאחוריהן שמונה מסעות, ובאמת כאשר הביא ראיה מהכתוב אינם אלא שבע מסעות. ואולי בעל התנחומא חושב המסעות שהלכו שבע פעמים, ובעל המכילתא חושב המקומות שהיו בהם שהם שמונה במספר. ועיין ברש"י עה"ת (פנחס כו יג, עקב י ו) והביא ג"כ שמונה מסעות, ע"ש. אולם ברש"י (חוקת כא ד) הביא כמו שהוא בתנחומא שחזרו שבע מסעות, וסיים ולא ובדוק במסעות ותמצאם שבע מסעות מן מוסרה עד הר ההר, עכ"ל. וגם לפניו היה בתנחומא והפסוקין מוכיחין שהן ז' מסעות. ומה שסיים בתנחומא לפנינו גם בנדפס וגם במדרש במ"ר „והפסוקין מוכיחין שבע מסעות לאחור" ובמדרש רבה והפסוקין מוכיחין שהן שבע מסעות, הוא מאמר מוסגר מאת המסדר, ובילקוט חוקת שם בשם התנחומא ליתא, וכך איתא שם, והלא בהר ההר מת דכתיב וימת אהרן שם בראש ההר, אלא ללמדך שחזרו לאחוריהם. ועיין ג"כ במדות סופרים לידידי הרב הגדול וכו' מהרא"ה ווייס נ"י במכילתא שם: (שכט) ויסעו מהר ההר, מובא בילקוט חוקת שם, וחסר הציון תנחומא, וכן המאמר שאחריו וידבר העם הוא מתנחומא: (של) וידעתם את תנואתי, מלשון כי הניא אביה אותה שפי' הסרת רצון, וכן כאן הסרת רצון וקוצר רוח ועקת נפש: (שלא) השוו עבד לקונו, מובא ברש"י עה"ת: (שלב) שנאמר אם יראו האנשים וגו', כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י

האנשים וגו' (במדבר לב יא), כל טוב הבא מחמת הארץ, לכך כתיב ותקצר נפש העם בדרך (שם כא ד):

[מה] (שלג) **וישלח** ה' בעם את הנחשים השרפים (שם שם ו). מה ראה הקב"ה לפרוע מהם בנחשים, (שלד) אלא נחש פתח בלשון הרע תחלה ונתקלל, ולא למדו ממנו, אמר הקב"ה יבא הנחש שהתחיל בלשון הרע, ויפרע ממספרי לשון הרע, הה"ד ופורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י ח): ד"א למה נפרע מהם בנחשים, (שלה) הנחש אפילו אוכל כל מעדני עולם נהפכין לו לעפר בפיו ובמעיו, שנאמר ונחש עפר לחמו (ישעיה סה כה), ואלו אוכלים את המן, שנהפך למטעמים הרבה, שנאמר ויתן להם (את) שאלתם (תהלים קו טו), ואומר זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר (דברים ב ז), יבא נחש שאוכל מינין הרבה, (שלו) ובפיו טעם אחד, ויפרע (ממין אחד ואוכלין) [מאוכלי מין אחד] וטועמין מינין הרבה: השרפים (במדבר כא ו), (שלז) שהן שורפים את הנפש:

[מו] **ויבא** העם אל משה ויאמרו חטאנו (שם שם ז). ידעו שדיברו במשה ונשתטחו לפניו, ואמרו התפלל אל ה' (שלח) ויסר מעלינו את הנחש (שם), להודיעך את ענותנותו של משה, שלא נשתהה לבקש עליהם רחמים, ולהודיעך כח התשובה, כיון שאמרו חטאנו, מיד נתרצה להם, (שלט) ללמדך שאין המוחל נעשה אכזרי, (שמ) ומנין (שמא) שאם סרח אדם לחבירו ואמר לו חטאתי, ואינו מוחל לו שנקרא חוטא, שנאמר (וגם) [גם] אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדול להתפלל בעדכם (ש"א יב כג), אימתי כשבאו ואמרו לו חטאנו, (שמב) [שנאמר] ויאמרו (העם אל שמואל) חטאנו וגו' (שם שם י): ויאמר ה' אל משה עשה לך שרף [וגו'] והיה כל הנשוך (במדבר כא ח). לא נשוך נחש בלבד, אלא כל הנשוך, (שמג) אפילו נשוך פתן ועקרב וחיה רעה וכלב: ויעש משה נחש נחושת (שם שם ט). זרקו לאויר ועמד: (שמד) ויסעו בני ישראל ויחנו באובות (שם שם י). שנעשו

הערות ותקונים

וכ"י רח"ם, אולם בנדפס ובמדרש במ"ר מובא הכתוב „אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה וגו' (דברים א לה): (שלג) וישלח ה' בעם הנחשים, מובא בילקוט שם ד"ה וישלח בשם התנחומא: (שלד) אלא נחש פתח בלשון הרע תחלה, מובא ברש"י עה"ת, ועיין במ"ר פ"ג אות י"ב, וכאן דברו לשון הרע על הקב"ה ועל משה ועל המן: (שלה) הנחש אפילו אוכל כל מטעמי עולם, עיין יומא דף ע"ה: (שלו) ובפיו טעם אחד ואין מתרעם על בוראו, עיין בתרגום המכונה יב"ע עה"ת: (שלז) שהם שורפים את הנפש, בנדפס (אות י"ט), ובמדרש במ"ר (אות כ"ב) „ר' יודן אומר הנחשים שהיה הענן שורף אותם ועושה אותן גדר למחנה להודיעם נסים שעשה להם המקום, אותן גירה בהן" ונמצא גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי: (שלח) ויסר מעלינו את הנחש, בנדפס נוסף „רבי אומר נחש יחידי היה". ובמדרש במ"ר (אות כ"ג) חסרים המלות „רבי אומר" והמ"כ העיר שם בתנחומא לא גרס נחש יחיד היה, ובאמת נמצא בנדפס, ואולי ראה בילקוט שהביא המאמר בשם התנחומא ולא גרס זה, לכן כתב בתנחומא לא גרס, או יש לתקן בתנחומא גרס ר"א נחש יחיד היה: (שלט) ללמדך שאין המוחל נעשה אכזרי, בנדפס שאין המוחל נעשה להם אכזרי, ובמדרש במ"ר שאין המוחל נעשה אכזרי, וכתב המ"כ בתנחומא גרס מכאן שלא יהיה המוחל אכזרי, והעיר בעל עץ יוסף בנדפס שם בתנחומא שלפנינו ליתא זה, אולם המ"כ הביא כמו שראה בילקוט שם בשם התנחומא: (שמ) ומנין, בנדפס ובמדרש במ"ר נוסף לפני זה „וכ"ה אומר ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא האלהים את אבימלך ואת אשתו (בראשית כ יז) וכ"ה אומר וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו (איוב מב י). וזה הוסיף המסדר בתנחומא הנדפס ע"פ לשון המשנה ב"ק דף צ"ב ע"א. ומנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי שנאמר ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא האלהים את אבימלך וגו'. והכתיב וה' שב את שבות איוב מובא בגמרא שם על כל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה: (שמא) שאם סרח אדם לחבירו, עיין ברכות דף י"ב ע"ב: (שמב) שנאמר ויאמרו העם אל שמואל חטאנו וגו', ובנדפס מובא ג"כ ויאמר העם אל שמואל חטאנו כי עברנו וגו', ואין זה לשון הכתוב, ונמצא ויאמר שאול אל שמואל חטאתי כי עברתי את פי ה' (ש"א ט"ו כ"ד), והכתוב הזה הוא בשאול ואין ענינו לכאן, וצ"ל ויאמרו חטאנו כי עזבנו את ה' (שם י"ב י'). וראיתי במדרש במ"ר (אות כ"ג) הביא שני כתובים כאחד שנאמר ויאמרו כל העם אל שמואל התפלל בעד עבדיך וגו' כי יספנו על כל חטאתינו (ש"א יב יט) ואח"כ הביא ויאמר העם אל שמואל חטאנו כי עברנו את פי ה' ואת דבריך, מובא הכתוב הזה בשיבוש כמו שהעתיק מן התנחומא, כי בכתוב נאמר ויאמר שאול אל שמואל כי עברתי את פי ה' ואת דבריך, והוא לשון הכתוב (ש"א ט"ו כ"ד) ואין ענינו לכאן. רק יש לתקן כמו שהעירותי שצ"ל ויאמרו חטאנו כי עזבנו את ה'. ועיין בחדושי הרד"ל שלא העיר לתקן כמו שתקנתי: (שמג) אפילו נשך פתן ועקרב, כ"ה גם בילקוט והוא מתנחומא, ובנדפס ובמדרש במ"ר אפילו נשוך מפתן ועקרב, ועיין רש"י עה"ת: (שמד) ויסעו בני ישראל, מובא בילקוט חוקת

אויבים למקום: ויחנו בעיי העברים (במדבר כא יא). שהיו מלאים עבירות: ויחנו בנחל זרד (שם שם יב). שלא היה הנחל אלא (שמה) כמלא זרת, ולא יכלו לעבור שלשים ושמונה שנה, [שנאמר] עתה קומו ועברו [לכם] את נחל זרד [וגו'], והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמונה שנה (דברים ב יג יד): משם נסעו ויחנו מעבר ארנון וגו' (במדבר שם יג), (שמו) שנתרצה להם המקום:

[מז] (שמז) **אז** ישיר ישראל את השירה הזאת (שם כא יז). נאמרה שירה זו בסוף ארבעים, והבאר נתנה להם מתחלת ארבעים, ומה ראה ליכתב כאן, הענין הזה נדרש למעלה הימנו, על כן יאמר בספר מלחמות ה' (שמח) את והב בסופה (שם שם יד), אותות ונסים [שנעשו להם] בנחלי ארנון, כנסים שנעשו להם בים סוף, מה הם הנסים של נחלי ארנון, אדם עומד על ההר מזה, ומדבר עם חבירו בהר הזה, והוא רחוק ממנו ז' מילין, והדרך יורד לתוך הנחל ועולה, ודרכן של ישראל לעבור בתוך הנחלים, נתכנסו כל האומות אוכלוסין עד אין סוף, ישבו מקצתן בתוך הנחל, והנחל עשוי מלמעלן מערות מערות, וכנגדן הר שכנגדו עשוי סלעים סלעים כמין שדים, שנאמר ואשד הנחלים (שם שם טו), נכנסו האוכלוסין לתוך המערות, ואמרו כשיורדין ישראל לתוך הנחל, אלו עומדין מלפניהם שבתוך הנחל, ואלו למעלה מן המערות ונהרוג את כולם, כיון שהגיעו ישראל לאותו מקום, לא הצריכן הקב"ה לירד למטה לתוך הנחל, אלא רמז להרים ונכנסו שדיים של הר זה לתוך המערות ומתו כולם, והקיפו ההרים ראשיהם זה לזה, ונעשו דרך כבושה, ולא נודע איזה נסמך לחבירו, ואותו נחל מפסיק בין תחומי ארץ ישראל לארץ מואב, שנאמר כי ארנון גבול מואב (שופטים יא יח), הר שבארץ מואב [לא] נזדעזע, שבו המערות, והר שבארץ ישראל נזדעזע שבו הסלעים, כמין שדיים, ונסמך להר שכנגדו, ומפני מה נזדעזע, מפני שהוא מארץ ישראל, משל לשפחה שראתה בן אדונה בא אצלה, קפצה וקידמה אותו וקיבלתו, נכנסו הסלעים לתוך המערות, ורוצצו כל אותן הגבורים, והבאר ירדה הנחל, ונתגברה שם, ואיבדה כל האוכלוסין, כשם שאיבד אותם הים, לכך כתיב את והב בסופה ואת הנחלים ארנון (במדבר שם יד), ועברו ישראל על אותן ההרים, ולא ידעו כל הנסים האלו, אמר הקב"ה הרי אני מודיע לבני ישראל כמה אוכלוסין איבדתי מפניהם, ירדה הבאר לתוך המערה, והוציאה גולגליות וזרועות ורגלים שאין להם חקר, וישראל חזרו לבקש את הבאר, וראוה מאירה כלבנה בתוך הנחל, שהיא מוציאה את איברי האוכלוסין, ומנין שהבאר הודיעה בהם, שנאמר ואשד הנחלים וגו' (שם שם טו): ומשם בארה (שם שם טז), וכי משם היתה, והלא מתחלת שנת הארבעים היתה עמהם, אלא שירדה לפרסם את הנסים, והיו ישראל עומדין על הנחלים ואומרין לה עלי באר ענו לה, ואמרו שירה עליה:

[מח] (שמט) **אז** ישיר ישראל. ומפני מה לא נזכר משה שם, מפני שנענש על המים, ואין אדם מקלס (שנ) לספקלטור שלו, ולמה שמו של הקב"ה אינו נזכר שם, משל לשלטון שעשה סעודה למלך, אמר המלך פלוני אוהבי שם, אמרו לו לאו, אמר גם אני איני הולך לשם, (שנא) [אף כאן אמר הקב"ה הואיל ומשה אינו נזכר, אף אני איני נזכר שם]: (שנב) באר חפרוה שרים (שם שם יח). וכי חפורה היתה שם, אלא שניתנה בזכות אבות שנקראו שרים, שנאמר פתח צור ויזובו מים וגו' [כי] זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו (תהלים קה מא מב): כרוה נדיבי העם וגו' (במדבר שם), (שנג) שהיו הנשיאים עומדין על גבה, ומושכין במטותיהן כל אחד ואחד לשבטו ולמשפחתו, וריוח שהיה בין הדגלים, מלא מים מגוברין, אשה שהיתה צריכה לילך אצל חבירתה, היתה

הערות ותקונים

שם בשם התנחומא, וכן המאמרים על ויאמר ה', וכן ויעש משה הוא מהתנחומא: (שמה) כמלא זרת, זרד הוא זרת בחלוף אותיות דטלנ"ת: (שמו) שנתרצה להם המקום, עיין שו"ט מזמור י"ח ואגדת שמואל פכ"ט: (שמז) אז ישיר, מובא בילקוט רמז תשס"ד בשם התנחומא: (שמח) את והב בסופה, דורש בסופה על ים סוף, ועיין ברש"י עה"ת: (שמט) אז ישיר ישראל, מובא בילקוט שם ג"כ בשם התנחומא, וברש"י עה"ת חוקת כ"א י"ז: (שנ) לספקלטור, כ"ה גם בנדפס, ובמדרש במ"ר לאיספקלטור, והמלה היא רומית Spiculator פי' ממונה להרוג מחוייבי מיתה למלכות: (שנא) אף כאן אמר הקב"ה, הוספתי כמו שהוא בנדפס ובמדרש במ"ר: (שנב) באר חפרוה שרים, מובא בילקוט שם: (שנג) שהיו הנשיאים עומדין

על

הולכת מדגל לדגל בספינה, שנאמר הלכו בציות נהר (תהלים קה מא), ואין ציות אלא ספינות, שנאמר וצי אדיר (בל יעברנהו) [לא יעברנו] (ישעיה לג כא), והמים היו יוצאין חוץ למחנה ומקיפין (שנד) פיסא גדולה, שנאמר ינחני במעגלי צדק (תהלים כג ג), ומגדלין מיני דשאים ואילנות שאין להם סוף, שנאמר בנאות דשא ירביצני על מי מנוחות ינהלני (שם שם ב), כל הימים שחיו במדבר היו משמשין בו, לכך קילסו עליה, באר הפרוה שרים: וממדבר מתנה (במדבר כא יח), שבמדבר ניתנה להם לשמשן:

[מט] (שנה) ד"א למה ניתנה במדבר. שאילו ניתנה להם בארץ, היה השבט שניתנה בתחומו (שנו) מדיין ואומר אני קודם בה, לכך ניתנה במדבר שיהו הכל שוין בה, ועוד למה ניתנה במדבר, כשם שמדבר לא נזרע ולא נעבד, כך המקבל דברי תורה פירקין ממנו (שנז) עול מלכות ועול דרך ארץ, כשם שמדבר לא מעלה (שנח) ארנונא, כך בני תורה (שנט) בני חורין: ד"א במדבר. מי מקיים את התורה, (שס) מי שמשים עצמו כמדבר, ומפליג עצמו מן הכל:

[נ] (שסא) **וממתנה** נחליאל ומנחליאל במות (שם כא יט). (שסב) אלו סנהדרין בעזרה בצד המזבח. ומבמות הגיא אשר בשדה מואב (שם שם כ), אלו סנהדרין אשר בלשכת הגזית, בתחום אותה שבאתה משדה מואב, [שנאמר] נערה מואביה היא השבה עם נעמי משדי מואב (רות ב ו): ונשקפה על פני הישימון (במדבר שם כ), (שסג) שמשם תורה יוצאה לעולם: (שסד) ד"א ונשקפה. זה לענין באר שבאתה עמהם, עד (שסה) שנגנזה לתוך ימה של טבריא, והעומד על פני הישימון רואה בתוך הים (שסו) כמלא פי תנור, והיא הבאר הנשקפה על פני הישימון:

[נא] (שסז) **וישלח** ישראל מלאכים אל סיחון (שם כא כא). זש"ה סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו (תהלים לד טו), לא פיקדה התורה לרדוף אחר המצות, אלא כי יקרא קן צפור (דברים כב ו), כי תפגע שור אויבך (שמות כג ג), כי תראה

הערות ותקונים

על גבה, תוספתא סוכה פ"ג, ומובא גם ברש"י עה"ת: (שנד) פיסא, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר, ועיין במ"כ ובהרד"ל, והמדפיס ממאנטובה הגיה בלדו „תרגום ככף איש עולה מים כפיסת ידא" ובכ"י ה' של אקספארד ומקיפין מעגל גדולה, ובכ"י ספרדי ומקיפין פרסא גדולה: (שנה) ד"א למה ניתנה במדבר, מובא בילקוט שם: (שנו) מדיין, וכ"ה בכ"י רומי ורה"ס ובילקוט ובנדפס, ובמדרש במ"ר נשמט המלה, בכ"י ה' של אקספארד, היה מריב: (שנז) עול מלכות, כ"ה בנדפס בדפוסים הראשונים, ובדפוסים האחרונים הגיהו עול גלות: (שנח) ארנונא, מורגל בדברי רז"ל, ופי' ביוני ἔρανος מה שקובלים אנשי העיר לתת ארוחה או מתנה לשלטון ושר: (שנט) בני חורין, בנדפס ובמדרש במ"ר נוסף „בעולם הזה": (שס) מי שמשים עצמו כמדבר, עירובין נ"ד ע"א: (שסא) וממתנה נחליאל ומנחליאל במות, אלו סנהדרין, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס ובילקוט חוקת בשם התנחומא, אולם בנדפס ובכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי נוסף (וכן הועתק גם במדרש במ"ר), ממתנה נחליאל ומנחליאל במות, ג' מקומות אלו כנגד ג' בתי דינין שבירושלים, שהיו מפרשין תורה לכל ישראל, ממתנה נחליאל אלו סנהדרין שבהר הבית, ומנחליאל במות אלו סנהדרין בעזרה כו' כמו לפנינו: (שסב) אלו סנהדרין שבלשכת הגזית כו', עיין יומא י"ב ע"א שלשכת הגזית בחלקו של יהודה, ע"ש: (שסג) שמשם תורה יוצאה לעולם, וכ"ה בילקוט, ובנדפס ובמדרש במ"ר ליתא, והוסיף זה המדפיס ממאנטובה (דף פ"ו ע"א סוף אות כ"א) ונשקפה על פני הישימון שמשם יצא התורה לכל ישראל, ואחר זה הוסיף עוד המדפיס: „ד"א וממדבר מתנה אמר משה כו' עד כי מעשה ידיו כולם", וזה הוסיף מן מדרש במ"ר סוף פ' קרח: (שסד) ד"א ונשקפה על פני הישימון זה לענין באר כו', מובא גם בילקוט שם בשם התנחומא, וכ"ה בנדפס ובמדרש במ"ר, וכן מובא ברש"י עה"ת וסיים „כך דרש רבי תנחומא": (שסה) שנגנזה, וכן בנדפס, במדרש במ"ר הגי' שנכנסה וצ"ל שנגנזה, וכן הביא רש"י עה"ת: (שסו) כמלא פי תנור, בגמרא שבת דף ל"ה ובנדפס וגם במדרש במ"ר הרוצה לראות בארה של מרים יעלה לראש הכרמל ויצפה ויראה כמין כברה בים וזו היא בארה של מרים, ופירש"י כמין כברה סלע עגול ועשוי ככברה, ובתוספתא סוכה פ"ג דומה לסלע מלא כברה, וברש"י עה"ת אף כי הביא דברי התנחומא גורס כמין כברה במקום כמלא פי תנור, ובירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (דף ל"ב סע"ג) ובוי"ר פכ"ב אות ד' וקה"ר פ"ה פסוק ויתרון ארץ, אמר ר' חייא כל מי שהוא עולה להר ישימון ומלא כמין כברה בים טבריא זו היא בארה של מרים, ואולי גם בבבלי צ"ל יעלה להר ישימון במקום לראש הכרמל, עיין בחדושי הרד"ל בוי"ר שם: (שסז) וישלח ישראל, זש"ה סור מרע, מובא בילקוט חוקת שם בשם התנחומא, וכ"ה בנדפס (אות כ"ב) ובמדרש במ"ר (אות כ"ז), ובמדרש שם מובא גם הכתוב בטח בה' ועשה טוב שכן ארץ ורעה

תמונה

חמור שונאך (שמות כג ה), כי תחבוט זיתך (דברים כד כ), כי תבצור כרמך (שם שם כא), כי תבא בכרם רעך (שם כג כה), אם באו לידך אתה מצוה עליהן, ולא לרדף אחריהם, (שסח) והשלום בקש במקומך, ורדפהו במקום אחר, וכן עשו ישראל אע"פ שאמר להם הקב"ה החל רש והתגר בו מלחמה (שם ב כד), רדפו אחר השלום:

[נב] וישלח ישראל מלאכים (במדבר כא כא). כל דברי תורה צריכין זה לזה שמה שזה נועל זה פותח, כאן נאמר וישלח ישראל מלאכים, (שסט) ובמקום אחר תלה השליחות במשה, [שנאמר] ואשלח מלאכים ממדבר קדמות (דברים ב כו), ללמדך שראש הדור הרי הוא ככל הדור. (שע) נעברה נא בארצך (במדבר כ יז), כמו ששלח למלך אדום, אוכל בכסף תשברני וגו' (דברים ב כח), דרכן של מים ליתן בחנם ואני נותן את דמיהם. (דרך) [בדרך] המלך נלך [עד אשר נעבור גבולך] (במדבר כא כב), ובמקום אחר כתיב עד אשר אעבור את הירדן (דברים ב כט), משל לשומר את הגפן או תאנה, בא אחד אמר אעבור מיכאן שאבצור את הכרם, א"ל איני יושב לשמור אלא בשבילך, ואתה בא לבוצרה, כך הוא סיחון היה נוטל שכר מכל מלכי כנען, והם היו מעלין לו מסים, שהוא היה ממליך אותם והיה שקול כנגד כולם, הוא ועוג, שנאמר לסיחון מלך האמורי וגו' ולעוג מלך הבשן (תהלים קלו יט כ), אמרו לו ישראל נעבור בארצך לכבוש את המלכים, אמר להם איני יושב כאן אלא לשמרם מפניכם, ולא נתן סיחון את ישראל עבור בגבולו ויאסוף סיחון את כל עמו ויצא לקראת ישראל (במדבר כא כג), (שעא) במחשבה עשה הקב"ה למוסרו בידם שלא בצער, כתיב לסיחון מלך האמורי אשר יושב בחשבון (שם שם לד), אילו היתה חשבון מליאה יתושין, אין כל בריה יכולה לשלוט בו, ואין צריך לומר שהיה גבור ושרוי בעיר מבצר, אילו היה יושב בעיירות שלו הוא ואוכלוסין, (שעב) היו ישראל מתייגעין לשלוט בו, ולכבוש את כל עיר ועיר, (שעג) אלא הקב"ה כינסן למוסרן בידם שלא [בצער, וכן הוא אומר ראה ההלותי תת לפניך את סיחון (דברים ב לא), הרגו כל גבוריו שיצאו לקראתו, וחזרו על הנשים ועל הטף שלא] ביגיעה, לכך כתיב ויאסף סיחון את כל עמו (במדבר כא כג):

[נג] ויקח ישראל את כל הערים האלה (שם שם כה). זש"ה כי אני ה' אוהב משפט שונא גזל בעולה (ישעיה סא ח), אמר הקב"ה למשה, אל תצר את מואב (דברים שם ט), וחשבון של מואב היתה, שנאמר כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא והוא נלחם במלך מואב הראשון (במדבר כא כו), באו ישראל נטלו חשבון מיד סיחון וכל מה שנטל ממלך מואב שאילו נטלוה ממנו היתה בידם גזל, אלא נטל סיחון מן מואב, ונטלו ישראל מן סיחון, שהיו פטורין מן הגזל, לכך כתיב כי חשבון עיר סיחון וגו':

[נד] על כן יאמרו המושלים (שם שם כז). (שעד) זה בלעם ואביו, ששכרן סיחון לקלל את מואב, והם אמרו תבנה ותכונן עיר סיחון (שם): כי אש יצאה מחשבון [וגו'] אכלה ער מואב (שם שם כח). שקיללו את מואב שימסרו בידו: אוי לך מואב וגו', ונירם אבד חשבון וגו', (שעה) וישב ישראל (בכל ערי) [בארץ] האמורי (שם שם כט ל לא), נשתיירה יעזר:

הערות ותקונים

אמונה, והוא מיותר וליתא בנדפס אשר המדרש הועתק משם: (שסח) והשלום בקש ממקומך, אדר"נ פי"ב: (שסט) ובמקום אחר תלה השליחות במשה שנאמר ואשלח מלאכים, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט בשם התנחומא, אולם בנדפס נוסף עוד „במקום אחר וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום (במדבר כ יד), הכתובין אלו צריכין זה לזה שמשה הוא ישראל וישראל הוא משה". ובמדרש במ"ר הגי' וכתיב וישלח ישראל מלאכים אל מלך אדום (שופטים יא יז) וכתיב וישלח משה מלאכים מקדש (נעברה) (במדבר כ יד), ואין ספק שכן תיקן איזה מגיה, כמו שמובא ג"כ נכון ברש"י על התורה חוקת כ"א כ"א: (שע) נעברה נא בארצך, צ"ל אעברה בארצך (במדבר כא כב) כמו ששלח למלך אדום נעברה נא בארצך (במדבר כ יז) וגם צ"ל לא נשתה מי באר (במדבר כא כב) וכתיב אכל בכסף תשבירני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי (דברים ב כח): (שעא) במחשבה עשה הקב"ה למוסרו בידם, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובמדרש במ"ר, אולם בנדפס השמיט מלת במחשבה, וגורס לא עשה הקב"ה כן אלא למסרן בידן: (שעב) היו ישראל מתייגעין לשלוט בו, בנדפס בטעות לא היו ישראל מתייגעים, מלת לא יש למחוק, ומובא לנכון גם במדרש במ"ר: (שעג) אלא הקב"ה כינסם למוסרם בידם שלא ביגיעה, הוספתי ע"פ כ"י רומי, ונמצא גם בנדפס ובמדרש במ"ר, וחסר גם בכ"י רח"ס: (שעד) זה בלעם ואביו, דכתיב וישא משלו ויאמר נאם בלעם בנו בעור, שגם בעור מתנבא במשלו כמו בלעם, וכן רש"י עה"ת הביא לדברי התנחומא: (שעה) וישב ישראל בכל ערי האמורי, הוא פסוק

וישלח משה לרגל [את] יעזר (במדבר כא לב), אותם מרגלים זריזים היו, אמרו בטוחים אנו בתפלתו של משה, והאמינו בהקב"ה, ועשו כך והרגו את האמורי אשר בה: ויפנו ויעל (שם שם לג), (שעו) יש אומרים (שעז) מלחמת סיחון באלול, ועשו את הרגל בתשרי, ואחר הרגל מלחמת עוג, [כמד"א] ופנית בבקר (דברים טז ז), וכתיב ויפנו ויעלו, גזירה שוה, מה להלן אחר הרגל, אף כאן ויפנו ויעלו אחר הרגל: ויצא עוג מלך הבשן וגו' (במדבר שם). שכינסן הקב"ה למוסרם בידם:

[נה] **ויאמר** ה' אל משה אל תירא אותו וגו' (שם שם לד). (שעח) זש"ה אשרי אדם מפחד תמיד וגו' (משלי כח יד), כך מדת הצדיקים אע"פ שהקב"ה מבטיחן, אינן פורקן יראה, וכן ביעקב כתיב ויירא יעקב (בראשית לב ח), למה נתיירא, אמר (שעט) שמא נתקלקלתי אצל לבן בכלום, וכתיב ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך (דברים כג טו), והניחני הקב"ה, אף משה תפש את היראה כדרך אביו, ולמה נתיירא, אמר שמא מעלו ישראל במלחמת סיחון, או נתקלקלו בעבירה, (שפ) א"ל אל תירא אותו, שלא עמד בעולם גבור קשה ממנו, שנאמר כי רק עוג מלך הבשן וגו' (שם ג יא), והוא נשאר מהגבורים שהרגו אמרפל וחביריו, שנאמר ויכו את רפאים וגו' (בראשית יד ה), וזה הפסולת שלהם, (שפא) כפריצי זיתים שיוצאין ופליטים מתחת הגפת, שנאמר ויבא הפליט וגו' (שם שם יג), וכוונתו היה לזה שיצא אברהם ויהרג, נתן לו הקב"ה שכר רגליו, וחיה כל אותן שנים עד שנפל ביד בניו, כשבא משה לעשות עמו מלחמה נתיירא ממנו, אמר אני בן מאה ועשרים שנה (שפב) והוא בן חמש מאות שנה, אילולי שיש לו זכות לא חיה כל אלו השנים, אמר הקב"ה אל תירא אותו (ונחרם אותם וגו') (דברים ג ו), [ועשית לו כאשר עשית לסיחון וגו'] (במדבר כא לד), והלא כתיב וכל הבהמה ושלל הערים בזונו לנו (דברים שם ז), אלא גופו ההרימו שלא ליהנות ממנו כלום: ויכו אותו ואת בניו (במדבר שם לה), (שפג) בנו כתיב, שהיה לו בן קשה ממנו, אמר הקב"ה לישראל בעולם הזה אתם מכלים את האומות קימעא, ולעתיד לבא אני מבערן מן העולם בבת אחת, (שפד) שנאמר והיו עמים משרפות שיד קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה לג יב):

חסלת פרשת חקת

הערות ותקונים

במדבר כ"א כ"ה, ועתה עומד הדורש בפסוק כ"ט ול', לכן תקנתי בפנים וישב ישראל בארץ האמורי, שהוא פסוק שלאחריו, וראיתי שגם הוא בטעות בנדפס ובמדרש במ"ר ובילקוט ובכ"י רומי וכ"י רח"ס: (שעו) יש אומרים, בנדפס הגי' ר' יוחנן אומר, וראיתי בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא הגי' ישראל אומר, אין ספק שהיה כתוב בכ"י לפניו „יש אומר" ועשה המדפיס מן מלת „יש" מלת „ישראל", ואח"כ בא המדפיס מוויניציא ותיקן ר' יוחנן אומר, אולם במדרש במ"ר הנעתק מן התנחומא כ"י אשר כעת בדפוס הביא לנכון „יש אומרים": (שעז) מלחמת סיחון באלול, כי מיתת אהרן היתה באב כמ"ש (במדבר לג לח) ויעל אהרן הכהן אל הר ההר וגו' בחדש החמישי באחד לחדש, ובכו ל' יום, ואח"כ סבבו ארץ אדום ומואב, והיה מלחמת סיחון, ואח"כ מלחמת עוג בתשרי אחר הרגל, ודורש גז"ש מתיבת ויפנו ממ"ש ופנית בבקר, ואמרו מלמד שטעון לינה ליל של מוצאי יו"ט, ספרי וחגיגה י"ז ורש"י עה"ת. ומה שסיים לפנינו בכ"י וכתיב ויפנו ויעלו כו' אף כאן כו', זה ליתא בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר: (שעח) זש"ה אשרי אדם, מובא בילקוט חוקת שם בשם התנחומא, ועיין ב"ר ריש פע"ו ואסתר רבה פסוק ויהי אומן את הדסה: (שעט) שמא נתקלקלתי אצל לבן, כ"ה בכ"י רח"ס וכ"ה בנדפס, ובמדרש במ"ר וכ"י רומי שמא נתלכלכתי, וכן בכ"י ספרדי שמא נתלכלכתי וכן להלן או נתקלקלו גם שם או נתלכלכו: (שפ) א"ל אל תירא אותו, בנדפס ובכ"י ספרדי ובכ"י ה' של אקספארד וגם במדרש במ"ר נוסף „כולן השלימו בצדק" עיין בהרד"ל שם: (שפא) כפריצי זיתים שיוצאים ופלטים מתחת הגפת, וכתב הרד"ל, הן זיתים קשים שפלטים מתחת הקורה שאין ביכולת לעצרן, כלשון התוספתא שלהי טהרות ופ"ג דעוקצין, ועיין ב"מ ק"ב ע"א והן זיתים גרועים שאין עושין שמן לכן קרויין פסולת: (שפב) והוא בן חמש מאות שנה, כ"ה בכ"י רח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר, ובכ"י רומי וזה יותר מארבע מאות שנה, ועיין בחדושי הרש"ש: (שפג) בנו כתיב, כ"ה בכ"י רומי ורח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר ובילקוט, בספרים שלנו כתוב בניו, רק אצל סיחון דברים ב' ל"ג כתוב ונך אותו ואת בנו, והקרי בניו שם הביא רש"י בנו כתיב שהיה לו בן גבור כמותו, לכן הדרשה אין כאן מקומה, ובכ"י רומי נרשם בצדו מאת המעתיק תימה דהא בכל הספרים המדויקים כתיב בניו מלא הכא גבי עוג, אבל לקמן בפרשת ואלה הדברים גבי סיחון כתיב בנו חסר, ושם מסור בניו קרינן ושמא על זה סמך הדורש, ע"כ. ועיין במנחת שי שגם בזוהר הביא בנו כתיב חסר יו"ד וקרינן בניו: (שפד) שנאמר והיו עמים משרפות שיד וגו', כן מסיים בכ"י רומי וכ"י רח"ס

על פי כתב יד שני מאקספארד.

[א] (א) **מפרשת** פרה. מעשה היה בר' מתיא בר חרש, שהיה עשיר, וירא שמים, ובעל מדות טובות, ורודף מצוה וצדקה, ומהנה תלמידי חכמים מנכסיו, והיו יתומים ואלמנות מצויין על שלחנו תמיד, וכל ארחותיו ביושר, וכל ימיו עוסק בתורה, כר' מאיר רבו, והיה זיו פניו מבהיק כזהר השמש, ואמרו עליו שמימיו לא הסתכל באשת איש ולא באשה אחרת, פעם אחת היה יושב ועוסק בתורה, ועבר השטן וראהו ונתקנא בו, אמר אפשר צדיק בלא חטא בעולם, מיד עלה למרום ועמד לפני הקב"ה ואמר רבש"ע מתיא בן חרש מהו לפניך, אמר לו צדיק גמור, אמר תן לי רשות ואנסנו, נתן לו רשות, מיד הלך ומצאו יושב ועוסק בתורה, נדמה לו כאשה יפה שלא היה כיופיה מימות נעמה אחות תובל קין, שטעו בה מלאכי השרת, שנאמר ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה (בראשית ו ב), כיון שראה אותה הפך פניו לאחוריו, חזר השטן והלך כנגד פניו, החזיר פניו לצד אחר והשטן כנגד פניו, כיון שראה שמתהפכת לכל הצדדים, אמר בלבו מתיירא אני שמא ישלוט בי יצר הרע, ומה עשה אותו צדיק, קרא לאחד מתלמידיו שהיה משמשו, ואמר לו בני לך והביא לי אש ומסמרים, כיון שהביאם הבעירם באש, ונעץ אותם בעיניו, וכיון שראה השטן כך, נבהל ונרתת והלך מעליו, ועלה למרום, ואמר רבש"ע כך וכך היה המעשה, מיד קרא הקב"ה לרפאל שר של רפואות, ואמר לו לך ורפא עיני מתיא בן חרש, הלך רפאל המלאך ועמד בו, אמר ר' מתיא מי את, אמר לו אני רפאל המלאך שלוחו של הקב"ה ששלחני לרפאות את עיניך, השיבו איני רוצה מה שהיה היה, חזר רפאל לפני הקב"ה ואמר לו כך וכך אמר לי מתיא בן חרש, אמר לו הקב"ה לך אמור לו מהיום ואילך אל תירא, אני ערב לך בדבר זה שלא ישלוט בך יצה"ר כל ימי חייך, כיון ששמע מפי המלאך קבל רפואתו ונתרפא, מכאן אמרו חכמים כל מי שאינו מסתכל באשה אחרת, אין יצה"ר שולט בו, ולעתיד לבא הקב"ה מסיר יצה"ר ממנו, ויתן בקרבנו רוח קדשו, שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם ואת רוחי אתן בקרבכם (יחזקאל לו כו):

[ב] **מפרשת** קח את אהרן. ויעש משה כאשר צוה ה' (במדבר כ כט כז), בא ללמדך שאע"פ שאמר לו גזירה קשה על אחיו, לא עכב, אמר הקב"ה למשה לך אמור לאהרן אחיך הגיע זמנך ליפטור מן העולם, מיד עמד משה בתפלה לפני הקב"ה, ואמר רבש"ע איך אומר לאחי הגיע זמנך, אמר לו הקב"ה כבר גזרתי עליו גזירה שלא נגזרה על אדם אחר, שלא אמסרנו ביד מלאך המות באותו יום שעצר המגפה. וכך היה מנהגם בכל יום הנשיאים משכימים לפתחו של אלעזר, ואלעזר והנשיאים בפתחו של אהרן, ואהרן ואלעזר והנשיאים משכימין לפתחו של משה, ואותו היום שנה משה את המנהג, השכים הוא ואלעזר והנשיאים לפתחו של אהרן, אמר לו אהרן משה אחי למה שנית את המנהג, אמר לו משה כך צוני הקב"ה, וכך היה סדר הליכתם משה באמצע אהרן מימינו, ואלעזר משמאלו, וכיון שראו ישראל כך, אמרו זה לזה ניטלה רוח הקדש ממשה ונתנה לאהרן, והיו ישראל אוהבין יותר אהרן ממשה, לפי שהיה משה אומר יקוב הדין את ההר, אבל אהרן היה משים שלום בין איש לחבירו ובין איש לאשתו, ואם היה שומע על אדם בעולם שרוצה לילך לדבר עבירה בלילה, היה יוצא בדרך, וכשהיה מוצאו אומר לו בני מפני מה אתה מהלך בדרך שמא יחשדוך בני אדם בדברים רעים, ואתה בני

הערות ותקונים

רח"ס ובנדפס, אולם במדרש במ"ר אחר שסיים שם (סוף אות ל"ב) כמו לפנינו, נמצא אחר זה מאמר אחד (מן אות ל"ג עד סוף חוקת) המתחיל ד"א אז ישיר, זה אחד מג' דברים שאמר משה לפני הקב"ה וא"ל למדתני כו'. וההוספה הזאת נמצאה בכ"י ה' של אקספארד אחר הסיום מאות כ"ב שמסיים במלות שנאמר וישלח ישראל מלאכים, מתחיל זהו אחד משלשה שאמר הקב"ה למשה למדתני, והסיום שם אמר משה רבש"ע אחר כל נסים שעשית וכו' הוסיף המדפים ממאנטובה בסוף אות כ"א, עיין לעיל הערה שס"ג :

(א) מפרשת פרה, כן נמצא בכ"י שני של אקספארד ב' מאמרים שהוספתי ומתחיל שם „מפרשת פרה" ואין ספק אצלי שהוסיף הסופר שני המאמרים האלה ע"פ הילמדנו הנאבד. וראיתי ברשב"ץ על אבות (דף ע' ע"א) שהביא המעשה מהחסיד וסיים בתנחומא פ' חוקת. ומזה תראה בכ"י שלפניו היה נמצא ג"כ המאמר בפ' חוקת (עיין במבוא שהבאתי את המאמרים מהרשב"ץ) ונמצא המאמר הראשון במדרש

איש טוב וממשפחה מיוחסת וטובה אתה, ומזהירו ומשיבו מדרך רעה, והיו כל ישראל אוהבים את אהרן אנשים ונשים, ולכך אמרו רבותינו ז"ל הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, ועל כך ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל (במדבר כ כט), אנשים ונשים, ובמשה כתיב ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב שלשים יום (דברים לד ח), האנשים לבד, ואותו יום אמר אהרן למשה, אחי אמור לי מה אתה צריך ממני, אמר לו המתן עד שנעלה בהר, לאחר שעלו אמר לו אחי שמא פקדון הפקיד הקב"ה עמך ומבקשהו ממך, אמר לו אהרן משה אחי, אהל מועד וכליו מופקדין בידי, שמא חסרתי מעבודתם, אמר לו משה, מנורה ושבעה נרותיה מסר לך הקב"ה, והוא לא היה נותן בלבו שעל נשמתו הוא אומר, נר אלהים נשמת אדם (משלי כ כז). ולא הרגיש בדבר, אמר לו משה, אהרן אחי הגיע זמנך ליפטר מן העולם, כשמוע כך הניח ידיו על ראשו, והיה צועק ובוכה והיה קורא מקרא זה, לכו (חזו) [וראו] מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם (תהלים סו ה), וכיון שרצו ליכנס במערה, אמר לו משה אהרן אחי, שם מתו אברהם יצחק ויעקב, ואתה לובש בגדי כהונה שמא תטמא אותם, לבוש אתה בגדי אלעזר, ואלעזר ילבש בגדיך, ונכנס אני ואתה במערה, וכן עשה, כיון שנכנסו, ראו נר דלוק ומטה מוצעת, אמר לו משה, אהרן אחי עלה בזו המטה, ועלה, אמר לו פשוט ידיך, ופשט, קפוץ עיניך, וקפץ, סתום פיך, וכן עשה, ובאותה שעה יצאה נשמתו, כיון שראה משה כך, חמד מיתתו, אמר לו הקב"ה חייך כמות זה, כן מות זה, כך תהיה מיתתך, שנאמר כאשר מת אהרן אחיך בהור ההר ויאסף אל עמיו (דברים לב נ):

חסלת הוספה לפרשת חקת

פרשת בלק

[א] (א) **וירא** בלק בן צפור (במדבר כב ב). **זש"ה הצור תמים פעלו וגו'** (דברים לב ד), [שלא] הניח הקב"ה פתחון פה לאומות העולם לעתיד לבא לומר שאתה רחקתנו, (ב) ולא נתת לנו כמו שנתת לישראל בעולם הזה, [מה] עשה הקב"ה כשם שהעמיד מלכים ונביאים [וחכמים] לישראל, כך העמיד מאומות העולם, (ג) ונדבקו מלכיהם ונביאיהם וחכמיהם [של ישראל] עם מלכיהם ונביאיהם וחכמיהם של אומות העולם, העמיד שלמה מלך על כל הארץ, (ד) וכן עשה לנבוכדנצר, (ה) זה בנה בית המקדש, וזה החריבו, נתן לדוד עושר (ו) לקח הבית לשמו, נתן להמן עושר ולקח אומה שלימה לטבחה, כל גדולה שנטלו ישראל, את מוצא שנטלו אומות העולם. (ז) כיוצא בה העמיד משה לישראל שהיה מדבר עמו כל זמן שירצה, העמיד בלעם לאומות העולם כדי שידבר עמו כל זמן שירצה, ראה מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם, נביאי ישראל מזהירים את האומה על העבירות, (ח) וכן הוא אומר צופה נתתיך לבית

הערות ותקונים

במדרש עשרת הדברות (נדפס גם בבית המדרש ח"א צד ע"ט) בקצת שינויים, וגם הסיום משונה שם ממה שלפנינו. ומאמר השני נלקח בוודאי ג"כ מילמדנו, ועיין קצת כעין זה במדרש פטירת אהרן, נדפס ג"כ בבית המדרש ח"א צד צ"א:

(א) **וירא** בלק בן צפור זש"ה. מובא בילקוט ריש בלק רמז תשס"ה וכ"ה בנדפס בלק אות א' ובמדרש במ"ר ריש פרשת בלק: (ב) ולא נתת לנו כמו שנתת לישראל בעולם הזה, כ"ה גם בילקוט, וחסר במדרש במ"ר ונמצא גם בנדפס, רק במקום בעולם הזה כתוב שם „בעולם" לבד: (ג) ונדבקו מלכיהם וכו' עד אומות העולם נשמט במדרש במ"ר, ונמצא גם בנדפס: (ד) וכן עשה לנבוכדנצר, בנדפס נוסף שנאמר וגם את חית השדה נתתי לו לעבדו (ירמיה כז ו) וליתא במדרש במ"ר: (ה) זה בנה בית המקדש וזה החריבו, בנדפס וגם במדרש במ"ר זה בנה בית המקדש ואמר כמה רננות ותחנונים, וזה החריבו וחרף וגדף ואמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה יד): (ו) לקח הבית לשמו, כמ"ש מזמור שיר חנוכת הבית לדוד על שחשב לבנות והכין הכל ועשה היסודות, עיין פסיקתא רבתי פ"ב אות ו': (ז) כיוצא בו, כ"ה גם בנדפס, ונשמט במדרש במ"ר שם: (ח) וכ"ה אומר צופה נתתיך לבית ישראל, בנדפס וכ"ה אומר צופה לגוים נתתיך ומצויין ירמיה ט', ול"ל נביא לגוים נתתיך ירמיה א' ה'. אבל יותר נכון שהיה כתוב צופה נתתיך, ומלת „לגוים" נוסף מאיזה

ישראל (יחזקאל ג יז), ונביא שעמד מן האומות, העמיד פירצה (ט) לאבד הבריות מן העולם הבא, ולא עוד אלא כל הנביאים היו במדת רחמים על ישראל ועל אומות העולם, (י) שכן אמר ישעיה על כן מעי למואב ככנור יהמו וגו' (ישעיה טז יא), וכן יחזקאל אמר שא על צור קינה (יחזקאל כז ב), וזה אכזרי עמד לעקור אומה שלימה על חנם, על לא דבר, לכך נכתבה פרשת בלעם להודיע למה סילק הקב"ה רוח הקודש מאומות העולם שזה עמד מהן וראה מה עשה:

[ב] (יא) **וירא** בלק. ראה פורענות שעשו ישראל לאמורי, נוח לרשעים שיהו סומין, שעיניהם מביאין מאירה לעולם, בדור המבול [כתיב] ויראו בני האלהים את בנות האדם וגו' (בראשית ו ב), [וכתיב] וירא חם אבי כנען (שם ט כב), [וכתיב] ויראו אותה שרי פרעה וגו' (שם יב טו), (יב) [וכתיב] וירא אותה שכם בן חמור וגו' (שם לד ב), (יג) וכן [כאן] וירא בלק, משל למי שהושיב שומרין לשומרו מן הגייס, והיה בטוח עליהן שהיו גבורים, עבר הגייס והרגן, והיה מרתת על עצמו, אף בלק כך, ראה מה נעשה בסיחון ועוג, שהיה מעלה עליהן שכר לשומרו, ונתיירא מעצמו, ועוד שראה נסים של נחלי ארנון:

[ג] (יד) **ויגר** מואב (במדבר כב ג). מהו ויגר, כשהיו נראים לעמונים נראים עטופים לשלום, למואבים נראים מזויינים, שנאמר וקרבת מול בני עמון אל תצורם [ואל תתגר בם (דברים ב יט), (טו) אל תצורם] כל מיני צרה, ואל תתגר בם כל מין גירוי, ולמואב אמר אל תצר את מואב [ואל תתגר בם מלחמה] (שם שם ט), מה שאתה יכול לחטוף מן החוץ חטוף, לפיכך נראין מזויינין והם היו נאגרים לעריהם, שנאמר ויגר מואב, אין ויגר אלא לשון אסיפה, כמד"א אוגר בקיץ בן משכיל (משלי י ה): (טז) ד"א ויגר. לשון יראה, שהיו מתייראין מפניהם: ויקץ מואב, שהיו רואין את עצמן כקוץ בפניהם:

הערות ותקונים

מאיזה מגיה, וכן בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט מובא הכתוב צופה נתתיך. במדרש במ"ר שם מובא הכתוב ואתה בן אדם צופה נתתיך, והוא קרא ביחזקאל ל"ג ז', כי בכתוב ג' י"ז לא כתוב מלת „ואתה": (ט) לאבד הבריות מן העולם הבא, בילקוט ובמדרש במ"ר חסר מלת „הבא", ועיין רש"י עה"ת בלק כ"ב ה', ואם תאמר מפני מה השרה הקב"ה שכינתו על גוי רשע, כדי שלא יהא פתחון פה לאומה לומר אילו היו לנו נביאים חזרנו למוטב, העמיד להם נביאים, והם פרצו גדר העולם, שבתחלה היו גדורים בעריות, וזה נתן להם עצה להפקיר עצמן לזנות: (י) שכן אמר ישעיה על כן מעי למואב, כ"ה גם בנדפס ובילקוט, אבל במדרש במ"ר הגי' שכן ירמיה אומר לבי למואב כחלילים יהמה (ירמיה מח לו): (יא) וירא בלק, ראה פורענות שעשו ישראל לאמורי, מובא בילקוט בלק רמז תשס"ה בשם התנחומא, וגם בילקוט תהלים רמז תת"ב ד"ה תחשכנה עיניהם מראות בשם התנחומא, והציון נשמט ממקומו. ובנדפס אות ב' וכן בכ"י ספרדי ובמדרש במ"ר בלק אות ב' בהרחבת דברים, וכך איתא שם, וירא בלק בן צפור, מה ראה, ראה בפורעניות העתידה לבא על ישראל, ושונאן היה יותר מכל שונאים (וכן יש לתקן במדרש במ"ר) שכלם היו באין במלחמות ובשעבוד שהן יכולים לעמוד בהן, וזה בא כאדם שמוציא דבר מפיו לעקור אומה שלימה (וכצ"ל במדרש במ"ר): (יב) וכתיב וירא אותה שכם בן חמור, וכ"ה בנדפס וגם בילקוט בשם התנחומא, ובמדרש במ"ר לא הובא הכתוב הזה, רק אחר סיום הכתוב שמביא לפניו סיים „וכן כולם" והכוונה ועוד פסוקים אחרים כי רצה לקצר: (יג) וכן כאן וירא בלק, בילקוט נמצא הוספה „עליהם נאמר תחשכנה עיניהם מראות, אבל צדיקים יראו וישמחו, וישא עיניו וירא והנה ג' אנשים, וישאו עיניהם ויראו והנה גמלים באים, וירא את המקום מרחוק, וירא והנה איל, וירא והנה באר בשדה, וירא בשבלותם, וירא פינחס בן אלעזר": (יד) ויגר מואב, מובא בילקוט רמז תשס"ה בשם התנחומא: (טו) אל תצורם כל מיני צרה, ואל תתגר בם כל מיני גירוי, בנדפס ובמדרש במ"ר הלשון משובש, ויש לתקן שם ע"פ כ"י שלפנינו: (טז) ד"א ויגר לשון יראה, שהיו מתייראין מפניהם, ויקץ מואב שהיו רואין את עצמן כקוץ בפניהם, כ"ה גם בילקוט בשם התנחומא ובכ"י רומי וכ"י רח"ס, אולם בנדפס ובמדרש במ"ר נמצא המאמר בהרחבת לשון ובתוספות, ואשר נוסף הסגרתי פה. וכך איתא שם. „[ד"א ויגר, לשון גר, שהיו רואין לעצמן כגרים בעולם ואמרו ירדו למצרים לגור ואחזו אותה והיו משכירין להם בתים שנאמר ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה (שמות ג)]. ד"א ויגר, לשון יראה שהיו מתייראין [שראו כל הארץ ביד ישראל שבא סיחון ונטל ארץ מואב שנאמר והוא נלחם במלך מואב הראשון וגו' (במדבר כא), ועוג נטל את הארץ בני עמון שנאמר כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים וגו' (דברים ו), באו ישראל נטלוה מביניהם גזל שאין בו עולה והיו אלו רואים את ארצם ביד ישראל והיו אומרים לא אמר הקב"ה כי לא אתן לך מארצו ירושה (שם ב) והרי ארצנו לפניהם, לכך היו מתייראין]. ויקץ מואב [שהיו מתייראין] שהיו רואין את

עצמן

[ד] (יז) **ויאמר** מואב אל זקני מדין (במדבר כב ד). מה טיבן של זקני מדין כאן, אלא שהיו רואין את ישראל נוצחין שלא כדרך הנוצחין, אמרו מנהיג שלהם במדין נתגדל נדע בהם מה מדתו, אמרו להם זקני מדין אין כחו אלא בפיו, אמרו להם אף אנו נביא אדם כנגדן שכחו בפיו: ויאמר מואב אל זקני מדין. והלא אתה מוצא שמדינים נלחמין עם המואבים, שנאמר המכה את מדין בשדה מואב (בראשית לו לה), והשנאה ביניהם מעולם, (יח) משל [לשני] כלבים שהיו (יט) צהובין זה לזה, בא זאב על אחד מהם, אמר חבירו אם איני עוזרו, היום הורג את זה, למחר יבא עלי, (כ) לפיכך נתחברו מואב עם מדין: עתה ילחכו הקהל את כל סביבותינו כלחוך השור (במדבר שם). מה שור כחו בפיו, אף הם כחם בפיהם, מה שור (כא) כל מה שמלחך אין בו סימן ברכה, אף אלו כל מה שמלחכין, אין בו סימן ברכה, מה שור מנגח בקרניו, (כב) אף אלו וקרני ראם קרניו (דברים לג יז): ובלק בן צפור מלך (מואב) [למואב] (במדבר שם ד). והלא מתחלה (כג) נסיך היה, שנאמר את אוי ואת רקם ואת צור ואת חור ואת רבע נסיכי סיחון וגו׳ (יהושע יג כא), אלא כיון שנהרג סיחון המליכוהו תחתיו: בעת ההוא (במדבר שם). (כד) שנזדמנה לו אותה שעה:

[ה] (כה) **וישלח** מלאכים אל בלעם בן בעור פתורה (שם שם ה). (כו) שם עירו, (כז) ויש אומרים שולחני היה שהיו מלכי אומות העולם נמלכים בו, כשולחני שהכל מריצים לו, ויש אומרים בתחלה פותר חלומות היה, (כח) חזר להיות קוסם, וחזר לרוח הקודש: ארץ בני עמו (שם). (כט) שמשם היה בלק, והוא אמר לו סופך למלוך: לקרוא לו (שם). שכתב לו לא תהא סבור שלעצמי בלבד אתה עשה, ואני לבדי מכבדך, אם תעקרם מכל האומות אתה מתכבד, וכנענים ומצרים הכל משתחוים לך: הנה עם יצא ממצרים (שם). א״ל אתה מה איכפת לך, א״ל הנה כסה את עין הארץ (שם), שתי עינים שהארץ תלויה בהן, סיחון ועוג, החרימום וכיסו עיניהם: והוא יושב ממולי (שם). (ל) ממלי כתיב, כד״א בשם ה׳ כי אמילם (תהלים קיח יא):

[ו] **ועתה** לכה נא ארה לי (במדבר כב ו). מהו ארה לי, אולי אוכל אני לשלוט בהן קימעא

הערות ותקונים

עצמן כקוף לפניהם: (יז) ויאמר מואב, ילקוט שם בשם התנחומא, וכן מובא בנדפס אות ג׳ ובמדרש במ״ר שם אות ג׳, וספרי מטות פיסקא קנ״ז, וברש״י עה״ת: (יח) משל לשני כלבים, עיין סנהדרין ק״ה ע״א ומובא גם שם המשל הזה, ובנדפס דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא הגי׳ משל לשני כבשין, והמדפיס ממאנטובה תיקן כלבים: (יט) צהובין זה לזה, פי׳ מכעיסים, כעס (ש״א א ו) תרגומו צהב, וגם בגמ׳ סנהדרין מובא שם בדף ק״ה ע״א כמו כן, ופרש״י שם צהובין כעוסין כאדם שכועס פניו צהובין, ובנדפס גם במדרש במ״ר השמיט המלה הזאת והגיה מריבין זה עם זה. ובילקוט הגי׳ שהיו נובחין זה בזה: (כ) ולפיכך נתחברו מואב עם מדין, בילקוט בלק שם נוסף אחר זה „היינו דאמרי אינשי כרכושתא ושונרא עביד הלולא מתרבא דבישא גדא" וזה הוסיף שם באמצע המאמר של התנחומא מגמרא סנהדרין שם ק״ה ע״א. ובעל הילקוט לא נרשם המקור מההוספה, רק מפרש אחד כתב תרגום ירושלמי של העכבר כרכושתא כלומר כשהעכבר והחתול עושים מחול סימן רע להם: (כא) כל מה שמלחך אין בו סימן ברכה, מובא גם ברש״י עה״ת: (כב) אף אלו וקרני ראם קרניו, וכ״ה בכ״י רומי וכ״י רה״ש ובילקוט, אולם בנדפס ובמדרש במ״ר נוסף אף אלו מנגחין בתפלתם שנאמר וקרני ראם קרניו: (כג) נסיך היה, עיין במ״כ: (כד) שנזדמנה לו אותה שעה, פי׳ בעת שנהרג סיחון נעשה מלך. ובנדפס ובמדרש במ״ר הגי׳ שנרמה לו שעה, וכן רש״י עה״ת הביא לא היה ראוי למלכות, מנסיכי מדין היה, וכיון שמת סיחון מנוהו עליהם לצורך שעה: (כה) וישלח מלאכים, מובא בילקוט שם בשם התנחומא, ומובא גם בנדפס, ובמדרש במ״ר אות ז׳ ולפני זה נמצא במדרש במ״ר הוספה כל אות ה׳ המתחיל וישלח מלאכים הקב״ה עשה להם נסים, וכל אות ו׳ המתחיל וירא בלק כיון שבאו שלוחיו, ונוסף מאיזה מדרש: (כו) שם עירו היה, רש״י הביא ולפי פשוטו של מקרא כך שם המקום: (כז) ויש אומרים שולחני היה, דרש פתורה לשון ארמית, תרגומו של שלחן פתור׳, ומכאן עד ויש אומרים השני נשמט בילקוט, ומובא ברש״י עה״ת: (כח) חזר להיות קוסם וחזר לרוח הקודש, עיין סנהדרין דף ק״ו ע״א ואת בלעם בן בעור הקוסם (יהושע יג), קוסם נביא הוא, אמר ר׳ יוחנן בתחלה נביא ולבסוף קוסם, ואולי יש להגיה גם בכאן וחזר לרוח הקודש וחזר להיות קוסם: (כט) שמשם היה בלק, מובא ברש״י עה״ת, וכן א״ל אתה מה איכפת לך מובא ברש״י שם, בתנחומא הנדפס א״ל ואם תאמר מה איכפת לך, אין ספק שהיה כתוב א״ל את מה איכפת לך, וחשב המעתיק כי מלת את הוא ר״ת אם תאמר, ובמדרש במ״ר אשר הועתק מהתנחומא מובא נכון כמו לפנינו בכ״י „אתה": (ל) ממלי כתיב, דורש ממלי לשון כריתה, וז״ל רש״י ממלי כתיב,

קוצים

קימעא, (לא) כאדם שהוא אורה את התאנה: כי עצום הוא ממני (במדבר כב ו). לא שהן גבורים ממני, ולא היילותיהם מרובין משלי, אלא שהן נוצחין בפיהם, מה שאיני יכול לעשות: אולי אוכל נכה בו (שם). מה ראה זה להתגרות בה, לא כך אמר להם הקב"ה, שלא נוטלים מארצם, אלא שהיה בעל נחשים וקסמים יותר מבלעם, שכך כתיב בו וירא בלק, אלא שלא היה מכוין הדברים לאמיתם, וכן הוא אומר נלאית ברוב עצתיך יעמדו נא ויושיעוך הברי שמים החוזים בכוכבים מודיעים לחדשים מאשר יבואו עליך הנה היו כקש וגו' (ישעיה מז יג יד), והיה רואה שישראל נופלים בידו, לפיכך הפקיר את בתו ונפלו בה כ"ד אלף, לכך נתגרה בהם ולא היה יודע היאך, אולי אוכל נכה בו, (לב) כמו שמנכה אחד (לג) מן כ"ד בסאה, וכך נפלו כ"ד אלף מישראל חסר אחד, (פי' כ"ד פעמים כ' אלף הם מ"ח ריבואות, וכ"ד פעמים ה' אלפים הם י"ב ריבואות, נמצא שאם נמצא כ"ה אלף זהו חלק כ"ד מס' ריבוא, ולא נפלו כי אם כ"ד אלף, הרי חסר אלף אחד): ואגרשנו מן הארץ (במדבר שם). שלא היה מבקש אלא לגרשם שלא יכנסו לארץ: כי ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאור יואר (שם). מנין שהיה יודע, שבשעה שביקש סיחון להלחם במואב היה מתיירא, לפי שהיו גבורים, שכר בלעם ואביו לקלל את מואב, שכן הוא אומר על כן יאמרו המושלים וגו', כי אש יצאה מחשבון וגו', אוי לך מואב וגו', (שם כא כז כח כט), לכך אמר כי ידעתי וגו':

[ז] (לד) **וילכו** זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם (שם כב ז). שהוליכו בידם כל מיני קסמים, שהן קוסמים בהם, (לה) שלא ליתן לו עלילה, (לו) וביד זקני מדין היו הקסמים, שאמרו אם יבא עמנו יצליה, ואם יעכב שעה (לז) אין בו תועלת, כיון שראו שאמר לינו פה הלילה, הלכו להם זקני מדין, שידעו בקסמים שלהם (לח) שאין בהם תועלת:

הערות ותקונים

קרובים הם להכריתני, כמו כי אמילם: (לא) כאדם שהוא אורה את התאנים, פי' לוקט את פירות התאנה, מלשון אריתי מורי (שה"ש ה'): (לב) כמו שמנכה אחד, לזה כוון רש"י ד"א לשון משנה הוא מנכה לו מן הדמים לחסר מהם מעט: (לג) מן כ"ד בסאה, בכ"י רח"ס כמי שמנכה אחד מעשרים למאה, צ"ל אחד מעשרים וארבע לסאה, וגם בכ"י רומי אחד מן כ"ד למאה צ"ל לסאה, והמלות „נכה בו כמו שמנכה" נשמטה שם לשורה שלאחריה. וגם בתנחומא הנדפס דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ובמדרש במ"ר הגי' כמי שמנכה אחד מן כ"ד לסאה, אולם המדפיס ממאנטובה תיקן אחד מכ"ד למאה. והכוונה אחד מכ"ד לסאה הביא מהרז"ו ז"ל, בגמרא ב"ב צ"ג המוכר פירות לחבירו מקבל עליו רובע טינופת לסאה, פי' רובע קב פסולת, והסאה שש קבין, ורובע הקב אחד מכ"ד בסאה, כך נפלו מישראל כ"ד אלף שהוא חלק כ"ד מהם, ובהכרח לומר לפי זה שחושב חלק כ"ד מלבד, שהרי מספר ישראל היה עולה תמיד במדבר שש מאות אלף, ובכל מאה אלף ד' פעמים כ"ה אלף, ואע"פ שמתו מהם הרבה בעדת קרח ובויעפילו ובמרגלים ובאספסוף ובקברות התאוה ובשליו ובשיטים עכ"ז נמנו בסדר פינחס אחר שיטים והיו יותר משש מאות אלף, אך בתנחומא וילקוט כאן הגי' נפלו מישראל כ"ד אלף חסר אחד, פירושו חסר אלף אחד, ופירושו כנ"ל שאחד מכ"ד אלף מישראל הוא כ"ה אלפים, וכאן לא היה אלא כ"ד אלף, עכ"ל. ועיין במ"כ. ולפנינו בכ"י נמצא נוסף הפירוש על זה, וליתא בכ"י רח"ס, וכן בכ"י רומי נמצא כתוב בגליון למס: הוספה, וכך היא: נ"ל דהכי פי' שהמנכר (היה לפניו הגי' שמנכר במקום שמנכה) רגיל להוציא אחד מכ"ד, כן הפיל הרשע מישראל אחד מכ"ד חסר אחד, שאם היו כ"ה אלפים היה אחד מכ"ד מס' ריבוא, כי כ"ד פעמים כ"ה אלפים הם ס' ריבוא, כי כ"ה אלפים הם ב' ריבוא וחצי, כ"ד פעמים ב' הם מ"ח, וכ"ד פעמים חצי הם י"ב שלמים, י"ב ומ"ח הם ס'. ועוד דרך טוב תו יותר דכ"ד פעמים כ"ה אלף הם י"ב פעמים נ' אלף שהם ששה פעמים מאה אלף והם ששים ריבוא. והמנכר הוא הנוטל חלה ומטהר העסה מטבלה ששיעור חלה אחד מכ"ד, ועוד נ"ל שהמנכר איירי שבורר את התבואה אדם שבא לזרוע שדהו ויש זרע אחר מעורב בתבואה ואינו רוצה לזרוע כלאים, כי ההוא דתנן כל סאה שיש בה רובע זרע ממין אחד, ורובע הוא לוג, והוא אחד מכ"ד בסאה, וזה עיקר, ע"כ. וכוונתו למשנה כלאים ריש פ"ב כל סאה שיש בה רובע זרע ממין אחד ימעט, ואמרו שם במשנה באמת אמרו זרעוני גינה שאינן נאכלין מצטרפין אחד מעשרים וארבע בנופל לבית סאה, וע"ש בירושלמי (דף כ"ז ע"ג): (לד) וילכו זקני מדין, מובא בילקוט שם בשם התנחומא ומובא בנדפס אות ה' ובמדרש במ"ר אות ח': (לה) שלא ליתן לו עלילה, כ"ה גם בילקוט בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובנדפס נוסף שלא יתן לו עלילה „לומר אין כלי תשמישי עמי" וכן הביא רש"י עה"ת, אבל זה הסיום ליתא גם במדרש במ"ר אשר העתיק מן התנחומא: (לו) וביד זקני מדין, מובא גם ברש"י שם: (לז) אין בו תועלת, כ"ה גם בנדפס, ובמדרש במ"ר ובכ"י ה' של אקספארד אין בו תוחלת: (לח) שאין בהם תועלת, בנדפס ובמדרש במ"ר ובילקוט, שאין

[ח] **ויבא** אלהים אל בלעם ויאמר מי האנשים האלה עמך (במדבר כב ט). (לט) זש"ה משגה ישרים בדרך רע [בשחותו הוא יפול] (משלי כח י), שבתחלה היו הבריות [נוהגות] בכשרות, (מ) ובדבריו אלו נפרצו בעריות, שבראשונים [כתיב] ורחל באה עם הצאן (בראשית כט ט), ולכהן מדין שבע בנות (שמות ב טז), עמד בלעם הרשע והטעה את הבריות בעריות, וכמו שהטעה הוטעה, בעצה שנתן בה נפל, [היינו דכתיב] בשחותו הוא יפול (משלי שם), והטעהו הקב"ה, שנאמר משגיא לגוים ויאבדם שטח לגוים וינחם (איוב יב כג), שאל לו מי האנשים האלה עמך, (מא) אמר אותו רשע איני יודע בהם, אלא בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי, הנה העם היוצא ממצרים וגו', להודיע שהוא שונא ישראל יותר מבלק, לפי שבלק לא אמר קבה, אלא ארה (במדבר שם ו), (מב) וזה אמר קבה בפירוש, (מג) והוא אמר ואגרשנו וגו' (שם), וזה אמר וגרשתיו (שם שם יא), מן העולם הזה ומן העולם הבא:

[ט] (מד) **ויאמר** אלהים אל בלעם לא תלך עמהם (שם שם יב). א"ל א"כ אקללם במקומי, לא תאר את העם (שם), א"ל אברכם, א"ל אין צריכין לברכתך, כי ברוך הוא (שם), משל אמרי ליה לצרעה, לא מן דובשך ולא מן עוקצך: (מה) ויקם בלעם בבקר ויאמר אל שרי בלק לכו אל ארצכם וגו' (שם שם יג). לא אמר להם לא נתן לי הקב"ה רשות לילך ולא לקלל, אלא מאן ה' לתתי להלוך עמכם (שם), אמר לי אינו כבודך לילך עם אילו, אלא עם גדולים מהם, שהוא חפץ בכבודי, ויקומו שרי מואב (וילכו) [ויבאו] אל בלק ויאמרו מאן בלעם הלוך עמנו (שם שם יד), לפיכך ויוסף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה (שם שם טו): ויבואו אל בלעם ויאמרו לו כה אמר בלק בן צפור וגו' כי כבד אכבדך מאד (שם שם טז יז), (מו) יותר (מז) ממה שהיית [מבקש] לשעבר אני נותן, וכל מה שאתה חפץ, ומה שאתה גוזר אעשה: ויען בלעם ויאמר (מח) אל (שרי) [עבדי] בלק אם יתן לי בלק וגו' (שם שם יח). (מט) מיכאן אתה למד שהיה בו (רוח גבוה, עין רעה), [עין רעה, רוח גבוה], נפש רחבה. (נ) עין רעה, שנאמר וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו (שם כד ב), ורוח גבוהה, מאן ה' לתתי להלוך עמכם (שם כב יג), (נא) נפש רחבה, אם יתן לי בלק [מלא ביתו כסף וזהב] (שם שם יח):

הערות ותקונים

בו הגהה: (לט) זש"ה משגה ישרים, מובא בילקוט בלק שם, ובילקוט משלי רמז תתקס"א בשם התנחומא, ומובא גם בנדפס שם ובמדרש במ"ר אות ט': (מ) ובדבריו אלו נפרצו בעריות, ובנדפס דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ובדבריו אלו נהגו בפריצות, ובמדרש במ"ר ובדבריו אלו היו נוהגים בעריות, וע"פ המדרש תיקן כן המדפיס ממאנטובה בתנחומא, וכן אחר הכתוב ולכהן מדין שבע בנות הוסיף „הנשים היו יוצאות אחר הצאן, וזה ליתא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא: (מא) אמר אותו רשע איני יודע בהם אלא בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי כו', כ"ה גם בילקוט בשם התנחומא. אולם בנדפס ובמדרש במ"ר הגי' אחרת, אחר המלות אמר הרשע אינו יודע בהם נוסף כמדומה אני יש עתים שאינו יודע, ואף אני אעשה בבניו כל מה שאני רוצה לעשות, לכך אמר מי האנשים האלה עמך להטעותו: ויאמר בלעם אל האלהים בלק בן צפור וגו', התחיל מתגאה ואומר אע"פ שאין אתה מכבדני ואין אתה מוציא לי שם טוב בעולם, המלכים מבקשים אותי, ע"כ. ואולי הוא מילמדנו, וכן היה גם לפני רש"י בתנחומא. ובמדרש במ"ר שם הגי' ד"א מי האנשים האלה עמך ויאמר בלעם בלק בן צפור התחיל מתגאה: (מב) וזה אמר קבה בפירוש, בנדפס נוסף „שנוקב שם ומפרש", וכן בתרגום ויקב את השם ופרים. ועיין ברש"י עה"ת שכתב קבה לי זו קשה מארה לי שהוא נוקב ומפרש: (מג) והוא אמר ואגרשנו כו', לזה כוון רש"י וגרשתיו מן העולם, ובלק לא אמר אלא ואגרשנו מן הארץ, איני מבקש אלא להסיעם מעלי, ובלעם היה שונאם יותר מבלק: (מד) ויאמר אלהים, מובא בילקוט שם, ובנדפס אות ו' ובמדרש במ"ר אות י' ומובא ברש"י עה"ת, ועיין מדרש שו"ט מזמור א' בפסוק על כן לא יקומו רשעים במשפט: (מה) ויקם בלעם, מובא בילקוט שם: (מו) יותר ממה שהייתי, מובא גם זה ברש"י עה"ת: (מז) יותר ממה שהיית [מבקש] לשעבר, כ"ה הגי' בכ"י רומי, ובילקוט יותר ממה שהיית מתכבד לשעבר, ובנדפס ובמדרש במ"ר הגי' ויותר ממה שהיית נוטל לשעבר, ובמדרש במ"ר חסר הסיום וכל שאתה חפץ ומה שאתה גוזר אעשה ונמצא בנדפס: (מח) אל שרי בלק, תקנתיו אל עבדי בלק, וכ"ה בכ"י רח"ס ובילקוט מובא אל שרי בלק, ובכ"י רומי מובא רק התחלת הכתוב: (מט) מכאן אתה למד שהיה בו ג' דברים, במדרש במ"ר שהיו בו ג' דרכים צ"ל דברים: (נ) עין רעה שנאמר, עד נפש רחבה אם יתן לי בלק וכו' הוסיף המדפיס ממאנטובה אל הנדפס: (נא) נפש רחבה אם יתן לי בלק, בנדפס ובמדרש במ"ר נמצא אחר זה הוספה „אילו היה מבקש לשכור חיילות להלחם כנגדן ספק נוצחין ספק נופלין לא די שיתן כך

וגונא

לא אוכל לעבור [את פי ה׳] (במדבר כב יח). (נב) מתנבא שאינו יכול לבטל את הברכות שנתברכו אבות מפי השכינה: ועתה שבו נא בזה גם אתם הלילה (שם שם יט). שסופכם לילך בפחי נפש כראשונים: ואדעה מה יוסף ה׳ (שם). שהיה מתנבא שעתיד הקב״ה להוסיף להם ברכות על ידו:

[י] (נג) ויבא אלהים אל בלעם לילה (שם שם כ). זש״ה בחלום (נד) (בחזיון) [חזיון] לילה וגו׳, אז יגלה אוזן אנשים וגו׳, להסיר (מאדם) [אדם] מעשה וגוה מגבר יכסה (איוב לג טו טז יז), מהו מגבר יכסה, העלים הקב״ה ממנו, שהליכתו מאבדתו מן העולם, ומוליכו לבאר שחת, שבשעה שאדם הולך לחטא השטן מרקד לפניו, עד שהוא גומר את העבירה, כיון שאיבדו חוזר ומודיעו, שנאמר הולך אחריה פתאום וגו׳ עד יפלח חץ כבדו (משלי ז כב כג), כך העלים הקב״ה מבלעם עד שהלך ואיבד את נפשו, משיצא מכבודו והלך ואיבד את נפשו וידע במה שהוא בו, התחיל לבקש על נפשו, תמות נפשי מות ישרים (במדבר כג י):

[יא] (נה) ויבא אלהים אל בלעם לילה. זש״ה ליל שמורים הוא לה׳ להוציאם מארץ מצרים הוא הלילה הזה (שמות יב מב), כל נסים שנעשו לישראל ופרע להם מן הרשעים בלילה היה, ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלום הלילה (בראשית לא כד), ויבא אלהים אל אבימלך [בחלום הלילה] (שם כ ג), ויהי בחצי הלילה (שמות יב יט), ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה (שם יד כ), ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), (נו) וכולם ליל שמורים: ד״א למה נגלה עליו בלילה, לא היה ראוי לרוח הקודש [אלא בלילה], לפי שכל נביאי העובדי כוכבים בלילה מדבר עמם, (נז) וכן אליפז אומר בשעיפים מחזיונות לילה (איוב ד יג): קום לך אתם (במדבר שם כ). (נח) כיון שהעיז פניו, שנאמר ויחר אף אלהים כי הולך הוא (שם שם כב), (נט) אמר הקב״ה רשע איני חפץ במיתתן של רשעים, הואיל ואתה רוצה ליאבד מן העולם, קום לך אתם: ואך את הדבר [אשר אדבר אליך אותו תעשה] (במדבר שם כ). ללמדך שהלך בהתראה. מיד השכים בבקר, ויקם בלעם בבקר ויחבוש את (חמורו) [אתונו] (שם שם כא), וכי לא היה לו עבד או שפחה, אלא ששנאת ישראל קדמתו, ועמד בזריזות הוא בעצמו, א״ל הקב״ה רשע כבר קידמך אברהם אביהם לעקידת יצחק בנו וישכם אברהם בבקר וגו׳ (בראשית כב ג): וילך עם שרי מואב (במדבר שם). (ס) ללמדך שהיה שמח בפורענות של ישראל: ויחר אף אלהים כי הולך הוא ויתיצב מלאך ה׳ [בדרך לשטן לו] (שם שם כב), (סא) מלאך של רחמים היה ולו נעשה שטן, (סב) וכך אמר [אל] בלעם גרמת לי לשמש אומנות שאינה שלי, (סג) שנאמר הנה אנכי יצאתי לשטן (שם שם לב): ושני נעריו עמו (שם שם כב). (סד) זו דרך ארץ, היוצא לדרך צריך שנים לשמשו, וחוזרין ומשמשין זה את זה: ותרא האתון את מלאך ה׳ (שם שם כג). וכי לא היה המלאך יכול לנשוף

הערות ותקונים

ומולא, הא למדת שכן בקש״: (נב) מתנבא שאינו יכול לבטל ברכות שנתברכו האבות מפי השכינה, ודרש לעבור את פי כמו להעביר ולבטל את פי ה׳, וכ״כ הרד״ל: (נג) ויבא אלהים, מובא בילקוט שם בשם התנחומא, ומובא בנדפס אות ז׳ ובמדרש במ״ר אות י״א: (נד) בחזיון, תקנתי חזיון, וכן מאדם תקנתי אדם, כמו שהוא בקרא, וגם בכ״י רומי מובא כמו בכ״י שלפנינו, וגם בילקוט הביא בחזיון, והביא להסיר אדם כמו שהוא בקרא. ובכ״י רח״ס מובא בחזיונות לילה, ומובא לנכון אדם כמו בקרא: (נה) ויבא אלהים, מובא בילקוט שם בשם התנחומא ומובא בנדפס אות ח׳ ובמדרש במ״ר אות י״ב: (נו) וכולם ליל שמורים, ובנדפס ובמדרש במ״ר היים וכן כולם, ר״ל ועוד כתובים אחרים: (נז) וכן אליפז אמר בשעיפים וגו׳, בנדפס נוסף אחר זה, וכן אליהוא אומר בחלום חזיון לילה (איוב לג), על שדבר עמו בלילה. ובמדרש במ״ר הועתק בטעות, וכצ״ל וכן אליהוא אומר [בחלום חזיון לילה] על זה שדבר אותו לילה צ״ל על שדבר עמו בלילה: (נח) כיון שהעיז פניו, גם בכאן נמצא הוספה בנדפס ונעתקה גם מבעל מדרש במ״ר, וכך איתא שם: קום לך אתם, מכאן אתה למד שבדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו, שמתחלה נאמר לו לא תלך עמהם, כיון שהעיז פניו להלך עמהם הלך, שכן כתיב בו ויחר אף אלהים כי הולך הוא. וזה נוסף מגמרא מכות י׳ ע״ב: (נט) א״ל הקב״ה רשע כבר קידמך אברהם, ולזה כוון רש״י בפירושו עה״ת: (ס) ללמדך שהיה שמח בפורענות של ישראל, וז״ל רש״י וילך עם שרי מואב, לבו כלבם שוה, ולדעתי דייק זה מדכתיב עם ולא את: (סא) מלאך של רחמים היה, וכן מובא ברש״י עה״ת: (סב) וכך אמר בלעם, עד יצאתי לשטן נשמט במדרש במ״ר ויש להשלימו כמו שהוא גם בנדפס: (סג) שנאמר הנה אנכי יצאתי לשטן, דורש מלת יצאתי הוצאתי: (סד) זו דרך ארץ,

עיין

בו, ולהוציא רוחו, אלא שלף חרבו, והרי כתיב בסנחריב ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו' (מ"ב יט לה), וכתיב וגם נשף בהם ויבשו וגו' (ישעיה מ כד), (סה) אלא אמר לו הפה ניתנה ליעקב, שנאמר הקול קול יעקב והידים ידי עשו (בראשית כז כב), והאומות כולם בחרב חייהם, ואתה תחליף אומנותך ותבא עליהם בשלהם, אף אני אבא עליך בשלך:

[יב] (סו) **ויעמוד** מלאך ה' במשעול הכרמים (במדבר כב כד). וכי לא היה יכול לילך אחריו לשדה, אלא כך מדתו של הקב"ה, מלך ב"ו משלח (סז) ספקלטור להרוג את האדם, הולך אחריו ימים רבים, וזה שנתחייב מיתה אוכל ושותה, והספקלטור מהלך אחריו ממקום למקום, ולפני הקב"ה אינו כן, אלא הספקלטור במקומו, ומי שנתחייב מיתה בא אצלו ברגלו, כדי שלא יהא מלאך מצטער לילך אחר בלעם אלא קדמו לדרך, שכך כתיב ויעמוד מלאך ה' במשעול הכרמים וגו', א"ל (סח) הכרמים נמכרים בשועלים: גדר מזה וגדר מזה (שם). אין אתה יכול לשלוט בהם, שבידם לוחות כתובים [משני עבריהם] מזה ומזה הם כתובים (שמות לב טו): ותרא האתון את מלאך ה' ותלחץ וגו' ויוסף מלאך ה' עבור (במדבר שם כה כו). (סט) מה ראה לקדמו ג' פעמים, סימנים של אבות הראהו כאן, עמד לו בראשונה והיה ריוח מיכאן ומכאן, [שנאמר] ותט האתון מן הדרך (שם שם כג), בשניה לא יכלה לזוז אלא לצד אחד, בשלישית אין דרך לנטות ימין ושמאל, ומה היו הסימנין, אם אילו ביקש לקלל בניו של אברהם, היה מוצא בני ישמעאל ובני קטורה מיכאן ומיכאן, ביקש לקלל בניו של יצחק היה מוצא בניו של עשו לצד אחד ותלחץ אל הקיר, אלא בניו של יעקב לא מצא בהן פסולת ליגע בהן, (ע) לכך כתיב בשלישית במקום צר: ותרא האתון את מלאך ה' ותרבץ תחת בלעם וגו' ויך את האתון במקל (שם שם כז), על בזיון שביזתה אותו:

[יג] **ויפתח** ה' את פי האתון (שם שם כח). (עא) להודיעך שפה ולשון ברשותו שאם ביקש לקלל פיו ברשותו: ותאמר לבלעם מה עשיתי לך כי הכיתני זה שלש רגלים (שם). (עב) רמזה לו אתה מבקש לעקור אומה החוגגת שלש רגלים בשנה: ויאמר בלעם לאתון כי התעללת בי (שם שם כט). אע"פ שהיה עובד כוכבים היה מדבר בלשון הקודש: (עג) עובד כוכבים לשונו סרוח: לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך (שם). משל לרופא שבא לרפאות בלשונו נשוך הנחש בדרך, ראה אנקה בדרך, התחיל מבקש מטה להורגה, אמרו לו זה אין אתה יכול ליטול, האיך באתה לרפאות בלשונך נשוך נחש, כך אמרה האתון לבלעם לי אין אתה יכול להרגני, אלא אם כן יש הרב בידך, והיאך אתה רוצה לעקור אומה שלימה, שתק ולא מצא תשובה, התחילו תמיהים שרי מואב, שראו נס שלא היה כמותו בעולם. (עד) ויש אומרים שאמר להם אינה שלי, השיבתהו הלא אנכי אתונך

הערות ותקונים

עיין ב"ר סוף פנ"ה, וי"ר פכ"ז, ומובא ברש"י עה"ת: (סה) אלא אמר לו הפה ניתנה ליעקב, לזה כוון רש"י ז"ל שכתב, אמר רשע זה הניח כלי אומנתו, שכלי זיינן של אומות העולם בחרב והוא בא עליהם בפיו שהוא אומנות שלהם, אף אני אתפוש את שלו ואבא עליו באומנותו, וכן סופו ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב: (סו) ויעמוד מלאך ה', לפני זה נוסף בנדפס ובמדרש במ"ר ותט האתון מן הדרך ותלך בשדה הרשע הזה הולך לקלל אומה שלימה שלא חטאה לו ומכה אתונו שלא תלך בשדה, ונמצא ההוספה הזו גם בכ"י ספרדי, וכל ההוספות אשר העירותי עליהם כולם נמצאים בהכ"י ההוא: (סז) ספיקלטור, הורג המחוייבים מיתה למלך: (סח) הכרמים נמכרים בשועלים, במדרש במ"ר הכרמים נמכרים כשועלים, ובנדפס נמסרים לשועלים, דורש משעול לשון שועלים, ועיין בפירושי המפרשים ובחדושי הרד"ל. ובכ"י רומי גרסם בלדו כלומר פרנסי הדור ומנהיגיהן נמסרים ביד שועלים: (סט) מה ראה לקדמו ג' פעמים, לזה המאמר כוון רש"י שכתב ומדרש אגדה יש בתנחומא מה ראה לעמוד בשלשה מקומות, סימני אבות הראהו: (ע) לכך כתיב בשלישית במקום צר, בנדפס סיים זה יעקב שנאמר ויירא יעקב מאד ויצר לו, אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל, שלא היה פסולת באחד מבניו, וכן נעתק אל המדרש במ"ר: (עא) להודיעך, מובא בילקוט שם ובנדפס אות ס' ובמדרש רבה אות י"ד: (עב) רמז לו, מובא ברש"י עה"ת: (עג) עובד כוכבים לשונו סרוח, כאשר אמר התעללת והוא לשון גנאי ובזיון, כמו שהביא רש"י עה"ת: (עד) ויש אומרים שאמר להם אינה שלי השיבתהו הלא אנכי אתונך, ר"ל אינה שלי לכך אינה הולכת כראוי כאינה שלי ואינה מכרת קולי ע"כ אינה שומעת לי, וכאשר הוא לפנינו כ"ה בילקוט בשם התנחומא, גם בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא וכ"י ה' של אקספארד, אולם המדפיס ממאנטובה הביא כך יש אומרים שאמרו לו שרי מואב מאי טעמא לא רכבת אסוסיא, אמר

אשר רכבת עלי מעודך עד היום הזה (במדבר כב ל), (עה) הא למדת שלא היה זקן, שהיתה גדולה ממנו: (עו) ההסכן הסכנתי לעשות לך כה (שם). כיון שדיברה מתה, שלא יהו הבריות אומרים זו היא שדיברה ועושין אותה יראה: (עז) ד"א חס הקב"ה על כבוד של אותו רשע, שלא יאמרו זו היא שסילקה את בלעם:

[יד] (עח) ויגל ה' את עיני בלעם וירא (שם שם לא). וכי סומא היה, אלא להודיעו שאף העין ברשותו: ויקד וישתחו (על אפיו) [לאפיו] (שם). שדיבר עמו:

ויאמר אליו מלאך ה' וגו' (שם שם לב). (עט) עלבון של אתון בא המלאך לבקש מידו, אמר לו ומה האתון שאין לה זכות, ולא זכות אבות, נצטויתי לתבוע עלבונה מידך, אומה שלימה שאתה בא לעקור על אחת כמה וכמה: הנה אנכי יצאתי לשטן כי ירט הדרך לנגדי (שם). (פ) יראתה ראתה נטתה: ותראני האתון ותט לפני זה שלש רגלים, אולי נטתה מפני כי עתה גם אותכה הרגתי ואותה החייתי (שם שם לג). מיכאן אתה למד שהרג את האתון: ויאמר בלעם אל מלאך ה' חטאתי כי לא ידעתי (שם שם לד). (פא) להודיע כי הוא רשע גמור, ידע כי אינו עומד בפני הפורענות אלא תשובה, שכל מי שיחטא ואומר חטאתי אין רשות למלאך ליגע בו: כי לא ידעתי (שם). אע"פ שמשבח אותו רשע ויודע דעת עליון, פיו העיד ואמר לא ידעתי: ועתה אם רע בעיניך אשובה לי (שם). (פב) אמר לו אני לא הלכתי עד שאמר לי הקב"ה קום לך אתם (שם שם כ), ואתה אומר שאחזור כך אומנותו, לא כך אמר לאברהם להקריב את בנו, ואחר כך ויקרא אליו מלאך ה' [וגו'] ויאמר אל תשלח ידך (בראשית כב יא יב), למוד הוא לומר דבר, ומלאך בא ומחזירו, הוא אמר לי לך אתם, ועכשיו אם רע בעיניך אשובה לי: ויאמר מלאך ה' אל בלעם לך עם

הערות ותקונים

אמר להם אינה שלי, השיבתהו הלא אנכי אתונך, לטעינה בעלמא, אשר רכבת עלי, אקראי בעלמא, הרכיב מאמר התנחומא ומאמרם סנהדרין ק"ה ע"ב: (עה) הא למדת שלא היה זקן שהיתה גדולה ממנו, שמאחר שאמרה מעודך עד היום הזה, שהכירה אותו מיום הולדתו, ואין הבהמות מאריכין ימים כמו האדם, וביום הולד כבר נתגדלה עד שהיתה ראויה לרכיבה הרי שהיא זקנה ממנו, וכן כתב הרז"ו ועיין בחדושי הרש"ש: (עו) ההסכן הסכנתי, כיון שדברה מתה, בכ"י ה' של אקספארד נוסף פה לפני זה, ההסכן הסכנת מכאן שהיה משמש עמה, כתיב כאן ההסכן ולהלן כתיב ותהי לו סוכנת, וזה הוסיף המעתיק מן גמרא סנהדרין דף ק"ה ע"ב: (עז) ד"א חס הקב"ה על כבוד של אותו רשע שלא יאמרו זו היא שסילקה את בלעם, ובנדפס הגי' שלקה את בלעם על ידיה, ואחר זה נמצא שם הוספה, גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא וכ"י ה' של אקספארד וגם בכ"י ספרדי, וכן הועתק אח"כ במדרש במ"ר (סוף אות י"ד) וכך איתא: „וא"כ חס הקב"ה על כבודן של רשעים אין צריך לומר על כבוד הצדיקים, וכה"א ואשה אשר תקרב אל כל בהמה לרבעה אותה והרגת את האשה ואת הבהמה (ויקרא כ טז), אם אשה חטאה בהמה מה חטאה אלא לפי שבאה לאשה תקלה על ידיה, לפיכך אמר הכתוב תהרג. ד"א שלא תהא הבהמה עוברת בשוק ויאמרו זו הבהמה שנהרגה אשה פלונית על ידה להודיע היאך חס הקב"ה על כבודן של בריות וידע צרכם. וסתם פי הבהמה, שאילו היתה מדברת לא יכולין לשעבדה ולעמוד בה, שזה הטפשות שבבהמות, וזה חכם שבחכמים, כיון שדברה לא היה יכול לעמוד בה". והנה במדרש במ"ר שם לא העתיק מלת „ד"א" וגורס שלא יאמרו זו הבהמה שנהרגה אשה פלונית על ידה. וכן נמצא זה בפסיקתא שור או כשב (דף ע"ה ע"ב) תמן תנינן והרגת את האשה, וגם שם הוא מאמר אחד: (עח) ויגל ה' את עיני בלעם, מובא בילקוט שם, ונרשם בצדו ילמדנו ומדבר רבה צ"ל תנחומא. ומובא גם בנדפס אות י' ובמדרש במ"ר אות ס"ו: (עט) עלבון של אתון, וכ"ה בנדפס, אולם במדרש במ"ר וכי דקיון של אתון בא מלאך לבקש מידו אלא א"ל מה האתון כו' פי' דקיון עלבון, עיין ערוך ערך דקיון, והמוספי כתב שם בל"י דין ומשפט: (פ) יראתה ראתה נטתה, נוטריקון ירט, וכן בגמרא שבת ק"ה מנחות ס"ו ספרא ס"פ י"ד, וזה נשמט בנדפס, ונוסף מן המדפיס מאמנטובה ונמצא גם במדרש במ"ר, והיא לנכון בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י הספרדי. רק נשמט בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא, והיה גם בכ"י שהיה לפני בעל המסדר את המדרש במ"ר. ועוד הוסיף: „ד"א ירט (בגימטריא) בא"ת ב"ש מגן" וזה ליתא בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי. ונמצא גם במדרש במ"ר, ולדעתי נוסף שם ע"פ המ"כ שכתב ה"ג בא"ת ב"ש מגן, פירושו נתבאר בתנחומא שיצא להיות מגן על האתון, וה"ג התם בא לעשות לה מגן שכן ירט בא"ת ב"ש מגן, ולי נראה שצריך להגיה שם לעשות לך מגן כי מלאך רחמים היה יצא לשטנו כדי שישוב לביתו ולא יאבד, עכ"ל. וכתב הרד"ל מה שהביא המ"כ בשם התנחומא לפנינו ליתא, ויש לפרש על מגן על חנם, ר"ל לחנם הלך כי לא יוכל לקללם, מה שהביא שלפנינו ליתא, יש להעיר כי המ"כ הביא כמו שהוא בילקוט בשם הילמדנו, ד"א ירט באתה לעשות לה מגן, שכן ירט בא"ת ב"ש מגן: (פא) להודיע כי הוא רשע גמור, מובא בילקוט שם, וגם זה הוא מתנחומא, ומזה תראה שיש לתקן על ויגל תנחומא במקום ילמדנו, עיין לעיל הערה ע"ח: (פב) אמר לו אני לא הלכתי כו',

למוד

האנשים (במדבר כב לה) . (פג) שחלקך עמהם וסופך ליאבד עמהם מן העולם : וילך בלעם עם שרי בלק (שם) . (פד) [מלמד שכשם שהם שמחים לקלל, כך הוא שמח : וישמע בלק כי בא בלעם (שם שם לו)], מלמד ששלח שלוחים אל בלק לבשרו : ויצא לקראתו אל עיר מואב (שם) . אל (פה) מטרפולין שלהן, מה ראה לקדמו לגבולין, א"ל הגבולין הללו שנקבעו מימי נח שלא תיכנס אומה בגבול חבירתה, (פו) אלו באין לקלקל, והיה מראה לו היאך פרצו ועברו גבול סיחון, כאילו קובל עליהן : ויאמר בלק אל בלעם הלא שלח שלחתי אליך וגו' (שם שם לז) . (פז) נתנבא שסופו לילך בקלון, ואף בלעם השיבו בענינו, ויאמר בלעם אל בלק הנה באתי אליך עתה היכול אוכל דבר מאומה (שם שם לח) . שאין בידי רשות לומר מה שאני רוצה :

[טו] **וילך** בלעם אל בלק ויבואו קרית חוצות (שם שם לט) . (פח) שעשה שווקים של מקח וממכר, ועשה אטלס, כדי להראות לו (פט) אוכלוסין, לומר מה אלו באים להרוג בנים ותינוקות שלא חטאו להם : ויזבח בלק בקר וצאן (שם שם מ) . (צ) הצדיקים אומרים מעט ועושין הרבה, באברהם כתיב ואקחה פת לחם (בראשית יח ה), ואחר כך מהרי שלש סאים וגו' (שם שם ו), ואל הבקר רץ אברהם וגו' (שם שם ז), (צא) והרשעים אומרים הרבה ועושים מעט, בלק אמר כי כבד אכבדך מאד וגו' (במדבר כב יז), כשבא לא שיגר (צב) אלא בקר וצאן, התחיל בלעם חורק שיניו עליו, שהיתה דעתו רחבה, אמר כך שלח לי זה, למחר (צג) אני נותן מאירה בנכסיו, [שנאמר] ויאמר בלעם [אל בלק] בנה לי בזה וגו' (שם כג א) : (צד) ויהי בבקר ויקח בלק את בלעם ויעלהו במות בעל (שם כב מא) . בלק היה בעל קסמים ונהשים יתר מבלעם, שהיה בלעם נמשך אחריו כסומא, למה היו שניהם דומין, לאחד שהיה בידו סכין, ואינו מכיר את (צה) הפרקים, וחבירו מכיר את הפרקים ואין בידו סכין, בלק רואה את המקומות שישראל נופלין בהם ויעלהו במות בעל, זה בעל פעור, שראה שישראל נופלין שם :

[טז] **ויאמר** בלעם [אל בלק] בנה לי בזה וגו' (שם כג א) . (צו) למה שבע מזבחות, (צז) כנגד שבעה צדיקים שבנו שבע מזבחות, מאדם עד משה ונתקבלו, אדם הבל

הערות ותקונים

למוד הוא לומר דבר כו' מובא ברש"י עה"ת : (פג) שחלקך עמהם, מובא גם ברש"י עה"ת : (פד) מלמד שכשם שהם שמחים, זה חסר גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ונמצא בנדפס ובכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי ובמדרש במ"ר וכן בילקוט שם, והיה לנכון גם לפני רש"י ז"ל שכתב וישמע בלק, שלח שלוחים לבשרו : (פה) מטרפולין, ידוע metropolis μητρόπολις פי' אם של עיירות, ובעל הערוך הביא המאמר הזה בשם הילמדנו פ' בלק, ורש"י עה"ת הביא אל מטרפולין שלו עיר החשובה שלו : (פו) אלו באו לקלקל, וכ"ה בכ"י רומי ובילקוט, ובנדפס דפוס קאנסטאנטינא אמר לו באין לקלל, ובדפוס וויניציא הוסיף „הללו באין לעקור אותם" אמר לו בא לקללן, וזה שהוסיף ליתא בכ"י המיסי של אקספארד ובכ"י ספרדי, וגם שם הגי' אלו באין לקלקל, ואין ספק מן מלת אלו הגיה המדפיס א"ל : (פז) נתנבא שסופו לילך בקלון, מובא ברש"י עה"ת : (פח) שעשה שווקים על מקח וממכר ועשה אטלס, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס, ובילקוט אטליז, ולפי הילקוט הגיה המ"כ כן במדרש במ"ר ולדעתי היה כתוב שעשה אטלס, והוסיף המסדר בעצמו או המעתיק הראשון „שווקים של מקח וממכר", כי כן הוראת מלת אטלס, וגם הערוך כתב פי' אטליסין שווקין, והמלה הזאת היא בחסרון הקו"ף והוא כמו קטלים או קטליז, והיא המלה היונית κατάλυσις ופי' שווקים (מארקט), עיין בערך מלין לד רנ"ע ובערוך השלם בערכו . ולזה המאמר מהתנחומא כוון רש"י בפירושו עה"ת, קרית חוצות, עיר מלאה שווקים אנשים נשים וטף בחוצותיה לומר ראה ורחם שלא יעקרו אלו : (פט) אוכלוסין, פי' ביוני ὄχλος המון עם : (צ) הצדיקים אומרים מעט, ב"מ פ"ז, נדרים כ"א, אבות דר"נ פי"ג, ובתנחומא וירא : (צא) והרשעים אומרים הרבה ועושים מעט, בנדפס אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים : (צב) אלא בקר וצאן, בנדפס לא שגר אלא בקר וצאן אחד, ובמדרש במ"ר הגיה בקר וצאן אחת, ונדחקו המפרשים, אבל מלת אחד הוא בטעות ובדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא כתוב אחר, ואולי היה כתוב אחר כך התחיל בלעם ומוסב למטה, ומלת כך נשמט : (צג) אני נותן מאירה בנכסיו, והביא לראיה בנה לי ז' מזבחות, וזה קללה בנכסיו היא להעלות זבחים על ז' מזבחות, או סיום הכתוב הוא מיותר והילקוט השמיטו : (צד) ויהי בבוקר, מובא בילקוט בשם התנחומא : (צה) הפרקים, פרקי איברים של הבהמה : (צו) למה שבע מזבחות, מובא בילקוט בלק שם וגם בילקוט משלי רמז תתקנ"ו בשם התנחומא : (צז) כנגד ז' צדיקים שבנו שבעה מזבחות, ובנדפס כנגד ז' מזבחות שבנו שבעה צדיקים . וכתב מהרז"ו בב"ר פל"ד אות ט' איתא שנח הקריב על המזבח שבנה אדם הראשון, ובפרקי

נח ואברהם ויצחק ויעקב ומשה, ואמר למה קבלת את אלו, לא בשביל עבודה שעבדו לפניך קבלתם, לא נאה לך שתהא נעבד משבעים אומות, ולא מאומה אחת, השיבו רוח הקודש טוב פת חריבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב (משלי יז א), (צח) טובה מנחה בלולה בשמן וחריבה, מבית מלא זבחי ריב, שאתה רוצה להכנים מריבה ביני ובין בני ישראל: ויעש בלק כאשר (אמר) [דבר] בלעם וגו', ויאמר בלעם התיצב על וגו' וילך שפי (במדבר כג ג), שפוי היה לקלל, (צט) שעד אותה שעה היה שפוי, ומאותה שעה נטרד: (ק) ויקר אלהים אל בלעם (שם שם ד). א"ל הקב"ה רשע מה אתה עושה: ויאמר אליו את שבעת המזבחות ערכתי (שם). משל לשולחני שמשקר במשקלות, בא בעל השוק הרגיש בו, א"ל מה אתה מעול ומשקר במשקלות, א"ל כבר שלחתי דורון לבית אדוני, אף כך בלעם קראו רוח הקודש, א"ל רשע מה אתה עושה, א"ל את שבעת המזבחות (הזה) ערכתי, א"ל טוב ארוחת ירק [ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו] (משלי טו יז), סעודה שאכלו ישראל במצרים על מצות ומרורים, מפרים שאתה מקריב על ידי [שנאה], (שנאמר) וישם ה' דבר בפי בלעם (במדבר שם ה). (קא) שעיקם פיו (קב) ופקמו, כאדם שקובע מסמר בלוח, (קג) ר' אליעזר אומר מלאך היה מדבר, ור' יהושע אומר היה מחכה: ויאמר שוב אל בלק וכה תדבר, וישב אליו והנה נצב על עולתו וגו' (שם שם ה ו). שהיו עומדין ומצפין מתי יבא:

[יז] **וישא** משלו ויאמר (קד) מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם (שם שם ז). (קה) מן הרמים הייתי, והורידני בלק לבאר שחת: ינחני. כמה דאת אמר (קו) (נחה) [נהה] על המון מצרים והורידהו (יחזקאל לב יח): ד"א מן ארם. (קז) עם רם של מעלן הייתי, והורידני בלק מן כבודי. משל למי שמהלך עם המלך, ראה ליסטין, הניח את

הערות ותקונים

דרבי אליעזר פכ"ג איתא שנח בנה את המזבח שהקריב עליו אדם והבל וקין, ובפל"א איתא שאברהם הקריב את יצחק ג"כ על אותו מזבח, ועיין תד"א פכ"א ופכ"ח, ורש"י עה"ת כתב שבעה מזבחות ערכתי אין כתיב כאן, אלא שבעת המזבחות, אמר לפניו אבותיכם של אלו בנו לפניך שבעה מזבחות ואני ערכתי כנגד כולם, אברהם בנה ד' וכו' יצחק בנה אחד ויעקב בנה שתים אחד בשכם ואחד בבית אל, ובלי ספק שמצא כן באיזה מדרש עכ"ל. ואני מצאתי המאמר בתנחומא כ"י פ' נח אות א'. ומה שציין הרב בעל זכור לאברהם תנחומא ריש פ' נח, וכוונתו להתנחומא הנדפס פ' נח, אולם בנדפס הוא הוספה מן המדפיס ממאנטובה: (צח) טובה מנחה בלולה בשמן וחריבה, דורש פת חריבה על המנחות שכתוב וכל מנחה בלולה בשמן וחרבה (ויקרא ז י) ע"ש בפרש"י: (צט) שעד אותה שעה היה שפוי, כמו שפרש"י לשון שופי ושקט שאין עמו אלא שתיקה: (ק) ויקר אלהים אל בלעם, מובא בילקוט בלק שם בשם התנחומא, ומן א"ל טוב ארוחת ירק מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ג בשם התנחומא: (קא) שעיקם פיו ופקמו כאדם שקובע מסמר בלוח, מובא בילקוט שם בשם התנחומא, ועיין סנהדרין ק"ה: (קב) ופקמו, בכ"י רה"ס ועיקמו, ובכ"י ספרדי וסתמו, וגם בנדפס הגירסא ופקמו, ומובא בערוך ערך פקם בשם הילמדנו בלק: (קג) ר' אליעזר אומר מלאך היה מדבר ור' יהושע אומר היה מחכה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובנדפס ור' יהושע אומר הקב"ה, ובמדרש במ"ר חסר המאמר מר' יהושע, ואין ספק אצלי כי בנדפס נשתבשת המלה והיה כתוב ור' יהושע אומר חכה ואח"כ הגיה ור' יהושע אומר הקב"ה, תחת מלת חכה מלת הקב"ה, ואין לו כוונה כלל. ופי' מחכה נתן בפיו של בלעם חכה, וכן תראה בגמרא בבלי סנהדרין דף ק"ה ע"ב וישם ה' דבר בפי בלעם, ר' אלעזר אומר מלאך ר' יונתן אמר [צ"ל ר' יהושע אמר] חכה, ופירש"י מלאך שמסרו הקב"ה למלאך שלא יניחנו לקלל. חכה נתן בפי בלעם שלא הניחו לקלל, והיינו וישם בפי בלעם, עכ"ל. ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, והמאמר הזה מבואר ע"פ מאמר המובא בילקוט בלק רמז תשס"ה ד"ה וישם דבר, וחסר הציון, ואין ספק שנובע מהילמדנו הנאבד, וז"ל וישם ה' דבר בפי בלעם, מלאך ישב לו בגרונו, רצה לברך מניחו רצה לקלל בולמו ואין מניחו, ואין דבר האמור כאן (ר"ל וישם דבר) אלא מלאך שנאמר ישלח דברו וירפאם (תהלים קו) ר' יוחנן אמר מסמר של ברזל נתן בגרונו, רצה לברך מניחו רצה לקלל בולמו ואינו מניחו, ואין דבר האמור כאן אלא מסמר של ברזל, שנאמר וכל דבר אשר יבא באש (במדבר לא) ע"כ. וזה כוונת התנחומא ור' יהושע אמר (בגמרא ר' יונתן אמר, ובילקוט ר' יוחנן אמר) חכה (ר"ל חכה נתן בגרונו) ופי' חכה שם של כלי לצוד בו דגים משבולת המים (אנגעל), והוא מלשון הכתוב תמשוך לויתן בחכה (איוב מ כה): (קד) מן ארם ינחני, מובא בילקוט בלק שם וכן בנדפס ובמדרש במ"ר: (קה) מן הרמים הייתי, בנדפס נוסף „ממחילת האבות הנחני", וליתא גם במדרש במ"ר: (קו) נחה על המון מצרים, וכ"ה בכ"י רה"ס, ותקנתי נהה כמ"ש בקרא, ודורש נהה כמו נחה בחילוף אותיות אהח"ע: (קז) עם רם של מעלן, דורש ארם נוטריקון

המלך ומטייל עם הליסטין, כשחזר עם המלך, אמר לך עם מי שטיילת עמו, שאי אפשר לך שתלך עמי עוד, כך בלעם נזקק לרוח הקודש, כשנזדווג עם בלק נסתלקה ממנו רוח הקודש, וחזר להיות קוסם כבתחלה, שנאמר ואת בלעם [בן בעור] הקוסם (יהושע יג כב), לכך צוות רם הייתי והורידני בלק: ד"א מן ארם ינחני, א"ל השוינו גם שנינו להיות כפויי טובה, שאילולי אברהם אבינו לא היה בלק, שנאמר ויהי בשחת אלהים את ערי הככר, ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט (בראשית יט כט), כי אילולי אברהם לא פלט לוט מן סדום, ואתה מן בני בניו של לוט, ואילולי יעקב אביהם לא עמדתי אני בעולם, (*קז) שלא ראה לבן בנים אלא בזכות יעקב, שבתחלה כתיב ורחל באה עם הצאן (שם כט ט), ואילו היה לו בנים, היאך בתו רועה, כיון שהלך יעקב לשם נתנו לו בנים, שנאמר וישמע את דברי בני לבן וגו' (שם לא א), ויאמר וגו' נחשתי ויברכני ה' בגללך (שם ל כז), ואילולי אבותם אני ואתה לא עמדנו בעולם: לכה נא ארה לי (במדבר כב ו). מי שמאררן, עצמו הוא מארר, שנאמר ומקללך אאור (בראשית יב ג), ואומר אורריך ארור ומברכיך ברוך (שם כז כט): לכה ארה לי יעקב. אילו אומה אחרת אמרת לי לקלל, כגון [בני] אברהם ויצחק הייתי יכול, אלא יעקב, מלך שבורר לעצמו מנה ועמד אחר ואמר גנאי עליה, כלום יש לו חיים, ואלו נחלתו וחבלתו וסגולתו, שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים לב ט), והייתם לי סגולה מכל העמים וגו' (שמות יט ה): ולכה זועמה ישראל (במדבר כג ז). מלך שנטל עטרה ונתנה בראשו, ואמר אדם עליה שאינה כלום, יש לו חיים, ואלו כתיב בהם ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מט ג):

[יח] (קח) **מה** אקוב לא קבה אל (במדבר שם ח). בשעה שהיו ראוים להתקלל לא נתקללו, בשעה שנכנס יעקב לקבל את הברכות, דכתיב ואת עורות גדיי העזים וגו' (בראשית כז טז), אמר לו אביו מי אתה (שם שם יח), א"ל אנכי עשו בכורך (שם שם יט), המוציא בפיו שקר אינו ראוי להתקלל, ולא עוד אלא שנתברך, שנאמר גם ברוך יהיה (שם שם לג), והיאך אני מקללו לא קבה אל: ד"א [מה אקוב לא קבה אל]. בנוהג שבעולם (קט) לגיון שמרד במלך חייב מיתה, ואלו כפרו ומרדו בו ואמרו לעגל אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), לכך לא היו ראויין לכלותן אפילו באותה שעה, לא זז מחיבתן אלא לווה עליהם ענני כבוד, ולא מנע מהם המן והבאר, וכן הוא אומר אף כי עשו להם עגל מסכה וגו', ואתה ברחמיך הרבים (קי) לא (עשיתם כלה) [עזבתם במדבר וגו'] ומנך לא מנעת מפיהם (נחמיה ט יח יט כ), והיאך אני יכול לקללם, זש"ה מה אקוב לא קבה אל: [ד"א מה אקוב לא קבה אל]. (קיא) בשעה שהיה מצווה אותם על הברכות ועל הקללות, בברכות היה מזכירן, שנאמר אלה יעמדו לברך את העם וגו' (דברים כז יב), (קיב) ובקללות לא היה תובען, שנאמר ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל (שם שם יג), ועוד כשהן חוטאין ואומרין להביא עליהן קללה, אינו כתיב שהוא מביאן, אלא בברכות הוא מברכן, שכן הוא אומר והיה אם שמוע תשמע (שם כח א), ונתנך ה' אלהיך עליון (שם שם ב), יצו ה' אתך את הברכה (שם שם ח), ובקללות והיה אם לא תשמע [וגו'] ובאו עליך (שם שם טו), מעצמן, הוי מה אקוב לא קבה אל:

[יט] (קיג) **כי** מראש צורים אראנו (במדבר כג ט). להודיעך שנאתו של אותו רשע, שמתוך ברכותיו אתה יודע מחשבותיו, למה הוא דומה לאדם שבא לקוץ

הערות ותקונים

עם רם: (*קז) שלא ראה לבן בנים כו', ב"ר ספי"ז ופע"ג: (קח) מה אקוב לא קבה אל, מובא בילקוט שם רמז תשס"ו בשם התנחומא: (קט) לגיון, ידוע Legion: (קי) לא עשיתם כלה, וכן מובא בכ"י רומי ובילקוט שם, וכ"ה גם בכ"י רח"ס, ובקרא כתיב לא עזבתם במדבר, וכן מובא לנכון בנדפס: (קיא) בשעה שהיה מצוה אותם על הברכות, לזה כוון רש"י בפירושו עה"ת, ע"ש: (קיב) ובקללות לא היה תובען, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, וכן בילקוט, ונרשם בגלו פי' מזכירן ע"כ. וכן בנדפס הגי' לא היה מזכירן, ובמדרש במ"ר ובקללות לא היה טובען בטי"ת, ונראה כי כן היא גם גי' המ"כ שכתב ה"ג בקללות לא היה טובען, פי' לא היה מרעיש אותם להזכירם בשמם: (קיג) כי מראש צורים, מובא בילקוט שם, והגיון ילמדנו נשמט ממקומו, ויש להגיהו שם במאמר שלאחריו על ד"א כי מראש צורים, והמאמר הוא מתנחומא שלפנינו, וכן מובא בנדפס ובמדרש במ"ר. ושם במדרש במ"ר יש למחוק תיבת „כתיב". ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו עה"ת, ע"ש

את האילן, מי שאינו בקי קוצץ את הענפים כל ענף וענף ומתייגע, והפקח מגלה את השרשים וקוצץ, כך אמר אותו רשע מה אני מקלל לכל שבט ושבט, הרי אני הולך לשורשיהם, בא ליגע ומצאן קשים, לכך נאמר כי מראש צורים: (קיד) [ד"א] כי מראש צורים. אלו האבות, ומגבעות אשורנו, אלו האמהות: הן עם לבדד ישכון (במדבר כג ט). (קטו) כשהוא משמחן אין אומה שמחה עמהן, אלא הכל לוקין, [שנאמר] ה' בדד ינחנו [ואין עמו אל נכר] (דברים לב יב), וכשהאומות שמחין בעולם הזה, הם אוכלים עם כל מלכות ומלכות, ואינן עולה להם מן החשבון, שנאמר ובגוים לא יתחשב (במדבר כג ט):

[כ] (קטז) מי מנה עפר יעקב (שם שם י). (קיז) מי יוכל למנות מצות שהן עושין בעפר, לא תחרוש בשור ובחמור (דברים כב י), לא תזרע כרמך (שם שם ט), ואסף איש טהור את אפר הפרה (במדבר יט ט), שלש שנים יהיה לכם ערלים (ויקרא יט כג), (קיח) ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן (במדבר ה יז): ומספר את רובע ישראל (שם כג י), (קיט) הרביעיות שלהן, מי יוכל למנות אוכלוסין שיצאו מתוכן מאותן שהן חוטפות ומחבבות את המצות, (קכ) שנאמר ותאמר לה המעט קחתך את אישי (בראשית ל טו), הנה אמתי בלהה בא אליה (שם שם ג), ותרא לאה כי עמדה מלדת (שם שם ט), ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה וגו' (שם טז ג): (קכא) תמות נפשי מות ישרים (במדבר שם). משל לטבח שבא לשחוט פרתו של מלך, התחיל המלך צופה, כיון שהרגיש כך, התחיל משליך את הסכין, (קכב) ומשפשף בה, וממלא את האבוס לפניה, התחיל לומר (קכג) תצא נפשי שבאתי [לשומטה, (קכד) והרי זיניתה, כך אמר בלעם תצא נפשי שבאתי] לקלל ואני אברך, (קכה) הרי תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו:

[כא] ויקחהו שדה צופים [אל ראש הפסגה] (שם שם יד). (קכו) ראה שישראל נפרצין שם, ששם מת משה, שנאמר על ראש הפסגה (דברים ג כז), יש פירצה גדולה מזו, ראה בנחשים והיה סבור שבידו הם נופלין שם: (קכז) ויבן שבעה מזבחות

הערות ותקונים

ע"ש: (קיד) ד"א כי מראש צורים אלו האבות, עיין פסיקתא זכור (דף ק"א ע"ב) ובהערה י"ד: (קטו) כשהוא משמחן, לזה כוון רש"י ד"א כשהן שמחין אין אומה שמחה עמהם: (קטז) מי מנה, מובא בילקוט בשם התנחומא: (קיז) מי יוכל למנות, לזה כוון רש"י בפירושו עה"ת ע"ש: (קיח) ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן, בנדפס ובמדרש במ"ר סיים אחר זה "וכן כולם" ור"ל כיוצא בזה: (קיט) הרביעיות שלהם, עיין נדה ל"א, ורש"י עה"ת כתב רביעותיהן זרע היוצא מן התשמיש שלהן: (קכ) שנאמר ויאמר לה המעט קחתך, בכאן ובמאמר שלפניו אין סדר במקראות ועירוב הפסוקים יש: (קכא) תמות נפשי, מובא בילקוט בלק רמז תשס"ח בשם התנחומא: (קכב) ומשפשף בה, כדי להחליקה (אויסגלעטטען), עיין ערוך ערך ספה: (קכג) תצא נפשי שבאתי לשוחטה, לשון שבועה הוא, ר"ל אני חייב מיתה אם באתי לשוחטה, ומן שבאתי א' עד שבאתי ב' השמיט המעתיק, ונמצא נכון בכ"י רומי וכ"י רמ"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר ובילקוט: (קכד) והרי זיניתה, כ"ה בכ"י רומי ובכ"י רמ"ס, ובנדפס ובמדרש במ"ר הגי' והרי זנהתיה, וכן בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי, וצ"ל זנתה, ר"ל נתתי לפניה מזונות, והמ"כ כתב זנהתיה, בתנחומא גרסינן דכיתיה, פי' חוזר אני להחיותה ולהאכילה ע"כ. ולפנינו בתנחומא ליתא כמו שהביא, (והמ"כ הביא תמיד בשם התנחומא כמו שמצא בילקוט), ולפנינו בילקוט זכיתיה, ובאמת יש לתקן בילקוט זניתה: (קכה) הרי תמות נפשי מות ישרים. הוא כמו תצא נפשי במשל תמות נפשי אם הייתי מקללם: (קכו) ראה שישראל נפרצין שם, לזה כוון רש"י שכתב ראש הפסגה בלעם לא היה קוסם כבלק, ראה בלק שעתידה פרצה להפרץ בישראל משם, ששם מת משה כסבור ששם תחול עליהם הקללה וזו היא הפרצה שאני רואה: (קכז) ויבן שבעה מזבחות ויאמר אל בלק התיצב כה, בנדפס וכן העתיק מהתנחומא בעל מדרש במ"ר נמצא פה הוספה: ויקר אלהים אל בלעם וישם דבר בפיו כאדם שנותן כלנוס בפי בהמה, ופוקמה להיכן שירצה, כך הקב"ה פוקס את פיו, כיון שאמר לו שוב אל בלק לברכם, אמר מה לי לילך אלו לפוח נפשו, בקש לילך לעצמו ולא לבלק נתן הקב"ה כלנוס בפיו שוב אל בלק וכה תדבר. וכן נמצא בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי. ובכ"י ראשון בטעות בלניס, ובכ"י ב' כליבוס, וגם בדפוס וויניציא וגם בדפוס מאנטובה "כלבוס" ורשם המדפיס ממאנטובה "רסן". ובמדרש במ"ר בלינוס, והמ"כ כתב בליגוס לפי הענין רסן, אולם בכל המקומות בטעות, וצ"ל בלינוס, וכל ההוספה היא מן הילמדנו, ומובא בערוך ערך כלנוס וז"ל, בילמדנו וישם ה' דבר בפי בלעם נתן לו המקום כלנוס וכלמו [צ"ל ופקמו] עיין ערוך ערך פקס, והוראת המלה ביוני χαλινος רסן, ומזה בירושלמי כלאים פ"ה ה"ד רמנוה דלא כלינוס, ובאדר"נ פכ"ד אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסוס שיש לו כליס נאים, ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסוס שאין לו רסן לבלום, כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אחת, המאמר משובש וצ"ל בלינם, והמעתיק או המדפיס הגיה כליס נאים, ונרשם שם באמצע "כ"א כלינם

[וגו׳] ויאמר אל בלק התיצב כה וגו׳, (קכח) (וישב) [ויבא] אליו והנו נצב על עולתו ושרי מואב אתו (במדבר כג יד טו יז). בראשונה כתיב הוא וכל שרי מואב (שם שם ו), כשראו שלא הועילו כלום, הניחוהו ונשתיירו עמו מקצת שרי מואב: ויאמר לו בלק מה דבר ה׳ (שם שם יז). שראה שאינו ברשות עצמו לומר מה הוא רוצה ישב לו והיה משחק בו, כיון שראה שהיה משחק אמר לו בלעם עמוד משם, אין אתה רשאי לישב, ודברי המקום נאמרים, קום בלק ושמע האזינה עדי בנו צפור (שם שם יח), (קכט) שניהם היו מנה בן פרס, (קל) שהיו עושין עצמן גדולים מאבותיהם, נאם בלעם בנו בעור (שם כד ג): (קלא) לא איש אל ויכזב (שם כג יט). אינו כבשר ודם, [בשר ודם] קונה אוהבים, מצא אחרים יפים מהם, כופר בראשונים, והוא אינו כן, אי אפשר לו לכזב בשבועת אבות הראשונים: ההוא אמר ולא יעשה (שם). כשהוא אומר להביא עליהם רעות, שאם עשו תשובה מבטלן, אתה מוצא כתיב זובח לאלהים יחרם (שמות כב יט), ועשו את העגל, לא היו ראוין לכליה, (קלב) והייתי סבור לקללן ולהכחידן, (קלג) ומעט עשו תשובה וביטל וינחם ה׳ על הרעה (שם לב יד):

[כב] **לא** הביט און ביעקב (במדבר כג כא). אמר בלעם אינו מסתכל בעבירות שבידם (קלד) ולא בגיאות שלהם: ה׳ אלהיו עמו (שם). אמרת לי לכה נא ארה לי, פרדס שאין לו שומר הגנב יכול להזיקו, או אם ישן לו השומר, נכנס הגנב, ואלו הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכא ד), והיאך אני יכול להזיקן, ה׳ אלהיו עמו, א״ל בלק הואיל ואין אתה יכול ליגע בהן מפני (קלה) משה משמשן, ראה זה אחריו מה יהיה, א״ל אף הוא קשה כמותו, ה׳ אלהיו עמו ותרועת מלך בו, תוקע ומריע ומפיל חומה: אל מוציאם ממצרים (במדבר שם כב). אמרת לי הנה עם יצא ממצרים (שם כב ה), אינו כן אלא הוא בעצמו הוציאן: (קלו) כתועפות ראם לו (שם). כך הוא מדתו, חטאו קימעא הורידן כעוף, שנאמר אפרים כעוף יתעופף כבודם (הושע ט יא), זכו מעלן ומרומם למעלה כעוף, שנאמר מי אלה כעב תעופינה (ישעיה ס ח):

[כג] (קלז) **כי** לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל (במדבר שם כג). הרי אתה מנחש ומקוסם באיזה מקום תשלוט בהן, והן אינן כן, כשהן צריכין להלחם בשונאים, עומד כהן גדול ולובש אורים ותומים, ונשאלין בהקב״ה, וכל הגוים מקסמים ומנחשים,

---

הערות ותקונים

כלינס״. גם סוף המאמר דומה לסוס שאין לו רסן לבלום, הוא בטעות, והיה כתוב לסוס שאין לו כליטוס, והל״ג אחד „רסן לבלום״ ומובא לנכון בערוך שם, רק במקום זוקרו צ״ל זורקו: (קכח) וישב אליו, כ״ה בכ״י רומי ובנדפס ובמדרש במ״ר, ובקרא כתיב ויבא אליו, והמאמר בראשונה כתיב כו׳ מובא גם ברש״י על התורה: (קכט) שניהם היו מנה בן פרס, וכן בגמרא תענית דף כ״א ע״ב מוטב יבא מנה בן פרס, ופי׳ התוספ׳ כלומר מוטב שיבא גדול בן הדיוט, דפרס לא הוה אלא חצי מנה: (קל) שהיו עושים עצמם גדולים מאבותיהם, וכן מובא ברש״י עה״ת, וכוון להמאמר הזה: (קלא) לא איש אל וגו׳, מובא בילקוט שם רמז תשס״ח בשם התנחומא. ומובא גם בנדפס ובמדרש במ״ר: (קלב) והייתי סבור, וכ״ה בכ״י רומי וכ״י רח״ס ובנדפס ובמדרש במ״ר, ונראה להגיה והיה סבור, ובילקוט השמיט המלה „והייתי״ כי בלעם לא היה עדיין בעולם בעת העגל, עיין סנהדרין (ק״ו ע״ב) בלעם במותו בן ל״ג שנה היה, והכוונה והיה סבור לקללן ר״ל הקב״ה, ועיין בחדושי הרד״ל: (קלג) ומעט עשו תשובה וביטל וינחם ה׳, בנדפס ונעתק גם במדרש במ״ר נמצא הוספה אחר זה „וכן במקומות הרבה שאמר על יכניה כי לא יצלח מזרעו וגו׳ (ירמיה כב ל), ואמר לבן בנו והפכתי כסא ממלכות והשמדתי חוזק ממלכות הגוים (שנאמר) [וגו׳] ביום ההוא נאם ה׳ צבאות אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי נאם ה׳ ושמתיך כחותם (חגי ב כג), ובטל מה שאמר לאביו חי אני נאם ה׳ כי אם יהיה (יכניהו) [כניהו] בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני כי משם אתקנך (ירמיה כב כד), וכן באנשי ענתות כתיב ושארית לא תהיה להם כי אביא רעה אל אנשי ענתות (שם יא כג), כיון שעשו תשובה חזי מה דכתיב אנשי ענתות מאה עשרים ושמונה (נחמיה ז כז)״. וההוספה הזו ליתא גם בכ״י רומי ורח״ס ובילקוט, ונמצאת גם בכ״י ה׳ של אקספארד ובכ״י הספרדי: (קלד) ולא בגיאות שלהם, וכ״ה בכ״י רומי וכ״י רח״ס, ובמדרש במ״ר אלא בגיאות שלהן, ובנדפס הגי׳ אלא בזכות שלהם: (קלה) מפני משה משמשן, ראה זה אחריו מה יהיה, כ״ה בילקוט וגם בדפוס קאנסטאנטינא, ובמדרש במ״ר וגם בדפוס וויניציא, רק במקום משמשן הגי׳ שם משמרן, המדפיס ממאנטובה הל״ג ג״כ מפני משה שמשמרן, והמלות ראה זה אחריו מה יהיה השמיט והל״ג „ראה יהושע שעומד אחריו ומשמשו״: (קלו) כתועפות ראם לו כך היא מדתו, מובא בילקוט ישעיה רמז שמ״ב בשם התנחומא: (קלז) כי לא נחש, מובא בילקוט רמז תשס״ט ובילקוט ישעיה רמז

ואלו מבדין אותן בתשובה ומבטלין קסמיהן, דכתיב מפר אותות בדים וקוסמים יהולל (ישעיה מד כה): כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל (במדבר כג כג). ראתה עינו (קלח) שישראל יושבין לפני הקב"ה כתלמיד לפני רבו, (קלט) ושומעים כל פרשה ופרשה למה נכתבה, וכן הוא אומר כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה וגו' (ישעיה כג יח), ואומר ולא יכנף עוד מוריך והיו עיניך רואות את מוריך (שם ל כ), ומלאכי השרת שואלין אותם מה הורה לכם הקב"ה, לפי שאינן יכולין להכנס למחיצתן, שנאמר כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל: הן עם כלביא יקום (במדבר שם כד). אין לך אומה בעולם כיוצא בהם, הרי הם ישנים מן התורה ומן המצות, (קם) עמדו משנתן עומדין כאריות, חוטפין קרית שמע, ממליכין להקב"ה, ונעשין כאריות, מפליגין לדרך ארץ, למשא ומתן, אם נתקל אחד מהן, או אם מחבלין באין לינע באחד מהם ממליך להקב"ה: לא ישכב עד יאכל טרף (שם). כשהוא אומר ה' אחד, נחבלים המחבלים מפניו, ומלחשין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, והוא נסמך בקרית שמע משומרי היום לשומרי הלילה, וכשבא לישן הוא מפקיד רוחו ביד הקב"ה, שנאמר בידך אפקיד רוחי (תהלים לא ו), וכשננער ממליך להקב"ה, שומרי הלילה מוסרין אותו לשומרי היום, שנאמר נפשי לה' משומרים לבקר (שם קל ו), לכך בלעם אומר אין אומה כזו: ודם חללים ישתה (במדבר שם). (קמא) נתנבא שאין משה שוכב עד שיתן נקמה בו ובחמשת מלכי מדין, לא ישכב עד יאכל טרף, זה בלעם. ודם חללים ישתה, אלו חמשת מלכי מדין, וכלי [הקודש (שם לא ו), זה] הציץ, שנאמר בו קדש לה', וחצוצרות התרועה בידו (שם), אמר משה להם לישראל, בלעם הרשע עשה לכם כשפים, ומפריח לחמשת מלכים, ופורח ומפריח, הראו לו את הציץ, ששמו של הקב"ה גלוף בו, והן נופלין לפניכם, תדע שכן כתיב ואת מלכי מדין הרגו על חלליהם וגו', ואת בלעם בן בעור (שם לא ח), מה ביקש אותו רשע עם מלכי מדין, לא כך כתיב וילך וישב (לו) למקומו (שם כד כה), אלא כששמע שנפלו בעצתו ארבעה ועשרים אלף, חזר ליטול שכרו, לכך כתיב בלעם בן בעור עם חמשת מלכי מדין:

[כד] **וישא** משלו ויאמר (שם כג ג). (קמב) ילמדנו רבינו מי שאכל ולא נטל ידיו, מה יהא חייב, כך (קמג) שנו רבותינו, נטילת ידים לפני המזון רשות, לאחר המזון חובה. (קמד) מעשה היה בשעת השמד בחנוני ישראל שהיה מבשל בשר טהור, ובשר חזיר, ומוכר שלא ירגישו בו שהוא יהודי, וכך היה מנהגו, כל מי שנכנס לחנות שלו ואינו נוטל ידיו, היה יודע שהוא עובד כוכבים, ונותן לפניו בשר חזיר, וכל מי שהיה נוטל ידיו ומברך, יודע שהוא יהודי, ומאכילו בשר טהור, פעם אחת נכנס יהודי לאכול שם, ולא נטל את ידיו, היה סבור שהוא עובד כוכבים, נתן לפניו בשר חזיר, אכל ולא בירך, בא לעשות עמו חשבון על הפת ועל הבשר, ובשר חזיר נמכר ביוקר, א"ל יש לי עליך כך וכך מן בשר שאכלת, שהחתיכה שוה עשרה מנה, א"ל אתמול נתת אותה לי בשמונה, והיום אתה רוצה עשרה, א"ל זו של חזיר היא שאכלת, כיון שא"ל כך עמדו לו שערותיו, ונבהל ונפחד, א"ל בצינעה יהודי אני ונתת לי בשר חזיר, א"ל תיפח רוחך כשראיתי שאכלת בלא נטילת ידים ובלא ברכה, הייתי סבור שאתה עובד כוכבים, מיכאן אמרו חכמים מים הראשונים האכילו בשר חזיר, מים אחרונים הרגו

הערות ותקונים

למז שכ"כ בשם התנחומא, ומובא בנדפס ובמדרש במ"ר: (קלח) שישראל יושבין לפני הקב"ה, ירושלמי שבת פ"ו, ודברים רבה פ"א, ועיין נדרים ל"ג: (קלט) ושומעים, בנדפס ובמדרש במ"ר ושואלים ממנו, ובכ"י רומי מגלה להן כל פרשה ופרשה למה נכתבה, ובילקוט ומבררים כל פרשה ופרשה, ועיין ברש"י עה"ת וכוון למאמר התנחומא שלפנינו: (קם) עמדו משנתם, לזה כוון רש"י בפי' עה"ת, ע"ש: (קמא) נתנבא שאין משה, מובא ברש"י עה"ת: (קמב) ילמדנו רבינו, זה לא העתיק בעל הילקוט. ומובא בנדפס אות ט"ו גם במדרש במ"ר אות כ"א, ובמקום ילמדנו רבינו הליג „הלכה": (קמג) שנו רבותינו, אין זה לשון המשנה, ובוודאי היא ברייתא, ונמצא בגמרא בבלי (חולין ק"ה ע"א) אמר ר' אידי בר אבין אמר ר' יצחק בר אשיין מים ראשונים מצוה ואחרונים חובה: (קמד) מעשה היה בשעת השמד, בנדפס דפוס מאנטובה השמיט המלות „בשעת השמד", ובמדרש במ"ר הגיהו המדפיסים „בשעת הגזירה". ובגמרא חולין דף ק"ו סוף ע"א כי אתי רב דימי אמר מים הראשונים האכילו בשר חזיר מים אחרונים הוציאו את האשה מבעלה, ורמזו בזה אל המעשה המובא בתנחומא, וגם רש"י שם הביא ספור המעשה כמו שהוא בתנחומא, וגם במה שאמרו מים אחרונים הוציאו את האשה

את הנפש: מעשה באדם אחד שאכל קיטנית ולא נטל ידיו, ירד לשוק וידיו מטונפות מן הקיטנית, ראה אותו חבירו, הלך ואמר לאשתו, אמר ליך בעליך סימן שאכל עכשיו קיטנית, שגרי לו אותו טבעת, לאחר שעה בא בעלה, אמר לה היכן הטבעת, אמרה לו פלוני בא בסימנין שלך ונתתיה לו, נתמלא חימה עמד והרגה, לפיכך מי שאינו נוטל את ידיו אחר המזון כאילו הורג את הנפש, לפיכך הזהיר הקב"ה את ישראל שלא לפשוע אפילו במצות קלות, שנאמר כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם (דברים לב מז), אפילו דבר מצוה שאתה רואה אותה שהיא ריקה וקלה, בה חיים, ואריכות ימים, (קמה) אמר הקב"ה לישראל אם שמרתם את מצותי, אני אפיל שונאיכם לפניכם, שנאמר לו עמי שומע לי ישראל בדרכי יהלכו כמעט אויביהם אכניע וגו' (תהלים פא יד טו). כשראה בלעם היאך ישראל משמרים את המצות הקלות, אמר מי יוכל לקלל את אלו שהם משמרים מצות, ושמו גלוף עליהם, שנאמר ה' אלהיו עמו (במדבר כג כא), (קמו) המקלל מקלל לעצמו, (קמז) ששמו משותף עמהם, התחיל הופך למשלים: וישא משלו. (קמח) זש"ה מברך רעהו בקול (רם) [גדול] בבקר השכים קללה תחשב לו (משלי כז יד), כשבא בלעם לקלל את ישראל, פקם הקב"ה את לשונו והתחיל לברך, שנאמר ולא אבה ה' אלהיך לשמוע אל בלעם ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה (דברים כג ו), נתן הקב"ה כח בקולו, והיה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו, כדי שישמעו האומות שהוא מברכן, ועליו נאמר מברך רעהו בקול (רם) [גדול] וגו', שאמר לכה איעצך, והרג ארבעה ועשרים אלף, יש קללה כזו:

[כה] וישב ישראל בשטים (במדבר כה א). (קמט) ילמדנו רבינו בזכות כמה דברים נגאלו ישראל ממצרים, כך (קנ) שנו רבותינו בזכות ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים, שלא שינו שמם, ולא שינו לשונם, ולא גילו מסתורין שלהם, ולא נפרצו בעריות. שלא שינו שמם, שראובן ושמעון ירדו וראובן ושמעון עלו. ולא שינו לשונם, שנאמר כי פי המדבר אליכם (בראשית מה יב), (קנא) שהיו מספרין בלשון הקודש. שלא גילו מסתורין שלהן שאמר להם משה ושאלה אשה משכנתה (שמות ג כב), והיה הדבר מופקד אצלם י"ב חודש, ולא גילו למצרים, ולא נפרצו בעריות, שנאמר גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום (שה"ש ד יב), (קנב) גן נעול אלו הזכרים, גל נעול מעין התום אלו הנקבות, תדע לך שהוא כן, שהרי אחת היתה ופרסמה הכתוב, ויצא בן אשה ישראלית [וגו', ושם אמו שלומית בת דברי למטה דן] (ויקרא כד י יא), וכל אותן מ' שנה שהיו במדבר לא סרחו בערוה עד שבאו לשטים, לכך נאמר וישב ישראל בשטים וגו'. שטים, שעשו שטות, שנאמר נואף אשה חסר לב (משלי ו לב):

[כו] וישב ישראל בשטים ויחל העם וגו' (במדבר כה א). (קנג) יש מעיינות שמגדלים

הערות ותקונים

האשה מבעלה רמוז על המאמר שהובא מתנחומא ועיין ברש"י שם שהביא זה מיומא פ"ג ע"ב ע"ש. ומאשר תראה מדברי התנחומא היה המעשה בשעת השמד, והיה מוכר בשר חזיר שלא ירגישו בו שהוא יהודי, ועי' בש"ך יו"ד סי' קע"ח סק"ד, ועיין במהרש"א שנכנס בדחוקים: (קמה) אמר הקב"ה לישראל אם שמרתם וכו' עד התחיל הופך למשלים היה חסר בנדפס שנשמט על ידי טעות המעתיק, כי נמצא בכ"י ה' של אקספארד ונמצא גם במדרש במ"ר הנעתק מן התנחומא אשר כעת בדפוס. המדפיס ממאנטובה הוסיף את הנחסר: (קמו) המקלל מקלל לעצמו, ר"ל להקב"ה, ובמדרש במ"ר המקללם כאילו מקלל פני שכינה: (קמז) ששמו משותף עמהן, שנקרא ישראל, עיין במדרש במ"ר פ"ה: (קמח) זש"ה מברך רעהו בקול רם, מובא בילקוט משלי רמז תתקס"א בשם התנחומא: (קמט) ילמדנו רבינו, מובא גם בנדפס אות ט"ז ובמדרש במ"ר אות כ"ג, ובמדרש שם הגיה „הלכה" במקום ילמדנו רבינו: (קנ) שנו רבותינו בזכות ד' דברים, עיין בפסיקתא דרב כהנא פסקא דויהי בשלח ובהערה ס"ו ושם העירותי וכ"ה בוי"ר פל"ב, ובמדרש חזית פסוק גן נעול, וכן מובא בילקוט בשלח רמז רכ"ו ובילקוט אמור רמז תרכ"ז ובילקוט פינחס רמז תשע"ג ובשמ"ר פ"א ושם קצר המעתיק וכתב אמר ר' הונא בשם בר קפרא בשביל ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים שלא שנו שמותם כמו שכתוב בשיר השירים רבה ובוי"ר פל"ב ע"כ. הסיום הזה הוא דברי המעתיק שלא רצה לכפול הדברים אשר הם כבר כתובים שם. גם נמצא המאמר הזה במדרש במ"ר פ"כ סוף פ' בלק, ובתנחומא כ"י שלפנינו ובנדפס ובמכילתא בא פ"ה, וכן במדרש שו"ט מזמור קי"ד, וע"ע בפדר"א פמ"ח ובתדא"ר פ"י פכ"ג פכ"ד, ובמדרש במ"ר פי"ג: (קנא) שהיו מספרין בלשון הקודש, עיין בפסיקתא שם הערה ס"ח: (קנב) גן נעול אלו הזכרים, כ"ה הגירסא גם במכילתא ועיין בפסיקתא שם הערה ס"ד: (קנג) יש מעיינות, מובא בילקוט בלק רמז תשע"א

ד"ס

גבורים, ויש שמגדלים חלשים, ויש נאים, ויש מכוערים, [ויש צנועים], ויש שטופים בזמה, ומעיין שטים של זנות היה, והוא היה משקה סדום. אתה מוצא שאמר איה האנשים וגו' (בראשית יט ה), (קנד) ולפי שנתקלקל אותו מעיין, (קנה) עתיד הקב"ה ליבשו, שנאמר ומעין מבית ה' יצא והשקה [את] נחל השטים (יואל ד יח), מימות אברהם לא נפרצו בעריות, עד שבאו לשטים ושתו מימיו, וכיון ששתו מימיו, נפרצו בזנות, שנאמר ויחל העם לזנות וגו': (קנו) ויחל העם. כל מקום שנאמר העם לשון גנאי הוא, וכל מקום שנאמר ישראל לשון שבח הוא, ויהי העם כמתאוננים רע (בעיני) [באזני] ה' (במדבר יא א), וידבר העם באלהים ובמשה (שם כא ה), עד אנה ינאצוני העם הזה וגו' (שם יד יא), (קנז) (וירא) [וישמע] משה את העם בוכה למשפחותיו (שם יא י), ויבכו העם בלילה ההוא (שם יד א), ויקהל העם על אהרן (שמות לב א): ויחל העם וגו'. (קנח) זרוק מטה לאויר לעיקרו נופל, מי שפתח בזנות תחלה השלים לבסוף. (את) אמותיהם התחילו בזנות, ותבא הבכירה ותשכב את אביה וגו', ותאמר הבכירה אל הצעירה וגו' (בראשית יט לג לד), לימדה אותה בזנות, (קנט) ולפיכך חס הקב"ה על הצעירה ולא פירסמה, אלא ותשכב עמו (שם שם לה), ובגדולה כתיב ותשכב את אביה (שם שם לג), אותה שפתחה בזנות תחלה, השלימו בנותיה תחלה לזנות, ויחל העם לזנות אל בנות מואב:

[כז] **ותקראן** לעם לזבחי אלהיהן (במדבר כה ב). שהלכו בעצת בלעם, שנאמר הן הנה היו לבני ישראל וגו' (שם לא טז), (קס) עשו להם קלעים, והושיבו בהן זונות, ובידיהן כל כלי חמדה, והיתה זקינה (קסא) מסרסרת לילדה, שהיתה זקינה בפנים מן החנות, בשעה שישראל עוברין לטייל בשוק, זקינה אומרת לו בודאי מבקש אתה כלי פשתן שבאו מבית שאן, והיתה מראה לו, זקינה אומרת לו ביותר, וילדה בפחות, מיכאן ואילך ילדה אומרת לו אתה כבן בית שב, (קסב) וצרצור יין עמוני מונח אצלה, שעדיין לא נאסר יין של עובדי כוכבים, וילדה יוצאת מבוסמת ומקושטת ומפתה אותו, ואומרת לו למה אנו אוהבים אתכם, ואתם שונאים אותנו, טול לך כלי זה חנם, כולנו בני איש אחד, בני תרח אבי אברהם, ואין אתם רוצים לאכול מזבחותינו ומבישולינו, הרי לך עגלים ותרנגולים ושחטנו כמצותכם ואכלו, מיד משקתו היין, ובער בו השטן, והיה נשטה אחריה: ויש אומרים בלעם צוה אותם שלא להשקותם יין, שלא ידונו כשתויי יין אלא כמזידין, כיון שהיה תובעה, היתה אומרת איני שומעת לך, עד שתשחוט

הערות ותקונים

ד"ה וישב ישראל, ובילקוט סוף יואל רמז תקל"ח: (קנד) ולפי שנתקלקל אותו מעין, כ"ה גם בכ"י רומי, אבל בכ"י רח"ס הגי' לפיכך נתקלקל אותו מעין, וכן בילקוט בלק וילקוט יואל הגי' לפיכך נתקלקלו באותו מעין: (קנה) עתיד הקב"ה ליבשו, עיין מ"כ: (קנו) ויחל העם כל מקום שנאמר העם לשון גנאי הוא, מכאן עד ותקראנה לעם לזבחי אלהיהן נשמט ע"י שגגת המדפיסים בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא. והמדפיס ממאנטובה הוסיף זה אל הנדפס, גם הוסיף עוד מאמר אחד לפני זה אשר חסר לפנינו ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובילקוט, המתחיל „בא וראה מה כתיב ביציאתן ממצרים דבר אל בני ישראל וישובו ויחנו לפני פי החירות (שמות יד) מה פי החירות מקום קבוע לזנות היה, ולפי שהצניעו עצמן ביציאתן ממצרים נקרא פי החירות, ואלו על שהפקירו עצמן לנשים כתיב בהם ויחל העם לזנות". ואין ספק שזה היה בתחלה גם בקובץ התנחומא שהיה לפני בעל מסדר מדרש במ"ר, רק המעתיק השמיט כל זה בכוונה, כי אין ביאור למאמר הזה כמו שהעיר גם מהרז"ו, ובעל מדרש במ"ר הביא כל המאמר שהוסיף המאנטובי גם המאמר הזה החסר לפנינו בכ"י שלנו, וכמו כן הובא בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי: (קנז) וירא משה את העם בוכה למשפחותיו, תקנתי שצ"ל וישמע משה, ובמדרש במ"ר מובא הכתוב וירא משה את העם כי פרוע הוא (שמות לב כה), וגם בכ"י היה כתוב התחלת הכתוב וירא משה את העם כמו שמובא בכ"י רומי, והמעתיק סיים בוכה למשפחותיו בטעות, ובמדרש במ"ר אחר שהביא הפסוק האחרון, סיים „וכן כולם" ר"ל כיוצא בזה: (קנח) זרוק מטה, ב"ר סוף פנ"ג וסוף פפ"ו, ופי' כשאתה תזרוק מטה לאויר כשיחזור ויפול לארץ נופל בצד העב שאצל השורש, כמו בעת שהיה במחובר: (קנט) ולפיכך חס הקב"ה, בנדפס בטעות לפיכך חשב הכתוב, אולם בכ"י ה' של אקספארד כתוב לפיכך חס הקב"ה על הצעירה, וגם במדרש במ"ר ולפיכך חסך הכתוב על הצעירה צ"ל חס הקב"ה: (קס) עשו להם קלעים, וכ"ה בסנהדרין דף ק"ו ע"א, ובספרי פיסקא ל"א איתא מקולים, וירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב קנקילון, ופדר"א פמ"ז איתא חנויות, ופי' קלעים אהלים, ופי' קנקלין חדרים בלשון רומי: (קסא) מסרסרת לילדה, וכן בנדפס, ובמדרש במ"ר הגי' והיתה זקינה יושבת מבחוץ ומשמרת לילדה שהיתה לפנים מן החומות: (קסב) וצרצור יין עמוני, מובא בערוך ערך

צרצור

לפעור, (קסג) והוא נשטה אחריה, ושוחט תרנגול לפעור ואוכל עמה, ונצמדים זה לזו, לכך כתיב ותקראן לעם [וגו']. ויצמד ישראל לבעל פעור. כצמידים הללו, ר' לוי אמר זו היתה קשה מן העגל, [דאילו בעגל כתיב ויתפרקו כל העם (שמות לב ג), וכאן ויצמד ישראל, כצמידים, בעגל נפל כשלשת אלפים, וכאן ארבעה ועשרים אלף]:

[כח] (קסד) **קח** את כל ראשי העם והוקע אותם (במדבר כה ד). אמר ר' יודן ראשי העם תלה על שלא מיחו בבני אדם (קסה) המסויימין בהם כשמש, ר' נחמיה אמר לא תלה, אלא אמר הקב"ה למשה (קסו) הושיב להם ראשי סנהדראות ויהיו דנין כל מי שהלך לפעור, אמר ליה ומי מודיעו, א"ל הקב"ה אני מפרסמו, כל מי שטעה, הענן (קסז) נקלף מעליו, והשמש זורחת עליו בתיך הקהל, וידעו הכל מי שטעה ויתלו אותו, (קסח) תדע לך שהוא כן, ויאמר משה אל שופטי ישראל הרגו איש אנשיו וגו' (שם שם ה):

[כט] (קסט) **והנה** איש מבני ישראל בא ויקרב אל אחיו את המדינית (שם שם ו). מה ראה לעשות כן, ללמדך שלא חלק כבוד לא לשמים ולא לבריות, ועליו נאמר זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון (משלי כא כד), (קע) אמרה לו איני נשמעת אלא למשה, או לאלעזר, שהיא בת מלך, אמר לה אף אני גדול כמותן שלעיניהם אני מביאך, תפשה בבלוריתה והביאה אצל משה, אמר לו בן עמרם זו מותרת או אסורה, ואם תאמר שהיא אסורה, זו היא מדינית אותה שתחתיך מדינית, ומי התירה לך, נתעלמה ממנו הלכה, געו כולם בבכיה, היינו דכתיב והמה בוכים פתח אהל מועד (במדבר כה ו), למה בוכים, שנתרפו ידיהן באותה שעה, משל למה הדבר דומה, לבת מלך שנתקשטה ליכנס בחופה, לישב באפריון, ונמצאת מקלקלת עם אחר, נתרפו ידי אוהביה וקרוביה, כך ישראל בסוף ארבעים שנה חנו על הירדן (קעא) לעבור אל ארץ ישראל, ושם נפרצו בזנות, ורפו ידי משה וידי צדיקים עמו, (קעב) ולמה נתעלמה הלכה ממנו, אלא כדי שיבא פינחס ויטול את הראוי לו, ולפי שנתעצל לא ידע איש את קבורתו, ללמדך שצריך אדם להיות עז כנמר וקל כנשר, לעשות רצון קונו שבשמים, ומיכאן אתה למד שמדקדק הקב"ה עם הצדיקים כחוט השערה:

[ל] **וירא** פינחס (במדבר שם ז). וכולן לא ראו (והלא לעיני כל ישראל ולעיני משה), [והלא כתיב לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל (שם שם ו), אלא ראה מעשה ונזכר הלכה, שהבועל ארמית קנאין פוגעין בו: ויקם מתוך העדה (שם שם ז). (קעג) מהיכן עמד, אלא שהיו נושאין ונותנין בדבר, אם הוא חייב מיתה, אם לאו, והוא עמד מתוך

הערות ותקונים

נרלור א' בשם הילמדנו, ופי' נקבוק, ומובא גם במקומות הנ"ל: (קסג) והוא נשטה אחריה ושוחט תרנגול לפעור ואוכל עמה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס ובנדפס, ובמדרש במ"ר נוסף זו שאמרו חכמים הפוער עצמו לבעל פעור זו היא עבודתו שנאמר וישתחוו לאלהיהן ויצמד ישראל לבעל פעור, בתחלה היו נכנסין בצינעא ולבסוף נכנסין למידין זוגות כענין של צמד בקר. ד"א כאדם צמיד במלאכתו, ויצמד כצמידים על ידיה. המאמר הראשון זו שאמרו חכמים הוסיף מעתיק אחד מן הספרי שם, וליתא בנדפס, והמאמר השני הוסיף מגמרא סנהדרין ס"ד ע"א, ע"ש: (קסד) קח את כל ראשי העם, מובא בילקוט שם בשם התנחומא: (קסה) המסויימין בהם כשמש, וכן היתה הגי' בנדפס דפוס ראשון של קאנסטאנטינא וגם בדפוס ווינציא וכן בכ"י ה' של אקספארד, וכן הוא גם בילקוט, אולם המדפיס ממאנטובה השמיט המלה והג"ה המיוחדין, ובמדרש במ"ר השמיט המדפיס המלות „המסויימין בהם כשמש": (קסו) הושיב להם ראשי סנהדראות, עיין סנהדרין דף ל"ה ע"א, ועיין בפי' מהרז"ו: (קסז) נקלף מעליו, בנדפס דפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא וגם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י רומי וכ"י רה"ס נקפל, ותיקן המדפיס ממאנטובה נקלף מעליו, ובמדרש במ"ר השמיט המלה והג"ה סר מעליו, וגם בילקוט הגי' נקלף: (קסח) תדע לך שהוא כן, ר"ל שהושיב סנהדריות להרוג הנצמדים: (קסט) והנה איש מבני ישראל, מובא בילקוט בלק שם, ומובא בנדפס אות כ' ובמדרש במ"ר אות כ"ד: (קע) אמרה לו איני שומעת אלא למשה, עיין סנהדרין דף פ"ב, וירושלמי סנהדרין פ"י דף כ"ח, שמ"ר פל"ג, ספרי פיסקא קל"א: (קעא) לעבור אל ארץ ישראל, בנדפס ובמדרש במ"ר חיים שנאמר ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השטים בערבות מואב (במדבר לג): (קעב) ולמה נתעלמה הלכה ממנו, בנדפס ולמה רפו ידיו והרי עמד כנגד ששים רבוא בעגל שנאמר ויקח את העגל אשר עשו (שמות לב) ללמדך שצריך אדם להיות עז כנמר, אבות סוף פ"ה מ"כ, אבדר"נ פמ"א, פסחים קי"ב: (קעג) מהיכן עמד, ספרי פיסקא קל"א, סנהדרין פ"ב ע"א, פדר"א פמ"ז, שמ"ר פל"ג:

העדה ונתנדב: ויקח רומח בידו (במדבר כה ז). נטל שיני של ברזל בידו, והניחו בחיקו, והתחיל מסמיך על העץ כמקל, שנתיירא מפני שבטו שהקיפו אותו, כיון שהגיע אצלם, אמרו לו למה באתה, אמר להם אף אני באתי לעשות צרכי, הניחוהו ונכנס, שאלמלא כן לא הניחוהו: ויבא אחר איש ישראל אל הקובה וידקור את שניהם (שם שם ח). דקר את שניהם זה על גב זה לתוך טומאת שניהם, שלא יהו ישראל אומרים לא היתה שם טומאה, (קעד) בא וראה כמה נסים נעשו שם, נתן כח בזרועו לסובלן, וכח במקל לעמוד בהן, ונתלה הפתח שיצאו שניהם תלויין, כשיצאו עמדו בני שבטו לפגוע בו, ועמד המלאך ונגף לפניו, כשראה פינחס שעמד לכלותן חבטן בקרקע, ועמד והתפלל וסילקן, הה"ד ויעמד פינחס ויפלל (תהלים קו ל), שהוא עשה את הדין, אין ויפלל אלא דין, שנאמר ונתן בפלילים (שמות כא כב): (קעה) ויהיו המתים במגפה וגו' (במדבר שם ט). להודיעך בכל שעה שנופלין נמנין, אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי סרחון נופלין, אבל לעתיד לבא והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר וגו' (הושע ב א):

סלת פרשת בלק

פרשת פנחס

[א] וידבר ה' אל משה לאמר פינחס בן אלעזר וגו' (במדבר כה י יא). (א) ילמדנו רבינו,

---

הערות ותקונים

(קעד) בא וראה כמה נסים נעשו שם, וכן הוא בילקוט שם בשם התנחומא, ובנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, אבל המדפיס ממאנטובה השמיט זה והגיה וקנא לשמו של הקב"ה ונעשה לו שנים עשר נסים, וסופר ומונה כל הי"ב נסים, וזה לקח המדפיס מן המדרש במ"ר, ובמדרש נוסף זה ע"פ הספרי בלק פיסקא קל"א, ומובא גם בילקוט סוף בלק, ועיין בגמרא בבלי סנהדרין דף פ"ב ע"ב ובירושלמי סנהדרין פ"י דף כ"ח ע"ד. ויש שינויים גם בסדר הנסים, רק המדפיס העתיק כמו שהוא במדרש במ"ר. ונראה כי לפני בעל מסדר המדרש היה כן בקובץ אשר לפניו, כי נמצא ג"כ בתנחומא כ"י ה' של אקספארד גם בכ"י ספרדי, רק בקובץ אשר ממנו נדפס התנחומא בקאנסטאנטינא היה כמו בכ"י שלפנינו, ובא המדפיס ממאנטובה ותיקן ע"פ מדרש במ"ר. ובנדפס בנס השלישי מפני שהיו אומרים צ"ל מפני הנקרנין כדי שלא יהא אומרים, כמו שהוא במדרש שם, וכן הוא בספרי, ובספרי הגי' התקרנין, ובירושלמי הנוקרנין, עיין ערוך ערך נקר, ויש גורסים הנקדנים, ע"ש בערוך. ויש להעיר כי לפנינו בכ"י סופר ומונה רק ד' נסים, היינו נתן כח בזרועו לסובלו, הוא המובא במדרש במ"ר בנס החמישי. וכן וכח במקל לעמוד בו, הוא המובא במדרש במ"ר בנס הששי, שהיה כח בעץ לסבול את שניהם, וכן ונתלה הפתח שיצאו שניהם תלוין הוא נס האחד עשר, הגביה המלאך את משקוף הבית כדי שיצאו שניהם תלוים לעיני הכל, וכן כשיצאו עמדו בני שבטו לפגוע בו כו' הוא נס הי"ב: (קעה) ויהיו המתים במגפה, להודיעך בכל שעה שנופלין נמנין, אחר זה נמצא הוספה בנדפס, משל לזאב כו', זש"ה חמת מלך עד אמר הקב"ה, והוא הוספת המדפיס ממאנטובה שהוסיף מן מדרש במ"ר סוף בלק. ובנדפס יש למחוק המלות „ואחר כן שאו את ראש". וגם במקום בא אחד ופטרו לאותו שקילל את המלך צ"ל וסטרו, פי' הכהו על הלחי, ובמדרש במ"ר שם ונתן מסטר אחד לאותו שקילל את המלך, והמאמר הזה אשר נוסף במדרש במ"ר נמצא גם בכ"י ה' של אקספארד, וגם שם היה נמלא המלך עליהם חמה וצוה להורגם, עד שבא יושב אחד מביניהם ונתן מסטר אחד לאותו שקלל את המלך מיד שככה חמת המלך. והוספה היא נמצאת גם בכ"י ספרדי, רק באיזה השמטות, מזה נראה כי היה כן גם לפני בעל מסדר המדרש במ"ר בקובץ שהיה לפניו מן התנחומא ומשם העתיק:

(א) **ילמדנו** רבינו, כן מתחיל בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובכ"י ספרדי, ובכ"י השני ובכ"י ה' של אקספארד, ובכ"י מינכען (כי הפרשה הזאת נמצאת שם בקובץ 224), גם בנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, רק המדפיס ממאנטובה שינה הסדר, והציג בראש המאמר מאות ג' מה ראה הקב"ה. והמאמר שלפנינו בהתחלת המאמר הציג על הכתוב וידבר משה יפקוד ה' אלהי הרוחות (באות י') יען כי שם מקומו, וכמו שסיים בסוף הדרשה מנין ממה שקראו בענין יפקוד ה' אלהי הרוחות, והשאלה הרואה בני אדם משונים כיצד מברך הביא לנכון על הכתוב הזה יען שסיים תדע לך שהוא כן משה מבקש מן הקב"ה בשעת מיתה אמר לפניו רבש"ע גלוי לפניך דעתו של כל אחד ואחד כו'. ולזה המאמר בתנחומא כוון רש"י בפסוק אלהי הרוחות וז"ל למה נאמר אמר לפניו רבש"ע גלוי לפניך דעתו של כל אחד ואחד ואינן דומין זה לזה, מנה עליהם מנהיג שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו. ובמדרש במ"ר ריש פינחס מתחיל ההתחלה בענין שלום כמו שהציג המדפיס ממאנטובה, ואות ב' מתחיל בשאלה בהלכה „הלכה אם ראה הרבה אוכלוסין של בני אדם וכו'

כמו

הרואה בני אדם משונים כיצד מברך, (ב) [כך] שנו רבותינו הרואה הכושי, ואת (ג) הגיחור, ואת (ד) הלווקן, ואת (ה) הקיפח, (ו) ואת הבוהקנים, (ז) ואת הננס, (ח) ואת הדרקינוס, אומר ברוך משנה את הבריות, הרואה [את הקטוע], את הסומא, ואת מוכה שחין, אומר ברוך משנה את הבריות דיין האמת, (ט) אימתי בזמן שהיו שלימין ונשתנו, אבל אם היו כן ממעי אמן, אומר ברוך משנה הבריות, (י) הרואה בריות טובות, ואילנות טובות, אומר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שככה ברא לו בעולמו, (יא) אבל אם ראה אוכלוסין של בני אדם, אומר ברוך חכם הרזים, כשם שאין פרצופותיהן שוין זה לזה, כך אין דעתן שוה, אלא כל אחד ואחד יש לו דעה בפני עצמו, וכן הוא אומר לעשות לרוח משקל (איוב כח כה), משקל של כל אחד ואחד, (יב) תדע לך שהוא כן, שכן משה מבקש מן הקב"ה בשעת מיתה, ואומר לפניו רבונו של עולם גלוי לפניך דעתו של כל אחד ואחד מהם, ואין דעתו של זה דומה לדעתו של זה, ובשעה שאני מסתלק מהם בבקשה ממך אם ביקשת למנות עליהם מנהיג, מנה עליהם אדם שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו, מנין ממה שקראו בענין יפקוד [ה'] אלהי הרוחות לכל בשר וגו' (במדבר כז טז):

[ב] [**יפקוד** ה' אלהי הרוחות] (שם). (יג) זש"ה האותיות שאלוני על בני ועל פועל ידי תצוני (ישעיה מה יא), (יד) משל למה הדבר דומה, למלך שנשא אשה, והיה לו (טו) שושבין, כל זמן שהמלך כועס על אשתו, השושבין מפייס ומתרצה המלך, בא השושבין למות, התחיל מבקש מן המלך, א"ל בבקשה ממך תן דעתך על אשתך, א"ל המלך עד שאתה מצוני על אשתי, צוה לאשתי עלי, שתהא זהירה בכבודי, כביכול כך אמר הקב"ה למשה, עד שאתה מצויני יפקוד אלהי הרוחות לכל בשר, צוה אותם עלי, שיהו זריזין בכבודי, מה כתיב למטה, וידבר ה' אל משה לאמר, צו את בני ישראל [ואמרת אליהם] את קרבני לחמי לאשי וגו' (במדבר כח א ב):

הערות ותקונים

כמו בכ"י שלפנינו, רק השמיט איזה דברים, ועיין הערה י"א לקמן: (ב) כך שנו רבותינו, תוספתא ברכות פ"ו, ירושלמי ברכות פ"ט ה"ב (דף י"ג ע"ב), ובבלי ברכות נ"ח ע"ב: (ג) הגיחור, פי' אדום הרבה, עיין בערוך השלם: (ד) לווקן, פי' לבן: (ה) הקיפח, עיין ברש"י בגמרא שם, ובירושלמי הגי' הכיפח: (ו) ואת הבוהקנים, זה ליתא בירושלמי, ועיין בגמרא בבלי שם, כי ר' יהושע בן לוי אמר הרואה את הבהקנים אומר ברוך משנה הבריות. אבל בברייתא שם הביאו כי הרואה הבהקנים אומר ברוך דיין האמת: (ז) ואת הננס, פי' ביוני וברומי νανος nanus איש קצר קומה: (ח) ואת הדרקוטס, וכן בכ"י רומי הדריקינוס, ובכ"י רח"ס וכ"י מינכען הדרקונים, ובירושלמי הסרה המלה, ובגמרא בבלי הדרניקוס, וכן בנדפס דרניקוס, והערוך בערך ברדניקוס הביא הגי' והברדניקוס, אבל עיקר הגי' הדרניקוס כמו שהוא בבבלי ובתוספתא, ולפנינו בתנחומא נתהפכו האותיות, והמלה פרסית, ופירושה ארוך ביותר, עיין ערוך השלם: (ט) אימתי בזמן שהיו שלמין ונשתנו, כן הוא לשון הירושלמי, ובבבלי שם איתא לא קשיא הא במעי אמו הא בתר דאיתיליד: (י) הרואה בריות טובות ואילנות טובות, ירושלמי שם הרואה אילנות נאים ובני אדם נאים אומר ברוך שכן ברא בריות נאות בעולמו, ובגמרא בבלי שם, ראה בריות טובות ואילנות טובות אומר ברוך שככה לו בעולמו, ובתנחומא כ"י שלפנינו הביא הברכה בשם ומלכות, וכן בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מינכען וכ"י ה' של אקספארד וכ"י ספרדי, ונדפס הוא כמו בבבלי ברוך שככה לו בעולמו בלי שם ומלכות. ובמדרש במ"ר התחיל מן אם ראה אוכלוסין של בני אדם וכו' והביא גם שם הברכה בא"י אמ"ה חכם הרזים. והעיר שם הרד"ל מפורש כאן שברכה זו בשם ומלכות, ושלא כדעת הראב"ד שכל ברכות שבפרק הרואה הן בלא שם ומלכות, והרמב"ן בתורת האדם שער ההודאה הביא ממאמר זה מתנחומא ראיה ג"כ, ע"ש: (יא) אבל אם ראה אוכלוסין של בני אדם אומר ברוך חכם הרזים, כ"ה בתוספתא שם פ"ו ובירושלמי שם (דף י"ג ג), ועיין בבבלי שם דף נ"ח ע"א. ומכאן מתחיל במדרש במ"ר אות ב': (יב) תדע לך שהוא כן שכן משה מבקש מן הקב"ה, לזה המאמר כוון רש"י בפי' עה"ת (פינחס כ"ז ט"ז) ע"ש. ועיין מאמר הדומה קצת לזה בילקוט רמז תשע"ו בשם הילמדנו: (יג) זש"ה האותיות, מובא בילקוט ישעיה רמז שכ"ד בשם התנחומא, ומובא בנדפס אות י"א ובמדרש במ"ר אות ב', ובתנחומא בכ"י ה' של אקספארד וכ"י ספרדי וכ"י מינכען הוא כמו לפנינו בהתחלת הדרשה אחר השאלה בהלכה: (יד) משל למה הדבר דומה, נשנה בספרי פנחס פיסקא קי"ד: (טו) שושבין, מורגל בדברי רז"ל, עיין ערוך, רע דוד מתרגם שושביני דדוד ועיין רשב"ם ב"ב דף קמ"ד, והרמב"ם פ"ז מהל' שלוחין כתב וז"ל המעות שמשלחין נקרא שושבינות, ואותם ששלחו

[ג] (טז) **נחזור** על תחלת הסדר. (יז) מה ראה הקב"ה לייחס פינחס אחר מעשה זה, שבשעה שנדקר זמרי בן סלוא עם כזבי בת צור, עמדו השבטים עליו, ואמרו (יח) ראיתם בן פוטי זה, שפיטם אבי אמו עגלים לעבודת כוכבים, הרג נשיא שבט מישראל, לכך בא הכתוב ויחסו פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן: (יט) לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום (במדבר כה יב). וכן הוא אומר בריתי היתה אתו החיים והשלום (מלאכי ב ה): והיתה לו ולזרעו אחריו [וגו'] ויכפר על בני ישראל (במדבר שם יג). וכי קרבן הקריב שנאמר בו כפרה, אלא ללמדך שכל השופך דמם של רשעים כאילו הקריב קרבן: (כ) ושם איש ישראל המוכה (שם שם יד). כשם שהקב"ה מתעסק בשבחן של צדיקים לפרסמן בעולם, כך מתעסק בגנותן של רשעים כדי לפרסמן בעולם, פינחס לשבח, עליו נאמר זכר צדיק לברכה (משלי י ז), וזמרי לגנאי, ושם רשעים ירקב (שם): זמרי בן סלוא (במדבר שם). שכל מי שפוגם את עצמו פוגם את משפחתו עמו, הכתוב תמיה עליו (כא) פורץ בן גודר אביו, קינא על הזנות תחלה, שנאמר ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי (בראשית לד כה), וזה פרץ גדר שגדר אביו: ושם האשה המוכה המדינית וגו' (במדבר שם טו). להודיעך עד כמה נתנו המדינים עצמן, שבת מלכים הפקירו בקלון, ואת מלכי מדין הרגו [וגו' ואת צור] (שם לא ח), צור גדול שבכולן היה, ולפי שהפקיר את בתו ופירסמה, גרעו הכתוב (כב) ומנאו שלישי, (כג) [אבל הוא מלך גדול שבכולם, שנאמר ראש אומות בית אב במדין הוא] (שם כה טו):

[ד] **וידבר** ה' אל משה לאמר, (כד) צרור את המדינים (שם שם טז יז). למה כי צוררים הם לכם (שם שם יח), מיכאן אמרו חכמים (כה) בא להורגך השכם להרגו, (כו) [ר' שמעון אומר] שכל המחטיא את האדם יותר מן ההורגו, שההורגו הורגו בעולם הזה, ויש לו חלק לעולם הבא, והמחטיאו הורגו בעולם הזה ולעולם הבא. שתי אומות קדמו ישראל בחרב, מצרים ואדומים, שנאמר ארדוף אשיג אחלק שלל (שמות טו ט), ויאמר אליו אדום לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך (במדבר כ יח), ושתים בעבירה מואב ועמונים,

הערות ותקונים

שלחו שושבינים: (טז) נחזור על תחלת הסדר, בכ"י רח"ם מתחיל „ענין תחלת הסדר" (ובכ"י מינכען לא העתיק המעתיק רק התחלת המשל במאמר שלפניו וסיים „כו' כדאיתא בתנחומא"), ובנדפס דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא אשר שם מסודר כמו בכ"י שלפנינו, כתוב שם „כך ענין תחלת הסדר", וזה מן המסדר בעצמו, יען כי הביא בתחלת הדרשה על יפקוד ה' אלהי הרוחות, יען כי רצה להתחיל בשאלה בהלכה, ואחר הסיום כתב בעצמו נחזור על תחלת הסדר, ר"ל נתחיל מהתחלת הפרשה: (יז) מה ראה הקב"ה, המדפיס ממאנטובה התחיל מכאן פרשת פינחס, ובמדרש במ"ר הוא באות ג', ובמדרש במ"ר שם נמצא הוספה אשר הוסיף אחד המעתיקים מגמרא סנהדרין דף פ"ב ע"ב, אחרי המלות שבשעה שנדקר זמרי בן סלוא, נוסף: אמרו חכמים ו' שמות [צ"ל ה' שמות] יש לו לזמרי ... עד מולא בשעה שנדקר זמרי, וראיתי כי כן כתוב גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י ספרדי, והמדפיס ממאנטובה הגיה זה באות ב' והגיה שלשה שמות במקום חמשה. והמלות „את מולא בשעה שנדקר זמרי" הם מיותרות: (יח) ראיתם בן פוטי זה, בפסקתא פסיקא דברי ירמיהו (דף קט"ו ע"ב) את מוצא בשעה שבא פינחס לייחס את ישראל אמרו לו את בא ליחסנו אלעזר אביו למי היה נשוי לא לבתו של פוטיאל, שנאמר ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה וגו', ולמה נקרא שמו פוטיאל שהיה מפטם לע"ז, ועיין ב"ב ק"ט ע"ב, וסנהדרין פ"ב ע"ב, וברש"י שם ובב"ר פפ"ו אות ג', ושמ"ר סוף פ"ז: (יט) לכן אמור לו, מובא בילקוט פינחס רמז תשע"ב בשם התנחומא. ובמדרש במ"ר בטעות לכך אמור לו. והנה בכ"י שלפנינו לא נמצא דרשה כלל על הכתוב הזה, רק הביא וכן הוא אומר בריתי היתה אתו החיים והשלום. ובתנחומא דפוס ראשון של קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא גם במדרש במ"ר נוסף „שעדיין הוא קיים" וסובר שפנחס הוא אליהו, וזה הגיה המדפיס ממאנטובה באות א'. גם נמצא הוספה בתנחומא דפוס מאנטובה שם באות א', אחר שהביא לכן אמור לו הנני נותן לו את בריתי שלום, הוסיף גדול השלום וכו', וזה לקח מן מדרש במ"ר ריש פינחס. ובמדרש במ"ר שם נוסף עוד אמר ר' שמעון בן חלפתא אין כלי מחזיק ברכה אלא השלום, והוא מעוקצין סוף פ"ג: (כ) ושם איש ישראל המוכה, מובא בילקוט רמז תשע"ב בשם התנחומא, וברש"י עה"ת: (כא) פורץ בן גודר, כן הוא בכל הכ"י וגם בילקוט, אולם בנדפס ובמדרש במ"ר הביא פורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י): (כב) ומנאו שלישי, שם בכתוב (במדבר לא ח): (כג) אבל הוא מלך, הוספתי, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ם ובנדפס ובמדרש במ"ר ומובא גם ברש"י עה"ת: (כד) צרור את המדינים, מובא בילקוט רמז תשע"ג בשם התנחומא, ומובא בנדפס אות ג' ובמדרש במ"ר אות ד': (כה) אם בא להרגך, ברכות נ"ב וס"ב, סנהדרין ע"ב, ב"ב קי"ד: (כו) ר' שמעון אומר שכל המחטיא את האדם, כ"ה בכ"י רומי ורח"ם ובנדפס ובמדרש במ"ר, ושנה גם בספרי תצא פיסקא רנ"ב. והכוונה „ר' שמעון אומר" אל הספרי, כי סתם ספרי ר' שמעון:

צרור

על אלו שקדמו בחרב כתיב לא תתעב אדמי וגו' לא תתעב מצרי (דברים כג ח), ועל אלה שקדמו בעבירה לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' (שם שם ד):

[ה] (כז) צרור את המדינים. אע"פ שכתיב בתורה כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (דברים כ י), אבל אלו לא תדרוש שלומם (שם כג ז): (כח) ד"א צרור את המדינים. לפי שכתבתי כי תצור אל עיר [וגו'] לא תשחית את עצה (שם שם יט), לאלו לא תעשו כן, אלא חבלו אילנותיהן, וכן אתה מוצא כשהלך יורם מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה ומלך אדום להלחם במואב ויסובו דרך שבעת ימים, ולא היה מים למחנה ולבהמה אשר ברגליהם (מ"ב ג ט), התחילו בוכים, ויאמר מלך ישראל אהה כי קרא ה' לשלשת המלכים וגו' (שם שם י), השיבו יהושפט האין פה נביא לה' וגו' (שם שם יא), ויאמר פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו (שם), להודיע רשעו של יורם שלא היה מודה בו, ויאמר יהושפט יש (אתו) [אותו] דבר ה' וירדו אליו מלך ישראל ויהושפט ומלך אדום (שם שם יב), (כט) למה לא נאמר כאן ביהושפט מלך, להודיע ענותנותו של אותו צדיק שלא רצה לירד לפני הנביא בבגדי מלכות, אלא כהדיוט, (ל) ויש אומרים מפני שנגזרה גזירה שיהרג עם אחאב, (לא) והיה הכתוב מונה לבנו מאותה שעה, לפיכך לא נכתב מלך, ובשכר שירדו לפני הנביא זכו לראות כל אותן נסים, (אמר) [ויאמר] אלישע (למלך) [אל מלך] ישראל מה לי ולך לך אל נביאי אביך וגו' (שם שם יג), התחיל מתחנן לפניו, א"ל כי קרא ה' וגו' (שם), ויאמר [אלישע] חי ה' צבאות אשר עמדתי לפניו כי (לולא) [לולי] פני יהושפט [מלך יהודה] אני נושא וגו' (שם שם יד), ועתה קחו לי מנגן [וגו'], כי כה אמר ה' לא תראו רוח ולא תראו גשם והנחל ההוא ימלא מים וגו' (שם שם טו יז), מה שהיו צריכין, ועוד אמר להם (המואבים יפלו בידכם) [ונתן את מואב בידכם] והכיתם כל עיר מבצר וכל עיר מבחור וכל עץ טוב תפילו וכל מעיני מים תסתומו (שם שם יח יט), (לב) אמרו לו והא כתיב לא תשחית את עצה (דברים כ יט), ואתה אומר כן, אמר להם על שאר האומות צוה, וזהו נקלה ובזויה היא, שנאמר ונקל זאת בעיני ה' ונתן את מואב בידכם (מ"ב ג יח), וכתיב לא תדרוש (את) שלומם וטובתם (דברים כג ז), אלו האילנות טובים, לכך נאמר צרור את המדינים:

[ו] (לג) ויהי אחרי המגפה (במדבר כה יט). שאו את ראש (שם כו ב). כל זמן שנופלין הוזקקו למנין, משל לזאב שנכנס לתוך הצאן, הוצרך בעל הצאן למנותם לידע כמה חסרו: ד"א למה מנה אותם, משל לרועה שמסר לו בעל הבית צאנו במנין, השלים שמירתו כשמחזירן צריך למנותן, וכשיצאו ישראל ממצרים מסרן למשה במנין, דכתיב וידבר ה' אל משה במדבר סיני [וגו'], שאו את ראש [וגו'] (שם א א ב), ואף כשיצאו כתיב ייסעו בני ישראל מרעמסס סכותה כשש מאות אלף רגלי (שמות יב לז), הרי קיבלן במנין, בא להפטר בערבות מואב החזירן במנין:

הערות ותקונים

(כז) צרור את המדינים, אע"פ שכתיב בתורה, בילקוט נשמט ע"י שגגת המעתיק מן צרור את המדינים זה עד צרור את המדינים שלאחריו, ובנדפס וכן במדרש במ"ר נוסף פה מאמר שלם החסר לפנינו, וכן חסר בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ונמצא גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי (ובכ"י מינכען לא העתיק כל זה), והתוספה מתחלת כך: את מוצא במי שבא עמהם במדת רחמים כו', ואח"כ מתחיל שם ד"א צרור את המדינים כמו לפנינו בכ"י: (כח) ד"א צרור את המדינים, מובא בנדפס אות ג' ובמדרש במ"ר אות ו' ומובא גם בילקוט שם: (כט) למה לא נאמר כאן ביהושפט מלך, מובא בילקוט מלכים רמז רכ"ז בשם התנחומא: (ל) ויש אומרים מפני שנגזרה גזרה, סדר עולם פי"ז: (לא) והיה הכתוב מונה לבנו באותה שעה, בכ"י רומי נמצא הגהה: „ומיהו מכל אלו הדברים אין להוכיח דמנה לבנו כלום, אלא מקרא דלעיל, דכתיב ואחזיה בן אחאב מלך וגו' בשנת י"ז ליהושפט, והיא היתה שנת י"ט כדפי' רש"י אלא דמנה לבנו, והיה הכתוב מונה לבנו, פי' כדכתיב ובשנת חמש (שנים) ליורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה מלך יהורם בן יהושפט מלך יהודה (מ"ב ח טז), אלמא דבעודו קיים מנה לבנו, דהא כשמלך יהורם בן אחאב כבר היה יהושפט בן כ"ג שנה, והוא היה מלך כ"ה שנים, ובן ל"ה היה בתחלת מלכותו, שהיתה בשנת ד' לאחאב, וכשמלך יהורם בן אחאב כבר מלך יהושפט י"ח שנים, דהא אחאב מלך כ"ב שנה, לא מהן ד' שנים שקדם ליהושפט ישארו י"ח שנים, ובשנה ה' ליהורם בן אחאב כבר מלך יהושפט כ"ג שנים, ועוד מלך ב' שנים, ומפני שנגזר להרג עם אחאב מנה הכתוב אלו ב' שנים לבנו": (לב) א"ל והא כתיב לא תשחית את עצה, מובא בילקוט שם בשם התנחומא: (לג) ויהי אחרי המגפה, מובא בילקוט פינחס רמז תשע"ג וחסר הציון תנחומא, ומובא בנדפס אות ד'

ובמדרש

[ז] (לד) **ותקרבנה** בנות צלפחד (במדבר כז א) ; אותו הדור היו הנשים גודרות מה שהאנשים פורצין, שכך אתה מוצא שאמר להם אהרן, פרקו נזמי הזהב (שמות לב ב), ולא רצו הנשים ומיחו בבעליהן, שנאמר ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם (שם שם ג), והנשים לא נשתתפו במעשה העגל, וכן במרגלים שהוציאו דיבה וישובו וילנו עליו [את] כל העדה (במדבר יד לו), עליהם נגזרה גזירה, שאמרו לא נוכל לעלות (שם יג לא), אבל הנשים לא היו עמהם בעצה, מה כתיב למעלה מן הענין, כי אמר ה' להם מות ימותו במדבר ולא נותר מהם איש (שם כו סה), [איש] ולא אשה, על מה שלא רצו להכנס לארץ, אבל הנשים קרבו לבקש נחלה בארץ, (לה) לכך נכתבה פרשת מדין לפרשה זו, שמה שפרצו האנשים גדרו הנשים:

[ח] **ד"א** ותקרבנה וגו'. גדולה להן גדולה לאביהן, גדולה למכיר גדולה ליוסף, שבן יצאו ממנו נשים צדקניות וחכמות, ומה הן חכמתן, על פי השעה דיברו, שהיה משה עסוק בפרשת נחלות, לאלה תחלק הארץ (שם כו נג), אמרו לו אם כבן אנו נירש, ואם לאו תתיבם אמנו, מיד ויקרב משה את משפטן לפני ה' (שם כז ה), צדקניות היו שלא נישאו, ולמה זימנו למשה, שלא יראה את עצמו שפירש מן האשה ארבעים שנה, הודיעו הקב"ה באלו לומר הרי נשים שלא נצטוו ישבו ארבעים שנה עד שנישאו להגון להם:

[ט] (לו) **ויקרב** משה את משפטן (שם). לפי שמשה אמר והדבר אשר יקשה מכם (דברים א יז), באו בנות צלפחד לדין, אמר הקב"ה לא אמרת הדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי, הדין שאינך יודע, הרי הנשים דנו אותו: (לז) ד"א ויקרב משה את משפטן. אמר ר' שמעון בן לקיש יודע היה משה רבינו את הדין הזה, אלא באו לפני שרי עשרות תחלה, אמרו להן דין של נחלה הוא, ואין זו שלנו, אלא של גדולים ממנו, באו לפני שרי חמשים, ראו שכיבדו אותן שרי עשרות, אמרו שרי חמשים אף [אנו] יש (שם) גדולים ממנו, וכן לשרי מאות, וכן לשרי אלפים, וכן לנשיאים, השיבו להם כולם כענין הזה, שלא רצו לפתוח פה בפני מי שגדול מהם, (לח) אמר משה אם אומר להם את הדין, אטול את גדולתם, אמר להם אף אני יש גדול ממני, לפיכך ויקרב משה את משפטן, השיבו כן בנות צלפחד דוברות (שם שם ז), שהודה הקב"ה לדיבורן: נתון תתן להם (שם). (לט) תן להם מטלטלין, ובכורת אביהן בנכסי חפר (מ) נטלו שלשה חלקים, חלק אביהם שהיה מיוצאי מצרים, וחלקו עם אחיו בנכסי חפר (מא) ושהיה בכור נטל שני חלקים:

הערות ותקונים

ובמדרש במ"ר אות ז': (לד) ותקרבנה בנות צלפחד, אותו הדור כו', מובא בילקוט פינחס רמז תשע"ג בשם התנחומא, ומובא בנדפס אות ז' ובמדרש במ"ר אות י'. ולפני זה נמצא בנדפס הוספה כל אות ה' המתחיל לאלה תחלק הארץ וכל אות ו' המתחיל אך בגורל, וכמו כן נעתק מהמסדר ממדרש במ"ר פכ"א אות ה' ואות ט'. וכל המאמר הזה לא נמצא בכ"י רומי ולא בכ"י רה"ס, רק נמצא בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י הספרדי · (לה) לכך נכתבה פרשת מדין לפרשה זו, בנדפס לכך נכתבה פרשה זו סמוך למיתת מרים, וזה מטעות המעתיק כי היה כתוב פרשת מדין ונעשה בטעות מרים, והוסיף מלת למיתת, ובמדרש במ"ר הגיה למיתת דור המדבר: (לו) ויקרב וגו' לפי שמשה אמר, מובא בילקוט רמז תשע"ד בשם התנחומא. ובנדפס נמצא כל אות ח' הוספה, רק בסיום אות ח' הוא כמו לפנינו, וכן במדרש במ"ר אות י"ב הוא נוסף ע"פ התנחומא אשר כעת בדפוס, והמלה „וכתיב" בהתחלת המאמר היא מיותרת, וההוספה ליתא גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס וילקוט שם, ובכ"י מינכען נמצא רק התחלת המאמר, ויקרב משה את משפטן לפי שמשה אמר הדבר אשר יקשה מכם, וסיים „כו' כדאיתא בתנחומא", ונמצא בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי: (לז) ד"א ויקרב, אמר ר' שמעון בן לוי, מובא בילקוט שם ובנדפס אות ט' ובמדרש במ"ר בסוף אות י"ב: (לח) אמר משה אם אומר להם את הדין, כ"ה גם בכ"י רה"ס ובילקוט, אולם בכ"י רומי ובנדפס ובמדרש במ"ר נמצא לפני זה „הלכו לפני אלעזר אמר להם הרי משה רבינו, באו אלו ואלו לפני משה, ראה משה שכל אחד ואחד כבד את מי שגדול ממנו" אמר אם אומר להם את הדין כו': (לט) תן להם מטלטלין, וכן מובא בילקוט בשם התנחומא ובנדפס ובמדרש במ"ר, ועיין שם בחדושי הרד"ל: (מ) נטלו ג' חלקים, ירושלמי ב"ב פ"ח ה"ב, ספרי פינחס פיסקא קל"ד ד"ה נתון תתן, ע"ש: (מא) ושהיה בכור, צלפחד היה בכור, עיין בבלי ב"ב קי"ט ע"ב, וכמ"ש בספרי ריש פיסקא קל"ג, ובגמרא דרשו שהיה צלפחד בכור ממ"ש והעברת

כל

[י] ד"א נתון תתן להם. שנטלו בעבר הירדן, (מב) וקרבו לפני יהושע ואלעזר בארץ כנען, שנאמר ותקרבנה לפני אלעזר הכהן ולפני יהושע בן נון ולפני הנשיאים וגו' (יהושע יז ד), ואף יעקב אבינו ידע שנוטלות מיכאן ומיכאן, שנאמר בנות צעדה עלי שור (בראשית מט כב), זה הירדן שעשה למשה שור שלא יכנס לארץ, ואמר לו [יעקב ליוסף] בנותיך נוטלות מיכאן ומיכאן: והעברת את נחלת אביהן להן (במדבר כז ז). נאמר בירושה ונתתם (שם שם ט), (מג) ובבת והעברתם, שהיא מעברת נחלה משבט לשבט: והיתה לבני ישראל לחקת משפט (שם שם יא). מלמד שהנחלות יוצאות בדיינין: (מד) (וידבר) [ויאמר] ה' אל משה [לאמר] עלה אל הר העברים הזה וגו' (שם שם יב). מה ראה ליכתב אחר פרשת נחלות, אלא ששמע משה מפי הקב"ה נתון תתן להם, סבור שנתרצה לו הקב"ה, אמר הרי אני מנחיל את ישראל, א"ל הקב"ה גזירתי במקומה עומדת. עלה אל הר העברים וגו', (מה) אין אתה יפה מאחיך:

[יא] (מו) וידבר ה' אל משה לאמר, צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי וגו' (שם כח ב). ילמדנו רבינו המנחות שהיו נקרבות על גבי המזבח כיצד היו נקרבות, (מז) כך שנו רבותינו כל המנחות באות מצה, (מח) הוץ מחמץ שבתודה, ושתי הלחם, שהן באות חמץ, ר' מאיר אומר השאור (מט) בודה להן מתוכן ומחמצן, ר' יהודה אומר אף היא אינה מן המובחר, אלא מביא את השאור, ונותן לתוך המדה וממלא את המדה, אמרו לו אף היא היתה חסירה או יתירה, (נ) כל המנחות נילשות בפושרין ומשמרין שלא יחמיצו, ואם החמיצו שיריה עובר בלא תעשה. שנאמר כל המנחה אשר תקריבו לה' לא תעשה חמץ (ויקרא ב יא), וחייב על לישתה ועל עריכתה ועל אפייתה, (נא) ואין לך חביב מכל הקרבנות יותר מן התודה, (נב) א"ל הקב"ה

הערות ותקונים

כל פסר רחס: (מב) וקרבו לפני יהושע, ליפול בנחלת חצי מטה מנשה שנתן יהושע בארץ ישראל: (מג) ובבת והעברתם, עיין ב"ב קי"ט ע"ב: (מד) וידבר ה' אל משה, וכ"ה בכ"י רח"ס ובנדפס ובמדרש במ"ר, ותקנתי ויאמר ה' אל משה: (מה) אין אתה יפה מאחיך, בנדפס גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' אין אתה יפה מאחיך בזרוע, בעל אות אמת כתב מלת בזרוע מיותר. והמסדר מן מדרש במ"ר תיקן והוסיף (בהתחלת אות י"ד, ובאמת מוסב לסוף אות י"ג) „יפקוד ה' אלהי הרוחות, כל מי שמבקש צרכי צבור כאילו בא בזרוע". וראיתי בכ"י ספרדי ג"כ הגירסא כמו במדרש במ"ר: (מו) וידבר ה' אל משה לאמר ילמדנו רבינו, התחלת המאמר הזה שאלה בהלכה נמצא גם בנדפס אות י"ב, עד ואין לך חביב מן הקרבנות, אולם במדרש במ"ר לא העתיק כל המאמר הזה, ובנדפס שם לפני המאמר הזה, (באות י"ב) נמצא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא וכן בכ"י ספרדי הוספה ומתחיל יפקוד ה' אלהי הרוחות מה ראה לבקש הצורך הזה אחר סדר נחלות, אולם המדפיס ממאנטובה הפך הסדר והציג (באות י' והתחלת אות י"א) המאמר אשר בכ"י שלפנינו בהתחלת הפרשה המתחיל ילמדנו רבינו הרואה בני אדם משונין, עיין לעיל הערה א', וגם במדרש במ"ר מתחיל באות י"ד כמו בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא וכ"י ספרדי במאמר יפקוד ה' אלהי הרוחות מה ראה לבקש הדבר הזה אחר סדר נחלות, ובדפוס מאנטובה הוא באמצע אות י"א, ובמדרש במ"ר שם הוסיף באמצע המלות הרבה שרתך והרבה חלק לך כבוד והוא היה משכים ומעריב בבית הועד שלך, הוא היה מסדר את הספסלים והוא פורס את המחצלות, וזה ליתא בנדפס ולא בכ"י ספרדי, ולקח זה המסדר או המגיה מן הילמדנו, מובא בילקוט רמז תשע"ה ד"ה לעיני כל עדת בני ישראל, ושם הגי' ופורס את המחצלאות, עיין ערוך ערך מחצל, ובנדפס (סוף אות י"א) אחר הסיום שנאמר קח לך את יהושע בן נון, מתחיל למה נמשלה תורה לתאנה שרוב האילנות הזית והגפן והתמרה נלקטין כאחד, וכן הוא במדרש במ"ר בסוף אות ט"ז, אולם במדרש שם בהתחלת אות ט"ו נמצא הוספה אשר ליתא בנדפס (וגם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ"י ספרדי איננה), והוא המאמר המתחיל ד"א יפקוד ה' משל למלך שראה אשה אחת יתומה כו עד לפיכך נוצר תאנה יאכל פריה, וראיתי כי כן נמצא בכ"י ה' של אקספארד רק עד הסיום אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם, והמאמר שלאחריו משל למלך שאמר לבן ביתו, ליתא בכ"י, ונמצא מובא בילקוט משלי רמז תתק"ס בשם התנחומא: (מז) כך שנו רבותינו, משנה מנחות נ"ב ע"ב: (מח) חוץ מחמץ שבתודה, עיין פי' המשנה ברש"י שם וברע"ב: (מט) בודה, בכ"י ספרדי בורה, ועיין בתוס' שם ד"ה בודה שפי' לשון הוצא מלשון אשר בדה מלבו: (נ) כל המנחות נילושות בפושרין, משנה מנחות נ"ה ע"א: (נא) ואין לך חביב מכל הקרבנות יותר מן התודה, המלות יותר מן התודה נשמטו בנדפס: (נב) א"ל הקב"ה למשה, במדרש במ"ר חסר ההתחלה היינו שאלה בהלכה כמו שהעירותי בהערה מ"ה ומתחיל באות ט"ז מן המאמר הזה, והלשון שהתחל בה הוא כמו בכ"י שלפנינו את קרבני לחמי לאשי, א"ל הקב"ה למשה אמור להם לישראל

יא

למשה, אמור להם לישראל, לא בשביל שאני צריך לכם אמרתי לכם להקריב לי קרבנות, שבל העולם כולו שלי הוא, שנאמר אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה (תהלים נ יב):

[יב] (נג) **ואמרת** להם זה האשה וגו' (במדבר כח ג). לא שניהם בבת אחת, אלא את הכבש האחד תעשה בבקר, ואת הכבש השני תעשה בין הערבים (שם שם ד), (נד) אמר ר' יהודה בר סימון מעולם לא לן אדם בירושלים ובידו עון, כיצד תמיד של שחר היה מכפר על עבירות שנעשו בלילה, ותמיד של בין הערבים היה מכפר על עבירות שנעשו ביום, מכל מקום לא לן בירושלים אדם ובידו עון, שנאמר צדק ילין בה (ישעיה א כא), אמר להן הקב"ה לישראל בעולם הזה אתם מקריבים לחם הפנים וקרבנות, אבל לעולם הבא אני אערוך לכם שולחן גדול, ויהיו אומות העולם רואין ובושין, שנאמר תערוך לפני שולחן נגד צוררי דשנת בשמן ראשי כוסי רויה (תהלים כג ה), ואומר הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו וגו' (ישעיה סה יג):

[יג] (נה) **ביום** השמיני עצרת תהיה לכם וגו' (במדבר כט לה). ילמדנו רבינו מהו לאכול בחג חוץ לסוכה, (נו) כך שנו רבותינו [ר' אליעזר אומר] ארבע עשרה סעודות חייב אדם לאכול בסוכה, אחת ביום ואחת בלילה, וחכמים אומרים אין לדבר קצבה, (נז) חוץ מלילי יום טוב הראשון [של חג בלבד], (נח) ולמה התירו חכמים להפטר מן הסוכה ביום טוב האחרון, אלא כל שבעת ימי החג היו מתפללין לטללים, ויום האחרון מתפללין על הגשמים, לכך נפטרים מן הסוכה, כדי שיתפללו בלב שלם על הגשמים, ואעפ"כ יום טוב האחרון עולה לימות החג, למה שכך כתיב עצרת תהיה לכם, והיתה ראויה להיות אחר החג חמשים ימים, כשם שעצרת אחר הפסח חמשים ימים, אלא

הערות ותקונים

לא שאני צריך לקרבנות כל העולם כולו שלי הוא, הבהמה שאתם מקריבים אני בראתי אותה וכה"א אם ארעב לא אומר לך כי לי תבל ומלואה, וכן בנדפס הביא כן, ואחר זה הסיום, מתחיל בנדפס גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי ובדפוסים הראשונים וגם במדרש במ"ר מאמר גדול (והוא בנדפס באות י"ב י"ג, ובמדרש במ"ר אות ס"ז י"ז י"ח י"ט כ') המתחיל אמר ר' סימון י"ג מדות רחמים כתיב בי. וכל זה הוא הוספה מאת מסדר התנחומא הנדפס אשר לקח מן הפסיקתא פסקא את קרבני לחמי, ובהערה ב' בפסיקתא שם העירותי כי כל הפסקא ישנה בתנחומא פינחס ומן התנחומא העתיק אותה המסדר מדרש במ"ר פ' פינחס, ובתנחומא ובוי"ר נוסף בראשונה „א"ל הקב"ה למשה אמור להם לישראל לא שאני צריך לקרבנות, כל העולם כולו שלי הוא, הבהמה שאתה מקריב אני בראתי אותה, וכן הוא אומר אם ארעב לא אומר לך". ועתה תראה כי המסדר מן הנדפס הביא ההתחלה כמו שהוא בתנחומא כ"י שלפנינו ואח"כ העתיק מהפסיקתא, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס הוא ג"כ כמו בהכ"י שלפנינו, ועל השינויים בין התנחומא הנדפס ובין הפסיקתא תמצא בהערות שלי להפסיקתא. והנה המסדר הזה מן התנחומא הנדפס העתיק עד קראתי עליו ובטן רשעים תחסר (הוא קרוב לסוף אות י"ב ובמדרש במ"ר הוא עד סוף אות כ') והשאר לא העתיק, ואח"כ מתחיל בנדפס (סוף אות י"ב) ובמדרש במ"ר (אות כ"א) ואמרת להם זה האשה לא שניהם בבת אחת, הוא כמו לפנינו בכ"י באות י"ב, עיין בהערה שלאחריה: (נג) ואמרת להם זה האשה, אחר שהוסיף בנדפס מאמר גדול מן הפסיקתא, עיין בהערה שלפניה, מתחיל מכאן בסוף אות י"ג גם במדרש במ"ר אות כ"א: (נד) אמר ר' יהודה בר סימון, פסיקתא פסקא את קרבני (דף נ"ח ע"ב), ובפסקא החודש (דף כ"ה ע"ב), ובפסקא דאיכה (דף קכ"ב ע"א) ובמדרש שה"ש סוף פ' נסותי, ובמדרש קה"ר פ"א, ובילקוט ישעיה רמז רנ"ז בשם התנחומא, ובילקוט פינחס רמז תשע"ו בשם הפסיקתא: (נה) ביום השמיני, ילמדנו רבינו, מובא גם בנדפס אות ט"ו, ובעל מסדר מדרש במ"ר לא העתיק כל המאמר הזה שלפנינו באות י"ג, והחל במאמר מאות י"ד, זש"ה תחת אהבתי. ובנדפס שם לפני המאמר ילמדנו רבינו נמצא מאמר אחד באות י"ד: לו את בני ישראל זש"ה שדי לא מצאנוהו שגיא כח. וכל המאמרים וכן באות ט"ז המתחיל זש"ה יספת לגוי, הם הוספות בתנחומא אשר כעת בדפוס, ונמצאים גם בכ"י ה' של אקספארד וכ"י ספרדי ובדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא וכן נעתק במדרש במ"ר בפכ"א אות כ"ב ואות כ"ג זה אחר זה, כי המאמר מילמדנו מאות ט"ו ילמדנו רבינו לא העתיק המסדר הזה, והנה המאמר הראשון מאות י"ד מן תנחומא הנדפס אשר העתיק בעל מדרש במ"ר, נעלם ממנו המקור אשר שאב מתוכו המסדר הזה, ונמצא באמצע מאמר עתיד הקב"ה לעשות לכל צדיק חופה, הנובע מן גמרא ב"ב ע"ה ע"א ע"ש. והמאמר מהו לחדשיו יבכר, שכל אילן ואילן מחדש בכורים, הוא בירושלמי שקלים פ"ו ה"ב, ומובא בילקוט יחזקאל רמז שפ"ג, והמאמר השני זש"ה יספת לגוי, עיין בפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת ושם בהערה ג': (נו) כך שנו רבותינו, משנה סוכה כ"ז ע"א: (נז) חוץ מלילי יו"ט הראשון של חג בלבד, כן הוא במשנה שם, וכ"ה גם בכ"י ה' של אקספארד, ובנדפס חוץ מליל יו"ט האחרון בלבד, וכ"ה בכ"י ספרדי: (נח) ולמה התירו חכמים, עיין סוכה כ"ז ע"א, שמיני ספק שביעי ברוכי

אמר הקב"ה חורף הוא, ואינן יכולים להניח בתיחם ולבא לכאן, אלא עד שהן אצלי יעשו עצרת, מנין ממה שקראו בענין ביום השמיני עצרת:

[יד] (נט) [ביום השמיני עצרת תהיה לכם וגו']. זש"ה תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה (תהלים קט ד), (ס) אתה מוצא בחג ישראל מקריבים שבעים פרים על שבעים אומות, לפיכך היו צריכין להיות אוהבין אותנו, לא דיין שאין אוהבין אותנו, אלא עוד שונאין אותנו, שנאמר תחת אהבתי ישטנוני, לפיכך אמר להם הקב"ה שבעת ימי החג שהייתם מקריבים לפני קרבנות על אומות העולם, אבל עכשיו קרבו על עצמיכם, ביום השמיני עצרת תהיה לכם:

[טו] (סא) והקרבתם עולה [אשה ריח ניחוח לה'] פר אחד איל אחד (במדבר כט לו). משל למלך שעשה סעודה שבעה ימים, וזימן כל בני המדינה בשבעת ימי המשתה, כיון שעברו שבעת ימי המשתה, אמר לאוהבו כבר יצאנו ידי בני המדינה, נגלגל אני ואתה במה שתמצא, ליטרא בישרא או דג או ירק, כך אמר הקב"ה לישראל, כל קרבנות שהקרבתם בשבעת ימי החג על אומות העולם הייתם מקריבים, אבל ביום השמיני עצרת תהיה לכם, גלגלו במה שאתם מוצאים, בפר אחד ואיל אחד:

[טז] (סב) ביום השמיני. מה ראה להיות פוחת בכל יום, אלא לימדך התורה דרך ארץ, מן הקרבנות, שאם ילך אדם לאכסניא וקיבלו חבירו, יום ראשון מקבלו ומאכילו עופות, (סג) ובשני מאכילו דגים, [בשלישי מאכילו בשר], ברביעי מאכילו ירק, כך פוחת והולך עד שמאכילו קיטנית:

[יז] (סד) ביום השמיני עצרת תהיה לכם. מהו לכם, אמר להם הקב"ה לישראל השמחה נאה לכם, ראשי חדשים נאים לכם, מועדים נאים לכם, ימים טובים נאים לכם, לכך נאמר תהיה לכם. (סה) שאל עובד כוכבים אחד את ר' עקיבא, א"ל למה אתם עושים מועדות, לא כך אמר לכם חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי (ישעיה א יד), א"ל ר' עקיבא אילו אמר חדשי ומועדי שנאה נפשי הייתי אומר, לא אמר אלא חדשיכם ומועדיכם, בשביל אותם מועדות שעשה ירבעם, שנאמר ויעש ירבעם חג וגו' (מ"א יב לג), אבל המועדות האלו אינן בטלין לעולם, ולא החדשים, למה שהן להקב"ה, שנאמר מועדי ה' (ויקרא כג ב), ואומר אלה הם מועדי (שם שם), [אלה מועדי ה'] (שם שם ד), לכך אינם

הערות ותקונים

כ"ע לא פליגי דלא מברכינן, כי פליגי למיתב, למ"ד שמיני לזה ולזה מיתב נמי לא יתבינן, ועיין פסיקתא דרב כהנא פיסקא ביום השמיני עצרת ובהערה ס"ג מה שהבאתי שם מרש"י ז"ל בפרדס הגדול מאמר ארוך: (נט) ביום השמיני, זש"ה תחת אהבתי ישטנוני, מובא בנדפס באמצע אות ט"ז, ובמדרש במ"ר אות כ"ד, ובמדרש שו"ט מזמור ק"ד, ובחזית פ"א: (ס) אתה מוצא בחג ישראל מקריבים שבעים פרים, עיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא ל' הערה ע"ב ובהערה ע"ד: (סא) והקרבתם, מובא בנדפס ובמדרש במ"ר: (סב) ביום השמיני מה ראה להיות פוחת, מובא בנדפס אות י"ז ובמדרש במ"ר אות כ"ה: (סג) ובשני מאכילו דגים בשלישי מאכילו בשר, כן תקנתי אותם בכ"י רומי וכ"י רח"ם הגי' יום ראשון מאכילו עופות בשני מאכילו דגים בשלישי מאכילו ירק, ובפסיקתא סוף פסקא ביום השמיני עצרת (דף קצ"ה ע"ב) איתא ג"כ מה ראה להיות פוחת בכל יום, אלא ללמדך התורה דרך ארץ, שאם ילך אדם לאכסניא וקיבלו חבירו יום א' מאכילו עופות בשני מאכילו דגים בשלישי בשר ברביעי ירק. והעירותי שם בתוספ' חולין דף פ"ד ע"א ד"ה עשרה שהביאו מי שיש לו עשרה מנה יקח ליטרא דגים, חמשים מנה יקח ליטרא בשר, במקומם היו דגים בזול יותר מן הבשר, אבל במדרש אומר אורחים יום א' אווזים ותרנגולים יום ב' דגים יום ג' בשר יום ד' קטניות עכ"ל. וכוונו למאמר שלפנינו. וגם רש"י עה"ת סוף פ' פינחס הביא וז"ל, ובמדרש רבי תנחומא למדה תורה דרך ארץ, שמי שיש לו אכסנאי יום ראשון יאכילנו פטומות, למחר דגים, למחר בשר בהמה, למחר קטניות, למחר ירק, פוחת והולך כפרי החג. והיה א"כ לפניהם הגי' בשני דגים בשלישי בשר. ובמדרש במ"ר הגי' בשני מאכילו בשר בשלישי מאכילו דגים, ובנדפס הגי' בשני דגים בשלישי גבינה, וזה מטעות המדפיס ממאנטובה, כי בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא כתוב יום ראשון מאכילו עופות בשני מאכילו דגים בג' מאכילו ירק, והוא משגגת המעתיק, וצ"ל בג' מאכילו [בשר, בד' מאכילו] ירק, ובא הוא ותיקן והגיה ביום ג' מאכילו גבינה ברביעי מאכילו ירק: (סד) ביום השמיני עצרת תהיה לכם מהו לכם, מובא בנדפס, ובמדרש במ"ר מובא בקיצור: (סה) שאל גוי אחד את רבי עקיבא, מובא בילקוט ישעיה רמז רנ"ה בשם התנחומא, ושם גורס את ר' עקיבא בציפורי, וזה ליתא גם בכ"י רומי ולא בכ"י מינכען:

בטלים לעולם, ועליהם נאמר סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר (תהלים קיא ח):

חסלת פרשת פנחס

פרשת מטות

[א] וידבר משה אל ראשי המטות וגו׳, איש כי ידור נדר לה׳ (במדבר ל ב ג). (א) ילמדנו רבינו כיצד קונמות ונדרים, (ב) כך שנו רבותינו (ג) קונם [שאני ישן שאני מדבר שאני מהלך האומר לאשתו קונם שאני משמשך ה״ז בלא יחל דברו, שבועה] שאיני ישן, קונם שאיני מדבר, שאיני מהלך, אסור, (ד) חומר בשבועות מבנדרים, ובנדרים מבשבועות. כיצד, קונם סוכה שאיני עושה, לולב שאיני נוטל, תפילין שאיני מניח, בנדרים אסור להניחן ולעשותן, אע״פ שהן מצות, ובשבועות מותר, לפי שאין נשבעין לעבור על המצות, (ה) אמר להן הקב״ה לישראל, הוו זהירין בנדרים, ואל תפרצו בהן, שכל הפורץ בנדרים, סופו למעול בשבועות, והמועל בשבועות כופר בי, (ו) ואין לו מחילה לעולם, שנאמר כי לא ינקה ה׳ וגו׳ (שמות כ ז), (ז) וכתוב אחד אומר ונשבעת חי ה׳ וגו׳ (ירמיה ד ב), אמר להם הקב״ה לישראל לא תהיו סבורים שמותר לכם לישבע בשמי אפי׳ באמת אין אתם רשאין לישבע בשמי, אלא אם יהיה בך כל מדות אלו, את ה׳ אלהיך תירא [ואותו תעבוד ובו תדבק ובשמו תשבע] (דברים י כ), שתהא כשלשה אלו שנקראו יראי אלהים, אברהם איוב ויוסף. אברהם, דכתיב כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב), ובאיוב כתיב תם וישר וירא אלהים וסר מרע (איוב א א), וביוסף כתיב את האלהים אני ירא (בראשית מב יח), הוי את ה׳ אלהיך תירא. [ואותו תעבוד], אם אתה מפנה עצמך לתורה, ולעשות מצות, ואין לך עבודה אחרת, לכך נאמר ואותו תעבוד. ובו תדבק, (ח) וכי יכול אדם לידבק בשכינה, והלא כבר נאמר כי ה׳ אלהיך אש אוכלה הוא (דברים ד כד), אלא (ט) כל המשיא בתו לתלמיד חכם שקורא ושונה, והעושה לו פרקמטיא, והמהנהו מנכסיו, עליו נאמר ובו תדבק, אם יש בך כל הללו אתה יכול להשבע, ואם לאו אין אתה רשאי להשבע, מעשה (בהר) [בינאי] המלך אשר היה לו שני אלפים עיירות בהר המלך, וכולן נחרבו על שבועת אמת, (י) כיצד אדם אומר לחבירו בשבועה שאני הולך ואוכל כך וכך במקום פלוני, ואשתה כך וכך במקום פלוני, והיו הולכין ומקיימין את שבועתם ונחרבו, ומה הנשבע באמת כך, הנשבע לשקר על אחת כמה וכמה:

[ב] וידבר ה׳ אל משה לאמר, נקום נקמת בני ישראל [וגו׳ וכלי הקדש וחצוצרות התרועה בידו] (במדבר לא ב ו). (יא) ילמדנו רבינו כמה תקיעות תוקעין ערב שבת להבדיל את העם מן המלאכה, (יב) כך שנו רבותינו שלש תקיעות תוקעין להבטיל

הערות ותקונים

(א) ילמדנו רבינו, מובא גם בנדפס אות א׳, ובעל מדרש במ״ר לא העתיק ההתחלה והחל מן הה״ד ונשבעת חי ה׳ אמר להם הקב״ה וכו׳: (ב) כך שנו רבותינו, משנה נדרים י״ד ע״ב:
(ג) קונם שאני ישן, הוספתי כמו שהוא במשנה שם ובמשנה ט״ו ע״ב, ועיין בר״ן במשנה י״ד ע״ב שכתב קונם שאני ישן, בכולהו גרסינן שאני בלא יו״ד, ובשבועות גרסינן שאיני כו׳ ע״ש: (ד) חומר בשבועות מבנדרים ובנדרים מבשבועות כיצד כו׳, תוספתא נדרים פ״א, ועיין בבלי נדרים י״ג ע״ב וברש״י שם: (ה) אמר להן הקב״ה, מובא בילקוט ריש מטות רמז תשפ״ט בשם התנחומא, ומובא במנורת המאור סי׳ מ״א ג״כ בשם התנחומא: (ו) ואין לו מחילה לעולם, בנדפס ואין לו מחילה בעולם, נ״ל לעולם: (ז) וכתוב אחד אומר ונשבעתי, מכאן החל בעל מדרש במ״ר ריש מטות וידבר משה איש כי ידור נדר הה״ד ונשבעת חי ה׳, וראש המאמר כמו בתנחומא לא העתיק, ועיין הערה א׳: (ח) וכי יכול אדם, סוטה י״ד ע״א כתובות קי״א: (ט) כל המשיא בתו לת״ח, שבת דף ס״ג: (י) כיצד אדם אומר כו׳, כ״ה גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא ובכ״י ה׳ של אקספארד ובכ״י ספרדי גם במדרש במ״ר הנובע מהתנחומא, והמדפים ממאנטובה השמיט זה והגיה „בין איש לאשתו בין אב לבתו (במדבר ל יז) מה בעל אינו מפיר אלא נדרים של ענוי נפש ודברים שבינו לבינה, כך האב אינו מפיר אלא על ענוי נפש ושבינו לבינה״. והוא לקוח מספרי מטות פיסקא קנ״ה. ועיין נדרים דף ע״ט ע״ב וברש״י שם: (יא) ילמדנו רבינו כמה תקיעות וכו׳, מובא גם בנדפס אות ב׳, אבל בעל המסדר את המדרש במ״ר השמיט זה והחל באות ב׳ במאמר ר׳ יהודה אומר: (יב) כך שנו רבותינו שלש

תקיעות

את העם מהמלאכה, כיצד חזן הכנסת נוטל את החצוצרות (יג) ועולה לגג גבוה של עיר ותוקע, (יד) כל מי שהיה רחוק מן העיר נפטר ממלאכתו, וחוזר ובא ותוקע שניה, (טו) הקרובים נכנסין לעיר, (טז) שלישית תוקע והיו מטמינין את החמין, ומדליקין את הנרות, גמר לתקוע היתה קדירה על גבי כירה, היו מניחין אותה בארץ, ואם היה נר ביד אשה היתה מנחת אותה בארץ, השבת בחצוצרות היא מתקדשת, וכן ראשי חדשים והמועדים, שנאמר וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות (במדבר י׳ י׳), וכשהיו נוסעין בחצוצרות היו תוקעין ונוסעין, שנאמר ותקעתם תרועה [שנית] ונסעו המחנות וגו׳ (שם שם ו׳), וכשמתכנסין בחצוצרות היו תוקעין, שנאמר ובהקהיל את הקהל תתקעו (שם שם ז׳), וכשהצר מיצר תוקעין בחצוצרות, שנאמר וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות (שם שם ט׳), וכשהלכו לנקום במדין בחצוצרות עשו נקמה בהם, שנאמר וכלי הקדש וחצוצרות התרועה בידו:

[ג] (יז) **נקום** נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמך (שם ל״א ב׳). אמר ר׳ יהודה אילו רצה משה לחיות כמה שנים היה חי, שתלה הקב״ה מיתתו אחר נקמת מדין, אמר משה בשביל שאחיה אעכב נקמת ישראל מן המדינים, מיד וידבר משה אל העם לאמר החלצו מאתכם אנשים (שם שם ג׳), צדיקים, (יח) ולהלן בחר לנו אנשים (שמות י״ז ט׳): לתת (את) נקמת ה׳ במדין (במדבר שם ג׳). הקב״ה אמר נקמת בני ישראל (שם שם ב׳), ומשה אמר נקמת ה׳, אמר להם הקב״ה (יט) דין שלכם מתבקש, שגרמו לי להזיק אתכם, אמר משה רבון העולמים אם היינו ערלים, או עובדי עבודת כוכבים, או כופרים במצות, לא היו רודפים אחרינו, אלא בשביל תורה ומצות שנתת לנו, הלכך הנקמה שלך, הוי לתת (את) נקמת ה׳:

[ד] **אלף** למטה אלף למטה (שם ל״א ד׳). יש אומרים שני אלפים מכל שבט ושבט שלח, ויש אומרים שלשת אלפים [מכל שבט ושבט], (כ) שנים עשר אלף חלוצי צבא, (כא) ושנים עשר אלף שהיו משמרין כליהם, ושנים עשר אלף לתפלה, ומנין שנאמר אלף למטה אלף למטה (שם): וימסרו מאלפי ישראל אלף למטה (שם שם ה׳). ומהו

הערות ותקונים

תקיעות תוקעין להבטיל את העם מן המלאכה, משנה סוכה דף נ״ג ע״ב, בע״ש היו מוסיפין שש, שלש להבטיל את העם מהמלאכה, ושלש להבדיל בין קדש לחול, ועיין בגמרא שבת דף ל״ה ע״ב, ת״ר שש תקיעות תוקעין ע״ש ראשונה להבטיל את העם ממלאכה שבשדות, שניה להבטיל עיר וחנויות, שלישית להדליק את הנר, ועיין שם במאמר תנא דבי רבי ישמעאל: (יג) ועולה לגג גבוה של עיר, עיין ברש״י בגמרא שבת שם שהיה גג מיוחד בגובה העיר ואמצעיתה לתקוע שם: (יד) כל מי שהיה רחוק מן העיר, היינו אותם שהם בשדות, עיין בגמרא שם, תקיעה ראשונה נמנעו העומדים בשדה מלעבוד מלעדור ומלחרוש ומלעשות כל מלאכה שבשדה: (טו) הקרובים נכנסין לעיר, כי אין הקרובין רשאין ליכנס עד שיבואו רחוקין ויכנסו כולם כאחד, גמרא שבת שם, ועיין שם גם בפרש״י: (טז) שלישית תוקע והיו מטמינין את החמין ומדליקין את הנר, בגמרא שם שלישית להדליק את הנר, הוא דברי ר׳ נתן, ואמרו שם שלישית סילק המסליק, והטמין המטמין, והדליק המדליק: (יז) נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים ואחר תאסף אל עמיך, אמר ר׳ יהודה מכאן התחיל להעתיק בעל מסדר ממדרש במ״ר, וכל אות ב׳ השמיט: (יח) ולהלן בחר לנו אנשים, נמי צדיקים, שמ״ר פ״כ, מכילתא בשלח, וכ״ה גם בנדפס ובמדרש במ״ר, ובנדפס ובמדרש במ״ר נוסף עוד, וכן בנפול תרדמה על אנשים (איוב ד׳), והמאמר הזה מובא בילקוט מטות רמז תשפ״ה בשם התנחומא: (יט) דין שלכם מתבקש שגרמו לי להזיק אתכם, וכ״ה בכ״י רומי וכ״י רח״ס, ובילקוט ובנדפס דפוס קאנסטאנטינא הריני ריקו שלכם מתבקשים שגרמו לי להזיק אתכם, ובא המדפיס דפוס ווינציא והשמיט כל זה והגיה „שכל המזדווג כנגדם כאילו מזדווג כנגד הקב״ה״, ואחריו בא המדפיס ממאנטובה והשמיט את אשר תיקן המדפיס מווינציא, והגיה במקומו „אלא אמר הקב״ה להם, הריני ואתם זיקו שלכם מתבקשים שגרמו לי להזיק אתכם״. וכן הוא בכל הדפוסים האחרונים, והנה המלה ריקו או זיקו הוא בטעות. וצ״ל דיקי, כי המלה יונית δίκη ופי׳ דין ומשפט, עיין ערוך ערך דקיון. ובמדרש במ״ר הגי׳ דיקו שלכם, וכתב המ״כ הגי׳ בתנחומא אמר הקב״ה להם דין שלכם מתבקש שגרמו לי וכו׳, והביא בשם התנחומא כמו שראה בילקוט מובא כן בשם התנחומא, והוא בתנחומא שלפנינו בכ״י ולא בנדפס: (כ) שנים עשר אלף חלוצי צבא, זה נשמט במדרש במ״ר ע״י שגגת המעתיק: (כא) ושנים עשר אלף שהיו משמרין כליהם, בדפוס מאנטובה נוסף ועליהם הוא אומר שניך כעדר הקצובות וגו׳, וכן נמצא גם במדרש במ״ר, ואולי נוסף ע״פ המדרש, ולדעתי הוסיף מגיה אחד ועליהם בא אומר שניך כעדר הקצובות וגו׳ להעיר על דברי המדרש חזית פ״ד אות ג׳, ר׳ יצחק פתר קריה

במלחמת

וימסרו, שהיו נמסרין זוגות זה לזה, וימסרו בעל כרחם, שתלה הכתוב מיתת משה אחר נקמת מדין, אמרו נלך למדין וימות משה נמנעו מלילך, אמר הקב"ה למשה הפל עליהם גורלות על השבטים והם נמסרים מאליהם :

[ה] (כב) **וישלח** אותם משה (במדבר לא ו). הקב"ה אמר למשה נקום בעצמך, והוא שלח לאחרים, אלא על ידי שנתגדל במדין, אמר אינו כדין שאני מיצר למי שעשו לי טובה, (כג) המשל אומר באר ששתת ממנו מים (כד) אל תזרוק בו אבן. ולמה שלח לפניהם פינחס, אמר מי שהתחיל במצוה הוא גומרה, הוא השיב את חמתי, הוא יגמור את מצותי: וכלי הקדש (שם). זה הארון, (כה) שנאמר כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו (שם ז ט), ר' יוחנן אמר (כו) אלו בגדי כהונה שבהן אורים ותומים, שנאמר ובגדי הקדש אשר לאהרן וגו' (שמות כט כט): ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב (במדבר שם ח). (כז) ומה ביקש שם, אלא שהלך ליטול שכר של כ"ד אלף (כח) שנפלו בעצתו: ויקחו את כל השלל [וגו'] ויביאו אל משה (שם שם יא יב). להודיע שבחן שלא רצו ליטול הביזה עד שהביאו לפניו ואחר כך [נטלו] ברשותו: ויצאו משה ואלעזר הכהן (שם שם יג). להודיע ענותנותו של משה, (כט) שהיו כולם תלמידי תלמידיו :

[ו] **ד"א** נקום נקמת בני ישראל. (ל) זש"ה לא יגרע מצדיק עיניו (איוב לו ז), מהו לא יגרע מצדיק עיניו, אין הקב"ה מונע מצדיק מה שרוצה לראות בעיניו, מלמד שהיה משה מתאוה לראות נקמת המדינים (לא) קודם שימות, ועליו נאמר ישמח צדיק כי חזה נקם (תהלים נח יא), (לב) ישמח צדיק זה משה, כי חזה נקם, נקמת מדין, פעמיו ירחץ בדם הרשע (שם), (לג) זה בלעם :

[ז] **ומקנה** רב היה לבני ראובן וגו' (במדבר לב א). (לד) ילמדנו רבינו כמה מתנות טובות נבראו בעולם, (לה) [כך שנו רבותינו שלש מתנות ברא הקב"ה בעולם]

הערות ותקונים

במלחמת מדין, ודרשו שם שהיו כסדר הקצובות שנים עשר אלף בנדבה ושנים עשר אלף במסירה כו' ע"ש : (כב) וישלח אותם משה, מובא בילקוט שם בשם התנחומא : (כג) המשל אומר, ב"ק דף צ"ב ע"א : (כד) אל תזרוק בו אבן, אחר זה נמצא בנדפס ונעתק גם במדרש במ"ר „ויש אומרים שאינה זו מדין שנתגדל בה משה, שזו בצד מואב והיא חריבה עד עכשיו", והוסיף הרד"ל שזו בצד מואב במזרחית דרומית ארץ ישראל, אבל זו של משה סמוך למצרים בדרומית מערבית ארץ ישראל, וכן נמצא ההוספה בכ"י ספרדי ובכ"י ה' של אקספארד : (כה) שנאמר כי עבודת הקודש עליהם בכתף ישאו, היינו הארון והשלחן והמנורה, כמו שהביא רש"י בפי' עה"ת (במדבר ז ט) ובספרי מטות פיסקא קנ"ז וכלי הקדש זה ארון, שנאמר ולא יבואו לראות כבלע את הקדש ומתו (במדבר ד') ועיין ברש"י במדבר ל"א ו', וכלי הקדש זה הארון והציץ כו' ע"ש ועיין סוטה דף מ"ג ע"א : (כו) אלו בגדי כהונה שבהן אורים ותומים, במדרש במ"ר שהם אורים ותומים צ"ל שבהם, וכן תיקן הרד"ל ע"ש : (כז) ומה ביקש שם, סנהדרין דף ק"ו ע"א בשם ר' יוחנן : (כח) שנפלו בעצתו, בנדפס ובמדרש במ"ר נוסף אחר זה, עליו נאמר כורה שחת בה יפול וגולל אבן אליו תשוב (משלי כו) והמדפיס ממאנטובה הוסיף פה (בסוף אות ג') משל להוא גמלא דהוה אזיל למיסב ולמתבע קרני, ואודני דהוה ליה גזו מיניה, והוא לקוח מגמרא סנהדרין דף ק"ו שם, אחר שהביא המאמר אמר ר' יוחנן שהלך ליטול שכר עשרים וארבע אלף שהפיל מישראל סיימו אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב היינו דאמרי אינשי גמלא אזלא למיבעי קרני, אודני דהוה ליה גזיזן מיניה, וגם אחר זה הוסיף המדפיס ממאנטובה כל המאמר מן ויקחו את כל השלל (סוף אות ג) וכן המאמר ד"א נקום את נקמת ב"י (אות ד) עד פרשו לו המצודה, וליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, והוסיף כל זה מן מדרש במ"ר : (כט) שהיו כולם תלמידי תלמידיו, ואפילו הכי הלך לקראתם : (ל) זש"ה לא יגרע מצדיק עיניו, מובא בילקוט איוב רמז תתק"כ בשם התנחומא : (לא) קודם שימות, בנדפס ובמדרש במ"ר סיים „והיה מבקש מן הקב"ה על כך שיראם בעיניו : (לב) ישמח צדיק כי חזה נקם ישמח צדיק זה משה, מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ו בשם התנחומא : (לג) זה בלעם, וכן בכ"י רומי וכ"י רח"ס נשלם פה המאמר, אבל בתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר מצא אחר זה הוספה, אמר משה לפינחס ולאנשים היוצאים, עד רבות מחשבות בלב איש, ונמצא גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי. ונראה כי היה גם לפני רש"י ז"ל בהכ"י אשר היה לפניו, כמו שהביא המאמר הזה יהושע י"א ה' בשם התנחומא : (לד) ילמדנו רבינו כמה מתנות טובות נבראו בעולם, מובא גם בנדפס אות ה', ובעל המסדר את המדרש במ"ר הביא הלכה ג' מתנות נבראו בעולם, הניח מלת „הלכה", ובאמת אין כאן הלכה כלל, רק דרך המסדר הזה בכל פעם שכתוב בתנחומא „ילמדנו רבינו" הניח לו במדרש במ"ר אשר העתיק מהתנחומא מלת „הלכה". גם חסר במדרש שם המלות „חכמה וגבורה ועושר" : (לה) כך שנו רבותינו.

הוספתי

חכמה וגבורה ועושר, (לו) זכה אדם לאחת מהן נטל חמדת כל העולם, (לז) אימתי בזמן שבאות מאת הקב"ה, ובאות בכח התורה, אבל גבורתו ועשרו של אדם אינן כלום, שכן אמר שלמה שבתי וראה תחת השמש כי לא לקלים המרוץ ולא לגבורים המלחמה וגם לא לחכמים לחם וגם לא לנבונים עושר וגו' כי עת ופגע יקרה את כולם (קהלת ט י״א), וכן אמר ירמיה כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו אל יתהלל עשיר בעשרו (ירמיה ט כ״ב), ומתנות אלו כיון שלא באות מן הקב"ה סופן להפסק ממנו:

[ח] (לח) **שנו** חכמים שני חכמים עמדו בעולם, אחד מישראל, ואחד מאומות העולם, בלעם מאומות העולם, ואחיתופל מישראל, ושניהם אבדו מהעולם הזה ומהעולם הבא, (לט) [שני גבורים עמדו בעולם, אחד מישראל, ואחד מאומות העולם, שמשון מישראל, וגלית מאומות העולם, ושניהם אבדו מן העולם], שני עשירים עמדו בעולם, קרח מישראל, והמן מאומות העולם, ושניהם אבדו מן העולם, למה שלא היתה מתנתן מן השמים, וכן אתה מוצא בבני גד ובני ראובן שהיו עשירים הרבה, והיה להם מקנה גדול, וחבבו את המקנה, וישבו להם חוצה לארץ ישראל, (מ) לפיכך גלו תחלה מן השבטים, שנאמר ויגלם לראובני ולגדי (דה"א ה כ״ו), (מא) [מי גרם להם, על שהפרישו עצמן מן אחיהם בשביל מקניהם, ומנין ממה שקראו בענין ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד (במדבר ל״ב א׳)]:

[ט] (מב) **ומקנה** רב. זש"ה כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים, כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (תהלים ע״ה ז׳), מהו כי לא ממוצא וממערב, לא ממה שאדם עמל ויוצא לסחורה, והולך ממזרח למערב נעשה עשיר, אפילו פורש בספינות, והולך ממזרח למערב, וחוזר על המדבריות, ועל ההרים, לא נעשה עשיר, (מג) מהו ולא ממדבר הרים, (מד) אמר ר' אבא כל הרים שבמקרא הרים, חוץ מזה שהוא רוממות, שאין אדם מתרומם מן הדברים הללו, ומה הקב"ה עושה, (מה) נוטל מזה

הערות ותקונים

הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי ובנדפס, וגם בכ"י רה"ס ליתא להמלות כך שנו רבותינו, וגם שם הוא כמו בכ"י שלפנינו, ומובא גם בילקוט ירמיה רמז רפ"ד, וגם שם הגי' כמה מתנות טובות נתנו בעולם חכמה וגבורה ועושר והשמיט גם המלות ילמדנו רבינו, וכן ראיתי אח"כ בילקוט מטות רמז תשפ"ו מובא זה אחרי המאמר ומקנה רב זש"ה כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים כדרך הילקוט להפוך הסדר והביא ג"כ שלש מתנות אלו נבראו בעולם חכמה וגבורה ועושר, ונכון הגי' בלי מלות ילמדנו רבינו ולגרוס כך כמה מתנות נבראו בעולם חכמה וגבורה ועושר, והמלה כמה אין כאן מלת השאלה: (לו) זכה אדם לאחת מהן נטל חמדת כל העולם, בנדפס נוסף וכן נעתק גם במדרש במ"ר זכה בחכמה זכה בכל, זכה בגבורה זכה בכל, זכה בעושר זכה בכל: (לז) אימתי שבאות מאת הקב"ה ובאות בכח התורה, בנדפס אימתי בזמן שהן מתמת שמים ובאות מכח הגבורה של הקב"ה ובמדרש במ"ר במקום ובאות מכח הגבורה, הגי' ובאות מכח התורה, וכן יש לתקן בנדפס, וכן ראיתי בכ"י ה' של אקספארד במקום מכח הגבורה של הקב"ה הגי' שם מכח התורה: (לח) שנו חכמים, זכ"ה בנדפס, שהוסיף המדפים ממאנטובה, ובדפוס ראשון דפוס של קאנשטאנטינא וגם של וויניציא חסר מן שנו חכמים עד ב' עשירים, ובמדרש במ"ר גורס שנו רבותינו, ובעל הילקוט השמיט בב' המקומות המלות „שנו חכמים": (לט) שני גבורים, חסר גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס, והוספתי ע"פ הנדפס, ונמצא גם בילקוט ירמיה שם בשם התנחומא לכן נשמט בלי ספק ע"י שגגת המעתיק מן שני עד שני, וחסר גם בילקוט מטות: (מ) לפיכך גלו תחלה מכל השבטים, עיין פתיחתא דאיכה רבתי פ"ה: (מא) מי גרם להם, הוספתי ע"פ תנחומא הנדפס ומדרש במ"ר, וחסר גם בכ"י רומי ורה"ס, ובמדרש במ"ר במקום מנין ממה שקראו בענין המורגל תמיד בסיום המאמר, הל"ג „מנין ממה שכתוב בתורה": (מב) ומקנה רב היה לבני ראובן זש"ה כי לא ממוצא וממערב, מובא בילקוט מטות רמז תשפ"ו וכן בילקוט שמואל רמז פ"ה בשם התנחומא, ובילקוט תהלים רמז תתי"ב מן המאמר ד"א הוא ג"כ מתנחומא שלפנינו, והליון תנחומא במאמר שלפניו מוסב על זה, ונמצא גם כן מובא המאמר הזה בערוך ערך הר בשם הילמדנו, ויש שינויים בין התנחומא והילמדנו: (מג) מהו ולא ממדבר הרים, מכאן הוסיף המדפים ממאנטובה מאמר גדול אל התנחומא, ולקח דבריו מן המדרש במ"ר פכ"ב אות ח': (מד) אמר ר' אבא כל הרים שבמקרא, בילקוט שמואל בטעות אמר ר' אבין, ומובא לנכון בילקוט מטות ותהלים שם, ובנדפס אשר הוסיף המדפיס המאנטובי הגירסא אמר ר' אבא סינוריא, ובכ"י ספרדי אמר ר' אבא סרגוניא, ובמדרש במ"ר שם (אות ח') אמר ר' אבא מרומניא, יש לתקן סרונגיא, ולפניו נעשית סנגוריא, ובמדרש במ"ר מרומניא, וסרונגיא שם מקום, עיין מה שהעיר בזה הרב בעל סדר הדורות אות א' ערך ר' אבא סדרונא: (מה) נוטל מזה

ונותן לזה. (מו) שאלה מטרונית אחת את ר' יוסי בן חלפתא לכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו, אמר לה לששת ימים, אמרה לו ומאותו יום מהו עושה, אמר לה יושב ועושה סולמות, מעלה לזה, ומוריד לזה, תדע לך כשביקש שיתעשרו בני ראובן ובני גד, הפיל את המדינים בידם, מה כתיב וישבו בני ישראל את נשי מדין [ואת טפם ואת כל בהמתם ואת כל מקניהם] (במדבר לא ט), ואחר כך ומקנה רב היה לבני ראובן, הוי כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים, (מז) ואיזהו עשיר השמח בחלקו, שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכח ב): חסלת פרשת מטות

פרשת מסעי

[א] אלה מסעי בני ישראל (במדבר לג א). (א) ילמדנו רבינו מי שנרדף (ב) מן הגיים ומן הליסטין, מהו שיחלל את השבת, (ג) כך שנו רבותינו מי שהיה נרדף מן הגיים ומן הליסטים, מחלל את השבת ומציל את נפשו, שכך אנו מוצאין בדוד, (ד) כשביקש שאול להורגו ברח מפניו וימלט, אמרו רבותינו מעשה (ה) שבאו כתבים רעים מן המלכות לגדולי ציפורי, באו ושאלו את ר' אליעזר בן פרטא אמרו לו כתבים רעים באו לנו מן המלכות, (ו) מה אתה אומר נברח, והיה מתיירא לומר להם ברחו בשבת, (ז) אמר להם ולי אתם שואלים, לכו ושאלו את יעקב ואת משה ואת דוד, ביעקב כתיב ויברח יעקב (הושע יב יג), במשה כתיב ויברח משה מפני פרעה (שמות ב טו), (ח) בדוד כתיב ודוד ברח וימלט (ש"א יט יח), (ט) ואומר לך עמי בא בחדריך וגו' (ישעיה כו כ),

---

הערות ותקונים

מזה ונותן לזה, עיין בנדפס שהוסיף המדפיס ממאנטובה הרחבת דבריו, ולקח דבריו מן המדרש במ"ר אות ח' בפ' כ"ב, ובעל המדרש במ"ר לקח מן הילמדנו, והראיה לדברינו שבעל המדרש במ"ר לקח את דבריו אלה מן הילמדנו, תראה בערוך ערך הר שהביא ג"כ מן הילמדנו, ע"ש ותמצא כי האמת כן: (מו) שאלה מטרונית אחת את ר' יוסי בן חלפתא, עיין פסיקתא דרב כהנא פסקא דשקלים (דף י"ב ע"א) אמר רבי ברכיה בלשון הזה השיבה ר' יוסי בן חלפתא, ע"ש, ועיין גם ב"ר פס"ח, וי"ר פ"ח, במ"ר פ"ג, תנחומא הנדפס וישלח אות י', ובילקוט מטות רמז תשפ"ו שאלה מקידונית יש לתקן מטרונית, מן אות ט נעשית קי, ומן אות ר נעשית ד, והבאתי זה להראות איך מפרש אחד כתב בצד הילקוט פי' מוקדנית מגוי מוקדון, ומובא לנכון בילקוט שמואל רמז פ"ה ובילקוט תהלים רמז תתי"ב, גם יש לתקן בילקוט מטות שם לכמה ימים ברא את עולמו וכו עד יושב ועושה סולמות, צ"ל וכו' עד יושב ועושה סולמות, ר"ל בשם תמצא כל המאמר עד יושב ועושה סולמות: (מז) ואיזהו עשיר השמח בחלקו, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס, אבל בנדפס אות ז' וגם במדרש במ"ר נמצא הוספה המתחלת ומקנה רב זש"ה לב חכם לימינו, במדרש במ"ר שב נוסף בהתחלה מה שחסר בתנחומא הנדפס, ונמצא בילקוט מטות שם בשם הילמדנו, כמו שמובא במדרש במ"ר, וכן קצת מזה מובא בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט, ע"ש:

(א) ילמדנו רבינו, מובא גם בנדפס אות א', ובעל מדרש במ"ר השמיט המלות „ילמדנו רבינו" והלכה": (ב) מן הגיים, פי' חיילות בלע"ז שולדים, ובעל מדרש במ"ר הל"ג מן הגוים, וכן בכ"י רה"ס הגי' מן הגיים, אולם בכ"י רומי וכ"י מינכען (בכ"י מינכען נעתק פ' מסעי) הגי' מן הגוים. עיין בהערה שלאחריה: (ג) כך שנו רבותינו, לאו בפירוש אתמר, עיין במשנה ר"ה כ"ג ע"ב הבא להציל מן הדליקה ומן הגיים ומן הנהר ומן המפולת הרי אלו כאנשי העיר ויש להם אלפים אמה לכל רוח, ונראה כי הרמב"ם גורס מן הגוים, כמו שתראה בגמרא שבת פכ"ז הי"ז הביא היוצאין להציל נפשות ישראל מיד עכו"ם או מן הנהר או מן המפולת, אין ספק שהיה כתוב מן הגוים, ואח"כ הגיהו עכו"ם, או היתה הגי' הנכונה מיד הגיים ואח"כ הגיהו המדפיסים מן העכו"ם. וגם בגמרא עירובין דף מ"ה ע"א איתא הבא להציל מן הגיים ומן הנהר ומן המפולת. ובגמרא ב"ק דף קי"ד ע"א איתא במשנה המציל מן הנהר או מן הגיים או מן הלסטים, אולם בגמרא שם הביאו המציל מן הנכרים, כאילו היתה הגי' במשנה הגוים: (ד) כשבקש שאול להרגו ברח ונמלט, ור"ל שברח בשבת דכתיב ויקם דוד ויברח ביום ההוא מפני שאול (ש"א כא יא), ובא נובה בשבת, עיין ילקוט שמואל רמז ק"ל בשם הילמדנו, ועיין מנחות דף צ"ה ע"ב, ועיין ברד"ק בש"א כ"ב ז' באריכות: (ה) שבאו כתבים רעים מן המלכות לגדולי צפורי, בנדפס הוסיף „בשבת": (ו) מה אתה אומר נברח, פי' חוץ לתחום, עיין עירובין שם: (ז) אמר להם ולי אתם שואלים, בנדפס נוסף אמר להם „ברמז", וכ"ה גם במדרש במ"ר: (ח) בדוד כתיב ודוד ברח וימלט, בנדפס הביא הכתוב ודוד נס וימלט (ש"א יט י) אולם במדרש במ"ר הביא כמו בכ"י שלפנינו: (ט) ואומר לך עמי בא בחדריך, ואולי הכוונה במה שהביא הכתוב הזה ע"פ דרשתם לעיל בתנחומא (ויצא אות ה') לך עמי בא בחדריך אל תעמוד כנגד השעה, אלא תן לך מקום, שהרי אני נתתי מקום לשעה, שנאמר השיב אחור ימינו, גבות עמד כנגד השעה ונפל,

(י)ומנין שפיקוח נפש דוחה את השבת, שנאמר ושמרתם את חקותי[ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם] וחי בהם (ויקרא יח ה) , ולא שימות בהם , וכתיב במילה וביום השמיני ימול בשר ערלתו (שם יב ג) , ואפילו בשבת , והלא דברים קל וחומר , ומה המילה שהיא אחת מרמ"ח איברים [של אדם] , דוחה את השבת , כל גופו על אחת כמה וכמה . אמר הקב"ה [לישראל] בני הזהרו במצותי , ושמרו את התורה , כי כמה נסים ונפלאות עשיתי לכם מיום שיצאתם ממצרים , והפלתי את שונאיכם , והעברתי אתכם בים , והפלתי פחד ורעדה באויביכם , והשמדתי את האמורי וסיחון ועוג , וכל ארבעים שנה שהייתם במדבר , לא הנחתי אתכם שעה אחת , וכמה נחשים ועקרבים הרגתי לפניכם , שנאמר המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב (דברים ח טו) , (יא) לכך אמר הקב"ה למשה , כתוב המסעות שנסעו ישראל במדבר , כדי שידעו כמה נסים עשיתי להם בכל מסע ומסע , (שנאמר) [מנין ממה שקראו בענין] אלה מסעי בני ישראל וגו' ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה' :

[ב] [אלה מסעי] . (יב) משל למלך שהיה בנו חולה , הוליכו למקום אחר לרפאותו , כיון שהיו חוזרין התחיל אביו מונה את המסעות , כאן ישננו , כאן הוקרנו , כאן חששת בראשך , כך אמר הקב"ה למשה מנה להם את כל המקומות , היכן הכעיסוני , (יג) לכך נאמר אלה מסעי :

[ג] (יד) וידבר ה' [אל משה לאמר] צו את בני ישראל וגו' , כי אתם באים אל הארץ כנען (במדבר לד ב) . מלמד שהראה הקב"ה למשה כל מה שהיה , ומה שעתיד להיות , הראה לו שמשון עומד מדן , וברק מנפתלי , וכן כל דור ודורשיו , דור ופרנסיו , דור וחכמיו , דור ורשעיו , דור וצדיקיו : (טו) ויאמר ה' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי

הערות ותקונים

אברהם ברח מפני נמרוד , יצחק מפני פלשתים , יעקב מפני עשו , משה מפני פרעה , דוד מפני שאול ומפני אבשלום בנו , ע"כ : (י) ומנין שפיקוח נפש דוחה את השבת , מובא כן גם בנדפס , אולם בעל מדרש במ"ר (אות א') השמיט זה , ואולי ע"י שגגת המעתיק , ואחר הכתוב לך עמי בא בחדריך הנוסחא שם , אמר להם הקב"ה וכאלו כל גדולי עולם יראו וברחו מן שונאיהם כל אותם מ' שנה שעשיתם במדבר כו' , המלות „וכאלו כל גדולי עולם יראו וברחו מן שונאיהם" היא הוספה חיצונית אשר רשם אחד בצדו אחר שחושב יעקב ומשה ודוד ברחו , הוסיף כן בצדו , וכאלו ר"ל כיוצא באלו כל גדולי עולם יראו וברחו , ואח"כ הובא זה פנימה שלא במקומו , ובנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא חסר מן ולא הנחתי אתכם אפילו שעה אחת , עד המוליכך במדבר הגדול והנורא מקום נחש שרף ועקרב , והמדפיס ממאנטובה הוסיף זה לגוף הספר : (יא) לכך אמר הקב"ה למשה כתוב המסעות , מובא בילקוט ריש מסעי רמז תשפ"ו בשם התנחומא : (יב) משל למלך שהיה בנו חולה , מובא בילקוט שם , גם ברש"י עה"ת בשם התנחומא , וכן מובא בנדפס אות ג' , ולפני המאמר הזה נמצא בתנחומא הנדפס מאמר אחד (כל אות ב) המתחיל אלה מסעי בני ישראל זש"ה נחית כצאן עמך , מהו נחית לשון נוטריקון , וכן העתיק כל המאמר בעל מדרש במ"ר פכ"ג וזה הוסיף בעל מסדר התנחומא הנדפס מן הילמדנו , כמו שתראה בילקוט ריש מסעי הביא בשם הילמדנו זש"ה נחית כצאן עמך מה הצאן אין מכניסין אותן לצל כו' , וזה נמצא ג"כ במאמר הזה , לכן אין ספק שכל המאמר נוסף ונעתק מן הילמדנו , אף כי התחלת המאמר נמצא ג"כ בתנחומא כ"י פ' בשלח אות ט"ו אבל בקצת שינויים , ומובא ג"כ המאמר שהוא בתנחומא בשלח , בילקוט תהלים רמז תתי"ח בשם התנחומא . ובנדפס דפוס קאנסטאנטינא גם דפוס וויניציא נשמטו המלות „ר' יהושע אומר נפלאות עשית להם חרות נתת להם ימינך הושע אותם , תלוי ראש נתת להם ביד משה ואהרן" והמדפיס ממאנטובה הוסיף חלק המאמר הזה אל תוך הספר פנימה ונמצא נכון במדרש במ"ר שם , וההוספה מן הנדפס ליתא גם בכ"י רומי וליתא גם בכ"י רח"ס (ובכ"י מינכען לא העתיק המעתיק מאמר שלם) , ונמצא גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי וגם בדפוסים הראשונים דפוס של קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא : (יג) לכך נאמר אלה מסעי , בנדפס אות ג' נמצא הוספה ונעתקה גם במדרש במ"ר (אות ד) ד"א למה זכו לכתוב בתורה כל המסעות עד סוף אות ג' , ובמדרש שם עד סוף אות ד' , ואין ספק שנוסף מן הילמדנו הנאבד , וליתא בכ"י רומי ורח"ס , נמצא בכ"י ה' של אקספארד וכ"י ספרדי ובדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא : (יד) וידבר וגו' מלמד שהראה הקב"ה למשה , מובא בנדפס אות ד' ובמדרש במ"ר אות ה' , ועיין בספרי פ' ברכה פיסקא שנ"ז באריכות , ובילקוט ברכה רמז תתקס"ג בשם הספרי : (טו) ויאמר ה' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר אמר הקב"ה למשה שבועה שנשבעתי כו' , ובנדפס ובמדרש במ"ר הגי' שנאמר זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב וגו' מלמד שהראה גיהנם , אמר משה מי נידונין בה כו' , ולדעתי נכון מאד כגי' כ"י רומי זאת הארץ (ומוסב על הכתוב שלפנינו בפ' מסעות ל"ד ב') לך אמור לאברהם ליצחק וליעקב שבועה שנשבעתי להם קיימתי לבניהם לכך נאמר לאמר , וראיתי בכ"י רח"ס וכ"י מינכען שמובא כך , ויאמר ה' אל משה זאת הארץ אשר נשבעתי וגו'

אמר

לאברהם ליצחק וליעקב לאמר (דברים לד ד) . אמר הקב"ה למשה שבועה שנשבעתי להם קיימתיה לבניהם , לכך נאמר לאמר :

[ד] (טז) **כתיב** ויאמר יהושע אל עכן וגו' (יהושע ז יט) . אמר לו עכן בשביל דבר זה שאתה אומר אלי אני מת , כיון שראה עכן כך , אמר בלבו עתה אלכד בגורל ולא אאמן ואחשב כזבן לפני יהושע , באותה שעה אמר עכן ליהושע , על מה אתה מפיל גורלות ביני ובין ביתי , אפיל הגורל בינך ובין פינחס , אם לא יעלה הגורל על שניכם אף אני מאמין , באותה שעה (אמר) [ויאמר] יהושע (לעכן) [אל עכן] בני שים נא כבוד לה' אלהי ישראל ותן [לו] תודה והגד נא לי מה עשית (שם) , א"ל עכן ליהושע אף אתה הגד לי מה עשית , מיד נפלה מחלוקת בישראל , ועמדו שבט יהודה במריבה , והרגו מישראל כיתות כיתות , כיון שראה עכן כך , אמר בלבו כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא , ואני על ידי נהרגו כמה אנשים מישראל , אני הוא חוטא ומחטיא , מוטב שאודה פשעי לפני הקב"ה ולפני יהושע ולא תבא קלקלה על ידי , מה עשה עכן עמד והשמיע קולו (יז) והסו כל הקהל לפניו , אמר ליהושע אמנה אנכי חטאתי לה' אלהי ישראל וכזאת וכזאת עשיתי (שם שם כ) , ולא זאת בלבד , שכבר מעלתי באחרות , א"ל יהושע ואני כך הייתי יודע שהדבר תלוי בך , והגד נא לי מה עשית אל תכחד ממני (שם שם יט) , (יח) וארא בשלל (שם שם כא) , [אמר ליה] ראיתי מה כתיב בתורה ואכלת את שלל אויביך (דברים כ יד) , אדרת שנער וגו' (יהושע שם) , ואל תאמר שאני עני והייתי צריך , שאין בשבט יהודה עשיר ממני , מיד וישלח יהושע מלאכים וירוצו האהלה וגו' (שם שם כב) , מפני מה שלח אותם יהושע , כדי שלא יגנבו אותם שבט [יהודה] ויוסיפו במחלוקת , לפיכך שלח יהושע מהרה , ויביאום אל יהושע ואל כל בני ישראל ויציקם לפני ה' (שם שם כג) , מהו ויציקום , אמר יהושע רבש"ע על אלו כעסת על בניך , הרי הם נתונים לפניך , מיד ויקח יהושע את עכן בן זרח וגו' [ואת בניו ואת בנותיו ואת שורו ואת חמורו] (שם שם כד) , את בניו ואת בנותיו כדי לרדותן , ואת שורו ואת חמורו ואת אהלו לשריפה , וכל ישראל עמו (שם) , לראות בדינו כדי שלא יהו רגילין לעשות כן , ויעלו אותם (אל) עמק עכור (שם) . ויאמר יהושע מה עכרתנו [יעכרך ה'] (היום הזה) [ביום הזה] (שם שם כה) , (יט) היום הזה הוא עכור ויש לו חלק לעולם הבא , וירגמו אותו כל ישראל אבן (שם) , הוא לבדו , וישרפו אותם באש (שם) , בממונו הכתוב מדבר , שכן נאמר לו על פי הגבורה , והיה הנלכד בחרם ישרף באש אותו ואת כל אשר לו (שם שם טו) , אלא ללמדך שהודה עכן שבשבת גנב אותם , והוציא מיריחו והטמין בתוך אהלו , ונסקל על חילול שבת , ונשרף על שמעל בחרם , ומנין אתה מוצא , שכן הקב"ה אמר ליהושע , ראה נתתי בידך את יריחו ואת מלכה גבורי החיל , וסבותם את העיר כל אנשי המלחמה הקיף את העיר פעם אחת , כה תעשה ששת ימים , ושבעה כהנים וגו' (שם ו ב ג ד) , ללמדך (כ) שבשבת נכבשה יריחו , ודבר זה עשה יהושע מדעתו , והסכים הקב"ה על ידו , אמר יהושע השבת קודש , שנאמר ושמרתם את השבת כי קדש הוא לכם (שמות לא יד) , וכל מה שכבשנו בה יהא קדש , שנאמר וכל כסף וזהב וכלי נחשת [וברזל קדש הוא לה'] (יהושע ו יט) , ומנין שהסכים על ידו , שנאמר [והיתה העיר] חרם היא וכל אשר בה לה' (שם שם יז) , באותה שעה וישב ה' מחרון אפו (שם ז כו) , ועליו נאמר חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה (משלי טז יד) , זה יהושע שהשיב חרון אף ה' מישראל :

הערות ותקונים

אמר לו הקב"ה למשה אמור לאברהם ליצחק וליעקב שבועה שנשבעתי להם קיימתיה לבניהם , לכך נאמר ויאמר , ומה שדורש בנדפס מלמד שהראה גיהנם לא ידעתי איך דייק מזה , ועיין בספרי ברכה פסקא שנ"ז אחר שחושב שם כל מה שהראהו הביא ד"א עד נער , שהראהו גיהנם , ע"ש , ובנדפס ובמדרש במ"ר נמצא אחר זה הוספה , וליתא בכ"י רח"ס וכ"י רומי , ונמצא גם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י הספרדי : (טז) כתיב ויאמר יהושע אל עכן , מובא בילקוט יהושע רמז י"ח בשם התנחומא ומובא ג"כ בנדפס אות ה' ובמדרש במ"ר באמצע אות ו' , ועיין בגמ' סנהדרין דף מ"ג ע"ב וירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ג (דף כ"ג ע"ב) : (יז) והסו כל הקהל לפניו , בכ"י רומי והסו כל העדה את דבריו , ובכ"י רח"ס והסו כל הקהל לפניו , ובנדפס והסכו כל העדה לפניו , וגם במדרש במ"ר גורס והסו , ופי' המ"כ ושתקו , כמד"א ויהס כלב : (יח) וארא בשלל , מובא בילקוט יהושע שם בשם התנחומא : (יט) היום הזה הוא עכור ויש לו חלק לעולם הבא , משנה סנהדרין דף מ"ג ע"ב , ועיין בפדר"א פל"ח , מס' שמחות פ"ב : (כ) שבשבת נכבשה יריחו , ירושלמי שבת פ"א , ב"ר סוף פמ"ז , סדר עולם רבה פי"א

[ה] וידבר ה' [אל משה לאמר] צו את בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם באים אל הארץ כנען וגו' (במדבר לד ב). (כא) ילמדנו רבינו עד שלא נכנסו לארץ כיצד היו מברכין על המזון, (כב) כך שנו רבותינו עד שלא נכנסו לארץ היו מברכין ברכה אחת הזן את הכל, משנכנסו היו מברכין על הארץ ועל המזון, כיון שחרבה ירושלים הוסיפו בונה ירושלים, משנקברו הרוגי ביתר הוסיפו הטוב והמטיב, (כג) הטוב שלא הסריחו, והמטיב שניתנו לקבורות, ואין לך חביב מכולם יותר מברכת הארץ, (כד) שכך אמרו חכמים כל שאינו מזכיר בברכת המזון, על הארץ ועל המזון, ארץ חמדה טובה ורחבה, ברית ותורה חיים ומזון, לא יצא ידי חובתו, אמר הקב"ה חביבה עלי ארץ ישראל יותר מן הכל, אני הוא שתרתי אותה, שנאמר אל (הארץ) [ארץ] אשר תרתי להם (יחזקאל כ ו), וכן הוא אומר ואתן (להם) [לך] ארץ חמדה וגו' (ירמיה ג יט), אתה מוצא כשהרג יהושע אותן המלכים, אמר ר' ינאי הכהן ששים ושנים מלכים היו, ל"א ביריחו (כה) ול"א בסיסרא, כיון שהלך להלחם עם ישראל נהרגו אף הם עמו, למה שהיו מתאוים עמו לשתות מים ממימי ישראל, (כו) וביקשו מן סיסרא ואמרו לו בבקשה ממך נבא עמך בחנם, שאנו מתאוים למלאות כרסינו מן המים של ארץ ישראל, שנאמר באו מלכים נלחמו וגו' בצע כסף לא לקחו וגו' (שופטים ה יט), להודיע חיבתה של ארץ ישראל, אמר הקב"ה למשה הארץ הזאת חביבה עלי, שנאמר ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה (דברים יא יב), וישראל חביבין עלי, שנאמר כי מאהבת ה' וגו' (שם ז ח), אמר הקב"ה אכניס [את ישראל שהם] חביבין עלי, אל ארץ שהיא חביבה עלי (שנאמר) [מנין ממה שקראו בענין] כי אתם באים אל הארץ וגו':

[ו] (כז) כי אתם באים אל הארץ. (כח) [מה כתיב למעלה מן הענין, והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם] (במדבר לג נב), זש"ה מלפנו מבהמות (הארץ) [ארץ] (איוב לה יא), אמר להם לישראל, (כט) למדו מפרו של אליהו, כי בשעה שאמר אליהו

הערות ותקונים

פי"א, ילקוט יהושע רמז ט"ו: (כא) ילמדנו רבינו עד שלא נכנסו לארץ כו', וכן מובא בנדפס אות ו', ובעל המדרש במ"ר השמיט המלות „ילמדנו רבינו" והל"ג „הלכה": (כב) כך שנו רבותינו, לא נמצא במשנה, אבל הוא מימרא דרב נחמן, משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תיקן לישראל ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים, דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש, הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר: (כג) הטוב שלא הסריחו, גמ' שם בשם רב מתנא: (כד) שכך אמרו חכמים, בגמ' ברכות דף מ"ט ע"א בשם ר' אילעא אמר ר' יעקב בר אחא משום רבינו כל שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים לא יצא ידי חובתו, ועיין שם בתוס' דף מ"ח ע"ב בד"ה ברית ובמרדכי שם: (כה) ול"א בסיסרא כיון שהלך להלחם, מובא בילקוט שופטים רמז נ"ב בשם התנחומא: (כו) ובקשו מן סיסרא ואמרו לו בבקשה ממך נבא עמך בחנם, בנדפס נוסף באמצע הוספה, וכך איתא שם, וביקשו מן סיסרא ואמרו לו בבקשה ממך נבא עמך [למלחמה כל מלך שהיה מבקש למלחמה היה משלם ושוכר מלכים בכסף שיעזרו אותו, אמרו לסיסרא אין אנו מבקשים ממך כלום אלא נבוא עמך] בחנם כו', ובכ"י רומי וכ"י רח"ס הגירסא כמו בכ"י שלפנינו, ובכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי הוא כמו בנדפס: (כז) כי אתם באים אל הארץ זש"ה מלפנו מבהמות ארץ, לפני זה נמצא הוספה בנדפס כל אות ז' המתחיל צו את בני ישראל זש"ה לא איש אל ויכזב, ונעתק ג"כ במדרש במ"ר פכ"ג אות ח', וכן נמצא בכ"י ה' של אקספארד וכ"י ספרדי, ולא נמצא בכ"י רומי ולא בכ"י רח"ס אלא בכ"י מינכען, רק מתחיל גם שם מן זש"ה מלפנו מבהמות ארץ שהובא ג"כ בנדפס באות ח' ובמדרש במ"ר באות ט', ובנדפס בהוספה באות ז' שהוסיף השמיט המדפיס את התחלת המאמר, ונמצא בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי, ובדפוס קאנסטאנטינא ובדפוס וויניציא, רק המדפיס מן מאנטובה השמיטו, וכך נמצא שם „לפי שצפה בלעם הרשע שעתיד אדם לעמוד להטעות [את העולם] לומר שהוא אלוה התחיל צווח ואומר לא איש נעשה אלוה, אם אמר שאני מכזב [שאני אלוה] ועתיד להתנחם ואומר דבר ואינו יכול עשותו, שנאמר ההוא אמר ולא יעשה ואינו יכול לקיים את דבריו, שהוא בן אדם ועתיד (למחות) [למות] לכך נאמר לא איש אל ויכזב". ואח"כ מתחיל ד"א לא איש אל עושה לאל שיכזב, ובמדרש במ"ר השמיטו זה ג"כ, והמדפיסים שכחו למחוק גם מלת „ד"א" בהתחלת המאמר, והרז"ו כתב שם „ומה שכתב ד"א מיותר וט"ס ובתנחומא ליתא", אולם כאשר הוא בכ"י אשר נמצא המאמר הזה שהשמיטו, נכון אחר זה ד"א, אבל כאשר השמיטו התחלת המאמר יש להשמיט גם מלת ד"א: (כח) מה כתיב למעלה מן הענין, הוספתי כמו שהוא בנדפס, ויש לתקן גם כן במדרש במ"ר המתחיל כי אתם באים והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם: (כט) למדו מפרו של אליהו כו', מובא בילקוט מלכים רמז רי"ד, ובטעות מצוין שם „מדרש" וצ"ל „תנחומא":

ומ"כ

(לעובדי) [לנביאי] הבעל בחרו לכם (את) הפר האחד ועשו ראשונה (מ"א יח כה), באותה שעה נתקבצו ארבע מאות וחמשים נביאי הבעל, (ל) (ות"נ) [וארבע מאות] נביאי האשרה, ולא יכלו לזוז רגלו מן הארץ, ראה מה כתיב שם, ויתנו לנו שנים פרים וגו' (שם שם כג), אמר להם אליהו בחרו לכם (לא) שנים פרים תאומים מאם אחת, הגדילים על אבוס אחד, (לב) והטילו עליהם גורלות, אחד לשם, ואחד לבעל, בחרו להם הפר האחד, ופרו של אליהו היה נמשך והולך אחריו, ואותו הפר שעלה לשם הבעל נתקבצו כל אותן נביאי הבעל, ונביאי האשרה, לזוז רגלו מן הארץ, ולא יכלו, עד שפתח אליהו ואמר להם לך עמהם, השיב הפר ואמר לאליהו לעיני כל העם, ואמר לו אני וחבירי יצאו מבטן אחד, וגדלנו במרעה אחד, על אבוס אחד, הוא עלה בחלקו של הקב"ה, ושמו של הקב"ה מתקדש עליו, ואני עליתי בחלק הבעל, להכעיס את בוראי, אמר לו אליהו לך עמהם, ואל ימצאו עלילה, כשם ששמו של הקב"ה מתקדש על זה שעמי, כך מתקדש עליך, א"ל וכן אתה יועצני, שבועה שאיני זז מכאן עד שתמסרני בידם, שנאמר ויקחו את הפר אשר נתן להם ויעשו (שם שם כו), ומי נתנו להם, אליהו, ואתה למד שאליהו אמר להם בחרו לכם הפר האחד (שם שם כה), ולבסוף כתיב ויקחו את הפר אשר נתן להם (שם שם כו), לכך נאמר מלפנו מבהמות ארץ. (לג) ומעוף השמים (תחכמנו) [יחכמנו] (איוב לה יא), אמר הקב"ה לימדו מן העורבים, שהיו מכלכלים את אליהו, שנאמר ואת העורבים צויתי לכלכלך שם [והעורבים מביאים לו לחם ובשר וגו'] (מ"א יז ד ו), מהיכן היו מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב, (לד) מן שולחנו של יהושפט, לפי שלא היו רוצים אותם עורבים ליכנס בביתו של אחאב, להוציא משולחנו של אותו רשע כלום לאותו צדיק, מפני שהיתה ביתו מליאה עבודת כוכבים, הוי מעוף השמים (תחכמנו) [יחכמנו], אמר הקב"ה לישראל לימדו מן הפר, ומן העורבים, ואל תפנו אל האלילים להסתכל בהם, (שנאמר) [מנין ממה שקראו בענין] והורשתם את כל יושבי הארץ:

[ז] (לה) כי אתם באים. זש"ה הדור אתם ראו דבר ה' [המדבר הייתי לישראל] וגו' (ירמיה ב לא), אל תהי קורא אלא המדבר הייתי לישראל דבר ולא הייתי עושה לישראל, הארץ שהתניתי ליתנה להם שמא אמרתי שהיא נאה והטעיתי אותם, אם ארץ מאפליה (שם), (לו) מהו מאפליה, שמא אמרתי לכם להכנים אתכם לארץ והלקשתי אתכם, שאין מאפליה אלא לשון הלקשה, שנאמר כי אפילות הנה (שמות ט לב), הרי אתם נכנסין לתוכה. כי אתם באים אל הארץ כנען, (לז) ארץ של פרקמטיא, (לח) ארץ של סחורה, כמה דאת אמר כנעניה נכבדי ארץ (ישעיה כג ח): (לט) זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה (במדבר לד ב), מהו לכם, לכם היא ראויה, משל למלך שהיו לו עבדים ושפחות, והיה משיא עבדיו מן (מ) אוסיא אחרת, עמד המלך וחישב בדעתו, אמר העבדים שלי, והשפחות שלי, מוטב שאשיא עבדי לשפחותי שלי (לשלי), כך אמר הקב"ה, הארץ שלי הוא, שנא' כי לי הארץ וגו' (ויקרא כה כג), ואומר לה' הארץ ומלואה וגו' (תהלים כד א), וישראל שלי הם, שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה נה), מוטב שאנחיל

הערות ותקונים

(ל) ות"נ נביאי האשרה, גם בנדפס ובמדרש במ"ר הגי' ות"נ נביאי האשרה, אולם בכ"י רומי ורח"ס וכ"י מינכען ובילקוט מובא לנכון וארבע מאות נביאי האשרה, וכן מפורש בקרא ואת נביאי הבעל ארבע מאות וחמשים ונביאי האשרה ארבע מאות (מ"א יח יט): (לא) שנים פרים תאומים, עיין מה שהעיר הגאון הרש"ש בזה: (לב) והטילו עליהם גורלות, עיין מה שהעיר ותיקן הרב מהרז"ו בפירושו למדרש שם: (לג) ומעוף השמים תחכמנו, כ"ה בכ"י רח"ס וגם בכ"י מינכען, ותקנתי יחכמנו, כלשון הכתוב: (לד) מן שלחנו של יהושפט, מובא בילקוט מלכים רמז ר"ט בשם התנחומא, ונשנה גם בב"ר פל"ג, וי"ר ריש פי"ט, ועיין בגמ' בבלי סנהדרין דף קי"ג וחולין דף ה', והעורבים מביאים לו לחם ובשר, מהיכן מייתו ליה מבי טבחא דאחאב כו' ע"ש: (לה) כי אתם באים אל הארץ, זש"ה הדור אתם ראו דבר ה', מובא לעיל בתנחומא במדבר אות ב', וכן מובא בנדפס פ' מסעי באות ט', וכן במדרש במ"ר אות י', ובמדרש במ"ר שם נשמטו המלות „דבר ולא עושה הארץ שהתניתי ליתנה להם שמא אמרתי להם שהיא נאה והטעיתי אתכם": (לו) מהו מאפליה, בנדפס כמו מאפליה, נ"ל מהו מאפליה, ובדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא הגי' כמו מאפל יה: (לז) ארץ של פרגמטיא, דורש כנען מלשון כנעניה נכבדי ארץ: (לח) ארץ של פרגמטיא, ארץ של סחורה, המלות „ארץ של סחורה" הם לפרש ולבאר המלות „ארץ של פרגמטיא": (לט) זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה, מהו לכם. מובא בילקוט מסעי רמז תשפ"ז בשם התנחומא: (מ) אוסיא, פי' שדה:

נכך

את ארצי לעבדי שלי, לעם שלי, (מא) לכך נאמר זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה:

[ח] **וידבר** ה' [וגו'] דבר אל בני ישראל [וגו'] כי אתם עוברים וגו' (במדבר לה ט י).

(מב) זש"ה טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך (תהלים כה ח), זכור רחמיך ה' וחסדיך וגו' (שם שם ו), אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אילולי רחמיך שקידמו לאדם הראשון, לא היה לו עמידה, שאמרת לו כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב יז), ולא עשית כן, (מג) אלא הוצאתו מגן עדן, שנאמר ויגרש את האדם (שם ג כד), ולמה נתגרש, על שהביא מיתה לדורות, והיה צריך למות מיד, אלא שריחמת עליו וגירשתו, כדרך הרוצח בשגגה, שגולה בערי מקלט, לכך נאמר זכור רחמיך ה' וחסדיך וגו', כיון שעמד משה, א"ל הקב"ה והקריתם לכם ערים וגו' (במדבר שם), אמר משה רבש"ע זה שהורג נפש בשגגה בדרום או בצפון, מנין יהא יודע היכן ערי מקלט שיהא בורח שם, (מד) א"ל תכין לך הדרך (דברים יט ג), תכוון לך הדרך, שלא יהו טועים, וימצא אותו גואל הדם ויהרגוהו, ולו אין משפט מות, א"ל היאך, א"ל העמד להם (מה) (איטלסיות) [אסטליות] מכוונות לערי מקלט, שיהא יודע לילך לשם, ובכל (איטלס) [איסטל] רשום עליה רוצח לערי מקלט, שנאמר תכין לך הדרך וגו', לכך אמר דוד טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, אם לרוצחנים עשה שביל ודרך שיברחו וינצלו, לצדיקים על אחת כמה וכמה, ידרך ענוים במשפט (תהלים כה ט):

[ט] **וגם** שמה רוצח מכה נפש בשגגה (במדבר לה יא). ולא בזדון, אם ילך אדם ויהרוג בזדון, ויאמר בשגגה הרגתי, ויהא בורח לערי מקלט, אמר הקב"ה אפי' נכנס ובורח למזבחי הרגו אותו, שנאמר וכי יזיד איש וגו' מעם מזבחי תקחנו וגו' (שמות כא יד), ומי היה זה שברח למזבח ונהרג, זה יואב, שנאמר והשמועה באה (אל) [עד] יואב וגו' ויחזק בקרנות המזבח (מ"א ב כח), את מוצא שהיה יואב חכם גדול, וראש סנהדרין, (מו) שנאמר יושב בשבת תחכמוני (ש"ב כג ח), ולא היה יודע שכתיב בתורה מעם מזבחי תקחנו למות (שמות כא יד), (מז) [שהלך והחזיק בקרנות המזבח], (*מז) אלא אמר [יואב] הרוגי ב"ד אינן נקברים בקברות אבותיהם, אלא הם לעצמם, מוטב למות כאן, שאקבר עם אבותיי, וישב בניהו (אל) [את] המלך דבר לאמר, כה דבר יואב וכה ענני, ויאמר לו המלך עשה כאשר דבר ופגע בו וקברתו (מ"א ב לא), למה נהרג שכן צוהו דוד אביו, וגם אתה

הערות ותקונים

(מא) לכך נאמר זאת הארץ וגו', כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מינכען, אולם בנדפס (סוף אות י) ובמדרש במ"ר (אות י"ב) ובכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי נמצא אחר זה הוספה: „ד"א זאת הארץ זש"ה כח מעשיו הגיד לעמו, אמר להם הקב"ה לישראל יכול הייתי לבראות ארץ חמדה אחרת (במדרש במ"ר ארץ חדשה) אלא בשביל להראות לכם כחי אני אורים את שונאיכם מפניכם ונותן לכם את ארצם לקיים מה שנאמר כח מעשיו הגיד לעמו": (מב) זש"ה טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, זכור רחמיך וגו', נ"ל זש"ה זכור רחמיך וגו' טוב וישר ה' וגו', וגם המאמר הזה מובא בילקוט מסעי שם בשם התנחומא, והשמיט הכתוב זכור רחמיך ומובא ג"כ בנדפס ובמדרש במ"ר, וגם שם הגירסא כמו לפנינו בכ"י: (מג) אלא הוצאתיו מגן עדן, בנדפס ובמדרש במ"ר נוסף „וחיה תשע מאות ושלשים שנה ואחר כך מת, ומה עשית לו גרשתו מגן עדן". והלשון כפול ויש למחוק המלות „ומה עשית לו גרשתו מג"ע": (מד) א"ל תכין לך הדרך, עיין מכות דף י': (מה) אטליסיות, וכן להלן ובכל איטלס, וגם בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מינכען הגי' איטליסיאות, איטלים, וכן בנדפס איטליסיות איטלים, והמלה משובשת, ונ"ל אסטליות וכן אסטל. והיא המלה היונית והרומית stela στήλα ופי' מצבת אבן (דענקזיילע מיט אינטריפטען) כמו שכתב המוספי בערך אסטולי פי' מצבת אבן נצבת לעדה וכתובים בה דברי ברית שלום או צווי המלך או דבר אחר, וראיתי במדרש במ"ר שם נאמר לנכון איסטליות, והמ"כ הביא יש ספרים גורסים איטלים והם שווקים, והגירסא הזאת משובשת עכ"ל. ועיין בילקוט תהלים רמז תש"ב רבי אבין בשם ר' יעקב אמר על כל מיל ומיל היה עומד בורגן, ועל כל בורגן ובורגן היה עומד צלם, והיתה ידו של צלם עקומה, והיה מראה להם להיכן היא עיר מקלט, הוי על כן יורה חטאים בדרך, וזה לקח ממדרש תהלים מזמור כ"ה, ועיין בגמרא מכות שם. והוראת מלת בורגן עיין ערוך ערך ברגן ועיין פסיקתא דרב כהנא פסקא את קרבני ובהערה ל"ט שם: (מו) שנאמר יושב בשבת תחכמוני, עיין מ"ק דף ט"ז שדורש הפסוק על דוד שהיה יושב בשבת תחכמוני: (מז) שהלך והחזיק בקרנות המזבח, מכות י"ב וירושלמי מכות פ"ב ה"ו, סנהדרין מ"ח, ומובא בילקוט מלכים רמז ק"ע בשם הגמרא: (מז*) אלא אמר יואב הרוגי ב"ד אינן נקברים בקברות אבותיהם אלא הם לעצמם, עיין רש"י מ"א א' ב' שהביא זה בשם התנחומא על בקרנות המזבח אצל יואב (מ"א ב' כ"ח) כמו שהוא בתנחומא וכן הרד"ק הביא דרשתם במ"א ב' כ"ח אצל יואב כי שם מקומו, ופעם אחר שאחז יואב בקרנות המזבח להיות נכסיו ליורשים ולא

ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרויה וגו' (מ"א ב ה), מה עשה לו, (מח) אתה מוצא בשעה שכתב דוד ליואב הבו את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה (ש"ב יא טו), עשה כן ונהרג, (מט) נתקבצו כל שרי החיל על יואב, שנאמר בו, אוריה החתי כל שלשים (וששה) [ושבעה] (שם כג לט), הראה להם הכתב, לכך נאמר [אתה ידעת את אשר עשה לי [יואב בן צרויה] ואשר עשה לשני שרי צבאות ישראל לאבנר בן נר [וגו'] (מ"א ב ה), היו סבורין שדוד צוהו להורגו, שהיה אבנר בן דודו של שאול, ולכך עמד דוד וקילל את יואב, ואמר ואל יכרת מבית יואב וגו' (ש"ב ג כט), ונתפייסו כל ישראל, וידעו שלא היה מן דוד, וצוה לשלמה בנו שיהרוג אותו, שהיה יואב בן אחותו של דוד, ורצה לקרבו לעולם הבא, (נ) כיון שביקש שלמה להורגו, אמר יואב לבניהו, לך אמור לשלמה אל תדינני בשני דינין, אם תהרגני טול מעלי את הקללות שקללני דוד אביך, ואם לאו הניחני בקללותיו, מיד ויאמר לו [המלך] עשה כאשר דבר [ופגע בו וקברתו] (מ"א ב לא), (נא) אמר ר' יהודה כל קללות שקילל דוד את יואב כולם נתקיימו בזרעו של דוד, [ואל יכרת מבית יואב זב ומצורע ומחזיק בפלך ונופל בחרב וחסר לחם] (ש"ב ג כט), זב מרחבעם בן שלמה, והמלך רחבעם התאמץ לעלות במרכבה (מ"א יב יח), (נב) וכתיב בזב וכל המרכב אשר ירכב עליו הזב (ויקרא טו ט), מצורע מעוזיהו, (נג) שנאמר ויהי מצורע עד יום מותו (מ"ב טו ה), מחזיק בפלך מאסא, דכתיב רק לעת זקנתו חלה את רגליו (מ"א טו כג), (נד) שאחזתו פדגרא, נופל בחרב מיאשיהו, דכתיב (נה) ויורו (המורים) [היורים] למלך יאשיהו (דה"ב לה כג), (נו) ואמר רב יהודה אמר רב נעצו בו שלש מאות (לולביאות) [לונביאות] של ברזל, עד שנקבוהו ככברה, חסר לחם מיהויכין, שנאמר וארוחתו ארוחת תמיד ניתנה לו מאת המלך (מ"ב כה כט), משלחנו של אויל מרודך, ואת מוצא כל זמן שהיה יהוידע קיים, היה יואש עשה רצון בוראו, שנאמר ויעש יהואש הישר בעיני ה' כל ימיו אשר

הערות ותקונים

כהרוגי מלכות דנכסיהון למלך כמו שהובא במדרש שמואל פכ"ה ונובע מירושלמי שם מכות פ"ב ה"ו (דף ל"א ע"ד) ועיין גם בסנהדרין מ"ח ע"ב: (מח) אתה מוצא בשעה שכתב דוד ליואב, מובא בילקוט שמואל רמז קמ"ח ובילקוט מלכים רמז ק"ע בשם התנחומא: (מט) נתקבצו כל שרי החיל על יואב שנאמר בו אוריה החתי כל שלשים וששה, וכ"ה בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובכ"י מינכען, רק בכ"י רומי נשמט הראיה מן הכתוב, ותקנתי שצ"ל כל שלשים ושבעה כמו שהוא בקרא, ובנדפס ובמדרש במ"ר מובא לנכון שלשים ושבעה, רק במקום מלת „כל" מובא שם מלת „על" בטעות, גם אחרי המלות נתקבצו כל ראשי החילים על יואב, נוסף שם „להרגו שהיה ראש הגבורים", ואח"כ הביא ראיה מהכתוב שכך כתיב בו אוריה החתי (על) [כל] שלשים ושבעה: (נ) כיון שבקש שלמה להורגו, סנהדרין דף מ"ח ע"ב, ירושלמי קידושין פ"א ה"ז (דף ס"א ע"א), אגדת שמואל פכ"ה: (נא) אמר ר' יהודה כל קללות שקלל דוד את יואב כו', בגמ' שם אמר ר' יהודה אמר רב: (נב) וכתיב בזב וכל המרכב אשר ירכב עליו, וכתב רש"י וגבי זב כתיב נמי מרכב אסמכתא לגזירה שוה: (נג) שנאמר ויהי מצורע עד יום מותו, במלכים שם כתיב עזריה, אולם בדה"ב כ"ו כתיב עוזיהו. לכן תראה בגמ' סנהדרין הביאו הכתוב ובחזקתו [צ"ל וכחזקתו] גבה לבו וגו' (דה"ב כ"ו ט"ז) והצרעת זרחה במצחו (שם שם יט), ויש להוסיף גם הכתוב ויהי עזיהו המלך מצורע עד יום מותו (שם שם כא), וראיתי בירושלמי מובא לנכון הכתוב הזה מדה"ב, לכן גם לפנינו בתנחומא במקום שנאמר ויהי מצורע עד יום מותו צ"ל ויהי עוזיהו המלך מצורע עד יום מותו, והוא הכתוב מד"ה: (נד) שאחזתו פדגרא, וכן בסנהדרין שם ובסוטה דף ח' ע"ב, והמלה רומית Podagra פי' חולי רגלים (פוסגיכט). ובגמרא סנהדרין שם יש אחר זה מאמר מן מר זוטרא, ובכ"י רח"ס וכ"י מינכען בטעות פנגרא, וכן במדרש במ"ר שם בטעות פלאגרה, ובנדפס דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ומחזיק בפלך מאסא דכתיב לעת זקנתו חלה את רגליו שנעשה ראש שאחזתו פודגרה, והמדפיס ממאנטובה תיקן „שנעשה כאשה" במקום „שנעשה ראש" וגם כאשר תיקן הוא קשה הבנה, ואין ספק שהיא הוספה תלונית שהוסיף אחד „שנעשה כאשה" כדברי הירושלמי בקידושין, ע"ש, ועיין במ"כ, וראיתי בכ"י ה' של אקספארד (שהוא כ"י מהתנחומא אשר כעת בדפוס) הגי' שם שנעשה כמי שאחזתו פרנדה [צ"ל פדגרה]: (נה) ויורו המורים, וכ"ה בכל המקומות, ובקרא כתיב ויורו היורים: (נו) ואמר רב יהודה אמר רב נעצו בו שלש מאות לולביאות של ברזל עד שנקבוהו ככברה, בכ"י רומי לולכיות, ובכ"י רח"ס ליכלובית, ובכ"י מינכען לבלוכית. בגמרא סנהדרין שם ומ"ק דף ח' ע"ב ואמר רב יהודה אמר רב שעשו כל גופו ככברה, ובירושלמי קידושין שם ואמר ר' יוחנן [צ"ל רב יהודה] מלמד שעשו גופו ככברה, תני רבי ישמעאל שלש מאות חצים יורו במשיח ה'. ולפנינו תקנתי בפנים לונביאות, והמלה יונית ἀχλύς פי' רומח (אכלס), ובנדפס אמר רב נעצו בו לולכיאות של ברזל עד שעשוהו ככברה, ובכ"י ספרדי לולביאות, המדפיס מוויניציא תיקן לונביאות, וצ"ל אמר רב יהודה אמר רב, וצ"ל לונכיאות בכ"ף, ובמדרש במ"ר לגיאות, ובגמרא סנהדרין דף י"ד ע"א לא זזו משם עד שנעצו בו שלש מאות לונכיאות של ברזל ועשאוהו ככברה

הורהו יהוידע הכהן (מ"ב יב ג), ואחרי מות (יהידע) [יהוידע] באו (אליו) שרי יהודה וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם (דה"ב כד יז), שקיבל על עצמו לעשותו אלוה, לפיכך ואת יואש עשו שפטים (שם שם כד), (נז) ומפני מה נענש אבנר, מפני שעשה דמן של נערים שחוק, שנאמר ויאמר אבנר אל יואב יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו ויאמר יואב יקומו (ש"ב ב יד), (נח) ויש אומרים מפני שהקדים שמו לשמו של דוד, שנאמר וישלח אבנר מלאכים אל דוד תחתיו לאמר למי ארץ (שם ג יב), וחכמים אומרים על שלא [המתין] לשאול להתפייס עם דוד, (נט) והיה בידו למחות בנוב עיר הכהנים ולא מיחה:

[י] (ס) **אתה** מוצא (סא) סנחריב הגלה את ישראל שלש גליות, ראשונה (סב) הגלה לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשי, השניה שבט זבולון ושבט נפתלי, שנאמר כעת הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי (ישעיה ח כג), והשלישית הגלה לשאר השבטים, (סג) שנאמר והאחרון הכביד (שם), נבוכדנצר אף הוא הגלה שלש גליות מן שבט יהודה ובנימין, בראשונה הגלה יהויקים, בשניה יהויכין, מה עשה (סד) קשר אותו (בקרובין) [בקרוכין] (סה) ומוקר לו, (סו) שנאמר הנני משלחך כגבירה, מה הגבירה הזו אדם מיקר לה, כך עשה לו נבוזראדן והגלה לצדקיהו, (סז) הרי שלש גליות, אמר הקב"ה בעולם הזה על ידי עונות גלו ישראל, אבל לעתיד לבא אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך (דברים ל ד), ואומר ונפוצות יהודה יקבץ וגו' (ישעיה יא יב), (סח) ואומר ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה (שם לה י), ואומר כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה', ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה (שם נא ג):

חסלת פרשת מסעי וספר במדבר

הערות ותקונים

כהנה, ופרש"י לונביאות תניתות, יש לתקן גם שם לונכיאות, ובגמרא ע"ז דף ח' ע"ב הגי' לולניאות, נ"ל לונכיאות, ולפני בעל הערוך היתה הגירסא הנכונה בסנהדרין ובע"ז שם לונכיות, עיין ערוך ערך לנך: (נז) ומפני מה נענש אבנר, עיין פסיקתא פרה (דף ל"ב ע"ב), ועיין שם בהערות שלי, ועיין לעיל בתנחומא פרשת חוקת אות ח': (נח) ויש אומרים מפני שהקדים שמו לשמו של דוד, עיין בפסיקתא שם: (נט) והיה בידו למחות בנוב עיר הכהנים, בפסיקתא שם ויש אומרים על ידי שהיה בידו למחות בנוב עיר הכהנים ולא מיחה, ועיין שם בהערה נ"ד, ובנדפס מובא ורבנן אמרי על שהיה ספיקה (על יד) [בידו] למחות (דבר נוב) [בנוב] עיר הכהנים ולא מיחה, ועיין ירושלמי פאה פ"א: (ס) אתה מוצא, כן מתחיל המאמר הזה גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י מינכען, אולם בנדפס ובמדרש במ"ר ובכ"י חמישי של אקספארד ובכ"י הספרדי נמצא הוספה, ומתחיל בנדפס אות י"ג ובמדרש במ"ר אות י"ד, והקריתם לכם ערים, וכתיב שם ערי מקלט, את שלש הערים, ג' שבארץ ישראל במערב, וג' שבעבר הירדן במזרח כו', ואח"כ מתחיל גם שם אתה מוצא כמו לפנינו, ועיין בגמרא מכות דף ט' ע"ב: (סא) סנחריב, עיין סדר עולם רבה פכ"ו, ועיין פתיחתא ה' באיכה רבתי, הנה במלכים ב' י"ז מפורש שהיה הגלות של הושע ע"י שלמנסר וכן ע"י פול ותגלת פלאסר, אבל סנחריב לא נזכר עד ארבע עשר, לחזקיהו, ודעת חז"ל סנהדרין נ"ד שמונה שמות היו לו לסנחריב ע"ש: (סב) הגלה לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשי, כמ"ש דה"א ה' כ"ו: (סג) שנאמר והאחרון הכביד, בנדפס ובמדרש במ"ר נוסף אחר זה, הכבידן כמכבד, פי' שכיבד כולם במטאטא, וזה נוסף מן מדרש איכה שם, ר' אבא בר כהנא אמר הממס במטאטא, הה"ד וטאטאתיה במטאטא השמד, וכן בתרגום והממונה כמה דמהממון במבינה, שענין הפינוי והכיבוד נקרא המימה בארמית, וראיתי בערוך ערך כבד הביא בשם מדרש איכה והאחרון הכביד שמיחם במטאטא, נ"ל המימם: (סד) קשר אותו בקרובין, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובכ"י מינכען בקרונין, ובנדפס דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא וגם דפוס מאנטובה וכן במדרש במ"ר בקורכין, והמדפיסים האחרונים הגיהו בקורנין, והאמת שצ"ל בקרוכין, והמלה רומית carruca פי' מין עגלה, עיין ערוך ערך קרכין: (סה) ומוקר לו, בכל המקומות הגירסא „מיוקר": (סו) שנאמר הנני משלחך כגבירה, בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י מינכען שנאמר הנני משלחך בגבורה, ואין זה לשון המקרא. ובכ"י רומי נרשם א' ד' פ', אין ספק שצ"ל א' ז' פ' והוא ר"ת אין זה פסוק, ואולי גם א' ד' פ' הוא ראשי תיבות אין דא פסוקא: (סז) הרי שלש גליות, כ"ה בכ"י רומי ורח"ס ובכ"י מינכען, אולם בנדפס ובמדרש במ"ר ובכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי נוסף אחר זה „ומנין שהיה סנחריב קוזמקרטור שהיה מגלה אלו לכאן ואלו לכאן, והגלה את ישראל לבבל והביא אלו שבבבל לארץ ישראל", והיא הוספה, והמלה ידועה בל"י κοσμοκρατωρ מושל עולם (וועלטבעהערשער), ובכ"י ספרדי בטעות גוזוקרמטור: (סח) ואומר ופדויי ה' ישובון, במדרש במ"ר יש למחוק המלות „וכן ישעיה אומר" כי מובא גם לפני זה פסוק מישעיה:

חסלת ספר במדבר

מדרש תנחומא
סדר דברים

[א] אלה

הדברים (דברים א א). (א) יתברך שמו ויתעלה זכרו, שכל הנסים שעשה לישראל במדבר, כך עתיד לעשות בציון, במדבר כתיב אלה הדברים, ובציון כתיב אשים מחשך לפניהם לאור ומעקשים למישור אלה הדברים [עשיתים ולא עזבתים] (ישעיה מב טז), במדבר כתיב וכל העם רואים את הקולות (שמות כ יח), ובציון כתיב קול ששון וקול שמחה קול חתן וגו' (ירמיה ז לד), במדבר כתיב ארץ רעשה (תהלים סח ט), ובציון [כתיב] ואני מרעיש את השמים ואת הארץ (חגי ב ו), במדבר כתיב וה' הולך לפניהם יומם (שמות יג כא), ובציון כתיב כי הולך לפניהם ה' (ישעיה נב יב), במדבר [כתיב] כי ישוב ה' לשוש עליך (דברים ל ט), ובציון [כתיב] וגלתי בירושלים וששתי בעמי (ישעיה סה יט), [יששום מדבר וציה (שם לה א)]. מה ראה ישעיה לומר כך, אלא כשעברו ישראל את התורה עמד הושע ואמר ושמתיה כמדבר [ושתיה כארץ ציה] (הושע ב ה), לפיכך אמר ישעיה יששום מדבר, וכל הנחמות שאמר ישעיה (ב) כפלים הם, לפי שלקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה (ישעיה מ ב), ולפיכך ניחמה ישעיה כפלים, נחמו נחמו (שם מ א), אנכי אנכי (שם נא יב), עורי עורי (שם שם ט), התעוררי התעוררי (שם שם יז), שוש אשיש (שם סא י), פרוח תפרח (שם לה ב):

[ב] (ג) ד"א יששום מדבר וציה. מפני מה כתיב כן, ללמדך כי בשעה שהקב"ה מגלה שכינתו על ישראל, אינו (נגלה) [מגלה] עליהם כל טובתו כאחת, מפני שאינן יכולין לעמוד באותה טובה, שאם יגלה עליהם טובתו בפעם אחת ימותו כולם, ראה מה כתיב, ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה וגו' (ישעיה סד ג), צא ולמד מיוסף, שבשעה שנתוודע לאחיו לאחר כמה שנים, אמר להם יוסף, (ד) אני יוסף (אחיכם) (בראשית מה ג), ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו (שם), הקב"ה על אחת כמה וכמה, אלא מה הקב"ה עושה להם, מגלה להם קימעא קימעא, בתחילה (ה) משיש את ההרים שנאמר יששום מדבר וציה, ואחר כך ותגל ערבה, ואחר כך פרוח תפרח. ואחר כך כבוד הלבנון (אליך יבא) [ניתן לה], ואחר כך המה יראו כבוד ה' הדר אלהינו (ישעיה לה א), לפיכך אמר דוד כי בנה ה' ציון נראה בכבודו (תהלים קב יז), ואומר כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון (ישעיה נב ח), [ואומר] ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו (ישעיה כה ט):

[ג] (ו) ויאמר ה' אלי לאמר, רב לכם סוב את ההר הזה, ואת העם צו לאמר וגו' (דברים ב ג ד). זש"ה למנצח על שושן עדות מכתם לדוד ללמד (תהלים ס א), אימתי בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה (שם שם ב), והלא כבר נאמר [ויך כל זכר

הערות ותקונים

(א) יתברך שמו. כן מתחיל גם בנדפס, ושם נוסף „יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה" יתברך [שמו] ויתעלה זכרו: (ב) כפלים הם. איכה רבתי בפתיחתא: (ג) ד"א יששום וגו' מפני מה כתיב כן, מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ה וחסר הציון הנחומא: (ד) אני יוסף אחיכם. גם בנדפס כתיב „אחיכם" והסגרתי המלה הזאת כי ליתא שם בקרא שהביא ונשתרבב ממקרא שלאחריו. גם נוסף בנדפס „מתו כולם" וזה ליתא גם בכ"י רומי ורח"ס וליתא גם בילקוט: (ה) משיש את ההרים, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט, ובנדפס משיש את המדבר: (ו) ויאמר ה' אלי לאמר וגו', זש"ה למנצח על שושן עדות, מובא בילקוט דברים רמז תת"ה בשם התנחומא רק השמיט התחלת המאמר והחל במאמר שלאחריו כשהלך יואב להלחם כו' (עיין הערה י), וכן מובא בנדפס אות ג'. וכל אות ב' בנדפס נוסף מן המדפיס דפוס מנטובא,

באדום] כי (ששה) [ששת] חדשים ישב שם יואב וגו' (מ"א יא טז) , ואחר כך אומר וישב יואב ויך את אדום בגיא מלח (תהלים ס ב) , זש"ה קרוב מצדיקי מי יריב אתי נעמדה יחד וגו' (ישעיה נ ח) , נתן הקב"ה תורה לישראל כדי שיזכו בה לכל האומות , אתה מוצא שיואב היה ראש סנהדרין , שנאמר (ואלה) [אלה] שמות הגבורים אשר לדוד יושב בשבת תחכמוני (ז) ראש [השלישי] (ש"ב כג ח) , זה יואב , ודוד חכם מן הכל , שנאמר ואדוני חכם [כחכמת מלאך אלהים] (שם יד כ) , (ח) ולא היו עושין דבר אלא על פי סנהדרין , שנאמר למנצח על שושן עדות מכתם לדוד (תהלים ס א) , שושן עדות אלו סנהדרין , שנאמר סוגה בשושנים (שה"ש ז ג) , עדות על שם התורה, שנקראת עדות , מכתם זה דוד , (ט) שעשה עצמו מך , ותם על שהלך בתמימות עם קונו , אימתי בהצותו את ארם נהרים , (י) מהו כשהלך יואב להלחם עם ארם נהרים , יצאו לקראתו , אמרו לו אתה מבני בניו של יעקב , ואנו מבני בניו של לבן , והרי תנאי שלהם [קיים] , דכתיב עד הגל הזה (בראשית לא נב) , כששמע יואב חזר אצל דוד , א"ל מה אתה אומר הרי תנאו שבועת יעקב אבינו , מיד הושיבו סנהדרין שושן עדות , [ללמד] למדוהו ואמרו באמת כך היה , אלא הם עברוהו תחילה , בלעם הרשע מפני מה עבר , לא כך אמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב וגו' (במדבר כג ז) , וכושן רשעתים לא שיעבד בנו , שנאמר ויעבדו בני ישראל את כושן רשעתים שמונה שנים (שופטים ג ח) , הם הרשיעו עלינו שתי רשעיות , כיון (שהודו) [שהורו] לו ב"ד , מיד חזר עליהם והרגן , שנאמר בהצותו את ארם נהרים וגו' (תהלים ס ב) , לא עם ארם עשה מלחמה , מהו ויך את אדום (שם) , היה צריך לומר ארם , ולא אדום , אלא כשבא יואב להלחם עם ארם , עמדו עליו בני אדום , ואמרו לו לא אמר לכם הקב"ה אל תתגרו בם (דברים ב ד) , השיבם יואב לא כך אמר לנו אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו (שם ב ג) , (יא) הניחו אותנו לעבור ולא רצו , אמר יואב אם נחריב אדום עכשיו אין אנו מוצאים בחזירתנו לא אכילה ולא שתיה , אלא נניח אותם עד שנכה את ארם ונחזור עליהם , לכך נאמר וישב יואב ויך את אדום וגו' (תהלים ס ב) , אמר הקב"ה (יב) אתם החריבו את אדום קימעא קימעא , כיון שיגיע זמן אני אכלה ואחריב אותה , שנאמר וירשו (את) הנגב (ואת ההר) [את הר] וגו' (עובדיה א יט) , ואומר וגלות החל הזה וגו' (שם שם כ) ואומר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו (שם שם כא), באותה שעה והיתה לה' המלוכה (שם) :

[ד] רב לכם סוב את ההר הזה (דברים ב ג) , זש"ה השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות (שה"ש ב ז) , (יג) שלש שבועות בשיר השירים למה , אחת שהשביע הקב"ה את ישראל שלא יגלו את הקץ , ושלא ידחקו את הקץ, ושלא ימרדו על המלכיות , אמר להם הקב"ה אם אתם מקיימין את השבועות מוטב , ואם לאו אני מתיר את בשרכם , כצבאות או כאילות השדה , שאין להם דורש ולא מבקש , כך לא אדרוש את דמכם :

הערות ותקונים

עיין לקמן בהוספה הערה א'. (ז) ראש השלישי , בכ"י רומי ורח"ס מובא ראש השלישים. (ח) ולא היו עושין דבר אלא ע"פ סנהדרין כו' שושן עדות אלו סנהדרין , הערוך ערך ששן הביא בשם הילמדנו מאמר הדומה קצת וז"ל , בילמדנו בפסקא רב לך סוב מיד הושיב דוד סנהדרין שכן שלמה אמר בטנך ערמת חטים סוגה בשושנים אלו החכמים , שנאמר למנצח על שושן עדות : (ט) שעשה עצמו מך ותם . בנדפס עני ותם , צ"ל מך ותם, וכ"ה לנכון גם בכ"י ה' של אקספארד : (י) מהו כשהלך יואב להלחם עם ארם נהרים , מכאן מתחיל בילקוט דברים שם רמז תת"ך , ועיין מדרש שוחר טוב מזמור ס', ב"ר פע"ד , ומובא גם בילקוט תהלים רמז תשע"ז , ועיין בילקוט שמואל רמז קמ"ז . (יא) הניח , אותנו לעבור ולא רצו , וכ"ה בנדפס דפוס קושטאנטינא ודפוס וויניציא (באות ג') וכן בכל הכתבי יד , אולם המדפיס ממאנטובה במקום „ולא רצו" תיקן „לא רצנו" ונוסחא שלפנינו היא הנכונה : (יב) אתם החריבו את אדום קימעא קימעא . בנדפס נוסף אבישי בן צרויה הרג י"ח אלף ויהי כל אדום לדוד לעבדים נושאי מנחה(ש"ב ח ו יד)ע"ש במקראות,בועיין בילקוט שמואל רמז קמ"ז: (יג) שלש שבועות בשיר השירים למה, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס . במדרש חזית פי"ב בפסוק השבעתי אתכם איתא כך , ר' יוסי בר חנינא אמר שתי שבועות יש כאן אחת לישראל ואחת לאומות העולם, ור"ל ב' פעמים כתיב השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ (שה"ש ב' ג' וג' ה') , ור' חלבו אמר ארבע שבועות יש כאן , השביע לישראל שלא ימרדו על המלכיות , ושלא ידחקו על הקץ , ושלא יגלו מסטורין שלהם לאומות העולם , ושלא יעלו חומה מן הגולה . ור"ל ד' שבועות , היינו ב' הנ"ל ועוד ב' אחרים שם (שה"ש ה' ח' וח' ד') , וב' הראשונים בלשון אחד , וב' האחרונים בלשון אחד . ובגמרא בבלי כתובות דף קי"א ע"א איתא ר' יוסי ברבי חנינא אמר ג' שבועות למה , אחת שלא יעלו ישראל

[ה] ויאמר ה' (אל משה) [אלי] ראה החילותי תת לפניך את סיחון ואת ארצו (דברים ב לא), [וכתיב] ואנכי השמדתי את האמורי [מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו] (עמוס ב ט), בזכות מה, בזכות התורה, שהחכמים מורים אותה, (יד) אמרו רבותינו קשה היה סיחון כמגדל חומה היה גובהו, והיה קשה מכל הבריות, וארוך מכל מגדל שבעולם, (טו) ורגליו מגיעות לארץ, ואין כל בריה יכולה לעמוד לפניו, כמה שהוא אומר ואשמיד פריו ממעל וגו' (שם), מה עשה הקב"ה (טז) כפת שר שלו ושל ארצו, והפילו (במקומו) [ממקומו], ומסרו לפני ישראל, (יז) אמרו רבותינו קשין היו סיחון ועוג יותר מפרעה וחיילותיו, וכשם שאמרו שירה על מפלת פרעה, כך היו ראויין לומר שירה על מפלתן, אלא שבא דוד ואמר עליהן שירה, שנאמר למכה מצרים בבכוריהם וגו' (תהלים קלו י), למכה מלכים גדולים וגו' לסיחון מלך האמורי וגו' (שם שם יז יט):

חסלת פרשת דברים.

---

* הוספה לפרשת דברים על פי כ"י ה' מאוקספארד ועל פי כ"י ספרדי.

[א] **אלה** הדברים אשר דבר משה (דברים א א). (א) זש"ה אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם (ישעיה לה ו), בוא וראה כשאמר הקב"ה למשה (לך) [לכה] ואשלחך אל פרעה (שמות ג י), א"ל משה (ב) בייא אתה מעביר עלי, לא איש דברים אנכי (שם ד י), א"ל שבעים לשון עומדין בפלטרין של פרעה, שאם יבא (ג) פרוזביטרון ממקום אחר מדברים עמו בלשונו, ואני הולך בשליחותך, והם בודקין אותי לומר שאני שלוחו של מקום.

הערות ותקונים

ישראל בחומה, ואחת שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת שהשביע הקב"ה את אומות העולם שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי. ור' לוי אמר שש שבועות, הללו למה, תלתא הני דאמרן, אינך, שלא יגלו את הקץ, ושלא ירחקו את הקץ, ושלא יגלו הסוד לעובדי אלילים, וכל מעיין יחזה כי דברי ר' לוי קשי הבנה הנס, כי לא נמצא בשה"ש רק ד' שבועות (שה"ש ב' ג', ג' ה', ה' ח', ח' ד'). ואין ספק שנשתבש המאמר ויש לתקנו ע"פ המדרש. ר' יוסי ב"ר חנינא אמר ב' שבועות, ועל זה בא ר' לוי ואמר ד' שבועות, שלא יגלו את הקץ, ושלא ירחקו את הקץ, ושלא יעלו ישראל בחומה (הוא נשתרבב למאמר ר' יוסי בר חנינא), ושלא ימרדו על המלכיות. והמלות שלא יגלו הסוד לעובדי אלילים כפולות הם וכמו כ"א מן שלא יגלו את הקץ, ובמדרש שם שלא יגלו מסטירון שלהם, פי' סוד שלהם. ובמקום שלא ידחקו את הקץ לפנינו, איתא בגמרא שם ושלא ירחקו את הקץ, ועיין שם ברש"י שהביא ב' נוסחאות, ועיין מהרש"א בח"א, ועיין במאמר אשר הוספתי בסוף פ' דברים אות ג': (יד) אמרו רבותינו קשה היה סיחון, מובא בילקוט עמוס רמז תקל"ט בשם התנחומא, ובילקוט תהלים רמז תתפ"ד, והליון תנחומא שם בלדו מוסב על המאמר למכה מלכים גדולים כתיב ואנכי השמדתי את האמורי אמרו רבותינו כו': (טו) ורגליו מגיעות לארץ, עיין מדרש שוחר טוב סוף מזמור קל"ו, ודברים רבה פ"א, ומובא גם בילקוט תהלים רמז תתפ"ד בשם אלה הדברים רבה: (טז) כפת שר שלו ושל ארצו, לזה המאמר כיון רש"י ז"ל בפירושו על התורה דברים ב' ל"א ע"ש: (יז) אמרו רבותינו קשין היו סיחון ועוג כו'. מובא בילקוט סוף פ' חוקת רמז תשס"ה בשם התנחומא וגם בילקוט תהלים שם: (א) **זש"ה** אז ידלג. כל אות א' נמצא בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי. ובכ"י ספרדי בהתחלת פ' דברים לפני המאמר מאות א' המתחיל יתברך שמו. וכן נוסף שם המאמר מאות ב' שהוספתי זש"ה מוכיח אדם. ובסוף נרשם בכ"י ספרדי „עד כאן מצאתי בגליון". והמדפיס ממאנטובה הוסיף המאמר הראשון מאות א' זש"ה אז ידלג מן כ"י אחד שהיה לפניו, והמאמר השני זש"ה מוכיח אדם לא העתיק. ובראש המאמר לפני זש"ה אז ידלג הוסיף המדפיס ממאנטובה הדברים האלה „אלה הדברים וגו' אמרו ישראל אתמול אמרת לא איש דברים אנכי ועכשיו אתה מדבר כל כך אמר ר' יצחק אם אתה חייך (פי' כבד פה) שנה את התורה והתרפא משה כבר למד את התורה". והתוספה הזאת לא נמצאת בב' כ"י, ובאמצע המאמר על חייך הגיה פי' כבד פה, וכן הגיהו המדפיסים האחרונים הפירוש הזה בשם התנחומא, ואין ספק שהיה כתוב פה איזה מלה זרה ורשם פי' כבד פה, אבל לא על מלת חייך שהיא לשון שבועה. ולדעתי כל המאמר מאות א' ואשר הוסיף גם המנטובי לקוח מן הילמדנו הנאבד, ושעד לזה תראה כי נמצא במאמר הזה שאם יבא פרוזביטרון ממקום אחר, וזה מובא בערוך ערך פרזבט בשם הילמדנו ריש דברים ע"ש. והנה ראיתי הלום אחרי רואי כי אות ב' מובא בתוס' עה"ת בריש דברים: (ב) בייא, פי' ביוני βια עול ועוות דין (געוואלטזאמע בעהאנדלונג): (ג) פרזבטורין, כ"ה בב' כ"י, והמדפיס ממאנטובה השמיט המלה הזרה והגיה „אדם אחר". והמאמר עם המלה מובא לנכון בערוך ערך פרזבט בשם הילמדנו ריש דברים והמלה יונית Πρεσβυτης פי'

וגלוי לפניהם שאיני יודע להשיח עמהם, אין שוחקין עלי, לומר ראו שליח של מי שברא העולם, ואת כל הלשונות אינו יודע לשמוע ולהשיב, הוי בייא, לא איש דברים אנכי (שמות ד י). (הן אני) [ואני] ערל שפתים (שמות ו יב), א״ל הקב״ה והרי אדם הראשון שלא למדו בריה, מנין היה יודע שבעים לשון, שנאמר ויקרא להם שמות (בראשית ג כ), שם לכל הבהמה אין כתיב כאן, אלא שמות, [מי שם פה לאדם שהיה קורא שמות שם לכל אחד ואחד משבעים לשון], הפה שאמר לא איש דברים אנכי, אמר אלה הדברים, והנביא צווח ואומר אז ידלג כאיל פסח ותרון לשון אלם, למה כי נבקעו במדבר מים ונחלים בערבה (ישעיה לה ו), לכך נאמר אלה הדברים:

[ב] **אלה** הדברים אשר דבר משה. (ד) זש״ה מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון (משלי כח כג), מוכיח אדם זה משה, שהוכיח את ישראל, אחרי חן ימצא, שמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, שנאמר אם נא מצאתי חן בעיניך ה׳ (שמות לד ט), ממחליק לשון זה בלעם, שהיה אומר לישראל מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כד ה), למה היו דומין, לבן מלך שהיו לו שני (ה) פדגוגין, אחד אוהב ואחד שונא, זה שהיה אוהב היה מזהירו, ואומר בני הזהר בעצמך שלא תעשה עבירה, שאביך דיין ואם שומע שעברת עבירה אע״פ שהוא אביך, אינו נושא לך פנים, והאחד שהיה שונא אותו, אמר לו מה אתה מיצר, אביך מלך, עשה כל תאותך, ואל תתירא משום בריה, כי אביך אינו מקפיד עליך, כך הבן אלו ישראל, השני פדגוגין הם משה ובלעם, משה היה אוהבם ואמר להם השמרו לכם פן יפתה לבבכם [וגו׳] וחרה אף ה׳ בכם (דברים יא טז יז), למה שהוא דיין, שנאמר וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה׳ הוא האלהים (שם ד לט), אבל בלעם היה אומר אל תיראו, בניו אתם, עשו כל מה שאתם מבקשים, ואינו מקפיד עליכם, לכל האומות עושה כל מה שגוזר עליכם, למה לא איש אל ויכזב (במדבר כג יט), אבל בכם ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה (שם), לכך צווח שלמה ואומר נאמנים פצעי אוהב (משלי כז ו), זה משה, ונעתרות נשיקות שונא (שם), זה בלעם, לכך אלה הדברים:

[ג] **רב** לכם סוב את ההר הזה (דברים ב ג). (ו) זש״ה השבעתי אתכם בנות ירושלים (שה״ש ג ז), אמר ר׳ לוי (ז) ארבעה פעמים כתיב השבעתי אתכם, ולמה, כנגד ארבעה מלכיות, שלא ימרדו באחת מהם, (ח) אמר ר׳ חלבו כנגד ארבעה דברים, שלא ידחקו את הקץ, (ט) וכשיעלו מן הגולה שלא יעלו המונים המונים, ושלא ימרדו על המלכות, ושלא יגלו (י) מסטורין שלהם, ולפיכך השביען ארבעה פעמים. [בנות ירושלים], מהו בנות ירושלים, קורא לאומות בנות ירושלים, אמר ר׳ יוחנן עתיד הקב״ה לעשות ירושלים (יא) מטרופוליא לכל העולם, שנאמר ונתתי (אותם) [אתהן] לך לבנות ולא מבריתך (יחזקאל

הערות ותקונים

פי׳ שלוחים ומלאכי השרים ומלכים (געזאנדטע): (ד) אלה הדברים, זש״ה מוכיח אדם. זה נמצא ג״כ בכ״י ה׳ של אקספארד ובכ״י ספרדי, וזה לא העתיק המאנטובא, וגם לפני רש״י ז״ל היה המאמר הזה בהכ״י מהתנחומא אשר היה לפניו, כי ז״ל בפירושו משלי כ״ח כ״ג מוכיח אדם בתנחומא על אלה הדברים מוכיח אדם אחרי חן זה משה שהוכיח את ישראל כו׳ ממחליק לשון זה בלעם כו׳, ע״ש כי הביא כל המאמר ולא נמצא לפנינו בכ״י ולא בכ״י רומי ורח״ס, רק נמצא בכ״י ה׳ של אקספארד וכ״י ספרדי, ובכ״י האחרון הזה נרשם בסוף המאמר „עד כאן מצאתי בגליון”. ובמדרש דברים רבה פ״א אות ב׳ נמצא רק התחלת המאמר ובקצת שינויים, ושם מובא בעל המאמר ר׳ פנחס בשם ר׳ חמא בר חנינא: (ה) פדגוגין, פדגוג פי׳ אומן המגדל את התינוק ומחנכו pädagogus: (ו) רב לכם סוב, זש״ה השבעתי אתכם. כ״ה בכ״י ה׳ של אקספארד ובכ״י ספרדי, ובסוף המאמר אחר הסיום שנאמר נפתלי אילה שלוחה נרשם בכ״י ספרדי „עד כאן מצאתי”: (ז) ארבעה פעמים כתיב השבעתי אתכם, עיין לעיל בפ׳ דברים הערה י״ג: (ח) אמר ר׳ חלבו כנגד ארבעה דברים, ע״ש בהערה הנ״ל: (ט) וכשיעלו מן הגולה שלא יעלו המונים, במדרש שה״ש שם שהבאתי בהערה הנ״ל ושלא יעלו חומה מן הגולה, וכן בגמרא כתובות דף קי״א ע״א שלא יעלו ישראל בחומה, פירש״י בחומה יחד ביד חזקה. והמהרש״א בח״א כתב שלא יעלו יחד ביד חזקה ולבנות להם חומת ירושלים, ע״ש שדחק לפרשה, ולדעתי גם לפני רש״י היתה הגירסא בהומה פי׳ יחד ביד חזקה מלשון עיר הומיה תואר לרעש ושאון המון, והגירסא לפנינו המונים המונים הוא מלשון המונים המונים בעמק החרוץ (יואל ד יד) תואר לרבוי עם (מענגע), ויש א״כ לתקן בגמרא שם הומה במקום חומה: (י) מסטורין, פי׳ ענין סתר וסוד mysteriüm: (יא) מטרפוליא, פי׳ metropolis שרתי במדינות:

כלומר

טו סא), מהו ולא מבריתך, ולא ממוהר אמך ולא מפר קמטיא של אביך ולא שיש לך קורבה אצלו, מהו לבנות, כמו עקרון ובנותיה (יב) (כלומר) והצריה (יהושע טו מה), ולפיכך קורא אותן בנות ירושלים. בצבאות (שה״ש ג ז), מהו בצבאות (יג) בצבא של מעלה, ד״א במילה שבכם שהוא צביונו. (יד) ד״א באבות ובאמהות ובשבטים שנמשלו כצבי. או באילות (שם), אלו השבטים שנתמשלו באיל, שנאמר נפתלי אילה שלוחה (בראשית מט כא):

[ד] רב לכם סוב. (טו) זש״ה דום לה׳ והתחולל לו (תהלים לז ז), מהו לה׳, קבל עליך את הדין, שאפילו אתה נעשה על שמו של הקב״ה חלל, כשם שאמר איוב (אם) [הן] יקטלני לו איחל (איוב יג טו): רב לכם סוב את ההר, (טז) סיבב את ההר הרבה כיבד עשו ליצחק אביו, (יז) אמר רבן שמעון בן גמליאל כיבד עשו מה שלא הייתי יכול לכבד אני את אבי, כשהייתי נכנס אצל אביו לשרתו, לא הייתי לובש (יח) כלים נאים, (יט) אבל עשו לא בהכלים שהיה לובש בחוץ היה לובש ומשרת אביו, ומה היה עושה, היה פושט בגדים שהיה משרת בהם, ולובש בגדים נאים, שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות אשר אתה בבית (בראשית כז טו), לפיכך הרבה כיבד את הורו, ומשאני פורע לו כיבוד אבותיו, אני פורע ממנו, שנאמר [כי] כה אמר ה׳ צבאות אחר כבוד שלחני אל הגוים השוללים אתכם (זכריה ב יב), אבל עכשיו רב לכם:

[ה] ד״א סוב את ההר. מה עושה בבית המקדש, שכתיב הר ציון ירכתי צפון (תהלים מח ג), לא דייכם שאין אתם נוטלין את הרו, אלא הוא נכנס להר שלכם ומחריבו. פנו לכם צפונה (דברים ב ג), (כ) התקינו עצמיכם למלכיות, שהם באות עליכם, שנאמר כי הנני קורא לכל ממלכות צפונה נאם ה׳ (ירמיה א טו): ואת העם צו לאמר (דברים שם ד), (כא) ללמד לדורות שהם באים אחריכם שיהו מצוין אלו את אלו שיהו זהירין מן עשו: אתם עוברים (דברים שם), סימן יפה להם שהם עוברין, למה כשתבא את הפורעניות אינה באה אלא על היושבים, שנאמר פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ (ישעיה כד יז): אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו (דברים שם), והנביא קורא עד הגבול שלחוך כל אנשי בריתך (עובדיה א ז): וייראו מכם ונשמרתם מאד (דברים שם), אע״פ שהם יראים מכם, ונשמרתם מאד, אמר רבן שמעון בן גמליאל בשעה שהם יראים ממנו אמר לנו ונשמרתם מאד, אנחנו שמובלעים ביניהם על אחת כמה וכמה:

[ו] אל תתגרו בם כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל (דברים ב ה). ר׳ מאיר אומר עד שיעמדו רגליו ביום ההוא, ר׳ שמואל אומר עד שיבא אותו שכתיב בו דרך כוכב מיעקב (במדבר כד יז), זה מלך המשיח, אמר להם הקב״ה בעולם הזה אין לך רשות בהר הזה, אבל לעולם הבא אתם נגאלין *)ודורשין ויורשין אותו, שנאמר וירשו הנגב

*) אולי צ״ל ודורסין כמ״ד מנה״כ עד מדרך כף רגל

הערות ותקונים

(יב) כלומר והצריה, כ״ה גם בכ״י ספרדי ובכ״י ה׳ של אקספארד, והסגרתי מלת כלומר כי מיותרת היא והמלה והצריה הוא לשון הכתוב: (יג) בצבא של מעלה, במדרש חזית פ״ב פ׳ השבעתי, בצבאות בצבא של מעלה ובצבא של מטה בשתי צבאות. ד״א במילה במדרש שם רבי יהודה ברבי סימון אמר השביען במילה בצבאות בצבא שיש בה אות, או באילות השדה ששופכין דמם כדם צבי ואיל: (יד) ד״א באבות ובאמהות ובשבטים, במדרש שם ר׳ חנינא בר פפא אמר, השביען באבות ובאמהות, בצבאות אלו אבות שעשו צביוני ועשיתי צביונו בהם, או באילות השדה אילו השבטים כמד״א נפתלי אילה שלוחה: (טו) רב לכם סוב, זש״ה דום לה׳ וגו׳, המאמר הזה נמצא בכ״י ה׳ של אקספארד, ולא נמצא יותר בכ״י ספרדי, ועיין במדרש דב״ר פ״א אות י״ז שדורש ג״כ על הכתוב הזה כמה דרשות ודורש והתחולל בכמה אופנים: (טז) סיבב את ההר, דורש ההר מלשון הורים, ועיין דב״ר פ״א אות ט״ו עד עכשיו מתבקש לו שכר הכיבוד שכיבד את אלו שקבורין בהר הזה, ועוד שם אות ט״ז הרבה סיבב עשו את הורו זה אביו: (יז) אמר רבן שמעון בן גמליאל כיבד עשו כו׳. עיין ב״ר פס״ה סי׳ ט״ז ופסיקתא רבתי סוף פכ״ג, ובאריכות בד״ר פ״א אות ט״ו ע״ש: (יח) כלים נאים, אולי צ״ל כלמוס, עיין ערוך ערך כלמוס בשם הילמדנו שפי׳ מין לבוש מיוחד. (יט) אבל עשו לא בהכלים שהיה לובש בחוץ היה לובש ומשרת אביו, באופן אחר תמצא במקומות שרשמתי, שהיה משמש בכלים שהיה לבוש מבחוץ: (כ) התקינו עצמיכם למלכיות, במדרש דברים רבה פ״א אות י״ט מהו פנו לכם צפונה אמר ר׳ חייא אמר להם אם ראיתם אותו שמבקש להתגרות בכם אל תעמדו כנגדו אלא הצפינו עצמכם ממנו עד שיעבור עולמו: (כא) ללמד לדורות, עיין דברים רבה פרשה א׳ אות כ׳:

אמר

את הר עשו (עובדיה א יט), וכתיב ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה׳ המלוכה (שם שם כא):

[ז] **ראה** החלותי תת לפניך את סיחון ואת ארצו החל רש וגו׳ (דברים ב לא). זש״ה ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים (עמוס ב ט), (כב) אמר ר׳ יוחנן קוליתו של סיחון היה בה שמונה עשרה אמות, באמות בני דורו, ועוג מלך הבשן, (כג) אבא שאול אומר, קובר מתים הייתי, פעם אחת רצתי אחר צבי, ונכנס לתוך קולית של מת, ורצתי אחריו שלשה פרסאות, והצבי לא הגעתי, וקולית המת לא כלתה, ושאלתי מי הוא, ואמרו לי קולית עוג מלך הבשן היא זו: אדריינוס הרשע כשכיבש את ירושלים היה מתגאה לומר כיבשתי את ירושלים בכח, אמר לו רבן יוחנן בן זכאי אל תתגאה אלולי שהיה מן השמים לא כבשת, מה עשה רבן יוחנן, נטלו והכניסו לתוך המערה, והראה לו אמוריים קבורים, והיה אחד מהם של שמונה עשרה אמה, אמרתי לו כשהיה לנו זכות כל אלו נפלו בידינו, ועכשיו על ידי עונותינו שלטת בנו, והכתוב אומר ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם, באיזה זכות, בזכות התורה שקבלתם שמתחלת אנכי ה׳ אלהיך (שמות כ ב), בשביל אנכי, אנכי השמדתי את האמורי מפניכם:

[ח] (כד) **אמרו** רבותינו קשה היה סיחון כמגדל חומה, כשהיה יושב על החומה רגליו מגיעות לארץ, ואין בריה בעולם יכולה לעמוד בפניו, ומה עשה הקב״ה כפת את שרו של מעלה והפילו ומסרו ביד משה, שנאמר ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת (עמוס ב ט), זה זרעו, למה שצפה הקב״ה את בניו ואת בני בניו עד תחיית המתים, שאין אחד מהם ירא שמים, מיד הכרית זרעו, וכיצד היו האמוריים מתים, אמר רבי לוי זימן הקב״ה שתי צרעות לכל אחד ואחד מהם, שנאמר (ואת) [וגם את] הצרעה ישלח ה׳ (אלהים) [אלהיך] בם (דברים ז כ), והצרעה פורחת ומכה אותו לתוך עינו, ומיד היתה עינו יוצאה ומת, וזה הוא שאמר דוד, כי לא בחרבם ירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו וגו׳ (תהלים מד ד), אלולי לא עזרת אותם לא היו יכולים להם, ולכך כשראה אותם משה נתיירא מהם, עד שאמר לו הקב״ה אל תירא מהם. (כה) אמרו חכמים יותר היו קשים סיחון ועוג מפרעה והיילותיו, וכשם שאמרו שירה על מפלת פרעה וחילו, כך היו ראויים לומר על סיחון ועוג, אלא שבא דוד ואמר עליהם שירה, לסיחון מלך האמורי כי לעולם חסדו ולעוג מלך הבשן כי לעולם חסדו (תהלים קלו יט כ):

[ט] **ראה** החלותי תת לפניך. לא אמר לפניכם, אלא לפניך, בשבילך, ולא שיש לישראל מעשים טובים אני מוסרם, אלא לפניך, אמר משה מלאך אתה משלח. איני צריך לו, אם אין פניך הולכים (שמות לג טו), אמר הקב״ה בשביל המלאך אתה קורא תגר, חייך אף לא מלאך אלא צרעה אחת אני משלח והיא מכלה אותם, וכן הוא אומר ואשלח לפניכם את הצרעה (יהושע כד יב):

[י] **ראה** החלותי תת לפניך. מה כתיב שם והתגר בו מלחמה (דברים ב כד), והם לא עשו כך, אלא ואשלח מלאכים (שם כו), אמר הקב״ה אני אמרתי והתגר בו מלחמה, ואתה אומר לשלום, אין שלום אמר ה׳ לרשעים (ישעיה מח כב), ראה גדולים דברי שלום שבטלו ישראל מה שאמר להם והתגר בו מלחמה ולא כעס עליהם: [ממדבר קדמות (דברים ב כו)]. (כו) מהו ממדבר קדמות, אמר לו משה ממך למדתי שקדמת לעולם, יכול היית לשלוח ברק אחד לשרוף המצריים, ולא עשית, אלא שלחתני לפרעה,

---

הערות ותקונים

(כב) אמר ר׳ יוחנן קוליתו של סיחון היה בה י״ח אמות, עיין ברכות נ״ד ב׳ דעד קרסוליו היה למ״ד אמות ובמדרש דב״ר פ״א אות כ״ד אמר ר׳ יוחנן אורך רגליו י״ח אמות, והילקוט דברים רמז תת״ו בשם אלה הדברים רבה (והוא המדרש דברים רבה) הביא ל״ח אמה, אין ספק שצ״ל י״ח אמה: (כג) אבא שאול אומר, כן מובא בגמ׳ בבלי נדה דף כ״ד ע״ב, ושם הגירסא תניא אבא שאול אומר ואיתימא ר׳ יוחנן, גם הגי׳ שם כשחזרתי לאחורי אמרו לי של עוג מלך הבשן היתה: (כד) אמרו רבותינו קשה היה סיחון כו׳. התחלת המאמר מובא לעיל בפ׳ דברים אות ה׳ בקצת שינויים, ועיין שם בהערה י״ד: (כה) אמרו חכמים, מובא לעיל בפ׳ דברים סוף אות ה׳: (כו) מהו ממדבר קלמות, אמר לו משה ממך למדתי, מובא ברש״י עה״ת (דברים ב כה) וז״ל ד״א ממדבר קדמות ממך למדתי שקדמת לעולם יכול היית לשלוח ברק אחד ולשרוף את המצריים אלא שלחתני מן

המדבר

שנאמר שלח את עמי (שמות ה א), הוי קדמות: (כז) ד״א ממדבר קדמות, מן התורה למדתי שקדמה לכל, כשבאתה ליתן אותה גלוי היה לפניך שאין בני עשו ובני קטורה מקבלין אותה, ואעפ״כ קימת ותבעת אותה להם שיקבלו אותה, לכך ואשלח מלאכים, אמר הקב״ה אתם שואלים שלום, חייכם אתם יורשים את ארצם בשלום, שנאמר וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום (תהלים לז יא):

חסלת הוספה לפרשת דברים

פרשת ואתחנן

[א] **ואתחנן** אל ה׳ וגו׳ (דברים ג כג). (א) זש״ה אחת היא על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה (איוב ט כב), אמר משה רבונו של עולם הכל שוין לפניך גזירה אחת לצדיקים ולרשעים, (ב) וכן שלמה אמר הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב ולטהור ולטמא ולזובח ולאשר איננו זובח כטוב כחוטא הנשבע כאשר שבועה ירא (קהלת ט ב), לצדיק זה נח, (ג) ר׳ פנחס בשם ר׳ יוחנן בשם ר׳ אלעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי נח עם (ד) כשהוא יוצא מן התיבה הכישו הארי ושברו, ולא היה כשר להקריב קרבן, והקריב שם בנו תחתיו. לרשע, זה פרעה נכו, בשעה שביקש לישב (ה) על כסא שלמה, לא היה יודע (ו) מנגנון שלו, הכישו הארי שבכסא ושברו, זה מת צולע וזה מת צולע. לטוב זה משה, שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב ב), (ז) שנולד מהול. לטהור זה אהרן, (ח) שמטהר עוונותיהם של ישראל. לטמא, אלו מרגלים, אלו אמרו גנותה של ארץ ישראל, ואלו אמרו שבחה של ארץ ישראל, אלו לא נכנסו ואלו לא נכנסו. לזובח זה יאשיהו, שנאמר וירם יאשיהו לבני העם צאן כבשים וגו׳ (דה״ב לה ז). ולאשר איננו זובח, זה אחאב, שביטל קרבנות מעל המזבח, (ט) והכתיב ויזבח לו אחאב צאן ובקר (שם יח ב), לו לזבח, ולא לקרבנות, זה מת בחיצים, דכתיב (י) ויורו (המורים) [היורים] למלך יאשיהו (שם לה כג), וזה מת בחיצים, דכתיב ואיש (מושך) [משך] בקשת

הערות ותקונים

המדבר אל פרעה לאמר שלח את עמי במתון, ואין ספק שאגב מן ההוספה היא שהיה גם בקובץ מתנחומא כ״י שהיה לפניו: (כז) ד״א, מן התורה, גם המאמר הזה מובא ברש״י שם, ומה שלפנינו באחרונה מובא שם בראשונה וז״ל ממדבר קדמות אע״פ שלא צוני המקום לקרוא לסיחון לשלום, למדתי ממדבר סיני מן התורה שקדמה לעולם, כשבא הקב״ה ליתנה לישראל חזר אותה על עשו וישמעאל, וגלוי לפניו שלא יקבלוהו, אעפ״כ פתח להם בשלום, אף אני קדמתי את סיחון בדברי שלום:

(א) **זש״ה** אחת היא. מובא בילקוט ואתחנן רמז תתי״א בשם התנחומא, וכן מובא בנדפס (אות א׳):
(ב) וכן שלמה אמר הכל כאשר לכל, נשנה בפסיקתא אחרי מות (דף קס״ז ע״ב), ובוי״ר פ״כ, ובקה״ר פסוק הכל כאשר לכל, ועיין בתנחומא אחרי אות א׳, ומובא בילקוט קהלת רמז תתקפ״ט בשם התנחומא, והוא בתנחומא אחרי: (ג) ר׳ פנחס בשם ר׳ יוחנן, כ״ה גם בנדפס, ובפסיקתא ר׳ פנחס ור׳ יצחק ל״ל ור׳ יוחנן כמו שהוא ג״כ בפסיקתא כ״י אקספארד, ובוי״ר שם אמר ר׳ יוחנן, ובתנחומא נח בפ׳ לא מן התיבה דאמר ר׳ יוחנן, אבל במדרש קהלת שם המאמר ביחס סתמו „אמרו״ ולא נקרא כל שם עליו: (ד) כשיצא מן התיבה, בתנחומא נח פעם אחת שהה נח לזון את הארי הכישו הארי ויצא צולע שנאמר וישאר אך נח, ולזה כוון רש״י בראשית ז׳ כ״ג: (ה) על כסא שלמה, במדרש קהלת נוסף כשלקח בכתובת בתו: (ו) מנגנון, עיין מה שכתבתי בפסיקתא פסקא אחרי שם הערה ו׳, והוראת המלה ביונית μάγγανον תחבולה ומעשה ערמה, ועיין גם בפסקא ויהי בשלח הערה כ״ט: (ז) שנולד מהול, בוי״ר ובקה״ר ר׳ מאיר אומר שנולד מהול, ובשמ״ר פ״א תני ר׳ מאיר טוב שמו כו׳ אחרים אומרים שנולד כשהוא מהול, והוא לשון הגמרא סוטה דף י״ב ע״א, ועיין שם בתוס׳ ד״ה אחרים: (ח) שמטהר עונותיהם של ישראל, בפסיקתא שהיה עסוק בטהרתן של ישראל, ובוי״ר שם סיים שנאמר בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון (מלאכי ב ו), אולם במדרש קהלת ליתא הסיום הזה: (ט) והכתיב ויזבח לו אחאב, ובוי״ר הגי׳ דכתיב ויזבח והוא ראיה למאמר שלפניו, וכאשר הוא לפנינו גם בפסיקתא הוא בלשון שאלה ותשובה, והכל אחד ובקה״ר חסר זה: (י) ויורו המורים, תקנתי היורים כמו שהוא בקרא וגם בנדפס ובפסיקתא שם, וכן בכ״י רומי וכ״י רח״ס, וכן בסנהדרין דף מ״ח סוף ע״ב, תענית כ״ב ע״ב, מובא לשון הכתוב המורים, אולם לפנינו במקרא נאמר היורים, ואחר סיום הראיה מהכתוב הביא בפסיקתא אמר ר׳ יצחק ג׳ מאות חצים יורו בו עד שנעשה גופו ככברה, וזה ליתא בכ״י רומי וכ״י רח״ס וליתא גם בפסיקתא כ״י של אקספארד, וליתא בוי״ר וקה״ר, ואין ספק שנוסף בפסיקתא שם ע״פ הירושלמי

לתומו (מ"א כב לד). כטוב, זה דוד, שנאמר עם יפה עינים (יא) וטוב רואי (ש"א טז יב). כחוטא, זה נבוכדנצר, דכתיב חטאך בצדקה פרוק (דניאל ד כד), (יב) זה בנה בית המקדש ומלך ארבעים שנה, (יג) וזה חרב בית המקדש ומלך ארבעים שנה. הנשבע, זה צדקיהו, דכתיב בו וגם במלך נבוכדנצר מרד (יד) אשר השביעו באלהים (דה"ב לו יג), (טו) מאי מרדותיה, אשכחיה צדקיהו לנבוכדנצר דקא אכיל ארניבתא חיה, א"ל נבוכדנצר לצדקיהו אישתבע לי (טז) דלא מגלית, (יז) אישתבע ליה, לסוף הווה מצטער בגופיה, איתשיל אשבועתיה, (יח) והגיד לה' מלכים שהמשילו נבוכדנצר עליהם, שמעו מלכי אחריני והוו מבזו ליה, והוו אמרין ליה זהו מושל ארץ שאוכל ארנבת חיה, שמע נבוכדנצר ושלח לאיתויי הסנהדרין וצדקיהו, אמר להו חזיתון (יט) מה עביד בי צדקיהו, אמר להו אישתילית אשבועתי, אמר לסנהדרין מי משתלין אשבועתא, אמרו ליה משתלין לסכנת נפשות, אמר להו אימת, אמרו לו בו ביום, בפניו או שלא בפניו, אמרו לו בפניו, ומאי טעמא לא אמריתון לצדקיהו, מיד ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון (איכה ב י), אמר ר' יצחק ששמטו כרים וכסתות מתחתיהן. כאשר שבועה ירא, זה שמשון, (שאמר) [ויאמר] להם [שמשון] השבעו לי פן תפגעון בי אתם (שופטים טו יב), מכאן שהיה שבועה ירא, זה מת בניקור עינים וזה מת בניקור עינים, [זה מת בניקור עינים], שנא' ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כה ז), (כ) זה אחד משבעה שנדמו לאדם הראשון, צדקיהו בעיניו ונעצו בו (כא) לולכיות של ברזל ולא נתעוורו עיניו, עד ששחטו בניו לעיניו, שנאמר וישחט מלך בבל וגו' (ירמיה לט ו). ושמשון [מת בניקור עינים שנאמר] ויאחזוהו פלשתים וינקרו את עיניו (שופטים יז כא):

[ב] **ד"א** הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע, (כב) אמר משה [לפני הקב"ה רבון העולמים] הכל שווין לפניך תם ורשע (אתה) [הוא] מכלה (איוב ט כב), מרגלים הכעיסו לפניך בדיבת הארץ, ואני ששימשתי את בניך במדבר ארבעים שנה, מקרה אחד לי ולהם, משל למה הדבר דומה, למלך שביקש לישא אשה, שלח שלוחין לראותה. אם נאה היא ואם לאו, הלכו וראו אותה, באו ואמרו לו ראינו אותה, ואין עזובה

הערות ותקונים

הירושלמי קידושין פ"א ה"ז אמר ר' יוחנן מלמד שעשה גופו ככברה, תני ר' ישמעאל שלש מאות חצים יורו בשמיה ה', ובבבלי סנהדרין דף מ"ח סוף ע"ב, תענית כ"ב ע"ב, מ"ק כ"ח סע"ב, אמר רב יהודה אמר רב שעשה כל גופו ככברה, ובמדרש איכה פסוק צדיק הוא ה' הנוסחא אמר ר' מני שלש מאות חצים יורו בו עד שנעשה גופו ככברה: (יא) וטוב רואי, במדרש במ"ר נוסף אמר ר' יצחק טוב רואי בהלכה כל הרואהו נזכר לתלמודו, וקה"ר כל מי שהוא רואה אותו זוכר את תלמודו וביד"מ בוי"ר סי' א' כתב כל מי שרואה אותו בחלום דאל"כ היה לו לומר מי שראה אותו עכ"ל. ובברכות דף נ"ז ע"ב אמרו עליו הרואהו בחלום יצפה לחסידות: (יב) זה בנה בית המקדש, הכוונה שכלל יסודותיו, ונתן לבו עליו לבנותו, אך ה' עצר בעדו: (יג) וזה חרב בית המקדש ומלך ארבעים שנה, כן הוא גם בנדפס ובפסיקתא ובוי"ר ותנחומא אחרי, אבל בפסיקתא כ"י אקספארד הגי' ארבעים וחמש שנה, וכן איתא במגילה י"א ע"ב נבוכדנצר מנלן דארבעין וחמש שנין מלך: (יד) אשר השביעו באלהים, מכאן עד כאשר שבועה חסר בוי"ר ע"י השמטת המעתיק, ואחר סיום הראיה מן הכתוב אשר השביעו באלהים נמצא בפסיקתא ובקה"ר במה השביעו אמר ר' יוסי בר חנינא בברית השביעו, רבי אמר במזבח השביעו, עיין בפסיקתא בהערה כ' ובאיכה רבתי פ"ב פ' ישבו לארץ איתא במה השביעו ר' יוסי בר חנינא אמר במזבח הפנימי, ובאסתר רבה רפ"ג הגי' בקרנות מזבח הפנימי: (טו) מאי מרדותיה כו', זה ליתא בפסיקתא ובוי"ר ובקה"ר ובתנחומא אחרי, ונמצא ג"כ בתנחומא הנדפס פ' ואתחנן, וכן נמצא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי, וכל המאמר הזה נמצא ג"כ בגמרא בבלי נדרים דף ס"ה ע"א: (טז) דלא מגלית, בגמרא שם דלא מגלית „עילוי ולא תיפוק מילתא": (יז) אישתבע ליה, לסוף, בגמ' נשמט מלת ליה ותיקן שם כן הב"ח: (יח) והגיד לה' מלכים שהמשילו נבוכדנצר עליהם שמעו מלכי אחריתי והוו מבזו ליה והוו אמרין ליה זהו מושל ארץ שאוכל ארנבתא חיה, זה חסר בגמ' שם: (יט) מה עביד בי צדקיהו, בגמ' נוסף לאו הכי אישתבע בשמא דשמיא דלא מגלינא וע"ש בגי' הב"ח, ועיין שם ברש"י ור"ן ובתוס' והרא"ש, ועיין גם בשינויים קצת במדרש איכה פ"ב פ' ישבו לארץ, ויש להעיר רש"י כתב בגמרא שם ארנבתא חיה שאינה מבושלת ואית דאמרי חיה ממש שאוכל אותה כשהיא חיה, עכ"ל. ובמדרש איכה שם מפורש ואשכחיה דתליש בשר ארנבתא ואכיל כשהוא חי נראה שתלש בשר מארנבת בעודנו חי: (כ) זה אחד משבעה, זה ליתא בפסיקתא שם ונמצא בוי"ר פ"כ ותנחומא אחרי, ובגמרא סוטה דף י' איתא חמשה נבראו מעין דוגמא של מעלה וכולם לקו בהן: (כא) לולכיות, בכ"י רומי וכ"י רח"ס לולביות, ובכ"י ספרדי לולביאות, ובנדפס ליגביות, ועיין לעיל פ' מסעי הערה נ"ו שצ"ל לונביאות: (כב) אמר משה, מובא בילקוט ואתחנן

וכעורה ממנה, שמע שושבינה ואמר מרי אין נאה הימנה בעולם, בא לישא אותה, אמר אבי הנערה לשלוחי המלך, נשבע אני שאין אחד מכם נכנס, כיון שבזיתם אותה לפני המלך, בא השושבין ליכנס, ואמר ליה אף אתה לא תכנס, אמר ליה השושבין אני לא ראיתיה, ואמרתי למלך שאין נאה הימנה, ואותם אמרו אין כעורה הימנה, ועכשיו אראה אם כדברייהם, כך אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם המרגלים דברו לשון הרע, ארץ אוכלת יושביה (במדבר יג לב), אבל אני לא ראיתי אותה, ושיבחתי אותה לפני בניך, ואמרתי כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וגו' (דברים ח ז), ועכשיו אראה אותה אם כדבריהם, שנאמר אעברה נא ואראה את הארץ הטובה (שם ג כה), אמר ליה כי לא תעבור (שם שם כז), אמר ליה אם כן הכל שוין לפניך, תם ורשע הוא מכלה:

[ג] (כג) **ד"א** ואתחנן אל ה'. (כד) זש"ה ושמעת אל (תפלת) [תחנת] עבדך (מ"א ח ל), (כה) הרבה שמות נקראת התפלה, תפלה, תחנה, צעקה, זעקה, שועה, רננה, פגיעה, נאקה, קריאה, עתירה, עמידה, חילוי, (כו) למה לא נתפלל משה אלא בלשון תחנונים, שנאמר ואתחנן אל ה', אלא בשעה שעמד משה ואמר לפני הקב"ה הראני נא את כבודך (שמות לג יח), א"ל רבונו של עולם הראיני נא באיזו מדה אתה מנהיג עולמך, א"ל הקב"ה אני אראה לך, ויאמר אני אעביר כל טובי (שם שם יט), א"ל הקב"ה איני חייב לבריה כלום, אלא חנם אני נותן להם, שנאמר וחנותי את אשר אחון (שם שם), (כז) [א"ל משה א"כ עשה עמי מצוה ותן לי חנם, לפיכך אמר ואתחנן]:

[ד] **ד"א** ואתחנן. זש"ה כי עם בציון ישב בירושלם [בכה לא תבכה חנון יחנך וגו'] (ישעיה ל יט), (כח) מה כתיב למעלה מן הענין, (כט) ועריו נתתי (לבני ראובן ולבני גד) [לראובני ולגדי] (דברים ג יב), לימד משה את באי עולם, שלא יאמר אדם הואיל והולה שלו מסוכן, (ל) ועשה דייתיקי, וחילק כל אשר לו, לא יאמר הואיל ועשה דייתיקי לא יתפלל עוד, אלא יתפלל, שאין הקב"ה פוסל תפלת (בריא) [כל בריה], שהרי משה עשה דייתיקי, שנאמר ועריו נתתי לראובני ולגדי [וגו'], יאיר בן מנשה וגו' (שם יד), ולמכיר נתתי את הגלעד (שם טו), ולראובני ולגדי נתתי [וגו'] (שם טז), (ואצוה) [ואצו] אתכם בעת ההיא לאמר [וגו'] (שם יח), ואת יהושע צויתי [בעת ההיא] לאמר וגו' (שם שם כא), [הרי דייתיקי, שמא תאמר עמד לו ולא התפלל, תלמוד לומר ואתחנן אל ה']:

הערות ותקונים

ואתחנן רמז תתי"א בשם התנחומא, והשמיט לפני זה מאמר גדול: (כג) ד"א ואתחנן אל ה' זש"ה ושמעת. וכ"ה בנדפס אות ג', ולפני זה הוסיף המדפים ממאנטובה כל אות ב' המתחיל ד"א ואתחנן אל ה' זש"ה שבתי וראה עד סוף אות ב' אמר משה אחז את התפלה שנאמר ואתחנן אל ה', וזה לא נמצא לפנינו ולא בכ"י רומי וכ"י רח"ס. ולא נמצא ג"כ בכ"י ספרדי, רק נמצא בכ"י ה' של אקספארד, ומזה נראה שהיה נמצא גם בהכ"י אשר היה לפני המדפים ממאנטובה, והמאמר נמצא גם במדרש קה"ר פ"ט פסוק שבתי וראה. מן ד"א כי לא נקלים המרוץ זה עשהאל. ובמדרש שם נמצא המאמר בקצת הרחבת לשון. והמדפים ממאנטובה לא העתיק את המאמר מן המדרש קה"ר רק מאשר היה בכ"י שלפניו בתנחומא, ובכ"י ה' של אקספארד אשר המאמר הזה נמצא שם נמצא איזה שינויים, כמו וקערה של גריסין בכל יום נוסף שם „והיכן חכמתו" אחר כל עם ה' נביאים נוסף „והיכן ידיעתו". וכן במקום שתנחול את הארץ הגי' בכ"י שם שתנחיל להם את הארץ, וכן שהיה מקפץ כארי, בכ"י שהיה רץ כצבי ומקבץ, וכן בסוף המאמר א"ל עתיד הוא שיתפלל אדם ויענה אמר משה אחז את התפלה, בכ"י עתים הם שיתפלל אדם ויענה ועתים שאינו נענה כגון משה כיון שנגזרה עליו הגזירה לא נענה בתפלתו אלא מת, והיכן חכמתו וגבורתו, הוי עת ופגע יקרה את כולם, ועיין בקה"ר שם: (כד) זש"ה ושמעת אל תפלת עבדך וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס ותקנתי שצ"ל אל תחנת עבדך והוא פסוק מ"א ח' ל' ובנדפס מובא פסוק אחר ופנית אל תפלת עבדך ואל תחנתו, והוא פסוק מ"א ח' כ"ח, והמרשים דניאל ט' טעה, כי שם (דניאל ט יז) כתוב שמע אלהינו אל תפלת עבדך ואל תחנוניו. (כה) הרבה שמות, וחושב י"ב שמות, ועיין ספרי דברים פסקא כ"ו, ובמדרש ריש דברים רבה: (כו) למה לא נתפלל משה אלא בלשון תחנונים, מובא בילקוט ואתחנן שם ברמז תתי"ב בשם התנחומא, ומכאן מתחיל בכ"י מינכען, כי מכאן החל להעתיק פ' ואתחנן: (כז) אמר לו משה, הוספתי כמו שהוא נכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מינכען וגם בנדפס, וחסר גם בילקוט בשם התנחומא: (כח) מה כתיב למעלה, מובא בילקוט שם: (כט) ועריו נתתי לבני ראובן ולבני גד, כן מובא גם בכ"י רומי ובילקוט, וצ"ל לראובני ולגדי, ומובא נכון בכ"י רח"ס וכ"י מינכען וכן מובא נכון להלן: (ל) ועשה דייתיקי, המלה יונית διαθήκη פי' שטר צוואה, ובכ"י רומי כתוב

בפנים

[ה] **ואתחנן** אל ה'. למה כדי שיכנס לארץ, (לא) זש"ה שמעה אלהים (צדק) [רנתי] וגו' (תהלים סא ב), אמר ליה מה אתה מבקש, אמר ליה מקצה הארץ אליך אקרא בעטוף לבי (שם שם ג), א"ל הקב"ה רב לך אל תוסף (דברים ג כו), [א"ל משה] רבונו של עולם אתה קראתני משה עבדי, לא כן עבדי משה (במדבר יב ז), אני עבד ולויתן עבד, אני מתחנן לפניך, והוא מתחנן לפניך, שנאמר הירבה אליך תחנונים (איוב מ כז), תהינת לויתן שמעת וכרת עמו ברית וקיימתו, שנאמר היכרות ברית עמך תקחנו לעבד עולם (שם שם כח), ואני עבדך ואמרת לי, הנה אנכי כורת ברית (שמות לד י), ולא קיימתה, אלא אמרת לי, ומות בהר וגו' (דברים לב נ), ולא עוד אלא כתבת בתורה ואמרת, ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדוני וגו' (שמות כא ה), ואני אהבתי אותך ותורתך ובניך, לא אצא חפשי (שם), איני מבקש למות, והגישו אדוניו אל האלהים ועבדו לעולם (שם שם ו), ולא קיימת עמי, ועכשיו בבקשה שמעה אלהים רנתי (תהלים סא ב), ואל תתעלם מתחנתי (שם נה ב), א"ל הקב"ה אי אפשר, (לב) רב לך (דברים ג כו), בעל דין שלך כבר הוציא עליך גזירה שתמות וכל הבריות כמותך: (לג) אדם הראשון שאכל מן האילן גרם מיתה לכל, ד"א ויאמר ה' רב לך בעל דין שלך כבר הקדימך, שכבר אמר איוב מי יתן שומע לי [הן תוי שדי יענני וספר כתב איש ריבי] (איוב לא לה), ואיזה [ספר], זה ספר תולדות אדם (בראשית ה א), ומה אמר איוב, קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו (איוב ג יט), הוי רב לך אל תוסף דבר:

[ו] [**רב** לך אל תוסף דבר](דברים ג כו).זה שאמר איוב אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע (איוב כ ו), כנגד מי אמר המקרא הזה, לא אמרו אלא כנגד יום המיתה, שאפילו אדם יעלה לשמים ויעשה לו כנפים כעוף, כיון שיגיע קיצו למות, נשתברו כנפיו ונופל לפני מלאך המות, כבהמה לפני הטבח, (לד) וכן אמר דוד תצא רוחו ישוב לאדמתו (תהלים קמו ד): אם יעלה לשמים שיאו (איוב שם), (לה) זה משה שעלה לרקיע ודשו רגליו ערפל, והיה כמלאכי השרת, ודיבר עמו פנים בפנים, וקיבל את התורה מידו, כיון שהגיע קיצו למות, א"ל הן קרבו ימיך למות (דברים לא יד), (לו) אמר לפניו רבונו של עולם לשוא דשו רגלי ערפל, לשוא רצתי לפני בניך כסוס, סופי רימה ותולעה, אמר ר' אבהו למה הדבר דומה, לאחד מגדולי מלכות, שמצא סייף אחד (לז) הינדוי, שאין כמותו [בעולם],

הערות ותקונים

בפנים „פי' לוואה": (לא) זש"ה שמעה אלהים צדק, וכ"ה בכ"י רומי ורח"ם, ותקנתי שמעה אלהים רנתי, וכוון הדורש לפסוק מתהלים ס"א ב' כמו שסיים מקצה הארץ אליך אקרא, ובתהלים י"ז א' כתוב שמעה ה' צדק ולזה הכתוב לא כוון הדורש, ובכ"י מינכען מובא רק המלות „שמעה אלהים", ובנדפס הגי' זש"ה שמעה אלהים רנתי אל תתעלם מתחנתי, ומרשים תהלים ס"א, אולם התחלת הפסוק שמעה אלהים רנתי הוא בתהלים ס"א ב', והסיום אל תתעלם מתחנתי הוא בתהלים נ"ה ב'. לכן יש לתקן בנדפס שמעה אלהים רנתי הקשיבה תפלתי (תהלים סא ב), וגם לפנינו להלן בכ"י הביא ועכשיו בבקשה שמעה אלהים רנתי ואל תתעלם מתחנתי, הרכיב ג"כ שני כתובים יחד: (לב) רב לך בעל דין שלך כבר הוציא עליך גזירה, דורש רב לך בעל ריבך, בעל דין שלך, היינו אדם הראשון כבר הקדימך בגזירה שתמות, שכך אמר איוב על אדם הראשון מי יתן וגו' הן תוי ר"ל מה שנכרת ונכתב עלי שאמות שדי יענני שאמות ואפטור מהיסורים, והתחלת המאמר מובא בילקוט רמז תתכ"א בשם התנחומא: (לג) אדם הראשון שאכל מן האילן גרם מיתה לכל, ואחר זה נמצא הוספה בנדפס (ושם בנדפס בטעות גזר וצ"ל גרם) שהוסיף המדפיס ממאנטובה באות ה' המתחיל ה' אלהים אתה החילות מלה"ד למלך שראה אשה אחת יתומה עד אשר יצא לפניהם ואשר יביאם, וזה הוסיף המדפיס מכ"י שהיה לפניו והוא הילמדנו, כי המאמר הזה מובא בילקוט ואתחנן רמז תתט"ו בשם הילמדנו, ומאשר כי המדפיס הזה הביא הסיום א"ל משה רבינו רבש"ע אם אתה רוצה שלא אביאם כו', נראה כי העתיק מגוף הכ"י מהתנחומא שהיה לפניו ולא מהילקוט כי ליתא שם. וההוספה הזאת ליתא בכ"י ה' של אקספארד וליתא בכ"י ספרדי: (לד) וכן אמר דוד תצא רוחו ישוב לאדמתו, אחר זה נוסף בנדפס וכן אמר איוב קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו (איוב ג יט) שאפילו לקחו רבו באלף אלפי אלפים דינרי זהב כיון שיגיע קיצו למות אינו יכול לומר עבדי אתה הלא נעשה חפשי מאדוניו, וזה ליתא בכ"י ה' של אקספארד, ונמצא גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא: (לה) זה משה, מובא בילקוט איוב רמז תתק"ז במאמר המתחיל ד"א אם יעלה זה משה, וחסר הציון תנחומא: (לו) אמר לפניו רבש"ע, מכאן מובא בילקוט ואתחנן רמז תתכ"א בשם התנחומא: (לז) הינדוי, פי' מן הודו (אינדיען), ובכ"י מינכען בטעות סייף הלדיי, צ"ל הנדיי, ובמדרש דב"ר פ' וילך פ"ט אות ו' הן קרבו ימיך, למה נגזר עליו מיתה בזה לשון הן, רבנן אמרי למה"ד לאחד שכיבד את המלך והביא לו דורון

ואמר אין זה ראוי אלא למלך, מה עשה הביאו דורון למלך, אמר המלך חתכו את ראשו בו, אף כך אמר משה לפני הקב"ה בדבר שקילסתיך, ואמרתי הן לה' אלהיך וגו' (דברים י יד), בו בלשון אתה גוזר עלי מיתה, ואומר הן קרבו ימיך (שם לא יד), אמר לו כבר קנסתי מיתה על אדם הראשון, אמר לפניו רבונו של עולם אדם [הראשון] היה ראוי למות, מצוה קלה צוית אותו ועבר עליה, ואני לא אמות, א"ל הרי אברהם שקידש את שמי בעולם ומת, אמר לפניו רבונו של עולם הרי יצא ממנו ישמעאל שגיזעו מכעיסין לפניך, שנאמר ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל לאשר הביא אלוה בידו (איוב יב ו), א"ל הרי יצחק שפשט צוארו על גבי המזבח, אמר לפניו מיצחק יצא עשו הרשע, שהחריב מקדשך ושרף היכלך, א"ל הרי יעקב שיצאו ממנו שנים עשר שבטים, אמר לפניו יעקב לא עלה לרקיע, ולא דשו רגליו בערפל, ולא קיבל תורה מידך, ולא דיבר עמך פנים אל פנים, א"ל הקב"ה רב לך אל תוסף דבר, אמר לפניו שמא יאמרו הדורות אילמלא לא מצא במשה דברים רעים, לא היה מסלקו מן העולם, א"ל כבר כתבתי בתורתי ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים לד י), אמר לפניו רבונו של עולם שמא [יאמרו הבריות] בקטנותי עשיתי רצונך, בזקנותי לא עשיתי רצונך, א"ל כבר כתבתי [על אשר מעלתם בי וגו'] על אשר לא קדשתם אותי (שם לב נא), אמר לפניו אם רצונך אכנס לארץ [ואהיה שם] שתים ושלש שנים, ואחר כך אמות, א"ל גזירה היא מלפני, א"ל אם לא אכנס בחיי, איכנס לאחר מותי, א"ל לא בחייך ולא במותך, אמר לפניו רבונו של עולם כל הכעס הזה עלי למה, על אשר לא קדשתם אותי (שם), אמר לפניו עם כל הבריות אתה מתנהג במדת רחמים שנים ושלשה פעמים, שנאמר הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר (איוב לג כט), ואני עון אחד נמצא בי, ואין אתה מוחל לי, א"ל הקב"ה משה (לח) הרי עשית ששה עונות, ולא גיליתי אחד מהם, בתחילה אמרת שלח נא ביד תשלח (שמות ד יג), ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך [הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך] (שם ה כג), לא ה' שלחני (במדבר טז כט), ואם בריאה יברא ה' (שם שם ל), שמעו נא המורים (שם כ י), והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים (שם לב יד), ואברהם יצחק ויעקב חטאים היו, שאמרת לבניהם כך, אמר לפניו ממך למדתי, שאמרת מחתות החטאים (שם יז ג), א"ל אני אמרתי בנפשותם (שם), ולא באבותם, אמר לפניו רבונו של עולם, אני יחיד וישראל ששים רבוא, הרבה פעמים חטאו לפניך, ובקשתי עליהם רחמים, ומחלת להם, על ששים ריבוא השגחת בשבילי, ועלי אין אתה משגיח, א"ל משה אינו דומה נזירת ציבור לגזירת יחיד, ועוד עד עכשיו היתה שעה מסורה בידך, ועכשיו אין שעה מסורה בידך, אמר לפניו רבש"ע עמוד מכסא דין, ושב על כסא רחמים עלי ולא אמות, ועוונותי יהיו נמחלות ביסורין שתבא בגופי, ואל תתנני בחבלו של מלאך המות, ואם אתה עושה כך אגיד שבחך לכל באי עולם, כשם שאמר דוד לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה (תהלים קיח יז), א"ל זה השער לה' [צדיקים יבאו בו] (שם שם כ), (לט) מכאן לצדיקים, ולכל הבריות מתוקן מות מימות עולם, כשראה משה שאין משגיחין עליו, (מ) הלך אצל שמים וארץ, ואמר להם בקשו עלי רחמים, אמרו לו עד שנבקש רחמים עליך, נבקש רחמים על עצמינו, שנאמר כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה (ישעיה נא ו), (מא) הלך אצל חמה ולבנה, אמר להן בקשו

הערות ותקונים

הרב הלה נ"ל הרב הגדול: (לח) הרי עשית ששה עונות כו', וחושב אותם אחת לאחת, וכאשר הוא לפנינו כן הוא בכ"י רומי ורח"ס וכ"י מינכען וכ"י ה' של אקספארד וכ"י ספרדי ובילקוט שם בשם התנחומא, אולם בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא וגם דפוס ווינציא נשמטו המלות „ואם בריאה יברא ה'" וכאשר ראה המדפיס המאנטובי כי חסר יבואנו, שחסר אחת מהששה עוונות, הוסיף „הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם" (במדבר יא כב), וגם הגיה המלות שניה שלישית רביעית, כי רצה להראות כי ששה הם בזה שהוסיף: (לט) מיכאן לצדיקים, וכן בכ"י רח"ס מיכן לצדיקים, ובכ"י מינכען מכאן לצדיקים, ובכ"י רומי מכן והילך לצדיקים, אבל בכ"י ספרדי ובנדפס הגי' יותר נכון מוכן הוא לצדיקים: (מ) הלך אצל שמים וארץ ואמר בקשו עלי רחמים, עיין בבלי ע"ז דף י"ז ע"א שמסופר מר' אלעזר בן דורדיא שהלך וישב בין שני הרים וגבעות כו', וע"ש בתוס' ד"ה עד שאנו מבקשים עליך רחמים שכתבו וז"ל, לא השיבו לו כך אלא היה אומר בלבו שכך יוכלו להשיב, א"כ שר של הרים היה משיב כן: (מא) הלך אצל חמה ולבנה, עד הלך אצל כוכבים ומזלות נשמט בדפוס ראשון

דפוס

עלי רחמים, אמרו לו עד שנבקש רחמים עליך נבקש רחמים על עצמנו, שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה (ישעיה כד כג), הלך אצל כוכבים ומזלות, אמר להם בקשו עלי רחמים, אמרו לו [עד שנבקש רחמים עליך] נבקש רחמים על עצמנו, [שנאמר] ונמקו כל צבא השמים [וגו'] (שם לד ד), הלך אצל הרים וגבעות, אמר להם בקשו עלי רחמים, אמרו לו נבקש על עצמנו, שנאמר כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה (שם נד י), הלך אצל ים הגדול, א"ל [בקש עלי רחמים, א"ל] הים, בן עמרם מה היום מיומים, הלא אתה בן עמרם שבאת עלי במטך והכיתני, (מב) וחילקתני לשנים עשר חלקים, ולא הייתי יכול לעמוד לפניך, מפני שכינה שהיתה מהלכת לימינך, שנאמר מוליך לימין משה וגו' (שם סג יב), ועכשיו מה עלתה לך, כיון שהזכיר לו הים מה שעשה בנערותו, צווח ואמר מי יתנני כירחי קדם (איוב כט ב), בשעה שעמדתי עליך הייתי (מג) מלך בעולם, ועכשיו אני משתטח ואין משגיחין בי, מיד הלך לו אצל (מד) שר הפנים, א"ל בקש עלי רחמים שלא אמות, א"ל משה רבי טורח זה למה, כך שמעתי מאחורי הפרגוד, שאין תפלתך נשמעת בדבר זה, הניח משה ידיו על ראשו, והיה צועק ובוכה, ואמר אצל מי אלך לבקש עלי רחמים. אמר ר' שמלאי באותה שעה נתמלא הקב"ה עליו בעברה, שנאמר ויתעבר ה' בי (דברים ג כו), עד שפתח משה ואמר מקרא זה, [ויעבור ה' על פניו ויקרא] ה' ה' אל רחום וחנון וגו' (שמות לד ו), מיד נתקררה רוח הקודש, א"ל הקב"ה למשה, משה שתי שבועות נשבעתי, אחת שתמות, (מה) ואחת לאבד את ישראל, לבטל שתיהן אי איפשר, ואם תרצה אתה להחיות יאבדו ישראל, אמר לפניו רבונו של עולם בעלילה אתה בא עלי, אתה תופש את החבל בשני ראשים, יאבד משה ואלף כמותו, ואל יאבד אחד מישראל. אמר לפניו רבונו של עולם רגלים שעלו לרקיע, ופנים שהקבילו פני שכינה, וידים שקיבלו תורה מידך, ילחכו עפר, ווי לכל הבריות, יאמרו ומה משה שעלה למרום, והיה כמלאכי השרת ודיבר עמו פנים בפנים, וקיבל תורה מידו, לא היתה לו תשובה להשיב לפני הקב"ה, (מו) בשר ודם שילך בלא תורה ובלא מצות על אחת כמה וכמה, א"ל הקב"ה למשה כל צער זה שאתה מצטער למה, אמר רבונו של עולם מתיירא אני מחבלו של מלאך המות, א"ל איני מוסרך בידו, אמר לפניו רבונו של עולם, [יוכבד] (מז) אמי שהקהו שיניה בשני בניה בחייה, יקהו שיניה במיתתי, אמר לו כך עלתה במחשבה, וכך מנהגו של עולם, דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו, עד עכשיו היה חלקך לשרת, (מח) [ועכשיו הגיע הלקו של יהושע תלמידך לשרת], אמר לפניו רבונו של עולם אם מפני יהושע אני מת, אלך ואהיה תלמידו, א"ל אם אתה רוצה לעשות כך לך עשה, עמד משה והשכים לפתחו של יהושע, והיה יהושע יושב ודורש, ועמד משה וכפף קומתו, והניח ידו על פיו, ונתעלמו עיניו של יהושע ולא ראה אותו, כדי שיצטער וישלים עצמו [למיתה], והלכו ישראל אצל פתחו של משה, ומצאוהו בפתחו של יהושע, והיה יהושע יושב ומשה עומד, אמרו לו ליהושע מה עלתה לך שמשה רבינו עומד, ואתה יושב, כיון שתלה עיניו וראהו, מיד קרע את בגדיו וצעק ובכה, ואמר רבי רבי אבי אבי ואדני, אמרו ישראל למשה משה רבינו למדנו תורה„ אמר להן אין לי רשות, אמרו לו אין אנו מניחין אותך, יצתה בת קול ואמרה להם

הערות ותקונים

דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים, ונמצא לנכון בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי, וכן תראה שהמדפיס הראשון השמיט מן הלך עד הלך, ונמצא ג"כ בגמרא ע"ז שם: (מב) וחלקתני לשנים עשר חלקים, בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס הגי' לשנים עשר שבילים, ובכ"י ה' של אקספארד לי"ב גזרים: (מג) מלך בעולם, בנדפס מלך עולם, אבל בכ"י ה' של אקספארד הגי' מלך בעולם: (מד) שר הפנים, בכ"י ה' מאקספארד כתוב אצל מטטרון: (מה) ואחת לאבד את ישראל, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מינכען ובילקוט, אולם בנדפס שלא לאבד את ישראל, אולם בכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי הגי' ג"כ „לאבד" וזה תיקן המדפיס הראשון מקאנסטאנטינא: (מו) בשר ודם שילך בלא תורה ובלא מצות על אחת כמה וכמה, בנדפס בטעות בשר ודם על אחת כמה וכמה שילך בלא תורה ובלא מצות, וצ"ל כמו בתנחומא כ"י שלפנינו: (מז) אמי שהוקהו שיניה בשני בניה בחייה, בעל זית רענן כתב ר"ל שהושלך משה ליאור, וכן על הסיום יקהו עוד שיניה במיתתי כתב נ"ל דאף בקבר מצטערים: (מח) ועכשיו הגיע, נשמט בשגגת המעתיק מן לשרת עד לשרת

למדו מן יהושע , (מט) קיבלו עליהן לישב וללמוד מפי יהושע , (נ) ישב יהושע בראש , ומשה מימינו , ואלעזר ואיתמר משמאלו , ויושב ודורש בפני משה , אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן בשעה שפתח יהושע ואמר ברוך שבחר בצדיקים ובמשנתם , נטלו (נא) מסורות החכמה ממשה וניתנו ליהושע , ולא היה יודע משה מה היה יהושע דורש , (נב) אחר שעמדו ישראל , אמרו לו למשה סתם לנו את התורה , אמר להם איני יודע מה אשיב לכם , והיה משה רבינו נכשל ונופל , באותה שעה אמר רבונו של עולם עד עכשיו בקשתי חיים , ועכשיו הרי נפשי נתונה לך , וכיון שהשלים נפשו למיתה , פתח הקב"ה ואמר מי יקום לי עם מרעים (תהלים צד טז) , ומי יעמוד להם לישראל בשעת כעסי , ומי יעמוד במלחמתו של בניי , ומי יעמוד ויבקש עליהם רחמים , בשעה שחוטאין לפני , באותה שעה (נג) בא מטטרון ונפל על פניו , אמר לפניו רבונו של עולם בחייו של משה שלך הוא , ובמותו שלך הוא , א"ל הקב"ה אמשל לך משל , למה הדבר דומה , למלך שהיה לו בן , ובכל יום ויום היה כועס עליו אביו , ומבקש להורגו , שלא היה עומד בכבוד אביו , והיתה אמו מצלת אותו מידו , לימים מתה אמו , והיה המלך בוכה , אמרו לו עבדיו אדונינו המלך מפני מה אתה בוכה , אמר להם לא על אשתי לבד אני בוכה , אלא על בני , שהרבה פעמים כעסתי עליו , ובקשתי להרגו , והצילתו מידי , אף כך אמר הקב"ה למטטרון , לא על משה לבד אני בוכה , אלא עליו ועל ישראל , שהרי כמה פעמים הכעיסוני , וכעסתי עליהם , (נד) ועמד בפרץ לפני [להשיב חמתי מהשחיתם] , באו ואמרו למשה הגיעה השעה שאתה נפטר מן העולם , אמר להם המתינו לי עד שאברך את ישראל , שלא מצאו ממני קורת רוח כל ימיי , מפני תוכחות ואזהרות שהייתי מוכיחן , התחיל לברך כל שבט בפני עצמו , כיון שראה שנתקצרה השעה , כללן כולן בברכה אחת , באו ואמרו הגיעה השעה שאתה נפטר מן העולם , אמר להם לישראל , הרבה ציערתי אתכם על התורה ועל המצוות , ועכשיו מחלו לי , אמרו לו רבינו אדונינו מחול לך , אף ישראל עמדו לפניו , ואמרו לו משה רבינו הרבה הכעסנוך והרבינו עליך טורח , מחול לנו , אמר להם מחול לכם , באו ואמרו לו הגיע רגע שאתה נפטר מן העולם , אמר ברוך שמו חי וקיים לעולם ועד , אמר להם לישראל , בבקשה מכם כשתכנסו לארץ זכרו אותי ואת עצמותי , ואמרו אוי לו לבן עמרם שרץ לפנינו כסוס , ונפלו עצמותיו במדבר , באו ואמרו לו הגיע חצי רגע , נטל שתי זרועותיו והניח על לבו , ואמר לישראל ראו אחריתו של בשר ודם , (נה) שני ידיי שקיבלו את התורה מפי הגבורה יפלו בקבר , (נו) באותה רגע יצתה נשמתו בנשיקה , שנאמר וימת שם משה עבד ה' וגו' (דברים לד ה) . ולא נתעסקו בקבורתו , לא ישראל ולא אחד מן המלאכים , אלא הקב"ה שנא' ויקבור אותו בגיא וגו' (שם שם ו) , ומפני מה נקבר בחו"ל , כדי שיחיו מתים שבחוצה לארץ בזכותן , שנאמר וירא ראשית לו וגו' (שם לג כא) . ואימתי מת משה רבינו , בשבעה באדר , שנאמר וימת משה עבד ה' וגו' (שם לד ה) , וכתיב (נז) ויבכו בני ישראל את משה בערבות מואב שלשים יום וגו' (שם שם ח) , וכתיב ויהי אחרי מות

הערות ותקונים

לשרת ונמלא לנכון בכתבי יד וגם בנדפס . (מט) קבלו עליהם לישב וללמוד מפי יהושע , וכ"ה בכ"י רומי ורח"ס , אבל בנדפס וקבלו עליהם לישב וללמוד מיהושע , וצ"ל כמו לפנינו : (נ) ישב יהושע בראש , דב"ר פ"ט : (נא) מסורת החכמה , עיין מה שכתב רבינו בחיי : (נב) אחרי שעמדו ישראל , נוסף בנדפס מלת „מישיבה" : (נג) בא מטטרון , הוא שר הפנים : (נד) ועמד בפרץ לפני , לשון הכתוב ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית (תהלים קו כג) : (נה) שני ידיו שקיבלו את התורה , בנדפס בטעות ענו ואמרו ידים שקבלו את התורה , רק משה בעצמו אמר כן , וכן מובא לנכון בילקוט : (נו) באותו רגע יצאת נשמתו בנשיקה , עיין מ"ק כ"ח , ב"ב ע"ז , דב"ר ספי"א , שה"ש פ"א פ' ישקני , אדר"נ פי"ב , ילקוט חוקת רמז תשס"ג , וילקוט מטות רמז תשפ"ז , וילקוט פנחס רמז תשע"ו : (נז) ויבכו וגו' שלשים יום . ובאותו יום שסיימו ימי אבל משה דהיינו ו' בניסן , באותו יום שלח יהושע את המרגלים , ובאותו יום באו אצל רחב ושלחה אותם תחלת ליל ז' , והמה ישבו בהר יום ז' ויום ח' וליל ט' הרי ג' ימים , ובאותו הלילה הלכו ליהושע , וישכם יהושע בבוקר היינו בבוקר של ט' , וילינו שם טרם יעבורו היינו ליל י' , וביו"ד עברו את הירדן , והוציא מזה שלשים ושלשה למפרע , הרי בשבעה מת משה . ועיין בסדר עולם רבה פ"י , מגילה י"ג , סוטה י"ב , קידושין ל"ח , ילקוט דברים רמז תתקס"ז , ילקוט בשלח רמז רס"א , מכילתא בשלח מס' דויסע פ"ה , תוספתא סוטה פי"א :

משה עבד ה׳ וגו׳ (יהושע א א), משה עבדי מת (שם שם ב), והעם עלו מן הירדן בעשור לחודש (הזה) [הראשון] (שם ד יט), צא מהן שלשה ושלשים יום למפרע, הרי בשבעה באדר מת, ומנין שבשבעה באדר נולד, שנאמר ויאמר להם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום (דברים לא ב), מה תלמוד לומר היום, (א״ל) ללמדך שהקב״ה ממלא שנותיהם של צדיקים, מיום ליום, ומחודש לחודש, שנאמר את מספר ימיך אמלא (שמות כג כו):

חסלת פרשת ואתחנן

הוספת לפרשת ואתחנן על פי כתב יד ה׳ מאוקספארד ׃

[א] (א) **אם** יעלה לשמים שיאו (איוב כו). זה משה שעלה אל הרקיע, ונגש אל הערפל, והיה כמלאכי השרת, ודיבר עמו פנים בפנים, וקיבל תורה מידו של הקב״ה, והיה מתחנן לפניו שלא ימות, ואמר לו הקב״ה אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה (דברים ג כו), ולמה כעס הקב״ה עם משה, בשביל שהוכיח את ישראל, משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו בן, מסרו לפדגוג, כעס עליו הפדגוג ונזף בו, שמע המלך ואמר חיי מלכותי אין אתה מכנים לפלטרין שלי, כך אמר משה לישראל שמעו נא המורים (במדבר כ י), אמר לו הקב״ה לכן לא תביאו את הקהל הזה (שם שם יב):(ב) אתה החילות (דברים ג כד). א״ל אתה הוא שפתחת לי פתח להתפלל לפניך, אימתי בשעה שעשו אותו מעשה, אמר לו הקב״ה הרף ממני ואשמידם ואמחה את שמם מתחת השמים (דברים ט יד), אמר משה מי מחזיק בהקב״ה, אינו מבקש אלא להתפלל על בניו, מה כתיב שם ויחל משה את פני ה׳ אלהיו (שמות לב יא), אמר משה אחת נתפללתי על הציבור ונעניתי, אילו התפללו עלי הציבור לא יהיו נענין, למה שגזרת עלי, ואתה הוא שהחלות שקראת להם למשמרת לאות לבני מרי (במדבר יז כה), ועל שקראתי אותם שמעו נא המורים, אמרת לכן לא תביאו את הקהל הזה (במדבר כ יב): ויתעבר ה׳ בי (דברים ג כו). (ג) מהו ויתעבר, ר׳ יהודה ור׳ נחמיה, חד אמר נתמלא עברה, וחד אמר עשה אותו כאשה עוברה שאינה יכולה לשבת מפני עוברה, אמר הקב״ה למשה אתה הוא דוגמא של דיינין והן מקלקלין, לכך רב לך, הרבה יש לך אצלי לעולם הבא שאני פורע לך, ועליו נאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ):

[ב] **כי** תוליד בנים ובני בנים (דברים ד כה). זש״ה מגיד מראשית אחרית (ישעיה מו י), כשהגיע משה ליפטר מן העולם, הגיד לו הקב״ה מה ישראל עתידים לעשות אחר מיתתו של יהושע, שנאמר ויאמר ה׳ אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ (דברים לא טז), לפיכך משה מזהיר בהם כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון (שם שם כט), ואמרו לו אין אנו עושים את הדבר הזה, אמר להם עתידים אתם להוליד בנים ובני בנים ולשכח שמו של הקב״ה, שנאמר (העיד אני) [העידותי] בכם היום את השמים ואת הארץ וגו׳ (דברים ד כו ל יט), הוי מגיד מראשית אחרית: וכן אתה מוצא שעשו ישראל כל מה שאמר להם בימי השופטים, שנאמר ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות (שופטים י ו), וכן ירבעם, שנאמר ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב וישם האחד בבית אל ואת האחד (שם) [נתן] בדן (מ״א יב כט), ולא היה מניח לישראל לעלות לירושלים, והיה אומר אלה אלהיך ישראל, וכן אחאב חטא והחטיא את ישראל מכל הרשעים שהיו לפניו, ויעש אחאב [בן עמרי] הרע בעיני ה׳ מכל אשר לפניו (שם טז ל), תדע לך שהיה מוכר עצמו לעבודה זרה, שנאמר כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה׳ (שם כא כה), והשכיח שמו של הקב״ה, היאך, היה מוחק את האזכרות, וכותב תחתיהם וידבר הבעל, בראשית הבעל, ויאמר הבעל וכל התורה כולה עשה כן, הוא שהנביא אומר החושבים להשכיח את עמי שמי (ירמיה כג כז), ומנשה עשה יותר מכולם, שנאמר וישם [את] פסל הסמל וגו׳ (דה״ב לג ז), והוא העביר [את] בניו באש (למולך)

הערות ותקונים

(א) **אם** יעלה לשמים שיאו, כל ההוספה נמצאת בכ״י ה׳ של אקספארד, ועיין לעיל בתנחומא אות ו׳:
(ב) אתה החילות אמר לו אתה הוא שפתחת לי פתח, ספרי ואתחנן פיסקא כ״ז. (ג) מהו ויתעבר ר׳ יהודה ור׳ נחמיה, בספרי ואתחנן פסקא כ״ט איתא כך, ר׳ אליעזר אומר נתמלא עליו חימה, ר׳ יהושע אומר

[בני בן הנום ועונן וניחש [וכשף] ועשה אוב וידעוני [הרבה לעשות הרע בעיני ה' להכעיסו] (דה"ב לג ו), (ד) וכיצד היה המולך בגיא בן הנום, עשוי חוץ לירושלים, ובמקום מופלג, וצלם היה ופניו של עגל, וידיו פשוטות כאדם [שפותח ידיו לקבל דבר מחבירו, והיו מסיקין אותו עד שהידים נעשין כאש, ושבעה (ה) קנקלים היו לו, והוא לפנים מהם, ולפי קרבנו של כל אחד ואחד היה נכנס, מי שמקריב עוף נכנס לקנקל הראשון, עז נכנס לקנקל השני, שה לשלישי, עגל לרביעי, פר לחמישי, שור לששי, מי שמקריב בנו אומרים הכומרים כי אין למעלה הימנו, היה נכנס לפנים מן הקנקל השביעי, והיה הולך ונושקו, שנאמר זובחי אדם עגלים ישקון (הושע יג ב), והיו הכומרים נוטלין בנו ממנו ונותנין התינוק על ידי המולך, ונוטלין התופין ומקישין בהן כדי שלא ישמע אביו קול בנו, ומעיו של תינוק מתמעכין עליו, והיה התינוק מנהים עד שישליט נפשו על ידו. אמר ר' יהודה הלוי הוא שכתוב ובנו במות התופת אשר בגיא בן הנום (ירמיה ז לא), מה היא התופת, שהיו מקישין בתופים, מה הוא הנום, שהיו הכומרים אומרין למולך כשהתינוק מנהים יהנה לך יערב לך. ראה היאך היו להוטין אחרי ע"ז, אמר הקב"ה על ידי יצר הרע הייתם חוטאים וגולים, אבל לעתיד לבא אני עוקרו מכם, שנא' והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר (יחזקאל לו כו):

[ג] **אז** יבדיל משה שלש ערים (דברים ד מא). זש"ה אוהב כסף לא ישבע כסף ומי אוהב בהמון לא תבואה (קהלת ה ט), ר' נחמיה אומר מי שאוהב את התורה לא ישבע תורה, שנה המשנה (ו) מבקש לשנות התלמוד, שנה תלמוד מבקש לשנות (ז) תוספות, וגם אוהב בהמון לא תבואה, ואינו מעמיד תלמידים, גם זה הבל: ד"א אוהב בהמון, מי שהומה ומהמה אחר המצות, לא תבואה, ואין לו מעשים טובים, גם זה הבל. ומי שהיה מחבב את המצות, זה משה, שעם שבא להסתלק מן העולם, מצוה קטנה שהניח, אינו מסתלק מן העולם עד שאפרשה בעוד שיש בידי כח, שנאמר אז יבדיל משה שלש ערים:

[ד] **אז** יבדיל משה (דברים שם). מהו אז, לשון שירה, מי אמר שירה, הרוצח, שכתוב בו מות יומת הרוצח (במדבר לה טז), ורוצח לא יהרג: ד"א מי אמר שירה, משה אמר שירה, (ח) משל הדיוט אמר מי שאכל התבשיל יודע מה טעמו, לפי שהרג את המצרי וברח לכך יודע מה בנפשו של הורג, ואמר אז יבדיל משה: ד"א מי אמר שירה, ישראל

הערות ותקונים

אומר כאשה שאינה יכולה לשוח מפני עוברה: (ד) וכיצד היה המולך בגיא, הערוך ערך גיא ובערך קנקל הביא המאמר בשם הילמדנו קדושים. ובערוך ערך גיא שם הביא באריכות בשם ילמדנו וז"ל שם אמרו רבותינו אע"פ שהיו כל בתי עבודה זרה בירושלים המולך חוץ לירושלים היה [במקום מופלג] והיה עשוי צלם והיו לו ז' קנקלים, והוא לפנים מהם, והיו פניו של עגל, וידיו פשוטות כאדם שפותח ידיו לקבל מחבירו, והיו מסיקין אותו [מבפנים] באש, [שהיה חלול, וכל אדם ואדם לפי קרבנו נכנס, כיצד כל שהיה לו עוף היה נכנס לקנקל ראשון ומקריב, (נאן) [עז] לשני, שה לשלישי, עגל לרביעי, פר לחמישי, שור לששי, ומי שהיה מקריב בנו היו מכניסין אותו לשביעי, והוא נושקו, ועל זה נאמר זובחי אדם עגלים ישקון (הושע יג ב), והיו נותנין את הבן לפני המולך, והיה מסיק מבפנים עד שהיו ידיו נעשית כאור] והכומרים נוטלין התינוק, ונותנין לתוך ידיו של מולך, והתינוק מוליא נפשו, ולמה נקרא שמו תפת והנם, שהיו מתופפים ומנהמים בתופים שלא ישמע אביו קול הנער וירחם עליו, ד"א הנם, שהיה תינוק מנהם וקול נהמותיו עולה. ד"א הנם שהיו הכומרים אומרים (יענה) [יהנה] לך (יהדב) [יערב] לך יתבסם לך לכך נקרא בן הנם, עכ"ל. וכל המאמר הזה הביא גם הילקוט ירמיה רמז רע"ז בשם הילמדנו, והוספות פה בפנים תקנתי ע"פ הילקוט, ובמדרש איכה פ"א פסוק טומאתה בשוליה מובא ג"כ המאמר הזה בסגנון אחר, וכך איתא שם, צלם חלול היה נתון שם לפנים משבעה קנקלים ופס של נחשת בידו, וכירה היתה נתונה על גבו, וכל מי שהיה מקריב סולת פותחין לו אחד, תורין ובני יונה פותחין לו שנים, כבש פותחין לו שלשה, איל פותחין לו ארבעה, עגל פותחין לו חמשה, שור פותחין לו ששה, וכל מי שהיה מקריב בנו פותחין לו שבעה, ונותנין אותו לתוך פס של נחשת, ומסיקין את הכירה תחתיו, והיו מקלסין לפניו ואומרין לו יערב לך ויבסם לך, וכל כך למה כדי שלא ישמעו נהמת בניהם ויחזרו בהן, ע"כ והמאמר שלפנינו הוא כמו שהוא בילמדנו: (ה) קנקלים, פי' בלשון רומי coenaculum חדר: (ו) מבקש לשנות התלמוד, רב שרירא גאון באגרתו האריך והרבה ראיות דאפילו ראשוני ראשונים הית לשון תלמוד, ועיין רש"י סוכה דף כ"ח ע"א: (ז) תוספות, ר"ל תוספתא: (ח) משל הדיוט אומר מי שאכל התבשיל כו', עיין בילקוט ואתחנן בשם ילמדנו, אמר ר' לוי מאן דאכיל

קידרא

אמרו שירה, שכתוב ולארץ לא יכופר לדם (במדבר לה לג), אמרו ישראל כל מי שהרג בשגגה נהרג, כיון שאמר משה רפואתו של דבר, אמרו ישראל שירה: אז יבדיל משה שלש ערים מזרחה שמש. (ט) כל הרצחנים בורחים למזרח, שנאמר וישכן מקדם לגן עדן (בראשית ג כד), קין ברח למזרח, שנאמר ויצא קין מלפני ה׳ וישב בארץ נוד קדמת עדן (שם ד טז), לכך כתיב מזרחה שמש. אמרו ישראל רבונו של עולם (י) יש הות נפש שלא בטובתו, אמר הקב"ה מי שהרג נפש בשגגה, הרי נתתי לו מקום שיברח לשם, לכך נאמר אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו (משלי כח יז), מהו עד בור ינוס, אמר הקב"ה מי שחטא בשגגה הרי נתתי לו מקום בתחומו של ראובן, את בצר במדבר בארץ המישור (דברים ד מג):

[ה] **אנכי** ה׳ אלהיך (דברים ה ו). למה פתח בלשון יחיד, ולא אמר אלהיכם, אמר רבי שמעון כדי ליתן סניגוריא, שבו למד משה סניגוריא במעשה העגל, אמר לו על מה אתה כועס, למה [ה׳] יחרה אפך בעמך (שמות לב יא), (יא) כלום צוית להם:

פרשת עקב

[א] **והיה** עקב תשמעון וגו׳ (דברים ז יב). (א) זש"ה למה אירא בימי רע עון עקבי יסבני (תהלים מט ו), יתברך שמו של הקב"ה שנתן תורה לישראל שבה שש מאות ושלש עשרה מצות קלות וחמורות, (ב) ואין בני אדם משגיחין בהן, אלא משליכים אותם תחת עקבותיהם, כלומר שהן קלות, לכך דוד היה מתירא מיום הדין, והיה אומר רבון העולמים איני מתיירא מן המצות החמורות שבתורה שהן חמורות, ממה אני מתיירא מן הקלות, שמא עברתי על אחת מהן, אם עשיתי אם לאו, מפני שהיא קלה, ואתה אמרת הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה, לכך אמר למה אירא בימי רע:

[ב] **והיה** עקב תשמעון. זש"ה הנחמדים מזהב ומפז רב וגו׳, גם עבדך נזהר בהם וגו׳ (תהלים יט יא יב), (ג) בא וראה היאך דוד משבח דבר תורה, שנאמר הנחמדים מזהב ומפז רב, ולא עוד אלא בכל מיני תבואה אין חביבה מסולת נקיה, (ד) שהיא צפה בפה, ודברי תורה חביבין ממנה, שנאמר ומתוקים מדבש ונופת צופים (שם שם), אמר ר׳ חנינא אם תאמר שאין בכל משקין מתוק מדבש, דברי תורה מתוקין מדבש, אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם אם תאמר שהן מתוקין (ה) כפרתי בהן חס ושלום, אלא גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב (שם), לפיכך מה רב טובך וגו׳ (שם לא כ), זה שכרך על המצות קלות:

[ג] **והיה** עקב תשמעון. (ו) זש"ה אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע (משלי ה ו), [אמר ר׳ אבא בר כהנא] שלא תהיה נושא ונותן במצותיה של תורה ורואה

הערות ותקונים

קידרא ידע מה טעמא דתבשילין. (ט) כל הרצחנים בורחין למזרח, עיין בילקוט שם בשם ב"ר, בכל מקום רוח מזרחית קולטת, כו׳: (י) יש הות נפש, פה נראה בעליל כי חסרים איזה מלות [וצ"ל יש הורג נפש]. (יא) כלום צוית להם. בכ"י ה׳ של אקספארד נשלם בזה הכ"י סוף דף 233 הנכתב על קלף וגויל ישן, וחסר מכאן עד סוף ספר דברים, ומידי כותב מאוחר מתחיל בדף 234 בראשו הפרשה והיה עקב תשמעון כמו בנדפס עד סוף הספר, ונראה לעין כי הכתב משונה מעט מכתב הקודם, וגם הנייר חדש ולבן:

(א) **זש"ה** למה אירא בימי רע, מובא בילקוט ריש עקב רמז תתמ"ו בשם התנחומא גם בילקוט תהלים רמז תשמ"ח ג"כ בשם התנחומא, והשמיט התחלת המאמר, וכאשר לפנינו מובא גם בנדפס אות א׳:

(ב) ואין בני אדם משגיחין, וכ"ה בדפוס קאסטאנטינא, והמדפים ממנטובה תיקן והוסיף ומפני שיש בהן מצות קלות שאין בני אדם משגיחין בהן: (ג) בא וראה, מובא בילקוט תהלים רמז תרע"ו בשם התנחומא: (ד) שהיא צפה בפה, וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מינכען וגם בנדפס, וצ"ל שהיא מנופה בנפה, ובילקוט תהלים שם שהיא נפה בנפה, ואולי יש לקיים הגי׳ במלת צפה רק צ"ל שהיא צפה נפה, עיין ירושלמי סוטה פ"ט הי"ד (דף כ"ד ע"ב) ונופת צופים אמר ר׳ יוסי בר׳ חנינה סולת צפה על גבי נפה, ע"ש בפ"מ, *)ואולי גם בירושלמי צ"ל נפה על גבי נפה: (ה) כפרתי בהן, ובנדפס ובכ"י ספרדי בסרתי בהן, ובכ"י ה׳ של אקספארד בטעות בחרתי, ובוודאי גם שם היה כתוב בסרתי ונעשית בחרתי: (ו) זש"ה אורח חיים אמר ר׳ אבא בר כהנא

שלא

*) [וכ"ה בבבלי סוטה מח ע"ב ע"ש ואולי גם כאן צ"ל נפה ע"ג נפה]

איזה שכרה של תורה ומצוה מרובה ועושה אותה, למה נעו מעגלותיה לא תדע, מטולטלין הם שבילי התורה, אמר ר' חייא משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו פרדס, והכניס בו פועלים, ולא גילה להם המלך שכר נטיעותיו, כי אילו גילה להם שכר נטיעותיו רואה איזה נטיעה שכרה מרובה ונוטעין אותה, נמצאת מלאכת הפרדס מקצתה בטילה ומקצתה קיימת, כך לא גילה הקב"ה בתורה שכר כל מצוה ומצוה, שאילו גילה נמצאו המצות מקצתן קיימות ומקצתן בטילות, ור' אחא בשם ר' אבא בר כהנא טילטל הקב"ה שכר עושה מצות בעולם הזה, כדי שיהו ישראל עושין אותם (ז) משלם: (ח) תני ר' שמעון בן יוחי שתי מצות גילה הקב"ה מתן שכרה, אלו הן קלה שבקלות המורה שבחמורות, קלה שבקלות שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים (דברים כב ז), חמורה שבחמורות כבד את אביך ואת אמך וגו' למען יאריכון ימיך וגו' (שם ה טז), הרי הן שוין בעולם הזה במתן שכרן. אמר רבי אבא בר כהנא ומה דבר שהוא פריעת חוב, כתיב בו אריכות ימים, דבר שהוא הפסד כיס וחסרון נפשות (ט) על אחת כמה וכמה, ור' לוי אמר גדולה מזו אמרו, גדול דבר שהוא פריעת חוב, מדבר שהוא הפסד כיס וחסרון נפשות, ור' אבא בר כהנא בשם ר' שמעון בן יוחי אמר כשם שמתן שכרן מרובה, כך עונשיהון מרובה, הדא הוא דכתיב עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם יקרוה ערבי נחל ויאכלוה בני נשר (משלי ל יז), למה יקרוה עורבים ויאכלוה נשרים, (י) אמר הקב"ה יבא עורב שהוא אכזרי על בניו וינקור אותה ואל יהנה ממנה, ויבא נשר שהוא רחמני על בניו ויהנה ממנה, ומנין שעורב אכזרי על בניו, שנאמר מי יכין לעורב צידו [כי ילדיו אל אל ישועו יתעו לבלי אוכל] (איוב לח מא), ואומר לבני עורב אשר יקראו (תהלים קמז ט), (יא) כשהעורב מוליד (יב) הוא מוליד לבנים, ואומר הזכר לנקבה שעוף אחר בא עליה והם מואסין אותן ומניחין אותן, (יג) מה הקב"ה עושה, מוציא מצואה שלהן יתושין ופורחין ואוכלין (יד) ומשם משהירין, הדה הוא דכתיב מי יכין לעורב צידו, ומניין לנשר שהוא רחמני, שכתיב כנשר יעיר קנו (דברים לב יא), ואינו מאמין בהם מפני עופות אחרים שרודפים אחריהם, (טו) מהו עושה, יפרוש כנפיו יקחהו וגו' (שם שם), הוי יקרוה עורבי נחל ויאכלוה בני נשר:

[ד] **והיה עקב תשמעון.** מה כתיב למעלה מן הענין, לא מרובכם מכל העמים וגו' (דברים ז ז), אמר להם הקב"ה לישראל לא ממה שאתם מרובים מכל האומות, (טז) ולא ממה שאתם עושים מצות יותר מהם, והם מגדלים שמי יותר מכם, שנאמר כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים וגו' ואתם מחללים אותו באמרכם שלחן אדני מגואל הוא וניבו נבזה אכלו (מלאכי א יא יב), כי אתם המעט מכל העמים, כי

הערות ותקונים

שלא תהי טעות, הוספתי המלות אמר ר' אבא בר כהנא כמו שהוא בכ"י רומי וגם בנדפס (אות ב') ומובא בילקוט יתרו רמז רע"ח בשם התנחומא וגם בילקוט משלי רמז תתקל"ז ג"כ בשם התנחומא, ושם ג"כ הגי' אמר ר' אבא בר כהנא, וכן נשנה המאמר בירושלמי פ"א ה"א (דף י"ד ע"ד) בקצת שינויים, ר' אחא בשם ר' אבא בר כהנא כתיב אורח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע טילטל הקב"ה מתן שכרן של עושי מצות כדי שיהיו עושין אותן באמונה כו' ר' בא בר כהנא השוה הכתוב כו'. ובקצת בהרחבת לשון במדרש דברים רבה פ"ו אות ב', ועיין מדרש שו"ט מזמור ט' בשינויים: (ז) משלם, פי' בלב שלם ובאמונה, ובירושלמי שהבאתי כתוב מפורש באמונה: (ח) תני ר' שמעון בן יוחאי, עיין בירושלמי שם ודב"ר שם ומדרש שמואל פ"ז: (ט) על אחת כמה וכמה, בכאן נשלם המאמר באות ב' בתנחומא הנדפס, ומן ור' לוי אמר גדולה מזו אמרו עד סוף המאמר (היינו עד סוף אות ב') הוסיף המדפים ממאנטובה, וליתא בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא וליתא גם בכ"י ה' של אקספארד וכ"י ספרדי: (י) אמר הקב"ה יבא עורב, מובא בילקוט ריש עקב ובילקוט משלי רמז תתקס"ג בשם התנחומא, והתחלת המאמר מובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ה, ובנדפס ליתא רק היא הוספת המאנטובי: (יא) כשהעורב מוליד המדפים ממאנטובה הוסיף המלות „ואמרו חכמים ז"ל": (יב) הוא מוליד לבנים, עיין פדר"א סוף פכ"א, ומובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ה בשם פדר"א: (יג) מה הקב"ה עושה, וי"ר רפי"ט: (יד) ומשם משחירין, זה השמיט המדפים ממאנטובה: (טו) מה עושה יפרוש כנפיו יקחהו, בנדפס שהוסיף המאנטובי גורס מה הוא עושה משימן על כנפיו, אומר מוטב יכנס החץ בי ולא בבני, וע"כ הוסיף המאנטובי, עיין הערה ט': (טז) ולא ממה שאתם עושים

מאהבת ה' אתכם (דברים ז ח), בזכות שאתם ממעיטים את עצמכם לפני, לפיכך אני אוהב אתכם, וכן הוא אומר אהבתי אתכם אמר ה' (מלאכי א ב), ואת עשו שנאתי וגו' (שם שם ג), ואומר ארפא משובתם [אהבם נדבה] (הושע יד ה), מהו אהבם נדבה, נדבה נפשי לאהבתם, אע"פ שאינן הגונין, וכן הוא אומר כי מאהבת ה' אתכם וגו' (דברים ז ח):

[ה] **כתיב** והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' וגו' (ישעיה ב ב), (יז) זש"ה והיה ראשיתך מצער וגו' (איוב ח ז), ללמדך שכל המצטער מתחילתו נוח לו בסופו, ואין לך שמצטער יותר מאברהם, שהושלך בכבשן האש, וגלה מבית אביו, ורדפו אחריו ששה עשר מלכים, ונתנסה בעשר נסיונות, וקבר את שרה, ולבסוף נחה, ואברהם זקן בא בימים וה' ברך וגו' (בראשית כד א). יצחק נצטער בנערותו, ויקנאו בו פלשתים, [שנאמר] ויאמר אבימלך אל יצחק לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד (שם כו טז), לסוף בקשו ממנו [שנאמר] ויאמר אליהם יצחק (למה) [מדוע] באתם אלי וגו' (שם שם כז). ויעקב נצטער בנערותו, שנאמר רבת צררוני מנעורי יאמר נא ישראל (תהלים קכט ב), עד שהוא במעי אמו ביקש עשו להורגו, שנאמר ויתרוצצו הבנים בקרבה וגו' (בראשית כה כב), [וכשקיבל הברכות, וישטום עשו את יעקב וגו'] ויאמר עשו בלבו וגו' (שם כז מא), וברח ללבן ונצטער בבתו, ואחר כך ביקש לבן להורגו, שנאמר ארמי אובד אבי (דברים כו ה), יצא מאצלו ופגע בעשו, שנאמר וישא יעקב (את) עיניו וירא והנה עשו בא וגו' (בראשית לג א), באתה עליו (יח) צרת דינה, וצרת יוסף, ולבסוף נחה, [שנאמר] ויכלכל יוסף את אביו וגו' (שם מז יב), הוי והיה ראשיתך מצער וגו':

[ו] **ד"א** נכון יהיה הר בית ה' וגו', (יט) והר תבור יהיה גבוה מאד, משל למה הדבר דומה לבני פלטירין של מלך ירדו מן העיר והרגו אריות ונמרים ודובים ביער, והביאום ותלו אותם כנגד שער העיר, וכל בני העיר היו תמיהין, מי הרג אותם אריות, כך עשה הקדוש ברוך הוא, בא סיסרא לישראל בהר תבור, מן שמים נלחמו הכוכבים וגו' (שופטים ה כ), התחילו הכל תמיהים, שמעולם לא היה כמעשה הזה, שירדו כוכבים מן השמים לעשות מלחמה עם בשר ודם, אמר הקב"ה בעולם הזה הכוכבים נלהמו בשבילכם, (כ) אבל לעולם הבא ויצא ה' ונלחם בגוים ההם וגו' ועמדו רגליו וגו' (זכריה יד ג ד), (כא) וכל אותו הענין, והיו הכל מראין אותו באצבע, (כב) שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו (ישעיה כה ט):

חסלת פרשת עקב

הערות ותקונים

עושים מצות יותר מהם, בנדפס נוסף אחר זה „שהאומות עושין מצוה שלא נצטוו יותר מכם": (יז) זש"ה והיה ראשיתך מצער, מובא בילקוט איוב רמז תתק"ד בשם התנחומא: (יח) צרת דינה, בנדפס נוסף וצרת רחל: (יט) והר תבור יהיה גבוה מאד, וכן הוא בכל כתבי יד אשר לפני, ואין ספק כי המאמר קטוע, ונמצא נכון בפסיקתא דרב כהנא פסקא קומי אורי (דף קמ"ד ע"ב) רבי פנחס בשם רבי ראובן אמר עתיד הקב"ה להביא סיני ותבור וכרמל ולבנות בית המקדש על גבי ראשיהם ומה טעם והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים, וכן הוא במדרש שו"ט מזמור ל"ו ומזמור פ"ז, וזהו כוונת התנחומא לעתיד יהי בראש ההרים היינו על תבור שהוא גבוה מאד: (כ) אבל לעולם הבא, כן הוא בכל כתבי יד, אבל בנדפס הגירסא אבל לעתיד לבא: (כא) וכל אותו הענין, ר"ל וכל הפסוקים הכתובים בזכריה שם: (כב) שנאמר ואמר ביום ההוא. בכאן נשלם פ' עקב בכל כתבי יד וכן בנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפיס ממאנטובה הוסיף עוד מאמר גדול (כל אות ד' ה' ו' ז' ח' ט' י' י"א) מן כל המצוה זהו שאמר הכתוב שמור מצותי וחיה (אות ד') עד סוף פרשת עקב (סוף אות י"א), ובוודאי היתה נמצאת התוספה הזאת בכ"י אחד בן התנחומא שהיה לפניו, וכנראה לקוחים הדברים בשינויים ובהוספות מן ילמדנו, עיין בתנחומא הנדפס שם באות ד', וכולן פורמא בפניהם, מובא בקצת שינויים בערוך ערך פרמא בשם ילמדנו בכי אם שמור תשמרון (עקב י"א כ"ב), ושנה במדרש דב"ר פ"ד, וכן במאמר הזה בתנחומא שם, הסתלקו נגדין, עיין בערוך ערך אקו, מה שהביא בשם הילמדנו, מזה נראה שהמסדר הזה לקח דברים מילמדנו ועשה עמהם כרצונו, וכל המאמרים שהביא הערוך מילמדנו עקב (עיין במבוא ברשימה מהערוך) לא מצאתי בזה המאמרים, רק בתנחומא שם (אות י') אמר ר' חנינא לחת כתיב שלא היו גדולים זה מזה אלא שניהם שוין, והערוך ערך לחת הביא בילמדנו שני לוחות אמר ר' חנינא לחת כתיב לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה:

[א] **ראה** אנכי וגו' (דברים יא כו). (א) זש"ה (ולעם) [ואל העם] הזה תאמר כה אמר ה' הנני נותן לפניכם את דרך החיים ואת דרך המות (ירמיה כא ח), וכתיב משכיל (לאיתן האזרחי) [לאסף] האזינה עמי תורתי (תהלים עח א), וכתיב רק השמר לך [וגו'] יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב וגו' (דברים ד ט י), לומר לך שכל המבטל דברי תורה, כאילו כופר בהקב"ה, שלא נתן תורה אלא כדי שיהו ישראל עוסקין בה יומם ולילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח), וכתיב כי אם בתורת ה' חפצו וגו' (תהלים א ב), וכל העוסק בתורה ומקיימה, כאילו קיבלה מסיני, לפיכך כתיב והודעתם לבניך [וגו'] יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך (דברים ד ט י), כשבא אסף התחיל לומר האזינה עמי תורתי וגו' (תהלים עח א), וכן אמר שלמה כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (משלי ד ב), אמרו ישראל לאסף, וכי יש תורה אחרת שאתה אומר האזינה עמי תורתי, כבר קיבלנוה מסיני, אמר להם פושעי ישראל אומרים שהנביאים והכתובים אינן תורה, ואין אנו מאמינים בהם, שנאמר ולא שמענו בקול ה' אלהינו ללכת (בתורתו) [בתורותיו] אשר נתן לפנינו ביד עבדיו הנביאים (דניאל ט י), הרי הנביאים וכתובים תורה הם, שנא' האזינה עמי תורתי:

[ב] **ד"א** האזינה עמי תורתי. (ב) זשה"כ (איש) [לב] חכם ישכיל פיהו וגו' (משלי טז כג), כשישראל חוטאין נמנעין מכל טוב, וכשזוכין מוסיפין טובה, וכן אתה מוצא כשעשו אותו מעשה, נמנעה מהם כל טובה, שנאמר ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל וגו' (שמות לב יט), וכשביקש משה רחמים עליהם, אמר לו הקב"ה משה לא בראתי את העולם אלא בשביל תורה, שנאמר ואשים דברי בפיך וגו' (ישעיה נא טז), (ג) והם המירו כבודי בתבנית שור, ואתה שברת את הלוחות, והיאך העולם עומד בלא תורה, אמר לו מה אעשה, אמר לו פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים (דברים י א), לכך כתיב (איש) [לב] חכם ישכיל פיהו וגו' (משלי טז כג), לפיכך כשעמד אסף הזכיר למעלה נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן (תהלים עז כא), ואחר כך משכיל לאסף (שם עח א):

[ג] (ד) **כי** יכרית ה' אלהיך את הגוים (דברים יב כט). משל למה הדבר דומה, למלך שנטע כרם בתוך שדהו, והיה בתוכו ארזים גדולים וקוצים, הלך המלך וקיצץ את הארזים, והניח את הקוצים, אמרו לו עבדיו אדונינו המלך הקוצים שהם אוחזים

הערות ותקונים

(א) **זש"ה** ולעם הזה, מובא גם בנדפס: (ב) זש"ה איש חכם, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ותקנתי לב חכם: (ג) והם המירו כבודי בתבנית שור, מלשון הכתוב וימירו את כבודו בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק"ו כ'): (ד) כי יכרית משל כו', מובא בילקוט ראה רמז תתפ"ה בשם התנחומא, וגם בילקוט כ"י שופטים רמז מ"א ובטעות נרשם בילקוט שופטים „מדרש" וצ"ל תנחומא. והנה כאשר לפנינו כן הוא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י ספרדי וכן בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפים ממאנטובה הוסיף פה מאמר גדול (כל אות ב' ג' ד' ה' ו' ז' ח') מן ראה אנכי זש"ה ויגל אזנם עד סוף המאמר לכך כתיב כי יכרית ה' אלהיך, והיה לפניו כל זה בקובץ כ"י שהיה לפניו, כי כן ראיתי הלום אחרי רואי כי גם בכ"י ה' של אקספארד נמצאים המאמרים האלה רק נקטעים שם, כי בכ"י אשר היה לפני המעתיק הזה היו חסרים איזה דפים כמו שתראה כי מן אות א' כשבא אסף התחיל לומר האזינה עמי עד סוף אות א' חסר, גם חסר כל אות ב' (מן ההוספה אשר הוסיף המאנטובי המתחיל זש"ה ויגל אזנם עד סוף אות ב') ומתחיל מן אות ג' זש"ה מפי עליון, וסובב הולך עד אמצע המאמר, ונשלם בהמלות בדור הפלגה. והנייר חלק בצד 236 חצי עמוד א' וכל העמוד ב', ובצד 237 מתחיל בהמלות ומבקשים פרנסה, והוא לפנינו באות ה', מעשה באבון רמאה שהיה דר בגלרה, הלכו רבותיו לשם ומבקשים פרנסה, ואחר זה העתיק כל אות ה' ו' ז' ח' (ובאמצע אות ח' מן ירמיה הנביא נווה ואמר ואנכי אמרתי איך אשיתך עד סוף אות ה' חסר) והמאמר הזה מאות ח' אשר נוסף בדפוס מאנטובה נמצא בתנחומא משפטים סי' י"ז ובב"ר סוף פפ"ה ושמ"ר פל"ב. והבאתי פה קצת שינויים מן כ"י ה' מאקספארד באות ה', והושיבוהו על שפתה, בכ"י על ספסל, באות ו' אם אין שוחטין חסר מלת ישראל וצ"ל ישראל אם אין שוחטים, עוד שם ולויתן, חסרים המלות „ינחור אותם", ונמצא נכון בכ"י, אות ז' ומכלין אותו, בכ"י ומהלכין אותו ומחזירן במדבר ארבעים שנה, חסרים המלות ולמה היה מחזירן במדבר ארבעים שנה ונמצא נכון בכ"י שם, אם אכניסם שם, בכ"י אם אכניסם עכשיו לרשתה, שם שאינם באים בכ"י שאינם באים לארץ, שם ותקנו הבורות והעיירות צ"ל והמעיינות, ונכון הוא בכ"י, שם עד מתי אנו נכנסין, צ"ע אימתי, ונכון בכ"י. עוד שם באות ח' כי יקרא קן צפור לפניך בדרך שלא תשלח, שיים בכ"י על מנת שיקח האם והבנים יקח לו. שם ונתנו איש כופר, שיים בכ"י על מנת שיתן את שקלו, שם ועשית מעקה שיים בכ"י

כל

בבגדינו הנחת, וקיצצת את הארזים, אמר להם אם הנחתי את הארזים, וקצצתי את הקוצים, במה הייתי (גוזר) [גודר] את כרמי, וכן ישראל כרמו של הקב"ה, שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה ז), והכניס את ישראל לארץ, (ה) וקיצץ את הארזים שבה, שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי [מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו] (עמוס ב ט), (ו) והניח את בניהם, ואת בני בניהם, כדי שישמרו ישראל את התורה, שנאמר ואלה הגוים אשר הניח ה', (ז) לנסות בם את ישראל (שופטים ג א), (ח) וכשיעמוד הכרם על עמדו במשמרת התורה, והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים וגו' (ישעיה לג יב), וכתיב כל הגוים כאין נגדו (שם מ יז), (ט) ראה כמה אוכלוסין הוציא פרעה אחרי ישראל, כשראו אותם ישראל נבהלו מפניהם ואמרו מי יוכל לעמוד כנגד אלו, אמר הקב"ה חייכם (י) כל אלו אינן חשובין לפני [רק] כסוס אחד, שנאמר כי בא סוס פרעה (שמות טו יט), (יא) וכולם מתו בנשיפה אחת, שנאמר נשפת ברוחך (שם שם י), כך עתיד גוג ומגוג לבוא על ישראל, ובו יעשה הקב"ה משפטיו, שנאמר ונשפטתי (אותו) [אתו] בדבר ובדם וגו' (יחזקאל לח כב), באותה שעה והתגדלתי והתקדשתי [ונודעתי] (יב) לעיני (עמים) [גוים] רבים וידעו כי אני ה' (שם שם כג):

[ד] (יג) **עשר** תעשר (דברים יד כב). זש"ה נבהל להון איש רע עין ולא ידע וגו' (משלי כח כב), רבי חנינא פתר קריא בעפרון, דאמר רבי חנינא כל שקלים האמורים בתורה סלעים, (יד) ושבנביאים ליטרין, ושבכתובים קינטירין, (טו) בר משקלי עפרון דאינון קינטירין, הדא הוא דכתיב בכסף מלא יתננה לי (בראשית כג ט), על ידי שהכנים עין הרע בממונו של אברהם, חסרו הכתוב וי"ו: אדוני שמעני ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה הוא (שם שם טו), א"ל איבעית למיתן לי ארבע מאוון קינטירין דכסף (טז) מן סחורתא (ס"א חרוותא, פי' בערוך זבל) של ביתך, את יכיל יהיב לי, על ידי שהכנים עין הרע בממונו של אברהם חסרו וי"ו, שנאמר וישקל אברהם לעפרן (שם שם טז), עפרון תניינא חסר:

[ה] (יז) **רבי** אמי פתר קרא בשואל פרה, והיתה עינו צרה לשכור שתי פרות,

---

הערות ותקונים

על מנת שיעשה מעקה: (ה) וקצץ את הארזים שבה, בנדפס ובכ"י ה' של אקספארד נוסף „שהם הגוים העומדים בארץ ישראל": (ו) והניח את בניהם ואת בני בניהם, בכ"י ה' של אקספארד סיים „אלו הקוצים": (ז) לנסות בם את ישראל, בנדפס ובכ"י ה' של אקספארד נוסף „השומרים הם את דרך ה'", והוא לשון הכתוב שופטים ב' כ"ב, והמוסיף הזה שהוסיף הסיום שכח שהוא פסוק אחר: (ח) וכשיעמוד הכרם על עמדו במשמרת על התורה, בכ"י ה' של אקספארד נוסף כשישמרו ישראל אני מלית בהם את האור שנאמר והיו עמים וגו': (ט) ראה כמה אוכלוסין, לפני זה נוסף בנדפס „וכן אתה מוצא כשיצאו ישראל ממצרים ראה מה עשה פרעה לקח שש מאות רכב בחור וגו' שלשים איש יצאו על כל אחד ואחד מישראל", ודרש ושלשים על כולו ושלשים על כולו ר"ל על כל אחד ואחד מישראל: (י) כל אלו אינן חשובין לפני רק כסוס אחד, בנדפס כאיש אחד, אולם בכ"י ה' של אקספארד נאמר ג"כ כסוס אחד, והמאמר נמצא ג"כ בילקוט ישעיה רמז ש"ע בשם התנחומא, וגם שם הגי' כסוס אחד: (יא) וכלם מתו בנשיפה אחת, בנדפס בנשימה אחת: (יב) לעיני עמים, תקנתי לעיני גוים, ומובא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס: (יג) עשר תעשר זש"ה נבהל להון, כל המאמר הזה מובא בכ"י רומי ובכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי, אולם בכ"י רח"ס לא העתיק המעתיק כל המאמר הזה על עשר תעשר, ומובא גם בנדפס, וכל המאמר נמצא בפסיקתא דרב כהנא פסקא עשר תעשר (דף צ"ה ע"א) ככתבו וכלשונו לא נפקד דבר. ובמדרש שמ"ר פל"א העתיק מאמר גדול ממנו אך בחלוף הסדר, גם נשנה התחלת המאמר הזה בב"ר פנ"ח ודברי ר' חנינא כל שקלים שבתורה מובא בירושלמי קידושין פ"א ריש ה"ג, ובבלי בכורות נ' ע"א, וב"מ פ"ז ע"א ע"ש ורות רבה פ"ז, ובפסיקתא רבתי פ"א, ובילקוט לך רמז ק"ב, וילקוט משלי רמז תתקס"ב. ובשמ"ר בטעות אמר ר' חמא צ"ל אמר ר' חנינא: (יד) ושבנביאים ליטרין ושבכתובים קינטרין, שתי המלות האלה שמות משקלים הן ביוני וברומי, הראשונה היא λίτρα (עיין מוספי ערך לטר), והשנית היא כמו קינטנרין Centenariüs (צענטנער) ועניניה מאה ליטרין: (טו) בר משקלי עפרון, בפסיקתא הגי' אמר ר' יודה בן פזי חוץ משקלי עפרון דהוו קנטרים, ועיין שם בהערה ד' העירותי כי כן הוא בירושלמי קדושין שם, אבל בבבלי ב"מ שם בלי שם האומר, והגי' שם דכתיב ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר. ובפסיקתא רבתי פ"א הנוסחא, ר' אבא בר יודן בשם ר' יהודה בר סימון, ובב"ר פנ"ח הנוסחא משונה קצת ובהרחבת דברים, עיין בהערה שם: (טז) מן סחורתא של ביתך, והמלות „ס"א חרוותא" פי' הערוך זבל, הוא הוספת המעתיק. ובפסיקתא מן פחותיה דביתך, והערוך ערך סטותי הביא מן סטותיה דביתך ס"א חרותיה פי' זבל עיין בהערה ה' בפסיקתא שם: (יז) ר' אמי פתר קרא.

(יח) שאל אחת ושכר אחת, ולא ידע כי חסר יבואנו (משלי כח כב), דכתיב (אם) בעליו אין עמו שלם ישלם (שמות כב יג):

[ו] רבי יצחק פתר קרא בזה שמלוה לישראל בריבית, והיתה עינו צרה להלוותו שלא בריבית, ולא ידע כי חסר יבואנו, דכתיב מרבה הונו בנשך ובתרבית לחונן דלים יקבצנו (משלי כח ח), איזהו חונן דלים, זה עשו הרשע, וכי עשו הרשע חונן דלים, והלא עושק דלים הוא, כגון אילו (יט) אפוטרופא (כ) דנפקין לקירייתא ובוזין לאריסיה, ועלון למדינתא, ואמרון כנסין מסכיניא דבעינן למעבד עמהון מצוה, (כא) [מתלא] אמרה גיורא (כב) בחזורין ומפלגא לבישיא (פי' הזונה קונה תפוחין ומחלקת לחולין):

[ז] (כג) רבי לוי פתר קרא בזה שאינו מוציא מעשרותיו כראוי, (כד) דאמר רבי לוי מעשה באחד שהיה מוציא מעשרותיו כראוי, והיה לו שדה אחת, והיתה עושה אלף מדות בכל שנה, והיה מוציא ממנה מאה מדות למעשרותיו, מהמותר היה מתפרנס הוא ובני ביתו, בשעת מיתתו קרא לבנו, א"ל בני תן דעתך על שדה זו, כך וכך מדות היא עושה, וכך וכך אני מוציא מעשר, וממנה הייתי מתפרנס כל ימי, שנה ראשונה זרעה אותו הבן ועשתה אלף מדות, והוציא ממנה למעשר מאה מדות, לשנה שניה נכנס בו עין רעה, ופיחת הוא עשרה, ופיחתה היא מאה, וכן [שלישית] רביעית והמישית, עד שעמדה על מעשרותיו, כשראו קרוביו ואוהביו לבשו לבנים ונתעטפו לבנים, נכנסו אצלו, אמר להם למה באתם לשמח על אותו איש (כה) שנדוה, אמרו לו חס ושלום לא באנו אלא לשמח עמך, לשעבר היית בעל הבית, והקב"ה כהן,

---

הערות ותקונים

בנדפס בטעות ר' אמר פתח קרא צ"ל ר' אמי פתר קרא, ומובא לנכון בכ"י ה' של אקספארד, ומובא בילקוט משלי רמז תתקס"ב בשם התנחומא, והגיון תנחומא במאמר שלפניו מוסב גם על זה. והמאמר הראשון הוא בתנחומא בהר אות א', ומן ר' יוחנן פתר קרא בשואל הוא מתנחומא ראה שלפנינו וצ"ל גם בילקוט ר' אמי פתר: (יח) שאל אחת, ר"ל והשאולה מתה וחייב באונסין, גם בעליו אין עמו, ואם היה שוכרה היה פטור, ומפורש במדרש שמות רבה פנ"ג. ועל ידי שלא שכר אלא אחת אם מתה או נשברה הוא משלם, אם שכר ומתה אמרה תורה אם שכיר הוא בא בשכרו, הוי נבהל להון איש רע עין, שהיתה עינו רעה לשכור, מתוך כך ולא ידע כי חסר יבואנו, הוא שכתב בעליו אין עמו שלם ישלם ע"כ: (יט) אפוטרופא, המלה יונית ἐπίτροπος פי' ממונה ופקיד (פערוואלטער): (כ) דנפקין לקירייתא ובוזין לאריסיה, פי' שהולכים לכפרים וחומסים וגוזלים ובשובם העירה אומרים הביאו לנו עניים ונכלכל אותם. ובשמ"ר פל"א נעתק המאמר בלה"ק וז"ל כגון הגמונים ודוכסים ואפרכין שהם יוצאים לעיירות (העתיק מלת קירייתא עיירות מן קריה בשפת עברי, אולם בלשון חז"ל הוראתה כפר) וגוזלין ובוזזין, וכשהם חוזרים אומרים הביאו לנו עניים ונפרנסם ע"כ: (כא) מתלא אמר גיורא בחזורין ומפלגא לבישיא, ובפסיקתא מתלא אמר גיירי בחיזורין ומפלגין לבישיא, ובנדפס מתלין אמר בחוזרין ומפלגיה בחולין, ונוסף מן המדפיס ממאכשובה „ס"א מתלא אמר גייסי בחוזרין ומפלגא לבישיא". ושגגה היא בנוסחא הראשונה חסרה המלה „גיירי" גם צ"ל לחולים במקום בחולין, ובנוסחת ס"א צ"ל גייפי במקום גייסי, (וכן יש לתקן בהערה י"ב בפסיקתא שם), ומובא בערוך ערך גייף וז"ל ברים וי"ר פסוק מלא כף נחת (פ"ג), וברים פסקא דעשר תעשר מתלא אמר גייפא בחזורין ומפלגא לבוסייא, ס"א גירא, תרגום הנואף והנואפת גייפא וגייפתא, פי' נואפת, בשכר תפוחים ומחלקתם לחולים עכ"ל. ובערך גר ד' הביא נוסחת „ס"א גירא בחזורין ומפלגא לבוסייא ס"א גופא נואף אשה תרגום מאן דגייר אתתא" עכ"ל. ובמדרש שמ"ר שם הביא המשל בלה"ק מנאפת בתפוחים וחולקת לחולין, ויש להעיר שהרמ"ל בערך גייף הפריד בטעות את הערך לשנים, ונעלם ממנו שהפי' אשר הביא הערוך אחר לשון התרגום מוסב על המאמר אשר בראש הערך. ולפנינו בתנחומא המלות פי' הזונה קונה כו', נוספו מאת המעתיק: (כב) בחזורין, פי' תפוחים, ועיין ב"ר פל"ג תפוחי זהב תרגם עקילס חיזורין דדהב. וראה מה שכתבתי בפסקא שור או כשב בהערה כ"ט: (כג) ר' לוי פתר קרא מובא בילקוט תורה רמז תתנ"ב בשם הפסיקתא, וראשית המאמר בילקוט שם „מה כתיב למעלה" הוא מן הפסיקתא מבמאמר שלהלן, והגיון פסיקתא מוסב על כל הרמז גם על רמז תתנ"ג שלאחריו, גם מובא בילקוט משלי רמז תתקס"ב בשם התנחומא, ולזה המאמר כוון הש"י בפירושו משלי כ"ח כ"ב: (כד) דאמר ר' לוי, עיין תוס' תענית ט' ע"א ד"ה עשר שהביאו מאמר הגדה דומה למאמר הפסיקתא והתנחומא, ובילקוט ראה שם נשמטו המלות „דאמר ר' לוי מעשה באדם אחד שהיה מוצא מעשרותיו כראוי, כי השמיט המעתיק מן כראוי א' עד כראוי ב', ויש לתקן שם. (ובפסיקתא הערה ס"ו נדפס בטעות, ובתנחומא ובילקוט נשמטו המלות, כי מלת ובתנחומא מוסב למעלה, וצ"ל למאמר הפסיקתא והתנחומא, ואח"כ מתחיל ובילקוט נשמטו המלות): (כה) שנדוה, הוא מלשון ומתבל יגדוהו (איוב יח יח), ר"ל שהעניש מן השמים, ובפסיקתא הגי' שנדווה, פי'

אבל עכשיו הקב"ה נעשה בעל הבית, ואתה כהן, (כו) לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר:

[ח] בטח בה' ועשה טוב שכן ארץ ורעה אמונה (תהלים לז ג), ר' חגי בשם ר' יצחק הוה מסרס קרא, עשה טוב בטח בה', (כז) משל לבעל השוק שיצא לשער את המדות, ראה אותו אחד התחיל מטמין מלפניו, אמר לו מה לך לטמון מלפני, שער את מדותיך ואל תתיירא, הדה הוא דכתיב בטח בה' ועשה טוב. (כח) [שכן ארץ ורעה אמונה, (כט) עשה שכונה של ארץ, הוי זורע, הוי נוטע, ורעה אמונה, רעה אמונתן של אבות, (ל) דכתיב עיני (ה') בנאמני ארץ (שם קא ו): ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר בזכות שני דברים ישראל (לא) מתחטאים לפני המקום, בזכות שבת, ובזכות מעשרות, בזכות שבת דכתיב אם תשיב משבת רגלך וגו' (ישעיה נח יג), מה כתיב בתריה, אז תתענג על ה' וגו' (שם שם יד), ובזכות מעשרות דכתיב ושמחת בכל הטוב (דברים כו יא), (לב) ואין טוב אלא תורה, דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד ב), לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר]:

[ט] (לג) כבד את ה' מהונך ומראשית כל תבואתך (משלי ג ט), (לד) שאם היית נאה, אל תהי פרוץ בעריות, שלא יהו הבריות אומרים איש פלוני נאה ואינו גדור מן הערוה, על שם כבד את ה' מהונך: (לה) ד"א [כבד את ה' מהונך], (לו) אם היה קולך ערב, הוי פורס על שמע, ועובר לפני התיבה, על שם כבד את ה' מהונך [ממה שחננך]: (לז) [חייא בר אדא, בר אחתיה דבר קפרא, היה קולו ערב, והיה בר קפרא אומר לו, בני פרוס על שמע, ועובר לפני התיבה, על שם כבד את ה' מהונך,

---

הערות ותקונים

פי' שלבו עליו דוי בלער ועגמת נפש מלשון על זה היה דוה לבנו (איכה ה' יז): (כו) לפיכך משה מזהיר, לפני זה נמלא בפסיקתא אמר ר' לוי מיפחת לה שנה מן שנה, [שיגה] עילוי עידנא, פי' בעבור שנה בשנה מן המעשר, לכך שיגה עליו הזמן ובגד בו והיה הולך וחסר, ונמלא המאמר גם בנדפס, ושם במקום מי פחית צ"ל מיפחת מלה אחת, ובילקוט ראה שם אמר ר' לוי איפחת ליה שנה מן שנה, שנה עליו עידנה, ונרשם בלדו פי' שנה עליו הזמן: (כז) משל לבעל השוק, וכן הוא בנדפס, ובפסיקתא הגירסא להגרינימוס, והמלה יונית ורומית αγορανομος, Agoranomus פי' שר השוק (מארקטמייסטער), הוא המשגיח על המשקולות ולבל יתייקר השער מכל אוכל ומשקה, עיין בפסיקתא שם הערה י"ט, ואין ספק שהמעתיק הראשון השמיט המלה הזרה והליג „בעל השוק". (כח) שכן ארץ, מכאן עד סוף אות ח' הוספתי כמו שהוא בפסיקתא וכן בתנחומא הנדפס ובכ"י ספרדי, והמעתיק קלר ולא העתיק הסיום הזה, וליתא גם בכ"י רומי, (ובכ"י רח"ס חסר כל המאמרים על עשר תעשר, עיין לעיל הערה י"ג), ובכ"י ה' של אקספארד חסר כל אות י"א, מן כתיב בטח בה' עד לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר: (כט) עשה שכונה של ארץ, בנדפס שכן השכינה בארץ, ואח"כ הגי' ד"א עשה שכינה של ארץ, ולדעתי צ"ל „ס"א עשה שכינה של ארץ" והיא גירסת הפסיקתא: (ל) דכתיב עיני בנאמני ארץ, בילקוט תהלים רמז תשכ"ט בשם הפסיקתא מסיים דכתיב ויתן לו מעשר מכל: (לא) מתחטאים, עיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה כ"ב: (לב) ואין טוב אלא תורה, בהערה כ"ג בפסיקתא שם כתבתי שצ"ל ד"א ושמחת בכל הטוב אין טוב אלא תורה: (לג) כבד את ה' שאם היית נאה, מובא בילקוט ראה רמז תתנ"ב גם בילקוט משלי רמז תתקנ"ב בשם הפסיקתא: (לד) שאם היית נאה, דרש מהונך לשון נוי, וכן תראה בפסיקתא רבתי (פסקא כה) ד"א מהונך שאם היית בעל נוי שלא תטעה אחר הזנות, אלא כבד יולרך, וירא ממנו וקלסהו בנוי שנתן לך, ע"כ: (לה) ד"א כבד שאם היה קולך ערב כו', דרש מהונך ממה שחננך כמו שסיים, ועיין תוס' קידושין דף ל"א ע"א בד"ה כבד שכתבו בירושלמי דורש מהונך כמו מחונך פי' ממה שחננך ע"ש. וכוונתם לירושלמי פאה פ"א ה"א, ושנה ג"כ בפסיקתא רבתי פכ"ג פרשתא רבעייתא דעשרת הדברות. ועיין בהערה כ"ו בפסיקתא שם מה שהעירותי על בעל מאור עינים: (לו) שאם היה קולך ערב פרוס על שמע, בפסיקתא רבתי פכ"ה, הנוסחא, ד"א כבד את ה' מהונך, בקולך שאם היה קולך נאה והיית יושב בבית הכנסת, עמוד וכבד ה' בקולך כו', ומובא בילקוט מלכים רמז רכ"א בשם הפסיקתא רבתי, וכן מלאתי בשבלי הלקט כ"י ערוגה הראשונה סי' ו' ובנדפס סוף סי' ד', ובתניא סי' ג' הביא את מאמר הפסיקתא רבתי. ועיין רש"י משלי ג' ט', שכתב מהונך מכל מה שחננך, אפילו מקול, אל תקרי מהונך אלא מגרונך, המלות אל תקרי ברש"י היא הוספה מאיזה סופר מאוחר, לכן הם מוסגרים במסגרת, או צ"ל אל תקרי מהונך אלא מחינך: (לז) חייא בר אדא, הוספתי כמו שהוא בפסיקתא ומובא בילקוט רמז תתנ"ב בשם הפסיקתא, ובנדפס ובילקוט משלי רמז תתקנ"ב חסר כל המאמר הזה שהוספתי, וכן חסר בכ"י רומי, וזה משגגת המעתיק שקפץ בחפזו מן ועובר לפני התיבה הראשון עד ועובר לפני התיבה השני. וברכתי הגי' חייא בן אחותו של רבי אליעזר הקפר, ובכ"י

ברמולי

ממה שחננך. (לח) ד"א כבד את ה' מהונך, עבוד בהונך, עד דלא תעבוד בלא הונך]: מעשה באחד שהיה כונס יין ושמן, ולא היה מוציא מעשרותיו כראוי, מה עשה לו הקב"ה, הכניס בו (לט) רוח תזזית (פי' רוח רעה), ונטל את המקל, והתחיל משבר את החביות, גער בו בן ביתו, מה עשה לו, נטל המקל ופצעו על ראשו, א"ל (מ) תחות מסייעתי את אנא גער בך, א"ל תן לי המקל ואני משבר, נתן לו את המקל, הוה מתבר איהו הדא, הוה מתבר איהו תרתי, מי גרם לו על ידי שלא (הוא) הוציא מעשרותיו כראוי: אמר ר' לוי מעשה באחד שהוציא מעשרותיו כראוי, והיה לו שדה אחת, ונתן לו הקב"ה בלבו, ועשאה חצייה זרע, וחציה בית מקוה מים, ובאה שנת בצורת, והיה מזבין סאה חטין בסלע, וסאה מים בתלת סלעין, מי גרם לו על שהוציא מעשרותיו כראוי, לכך משה היה מזהיר את ישראל עשר תעשר:

[י] (מא) לא תירא לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שנים (משלי לא כא), (מב) חזקיה אמר (מג) משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש, ששה חדשים בחמה, וששה חדשים בצינה, (מד) בתחלה הקב"ה מכניס בהם חיכוך, והם אומרים זו גיהנם של הקב"ה, ואחר כך הוא מוציאן לשלג, והם אומרים זו היא צינתו של הקב"ה, (מה) בתחלה הם אומרים ווה, ולבסוף הם אומרים ווי, הוא שדוד אמר ויעלני מבור שאון מטיט היון (תהלים מ ג), (מו) ממקום שאומרים וה וויי, והיכן משלימין עצמם, ר' יהודה [ברבי] אומר בשלג, הדה הוא דכתיב בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון (שם סח טו), (מז) השלג הוא צלמונא שלהם, יכול אף ישראל כן, (מח) תלמוד לומר כי כל ביתה לבוש שנים, מילה ופריעה, ציצית ותפילין, הענק תעניק, נתון תתן, פתוח תפתח, עשר תעשר, לפיכך משה מזהיר לישראל עשר תעשר:

[יא] (מט) והארץ חנפה תחת יושביה (ישעיה כד ה). (נ) מראה לך קמה, (נא) ואינה מראה לך גדיש, מראה לך גדיש ואינה מראה לך גורן, מראה לך גורן ואינה

הערות ותקונים

כרמולי הגי' בפסיקתא חייא בר אבא במקום חייא בר אדא, ועיין בסדר הדורות ערך ר' חייא בר אבא והתימה שהביא זה בשם היוחסין ונעלם ממנו כי מקור המאמר הוא בפסיקתא, וע"ש וגם באות פ' ערך בר פדא, כי רצה לגרוס בר פדא בן אחותו של בר קפרא, ועיין תוס' תמורה י' ע"א ד"ה אתמר, ועתה מצאתי בתשובות הגאונים שערי תשובה סי' קע"ח ושם מובא עשרה מילי דחסידותא דהוה נהיג בהו רב, ואחת מהן שהיה קולו ערב והיה רגיל לירד לפני התיבה, ולהיות מתורגמן לרבו ולכל מי שצריך, לקיים מה שנאמר כבד את ה' מהונך, ונהג ר' חייא בר אדא אחריו, דקאמרינן ר' חייא בר אדא בר אחתיה דבר קפרא הוה, והיה קולו ערב כשפורש על שמע כו' עכ"ל. וכוונו למאמר הפסיקתא, ואשר הוספתי אל התנחומא שלפנינו פה בפנים: (לח) ד"א כבד את ה' מהונך עבוד בהונך, פי' עשה בעושר שלך פרס שלא תוכל לעשות ע"י ריש ועוני, ובתנחומא הנדפס נמצא המאמר הזה ונשמט ממקומו, עיין בפסיקתא הערה כ"ט: (לט) רוח תזזית, המלות „פי' רוח רעה", הם הוספת המעתיק, ועיין ערוך ערך תזז, ובנדפס חזזית בחי"ת, והוא טעות, ונמצא נכון בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, ועיין בפסיקתא דרב כהנא פסקא דפרה ובהערה קנ"ב שם: (מ) תחות מסייעתי את אנא גער בך, ובכ"י רומי אמר ליה תחות מסייעיתני אנא גער בך, ובפסיקתא תחות מסייע יתי את גער בי, וכ"ה בילקוט ראה ומשלי שם, ובפסיקתא כ"י כרמולי תחת דמסייעי לי את מחית לי, ובנדפס דפוס קאנשטאנטינא הגי' א"ל תחות מסייעא יתי את אנא גער בך ובדפוס וויניציא במקום תחות הציג הרוח, והמדפיס מן מאנטובא תיקן א"ל הרוח מסייעי יתי ואת גער בי: (מא) לא תירא, כל המאמר הזה עד והארץ חנפה ישנו במדרש משלי פל"א, והתחלת המאמר נמצא בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ג: (מב) חזקיה אמר, בירושלמי שם יהודה בי רבי חזקיה ורבי אמרין: (מג) משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חודש. עדיות פרק ב' מ"י, וסיים שם שנאמר והיה מדי חדש בחדשו וע"ש בפי' הראב"ד, וכ"ה בסדר עולם רבא פ"ג: (מד) בתחלה הקב"ה מכניס בהם חיכוך, עיין מה שכתבתי בפסיקתא הערה ל"ו: (מה) בתחלה הם אומרים וה ולבסוף הם אומרים ווי, פי' וה vah לשון שמחה, ווי vai לשון צער, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא הערה ל"ג: (מו) ממקום שאומרים וה ווי, בנדפס בטעות ממקום שאומר ווי ווי: (מז) השלג הוא צלמונא שלהם, וכ"ה בפסיקתא ובמדרש משלי שם, ובנדפס הגי' צלמות שלהם, ועיין ערוך ערך צלמות מה שהביא בשם הילמדנו: (מח) ת"ל כי כל ביתה לבוש שנים, ובנדפס לבוש שנים, שנים, הכוונה שדורש שָׁנִים כמו שְׁנַיִם: (מט) והארץ חנפה, מובא בילקוט ישעיה רמז רנ"ב בשם התנחומא, עיין פסיקתא רבתי פכ"ה (סי' ג') דרש ר' תנחומא באופן אחר על המקרא הזה: (נ) מראה לך קמה, לפני זה נמצא בפסיקתא ובנדפס אמר ר' יצחק את סביר (בתנחומא הנדפס בטעות את כבר) מתנפא לה והיא מתנפא לך: (נא) ואינה מראה לך גדיש, בנדפס הלשון משובש ויש לתקן שם כאשר הוא.

מראה לך ערימה, למה כי עברו תורות חלפו חק (ישעיה כד ה), שעברו על שתי תורות, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, חלפו חק, חק מעשרות, הפרו ברית עולם (שם) (נב) ברית אבות, לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר :

[יב] (נג) **נצור** בני (תורת) [מצות] אביך וגו' (משלי ו כ). (נד) אבות הראשונים הפרישו תרומות ומעשרות, (נה) אברהם הפריש תרומה גדולה, שנאמר הרימותי ידי אל ה' אל עליון (בראשית יד כב), ואין הרמה אלא תרומה, שנאמר והרמותם ממנו (את) תרומת ה' (במדבר יח כו), יצחק הפריש מעשר שני, שנאמר ויזרע יצחק בארץ ההוא וימצא בשנה ההוא מאה שערים (בראשית כו יב), אמר ר' אבא בר כהנא והלא (נו) אין הברכה שורה, לא על המדוד, ולא על השקול, ולא על המנוי, ולמה מדדן, בשביל לעשרן, הדה הוא דכתיב ויברכהו ה' (שם שם). יעקב הפריש מעשר ראשון, שנאמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (שם כח כב): (נז) כותי אחד בא ושאל את ר' מאיר, א"ל לאו אתון אמרין דהדין יעקב אביכן קשוט הוא, דכתיב תתן אמת ליעקב וגו' (מיכה ז כ), א"ל הפריש שבטו של לוי אחד מעשרה לשבטים, לא היה לו להפריש עוד משנים, א"ל את אמרת דאינון תרי עשר, ואנא אמרי דאינון ארבעה עשר, שנאמר אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי (בראשית מח ה), (נח) א"ל והא אית ליה מסייע, הוספת קמח הוספת מים, א"ל אין את מודה שהן ארבע אמהות, (נט) [יצא מהם ארבעה בכורות], ואין הבכור מתעשר, למה שהוא קודש, ואין קודש מוציא מידי קודש, א"ל טובי אומותיך דאת בגוה, ואל תטוש תורת אמך (משלי ו כ), אומתך, הוא שאמר דוד, לעשות רצונך אלהי חפצתי וגו' (תהלים מ ט), (ס) אמר ר' אחא [בר עולא] וכי יש תורה בתוך מעיים, ולא כך כתיב ועל לבם אכתבנה (ירמיה לא לג), אלא אמר דוד יבא עלי מאירה אם ירד דבר לתוך מעי, אלא כשהוא מעושר, הדה הוא דכתיב ועל אוצרות המלך עזמות בן (עזריאל) [עדיאל] ועל האוצרות בשדה (בכרמים ובהרים ובמגדלים) [בערים ובכפרים ובמגדלות] (יונתן) [יהונתן] בן עוזיהו (דה"א כז כה), לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר :

[יג] (סא) **אם** עלי אדמתי תזעק (איוב לא לח). (סב) א"ל [הקב"ה] איוב כלום יש לך עליה אלא (סג) ארבע אמות קרקע בשעת מיתתך, ואתה אומר אם עלי אדמתי תזעק, (סד) והא עבידא דידך, ר' חייא רבה, ור' שמעון בן חלפתא, ר' חייא רבה אמר, משל לאחד שמכר טלית (סה) באיטלים, עבר אחד ראה אותה, א"ל שלי היא, א"ל התעטף בה, אם מחזקת היא לך הרי היא לך, ואם לאו אין היא שלך, כך אמר הקב"ה לאיוב, הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג כד), ואתה אומר אם עלי אדמתי תזעק, הא עבידא דידך. ור' שמעון בן חלפתא אמר משל לאחד שהיה מוכר שפחה באטלס, עבר אחד וראה

הערות ותקונים

הוא לפנינו פה גם בפסיקתא : (נב) ברית אבות, ר"ל שהאבות כולן נהגו מעשר, כמו שמבואר להלן : (נג) נצור בני תורת אביך, וכן מובא בכ"י רומי, ותקנתי נצור בני מצות אביך : (נד) אבות הראשונים, בפסיקתא ובנדפס מובא זה בשם רב הונא : (נה) אברהם הפריש תרומה גדולה, עיין בפסיקתא עשר תעשר הערה מ"ה : (נו) אין הברכה שורה, ב"ר פס"ד, ובבלי תענית ח' ע"ב, ב"מ מ"ב ע"א, ובגמרא שם סיים אלא בדבר הסמוי מן העין : (נז) כותי אחד, נשנה בב"ר פ"ע ושם הגי' ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר כותי אחד וכו', ושם הוא בשנוי לשון קצת, ובפסיקתא הוא כמו לפנינו : (נח) א"ל והא אית ליה מסייע, בנדפס א"ל והא אית מסייע לי, וכ"ה בכ"י רומי, ובפסיקתא נוסף א"ל והא טבאית והא לית את מסייע, ופי' הכותי אמר לו לדבריך טוב יותר כי בעצמך הבאת ראיה לדברי, ואם הוספת קמח הוספת גם מים, ואם יש לו י"ד היה לו להפריש מן ד' : (נט) יצא מהם ארבע בכורות, הוספתי כמו שהוא בפסיקתא : (ס) אמר ר' אחא בר עולא, מובא בילקוט תהלים רמז תשל"ט בשם התנחומא, והמלות „בר עולא" הוספתי, ונמצא נכון בכ"י רומי ובפסיקתא ובנדפס ובילקוט : (סא) אם עלי אדמתי תזעק, מובא בילקוט איוב רמז תתקי"ח בשם התנחומא ובילקוט ראה רמז תתנ"ב בשם הפסיקתא : (סב) א"ל הקב"ה לאיוב, כן הוא בנדפס ובילקוט איוב, אולם בפסיקתא ובילקוט ראה ובכ"י רומי אמרו לאיוב : (סג) ארבע אמות קרקע, בפסיקתא ג' אמות, וכן מובא בילקוט ראה שם בשם הפסיקתא, אך בצדו רשום „נ"א ד' אמות" והוא הוספת בעל הילקוט בעצמו וכוון להתנחומא, ועיין גם בילקוט איוב שהביא בשם התנחומא הנוסחא ארבע אמות : (סד) והא עבידא דידך, בפסיקתא היא עבידא דידך, והבאתי בהערה נ"א בכ"י כרמולי ואקספארד ותנחומא הנדפס והא עבדא דידך, ובילקוט ראה שם היך עבידא דידך, ובילקוט איוב חסרה מלת עבידא, והכוונה וכי היא עובדא דידך, בתמיה, וכי אתה בראת את הארץ : (סה) באיטלים, עיין ערוך השלם ערך אטלים

אותה, ואמר שלי היא, א"ל (סו) נזוף בה, אם נשמעת היא לך היא שלך, ואם לאו אינה שלך, כך אמר הקב"ה לאיוב כתיב בי המביט לארץ ותרעד (תהלים קד לב), ואתה אומר אם עלי אדמתי תזעק, הא עבידא דידך, באותה שעה אמר איוב רבון העולמים לא כך אמרתי, אלא [כלשון הזה אמרתי אם עלי אדמתי תזעק], אם לא הוצאתי מעשרותיה כראוי, ויחד תלמיה יבכיון (איוב לא לח), אם זרעתי אותה כלאים, אם כוחה אכלתי (בלא) [בלי] כסף (שם שם לט), זה מעשר שני, שנאמר ונתתה בכסף וגו' (דברים יד כה). ונפש בעליה הפחתי (איוב לא לט), זה מעשר עני, אם לא עשיתי כן, תחת חטה יצא חוח וגו' (שם מ). תני רבי הושעיא לימדתך תורה דרך ארץ, שדה שהיא מעלה חוחים, יפה לזורעה חטים, שדה שמעלה באושים, יפה לזורעה שעורים, מאי טעמא דכתיב תחת חטה יצא חוח ותחת שעורה באשה. תמו דברי איוב (שם שם), [עד עכשיו] חוזר ומתנבא כמה נבואות, ואתה אומר תמו דברי איוב, אלא אמר איוב, אם לא עשיתי כן יתמו דברי ואל יהא לי פתחון פה לומר לפניך בערתי הקדש מן הבית (דברים כו יג), לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר:

[יד] (סז) לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים כיום הזה לאיש יהודה וגו' (דניאל ט ז), אמר ר' יהודה בר אלעאי (סח) עבודה זרה עברה עם ישראל בים, שנאמר ועבר בים צרה (זכריה י יא), ואין צרה אלא עבודה זרה, שנאמר והמסכה צרה כהתכנס (ישעיה כח כ), והים נקרע לפניהם, הוי לך ה' הצדקה. אמר ר' יודן כתיב ויעלו בית יוסף גם הם בית אל וה' עמם (שופטים א כב), הולכים לעבוד עבודה זרה, [ואת אמר] וה' עמם, הוי לך ה' הצדקה. ר' יהודה ב"ר סימון אמר (והם) [והמה] לקחו את אשר עשה מיכה (שם יח כז), [זה] צלמניא, ואת הכהן אשר היה לו (שם), [זה] כומרא, (סט) ויבואו (אל) [על] ליש וגו' (שם), עובדין עבודה זרה והיא מצלחת בידיהן, ולא עוד אלא שנטלו ממנו והקריבו לע"ז, שנאמר ולחמי אשר נתתי לך סולת ושמן ודבש האכלתיך ונתתיהו לפניהם לריח ניחוח ויהי נאם ה' (יחזקאל טז יט), (ע) מהו ויהי, אמר ר' יודן כמה דאת אמר ויהי למחר ואעפ"כ ומנך לא מנעת מפיהם (נחמיה ט כ), הוי לך ה' הצדקה:

[טו] לך ה' הצדקה, (עא) אמר ר' אלעזר חנניה מישאל ועזריה בכבשן האש אמרו הפסוק הזה, (עב) את מוצא כיון שעלו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש נתכנסו כל מלכי אומות העולם, הה"ד ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא חזין לגבריא וגו' (דניאל ג כז), והיו כל אומות העולם אומרים להם הייתם יודעים שיש כח באלהיכם לעשות לכם כל הנסים הללו, וגרמתם לו להחריב את ביתו ולהגלות את בניו, והיו כל אוה"ע מרקקין לפניהם, עד שעשאו גוש של רוק, והיה חנניה מישאל

הערות ותקונים

אטלים, ובערך מלין בנוספות לר"ע, כי אטלז ואטלס שתיהן בחסרון הקו"ף, והיא המלה היונית καταλυσις ע"ש: (סו) נזוף, ענין גערה, ויגער בו אביו, ת"א ונזף ביה אבוהי: (סז) לך ה' הצדקה, מובא בילקוט שופטים רמז ע"ד בשם התנחומא, ובתנחומא הנדפס (ראה אות ט"ז) אמר ר' יהודה ב"ר אליעזר צ"ל אמר ר' יהודה בר אלעאי ועיין בפסיקתא בהערה ס"ג: (סח) ע"ז עברו עם ישראל בים, עיין סנהדרין ק"ג ע"ב, ועבר בים צרה א"ר יהודה זה פסלו של מיכה פרש"י מיכה עשה פסל והביאו עמו כשעברו ישראל הים: (סט) ויבואו על ליש, וכ"ה בפסיקתא, והעירותי שם בהערה ס"ה שצריך להוסיף „זו פמיאס" כמו שהוא בתנחומא הנדפס פ' ראה ופ' כי תשא בפסוק ויתן אל משה ככלותו, וגם בפסיקתא חסר, ונמצא נכון בכ"י כרמולי וכן בפסיקתא כ"י אקספארד ומובא בערוך ערך פניים, בשם ילמדנו כי תשא ויבואו לישה זו פמייאס, ועיין במוספי שם, ועיין תבואות הארץ דף ק"ז ע"ב: (ע) מהו ויהי אמר ר' יודן כמה דאת אמר ויהי למחר, כ"ה גם בפסיקתא ובנדפס גם בילקוט שופטים רמז ע"ד בשם התנחומא, ולא נרשם מקום המקרא הזה, כי באמת איננו בכל כ"ד ספרי קדש, ובפסיקתא כ"י כרמולי הגי' ויהי ממחרת, ובתנחומא הנדפס פ' כי תשא מהו וירד למחר [צ"ל מהו ויהי למחר] כמד"א והיה כזה יום מחר (ישעיה נו יב), ולדעתי המלות „כמה דאת אמר" הוסיף המעתיק הראשון באשר חשב כי ויהי למחר הוא לשון הכתוב, ובאמת הכוונה כך, מהו ויהי, והתשובה ויהי למחר, אע"פ שנטלו מן המן והקריבו לעגל בכל זאת ירד המן גם למחר, כמו שתראה שעד לדברי מרש"י בפי' יחזקאל (טז יט) ולחמי אשר נתתי לך וגו' יום שעשו את העגל ירד להם המן, ונתנו ממנו לפני העגל, ואעפ"כ ויהי ביום מחר ולא פסק, ואף כן מפורש בספר עזרא (נחמיה ט יח יט כ) אף כי עשו להם עגל מסכה וגו', ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם וגו', ומנך לא מנעת מפיהם, כדי הוא למונעם מהם ולא מנעת, אף כאן „ויהי" היה הלחם ולא פסק מלירד ליום מחר, כך דרש רבי תנחומא, עכ"ל: (עא) אמר ר' אלעזר, כל המאמר עד ואתה סובלינו הוספתי, ונמצא בפסיקתא (דף נ"ט ע"א) וכן בנדפס (אות ע"ז): (עב) את מוצא כו' ואומרים לך ה' הצדקה, עיין סנהדרין דף צ"ג ע"א:

ועזריה מגביהין את פניהן כלפי מעלה, ואומרים לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים. אמר ר' יהושע (עג) בר נחמיה לך ה' הצדקה צידוק הדין הוא, ולנו בושת הפנים, שאנו מכעיסין לפניך כמה פעמים ואתה סובלינו]: (עד) תני בשם ר' חנינא בנוהג שבעולם אדם אם יש לו שדה אחת, (עה) והוא נותנה לשליש ולרביע, אבל הקב"ה אינו כן, משיב הרוח, ומעלה עננים, ומוריד גשמים, ומפריח טללים, ומגדל צמחים, ומדשן פירות, ולא אמר להפריש אלא אחד מעשרה, לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר:

[טז] (עו) [**עשר** תעשר] מה כתיב למעלה מן הענין, לא תאכלו כל נבלה וגו' (דברים יד כא), (עז) ר' עזריה ור' יונתן בן חגי ור' יצחק בר מריון בשם רבי יוסי בר"ח אמרו, האוכל פירותיו טבלים, כאילו אוכל נבילות וטריפות, מה טעם לא תאכלו כל נבלה[עשר תעשר], (עח) רבי אבא ורב הונא בשם רב אמרו האוכל פירותיו טבלים (עט) למעשר עני חייב מיתה. אמר ר' יצחק בשלשה מקומות כתיב לא תבשל גדי בחלב אמו, אחד לעניינו, ואחד (פ) לענין תורה, ואחד לענין מעשרות, לעניינו מהו אומר, ראשית בכורי אדמתך וגו' [לא תבשל גדי בחלב אמו] (שמות כג יט), מה כתיב אחריו, הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו' (שם שם כ), ולענין תורה, [מה כתיב] ראשית [בכורי אדמתך וגו' לא תבשל גדי בחלב אמו (שם לד כו)], מה כתיב אחריו ויאמר ה' אל משה כתב לך וגו' (שם שם כז), (פא) [א"ל הקב"ה למשה משה עד דסנדלא ברגלך (פב) כבוש כופה, מלא תבשל גדי בחלב אמו כתב לך את הדברים האלה], ולענין מעשרות, מה כתיב לעיל, לא תאכלו כל נבלה [וגו' לא תבשל גדי בחלב אמו (דברים יד כא), וכתיב בתריה עשר תעשר. (פג) אמר הקב"ה אל תגרמו לי לבשל גדיים בחלב אמותם עד שהן בחלב איסותם, שאם אין אתם מוציאין מעשר כראוי, רוח אחד של קדים אני מוציא ומשדפתן, כמה דאת אמר ושדפה לפני קמה (מ"ב יט כו):

[יז] (פד) **עשר** תעשר. עשר בשביל שתתעשר, עד שלא תתחסר,

הערות ותקונים

(עג) ב"ר נחמיה, כ"ה בפסיקתא לפנינו, ובכ"י כרמולי בן חנניה, ובנדפס חסרים המלות אמר ר' יהושע בר נחמיה: (עד) תני בשם ר' חנינא, בפסיקתא תנו בשם ר' נחמיה, וכן מובא בילקוט ראה בשם הפסיקתא, ובנדפס תניא בשם ר' חייא, ובפסיקתא כ"י כרמולי הגי' בשם ר' אושעיא: (עה) והוא נותנה, פי' לאחרים: (עו) עשר תעשר מה כתיב למעלה, מובא בילקוט ראה רמז תתל"ב בשם הפסיקתא, אך הפך הסדר, כי הקדים את המאמר הזה בראש הרמז, והמאמרים האחרים הקודמים לו אחרונה ישנו: (עז) ר' עזריה, עיין בפסיקתא ובהערה ע"ב שם: (עח) ר' אבא ור' הונא בשם רב, בפסיקתא רבה ור' הונא, בש"ר צ"ל כמו לפנינו, ובפסיקתא בכ"י אקספארד ובכ"י כרמולי הגי' ר' אבא בר הונא בשם רב, ובתנחומא הנדפס ר' אבין בר רב הונא בשם ר' אבא, והמאמר נשנה בירושלמי קידושין פ"ב ה"ט, וגם הגי' אמר ר' בא רב הונא בשם רב, גם מובא המאמר במדרש איכה פ' גלתה יהודה, ושם הגי' ר' ביבי ורב הונא: (עט) למעשר עני, עיין פסיקתא הערה ע"ד: (פ) לענין תורה, המאמר הזה סתום ואינו מובן, ואולם דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר, עיין בפסיקתא רבתי פיסקא עשר תעשר. ד"א עשר תעשר בג' מקומות כתיב לא תבשל, הראשון לענין בשר בחלב, והשני למה, אלא כשבא הקב"ה ליתן תורה התחילו מלאכי השרת כו' מה אנוש כי תזכרנו, וגו', תנה הודך על השמים, אמר ר' אחא כו', אמר להם הקב"ה תינוק הגמול בישראל מקיים יותר מכם, יוצא מבית הספר, אם היה לו לאכול בשר בחלב איפשר לו לאכול חלב, עד שירחץ ידיו מן הבשר, ואתם כשנשלחתם אצל אברהם, הביא לפניכם בשר בחלב כאחת ואכלתם, שנאמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו, וכיון שסלקם הקב"ה בתשובה הזה, אמר הקב"ה למשה עד שהשעה פנויה כתוב לך את הדברים האלה, לכך כתיב לא תבשל גדי בחלב אמו, ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה. ומעתה יצא כאור נוגה לדקת המאמר הזה, וזה שסיים עד דסנדלא ברגלך כו', ר"ל עתה הוא שעת הכושר לקבלת התורה, כי המלאכים לא מצאו מענה על שאכלו בשר בחלב אצל אברהם, ועיין מדרש שוחר טוב מזמור ח', הלא כשירדתם אצל אברהם אכלתם בשר בחלב כו', באותה שעה אמר הקב"ה למשה כתב לך את הדברים האלה עד שאין להם מענה ותשובה: (פא) א"ל הקב"ה, הוספתי כמו שהוא בפסיקתא, וחסר גם בנדפס ובכ"י רומי: (פב) כבוש כופה, כן הוא בפסיקתא לפנינו, ובכ"י כרמולי כביש כובא, והיותר נכון כמו שהוא בילקוט ראה בשם הפסיקתא דרוס כובא, והוא המשל השגור בפי המדרשים, ופירושו בעוד שהמנעל ברגלך דרוס הקוצים, וכן בב"ר פמ"ד עד דסנדליא ברגלך דרים כובא, ובתנחומא הנדפס חסר זה, עיין הערה פ"א: (פג) אמר הקב"ה, עיין רש"י דברים מ"ד כ"ב: (פד) עשר תעשר. מובא בילקוט ראה רמז תתל"ג בשם הפסיקתא, וכן

(פה) רמז (פו) למפרשי ימים, להוציא אחד מעשרה לעמילי תורה. תבואת זרעך היוצא השדה (דברים יד כב), (פז) אם זכיתם אתם יוצאים לזרוע שדה, ואם לאו סוף שהיוצא השדה מתגרה בכם, זה עשו, שנאמר (פח) (ויבא עשו מן השדה) [איש יודע ציד איש שדה] (בראשית כה כז): ד"א תבואת זרעך. זכיתם סופך נפיק להקלך, (פט) ותמי עלמא צריך מטר, ותתפלל ותענה, ואם לאו סוף ששנאי ישראל יוצאין לקבור בניהם בשדה: שנה שנה (דברים יד כב). (צ) אין מעשרין משנה להבירתה, דברי ר' עקיבא. ואכלת לפני ה' אלהיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירושך (שם שם כג). אם זכיתם דגנך, ואם לאו דגני, שנאמר לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו (הושע ב יא), זכיתם תירושך, ואם לאו תירושי, (צא) [שנאמר ותירושי במועדו (שם שם)]. אמר ריש לקיש [אמר הקב"ה] אני אמרתי לך שתהא מוציא מעשרותיך מן המובחר, הא כיצד בא בן לוי אצלך, אם נתת לו מן המובחר, אף אני אתן לך מן המובחר, שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כח יב), אם נתת לו (צב) מן החפוריות, ומן הקיטניות, יש לי ליתן לך כמותו, שנאמר יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר וגו' (שם שם כד): ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה וגו' (דברים יד כט). (צג) ר' יהודה ב"ר סימון אמר, (צד) אמר הקב"ה (צה) אתה יש לך ארבעה בני בתים ואני יש לי ארבעה בני בנים, ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך (שם טז יד), שלך, והלוי והגר והיתום והאלמנה (שם), שלי, וכולם בפסוק אחד. (צו) אם אתה משמח את שלי, בימים טובים שנתתי לך, אף אני משמח את שלך, בבית הבחירה, שנאמר והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי וגו' (ישעיה נו ז):

חסלת פרשת ראה

הוספה לפרשת ראה על פי כתב יד ה' מאקספארד.

[א] **עשר** תעשר. אמר משה רבונו של עולם מכאן מוציאין מעשר, א"ל הקב"ה כי שאל נא לדור רישון וכונן לחקר אבותם וגו', הלא הם יורוך יאמרו לך וגו' (איוב ח ח י), כיצד אדם שת אנוש (דה"א א א). מאדם ועד נח עשרה דורות, ולקחתי את העשירי, ומנח ועד אברהם עשרה דורות, ולקחתי את העשירי שהוא אברהם, ולכך כתיב הלא הם יורוך ויאמרו לך להוציא אחד מעשרה. שנה בשנה (דברים טו כ). אם הוצאת מעשר בשנה זו, אתה זוכה לשנה אחרת, אמר רבי אבא בר כהנא קשה של מעשרות בכל התורה, כתיב לא תנסו את ה' אלהיכם (דברים ו טז), ובמעשרות כתיב [הביאו את כל המעשר וגו'] ובחנוני נא בזאת וגו' (מלאכי ג י) ומי בחן המעשרות, דורו של חזקיהו, שנאמר וידרוש יחזקיהו (המלך) [וגו'] על הערמות, ויאמר [אליו] עזריהו הכהן הראש לבית צדוק [וגו']אכול (ושתה) [ושבוע] והותר וגו' למה כי [ה'] ברך (ה') את עמו (דה"ב לא ט י), אמר

הערות ותקונים

וכן מובא במנורת המאור סימן קנ"ב בשם הפסיקתא: (פה) רמז למפרשי ימים, וכ"ה בכ"י רומי ובנדפס, אבל בפסיקתא נוסף „אמר הקב"ה עשר את שלי ואני מעשר את שלך, את כל (שם), אמר ר' אבא רמז למפרשי הים". ובהערה ע"ש בפסיקתא תקנתי שצ"ל בפסיקתא אמר ר' אבא בר כהנא: (פו) למפרשי הים, בפסיקתא נוסף „לפרגמטיין" והעירותי שם שצ"ל לפרגמטוטין, ועיין בביאור המלה בפסקא החודש הערה ל"ד: (פז) אם זכיתם סוף אתם יוצאין, בתוס' תענית דף ט' ע"א הביא את הדרשה הזאת בשם ר' נתן האופיציאל, וזה פלא, וכן התעורר על זה הגאון הרי"ב שם בהגהותיו: (פח) ויבא עשו מן השדה, וכן מובא בכ"י רומי, וזה שיבוש, כי מקרא כתיב ויבא יעקב מן השדה (בראשית ל טז), ותקנתי כמו שמובא בפסיקתא, ובנדפס מובא הכתוב וילך עשו השדה לצוד ציד (בראשית כז ה): (פט) ותמי עלמא, בנדפס גם בכ"י ספרדי נפרדה המלה ונהייתה לשתי מלות על־מה, גם טעות שם והתפלל במקום ומתפלל: (צ) אין מעשרין משנה לחברתה, עיין ספרי ראה פסקא עשר תעשר, ועיין ר"ה י"ב ע"ב, ובמשנה תרומות פ"א מ"ה: (צא) שנאמר ותירושי במועדו, הוספתי, וכן הוא בפסיקתא: (צב) מן החפוריות, פי' חזית ושחת, ומובא בערוך בשם הפסיקתא: (צג) ר' יהודה בר סימון, כן הוא גם בנדפס ובכ"י רומי, ובפסיקתא אמר ר' לוליינוס דרומיה בשם ר' יודה בר סימון: (צד) אמר הקב"ה, ר"ל לישראל: (צה) אתה יש לך, בנדפס בטעות אם יש לך: (צו) אם אתה משמח את שלי, בפסיקתא קצת בהרחבת דברים, אמר הקב"ה אני אמרתי שתהא משמח את שלך ואת שלי בימים טובים אשר נתתי לך, אם עשית כך, אף אני משמח את שלך ואת שלי, אלו ואלו אני עתיד לשמח בבית הבחירה שנאמר והביאותים וגו':

הקב"ה בעולם הזה דור אחד ברכתי, אבל לעתיד לבא לעולם הבא אני מברך את ישראל, שנאמר עוד יאמרו [את] הדבר הזה (בהר ה' ובירושלים ובכל ערי יהודה) [בארץ יהודה ובעריו בשובי את שבותם] יברכך ה' נוה (קדש) צדק הר הקדש (ירמיה לא כג):

חסלת הוספה לפרשת ראה

פרשת שופטים

[א] **שפטים** ושטרים וגו' (דברים טז יח). (א) זש"ה מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל (תהלים קמז יט), דבריו אלו דברי תורה, חקיו אלו המדרשות, ומשפטיו אלו הדינין [לישראל], לא נתן הקב"ה את התורה ואת הדינין אלא לישראל בלבד, ומנין אתה למד שישראל וגוי עובד כוכבים שיש להם עסק זה עם זה, שאסור לישראל לומר לגוי, לך עמי (ב) לערכאות שלכם, שהוא עובר בלאו, שנאמר לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום (שם שם כ), והלא אוה"ע נצטוו על הדינין, שהוא אחת משבע מצות בני נח, ומהו ומשפטים בל ידעום, אילו דקדוקי הדין, שכך שנינו (ג) מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים, ובני נח נהרגין בעד אחד, ובדיין אחד, ושלא בהתראה, מה שאין כן בישראל, (ד) לפי שדיני ממונות בשלשה, ודיני נפשות בעשרים ושלשה, וכתיב לא יקום עד אחד באיש וגו', על פי שני עדים וגו' (דברים יט טו), וצריכין דרישה וחקירה, (ה) כיצד בודקין את העדים, מכניסין אותן ומאיימין עליהן, (ו) ועוד היו בודקין אותן בשבע חקירות, (ז) באיזו שבוע, באיזה שנה, באיזה חודש, בכמה בחודש, באיזה יום, באיזה מקום, (ח) התריתם בו, וכך אתה מוצא בפרנסי ישראל, שלא נשתבחו אלא על ידי הדין, בשמואל כתיב והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל וגו' ושפט את ישראל וגו' (ש"א ז טז), ואף דוד לא נשתבח אלא על ידי הדין, שנאמר ויהי (דוד) עשה משפט וצדקה לכל עמו (דה"א יח יד):

[ב] **ואת** יהושפט כיון שהוחזק במלכות, לא נתעסק בעסקי מלכות, (ט) ולא בכבוד, אלא בעסקי הדין, שנאמר [וימלוך יהושפט וגו'] ויתחזק על ישראל (דה"ב יז א), מהו [ויתחזק], שנתחזק ומינה את הדיינין, ואומר ויגבה לבו בדרכי ה' ועוד הסיר את הבמות ואת האשרים מיהודה (שם שם ו), וכי גסות הרוח היתה בו, שהוא אומר ויגבה לבו, אלא שמינה עליהם את הדיינין היודעים ללכת בדרכי ה', ושמרו דרך ה', (י) ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עושים, כי לא לאדם תשפטו כי לה' ועמכם בדבר (המשפט) [משפט], ועתה יהי פחד ה' עליכם, שמרו ועשו, כי אין עם ה' אלהינו עולה ומשוא פנים ומקח שוחד (דה"ב יט ו ז), ומה משה רבינו שלא נצטוה על הדיינין, אלא אמר לו יתרו ואתה תחזה מכל העם וגו' (שמות יח כא), הושיב סנהדרין לישראל, אנו שהרי נצטוינו בתורה שופטים ושוטרים תתן לך על אחת כמה וכמה, ומניין שהושיב משה סנהדרין, שנאמר ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל וגו' (שמות יח כה), ואף ירושלים לא נשתבחה אלא על ידי הדין, שנאמר ויצא לך שם בגוים (ביופיך) [ביפיך] (יחזקאל טז יד), ואיזה הוא הידור, זה הדין, שנאמר ודל לא תהדר בריבו (שמות כג ג),

---

הערות ותקונים

(א) **זש"ה** מגיד דבריו ליעקב. מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ח בשם התנחומא: (ב) ערכאות, פי' מקום ועד השופטים, עיין ערוך ערך ערכאות: (ג) מעשה ובדק בן זכאי, משנה סנהדרין דף מ' ע"א, ור"ל מעשה שהיו עדים מעידים על אחד שהרג את הנפש תחת התאנה, ובדק רבן יוחנן בן זכאי את העדים אם עוקצי התאנה היו דקים או גסים אולי יבואו לידי הכחשה ויבטל את עדותן: (ד) לפי שדיני ממונות בשלשה, משנה סנהדרין דף ל"ב ע"א: (ה) כיצד בודקין את העדים כו', ומאיימין עליהם, משנה סנהדרין דף ל"ז ע"א: (ו) ועוד היו בודקין אותן בשבע חקירות, משנה סנהדרין מ' ע"א: (ז) באיזה שבוע, עיין במשנה שם ובפירש"י: (ח) התריתם בו, בנדפס (אות א') נוסף „כדאמרינן במס' סנהדרין", וראיתי כי גם בכ"י רומי כתוב „כך אמרי' במס' סנהדרין", ובכ"י רח"ס „כך אמרו במס' סנהדרין", וגם בכ"י ספרדי „כדאמרי' במס' סנהדרין", וכן הוא בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא, והוא במשנה סנהדרין דף מ' ע"א: (ט) ולא בכבוד, בנדפס לא בעושר ולא בכבוד ולא בדבר אחר: (י) ויאמר אל השופטים ראו וגו', בנדפס בטעות והומר לדיינין ראו כי המשפט לאלהים הוא, ויש להגיה שם כמו שלפנינו בכ"י כאשר כתוב ביהושפט בדה"י

ולא חרבה ירושלים אלא על קלקול הדין, שנאמר טמאת השם רבת המהומה (יחזקאל כב ה), שם שהיה לך בתחילה על ידי דין טמאת, (יא) וכתיב מלאתי משפט (ישעיה א כא), (יב) וכך אמר להם ירמיה, לא האמינו מלכי ארץ [וגו'] מחטאת נביאיה עונות כהניה וגו' (איכה ד' יב יג), באותה שעה נשבע הקב"ה (יג) שהוא בעצמו נפרע מהם ומהדיינין, שנאמר לכן נאם האדון ה' צבאות אביר ישראל וגו' (ישעיה א כד), ואין לכן אלא לשון שבועה, שנאמר ולכן נשבעתי לבית עלי (ש"א ג יד), ואין אביר אלא לשון אב ב"ד, שנאמר אביר הרועים אשר לשאול (שם כא ח), ללמדך שהקב"ה נעשה אב בית דין להפרע מהן, ומניין שבדיינין הכתוב מדבר, ראה מה כתיב אחריו, ואשיבה שפטיך כבראשונה (ישעיה א כו) לכך אמר דוד מגיד דבריו ליעקב (תהלים קמז יט):

[ג] **שופטים** ושוטרים. (יד) שופטים אילו הדיינין, ושוטרים אילו פרנסים שמנהיגין את העדה, (טו) ר' אלעזר אמר אם אין שוטר אין שופט, כיצד כיון שנתחייב אדם בבית דין לחבירו, אם אין שם שוטר שיוציא ממנו, כיון שפירש מן הדיינין, אין ספיקה ביד הדיין לעשות לו כלום, אלא אם כן מוסרו ביד שוטר, והשוטר מוציא ממנו. אמר ר' אלעזר בן פדת (טז) אילמלא שיטנו של יואב, לא היה דוד יכול לעשות את הדין, וכן הוא אומר ויהי (דוד) עושה משפט וצדקה לכל עמו ויואב בן צרויה על הצבא (ש"ב יח יד-טו), וכי דוד ויואב שופטים היו, אלא כל מי שאינו שומע לדיין, מוסרין אותו ביד יואב, ומוציאין ממנו בעל כרחו, וכן איוב אמר אב אנכי לאביונים וגו' ואשברה מתלעות עול (איוב כט טז יז):

[ד] (יז) **תתן** לך (דברים טז יח). ולא לאומות העולם. ד"א תתן לך. מלמד שנקראו הדיינין על שם משה, וזה אחד (יח) משלשה דברים שמסר משה נפשו עליהם ונקראים על שמו, נתן נפשו על התורה, (יט) [שנאמר ויהי שם [וגו'] ארבעים יום וארבעים לילה] (שמות לד כח), ונקראת על שמו, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב), נתן נפשו על ישראל, שנאמר ואם אין מחני נא (שמות לב לב), ומניין שנקראו על שמו, שנאמר כי שחת עמך (שם שם ז), ונתן נפשו על הדיינין, שנאמר ויך את המצרי [וגו'] ויאמר לרשע למה תכה רעך (שם ב יג), לפיכך נקראו על שמו, (כ) שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך:

[ה] [**שופטים** ושוטרים תתן לך בכל שעריך וגו']. בכל עיר ועיר. לשבטיך (דברים טז יח), אפילו עיר שכולה משפחה אחת, מנה לך דיינין. (כא) ושפטו את העם משפט צדק (דברים שם). ללמדך שצדקה עושין עם שניהם, עם הזכאי שנוטל את שלו, ועם החייב שמוציאין את הגזילה מתחת ידו: ד"א משפט צדק. (כב) בזמן שדנין צדק, עושין צדקה עם הבריות, שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף (תהלים

הערות ותקונים

בדה"י שם: (יא) וכתיב מלאתי משפט, בנדפס וכתיב מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים, ע"י שהיתה מלאתי משפט צדק ילין בה: (יב) וכך אמר להם ירמיה, בנדפס לכך אמר ירמיה, אולם בנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' נכונה כמו שלפנינו וכך אמר ירמיה: (יג) שהוא בעצמו נפרע מהם, בנדפס שהוא נפרע לעצמו מן הדיינין: (יד) שופטים אלו הדיינים, מובא בילקוט פ' שופטים רמז תתק"ז בשם התנחומא, וגם בילקוט שמואל רמז קמ"ז ג"כ בשם התנחומא: (טו) ר' אלעזר אומר, ספרי שופטים פיסקא קמ"ד: (טז) אלמלא שטנו של יואב, כ"ה גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, וכן בנדפס הגי' שיטנו, אולם בכ"י ספרדי הגי' שוטרו של יואב, וכן בילקוט בב' מקומות הגי' שוטרו של יואב: (יז) תתן לך ולא לאומות העולם, מובא בנדפס באות ה', והמדפיס ממאנטובה הוסיף כל אות ג' ואות ד' מן שופטים ושוטרים צריך שיהו השופטים בעלי זרוע, עד מלמדנו זכות על הדור, והיה בכ"י אשר היה לפניו: (יח) משלשה דברים שמסר משה נפשו עליהם, שמ"ר פ"ל, במ"ר פי"ב, מכילתא בשלח מסכתא דשירה פ"א, ותנחומא הנדפס בשלח אות י', כי תשא אות ל"ז, ומובא בילקוט שמות רמז קס"ז וחסר הציון מכילתא. וגרסא נכון בילקוט כי תשא רמז תל"א ובילקוט מלאכי רמז תקל"ה בשם המכילתא, ומובא ג"כ בסגנון אחר בשם הילמדנו בילקוט יהושע רמז ב': (יט) שנאמר ויהי שם, הוספתי כמו שהוא במקומות הנ"ל וכמו שהוא גם בנדפס: (כ) שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך, כ"ה גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפיס ממאנטובה הגיה שנאמר וירא ראשית לו וגו' צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (דברים לג): (כא) ושפטו את העם משפט צדק ללמדך כו', מובא בילקוט שופטים רמז תתק"ז בשם התנחומא: (כב) בזמן שדנין צדק. בילקוט בזמן שדנין צדק הקב"ה עושה צדקה עם הבריות, ובדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא הוא כמו לפנינו בכ"י, אולם המדפיס ממאנטובה תיקן הנוסחא

בזמן

פה יג), (כג) בזמן שדין אמת מארץ תצמח, הקב"ה עושה צדקה עם הבריות, ומציל אותם מפורענות, ומיסורין, וטובה באה לעולם :

[ו] (כד) **לא** תטה משפט לא תכיר פנים (דברים טז יט) . אזהרה לנשיא שלא יושיב את הראוי למטה למעלה, והראוי למעלה למטה : ד"א לא תטה. בממון, לא תכיר בכבוד : (כה) ד"א שלא יהא עני עומד ועשיר יושב : ד"א לא תטה משפט, לעולם יהיו הדיינין רואין כאילו שכינה ביניהם, שנאמר בקרב אלהים ישפוט וגו' (תהלים פב א), מכאן לבעלי דינין שינהגו אימה בעצמן : ד"א לא תטה משפט. אזהרה לחכם שלא יושיב אצלו מי שאינו ראוי לדין, ואם הושיב כאילו נטע אשרה, דסמיך ליה לא תטע לך אשרה כל עץ (דברים טז כא) . (כו) מעשה באחד שהיה לו דין עם מלך ממלכי בית חשמונאי, בא ועמד לפני שמעון בן שטח, אמר ליה דין יש לי אצל המלך, אמר להם שמעון בן שטח לאותן הדיינין שהיו דנין עמו, אם משגר אני בשביל המלך, אתם מוכיחין אותו, אמרו לו הן, שיגר בשבילו, ובא נתנו את הכסא אצל שמעון בן שטח, אמר לו שמעון בן שטח עמוד על רגליך ותן את הדין, א"ל וכי דנין את המלך, פנה לימין וכבשו (את) הדיינין את פניהם בקרקע, פנה לשמאלו וכבשו את פניהם בקרקע, בא המלאך וחבטן בקרקע עד שיצתה נשמתן, מיד נזדעזע המלך, א"ל שמעון בן שטח עמוד על רגליך, ותן את הדין, כי לא לפנינו אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם, מיד עמד על רגליו, ונתן את הדין, מכאן שיהיו בעלי דינין נוהגין אימה בעצמן כביכול להקב"ה דנין, שכך אמר יהושפט לדיינין דעו [מה אתם עושים], כי לא לאדם תשפטו כי לה' (דה"ב יט ו), אמר ר' חמא בר חנינא בא וראה אילמלא מקרא כתיב אי אפשר לאומרו, שבשר ודם דן לבוראו, אמר הקב"ה לדיינין היו נוהגין אימה בעצמכם כאילו דנין אותי, כיצד אדם עושה מצוה לפני גזרתי עליו ליתן לו מאה שדות, אם אתה מעביר עליו את הדין באחת מה שגזרתי עליו, אני נותן לו אחרים משלי, ומעלה אני עליך כאילו ממני נטלת :

[ז] **לא** תקח שוחד (דברים טז יט) . כיון שנותן הדיין לבו על השוחד, נעשה עור בדין, ואינו יכול לדין אותו באמת, (כז) אמר ר' אלעזר הרי הוא אומר הנה נשיאי ישראל איש לזרועו היו בך וגו' (יחזקאל כב ו), שהיו פושטין זרועותיהן תחת כנפיהם, ונוטלין את השוחד. אמר ר' אבהו כל הנוטל שוה פרוטה מחבירו נקרא רשע, שנאמר שוחד מחק [רשע] יקח (משלי יז כג) . (כח) אמר ר' ישמעאל בן אלישע בא וראה כמה קשה השוחד, פעם אחת בא אדם אחד, והביא לי ראשית הגז, והיה לו דין לפני הדיין, ואני הייתי עומד לצד אחד, ואמרתי אם יטעון לפני הדיין כך וכך יזכה בדין, והייתי מצפה לזכותו, אע"פ שלא נתן לי אלא משלי, ולא שוחד היה, ונתקרב לבי עמו, כל זמן שראיתיו, ואע"פ שהלך לב"ד הייתי שואל עליו אם זכה אם לאו, להודיעך כמה קשה השוחד, שמעוור את העינים, והרי דברים ק"ו, ומה אני שהביא לי משלי, ומשלי נטלתי, הייתי מצפה לזכותו, הנוטל שוחד על אחת כמה וכמה : היה רבן יוחנן בן זכאי אומר וקרבתי אליכם למשפט [והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר ובעושקי שכר שכיר אלמנה ויתום ומטי גר] (מלאכי ג ה), אוי לנו מיום הדין, אוי לנו מיום התוכחה, הקיש הכתוב מטי דין, לכל עבירות החמורות, לפיכך הזהיר הקב"ה לא תטה. (כט) אמר ר' חמא בר אושעיא אדם חש בעינו, נותן ממון הרבה לרופא ספק מתרפא ספק אינו מתרפא, והנוטל שוחד מקלקל הדין, ומעוור את עיניו, וגורם גלות לישראל, ומביא רעב

הערות ותקונים

בזמן שעוסקין ודנין בצדק : (כג) בזמן שדין אמת מארץ תצמח, מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ד בשם התנחומא, ושם יש לתקן במקום שהן אמת ל"ל שדין אמת : (כד) לא תטה משפט, מובא בילקוט פ' שופטים שם בשם התנחומא : (כה) ד"א שלא יהא עני עומד, בכ"י רומי ובנדפס המלות „ד"א" ליתא : (כו) מעשה באחד, עיין בבלי סנהדרין י"ט ע"א, ועיין בענף יוסף בתנחומא הנדפס, ובכ"י ספרדי נמצא בגוף הכ"י מובא המאמר מסנהדרין מעשה בינאי המלך עד וחבטן בקרקע : (כז) אמר ר' אלעזר, מובא בילקוט יחזקאל רמז שס"ב בשם התנחומא : (כח) אמר ר' ישמעאל בן אלישע, בנדפס אות ה' בטעות בר יוסי, ועיין כתובות ק"ה ע"ב ר' ישמעאל בר אלישע אייתו ליה ההוא גברא ראשית הגז כו', פירש"י בכל שנה שגוזז אותן חייב ליתן לכהן אחד מששים, ובמאמר שלפניו נמצא מאמר אחר ר' ישמעאל ב"ר יוסי הוה רגיל כו' ע"ש : (כט) אמר ר' חמא בר אושעיא אדם חש בעינו, עיין בגמ' כתובות ק"ה ע"א אמר ר' אבהו בא וראה כמה סמויות עיניהן של מקבלי שוחד

לעולם, שנאמר צדק צדק תרדוף למען תחיה וירשת (דברים טז כ), ואם לאו לא תירש: צדק צדק תרדוף. [שני פעמים] מכאן אמרו שיהא אדם רודף אחר ב"ד יפה: ד"א צדק צדק תרדוף שני פעמים, אזהרה לדיינין שדנין דיני נפשות, שלא יהו חותכין את הדין ביומו, אלא יהו מלינין את הדין, כדרך שמלינין בירושלים, שנאמר [מלאתי משפט] צדק ילין בה (ישעיה א כא): למען תחיה (דברים טז כ). כל הדן דין אמת לאמיתו, זוכה לחיי העולם הבא, שנאמר (כי) כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה וגו' (ישעיה נו א):

[ח] והיה בכל הארץ נאם ה' פי שנים בה וגו' (זכריה יג ח). זו היא שנאמר ברוח הקודש על ידי דוד, יבושו כל עובדי פסל המתהללים באלילים (תהלים צז ז), כנגד מי אמרו, לא אמרו אלא כנגד מעשים של הקב"ה, אמר ר' חנינא עתיד הקב"ה להראות כבודו לכל באי עולם, ולהוריד כסאו באמצע הרקיע, וחוזר ומניחו במקום שחמה זורחת (ל) בתקופת טבת, אמר ליה ר' חנינא הזקן אפשר לראות כבודו, והכתיב כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ), ואתה אומר עתיד הקב"ה להראות כבודו לכל באי עולם, א"ל הרי כתיב כי שמש ומגן ה' (צבאות) [אלהים וגו'] (תהלים פד יב), מה שמש ומגן, מגין עליו בשעת מלחמה, אף הקב"ה מגין על בניו בשעת מלחמה באותה שעה, אמר ר' חנינא בשעה שידין הקב"ה אומות העולם, הוא תופסן לדין, הן ואלהיהן, ומעמיד להן (לא) פיטומין, (לב) ומביא שתי הלוחות, ועשרת הדברות, ואומר להם כלום השגיחו עליכם, ואומרים לפניו מיום שבראתנו לא השגיחו עלינו אלא ישראל עמך בלבד, המתהללים באלילים (שם צז ז), ראוי למקרא לומר הבטחים, מהו המתהללים, שלא עבדו עבודה זרה עד שנהגו כבוד זה בזה, א"ל הקב"ה בכל יום ויום אתם מתביישין לפני, יש בכם שהם עובדין ליונים, והרבה יונים נשחטין, ויש בכם שעובדים ללבנים, והרבה לבנים נשברים, יש בכם שעובדים לדגים, והרבה דגים נמכרים בשוק, מיד הקב"ה מביישן, שנאמר יראו גוים ויבושו (מיכה ז טז):

[ט] (לג) אמר ר' חמא בר חנינא מהו כל הגוים נקבצו יחדו (ישעיה מג ט), לעתיד לבא הקב"ה מביא ספר תורה, ומניחה בחיקו ואומר כל מי שעסק בתורה יבא ויטול שכרו, מיד מתקבצין כל האומות בערבוביא, שנאמר כל הגוים נקבצו יחדו [וגו'], א"ל הקב"ה אל תקבצו בערבוביא, אלא כל אומה (לד) וסופריה, [שנאמר] (לה) ויאספו לאומים (שם), (לו) נכנסה מלכות רומי, א"ל הקב"ה במה עסקתם, אומרים הרבה (לז) שווקים תיקננו, הרבה מרחצאות עשינו, וכסף וזהב הרבינו, הכל כדי שיעסקו ישראל בתורה, א"ל כל מה שעשיתם לצרכיכם עשיתם, שווקים להושיב בהם זונות, מרחצאות לעדן עצמכם, כסף וזהב שלי הוא, שנאמר לי הכסף ולי הזהב (חגי ב ח). (לח) נכנסה מלכות פרס, א"ל במה עסקתם, אומרים הרבה כרכים (תיקננו) [כבשנו], הרבה גשרים תיקננו, הרבה מלחמות [עשינו], הכל בשביל ישראל, א"ל כל מה שעשיתם בשביל עצמיכם עשיתם, כרכים לעשות בהם (לט) אנגריא, גשרים ליטול מכס, מלחמות אני עשיתי, שנאמר ה' איש מלחמה (שמות טו ג), כלום יש בכם מגיד זאת, שנאמר מי בהם יגיד זאת (ישעיה מג ט), ואין זאת אלא תורה, שנאמר וזאת התורה אשר שם משה

העהות ותקונים

שוחד אלא אם בעיניו כו': (ל) בתקופת טבת, בנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' בתקופת תמוז, אולם המדפיס ממאנטובה הביא ב' נוסחאות יחד, בתחלה הביא הנוסח הנ"ל וחוזר ומניחו במקום שחמה זורחת בתקופת תמוז, והוסיף עוד „וחוזר ומניחו במקום שחמה זורחת בתקופת טבת": (לא) פיטומין, בכ"י רומי פרטומין, ובכ"י רח"ש כמו לפנינו, ובנדפס בדפוסים הראשונים פרמוטין, וגרסא בגלו פי' שלטונים, ובדפוסים האחרונים הגינו פרטומין, וגם בכ"י ספרדי פרטומין: (לב) ומביא ב' לוחות ועשרת הדברות, כ"ה גם בנדפס בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, והמדפיס ממאנטובה תיקן ב' לוחות שבהם עשרת הדברות: (לג) אמר ר' חמא בר חנינא, עיין בגמרא בבלית ע"ז דף ב' ע"א דרש רבי חנינא בר פפא ואיתימא רבי שמלאי לעתיד לבוא מביא הקב"ה ספר תורה: (לד) וסופריה, פירש"י וחכמיה: (לה) ויאספו לאומים, עיין בגמרא שם שסיימו ואין לאום אלא מלכות: (לו) נכנסה מלכות רומי, בגמרא הגינו מלכות אדום, אולם בסוף המאמר שכחו למחוק מלת רומי והניחו הסיום יצאה מלכות רומי ונכנס מלכות פרס, וע"ש הרחבת דברים: (לז) שווקים להושיב בהם זונות, עיין בתוס' שם ד"ה שווקים: (לח) נכנסה מלכות פרס, עיין בע"ז שם: (לט) אנגריא, מלת יונית ורומית angaria ἀγγαρεία פי' העבודה באונס והמלאה

אם

(דברים ד מד), אומרים לפניו כלום נתת לנו ולא קבלנוה, (מ) [עליהם הוא אומר ה' מסיני בא וזרח משעיר למו (שם לג ב), מלמד שהחזיר הקב"ה על כל אומות העולם ולא קבלוה], אומרים לפניו רבש"ע תנה לנו מראש ונעשנה, א"ל מצוה קלה אני נותן לכם, אם אתם משמרין אותה אתן [לכם שכר] כישראל, א"ל לכו ועשו סוכה, מיד כל אחד ואחד הולך ועשה לו סוכה, והקב"ה מוציא חמה (מא) מנרתיקה וכל אחד מבעט בסוכתו ויוצא, שנאמר ננתקה את מוסרותמו (שם ב ג). והקב"ה משחק עליהם, שנאמר יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו (שם שם ד):

[י] (מב) (וישתחוו לך) [השתחוו לו] כל אלהים (תהלים צז ז), כשידין לאומות העולם ידין לאלהיהם עמהם, שנאמר כי באש ה' נשפט וגו' (ישעיה סו טז), כיון שאין יכולין לעמוד באש פורחין והקב"ה משלח מלאכים (מג) בקולרין ובשלשלאות, ומשליכין אותן לתוך האור, שנאמר ולהט אותם היום הבא וגו' (מלאכי ג יט): ד"א (וישתחוו לך) [השתחוו לו] כל אלהים. אומרים אומות העולם לאלהיהם, בואו ונשתחוה לפני הקב"ה, שאתם התעיתם אותנו, מיד והאלילים כליל יחלוף (ישעיה ב יח), והקב"ה מוריד אומות העולם לגיהנם, לכך נאמר יבושו כל עובדי פסל וגו' (תהלים צז ז). והיה בכל הארץ נאום ה' פי שנים בה (מד) יכרתו (ויגועו) [יגועו] והשלישית יותר בה (זכריה יג ח), (מה) [אלו ישראל שהם משלישותו של עולם בני שלשת אבות, ד"א והשלישית יותר בה] שאין מתיישבין בארצם אלא בגאולה שלישית, גאולה ראשונה זו גאולת מצרים, שניה זו גאולת עזרא, שלישית אין לה הפסק. (מו) אמר ר' שמלאי תרי"ג מצות נאמרו לו למשה בסיני, (מז) בא דוד והעמידן על אחת עשרה, שנאמר ה' מי יגור באהלך [וגו'] הולך תמים וגו' (תהלים טו א ב), עד עושה אלה לא ימוט לעולם (שם שם ה), בא ישעיה והעמידן על שש, שנאמר הולך צדקות, ודובר מישרים, מואס בבצע מעשקות, נוער כפיו מתמוך בשוחד, [אוטם אזנו משמוע דמים], עוצם עיניו מראות ברע (ישעיה לג טו), וכתיב בתריה (והוא) [הוא] מרומים ישכון מצודות סלעים משגבו, לחמו ניתן מימיו נאמנים (שם שם טז), בא מיכה והעמידן על שלש, שנאמר הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו ח), (מח) בא עמוס

הערות ותקונים

מס, עיין ערוך ערך אנגריא: (מ) עליהם הוא אומר, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רה"ס ובנדפס והשמיט המעתיק מן ולא קבלנוה עד ולא קבלוה, ועיין בבבלי בגמרא ע"ז דף ב' ע"ב ומי מלי למימר הכי והכתיב ויאמר ה' מסיני בא וכו', והמדפיס ממאנטובה הוסיף „אמרו לפניו" כלום כפית ההר עלינו כגיגית כשם שעשית לישראל שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר (שמות יט) ואמרת להם אם תקבלו את התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם, שאלו לא כן לא קבלוה, אומר להן הקב"ה והלא אמרו מתחלה „נעשה ונשמע". והמוסיף הזה הוסיף מגמרא ע"ז ב' ע"ב, והסיום אומר להן הקב"ה והלא אמרו מתחלה נעשה ונשמע ליתא בגמרא שם, ועיין בעץ יוסף בתנחומא הנדפס: (מא) מנרתיקה, המלה רומית narthecium, שם כללי לכל תיק: (מב) וישתחוו לך, גם בנדפס ובכ"י רומי ורה"ס בטעות וישתחוו לו כל אלהים, גם נתחבר שם לכתוב שלפניו, כי כך איתא שם, יושב בשמים ישחק וישתחוו לו כל אלהים, ובאמת יש להפרידם, והוא ראש המאמר, ומתחיל השתחוו לו אלהים, והוא סיפא דקרא שהחל לדרוש (באות ח') זו היא שנאמר ברוח הקודש ע"י דוד יבושו כל עובדי פסל המתהללים באלילים, ועתה דורש על סיפא דקרא השתחוו לו כל אלהים (תהלים צז ז): (מג) בקולרין ובשלשלות, מלת קולרין ידועה, collare, פי' סוגר הנתון בצואר השבויים: (מד) יכרתו ויגועו, כן הובא גם בכ"י רומי ורה"ס, ובקרא כתיב יגועו בלא וי"ו החיבור: (מה) אלו ישראל, הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י רה"ס ובנדפס וכ"י ספרדי, והשמיט המעתיק מן יותר בה א' עד יותר בה ב', ומובא ג"כ לנכון בילקוט זכריה סוף רמז תקפ"א בשם התנחומא. ובכ"י ספרדי הגי' שיש בהן משתיתו של עולם, גם נמצא בנדפס על הכתוב פי שנים בה אלו האומרים שתי רשויות בשמים: (מו) אמר ר' שמלאי, מכות דף כ"ג סוף ע"ב דרש ר' שמלאי כו': (מז) בא דוד והעמידן על אחת עשרה שנאמר הולך תמים, שם חושב י"א דברים, ובכ"י רומי ובנדפס הגי' שנאמר מי יגור באהלך וכל המזמור, ר"ל כמו שסופר ומונה בכל מזמור ט"ו, ובגמרא מכות שם הביא כל דברי המזמור במקומו: (מח) בא עמוס והעמידן על שתים, בגמרא מכות שם גירסא אחרת, וכך איתא שם, חזר ישעיה והעמידן על שתים, שנאמר כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה (ישעיה נ"ו) בא עמוס והעמידן על אחת שנאמר דרשוני וחיו כו', אלא בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה, וכן מובא במדרש שו"ט מזמור י"ז בפסוק הקשיבה רנתי:

שנאמר

והעמידן על שתים, שנאמר כי כה אמר ה' [וגו'] דרשוני וחיו (עמוס ה ד), בא חבקוק והעמידן על אחת, (מט) שנאמר וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב ד):

חסלת פרשת שופטים

פרשת תצא

[א] כי תצא למלחמה וגו' ושבית שביו (דברים כא י). (א) שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה, וראית בשביה אשת יפת תאר [וגו'] וגלחה את ראשה (שם יא יב), כדי שלא תמצא חן בעיניו, מה כתיב אחריו, כי תהיין לאיש שתי נשים (שם שם טו), שתי נשים בבית, מריבה בבית, ועוד האחת אהובה, והאחת שנואה, או שתיהן שנואות, מה כתיב אחריו, כי יהיה לאיש בן סורר ומורה (שם שם יח), כל מאן דנסיב יפת תואר נפיק מינייהו בן סורר ומורה, שכן מצינו בדוד, על שחמד מעכה בת תלמי מלך גשור בצאתו למלחמה, יצא ממנו אבשלום, שביקש להרוג אותו, (ב) ושכב עם נשיו לעיני כל ישראל ולעיני השמש, ועל ידו נהרגו כמה רבבות מישראל, ועשה מחלוקת בישראל, ונהרג שמעי [בן גרא] ושבע בן בכרי, ואחיתופל, (ג) ומפיבושת, ואיש בשת, והשליט ציבא על כל בית שאול, ותניא ר' יוסי אומר וכי מפני שאכל בן סורר ומורה חצי ליטרא בשר, ושתה הצי לוג יין, אמרה תורה יצא לבית הסקילה, אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסופו לגמר נכסי אביו עם (ד) הסריקין שאכל ושתה עמהם, ומבקש לימודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים, והורג ומלסטם את הבריות, ואמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב, שמיתתן של רשעים נאה להם ונאה לעולם, ומה כתיב אחריו, וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת (שם שם כב), אם ניצל מזה לא ניצל מזו, למדנו שעבירה גוררת עבירה, מצוה גוררת מצוה מניין, שנאמר כי יקרא קן צפור לפניך וגו', שלח תשלח וגו' למען ייטב לך והארכת ימים (שם כב ו ז), אחריו מה כתיב [כי תבנה בית חדש] (שם שם ח), תזכה לבנות בית ולעשות מעקה, מה כתיב אחריו, לא תזרע כרמך כלאים (שם שם ט), תזכה לכרם ולזרוע שדה, מה כתיב אחריו, לא תחרוש בשור ובחמור (שם שם י), תזכה לשורים ולחמורים, מה כתיב אחריו, לא תלבש שעטנז וגו' (שם שם יא), תזכה לבגדים נאים מצמר ומפשתן, מה כתיב אחריו, גדילים תעשה לך (שם שם יב), תזכה למצות ציצית, מה כתיב אחריו, כי יקח איש אשה (שם שם יג), תזכה לאשה ולבנים, למדנו שמצוה גוררת מצוה, לכך נסמכו פרשיות אלו לאלו:

[ב] כי יקרא קן צפור [וגו'], שלח תשלח את האם (שם שם ו ז). זש"ה מכל משמר נצור לבך [כי ממנו תוצאות חיים] (משלי ד כג), (ה) אמר ר' אבא רמ"ח מצות [עשה] בתורה כנגד איברים שבאדם, שכל אבר ואבר צווח על האדם ואומר עשה בי מצוה שנחיה בזכותה ותאריך ימים, ושס"ה מצות לא תעשה, כמנין ימות החמה, שבכל יום

הערות ותקונים

(מט) שנאמר וצדיק באמונתו יחיה. בזה נשלמה פרשת שופטים גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס וגם בכ"י ספרדי, ובנדפס דפוס של קושטאנטינא וגם דפוס וויניציא, אולם המדפיס ממאנטובה הוסיף מאמר גדול מן אות י' עד סוף אות י"ט (סוף הפרשה), וגם בכ"י ה' של אקספארד נמצא איזה מאמרים שהוסיף אבל לא כלם, ובוודאי היה כן בכ"י אשר היה לפניו:

(א) שנו רבותינו. אבות פ"ד מ"ב, תדב"א זוטא פ"ג, דב"ר פ"ו, ומובא בילקוט כי תצא רמז תקכ"ד בשם התנחומא, ועיין דב"ר פ"ו אות ד': (ב) ושכב עם נשיו לעיני כל ישראל ולעיני השמש, בכ"י רומי עם עשר נשיו, ובנדפס ושכב עם עשר פלגשיו, ובקרא ויעזוב המלך את עשר נשים פלגשים לשמור הבית (ש"ב טו טז), ואח"כ כתיב ויטו לאבשלום האהל על הגג ויבא אבשלום אל פלגשי אביו לעיני כל ישראל (שם טז כב): (ג) ומפיבשת, בכ"י רומי גרסת בלדו: „תימה הוא שמנה מפיבושת, ואי איירי במפיבשת בן יהונתן לא אשכחן שנהרג, ואי במפיבשת בן שאול מרצפה בת איה לא נהרג מחמת דבר זה" ומלת איש בושת ליתא שם, ועיין בעץ יוסף שכתב וז"ל: אפשר שזהו מפיבושת בן יהונתן שע"י שהשליט לציבא עליו ועל נכסיו נחשב כמת, אבל מה שחשב כאן איש בושת צריכין למחוק דהא איש בושת לא נהרג מחמת אבשלום: (ד) הסריקין, מלשון חז"ל חבורה שכולה סריקין, אנשים ריקים ופוחזים תרגומו גברין סריקין, כן הביא הערוך: (ה) אמר ר' אבא, בכ"י רומי ורח"ס אמר ר' אחא, ובנדפס (אות ב') אמר ר' אלא, ולזה המאמר

חמה זורחת עד שהיא שוקעת, אומרת וצווחת לאדם גוזרני עליך במי שהגיע ימים ליום זה, אל תעבור בי את העבירה הזאת, ואל תכריע אותי, ואת כל העולם לכף חובה, הרי תרי"ג מצות, וכל מצוה ומצוה נזכר מתן שכרה, כגון כבוד אב ואם, ושילוח הקן, אריכות ימים, ויש מצוה שמתן שכרה בנים, כגון שרה שאירחה את האורחים, והשונמית שקיבלה את אלישע, ויש עבירה טעונה סקילה שריפה הרג וחנק, ואין קלה בכל המצות כשילוח הקן, ומה שכרה, למען ייטב לך והארכת ימים. (ו) משל למה הדבר דומה למלך שהכניס פועלים לתוך שדהו לנטעה, ולא גילה להם שכר נטיעתן, לערב כל מי שנטע אילן אחד, נתן לו זהוב אחד, התחילו הכל תמהין [ואומרין], ומה זה שלא נטע אלא אילן קל ופחות, [נטל] זהוב אחד, אנו שנטענו הרבה על אחת כמה וכמה, ומה שכר שילוח הקן [שכרה אריכות ימים], שכר מצוה שיש בו חסרון כיס וטורה והחיית נפשו, על אחת כמה וכמה. לפיכך לא פירש הקב"ה שכר מצות שבתורה, שיהו ישראל עושין אותן מעצמן, כדי להרבות שכר, (ז) שכך שנינו אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב וכו', (ח) [לכך כתיב מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים] (משלי ד כג):

[ג] **שלח** תשלח (דברים כב ז). אם שלחתו, בעל גמולות כעל ישלם (ישעיה נט יח), ראה מה כתיב עשוקים בני ישראל וגו' מאנו שלחם (ירמיה נ לג), ואומר גואלם חזק ה' צבאות (שם שם לד), ואומר והיה כעוף נודד קן משולח תהיינה בנות מואב מעברות לארנון (ישעיה טז ב), (ט) זש"ה קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא במשפט וגו' (ירמיה יז יא), מה כתיב אחריו כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (שם שם יב), מה ענין זה לזה, מי שהוא אומר קורא דגר, אומר כסא כבוד, ללמדך כי הקורא הזה מביא ביצים משאר עופות ויושב עליהן עד שיוצאין מקליפתן, ונעשין אפרוחין, ועולין עליו ומורטין את כנפיו, וכשיוצא לפרוח אינו יכול שנמרטו כנפיו, ומוצא אותו חיה או שרץ ואוכלו, ומי גרם לו על שגדל ביצים שאינן שלו, כך יהיו אומות העולם שפשטו ידיהם בכסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו, והחריבוהו ושרפו את היכלו, והגלו את ישראל, ומואב ועמון הקב"ה יאבד זכרם, שנאמר לכן חי אני נאם ה' צבאות [אלהי ישראל] כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה וגו' ושממה עד עולם שארית עמי יבזום וגו' (צפניה ב ט):

[ד] (י) **זכור** את אשר עשה לך עמלק (דברים כה יז). (יא) זה שאמר הכתוב יזכר עון אבותיו אל ה' וגו' (תהלים קט יד), וכי אבותיו של עשו רשעים היו, והלא צדיקים היו, אברהם זקינו, (יב) יצחק אביו, ואתה אומר יזכר עון אבותיו, אלא חטא שחטא (יג) על אבותיו, (יד) ומה חטא על אבותיו, אתה מוצא יצחק מכה אברהם בא, וחיה מאה ושמונים שנה, (טו) ואברהם היה מאה ושבעים וחמש,

---

הערות ותקונים

כוון הרמב"ם בהקדמה לספר המצות ואמרו ג"כ על דרך הדרש. והמאמר הזה מובא גם בילקוט משלי רמז תתקל"ז. ומן ד"א מכל משמר אמר ר' אחא רמ"ח מצות עד שלא לקבל פרס, הוא מתנחומא שלפנינו. וחסר שליון תנחומא, וגם הוא גורס אמר ר' אחא: (ו) משל למה הדבר דומה, עיין בסגנון אחר במדרש דברים רבה פ"ו אות ג': (ז) שכך שנינו, אבות פ"א: (ח) לכך כתיב, הוספתי כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס, ואחר זה הוסיף המדפיס ממאנטובה (אמצע אות ב) הוספה שמתחלת מעשה באחד שעלה לראש האילן לקיים מצות שלוח הקן, עד בשכר מצוה זו אני נותן לך בנים, ואח"כ מתחיל ד"א שלח תשלח אם שלחתו כבעל גמולות (ה') [וגו'] כמו בכ"י שלפנינו: (ט) זש"ה קורא דגר, מובא בילקוט ירמיה רמז רנ"ז בשם התנחומא: (י) זכור את אשר עשה לך עמלק, לפני זה נמצא בנדפס שהוסיף המדפיס ממאנטובה כל אות ג' שמתחיל כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע שלא יהא בכם שום ליצנות, ונעלם ממני המקור אשר לקח ההוספה הזאת, ואחר סיום המאמר שהוסיף מתחיל (אות ד) זכור זש"ה יזכר כמו לפנינו: (יא) זש"ה יזכר עון אבותיו, מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ח בשם התנחומא, וכל המאמר מובא בפסיקתא פסקא זכור (דף כ"ב ע"ב) וע"ש בהערה כ"ו העירותי כי בפסיקתא כ"י כרמולי וכ"י אקספארד מתחיל במאמר הזה פסקא דזכור, ובילקוט תצא סוף רמז תתקל"ח הביא זה בשם הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי פ' זכור סי' ד' במאמר רבי תנחומא בירבי זש"ה יזכר וכו' דרש על הכתוב הזה דרשה אחרת ובסגנון אחר: (יב) יצחק אביו, עיין בפסיקתא שם הערה כ"ז, ובילקוט תצא הסר שורה שלימה מן יצחק קמא עד יצחק בתרא: (יג) על אבותיו, בילקוט תהלים שם חסרה מלת „על" בטעות: (יד) ומה חטא על אבותיו, המלות האלה חסרים בפסיקתא: (טו) ואברהם חיה קע"ה שנים, בתנחומא הנדפס ואברהם לא הי אלא קע"ה שנים, ובפסיקתא הערה ל"א העירותי בתנחומא הנדפס הדברים אשר טפשו שם מן ולמה כן שלא

(טז) רבי לוי אמר (יז) בתוך חמש שנים (יח) שנמנעו מחייו של אברהם, עבר עשו (יט) שתי עבירות קשות, בא על נערה המאורסה, והרג את הנפש, (כ) הדא הוא דכתיב ויבא עשו מן השדה והוא עיף (בראשית כה כט), ואין שדה אלא נערה המאורסה, [שנאמר ואם בשדה ימצא האיש את הנערה המאורשה (דברים כב כה)], ואין עיף אלא הורג, שנאמר אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים (ירמיה ד לא) ׃ (כא) ר' זכאי [רבה] אמר (כב) אף גנב, שנאמר אם גנבים באו לך (עובדיה ה) . אמר הקב"ה אני כבר הבטחתי לאברהם אוהבי, ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר וגו' (בראשית טו טו), (כג) ועתה הוא רואה את בן בנו, שהוא גוזל וחומס, מגלה עריות, ושופך דמים, והדין הוא סבא טבא, טב ליה להוא צדיקא דמתכניש בשלם, שנאמר כי טוב חסדך מחיים (תהלים סג ד), ומה חטא חטא על אביו, (כד) גרם לו שכהו עיניו בחייו, מכאן אמרו כל המעמיד בן רשע או תלמיד רשע גורם לו שיכהו עיניו בחייו, בן רשע מיצחק, דכתיב ותכהין עיניו מראות (בראשית כז א), [למה שהעמיד עשו הרשע], תלמיד רשע מאחיה השלוני, שנאמר ואחיהו (השלוני) לא יכל לראות כי קמו עיניו משיבו (מ"א יד ד), (כה) למה שהעמיד לירבעם תלמיד רשע. [והטאת אמו אל תמח (תהלים קט יד)], ומה חטא על אמו, (כו) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, ר' יהודה אומר בשיצא ממעי אמו (כז) התך מיטרין שלה (פי' שליא), שלא תלד, הה"ד על רדפו בחרב אחיו (כח) ושיחת רחמו (עמוס א יא), ור' ברכיה אומר לא תאמר לכשיצא, אלא עם כשהוא יוצא ממעי אמו (כט) זירתיה (פי' אגרוף) מתווזה

הערות ותקונים

שלא יראה חרפתו של עשו, עד ובתוך חמש שנים, נראים כמו הוספה חיצונית, ומלבד אשר אינם בפסיקתא, אינם (בהערה שם נדפס בטעות אמנם במקום אינם) גם בילקוט שם בשם התנחומא, ע"כ. ועתה נגלה לי כי באמת ההוספה הזה לא נמצאת בדפוס קאנסטאנטינא ולא בדפוס וויניציא רק היא הוספת המדפיס ממאנטובה, ונלקחה מן ב"ר פס"ג אות י"ב, ובטעות העתיק להדם ולעצמוני, וצ"ל להדם ויעצבוני, כמו שהוא נכון שם, ומובא בערוך ערך עצבן ופי' קוצים: (טז) ר' לוי אמר, בפסיקתא נוסף ר' יודן בשם ר' איבו ור' פנחס בשם ר' לוי, וכן נשנה במדרש ב"ר ס"פ ס"ג אות י"ב בפ' ויבא עשו מן השדה, ושם נוסף ג"כ ורבנן בשם ר' סימון, גם שם מובא ראש המאמר בשמם את מוצא וכו': (יז) בתוך חמש שנה, בב"ר הנוסחא יותר נכונה, אותן ה' שנים שמנע הקב"ה מחייו, מפני שעבר עשו שתי עבירות כו', ועל פי המאמר הזה מתנחומא ופסיקתא יסד הפייטן ביוצר לפרשת זכור, זכור איש אשר הנוע אב בלא עתו, (ר"ל שגרם לאברהם למות חמש שנים קודם זמנו) ברצוח וגנוב ונאוף ביעתו, גרע חמש שנים ממחיתו. וגם רש"י כוון למאמר הזה בפי' בראשית ט"ו ט"ו: (יח) שנמנעו, וכ"ה בפסיקתא כ"י של אקספארד, ולפנינו בפסיקתא שמנע, ובב"ר שם שמנע הקב"ה. (יט) שתי עבירות, כ"ה גם בנדפס שם, אולם בתנחומא ריש שמות חמש עבירות עבר עשו הרשע כו', והמאמר מתנחומא שמות נעתק כולו מן הילמדנו, והמאמר מפ' כי תצא הוא מן התנחומא שלנו. וגם בגמרא ב"ב דף ט"ז ע"ב מובא בשם ר' יוחנן חמש עבירות עבר עשו הרשע ע"ש. ובהערה ל"ב בפסיקתא שם במקום מגמרא כ"ב צ"ל מגמרא ב"ב, גם מה שחשבתי שם כי דברי התנחומא משמות לקוחים מן גמרא בבלי, ובאמת הוא הילמדנו, כי תנחומא מס' שמות הנדפס הוא כולו מהילמדנו הנאבד, ועיין מדרש שוחר טוב מזמור ס': (כ) הה"ד ויבא עשו מן השדה, עיין בפסיקתא הערה ל"ו: (כא) ר' זכאי רבה, תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי ורה"ש ובנדפס וגם בפסיקתא, ובמדרש ב"ר שם רבי אמר צ"ל ר' זכאי רבה אמר: (כב) אף גנב שנאמר אם גנבים באו לך, ור"ל כאן כתיב ויבא עשו, והוא דרך אסמכתא, כי הדרשה תמוה מאד הלא מפורש בקרא דעובדיה שבאו גנבים על עשו ולא שעשו הוא הגנב: (כג) ועתה הוא רואה, בפסיקתא המאמר קטוע, עיין הערה מ' ובנדפס הוסיף המדפיס ממאנטובה „ועכשיו יוצא לחוץ ורואה את בן בנו ורואהו יוצא לתרבות רעה ושומע בני אדם מה הם אומרים על בן בנו ורואהו יוצא לתרבות רעה מגלה עריות ושופך דמים, והוא מהרהר ואומר אלו הם התנאים שהתנה עמי הקב"ה וקורא תגר ואין זו שיבה טובה מה אני עושה לו אוספו מן העולם": (כד) גרם לו שכהו עיניו בחייו, בפסיקתא ליתא למלת „בחייו", ובנדפס הוסיף המדפיס ממאנטובא „למה אמר הקב"ה שלא יצא יוצא לחוץ, והבריות אומרים זה למה רשע לפיכך כהו עיניו בחייו". וזה לקח מן מדרש ב"ר פס"ה. עיין בפסיקתא הערה מ"א: (כה) למה שהעמיד לירבעם תלמיד רשע, עיין סנהדרין דף ק"ב ע"א, ופלא בעיני איך דייק שמפני שהעמיד לירבעם כהו עיניו, הלא מפורש בקרא כי קמו עיניו משיבו, משמע מחמת הזקנה, ועיין ברד"ק שם, והביא ג"כ המדרש הזה: (כו) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, בפסיקתא שם ר' תנחום בר אבא, (ויש גירסאות בר אבון) אמר ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן: (כז) חתך מיטרין, פי' ביוני μὴτρα (געבערמוטטער), ועיין בפסיקתא הערה מ"ה ובגוף הכ"י פי' שליא נוסף מן המעתיק: (כח) ושחת רחמיו, עיין בפסיקתא הערה מ"ז: (כט) זירתיה, פי' אגרוף, הפי'

לקיבליה, מה טעם זורו רשעים מרחם (תהלים נח ד), ר' נחמיה אומר גרם לה שלא תעמיד שנים עשר שבטים, (ל) דאמר רב הונא ראויה היתה רבקה שתעמיד שנים עשר שבטים, שנאמר ויאמר ה' לה שני גוים [בבטנך (בראשית כה כג), הרי] תרי, ושני לאומים, הרי ארבעה, ולאום מלאום יאמץ, הרי שיתא, ורב יעבוד צעיר, הרי תמניא, והנה תאומים בבטנה, הרי עשרה, ויצא הראשון אדמוני, [הרי אחד עשר] ואחרי כן יצא אחיו, הרי שנים עשר. ואית דמייתו לה מהכא, ותאמר אם כן למה זה אנכי (שם שם כב), ז"ה בגימטריא י"ב, ורבנין אמרו גרם לה שלא תצא מטתה ברבים, אתה מוצא כשמתה רבקה, אמרי מאן יפוק קומה, אברהם מת, יצחק עיניו כהות ויושב בבית, (לא) יעקב הלך לפדן ארם, יפוק עשו רשיעא קומה, (לב) ויימרון ברייתא, לייטין בזייה דהדין יינקין, (פי' ארורין שדים שהניקו כזה), מה עשו הוציאו מיטתה בלילה, אמר ר' יוסי בר חנינא לפי שהוציאו מיטתה בלילה, (לג) לא פירשה הכתוב אלא מן הצד, דכתיב ותמת דבורה מינקת רבקה וגו' [ויקרא שמו אלון בכות] (שם לה ח), (לד) מהו אלון בכות, שתי בכיות, עד שיעקב יושב ומשמר אבלה של (מיניקתו) [מניקתה], באתה לו בשורה של אמו, הה"ד וירא אלהים אל יעקב עוד [וגו'] (לה) ויברך אותו (שם שם ט), מה ברכה ברכו, ברכת אבלים ברכו, אמר הקב"ה אבוהי שלים ליה ביש, אימיה שלים ליה ביש, אחוהי שלים ליה ביש, (לו) [אבוהי] סבי שלים ליה ביש, אתון שלמין ליה ביש, ואנא אשלים ליה ביש, (לז) תהיו אתם מזכירין שמו מלמטה, ואני מוחה שמו מלמעלה. יהיו נגד ה' תמיד (תהלים קט טו), כל מה שעשה לנגדי עשה, שנאמר ויכרת מארץ זכרם (שם), [הוי] זכור את אשר עשה לך עמלק:

הערות ותקונים

הוסיף המעתיק ולקח מערוך ערך זרת, עיין בפסיקתא הערה מ"ז: (ל) דאמר רב הונא, בב"ר פס"ג תני בשם ר' נחמיה, ובשם רב הונא מובא מאמר אחר: (לא) יעקב הלך לפדן ארם, בפסיקתא יעקב ברח מפני עשו: (לב) ויימרון ברייתא לייטין בזייא דהדין ייינקין, בכ"י רומי וכ"י רח"ס דהא כדין ייגקין, ופי' יאמרו הבריות ארורים השדים שהניקו כזה. ובמקום דהא כדין הגירסא בפסיקתא דהכדין, ועיין שם בפסיקתא הערה נ"ג שהעירותי בתנחומא הנדפס וימרון לייטין בריאתא בזייתא כדין ינקון צ"ל וימרון ברייתא לייטין בזייתא כדין ינקון, גם העירותי שם בתנחומא הנדפס נוספו הדברים האלה „שלא יהא עשו יוצא לפניה ויהו הכל אומרים ארורים שדים שהניקו רשע זה" שזה איננו מגוף הספר, כי אם פירוש המאמר הארמי אשר כתב לו בגלו איזה מעתיק ואח"כ הביאוהו פנימה אל תוך גוף התנחומא. ולכן תראה כי איננו לא בפסיקתא ולא בילקוט תהלים רמז תתס"ח בשם התנחומא, ע"כ. ובאמת היא הוספה מן המדפיס ממאנטובה, וליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא. גם הבאתי בהערה שם דברי הערוך מערך בז לפרש מלת בזייתא, ע"ש ושמלת פי' ארורין שדים שהניקו זה נוסף בתנחומא שלפנינו מאת המעתיק, וליתא בכ"י רומי ורח"ס, ובפסיקתא רבתי פי"ב אוי מן הדד שזה הניק, מזה תראה כי מאוחר הוא: (לג) לא פירשה הכתוב, פי' אף הכתובים לא פרסמו את מיתתה, לזה המאמר כוון רש"י בראשית ל"ה ח' ותהלים ק"ט י"ד: (לד) מהו אלון בכות שתי בכיות, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובילקוט תהלים רמז תתס"ח בשם התנחומא ובנדפס. ובפסיקתא שם מהו אלון בכות אמר [ר' שמואל בר נחמן בשם ר'] יונתן, לשון יוני הוא אלון בכות תרי בכות, ובאמת אין כן הוראת מלת אלון ביוני, כי אלון ביוני αλλος פירושה אחר (צווייטער), וכן הוא באמת בב"ר סוף פפ"א ר' שמואל בר נחמן אמר לשון יוני הוא אלון אחר, וכן בילקוט וישלח רמז קל"ה הביא שם בשם הפסיקתא לשון יוני הוא אלון אחר, ושם העירותי שיש להגיה במקום תרי צ"ל חרי, ופי' חורי אחר, וע"פ זה תרגם יב"ע שם ובדרם תמן אתבשר יעקב על מיתת רבקה אימיה וקרא שמיה אוחרן בכיותא. ועיין ברש"י בראשית שם שכתב ואגדה נתבשר שם באבל שני שהוגד לו על אמו שמתה, ואלון בלשון יוני אבל עכ"ל, וצ"ל ואלון בלשון יוני אחר. וכן תראה לנכון ברש"י תהלים ק"ט י"ד שכתב בלשון יוני קורין לאחר אלון עכ"ל: (לה) ויברך אותו, דרש סמוכים, ומה שדורש כאן שברכו ברכת אבלים נשנה במדרש ב"ר פפ"ב אות ג'. ושם מובא בשם ר' יוסי בשם ר' יונתן, ובב"ר פפ"א ר' אחא בשם ר' יונתן, ומובא ברש"י בראשית ל"ה ט', וגם בפסיקתא איתא ר' אחא בשם ר' יונתן אמר ברכו ברכת אבלים, וגם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס מובא סתם לא בשם אמרו: (לו) אבוהי סבי, פי' אבי זקנו: (לז) תהיו אתם מזכירין שמו מלמטה, כן הוא בפסיקתא ובילקוט תהלים שם בשם התנחומא, וכן הוא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפיס ממאנטובה הוסיף „שהחריבו בניו את ביתי אני ואתם נקום עליו שנאמר קומו ונקומה עליה למלחמה (עובדיה א) אמרו ישראל רבש"ע אין אנו יכולים בו אמר להם הקב"ה" תהיו אתם מזכירים וכו'. וכבר העירותי בפסיקתא הערה נ"ח בתנחומא בפ' תצא נוספו פה

דברים

[ה] [**זכור** את אשר עשה לך עמלק]. (לח) ר' תנחום בר חנילאי פתח. זכרונכם משלי אפר לגבי חומר גביכם (איוב יג יב) אמר הקב"ה לישראל, (לט) אותם שתי זכרונות שהזכרתי לכם בתורה (תהיו נזהרים בהם), תמחה את זכר עמלק (דברים כה יט), [מחה אמחה את זכר עמלק (שמות יז יד), תהיו נזהרים בהם]. משלי אפר (איוב שם), אם זכיתם אתם בניו של אברהם שהמשיל את עצמו באפר, דכתיב ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז), ואם לאו לגבי חומר גביכם (איוב שם), (מ) התקינו עצמכם לשעבוד מצרים, דכתיב וימררו את חייהם וגו' בעבודה קשה בחומר ובלבנים (שמות א יד):

[ו] (מא) **רבי** יודן בשם ר' איבו פתח. אל תהיו כסוס כפרד אין הבין וגו' (תהלים לב ט),

הערות ותקונים

דברים אשר אינם מגוף הספר, ועתה נגלה כי הוספת המאגטובה היא: (לח) ר' תנחום, מובא ג"כ בפסיקתא שם (דף כ"ד ע"א), ובילקוט איוב רמז תתק"ו בשם התנחומא, ובילקוט תלא רמז תתקל"ח בשם הפסיקתא: (לט) אותם שתי זכרונות, כאשר לפנינו כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ואנכי תקנתי והוספתי זכירה ב', וכן תראה בפסיקתא שם: אמר הקב"ה לישראל בני הוו זהירין בשתי זכירות שהכתבתי לכם בתורה תמחה את זכר עמלק, מחה אמחה את זכר עמלק, ועיין בפסיקתא רבתי פי"ב, אני מצוה לכם שתהיו מזכירים שתים זכרונות שנאמר זכור את אשר עשה וגו' תמחה את זכר עמלק, הרי שנים ע"ש: (מ) התקינו עצמכם לשעבוד מצרים. ר"ל שאני נחזיר אתכם לשעבודה של מצרים, וכן מפורש בפסיקתא רבתי סי' ב', כי שעבוד מצרים כבר חלף ועבר. והמדפים ממאנטובה הוסיף „ס"א לשעבוד גליות, שנאמר על גבי חרשו חורשים (תהלים קכ"ט)". ואחר ההוספה הזאת הוסיף עוד המדפים ממאנטובה (סוף אות ה') ד"א זכרוניכם משלי אפר, איוב אמר פסוק זה כנגד חביריו כו' עד סוף אות ה' שסיים והחמר היה להם לחומר, וזה הוסיף מן פסיקתא רבתי פי"ב. ומה שהוסיף הוא שם בהתחלת המאמר. ופה המקום להעיר שבעל המסדר הפסיקתא רבתי בהתחלת המאמר הנל וז"ל כך פתח רבי תנחומא בי ר' אבא בשם ר' תנחום בר חנילאי זש"ה זכרוניכם וכו', וכוון בהמלות כך פתח ר' תנחומא ב"ר אבא אל התנחומא שלפנינו, ור"ל כי רבי תנחומא בעל התנחומא פתח כך. אולם בתנחומא לפנינו רבי תנחום בר חנילאי פתח. וראיתי במאיר עין שכתב בהערה י"ב לפסיקתא רבתי וז"ל, ובתנחומא פ' תלא העתיק ע"פ הפסיקתא דרב כהנא והוסיף מהפסיקתא רבתי שיטה אחת, (ר"ל המאמר ד"א זכרוניכם איוב אמר פסוק זה כנגד חבירו כו') אלא שסירסה ועשאה לשיטה ב', (ר"ל מה שברבתי בהתחלה הליג בעל התנחומא בסוף), ובאמת שסגנון מסורס הוא, ויראה דרבי תנחומא בר אבא דדריש לה משמיה דר' תנחום (כמו שהוא ברבתי שם) הוסיף על דבריו ושינה בסגנונם ובעניים, ובילקוט פ' תלא שם העתיק מהתנחומא, ושיטה ב' (ר"ל המאמר ד"א הנמלא בתנחומא הנדפס) קיטע, ע"ש עכ"ל. ועל זה אעיר כי הפסיקתא דרב כהנא העתיק ע"פ התנחומא, ולא התנחומא העתיק ע"פ הפסיקתא. גם מה שחשב כי בעל התנחומא הוסיף מפסיקתא רבתי, ההוספה הזאת הוסיף המדפים ממאנטובה והליג יד פושטת לאות כי הוספה היא וליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניליא ולא בכ"י ה' של אקספארד ולא בכ"י ספרדי. גם מה שכתב ויראה דר' תנחומא בר אבא דדריש לה משמיה דר' תנחום הוסיף על דבריו כו' רבי תנחומא לא הוסיף כלום, רק המסדר הזה כוון בזה שהוסיף המלות כך פתח רבי תנחומא בר אבא בשם ר' תנחום בר חנילאי, ר"ל כי ר' תנחומא בעל התנחומא הביא בשם ר' תנחום בר חנילאי, והמסדר בעצמו היינו בעל פסיקתא רבתי הוסיף על דבריו כדרכו תמיד, וכלדרך מדרשים מאוחרים. גם במאמר השני ברבתי שם ד"א זכור, כך פתח רבי תנחומא בי רבי בשם רבי אייבו, אולם בתנחומא שלפנינו כתוב ר' יודן בשם ר' אייבו פתח (ויש נוסחאות ר' אייבו בשם ר' יודן), ובעל מסדר הרבתי הוסיף כך פתח ר' תנחומא בי רבי בשם ר' אייבו, ר"ל ר' תנחומא בעל התנחומא פתח לדרוש בשם ר' אייבו. והמדפים ממאנטובה (אות ו') במקום בדפוס קאסטאנטינא ודפוס וויניליא מתחיל ר' יודן בשם ר' אייבו פתח, הליג כמו שמלא בפסיקתא רבתי כך פתח ר' תנחומא בשם ר' יודן בשם ר' אייבו, וכל המוסיף גורע, כי היא לשון בעל הפסיקתא רבתי וכוון בזה אל בעל התנחומא, ובא המאנטובה והוסיף אל גוף התנחומא בעצמו „כך פתח ר' תנחומא בשם ר' יודן בשם ר' אייבו". וגם פה לא קלע הרב בעל מאיר עין אל המטרה במה שכתב שם בהערה י"ד, ויראה שעיקר הנוסחה ר' יודן בשם ר' אייבו, ור' תנחומא פתח בה נמי בשם ר' אייבו ושינה סגנון הדרוש כו', גם פה ר' תנחומא לא פתח ולא שינה, רק המסדר שינה ורשם, רק ר' תנחומא פתח, היינו בעל התנחומא פתח כן, וגם אני בעצמי בפסיקתא דרב כהנא הערה ס"ב שם חשבתי כן, ע"ש. וגם עוד תראה בפסיקתא רבתי במאמר השלישי ד"א זכור כך פתח בו ר' תנחומא בי רבי זש"ה יזכר עון אבותיו, גם פה רשם המסדר הזה כי ר' תנחומא בעל התנחומא פתח לדרוש כן כמו שהוא לפנינו בתנחומא באות ד', רק המסדר האחרון הזה בעל פסיקתא רבתי שינה סגנון הלשון כדרכו: (מא) ר' יודן בשם ר' איבו פתח, בפסיקתא (דף כ"ד ע"א) ר' אייבו בשם ר' יודן פתח, אבל בפסיקתא כ"י כרמולי ואקספארד נמלא לנכון ר' יודן בשם ר' אייבו כמו שהוא לפנינו בתנחומא וגם בנדפס. והמדפים ממאנטובה (אות ו') הוסיף בראש „כך פתח ר' תנחומא בשם" כמו שמלא ברבתי, ובפסיקתא הערה ס"ב כתבתי, ובתנחומא פ' תלא נאמר כך פתח ר' תנחומא בשם ר' יודן בשם ר' אייבו

(מב) ששה דברים נאמרו בסוס, אוכל הרבה ומוציא קימעא, אוהב זנות, אוהב מלחמה, ורוחו גסה, ומואס שינה, (מג) ויש אומרים אף מבקש להרוג את אדונו במלחמה, אל תהיו כסוס כפרד[וגו'] עדיו לבלום (תהלים לב ט),הסוס הזה שמתגו והוא בולם, מאכילו שעורים והוא בולם, (מד) משכשכו והוא בולם, קריב לגביה והוא בולם (פי' בועט), אתם אל תהיו כן, אלא הוו זהירין (מה) [למיגזי] לטבא טבותיה, (מו) ולמיגזי לבישא בישותיה, זכור את אשר עשה לך עמלק:

[ז] (מז) **רבי** בנאה פתח מאזני מרמה תועבת ה' וגו' (משלי יא א), (מח) אם ראית דור שמדותיו של שקר, (מט) דע שהמלכות מתגרה באותו הדור, מה טעם כתיב מאזני מרמה תועבת ה' וגו', מה כתיב אחריו בא זדון ויבא קלון (שם שם ב):

הערות ותקונים

אייבו, והכוונה שר' תנחומא המאסף בחר פה את הדרשה הזאת אשר מלא בפסיקתא, כן חשבתי כאשר ראיתי כן כתוב בנדפס, אולם עתה נגלה לי כי היא הגהת המדפיס ממאנטובה, ובתנחומא דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציאה ובכ"י ה' של אקספארד ובכ"י ספרדי ליתא. ותיקן כן המאנטובי כמו שמלא ברבתי, ושם ברבתי הוא לשון המסדר שבעל התנחומא דורש בשם ר' אייבו, והמאמר שלפנינו מובא בילקוט תהלים רמז תשי"ט בשם התנחומא מבלי שם האומר ובילקוט תשא שם בשם הפסיקתא ג"כ בלי שם האומר, כי כן דרך הילקוט להשמיט ברוב המקומות שמות בעלי המאמרים: (מב) ששה דברים, נשנה בגמ' פסחים דף קי"ג ע"ב: (מג) ויש אומרים אף מבקש להרוג את אדונו במלחמה, וכ"ה בגמ' שם להרוג את בעליו, ובפסיקתא להרוג את בעליו במלחמה, וכן מובא בילקוט תהלים שם בשם התנחומא: (מד) משכשכו והוא בולם, כ"ה גם בכ"י רומי, אבל בכ"י רה"ס ובפסיקתא הגירסא הנכונה מכשכשו, והוא מלשון המשנה חולין דף נ"ז ע"א עד שתכשכש בזנבה, ועיין רש"י שם דף נ"ה ע"ב שכתב רפרוף בלע"ז מכשכוש עכ"ל. ורפרוף היא מלה ערבית ופי' תנועה תמידית, עיין ערוך ערך רפרוף, ובערוך ערך כש ד' כתב וז"ל: בפסקא דזכור מכשכשו הוא בולם, פי' מהבבו והוא בועט, עכ"ל. ובערך בלם הביא ג"כ מאמר הפסיקתא אך בטעות משכשכו וצ"ל מכשכשו. ובילקוט תהלים רמז תשי"ט בשם התנחומא הלשון כאשר הוא פה בכ"י לפנינו אך באיזה שבושים כי חסר בו „הסוס הזה את ממתגו" והביא ג"כ משכשכו עם הטעות במקום מכשכשו, ואיזה פעמים בולט במקום בולם. ואולם בתנחומא הנדפס דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא מובא נכון כמו לפנינו גם הגירסא הנכונה מכשכשו. ואולם המדפיס ממאנטובה השמיט כל הדרש הזה והביא דרש אחר תמורתו, הלא הוא: אמר הקב"ה לישראל אל תהיו כסוס כפרד שאין בהם בינה, ומה עסקו של סוס, אדם הולך ליתן לו מאכל, ליתן עליו תכשיטין, בולם ועוקם צוארו ומבעטו, ע"כ. והוסיף כן מן הפסיקתא רבתי פי"ב אות ג'. והוראת מלת בעט עניינו בסורי רמיסת הבהמה, כפרה סוררה תרגום כתורא דאיתפשם ובעט. והוא מלשון מקרא וישמן ישרון ויבעט, למה תבעטו בזבחי. ובהערה ס"ז בפסיקתא העירותי ג"כ על התנחומא הנדפס, רק לא לי נודע אז כי זה עשה המדפיס ממאנטובה, ובעל מאיר עין כתב בהערה י"ד במדרש תנחומא דהלא הרכיב ב' מדרשים, ע"ש. אולם כאשר העירותי הוספת המאנטובי היא: (מה) למיגזי לטבא טבותיה, בפסיקתא הערה ס"ח העירותי כי במס' סופרים פכ"ד ה"ז בטעות למגוי לטבא טבתיה, צ"ל למיגזי באות ז' תמורת ו'. ובערוך ערך גז ה' כתב וז"ל בפסיקתא דזכור הוו זהירין למגזי טבא טבתיה וכו' למגזי בישא בישתיה, פי' לשלם עכ"ל. והמלה הזאת ערבית היא, והוראת ג ז א בלשון ערבי גמול (פֿערגעלטען) ועיין מעריך ערך זג שהביא דברי הפסיקתא וגורס למזגי לטבא טבתיה, ובעל פסיקתא רבתי (פי"ב סי' ג') העתיק את המאמר הזה ללשון עברי היו זכורים לפרוע לטוב טובתן ולרע רעתן: (מו) ולמיגזי לבישא בישותיה, אחר זה נמצא בפסיקתא למיגזי לטבא טבתיה לא תתעב אדומי (דברים כג ח) ולמיגזי לבישא בישותיה זכור את אשר עשה לך עמלק, וחסר גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, והוסיף ותקן המדפיס דפוס מאנטובה כמו שמלא בילקוט תצא, ועיין הסיום בפסיקתא רבתי שם הוספת דברים, והבאתי בפסיקתא הערה ע': (מז) ר' בנאי פתח, וכן בכ"י רומי ובכ"י רה"ס, ובנדפס ר' בנאה פתח, וכן מובא בילקוט משלי רמז תתקמ"ז בשם התנחומא, ובפסיקתא לפנינו רב הונא פתח יש לתקן ר' בניי בשם רב הונא פתח, והמלות אמר ר' בנאה בשם ר' הונא הן הוספה היונית שהוסיף אחד לתקן במקום רב הונא פתח צ"ל ר' בנאי בשם ר' הונא פתח כמו שהוא נכון בפסיקתא כ"י אקספארד וגם במדרש רות סוף פ"א איתא דאמר ר' בניה בשם ר' הונא, ובילקוט תצא בשם הפסיקתא ר' חוניא פתח במקום ר' הונא והמלות הנוספות בפסיקתא לפנינו „אמר ר' בנאי בשם ר' הונא" ליתא שם כי הוספה היא כמו שכתבתי. ופה יש עוד להעיר כי בתנחומא הנדפס לפני המאמר הזה מר' בנאה (אות ח') נמצא הוספה שהוסיף המדפיס ממאנטובה, והוא כל אות ז' המתחיל זכור את אשר עשה לך כאן כתיב זכור ובשבת כתיב זכור שניהם שוין: (מח) אם ראית דור שמדותיו של שקר, מזה המאמר שאב רש"י דבריו בפי' עה"ת לדברים כ"ה י"ז זכור וגו' אם שקרת במדות ובמשקלות הוי דואג מגרוי האויב שנאמר מאזני מרמה תועבת ה' (משלי יא א) וכתוב בתריה בא זדון ויבא קלון עכ"ל, ועיין בתוס' קדושין ל"ג ע"ב ד"ה ותימא מה שהביאו בשם המדרש: (מט) דע שהמלכות מתגרה

באותו

[ח] ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא פתח. האזכה במאזני רשע וגו' (מיכה ו יא), אפשר בן דור שמדותיו של שקר שהוא זכה, אלא ובכים אבני מרמה (שם). אמר ר' לוי אף משה רמזה להם בתורה, לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן, ולא יהיה לך בביתך איפה ואיפה וגו' (דברים כה יג יד), אם עשית כן המלכות באה ומתגרה בך, ומה טעם כי תועבת ה' [אלהיך] כל עושה אלה וגו' (שם שם טז), מה כתיב אחריו, זכור את אשר עשה לך עמלק:

[ט] (נ) ר' לוי פתח. גערת גוים אבדת רשע וגו' (תהלים ט ו). גערת גוים, זה עמלק, דכתיב ראשית גוים עמלק (במדבר כד כ), אבדת רשע, זה עשו, שנאמר וקראו להם גבול רשעה (מלאכי א ד), אם יאמר לך אדם אף יעקב הוא בכלל, אמור לו אבדת רשעים אין כתיב כאן, אלא אבדת רשע, [זה עשו הרשע], שמם מחית לעולם ועד (תהלים שם), תמחה את זכר עמלק וגו' (דברים כה יט):

[י] (השב) (נא) [והשב] לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם וגו' (תהלים עט יב), ר' יודן בר גדיא ור' יהושע בן לוי ורבנן, ר' יודן בר גדיא אמר (נב) יזכר מה שעשה לנו במילה, שהיא נתונה בחיקו של אדם, ואתיא כי האי (נג) דאמר ר' חנינא בר שלקא ור' יהושע דסכנין ור' לוי בשם ר' יוחנן, מה היו עושין בני ביתו של עמלק לישראל, היו מחתכין מילותיהן, והיו זורקין כלפי למעלה, ואומרין (נד) הא לך מה שבחרת. (נה) ר' יהושע [בן לוי] אמר יזכר להם מה שעשו בבית המקדש, (נו) שהוא חיקו של עולם, (נז) שנאמר ומחיק הארץ עד העזרה וגו' (יחזקאל מג יד), בא שמואל ופרע להם, שנאמר וישסף שמואל את אגג וגו' (ש"א טו לג), מה עשה לו, (נח) ר' אבא בר כהנא אמר היה מחתך בבשרו (נט) כזיתים, והיה מאכיל (ס) לנעמיות. הה"ד יאכל

הערות ותקונים

באותו הדור. בפסיקתא נוסף „ונוטלת מה שבידיהם": (נ) ר' לוי פתח, מובא בפסיקתא שם ובילקוט תלא רמז תתקל"ח בשם הפסיקתא, וכן נשנה במדרש שו"ט מזמור ט', ולזה המאמר כוון רש"י תהלים ט' א', גם ע"פ זה מפרש רש"י תהלים שם ד', ע"ש ועיין בפסיקתא רבתי פי"ב בשגגון אחר ובלי שם האומר ע"ש: (נא) והשב לשכנינו, פסיקתא שם, ומובא בילקוט תלא שם בשם הפסיקתא בלי שם האומר, ובילקוט תהלים רמז תתכ"ז, (והנה רשום שם בראש המאמר „פסיקתא רבתי" אולם הציון הלז הוא רק עד מאמר דר' יודן, אבל מן ר' יודן והלאה לקוח מן פסיקתא דרב כהנא) ומן ר' יודן בן גדיא הוא מפסיקתא דרב כהנא, ומובא גם בילקוט שמואל רמז קכ"ג בשם הפסיקתא ובשם התנחומא. וכן נמצא המאמר במדרש איכה פ' תשיב להם גמול, אך דברי ר' יודן בן גדיא מיוחסים שם לרבנן ודברי רבנן מיוחסים שם לר' יודן בן גדיא ודברי ר' יהושע בן לוי נשמטים ואינם. ובכ"י רומי הגי' בתנחומא ר' יודן בר גוריא: (נב) יזכר מה שעשה לנו במילה, עיין בפסיקתא רבתי פי"ב סי' י' ופי"ג פסקא מני אפרים סי' א' ותבין כוונת הדורש על הכתוב והשב לשכנינו: (נג) דאמר ר' חנינא בר שלקא. וכ"ה בכ"י רומי וכ"י רהם, בנדפס ר' חמא בר שקלא, וריב"ל יש לתקן שצ"ל ר' חנינא בר שלקא גם צ"ל ר' יהושע דסכנין ור' לוי והגאון בעל סדר הדורות יצא ידי שניהם, והביאו בערך שלקי ובערך שקלי, ועיין פסיקתא רבתי פי"ב סי' י' שם הנוסחא ר' חנינא בר שלום: (נד) הא לך מה שבחרת, בנדפס סיים זה מה שכתוב חרפתם אשר חרפוך ה', והוא סיפא דקרא הנדרש ובפסיקתא רבתי שם סי' י' אמר ר' חנינא בר שלום ור' יהושע דסכנין בשם ר' יהושע בן לוי מה שכתוב אל חיקם חרפתם מלמד שהיו מחתכים את המילה שנתונה בחיק ומזרקים אותה למרום כו', ושם בפי"ג סי' א' אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי היה מחתך את זכרותם והיה משליך אותם למעלה ואמר בזו חפצת הרי היא נתונה לך מניין דכתיב והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם, זה המילה שהיא נתונה בחיק כו': (נה) ר' יהושע בן לוי אמר יזכר להם מה שעשו בבית המקדש, כן היא גם בכ"י רה"ם והיא גירסא ישרה, כי הביא זה בשם ר' יהושע ב"ל ואח"כ הביא בשם רבנן העמיד ארבע קונדסין, אולם בכ"י רומי ובנדפס גם בפסיקתא נוסף מאמר אחר בשם ר' יהושע בן לוי, וכך תוארו ר' יהושע בן לוי אמר יזכר להם מה שעשה לנו בתורה דכתיב בה מזוקק שבעתים (תהלים יב ז), כך תשיב להם שבעתים אל חיקם, ואח"כ מתחיל ורבנן אמרי יזכר להם מה שעשו לנו מה שעשו בבית המקדש, והוא מה שהובא לפנינו בשם ר' יהושע בן לוי: (נו) שהוא חיקו של עולם, בפסיקתא שהוא נתון בחיקו של עולם: (נז) שנאמר ומחיק הארץ, בפסיקתא הגי' דאמר רב הונא מחיק הארץ, והעירותי שם בהערה פ"ג המלות „דאמר ר' הונא" ליתא בתנחומא הנדפס, ולא במדרש איכה פ' תשיב להם גמול וגם לא בילקוט תלא. וילקוט תהלים שם. ונראה שחסר מאמרו, וכצ"ל דאמר ר' הונא אין חיק אלא בית המקדש שנאמר ומחיק הארץ עד העזרה, וכן ראיתי בפסיקתא רבתי פי"ב סי' י', אמר ר' שונא [צ"ל אמר ר' הונא] אין חיק אלא בית המקדש ומחיק העזרה עד חיק העזרה: (נח) ר' אבא בר כהנא אמר, המלות האלה נשמטו בהפסיקתא. עיין שם הערה פ"ה: (נט) כזיתים כזיתים, פי' חתיכות כזיתים, ובמדרש איכה שם נאמר במקומו חתיכות: (ס) לנעמיות. תרגום בת היענה (ויקרא יא טז) בת נעימתא, וכן הוא בלשון ערבי, ומובא

ערך

בדי עורו יאכל בדיו בכור מות (איוב יח יג), (סא) ביכר לו מיתה מרה, ורבנן אמרי העמיד ארבע (סב) קונדסין ומתחו עליהם, והוא אומר אכן סר מר המות (ש"א טו לב), (סג) כך ממיתין את השרים מיתות חמורות, (סד) ור' שמואל בר אבדימי אמר בדיני אומות העולם דנו, לא בעדים ולא בהתראה, ר' יצחק אמר סירסו, שנאמר ויאמר שמואל כאשר שיכלה נשים חרבך וגו' (שם שם לג), אמר ר' לוי אף התורה רמזה להם לישראל, שנאמר כי ינצו אנשים יחדו וגו' (דברים כה יא), ושלחה ידה והחזיקה במבושיו וקצותה את כפה וגו' (שם שם יא יב), מה כתיב אחריו, זכור את אשר עשה לך עמלק:

[יא] (סה) [זכור את אשר עשה לך עמלק. אמר ר' ברכיה] אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע אתה אומר לנו זכור, אתה זכור, שאנו שכחה מצויה בינינו, אבל אתה שאין שכחה לפניך, הוי זכור את אשר עשה, (סו) לנו עשה ולך עשה, זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קלז ז), (סז) ר' אבא בר כהנא אמר (סח) פגרו פגרו (פי' שברו), כמו שנאמר חומת בבל הרחבה ערער תתערער (ירמיה נא נח), ר' לוי אמר (סט) פנון פנון, כמו שנאמר ותער כדה אל השוקת וגו' (בראשית כד כ), (ע) על דעתיה דמאן דאמר [פגרו פגרו עד יסודיה מטון ולא עד היסוד בה, ומאן דאמר] פנון פנון פנו יסודותיה:

[יב] (עא) עמלק (דברים כה יז). עם לק פרה כזחלא. ד"א עמלק, עם לק, אומה שבא ללוק דמן של ישראל ככלב, (עב) ר' לוי בשם ר' שמעון בן חלפתא אמר למה היה עמלק דומה, לזבוב שהוא להוט אחר המכה, כך היה עמלק להוט (עג) אחר ישראל ככלב, (עד) תני בשם ר' נתן (עה) ארבע מאות פרסה בא עמלק להלחם

הערות ותקונים

ערך נעמה בשם הפסיקתא: (סא) ביכר לו מיתה מרה, כן הוא בפסיקתא, ובתנחומא הנדפס שברר לו מיתה מרה, ובכ"י רומי ורח"ס שבירר לו, ובכ"י ה' של אקספארד ובמדרש שמואל סוף פי"ח ביכר לו מיתה מרה, ובפסיקתא לפנינו ברר לו מיתה מרה, ובפסיקתא רבתי פי"ב סימן י"ג בכור מות שהבכיר לו מיתה. ועיין בהערה פ"ז בפסיקתא שם: (סב) קונדסין, המלה יונית ורומית contüs κοντός פי' עץ ארוך וראשו חד (שטאנגע), עיין פסקא ויהי ביום כלת משה ובהערה ע"ד שם: (סג) כך ממיתין, עיין פסיקתא שם בהערה פ"ט: (סד) ור' שמואל בר אבדימי אמר, עיין פסיקתא הערה צ': (סה) זכור כו' אמר ר' ברכיה, כן הוספתי, עיין בפסיקתא הערה צ"ב, ובכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובנדפס הוא כמו בכ"י שלפנינו, והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ו בשם התנחומא, והשמיט שם האומר: (סו) לנו עשה ולך עשה, כן הוא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובפסיקתא הגי' ולא לך עשה הוא בלשון בתמיה האם לא עשו לך יותר, ובפסיקתא מיוחס המאמר הזה לר' יצחק, ובמדרש איכה הוא בהרחבת לשון קצת, ומובא זה בשם ר' ברכיה, עיין בפסיקתא הערה צ"ג: (סז) ר' אבא בר כהנא, נשנה בפסיקתא זכור שם, ובפסקא עניה סוערה, ומובא בילקוט תהלים שם רמז תתפ"ו (ובהערה צ"ד בפסיקתא צ"ל תתפ"ו במקום תתכ"ו), ובמדרש שו"ט סוף מזמור קל"ז ומדרש איכה בפ' זכור ה': (סח) פגרו פגרו, פי' הריסה ונתיצה, ומובא בערוך ערך פגר, וז"ל בפסקא דזכור ופסקא דעניה סוערה ערו ערו פגרו פגרו, ונתץ את הבית ת"י ופגר ית ביתא, עכ"ל. והמלות פי' שברו הוא מן המעתיק וליתא בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובפסיקתא רבתי פל"ב במקום פגרו הגי' שם תברו, שענינו שבירה, תרגום שבר תבר, עיין בפסקא עניה סוערה הערה י"ג: (סט) פנון פנון, פי' פניה והרקה עד היסוד בה, וכן ת"י ותער כדה ופניאת קולתה, ור' לוי מפרש ערו מלשון הרקה, וכן מובא בערוך ערך פן א' בשם הפסיקתא: (ע) על דעתיה דמאן דאמר, המאמר קטוע והוספתי כי נשמט מן מאן דאמר א' עד מאן דאמר ב' וחסר גם בכ"י רומי, ובכ"י רח"ס הגי' על דעתיה דר' לוי דאמר פנון פנון עד יסודותיה מטון עד היסוד בה, על דעתיה דר' אבא בר כהנא דאמר פגרו פגרו עד יסודיה נסוין [נ"ל מטון] [ולא] עד היסוד בה. ועיין בפסיקתא פסקא זכור הערה צ"ז שם הרחבתי לדבר מזה, כי כל הנוסחאות משובשות וקשי ההבנה: (עא) עמלק עם לק, בפסיקתא הערה צ"ח כתבתי שצ"ל עם ילק כמו שאמר פרח כזחלא והוא ילק כי תרגום ילק זחלאי, ובפסיקתא שם פרח כהדין דחלא הוא כמו זחלא, כי ז' וד' מתחלפים בלשון ארמי, וכאשר תקנתי כן הוא באמת בפסיקתא כ"י כרמולי ואקספארד ובילקוט תלא בשם הפסיקתא. וכן בערוך ערך עמלק עם ילק כהדין זחלא וכו'. ועיין בהערה שם שהבאתי כי ע"פ המאמר הזה יסד הפייטן ביוצר לפרשת זכור, זכור חנט מני עמלקי שם כילק לאבד חלקי ירוע כבירים לעין כל ללוקי והמאמר הזה מובא בילקוט בשלח סוף רמז רס"ב: (עב) ר' לוי בשם ר' שמעון בן חלפתא, עיין בפסיקתא שם הערה ק"א ותראה כי לפנינו בפסיקתא נשמטו המלות „ר' לוי בשם": (עג) אחר ישראל ככלב, המדפיס ממאנטובה הוסיף פה עד שיצאו ישראל ממצרים שמע שנגאלו ובא עליהם על הים והזכיר עליו שם המפורש ומיד נבהל שנאמר אז נבהלו אלופי אדום (שמות טו): (עד) תני בשם ר' נתן, נשנה במכילתא פ' בשלח פ' ויבא עמלק, ר' נתן אומר לא בא אלא מהררי שעיר: (עה) ארבע מאות פרסה, המספר הזה שגור על לשון

עם ישראל ברפידים, שנאמר עמלק יושב בארץ הנגב וגו' (במדבר יג כט), (עו) והוא [יושב] לפנים מכולם. בדרך בצאתכם ממצרים (דברים כה יז), אמר ר' לוי מן הדרך בא עליהם (עז) כליסטים, (עח) משל למלך שהיה לו כרם, והקיפו גדר, והושיב בו המלך כלב נשכן, אמר המלך כל מי שיבא ויפרוץ הגדר ינשכו הכלב, לימים בא בנו של מלך, ופרץ הגדר, נשכו הכלב, כל מקום שהיה מבקש להזכיר חטא של בנו שפרץ הכרם, אמר לו זכור אתה שנשכך הכלב, כך כל זמן שהקב"ה מבקש להזכיר חטאן של ישראל, מה שעשו ברפידים, שאמרו היש ה' בקרבנו אם אין (שמות יז ז), הוא אומר להם זכור את אשר עשה לך עמלק:

[יג] (עט) **אשר** קרך בדרך וגו' (דברים כה יח), ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, ר' יהודה אומר, אשר קרך, טימאך, כד"א מקרה לילה וגו' (שם כג יא), ר' נחמיה אמר (פ) קראך ממש, ומה עשה עמלק, ירד (פא) לארכיון של מצרים, ונטל (פב) טימוסיהן של שבטים, (פג) שהיה שמם חקוק עליהם במתכונת הלבנים, והיה עומד חוץ לענן, והיה קורא להם, ראובן שמעון לוי, פוקו דאנא אחיכון, ובעינא למיעבד עמכון (פד) פרקמטיא, כיון שהיו יוצאין, היה הורג אותם, ורבנן אמרין קרך, (פה) הקירך לפני אחרים, (פו) אמר ר' (הונא) [חנינא] משל למה הדבר דומה, (פז) לאמבטי רותחת שלא היה בריה יכולה לירד בתוכה, בא בן בליעל אחד קפץ וירד לתוכה, אע"פ שנכוה, (פח) הקירה לפני אחרים, אף כך כשיצאו ישראל ממצרים, ונקרע הים לפניהם, ונשתקעו המצרים לתוכו, נפל פחדם על כל האומות, שנאמר אז נבהלו אלופי אדום וגו' [תפול עליהם אימתה ופחד (שמות טו טו טז)], כיון שבא עמלק ונזדווג להם, אע"פ שנטל את שלו מתחת ידיהן, הקירן לפני אומות העולם:

[יד] (פט) **ויזנב** בך כל הנחשלים אחריך (דברים כה יח). הכה אותם מכת זנב, (צ) כי הא דאמר ר' חנינא (צא) בר שלקא, מה היו בית עמלק עושים, היו הותכין מילותיהן [של ישראל] וזורקין כלפי למעלה, (צב) ואומרים הא לך מה שבחרת, (צג) לפי שלא היו יודעין ישראל (צד) מה טיבה של זמורה, והנם שולחים את הזמורה

הערות ותקונים

חז"ל בדרך גוזמא והפלגה, עיין בפסיקתא בהערה ק"ב וגם בהערה ק"ג: (עו) והוא יושב לפנים מכולם, כתב בעל עץ יוסף, פי' כשישראל יצאו ממצרים היו במערב ארץ ישראל כמ"ש רש"י כמה פעמים, ועמלק יושב בקרן דרומית מזרחית, וכל האומות יושבים נגד מערב, נמצא שהיו ת' פרסה ממקום עמלק עם מקום שבאו נגד ישראל, שארץ ישראל היא ת' פרסה על ת' פרסה: (עז) כליסטים, נ"ל כליסטים, בשמ"ך בסוף, והיא מלה יונית λῃστής פי' שודד: (עח) משל למלך, פסיקתא שם, ומובא בילקוט תצא בשם הפסיקתא, ובילקוט בשלח רמז רס"ב ושם הגי' כלב נושך, ועיין פדר"א פמ"ד משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו פרדס, וכן הוא בפסיקתא רבתי פי"ב: (עט) אשר קרך בדרך, המאמר הזה הוא מקור לדברי רש"י דברים כ"ה י"ח, ועיין שם בפסיקתא הערה ק"ז: (פ) קראך ממש, עיין בפסיקתא הערה ק"ה: (פא) לארכיון של מצרים, המלה יונית ורומית archium ἀρχεῖον פי' בית גנזי כתבי המדינה (ארחיוו), וגם הוראתה כן בלשון סורי, ועיין בפסיקתא הערה ק"ט: (פב) טימוסיהן, מלה יונית ורומית Tomus τόμος (ליסטע רעגיסטער), עיין בפסיקתא הערה קי"א: (פג) שהיה שמם חקוק עליהם, וכן הוא בפסיקתא, אולם בפסיקתא רבתי פי"ב סי' י"ג השמיט המסדר לשון הפסיקתא דילן ועשה עם המאמר כרצונו כדרך מסדר אחרון אשר כמעט אין להכירו, וז"ל: מה עשה עמלק הרשע סיפר ייחוס שמותם של ישראל ממצרים והיה עומד לו לחוץ ענני כבוד וקורא לכל אחד ואחד בשמו ואומר פלוני בן פלוני לא שאני מבקש לעשות עמך סחורה: (פד) פרגמטיא, ידוע ביוני πραγματεία מסחר, ועיין פיסקא החודש הערה נ"ד, ובפסיקתא רבתי שם אני מבקש לעשות עמך סחורה נ"ל מסחר: (פה) הקירך לפני אחרים, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס, ובפסיקתא הגי' הקירן לפני אומות העולם, ודורש קרך מלשון קור: (פו) אמר ר' הונא, תקנתי אמר ר' חנינא כמו שהוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס וגם בפסיקתא, ובנדפס אמר ר' חוניא: (פז) אמבטי, המלה יונית ἐμβάτη והוראתה כלי גדול שרוחצין בו, ולמאמר הזה כוון רש"י דברים כ"ה י"ח, וכן מובא בערוך ערך אמבטי בשם הפסיקתא: (פח) הקירה לפני אחרים, בפסיקתא רבתי שם הלשון משונה כדרך מדרשים מאוחרים, בא אחד וקפץ לתוכה והפשירה, מיד באו הכל ורחצו בתוכה, כך ישראל כו': (פט) ויזנב בך, לזה כוון רש"י דברים כ"ה יח: (צ) כי הא דאמר, בכ"י רומי ובפסיקתא ובנדפס ואתיא כי הא דאמר: (צא) בר שלקא, כן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובפסיקתא. ובנדפס הגי' בר סיקלא ועיין לעיל הערה כ"ח. ובפסיקתא נוסף „ור' יהושע דסכנין ור' לוי בשם ר' יוחנן": (צב) ואומרים הא לך מה שבחרת, בפסיקתא ואומרים בזו בחרת הא לך מה שבחרת: (צג) לפי שלא היו יודעים, מובא בילקוט יחזקאל רמז שמ"ה בשם התנחומא: (צד) מה טיבה של זמורה כו', בהערה

אל אפם (יחזקאל ח יז), עד שבא עמלק ולימדה להם, ממי למדה, (צה) מעשו זקינו, שנאמר ויאמר הכי קרא שמו יעקב (בראשית כז לו), חיכך בגרונו והוציא את הזמורה:

[טו] (צו) **כל** הנחשלים אחריך. ר' יהודה ור' נחמיה ורבנין, ר' יהודה אומר (צז) מי שהיה נצוח היה ניצול, ור' נחמיה אומר (צח) כל מי שהיה הענן פולטו, היה ניצול, ורבנן אמרין (צט) שבטו של דן שפלטו הענן, שהיו כולם עובדי ע"ז:

(ק) [ד"א כל הנחשלים אחריך. רבי יהודה ורבי נחמיה ורבנן, ר' יהודה אמר, אמרו (קא) אם רבון הוא על כל המעשים כדרך שהוא רבון עלינו נעבדנו, ואם לאו לא נעבדנו, ור' נחמיה אמר, אמרו אם מספיק הוא לנו מזונותינו כמלך שהוא שרוי במדינה ואין המדינה חסרה כלום נעבדנו, ואם לאו נמרוד בו, ורבנין אמרין אמרו אם מסיחין אנו

הערות ותקונים

קי"ט להפסיקתא כתבתי מובא בילקוט תהלים רמז שמ"ח בשם התנחומא ובילקוט יחזקאל סוף רמז שמ"ר (המלות „בילקוט תהלים רמז שמ"ח" יש למחוק מן הספר), ובערוך ערך זמר ד' וז"ל בפסיקתא דזכור לפי שלא היו וכו' וכיון שבא עמלק התחיל לזמרה להן, פ"א כיון שבא עמלק למדה להן וממי למדו מעשו זקנו כו' היכך בגרונו והוציא הזמורה, פי' כיחו וניעו עכ"ל. ובתנחומא (הוא תנחומא הנדפס, ובכל פעם ופעם אשר הבאתי בהערות שלי להפסיקתא את התנחומא כוונתי תמיד להתנחומא הנדפס) הנוסחא לפי שלא היו ישראל יודעין מה טיבה של זמורה עד שבא עמלק ולמדה להם, שנאמר והנה שולחים [את] הזמורה אל אפם וממי למדה כו'. (כן הבאתי שם בשם התנחומא הנדפס, אולם עתה ראיתי כי כן הגיה המדפיס ממאנטובה וסירס המאמר, אולם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא מובא נכון כמו לפנינו, היינו לפי שלא היו ישראל יודעין מה טיבה של זמורה והנה שולחים הזמורה אל אפם, ואחר זה מובא עד שבא עמלק ולמדה להם, אבל המדפיס הסב לתקן וקלקל, כי הראיה מהכתוב איננה על שבא עמלק ולמדה להם). גם הבאתי בהערה שם במדרש במ"ר פי"ג ובפסיקתא רבתי פ"ז פיסקא ויהי המקריב גאות אדם תשפילנו זה עמלק שנתגאה על הקב"ה בחרופיו ובגדופיו שהיה משליך זמורה אל אפי והיה נוטל זכרותם של ישראל וזורק כלפי מעלה ומחרף ומגדף ואומר בזו הפלת הה"ד ויזנב בך שהכה מכת זנב, וכתב המ"כ במדרש במ"ר שם שהיה משליך זמורה פסוק הוא ביחזקאל, וע"ש בפירש"י ורד"ק, גם בערוך ערך זמר, ובילקוט יחזקאל, ומצאתי בספרי וז"ל: מתחלה לא ידעו ישראל מה טיבו של זמורה כו', וכלל הענין שהיא עבודה בזויה ועושה כן כדי להכעיס כלפי מעלה עכ"ל. מה שהביא בשם הספרי טעות הוא, כי אין כל זכר מזה בספרי, אך כוונתו להפסיקתא אשר מצא בערוך, והעירותי ג"כ שם כי ע"פ הפסיקתא יסד הפייטן ביוצר לפרשת זכור (בפיוט זכור דבר עתק), זכור זמורה שהשליך למעלה, וכן בפיוט אז קולך זמורה באפו הרק, והרבו הברק, למילה פרק, וכלפי מעלה זרק, ולשם שמן תורק, בעזות ירוק ירק, ע"כ. וכן בפיוט אלהים אל דמי לך, השולחים זמורות באף להלך, ע"כ. כולם יחד שמו הדרשה הזאת לאבן פנה להם. ולזה כוון גם התרגום המכונה יב"ע (דברים כה יח), וקטע בית גבריהון ושדי לעילא, ע"כ. ובעל זרע אפרים בפסיקתא רבתי שם הביא בשם פי' הראב"ן כ"י על פיוט זכור את אשר עשה כו', שאמר שם זכור זמורה שהשליך למעלה, וז"ל: פי' שחתך ערלתם, ונקראת המילה זמורה לשון כריתה כמו לא תזמור. וי"מ שהיא דומה לזמורה כענין ענף וכו'. וכוונת חיכך בגרונו הוא דרך בזיון להכך ולרוק בפניו לגלות קלונו, ועיין בערוך השלם לידידי הרה"ג ד"ר קאהוט ערך זמר שהעיר ג"כ זמורה כינוי לאבר התשמיש: (צה) מעשו זקנו, מובא בילקוט תולדות רמז קט"ו בשם הפסיקתא, ועיין במדרש ב"ר פס"ז הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים, ר"ל אמר התחיל מחכך בגרונו כמאן דמחייך וזורק רוק מפיו ע"כ: (צו) כל הנחשלים, בפסיקתא רבתי פי"ב סי' י"ג הלשון משובש כמו שהעירותי בפסיקתא הערה קכ"א: (צז) כל מי שהיה נלוח היה ניצול, בכ"י רומי וכ"י רה"ס כל מי שהיה נלוה היה נישול, ובנדפס כל מי שהיה נכוה היה נישול, ובכ"י ספרדי כל מי שהיה נכוה היה ניצול, ובכ"י ה' של אקספארד כל מי שהיה נה היה נישול, ובפסיקתא כל מי שהיה ניגוח היה נישול, ובילקוט תלא בשם הפסיקתא כל מי שהיה נימוח היה נישול, והכוונה שמי שהיה נימוח ורפה במצות ה' היה נשלך חוץ לענן, ועיין בפסיקתא הערה קכ"ד: (צח) כל מי שהיה הענן פולטו היה ניצול, בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ובפסיקתא ובתנחומא הנדפס הגי' היה נישול, ועיין בפסיקתא הערה קכ"ג שהעירותי כי מזה לקח רש"י דבריו דברים כ"ה י"ח כל הנחשלים אחריך חסרי כח מחמת חטאם שהיה הענן פולטם, ע"כ, ועיין בפדר"א פמ"ד הבאתי בהערה שם: (צט) שבטו של דן, מובא ברש"י (יחזקאל ט"ז ט"ו) בשם הפסיקתא, ועפ"ז תרגום יב"ע שמות י"ז ח', ודברים כ"ה י"ח, והבאתי תרגומו בהערה קכ"ה בפסיקתא זכור שם, והבאתי ג"כ שם שהפייטן יסד ע"פ הפסיקתא והתנחומא ע"ש: (ק) ד"א כל הנחשלים אחריך, בכ"י ההוא מאקספארד נוסף זה המאמר מאת המעתיק, וחסר גם בכ"י רומי וכ"י רה"ס, ונמצא בתנחומא הנדפס, רק המדפיס ממאנטובה הפך הסדר, והדרשה הראשונה על כל הנחשלים הגיה בסוף, והדרשה השניה הגיה בראש, ונמצא ג"כ בפסיקתא כסדר שלפנינו וכסדר שמובא בתנחומא דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, ועיין בפסיקתא הערה קכ"ו שם: (קא) אם רבון הוא על כל המעשים, כן הוא בילקוט בשלח רמז רס"ב, וכן הוא בתנחומא הנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם

אולם

בלבבינו והוא יודע מה אנו מסיחין נעבדנו, ואם לאו נמרוד בו, ר' ברכיה [בשם ר' לוי] אמר בלבם היו מסיחין, והקב"ה נותן להם שאלתם, ומה טעם וינסו אל בלבבם וגו' (תהלים עח יח), ראה מה כתיב תמן, ויאכלו וישבעו מאד (שם שם כט)]:

[טז] (קב) **ואתה** עיף ויגע ולא ירא אלהים (דברים כה יח). (קג) עיף בצמא, ויגע בדרך, ולא ירא אלהים (שם), (קד) ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמני אמר, מסורת אגדה היא, (קה) ביד בניה של רחל עשו נופל, שנאמר אם לא יסחבום צעירי הצאן (ירמיה מט כ), למה קורא אותם צעירי הצאן, לפי שהיו קטניהם של שבטים, (קו) שבזה כתיב נער, ובזה כתיב קטן, בזה כתיב נער, והוא נער את בני בלהה (בראשית לז ב), ובזה כתיב קטן, (קז) הנה קטן נתתיך בגוים (עובדיה פסוק ב), זה גדל (קח) בין שני צדיקים, ולא למד ממעשיהם, וזה גדל (קט) בין שני רשעים, ולא למד ממעשיהם, לפיכך יבא זה ויפול ביד זה, יבא זה שכתוב בו ולא ירא אלהים (דברים כה יח), (קי) ויפול ביד זה שכתוב בו את האלהים אני ירא (בראשית מב יח):

[יז] **והיה** בהניח ה' אלהיך לך וגו' תמחה את זכר עמלק (דברים כה יט). (קיא) אמר ר' עזריה אמר ר' יהודה בר סימון בשם ר' יהודה בר אלעאי, על שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, למנות עליהם מלך, (קיב) דכתיב שום תשים עליך מלך (שם יז טו), ולבנות בית הבחירה, דכתיב ועשו לי מקדש (שמות כה ח), ולמחות את זכר עמלק, שנאמר תמחה את זכר עמלק: (קיג) ר' יהושע בן לוי בשם רבי אלכסנדרי כתוב אחד אומר תמחה את זכר עמלק, וכתוב [אחד] אומר כי מחה אמחה את זכר עמלק (שם יז יד), כיצד יתקיימו שני כתובין הללו, עד שלא פשטו ידיהן בכסא תמחה, משפשטו ידיהן בכסא אמחה, אפשר בשר ודם יכול לפשוט ידו בכסאו של הקב"ה, אלא על ידי שהחריב את ירושלים, דכתיב כי בעת ההוא יקראו לירושלים כסא ה' (ירמיה ג יז), לפיכך כתיב כי מחה אמחה:

[יח] (קיד) **ויאמר** כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק (שמות יז טז), (קטו) תני בשם ר'

הערות ותקונים

אולם המדפיס ממאנטובה הגיה אם זכור הוא על מעשינו נעבדו ואם לא נמרוד בו. ובמכילתא פ' בשלח סוף פ"ו בפסוק על ריב בני ישראל איתא כך, ר' יהושע אומר אמרו ישראל אם הוא רבון על כל המעשים כשם שהוא רבון עלינו נדע, ואם לא לא נדע. ר' אליעזר אומר אם מספק לנו צרכינו נעבדנו, ואם לאו לא נעבדנו, לכך נאמר על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין, ע"כ: (קב) ואתה עיף, עיין בפסיקתא הערה קכ"ט, ועיין ספרי בהעלתך פסקא פ"ח: (קג) עיף בצמא, זה הוא מקור לדברי רש"י דברים כ"ה י"ח: (קד) ר' פנחס, נשנה בב"ר פע"ג: (קה) ביד בניה של רחל, עיין פסיקתא רבתי פיסקא י"ב סי' ה', למה אמר משה ליהושע צא הלחם בעמלק, מפני שהוא מבני בניה של רחל, ועיין בפסיקתא מה שהעירותי בפסקא זכור הערה ח' וט': (קו) שבזה כתיב נער, לפני זה הוסיף המדפיס ממאנטובה ולכך אמר משה ליהושע בחר לנו אנשים מפני שהוא משבט יוסף שנאמר בו את האלהים אני ירא, ובעשו כתיב ולא ירא אלהים, ובפסיקתא הערה קל"ג חשבתי אז שהוא מגוף התנחומא, ויש חסרון בפסיקתא, אולם הוספה היא בתנחומא הנדפס: (קז) הנה קטן נתתיך, עיין פסיקתא הערה קל"ד: (קח) בין שני צדיקים, בפסיקתא רבתי פי"ב בין שני צדיקים בין יצחק ורבקה: (קט) בין שני רשעים, בפסיקתא רבתי שם בין שני רשעים פרעה ופוטיפרע: (קי) ויפול ביד זה שכתוב בו את האלהים אני ירא, כן הוא הסיום גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, אבל המדפיס ממאנטובה הוסיף פה (בסוף אות י' בנדפס) מאמר שלם, זה קבל בכורה ממעשיו הטובים כו', עד סוף אות י', והוסיף מן פסיקתא רבתי פסקא זכור סי' ה'. ובפסיקתא רבתי אחר שמונה שם בפרטות לדברים רבים שנגדל בהם יוסף מעשו כתב עוד בפסקא הנ"ל בסי' י"ג וז"ל: ר' תנחומא בי רבי אומר כאן חמש פנים כו', כוונתו ר' תנחומא בעל מדרש תנחומא אומר כאן חמשה אופני ההבדל בין יוסף ועשו, וכוון למאמר התנחומא שלפנינו: (קיא) אמר ר' עזריה כו'. בפסיקתא פסקא דזכור שם, ר' עזריה ור' יהודה בר סימון בשם ר' יהודה בר אילעאי אומר, וכן הוא ברבתי סוף פי"ב. ובגמרא סנהדרין דף כ' ע"ב מובא בשם ר' יהודה סתם, וכן מובא זה שם ג"כ בשם רבי יוסי, גם אמרו שם להכרית זרעו של עמלק תחלה ואח"כ לבנות בית הבחירה, אולם בתנחומא כ"י שלפנינו לבנות בית הבחירה הוא מוקדם. ועיין בפסיקתא שם הערה קל"ט ורציתי להגיה בפסיקתא ע"פ הבבלי: (קיב) דכתיב שום תשים, וכן בפסיקתא מובא ראיה מהמקראות אולם ברבתי קיצר המסדר והשמיט את הפסוקים: (קיג) ר' יהושע בן לוי בשם ר' אלכסנדרי, בפסיקתא נשמט שם האומר, ונמצא נכון בפסיקתא כ"י מאקספארד, עיין שם בהערה ק"מ, וגם ברבתי פי"ב סי' ט' מובא זה בשמו: (קיד) ויאמר כי יד, מובא בפסיקתא שם: (קטו) תני בשם ר' אלעזר, נשנה במכילתא סוף בשלח בפסוק כי יד על כס יה, ר' אלעזר אומר נשבע הקב"ה

בכסא

אלעזר, שבועה נשבע הקב"ה, ואמר ימיני ימיני, כסאי כסאי, אם יבואו גוים מכל האומות אני מקבלן, (קטז) ומזרעו של עמלק איני מקבל, ואף דוד עשה כן, שנאמר ויאמר דוד אל הנער המגיד לו אי מזה אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי (ש"ב א יג), (קיז) אמר ר' יצחק בנו של דואג האדומי היה, ויאמר לו דוד דמך על ראשך (שם שם טז), (קיח) [דמיך כתיב], הרבה דמים שפכת בנוב עיר הכהנים: (קיט) מדור דור (שמות יז טז). אמר דוד (קכ) אמר הקב"ה מדור דור ואנא בתריהון לדרי דרין, ר' אליעזר ור' יהושע ור' יוסי, (קכא) ר' אליעזר אומר מדורו של משה, ועד דורו של שמואל, (קכב) ר' יהושע אומר מדורו של שמואל, ועד דורו של מרדכי ואסתר, (קכג) ור' יוסי

הערות ותקונים

בכסא הכבוד שלו אם יבא מכל האומות שיקבלהו, מעמלק ולביתו לא יקבלהו כו'. ובפסיקתא רבתי פי"ב סי' ט' אמר ר' אליעזר בן יעקב (הוסיף בן יעקב) נשבע הקב"ה בכסאו שאינו מקבל גר מזרעו של עמלק, לפיכך כשבא מבשר אל דוד, והוא שואל ואומר מי אתה, ואמר בן איש גר עמלקי אנכי לא קבלו דוד, ע"כ. ובתנחומא הנדפס (אות י"א) תני בשם ר' אלעאי צ"ל בשם ר' אלעזר: (קטז) ומזרעו של עמלק אינו מקבל, בכ"י רומי ובנדפס אינו מקבל לעולם, וכ"ה בפסיקתא. והרמב"ם בהל' איסורי ביאה פי"ב הי"ז כתב כל הגוים כלם כשיתגיירו וכו' הרי הן כישראל וכו', קפסיק ותני דמכל הגוים מקבלים גרים, ומשמע דגם עמלק בכלל, ועיין מה שהעיר בזה הגאון חיד"א בספרו עין זוכר מערכת ג' דף ע"ג, והביא ג"כ שם דברי הפסיקתא רבתי שמצא הנוסחא ר' אליעזר בן יעקב, ומשנת ראב"י קב ונקי והלכה כמותו בכל מקום, וכתב שם שאין להשגיח על הרבתי כי כולה מלאה טעיות חסר יתיר וחלוף כנודע למי שרגיל בה, ע"ש. ואולם בפסיקתא ובתנחומא שלפנינו כתוב ר' אליעזר סתם: (קיז) אמר ר' יצחק בנו של דואג האדומי היה, וכן הוא בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס, ומובא בילקוט שמואל רמז קמ"א בשם התנחומא. ובפסיקתא הגי' אמר ר' יצחק דואג האדומי היה, וכן ברבתי פי"ב סי' ט'. ובילקוט בשלח רמז רס"ז בשם המכילתא אמר ר' יצחק דואג האדומי היה, דמיך כתיב, הרבה דמים שפכת בנוב עיר הכהנים, ע"כ. ולפנינו אין זכר מזה במכילתא, אך הכניס דברי הפסיקתא אל תוך דברי המכילתא כדרכו לערב ב' מדרשים יחד. אבל זה משגגת המעתיקים שהשמיטו זה במכילתא כאשר חשבתי בהערה קמ"ג שם בהפסיקתא פסקא דזכור. ולמאמר הפסיקתא כוון רש"י ש"ב א' ב' שכתב וז"ל יש בפסיקתא שזה דואג ואיננו מיושב על לבי, עכ"ל. ועל זה כתב הגאון בעל סדר הדורות ערך שאול וז"ל: כוונת רש"י ז"ל כי מפורש בהרבה מקומות כי שאול ודוד היו מכירים את דואג כי היה אביר הרועים לשאול כמפורש ש"א כ"א ח', וכתיב שם כ"ב ט' ויען דואג האדומי לשאול ראיתי בן ישי בא וגו', וכן ויאמר שאול לדואג פגע בכהנים וגו', וא"כ איך שאל אותו מי אתה, גם כתוב שם ויאמר דוד אל הנער המגיד לו אי מזה אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי, ועוד איך קרא לו דוד נער הלא היה אביר הרועים אשר לשאול, פרש"י אב"ד, וכי יעלה על הדעת שנער יהיה אב"ד, ע"כ אינו מיושב על לבו. ואני ראיתי בתנחומא ס"פ תצא, א"ר יצחק בנו של דואג האדומי היה, ותמיה איך רש"י מאור הגולה שכח זה, וקרוב הדבר שבפסיקתא ט"ס וצ"ל שזה בן דואג. וראיתי בילקוט שמואל [הוא ברמז קמ"א שהבאתי] אמר ר' יצחק בנו של דואג האדומי היה ויאמר לו דמך על ראשך הרבה דמים שפכת בנוב עיר הכהנים, ואית דאמרי דואג בעצמו היה, דמיך כתיב הרבה דמים שפכת עכ"ל. ורשם בצדו „תנחומא". אבל בתנחומא כ"י שלפנינו אינו, מן „אית דאמרי דואג בעצמו היה", ואולי ראה אותו בפסיקתא שמביא רש"י, סוף סוף תמיה על רש"י שלא הביא דעת ר' יצחק שהיה בן דואג שהוא מיושב על הלב, ועיין בילקוט ס"פ בשלח אמר ר' יצחק דואג היה, ואחד מן המקומות ט"ס, דכאן אמר ר' יצחק בנו של דואג, ושם אמר ר' יצחק דואג היה, עכ"ל הגאון בעל סדר הדורות. ובידי אין ספק שהמאמר אית דאמרי שמביא הילקוט בשמואל שם הוא הוספת עצמו ע"פ הפסיקתא שהוסיף על דברי התנחומא כדרכו, ולדעתי אין הבדל כלל בין המאמרים האלה כפי שהוא לפנינו בנו של דואג היה, וכגי' הפסיקתא דואג היה, כי אם היה כתוב איש גר עמלקי אנכי, היה ההבדל זה אמר הגר הזה היה בן דואג, וזה אמר דואג היה, אבל פה כתוב בן איש גר עמלקי אנכי, ולא פליגי כלל, רק בתנחומא מפורש זה הבן הוא בנו של דואג האדומי היה, אולם בעל הפסיקתא אשר שאב דבריו מהתנחומא הביא רק דואג האדומי היה, ר"ל האיש גר עמלקי הזה היה דואג, וגם לדעת הפסיקתא בן של דואג היה, ודברי רש"י שרירין, רק גם אם הוא בן דואג אינו מיושב על לבו: (קיח) דמיך כתיב, הוספתי כמו שהוא נכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובנדפס ובפסיקתא: (קיט) מדור דור, מובא שם בפסיקתא, ובילקוט בשלח רמז רס"ח בשם הפסיקתא, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס חסר כל המאמר עד ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר כל זמן כו': (קכ) אמר הקב"ה, במכילתא סוף בשלח ד"א מדור דור ר' יהושע אומר מדור אלו חיי העולם הזה, דור אלו חיי העולם הבא: (קכא) רבי אליעזר אומר, וכ"ה בפסיקתא. ובמכילתא שם ר' אליעזר המודעי אומר: (קכב) ר' יהושע אומר, וכ"ה בנדפס, ובפסיקתא הגי' ור' יהודה אומר, וחסר במכילתא. ובפסיקתא כ"י של אקספארד הגי' נכונה ר' יהושע במקום ר' יהודה: (קכג) ור' יוסי אמר בפסיקתא ור' יוסי הגלילי, ובמכילתא שם ר' אליעזר אומר מדורו של משיח שהם ג' דורות, ועיין ביב"ע שמות י"ז ט"ז שתרגם ויפילי יתהון לתלתי דריא מדרא דעלמא דין, ומדרא דמשיחא, ומדרא דעלמא דאתי:

ומניין

אמר מדורו של מרדכי ואסתר, עד דורו של מלך המשיח שהוא שלשה דורות, (קכד) ומנין לדורו של מלך המשיח שהוא שלשה דורות, שנאמר ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים (תהלים עב ה), דור חד, דורים שנים, הא תלתא. ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא [אמר] כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם, כביכול כאילו כנף מכסה את הפנים, אבד זרעו של עמלק מן העולם, ניטלה הכנף, שנאמר ולא יכנף עוד (את) מוריך וגו' (ישעיה ל כ): [כי יד על כס יה]. [קכה] ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר כל זמן שזרעו של עמלק בעולם, לא השם שלם, ולא הכס שלם, אבד זרעו של עמלק מן העולם, הכס שלם, והשם שלם, מה טעם שנאמר האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה (תהלים ט ז), מה כתיב אחריו וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו (שם שם ח), (קכו) [הרי השם שלם והכסא שלם]:

חסלת פרשת תצא

פרשת תבא

[א] והיה כי תבא אל הארץ (דברים כו א), היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות וגו' (שם שם טז), זש"ה בואו נשתחוה ונכרעה נברכה וגו' (תהלים צה ו), (א) ומה תלמוד לומר נשתחוה ונכרעה, (ב) אלא צפה משה שבהמ"ק עתיד ליחרב, וביכורים עתידין לפסק, עמד והתקין להם לישראל שיהו מתפללין שלש פעמים בכל יום, שחביבה תפלה לפני הקב"ה (ג) ממאה מעשים טובים, כיון שנגזר עליו שלא ליכנס לארץ, התחיל להתפלל, ואמר אעברה נא ואראה (דברים ג כה), אמר לו הקב"ה רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה עלה ראש הפסגה וגו' (שם שם כו כז), לכך נאמר ה' אלהיך מצוך לעשות וגו':

[ב] [היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות וגו']. מה כתיב למעלה מן הענין, השקיפה ממעון קדשך (שם כו טו), (ד) אמר ר' אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא כמה מתחטאין ויש להם פתחון פה לעושי מצות, (ה) אדם יש לו עסק אצל המלכות, פעמים שהוא נותן כמה ממון, עד שמגיעין אותו אצל המלך, כיון שהגיע אצל המלך, ספק עושה לו שאילתו, ספק אינו עושה לו שאילתו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא אדם יורד לתוך שדהו, רואה אשכול שביכר, תאינה שביכרה, רימון שביכר, מניחו בסל, (ו) ועמד באמצע השדה, ומבקש רחמים על עצמו, ועל ישראל, ועל ארץ ישראל, שנאמר השקיפה ממעון קדשך מן השמים וגו', ולא עוד אלא שהיה אומר איני זז מכאן, עד שתעשה צרכי היום הזה, שכתיב אחריו היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות וגו' (שם כו טז). (ז) אמר ריש לקיש יוצאה בת קול ואומרת (ח) תשנה לשנה הבאה כיום הזה,

---

הערות ותקונים

(קכד) ומנין, עיין סנהדרין דף צ"ט ע"א: (קכה) ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובפסיקתא כ"י של אקספארד, ובילקוט בשלח רמז רס"ח בשם הפסיקתא, וברבתי (פי"ב סי' ט'), אולם לפנינו בפסיקתא בטעות בשם ר' חייא בר חנינא וצ"ל בשם ר' חמא בר חנינא, (ובנדפס אות י"א) ר' לוי בשם ר' אחא בר חנינא, צ"ל בשם ר' חמא בר חנינא, ובנדפס שם היא הוספה שהוסיף המדפיס דפוס מאנטובה באמצע המאמר, ועיין במבוא אשר רשמתי שם כל ההוספות שהוסיף המדפיס ממאנטובה אל תוך גוף התנחומא, וטעה פה והגיה ר' אחא במקום ר' חמא: (קכו) הרי השם שלם והכסא שלם, ע"פ זה יסד הפייטן בפיוט לפרשת זכור, אלהים אל דמי לך כסא שלם ושם שלם מכינים, ולזה המאמר כוון גם רש"י ז"ל בפירושו עה"ת שמות י"ז ז' ובתהלים שם. וע"ע תוס' ברכות דף ג' ע"א ד"ה ועונין, ע"ש:

(א) ומה ת"ל כו', בנדפס נוסף והלא כריעה בכלל השתחויה והשתחויה בכלל כריעה, ובכ"י ה' של אקספארד הגי' והלא כריעה בכלל בריכה ובריכה בכלל השתחויה: (ב) אלא צפה משה. בנדפס נוסף צפה משה „ברוח הקדש וראה" שבית המקדש כו': (ג) ממאה מעשים טובים, וכ"ה בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא, אולם המדפיס ממאנטובה הגיה מכל מעשים טובים, גם נוסף בתנחומא הנדפס „ומכל הקרבנות שכך כתיב תכון תפלתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב (תהלים קמ"א), ומשה רבינו אע"פ שעשה כל מעשים טובים" כיון שנגזר כו': (ד) אמר ר' אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא כמה מתחטאין, מובא בילקוט תבא רמז תתקל"ח בשם התנחומא, והשמיט שם האומר: (ה) אדם יש לו עסק, בילקוט שם בטעות יש לו חלק, וצ"ע עסק: (ו) ועמד באמצע השדה כ"ה גם בכ"י רומי ורח"ס ומינכען, אולם בנדפס ובכ"י ספרדי עומד באמצע העזרה: (ז) אמר ריש לקיש, בכ"י רומי וכ"י רח"ס וכ"י מינכען ובנדפס אמר ר' שמעון בן לקיש: (ח) תשנה לשנה הבאה כיום הזה, בכ"י רומי תשנה לשנה הבאה ותביא כהיום הזה, ובכ"י רח"ס ובכ"י

מינכען

כאדם שהוא נותן פרי חדש לחבירו, ואומר יהי רצון שתשנה (ט) ותתן לי לשנה הבאה:

[ג] **היום** הזה. מהו היום הזה, וכי עד עכשיו לא צוה הקב"ה לישראל, והלא אותה שנה שנת הארבעים היתה, שנאמר ויהי בארבעים שנה וגו' (דברים א ג), ומה תלמוד לומר היום הזה, אלא כך אמר משה לישראל, (י) בכל יום ויום תהא חביבה עליכם התורה, כאילו קבלת אותה היום הזה מהר סיני, וכתיב במקום אחר והודעתם לבניך וגו' (שם ד ט), וכתיב יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך וגו' (שם שם י), את החקים (שם כו טז) אלו המדרשות, ואת המשפטים (שם שם) אילו הדינין: ד"א את החקים ואת המשפטים. לרבות קלין והמורין, וגזירות שוות ודקדוקי סופרים: ושמרת ועשית אותם (שם שם). (יא) אמר ר' יוחנן כל העושה תורה לאמיתה, מעלין עליו כאילו עשה את עצמו, שנאמר ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם [חקים ומשפטים לעשותכם אותם (שם ד יד), לעשות לא נאמר, אלא לעשותכם אותם, מכאן שמעלין עליו כאילו עשה את עצמו: (יב) [בכל לבבך] (שם כו טז). בשעה שאתם מתפללין לפני הקב"ה, לא יהיו לכם שתי לבבות, אחד לפני הקב"ה, ואחד לדבר אחר:

[ד] **וידבר** משה והכהנים הלוים אל כל ישראל לאמר הסכת ושמע ישראל (שם כז ט). מהו הסכת, אמר להם משה לישראל (יג) עשו כיתות כיתות לתורה, והטו לבבכם לשמוע דברי תורה. (יד) ד"א הסכת, אמר להם תנו לבבכם ונפשכם לשמוע דברי תורה: (טו) בכל (לבבכם) [לבבך] (שם כו טז), ר' אליעזר בן יעקב אומר (טז) בא הכתוב להזהיר את ישראל לדבר אחר. (יז) ובכל נפשך (שם שם), אפי' נוטל את נפשך. (יח) פעם אחת גזרו שמד שלא יעסקו בתורה, הלך ר' עקיבא ישב ועסק בתורה, בא ומצאו פפוס בן יהודה, א"ל רבי הרי אתה מסתכן בעצמך, שאתה עובר על גזירת המלך, א"ל ר' עקיבא אמשול לך משל, למה הדבר דומה, לשועל שהולך על גב הנהר, ראה שם דגים, אמר להם באו לכם אצלי, ואטמין אתכם בנקיקי הסלעים, ואל תתייראו, א"ל אתה הוא פיקח שבחיות, אין אתה אלא טיפש, כל חיינו אינו אלא במים, ואתה

הערות ותקונים

מיכען תשנה לשנה אחרת כיום הזה, וגם בילקוט גורס תשנה לשנה אחרת, והמלות כיום הזה השמיט, ובנדפס תזכה לשנה הבאה ותביא כהיום הזה, אולם בסוף המאמר הביא ג"כ יהי רצון שתשנה ותתן לי לשנה הבאה, וכן מובא ברש"י עה"ת בת קול מברכתו הבאת בכורים היום תשנה לשנה הבאה: (ט) ותתן לי לשנה הבאה, בנדפס נמצא הוספה, ונמצא ג"כ בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא וכ"י ספרדי וליתא בכ"י ה' של אקספארד, וכך איתא: אמר ר' חייא בר אבא כמה מתחטאין עושי מצות לפני הקב"ה שהקב"ה גוזר גזירה וצדיקים מבטלין אותה, שנאמר (קהלת ח') באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה, מי הוא שומר מצוה לא ידע דבר רע ממחה על ידו של הקב"ה, וכן בדוד הוא אומר (ש"ב כג) אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים: (י) בכל יום תהא חביבה, וכן הביא רש"י עה"ת בכל יום יהיו בעיניך כחדשים כאילו כל היום נצטוית עליהם: (יא) אמר ר' יוחנן כל העושה תורה לאמיתה כו', כאשר לפנינו כן הוא גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפיס ממאנטובה הגיה כל העושה מצוה במקום כל העושה תורה, גם הגיה בטעות שנאמר ושמרת ועשית ומה ת"ל ועשיתם אותם, וצ"ל כמו לפנינו וכמו בדפוסים הראשונים שנאמר ושמרת ומה ת"ל ועשית אותם, ובעל עץ יוסף בתנחומא שם נדחק לפרש ע"ש. ונעלם ממנו כי הוא טעות מאת המדפיס, גם הוסיף שם ועוד אמר ר' יוחנן כו', והעיקר כמו שהוא לפנינו וכן בדפוסים הראשונים: (יב) בכל לבבך בשעה שאתם מתפללים, בנדפס נוסף גם בדפוסים הראשונים בכל לבבך הרי הכתוב מזהיר את ישראל ואומר להם בשעה שאתם מתפללים כו': (יג) עשו כתות לתורה, דורש הסכת הס כת, ובנדפס הוסיף המדפיס ממאנטובה „הס ואחר כן כתת": (יד) ד"א הסכת אמר להם תנו לבבכם, בנדפס דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא חסר זה, והוסיף המדפיס ממאנטובה וגורס „ד"א אמר להם כתתו לבבכם ונפשכם לשמוע דברי תורה", ונמצא כן נכון גם בכ"י ספרדי: (טו) בכל לבבכם, כ"ה גם בנדפס, והגהתי בכל לבבך, כי הוא קרא בפ' תבא שם כ"ו ט"ז. והכתוב בכל לבבכם ובכל נפשכם הוא בפ' עקב י"א י"ג: (טז) בא הכתוב להזהיר את ישראל לדבר אחר, כ"ה גם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, אולם בנדפס ובכ"י ספרדי הגי' בא הכתוב להזהיר את הכהנים בשעה שעובדין עבודה שלא יהיה להם שתי לבבות אחד לפני הקב"ה ואחד לדבר אחר: (יז) ובכל נפשך. כ"ה גם בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפיס ממאנטובה הגיה ובכל נפשכם, ובאמת צ"ל ובכל נפשך. ובגמרא ברכות ס"א ע"ב תמצא הדרשה הזאת בשם ר"ע על בכל נפשך בכתוב בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (דברים ו' ה'): (יח) פעם אחת גזרו שמד, עיין בגמרא ברכות שם בקצת שינויים, פעם אחת גזרו מלכות ובנדפס פעם אחד גזרו מלכות

יון

אומר לנו לילך אל היבשה, כך כל חיותם של ישראל אינו אלא בתורה, דכתיב כי הוא חייך ואורך ימיך (דברים ל כ), ואתה אומר מסכן אתה בעצמך, לימים מועטים תפשו את שניהם, א"ל מוטב לך שנתפשת על דברי תורה, אוי לו לפפוס שנתפש על דברים בטלים, לימים כשהוציאו את ר' עקיבא להריגה, זמן קריאת שמע היה, והיו מסרקין את בשרו, והוא קורא קריאת שמע, עליהם אמר דוד ממתים ידך ה' (תהלים יז יד), אמר ר' חנינא בר פפא אל תקרי ממתים, אלא קורא ממיתים, שממיתים עצמן על התורה שניתנה לכך שבני אדם שרואים אותם (יט) אומרים זה לזה חטאים יש בידם, לכך הם נהרגים, והם אינן יודעין שחלקם בחיי עולם הבא, וכל טובה צפונה להם, שנאמר וצפונך תמלא בטנם (שם שם), ולא עוד אלא שזוכין לבניהם אחריהם, ומתוך שישראל מוסרין נפשם על התורה ועל קדושת שמו של הקב"ה, (כ) לפיכך עושה להם הקב"ה ברכה בעולם, שנאמר את ה' האמרת היום (דברים כו יז), וכשם שישראל עושין [חטיבה] להקב"ה, כך הקב"ה עושה להם [חטיבה], שנאמר וה' האמירך היום (שם שם יח), אמר ר' יהושע בן לוי כשם שהעליה כובשת, כך ישראל עתידין לכבוש ארבע מלכיות, (כא) שנאמר ולתתך עליון על כל הגוים אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת (שם כו יט):

חסלת פרשת תבא

הערות ותקונים

יון שמד . . . וכן הלך ר' עקיבא ישב ועסק בתורה בא פפוס בן יהודה ומצאו לר' עקיבא שהיה מקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה, וכמו כן עוד שנויים: (יט) אומרים זה לזה חטאים יש בידם, בנדפס בטעות אמר חלודה מלאין חטאין, וכן בכ"י ספרדי חולדה מלאים חטאין יש בידם, צ"ל אומרים זה לזה, ומן זה לזה נעשית המלה **חלודה** בטעות: (כ) לפיכך עושה להם הקב"ה ברכה בעולם שנאמר את ה' האמרת, בנדפס ברכה יחטיבה, ועיין ברש"י חגיגה (דף ג') את ה' האמרת היום וה' האמירך היום אמר הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם כו': (כא) שנאמר ולתתך עליון וגו', בכאן נשלמה פרשת תבא גם בכ"י רומי ורח"ס וכ"י מינכען ובכ"י ספרדי וגם בנדפס דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפים ממאנטובה הוסיף פה מאמר גדול (הוא כל אות ג' ואות ד') המתחיל והיה אם שמוע תשמע זש"ה לריח שמניך טובים, וההוספה שהוסיף נמצאת גם בכ"י ס' של אקספארד, ובמקום ליעקב אבר מן החי הגי' שם ליעקב גיד הנשה, וסיים „אחת אחת הייתי מוסיף להם" ובסוף אות ג' כל מי שהוא נוגע בה, בכ"י מייגע בה, ועוד שם אחר המלות משובח לבעליה נוסף בכ"י וכך איתא שם: כך התורה כל זמן שאתה מייגע בה משבחת לבעליה ומוצא בה טעם כדאמרינן במס' עירובין בפ' בכל מערבין [צ"ל כיצד מעברין דף נ"ד ע"ב] דדיה ירווך בכל עת וגו', למה נמשלה התורה לדד, לומר לך מה הדד כל זמן שהתינוק ממשמש בה, מוצא בה חלב, כך דברי תורה כל זמן שאדם מתייגע [בגמרא הוגה] בהן מוצא בהם טעם. באהבתה תשגה תמיד, כגון ר' אלעזר בן פדת, אמרו עליו פעם אחת היה עוסק בתורה בשוק העליון [בגמרא בשוק התחתון] של ציפורי והיה ביתו בשוק התחתון [בגמרא וסדינו מוטל בשוק העליון]. פעם אחת היה הולך לבהמ"ד וטליתו על כתפו, ונפלה טליתו בדרך מתוך חרדה ולא רצה לחזור ליטול [זה נשמט בגמרא] בא אדם אחד ליטלו ומצא נחש [בגמרא שרף] כרוך בתוכה, לערב כשחזר מצא טליתו ונטלו [זה חסר בגמרא], ואם תאמר שעשיר היה, ומתוך כך לא חשש על טליתו, עני היה, כדאמרינן במס' תענית [כ"ה ע"א], פעם אחת עביד מילתא (כלומר הקיז דם) [וכן פרש"י] ולא היה לו שום דבר לאכול, וזרק שום לתוך פיו ונתעלף [עיין בגמרא שם שקל ברא דתומא ושדייה בפומיה חלש לביה וניים] באה שכינה לראותו [עיין בגמרא שם אזל רבנן לשיולי ביה חזיוהו דקא בכי וחייך ונפיק ציוהא דנורא מאפותיה, כי אתער אמרו ליה מ"ט קבכית וחייכת אמר להו דהוה יתיב עמי הקב"ה] א"ל אלעזר בני היאך אתה נוהג [זה ליתא בגמרא] א"ל רבש"ע אתה יודע גלוי וידוע לפניך שאני בצער גדול, א"ל בני אם תרצה שאחריב עולמי ואבנה אותו מחדש, אפשר שנפלת בשעתא דמזוני, א"ל ר' אלעזר כל כך ושמא הייתי רוב ימי חולה א"ל היית רוב ימיך [אין לזה הבנה כלל, ועיין בגמרא אמרי ליה דחיי ספי או דחייתא א"ל דחיית] א"ל א"כ איני רוצה שתחריב עולמך, א"ל מה תתן לי לעוה"ב, א"ל הרבה כבוד צפון לך ואתן לך י"ג נהרי אפרסמון, א"ל ותו לא, א"ל הקב"ה אם אתן לך הכל לשאר חבירך מה אתן, א"ל וכי אני שואל מאדון שאין לו מה ליתן, [עיין ברש"י שם שכתב אנא מגברא דלית ליה בעינא לא גרים בספר רבי ובספר שלי כתוב ע"כ] יש לך הרבה ליתן לי ולאחרים, א"ל אלעזר בני גירי בך גירי (כלומר דקדוקי עניות) [זה הוסיף המעתיק, ועיין בערוך בערך גר א' וברש"י שם] רמו תיניס כמין צוציתי דנורי נפק מאפותיה [עיין בגמרא שם בסגנון אחר] הלך ר' אלעזר וסיפר המעשה לחבירו, ע"כ. [הסיום הזה לא נמצא שם]. כל קורא יחזה כי המעתיק הזה הוסיף ב' מאמרים מבבלי, ובהמאמר האחרון עשה שינויים רבים והעתיקו ללשון הקודש כדי להבינו להקורא בקל. ואח"כ מתחיל גם שם אתה מוצא שכל

המסכן

[א] **אתם** נצבים היום כולכם וגו' (דברים כט ט), (א) זש"ה הפוך רשעים ואינם ובית צדיקים יעמוד (וגו') (משלי יב ז), כל זמן שהקב"ה מסתכל במעשיהם של רשעים, ומתהפך בהם, אין להם תקומה, הפך במעשיהם של דור המבול, ולא היה בהם תקומה, מה כתיב בהם, וימח את כל היקום (בראשית ז כג), הפך במעשיהם של סדומיים, ולא היתה להם תקומה, שנאמר ויהפוך את הערים האל (שם יט כה), הפך במעשיהם של מצריים, ולא היתה בהם תקומה, שנאמר לא נשאר בהם עד אחד (שמות יד כח), הפך במעשיהם של בבל, ולא היתה להם תקומה, שנאמר והכרתי לבבל שם ושאר ונין ונכד וגו' (ישעיה יד כב), ועל כולם אמר דוד שם נפלו פועלי און דוחו ולא יכלו קום (תהלים לו יג), אבל ישראל נופלין ועומדין, שנאמר אל תשמח אויבתי לי כי נפלתי קמתי וגו' (מיכה ז ח), ואומר כי אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג ו), אמר ר' חנינא בר פפא אמר הקב"ה מעולם לא הכיתי אומה ושניתי בה, אבל אתם בני יעקב לא כליתם, שנאמר חצי אכלה בם (דברים לב כג), חצי כלין והם אינם כלין, וכן אמרה כנסת ישראל דרך קשתו ויציבני כמטרא לחץ (איכה ג יב), למה הדבר דומה, לגבור שהעמיד את הקורה, וזורק בהם את החצים, חצים כלים, והקורה עומדת, אף כך ישראל, כל זמן שהיסורין באין עליהם, היסורין כלים, והם במקומם עומדין, לכך נאמר הפוך רשעים ואינם [וגו']:

[ב] [**אתם** נצבים היום]. אמר חזקיה בנו של ר' חייא, (ב) למה נסמכה פרשה זו לפרשת קללות. לפי ששמעו ישראל (ג) מאה קללות חסר שתים בפרשה זו, חוץ מארבעים ותשע שנאמרו בתורת כהנים, מיד הוריקו פניהם, ואמרו מי יוכל לעמוד באילו, מיד קרא אותם משה, והיה מפייסן בדברים:

[ג] **מה** כתיב למעלה מן הענין, ויקרא משה אל כל (זקני) ישראל [ויאמר אליהם] אתם ראיתם וגו' (דברים כט א), המסות הגדולות וגו' (שם שם ב), ותבואו אל המקום הזה וגו' (שם שם ו), ואתם מפני מה לא כליתם, ואתם לא שמעתם בקולי, ואתם אמרתם לפני דברים שאתם חייבים עליהם כלייה, ולא עשיתי אתכם כלה, שנאמר אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך וגו' (תהלים קו ז), ולא עוד אלא אמרתם לעגל אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), ואם תאמרו מפני מה אומות העולם מתחייבין כלייה, ואנו קיימין ועומדין, לפי כשבאין עליהם יסורין מבעטין בהם, (ד) ואינם מכירין שמו של הקב"ה, שנאמר שפוך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך וגו' (תהלים עט ו), אבל ישראל כשהיסורין באין עליהם נכנעים, שנאמר צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא (שם קטז ג ד), לפיכך אמר הקב"ה אע"פ שהקללות באות עליכם, הן הן מעמידות אתכם, וכן הוא אומר למען ענותך ולמען נסותך להיטיבך באחריתך (דברים ח טז), כך אמר משה לישראל אע"פ שהיסורין באין עליכם יש לכם עמידה, לכך נאמר אתם (לכך נאמר אתם) נצבים:

[ד] (ה) **ד"א** אתם נצבים היום. מה היום פעמים מאפיל, פעמים מאיר, אף אתם אע"פ שאפילה לכם הקב"ה עתיד להאיר לכם אור עולם, שנאמר והיה לך ה' לאור עולם (ישעיה ס יט), אימתי כשתהיו כולכם אגודה אחת, שנאמר [ואתם הדבקים

הערות ותקונים

המסקין וכו', ובאות ב' המאמר ד"א אם שמוע תשמע תפלתך כגון חוני המעגל בשעה שנצטרכו ישראל לגשמים על ד"א השני ליתא בכ"י ה' של אקספארד, והוא הוספת המדפיס מגמרא בבלי תענית י"ט ע"ב ודף כ"ג ע"א, וגם המאמר ד"א אם שמוע תשמע, אם שמעת לקול רבך סופך שאחרים שומעים לך כו' עד ונתנך ה' אלהיך עליון על תנאי ליתא בכ"י. גם משארתך זו חלה, שגר אלפיך אמר ר' יהודה בר שלום שיהו שגורין ויוצאין כמו פי הקופה, ועשתרות צאנך שיהו קשין כעשתרות. גם זה ליתא בכ"י:

(א) **זש"ה** הפוך רשעים ואינם. מובא בילקוט נצבים רמז תתק"ם וילקוט מיכה רמז תקנ"ז בשם התנחומא. ועיין ב"ר ריש פ"ל: (ב) למה נסמכה, מובא ברש"י עה"ת בשם מדרש אגדה, וכוון לדברי התנחומא:

(ג) מאה קללות חסר שתים, כ"ה בכ"י רומי וכ"י רה"ס וכ"י מינכען. (ובכ"י ספרדי חסרים איזה דפים האחרונים ונשלם בהתחלת פ' נצבים במלות ועל כולם אמר דוד שם נפלו פועלי און דוחו ולא יוכלו קום). וכן מובא ברש"י עה"ת ובילקוט. אכן בנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא הגי' מאה קללות חסר אחת שתים, אין ספק שהמלה „אחת" הוסיף אחד בגליון והובא פנימה, והמדפיס ממאנטובה הגיה אחת או שתים, ובכ"י ה' של אקספארד הגי' צ"ח קללות: (ד) ואינם מכירים, בנדפס בטעות ואינם מזכירים: (ה) ד"א אתם נצבים. מה היום פעמים מאפיל ופעמים מאיר, בנדפס מה היום מאיר פעמים ומאפיל פעמים, גם נמצא בנדפס
יש

בה' אלהיכם] חיים כולכם היום (דברים ד ד), בנוהג שבעולם אם נוטל אדם אגודה של קנים שמא יכול לשברם בבת אחת, ואילו נוטל אחת אחת אפי' תינוק יכול ומשברם, וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלים עד שיהיו אגודה אחת, שנאמר בימים (ההם) [ההמה] ובעת ההיא נאם ה' יבואו בני ישראל [המה] ובני יהודה יחדו (ירמיה נ ד), ואומר [בימים (האלה)] [ההמה] ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבואו יחדיו מארץ צפון (שם ג יח), כשהן אגודים מקבלין פני שכינה :

[ה] **ראשיכם** שבטיכם (דברים כט ט). אע"פ שמניתי לכם ראשים ושופטים זקנים ושוטרים, כולכם שוין לפני, שנאמר כל איש ישראל (שם) : ד"א כולכם ערבים זה בזה, אפי' צדיק אחד ביניכם, כולכם עומדין בזכותו, ולא אתם בלבד, אלא כל העולם כולו, שנאמר וצדיק יסוד עולם (משלי י כה), וכשאחד חוטא כל הדור לוקה, וכן אתה מוצא בעכן, הלא עכן בן זרח מעל [מעל] בחרם ועל כל [עדת] ישראל היה קצף והוא איש אחד לא גוע בעונו (יהושע כב כ), מדת פורענות מועטת, והדור נתפש, מדה טובה מרובה, על אחת כמה וכמה, לכך נאמר כל איש ישראל, ולא גדולים שבכם בלבד, אלא טפכם נשיכם וגרך (דברים כט י), לכך נאמר כל איש, שבשר ודם מרחם על הזכרים יותר מן הנקבות, אבל הקב"ה אינו כן, אלא ורחמיו על כל מעשיו (תהלים קמה ט), על הזכרים ועל הנקבות, על הצדיקים ועל הרשעים, שנאמר מחוטב עציך עד שואב מימיך (דברים כט י), אמר ר' יצחק בן טבלי (ו) מלמד שבאו הגבעונים אצל [משה ולא קיבלן, ובאו אצל] יהושע וקיבלן, שנאמר (ועשו) [ויעשו] גם המה בערמה (יהושע ט ד), מהו גם המה, מלמד שבאו אצל משה ולא קיבלן :

[ו] **לעברך** בברית ה' אלהיך ובאלתו (דברים כט יא). (ז) שלש בריתות כרת הקב"ה להם לישראל, (ח) אחת כשיצאו ממצרים, ואחת כשעמדו לפני הר סיני, (ואחת בחורב), ואחת כאן, ולמה כרת עמהן כאן, מפני שאותה שכרת עמהם (בשלוה) [בטלוה] ואמרו אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), (ט) לפיכך חזר וכרת עמהם בחורב, וקבע עליה קללה למי שחוזר בדבריו, ואין לשון עברך, אלא כאדם שאומר לחבירו תעבור בי קללה זו, אם חוזר בדבר זה, וכן אתה מוצא כשהכעיסו להקב"ה והלכו בגלות, מה דניאל אמר וכל ישראל עברו את תורתך [וגו'] (י) ותתך עלינו (את) האלה (ואת השבועה) [והשבועה] (דניאל ט יא), ואין אלה אלא קללה, שנאמר והיתה האשה לאלה (במדבר ה כז), ללמדך שכשם שמשביעין את הסוטה, כך השביע הקב"ה את ישראל, ושמא תאמרו כל הטורח הזה למה, לא מפני שאני צריך לכם, אלא מה אעשה לכם שכבר נשבעתי לאבותיכם שלא אשנה בכם ובבניכם עד עולם, לכך נאמר למען הקים אותך היום לו לעם [וגו'] (דברים כט יב), ואומר מלך אסור ברהטים (שה"ש ז ו), ואין אסור אלא שבועה, שנאמר ואסרה אסר (במדבר ל ד), לפיכך אינו יכול לעבור על שבועתו :

הערות ותקונים

(גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא) הוספה לפני זה : ד"א מפני מה עשאן משה מלבה מפני שמתחמשין מדעת לדעת, מדעת משה לדעת יהושע, מדעת יהושע לדעת הזקנים, ואף יהושע עשאן מלבה, שנאמר ויאסוף יהושע את כל זקני ישראל שכמה (יהושע כד), ואף שמואל שמשתמשין מדעתו לדעת מלכים עשאן מלבה שנאמר ועתה התיצבו ואשפטה אתכם (ש"א י"ב) ע"כ. וההוספה הזו ליתא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ס. ועיין מאמר הדומה לזה קצת באגדת שמואל סוף פרשה ט"ו : (ו) מלמד שבאו הגבעונים אצל משה כו', תקנתי כמו שהוא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס, ורש"י עה"ת הביא וז"ל, מלמד שבאו כנענים להתגייר בימי משה כדרך שבאו גבעונים בימי יהושע, וזהו האמור בגבעונים ויעשו גם המה בערמה ונתנם משה חוטבי עצים ושואבי מים, ועיין במזרחי : (ז) שלש בריתות, בנדפס (אות ג) בטעות כריתות : (ח) אחת כשיצאו ממצרים, המלות ואחת בחורב מיותר והסגרתי, הלא היינו כשעמדו לפני הר סיני היינו הורב, ובכ"י רומי הגי' נכונה, והמלות „ואחת בחורב" ליתא שם. ובנדפס שלש כריתות כרת הקב"ה כשיצאו ממצרים צ"ל אחת כשיצאו ממצרים, וגם שם המלות ואחת בחורב יש למחוק מן הספר : (ט) לפיכך חזר וכרת עמהם בחורב, וכ"ה בכ"י רח"ס וכ"י מינכען ובנדפס. אולם בכ"י רומי הגי' לפיכך חזר וכרת עמהם כאן, וגם בילקוט הגי' לפיכך חזר וכרת וקבע עליהם קללה, והמלות „עמהן בחורב" השמיט, וכן לפנינו יש לתקן כמו שהוא בכ"י רומי : (י) ותתך עלינו את האלה ואת השבועה, בקרא כתיב ותתך עלינו האלה והשבועה, וכן מובא לנכון בכ"י

[ז] **וכן** אתה מוצא כשביקשו לפרוק עול בימי יחזקאל, (יא) כתיב באו אנשים (מבני) [מזקני] ישראל לדרוש את ה' (יחזקאל כ א), אמרו לו בן אדם כהן הקונה את העבד, מהו שיאכל בתרומה, אמר להם יאכל, אמרו לו אם חזר כהן ומכרו לישראל לא יצא מרשותו, אמר להם הן, (אמר להם) [אמרו לו] אם אנו יצאנו מרשותו של הקב"ה, נהיה כאומות העולם, אמר להם יחזקאל (העלה) [והעולה] על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים [וגו'] חי אני נאם [אדני] ה' אם לא [ביד חזקה ובזרוע נטויה] ובחימה שפוכה (וביד חזקה) אמלוך עליכם (שם שם לג לג), אמר להם כל זמן שלא מכרו ברשותו הוא, ואתם לא נמכרתם בדמים, שנאמר [כי] כה אמר ה' חנם נמכרתם (ישעיה נב ג):

[ח] **למען** הקים אותך היום לו לעם וגו' (דברים כט יב). שלא אחזור בדבר שנשבעתי לאבותם. ולא אתכם לבדכם (שם שם יג), אלא אף דורות העתידין לבא היו שם, שנאמר כי את אשר ישנו פה עמנו וגו' ואת אשר איננו פה עמנו היום (שם שם יד), ולמה אומר ישנו פה ולמה אומר איננו פה, (יב) לפי שכל הנפשות היו שם, והגוף עדיין לא נברא, (יג) לפיכך לא נאמר כאן עמידה, (יד) אמר ר' אלעזר תבא מאירה על לבן שאמר ליעקב למה גנבת את אלהי (בראשית לא ל), לעצמה אינה יכולה להציל [מן הגניבה] (טו) לאחרים היאך יכולה להציל, אבל ישראל אינו כן, שנאמר הוא תהלתך והוא אלהיך (דברים י כא), והוא משמר את ישראל כאב המשמר את הבן, (טז) שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכא ד):

חסלת פרשת נצבים

פרשת האזינו

[א] (א) **האזינו** השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי (דברים לב א), זש"ה נפש עמל

הערות ותקונים

בכ"י רומי וכ"י רח"ש וכ"י מינכען ובנדפס: (יא) כתיב באו אנשים מבני ישראל, וכן הוא בכ"י רח"ש, ותקנתי מזקני ישראל כמו שהוא בקרא, ומובא נכון בכ"י רומי וכ"י מינכען: (יב) לפי שכל הנפשות היו שם, בנדפס נוסף אמר ר' אבהו בשם ר' שמואל בר נחמני למה כתיב כי אשר ישנו פה וגו' לפי שהנשמות היו שם, וכן הוא גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא. וזה ליתא גם בכ"י רומי וכ"י רח"ש וכ"י מינכען, ונמצא כן בכ"י ה' של אקספארד: (יג) לפיכך לא נאמר כאן עמידה. בנדפס נוסף שמא תאמר ממי שיש בה ע"ז ת"ל כי אתם ידעתם את אשר עברנו וגו' וכתיב ותראו את שקוציהם וגו' [בא וראה מעשה או"ה אם היתה של עץ או של אבן היתה מונחת בחוץ או בפנים נוהג בה הפקר, שנאמר ותראו את שקוציהם וגו']. היתה של כסף ושל זהב מכניסה בחדרי חדרים ויזהר בה וישמרה שלא יגנבוה בני אדם שנאמר כסף וזהב אשר עמהם: (יד) אמר ר' אלעזר, כ"ה בכ"י רומי, ובנדפס אמר ר' אליעזר, ובכ"י רח"ש וכ"י מינכען א"ר זירא: (טו) לאחרים היאך יכולה להציל, בכאן נשלם בכ"י רומי כי חסר איזה דפים מגוף הספר: (טז) שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. בכאן נשלם פרשת נצבים גם בכ"י רומי וכ"י רח"ש וכ"י מינכען וגם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא. אולם המדפים ממאנטובה הוסיף (אות ד') כל המאמר המתחיל אתם נצבים היום כלכם אתם קיומו של עולם, עד סוף פ' נצבים, והוסיף זה מן כ"י ה' של אקספארד, כי כן נמצא שם כל המאמר הזה, ועיין היטב בפסיקתא דרב כהנא פסקא אחריתא דסוכות. והסיום סוף נצבים „כך דרש רבי תנחומא" ליתא בכ"י. ושם נמצא עוד מאמר אחד לפני זה אשר לא העתיק המדפים ממאנטובה, וכך איתא שם: „אתם נצבים היום, זש"ה דור הולך ודור בא וגו' אמר ר"ל אין לך יום שאין מתים ס' ריבוא ונולדים ס' ריבוא כיוצאי מצרים, זהו דור הולך ודור בא, הולך חגר ובא חגר, הולך סומא ובא סומא, שלא יאמרו עולם חדש הוא שברא, אמר ר' חנינא הוא שאמר הקב"ה אני אמית ואחיה וגו', מהקב"ה מחיה מתים ומחזירם, כך הוא מרפא אותם, שלא יאמרו עולם חדש ברא, הוי אומר דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת, ישראל נקראים ארץ, דאמר ר' יצחק, עד יום גלות הארץ, וכי הארץ גלתה, אלא הם ישראל שגלו מן הארץ, הוי אומר והארץ לעולם עומדת, ומניין שהם עומדים, שנאמר אתם נצבים היום כולכם וגו'":

(א) **האזינו** השמים ואדברה. בכ"י שלפנינו גם בכ"י רומי וכ"י רח"ש לא נמצא שום דרש על פרשת וילך, וכמו כן לא נמצא בנדפס דפוס קאנסטאנטינא ודפוס ווינציא, וליתא גם בכ"י ה' של אקספארד.

רק בסוף פרשת ברכה (אות ה') נמצא דרשה על הן קרבו ימיך למות, כי נצבים וילך היו נחשבים לסדרה אחת, וכן תראה שמובא בספרי הנדפס עם ביאור הגר"א בהערה שם בשם הגר"א בתקונים כ"י להגר"א.

עמלה לו כי אכף עליו פיהו (משלי טז כו), (ב) מה ראה משה לקרוא לשמים ולארץ בשעת פטירתו, אלא ללמדך שקרא אותם לצוותן על עצמו, אמר להם הרי גזר עלי הקב"ה שאמות תנו דעתכם היאך תהיו מקבלין אותי בכבוד, שתהיו מסתכלין בי, כאילו אני חי, ומדבר דברי תורה לעולם, האזינו השמים שכבר אמרתי לכם, העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ (דברים ד כו), תנו דעתכם שלא תהיו מקטרגים על ישראל לאחר מותי, אלא כך תהיו זכורים כאילו אני חי, עומד ומבקש רחמים על ישראל:

[ב] [**האזינו** השמים ותשמע הארץ]. אמר ישעיה שמעו שמים והאזיני ארץ (ישעיה א ב), מה ראה ישעיה לומר שמעו שמים והאזיני ארץ, אלא ללמדך שכל דברי הנביאים שוים, משה אמר האזינו השמים, וישעיה אמר שמעו שמים. אמר ר' עקיבא מלמד כשאמר משה את התורה בשמים היה, ומדבר עם השמים כאדם שהוא מדבר עם חבירו שאמר האזינו השמים, וראה הארץ רחוקה ממנו, ואמר ותשמע הארץ אמרי פי, אבל ישעיה שהיה בארץ, אמר שמעו שמים, [שהיו הן] רחוקים ממנו, אחר כך אמר האזיני ארץ, שהיתה קרובה לו: כי ה' דבר (שם שם), אמרו לו לישעיה וכי דיבר הקב"ה ולא רעשה ארץ, והכתיב ארץ רעשה (וגם) [אף] שמים נטפו (תהלים סח ט), והמים נזדעזעו, שנאמר מקולות מים רבים (שם צג ד), אימתי וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר (שמות כ א), אילו דבר עמך היתי חי, משל לשלטון שנכנס למדינה, בא (ג) איסטרטיגון של אותה מדינה, כיון שבא שלטון לדבר עמהן ניטלה דעתן, בא (ד) קרתני אחד, אמר להם השלטון זה הוא אוהבי, ואני רגיל לדבר עמו, אמרו לו אין אנו יכולין לדבר עמו, אלא אם הוא אוהבך דבר עמו בעדינו, כך אמרו ישראל לישעיה, אנו קראנו בניו, שנאמר בני בכורי ישראל (וגו') (שם ד כב), וכתיב העמוסים מני בטן וגו' (ישעיה מו ג), כיון שדיבר עמנו בחורב, נפשנו יצאה בדברו, שמא ידבר עמנו נמות, אלא אתה רבינו קרב אתה ושמע, כמו שעשה משה רבינו, ומה היתה העטרת הזו לישעיה, שנאמר (ה) ועתה (כה) אמר ה' יוצרי מבטן לעבד לו וגו' (שם מט ה), לכך אמר שמעו שמים וגו':

[ג] **האזינו** השמים, יערוף כמטר לקחי (דברים לב ב). (ו) אמר ר' יהושע בן לוי בשעה שעלה משה למרום עמדו המלאכים להורגו, אמר להם (ז) בשביל שני דברים שיש בידי שניתנו לי מן השמים, אתם מבקשים להרגני, (ח) הניחוהו, משל למה הדבר

הערות ותקונים

וז"ל בענין ג"ן סדרים דאורייתא. (ובאמת הם כ"ד) כי נצבים וילך הוא סדרא אחת רק נחלקים כשחל ב"ג המלך (היינו כשחל ר"ה ביום ב' או ג') וכן נראה ממסורת הפסוקים שאחר סדר וילך כתב ע' פסוקים הוא ביחד עם נצבים אדני"ה סימן עכ"ל וכן התעורר הרב המבאר לפסיקתא זוטרתא פ' וילך כי רבינו טובי' כלל הפרשה הזו עם נצבים, וכן בספרי דרים נצבים וילך ביחד ועיין שם הגדולים ח"ב אות נ' בקונטרס אחרון המתחיל ג"ן פרשיות התורה. והמדפים ממאנטובה הוסיף מאמר לפ' וילך מאיזה מדרש מאוחר, ושם באות ב' הביא „כמו שפרשתי בפרשת וישמע יתרו". גם עוד שם באות ב' הביא אמר אליהו ז"ל, פעם אחת הייתי מהלך בדרך וכו', הוא מתנא דבי אליהו פי"ח וח"ב פט"ו, ומובא בילקוט סוף נצבים, וגם הוסיף המדפים התחלת פ' האזינו (אות א'), וסיים „עד כאן חלם הוא ומכאן ואילך מן הישן" והתוספה הזאת ליתא בכ"י ה' של אקספארד וליתא גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא. ובהוספה הזאת הביא דאיתא בפסיקתא אדם נמשל לשנים עשר מזלות כו' הוא בפסיקתא רבתי פ"כ פסקא מתן תורה. ועיין מה שכתבתי במבוא לפסיקתא אות ז' סימן ז', ובהערה כ"ד שם. גם נמצא בהוספה הזאת מאת המדפים ממאנטובה „לכך רגילים להזכיר המתים בשבת שלא ישובו לגיהנם שכן איתא בת"כ כפר לעמך כו'". ובמבוא שם העירותי כי צ"ל „בספרי" והוא בסוף שופטים, בוודאי היה לפני המדפים ספרי וחשב שהוא בספרא, והשמיט המלה הזאת והגיה במקומה „ת"כ": (ב) מה ראה משה, מובא בילקוט האזינו רמז תתקמ"ב בשם התנחומא: (ג) איסטרטיגון, וכ"ה בכ"י רח"ס, (ובכ"י רומי חסרים איזה דפים), ופי' בלשון יוני ורומי στρατηγος strategus שר צבא. אולם בנדפס איסטרטיוטן, וגם המלה הזאת יונית, στρατιώτης ופי' איש צבא ושר צבא: (ד) קרתני, פי' בן כפר: (ה) ועתה כה אמר ה', וכן הוא בכ"י רח"ס, ובקרא ליתא למלת „כה": (ו) אמר ר' יהושע בן לוי בילקוט האזינו רמז תתקמ"ב ובילקוט תהלים רמז תשל"ז בשם התנחומא: (ז) בשביל שני דברים שיש בידי שניתנו לי מן השמים, ר"ל שני לוחות, ובנדפס בשביל שני דברים שנתנו לי מבני אדם, ובכ"י ה' של אקספארד בשביל שני דברים שנתנו לי יותר מבני אדם: (ח) הניחוהו, ובכ"י רח"ס הניחוני, ובנדפס כיון ששמעו כך הניחוהו

דומה, לסוחר גדול המהלך במקום הסכנה, תפשוהו ליסטין, ביקשו להורגו, אמר להם בשביל חמשה מנים שיש בידי, אתם הורגים אותי, ולא היו יודעים שיש בידו אבנים טובות ומרגליות, (ט) שאין להם דמים, אמרו זה לזה מה בצע בהריגתו, אין בידו כלום, הניחוהו, כיון שנכנס למדינה, התחיל למכור אבנים טובות ומרגליות, אמרו לו אתמול כשתפשנו אותך, אמרת אין עמי אלא חמשה מנה, ועכשיו אתה מוציא אבנים טובות ומרגליות, אמר להם כשאמרתי לכם במקום הסכנה הייתי עומד, אף כך משה רבינו אמר למלאכים שני דברים בידי, מתנה גדולה היתה בידו, שנאמר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם (תהלים סח יט), לכך אמר דוד טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף (שם קיט עב), ואומר הנחמדים מזהב ומפז רב וגו' (שם יט יא), ואומר אמרות ה' אמרות טהורות (שם יב ז), אמרו ישראל למשה רבינו אשריך שלקחת מתנות, אמר להם אילולי שאמרתי למלאכי השרת שהן שני דברים, הייתי נשרף מאישם, והתורה הזאת הצילתני מידם, עליהם אמר יערוף כמטר לקחי, אין יערוף אלא הריגה, (י) שנאמר וערפו שם את העגלה (דברים כא ד), ואין לקחי אלא תורה, (יא) שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד ב):

[ד] ד"א יערוף כמטר. אמרו ישראל למשה רבינו לא באת לדבר עם שמים וארץ אלא עם המטר והטל, משל לעשיר שהלך לכבד את המלך, לקח עמו שרים גדולים ואנשים מכובדים, נכנס עמהן אצל המלך, והמלך קבלם בסבר פנים יפות, וכך אמר משה, מוטב שאקרא השמים והארץ והמטר והטל ויהיו עמי ואקרא להקב"ה ויענה אותי, יב) לפיכך אמר להם האזינו שמים וגו', יערוף כמטר וגו', כי שם ה' אקרא וגו' (דברים לב ג):

חסלת פרשת האזינו

פרשת ברכה

[א] **וזאת** הברכה (דברים לג א). (א) זש"ה רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה (משלי לא כט), זו ברכתו של משה, שהרי הדורות הראשונים ברכו כל אחד ואחד את דורו, ולא היה בכולם כברכתו של משה. נח בירך את בניו, היה בה מחלוקת, בירך אחד וקילל אחד, יפת אלהים ליפת (בראשית ט כז), ויאמר ארור כנען (שם שם כה). יצחק בירך ליעקב, היה בה קטטה, שאמר לעשו בא אחיך במרמה (שם כז לה), וכתיב וישטם עשו את יעקב (שם שם מא). יעקב בירך את השבטים היתה בהם קטטה, שאמר לראובן פחז כמים (שם מט ד), וכן שמעון ולוי (שם שם ה). ומנין למדו האבות לברך

הערות ותקונים

הניחוהו: (ט) שאין להם דמים, מחיר תרגומו דמים: (י) שנאמר וערפו שם את העגלה, בנדפס נוסף „וכן ביהודה אומר ידך בעורף אויביך (בראשית מט)": (יא) שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם, אחר זה הוסיף המדפיס ממאנטובא (וליתא בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא וכן ליתא גם בכ"י ה' של אקספארד) ולמה נמשלה תורה למטר לומר מה מטר משחקת אבנים שנאמר אבנים שחקו מים, אף התורה משחקת לב האבן, וזהו שאמרו רז"ל אם אבן הוא נמוח כו', הוא בגמרא סוכה דף נ"ב ע"ב. ועוד שם במאמר ההוא שהוסיף וזהו שאמרו אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, הוא בגמרא מגילה דף ו' ע"ב. ומן ד"א יערוף כמטר, הוא כמו בכ"י שלפנינו: (יב) לפיכך אמר להם האזינו השמים יערוף כמטר וגו'. כן נשלם פרשת האזינו גם בכ"י רח"ס, אולם בכ"י ה' של אקספארד ובנדפס לפנינו וגם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא נמצא פה הוספה (של אות ד') המתחיל הצור תמים פעלו ישעיה אמר דרשו ה' בהמצאו, וכל ההוספה ההוא הוסיף מסדר תנחומא הנדפס מן הפסיקתא דרב כהנא פכ"ד פסקא דרשו, ועיין בהערות שלי לפסקא ההוא. ואחר כלות ההוספה ההוא נמצא אח"כ הוספה מהמדפיס ממאנטובה (של אות ה' ו' ז' ח'), וליתא בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא וליתא גם בכ"י ה' של אקספארד. ונרשם שם בדפוס מאנטובה „מכאן ועד סוף הפרשה חדש הוא" וזה לקח מאיזה ספר והוסיף אל גוף התנחומא. ובאות ו' הביא „כמו שמצינו בפרקי רבי אליעזר", ובסוף אות ז' סיים „וכך נמצא בספר רבי משה הדרשן":

א) **זש"ה** רבות בנות עשו חיל. מובא בילקוט משלי רמז תתקס"ד בשם התנחומא, ושנה גם בפסיקתא דרב כהנא פסקא וזאת הברכה (דף קנ"ח ע"ב) במאמר המתחיל ד"א וזאת הברכה, ומובא בילקוט ברכה רמז תתקנ"ג בשם הפסיקתא. ושם בפסיקתא איתא ר' ברכיה פתח רבות בנות וכו'. וכאשר הקורא

כל אחד ואחד את דורו, [למדו] מן הקב"ה, כשברא את האדם ברכו, (ב) שנאמר ויברך אותם אלהים (בראשית א כח), [והיה העולם מתנהג באותה ברכה, עד שבא דור המבול ובטלוה, שנאמר ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי (שם ו ז), כיון שיצא נח מן התיבה, ראה הקב"ה שבטלה מהם אותה ברכה, (ג) חזר וברך את נח ואת בניו, שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו (שם ט א), והיה העולם מתנהג באותה ברכה, עד שבא אברהם לעולם, והוסיף לו הקב"ה ברכה אחת, שנאמר ואעשך לגוי גדול וגו' (שם יב ב), כיון שבא אברהם, (ד) אמר הקב"ה אינו דרך כבוד לפני שאהיה אני זקוק לברך את בריותי, אלא (ה) הריני מוסר את הברכות לאברהם ולזרעו, וכל מי שקובעין בו ברכה, אני חותם על ידיהם, שנאמר והיה ברכה (שם שם), ואברכה מברכיך וגו' (שם שם ג), מהו ואברכה מברכיך, אמר הקב"ה הריני מוסר את הברכות לכל מי שאתה מברך ואני חותם על ידיך, וכי מאחר (שנאמרו) [שנמסרו] הברכות לאברהם, למה לא בירך את יצחק, לפי שראה אברהם שעשו יוצא ממנו, אמר אם אני מברך את יצחק הרי עשו מתברך, (ו) ונמצא יעקב חסר, (ז) משל למה הדבר דומה, לבעל הבית שהיה לו כרם, נתנו לאריס, והיה באותו הכרם אילן של חיים, והיה (ח) מודלה על גב אילן של סם מות, ואינו יודע מה לעשות; אמר אם אעדור אותו כרם, הרי אילן של סם המות מתגדל, ואם אינו עודר אותו כרם, הרי אילן של חיים מת, אלא מה אעשה, אגלגל בכרם הזה, עד שיבא בעל הכרם ויעשה בכרמו מה שירצה, ואף כך אמר אברהם, (ט) אם אברך את יצחק, נמצא עשו מתברך, ויעקב מפסיד, אלא הריני מניחו עד שיבא הקב"ה ויעשה את שלו], (י) בא יעקב וקיבל חמש ברכות, שתים מאביו, ואחת של אברהם, ואחת מן המלאך, ואחת של הקב"ה, שתים מאביו, שנאמר ויחרד יצחק (שם כז לג), (יא) למה ויחרד, אמר ר' אלעזר בן פדת שראה גיהנם פתוח לעשו, ביקש לומר ארור, חזר והוסיף ברכה, ואמר גם ברוך יהיה (שם שם), הרי אחת, שניה ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו (שם כח א), (יב) [וברכת של אברהם, ויתן לך את ברכת אברהם וגו' (שם שם ד), וברכת מן המלאך, ויברך אותו שם (שם לב ל), וברכה של הקב"ה, וירא

הערות ותקונים

הקורא ישים המאמרים זה מול זה יתברר לו כי הפסיקתא שאב כל זה מהתנחומא בהוספת דברים ובהרחבת לשון ומתוקן כדרך מסדר אחרון: (ב) שנאמר ויברך אותם אלהים, אחר זה מתחיל בא יעקב וקיבל חמש ברכות. וכן גם בכ"י רח"ס, אולם בנדפס ובכ"י ה' של אקספארד ובפסיקתא שם נמצא אחר הסיום ויברך אותם אלהים מאמר אחד המתחיל והיה העולם מתנהג באותה ברכה עד ויעשה את שלו, והוספתי את זה אל הספר: (ג) חזר ובירך את נח, בפסיקתא מיד נגלה עליו ובירכו: (ד) אמר הקב"ה, בפסיקתא אמר הקב"ה מכאן ואילך: (ה) הריני מוסר את הברכות לאברהם ולזרעו, וכל מי שקובעין בו ברכה אני חותם על ידיהם, בפסיקתא אלא הריני מוסר את הברכות לך לכל מי שאתה מברכו אני חותם עליה, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה ס"א: (ו) ונמצא יעקב חסר, בפסיקתא ויאמר אין לי אלא ימים של מנין למחר הרי הברכות חוזרות למקומן לבעליהן, ופירש אין לי אלא ימים של מנין ר"ל היום אני בכאן ומחר בקבר, וכן איתא בהדיא במדרש ב"ר פס"א, ועיין בפסיקתא שם הערה ס"ג: (ז) משל למה"ד, עיין ב"ר פס"א משל למלך שהיה לו פרדס, ותנחומא הנדפס פ' לך פ' ואברכה, ובמדרש במ"ר פי"א, ומדרש שו"ט מזמור א': (ח) מודלה, מלשון המקרא ורעו דליותיו (ירמיה יא טז), וכן המדלה את הגפן, ועיין ערוך ערך דלא: (ט) אם אברך את יצחק, בפסיקתא אם אני קובע ברכה ביצחק מיד עשו מתברך, ואם אין אני קובע בו ברכה הרי יעקב ראוי לברכה אלא אני אין לי אלא ימים של מנין, למחר הרי הברכות חוזרות לבעליהן, ע"כ. וזה מה שאמרתי כי מן סגנון לשון הפסיקתא ניכר כי מאוחרת היא להתנחומא, והלשון מתוקן יותר ובהוספת דברים: (י) בא יעקב וקיבל חמש ברכות, מובא בילקוט משלי רמז תתק"ס במאמר המתחיל ד"א את מוצא יעקב קבל חמש ברכות, בשם התנחומא. ועיין ב"ר פל"ד אמר ר' יודן חמש ברכות ברכני אבא, ע"ש במ"כ: (יא) למה ויחרד אמר ר' אליעזר בן פדת שראה גיהנם פתוח לעשו ביקש לומר ארור חזר והוסיף ברכה ואמר גם ברוך יהיה וכו'. בפסיקתא שם אמר ר' אלעזר בן פדת למה נזדעזע יצחק אבינו באותה שעה, מיום הדין שבשעה שבא יצחק לברך את עשו לא היה יודע שיצא לתרבות רעה, שהיה עשו בא, ושואל את אביו מים ומלח צריכין מעשר או לאו, והיה יצחק אומר זמה מים ומלח הוא רוצה לעשר, שאר מעשרות על אחת כמה וכמה, וכיון שנתגלו לו מעשיו נזדעזע מיום הדין, שנאמר ויחרד יצחק חרדה, ועיין במדרש ב"ר פס"ז בשעה שנכנס עשו אצל אביו נכנס עמו גיהנם, ועיין תנחומא הנדפס תולדות פסוק ויחרד יצחק חרדה: (יב) וברכת של אברהם הוספתי, כי נשמט בשגגת המעתיק הראשון, ונמצא לנכון בפסיקתא ובנדפס, והשמיט

מן

אלהים אל יעקב עוד וגו' ויברך אותו (שם לה ט)], כשבא יעקב לברך את השבטים, ברכן חמש ברכות שהיו בידו, והוסיף להם ברכה אחת, שנאמר כל אלה שבטי ישראל וגו' ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם (שם מט כח). בא משה לברך את ישראל, הוסיף להם ברכה שביעית, שנאמר וזאת הברכה, (יג) תוספת על הברכות שבלעם בירך את ישראל שהיה ראוי לברך שבע ברכות, כנגד שבע מזבחות, ולא ברכן אלא שלש, שנאמר והנה ברכת ברך (יד) זה שלש [פעמים (במדבר כד י), אמר לו הקב"ה רשע אתה עינך צרה לברכן, אף אני איני מספיק על ידך שתשלים ברכתך על ישראל, יבא משה שעינו יפה, ויברך את ישראל, ועליו אמר שלמה טוב עין הוא יבורך (משלי כב ט), אל תקרי יבורך, אלא יברך, זה משה רבינו שעיניו יפה בברכתו את ישראל, וברכן ארבע ברכות, הראשונה וירא משה את כל המלאכה וגו' ויברך אותם משה (שמות לט מג), השניה ויבא משה ואהרן אל אהל מועד ויצאו ויברכו את העם וגו' (ויקרא ט כג), השלישית ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם (דברים א יא), הרביעית וזאת הברכה, לכך נאמר רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה:

[ב] וזאת הברכה אשר ברך משה. (טו) למשה נאה לברך את ישראל, שנתן נפשו עליהם בכל שעה: (טז) איש האלהים (דברים לג א), אמר ריש לקיש (יז) אלמלא מקרא אי אפשר לאומרו, כאדם שגוזר על אשתו ועושה, כך הקב"ה (יח) גוזר על משה ועושה לו: את בני ישראל (שם). (יט) זכותן של ישראל גרמה לו: לפני מותו (שם). (כ) וכי תעלה על דעתך שלאחר מותו בירך את ישראל, ומהו לפני מותו, לפני מלאך המות, שבשעה שאמר לו הקב"ה עלה [וגו'] ומות בהר הזה (שם לב מח מט), היה מלאך המות סבור כבר נתן לו הקב"ה רשות על נפשו של משה, בא ועמד למעלה הימנו, אמר לו משה (כא) כבר הבטיחני הקב"ה שלא ימסרני בידך, והיה מברך את ישראל לפני המלאך המות, לכך נאמר לפני מותו:

[ג] ויאמר ה' מסיני בא וגו' (שם לג ב). (כב) מלמד שהחזיר הקב"ה את התורה על אומות העולם, ולא קבלוה, עד שבא אצל ישראל וקבלוה, שנאמר וזרח משעיר למו (שם), אלו בני עשו, שהן בני שעיר, הופיע מהר פארן (שם), אלו בני ישמעאל שנאמר וישב במדבר פארן (בראשית כא כא), וכתיב עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים (חבקוק ג ו), שראה שלא רצו לקבל את התורה, הקפיצן לגיהנם, כמו שאמר לנתר (בהם) [בהן] על הארץ (ויקרא יח כח), ובמקום אחר הוא אומר יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך

הערות ותקונים

מן ויברך אותו עד ויברך אותו, ונמצא גם לנכון בכ"י רה"ס, רק הסיום חסר גם שם, וכן הוא לנכון בילקוט משלי רמז תתק"ס בשם התנחומא: (יג) תוספת על הברכות, בילקוט משלי שם מתחיל ד"א וזאת הברכה תוספת על הברכות, ובפסיקתא גירסא אחרת, וכך איתא שם: הברכה זו תוספת על הברכות כולם, וכשבא בלעם הרשע לברך את ישראל היה ראוי לברכך שבע ברכות כנגד שבע מזבחות: (יד) זה שלש פעמים. בכ"י שלפנינו נשלם במלות זה שלש, ומן מלת פעמים ליתא, כי חסר דף שלם, והשלמתי החסרון עד סוף הספר ע"פ כ"י רה"ס: (טו) למשה נאה לברך את ישראל, גם זה הוא בפסיקתא שם: (טז) איש האלהים אמר ריש לקיש, כן הוא גם בפסיקתא ובתנחומא הנדפס דפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא. אולם המדפיס ממאנטובה הוסיף אחרי המלות איש האלהים מאמר שלם (סוף אות ב' והתחלת אות ג') המתחיל אם אמר איש למה אמר אלהים, וזה הוסיף המאנטובי מן מדרש דברים רבה פי"א אות ד': (יז) אלמלא מקרא, בפסיקתא אלמלא כתוב: (יח) גוזר על משה, עיין בפסיקתא הערה ע"ג: (יט) זכותן של ישראל גרמה לו, וכן הוא גם בפסיקתא ובנדפס, ובהערה ע"ד בפסיקתא שם הערותי של"ל ד"א איש האלהים זכותן של ישראל גרמה לו, ר"ל שזכותן של ישראל גרמה לו שנקרא איש האלהים, שהרי לא נקרא איש האלהים עד שברכן: (כ) וכי תעלה על דעתך כו', בספרי איתא כך: לפני מותו וכי תעלה על דעתך שלאחר מיתה היה משה מברך את ישראל, אלא מת"ל לפני מותו, סמוך למיתתו כו': (כא) כבר הבטיחני הקב"ה שלא ימסרני בידך, אחר זה נמצא בדפוס מאנטובה הוספה שהוסיף המדפיס (וליתא בדפוס קאנשטאנטינא ודפוס וויניציא ולא בכ"י ה' של אקספארד) ומתחיל אמר לו הקב"ה שלחני אליך שאתה מסתלק ביום הזה וכל המאמר עד סוף אות ג' הוסיף מן מדרש דברים רבה פי"א אות ח' המתחיל שם אמר ר' מאיר כו': (כב) מלמד שהחזיר הקב"ה, מובא בילקוט ברכה רמז תתקנ"א, ובילקוט מיכה רמז תתק"ל, ובילקוט תהלים רמז תתס"ז בשם התנחומא, ושנה גם כן בפסיקתא שם רק נלקה בחסר ע"ש, ובנדפס מובא כמו שהוא

(תהלים קלח ד), (כג) ועדיין צריכין אנו לומר שמא רצו לשמוע, בא מיכה המורשתי (כד) ופסק הדבר, שנאמר ועשיתי באף ובחימה נקם את הגוים אשר לא שמעו (וגו') (מיכה ה יד), הא למדת שלא רצו לקבל את התורה, בא דוד ונתן הודאה להקב"ה על כך, שנאמר אתה האל עושה פלא הודעת בעמים עוזך (תהלים עז טו), אמר דוד רבש"ע פלאים שעשית בעולמך שהודעת תורתך לאומות העולם, אין עוזך אלא תורה, (כה) שנאמר ה' עוז לעמו יתן (שם כט יא), אמר ר' אבהו גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שאין אומות העולם מקבלין את התורה, ומפני מה יצא ידיהם, אלא כך הוא מדותיו של הקב"ה, (כו) עד שיצא ידי בריותיו ואחר כך טורדן מן העולם, לפי שאין הקב"ה בא (כז) בטרוניא על בריותיו. (כח) [מדה שניה מפני מה יצא ידיהם, מפני פיים האבות: ואתה מרבבות קדש (דברים לג ב). (כט) מלמד שהקב"ה גדול ומהולל שמו, בכל צבא שלו, שאין מדותיו כמדת בשר ודם, מדת בשר ודם אם המלך יצא בפמליא שלו הוא נאה, ויש בצבאותיו נאים ממנו, הוא גבור ויש בצבאותיו גבורים ממנו, אבל הקב"ה אין בכל רבבותיו כמוהו, שנאמר אין כמוך באלהים ה' (תהלים פו ח), ואומר מי כמוכה באלים ה' וגו' (שמות טו יא)]: מימינו אש דת למו (דברים לג ב). (ל) מלמד שאין התורה ניתנה אלא בימין, אמר ר' יוחנן כל מי שרוצה לעסוק בתורה יראה בעצמו (לא) כאילו עומד באש, לכך נאמר אש דת:

[ד] (לב) אף חובב עמים (שם שם ג). אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע שני עולין אתה מטיל על בניך, עול תורה, ועול שעבוד מלכיות, (לג) א"ל הקב"ה כל העוסק בתורה [ניצול משעבוד מלכיות], כל קדושיו בידך (שם): והם תכו לרגליך (שם). (לד) תני רב יוסף אלו תלמידי חכמים שמכתתין רגליהם מעיר לעיר ללמוד תורה, ופורקין מעליהם עול מלכות: ד"א והם תכו לרגליך. (לה) אע"פ שהן לוקין ממשכנותיך אין זזין אלא ישא מדברותיך (שם שם): תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (שם שם ד): ירושה היא

הערות ותקונים

שהוא לפנינו, ועיין ספרי ברכה בפ' הזה, ובע"ז דף ב' ע"ב אמר ר' יוחנן מלמד כו': (כג) ועדיין צריכין אנו לומר, בנדפס ועדיין צריכין אנו ללמד שלא רצו לשמוע, צ"ל שמא רצו לשמוע. ובפסיקתא שמא שמעו ורצו לקבל התורה: (כד) ופסק הדבר, בפסיקתא עד שבא מיכה המורשתי ופירשה, לכן יש לתקן ופירש הדבר: (כה) שנאמר ה' עוז לעמו יתן, עיין מדרש שוחר טוב סוף מזמור כ"ח: (כו) עד שיצא ידי בריותיו, בפסיקתא נוסף אינו מעניש עד שיצא ידי בריותיו: (כז) בטרוניא, בע"ז דף ג' ע"א פרש"י המלה הזאת בעלילה, ועיין פסיקתא פסקא החדש הערה קע"ב: (כח) מדה שניה, הוספתי ע"פ התנחומא הנדפס (סוף אות ד' והתחלת אות ה'), ונמצא ג"כ בכ"י ה' של אקספארד, ובדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא וכן בפסיקתא שם (דף ר' ע"א), רק בפסיקתא הגי' במקום מדה שניה „ד"א מפני מה יצא ידיהן מפני זכות אבות": (כט) מלמד שהקב"ה גדול ומהולל שמו בכל צבא שלו, המלות בכל צבא שלו הוא הוספת המדפיס ממאנטובה, וכל הלשון שם משובש, והמדפיס תיקן. ובפסיקתא הלשון מתוקן, וכך איתא שם: מלמד שהקב"ה ניכר בתוך צבא שלו, בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, מדת בשר ודם יש בתוך פמליא שלו בני אדם נאים ממנו, וגבורים ממנו, וגולים ממנו, וארוכים ממנו, אבל הקב"ה אות הוא בכל הרבבות שלו מי כמוכה וגו' (שמות טו יא). ובהערה פ"ג בפסיקתא שם העירותי מדת בשר ודם נשנה בספרי ברכה. ועל אות הוא בכל הרבבות העירותי וכן בחגיגה ט"ז ע"א ואתה מרבבות קודש אות הוא ברבבות שלו, וכן בספרי ברכה ואתה מרבבות קדש אות הוא בתוך רבבות קדש: (ל) מלמד שאין התורה ניתנה אלא בימין. בפסיקתא סיים אש דת התורה נקראת אש דת. והמאמר מובא ג"כ בילקוט ברכה רמז תתקנ"א בשם הפסיקתא: (לא) כאילו עומד באש, בילקוט סיים: תורה שנתן הקב"ה למשה נתנו לו אש לבנה חרותה באש שחורה חצובה מאש ונתונה מאש שנאמר מימינו אש דת למו, ע"כ. ולקח זה ממדרש חזית ס"פ ראשו כתם פז, ומקורו בירושלמי שקלים פ"ו ה"א, ועיין ספרי אש דת למו מגיד הכתוב שדברי תורה משלו לאש כו': (לב) אף חובב עמים, מובא בילקוט ברכה רמז תתקנ"א בשם התנחומא: (לג) א"ל הקב"ה כל העוסק בתורה כו', כן הוא גם בנדפס, אבל בפסיקתא גירסא אחרת, ועיין שם בהערה צ"א, ועיין ב"ב דף ח' ע"א: (לד) תני רב יוסף, וכן מובא בנדפס, ובילקוט שם המלות „תני רב יוסף" ליתא, ועיין בגמ' ב"ב שם, וגם בפסיקתא ליתא להמלות תני רב יוסף, ושם בפסיקתא הגי' והם תכו לרגליך, אותם המכתתין רגליהם ויושבין ועוסקין בתורה אני פורק מהם עול מלכות: (לה) אע"פ שהן לוקין ממשכנותיך אין זזין אלא ישא מדברותיך, כן הוא גם בדפוס קאנסטאנטינא ודפוס וויניציא, אולם המדפיס

לכל קהלות יעקב, שכל העוסק בה לשמה זוכה הוא לנחלת יעקב, שנאמר אז תתענג על ה' וגו' והאכלתיך נחלת יעקב אביך (ישעיה נח יד):

[ה] (לו) **ויאמר** ה' אל משה הן קרבו ימיך למות (דברים לא יד). (לז) זש"ה הן צדיק בארץ ישולם (משלי יא לא), כנגד מי נאמר המקרא הזה, לא אמרו אלא נגד משה הצדיק, שלא היה כמותו, לא בנביאים, ולא בחכמים, שהרי הקב"ה מעיד עליו לאחר מותו, ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו' (דברים לד י), אעפ"כ לא היה ספיקה בידו, להציל עצמו מן המיתה, שכן אמר דוד כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו כצל ימינו (לח) על הארץ ואין מקוה (דה"א כט טו), והלא כתיב קוה אל ה' ושמור דרכו וירוממך לרשת ארץ (תהלים לז לד), ומה תלמוד לומר ואין מקוה, אמר דוד רבש"ע לכל מדות אדם מקוה, אם הוא עני עד שיעשיר, חלש עד שיהיה גבור, חולה עד שיתרפא, חבוש בבית האסורין עד שיתירוהו, אבל יום המיתה אין לו תקוה, שהרי הקב"ה דיבר עם משה פנים בפנים, ולא יכול להציל עצמו מן המיתה, וכן שלמה אמר הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע (קהלת ט ב). אמר ר' חנינא (לט) רוח פסקונית יש לה רשות לדבר לפני הקב"ה, (מ) כסנטר לפני המלך, ואומר לפניו רבש"ע (מא) כל בשר למיתה, אברהם בדקו מיתה, נמרוד הרשע בדקו מיתה, יצחק בדקו מיתה, אבימלך בדקו מיתה, משה בדקו מיתה, פרעה הרשע בדקו מיתה, שכן אמר שלמה הכל הולך אל מקום אחד (שם ג כ), ומעתה מה הועילו הצדיקים שעסקו בתורה ובמצות ובמעשים טובים בעולם הזה, ומה הפסידו הרשעים שחטאו והחטיאו בעולם הזה, שלמה פירשה מי יודע רוח בני האדם וגו' (שם שם כא), רוח בני האדם, אלו נשמתן של צדיקים, שהן מונחות וגנוזות תחת כסא הכבוד, ורוח הבהמה (היא היורדת) [היורדת היא] למטה לארץ (שם), אלו נשמותיהן של רשעים, שיורדות לגיהנם, וכן הוא אומר אך אל שאול (תרד) [תורד] וגו' (ישעיה יד טו), ומנין שהצדיקים קרויין אדם, שכן אמר יונה ואני לא אחוס על נינוה וגו' אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבו אדם וגו' ובהמה רבה (יונה ד יא), אדם אלו הצדיקים, ובהמה אלו הרשעים, שמעשיהם כמעשה רשעים, לכך נאמר הן צדיק בארץ ישולם:

[ו] (מב) [**הן** קרבו ימיך. אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בלשון שקלסתיך שאמרתי הן לה' אלהיך השמים (דברים י יד), בו קנסת עלי מיתה, א"ל הקב"ה אני אעשה קורת רוח, הנך שוכב עם אבותיך וגו' (שם לא טז), אמר ר' אבהו אין לשון הנך אלא קורת רוח, שנאמר ושם ינוחו יגיעי כח (איוב ג יז)]:

[ז] **הן** קרבו ימיך למות. (מג) אמר ר' יהושע בן לוי נאמר קריבה באבות, ונאמר קריבה במלכים, ויקרבו ימי דוד למות (מ"א ב א), בנביאים הן קרבו ימיך, אמר רבי שמואל בר נחמני וכי ימים מתים, אלא אלו הצדיקים שהן מתים ימיהם בטלו מן העולם, אבל הן עצמן קיימין, שנאמר אשר בידו נפש כל חי (איוב יב י), וכי חיים מסורים בידו, מתים אינם מסורים בידו, אלא אלו הצדיקים שאפי' במיתתן קרויין חיים,

---

הערות ותקונים

המדפיס ממאנטובה תיקן אע"פ שהן נוקין בהליכתן אין זזין ממשכנותיך אלא ישא מדברותיך, וכ"ה בפסיקתא. וגם הוסיף המדפיס המאנטובי „שכר מריבה שנושאין ונותנין במלחמתה של תורה": (לו) ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימיך למות, פסוק הוא בפ' וילך (ל"א י"ד) ועל פרשת וילך לא נמצא דרשה כלל, ואין ספק כי מכאן עד סוף הספר מקומו הוא בפ' וילך, אבל יען כי גם בנדפס ובכ"י ה' של אקספארד נמצא הדרשה על הפסוק הזה בסוף ברכה, לכן הנחתיה ג"כ בכאן: (לז) זש"ה הן צדיק בארץ ישולם כנגד מי נאמר המקרא הזה, בילקוט משלי רמז תתקמ"ז על הכתוב הן צדיק בארץ ישולם כתב וז"ל זה משה שנאמר הן קרבו ימיך למות, כוון בוודאי למאמר הזה: (לח) על הארץ, בנדפס מובא עלי ארץ: (לט) רוח פסקונית, וכן נמצא נזכר רוח פסקנית בסנהדרין דף מ"ב ע"ב אמרה רוח פסקנית לפני הקב"ה עוד שם ג' שמות יש לו פיסקון אטמון סגרון, פיסקון שפוסק דברים כלפי מעלה, ורש"י שם כתב פסקנית גבריאל: (מ) כסנטר, פי' שומר: (מא) כל בשר למיתה, בנדפס הכל כשר למיתה: (מב) הן קרבו אמר משה, הוספתי ע"פ כ"י ה' של אקספארד, וכן הוא גם בנדפס: (מג) אמר ר' יהושע בן לוי, כן הוא גם בנדפס ובכ"י ה' של אקספארד, והלשון מקוטע, והמלה „בנביאים" אין לה הבנה, גם חסר כל הדרשה מר' יהושע בן לוי בזה:

שנאמר

(מד) שנאמר ובניהו בן יהוידע בן איש חי רב פעלים מקבצאל וגו' (ש"ב כג כ), (מה) אבל הרשעים בחייהם ובמיתתם קרויים מתים, שנאמר ואתה חלל רשע וגו' (יחזקאל כא ל), וכן הוא אומר על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת (דברים יז ו), וכי יש מת שחייב מיתה אחרת, אלא רשע בחייו חשוב כמת, מפני מה, כשרואה חמה זורחת ואינו מברך ברוך יוצר המאורות, שוקעת אינו מברך מעריב ערבים, אוכל ושותה אינו מברך, אבל הצדיקים מברכים על כל דבר ודבר, (מו) ולא תאמר בחייהן, אלא אפי' במיתתן, שנאמר יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם וגו' (תהלים קמט ה):

חסלת פרשת ברכה

הערות ותקונים

(מד) שנאמר ובניהו בן יהוידע בן איש חי רב פעלים מקבצאל וגו'. בנדפס וגם בדפוסים הראשונים של קאנשטאנטינא ושל ווינציא וכן בכ"י ה' של אקספארד נוסף „כי כולי עלמא בני מתי הוו כו' בגמ' ברכות" ובדפוסים מאוחרים הגיהו „כו' כדאיתא במס' ברכות פ"ג". והוא בגמרא ברכות דף י"ח ע"א, כי החיים יודעים שימותו אלו צדיקים שבמיתתן נקראו חיים שנאמר ובניהו בן יהוידע בן איש חי רב פעלים וגו', אטו כולי עלמא בני מתי נינהו, אלא בן איש חי שאפילו במיתתו קרוי חי: (מה) אבל הרשעים בחייהם ובמיתתם קרוים מתים, עיין בגמרא ברכות שם ע"ב ובמדרש ב"ר פל"ט: (מו) בתנחומא הנדפס איתא על כל דבר ודבר שאוכלין ושותין ושרואין ושומעין, ולא בחייהם בלבד אלא אפילו במיתתן מברכין ומודין לפני הקב"ה, שנאמר יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם רוממות אל בגרונם וגו':

חסלת פרשת ברכה

לוח התקונים מספר במדבר

צד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
ח	בפנים	ג מלמטה	קדוש היכלך	קדוש היכלך]
18	הערה קע	יג	τητα	ζητα
30	הערה נה	יד	ἀρχιτέκτωγ	ἀρχιτέκτων
46	בפנים	ח	ולילה (כאור) [כיום] יאיר	ולילה כיום יאיר
ל	הערה קלג	יז	אל המדרש את הנחסר מן התנחומא	אל המדרש עפ"י התנחומא את הנחסר
74	בהערה	ד מלמטה	αποξη	αποχη
84	הערה צא	א	ובודאי שתבן המלה	ובודאי נשתבש המלה
			ספר דברים	
4	הערה י	א מלמטה	mysteriüm	mysterium
ט	בפנים	ד	רואה איזה נטיעה	הן רואין איזה נטיעה
"	בהערה ו	ג	וכן נשנה המאמר בירושלמי ה"א (דף י"ד ע"ד)	וכן נשנה המאמר בירושלמי פאה פ"א ה"א (דף ט"ו ע"ד)
18	הערה כב	ח מלמטה	בן התנחומא שהי' לפניו	מן התנחומא שהי' לפניו
20	הערה יד	ז מלמטה	Centenariüs	Centenarius
"	הערה טז	ב מלמטה	„ס"א חרוותא" פי' הערוך זבל,	„ס"א חרוותא פי' הערוך זבל",
26	בפנים	יח	גדי בחלב אמו	גדי בחלב אמו]
28	בפנים	ו	ומשפטיו אלו הדינין [לישראל],	ומשפטיו אלו הדינין, [לישראל]
יח	הערה טו	ד	להרס ויעצבוני	להרס ולעצבוני
כו	בהערה	ה	הוסיף המאמר	הוסיף כל המאמר